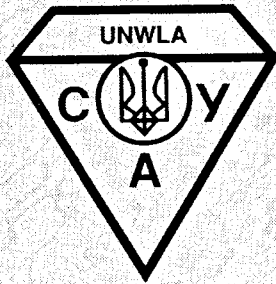




МІЛЕНА РУДНИЦЬКА

**статті, листи,
документи**

МІЛЕНА РУДНИЦЬКА
СТАТТІ • ЛИСТИ • ДОКУМЕНТИ



ВИДАННЯ ЗДІЙСНЕНО
ЗАВДЯКИ ФІНАНСОВІЙ ПІДТРИМЦІ
«СОЮЗУ УКРАЇНОК АМЕРИКИ»

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ АРХІВ УКРАЇНИ, м. Львів

ІНСТИТУТ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. ІВАНА ФРАНКА

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ім. В. К. ЛИПІНСЬКОГО
(ФІЛАДЕЛЬФІЯ, США)

МІЛЕНА РУДНИЦЬКА
СТАТТІ • ЛИСТИ • ДОКУМЕНТИ

Львів — 1998

УДК 373(477)(09)+396.9(477)
ББК Ф74(4Укр)я44+Ч33(4Укр)я44

Збірник документів і матеріалів про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької. Упорядкування: Мирослава Дядюк. Львів, 1998. 844 с., іл.

ISBN-966-02-0820-0

Редакційна колегія:

Марта Богачевська-Хомяк

Мирослава Дядюк

Ярослав Пеленський

Відповідальний редактор:

Марта Богачевська-Хомяк

Упорядник:

Мирослава Дядюк

Літературна редакція:

Наталя Кіт

Художньо-технічна редакція:

Зіновій Матчак

Художнє оформлення:

Ольга Погрібна-Кох

Юрко Кох

- © Мирослава Дядюк, упорядкування 1998
- © Марта Богачевська-Хомяк, передмова 1998
- © Юрій Кох, Ольга Погрібна-Кох, художнє оформлення, 1998
- © Зіновій Матчак, художній макет, комп'ютерне виконання, 1998

ISBN-966-02-0820-0

Вступне слово

Феміністичні автори часто гордяться тим, що працюють вони не поодиноці, а в гурті. Це видання, в такому разі, можна повністю вважати феміністичним.

Матеріали з перших двох частин книжки частково збрала сама Мілена Рудницька і передала їх синові. Іван Лисяк-Рудницький почав займатись працею над виданням ще у 1980-х роках. Вступ до нього запропонував написати Марті Богачевській-Хомяк. Через декілька років після смерті І. Лисяка-Рудницького (1984), Ярослав Пеленський та Марта Богачевська-Хомяк продовжили цю роботу. При сприянні Петра Рудницького, внука Мілени Рудницької, вони почали впорядковувати матеріали, намагаючись збагатити їх додатковими архівними даними. Ришард Тожецький допоміг у збиранні промов із польського Сейму.

Видання творів Рудницької зволікалось, головним чином тому, що не було коштів. Та як це не дивно, затримка вийшла на добро виданню. Знайомство з досі недоступними архівними матеріалами та науковцями, котрі починали працювати над різними аспектами історії жіночих рухів, призвело до розширення видання. Особливо цінною була праця Мирослави Дядюк, яка виявила в Центральному державному історичному архіві України у Львові листування та додаткові матеріали, пов'язані з Міленою Рудницькою. Дослідниця відчитала і впорядкувала новий матеріал, інтегруючи його в наявні тексти, підготувала археографічну передмову та вступи до кожного розділу зокрема. Уклала хроніку громадсько-політичної діяльності Мілени Рудницької, опрацювала науково-довідковий апарат та здійснила археографічну підготовку, віднайшла досі невідомі фотографії. В результаті її праці значно збільшився обсяг книжки, і відповідно, зросла документальна вартість збірника.

Ярослав Дашкевич і Галина Сварник сприяли праці над цим виданням та ділились своїм досвідом. Ярослав Грицак пішов назустріч нашому виданню та активно допоміг завершити задум І. Лисяка-Рудницького — ви-

дати праці своєї матері. Оксана Дмитерко вдало довела справу до друку й робила це не тільки фахово, але й віддано. Під її керівництвом Майя Яковенко, Оксана Баклан, Валя Лебединська, Леся Антонів здійснили комп'ютерний набір. Поручая Ольга Погірбна-Кох та Юрко Кох збагатили видання своїм мистецьким оформленням.

Союз Українок Америки, який завжди в міру можливостей, сприяв виданню праць, пов'язаних з культурою та минулим України, повністю взяв на себе витрати на видання і тим остаточно уможливив появу цього тому, звівши таким чином тривалий пам'ятник Мілені Рудницькій та очолюваному нею жіночому рухові міжвоєнної доби. Взагалі цій організації належиться щира подяка за її підтримку не тільки благодійних цілей, а й справ української культури та науки.

ПЕРЕДМОВА

Ім'я Мілени Рудницької пов'язане насамперед зі зростом "Союзу Українок" у Галичині та творенням світової організації українського жіноцтва поза межами Радянського Союзу. Без підґрунтя жіночого руху політична діяльність Мілени Рудницької, яка становить одну з найважливіших ділянок її життя, була б неможливою.

Діяльність Рудницької, однак, переросла межі однієї організації чи групи та набрала загальнонаціонального значення в політичному житті західних українців. Виступи Рудницької на міжнародному форумі зробили її діячкою всеукраїнського масштабу. Притаманні "Союзу Українок" напрямки діяльності втягнули Рудницьку в русло загальнофеміністичної тематики. Маємо справу, отже, з людиною, котра діяла як політик і як жінка, котра вважала своїм обов'язком уможливити участь жінок у політичному розвитку народу і котра робила це у контексті громадських установ, прийнятих звичаїв та діючих суспільних засад. Більше того, Рудницька як політик, звичайно, прагнула не до конфронтації, а до залагодження існуючого чи потенційного конфлікту.

"Союз Українок" був масовою організацією жіноцтва, в якій гуртувались жінки різних суспільних верств та політичних поглядів. Рудницька стала головою "Союзу Українок" у 1928 р. Тоді організація налічувала близько 60 філій і точно не устійнене число селянських гуртків. За одинадцять років головування Рудницької організація зростає до декілька десятків (згідно різних оцінок, від 50 до 100) тисяч членів, згуртованих у понад 70 філіях та 1.100 селянських гуртках¹. Подані цифри (а охоплюють вони тільки Галичину) свідчать, що організація відповідала потребам своїх членів, віддзеркалювала намагання села прискорити темпи модернізації та залучити жінок до політичного життя країни.

¹ Ми не маємо точних статистичних даних про кількість членів "Союзу". Згідно з державним звітом на 29 березня 1936 р. "Союз Українок" у Польщі налічував 50.000 (Sprawozdanie mniejszości narodowych. — 1936. — № 1. — S. 35). Мілена Рудницька у "Інформаційному Листку Матірнього Союзу Українок" (1951. — Травень-Червень. — Ч. 4) писала, що напередодні Другої світової війни "Союз" нараховував понад 100 тисяч членів.

“Союз Українок” не був творінням Мілени Рудницької – надто багато організацій та груп різних напрямків жіночого руху в Україні ввійшли до нього. Мережа “Союзу Українок” охоплювала Галичину, Волинь (попри польські заборони), була пов’язана з Буковиною, емігрантськими організаціями та дала поштовх організації жіноцтва в США та Канаді. “Союз Українок” відіграв важливу роль в економічному розвитку села, намагаючись активізувати участь жінок у розвої суспільства, їх політичну діяльність. Вироблення та проведення програми, яка відповідала б цілям та потребам членів організації, вимагали людини освіченої, талановитої, дисциплінованої та цілеспрямованої, котра зуміла б пов’язати рутинну працю з високими ідеалами. Під головуванням Мілени Рудницької “Союз Українок” вмів поєднувати цілі економічної модернізації села з розвитком жіноцтва як суспільно-політичної сили. Варто зазначити також, що в час зросту нетолерантності, ідеологічної ексклюзивності, опортунізму та зневіри в політичному житті країни, як і наростаючого розбрату, “Союз Українок” твердо стояв на принципах саме толерантності, справжньої демократії та дієвого патріотизму.

Жіночі товариства давали змогу жінкам відігравати чільну роль у громадському житті поза межами суто жіночих форумів. До того часу жінок відштовхувала від громадської праці чи то традиція, чи звичай, чи брак можливості, чи врешті відкрите, або приховано вороже ставлення чоловіків. Факт, що українська жіноча організація могла брати участь у міжнародних з’їздах, й таким чином здобувати українцям доступ на міжнародну арену, яка була звичайно для них закритою, поборював іронію, з якою дехто продовжував ставитись до суспільної активності жінок.

Доба, в якій виростала Рудницька, змусила її з ранньої молодості усвідомити питання про роль жінки в сучасному світі. Народилась вона 15 липня 1892 р., в тодішній Австро-Угорській монархії в час, коли ще велись дискусії про доцільність середньої та вищої освіти для жінок. Українські парламентарі, а особливо о. Іван Озаркевич, піднесли справу освіти жінок у 1890 р.; перше жіноче віче в справі допущення жінок до університету відбулось у Галичині 1891 р.; перша жіноча гімназія в Галичині (до речі, польська в Кракові) відкрилась 1896 р.; жінок (з-поза Австрійської імперії, щоб не ширити згіршення серед своїх)

було допущено у Львівський університет 1898 р.; першою жінкою в Галичині, котра здала матуру (екстерном у 1885 р.), стала Софія Окуневська. Рудницька належала до одного з перших випусків українських галицьких жінок, які пройшли повний академічний гімназійний курс навчання.

Рішення здобувати класичну матуру та йти на університетські студії поруч з братами, попри смерть батька та матеріальну незабезпеченість сім'ї в той час, вимагало зусиль, вміння відстояти свої переконання перед скепсисом як чоловіків, так і жінок, життєздатності та сили пробитись крізь перепони. Так вироблялись впевненість у собі, рішучість і – найважливіше – самостійність у своїх поглядах, стійкий імунітет до чужих ідей, неперевіраних власним розумом та практикою.

Зі Зборова, в якому Мілена народилась, сім'я Рудницьких після смерті батька переїхала до Львова, щоб уможливити вищу освіту дітям. Мати, маючи п'ятеро дітей та обмежені для прожитку фінанси, відкрила дім для студентів та що кілька літ була змушена перепродувати хати. Хоча станції (так звалась тоді платна опіка в приватних хатах для учнів) були звичним способом прибутку для інтелігентних сімейних жінок, ініціатива матері була наукою для доньки. Мілена бачила, що навіть у щасливому подружжі доля жінки не завжди є забезпеченою.

До Львівського університету Рудницька вступила у роки затьняної, та часами кривавої, боротьби за українські кафедри й український університет у Львові, коли українці дедалі глибше усвідомлювали потребу організованої спільноти, організованої акції, щоб використати можливості легальної політичної боротьби. Зі Львова для продовження студій переїхала до Відня під час Першої світової війни.

Відень ще був столицею великої, але вже загроженої імперії, а після війни залишився одним із осередків політичних емігрантів з різних країн. Інтенсивно пульсувало тут і українське життя, котре навіть посилилось після війни. Тут жила традиція студентської активності (це у студентському гуртку „Січ” вперше читались твори Кобринської), тут існувала преса, яка відображала досягнення українців (Олена Степанів, перша жінка-офіцер регулярної армії в Європі, була темою статей у віденській пресі 1915 р.), тут процвітало культурне життя українських родин, котрі почувались певно у столичному блиску, діяла активна група українців

зі східних областей України, які створили Союз Визволення України.

Діяв у Відні також дуже активний Жіночий Комітет. Після розвалу Австро-Угорщини, коли Рудницька працювала над дипломом з педагогіки, у Відні кипіло політичне життя. Через Відень проїжджали різні українські делегації, тут Рудницька познайомилась з деякими провідними жінками з-поза Галичини: Зінаїдою Мирною, Надією Суровцовою, Ганною Чикаленко-Келлер.

У Відні Рудницька поглибила знання, розширила свій світогляд, увійшла в європейський світ. Тут вона ближче пізнала Павла Лисяка, пізнішого посла до Союму, адвоката й журналіста, за якого там-таки 1919 р. вийшла заміж. Подружжя, а згодом материнство, гостро поставили перед Рудницькою складні питання життя самостійної, освіченої, фахово вишколеної жінки. Подружжя виявилось зле підібраним, і пара згодом розійшлась. Рудницька сама виховувала сина та всеціло віддалась професійній, громадській та політичній діяльності. Лисяк заініціював та отримав розлучення; Мілена більше не одружувалась.

Листопадовий зрив застав Рудницьку у Львові – піднесу, захоплену, очучу до праці. Разом з іншими жінками, які знали про підготовку Великого Листопада, вона кинулась із запалом до праці – і не знайшла місця для жінки. Щойно за два чи три дні прийняли її до кухні в Народному Домі, хоча кваліфікації її для такої праці були мінімальними. Кухнею відав молодий здоровий чоловік, в той час як на фронті відчувався дошкульний брак сил.

Остаточний поштовх до фемінізму Рудницькій дали польки. Польські легіонерки 22 листопада заарештували Рудницьку, хоч у Львові ще місцями утримувалась українська влада. Боліло їй те, що на її рідній землі польські жінки, які працювали у своїй розвідці та службі зв'язку, заарештували українку, яка не мала змоги ужити своєї сили, своєї інтелігентності, свого знання міста для оборони своїх національних інтересів.

На відміну від інших українок, які у споминах про Листопад згадують маєстатичні, державотворчі моменти, Рудницька хотіла насамперед знати, чому це були моменти, а не нормальна дійсність. І тоді, як інші жінки вказували на нехіть мужчин співпрацювати з жінками, Рудницька, не переречуючи цього кричущого явища, звертала увагу також на

„індоленцію жінок”, на їхнє небажання боротись за свої жіночі права².

Втрата держави, однак, показала, на що спроможна українська жінка: “Цілу гуманну працю, яка єдино осталася дозволена в часах ворожого наїзду, перейняла на себе українська жінка: матеріальна і моральна опіка над родинами наших жовнів, над усіма неповинними жертвами знущання, одним словом головна частина діяльності Горожанського Комітету спочиває в руках жіноцтва. А поза чисто філантропійною діяльністю, майбутній історик запише на наш рахунок й інші вчинки яких не посоромився б осяяний славою український жовнір”³.

У цей час Рудницька прийшла до остаточного переконання про потребу самостійного жіночого товариства, яке б гуртувало усіх жінок для того, щоб вони ставали повновартісними членами свого суспільства. Погляди, висловлені Рудницькою в 1919 р., вона повторювала та обстоювала до кінця життя: “Жіноча організація згуртує нас всіх без огляду на нашу клясову, і політичну приналежність, бо жіночий інтерес для нас всіх однаковий!”⁴

Щойно цитована стаття Рудницької була опублікована в “Нашій Меті” — “часописі робітного жіноцтва”, який виходив з перервами, зумовленими труднощами з польською поліцією, впродовж 1919 р. Від імені комітету редагувала газету Дарія Шухевич-Старосольська за фінансовою допомогою соціалістів.

На відміну від інших активісток того часу, Рудницька навряд чи захоплювалась ідеями соціалізму чи навіть фе-

² Це улюблена фраза Рудницької, коли вона хотіла покритикувати жінок. Уперше згадується у статті „Львівське жіноцтво підчас падолистового перевороту” (Український Прапор. — 1919 р.; передрук: Наша Мета. — 1919. — 23 листопада. — Ч. 22. — С. 3-5; Наша мета. — 1919. — 24 листопада. — Ч. 23. — С. 5-6).

³ Цитата в передруку статті у „Нашій Меті”. Пізніша стаття Рудницької „Роля жінцтва у визвольній боротьбі УГА: Відсутність джерельних матеріалів. Споминеві статті учасниць, як головне джерело інформацій” (у кн.: Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (Матеріяли до Історії) // Видав Хорунжий УСС Дмитро Микитюк. — С. 335-347) підкреслює позитивну участь жінок та подає список імен 89 жінок, які служили у збройних силах на Західній Україні. В цій статті, писаній на еміграції, Рудницька навіть реабілітує чищення картоплі як потрібну форму праці для народу.

⁴ Чи треба окремих жіночих організацій? // Наша Мета. — 1919. — 7 липня. — Ч. 11. — С. 1-3, цитата зі с. 3.

мінізму в соціалістичній заквасці. Якщо Старосольська від соціалізму перейшла до фемінізму, то Рудницька з часів своєї молодості витворила певного роду органічний фемінізм, у якому сильно акцентується на понятті обов'язку. Права жінки, особливо громадські, було здобуто відразу по війні. Тепер виринуло питання користування тими правами, питання обов'язку перед громадою, перед нацією.

Статті Рудницької, написані в 1919 р. порушують основоположні аспекти фемінізму. Важливе місце серед них займає стаття “Нова доба культури”, опублікована у першому програмному числі часопису “Наша Мета”. В ній Рудницька подає річні підсумки зі щойно здобутої самостійності: “Через довгі тисячліття будував храм цивілізації і культури виключно мущина. Після свого мозку і серця, для своєї вигоди, відповідно до своєї потреби і згідно з своїм смаком сотворив він релігію, мораль, законодавство, науку й мистецтво. Львина частина звичаїв, переконань та пересудів новочасної суспільності — се лиш витвір мужеського егоїзму, без уваги на користь і шкоду другого пола... Цілий культурний доробок минулих тисячок літ можна без пересади назвати не людським, а мужеським. Друга половина людства закріпощена, замкнена при “домашнім огнищі” і відсунена від публичного життя, не була в сій культурній праці причасна.

Доперва тепер жіноцтво громадно приступає до творчої спільної праці... Виходить, отже, що ми стоїмо на початку нової епохи в розвою людства... Нам, теперішнім жінкам, судилося жити на переломі двох епох. Покажімося гідні сеї історичної хвилини”⁵.

Повноцінній участі жінок у творчому та громадському житті перешкоджає, на думку Рудницької, насамперед трагічний конфлікт обов'язків матері, вимог громадянки та потреба заробітку. Події 1920-х років не давали змоги детально аналізувати цей триликий вир.

У своїх статтях Рудницька підкреслювала легальну та побутову рівноправність мужчини та жінки. У психіці, одуховленій біології, вона виділяла відмінності, які вважала істотними: “Жінка, як істота наділена іншим мозком і серцем з іншими вимогами і бажаннями чим мущина, внесе до культури зовсім нові, свіжі цінности, поглибить її та по-

⁵ Нова доба культури // Наша Мета. — 1919. — 24 серпня. — Ч. 1. — С. 2-3.

ширить. Відмінна психічна і інтелектуальна конструкція жінки мусить необхідно потягнути за собою повну перебудову державного і суспільного ладу і перетворення всієї культури”⁶.

Молода Рудницька гостро ставила проблему поєднання обтяжливого домашнього господарювання того часу з намаганням провадити повновартісне професійне та громадське життя. 1919 р. у статті “Трагічний конфлікт” вона настоювала, що: “Жінка є лише тоді в силі підняти успішну конкуренцію з мущиною, ... коли висвободиться від своїх домашніх обов’язків... Це рівнозначне з тим, що лише незамужна і бездітна жінка може виповнити як слід завдання позадомашнього фізичного чи умового звання. Іншими словами жінка має нині змогу лиш під цею умовою творити на рівні з мущиною нові вартости на поли господарським і культурним, коли резигнує з природного полового життя: з подружжя і материнства”⁷.

У цей час Рудницька правильно характеризувала фемінізм західного варіанту як початок, а не як завершення змагання жінок за рівноправність: “Борба за вступ до університетів і парламентів, борба за вільну дорогу всіх найвищих заводів і за всі людські права, одним словом новітна жіноча еманципація, зачалася тільки тоді, коли буржуазне жіноцтво не могло вже довше в хатах своїх батьків та чоловіків найти заняття і прокормлення і мусіло шукати його поза родинним домом. Щойно інтелігентне жіноцтво, якому не лише з матеріальних, але і з ідейних причин — не могли вистарчити домашні зайняття як одинокий зміст життя, видвигнуло прапор визволення жінок з вікового ярма”⁸.

З часом Рудницька осмислила громадську роль материнства й аргументувала тотожність материнства з фемінізмом. Жіночі товариства українок різнилися від західноєвропейських тим, що вони намагались перенести автономний круг діяльності жінки, який характеризує родинне життя доіндустріальних суспільств, на громадське поле дії. Українки були передвісниками подібних рухів у колоніальних державах, де емансипація жінок також підпорядковувалась загаль-

⁶ Там же. — С. 2.

⁷ Трагічний конфлікт // Наша Мета. — 1919. — 31 серпня. — Ч. 10. — С. 1.

⁸ Трагічний конфлікт // Наша Мета. — 1919. — 14 вересня. — Ч. 12. — С. 3.

нонаціональним визвольним змаганням. На противагу до західного емансипаційного руху, який ставив натиск на політичну та освітню рівноправність, українські жіночі товариства пропагували автономію праці, рівну участь у громадському житті та рівні права. Віддзеркалюючи економічну дійсність, яка обмежувала діяльність більшості жінок до хатнього господарювання, українські діячки зосереджувались не на конфлікті між суспільними клітинами і жіночими змаганнями, а на тому, що повновартісна сім'я, в якій мати розуміє не тільки свою родину, але й суспільну роль, скріплює і ціле суспільство, і сім'ю. Це Рудницька називала здоровим фемінізмом.

Така інтерпретація творила підґрунтя аргументів у "Жінці", феміністичному часописі, що виходив під редакцією Рудницької з 1935 до 1939 рр. Тоді, як і тепер, дехто побоювався "фемінізму", який "Громадянка" визначала, як просто свідому участь жінок у творенні національної культури.

Рудницька, а з нею і зорганізовані жінки України, цікавились більше громадською працею жінок, ніж осмисленням її теоретичного обґрунтування. Значно пізніше, вже на еміграції, Рудницька подала коротку і разом з тим вичерпну характеристику жіночого руху: "В основу українського жіночого руху лягло переконання, що українська жінка в рівній мірі відповідальна за сучасність і майбутність України, що і чоловік. Лягла віра, що жінка має не тільки в родині, але і в суспільності, в житті свого народу і цілого людства дуже важні, специфічні завдання. Ці завдання стоять у найтіснішому зв'язку з її материнством, а саме з притаманними жінці материнськими прикметами її психіки. Впродовж усієї історії жінка віддавала свої духовні цінності, свої сили і здібності родині. Вона приводила на світ дітей, вирощала їх, стояла на сторожі фізичного і морального здоров'я родини. В модерному суспільстві, коли функції родинного дому змаліли, коли суспільність перейняла на себе виховання і навчання, опіку над хворими і бідними та десятки інших справ, які в давніх віках лежали всеціло в руках господині і матері, а машина, фабрика перейняли на себе колишню родинну продукцію, жінка повинна віддати свої сили загалові. Жіночий рух думає, що жінка має право і обов'язок внести в національне життя свої досвіди, своє розуміння добра і справедливості, формувати це життя згідно з своєю волею. Жіночий рух вірить, що дум-

ка, воля і чин жінки так само повновартісні, і незамінні, так само необхідні для розвитку нації, як прикмети мужеського духа, — бо народ це не тільки чоловіки, але й жінки”⁹.

Фемінізм Рудницької не атакував, а навпаки посилював громадські установи та традиційні підвалини суспільного життя — родину, виховний аспект материнства, прив’язаність жінки до нації та церкви. Вона вважала, що прикмети матері, визволені з вузьких рамок родини і перенесені у соціальний світ та підпорядковані службі загалу, мають важливу духовну місію “у житті Народу”¹⁰.

Хоч Рудницька час від часу нарікала на те, що галицький фемінізм не розвинув достатньо своєї ідеології, саме ця діячка разом з іншими жінками Західної України, виробили дуже ефективний підхід до жіночого питання. Це був фемінізм не ідеології, а фемінізм дії. Його дієвість та вартісність треба оцінювати не за програмними статтями (хоч їх є досить) та ідеологічними програмами, а за змінами в житті, способі мислення, психічній настанові жіноцтва. Маємо досить даних, щоб ствердити серйозні успіхи в цій діяльній. Своєю діяльністю, виступами у пресі та інших друкованих виданнях “Союз Українок” спонукав тисячі галицьких жінок повірити у свої сили, у свою працездатність, оптимістичніше дивитися на світ.

На установчому з’їзді в грудні 1921 р., присутній польський комісар пригрозив забороною ще не створеної організації, бо мав застереження до промови Рудницької. Це не завадило жінкам таки створити об’єднану організацію, яка пережила дві польські заборони діяльності та деякі намагання поодиноких українських груп розбити її. Реальним доказом сили організації був величавий з’їзд жінок у Станіславові, нинішньому Івано-Франківську, в 1934 р., на якому оформились остаточні плани створення “Всесвітнього Союзу Українок”.

Складно перерахувати усіх найближчих співробітниць Рудницької у “Союзі Українок”. Рудницька входила до управи “Союзу Українок” від його створення, за головування Надії Макарушкової, Марії Білецької, Костянтини Малицької, Олени Федак-Шепарович, Марії Бачинської-Донцової.

⁹ Ідеологічні позиції і завдання Матірнього Союзу Українок // Інформаційний Листок МСУ. — 1951. — Ч. 2-3. — С. 3.

¹⁰ Жінка і нація // Жінка. — 1935. — 1 січня.

Олена Кисілевська в перше десятиріччя існування “Союзу Українок” була його організаційним референтом. Ірена Макух-Павликовська, Лідія Бурачинська, Антоніна Горохович, Іванна Блажкевич та сотні інших жінок творили “Союз Українок”.

Однією з головних цілей “Союзу Українок” було піднесення політичної свідомості жінок та активізація їх в політичному житті краю. Рудницька ще з 1925 р. була членом коаліції демократичних поміркованих сил Західної України — Українського Народно-Демократичного Об’єднання. На тій платформі вона ввійшла до Союму, в 1928 р. Кисілевську вибрано до Сенату. 1935 р. Рудницька вийшла з УНДО на знак протесту проти політики партії: жіноцтво підтримало її.

У своїх лавах жінки проявляли толерантність, виступали проти впровадження тоталітарних елементів у партійну діяльність українців. Жінки тісно співпрацювали між собою, навіть у разі радикальних розбіжностей у політичних поглядах: Донцова виступала разом з Блажкевич, Шепаровичева з Павликовською. У 30-х роках навіть творились окремі жіночі організації при деяких партіях, але сам “Союз Українок” і надалі мав всенаціональний характер. Згодом, коли на еміграції у змінених обставинах відновлювалось демократичне партійне життя, коли вже сила та одноставність жіночого руху заломилась, бо не було тієї суцільної масової підтримки, яка характеризувала діяльність “Союзу Українок” на рідних землях, Рудницька застановлялась, чому ні одне з угруповань не зуміло достойно оцінити роль жінки в національному житті.

Відповідь її ясна: “Коли застановлятись над причиною такого поступування, над джерелом такого підходу наших чоловічих людей до цієї справи, то є тільки одне пояснення: ЖІНКИ, ПОМИМО СВОЄЇ ПАРТІЙНОЇ ПРИНАЛЕЖНОСТІ, НІКОЛИ НЕ ДАЛИ СЕБЕ ВТЯГНУТИ У ВИР ПАРТІЙНОЇ БОРОТЬБИ І РОЗРАХУНКІВ. ВОНИ НЕ БУЛИ ДОСИТЬ ПАРТІЙНО ЗДИСЦИПЛІНОВАНІ, ЩОБ ПІТИ НА ТАКИЙ РОЗРІЗ З СВОЄЮ СОВІСТЮ. ЖІНКИ ПІШЛИ, КУДИ ВИМАГАВ РОЗУМ І ІНТЕРЕСИ НАЦІЇ, А НЕ ВИКЛЮЧНО ДИКТАТ ПАРТІЇ”¹¹.

У своїй політичній діяльності Рудницька завжди ставила на перший план інтереси нації і ніколи не вагалась іти

¹¹ Громадянка. — 1948. — Ч. 5-6. — С. 2. (Великі літери в оригіналі).

в розріз із партійною дисципліною, якщо вважала, що тактика партії неправильна.

Самостійність мислення, відвага приймати власне рішення, вміння пов'язати раціоналізм зі стійким запалом віри в національну ідею, забезпечили їй чільне місце у політичному житті позарадянських українців. Рудницька була добрим промовцем, вміла захоплювати широкі маси слухачів, не опускаючись до демагогії та не ображаючи їхнього здорового глузду. Як добрий політик та промовець, вміла знайти спільну мову з аудиторією, не йдучи на компроміс із власними переконаннями. Якщо в 1920-х роках, коли її самій ще не було тридцяти, дехто критикував її запальність, особливо в стосунках з поляками¹², то згодом, коли вона вийшла на державну та інтернаціональну арену, такого закиду їй не робив уже ніхто.

Перші вибори до Союму та Сенату Польщі українці Галичини бойкотували, бо не було правового міжнародного визнання польської влади у Східній Галичині. Потім Рада Амбасадорів остаточно визнала право Польщі на Східну Галичину, але з умовою дотримання прав національних меншин та формально надавши 25-літній мандат. Польські уряди не виконували цих обіцянок, хоча час від часу то велись переговори з національними меншинами, то виринала можливість знайти якийсь "modus vivendi"* . Навпаки, в ділянці шкільництва, політичних прав і розподілу економічної підмоги, польський уряд намагався усунути здобутки українців з австрійських часів. Помірковані польські партії, що прагнули співпрацювати із національними меншинами (які, до речі, ствановили третину населення міжвоєнної Польщі), натрапляли на антогонізм польських шовіністів та антиукраїнське ставлення Націонал-Демократичного угруповання поляків. Однак, попри наростаючий конфлікт, намагання польських та українських поміркованих партій прийти до якогось порозуміння між українцями та поляками продовжувались. Хоч Рудницька виступала проти "нормалізації" УНДО в 1935 р., бо в тій угоді не було заповнення прав українців.

Одночасно більшовики під натиском зростання популярності українства в революційний період були змушені, хоча

¹² Листування Зінаїди Мірної з Ганною Чикаленко-Келлер (Архів Ганни Чикаленко-Келлер, нескаталогований у бібліотеці УВАН, Нью-Йорк).

* "Спосіб співіснування" (лат.).

б тимчасово, впровадити українізацію. Однак, уже наприкінці 1920-х років вони почулись достатньо сильними, щоб розпочати масову акцію проти українства. В таких умовах Галичина ще більшою мірою, ніж досі, мала взяти на себе роль Премонту національного життя та політичного визволення. Польща була республікою, і навіть після перевороту Пілсудського у травні 1926 р. – проти чого остерігала газета “Жіноча Доля”, неофіційний орган “Союзу Українок”, – у ній діяли різні політичні партії та парламент. Не будемо розглядати партійну систему українців у міжвоєнній Польщі. Достатньо пригадати, що Українське Національно-Демократичне Об’єднання створилось у липні 1925 р. в основному з вихідців найбільш численної партії Галичини, Української Народної Трудової Партії, та значної кількості членів інших партій, котрі вважали деякі дії своїх партій надто угодовими щодо Польщі. УНДО стала партією української більшості в Галичині. Рудницька була одним з найважливіших членів партії, яка старалась легальними засобами в Польщі і за кордоном обстоювати національні та людські права українців.

Другим вагомим явищем міжвоєнного періоду серед позарядянських українців стало продовження збройної боротьби проти поляків усіма засобами (включно з терором). Участь жінок у цій акції значно посилилась після створення в січні 1929 р., Організації Українських Націоналістів¹³. Рудницька не схвалювала тих засобів боротьби як і з етичного, так і з практичного погляду. Більше того, її турбувала тенденція націоналістичної філософії, (хоч вона й не була особливо притаманна українському варіантові цієї світової течії), зводити роль жінки до тривіального німецького: кухня, діти, та раз на тиждень відвідування церкви. Та все ж вона розуміла безсумнівні почуття відданості високим ідеалам і любові до нації, які керували членами ОУН. Жінки з цього табору брали і надалі активну участь у “Союзі Українок”, немало з них були головами окружних філій “Союзу”.

До Союму Рудницька була обрана 1928 р., того ж року, коли очолила “Союз Українок”. Традиційно жінки у парламентах займаються справами освіти та здоров’я, але Рудницька, крім освітньої комісії, також увійшла в комісію зов-

¹³ Ольга Левицька-Басараб, яку польська поліція замордувала, підозрюючи у членстві в ОУН, була на той час членом головного відділу “Союзу Українок”.

нішних справ. Членом освітньої комісії вона стала через свої фахові зацікавлення, а також усвідомлення, що для українців праця цієї комісії має національне значення, бо треба було оборонити шкільництво перед полонізаційними заходами впровадження польських та двомовних шкіл. Дії місцевої польської влади часто провокували українських учнів на відкритий чи пасивний протест. Рудницька вміло, з гострою сатирою у репліках, боронила виключених учнів та домагалась відкриття закритих шкіл¹⁴.

Найрезультативнішою виявилась діяльність Рудницької на міжнародній арені. Школа жіночих товариств дала своє: українські жіночі організації входили до міжнародних організацій, брали участь у конгресах, писали меморіали. Рудницька була у вирі цієї діяльності у 1920-х роках, а вибір її до Союму підніс міжнародний престиж “Союзу Українок”. У своїй діяльності за кордоном Рудницька обороняла інтереси України без зайвого пафосу, який часто відштовхує чужинців від української справи. Поведінка Рудницької була завжди коректною, навіть тоді, коли польський уряд не давав віз на виїзд за кордон на конгреси. Свідченням цього можуть бути відносини з найстаршою міжнародною організацією — Міжнародною радою жінок. Рада була побудована на державницькому принципі, тому з неї виключили представниць несамостійних народів. Така доля спіткала 1921 р. росіянок, а через чотири роки, — у 1925 р., — і українок. Українки, проте, й далі брали участь неформально, як запрошені гості, у праці Конгресу як члени комісій. “Союз Українок” був членом Міжнародної жіночої ліги за мир і свободу, а пані Мері Шипшенкс прибула як офіційний гість на з’їзд до Станіславова (частково через свою особисту приязнь з Ганною Чикаленко-Келлер). Рудницька брала активну роль, як спостерігач, на з’їздах Міжнародної ради жінок і на інших менших феміністичних форумах.

Раціональний підхід та добре обґрунтований виклад надавав виступам Рудницької, на міжнародній арені, особливої сили та ефективності. Вона прекрасно розуміла, що до її сучасників-європейців найбільш промовляють факти, і ними вона володіла. (На еміграції Рудницька почала збирання конкретних свідчень окремих осіб про порушення людських

¹⁴ Лист Рудницької до Володимира Тарнопольського з 19. IX. 1954 (Архів Рудницької, некаталогований фонд у бібліотеці УВАН, Нью-Йорк).

прав у Радянському Союзі). Вона була однією з трьох делегатів до Ліги Націй у січні 1931 р., домагаючись розгляду порушень Польщею гарантій прав національних меншин взагалі, а терору й пацифікацій зокрема. І хоча Комісія Ліги, очолена японським делегатом, не надто гостро звинуватила Польщу, аргументи Рудницької були настільки сильні, що англійська делегація попросила її відвідати Лондон та поінформувати Нижчу Палату Парламенту (Коммонс, який визначає політику Великобританії) про становище українців у Галичині. Про це ж вона доповідала також у Королівському Інституті Закордонних Справ перед малою, але впливовою групою людей. Повернувшись до Львова, вона поділилась своїми враженнями на вечорі, влаштованому “Союзом Українок” та “Молодою Громадою”. Цей виступ зумовив статтю та редакційний коментар у „Manchester Guardian“. Рудницька виступала також у впливовій Міжнародній жіночій лізі за мир і свободу. Саме звернення до англійців — не оціненний здобуток Рудницької: вона правильно вирішила, що саме серед англійців знайде розуміння становища українців. Їздила також до Рима, бо Італія тоді була членом комісії меншин Ліги Націй. Зустрічалася з Муссоліні, але він не зробив на неї особливого враження.

Другою важливою акцією, в якій Рудницька брала активну участь, була допомога голодуючій Україні й намагання звернути увагу світу на голод, під час якого загинуло більше осіб, ніж було винищено євреїв протягом Другої світової війни. Це була загальна акція, в якій кожний робив, що міг, від скульптора Олександра Архипенка до пенсільванського шахтаря. Рудницька та Зиновій Пеленський, представники української парламентарної репрезентації, переконали секретаря Конгресу Національних Меншин, який відбувався в Берні 1933 р., др. Евальда Амменде поставити справу голоду в програму роботи цього комітету Ліги Націй. Рудницька піднесла справу голоду перед Міжнародним Червоним Хрестом. Вона була також делегатом на спеціальній міжнародній нараді у Відні 1933 р., яку скликав австрійський кардинал Теодор Інніцер, котрий особливу увагу приділяв знущанням над обездоленими народами та жінками.

Міжнародне визнання, яке здобувала Рудницька, зростання мережі жіночих організацій по селах, особливо за відсутності розвитку польського відповідника, занепокоїли польський уряд. Вихід Рудницької з УНДО, атаки на неї

з боку УНДО, а на “Союз Українок” — з боку ОУН та окремих представників Генерального Інституту Католицької Акції тільки посилили авторитет “Союзу Українок” та престиж Рудницької. Жінки, включно зі старшими панями, пов’язаними з Українською Католицькою Церквою, підтримували організацію та переобирали голову. Вибори до Союму 1935 р. не дали жодної жіночої кандидатури — поляки не допускали Рудницької, а українки не хотіли нікого іншого.

1938 р. польський уряд виступив проти “Союзу Українок”, заборонив організацію і того ж дня арештував усіх голів повітових філій. Знову почались протести, і знову, як 1929 р., урядова заборона була скасована. Під час припинення діяльності “Союзу Українок” Мілена Рудницька, Олена Шепарович, Олена Кисілевська та Костянтина Малицька, при співучасті інших жінок створили суто політичне жіноче товариство, назвавши себе “Дружиною Княгині Ольги”. Як політичне угруповання, воно діяло й після відновлення “Союзу Українок” аж до вибуху Другої світової війни.

Рудницька ввійшла в історію України також як відома публіцистка. Публіцистична діяльність — це ще один з виявів її громадських та політичних зацікавлень. Особливо треба згадати її праці про польську владу на Західній Україні та про реакцію вільного світу на голод в Україні.

Рудницька розуміла вагу преси як вирішального чинника у творенні суспільної думки та розвитку політичної свідомості загалу. В міжвоєнний період вона дописувала до “Діла”, єдиного українського щоденного часопису. Жіноцтво відчувало потребу жіночого журналу чи газети від часів Наталії Кобринської. Спочатку не було передплатників на такий жіночий журнал, потім не було фондів, ще згодом точилась дискусія про ставлення жіночої преси до політичних партій, котрі виступали лише за журнальні додатки, а не за самостійну жіночу пресу. Видання Кисілевської та коломийської “Жіночої Громади” були звернені до села й не могли задовольнити вимог зростаючих кіл освіченого жіноцтва. “Нова Хата”, вдалий та атракційний журнал, не приділяв достатньої уваги політиці чи громадській праці. Рудницька належала до тих жінок, які активно йшли до цілі створення жіночої преси. У зв’язку з Конгресом у Станіславові Рудницька видала того ж року брошуру есе-промову “Українська дійсність і завдання жінки”. Конгрес підкреслив наявність читацької публіки, зацікавленої жіночи-

ми питаннями, та прискорив видання жіночої газети. Дво-тижневик “Жінка”, під редакцією Рудницької, був вдалим часописом, тому що мав і автора, і свого читача. З початком 1938 р. з’явився ще один жіночий часопис, присвячений масовій публіці, — “Українка”. Коли уряд, який часто піддавав цензурі статті в “Жінці”, ліквідував видання, його місце 1 жовтня 1938 р. зайняла “Громадянка”. Перше число було конфісковане повністю, друге значно постраждало від польського цензора. Після Другої світової війни, коли Рудницька намагалась відновити жіночі публікації та самостійний жіночий рух, газета, яку жінки видавали, також називалась “Громадянка”, підкреслюючи не тільки намагання, але і зрілість жінки до громадського та політичного життя.

Рудницька непримиренно ставилась до тоталітарних систем та авторитарних урядів. Особливо гостро виступала вона проти гнобителів українського духу: Росії, в її новітньому радянському варіанті, та Польщі. З приходом більшовиків Рудницька переїхала до Кракова, згодом до Берліна, а остаточно до Праги. Життєздатність, оптимізм і практичний підхід до справ не покидали її і під час воєнної завірюхи. В 1944 р. у Празі під її редакцією з’явилася збірня праця “Західна Україна під большевиками”. Після війни весь наклад був знищений, книгу перевидано щойно в 1958 р. Нове видання праці в Україні досі викликає зацікавлення читача.

Своїм обов’язком після війни, вважала Рудницька, діяльність у спонтанно створених філіях “Союзу Українок”, які тяжіли до ідейних надбань передвоєнного жіночого руху, та у відновленому “Союзі Українок”, тим разом Європи. Як більшість активісток “Союзу Українок”, Рудницька не могла співпрацювати у жіночих секціях, які було створено при Українському Центральному Комітеті за німецько-фашистської окупації, хоч це, як вона писала згодом, був єдиний, дуже кволий спосіб діяльності жінок. Під час війни Рудницька спрямувала всю свою енергію на виживання та допомогу синові, який навчався у Берліні та Празі.

По війні вона старалась скоординувати працю жінок на внутрішньо-українському відтинку. За її поштовхом Ініціативний Комітет відновив “Союз Українок” відразу ж після капітуляції Німеччини. Намагаючись одержати допомогу українській еміграції, Рудницька нав’язала контакт з Червоним Хрестом і “Союз Українок” став єдиною українською установою, що отримала відповідь на свій меморіал. При

першій нагоді перейшла – таки пішки перейшла горами, бо транспорт ще не був наладнаний – до Швейцарії, де намагалась виступити як представник українського жіноцтва. Там вона заснувала Український Допомоговий Комітет, яким керувала до 1950 р. П'ятсот українських родин з Чехословаччини завдячують свій переїзд на Захід її зусиллям.

Рівночасно Рудницька пробивала новий шлях еміграційним установам. Була однією із засновниць Української Національної Ради в 1948 р. та її представником у Швейцарії. Продовжувала свою політичну діяльність в еміграційному житті українців, наскільки це було можливим у обставинах, які постали у еміграційному середовищі.

Відновлені на еміграції філії “Союзу Українок” виявляли таку ж самостійність, як на рідних землях. Навіть не знаючи про опозицію провідницькому принципу, висловлену таємним гуртком “Союзу Українок” у Празі в грудні 1944 р., жінки на еміграції самі почали творити свою організацію та її форми діяльності. Однак ця організація не вижила, бо, як згодом писала про це сама Рудницька:

“Самостійна жіноча організація з такою традицією, яку мав “Союз Українок”, не вмiщався в системі тотальної влади, про яку мріяла одна партія та деякі амбітні політики, що з нею зв'язалися. Вони видали на “Союз Українок” присуд смерті і прийняли аналогічну постанову жіночого питання, як за часів німецької окупації. При “всеобіймаючій” організації мали постати жіночі секції (відділи) – центральні, обласні, таборові – з десигнованою провідницею. І цю провідницю жіночого відділу назначено вже в квітні 1945 року, в останніх днях війни, на конвентиклю в Ауфкірху (Баварія), назначили її чинники з-поза жіноцтва, – стверджуємо це з цілою рішучістю. Щойно багато місяців пізніше ці жіночі секції під тиском жіноцтва, яке звикло було до самостійної жіночої організації, прийняли нібито незалежну організаційну форму, яка спершу називалася “Жіноча Праця” а пізніше “Об'єднання Українських Жінок”. І щойно багато місяців пізніше десигнована волею законспірованих котерій провідниця Об'єднання була затверджена з'їздом своєї Організації. Рівночасно пішла нагінка проти “Союзу Українок”¹⁵.

¹⁵ Інформаційний Листок МСУ. – 1951. – Ч. 2-3. – С. 7-8. Повніше обговорення цих подій див. статтю Марти Богачевської-Хомяк: *The Women's Movement in the DP Camps* // Wsevolod W. Isajiw, Juri Boshyk, Roman Senkus, eds. *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II.* – Edmonton CIUS, 1992.

Рудницька вважала, що українська жіноча організація ідеально надавалась для того, щоб виступати від імені всіх українців, бо “Союз Українок” ніколи не співпрацював з німцями. Відновлені гуртки жінок по таборах переселенців протестували проти того, щоб жіноча організація не була самостійною, а творила вітку іншої організації. Рудницька, намагаючись поживити контакт з Іриною Павликовською, однією із членів головного відділу “Союзу Українок”, яка перебувала у повоєнній американській зоні, зосереджувала свої зусилля на зовнішню працю, думаючи, що “Союз Українок” відтворюється на принципах передвоєнної діяльності. Рудницька діяла у своєму звичайному ширшому засязі, а не лише на форумі нової категорії „поневолевених націй”, і їй не спадало на думку, що загал еміграційного жіноцтва не розуміє її підходу.

Комбінація особистих амбіцій та партійних непогоджень, разом з нерозумінням між жінками, партійних сварок та з всіма труднощами, пов’язаними із непевністю повоєнного існування, уможливили відтворення жіночого товариства без участі Рудницької. В її обороні виступали поодинокі жінки, але засадничо її відсунено тихо, без галасу та без відкритих аргументів. У повоєнному хаосі Рудницька просто зникла з виду.

Ці таборіві події боляче вразили Рудницьку, але вона намагалась не сходити з жіночої арени та не відходити від українського політичного життя. Переїхавши до США в 1950 р., вона пробувала відтворити ті приязні відносини, які існували між “Союзом Українок”, від часу його створення в 1925 р., і до вибуху війни, та галицьким проводом “Союзу Українок”. Рудницьку вразило те, що її, голову “Союзу Українок” та створеного в 1934 р. і легалізованого в 1937 р. “Всесвітнього Союзу Українок”, ніхто не привітав на Новій Землі, ніхто не поновив присланого в 1937 р. запрошення приїхати на Жіночий Конгрес та відвідати жіночі гуртки в Америці. Страшенно боліло те, що ніхто не повідомив її про філадельфійський Конгрес Українського Жіноцтва, який, попри те, що “Союз Українок Америки” був членом “Всесвітнього Союзу Українок” від його створення в 1937 р., було названо першим світовим конгресом українського жіноцтва. Не вважала Рудницька ані цього конгресу, ані потому створеної Світової Федерації Українських Жіночих Організацій правомірними. Прагнучи не створю-

вати нових організацій, а тільки відтворювати старі, вона на початку 1950-х років намагалась разом з невеликою групою осіб відновити діяльність Матірнього “Союзу Українок”. Це їй не вдалось, більшість українських жінок США та Європи пішли за СФУЖО.

Американський період для Рудницької, як феміністки та організаторки жінок мав сумний та болісний кінець. Їздила вона в справах Матірнього “Союзу Українок” до Канади, де її вітали, слухали, де їй подобалось здорове суспільне життя українців. Пробувала з мінімальною фінансовою допомогою організувати написання монументальної праці про жіночий рух в Україні. Переписувалась зі своїми колишніми близькими співробітницями, заохочувала їх, намагалась знайти підтримку в політичному середовищі Української Народної Республіки. Роздумувала над способами полегшити життя новоприбулим жінкам в Америці: планувала дім для самотніх жінок та дім для старців.

Нічого їй не вдавалось. Не могла звикнути до Америки. Мала відразу до матеріалізму, до того, що гріш важливий тим, хто його має і тим, у кого його немає. Втративши статус, не могла звикнути до нового життя. Вона, політична діячка, вважала себе на еміграції, а не на місці нового поселення. Існуючі організації, на її думку, не стояли на рівні своїх завдань. Партійництво, примітивізм, погоня за грішми і виснажуюча фізична потреба заробітку драгували її. У неї 60-ті уродини життя, прожитого без особистого щастя, на громадській праці, а громади вже у неї немає. Навіть “Голос Америки”, подаючи вістку про працю “Союзу Українок”, характеризував її як емансипаторську, не згадуючи суспільних та національних аспектів, які творили суть діяльності організації.

Видання, присвяченого історії жіночого руху, яке задумала Рудницька, зреалізувати також не вдалося. Деякі жінки усунулись від проекту, мужчини не хотіли писати, якщо їм не платили, бракувало навіть другорядних матеріалів, а про архів “Союзу Українок” годі було й думати. Писати спомини – які так би сьогодні стали в пригоді – було Рудницькій боляче.

Америка 1950-х років – жіноцтво замкнене у родинному колі, мрія власної підміської хати, доньок у льоках, синів у спорті, чоловіка з доброю платнею, американський спосіб життя, заки американці відкрили Європу, вина, ек-

зистенціалізм та заангажованість. Рудницька (як і багато творчих американців перед нею), покидає Америку, вертаючись до Європи 1950-х років, яка ще зберегла деякі прикмети минулого.

Там продовжувала політичну працю та відкрила нові зацікавлення, зокрема багато уваги приділяла релігійним питанням та практикам.

Неординарність Рудницької проявилась з ранньої молодості. Вона шукала не стільки нових світів, скільки пізнання та систематичного вивчення того, в якому жила. Вона, безсумнівно, ідейний, відданий патріот України, країни своїх батьків. Цей патріотизм для неї був природним, невимущеним, який не йшов у розріз з єврейським походженням її матері. Навпаки, її матір була україркою в такий самий спосіб, як і її батько — вони були мешканцями тієї самої землі. Завжди патріотично переконана, Рудницька дивилась на справи дуже раціонально. Не було в її публікаціях, в її поведінці, в її публічних виступах елементів спонтанного популярного романтизму. Вона досконало розуміла потреби душі, важливість емоційного піднесення, символіку групової акції. Вона це заохочувала, плакала, організовувала. Та саме творення цієї емоційної сили групи виходило поза межі її діяльності. Вона часто переписувалась з Уляною Кравченко, котра стала поетом жіночого організованого руху. Кравченко написала слова гімну “Союзу Українок” (музику скомпонував молодший брат Рудницької — Антон). Творчість Кравченко, як і творчість інших авторів, які спричинились до творення нової української жінки, знаходила повне розуміння та підтримку Рудницької. У неї самої, одначе, не знаходимо модного емоційного забарвлення, навіть такого загальноприйнятого засобу, як цитування віршів у статтях і промовах. Її публічні виступи на всіх форумах були вдалими і без цього.

Рудницька йшла своїм шляхом, який найкраще відповідав її суті, з повним розумінням та толерантністю до інших підходів. Студіювала вона філософію та математику, щоб згодом викладати ці предмети в середніх школах. Тема дисертації — “Математичні основи естетики Ренесансу” — незвична для жінок, вже навіть у самій постановці питання. Праці над докторатом Рудницька таки не захистила, поринувши у вир громадської та заробіткової роботи.

Професійні вимоги та політичні зацікавлення вона ставила на службу нації і вони були змістом її життя. Вона не чулась відчуженою від загалу, її світогляд зумовлював спосіб політичної дії, наскрізь демократичної та ефективної, її заангажованість перервала не еміграція, а напрям, який взяв верх у еміграційному житті і який позбавив Рудницьку громадської підпори. Вона і далі, наскільки це було можливо, брала участь у політичному житті, але це вже була обмежена діяльність. Рудницька пережила кризу сучасного світу: здатність мас схилитися, так чи інакше, перед анти-демократичними деструктивними ідеологіями.

На відміну від більшості жінок зі свого оточення, Рудницька замолоду не була практикуючою католичкою. Але в 1950-х роках вона серйозно зацікавилась вивченням релігійних тем. До релігії, як і до жіночого питання, націоналізму чи політики вона застосувала свій звичайний обдуманий раціональний підхід. Цікавила її суть християнства та його роль у житті людини, а не обрядовість, хоч вповні розуміла та практикувала саме східний, український вияв християнської католицької віри. Русло зацікавлення — людина — залишилось, але до раціонального, суспільного та політичного аспектів виявів людськості долучився ще один — ставлення людини до Бога. Вибирала, як завжди, незвичну тему. У 1963 р. з'явилась нова праця: "Дон Боско. Людина. Педагог. Святий".

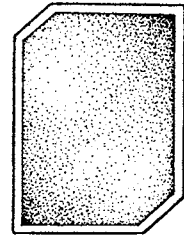
За п'ять років до того вийшло друге видання знищеної під час війни книжки "Західна Україна під большевиками". У лютому 1963 р. було звільнено після 18-літньої каторги Блаженнішого Йосифа Сліпого, первоєрарха Української Католицької Церкви. Не всі відразу прийняли Ісповідника Віри як слід, безпідставно запідозривши його в антиукраїнстві. Рудницька однією з перших вітала духовного спадкоємця того легендарного Митрополита Шептицького, котрий у 1941 р. грізно остерігав ясним "не убий". Рудницька зблизилась з мучеником, який став символом живучості віри та сили народу. У 1970 р. з'явилась її остання книжка "Невидимі стигмати".

У останні роки життя Рудницька обмежила коло своїх знайомств, але не зацікавлень. Знайшла задоволення у відвідинах внуків, почала знову думати про написання споминів. Перервала ці задуми недуга, і спомини зійшли з нею

в могилу. Свої особисті папери, окрім статей, включених у цю збірку, Рудницька власноручно знищила.

Померла Рудницька у Мюнхені. Тіло її перевезено до Львова в 1993 р. Трьома роками раніше, у Флориді в США створено відділ ім. Мілени Рудницької. Так вернулась вона на рідні землі і до “Союзу Українок”.

Марта Богачевська-Хомяк
Джордж-Вашингтонський Університет, США



ВІД УПОРЯДНИКА

До книги увійшли документи, статті та матеріали, що віддзеркалюють громадську, політичну й організаційну діяльність Мілени Рудницької львівського періоду її життя до 1941 р. включно. (Статті на громадські та релігійні теми, написані Рудницькою на еміграції в останні роки життя, вимагають окремого опрацювання й увійдуть до пізнішого видання). Це документальні матеріали що належали М. Рудницькій, а після її смерті, 29 березня 1976 р., — І. Лисякові-Рудницькому, тепер частково зберігаються в архіві Альбертського університету. Нескатологований фонд, архів М. Рудницької, зосереджений у бібліотеці УВАН, Нью-Йорк.

Джерельною основою збірника є документи фондів, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України, м. Львів. Це фонди: 319, Центральне українське жіноче товариство “Союз Українок”; 358, Шептицький Андрей-Олександр (1865-1944), митрополит греко-католицької церкви, граф; 359, Назарук Осип Тадейович (1883-1944), адвокат, письменник, громадський і політичний діяч; 344, Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО); 205, Прокуратура апеляційного суду у Львові та ін. А також використано фонди державного архіву Львівської області (ДАЛО), зокрема фонд: 1, Львівське воєводське управління; 119, Товариство жінок з вищою освітою.

Сеймові промови, інтерпеляції та внески М. Рудницької збереглися в архіві Української Парламентарної Репрезентації (УПР), більша частина якого зараз знаходиться в Національній бібліотеці у Варшаві, а менша — в ЦДІА України, м. Львів. Але оскільки використати оригінали при підготовці видання було, на жаль, неможливо, вони не були доступні з різних причин, ці тексти публікуються, здебільшого, за стенограмами засідань Сейму II Речі Посполитої та його комісій. Ці тексти передані Ришардом Тожецьким і перекладені українською мовою. Окремі виступи і промови подаються за публікаціями у пресі.

Документальну повноту видання значною мірою доповнюють світлини, чимало яких збереглося завдяки щасливо вцілілій збірці очолюваною Рудницькою 1928-39 рр. “Союзу Українок”. З альбомів цього товариства походить ряд

фотографій, які створюють візуальний ряд до публікованих у збірнику документів і матеріалів.

В одному зі своїх листів 1940 р. М. Рудницька висловила сумнів у доцільності й потребі праць та споминів, не підтверджених документально, оскільки вони матимуть характер особистий, можливо “надто суб’єктивний і егоцентричний”. Джерельний матеріал, який став основою даного видання дав нам змогу уникнути цієї суб’єктивності. Оскільки до збірника увійшли матеріали різного характеру: спогади, публіцистична спадщина, епістолярій, що за своїм змістом багато в чому взаємодоповнюються, відпала необхідність у коментарях.

Ця книга є майже повною збіркою публіцистики Рудницької міжвоєнної епохи. Їхня історична вартість у тому, що вони творять цінний першоджерельний матеріал про сучасно-близьку, але досі недостатньо вивчену, добу. Та обставина, що їхнім автором є жінка, підвищує їхню цінність, бо політичних активісток у Східній Європі міжвоєнного періоду було мало. А політиків, які б настійно впроваджували демократичні ідеї в практику, вдало обстоювали б толерантність та гуманність, не йшли б у розріз із власним сумлінням — ще менше. Отже, збірник містить важливий загальноісторичний матеріал, дуже цінний для політичної історії міжвоєнного періоду на західних землях України.

Велику джерельну вартість має добірка архівних матеріалів — витяги з протоколів та щоденникових записів, що своєю автентичною інформацією значно поглиблюють відомості про перебіг подій, відбитих у офіційних документах під іншим кутом зору.

У межах розділів усі матеріали систематизовано в хронологічному порядку. Листи, сеймові промови тощо виступають як самостійні одиниці й мають окремі порядкові номери. Ряд документів і матеріалів друкується у витягах під заголовками: “Витяг із щоденникових записок...”, “Витяг з протоколу...” і т. п. Пропуски в тексті позначені крапками і взяті в квадратні дужки. Для зручності кожен з документів описано за такою схемою: дата, місце, зміст, посилання на джерело. (Через відсутність коментарів у змісті подано максимальну інформацію про документ). Тексти спогадів, статей, листів, та інших матеріалів передаються зі збереженням особливостей мови автора, з мінімальним наближенням до сучасної пунктуації. Для полегшення читання текстів

правопис загальноживаних прислівників подано згідно з сучасними нормами. Збережено різні варіанти написання окремих прізвищ. Назви видань, готелів, кав'ярень, товариств тощо передано згідно з оригінальним написанням, лише взято в лапки. У разі перекладу текстів (напр., сеймових стенограм, поліційних донесень) дотримано сучасних правописних норм української мови. Аббревіатури назв товариств, організацій тощо (СУ, ДКО, РЩ, УІР, С.Н., Л.Н., та ін.), які вживаються у тексті, розв'язані у списку скорочень. Переклад іноземних слів та виразів здійснено у підрядкових примітках. Скорочення в тексті розкриті у квадратних дужках згідно сучасного правопису. Рідковживані та іншомовні слова винесені в окремий словничок.

Окремо у вступях до кожного розділу подаємо відомості про характер і джерело походження документів та матеріалів, та коротку характеристику особливостей кожної групи.

Мирослава Дядюк
 Центральний державний
 історичний архів України, м. Львів



I

**АВТОБІОГРАФІЧНИЙ
МАТЕРІАЛ**



Матеріали, що увійшли до цього розділу підготувала сама Мілена Рудницька та передала їх синові Іванові Лисякові-Рудницькому для включення до збірки статей, яку він збирався видати згодом. Інформація в "Curriculum vitae", власноручному машинописі М. Рудницької, підготованому для "Енциклопедії Українознавства" й опублікованому в скороченому варіанті в 1972 р., та "Життєписі", складеному нею у Нью-Йорку в 1950-х роках, повторюється. І. Лисяк-Рудницький вважав за потрібне включити їх в формі, запропонованій самою Міленою Рудницькою, тому подаємо цей матеріал в її редакції.

З усіх членів родини Рудницьких, відомих галицьких діячів, братів Мілени: Михайло (1889-1975) — літературознавець; Володимир (1890-1974) — адвокат; Іван Кедрин (1896-1995) — публіцист; Антін (1902-1975) — композитор й музикант, — жоден протягом життя так і не написав історії свого роду. Хоча, як згадував у мемуарах Іван Кедрин¹, між ними неодноразово велися розмови про написання книжечки “Родовід Рудницьких”. Великі надії покладалися на Володимира, який найбільше цікавився генеалогією роду, знав багато цікавих фактів про дідів та прадідів, але, захопившись цією ідеєю, так і не спромігся її реалізувати. Розповіді Володимира зуміла частково використати Мілена, відобразивши їх у своїх “Спогадах” (тепер зберігаються в архіві Івана Лисяка-Рудницького в Альбертському університеті). Вони публікуються в повному варіанті (так, як їх написала авторка — у трьох частинах 1955, 1956 та 1957 рр., як дарунок синові з нагоди дня народження). Спогади знайомлять читача з мало-відомими фактами історії роду Рудницьких, її батьків і дитинство.

Першим мав змогу скористати з автобіографічних матеріалів М. Рудницької, на початку 1990-х рр., Ярослав Грицак при підготовці двотомного видання історичних есе Івана Лисяка-Рудницького² та в нарисі про нього³.

Спогади М. Рудницької публікуються зі збереженням мови та стилю оригіналу.

¹ Кедрин І. Життя-Події-Люди. — Нью-Йорк, 1976. — С. 277.

² Іван Лисяк-Рудницький. Історичні есе. — Київ, 1994. — Т. 1, 2.

³ Грицак Я. Іван Лисяк-Рудницький. Нарис інтелектуальної біографії // Сучасність. — 1994. — Ч. 11. — С. 73-96.

CURRICULUM VITAE

Мілена Рудницька, народжена 1892 р. у Зборові, політична і громадська діячка, педагог і журналіст.

Матура гімназії клясичного типу в 1910 р. у Львові. Університетські студії (філософський факультет) у Львові і у Відні в 1910-1917 рр., закінчені двома дипломовими іспитами на учителя середніх шкіл.

Була учителькою учительської семінарії у Львові, згодом викладачем на вищих педагогічних курсах у Львові (1921-28).

Ідеолог українського жіночого руху й одна з його провідних діячок в 1921-39 рр. Довголітня голова центральної управи "Союзу Українок" у Львові, голова українського жіночого конгресу в Станиславові в 1934 р., голова "Світового Союзу Українок", голова політичної жіночої організації "Дружина Княгині Ольги". За час її головування "Союз Українок" розрісся з нечисленних гуртків інтелігенток у всенародну організацію, що налічувала 80 повітових філій і 1100 сільських кружків і виконувала важливу роль в суспільстві Західньої України. Репрезентантка українського жіноцтва на міжнародних жіночих з'їздах, на яких виступала з доповідями і промовами.

З жіночого руху, що був первісним тереном її громадської діяльності, перейшла до політики. Активна діячка УНДО (Українське Національно-Демократичне Об'єднання), посол від УНДО до польського сойму (1928-1935), в комісіях якого — освітній і закордонних справ — активно працювала. Як делегатка Української Парляментарної Репрезентації захищала в Лізі Націй у Женеві українські петиції, зокрема петицію в справі т. зв. пацифікації і петицію і справі голоду на Радянській Україні. Для ознайомлення світової opinii зі становищем українського народу встановила контакти від Української Парляментарної Репрезентації з урядовими і громадськими колами Західньої Європи і виступала з доповідями на міжнародних з'їздах, м. ін. на конгресах національних меншостей (Женева, Берн, Відень), на конгресах Міжпарляментарної Унії, в Королівському Інституті закордонних справ у Лондоні, на мітингу в Палаті Громад в Лондоні та на міжнародній конференції, скликаній кардиналом Інніцером в 1934 р. у Відні.

В 1936-39 рр. член президії Українського Координаційного Комітету у Львові.

Журналістична діяльність: 1918 — член редакції двотижневика “Наша Мета”, Львів; 1920-21 — статті в тижневику “Наш Прапор”, Відень; 1922-25 — редакторка щотижневої жіночої сторінки в “Ділі”, Львів; 1922-35 — статті в “Ділі”; 1935-39 — головна редакторка двотижневика “Жінка”, ідеологічного органу “Союзу Українок”; 1950-58 — принагідна співробітниця “Свободи”, Нью-Йорк; 1956-60 — співробітниця української редакції радіо “Свобода”, Мюнхен.

З 1939 р. на еміграції: Краків (1939-40), Берлін (1940-43), Прага (1943-45), Фельдкірх, Австрія (1945-46), Женева (1946-50), Нью-Йорк (1950-58), Рим (1958-59) і Мюнхен (від 1959). В Женеві в 1946-50 була директоркою Українського Допомогового Комітету.

Праці, що вийшли на еміграції окремими книжковими виданнями:

“Західня Україна під большевиками”, Вид. Наукового Т-ва ім. Шевченка в Америці. Нью-Йорк, 1958, стор. 492.

“Дон Боско. Людина, педагог, святий”, Салезіянське Видавництво. Рим, 1963, стор. 338.

“Невидимі стигмати”, Вид. Товариства за Патріархальний Устрій Української Католицької Церкви. Рим—Мюнхен—Філадельфія, 1971, стор. великої вісімки 554.

ЖИТТЄПИС МІЛЕНИ РУДНИЦЬКОЇ

Уроджена 15. VII. 1892 р. в Зборові (Галичина). Матура класичної гімназії у Львові 1910 р. Університетські студії (філософічний факультет) в 1910-1917 рр. у Львові і Відні, закінчені дипломом на вчительку середніх шкіл (головні дисципліни: філософія і математика) і докторатом філософії (тема дисертації: “Математичні основи естетики Ренесансу”). В 1923 р. другий диплом з педагогіки і дидактики, як головних дисциплін. Була вчителькою гімназії і учительської семінарії у Львові, опісля Високого Педагогічного Інституту у Львові, з титулом професора.

Політична діяльність

Під час двох каденцій польського Сейму, а саме в 1928-1935 рр., була депутатом з рамени партії УНДО, з якої виступила в 1935 р., коли УНДО заключило з польським

урядом угоду (т. зв. нормалізацію). В рр. 1928-1934 була делегатом від західних українців до Ліги Націй у Женеві, де боронила т. зв. меншинних петицій, з яких найбільшого розголосу набрала справа т. зв. паціфікації. В тому часі брала активну участь у працях Міжпарляментарної Унії та в Організації Європейських Національностей і виступала на міжнародних конгресах цих установ. Для приєднання підтримки західних держав для української справи їздила майже до всіх європейських столиць, напр. в 1931 р., на запрошення англійських парламентаристів, була в Лондоні, де реферувала на мітингу в Палаті Громад і в Королівському Інституті Закордонних Справ. Рівночасно з обороною прав населення Західної України провадила протикомуністичну діяльність у краю і за кордоном. Найважливішою була акція для ознайомлення міжнародних кіл справою голоду на Радянській Україні. Проводила цю акцію на терені Ліги Націй і Міжнародного Червоного Хреста й виступала з доповідями про голод на Конгресі Європейських Національностей в Берні (Швейцарія) в 1933 р. та на міжнародній конференції, скликаній в цій справі кардиналом Інніцером у Відні в 1934 р. Після заснування Української Національної Ради в 1948 р. була представником УНРади в Швейцарії, аж до виїзду з цієї країни в 1950 р.

Участь у жіночому русі

Приймала активну участь в українському жіночому русі від 1919 р., спершу як член управи, а від 1928 р. аж до Другої Світової Війни як голова "Союзу Українок" у Львові. Під її головуванням "Союз Українок" став великою крайовою організацією, що гуртувала у своїх 82 повітових філіях і 1100 сільських кружках понад 100.000 членів та грала видатну роль в громадському і політичному житті Західної України. Ідеологічно він стояв на позиціях соборницьких і незалежницьких, ворожих до Радянського Союзу і до імперіалістичної Польщі. У внутрішній українській політиці він заступав поступово-демократичну лінію, протиставляючися напоромі тоталітарного націоналізму. Від 1934 р. була головою Світового "Союзу Українок", що об'єднував усі українські жіночі організації поза межами Радянського Союзу. Приймала активну участь у працях міжнародних жіночих організацій, що їх повноправним членом був "Союз Українок", і виступала на міжнародних жіночих конгресах.

Воєнний і повоєнний період

Після окупації Галичини більшовиками восени 1939 р. покидає Край і переходить нелегально на Захід. Воєнні роки перебула спершу в Кракові, опісля в Берліні і Празі. Після війни переїхала, на запрошення Міжнародного Червоного Хреста, до Женеви у Швейцарії, де заснувала Український Допомоговий Комітет і була його директором до квітня 1950 р., коли то переїхала до США. Одною з важливіших акцій Українського Допомогового Комітету було врятування поверх 500 українських родин з Чехословаччини, шляхом переселення їх на Захід.

Публіцистична діяльність

Друкувала статті на політичні, феміністичні, культурно-освітні й виховні теми в українській щоденній пресі ("Діло") і в фахових журналах. Друкувала статті в віденському журналі "Nation und Staat". В 1935-1939 рр. була начальним редактором двотижневого журналу "Жінка". Друковані праці: "Українська дійсність і завдання жінки" (Львів, 1934); "Західня Україна під більшовиками", збірник під редакцією Мілени Рудницької (Прага, 1944, Видавництво Юрія Тищенка, стор. 402). Має готову до друку велику працю п. з. "Двадцять років польської самоволі в Західній Україні". Підготовлена до друку, але ще не зовсім викінчена, праця про відгомін Великого Голоду у вільному світі. Тепер підготовляє велику працю про історію українського жіночого руху.

З МИНУЛОГО РОДУ РУДНИЦЬКИХ

Для тебе, сину
і твоїх дітей записала,
Мама

I. МОЇ ДІДИ І ПРАДІДИ

Батьків мого Батька я не знала: вони померли перед моїм народженням. Отже, жадних особистих спогадів про них в мене нема. В моїй пам'яті залишилося дещо з того, що я зачула про них в дитинстві від Батьків. Вилиняли картини споминів відсвіжив, уже тут в Америці, і цінни-

ми інформаціями поповнив Влодко. Деякі дати й факти можна усталити на основі збережених родинних документів. Таким чином дістанемо родовід родини Рудницьких три покоління назад (рахуючи від моєї генерації). Спробую зреконструювати теж деякі події з життя моїх дідів.

Мій Дід і його батьки

Мій Дід, отець *Михайло Рудницький*, народився 21 жовтня 1821 р. в Золочеві, де його батько, *Максиміліян Рудницький*, був учителем, опісля, мабуть, директором міської народної школи. Мати мого Діда, дружина Максиміліяна Рудницького, називалася *Анна Погорецька*. (Ці відомості про наших прадідів зібрав Антін, коли в 30-х роках їхав до Берліна і мусів виказатися перед Гітлерівською владою „арійським” походженням. До речі, довідавшись тоді з розшуканих Антоном документів, що одна з моїх прабабунь називалася Анна Погорецька, я так сподобала собі це прізвище, що вживала його, як один з моїх криптонімів, у „Жінці”). Давніших предків Батька я не знаю. Одним з наших Прапрадідів у XVII столітті був буцім-то отець *Лев Рудницький*, єпископ Луцький. Таку інформацію дав Антонові єпископ *Богачевський* в Филадельфії, при чому показував теологічну книжку, що її автором був оцей єпископ Лев Рудницький. Може в пам'ять отого нашого прародича отець Михайло дав своєму найстаршому (по синові) внукові, моему найстаршому братові, як перше хрещене ім'я Лев, а своє власне ім'я поставив на другому місці... Від Батька про цього церковного достойника, ніби-то нашого предка, ми ніколи не чули.

Дід був греко-католицьким священником. До гімназії ходив, здається, в Бережанах. Теологічні студії відбув у греко-католицькій семінарії у Львові. Висвячений у священничий сан дня 1 січня 1846 р. в катедральній церкві св. Юра у Львові. Висвячував Діда єпископ Григорій Яхимович. Отець Михайло був управителем парафії у Вишнівчику, опісля парохом в Дунаєві (повіт Перемишляни), вкінці, аж до своєї смерті, деканом у Поморянах (повіт Золочів). Докладна дата смерті Діда мені невідома, однак знаю, що він помер уже після народження мого найстаршого брата Михайла, і перед народженням Володимира, себто в 1889 р. або в перших десятих місяцях 1890 р. Отже, отець Михайло прожив 68-69 років.

Моя Баба і її батьки

Отець Михайло був одружений з Кароліною Глязер, дочкою Йосифа Глязера (Glaser) й Анни Бач (Batsch — Bacz?). Моя Баба по батькові була німецького походження, римокатоличка. Її предки, австрійські німці, переселилися до Галичини, мабуть, ще за цісаря Йосифа II, коли австрійський уряд обсаджував деякі становища в Галичині виключно німцями. Про те, що рід Глязерів жив у Галичині від кількох поколінь, свідчить факт, що батьки Бабуні були вже зовсім спольщені, і їхні діти Кароліна, Антоніна й Доміт'ян були виховані по-польськи.

Батько Бабуні, а мій прадід, Йосиф Глязер був або повітовим старостою (поскільки пам'ятаю, так казала мама), або лісничим у так званих камеральних себто державних лісах (так кажуть Влодко й Антін). Дат народження і смерті Баби не знаю, але приблизно можна ці дати визначити на основі таких фактів:

Вінчалася Кароліна, очевидно, перед висвяченням отця Михайла, себто перед 1846 роком. (Вінчання відбулося у Львові в соборі св. Юра — так твердить Влодко). Померла ж вона перед вінчанням моїх Батьків, себто перед 1888 роком. Коли прийняти, що Кароліна, виходячи заміж, мала біля 20 років, дійдемо до висновку, що вона прожила коло 60 років.

За життя Батька висіли в нас в салоні великі фотографічні портрети Діда й Баби. Добре пам'ятаю розумне, енергійне, з насупленими бровами, обличчя Діда Михайла й гарне, але якесь зимне обличчя Бабуні, маєстатичної матрони з мереживним чепцем на голові. Ніяк не можу собі уявити цієї австрійсько-польської дами в ролі української попаді. Розговірна мова в дідовому домі була польська. Про добрі товариські стосунки з поляками свідчить факт, що хресним батьком мого Батька був латинський парох Дунаєва, ксьондз Петро Солецький. Свого єдиного сина Івана (мого Батька) називали Ясьом... Чи Кароліна, виходячи заміж за греко-католицького священника, змінила обряд, — не знаю. Правда, її дочки були хрещені в греко-католицькому обряді (в мішаних подружжях сини йшли за батьком, дочки — за мамою), але може це була поступка для чоловіка? Не пам'ятаю, щоб Батько коли-небудь розказував нам, своїм дітям, про свою матір, або щоб її бодай згадував. Може не міг їй вибачити, що аж до своєї смерті противилася його подружжю?...

Образ Діда Михайла виступає в моїх спогадах більш ре-
льефно, хоч і про нього мої відомості дуже скупі. Рудницькі
були з походження шляхтичі (гербовий знак: Nałecz), але
отець Михайло був демократом і в 1848 р. спалив свої
шляхетські документи. Налезав до народовського табору.
З вдачі був відвертий, щирий, погідний, доброзичливий для
людей, дуже гостинний. Цю його велику гостинність часто
згадувала Мама, при чому ця прикмета проявлялася м. ін.
так, що Дід просто силою примушував гостей до їжі і на-
питку... Взагалі, Мама говорила про Діда з великою пошаною
і любов'ю (“bardzo zacny człowiek”*, “bardzo godny czło-
wiek”**), мабуть із вдячності, що прийняв її тепло, як свою
невістку.

Ніяк не можу зрозуміти, що Батько не завіз нас, дітей,
на могилу Діда й Баби, хоч з Бережан до Помор'ян, де Ді-
ди були поховані, було зовсім недалеко. Не пам'ятаю теж,
щоб Батько сам відвідував колись Помор'янський цвинтар.

Бабка Ольшанська

Отець Михайло мав тільки одного рідного брата, Івана,
який теж був греко-католицьким священником, парохом у
Рикові. Отець *Іван Рудницький* одружився з *Антониною
Глязер*, рідною сестрою Каролини. (Себто двоє братів Рудни-
цьких, Михайло і Іван, взяли за жінок двох сестер Глязер,
Каролину й Антонину). Отець Іван молодим помер, і після
його смерті Антонина вийшла вдруге заміж за *Маріяна
Ольшанського*. Дітей в Антонини, ні з першого, ні з дру-
гого подружжя не було. Хочу зупинитися на подружжю
Ольшанських, бо це єдина родина з генерації моїх Дідів,
яку я знала і про яку маю особисті спогади.

“Бабця Ольшанська” — як ми її всі називали — (фак-
тично для мене і моїх братів вона була не бабою, а Gross-
tante***), поховавши першого чоловіка, отця Івана Руд-
ницького, вийшла вдруге за поляка Маріяна Ольшан-
ського. Ольшанський був нижчим урядовцем (“офіціалом”)
намісництва. Жили вони у Львові у власному невеличко-
му будинку при вулиці Калічій ч. 7 (під цитаделею). Ці-
лий дімок і, зокрема, помешкання Ольшанських пам'ятаю
так добре, що могла б нарисувати їх докладний план, пам'я-

* “Дуже шляхетна людина” (пол.).

** “Дуже достойна людина” (пол.).

*** Тіточна бабця (нім.).

таю теж меблі, олеодруки на стінах, горщики з міртами на вікнах, декораційні предмети в сальоні. І досьгодні пам'ятаю дуже добре запах цього помешкання: своєрідну мішанину пижми, камфори, сушеного зілля і котів.

Обидва Ольшанські робили вражіння збіднілої польської шляхти, і їхня хата нагадувала невеличкий “dworek”^{*} дрібних землевласників, чи може скромних управителів фільварку, але не помешкання міської урядничої родини. Обидвоє мали стиль. Вона — велика, позна, репрезентаційна матрона, зовсім подібна до моєї Баби, а своєї рідної сестри, поскільки я могла судити з фотографій Баби. Він — високий, худорлявий, з величезними навислими сивими бровами. Завжди були поважні, суворі і якісь урочисті; ніколи не сміялися, — навіть не можу уявити собі їх усміхненими. Я, ще як кількалітня дівчинка й опісля вже як гімназійна учениця, відвідувала їх час від часу з Мамою. Мені можна було тільки відповідати на запити; про те, щоб добре вихована дівчинка могла сама обізватися, чи про щось поспитати, не могло бути й мови. А проте, ішла я до Ольшанських радо: любила старосвітську атмосферу їхньої хати. Пам'ятаю, кілька разів була я в них на латинський Святий Вечір, який Бабця Ольшанська, по старій традиції, подавала з першою зіркою, (так що й на другий Святий Вечір до Полонезьких можна було ще встигнути). Всі страви і ввесь церемоніал були напевне такі, як у польських шляхетських домах в половині ХІХ віку й раніше.

Але найбільше я любила момент, коли ми вставали від столу й переходили до сальону. Червоні оксамитні меблі можна було подібати скрізь у галицьких інтелігентських родинах, але у Бабці Ольшанської була ще й всяка старовина, якої я деінде не бачила. В куті сальону стояла гарна сервантка (осклена шафа) з старою порцеляною, порцеляновими фігурками й іншими декораційними цяцьками. Старі годинники на стінах і на конзолі вибивали години таємничим мосяжевим звуком. Однак мій найбільший подив належав старовинній музичній іграшці орієнтального, мабуть турецького, походження: коли її накрутити, тоді мосяжеві фігурки, що сиділи на площадці, вигравали на інструментах мельодію, мов члени оркестри. (Якщо ці старі речі внесла до подружжя Ольшанська, а не він, — чому не було такої старовини у мого Батька, або у тітки Твердохлібової по їхній матері?)

^{*} “Двір, маєток” (пол.).

Невідлучною частиною хати Ольшанських були коти — великі, товсті, старі коти, що вилежувалися по фотелях, — і дві сестри Ольшанського, Іза і Ліза, старі діви, біготки й плетуки.

Будиночок Ольшанських стояв при вулиці, рівно з хідником, а за домом був дуже гарний город, в якому Бабця Ольшанська плекала квіти. Точніше, були два городи: один, доступний для всіх мешканців дому (там жили ще й інші люди), і другий, за високим парканом, із хвірткою зачиненою на ключ. Це був доказ особливої ласки, коли Бабця Ольшанська відчиняла хвіртку й провадила мене до того другого садка. Вчасною літньою порою цвів там чудесний бузок (мій улюблений квіт!), білий і фіолетовий, цей останній в усіх гатунках і відтінках, від блідо-лілового і рожево-лілового до темно-оливкового й пурпурового — найгарніший бузок у світі. Навіть у найпишніших крамницях квітів у передвоєнному Берліні чи в Женеві такого бузка я не бачила.

Було таке одно літо, коли я могла рвати цього бузка повними пригорщами й брати його, скільки хотіла: Власницею дімка при вул. Калічій була тоді Мама, чи точніше власниками були мої брати і я, а Мама, як наша опікунка, завідувала нашим майном. Бабця Ольшанська померла, а тому що в неї не було дітей, то спадкоємцями її дому були діти, згл[ядно] внуки її сестри. Одна частка припала Твердохлібовій, друга Пюркові, третя — нам, дітям її сестрінки. Мама сплатила Твердохлібову і Пюрку, і таким чином ми стали виключними власниками майна. Мама перетримала його короткий час і згодом перепродала із заробітком. Як же мені було жаль цього дімка і садка, як досадно, що вони пішли в чужі руки! Але мамі я про це не говорила, бо вона, очевидно, не була б мала зрозуміння для таких сантиментів. (Дімок був уже дуже старий, його незабаром збурили й на цьому місці побудували, мабуть, модерну кам'яницю).

Домітіян Глязер

У Прадідів Йосифа й Анни Глязерів, крім дочок, був ще й син, Домітіян. Про його існування я довідалася з його власноручного листа до сестри, а моєї Баби, що дивним дивом зберігся в мене (у військовій книжечці Батька). Лист без дати, адресований до Вишнівчика, де Дід Михайло в

1845 був управителем парафії. Отже цей лист має 110 років! Писаний він, звичайно, в польській мові, макаронічним стилем, каліграфічним почерком (на це тоді дуже звертали увагу). Є це побажання брата з нагоди іменин сестри, з власноручним рисунком тушем. Нема сумніву, що Глязери належали до вищої суспільної верстви та що своїм дітям дали освіту й добрі товариські форми. Адресований лист: *Wielmożnej Pani Rudnickiej, Wielmożnej Pani i Dobrodziejce w Wisniowczyku**.

Мабуть сином цього Домітіяна був нотар Глязер у Кросні, про якого Батько часто згадував, але жадних стосунків з цим найближчим своїм кузеном (тіточним братом) не підтримував. Може національні розходження довели до розриву, а, може, його причиною був “мезаліянс” батька?

Діти діда Михайла

У отця Михайла й Кароліни Рудницьких було четверо дітей:

1. Найстарша дочка *Юлія* — вийшла заміж за Антона Твердохліба;
2. Друга дочка *Марія* — вийшла заміж за отця Теодора (Богдана) Пюрка;
3. Третім з черги був син *Іван* — мій батько;
4. Була ще одна дочка, мабуть *Кляра*; вона померла молодою дівчиною.

Вдома у моїх Батьків було групове фото цілої родини: Діда, Баби і всіх четверох, дорослих уже тоді, дітей. Батько був уже по матурі, дві старші дочки — заміжні.

II. МІЙ БАТЬКО

Мій Батько, Іван Рудницький, народився дня 20 лютого 1856 р. в Дунаєві (повіт Перемишляни) і того самого дня був хрещений і миропомазаний. Хрестив Батька його дядько (брат отця Михайла), отець Іван Рудницький. Кумів були дві пари, римо-католицький парох Петро Солецький і дядина Антоніна Рудницька — пізніше Бабця Ольшанська — були першою парою; отець Йосиф Гиличинський, завідагель парафії в Бобцанах і Марія Йох, дру-

* Вельможній пані Рудницькій, вельможній пані і добродійці в Вишнівчику (пол.).

жина ц. к. податковоаого контролера з Войнилова, — друга пара кумів.

Про дитячі роки й початкову науку Батька нічого мені не відомо. Знаю тільки, що вдома називали Батька Ясьом, і це ім'я залишилося йому на все життя: бо й тітка Твердохлібова, і шваґри, й українські приятелі, і моя Мама говорили до нього і про нього — Ясьо. А я і мої брати кликали його і говорили про нього завжди — Татко.

Студії і військова служба

До гімназії ходив в Бережанах, і все своє життя зберіг дуже теплий сантимент до цього міста. Гімназію скінчив правильно, у 18-ому році життя, бо восени 1874 р. поступив уже на Львівський Університет, на юридичний факультет. В індексі (лист вислуханих предметів), який зберігся, крім обов'язкових правничих дисциплін, є вписані виклади проф. Огоновського з історії української літератури. Історія права спочатку не дуже його приваблювала, бо на першому правничому іспиті (історичному) в дні 22. X. 1877 р. провалився. Іспит повторив з позитивним вислідом дня 8 квітня 1878 р. Абсолюторію дістав 30 липня 1879 р.; дня 22 грудня 1879 здав другий державний іспит, судовий, вкінці 26 жовтня 1880 р. здав третій державний іспит, з політичних наук. Львівський Університет був тоді двомовний: деякі виклади відбувалися в польській, інші в українській мові, також другий правничий іспит Батько здавав в українській мові.

Під час університетських студій Батько мешкав у Львові у тітки Ольшанської при Калічій вулиці.

Рівночасно з університетськими студіями Батько відбував у Львові однорічну військову службу, а саме від жовтня 1877 до кінця вересня 1878. Служив у піхоті (80-ий полк). Згодом перейшов до резерви, й аж до 1898 року був військовозобов'язаний. В 1882 році Батько брав участь у воєнній експедиції при окупації Боснії і Герцеговини і дістав воєнну медаль. Війська Батько не любив. Дійшов тільки до ранги фельдфебеля.

Воєнна кампанія врїзалася Батькові в пам'ять, бо часто про Боснію, зокрема про місто Сераєво, згадував. Вдома у Батьків були деякі орієнтальні предмети (гапти і металеві вироби), привезені звідтіля батьком. Але найважнішу річ Батько привіз мені: моє сербське ім'я, яке так йому

сподобалося, що його собі запам'ятав і призначив своїй дочці, дарма що вона прийшла на світ аж 10 років пізніше.

Подружжя

Коли Татко відбував у Львові однорічну військову службу і жив у касарні при Жовківській вулиці, познайомився з молоденькою, дуже вродливою смаглявкою з бідної жидівської родини Ідою Шпігель. Це було в 1878-му році. Батькові було тоді 22 роки, а Мамі, мабуть, 16. (Про дату її народження пишу нижче). Знайомство перейшло в кохання, кохання в постанову одружитись. Але любов молоденької пари, тим більш її подружні замисли зустріли рішучий спротив обох родин. Батьки Іди були ортодоксальними жидами; вони мали шинок чи малу крамничку при Замарстинівській вулиці. Про те, щоб віддати дочку християнинові, і чути не хотіли. А з боку родини Татка головний спротив ставила його мати, в розумінні якої такий подружній зв'язок був скандалом для всієї родини і катастрофою для сина. Єдиний син отця декана Михайла Рудницького і вихованої в польсько-австрійських традиціях дами, Кароліни з дому Глязер, мав би одружитися з бідною дівчиною з жидівського гетто! Навіть коли Татко відбув військову службу, коли закінчив університетські студії і став на власні ноги, навіть і тоді не міг добитися згоди своєї матері на подружжя з Ідою. А без благословення матері не зважувався вінчатись. Який натиск роблено на молодих, скільки родинних конфліктів, скільки сцен відігралися в обидвох родин, — не тяжко догадатися. Проте, молоді дотримали одне одному віру. Іда чекала на своє повноліття... Як вони підтримували контакти, де зустрічалися, — не знаю. Мама ніколи про це не згадувала.

Молоді повінчалися раною весною 1888 року. Баба Кароліна вже не жила. Іда була вже повнолітня і їм не треба було дозволу батьків. Втекла з дому, або як це тоді романтично мовили: наречений її "викрав". (Про це розказувала мені кузинка мами Геня, яка заходила до мене, щоб взяти собі одяг і приносила мені маці). Після втечі від батьків Іда переховувалась якийсь час в монастирі Сестер Бенедиктинок, там перейшла катехизацію, так вихрестилася, прийнявши в хрещенні ім'я Ольга. А тоді вже без труднощів відбулося вінчання. Де воно відбулося, яка його докладна дата, — не знаю.

Чи отець Михайло Рудницький після смерти дружини дав свою згоду на подружжя сина? Чи, може, вже після докнаного факту заапробував його і прийняв невістку? А може аж після того, як 6 січня 1889 р. прийшов на світ перший внук, якому очевидно дали ім'я Діда, відбулося замирення? Не знаю. Знаю тільки, що Мама познайомилася з Дідом Михайлом і висловлювалася про нього: “бардзо годни человек”. Значить, отець декан прийняв Маму тепло.

Незабаром уся родина Рудницьких, себто Ольшанські, Твердохліби і канонік Пюрко познайомилися з мамою і ставилися до неї коректно, навіть сердечно. Канонік Пюрко, хоч страшний антисеміт, дуже нашу Маму поважав і любив.

Не знаю також, коли Мама замирилася з своїми батьками, себто коли та за яких умов вони вибачили Мамі апостасію. Але пам'ятаю, що вже тоді, коли ми жили в Луці, приїздили до нас брат мами Макс і сестра Тинька. Значить, стосунки між нашими Батьками і родиною Шпірлів були тоді вже налагоджені. (Макс і Тинька завжди говорили до Мами і про Маму: Іда, ніколи — Ольга).

Дивна річ, що мама ніколи не розповідала про свою молодість, зокрема про перипетії з подружжям. Зате вона часто згадувала “десять років нареченства”. То говорила про них з досадою, мовляв, десять молодих років пішло намарне, бо ми не могли повінчатися; то згадувала їх з гордістю, що Татко залишився їй вірним і вони таки досягли свого.

Подружжя наших батьків було дуже щасливе. Татко був для Мами надзвичайно добрий, був її учителем, опікуном, оборонцем. Дбав за її здоров'я і вигоди. Впровадив її у свій світ і провадив її аж до смерти з великою терплячістю і виrozumінням. Радився з Мамою і обмірковував з нею всі справи. Хотів, щоб Мама була гарно одягнена; кращі сукні замовляв для неї у Львові у доброї кравчині, сам вибирав матеріяли, фасон сукні, капелюхи. Мама мала завжди до свого розпорядження гроші і постійно помагала фінансово своїм батькам. Татко називав Маму Дзюня (Ольдзюня, Дзюня), мама кликала татка Ясьо. (Так називали його всі в родині: Твердохлібова, вуйко Пюрко, також близькі приятелі). Наші батьки розмовляли з собою по-польськи. Одинокую причиною непорозумінь між ними було те, що наш Татко любив педантичний порядок, як у помешканні, так і педантичну дбайливість у одязі, а Мама на це не дуже звертала увагу.

Прощаючись з родиною перед смертю, Татко дякував Мамі, що була для нього “найкращою жінкою” та що був з нею “дуже щасливий”.

Через охрещення і заміжжя Мама автоматично ввійшла до християнського світу і до товариських кіл свого чоловіка. Тоді обов'язувала засада, що вихрещена жінка належить до суспільства чоловіка, але в практиці доводилося батькам певне проковтнути не раз гірку пілюлю. Все ж, не пам'ятаю, щоб хто зважився зробити Мамі відкритий афронт. З року в рік Мама вросла в ґрунт, приймала участь у справах чоловіка і дітей, світ чоловіка перестав бути їй чужим. Але, правду сказати, мама ніколи не досягла цілковитої асиміляції з прибраним оточенням. Була “інша” від пань польок, ще більше відрізнялася від пань українок. Української мови ніколи досконало не вивчила, хоч після заміжжя Татко взяв учительку, яка вчила Маму українській грамоті. Хоч була “інша”, проте в поведінці Мама не було ні сліду якоїсь внутрішньої непевності, або почуття меншевартості. Уміла себе тримати. Ролю пані реєнтової грала цілком вдало. Нема сумніву, що Мама була спосібною ученицею: мала великий дар акомодатії. Уміла пристосуватися до обставин. Це виявилось не лише тоді, коли вона з жидівського гетто перескочила в світ галицької інтелігенції, але й після смерті чоловіка. З дня на день вона була примушена стати на власні ноги і подбати за виховання та освіту п'яťох дітей. Тоді виявилися в цілій повноті небували прикмети Мама: практичний змисл, реалізм, тонке розуміння людей, брак сентиментальности. В тяжкій боротьбі за екзистенцію свою і дітей Мама здала знаменито іспит.

Коли діти пробилися в світ і зайняли високі суспільні позиції, наша Мама користувалася пошаною громадянства. Може в душі гордилася нами, але назовні цього не виявляла: не любила зарозумілости і самохвальби.

Я не раз питала себе, яку шкільну освіту отримала Мама. Вона мала гарний почерк, писала довгі листи без чернетки, просто від руки, ортографія і пунктуація були майже бездоганні. Крім польської мови, говорила і писала доволі добре по-німецьки. (З Максом листувалася по-німецьки). Добре рахувала, любила читати. Ходила, мабуть, до школи Сестер Бенедиктинок (там ходили також жидівські дівчата); припускаю, що скінчила так звану виділову школу, себто по-сьогоднішньому семірічку. Як на тодішні часи, Ма-

ма отримала добру підставову освіту. Доказом, що батьки Мами, хоч дуже бідні, дбали за освіту дітей, може служити факт, що старшого сина Макса вислали на медичні студії до Інсбрука, а молодший, Адольф, був предметом журби і причиною сорому для родини Шпіглів, бо не закінчив студій.

Докладної дати народження Мами я не знаю, бо Мама ніколи не хотіла її зрадити. Ще за життя Татка Мама завжди твердила, що є від нього на десять років молодша. Татко народився в 1856 р., отже виходило б, що Мама прийшла на світ в 1866 р. Але більш правдоподібно — на які чотири роки або й п'ять, себто від Татка була молодша лише на 5, максимум на шість років. В тодішніх часах усі жінки віднімали собі роки; до доброго тону належало, щоб жінка була молодша від чоловіка на 10 років. Я мала докази ще за життя Татка, що вік Мами не той, який вона каже. Мама завжди твердила, що вона є молодша за свого брата Макса, але від вуйка Макса я довідалася, що Мама є старша за нього. Метрику мами ми знищили під час війни. На фальшивій метриці, яку видав мамі під час війни о. *Дам'ян Лопатинський*, подана дата народження 25 грудня 1866, місце народження Княжолука, повіт Стрий (всі дати фіктивні). З великою правдоподібністю можна прийняти, що Мама народилася в 1862 р., себто що їй було 44 роки, коли повдовіла. Померла Мама 9 лютого 1950 року, дожила до глибокої старости — 88 років. Вигляд Мами в останніх місяцях її життя, велика кваліть фізична і психічна вказували на те, що мій розрахунок дуже правдоподібний.

Зовнішній вигляд і вдача

На фотознімках з молодих літ, що були вдома у батьків, Татко мав вигляд несміливого і не дуже то вродливого білявого молодця. В моїй пам'яті залишився таким, яким був в останніх роках свого життя: дуже елегантний і гарний старший пан. Себто, по правді Татко був тоді в повноті сил, однак мені видавався вже “старшим” паном.

Середнього росту (у військовій книжечці подано: 166 см.), повнотілий, але не грубий. Обличчя ясне, привітне й погідне, з правильними рисами. Очі в нього були сіро-сині; овальне, повняве, гладко виголене і зовсім ще свіже лице, тільки в куточках очей зморшки. Дуже гарне високе чоло. Нижня губа виразніша від верхньої, над устами виплеканий,

старанно причесаний вус з закрученими кінчиками. Волосся русяве, вже дещо проріджене і дещо на висках сріблисте, зачіска догори без розділки. На рівному носі носив інколи золоте пенсне (“цвікер”), бо був короткозорий. З усіх дітей я найбільше, чи точніше, тільки я одна була до батька дуже подібна. Дівчинкою я чула це десятки разів від усіх і слухала це завжди з однаковою приємністю.

Татко мав дуже гарні руки, що їх рідко коли можна бачити у чоловіків: білі, м’які, з довгими пальцями, в пальців довгі нігті. Пізнала б їх і сьогодні між тисячами інших.

Постава дещо похила, рухи спокійні, хода повільна і важкувата.

Говорив голосно і виразно. Був завжди дуже старанно і з великим смаком одягнений. Не можу собі уявити татка в одязі зімнятому чи витертому, без краватки, або в невипрасованих штанах. Вбрання темне: чорне, темно-синє або сіре; бронзової краски не любив. Біла, твердо крохмалена сорочка, твердий лискучий комірець з виложеними трикутничками, тверді манкети з золотими кнопками. Впоперек камізельки перетягнений золотий ланцюжок від годинника; великий, тяжкий гравірований золотий годинник з двома ковертами в кишені камізельки. (Не знаю, чому називали його “американським”. Невже такі годинники приходили тоді до нас з Америки? По смерті батька цей годинник дістав Михайло, і він служив йому до II-ої світової війни, а, може, служить і до сьогодні). В кишені сурдута тютюнниця з тульського срібла, в ній тютюн і папірці. Був курцем, і курих здебільша папіроски, що їх сам скручував у пальцях та заліплював язиком. Мама інколи робила при допомозі машинки папіроски з туюк, але вони були мабуть призначені для гостей.

Нема сумніву: це не був плебей і не тип підрядого урядовця. В усій зовнішності, поставі, поведінці проявлялась приналежність до вищої суспільної верстви, товариська культура й заможність.

Дуже любив порядок і велику увагу приділяв помешканню. Культурна, добре уладжена хата, в ній зразковий лад і чистота, гармонійне й естетичне оточення належали до життєвих необхідностей, так само, як добрий одяг. Сам вибирав меблі, дивани, портієри, лампи. Все це батьки купували у Львові (меблі у Кічалеса на Театральній вул., лампи у Дітмара на Марійській площі), але це не були речі

галицького виробу, а віденські. Тодішня віденська мода була універсальна в усій австрійській державі, і на віденський лад улаштоване було помешкання батьків: тяжкі меблі з різьбленими оздобами, вовняні занавіси з кутасами при дверях, великі нафтові жирандолі з бронзи й майоліки з оздобними свічами довкола, на стінах— олеодруки в широких різьблених рамах. Хоч яка претензійна і несмачна була ця віденська мода, проте не можна їй відмовити своєї елегантності і шанобливості.

Накреслити духову силуету батька, проаналізувати його характер — мені надзвичайно важко. Я ж мала 15-ий рік, коли він помер. Про критичну поставу до нього не могло бути й мови. Татко — це був найвищий авторитет і водночас найдорожча, зворушливо рідна істота, що її сприймається без застережень, якою вона є. До справи моїх взаємин з Татком я ще повернуся, тут хочу тільки сказати, що мені дуже трудно подати його характеристику. Не тому, що я його не знала. Я можу уявити собі докладно його реакції на різні події чи ситуації, відчуваю порухи його серця, розумію його розумові рації. Але знайти мовні вислови, що віддавали б його істоту, — не вмію. Це так, якби людина мала говорити про себе й накреслити власну характеристику. Можу тільки подати деякі фрагментарні риси чи інформації, і тому портрет Батька в моєму описі вийде блідо.

Мав спокійну, гармонійну вдачу, але вмів “вийти з себе”, спалахнути гнівом, піднести голос. З темпераменту був сангвініком.

Був дуже гостинний, і, коли трапилися гості, любив їх прийняти щедро й виставно. Ненавидів скупарства, “капарства”. Був товариський, все ж найкраще почував себе вдома: родина і дім — це був центр його життя. Любив театр і музику, особливо спів. Мав гарний голос (тенор) і за молодих літ сам співав. З легких розваг найбільше любив карти. Грав добре віста, але не пригадую, щоб мав свою постійну партію; грав, мабуть, тільки принагідно. Був чемний для всіх, зокрема для служби. Наголошування форми: гарні маніри, бездоганна зовнішність, культура помешкання, прив’язаність до обрядовості — це не була поверховість чи гіпокрізія, а відповідало глибокій внутрішній потребі.

Світогляд

Про національно-суспільні погляди Татка знаю ось що:

Татко все життя належав до народовецького (“україно-фільського”) табору. В тих часах, з яких я його пам’ятаю, він був поглядів поміркованих, і, активної участі а в громадсько-політичному житті не приймав. Передплачував “Руслана” (не “Діло”), з чого можна судити, що зараховував себе до правого крила народовців (група Барвінського), лояльного до австрійської влади й схильного до компромісів з поляками. (“Руслан” друкувався “фонетикою”, але жахливою руненською мовою). Однак за своїх молодих літ, зокрема під час університетських студій, Батько був куди радикальніший в поглядах і політично активний.

У статті Василя Мудрого “Іван Франко як громадський діяч”, що друкувалася в “Свободі” вліті 1956 р., подана інформація, що Татко, як молодий студент, мав близькі контакти з Михайлом Драгомановим. Спираючись на праці проф. Кирила Студинського про процес Івана Франка, Мудрий згадує слідство, що його провадив австрійський уряд, щоб розкрити зв’язки Драгоманова з галицькою молоддю, і м. ін. пише: “Під час доходжень виявилось, що Михайло Драгоманов у лютому 1876 р. був у духовній семінарії, де відвідував студента прав Івана Рудницького, який мешкав у префекта о. Теодора Пюрка. В часі тієї візити були в помешканні Івана Рудницького: Чубатий, Домбчевський, Голіпатий і Ясеницький. Драгоманов оповідав про свої подорожі і говорив про українські діалекти.” Кілька рядків далі Мудрий, перелічуючи прізвища осіб, в яких австрійська влада провела ревізії в зв’язку з діяльністю Драгоманова й Франка, подає, що ревізія відбулась м. ін. “... в о. Богдана Пюрка у Бадені, Австрія, де він був на лікуванні...”. (Заголовок праці проф. К. Студинського мені невідомий. Варто б її переглянути: може є там детальніші інформації про Татка або про о. Пюрка. Отець Теодор, або Богдан Пюрко — це швагер Татка, чоловік його покійної сестри Марії, відомий в нашій родині як “Вуйко Канонік”. Про нього буде ще мова).

В лютому 1876 р. Татко мав рівно 20 років, отже годі припустити, щоб Драгоманов, тоді вже відомий науковий і політичний діяч, заходив до нього, щоб його відвідати. Виходить, що в помешканні татка відбулась зустріч Драгоманова з гуртом львівських студентів. Можна сумніватися,

чи предметом наради були тільки “Українські діалекти”: студенти, певне, умовились між собою, що так будуть при допитах зізнавати. Про зустріч не міг не знати о. Пюрко, префект семінарії. Може власне тому студенти призначили сходи в кімнаті Татка, бо вважали духовну семінарію за безпечне місце, на яке поліція не зверне уваги.

Драгоманова вважали тоді в Галичині за людину дуже “небезпечну”: за соціаліста, атеїста, революціонера. Скупа інформація Мудрого, подана за Студинським (а Студинський спер свою працю на документах процесу Ів. Франка), доводить, що Татко належав тоді до найбільш “поступових” і “вільнодумних” студентів та що грав видатну роль у студентському житті. Можливо, що на формування його національно-суспільного світогляду мав вплив його швагер Пюрко, старший за нього, полум’яний патріот, людина світська і з широкою освітою.

Приятелем Татка з молодих літ був о. Данило Тянячків, відомий народовецький діяч. Не пам’ятаю, щоб він приїздив до батька до Луки або до Бережан (може вже тоді не жив?), але його прізвище я чула з уст батьків дуже часто. Виходить, що Татка в’язала з ним сердечна особиста дружба й спогади спільного минулого. Влодка називає ще другим приятелем Татка з студентських часів: д-ра Андроніка Могильницького. Від Влодка походить теж інформація, ніби-то Татко розказував про свій виступ проти москвофілів на якомусь голосному політичному вічу, що відбулося на Високому Замку у Львові. Дата цього віча мені невідома.

Татко мав славу доброго оратора. Пам’ятаю, що о. шамбелян Соневицький, катехит Татка і пізніше Михайла, Влодка, і мій в гімназії в Бережанах, називав Татка “золотоустим”. Отже, були часи, коли Татко виступав прилюдно з промовами.

Батьки згадували якісь вибори, в яких Татко приймав активну участь. Ніби-то в нас вдома був немов центр виборчої акції на цілий повіт. Була навіть мова про те, що до Татка приїздила делегація з пропозицією, щоб прийняв кандидатуру, але Татко відмовився. Які це були вибори: — до галицького сойму чи до віденського парламенту і коли це було — не знаю. Мабуть ще тоді, коли Татко був у Підгайцях, а може в Зборові, отже при кінці 80-их або з початку 90-их років минулого століття. В тих часах, з яких я маю докладні спогади (Лука і Бережани), Татко,

як згадано, стояв осторонь від політики і в своїх поглядах дуже “поправів”. Чи перейшов з літами еволюцію поглядів? Може становище нотаря не дозволяло йому ангажуватись активно в політичному житті? Може були якісь інші причини, що втратив смак до політичної діяльності.

В Бережанах Татко був головою музичного товариства “Боян”, і в цьому характері їздив до Львова на ювілей Миколи Лисенка. Пам’ятаю срібний вінець, що його Татко віз зі собою, щоб його вручити Лисенкові на академії у Львівському театрі.

Вдома переважала польська мова над українською, бо татко з мамою і мама з дітьми говорили по-польськи, наші кухарки (Юля, після неї Катажина) були польки, польська мова вдиралася в життя дітей через школу (викладова мова в Бережанській гімназії була польська). З дітьми, мабуть, теж, коли ми ще були малі, Татко говорив по-польському, але згодом перейшов з нами на українську мову. Коли батьки хотіли сказати собі щось, щоб діти цього не розуміли, балакали з собою по-німецьки.

Поляків Татко не любив, але підтримував з ними коректні взаємини. До жидів ставився прихильно, без тіні антисемітизму. Чи робив це з лояльності до Мами? Не тільки з родиною Мама, ближчою і дальшою (Макс, Тинька, Полонєцькі), жив у гарних відносинах, але взагалі не мав упереджень до жидів. Др. Равіч, ще як студент прав, працював у Татка в канцелярії; моїми інструкторами були жида: Прайс, згодом Друкс. В канцелярії говорив не раз з жидами їх жаргоном.

Яке було відношення Татка до релігії? Не був практикуючим католиком. Не пригадую, щоб ходив у неділю до церкви, щоб увечорі чи вранці молився. Не ходив до сповіді й Причастя. Релігійне виховання дітей залишав катехитові, такі справи, як піст у п’ятницю (себто безм’ясні страви) — Мамі і службі. Приналежність до греко-католицької церкви зводилась у практиці до зберігання традиційних національно-релігійних обрядів, зокрема тих, що були пов’язані з святами Різдва, Великодня, Йордану тощо. Татко дуже пильнував, щоб усі ці свята святкувались у нас дома по традиції і сам контролював, чи Мама й служниці підготували все як слід. Хоч у жадні справи домашнього господарства Татко не встрявав, але у Свят-Вечір сам командував накриванням столу, сам допильнував, щоб ку-

харка зготовила всі традиційні страви і що увесь ритуал за вечерею був точно дотриманий. Те саме із Великодньою трапезою, що її у Велику Суботу приходив посвятити отець парох. Під Зелені Свята хата мала бути прибрана берізкамі й шуваром. В Йордан відбувався в нас великий обід, на який, після водосвяття на Бережанському ставі, приходив отець шамбелян з хором гімназійних студентів. Так було рік за роком, і нічого в тих звичаях не вільно було порушити ні змінити. Релігійно-національний церемоніал нагадував Таткові, певне, молодість і його батьківський дім; він в'язав з минулими поколіннями, відрізнявав від поляків і, головне, — він задовольняв потребу гарної форми, краси.

Не вмю сказати, яке було відношення Татка до релігійно-філософічних проблем. Не думаю, щоб належав до людей, які живуть тільки інстинктом і не застановляються над питаннями життя і смерті. Маю один спогад, що глибоко вривався в мою пам'ять. Це було в Луці, я могла мати 8-9 років. Була Велика П'ятниця, і Татко взяв мене з собою до церкви. Церква була майже порожня. Татко сів у бічний лаві, я коло нього. Був поважний, урочистий, мовчазний. Молився і плакав. Я була така зворушена, що не зважувалася глянути на нього.

Професійне життя

Закінчивши юридичний факультет і відбувши військову службу, Батько вибрав собі, як фах, судочинство. Працював спершу в Бережанах, потім у Винниках коло Львова, як судовий практикант. Але незабаром покинув суд і перенісся до нотаріяту.

Нотаріяльні кандидати були перелітними птахами: ніде довго місця не загірли. Їх посади мали тимчасовий характер, тривали між смертю одного нотаря і призначенням нового на це місце. Щоб стати самостійним нотарем, треба було чекати довгі роки, бо вільність нотаріяльних посад була урядом означена. В давній Австрії нотарі мали титул "ц. к." (цісарсько-королівський) і займали посереднє становище між урядовцями й такими вільними професіями, як адвокати чи лікарі. Нотар не мав над собою шефа, але з другого боку, не мав права вибирати собі довільно осідок праці. Суспільно-товариська позиція нотарів була доволі висока: вони належали до місцевої "сметанки", поруч старости, вищих — судових урядовців, лікарів, адвокатів тощо. Їх титулували

“раєнтами” В матеріальному відношенні нотаріят уважався доброю професією.

Отже мандрували мої батьки більш як десять років з одної галицької діри до другої. Майже кожне з дітей прийшло на світ в іншій місцевості, і з дат народження дітей можна усталити хронологію перебування Батька на різних посадах.

Першою посадою татка, як нотаріального кандидата, були Підгайці. Тоді одружився і там прийшов на світ Михайло (6 січня 1889). З Підгайців Татко переїхав до Зборова. У Зборові народився Володимир (15 листопада 1890 і я — 15 липня 1892). Третьою посадою було гарне містечко Золочів. З Золочева помандрував до Ходорова, де в квітні 1896 р. народився Іван. Черговим місцем після Ходорова був Миколаїв над Дністром. Звідтіля Татко поїхав на короткотермінову посаду до Грималова, примістивши на цей час жінку з дітьми у свого швагра о. Пюрка в св. Юрі у Львові. Вкінці, після десятирічної одисеї, в характері нотаріального кандидата, Татко став нотарем. Його першою самостійною посадою була Лука біля Самбора. Було це, мабуть, в 1898 або в 1899 році. В Луці прийшов на світ Антін (15 січня 1902 р.). (Між Іваном і Антоном була ще одна дитина, дівчинка Марія, народжена в Луці. Померла кілька днів після народження).

Могло здаватися, що Татко, діждавшись нарешті посади, на якій міг сидіти скільки завгодно, залишиться в Луці довгі роки. Але діти росли, потрібні їм були школи, а Лука — це була мала діра, фактично село. Ось уже двох найстарших синів, Михайла і Влодка, треба було відправити до гімназії в Самборі, примістивши їх “на станції”. Минув ще рік і другий, вже й мені пора було йти до гімназії. Мене записали до дівочої гімназії у Львові й примістили у Полонських. Таким чином троє старших дітей треба було віддати з дому.

Власне в тому числі звільнилося місце нотаря в Бережанах. В Бережанах була гімназія. Бережани, в порівнянні з Лукою, були все ж гарним містом і суспільно-товариським осередком (осідок староства, повітового суду, тощо). До Бережан Татко з молодих літ мав гарячий сентимент. Тож продовж шкільного року 1902/3 Батьки переїхали з Луки до Бережан. Покінчивши вліті 1903 року І-шу класу гімназії у Львові, я вже не вернулася до Луки, я поїхала до Бережан.

Але в Бережанах не довелося Таткові побувати довго, бо тільки чотири роки. Там він помер.

Думаю, що професія нотаря ідеально відповідала Татковій вдачі, бо був це фах спокійний, що не вимагав багато праці, ні нервової напруги. В Луці і в Бережанах канцелярія містилася при нашому приватному помешканні і складалася з двох кімнат: одної для персоналу і клієнтів, і другої, що була кабінетом Татка і де він приймав достойних гостей. Під час урядових годин дітям до канцелярії не вільно було заходити (хіба заглянути крізь щілину), бо тоді було там повно людей, особливо в ярмарковий день. Таткові клієнти — це були здебільша селяни. Коло них крутилися завжди жиди, т. зв. фактори. Персонал складався з кількох працівників, здебільша молодих писарів, головною кваліфікацією яких був гарний почерк. Першу машину до писання Татко купив у Бережанах, але й тоді ще більшість нотаріальних актів писали рукою і то в у кількох примірниках! З концептових сил, що працювали у Татка пам'ятаю, крім д-ра Равіча, ще д-ра Іларіона Боцюркова, пізнішого адвоката в Бучачі, який писав і виголошував знамениті гумористичні монологи, здебільшого з галицького жидівського побуту. Були ще теж канцелярійні працівники, які займали посереднє становище між малоосвіченими писарями і юристами. До цієї категорії належав у Бережанах Лис, батярина, але людина гладка й приємна. Між персоналом Татка не було поляків, не було теж жінок, бо професія друкарки чи секретарки не існувала ще тоді на галицькій провінції.

Час від часу Татко провадив парцеляцію великої земельної власності між селянами. Така робота тривала кілька місяців і була сполучена з постійними виїздами на село. Взимі для таких поїздок Татко мав величезне подорожнє футро, сукняні папучі, що сягали по коліна й тяжку бараницю на ноги. Бувало, Татка викликали інколи на село до вмираючого селянина писати заповіт. Пам'ятаю, що в канцелярії відбувалися не раз драматичні сцени при актах даровизни або при заповітах.

Батьки згадували, що Татко їздив раз до Відня на авдієнцію до цісаря. Видимий знак цієї авдієнції зберігався ще довгі роки в нас вдома: високий шовковий шапокляк (циліндер до складання), бо урядовці являлись на авдієнцію до "найяснішого пана" у фраку й шапокляку. Яка була ціль

цієї авдієнції, — не знаю. Може Татко у зв'язку з своїм подружжям мав якісь перешкоди у професійному житті і звертався з цим до цісаря, відомого зі своїх симпатій до жидів.

Спосіб життя, звички, товариські стосунки

Татко любив довго спати, ставав пізно. Перший сніданок пив завжди в ліжку. Мама приносила на підносі каву для нього і для себе, сама сідала на краєчку його ліжка і так завжди снідали. Щойно викуривши папіроску, Татко підіймався, голився при вікні бритвою, що її раз-у-раз гострив на бритвеному реміню, затягав опаску на вуси. Виходив зі спальні гладко виголений, елегантно вдягнений, пахучий доброю колонською водою, і перейшовши через їдальню і мою кімнату, ішов до канцелярії, де чекали клієнти. В полудневих годинах часто йшов з актами до суду. Після обіду клався до ліжка на “дрімку”, скинувши одяг, після спочинку йшов знов до канцелярії. По вечері ходив по кімнатах, заклавши позад себе руки. (Цю звичку має Влодка). Часто ввечері ішов з Мамою на прохід. В Бережанах ми ходили вліті на дальші прогулянки за місто, до Руриск, де був гарний ліс, або прекрасною тополевою алеєю до Раю. Часом Татко ходив увечері до українського казино в будинку “Надії”, де відбувалися засідання, проби хору й аматорських вистав і де панове грали в карти. Коли до Бережан приїздив український театр (Стадника-Рубчака), тоді продовж кількох тижнів життя місцевої української інтелігенції і гімназійної молоді сходило з рейок: в центрі уваги всіх були театральні вистави. Час від часу батьки їздили до Львова, де Татко мав урядові справи в Нотаріальній Палаті й де полагоджувались важніші покупки.

Інколи траплялись якісь особливі події. Наприклад, коли батьки були в Миколаєві, відбулись урочисті христини чотирьох дітей: Михайла, Влодка, мої і Івана. Себто всі ми були хрищені зараз після народження, але це було хрищення т. зв. “з води”, а тоді з великою парадною відбулась урочистість конфірмації, яку виконав о. канонік Пюрко. Крім нього, приїхали чотири пари кумів. Дата цієї події: 21 листопада 1897 р. Мені було тоді 5 років, але деякі моменти врізались мені у пам'ять. Ось татко прибирає в сальоні малий вівтар. (Христини відбулись у нас вдома). Ось вдягають мене в прекрасну плісовану суконку кремової краски...

Перше літо, коли батьки переїхали до Бережан, майже всі ми хворіли на тиф. Привіз нам цю недугу один з кузенів, Віслав Твердохліб, який власне здав матуру і приїхав нас відвідати. Від нього заразився Влодко, після Влодка захворів Татко і так за чергою всі ми один за одним лягали у постелю на цю важку недугу. Люди обходили наш дім мов зачумлений. Тільки Михайло ізолював себе від усіх, їв часник і оберігся. Лікував нас і всіх поставив на ноги приятель Татка з молодих літ др. Іван Ковшевич, військовий лікар і великий філантроп, що лікував безкорисно всю місцеву бідноту й дооколичних селян. Я захворіла остання в хаті у Ковшевича, який узяв мене до себе ще здоровою, щоб мене оберігати від зараження. Але по кількох днях, коли й мене тиф звалив з ніг, привіз мене у високій гарячці додому. Для мене ця хвороба була сполучена з великою трагедією, бо я втратила моє буйне довге волосся, на яке була дуже горда.

В товариських стосунках Таткові доводилось, певне, проковтнути не раз гірку пілюлю з приводу походження Мама, хоч не пам'ятаю, щоб хто зважився зробити Мамі відкритий афронт. Формально зобов'язувала засада, що вихрищена жінка приналежить до християнського світу свого чоловіка, але в практиці маломіщанські панюсі мали свої упередження і крутили носом. Панове були в цьому відношенні, мабуть, ліберальніші, тим більше, що Мама була гарна й мила жінка; може тому бували в нас здебільша самі мужчини, менше подруж. Але були, навіть між польськими дамами, винятки, що ставились до Мама по-приятельськи. Це з часів побуту батьків у Миколаєві датувалось знайомство з Сухардами. Сухарда був тоді шефом Татка. Багато літ пізніше, коли Мама й Сухардова повдовіли й обидві жінки осіли з дітьми у Львові, вони відновили знайомство й відвідували себе разом з дітьми. З часів побуту батьків у Зборові чи Золочеві датувалась приятельська дружба з подружжям Марцинюків, що перетривала все життя.

Коли ми переїхали до Бережан, прірва між українцями й поляками поглибилась настільки, що поляки й українці в товариському відношенні творили вже майже два окремі світи. Поляки ходили на свої імпрези до "Сокола", українці на свої до "Надії", і коли б українець був пішов на польський баль чи навіть на польську театральну виставу, то це вважали б хрунїядою і безхарактерністю. В українських ро-

динах розмовляли вже тільки по-українському, а це знов ускладнювало батькам товариські стосунки, бо Мама не володіла українською мовою (вивчила її сяк-так згодом у Львові від дітей і їх приятелів). Все ж, Татко ходив завжди з Мамою на українські вечірки й вистави, складав з Мамою офіційні візити місцевим українським громадянам, тощо. В Бережанах приходили до нас о. шамбелян Соневицький, о. парох Кордуба, др. Ковшевич, радник Білинський з жінкою, українські професори гімназії. Найактивнішим українським діячем в Бережанах був тоді др. Андрій Чайковський, адвокат і письменник, але татко і він незлюбили один одного. Не знаю, чи була це особиста антипатія, чи може були якісь громадські розходження. Близька особиста дружба в'язала батьків у Бережанах тільки з подружжям Ангерманів. Спершу познайомились і заприятимались з собою жінки, бо ситуація Ангерманової була аналогічна як мами: вона теж була вихресткою, походила з бідної жидівською родини, він був поляк, з професії аптекар.

З видатних українських громадян, які часом приїздили до татка, пам'ятаю візиту *Євгена Олесницького*, Татко покликав мене до канцелярії, щоб мене представити. Це він часто робив, але в даному випадку поступив нерозважно. Євгенові Олесницькому померла на шкарлятину власне в тому часі одинока доня, і коли Татко мене запрезентував: "Ось моя одиначка", нещасний Олесницький розплакався.

Матеріальний стан Татка був задовільний, але більших заощаджень ще не мав. Заробітки були, певне, непогані, але й розходів була безліч. Діти росли, дім провадився по-панськи, отже витрати на утримання родини були великі. Крім цього, Татко платив високі асекураційні ставки, щоб на випадок його смерті Мама була забезпечена. Знаю, що мріяв про власний дім, не раз у Бережанах була про це мова. Однак ще не зважувався взятись за реалізацію цього проєкту.

Життя минало спокійно рік за роком, без великих проблем, без конфліктів і тяжких турбот. Спокійне, упорядковане життя людини, що є в згоді з собою і світом. Діти росли, найстарший син був уже в 8-ій класі гімназії, дім був завжди повний молоді, бо до хлопців приходили їх товариші, і разом з ними вдиралися нові питання, поширювались горизонти.

В лютому 1906 р. Татко скінчив 50 років життя. 51-ий рік був якийсь тяжкий. Наперед померла Ольшанська, оди-

нока тітка Татка. Кілька місяців пізніше помер швагер Ан-тін Твердохліб, чоловік сестри Юлії. В короткий час після нього помер другий швагер, канонік Пюрко. Три випадки смерті в родині продовж кількох місяців! З обома шваграми Татко приятелював, обидва були від нього старші тільки на кілька років.

Моє відношення до Татка

Тяжко мені повірити, коли хто каже, що любить однаково батька й матір, або що любить однаково всіх своїх дітей. Те, що в'яже батьків і дітей, це не тільки зв'язок крові, але й духова спорідненість, яка в кожному випадку є інша. Як у коханні, так і у відношенні між батьками й дітьми про силу й інтимність почуття рішають таємничі духові нитки.

У нас вдома я була таткова доня, хлопці були мамині.

Я страшенно Татка любила, була зв'язана з ним надзвичайно глибоко й сердечно. Але при всій сердечності, була між Батьком і мною величезна дистанція. Взаємовідношення батьків і дітей було тоді взагалі зовсім інше, як сьогодні: багато виразніше було почуття ієрархічного порядку. Основою відношення дітей до батьків була пошана, респект, почуття підпорядкованості, що виключало фамільярність, панібратство, всяке вільне поводження. Звертатися до Татка з питаннями, що цікавили й непокоїли, провадити з ним "дискусію", — не приходило й на думку. Це було так само недопустиме, як вилізти Таткові на коліна й обняти його за шию. А вже зухвальством видається думка, що можна б дозволити собі з Татком на якийсь жарт, напр. потягнути його за вуса. Я була страшенно супроти Татка стримана, але не вмю сказати, чи цю стриманість накинув Татко, чи був це вислід моєї тодішньої несміливості й скритості. Був між нами якийсь мовчазний союз, мовчазна гаряча любов — без визнань і без пестошів.

Ввечорі перед сном я цілувала Татка в руку. Він гладив мене по голівці, часом цілував у чоло, часом пригорнував. Називав мене "моє біле гусетко", "моя одиначка" — і це була найтепліша ласка.

Хоч я не посміла б була звертатися до Татка з просьбами, але він завжди знав, чого я хочу, і завжди я мала в ньому союзника. Ось кілька прикладів. Коли мені було 7-8 років, може й більше, я мала періоди божевільного

страху вночі. Страшенно боялася спати сама в кімнаті. (Я мала тоді одно потрясаюче переживання, — про це згодом у спогадах з мого дитинства). Нікому я про це не говорила, щоб з мене не сміялися, але Татко в якийсь невідомий мені спосіб це розгадав і кликав мене часто вночі до себе до ліжка. Що ж це була за насолода пригорнутись до нього і заснути спокійно під його охороною! — Більш-менш у тому самому часі я мала одну задушевну мрію: страшенно хотіла мати бюрко. Справжнє бюрко, з шухлядами, пристосоване до мого росту. Вже не знаю, як я прозрадилася з цим бажанням. Може батьки питали нас, що ми хочемо дістати на Різдво чи при іншій нагоді. Мама і хлопці зустріли це моє визнання з насміхами, пощо шмаркатій бюрко! Але при найближчій святковій нагоді я справді дістала бюрко, яке Татко спеціально для мене замовив з білого бамбусу, з шухлядкою і шафкою, виложене зеленим оксамитом, ще й відповідний стілець до нього. — Ось, поважніша справа. Мені 10 років, треба рішити, до якої маю йти школи. Батьки про це дискутують, Татко мене питається, і я заявляю, що хочу йти до гімназії. Звідкіля це мені прийшло — не знаю. Ми жили тоді в Луці, про жадну дівочу гімназію я не чула, ніхто зі знайомих дівчат до гімназії не ходив. Мала тоді проти себе фронт усіх, тільки Татко тримав зо мною. Тітка Твердохлібова кричала: “Здуріли, панночку з доброго дому віддавати до гімназії! І так хліба з цього їсти не буде”. Ще один спогад. Живу у Полонезких у Львові, ходжу до першої кляси. Татко приїхав з Луки за своїми справами, зупинився у Пюрка, але на обіді приходив до Полонезких, щоб бути зо мною. Є у Львові вже щось два дні, а сьогодні, зараз після обіду має від’їхати. Сиджу за столом, чую тиск горла, тиск серця, нічого не можу ковтнути, такий безмежний смуток, що Татко зараз від’їде. Він ще тут, а я вже за ним тужу. Нічого не казала, але Татко все бачив і розумів. При прощанні сказав: “Не сумуй, це вже не довго, я перенесуся до Березан, будеш вдома”. — Завжди все розумів і завжди можна було на нього рахувати.

Смерть Татка

Татко зійшов з цього світу передчасно внаслідок зовсім випадкової і глибокої недуги. Захворів десь коло 10 грудня 1906 року. Одного дня вранці встав ще з ліжка, був до

обіду в канцелярії, але не почував себе добре. Після обіду поклався, як звичайно, відпочити. Роздягнув штани, але залишився в теплій білизні, мав на собі довгі “єгерівські” підштанці й шкарпетки. Почував себе так погано, що з ліжка пополудні вже не вставав, не піднявся з нього і наступного ранку. Була висока гарячка. Простуда, чи що? Мама закликала лікаря Ковеніцького, поляка, директора міського шпиталю. Обоє батьки його не любили, і не він, а Ковшевич був нашим домашнім лікарем. До Ковшевича ми всі мали безмежне довір’я з того часу, коли він лікував п’ятеро членів нашої родини на тиф і всіх нас вилікував. Але незручно було Ковшевича часто турбувати, бо він не приймав гонорару. Відмовлявся прийняти навіть дарунок (золотий годинник), що його Татко купив, щоб віддячити йому за лікарську опіку над нами. Тому, як сказано, Мама закликала Ковеніцького. Ковеніцький лікував Татка на інфлюенцу (тоді ще казали “інфлюенца”, а не “грип”), однак температура не падала, стан гіршав. Два чи три дні пізніше Мама послала за Ковшевичем, але в нього був принцип не йти до пацієнта, якого лікує інший лікар. Минув ще один день, стан Татка став грізний. Ввечорі Мама побігла до Ковшевича і мене взяла з собою, щоб я “помагала їй упросити доктора”. “Рятуйте Яся”, — благала Мама, а коли Ковшевич мовчав, почала його лаяти: “Такий з вас приятель, через вашу упертість Ясьо має гинути”. Тоді Ковшевич одягнув свій військовий плащ і шапку та пішов з нами. Це був уже третій або четвертий день недуги.

Перша річ — Ковшевич сказав Таткові скинути білизну, бо Татко й досі лежав і підштанцях і шкарпетках, як ліг тоді пополудні, коли захворів. Щойно тоді побачили, що вся нога аж по коліно червона й напухла, палець у ноги аж чорний. Ніби затяв собі палець, вирізуючи мозолю чи ніготь, але сам про це не знав, бо льокальних болів не мав. Отже, причиною гарячки і всієї недуги була інфекція, або як тоді казали, “закаження крови”. Медицина не знала ще тоді пеніциліни, ні інших антибіотиків. Інфекцію лікували зовнішніми ліками: всю ногу мазали якимсь чорним, сильно вонючим мастилом. Стан з дня на день раптово погіршувався.

Мама викликала телеграфічно Твердохлібову і Полоніцьких. Полоніцькі, після наради з місцевими лікарями, викликали зі Львова хірурга, професора Шрама. Операція відбулася вдома, в жажливих антисанітарних умовах. Не знаю,

чи ампутували ногу, чи тільки її різали. Зі спальні виносили відра, повні крові й гною. Рятунку вже не було, прийшла — як тоді казали — гангрена, себто інфекція поширилася на цілий організм.

Татко мав страшенно важку смерть, не тільки в значенні фізичних мук, але й душевних. Не хотів умирати, був зовсім на це не підготований, бунтувався проти смерті й борювався з нею до останку. Це так якби людині зовсім несподівано й незаслужено прочитати вирок смерті. “Як тобі не сором дати мені вмерти на таку дурницю”, — кричав до Ковшевича.

Твердохлібова, не попередивши ні Татка, ні Мама, закликали священика. Прихід священика справив на нас усіх потрясаюче враження, бо священик “з Паном Богом” був у цих часах “вісником смерті”. Татко дуже схвилювався, протестував, він ніколи не ходив до Причастя, — таке тоді було ставлення до Евхаристії. Але згодом висповідався і прийняв Причастя. Після того заспокоївся, ніби примирився з долею. Почав прощатися з родиною, з кожним зокрема, по черзі. Насамперед прощався з Мамою, дякуючи їй, що була для нього “найкращою жінкою” та що “був з нею дуже щасливий” (звичайно, по-польськи). Коли прийшла черга на мене і я підійшла до ліжка, Татко пригорнув мене й поцілував в чоло. Цей поцілунок я чула довгі дні й тижні, — на правду чула його зовсім тілесно, чула тиск його гарячих уст немов печать на чолі.

Після прощання лежав спокійно, вижидаючи смерті, здавалося, ще мінута, дві, і буде кінець. Тоді Твердохлібова й Мама кинулися до нього, почали кричати, розпочати, і своїм голосінням перервали агонію. В нас баби говорили, нібито смерть можна “прогнати”. Звичайно, не прогнали її, але продовжили муки конання на кілька жахливих годин. Прокинулася остання іскра, що тліла ще в організмі, прокинулася знову воля до життя, бунт проти смерті, боротьба з нею. Серед цих мук докоряв Мамі і Твердохлібовій, що не дали йому спокійно вмерти. Почалося маячення. Вже непритомний, ніби диктував нотаріальний запис, яким бучім записував мені якесь майно. Найстрашніша була передсмертна гикавка, жахлива, голосна, якась нелюдська, що тривала довгі години.

Скінчив життя під вечір на св. Миколая, дня 19 грудня 1906 року.

Лежав на катафальку в канцелярії. Кімната оббита чорним сукном, високі свічі, квіти, труна на помості, і в ній Татко, такий чужий, восково жовтий, з сивою бородою. Потім похорон. Нічого не пам'ятаю, тільки що було багато людей, великий мороз і сніг по коліна.

Поховали тіло в провізоричній могилі, при головній алеї Бережанського цвинтаря, по лівому боці. Щойно згодом Мама дала зробити родинну гробницю, по правому боці головної алеї.

Для мене це була неймовірна, зовсім незрозуміла катастрофа, якої ні розумом збагнути, ні чуттям сприйняти не можна. Довгі місяці я була в найглибшому смутку й жалобі. Плакала кожної ночі, аж подушка була мокра від сліз. З ніким горем не ділилася, перед ніким своєї розпачі не розкривала. Не розуміла, що Мама може плакати перед людьми і відкривати їм своє горе. Час від часу Татко мені сниться. У снах повторявся завжди той самий мотив, але у різних варіантах: зустріч з Татком, але він кудись спішиться, відходить, безповоротно, раз назавжди. Не можна цього змінити, не можна нещастя відхилити.

Довгі роки я мала абсолютну певність опіки Татка над собою.

Почуття сирітства залишилося на все дальше життя. 50 років, що оце минають від його смерті, не загоїли рани.

Нью-Йорк, жовтень 1956.

ПЕКЛО І НЕБО

Два спогади із раннього дитинства

Хочу розказати дві пригоди, які мені трапилися в ранньому дитинстві, коли мені було сім або вісім років: найдивніші, найособливіші пригоди мого життя. Власне кажучи, це не були пригоди, а переживання. Обидва переживання окремі, не пов'язані одне з одним, все ж вони споріднені між собою тим, що обидва стосуються до надприродного світу. Ніколи пізніше, протягом мого доволі вже довгого життя я не була учасницею неземних чи надприродних явищ. Бувало, мені траплялися інколи дивні речі, що їх важко було пояснити природним способом. Нераз я мала враження, немов зиркнула крізь вузьку щілину в якийсь

таємничий, інший світ. Проте це були тільки здогади, тільки неясні передчуття, які легко було розвіяти холодним критичизмом. Тоді ж цей таємничий світ злих духів і чудес об'явився мені з такою силою, так плястично, що я мала абсолютну певність, і маю її досьгодні, що я була свідком явищ надприродного порядку.

Скажу коротко: малою дівчиною я познайомилася з Пеклом і з Небом.

Обидві історії трапилися мені більш-менш в тому самому часі. Думаю, що хронологічно моя пригода з чортами сталася раніше, ніж моя візія Неба. Тому розкажу спершу про чортів.

Батьки жили тоді в Луці коло Самбора. Лука — це було фактично село, але дивним дивом в ньому був суд і нотаріат. Михайло і Влодко вчилися вже в гімназії в Самборі, я переходила вдома програму навчання початкової (“народної”) школи. Сільська вчителька, стара діва й чудачка, приходила до нас і давала мені лекції. Жадних товаришок, жадних ровесників чи ровесниць до забави я не мала. Інтелігентських родин в Луці не було, а приятелювати з селянськими дітьми дівчинці з доброго дому не личило. Вліті, під час вакацій, наш дім був повний дітвори, чи кажучи точніше, хлопців. Були тоді вдома Михайло і Влодко, крім того, цілими днями перебував у нас Павло, батько якого, Григорій Лисяк, був судовим возним у Луці. Приходили, мабуть, із села й інші товариші братів. Але протягом цілого шкільного року я була дуже самотня. Самотність і оповідання служниць про злих духів, про чарівниць і ворожок, про страхи тощо, збільшували нахил до містицизму. Увесь світ був повний чудес і таємниць. Взагалі, пересуди, забобони й віра в усякі надприродні явища грали в тодішніх часах велику ролю не тільки в житті нашого простолюддя і неосвічених кумась, але й в житті інтелігенції. Згадую про це мимоходом, бо не думаю, щоб ці обставини мали вирішальний вплив на події, про які тут хочу говорити. Все ж, на фоні загального ставлення до неземного світу легше зрозуміти те, що мені трапилось.

Дім, в якому ми жили, стояв перед селом, близько суду. Стояв вільно, без сусідства, обведений довкола великим подвір'ям. Напроти нього теж не було мешкальних домів, а велика толока. Наш дім — це був гарний, новий, партеровий будинок, з довгою критою верандою, призначений

для двох родин. Але татко переробив його на одне помешкання, і ми займали весь дім, сім великих кімнат. (Могла б нарисувати якнай докладніше план дому, так добре все пам'ятаю. Пам'ятаю теж усі меблі і де що стояло). Дитяча кімната була в сусідстві кухні, відділена від неї сінми. В кухні і в коморі коло кухні спали служниці. Спальня батьків була подалі, відділена від дитячої кімнати їдальнею.

Отож у цій дитячій кімнаті, в якій я сама спала (старших братів не було вдома, а Сясько був ще малий і спав, мабуть, коло батьків), я пережила одної ночі кошмарну історію. Звечора я, здається, заснула, але вночі прокинулася і, прокинувшись, зрозуміла, що вся моя кімната повна чортів. Не знаю, чи я прокинулася від несамопитих чортячих герців, чи так собі, незалежно від них. В усякому випадку, я не тільки мала абсолютну певність присутності цілого стада бісів у кімнаті, але й чула їх, бо вони зчиняли великий галас вся кімната була повна шепотіння, хихотіння, совання стільцями і всіляких інших дивних і несамопитих звуків. Хвилинами здавалося, ніби зграї щурів бігають по підлозі. То знов ніби чорти б'ють об підлогу своїми хвостами, або що дряпають пазурями по стінах. Чорти, що заповнювали кімнату, не були з породи демонів Дантового пекла. Це були злобні дідьки чи чортиська, як їх змальовують наші народні казки: хвостаті, з кінськими копитами, з ріжками на голові, така "нечиста сила", що робить людям пакості і шкоду, непокоїть їх і страшить. Я їх не бачила і вони мене не рухали, не робили мені нічого злого. Я мала тільки слухові враження, але ці мої враження були такі виразні, такі безсумнівно певні й конкретні, що вони давали пластичну картину вигляду й поведінки чортів.

Я лежала непорушно, задерев'яніла з жаху. Як довго воно тривало? Годину, дві, п'ять? Не знаю. Мені ця ніч видавалася безконечно довгою. Вкінці на дворі почало сіріти. Десь заспівали перші півні. В кімнаті чортівня заметушилась, почала проявляти неймовірний, нервозний поспіх. Ось уже збираються тікати. Заспівали другі півні. Чую, як довкруги дому тікають табуни чортів, чую тупотіння їх копит, їх перегукування. Вони поспішають щораз скоріше, щораз швидше, щоб втекти, поки обізвуться треті півні. В кімнаті стає тихо. Ось уже співають треті півні, чути останній стукіт копит. Кошмар минає...

Про це моє переживання я не згадала на другий день нікому ні словом. Не казала про нього й пізніше ні батькам, ні служницям, ні священникові, ні взагалі нікому. Дитиною і дівчинкою я була дуже скритна. Близьких подруг не мала. Мовчала про цю мою пригоду все моє життя. По-перше тому, бо знала, що ніхто мені не повірить. Кожний скаже: “це тобі приснилося”. Мовчала, бо розуміла всю безвиглядність передати словами небувалі явища, яких я була свідком, і безвиглядність переконати людей, що це не був сон, не привиди, не галюцинації, а ява. Також якась несміливість і ніяковість стримували мене від того, що відкрити кому-небудь мою таємницю.

Проте в мене не було найменшого сумніву ні тоді, ні ніколи пізніше, що те, що я тут описала, це була правда, дійсність, нейреальніша реальність. Я і сьогодні можу присягнути, що я тоді не спала та що насправду в моїй кімнаті були чорти.

Я навіть не пробувала й не пробую пояснити моє переживання. Бо як його можна пояснити? Навіть той хто вірить у безпосередню інгеренцію добрих і злих духів у людські справи, не міг би сказати, чого хотіли від мене чорти. Для чого вибрали собі на місце своїх нічних герців кімнату малої дівчинки, навіщо прийшли страшити дитину, і, взагалі, яка була логіка, яка ціль, який сенс їхньої поведінки?... Проте факт залишається фактом.

Тому що я ніколи з ніким про мою пригоду не говорила, я не могла перевірити, чи іншим людям траплялося подібне та чи такі явища відомі теологам. Не знаю теж, як пояснює їх Католицька Церква. Але дивним випадком я знайшла недавно підтвердження моєї пригоди з дитячих років. Мені пощастило “зідентифікувати”, так би мовити, чортів, які до мене тоді навідалися.

Якось я купила книжку в англійській мові “Святі для наших часів”, дешевого католицького видавництва “Імедж Бук”. Є в ній життєписи й силуети кільканадцятьох святих, до речі талановито й інтересно написані. Між іншими, є там життєпис французького святого, сільського священника, який жив у першій половині XIX-го сторіччя (1786-1859), а канонізований був у 1925-му році. Його прізвище: Jean Maria Vianney, в гагіографії він відомий під назвою Cure d'Arç.

На моє велике здивування я довідалася з цього життєпису, що до згаданого Божого праведника протягом двад-

цяти років навідувалися вночі чорти, які поводитися зовсім аналогічно як ті, що пакостили в моїй кімнаті в Луці. Також і для Отця Віянней вони були невидимі, доступні йому тільки слухом, при чому його звукові враження були цілком ідентичні з моїми! Це були, без сумніву, ті самі чорти! Різниця тільки в тому, що Отець Віянней терпів чортячі збитки через довгі роки, а мене чортиська відвідали тільки один раз у житті і ніколи більше не з'явилися. Мушу признатися, що я була дуже задоволена, довідавшись про диявольські гасання в спальні богомольця Отця Жана-Марі... Тепер уже ніхто не може брати мого переживання під сумнів і нема мені чого його соромитися, коли й святим (власне, тільки святим!) траплялися такі пригоди!

* * *

Тоді як з Пеклом, чи точніше з його мешканцями, я познайомилася наяву, то Небо я оглядала у сні. Але це не був звичайний сон, це була візія у сні.

Людська мова надто недосконала, щоб можна нею висловити небесне, все ж я спробую, перший раз у житті, описати мій побут на Небі. Людина може наблизити собі і другій людині божественні речі тільки через аналогію з земними, тому я буду говорити про те, що мені було об'явлене у візії, немовби це були конкретні спостереження.

Те саме "місце дії": дитяча кімната в Луці. "Час дії" — знову ніч.

Зовнішньою спонукою до візії була смерть моєї малої сестрички Марії. У моїх батьків була це одна дитина, дівчинка, молодша за мене приблизно на сім років. Себто в черзі вона була між Сяськом і Тоськом. На світ прийшла зовсім здорова, але кілька днів після народження померла. Мабуть повитуха простудила дитину під час купелі. (Була зима, великий мороз, а наша хата була холодна). Мама дуже плакала. Її потішали, що така мала безгрішна дитина йде просто до неба, тож не слід її оплакувати. Мені також дуже було жалко за малою сестричкою, якою я тишилася і бачила в ній майбутню союзницю проти братів, які мені докучали.

Може тому, що я плакала засипаючи, а може тому, що я думала тоді багато про смерть і небо, досить що у сні мені з'явився посланець Божий і каже: "Не плач, я тобі покажу, що твоя сестричка щаслива". І я знайшлася в Небі.

Передати словами те божественне щастя, що я його там зазнала — річ зовсім неможлива. Я нічого більше не можу про це сказати, тільки те одне, що це не було щастя з цього світу і що всяка поцейбічна, земна радість є тільки слабим рефлексом того безконечного блаженства, якого я була учасницею в Небі. Я мала свідомість, що знаходжуся в Господньому домі. Дивним дивом, він не знаходився на облаках серед блакиті неба і хмарин, як цього очікувала дитяча фантазія. Божа господа мала вигляд святині. Найвірніше можна її прирівняти до невеликої ренесансової каплиці, досконало гармонійної, нескінченно привабливої. Все променіло в ній абсолютною красою, спокоєм, добром. Про які-небудь зорові чи слухові враження годі говорити, бо це були переживання іншого порядку, інших вимірів, і основна річ не в неземній красі Божої господа, а в почутті насолоди, яка мене сповнювала. Я, очевидно, не є в силі відтворити пам'яттю цю насолоду з її первісною силою і свіжістю, але її спогад залишився в мені назавжди.

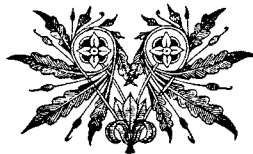
Це не був звичайний сон, а надприродна візія. Бо якби це був звичайний сон, чи могло б те, що приснилося семірічній дитині, врізатись у пам'ять на все життя і залишитись у свідомості, як найдосконаліша міра блаженства і краси?

В рідких моментах повного щастя в цьому земному житті я лину спогадом до цієї дивної-дивної ночі, коли я малою дівчинкою перебувала в Господньому домі. В моїх приглухуватих ушах я чую тоді, замість звичайної какофонії, музику сфер, і в моїх примкнених очах на коротенький часок, може на соту частину секунди, мені ввижається Небо.

Чи відчиниться воно передо мною навстіж в годину смерти? Чи може, гасатимуть тоді довкола мене чорти?..

Нью-Йорк, жовтень, 1957.

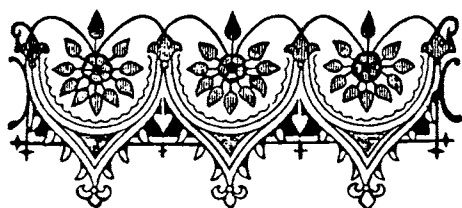
Спогади М. Рудницької про її рід, батьків і дитинство написані в трьох частинах, 1955, 1956 та 1957 рр., як дарунок синові з нагоди дня народження.





II

**СТАТТІ, ВИСТУПИ,
ІНТЕРВ'Ю**



При доборі статей до видання ми керувалися ціллю якнайповніше представити публіцистичну спадщину Мілени Рудницької міжвоєнного періоду. Цей розділ найбільший за обсягом, у ньому зосереджено понад 60 статей, включно з інтерв'ю, які дала Мілена Рудницька протягом 1919-39 рр. Свого часу вони були опубліковані в різних львівських часописах, у жіночих виданнях: "Наша Мета", "Жінка", "Громадянка", "Українка", а також щоденних українських газетах "Громадський Вістник", "Діло", "Новий Час" та ін. Сюди увійшли також статті 1950-70 рр., що побачили світ, в основному, в американських виданнях. Вони з огляду на їхній зміст та висвітлення по-

дій періоду міжвоєнного двадцятиліття мають мемуарний характер. Також публікуються спогади про західноукраїнських діячів Осипа Назарука, Степана Барана, Василя Панейка, яких авторка знала особисто.

Складність суспільно-політичних умов на західноукраїнських землях як, зрештою, і участь Рудницької в найгостріших ідеологічних полеміках, призвели до того, що ряд її статей свого часу було конфісковано цензурою. Завдяки доступу до нескаталогованого фонду Рудницької з архіву УВАН та розсекреченню архівних фондів у державних архівах України ці статті через багато років вперше дійдуть нарешті до читача.

Ефективним засобом для уникнення цензури було для Рудницької (як і для більшості авторів того часу) маскуванню свого авторства; деякі матеріали вона публікувала без підпису, найчастіше вживала криптоніми: М. Р. Л., (М. Р.), Мі-ру. Тому в кінці кожної статті вказуємо підпис під публікацією, супроводжуючи, коли це потрібно, короткою легендою: конфіскація, передрук тощо.

Зауважимо, що серед публікацій трапляються і деякі повторення (напр. у статтях на тему громадської праці жінок), які у великій кількості праць, написаних одним автором для популяризації одного і того ж питання, просто неминучі.

Особлива вартість цих статей полягає у тому, що проблематика висвітлена не просто спостерігачем, а, насамперед, активним учасником тогочасних подій. Основне коло порушених проблем стосується українського жіночого руху, зокрема, розглядаються ідеологічні та організаційні питання діяльності очолюваних авторкою громадських об'єднань: товариства "Союз Українок", а з 1938 р. — політичної організації галицьких жінок "Дружини Княгині Ольги". Ряд статей присвячено питанням громадсько-політичного життя: виборам, консолідаційним змаганням галицьких українців тощо. Цікавими є також інтерв'ю, які свого часу М. Рудницька давала кореспондентам львівських та закордонних часописів.

Повна бібліографія праць М. Рудницької досі не складена й не опублікована. Тому добірка вміщених у виданні статей стане першим кроком у цьому напрямку.

НОВА ДОБА КУЛЬТУРИ

Всесвітня війна, а радше всесвітня революція, освободила половину людства з дотеперішнього політичного поневолення, десяткам мільонів жінок принесла горожанську рівноправність, зробила їх рівноправними з мущиною, членами держави.

Одначе помиляв би ся сей, хто би думав, що признання жінкам політичних прав — се вже вирішення і розв'язка складного жіночого питання, що се завершення стремлінь жіноцтва до повної і справжньої рівноправности і рівновартности з мущиною на всіх полях людського життя. Навпаки, перемога, яку ми собі вибороли в сій війні, се лише одно звено в ланцусі нашої праці й наших змагань, се лише один крок вперед до нашої мети, яка — признаймо щиро — від нас ще дуже далека. Правда, се крок дуже важний і цінний. Ми досягнули виборче право до всіх законодавчих тіл, а через се безпосередній вплив на формування суспільних норм життя. Жіночий рух одержав неначе б законні основи, жіночі домагання добули апробату і санкцію суспільности. Тепер вже, в першій мірі, від нас самих буде залежати, чи і на скільки покажемося зрілими до виконання і повного вихіснування признаних нам прав, в нашій силі лежить тепер показати, чи політична рівноправність жінки лишиться паперовим законом, або чи противно зачнемо творити всі вартости життя разом і нарівні з мущиною.

В сім і лежить превелика вага нашої перемоги. В усіх державах Європи, де жінки добули політичні права, вони зачнуть виступати як творчий чинник. Правда, в історії людства записалося досі не одно жіноче ім'я. Одначе сі жінки, які в минулих віках чи на поли науки, чи штуки, чи якому иншому, поклали безсмертні заслуги, се — признаймо сміло — лиш спорадичні випадки, се виїмки, що не нарушують загального правила. Через довгі тисячліття будував храм цивілізації і культури виключно мущина. Після свого мозку і серця, для своєї вигоди, відповідно до своєї потреби і згідно з своїм смаком сотворив він релігію, мораль, законодавство, науку й мистецтво. Львина частина звичаїв, переконань і пересудів новочасної суспільности — се лиш витвір мужеського егоїзму, без уваги на користь і шкоду другого пола. З часом вони перейшли в нашу кров і закорінилися навіть у загалу жіноцтва. Цілий культурний до-

робок минулих тисячок літ можна без пересади назвати не людським, а мужеським. Друга половина людства, закріпощена і поневолена, замкнена при “домашнім огнищі” і відсунена від публичного життя, не була в сій культурній праці причасна.

Доперва тепер жіноцтво громадно приступає до творчої суспільної праці, котру досі сповняло хіба лиш одинцем і спорадично. За суспільною працею піде праця в усіх інших сферах життя. Консеквенцій сього факту в їх цілій ширині годі сьогодня оцінити. Та се одно вже нині не улягає сумнівови, що коли до цивілізаційної і культурної праці побіч мущини стане жінка, то вона як істота наділена иншим мозком і серцем, з иншими вимогами і бажаннями, чим мущина, внесе до культури зовсім нові, свіжі цінности, поглибить її та поширить. Відмінна психічна і інтелектуальна конструкція жінки мусить необхідно потягнути за собою повну перебудову державного суспільного ладу і пертворення всієї культури.

Виходить, отже, що ми стоїмо на початку нової епохи в розвою людства. Не є се твердження пересадним, хоч на перший погляд може видаватися надто смілим. Усі поважні соціологи, що свою увагу присвячують жіночому питанню, всі вони, так приклонники як і противники еманципації жінок, так сі, що жіночий рух вважають природним розвоєм людства, як і сі, що його називають “проминаючою соціальною недугою”, яку всякими середниками треба поборювати, всі вони признають згідно, що консеквентно переведена еманципація перемінила би дотеперішню односторонню (бо сотворену лиш мужеською половиною людства) культуру.

Що поза соціологами лиш мала частина людей здає собі ясно справу з цілої ваги і значіння жіночого руху, причина сього лежить в його природі, бо ж він, як кожний соціальний процес, розвивається поступенно і незамітно. Не зачався він вчора та не станеться довершеним фактом завтра. Його історія сягає, щонайменше сто літ взад, в останніх двадцятьох роках прибрав він форми гострої і зажертої боротьби, його будучина закрита в незбагнутій пітьмі. Щойно будучі покоління мотимуть обхопити з перспективи соток (або імовірніше тисячок) літ, виразні обриси нашої доби, що в противенстві до попередньої буде сотворена працею обох полів. Щойно тепер зачинаємо жити в правдиво “людській” епісі життя.

Нам, теперішнім жінкам, судилося жити на переломі двох епох. Покажімося гідні сеї історичної хвилини. Ось, ми посунулися о важний крок вперед: здобули політичні права, вибороли змогу свобідного розвитку, проломали перші леди. Та проте не манім себе; дорога до нашої мети ще далека й важка. Бо головні трудности жіночого питання не лежать у зовнішніх перешкодах, а далеко глибше: в самій його природі, так сказати б в його внутрішніх конфліктах.

Про один трагічний конфлікт, що лежить на самому дні жіночого питання та від котрого зависима доля жіночого руху, поговоримо в слідуячому числі.

М. Р. А.

Наша Мета. — 1919. — 1 лютого. — Ч. 1. — С. 2-3.

ЧОМУ УКРАЇНСЬКІ ЖІНКИ НЕ МАЮТЬ ПРЕДСТАВНИЦТВА В НАЦІОНАЛЬНІЙ РАДІ?

Отсе болюче питання стає перед кожною з нас, дратує нас і пригноблює, відповіді на нього найти не вміємо. Від 19. X. 1918 р. ми буцім-то рівноправні горожанки Української Народньої Республіки, бо ж сього дня Конституанта признала нам на рівні з мущинами право голосування до всіх виборчих тіл. Сю політичну рівноправність обох полів потвердили тимчасові основні закони нашої держави, ухвалені 13. XI. 1918 р. Українською Національною Радою (гляди четвертий артикул сих законів). Так виглядає теорія; а тепер пригляньмося блище практиці.

Три тижні радив у Львові наш тимчасовий парламентар: Українська Національна Рада, радив... без жінок. Три місяці минають, від коли наш народ обняв на своїй землі власть у свої руки. Національна Рада збирається від часу до часу в Станіславові, одначе представниць жіноцтва і досі в ній немає. Так принайменше виходить з многозначучої мовчанки галицьких провінціональних газет, що від часу до часу дістаються до нас через боеву лінію. Дня 21. I. здавали звіт з поїздки по Галичині горожане д-р. Охримович і д-р. Томашівський, але й вони не вміли дати ніяких пояснень в сій важній справі.

В половині січня поїхало до Київа на трудовий конгрес, що являється неначе сурогатом Установчих Зборів, 50 делегатів Галичини. Між ними, на великий стид для нас,

Галичанок, перед нашими придніпрянськими сестрами — нема ні одної жінки.

Значить, в практиці — все йде по-старому. Чому се так? Хто в сьому винуватий? Чи опозиція мущин, що стоять на чолі нашого краю, чи може індоленція жінок? Я боюся дуже, що се останнє. Одначе, в такому разі, нам львівським жінкам, не вільно сидіти з заложеними руками! Ми мусимо розбудити наше провінціональне жіноцтво з його сну, вирвати його з бездіяльності! Невже ж ми не розуміємо ваги хвилини, не्वже ми не доросли до сьогоднішніх завдань, не्वже ж не відчуваємо лежачої на нас відвічальности? Пам'ятаймо, що більшою ганьбою, чим не мати прав, є не вміти користуватися признаними!

Звертаємося до провідниць нашого жіночого руху у вільнім краю з жаданням о негайне поладнання сеї пекучої справи.

М. Р. А.

Наша Мета. — 1919. — 1 лютого. — Ч. 1. — С. 3-4.

ЖІНОЧЕ БЕЗРОБІТТЯ

Невиданий досі в історії, шалючий чотири роки, великий світовий пожар зачинає поволи пригасати. Головні його огнища в Європі вже задушені і ще тільки тут і там тліють згарища сього страшного оркану, що з силою дикої стихії перекотився над нашими головами та нарешті прочистив цілу атмосферу Європи.

Зараз прийшов час підрахунків, час роблення білянсів остаточних зисків і втрат. Чималими зисками можуть поувеличатися держави побідної коаліції, неоцінені користи винесли також поневолені досі народи, що так, як ми, вибороли собі самостійність і свободу. Та не вважаючи на отсі хісна і зиски, втрати всіх впутаних у війну народів, дивлячися із загальнолюдського становища, є страшні. Море крові й ріки сліз пролялися по обох боках боєвих ліній, руїна і могили вкрили землю побідників і побіджених, каліки і сироти коротають своє життя в усіх воюючих краях. Без пересади: кров стинається в жилах, як читаєш статистику жертв людського життя і майна чотирьохлітньої війни. Та наскільки страшніща була би статистика людського горя і мук, як що можна би її подати...

Я хочу звернути увагу на ще один рід жертв, жертв не самої війни, але кінця війни. Се, на перший погляд, може виходить трохи на парадокс. Я говоритиму про жінки, яких кінець війни полишив заробітку і викинув на вулицю.

Подаймося думкою взад і пригадаймо собі перші тижні й місяці війни. Держава покликала під оружя мільйони муштин. Оporожнилися в один мент мільйони переважних суспільно-господарських становищ. Грозила небезпека, що цілий державний апарат стане. І тоді пригадала собі суспільність на нас та призвала нас до праці. Затихли всі виводи про нашу “низшість” і “нездатність”, оставлено на боці всі аргументи про меншу вагу нашого мозку і т. и. і притьмом скористали з наших прислуг. Тоді відкрилися перед жінками варстати праці, до яких приступу заздро боронив їм досі мущина зі страху перед конкуренцією. І зарілося від працюючих жінок, починаючи на міністеріяльних бюрох, а кінчаючи на фабриках муніції. Все і всюди жінка сповняла свої обов'язки совісно і бездоганно, в усіх випадках виказала незвичайний сприт, зручність і талан приспособлення себе до обставин. А треба тямити, що ці обставини були виїмково важкі, бо воєнні: жінка мусіла дома заступати батька дітям, мусіла боротися з небувалими господарськими труднощами, а до зарібкової праці взялася часто без теоретичних кваліфікацій та майже все без практичного підготовлення. Одначе, своєю пильністю надолужила вона прогалини фахового формування, а своїм орієнтаційним змістом недостачу практичного вироблення. Се признали всі настоятелі в урядах і фабриках, — всі, що досі були скептиками жіночої праці, а мали нагоду пригланутися її в часі війни. До працюючої жінки, будь вона лікаркою в військовім шпиталі, будь кондукторкою, або на яким иншим становищі — зачали поволі привикати. Коротко кажучи, робітне жіноцтво віддало в часі війни в усіх воюючих державах неоцінені прислуги, а для своєї праці воно добуло право горожанства. Здавалося, що се право жінка задержить і на будуче, що ніхто не посміє відібрати її працю, до якої зрілою вона показала себе понад усі сумніви.

Та прийшов довго вижиданий кінець війни, муштини повернули домів і нестало праці для мільйонів жіночих рук... Держава й приватні підприємці викинули їх на брук, не почувуючися до ніякої супроти них відповідальности і без жури за їх незавидну долю. Ми, тут у Львові, відтяти від

світа, не можемо подати статистики безробітних жінок, не знаємо навіть, чи таку статистику вже зроблено. Та се певна річ, що число безробітних жінок в Європі йде тепер у мільйони. Всі ці жінки, без яких помочи ніяка держава не була би могла провадити чотиролітньої війни, всі вони опинилися знова на ласці батьків і чоловіків. Їх положенне тепер ваще, ніж перед війною, не лиш тому, що настали нестерпні економічні відносини, але також і тому, бо гірко вертати на ласкавий хліб тим, що покушали почуття людської гідности, яку дає матеріальна независимість...

Може хто скаже, що се зовсім природне і льогічне, що жінки мусили опорожнити свої місця, повертаючим з поля битв мущинам. Та мене ся “льогіка” і “природний” хід справ вражає своєю жорстокістю і бруталністю...

А жінки-посли, коли зійдуться до праці в європейських парламентах, за одно з перших завдань будуть мати: зарадити сьому жіночому безробіттю.

М. Р. А.

Наша Мета. — 1919. — 15 лютого. — Ч. 2. — С. 1-2.

ТРАГІЧНИЙ КОНФЛІКТ

I

(Конфлікт між обов'язками і інтересами жінки як матери і господині, а її змагання до повної рівноправности. — Звання або подружжя і материнство. — Велика вага розв'язки цієї дилеми. — Що кажуть наші противники? — Публична опінія. — Вина по боці жінок, які не мають пошани для власної праці. — Стихийна сила жіночого руху).

Від коли жінка покинула вузький круг “домашнього огнища” і вийшла на ширший світ, з цього часу станула перед нею важка дилема, якої вона й досі не змогла як слід розв'язати. Ще й сьогодні тяжить ця дилема важким тягаром над кожною працюючою жінкою, над кожною з нас, що своїми думками і стремліннями виходить поза тісний обсяг домашніх порогів. А саме: як помирити нам обов'язки матери й хазяйки з одного боку, — з обов'язками публичними, з обов'язками свого звання та з своїми особистими аспіраціями до знання, до повного розвою своїх духових сил і таланів, до повної самостійности — з другого? І коли наші попередниці з минулих десятиліть, коли

провідниці визвольного жіночого руху ще вчорашнього дня боролися за економічну, правну й політичну рівноправність жінки з мущиною і ця рівноправність була для них останньою, найвищою метою їх змагань, то нині знаємо добре всі, що досягнення політичних прав і здобуття формальної рівноправності з мущиною не є ще рівнозначне з розв'язкою жіночого питання. Перед нинішньою жінкою стає проблемою куди більше складний і замотаний, чим була дотеперішня боротьба з пануючим державним устроєм. Як увести в практику признані нам права, як погодити виборену рівноправність з так званим нашим "природним званням"? Як поєднати з собою непоборимі, здавалося, противенства між правом кожної з нас — на себе саму, на повне індивідуальне життя вільної людини, а правом інших — наших чоловіків і дітей до нас? Як розв'язати конфлікт між материнством а званням?

Отсе найглибші, найбільш істотні й пекучі питання новітнього жіночого руху. Без їх вирішення нема справжньої рівноправності і рівновартності жінок, від їх розв'язки зависима доля жіночого руху й будуччина цілої людської культури. Бо ясна річ, що жінка, скована кайданами домашньої праці, закріпощена і замкнена в чотирьох стінах власної хати, полишена всякого впливу на публичне життя і позбавлена самостійного звання, а через це суспільного становища і матеріальної незалежності, ясна річ, що така жінка не зможе й далі стати творчим чинником в будівництві нових форм життя як не була ним у минулих віках. Усі виборені нами політичні й інші горожанські права осталися би в такому разі лиш "клаптиком паперу", а правда була би по боці тих, що мрії і стремління нової жінки називають "нездійсною утопією".

А треба тямити, що всі варстати праці, до яких приступили собі жінки в останніх десятиліттях, є не лише сотворені мущиною, вони також примінені до мужеських потреб і сил, до мужеської природи. І хоча щораз тяжча боротьба за насущний хліб приневолює мушину до побільшення видатності його праці, хоча ростучі вимоги й механізація суспільного порядку обмежують його індивідуальність, бо засуджують його стати одностороннім, часто бездушним колісцем у великій машині теперішньої продукції, то все-таки вони бодай в однім не порушують його свободи, а саме вони не доторкають його родинного й полового життя.

Зовсім противно у жінок. Жінка є лише тоді в силі підняти успішну конкуренцію з мущиною, лиш в такому разі може приспособитися до умовин якого-небудь звання, що було обчислене на мужеську природу, коли висвободиться від своїх домашніх обов'язків. А при сьгоднішнім устрою домашнього хазяйства і виховання дітей — це рівнозначне з цим, що лиш незамужна і бездітна жінка може виповнити як слід завдання позадомашнього, фізичного чи умового звання. Іншими словами, жінка має нині змогу лиш під цєю умовою творити на рівні з мущиною нові вартости на поли господарським і культурнім, коли резигнує з природного полового життя: з подружжя і материнства.

Та ясно, що робітне жіноцтво не може і не хоче зрестися прав до родинного й материнського щастя так, як з другого боку не хоче й не може обмежити себе до малопродуктивної, дрібничкової і понижаючої домашньої праці. А не знаючи виходу з цієї важкої альтернативи, яку її ставить пануючий суспільний і господарський лад, з альтернативи: звання або супружество і материнство, воно плутається в цім трагічнім “блуднім колесі” та перетяжує свої сили й здоровля надмірною бо потрійною працею: працею господарською, материнською і зарірковою. Природним а сумним вислідом цього перетяження жінки є це, що вона сповнює лихо всі три обов'язки: в заводській праці не може дорівняти мущині, а в хаті занедбує господарку і діти та старається обмежити їх число.

Противники жіночого руху стараються доказати, що конфлікт між материнством а змаганнями жінки до повної духової і матеріальної независимости ніколи не дасться розв'язати. На їх думку жерело його лежить не в теперішньому суспільному і господарському устроєви держави, а в самій природі, у фізіології жіночого організму, котрого ніякий поступ не в силі змінити. Найважніше покликання жінки: материнство можна, мовляв, помирити лише з працею біля домашнього хазяйства, а кожне инше звання, кожна инша фізична чи умова праця стоїть в непоборимій суперечности до найсвятіших обов'язків жінки, як матери. Щонайбільше вони, ці горячі оборонці “жіночности” жінок, годяться на заріркову і суспільну працю дівчат, а діяльність жінок замужних хотять і на будуче обмежити лише до обсягу власної родини й власної хати. Жінка, на думку противників еманципації, повинна бачити ціль, зміст і щастя свого

життя виключно в родиннім кружку і в домашній праці, а всі її стремління до свобідного вибору звання відповідно до індивідуального хисту і замилювання, вони вважають нездоровим і шкідливим ферментом, що спричинює поступенне вилюднення і упадок суспільности.

Ці погляди були ще вчора публичною опінією нашого загалу. “Хай дівчина вчиться — казали батьки, — щоби мала хліб в руках на випадок, якби не пішла замуж”. Замужній жінці хліб дасть її чоловік, вона “хай пильнує хати”, для неї працювати поза домом навіть “не випадає”, їй не треба ні знання ні звання, бо ж прецінь одинокою потрібною і необхідною кваліфікацією на “добру жінку” є це, щоби була “доброю господинею”.

Ніде правду діти — велика вина цих невідрадних відносин лежить по боці самих же жінок, а саме тих, що свою зарібкову позадомашню працю вважають лише “необхідним злом”, лише прикрою провізорією, яка минеться з хвилиною, коли приб'ють щасливо до пристані супружества. Кожна з нас, що легковажить власне звання, що відноситься до нього несеріозно, трактуючи його як проминаючого заступника, як довго бракує звичайного кормителя, себто мужа, — кожна, котра радо завісила би свою працю — як то кажуть — на кілок, щоби тільки найшла заосмотрення в подружжю, — кожна така жінка дискредитує і понижує вартість жіночої праці. Важка відвічальність паде на тих жінок, бо вони підкопують буття материй, що є приневолені працювати, щоби прокормити себе й діти.

Та незважаючи на теорії наших противників, без уваги на публичну опінію і без огляду на шкоди, які нашій справі заподіюють самі жінки, життя іде своїм нестримним, безупинним ходом. Права соціологічні правлять розвоєм суспільних явищ і форм з такою самою невмолимою конечністю, як природничі права формами органічними. А обсервація вчить нас, що не зглядаючися на всі природні трудности і штучні перепони, що їх нам наші противники кидають під ноги, жіночий рух охоплює щораз ширші ряди жіноцтва, а процес еманципації росте зі стихійною силою соціального явища. Щораз більше жінок покидає домашнє огнище, яке не може їм вистарчити як одинокий зміст і ціль життя, щораз більше жінок горнеться до творчої суспільної праці, а число заробляючих жінок зростає у всіх краях і народах з року на рік.

Розгляньмо причини цієї могутньої соціальної появи та роздумаймо способи, як можна би розв'язати конфлікт між обов'язками і інтересами жінки, як матери й хазяйки, а її правами і обов'язками супроти себе самої.

II

(Матеріальні відносини є головною і первісною причиною жіночого руху. — Інші причини еманципації. — Обмеження круга хазяйської діяльності жінок. — Поступ техніки. — Право диференціації праці, як загальний принцип всякого поступу. — Психологічні причини жіночого руху. — Участь жінок пролетаріату та буржуазії в історії еманципації. — З об'єктивного характеру причин еманципації слідує можливість розв'язки трагічного конфлікту).

В першій частині нашої статті ми говорили про трагедію новітньої жінки, спричинену непоборимим протиставленням, яке при теперішнім суспільним і родинним устрою заходить між її обов'язками і інтересами, як матери й хазяйки а її стремліннями до повної самостійности і рівноправности. Ми звернули опісля увагу на стихійну силу жіночого руху, що незважаючи на всі природні і штучні перепони, охоплює з року на рік ширші круги жіноцтва. Зовнішнім мірилом еманципації являється постійний зріст числа заробляючих жінок, значить жінок, які покинули "домашнє огнище" і через своє звання стали незалежними матеріально від батьків та чоловіків. Заки роздумаємо дороги і способи розв'язки трагічного конфлікту, що в більш, або менш яркій формі стає перед кожною з тих жінок, розглянемо сьогодні причини цього наймаркантнішого і найважливішого соціального процесу останніх десятиків літ, яким, без сумніву, є жіноча еманципація. Знайомість тих причин буде для нас рівночасно найкращою відповідю на питання, чим властиво є цілий жіночий рух: проминаючою недугою, викликаною волею, або радше самоволею одиниць, чи природним та могутнім розвитком людства?

Розглядаючи причини еманципації жінок, приходимо до переконання, що її головне жерело лежить, як кожного іншого соціального явища, у першому ряді в підложу економічнім. Зміна господарських відносин, вимоги ростучі разом з поступом цивілізації, щораз тяжша боротьба за життя, що не дозволяє мушці винести самому тягару заосмотрення цілої сем'ї — отсе причини, які заставили жінку покинути

її дотеперішне царство: родинну хату, закасати рукави та стати побіч муштини до важкого здобування кусника насущного хліба. З гіркої потреби, з крайної конечности, з біди і нужди начався цей комплекс фактів, що його називаємо сьогодні жіночим рухом. Ніякі теоретичні міркування, ніяка доктрина ні довільна жіноча фантазія не зродили жіночого питання, — це жорстокий бій за прокормлення себе і дітей прогнав жінку з тишини родинного кружка у вир життя. Цей факт треба нам підкреслювати з найбільшим натиском і пригадувати його заєдно всім нашим противникам, які не хочуть визнати еманципацію природним, соціальним процесом, спричиненим силою залізної конечности господарськими відносинами, — а навпаки, глядять в ній нічим неоправдану химеру або хору жіночу амбіцію, і тому надіються припинити її, та завернути взад колеса життєвого поступу.

Першою причиною жіночого руху являються, отже, матеріальні відносини. Вони приневолили взятися до зарібкової праці наперед дівчат, а тільки з часом також замужних жінок. Батьки не в силі є удержати цілої родини і тому її дорослі члени — зарівно дочки, як сини — мусять самі дбати за свій прожиток. Ріжниця є лише ця, що коли синам батьки дають відповідне теоретичне знання і фахове підготовлення, то дівчат вони виряжають у важку і відвічальну дорогу, здебільша, без потрібного формування. Це тому, бо їх позадомашню зарібкову працю батьки вважають лише провізорією, яка триватиме до часу, доки дочки не найдуть заосмотрення в подружжю. Вони забувають, що не кожна жінка виходить замуж, та що не кожне замужжя є для жінки матеріальним заосмотренням. Бо заробіток муштини не вистає в сучасних відносинах на прохарчування навіть малих дітей, і в тім завданню, щораз частіше мусить помагати чоловікові жінка.

Працю позадомашню уможливило жінці незвичайне обмеження крута домашньої господарки в останніх десятках літ. Воно зв'язане тісно з першим джерелом жіночого руху, себто з матеріальними причинами і разом з ними становить господарський чинник еманципації. Щоби зрозуміти вагу цього обмеження домашньої праці жінок, вистане пригадати собі лише, який широкий в порівнанню з сьогоднішнім був обсяг їх хазяйської діяльності тому два-три по-

коління взад! Наші бабки пряли і ткали, робили в хаті свічки і мило, виварювали всякого рода напівки і ліки, пекли хліб, шили одіж для цілої родини, і т. и. Нині ті всі заняття, що колись вважалися роботою “специфічно жіночою”, виконують окремі професії, зарівно мушцини як жінки, які мають до них вроджений хист і охоту, та підготовились до свого звання студіями у фаховій школі, або бодай, довшою практикою. Сьогодні обсяг домашньої праці звужився дуже і обнимає ще лиш куховарство та роблення домашніх порядків.

Причиною цього обмеження круга домашніх робіт є, з одного боку, поступ техніки, з другого, право поділу праці. Скільки то часу заощаджують нам водопроводи, електричне світло, газова кухня, центральне опрівання мешкань, парові пральні і т. и. Величний розвій техніки спричинив також подешевіння виробів фабричного промислу і обнизив вартість жіночої домашньої праці. Нині жадній з нас не прийде на думку робити в хаті, приміром, панчохи або свічки, бо це не виплатиться. Не дивниця, отже, що новітнє жіноцтво, якому з технічних причин відпадає одна по другій з його дотеперішних хазяйських робіт, покидає хату та горнєся до якогось позадомашнього звання. Бо жінка — поза заняттями, зв’язаними з її природною функцією матери — від найдавніших часів працювала на поли господарської продукції, — вона все і всюди була не лиш консументкою, але і продуценткою. Тепер змінюються лише форми тієї жіночої продукції, бо коли досі поділ праці між мушциною а жінкою був переведений з повним знехтуванням індивідуальности жінок і засуджував їх всіх — без огляду на їх талани і замишування на виконання тих самих занять, то в останніх десятиках літ жінки скидають путаючі їх окуви, покидають дотеперішні вузькі й односторонні заняття та продукують господарські вартости, не лише для себе і для своїх найближих, а для цілої суспільности.

Нова доба організації жіночої праці має свою причину, не лише в матеріяльних відносинах та в поступі техніки, але також в щораз більшій диференціяції праці. Право поділу або диференціяції праці — це загальний принцип розвою людської культури і цілого життя; воно володіє і кермує зарівно суспільним поступом, як розвоєм природничих форм. Чим доскональша і краща яка ростина

або звір, тим їх організм більше здиференційований, а поділ праці розложений в них на більшу скількість членів, збудованих і призначених для спеціальних функцій. Аналогічну різницю, яка є між вбогим організмом однокоміркової амеби а найвищим твором природи, себто чоловіком, можна запримітити між первісною, передісторичною людською ордою, що була однородною масою одиниць, сповняючих ті самі чинности, а модерною державою, в котрій поділ праці є переведений в тисячах виспеціалізованих звань. З тієї точки погляду еманципація жінок являється лиш природним і доконечним продовженням спеціалізації праці, яка знова є услів'єм всякого поступу і невмолимим правом природи. Наколи би кожна людина хотіла сама собі споряджати ті всі речі, яких їй треба, то на такій первісній організації праці потерпіла би незвичайно якість людської продукції, час і матеріял. Лише завдяки усупільненню праці — значить завдяки цьому, що більша скількість людей розділює між себе яку-небудь чинність і так спільно її виконує,— стали можливими всі добутки культури. Кілька чи кільканацять тисячок літ тому взад було для кожного мущини таким самим “природним званням” полювання та будування власної хати,— як ще вчора вважалося “природним званням” і “святим обов'язком” кожної жінки домашнє хазяйство. Могутня засада поділу праці перевела в минулих епохах спеціалізацію всіх мущин і тим робом спричинила повстання цивілізації; тепер вона охоплює щораз більше другу половину людства а переведена послідовно на всіх жінках зродить нову добу людської культури. Вже передвоєнна статистика (з року 1912) показувала, що в краю, який зовсім не займав передового місця в справі жіночого руху, а саме в Німеччині, більше чим одна третина всіх дорослих (то є таких, що покінчили 14-тий рік життя) жінок була “здиференційована”, значить виконувала якусь професію.

Від наведених вгорі економічних, технічних та суспільних причин жіночої еманципації не менче важні і могутчі є товчки духової натури. З господарської конечности добуття матеріяльної независимости зродилася з часом не менче сильна психічна потреба повної духової і економічної самостійности. Модерна жінка стремить до ньої, бо вона бажає свобідного розвитку всіх індивідуальних сил, прикмет і таланів, вона тужить за повним, вільним жит-

тям вольної людини, вона хоче матеріальної незалежності вже також з почуття моралі, бо її людську гідність стидає і упокорює стара форма супружя яка найкращу і найсвятішу річ: любов між мущиною а жінкою понижує до квестії матеріального заосмотрення жінки.

Одначе, ці психологічні чинники жіночого руху, а разом з ним свідома боротьба за політичну і законну рівноправність, хронологічно багато молодші від історії жіночої праці. Потребу стати свобідним творчим чинником відчули перші жінки горішних суспільних верств, вони перші також зрозуміли вагу своєї економічної незалежності. Жінка пролетаріяту, що вже десятки літ перед своєю буржуазною сестрою плече об плече з батьком, чоловіком та сином стояла в борбі за життя, вона не потребувала добувати собі права до праці, ні оправдувати його теоретично, ні боронити його перед ворогами жіночого руху, що всі гарні фрази про “затрату жіночости”, про “одиноке звання жінки” і т. и. мають на устах лише супроти стремлінь інтелігентного жіноцтва, а не бачать сумної долі мільонів жінок із робітничих верств. Завдяки машині, яка заступила силу людських м’язів та вирівнала фізичну перевагу мущин, дістали жінки спромогу підняти успішну конкуренцію в усіх фізичних званнях та з цього часу найшли приступ до всякого рода фабрик, цих головних осередків праці нашої епохи. Робітниче жіноцтво було поважним чинником на численних полях господарського життя вже тоді, заки сувора дійсність застала також жінку міщанських верств шукати заосмотрення в позадомашньому званні і заки вона встигла добути собі “права на працю”. Одначе, жінка пролетаріяту не вміла покористуватись своєю силою і значінням для осягнення рівноправності. Та нам не тяжко зрозуміти її і оправдати. Її надто абсорбувала сама жорстока борба і жура за прожиток, надто виснажувала її сили і енергію зарібкова праця, надто побивав її конфлікт між званням а родинними обов’язками. Бо чим більше є дітей в хаті, отже чим більше часу і сил пролетарська мати повинна після нинішнього суспільного порядку посвятити своїй рідні, з тим більшим завзяттям вона приневолена кинутися до добування щоденного хліба. Вік у ярмі, вік без просвітку і надії — це не є обставини пригожі до визвольного жіночого руху. Борба за вступ до університетів і парламентів, борба за вільну дорогу до всіх

найвищих заводів і за всі людські права, одним словом, новітня жіноча еманципація, зачалася тільки тоді, коли буржуазне жіноцтво не могло вже довше в хатах своїх батьків та чоловіків найти заняття і прокормлення і мусіло шукати його поза родинним домом. Щойно інтелігентне жіноцтво, якому не лише з матеріальних, але і з ідейних причин — не могли вистарчити домашні заняття як одинокий зміст життя, видвигнуло прапор визволення жінок з вікового ярма. Одначе, повтаряємо ще раз, що первісним і головним жерелом еманципації являються причини господарські і суспільні; вони викликали — економічну самостійність жінок зі силою залізної конечности, а вслід з матеріальним визволенням пішла її психологічна потреба, яка сьогодні для свідомого жіноцтва є категоричним імперативом його стремльнй і бажань.

Бачимо отже, що жіночий рух — це не є ніяка видумка “завернених” жіночих голов, ніяка довільна фантазія ні експеримент; він лежить на лінії загального поступу людства, а з об'єктивного характеру його причин, які є сильніші і вищі від нашої волі, слідує рівночасно можливість і конечність розв'язки трагічного конфлікту між материнськими і хазяйськими обов'язками жінки а її правом вільної людини.

Придивімся, чи і як вже сьогодні держава і суспільність могли би пособити цій розв'язці та як рішить її імовірно життя в гарній, далекій будуччині.

Мілена Рудницька-Лисяк.

Наша Мета. — 1919. — 31 серпня. — Ч. 10. — С. 1-3; Там же. — 14 вересня. — Ч. 12. — С. 1.

ЧИ ТРЕБА НАМ ОКРЕМИХ ЖІНОЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ?

Ми повинні бути вдячні шановному авторові статті “Жінка й політика” за видвиження тієї незвичайно інтересної з теоретичної точки, а для практичної потреби дуже пекучої дилеми про необхідність чи злишність осібних, виключно жіночих організацій. Дискусія над цим питанням може прояснить цю великої ваги справу, в якій — здавалось би —

ми всі повинні бути сьогодні одностайні й однодумні, а тимчасом навпаки показується, що вона замотана і спірна, а може лиш двозначна і тому стає предметом частих непорозумінь.

Застерігаюся задалегідь, що статті, на які покликується шановний автор, та які в своїм часі були поміщені у “Впереді” та в “Нашій Меті”, не є мені знані в цілості, а з наведених автором цитатів не можу, очевидно, видавати осуду про їх слушність. Тому точкою виходу для моїх уваг являються лише погляди автора статті “Жінка й політика” та порушені ним проблеми.

Громадянин А. Ч. займає супроти постановленого вгорі питання становище строго негативне. Він вважає окремі жіночі організації безцільними, не признає за ними рації існування, — він не вірить в полову солідарність, не бачить інтересів, що єднали би жінки всіх суспільних верств і ріжних політичних поглядів. Чи справді воно так є?

На мою думку, цілу спірну дилему спричинює непорозуміння. А саме: нам треба ясно відмежувати справу жіночих організацій і товариств жіночих з їх найістотніщої суті, жіночих після їх програми і цілі, — від організацій, що з жіночим питанням — в його модернім розумінню — не мають нічо спільного, що є “жіночими” лише після пола їх членів, а в дійсности вони філантропійні, просвітні, господарські, чи інші. Перші, на мою думку, — не лише мають рацію існування, що більше: вони доконче потрібні, прямо необхідні; другі — є зовсім злишні, вони в ХХ століттю смішні і анахронічні і тому для жіночої справи шкідливі.

Я згідна з шан[овним] автором в цьому, що новітний жіночий рух “це еманципація, це не фемінізм”. І тому так само, як він, вважаю відокремлювання жінок в громадянській праці від мущин за річ перестарілу, противну духови часу. “До існуючих політичних партій, до просвітніх, економічних, культурних та політичних організацій нехай вступає наше жіноцтво! Нехай вносить у них нове життя, новий фермент”. Беручи участь у громадянським і політичним життю, побіч і нарівні з мущинами, наші жінки не лише могли би користуватися мужеським досвідом і тим робом добули би тактичного вишколення, але вони — виступаючи в загальних товариствах як поважний і рухливий чинник — заставили би також мущин до пошани для своєї

праці, для своїх стремлень і поглядів. Творення нових “жіночих” політичних чи фахових організацій — це на мою думку, такий самий анахронізм, як відкривання окремих театрів або університетів для жінок. Це був би такий сам анахронізм, як анахронічний є, приміром, статут одинокого — на великий жаль і сором — нашого “жіночого” товариства “Союза Українок”, котрого поділ на секції: “релігійно-моральну”, “просвітну”, “господарську” і “торговельно-промислову” є чужий модерному жіночому рухови і тому наш “Союз”, що повинен був бути з’єдиненням всіх українських жінок для популяризації і оборони жіночої справи, згори був засуджений на мізерне животіння. Адже кожна з нас, що має охоту до гуманітарної праці (це, здається, була ціль секції “релігійно(?) - моральної”; що має релігія з жіночим питанням?), може і повинна вступити до “Червоного Хреста”, “Захоронки”, або іншого нашого філантропійного товариства, — кожна, що хоче працювати над ширенням народньої освіти, хай стане членом нашої “Просвіти”, — кожна, що має хист до господарської чи торговельної праці, хай розвине свою діяльність в наших існуючих відповідних товариствах. Ніяка прецінь з наведених організацій не має в своїм статуті клявзулі, що її членом може бути лише мущина; пощо, отже було творити “Союз Українок”, якщо його метою не мали бути чисто жіночі питання і інтереси?

Анахронізмом була також існуюча донедавна при львівським “Горожанським Комітеті” “жіноча секція”, що не мала, очевидно, на цілі ніяких жіночих справ, лише чисто філантропійну діяльність, в якій рівно добре могли би брати участь мущини з гуманними прикметами; філантропія — це прецінь не жіночий монополі і не є ідентична з жіночою діяльністю! Нині організація “Горожанського Комітету” переведена зовсім раціонально; він поділений на цілий ряд секцій, одначе; принципом поділу є не пол членів, а круг діяльності кожної секції.

Побояюся дуже, що анахронізмом буде також призадумана у львівських кругах організація “робітнього жіноцтва”, яка — як слідує вже із самої назви — була би товариством заводовим або станово-економічним, але не жіночим.

Та крім справ, які интересують кожну з нас як людину, крім нашої праці научної, зарібової чи горожанської, побіч нашої політичної і суспільної діяльності, є ще

численні проблеми, які доторкають і інтересують нас живо як жінок. Великий і складний комплекс жіночого питання обходить — або радше: повинен обходити гарячо нас всіх українських жінок, без огляду на наші політичні переконання, на нашу партійну приналежність. Він не лише доторкає ціле жіноцтво, але єднає нас всіх під безпартійним жіночим прапором. Цього не хоче бачити ні зрозуміти автор статті “Жінка й політика”.

Правда, ми добули політичну рівноправність і формально стали рівнорядними з мущинами членами держави. І тому може, на перший погляд, творення жіночих організацій під нинішню пору здавалось би непотрібним. Та не манім себе: до справжньої рівноправности і рівновартности з мущинами дорога ще дуже далека. Виборче право до законодавчих тіл — це ще не розв’язка жіночого питання, це ще не завершення наших стремлінь і бажань. Воно має значіння лише оружя в боротьбі, — оружя, яким треба розумно і вправно володіти, коли хочемо вийти з бою побідницями. А тимчасом мільони наших сестер не вміють його навіть у руки взяти! І тому ще на довгі десятки чи сотки літ треба окремих жіночих товариств!

Нам треба жіночих організацій, в першій мірі на це, щоби освідомляти в жіночому питанню наше жіноцтво. В нас не лише мільонові маси селянок, але і переважаюча частина жіночої інтелігенції стоїть байдужо і осторонь еманципації. Нам треба вести завзяту боротьбу з темнотою низших та з пересудами вищих верств з їх “публичною опінією”, що є прокляттям і найбільшим ворогом жіночого руху. Треба розбудити широкі круги жіноцтва до співучасті у визвольному жіночому рухові, треба їх єднати для великої ідеї еманципації, треба їх привчити користуватися признаними правами та виховати до співучасті в громадянській праці, в першій мірі, приготувати їх до виборів.

Та ця популяризаційна і виховавча сторона діяльності жіночих товариств — це не одинока точка їх програми. Навіть, якби всі Українки були “освідомлені” в жіночому питанню і були зрілими громадянками, що по всім своїм силам брали би участь в будуванні нашої держави, — навіть, і в такому разі потреба окремих жіночих організацій була би пекуча. Бо перед нами, як жінками, стоять ще інші преважні завдання.

В жіночих товариствах ми повинні передискутовувати цілий ряд важких, замотаних, неясних навіть для "свідомого" жіноцтва жіночих питань. Дальшою метою жіночих організацій повинна бути боротьба за чисто жіночі інтереси і їх охорона, — інтереси, для яких мушчини, здебільша, не мають зрозуміння. З численних таких справ подам для приміру лише квестію охорони жіночої праці, державну охорону материнства, або справу законної рівноправності нешлюбних дітей зі шлюбними.

Крім того жіночі організації повинні дбати за справжнє переведення рівноправності в діло і берегти наших прав у всіх обсягах життя. Приміром в справах педагогічних треба робити заходи о допущення жінок до тих шкіл і факультетів, до яких доступ поки що для нас замкнений; треба дбати, щоби відкривано рівну скількість шкіл народних і середних для дівчат, що для хлопців. З квестій економічних на перший плян висувається справа рівної платні для жінок і мушчин за рівну працю. З квестій етичних наведу лише справу полової етики, так звану "подвійну мораль" та зв'язану з нею справу проституції. З квестій загальносуспільних: реформу супружеського права, реформу родинного життя і домашнього хазяйства.

Діяльність і програма жіночих товариств не обмежувалась би, очевидно, на наведених мною питаннях. Я подала їх лише для приміру, щоби доказати, скільки то ще нині — без уваги на нашу рівноправність — є справ чисто жіночих, які то численні інтереси мусить зберігати жіноче товариство! Повторюю одначе ще раз, що жіночі товариства, так само як жіночі часописі, мають лише тоді рацію і потребу існування, коли є присвячені справам і інтересам виключно жіночим. З цього слідує консеквенція, що вони — ці жіночі товариства і видавництва — у всіх державах, а передовсім в такій первісній, невиробленій і нездиференційованій суспільності, як наша, не повинні мати ніякої партійної закраски. Кожна з нас може і повинна бути членом існуючої загальної політичної партії, яка своєю програмою підходить під наші переконання; жіноча організація згуртує нас всіх без огляду на нашу класову і політичну приналежність, бо жіночий інтерес для всіх нас однаковий!

Анальогічно уявляю собі кооперацію всіх наших жінок-послів у будучім парламенті. Вони поступали би в поро-

зумінню з собою в справах доторкаючих інтересів нашого жіноцтва, спільно ставляли би внесення, обдумували би плян акції і тактичні середники, тощо. Вони були би в постійнім з собою контактї та разом домагались би рівнорядного трактування жінок у всіх біжучих справах. Ось, приміром, коли на порядок нарад прийшла би справа аграрної реформи, наші жінки-посли дбали би, щоби при її переведенню зарівно наділено землею жінок як мушин, і т. и. Одначе, та кооперація в жіночих справах не є перепону, щоби кожна жінка-посол були членом котрогось загальнополітичного парламентарного клюбу. Своім числом і впливом жінки-посли або заставили би дану партію, щоби вона в свою програму приняла жіночі домагання, або застерегли би собі, бодай, вільну руку, коли буде йти о жіночі справи.

Та гром[адянин] А. Ч. не вірить в “полову солідарність”, не вірить, щоб були які спільні справи, які єдали би з собою жінку з пролетаріяту з буржуазною жінкою. А я переконана, що зарівно жінка-робітниця, як жінка-аристократка (не з уродження, а по своїм суспільним переконанням), зарівно жінка найбільш поступова, як консерватистка, підуть з собою солідарно рука в руку, приміром, в квестії державної охорони материнства, в квестії законної рівноправности матери з батьком в справі рішення про судьбу дітїй, в квестії “рівна платня за рівну працю” і в багатьох инших. Зате більш скептично я задивляюся на справу солідарности між мущиною і жінкою, хоча вони належать до одної і тої самої політичної партії. Спільна партійна плятформа не перешкодить робітницї, коли бачить голод своїх дітїй, працювати за платню низшу норми принятої за мужеську працю і через цю “підподажу” обнижувати вартість праці своїх партійних товаришів. А для неодного свідомого робітника гуманна програма партії, що “обнимає цілість сучасного людського життя” не буде перепону, що він поведенням супроти своєї власної жінки зневажить людське достоїнство цілого жіноцтва.

Мені доводилося балакати про жіночу справу з мущинами, що реклямували себе великими “прихильниками” і “приклонниками” жіночого руху. Та на ділі показувалося, що вони своїми поглядами, цілою своєю психологією, а ще більше своїми поступками, не відбігали далеко від загалу мушин. Вони, приміром, були прихильниками образуван-

ня жінок в найвищих школах, але на те, щоби жінка завдяки своєму знанню могла опісля стати "гідною" товаришкою і порадицею свого мужа. Вони хотіли, щоби жінки брали участь в горожанськiм життiу, але цю участь розуміли лише як філантропiйну діяльність, дарма, що не кожна жінка має до неї хист і охоту, а на иншiм поли могла би бути дуже цiнною робiтницею. А коли вони навіть допускали участь жінок у політиці, то здебільша тому, що вважали їх м'яким з н а р я д о м для цілей своєї партії! Вони нехтували індивідуальність жінки, вони не шанували в ній людської гідности, вони в глибині душі легковажили ї ї або й погорджували нею. Навіть для тих "приклонників" еманципації, жінка була лиш середником, якого завданням, призначенням і метою був мущина. А їх ідеал жінки — це ідеальна жена, матір і господиня. Так глибоко вкорінився в їх кров в протягу довгих тисячок літ погляд, що Бог сотворив Еву тому, щоби Адамови добре було жити на світі!

Ще на закінчення кілька слів в справі погляду шан[овного] автора, що "хоч жіноцтво становить чисельну більшість, то про опанування ним публичного життя не може бути мови". Я також є тої самої думки і вірю, що нема між нами так наївних, щоби себе манили, що своєю чисельною перевагою жіноцтво вхопить у свої руки провід політики. Надіймося, що в нашій політиці і загалом в життiу, буде рiшати не число а якість, що вона рiшатиме про судьбу народа і держави. А заки ми, жінки, станемо рiвнорядним з мущиною чинником в політиці, в науці, в культурі, перейде ще багато, дуже багато, дуже багато літ...

І тому "покищо" потреба нам конче окремих жіночих організацій!

Мілена Рудницька-Лисяк.

Наша Мета. — 1919. — 7 вересня. — Ч. 11. — С. 1-3.

З приводу статті "Жінка й політика", опублікованої: Наша Мета. — 1919. — 31 серпня. — Ч. 10.

ЛЬВІВСЬКЕ ЖІНОЦТВО ПІДЧАС ПАДОЛИСТОВОГО ПЕРЕВОРОТУ

(Спомини і рефлексії)

Наколи про більшу частину галицької суспільності можна сказати, що великі події, яких перші роковини отсе обходимо, зустріли її невідготовленою до виконання важливих завдань, то тим паче слід це віднести до загалу нашого інтелігентного жіноцтва.

В противенстві до жіноцтва з т. зв. інтелігентних кругів, яке воєнне лихоліття не тільки не торкнуло наперед в його розвитку, але під багатьма оглядами, головню ж припиненням гарно розпочатої роботи в жіночих організаціях, відсунуло назад, в противенстві до його, жіночі селянські маси дозріли в часі кількох воєнних літ о цілі десятиліття. Війна була для наших селянок жорстокою, але й незвичайно успішною школою життя. Селянка, не тільки виконала понад всяке сподівання свої господарські обов'язки, заступаючи чоловіка, батька й сина при земельнім варстаті та рятуючи цим робом від голоду свою рідню, міське населення і мільонову армію, — вона стала також доволі зрілою громадянкою. З усіх усюдів доходили до нас вісти, як то селянки обстоють свої кривди по урядах і перед всілякого роду окупантами, як сміло і розумно промовляють на зборах, та як загально зросло в них заінтересовання до громадянських й національних справ. Їм тільки не доставало доцільного провуду, до якого з природи річи повинно було бути покликаним жіноцтво з кругів інтелігенції. Та саме воно завело.

Невідготовленим зустріла його Українська Конституанта, що в дні 19 жовтня 1918 р. своєю відомою постановою признала нас рівноправними членами української держави. Ця постанова не була вислідом наших організаційних змагань, вона впала без наших заслуг неначе спійий овоч з дерева, в руки случайного прохожого. На ділі, являється рішення Української Конституанти вислідом визвольної боротьби свідомого жіноцтва Західної Європи й добичею все-світної революції.

Незоровані, розбиті були наші ряди напередодні незабутнього дня 1-го падолиста 1918 р. Але сам день історичного перевороту, немов зі стихійною силою, вирвав нас зпросоння й відразу поставив нам перед очі наші завдання й обов'язки. Кожна з нас освідомила собі, що під цю

пору не може сидіти в хаті зі зложеними руками, кожна відчула, що всяка праця хоч би і яка хосенна й гарна, яка одначе не є безпосередною працею при будові нашої держави, являється зараз злишньою і пустою, та кожна з нас вірила непохитно, що нашої помочі не відкинуть, не знехтують доброї волі й запалу наших гарячих сердець.

Тямлю, ми перебігли з товаришкою з почуванням невисказаного щастя й гордості вулиці Львова, цього після сімсот літ справді нашого города, й біля год. 10-ої зранку прийшли до “Народнього Дому”, що був тоді мозгом нашого молодого державного організму. Ми застали там уже багато жінок, яких загнала не цікавість, а жадоба причинитися по всім своїм силам до реалізації великого діла. Руки рвалися до праці, душу переповнювало почування бадьорости й енергії.

Та чи повірите? Ми ходили від одної власти до другої, від уряду до уряду, жертвували свої сили, знання і досвід й... всюди зустрічалися з відмовою. В цей мент, коли кожна свідома українська людина у Львові, повинна була числитися на вагу золота, а вже прямо неоціненну вартість мав кожен інтелігент, — нашого жіноцтва ніхто не закликав до праці, ніхто його не заохотив, навпаки, ми мусіли добувати собі право на працю, хоча на основі законів ми були вже буцім-то рівноправними з мущинами горожанками...

По двох — трьох днях я довідалася, що у військовій кухні “Народнього Дому” треба сил до праці. Я негайно зголосилася, хоча правду кажучи, ніяково й совісно було братися за роботу, до якої в мене не було жадних кваліфікацій ні хисту. Та годі було сидіти бездільно, коли на вулицях міста плила кров наших героїв.

В кухні “Народнього Дому” я найшла вже багато знайомих: гімназистки й студентки університету, учительки й уряднички, молоді панночки і старші пані, всі вони працювали з повним пожертвуванням та виповнювали охотно і радісно перенятий на себе обов'язок. Служба тривала безпереривно 24 годин, опісля слідував такий сам довгий відпочинок. Так працювали ми до трагічного дня 22-го листопада та пережили не одну хвилю, що на довгі часи останеться у нашій пам'яті. Ми прашали героїв, що прямо від нас йшли на смертельний бій під почту або казарми Фердинанда, ми витали з нечуваною полекшою і одушевленням наспівших на поміч Стрільців та наших придніпрянь-

ких братів, ми кормили впадаючих з втоми і голоду жовнярів, які приходили до кухні просто з бою, буквально обрискані кров'ю, чорні від диму і поту. Ми з німим подивом гляділи на безмежну посвату нашого війська, що без слова скарги, або спротиву, терпіло невиносимі труди й недостачі.

Та повного вдовolenня кухонна праця не була в силі нам дати: свідомість, що ми, українські жінки, не жертвуємо під цю історичну хвилю нашій державі цього, на що нас стати, що тоді, коли кожна людина повинна бути на місці, де вона найбільше хосенна і корисна, ми легкодушно марнуємо свої нечисленні дорогоцінні сили, — думка ця затроювала наш супокій і вдовolenня, яке пливе зі совісно сповненого обов'язку. Прохарчування армії це велика і важна річ, та з другого боку, важко було дивитися на те, як жінки зі середнім або й академічним формуванням скробали бараболу, краяли цибулю або місили тісто... Цю роботу могли робити рівно добре (або навіть краще, бо з більшою вправою і знанням) наші українські наймички, що служили досі по польських хатах, а яких десятки зараз, у перших днях падолиста, опинилося без заняття.

Провідники нашого державного апарату і військові команданти не хотіли поза куховарством признати жінкам ніякого иншого поля праці. Навпаки, вони не використали навіть як слід хазяйського знання і талану нашого жіноцтва. Заряд і адміністрація кухні “Народнього Дому” спочивали, так само як й усіх инших військових кухонь, (в ратуші, в соймі і т. д.) в руках поручника, про якого кулінарні кваліфікації хай свідчить факт, що до одного обіду видавав 2 кг. соли, а зате, в тій самій пропорції щадив на инших харчах. Чи цей поручник — до речі: здоровий кремезний парубок, не повинен був стояти в боєвій лінії побіч нашого геройського рядовика, а його місце чи не могла зайняти одна з досвідчених пань-господинь? Й чи так само, місце старшин, які сиділи по ріжного рода урядах, не повинні були заступити наші студентки, учительки і бюрочники, звільнюючи цим робом й так нечисленний офіцерський матеріал для фронтової служби?

Ці болючі питання ставали перед нами щораз частіше, коли прийшли останні дні нерівної боротьби, коли серце огортав смуток, пригноблення і жура за судьбу нашого дорогого міста, а нас давили сором і досада, що ворота більш продуктивної праці перед нами замкнені.

Почування сорому стало просто невиносиме для кожної з нас, коли дня 22-го падолиста на вулицях Львова заройлося від жіночих постатей в одностроях ворожого війська. Бо тоді, коли українці марнували з непростимою байдужістю дрібку своїх львівських сил, Поляки переводили гарячково мобілізацію своїх. Вони вміли використати не лише мужеський резервуар, а й не погордили також жінками та дітьми. Я мала сумну нагоду переконатися про це наглядно зараз першого дня ляцької інвазії. Мене арештували рано 22-го падолиста і вели на переслухання до польської охрани (т. зв. полевой жандармерії), якої бюро містилися на вулиці Хотинській коло костела св. Єлисавети. Дорога провадила саме через вулиці, на яких тому кілька годин взад кипів ще завзятий, смертельний бій. На кожному кроці я стрічала легіоністки, які взяли на себе мундір і кріс не для фантазії чи з хворої амбіції, а таки справді з гарячого патріотизму. В жандармерії за столиком сиділа жінка з однорічницькими відзнаками і вона списала зі мною протокол, також обов'язки ордонансів сповняли дві легіоністки. А вже опісля, з польських газет, ми довідалися, які величезні прислуги віддали польському війську в падолисті їх жінки, головно в розвідчій службі. Вони переходили через боєву лінію і переносили вістки з одної частини міста до другої, інформували своїх старшин про всі подробиці нашої стратегічної ситуації, а по наших боці ходили від хати до хати, роздавали "Пласовку" та підсичували духа бунту й опору. Це не брехня і не фраза, що Львів відібрала нам з рук польська жінка й дитина, а болюча правда.

Чи українське жіноцтво менше свідоме національно і менше патріотичне від жінок нашого найлютішого і найнебезпечнішого ворога? Яка була причина й чия вина, що наша роля в падолисті минулого року не була така, яка повинна була бути?

Причина і вина була в нас самих, себто в жінках. Добра воля одиниць не заступить карної організації. Наколи би співучасть жінок в боротьбі за визволення нашої землі була взяла в свої руки якась об'єднуюча жіноча організація (якої в нас, на жаль, не було), тоді керманічі держави були би мусіли рахуватися з нами і прийняти наші услуги. Побіч відсутности організованости і замало енергійного обстоювання нашого слушного права до співпраці в будуванню держави, вина і причини були також по боці суспільности, яка

не то не притягнула жіноцтва до праці, а ще й кидала колоди під його ноги.

Та тепер не пора розводитися над цими болючими питаннями.

Побіч тіней, слід підчеркнути також ясні сторони жіночої діяльності у переломовій хвилі, а саме запал, добру волю і самопосвяту, яка справді дорівнювала нераз неустрашимости наших жовнярів. У військових кухнях працювали пані, що мешкали на польськiм боці міста і перекрадалися до нас через боєву лінію. З безнастанною небезпекою життя працювали, передусім, наші пані в кухні, що містилася в Соймі, який — як звісно — лежав в самiм центрі найзавзятiших боїв. Львівське жіноцтво може поведличатися фактами справжнього героїства. Так пр. дві наші почтові уряднички видержали до останньої хвилі при телеграфічнiм апараті і втекли з почти, щойно з останніми жовнярами, коли вже ціла будівля горіла. Слід також згадати про жінки, що працювали по шпиталях як сестри милосердя, а передусім, про наші медички, які через цілий час були заняті в українській санітарній службі. Одна з них ранена попала в полон під поштою, та її вдалося втечи другого дня і принести нашим цінні вказівки.

Скромніща ще, а правду кажучи ніяка, була наша співучасть в суспільно-політичних ділах. Факт цей легко пояснити тим, що досі жінки були виключені від політичного життя і тому не вміли покористуватися призначеною рівноправністю. Склалося також так, що самі діяльніщі з наших жінок мешкали по другiм боці фронту. Це, очевидно, не оправдує нашої індоленції і не змаже з нас тієї ганьби, що Національна Рада радила у Львові рівно 3 тижні, а ми не зажадали допущення до цього найвищого законодатного тіла наших представниць, до чого мали право на підставі ухвали Української Конституанти і основних державних законів. Щойно на день 22-го падолиста, скликано було загальне жіноче віче, та на нiм мали бути призадумані міри і способи нашої політичної діяльності: на жаль, по причині знаних подій цього дня, віче не могло відбутися.

Судьба не дозволила поки що змазати перед грядущими поколіннями закиду незрілості та індоленції, на який українське жіноцтво почасти заслужило собі у трагічних днях падолиста. Цей закид у львиній часті відперло львівське жіноцтво своєю діяльністю, яку виконувало в часі цілого

минулого року і яку виконує й по нинішній день. Цілу гуманну працю, яка єдино осталася дозволеною в часах ворожого наїзду, переняла на себе українська жінка: матеріальна і моральна опіка над родинами наших жовнярів, над всіма неповинними жертвами ляцького знуцання, одним словом, головна частина діяльності Горожанського Комітету, спочиває в руках жіноцтва. А поза чисто філантропійною діяльністю, майбутній історик запише на наш рахунок й інші вчинки, яких не постидавбилося осяяний славою український жовняр.

Будемо надіятися, що розпочата праця не пропаде, та що у слушний час, українське жіноцтво сповнить якнайкраще свій обов'язок супроти держави і вітчизни.

Мілена Рудницька-Лисяк.

Український Прапор. — Відень, 1919. — 1 листопада.

Стаття написана з нагоди перших роковин листопадового зриву. Передрук статті опублікований: Наша Мета. — 1919. — 23 листопада. — Ч. 22. — С. 5; Там же. — 30 листопада. — Ч. 23. — С. 5-6; Жінка. — 1935. — 4 листопада. — Ч. 21. — С. 24.

ГРОМАДЯНСЬКА ПРАЦЯ ЖІНОК

Життя кожної людини — її праця, інтереси і стремління, — пливають у двох ріжних руслах: у вузькому руслі *рідної сем'ї* та ширшому *суспільному* руслі. Чим ширші круги обнимають наші інтереси і змагання, чим вони більш *суспільні*, тим вони вищі і шляхотніші. Рівно ж, з розвоєм людства затіснювалися щораз більше рами родинного огнища, домашнє хазяйство, як осередок продукції, стратило господарське значіння, а вслід за тим росла вага збірної, зорганізованої праці, поглиблювалась та поширювалась вага суспільного колективу в усіх його формах: промислового підприємства, громадської організації, держави. Лише завдяки усупільненню праці, значить завдяки цьому, що більша кількість людей розділяє між себе яку-небудь чинність і так спільно її виконує, стали можливими всі добутки культури. Громадська, усупільнена праця — це значить, пра-

ця здиференційована і зорганізована — праця, яку людина виконує не лише для себе, але і для других; а право поділу праці — це загальний принцип розвою людської культури, бо всі поступи культури були рівночасно поступом в усупільненню і організованості праці.

Процес диференціяції і усупільнення праці описує дуже гарним порівнянням німецька письменниця, соціолог і теоретик жіночого питання, Гелена Лянге (“Die Frauenbewegung in ihren modernen Problemen”^{*}). Родинні господарства — це острови, які окружує суспільне море. Воно поступово і непомітно охоплює собою на протязі довгих соток і тисячей літ, один шмат родинної землі за другим і творить з неї світ *соціального* життя, *соціальних* відносин. Одна функція за другою переходить з круга примітивної хатньої господарки до громади, щораз нова сфера людської діяльності спеціалізується і організується в самостійну галузь, яка веде своє життя незалежно від родини, а служить вже не лиш членам одної родини, а загалови.

Так захопило суспільне море муштин, пересунуло точку тяжести їх діяльності з родинного русла, в русло громади.

Життя жінки розвивалося дальше всеціло і неподільно в рамках семейного огнища. Одинокий круг діяльності жіноцтва — це була домашня праця, яка в своїй суті є дуже мало суспільна і стоїть на дуже низькій степені розвою. Домашнє хазяйство — це тип первісної, нездиференційованої праці, якої змагання мають на цілі фізичну вигоду членів родини. Тому і не диво, що жінки, які від довгих тисячів літ присвячували всі свої сили виключно *того* рода праці, яких всі зусилля були спрямовані на це, щоби догодити найблищій родині, — не диво, що вони стояли поза руслом суспільного життя.

Одначе прийшла черга і на жінку. Процес диференціяції праці не зупинився перед її “природним” званням. Хатня продукція, яка ще в часах середновіччя заспокоювала, бодай, половину всіх людських потреб, а яка переважно лежала в руках жінки, в XIX століттю, в століттю техніки, перейшла в область усупільненої праці, скупчилася по окремих званнях і фабриках. Хатнє хазяйство щораз більше ограничилося на сферу прокормлювання членів родини та частинного виховання дітей. Коли анахронізмом стала напись, яку кожда Римлянка мала на своїм гробі: “domum

^{*} “Жіночий рух в його сучасних проблемах” (нім.).

servavit, lanam fecit”*, — коли круг домашнього вогнища за-тиснився так, що перестав бути для жінки вистарчаючим варстатом праці — (бо матеріально не давав їй забезпечення, а психічно не міг її заповнити життя), з тією хвилиною жінка кинула чотири стіни своєї домівки і вийшла в широкий світ громадського життя.

Початки суспільної жіночої діяльності сходяться, отже, хронологічно на цілому світі з початками т. зв. жіночого руху. Перші кроки, які вивели жінку з тишини родинного кружка у вир життя, були рівночасно першими спробами її зусилля здобути собі право на власне, індивідуальне життя, волю і щастя, право на самостійне порядкування власною долею, право на освіту і незалежне звання, право на вступ до університетів і парламентів, право на себе саму, право бути в першій мірі людиною, мати всі людські права, — ті зусилля були рівночасно боротьбою за право на суспільну працю, працю для добра громадянства, народу, людськості. Як довго жінка жила у вузькому крузі “домашнього вогнища”, обмежена законами і звичаями, закріплена економічно і морально, без доступу до здобутків науки, полишена всякого впливу на публичне життя, — так довго не мала вона доступу до ніякої громадянської праці, як і не мала розуміння для стремління своєї суспільності.

Щойно в останніх десятках літ жінка стала громадянкою, суспільною істотою, “*zoop politikon*”** у вищому значінню цього слова. Приневолена самостійно заробляти на життя, вона набула суспільної зрілості і дисципліни. Вона почала цікавитися обов’язуючими законами і політикою, бо вони торкають безпосередно її елементарних господарських інтересів. Вона зрозуміла цілу скомпліковану махіну модерного суспільного устрою, на власній шкурі переконалася про залежність одиниці від колективу, від господарських і політичних відносин держави. Вона побачила, що спільні інтереси гурта людей стають суспільним чинником, що організація дає силу і добуває собі послух. Вона почала приймати участь в усіх зорганізованих проявах життя свого народу, в ній зародилося почуття громадянської відповідальності, поширився її світогляд, — а через те зросла також її вартість як жінки і матери.

* “Хаті служила, полотно ткала” (лат.).

** “Суспільна істота” (давньо-гр.) — визначення людини у Арістотеля.

Усе сказане вище, відноситься, очевидно, також і до українського жіноцтва. Смішно було б замиляти очі на цей могутній, стихійний соціальний процес, яким є жіноча еманципація, або манитися надією, що розгонове колесо суспільно-економічного розвитку задержиться перед межами України. Україна лежить в Європі і еволюція наших жіночих мас піде однастайно з аналогічною еволюцією мас других європейських народів. Українське жіноцтво має обов'язок прислухуватися чутко до цих розвоєвих тенденцій, щоби винести з них найбільший пожиток для себе і для цілого народу.

Мілена Рудницька-Лисяк.

Громадський Вістник. — 1922. — 12 серпня. — Ч. 140. — С. 7.

ПОЛЬСЬКІ ВИБОРИ І НАШЕ ЖІНОЦТВО

Дивна іронія долі. Українські жінки галицької землі вижидали довго цієї хвили, коли прийдеться їм взяти діяльну участь в державному життю та покористуватися найвищим правом вольного громадянина: правом творити закони, яким мусимо повинуватися. І ось тепер, перший раз нас кличуть до виборчої урни. Одначе, кличуть не свої, а чужі. Кличуть не на те, щоби ми стали творчим і співрішаючим чинником в будуванні власної держави, щоби добути безпосередній вплив на формування долі власного народу; нас кличуть на те, щоби ми нашими голосами закріпили існуючий стан, створений польським воєнним виступом проти Східної Галичини.

І тому становище українського жіноцтва до розписаних польським урядом виборів до варшавського сойму і сенату — є ясне і недвозначне. Українські жінки стануть в однім ряді, рамя об рамя, з цілим народом та своєю безумовною солідарністю, з однастайним національним фронтом засвідчать свою політичну зрілість.

Повна абстиненція жіночих мас від польських виборів, — добровільна, свідома абстиненція, буде таким самим іспитом громадянської зрілості, яким була би масова участь у власних виборах. Наша мовчанка не буде доказом пасивности несвідомих політично одиниць; навпаки: во-

на буде самостійним висловом нашої політичної волі, нашого незломного змагання до власної державности.

Цей волі наших жінок не захитає факт, що вирішення становища українського народу до польських виборів западо, на жаль, без ніякої участі жіноцтва. Вини цього сумного факту треба шукати в першій мірі в самому жіноцтві. Воно в свому загалові є досі майже без виїмків: безпартійне, партійно не здиференційоване. Найвища пора здати собі вже справу з цього, що всяке нормальне політичне життя розвивається в рамках партій і за посередництвом партій. Як довго жінки остають поза скобками існуючих в нас політичних партій, — так довго вони добровільно елімінують себе з політичного життя, засуджують себе самі на політичну смерть. Участь жінок в політичних партіях є найпевнішим висловом їх громадянського вироблення, є мірилом розвою їх політичного зміслу. Слід тямити українській жінці, що лише щирим зацікавленням політичними справами, масовою участю в політичних організаціях, інтензивною працею для політичних ідеалів, вона дасть найкращий доказ, що зуміє використати свої громадянські права та сповнить ті великі завдання, які ждуть її у власній державі. В політичному житті числяться лише з фактичними силами. І як довго жіноцтво не уявляє собою такої сили, — так довго воно не може мати впливу на політичні справи.

Якраз тепер лучається добра нагода, щоби використати передвиборчий час для переведення якнайширшої політичної пропаганди серед українського жіноцтва. На всіх інтелігентних одиницях з-поміж наших жінок тяжить великий обов'язок не занедбати хвилі і вийти вже раз з круговороту теоретичних міркувань на шлях реальної праці.

Не замикаючи очей на малу активність галицького жіноцтва, нехай нам буде можна висловити надію, що також дотеперішнє становище відповідальних політичних провідників до справи участі жіноцтва в політичному життю уступить місця новому, яке більш відповідає духови часу й інтересам нації. Ясна річ, що до управ політичних партій жінки можуть увійти лише партійним шляхом. Але чи не пора подумати вкінці про допущення жіночого представництва до того рода політичних центрів, як Міжпартійна Рада? В нинішніх аномальних умовах жіноцтво не має спромоги увійти масово в партії і нормальним шляхом найти доступ до центральних політичних установ. А чи згідне воно

з нашим національним інтересом, щоби голос жінки, яка по думці наших законів від близько чотирьох літ (бо від часу Конституанти з дня 19 жовтня 1918 р. і на основі 4 артикулу тимчасових основних законів з дня 13 падолиста 1918 р.) є повноправною громадянкою, — щоби її голос був виєлімінований з усіх нарад, де рішається про долю народу? Чи політичний розум і розрахунок не каже політичним партіям вийти назустріч жіноцтву, з власного почину покликати його в свої ряди, притягнути його до політичного життя і промостити йому шлях до участі в наших політичних установах? Чи при добрій волі не можна найти який вихід і покликати на цей аномальний переходовий час, в яким живемо, жіноче представництво до наших політичних центрів? Перші леди мусять бути проломані!

Допущення жіночої репрезентації було би незвичайно природним і здоровим посереднім етапом до введення широким масам жіноцтва на політичну арену. А коли би до голосу мужеської половини населення долучився ще в усіх важних справах однозгідний голос жінки, — то це скріпило би становище народу і його проводу, — бо свідчило би про одностайну і незломну волю цілого населення.

При зближаючихся виборах до варшавського сойму і сенату лежить на нашому жіноцтву подвійний обов'язок. Не лише кожна з нас сповнить сама свій обов'язок, але також подбає про становище своїх найблизчих, своєї рідні. Ніхто не є в силі мати такий рішаючий вплив на несвідому, або хитку одиницю, як сама жінка. Вона зуміє піддержати слабого, розвіяти сумніви, — вона додасть завзяття і святого огню запалу своєму чоловікови, синові, братові.

Жіночий голос важить сьогодні при виборах так само, як мужеський і на рівну вагу піде також наша мовчанка. А мовчанка буває часто вимовніша понад усі слова.

Українське жіноцтво в польських виборах участі не візьме!

Мілена Рудницька-Лисяк.

НОВИЙ ТИП ЖІНКИ

Один з великих англійських щоденників розписав був недавно анкету на тему: "Чи нинішня жінка є ліпша від давньої?" Легко додуматися, що відповіді на це питання були дуже різнородні, часто суперечні між собою. Бо коли одні вважають новий тип жінки багатшим, цікавішим, назагал більш вартісним від жінки минулої доби, то навпаки, другі бачать у сучасній жінці самі тіні і недостачі. Одні вихваляють її самостійність і енергію, — інші жаліють над завмиранням в неї її "жіночости".

Та поминаючи ріжниці в оцінці нової жінки, ріжниці, залежні від світогляду, особистого досвіду і домагань, які учасники анкети ставлять вимріяному ідеалові жінки, можна ствердити, що всі відповіді згідні в одному: що сучасна жінка є инша від вчорашньої. З цього переконання і зродилася анкета.

Що сьогоднішня жінка є инша, на це ми всі погодилося. Знають це жінки з власного, безпосереднього переживання, знають і мушчини. Новий тип жінки витворився непомітно, поступенно, і сьогодні стрічаємо його щораз частіше на кожному кроці, не лише на фабриці, в університетській робітні, в уряді, — але також у сальоні і в ... кухні.

А проте, хоча нова жінка всім нам так добре відома, побачимо виразно перед собою її психічний обрис і без вагання уміємо в кожному окремому випадку відрізнити її від давньої, що невідхильно відходить у минуле, проте змалювати цей обрис, схопити головні риси її духової фізіології, дати синтезу типу новочасної жінки доволі тяжко. Крім небезпеки, яка лежить у кожному узагальненню, труднощі лежать ще в тій обставині, що цей тип ще не завершений у своїм розвою. Як довго жіночий рух ще все є "рухом", себто підлягає змінам, так довго і тип модерної жінки є пливкий, знаходиться у розв'язній стадії.

Бо нема сумніву, що нова жінка є витвором так званого жіночого руху, цього наймогутнішого визвольного руху в історії людства. Це він примусив жінку покинути тихі пороги "домашнього огнища", вивів її з хати, з обсягу панування батька та мужа на широкий світ. Жіночий рух поставив її перед новим, поширеним обсягом діяльності і інтересів, новим колом життєвих проблем. А нове економічне та суспільне становище перетворило психіку самої жінки

і рівнорядно з тим перемінило також основно звичаї та погляди щодо жіноцтва, сотворило цілу низку нових питань, нових взаємин між жінкою і суспільністю, жінкою і мущиною.

Нема сумніву, що одною з найбільш маркантних рис характеру модерної жінки, це її самостійність. Від ранньої молодости вона сама за себе думає, сама за себе рішає. В протилежности до своєї сестри вчорашньої доби, яку важкі життєві обставини також нераз приневольовали брати керму своєї долі у власні руки, вона тієї самостійности хоче, до неї свідомо прямує. Постулат самостійности в найширшому значінню цього слова, це одна з головних точок програми жіночого руху, це основа психічної структури нової жінки. Від перших маніфестацій жіночого руху, від “Деклярації жіночих прав”, сформованої американками 1848 року, в усіх тих виступах можна запримітити одно змагання і одну волю: зусилля в напрямку повного розвитку індивідуальности, змагання самій рішати про свою долю, “про своє життя, волю і щастя”. Свобода совісти — це ненарушне право кожної людини і джерело всіх інших особистих прав, є головною рисою сучасної жінки, яка як автономна особовість, сама хоче брати відповідальність перед Богом і людьми за своє життя, самостійно рішати про своє призначення.

Сучасна жінка творить свідомо своє власне життя. Як автономна одиниця вона має в далеко більшій мірі вироблене почуття відповідальности, ніж типічна жінка минулої доби. Вона вважає глибоко неетичним покоритися чужій волі проти власного переконання. Чесність зі собою не дозволяє їй для вигоди, “святого супокою” чи матеріальних користей йти проти власної совісти, бо це було би пониженням її людської гідности.

Вона вибирає собі сама сферу діяльности, визначає собі свою життєву мету. Одначе, на цьому не кінець. Вона стає активною також у відношенню до світа: прямує до перетворення життєвих умовин, вважається покликаною до творення об’єктивних цінностей, до збагачення людської культури. Активність давньої жінки була звернена лише в напрямі внутрішнього, домашнього життя. Зовнішнє життя вона приймала пасивно, вегетативно. У відношенню до культури вона була консументкою. Творення держави, законів, науки, релігії, моральних норм — залишала мущині. У цій пасивности бачила суть свого життя, своє най-

глибше призначення. Кожну спробу активного виступу жінки п'ятнувала як гріх супроти ідеалу "жіночості".

Інакше мається справа сьогодні. Сучасна жінка є переконана, що вона не є лише половиною істотою, що її призначення як людини виходить поза її призначення полове, як жінки і матери, що родина не є самотньою цариною її діяльності.

І рівночасно вона стає перед цілою низкою питань і конфліктів, зовсім незнаних пересічній жінці минулого. Як розв'язати конфлікт між змаганням до повного індивідуального життя вільної людини і материнством й як погодити обов'язки матери і хазяйки, з одного боку, з обов'язками позадомашнього звання, зі своїми особистими аспіраціями до знання, до повного розвитку своїх духових сил? Як творити нові цінності в царині матеріальної чи духової культури, не зрікаючись рівночасно й особистого щастя? Як бути заєдно людиною і жінкою?

Ось питання, які вирішує сучасна жінка своїм життям, за які часто платить дорогу ціну душевного супокую і рівноваги. Безупинна боротьба між двома протилежними сферами інтересів, важке змагання за гармонійну розв'язку двох протилежних завдань, збагачують її психіку і дають їй моменти емоції і щастя, незнані не лиш давнім жінкам, але чужі також і мущинам. Вчорашня жінка, яка не знала ще антагонізму між двома життєвими тенденціями, не знала роздвоєння душі, була більш гармонійна, більш зрівноважена від нинішньої. Зате сьогодні жінка є багатша, "інтересніша". Її внутрішню боротьбу і несупокій, її шукання і блукання, самоаналізу і сумніви, можна би назвати проблематизмом нової жінки.

Між новим жіноцтвом переважаючим типом є раціоналістки і волонтаристки, в протилежності до традиційного типу сентиментальної жінки минулого часу. Сьогодні жінка знає дійсність, вона любить називати річ її властивою назвою. Вона не віддається омані, що два рази два може рівнятись п'яти. Щезла її наївність супроти життя, зате зросла її енергія, сміливість, бадьорість. Вона стала суворою, твердою для себе і для других. Коли давніша жінка вміла лише щадити, нова — заробляти.

Інтелектуальні цінності перестали бути для неї розривкою, а стали внутрішньою потребою. Вона переживає, так само як мущина, хвилини чисто теоретичного щастя, коли

її воля стає сильніша, знаття багатше, думки певніші. Вона хоче перш усього зросту власної індивідуальності. Шукає власної праці, власної долі.

Змінилося її відношення до рідні, інше є в неї поняття обов'язків. Нова жінка є глибоко переконана, що лише тоді, коли сама є щасливою, зможе виповнити як слід свої обов'язки дочки, жінки, матері. Вона може добровільно жертвувати нераз якусь частину своєї індивідуальності, але не може ніколи бути життєздатним членом родини й суспільності, коли ціла її особовість поневолена, її світогляд знехтований.

Її відносини до оточення, а передусім до мущини, стали більш складні, бо чим багатші індивідуальності, тим тяжша проблема їх співжиття. Але як у давніх часах, так і сьогодні жінка бачить своє найвище особисте щастя в любови. Однак в'язати своє щастя з другою людиною, це зовсім не значить для неї робити зміст і суть цілого життя залежним від другого. Ще недавно любов для жінки була рівнозначна з потребою мати когось у життю, хто би за неї дбав, за неї журився. Сьогодні жінка вміє бути сама в добрій і злій долі.

Чи оправдані є побоювання, що жінка затрачує свою "жіночість", а через те також принаду і красу для мущин?

Яка є істота традиційного ідеалу жінки, цього таємного "das ewig Weibliche"*?

Ще дуже недавно "жіночість" для мущини — це була протилежність його власної істоти. Він любив у жінці її слабкість і непорадність, її здивовані очі, її малі безпомочні руки,— все, що стоїть у протилежності до важкої життєвої боротьби. І коли так розуміти "жіночість", то нема сумніву, що вона безповоротно завмирає. Але рівночасно з появою нової жінки змінилися також і мущини, змінилися їх погляди на "призначення" жінки і мужеський ідеал "жіночости".

Щораз більше мущин на місце наївної півдитини, несвідомої життя, його боротьби і проблем, ставляє ідеал нової жінки зрілої інтелектуально, зі самостійним світоглядом, яка має відвагу глядіти дійсності в очі і перетворювати її згідно зі своїми поглядами. Щораз частіше мущина у виборі товаришки життя кермується новим типом жінки. Він хоче мати в ній друга, який поруч з ним бореться за най-

* "Вічно жіноче" (нім.).

вищі моральні і культурні добра. Його не приваблює вже давня жінка, підпорядкована йому своїм розумом і волею, яка дбає за його вигоди, але не дає йому ніяких психічних спонук, не має для нього ніяких проблем, ніяких товчків до самодосконалення. Він боїться подружжя, про яке сказав Ніцше: "Ach diese Armut der Seele zu Zweien, ach dieser Schmutz der Seele zu Zweien, ach dies erbarmliche Behagen zu Zweien! Ehe nennen sie dies alles, und sie sagen, ihre Ehe sei im Himmel geschlossen"*.

Мілена Рудницька.

Діло. — 1924. — 27 квітня. — Ч. 93. — С. 12.

НОВИЙ ЕТАП ЖІНОЧОГО РУХУ

Жіночий рух перейшов у нову розв'язану стадію. Датується вона щойно від кількох літ, від часу досягнення жіноцтвом цілої низки конкретних успіхів у царині економічній, освітній, правній, а передусім від менту, коли жіноцтво здобуло політичні права. Минулий етап жіночого руху, який тривав від часів великої французької революції з кінцем XVIII віку аж до наших днів, можна назвати "бою" стадією фемінізму. Цей воюючий фемінізм визначався тим, що він висунув чимало конкретних домагань та гаслів, які здійснював у боротьбі з існуючим суспільним ладом.

Ці завдання вже здебільша досягнено, зовнішні цілі жіночого руху здійснені. Перед жіноцтвом стоять відкриті ворота університетів і парламентів, воно має можливість заробітної праці, має вже більший вплив в життю родинним та громадським. І хоча зовнішня боротьба жінки за поширення кола життєвої діяльності ще і сьогодні не покінчилася, проте, вона зійшла на другий план, а її місце зайняла творча, органічна праця, праця від основ, ведена і в жіночих організаціях, і на тих суспільних становищах, які собі жінки здобули, а саме в політичних партіях, професійних організаціях, у парламентах і в Лізі Націй. Ця праця має на меті, через відповідну зміну існуючих законів, перевести в дійсність ідеї рівноправності.

* "Ох це убожество душі удвох, ох цей бруд душі удвох, це злиденне задоволення удвох! Це все називають вони подружжям і кажуть, що їх подружжя укладене в небі" (нім.).

Попередня стадія визначалася, може, більшою енергією, інтензивністю, теперішня — пішла вглиб, є більше скупчена в собі, основніша. Попередня фаза кидала боєві кличі, теперішня опрацьовує їх і переводить поступово в життя. Динамічна енергія боротьби перейшла в статичну. Вчорашня генерація жінок добувала, сьогоднішня бере в посідання, перетворює ідеї в закони і звичаї.

Наймолодше жіноче покоління відчуває болюче, що жіночий рух попередньої доби затратився в зовнішніх гаслах, упорядкованих по параграфам і статутам, перебрав деякі конвенціональні форми, збаналізувався, задеревів, перейшов у схему. І тому сучасне жіноцтво цікавиться в далеко більшій мірі складними теоретичними проблемами жіночого руху, ніж перемогами в царині свого законного становища. Перед ним виринає з новою силою старе питання, що лежить, так сказати би, у філософічних підставах жіночого руху: питання про призначення жінки та про гармонійну сполуку її загальнолюдських завдань із своєрідно жіночими.

Фемінізм дає на це питання сьогодні іншу відповідь, ніж давав її вчора. Змінилися погляди на суть психічної конструкції жінки, і ця зміна є, мабуть, наймаркантнішою рисою сучасного фемінізму.

Головним двигарем жіночого руху в попередній добі було прямування до рівноправности з мущиною. Джерелом домагання рівноправности було переконання, що жінка є рівна мущині. В очах перших піонерок жіночого руху вершком мрій було зрівняння з мущинами, нівеляція всіх питомих жінці, окремішних рис її духової фізіономії.

Коли на ці змагання еманципанток зрівняти з мущинами, глядімо сьогодні з перспективи часу, неважко нам зрозуміти їх психологічну генезу. Довгі тисячі літ жінка була істотою майже виключно половою. Суть свого життя, своє найглибше призначення вона бачила, згідно з волею мущини, в своїм половім призначенні. Згідно з цим її визначено сферу діяльности, життєві обов'язки, її виховання та освіту. Але коли пута, які спинювали її індивідуальність, стали для неї нестерпні і вона забажала скинути їх з себе, тоді на основі права реакції і контрасту, жінка попала в протилежну крайність і дійшла до переконання, що повний розвій своїх людських сил вона осягне тоді, коли затре всі питомі собі прикмети. Як протест проти погляду, який цілому її життю надавав лише релятивне значіння, вона поставила тезу,

що різниця між мущиною і жінкою є лише біологічного характеру, а в духовій царині такої різниці нема. Замість заявити: “я також є людиною”, вона сказала: “я є рівна мущині”. Критерієм усіх людських цінностей: науки, культури, світогляду — був для неї мущина. Поняття “людина” було для неї тотожне з поняттям “мущина”, як ще і сьогодні в багатьох мовах на оба поняття вживається одного і того самого слова, нпр. у нас “чоловік”. Вона старалася засвоїти собі його спосіб поведінки і думання. Спроби перших еманципанток у часах французької революції і американок сорокових літ XIX віку: затерти всі різниці з мущинами через мужеську одягу, є найкращим і найбільш маркантним доказом тодішньої тенденції жіночого руху.

Ця стадія свідомої і умисної нівеляції жіночої психіки невідхильно минула. Коли вчорашня еманципантка хотіла бути рівна мущині, то сьогоднішня феміністка знає, що є інша від мущин і хоче бути інша. Ідеалом для неї не є дорівняти мущині, лише бути собою. Вона є глибоко переконана, і це є головний момент жіночого руху сучасної доби, що жінка завдяки своїй відмінній психічній структурі може творити нові вартости у царині матеріальної і духової культури, що вона є покликана збогатити її новими цінностями, яких не є в силі сотворити мущина. Віра в духову силу жіночої природи, у питомі жіночі прикмети є характеристична для модерного фемінізму, який вважає, що завданням жінки є внести в суспільне життя нову ноту, надати йому новий напрям, збогатити дотеперішню виключно мужеську культуру.

Жіноцтво не старається вже нині затерти різниці між мужеською і жіночою психікою, мужеським і жіночим інтелектом та характером. А навпаки, підкреслює скрізь окремішність свого світогляду, окремішність поняття моралі і почуття справедливости.

Чи і на скільки жінка зуміє найти власний оригінальний вислів своєї особовости, цього сьогодні передбачити не можна. Рішаючим є те, що вона шукає власних висловів, що іде власними шляхами, що не хоче бути довше духовим сателітом мущини. Вона прямує до повного розвитку своєї індивідуальности і має відвагу бути собою. А це вистачає для обнови одиниці та суспільности.

Михохіть пригадується апострофа індійського поета — Рабіндрата Тагора — до жінки: “Рости, вірна сама собі у

саяві своєї любови. Хай побідить Господня ідея, яка живе в тобі і хай на ніщо зйдуть мої замисли перетворити тебе!”

Мілена Рудницька.

Діло. — 1925. — 19 квітня. — Ч. 86. — С. 9-10.

В НОВІЙ ДОБІ

(З приводу жіночого віча, уладженого
Народньою Організацією Українців м. Львова)

Для людини, яка поодинокі, навіть дрібні події суспільного життя оцінює критично, хочачи доглянути в них прояв світогляду і збірної думки громадянства, для такої людини жіноче віче, уладжене останньої неділі Народньою Організацією Українців м. Львова, було дуже інтересним і багатомовним *симптомом*.

Відрадним з'явищем, що свідчить про зріст громадянської зрілості серед жіноцтва, є це, що віче, уладжене майже прихапцем, без підготування чи реклями, стягає спонтанічно кількасот жінок (не лиш інтелігенток, але також міщанок і робітниць), які своєю участю в нарадах дають наглядний доказ свого громадянського вироблення.

Симптомом, що говорить про зацікавлення жіночим питанням серед суспільности, було велике число присутніх *мушин* їх жива участь в нарадах.

Одначе, найбільше замітним симптомом є факт, що віче скликувала *політична* організація. Усе значіння цього факту можна зрозуміти лиш на тлі дотеперішнього становища галицьких політичних партій до справи активної співучасти нашого жіноцтва в громадянсько-політичній роботі.

Не лише в довоєнних часах керманічі нашого національного і політичного життя заєдно легковажили чинник організованого, свідомого своїх громадянських прав і обов'язків жіноцтва у цілости життя нації. Не лише в кількох місяцях української державности в Галичині, — в невимовно важких і геройських часах національної боротьби, коли кожна свідома українська людина повинна була числитися на вагу золота, наші провідники не хотіли, чи не вміли притягнути жіноцтва до державної роботи. Але і сьогодні, коли українська жінка на основі українських і чужих законів те-

оретично стала рівноправною громадянкою, то в практиці в нашому політичному житті майже непохитно царить старий принцип: “mulier taceat in ecclesia”*.

І тому жіноче віче, скликане з ініціативи *політичної* організації, приневолює до застанови, прокидає надії... “Невже ж зміна тактики?” — тиснулося мимохіть на уста всім учасницям віча, а шановна прелегентка, п-ні дир. Малицька прямо звернула цей запит в сторону аранжерів зборів.

Вміти витягнути висновки з помилок минулого, повернути вчас зі старих хибних шляхів, іти за духом часу — це доказ політичного розуму. “Після кількالكітньої праці Народня Організація Українців м. Львова прийшла до переконання, що вона не зможе сповнити своїх завдань, коли не втягне в свої ряди жіноцтва”, признав голова організації. А другий бесідник пригадував, що жіноцтво це ж половина українського народу і як не може жити і розвиватися нормально організм, який віддихає лиш одним легенем, так не може жити і розвиватися суспільність, в якій половина населення стоїть осторонь громадської роботи. Цей бесідник звертав також увагу, що сили українські малі та що не вільно нам марнувати ні одної пари рук, не вільно легкодушно ослаблювати національного організму, позбавляючи його співпраці жіноцтва. А вказуючи на приклади з української історії, від княгині Ольги аж до найновіших часів, доказував, що українська жінка зуміє покористуватися своїми політичними правами для добра цілої нації.

Таких слів з уст *мужчин* ми ще не чули. З цієї точки погляду останнє жіноче віче було, справді, дуже повчачим. Не нові кличі, чи нові методи праці роблять його замінним, лиш факт, що ці кличі вперше виголошували мужчини, провідники політичної організації.

В тім першім зближенні наших громадських діячів до жіночих мас не обійшлося і без деяких непорозумінь. “*Першим*” жіночим вічем назвали його аранжери. І тому зовсім слушно референтка, зараз на вступі своєї промови, звернула увагу на невідповідність тієї назви, пригадуючи цілу низку жіночих віч, уладжуваних за останні десятки літ заходами жіночих організацій, від великого віча, скликаного 1906 р. “Кружком Українок” і “Клубом Русинок” в справі загального права голосування до віденського парламенту починаючи, а Всеукраїнським Жіночим З’їздом 1921 р. кін-

* “Хай жінка мовчить в храмі” (лат.).

чаючи. Також за останні два роки відбулися в Станиславові, Стрию й інших провінціональних містах великі повітові жіночі віча, устроєні жіночими організаціями. Треба було також пригадати ініціаторам віча (що і зробила одна з бесідниць), що українське жіноцтво віддавна проголошує і реалізує через свої організації ті кличі, з якими сьогодні прийшла до нього Організація Українців м. Львова. Що ті самі гасла, які ще недавно стрічалися серед наших провідних кол з насмішками і глуфом, а в найкращому випадку з недовір'ям, або байдужістю, ті ж самі кола проповідують сьогодні яко буцім щось для жінок нове й невідоме. Доказом, також, повної незорієнтованости наших політиків в жіночих змаганнях і ідеології жіночого руху було, коли один з бесідників (цей самий, який так гаряче змалював ролю свідомої жінки в житті нації і держави) перестерігав наше жіноцтво перед нашими організаціями, які витрачують сили на "боротьбу з мужчинами". Треба було аж пояснювати, що таких організацій ніде на світі, а зокрема в нас, немає та що боротьба за права на працю для народу не є "боротьбою з мужчинами".

Та не вважаючи на дрібні непорозуміння, віче викликало у всіх учасниць якнайкраще вражіння, а Народні Організації Українців м. Львова належить за її ініціативу подяка і признання. Маймо надію, що за тим "першим" жіночим вічем (першим не в історії українського жіночого руху, але першим в історії українських політичних партій) підуть слідуєчі і що всі українські національні партії звернуть пильну увагу на організацію жіночих мас, здаючи собі справу з небезпеки, яка нам грозить, коли б жінка-виборець стала при майбутніх виборах предметом експлоатації і сліпим знаряддям в руках непокликаних чинників.

(*Ми-ру*).

Діло. — 1926. — 21 березня. — Ч. 62. — С. 1.

ЖІНОЦТВО І ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ

(Дискусійна стаття)

Справа активної участі нашого жіноцтва в політичному житті знаходиться фактично все ще в межах теорії. Поки що

від обох заінтересованих сторін, себто від жіноцтва і від проводу політичних партій, чуємо заяви доброї волі до співпраці. Жіночі організації від довшого часу закликають своїх членів вступати до політичних партій і брати діяльну участь в їх роботі; партії зі свого боку заявляють охоту прийняти в свої ряди жіноцтво і впевняють про своє прихильне до нього відношення. Одначе, на закликах і заявах кінчиться, і досі не видно ніяких серйозних спроб, щоб справу рушити з мертвої точки.

Не хочемо тут вирішувати, де лежить вина цього сумного факту, що наше жіноцтво стоїть осторонь політичного життя: чи пасивности жіноцтва, яке не цікавиться глибшими суспільними явищами і не розуміє, що творчим, співрідшаючим чинником національного життя може стати лише використовуючи свої громадські права, чи може вина лежить в провідниках нашого політичного життя, які не вміють підійти до жіночих мас і недоцінюють значіння свідомого, політично виробленого жіноцтва зі становища інтересу партії і нації.

Та не про це хочемо говорити. Справа участі жіноцтва в політичній роботі є сьогодні, бодай теоретично, всіми чинниками признана і вирішена. Але *в якій формі і яким шляхом* має наступити це приєднання жінок до політичних партій, — про це нема в нашій громадянстві ясної думки. Навпаки, дотеперішні спроби гуртування жінок в рамках політичних партій вказують на повну відсутність орієнтації в цій справі навіть у людей найбільш компетентних, себто в наших політичних діячів і в жіночих діячок. Ці помилкові спроби є також сумним доказом на це, що ідеологія жіночого руху є ще все українському жіноцтву чужа і ним незасвоєна.

Маємо на думці т. зв. “жіночі секції” при політичних партіях, про які доводилося чути останніми часами. На цей шлях притягнення жіноцтва в свої ряди вступило здається УНДО, бо в більших повітових містах (нпр. в Станиславові і Тернополі) основано окремі “жіночі секції” в рамках УНДО.

Що за ціль відокремлювати приєднаних партійних членів в окремі організаційні гурти, — Бог один знає. Всім відомо, що організаційний гурт має оправдання до життя тоді, коли є висловом якоїсь ідеологічної стихії або об'єднанням одностудців для оборони спільних інтересів. В рамках

суцільної організації можна також творити окремі секції для переведення поділу праці.

Ясна річ, що окремі жіночі секції при політичній партії не мають за собою ні одної з наведених вище рацій. Не представляють ніякої ідеї, не мають перед собою ніяких конкретних завдань.

Правда: жіноцтво має свої специфічні інтереси і тому гуртується в окремі жіночі організації. Одначе, ці організації мають лише тоді ціль і рацію існування, коли є зорганізованим змаганням до розв'язки тих всіх теоретичних і суспільних проблем, які сумуємо під назвою жіночого питання. Всяка інша жіноча організація (або жіночий гурт при загальній установі) не має ніякого глузду, є зайва і анахронічна, а нероз просто шкідлива. Зайва тому, бо не має ніякої провідної думки, яка оправдувала би її існування; анахронічна, бо анахронізмом є відокремлюватися від мушчин в якій-небудь громадській чи культурній роботі; шкідлива, бо поглиблює ще віками витворену пропасть між мужеською і жіночою психикою.

Сказане вище торкається також жіночих секцій при політичній партії. Ці секції не видержують критики з ніякого боку, вони є зовсім непотрібні як зі становища жіночих, так і партійних інтересів. Партія об'єднує своїх членів на основі певної політичної ідеології — партійна програма однакова є для всіх членів без огляду на поли. В політичній партії жіноцтво повинно вступати не як якась жіноча каста, лише на *персональній основі*, як звичайні члени, на тих самих правах і обов'язках, що мушчини. Це є одинокий правильний шлях втягнення жіноцтва до політичної роботи, одинока правильна форма участі жінок в політичних партіях.

Зі справою “жіночої секції” в рямах партії в'яжеться тісно друге питання; а саме: спосіб вибору жінок до управи партії. Коли станемо на становищі, що жінка входить в партію на персональній основі, що має в партії такі самі права і обов'язки, як мушчина, то очевидно і до управи партії вона може увійти лиш тим самим законним, правильним шляхом вибору її загальними зборами чи партійними з'їздами і конгресами, що вибирають цілу управу.

Але хоч та проблема така проста і ясна, то і в цій справі нема ще в наших партійних провідників виробленої думки. В нас все ще покутує концепція “жіночої представ-

ниці". Що цей абсурд значить, — годі зрозуміти. Хто і як цю "жіночу представницю" має вибирати, — цього ніхто не знає, навіть люде, які виносили таку постанову. Тому й не диво, що в Центральнім Комітеті УНДО, в яким зарезеровано минулого року літом одно місце для "представниці жіноцтва", — це місце цілий рік було необсаджене.

Найвищий час перевести ревізію "жіночих секцій" і "представниць жіноцтва" і справити ті помилкові кроки в нашім політичнім житті. Воно є глумом ідеї, яку буцім-то репрезентують, ідеї громадянської рівноправности жінки.

Коли при останніх виборах до німецького Райхстагу дві великі політичні партії поклали жіночі імена на чолі своїх партійних ліст (Demokratische Partei — Dr. Gertrud Bäumer, Bayerische Volkspartei — Marie Lüders*), вони бачили в них не "представниць жіноцтва", а представниць своєї суспільної ідеології. Ті численні жінки, які засідають в німецькім, чеськім і інших парламентах, репрезентують в них інтереси не лиш жіночих виборців, але цілого населення і працюють для добра цілої нації. В Америці в двох стейтах місця президентів займають жінки. Жінка, як бурмістр міста, є в Америці буденною появою. Не як "представниці жіноцтва" приймають жінки ці найвищі уряди і почести, лише дістають їх з рук цілого населення.

Нехай же і наші політичні партії, а зокрема УНДО, яке з рації своєї національної плятформи є покликане до згуртування в своїх рядах загалу українського жіноцтва, приймуть цей єдино раціональний принцип. Нехай же не відокремлюють жінок членів партії в окремі секції, нехай не відносяться до них як до сепаратної касти, а в свої управи нехай вибирають жінок на персональній основі, очевидно коли мають в своїх рядах жінки, які виключно своїми особистими кваліфікаціями є достойні тої чести.

Слід зазначити, що на цьому становищі стоїть також "Союз Українок", централя жіночих організацій на західноукраїнській національній території. Вже попередні жіночі з'їзди, починаючи від Всеукраїнського Жіночого З'їзду в грудні 1921 р., з'ясували недвозначно своє становище в повищій справі. (Пригадуємо реферати п. з. "Суть і завдання жіночої організації", "Жінка і політика", "Головні проблеми сучасного фемінізму"). Це питання стало тепер актуальне, в

* Демократична партія — др. Гертруд Беймер, Баварська народна партія — Марі Людерс (нім.).

зв'язку з оживленням нашого політичного життя, і тому останній З'їзд "Союзу Українок", який відбувся з кінцем квітня ц. р., присвятив йому знову свою увагу. Після оживленої дискусії прийняв він одногосно отсю резолюцію: "З'їзд делегаток, признаючи потребу якнайбільш активної участі жіноцтва в політичному житті, вважає творення окремих жіночих секцій при політичних партіях річно непотрібною зі становища жіночих інтересів, а навіть шкідливою для єдності українського жіночого руху".

(Mi-ry).

Діло. — 1926. — 18 травня. — С. 2.

ЗА ЧЕСТЬ НАШОГО ЖІНОЦТВА

I

Ледви прогомоніли святочні фрази про жіночу рівноправність, виголошувані бесідниками на передвиборчих вічах, ледви затихли компліменти вічевих референтів, звернені в сторону жіноцтва, а вже українське жіноцтво діждалося оцінки — або краще: осуду — своєї ролі у виборах з боку д-ра Степана Барана ("Діло", Ч. 165 і Ч. 171). Оцінка зроблена, щоправда, не на основі статистичного матеріалу, бо його ще нема, але зате на основі "власних об'єктивних спостережень" автора. Виглядає, що зроблено її по рецепті: "Der Mohr hat seine Schuldigkeit getan, der Mohr kann gehen"*.

Ця оцінка зводиться коротко до того, що виборчий іспит жіноцтва випав "майже недостаточно"! Автор обвинувачує жіноцтво не лише в пасивности, але просто в тім, що воно своїм становищем при виборах нанесло нашій національній справі шкоду.

В статті д-ра Барана читаємо:

Жіноцтво вносило нераз у виборчі ряди — правила з особистих мотивів — замішання"... "Було воно нераз тараном проти нас самих"... "Двори... без труду диригували їх голосами в IV виборчому колі, очевидно — у польську національну користь.

Як бачимо, закиди д-ра Барана під адресою жіноцтва є дуже важкі, бо вони не лише відмовляють нашому жіноцтву громадянської зрілості, але також дискваліфікують

* "Мавр зробив свою справу, мавр може піти" (нім.).

його вартість, моральну і національну. Закиди тим важчі, що їх не рівноважить ні одна позитивна риса: характеристика жіноцтва, подана д-ром Бараном, виказує без виїмки самі тіні, а ні одного світла!

Для безсторонньої людини незрозумілим у статті д-ра Барана є передовсім те, як погодити “майже недостаточний” вислід іспиту жіноцтва, яке творило половину (а в IV колі з правила більшість) виборців, з нашою загальною виборчою побідою. Як можна вияснити цю суперечність, що половина виборців є невироблена, нездисциплінована, не має зрозуміння політичних подій, є пасивною масою, що дає без труду постороннім чинникам диригувати своїми голосами, або просто хрунчить, — а проте, загальний вислід виборів є для нас корисний? Як розв'язати цю загадку — це вже остане тайною д-ра Барана.

Заки розглянемо “об'єктивні спостереження” д-ра Барана і порівняємо їх з мовою фактів, звернім увагу на обставини, в яких автор дошукується причин лиха:

Замала підготовка до політичного життя, природна жіноча нездисциплінованість, брак об'єктивного розуміння політичних подій і політичної боротьби, до деякої міри економічна залежність спричинили те, що виследи виборів не раз були для нас не зовсім корисні.

Як бачимо, автор перемішав тут з собою дві зовсім ріжні категорії явищ: явища суспільні, отже ті, які підлягають розвиткови і зміні, з явищами суттєвими, невідхильними, які “лежать у природі жінки” і яких змінити не можна.

Розгляньмо наперед цей другий рід аргументів. На чому д-р Баран опирає своє твердження про “природну жіночу нездисциплінованість” — невідомо. Мабуть, на власних психологічних студіях, бо диференціальна психологія, яка розсліджує ріжниці між мужеською і жіночою психікою, не виказала досі, що нездисциплінованість є природною рисою жіночого характеру. Але чи таке ставлення справи свідчить про об'єктивність критика? Чи воно відповідає логічним методам? А може треба зачислити цей аргумент про природну жіночу нездисциплінованість до арсеналу т. зв. “мужеського а пріорі”, яке дозволяє деяким муштинам вірити безоглядно в свою річевість, бистроумність, авторитетність і вважати себе висшими, розумнішими, доскональшими від жінок, а жінкам приписувати цю або іншу хибу — залежно від обставин і потреби, як зв'язану невідмінно з їх

“природою” і “призначенням”? На всякий випадок з цього роду закидами серйозно полемізувати не можна.

Поважніше представляється справа з другою категорією закидів, із закидами суспільного характеру, що спричинили невідрадний, на думку автора, вислід виборчого іспиту жінок. На перший плян висувається передовсім питання “замалої підготовки жіноцтва до політичного життя”. Припустім, що цей закид відповідає дійсности. Від об’єктивного інформатора і тверезого політика можна було ждати не лише ствердження факту, але також вияснення справи відповідальности. Кого винувати за непідготованість жіноцтва до політичного життя? Замість ударитися в груди і сказати: “Наша вина” — д-р Баран конструює цей закид так, що він іде виключно на рахунок самого жіноцтва. А хто ж несе відповідальність за занедбання освідомляючої праці над жіночими масами, як не провідники нашого національного й політичного життя довоєнної і воєнної доби? Хто не хотів розуміти значіння патріотичного жіноцтва для розвитку нації? Хто не хотів бачити, яку вагу має свідоме жіноцтво на zagrożених національно землях? Що ж зробили всі наші керманічі за кількадесять літ організаційної праці для освідомлення жіночих мас? Нічого — або майже нічого! Вони не лиш злегковажили й вичеркнули зі своїх політичних рахунків цей могутній чинник, яким для національного відродження є свідоме жіноцтво, але ще й бувало кидали колони під ноги тим, які голосили в нас гасла громадянської рівноправности жінки. Чи маю тут пригадувати як наші офіційні “державні мужі” зустрічали діяльність покійної Кобринської, або яке було становище загалу наших політиків до жіночих прав і жіночої праці аж до останніх часів? І треба було аж розписання виборів до громадських рад, щоб д-р Баран і його однодумці переконалися, що голос жінки важить сьогодні нарівні з мужеським! А все ж таки, від суспільних діячів можна було домагатися, щоби здавали собі справу з розвоєвих тенденцій, себто з того, що жіночий рух є вислідом природного господарського й духового розвитку суспільности та що цей розвиток із залізною послідовністю вимагає щораз більшого притягнення жінки до громадського життя. При оцінці вартости жіноцтва як політичного чинника тверезий політик повинен був брати під увагу не лиш його зрілість у даний момент, але передовсім усі потенціальні можливости, себто всі безмежні сили, які дримають

у нутрі наших жіночих мас, чого найкращим доказом є саме громадські вибори.

Коли б підготовку жіночих мас до політичного життя мірити лише сумою праці, вложеною в цьому напрямі, то без сумніву, правда була б по боці д-ра Барана: ця підготовка була б “замала”, або просто — недостаточна. Але й тоді, не лицювало б д-рові Баранові підносити цей закид — хіба в формі самообвинувачення.

Та на щастя так не є. Наше жіноцтво придбало громадянське вироблення іншим шляхом: у твердій школі життя. Всесвітня війна, національний зрив, політичні процеси — ось етапи вишколу українського жіноцтва. В останніх роках багато в цьому напрямі зробила організаційна праця “Союзу Українок”. Наше жіноцтво дало в останньому десятилітті вже досить незбитих доказів своєї зрілості і почуття громадянської відповідальності. Воно виносило і виносить на собі, нарівні з мужеською частиною населення, всі удари народнього лихоліття, воно записало в своїй хроніці кровавими буквами всі терпіння фізичні й моральні, аж до мученицької смерті включно.

Лише в цей спосіб можна вяснити це, на перший погляд незрозуміле, явище, що наше жіноцтво, яке стояло досі осторонь політичного життя, здало так добре виборчий іспит. А що іспит випав зовсім вдоволяючо, про це свідчать факти, які розглянемо в другій статті.

Мілена Рудницька.

Діло. — 1927. — 16 серпня. — Ч. 181. — С. 1-2.

ЗА ЧЕШЬ НАШОГО ЖІНОЦТВА

Мова фактів

З'ясовуючи ролю, яку відіграло наше жіноцтво у громадських виборах, я обмежуся виключно лиш до звітів, що були подані про передвиборчу і виборчу акцію на протязі останніх тижнів на сторінках “Діла”. Авторами тих звітів є очевидно з правила мущини і годі припустити, щоб їх інформації були перебільшені в користь жіноцтва. Радше навпаки. Одначе, я свідомо не хочу тут користуватися матеріялами, надсиланими місцевими філіями і кружками до львівської централі “Союзу Українок”, матеріялами незви-

чайно цікавими, тому, щоби не стрінув мене закид, що характеристику виборчої постави жіноцтва переводжу на основі тенденційно-оптимістичних вістей.

Що ж кажуть факти, подані до відома інформаторами “Діла”? Розгляньмо їх у хронологічному порядку.

Довідуємося з них, що вже в передвиборчій акції наше жіноцтво приймало живу участь. У багатьох місцевостях жінки входили в склад виборчих комітетів, не лише в містах, як наприм. у Коломиї, Тернополі, Яворові, але й по селах (див. “Діло”, ч. 158, звіт з Перемишлянщини). По цілому краю відбувалися передвиборчі віча (треба тямити, що “Діло” реєструвало лише віча, влаштовані УНДО, або місцевим виборчим комітетом; слід згадати, що крім цього місцеві жіночі організації зорганізували приблизно 30 передвиборчих жіночих віч).

Жіноцтво заповнювало не лише ці окремі жіночі віча, воно становило також значний процент учасників загальних передвиборчих віч. Стверджують це згідно десятки звітів з усіх закутин краю, а деякі звіти підкреслюють з притиском особливе зацікавлення жінок. Прим. про віче в Жорнисках, пов. Городок Яг[еллонський] читаємо в ч. 140.: “Особливо жінки виявили велике зацікавлення виборами і заповіли свою громадну участь у виборах”. Подібно про віче в Товстім читаємо: “По вічу селяни, особливо жінки, висказували голові комітету подяку і просили, щоб такі віча уряджували частіше”. Свідомість жіноцтва знаходить свій вияв у передвиборчій стадії також в обороні прислугуючих йому виборчих прав, себто в реклямаціях, які вносять жінки з жаданням вписати їх на виборчу лісту. Прим. у “Ділі” ч. 156 читаємо, що в “Ляшках Гостинцевих наказний війт не вписав до виборчих ліст ані одної жінки. Жінки зробили великий крик так, що наказний війт змушений був лісту відповідно доповнити”. — Жіноцтво борониться сміло проти зловживань (“Діло”, ч. 143, звіт з Яворова: “Наші жінки прогнали на голову від себе того магістратського висланника, що бігав по хатах у справі підписів на реклямаціях”).

Правдивий іспит своєї громадянської зрілості і національної свідомості здало жіноцтво в самому виборчому акті. Майже всі звіти з признанням підкреслюють прегарну, однудушну поставу жіноцтва при виборах, яка часто рішала про побіду національної лісти. З довжезної низки дотичних фактів наведу лиш деякі приклади:

“Діло”, ч. 174, звіт з Топорова: “Зазначити належить зрозуміння ваги виборів нашим жіноцтвом, бо прибуло до голосування 97 прц. управнених жінок. Около 100 жінок прибуло на голосування з дітьми-немовлятами при грудях і чекали від 8-ої год. рано до пізнього вечера”. (Ця постава жіноцтва причинилася до побіди української лісти над лістою польсько-жидівсько-хрунівською. — “Діло”, ч. 168, звіт зі Скалатщини: “В обох селах (Зелена і Паївка) виборці, особливо ж жінки, йшли лавою до виборчої урни”. — “Діло”, ч. 165, Горохівці (Переміщина): “До виборів українці приготувалися знаменито, особливо жінки й дівчата; хоча день був робочий, до виборів йшли громадно”. — “Діло”, ч. 165, Горожанка (пов. Підгайці): “Належить також згадати, що українське жіноцтво масово прибуло на вибори і чекало терпеливо на віддання голосів до 12 год. в ночі, хоч падав дощ”. — “Діло”, ч. 164, Вибори в Кобиловолоках (Теребовельщина): “Честь і слава українським громадянам, особливо жінкам Кобиловолок, що ідно і спокійно, незважаючи на провокації, зуміли витривати до кінця і постояти за свої права”. — “Діло”, ч. 163, звіт з Корчева (Унівщина): “З призначенням належить піднести грімляну участь жіноцтва с. Корчева при виборах, яке зі спеціальною завзятістю і цивільною відвагою ставало до виборчої урни” — “Діло”, ч. 153, Шидлівці (Копичинеччина): “Була виставлена проти нашої хрунівсько-польська ліста. Завдяки сильній участі у виборах жінок наша ліста у всіх колах побідила”. — “Діло”, ч. 150, Озірна: “Від самого раня до пізнього вечера старі й молоді, мущини і жінки просто мліли, падали від утоми, але видержали, поки не сповнили свого обов’язку”. — “Діло”, ч. 158, Гриньківці (Глустеччина): “Від дівчат жадано всюди метрик, а деякі аж плакали, що їх не хотіли пустити голосувати, хоча в лістах були записані”.

Чи маю наводити ще більше доказів на те, що українське жіноцтво виявило велике зрозуміння ваги виборчого права та велику вмільсть орудування ним? Ще хіба пригадаю вибори в Ходачкові Малім, де жінки — обурені на селян, що хотіли поставити жінок до громадської ради, виставили в

IV колі свою окрему лісту з самих жінок, а коли ця “бабська” ліста перепала, тоді жінки внесли протест проти виборів з IV кола, заявляючи, що члени виборчої комісії допускалися неправильностей на шкоду жіночої лісти та що баби голосували на мужеську лісту під пресією чоловіків. (“Діло”, ч. 145). Коли про свідомість виборців рішає те, чи виборчий акт є проявом їх власної, свідомої волі, — то постава наших селянок з Ходачкова Малого, дарма, що це був при теперішніх виборах одинокий, спорадичний випадок та що половина жінок голосувала на лісту муштин — є найкращим симптомом назріваючої, дійсної політичної зрілості нашого жіноцтва.

Може дехто подумає, що тут подані виключно приклади корисні для жінок, а перемовчувані негативні. Отже стверджую, що між кількома сотками звітів, помічених на сторінках “Діла”, не було ні одного зі скаргами на жіноцтво. В ні одному звіті не було обвинувачень, наче би жіноцтво спричинило замішання, кермувалося особистими мотивами, шкодою національній справі, і т. п. Не було навіть скарг на байдужість жінок до виборів.

Після появи статей д-ра Барана я звернулася до Народньої Канцелярії УНДО з запитом, чи є їй відомі факти, які оправдували б опінію д-ра Барана про ролю жіноцтва у виборах. Я не хотіла повірити, щоби відповідальний політик міг без оправданих підстав відсуджувати від честі половину виборців і я мала деякі сумніви, що може наша національна преса свідомо перемовчує некорисні для жінок звідомлення. На мій запит я одержала з Народньої Канцелярії ось яке запевнення з дозволом оголосити його прилюдно: “Постава жіноцтва при виборах була зовсім добра. Відсоток голосуючих жінок дуже великий. Народній Канцелярії не є відомий ні один випадок, де жінки пошкодили б своїми голосами національним інтересам. Навпаки: в цілім ряді місцевостей жіночі голоси рішили про побіду національної лісти, а в деяких випадках жінки поводитися просто по-геройськи”.

Рівно ж закид д-ра Барана, немов двори виконували пресію на жінок і дівчат і “без труду диригували їх головами у польську національну користь”, не видержує ніякої критики. Без сумніву, економічна залежність від двора заважала часто на голосах двірської служби, але це торкається в однаковій мірі муштин, як і жінок (див. нпр. “Діло”

ч. 139, ч. 174. звіт з Равщини село Річки, ч. 177, звіт з Нагірянки, пов. Бучач).

Зреасумуймо ще раз наведені вище факти, які ілюструють картину виборчої постави жіноцтва і порівняймо їх з характеристикою д-ра Барана, зробленою на основі “власної безпосередньої практики”. З одного боку, маємо авторитетну заяву Народньої Канцелярії і десятки звітів про “завзятість і цивільну відвагу”, з якою жіноцтво стає до виборчої урни, про матерей, які “з немовлятами при грудях ждуть від рана до пізнього вечера, щоби сповнити свій громадянський обов’язок”, про те, як то жінки “гідно і спокійно, незважаючи на провокації, зуміли постояти за свої права”. З другого боку, маємо безпардонний осуд д-ра Барана. Кому вірити, котре свідоцтво достовірніше — вирішення цього полишаю читачам.

На оправдання д-ра Барана треба, в ім’я правди, сказати, що все-таки з теперішніх виборах зайшов один, на щастя, лиш один, сумний випадок, який чорною плямою впав на виборчий іспит українського жіноцтва. Цей випадок зайшов у найблищій окруженні д-ра Барана, в місці його довголітнього осідку і громадянської діяльності: в Тернополі. В 160. ч. “Діла” читаємо, що кілька амбітних жінок внесли кириню у виборчу акцію і з особистих мотивів поборювали кандидатуру довголітньої громадянської діячки і голови місцевого “Союзу Українок”. Але чи годиться безсторонньому критикові узагальнювати цей одинокий випадок і на його основі видавати осуд про загал жіноцтва? Без сумніву, велику ролю грав тут “психологічний підклад”, але й він не оправдує опінії д-ра Барана.

Ще одно слово про жінок, які увійшли у громадську раду. Д-р Баран каже про них, що вони “попали” у раду тільки дуже виїмково. Без сумніву: на таку велику територію і таке велике число радних, 50-100 жінок, вибраних до громадських рад, це просто зникаюча скількість. Д-р Баран невдоволений, мабуть, навіть з тих виїмків і ставить нам як приклад “практичних жидів, які своїх жінок до громадських рад узагалі не вибирали”. Чому українці мають наслідувати “практичних жидів”, а не нпр. практичних англійців та американців, в яких жінки мають виборчі права до комунальних управ від 1869 р.? Хто вірить у майбутню місію українського жіноцтва в житті нації, той признає також жінкам у житті громади ролю творчого по-

важного чинника. Дасть Бог, що вже й ті перші “білі круки”, які увійшли тепер до громадських управ, не заведуть наших надій і сповнять свої громадські обов’язки на користь українського народу.

Мілена Рудницька

Діло. — 1927. — 18 серпня. — Ч. 183. — С. 1-2.

ЕКОНОМІЧНА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ЖІНКИ

У вузьких рамцях реферату неможливо з’ясувати проблему економічної незалежності жінки в цілій її ширині й глибині. Питання господарської самостійності жінки — це ж центральне і рівночасно одно з найтяжчих, одно з найбільш складних питань фемінізму. Воно в’яжеться, з одної сторони, з економічним розвитком модерної суспільності, з сучасними формами продукції і виміни, коротко кажучи, з об’єктивними чинниками цілого нашого господарського життя. А з другої сторони, це питання порушує суб’єктивні, особисті можна сказати, найбільш інтимні струни жіночої душі. Бо в ньому відзеркалюється проблематика сучасної жінки, цілий трагічний дуалізм її життя, завішеного між двома протилежними тенденціями: між материнством і змаганням до повного індивідуального розвитку. Конкуренційна боротьба обох полів, форми родинного життя, навіть само існування родини, як клітини суспільного устрою, а даліше напрямні дівочого шкільництва, що оформлюється під впливом поглядів на життєві завдання жінки, всі ці питання залежать від такої чи іншої розв’язки справи самостійного звання жінки. Що більше, ціла майбутня творчість жінки, отже в остаточній консеквенції доля жіночого руху, що своє оправдання й свою силу черпає з віри в духові спроможності жіноцтва та його культурну місію, вони також залежать від того, якими шляхами піде розвиток жіночої праці. Бо нема сумніву, що, коли б стати на становище що одинокою ділянкою діяльності жінки повинні остати домашнє хазяйство, коли б позбавити жінку самостійного звання, а через те суспільного становища і матеріальної незалежності, то така розв’язка була б однозначна з відсуненням жінки від впливу на громадянське життя та з відібранням

її можливостей стати творчим чинником в будуванні нових форм культури.

З якого-небудь становища підійдемо до проблеми жіночої праці, під яким-небудь кутом глянемо на неї, всюди побачимо цю саму нерозривну мережку ускладнень, на кожному кроці зустрінемо гострі конфлікти між психологічними, етичними і економічними інтересами.

Основний і всесторонній розгляд проблеми господарської незалежності жінки в усіх її розгалуженнях і взаєминах переходить межі короткого докладу і не може бути нашим завданням. Зачнім від короткого історичного огляду. Початки здиференціованої і усупільненої, себто позадомашньої праці жінки, і разом з тим, початки її господарської незалежності сходяться хронологічно з початками жіночого руху тільки до двох, трьох питань, зв'язаних з загальною постановкою проблеми. Не будемо вирішувати на цьому місці незвичайно важкого питання, чи причини жіночого руху господарського чи психічного характеру. Відповідь залежить від того, чи дивимося на історію людства з матеріалістичного, чи ідеалістичного становища. Хто всі суспільні явища і події зводить виключно до господарських умов і причин, для цього також основи жіночого руху лежать в об'єктивних економічних відносинах. Навпаки, хто дивиться на історію як на розв'язаний процес ідей, для того жіночий рух є, в першій мірі духовною течією. Одно не підлягає сумнівові, а саме що вже в самих початках жін[очого] руху находимо побіч себе тісто з собою зв'язані господарські і психічні моменти.

Пригляньмося наперед суспільним причинам жін[очого] руху, бо саме вони є рівночасно генезою позадомашньої праці жінки. Деякі соціологи підпорядковують ці суспільні причини, що викликали жіночий рух, загальному соціологічному закону поділу праці, інші добавчують його генезу у великій переміні форм продукції, що зайшла напротязі останнього століття під впливом розвитку техніки.

Закон поділу, або диференціації праці — це загальний принцип розвитку людської культури і цілого життя, він володіє і кермує зарівно суспільним поступом, як розвитком природничих форм. Чим доскональша і краща яка рослина або звірина, тим їх організм більш здиференціований, а поділ праці розложений на більшу скількість органів, збудованих і призначених для спеціальних функцій. Аналогічну різницю, яка є між вбогим організмом однокоміркової аме-

би, а найвищим твором природи, себто людиною, можна запримітити між первісною передісторичною людською ордою, що була однорадною масою одиниць, сповняючих ті самі функції, а модерною державою, де поділ праці переведений в тисячах виспеціалізованих професій. З тієї точки погляду, еманципація жінок являється міжприродним і необхідним продовженням спеціалізації праці, яка знова є умовою всякого поступу і невмолимим законом природи. Наколи би кожна людина хотіла сама собі споряджати ті всі речі, яких її треба, то на такій первісній організації праці потерпіли би незвичайно якість людської продукції, час і матеріал. Лише завдяки усупільненню праці, значить завдяки цьому, що більша скількість людей розділює між себе яку-небудь чинність і так спільно її виконує, стали можливими всі добутки культури. Кілька чи кільканадцять тисячок літ тому взад було для кожного мущини таким самим, “природним званням” полювання та будування власної хати, як ще вчора вважалося “природним званням” і “святим обов’язком” кожної жінки домашнє хазяйство.

Могутній принцип поділу праці привів у минулих епохах спеціалізацію всіх чоловіків і тим робом спричинив повстання цивілізації, тепер він охоплює щораз більше другу половину людства: жіноцтво, а переведений послідовно зродить нову добу людської культури, що в противенстві до попередньої буде витвором праці обох полів.

Ось так пояснюють повстання і історію жіночого руху ці соціологи, для яких закон диференціяції праці є загальним законом розвитку культури. Вони добачують всі поступи культури в постапах усупільнення і організування праці, а історія жіночої праці є для них лиш одним звеном в еволюційному ланцюсі.

До подібних висновків приходять також приклонники тези, яка твердить, що жерелом жіночої усупільненої праці, рівночасно жіночого руху є великанський поступ техніки. Цей розвиток техніки, спричинивши зі свого боку розвиток індустрії, торгівлі і комунікації, викликав переворот у формах продукції, звузив непомірно круг домашнього хазяйства і тим робом приневолив жінку шукати поза межами батьківської або чоловічої хати праці, хліба і експанзії своїх духовних сил.

Процес усупільнення праці описує дуже гарним порівнянням німецька письменниця, соціолог і ідеолог фемі-

нізму, Гелена Лянге. Родинні хазяйства — це острови, які оточують суспільне море. Воно поступово і непомітно охоплює собою, на протязі довгих соток і тисячок літ, один шмат родинної землі за другим і творить з нею світ соціального життя, соціальних відносин. З розвитком людства затісняються щораз більше рами родинного вогнища, домашнього хазяйства, як осередок продукції, витратить господарське значіння, а вслід за тим росте вага збірної, організованої праці, поглиблюється та поширюється вага суспільного колективу в усіх його формах: промислового підприємства, громадської організації, держави. Одна функція за другою переходить з кола примітивної хатньої господарки до суспільності, щораз нова сфера людської діяльності спеціалізується і організується в самостійну галузь, яка веде своє життя незалежно від родини і служить вже не лиш членам одної родини, а загалові.

Так захопило суспільне море чоловіків, пересунуло точку тяжести їх діяльності з родинного русла в русло громади. Життя жінки розвивалося далі всеціло і неподільно в межах сімейного вогнища. Одинокий кола діяльності жіноцтва — це була домашня праця, яка є типом первісної, нездиференційованої праці, що здебільша, має на цілі здоров'я і вигоду членів родини.

Одначе прийшла черга і на жінку. Суспільне море захопило своєю хвилею також родинне звання. Хатня продукція, яка ще в часах середньовіччя заспокоювала бодай половину всіх людських потреб, а яка переважно лежала в руках жінки, в ХІХ столітті, в столітті техніки, перейшла в область усуспільненої праці, згуртувалася по окремих званнях і фабриках. Хатнє хазяйство щораз більше обмежилось до сфери прокормлювання родини, роблення домашніх порядків та частинного виховання дітей. Коли анахронізмом став напис, який Римляни виписували на могилі померлої жінки: "domum servavit, lanam fecit"* , коли кола домашнього вогнища затіснився так, що перестав бути для жінки вистарчаючим варстатом праці, та не давав їй матеріального забезпечення, з тією хвилиною жінка кинула чотири стіни рідної домівки і вийшла в широкий світ усуспільненої праці.

В історії жіночої праці окрема згадка належить всесвітній війні. Вона вивела на ринок праці мільйони жінок, які

* "Хаті служила, полотно ткала" (лат.).

— психічно заскочені і фахово невідготовлені — все-таки блискучо здали іспит своєї працездатності. Недостача історичної перспективи ще не дозволяє оцінити як слід далекосягlosti впливу війни на процес усупільнення жіночої праці. Щоправда, демобілізація і повоєнні господарські відносини спричинили масову редукцію жінок і відкинули жінок з добутих в часі війни позицій, але, без сумніву, глибокі сліди цієї ролі, яку жіноцтво відіграло в часі війни, остали зарівно в господарському житті, як і в психіці суспільності.

Наведений короткий начерк жіночої праці повинен переконати всіх, що господарська незалежність жінки зродилася з об'єктивних, суспільних та технічних причин. Професійна праця жіноцтва — це в світлі історії природний соціальний процес, спричинений силою залізної конечности господарськими відносинами. Ніякі теоретичні міркування, ніяка доктрина, а природний і могутній розвій людства приневолив жінку взятися до зарібкової праці. Бо з одної сторони жіночі руки потребували праці, якої не стало для них дома, коли звузився круг домашніх занять, а народне господарство (Volkswirtschaft) не могло обійтися без помочі жіночих рук, коли одна по другій ділянка давнього домашнього хазяйства стала предметом соціальної продукції.

На протязі цілої історії людства жінка працювала все. Поза заняттями, зв'язаними з материнством, жінка від найдавніших часів працювала на поли господарської продукції, вона все і всюди була не лиш консументкою, але і продуценткою. В давніх доісторичних часах жінка виконувала всі праці крім воювання і ловів, отже приміром, також управу ріллі; опісля вже в історичній добі, вона вела великий апарат домашнього хазяйства, в яке тоді входили праці виконувані сьогодні в механічних ткальнях і кравецьких робітнях, в майстернях килимів і фабриках панчіх, в фабриках консерв і в аптеках, в фабриках мила, пекарнях та в пральнях. Така жінка була могутнім, господарсько-продуктивним чинником, яким ще сьогодні є селянка. Вона не лише зберігала добро, добуте чоловіком, але сама творила матеріальні і культурні цінности, творила їх буквально з нічого. Продукція і обробітка сирівців лежали в її руках. Зміна економічного життя відняла в неї ці можливости. Домашнє хазяйство так звузилось, так затіснилось, що воно не лише матеріально не забезпечувало жінці про-

житку, але й психічно не могло довше виповнити її життя в ньому, не могли бути використані її творчі спроможности. В противному випадкові творчі сили жіночого духа зниділи б, їй грозив би паразитизм, перед яким так дуже остерігала громадянство письменниця Schreiner, побоючись, що разом із жіноцтвом зледащіє й суспільність. Ось так описують і пояснюють соціологи історичний процес позадомашн[ьої] професійної праці.

Покиньмо, одначе, історичні міркування і перейдім до сучасного менту. Про стан фактичний поінформують нас найкраще цифри, статистика. Ось декілька дат взятих із статистики Німеччини, які свідчать про постійний зріст зарібкової праці жінок. Вже передвоєнний перепис населення вказував, що число професійно працюючих жінок зростає багато швидше, ніж чоловіків. І так між роком 1882 а 1907 зросло число мущин, зайятих в професіях о 19,86%, коли в тому самому році відсоток заробляючих жінок піднісся о 56,78%.

В повоєнних роках число жінок, що працюють поза домом в ріжних професіях зросло ще більше. Воно зростає в усіх краях і народах з року на рік, причому ця звижка є багато сильніша, ніж зріст числа жіночого населення. Коли в 1907 р. з усіх дорослих жінок, себто жінок між 16 і 60 роками життя, одна третина, себто 33% мала позадомашнє заняття, то в 1925 р. вже 50% дорослих жінок були господарсько незалежні.

На доказ господарської сили жінок подам декілька дат з американської статистики. В 1926 р. 41% всіх заробітків одержали в З'єдинених Державах Амер[ики] жінки. Вони заплатили на протязі 1926 р. 3.297.527.189 долярів доходого податку, причому 44 жінок платили податки від міліона долярів доходу (чоловіків 42!), а 139 жінок від півміліона долярів річного доходу (123 мущин). Економісти З'єдинених Держав доказують, що майно в Америці переходить поступенно в жіночі руки. Власником 80% всіх асекураційних поліс є в Америці жіноцтво.

Коли запитаємо, що приневолює сьгодні жінку покидати традиційні заняття і шукати позадомашньої праці, то відкриємо тут зовсім анальогічні причини, які виявила нам аналіза історичного процесу усупільнення жіночої праці. Отже, з одної сторони, причини господарського, з другої — психічного характеру. З одної сторони важкі господар-

ські відносини, тяжка, щораз тяжча боротьба за насущний хліб, яка не дозволяє мужині винести самому тягару за-безпечення цілої родини. Батьки не є в силі удержати до-ростаючих і дорослих дочок, чоловіки не в силі удержати своїх жінок і дітей. До цього долучаються зростаючі з по-ступом цивілізації вимоги, фізичні вигоди і духові потре-би, щораз вищий життєвий рівень суспільності. Технічні винаходи відтяжують жінок від непотрібної праці в домаш-ньому хазяйстві, але вони рівночасно вимагають вкладу біль-шого капіталу в хазяйство. Всі інвестиції, які заощаджують жінці час, які мають на цілі раціоналізацію домашньої гос-подарки, всі ті технічні апарати, що зводять до мінімуму працю в кухні і в мешканні коштують гроші, яких не в силі заробити сам чоловік. І хоча нема сумніву, що для бага-тьох жінок, головно для жінок пролетаріату, рішачим мо-тивом зарібкової праці є гірка потреба, крайня конечність, біда і нужда, так з другого боку, нема сумніву, що для щораз більшого числа жінок господарська незалежність стає духовою потребою, стає внутрішньою конечністю. З госпо-дарської необхідности зродилася з часом не менше сильна психічна необхідність. Модерна жінка змагає до економіч-ної незалежности, бо ця економічна незалежність є для неї передумовою її духової самостійности, є для неї етичним обов'язком. І хоча для численних жінок позадомашня праця є нічим більше як жорстокою боротьбою за прокормлення себе і дітей, а то для багатьох інших вона є змістом життя, є джерелом внутрішньої радості і росту психічних сил, є чинником наскрізь будуючим.

Право на працю, право до свобідного вибору звання, відповідно до вродженого хисту і замилювання — це одно з основних прав кожної людини. Традиційний поділ праці, який засуджував ціле жіноцтво на однородну і одно-сторонну роботу в домашньому хазяйстві, цей поділ праці не видержує психологічної критики. Чому приказувати по-ловині людства виконувати ті самі заняття, нехтуючи на-прямом умовности та суб'єктивними нахилами одиниць? Що при виборі звання мусить рішати індивідуальний талант і замилювання, це сьогодні річи загально признані. Сьогод-ні, коли побідила засада тайльоризму, засада поставити і використати кожную одиницю там, де вона може бути най-більш корисна (*“Der richtige Mann als richtiger Pfals”**) і

* “Справжня людина як справжня опора” (нім.).

коли психотехніка мірить в лябораторіях строгими експериментальними методами умовість людини і скеровує її у відповідному напрямі. Не від речі може буде пригадати, що ще на довго перед повстанням експериментальної психології і психотехніки піднісся протест проти традиційного поділу праці, як противного психолог[ічним] законам і нехтуючого жіночою індивідуальністю. Підніс його ще в старинній Греції титан людської думки, Плато[н]. В V книзі своєї "Politeji"* , малюючи утопійну, ідеальну державу, Плато[н] говорить про психічні різниці між обома полами та про індивідуальні різниці між одиницями. Для нього жінка це не є незріжничкована представниця своєї раси, ні, вона закінчена, здиференційована індивідуальність. Між поодинокими жінками існують зарівно в умовій, як і в моральній сфері не менчі різниці, ніж між поодинокими чоловіками. "Одна жінка, — каже Платон, — має вже з природи хист до медицини, а друга його немає, одна є музикальна, а друга ні. Одна любить фізичні вправи і є смілива, друга любить філософію, а інша її ненавидить". Веліти всім жінкам займатися хазяйством і відсувати їх від громадських справ це, на думку Платона, так само нерозумно і несправедливо, як прим. приказати всім лисим бути шевцями, а всім довговолосим кравцями. Після тих міркувань Платон доходить до висліду, "що нема в державі ні одного заняття, яке належало би виключно чоловікові, як мушціні, або виключно жінці тому, що вона є жінкою. В рівній мірі поділила природа між них таланти і тому жінка має з природи право на кожну працю, як і мушціна". Платон домагається допущення жінок до кермування державою і запевнює, що "це не є ніяке неможливе або нерозумне домагання, воно є в повній згоді з законами природи; навпаки теперішній поділ праці є, правду сказати, противний природі".

Дотеперішній хід думок довів нас до висліду, що заробітня праця жінок і господарська незалежність жінки ідуть по лінії історичного розвитку і відповідають психологічним законам. За самостійним званням жінки промовляють чинники об'єктивного і суб'єктивного характеру. З об'єктивних: ми навели право диференціяції праці, сучасні форми продукції, важкі матеріальні відносини; із суб'єктивних: право кожної людини до улюбленої праці, тугу жінки за власним змістом життя, за власним, довільно вибраним, собою сот-

* "Держава" (грец.).

вореним, кругом діяльності, її надію найти в цій діяльності розвиток власної особовости, її бажання доложити своєю працею до величнього храму культури своєю, хоч і як скромну, цеголку. Одначе, кожна справа має своє "одначе". Коли б питання господарської незалежности жінки виглядало так простолінійно як ми це досі з'ясували, воно загалом не було б "питанням". Тимчасом, як я це вже у вступі зазначила, це одна з найтяжчих проблем фемінізму. Тут сходимо на терен конфлікту відомого під назвою "звання і подружжя", або радше "звання і материнство".

В чому лежить цей конфлікт, яка його істота? Щоби це зрозуміти, повернім найкраще до наведеного вгорі порівняння Гелени Лянге. Суспільне море на протязі історії поступенно заливало родинні острови і переносило одну за другою ділянку жіночої діяльності в русло усупільненої праці. Це порівняння є правдиве під одною умовою. А саме, що суспільне море задержалося, бо мусіло задержатись перед одною ділянкою, якої не в силі було вирвати з круга родини; перед ділянкою, яка була, є і завжди буде основним угольним каменем непохитною основою тих родинних, розкинутих по суспільному морі, островів. Воно задержалось перед материнством. Таким робом життя сучасної жінки пливе в двох різних руслах в родинному і суспільному, її сили роздвоюються на два ріжні, часто собі протилежні господарчі системи: на домашню і усупільнену працю, її душа стає тереном боротьби між інтересами родини і інтересами продукції, стає тереном конфліктів між обов'язками родинними і професійними. Родина не вимагає вже від жінки всіх її сил через ціле її життя, але вона не може звільнити її від всіх обов'язків, вона абсорбує її раз сильніше, другий раз менш сильно. Лиш невелика частина жінок переводить своє життя неподільно в родинному крузі — переважаюча більшість веде двоєрідне життя, якщо не рівночасно, то бодай в слідуючих по собі періодах.

Наведу декілька статистичних дат. В Німеччині в 1924 р. — 81,5% дівчат, які заклали подружжя, працювали професійно. З працюючих жінок між 30-50 р. життя 66% були замужні (1907 р.). Дуже характерний факт, що на протязі 20 останніх літ в усіх державах зріст професійно працюючих замужних жінок був більший, ніж зріст числа незамужних жінок. Відсоток замужних жінок на загальне число жінок, що заробляли збільшився на стільки:

в Німеччині з 16% на 30%

а Австрії з 39% на 41%

в Франції з 43% на 52% і т. і.

Це голі цифри. Але за тими цифрами криється безліч трагічних конфліктів мільонів жіночих егзистенцій, яких життя розбивається між двома центрами, між службою для ґатунку, а вимогами автономної особовости. Бо в цьому, на мою думку, лежить найглибша істота конфлікту. Не зовнішній роздор між званням а подружжям, між працею а материнством є осею цеї трагедії. Вона узмістовлюється в роздорі між половим і духовим призначенням жінки. Колись, в мітичній минувшині, якої сліди находимо в релігіях майже всіх народів, в часах матріярхату, жінка здійснила була єдність фізичного материнства з своєю культурною місією, довела до гармонії завдання супроти ґатунку і завдання супроти себе. Опісля, коли розбудова суспільного життя оставила на боці жінку-матір, ця метафізична гармонія була захитана, жінка зійшла до рівня лише половой істоти. І тепер вже від соток літ веде жінка боротьбу за свою духовість, шукає доступу до світа ідей, старається скинути з себе окупи полового рабства і найти безпосередній зв'язок з людством. Бо досі ціла її роля, серед людства зводиться до того, що вона жила в такій чи іншій формі для чоловіка, як його рабня, подруга його чи в найкращому випадкові як його інспіраторка, товчок його поривів, його творчости, джерела натхнення. Були, щоправда, вже і в минулих віках пробліски зрозуміння для права жінки жити власним життям. Були жінки, що думками і тугою виходили поза тісний круг служби для продовження людського роду. Траплялися навіть виїмкові одиниці, блискучі таланти, які вміли прорвати всесильні ланцухи суспільного ладу.

Всі ці виїмкові жінки переживали конфлікт між особистими аспіраціями до повного розвою своїх духових сил, а т. зв. "природним званням". В XIX віці цей конфлікт одиниць стає загальним соціальним явищем, стає "жіночим питанням". Його розв'язка лежить в синтезі материнства і духа, індивідуальної волі і космічного призначення жінки.

Повернім з метафізики на ґрунт реального життя. Не можемо тут слідкувати за всіма родами, формами і степенями конфлікту, що заходить між материнством і званням в житті жінки. Інакше він проявляється у жінки-робітниці, яка при сьогоднішнім устрою домашнього хазяй-

ства і при сьгоднішніх відносинах фабричної праці паде буквально під подвійним тягарем професійних і родинних обов'язків. Інакше знова виглядає цей конфлікт у жінки-інтелігентки: для неї він стає в першій лінії питанням психологічним, питанням антагонізму двох протилежних душевних інтересів.

Обмежений час не дозволяє обміркувати ті всі моменти, які ускладняють ще проблему праці і економічної незалежності жінки. Треба здоволитися лиш побіжним їх перерахуванням. На першому місці слід згадати про те, що цілий могутній організм новітньої продукції, цілий апарат народної економіки був розбудований і обчислений на чоловічу міру, на міру сил чоловіків, що цілий свій час присвячують неподільно професії. Не лиш квантитативно, але і квалітативно, себто щодо способу, характеру праці, активним мірилом в світі матеріальної і духової продукції був виключно мущина. Коли жінка хотіла звести з ним конкуренційну боротьбу, вона не мала іншої ради, як пристосуватись до того чужого собі світа, засвоїти собі чоловічі методи праці, дарма що ці методи були нераз чужі її жіночій психіці. Дальше моментом утруднюючим часто жінці успішну конкуренцію з чоловіками є недостача професійного підготовлення. Ще сьгодні мало некваліфікованих робітниць у всіх званнях є без порівняння більше, ніж число некваліфікованих робітників. Батьки виражають своїх дочок в світ без солідної професійної освіти, бо вона в їх очах є не базою цілої майбутності дівчини, не основою її життєвої кар'єри, як у хлопців, лиш асекурацією на крайну потребу, себто асекурацією на випадок, коли б дівчина не вийшла замуж. А також і самі дівчата вважають часто свою зарібкову позадомашню працю лише прикрою провізорією, яка минеться з хвилиною, коли прибувають щасливо до пристані подружжя. І тому легковажать її, не концентрують своїх сил на професії в тій мірі як хтось, для кого його звання є головною ділянкою діяльності і підставою життєвих успіхів. А отся несолідність підготовки і ця несерйозність відношення до власної праці, цей цілий епізодичний характер жін[очої] господар[ської] незалежності, дискредитують всяку жіночу працю, навіть кваліфіковану, обнижують жін[очі] платні і є причиною, що жінки не можуть увійти на вищі щаблі.

Майже у всіх професіях жінкам доступні є лише низші підрядні становища. В усіх краях світа жіночі платні є низ-

ші від чоловічих. Додайте до цього, що жінки через свою слабшу від чоловіків зорганізованість не відграють належної ролі в професійних організаціях, а дістанете невідрадану картину відносин, серед яких жіноцтво промощує собі шлях до господарської незалежності. Очевидно, найбільше терпить серед тих відносин жінка, яка крім професійної праці має ще й родинні обов'язки.

Питання гармонійної сполуки подружжя і звання сьогодні ще не розв'язане. Розбіжності концепцій в цій справі, чого докази находимо у великанській дотичній літературі, наказують нам сумніватись, чи загалом можна подати одностайну, послідовну розв'язку цієї проблеми вже сьогодні, розв'язку, яка могла б стати загальнообов'язуючою нормою вже на нині. А все ж таки, хоча теорія не дала досі вдоволяючої відповіді на це питання, розв'язують його вже сьогодні кожного дня мільйони жінок. Розв'язують його кожна по-своєму, раз більш, другий раз менш щасливо, за нещасливу розв'язку платять часто дорогою ціною внутрішнього супокою власного життя. Ці мільйони жінок, які шукають, або найшли можливість сполуки материнських і хазяйських обов'язків з правом вільної людини на себе саму, вони з найсильнішим доказом, щоправда є на боці тих, які вірять, що така злука є можлива.

Не тут місце подавати всі погляди про конфлікт між званням і подружжям. Вистаче пригадати декілька засадничо різних концепцій. Праве крило творять приклонники повного розділу подружжя і звання в формі відмовлення замужній жінці права на позадомашню працю. Вони доказують, що материнство можна погодити лише з працею біля домашнього хазяйства і що кожне інше звання, кожна інша фізична чи умова праця, стоїть в непоборимій суперечності до обов'язків жінки як матері. Вони годяться, що найбільше на зарібкову працю незамужних, зг[лядно] бездітних жінок, а діяльність жінок замужних вони хочуть і на будуче обмежити лише до обсягу власної родини і власної хати. Протилежність цього крайно правого є крайно лівий погляд, який хотів би висвободити жінку з її домашніх і родинних обов'язків через соціалізацію домашнього господарства і соціалізацію виховання дітей. Обі ці концепції, хоча крайно собі противні, згідні є в одному, а саме в цьому, що не вірять в можливість погодження з собою родинної і громадської усупільненої діяльності жінки. Тим

двом екстремам протиставиться сучасний фемінізм, який стоїть на становищі ідеї засадничої сполуки материнства зі званням. І то в формі, яка уможливила би також замужній жінці повну професійну діяльність і економічну незалежність. Розв'язку конфлікту між материнством і званням, і гармонійне об'єднання обох досі протилежних життєвих тенденцій, фемінізм надіється досягнути через якнайдалше посунену раціоналізацію домашнього господарства і завдяки цьому зведенню *ad minimum** домашніх робіт, далше через еластичне пристосовання професій до життя жінок так, щоби жінка могла хвилево покинути звання на час виконання материнських обов'язків і опісля знова до нього повернути. Багато подій прив'язуються до соціального законодавства, та до господарських реформ. Загальне скорочення часу фабричної праці стає можливе при щораз більшим удосконаленню техніки. Скорочення часу праці до 42 годинного робочого тижня пересувається щораз більше зі світа фантазії в світ дійсности. Охорона жін[очої] праці, в першій мірі охорона материнства, дальша розбудова забезпечення на випадок недуги вдів і сиріт, материнські ренти, виплачувані державою, або суспільними установами забезпечення, щось в роді нинішніх кас хорих, кормильні кімнати для немовлят, кооперативні дома, дитячі ясла в фабриках як це заведено в Італії, всі ті хазяйські реформи дають жіноцтву спроможність щораз лекше погодити професію з материнством. Зокрема, справа раціоналізації домашнього господарства — це сьогодні великий розділ організації праці і рівночасно жіночого питання. На цю тему пишеться сьогодні десятки книжок, її присвячується окремі журнали уряджується великі виставки, на яких демонструються всі ті винаходи, що мають запобігти марнотратству дорогоцінних жіночих сил в малопродуктивних, так дуже виснажуючих домашніх заняттях. Окрема галузь архітектури має на цілі перевести будову мешкального дому під кутом заощадження жінці всяких зайвих витрат енергії. В розположенні кімнат та у внутрішньому їх урядженні береться під увагу кожний крок, майже кожний зайвий рух жінки. А всі ті винаходи, всі ті урядження мають на цілі звільнити жіночі сили і спрямувати їх у русло більш продуктивне (під господарським і культурним оглядом).

* До мінімуму (лат.).

Бо сьогодні вже ніхто не дискутує над тим, чи сполука подружжя і звання є в практиці можлива до переведення, дискутується лиш над тим, як їх найкраще сполучити, в чому лежать труднощі і як їх усунути. Нема сумніву, що абсолютний і релятивний приріст професійної, позадомашньої праці замужніх жінок є загальним, міжнародним явищем. Нема сумніву, що для багатьох родин ця професійна позадомашня праця замужніх жінок є прямо питанням їх екзистенції. Нема сумніву, що родинні обов'язки не вимагають постійно через ціле життя всіх сил жінки, та що обмежувати лише до них зміст життя жінки, значить за-суджувати багато жінок на певного рода дегенерацію.

Ставити перед жінкою дилему: “подружжя або звання”, це один з найбільш несправедливих пересудів і одна з найбільш вирафінованих, протиприродних жорстокостей сучасного світа. Бо “подружжя або звання”, то значить в іншій мові “галапасництво або целібат”, резигнація з інтелектуальних, або резигнація з еротичних потреб людини. Історія не знає такої альтернативи і ніколи материнство не було для наших попередниць перешкодою в продукції дуже важних, з господарського становища, цінностей, так само як всестороння і відповідальна праця не були для них перешкодою до особистого щастя. Змінилися форми господарського життя, отже, мусів змінитися також терен жіночої діяльності, і нашим обов'язком змагати до такої реформи суспільного устрою, в якому умови праці були би приноровлені до вимог жіночої природи. Перебудова суспільности по лінії здійснення інтелектуальних, як і еротичних потреб обох полів лежить в інтересі людства і вона, безумовно, є можлива. Кожна людина має право до звання і до подружжя, одно не сміє бути ціною другого. Звання дає економічну незалежність, внутрішню свободу, вплив, суспільне становище. Але воно не може, поминаючи виїмкові, геніяльні одиниці, дати ні чоловікові, ні жінці того щастя, яке дає еротика. Любов, подружжя, материнство — ось природний шлях жіночої еротики. Нікому не прийшло б на думку вимагати від мущини резигнації з щастя і любови, як ціну за економ[ічну] незалежність. Так само і для жінки звання не можу бути, як кажуть німці *Mutterschaftersatz**, як з другого боку сповнення еротичних бажань, себто подружжя і материнство, не може їй заступити тих ціннос-

* Заміна материнства (нім.).

тей, які її дає економічна незалежність і об'єктивна праця. Лише звання дає можливість експансії приспаних сил та безпосередній зв'язок з громадським життям.

Візьмим ще під увагу цілий ряд цінних прикмет інтелекту і характеру, які жінка набуває при виконванні професії. Духова дисципліна, дисципліна думок і почувань, строгий річевий спосіб думання, спромога відрізнявати річі дрібні і маловажні від важних і великих, економічний і методичний поділ часу, планова організація праці — ось благородні наслідки участі в усуспільненій праці. На менчі користи зискує жінка для свого громадянського вироблення і поширення світогляду. Щойно, через зарібкову працю жінка стає громадянкою суспільною істотою, *зоон політikon** в первісному, аристотелясівському значінні цього слова. Приневолена самостійно заробляти на життя, вона набуває суспільної зрілості і карности. Вона починає цікавитися обов'язуючими законами і політикою, бо вона торкається безпосередно її елементарних господарських інтересів. Вона розуміє цілу скомпліковану махіну модерного суспільного устрою, на власній шкурі переконається про залежність одиниці від колективу, від господарських і політичних відносин держави. І через те, вона починає приймати участь в усіх зорганізованих проявах життя свого народу, в ній зроджується почуття громадянської відповідальності, поширюється круг її зацікавлень, її світогляд. З другого боку, і держава зачала числитися з жінками, як з реальною силою, щойно тоді, коли жінка стала самостійно заробляти, коли стала продуцентом, коли стала податником.

Через власну професійну працю жінка стає незалежна не лиш в зовнішньому, матеріальному значінні; рівночасно вона стає незалежна в своєму особистому відношенні до мужчини, у відношенні до сексуальності. Власний гріш дає жінці не лиш свободу рухів, свободу вільно рішати про свою долю. Він має також великий вплив на зріст почуття внутрішньої суверенності. Не будемо тут вирішувати питання, чи правдивою є історична теорія, що сексуальне рабство жінки було вислідом її економічної залежності від мужчини. На всякий випадок сучасна жінка вважає власне звання і економічну незалежність за етичний обов'язок, бо її почуття моралі і почуття людської гідності бунтується проти ста-

* Суспільна істота (давньо-грец.).

рої форми подружжя, яка любов між мущиною а жінкою зводила до справи матеріального забезпечення жінки. Як автономна одиниця, вона творить свідомо своє власне життя, вибирає собі сама сферу діяльності, визначає собі свою життєву мету. Сучасна жінка шукає власної праці, власної долі, завдяки цьому, що має власний ґрунт під ногами, вона нікому не стане тягарем. Як у давних часах, так і сьогодні, жінка бачить своє найвище особисте щастя в любови. Одначе в'язати своє щастя з другою людиною, це зовсім не значить для неї робити зміст і суть цілого життя залежним від другого. Вона живе власним життям, а не лише як додаток до життя мущини, не на це, щоб йому добре жилося на світі. Вартість її життя не може залежати від цього, чи вона найшла чоловіка, чи ні, чи мала діти, чи ні. Від тих моментів залежить, може, її особисте щастя, але не метафізичне значіння її життя. Сучасна жінка має власне, безпосереднє відношення до людства, як людина, а не лиш посереднє через свою функцію продовження людського роду. Вона є глибоко переконана, що вона не є лише половою істотою, що її призначення як людини виходить поза її призначення полове, як жінки і матери, що родина не є самотньою царинною її діяльності. Вона не дозволить собі відібрати право до власного звання і економ[ічної] незалежності, як з другого боку, не зрезигнує з природного права до любови. І тому — повторяю ще раз — альтернатива “звання або подруже” для нас не існує. Лише сполука обох ділянок може виповнити сучасній жінці зміст життя.

ЦДІА України у Львові*, ф. 319, оп.1, спр. 125, арк. 19-57. Оригінал, рукопис.

Текст виступу на Загальних зборах Українського Жіночого Товариства “Союзу Українок”, 22-23 грудня 1929 р.

* Центральний державний історичний архів України, м. Львів. — Далі: ЦДІА України у Львові.

“СПРАВА МАЄ ВСІ ВИГЛЯДИ НА ДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК НА МІЖНАРОДНЬОМУ ТЕРЕНІ”

Розмова співробітника “Нового Часу”
з посолкою Міленою Рудницькою
після її повороту з Женеви і Лондону

Співробітник “Нового Часу” звернувся до п. посолки Мілени Рудницької після її повороту з Женеви і Лондону з проханням о кілька хвилин розмови. Пані посолка дуже радо згодилася на те, даючи на поставлені три питання такі відповіді.

— Чому українська справа не пішла на порядок нарад в часі травневої сесії Ради Союзу Народів?

— Відповідь на цей запит дає комунікат Комітету Трьох, проголошений в справі українських петицій дня 23 травня ц. р. в Женеві. Прочитайте, будь-ласка, цей комунікат уважно, читайте не лиш його слова, але й те, що в ньому сказано між рядками, а знайдете повне вяснення, чому Комітет Трьох, якому Союз Народів доручив розгляд українських петицій, не передав ще нашої справи на засідання Ради. А саме, в комунікаті говориться, що “розв’язка питання можлива лише після докладного досліду всіх різнородних співчинників проблеми” та що Комітет “постановив здержатися *покищо* від основного рішення”. Іншими словами: Комітет Трьох не вважає ще своїх студій над польсько-українським питанням закінченими, він здає собі справу, що це проблема складна і важка, і тому “покищо”, не передав її під розгляд Ради. Читайте другий уступ комунікату, а знайдете в ньому дальші пояснення на Ваш запит. Там говориться про вяснення представника Польщі, про його запевнення і зобов’язання полагодити нашу справу внутрі Польщі шляхом заспокоєння польським урядом наших слущних домагань. Не треба Вам хіба пригадувати, Пане Редактор, що в міжнародньому світі міністри закордонних справ взаїмно собі вірять тому, що не допускають навіть можливости, щоб інформації і приречення представників держав не були згідні з правдою. Тож і не дивниця, що повірили в запевнення представника Польщі...

— Так, на Вашу думку, проголошений Комітетом Трьох комунікат не є зліквідуванням справи?

— Якраз навпаки! Я глибоко переконана, що справа має всі вигляди на дальший розвиток на міжнародньому тере-

ні, та що Комітет Трьох не випустить її з своїх рук. Прошу також не забувати, що англійські парламентарі, які заінтересувались були нашою справою і вислали від себе до Союзу Народів петицію, вважають її тепер *своєю* справою.

— Ви згадали про англійських послів. Чи можна поспитати Вас про Ваші вражіння з Лондону?

— На цей запит важко мені відповісти в кількох словах. Скажу Вам, Пане Редактор, хіба коротко, що мої лондонські вражіння є якнайкращі. *Маємо тепер в англійському політичному світі багато приятелів і союзників*, наша справа знаходить в них повне зрозуміння і щирі симпатії. Треба сподіватися, що не відмовлять вони нам своєї піддержки і в майбутньому.

Опубл.: Новий Час. — 1931. — Ч. 68. — С. 3.

КРІЗЬ ПЕРСПЕКТИВУ ОДНОГО МІСЯЦЯ

(Спомини і рефлексії про хід
і вислід справи українських петицій
на останній женеvській сесії)

Львів, 25 червня 1931.

Від закриття травневої сесії Ради Ліги Націй минає саме місяць. І хоча з журналістичного становища справа втратила вже на актуальності, то все-таки може цікаво буде для ширшого громадянства кинути ще раз оком поза себе, щоби зібрати вражіння та зробити підсумки. Перспектива одного місяця дозволяє краще оцінити події, ніж коли дивитися на них безпосередньо, зблизька.

Зовнішня кон'юнктура нашої справи у Женеві не була тим разом така корисна, як у часі січневих засідань Ради Ліги Націй. Прийшли нові події, які відсунули в тінь трагічні випадки з осені минулого року. Справа австрійсько-німецької митної унії та підготовка до конференції роззброєння ваготили над цілою травневою сесією, займаючи найбільше часу та приковуючи до себе увагу політиків, журналістів і публіки.

Вже не помічаєте цього гострого зацікавлення нашою справою серед денниківів цілого світа, від яких зимою, буквально, годі було обігнатися. Вони тепер прекрасно про

справу поінформовані, писали про неї широко у своїх часописах, світ про неї доволі чув і знає. Журналісти підходили б їй, якби вона знову стала “актуальна”, себто, якби прийшла на засідання Ради. Поки що займають супроти неї “вижидаче становище”. Одним словом, коли в січні відомі події і разом з ними українські петиції мали характер “сензації дня”, то тепер цей характер вони втратили.

Однак, скоро переконаєтеся, що ваші перші песимістичні вражіння були поверховні. Коли доводиться вам розмовляти з відповідальними, кермуючими політиками, та передовсім з тими, в яких руках опинилися українські петиції, стверджуєте з радістю, як дуже зросла в останніх місяцях поінформованість про українське питання і зрозуміння його ваги. Всюди вислухують вас з найбільшою увагою, часто ставлять вам запити, що свідчать про детальну знайомість подій і нашого становища, часом передають на ваші руки запевнення симпатії та прихильності. Доводиться вам навіть чути ради і вказівки, що зі справою недодержаних міжнародних зобов'язань з 1923 р. (автономія) треба йти до Міжнародного Трибуналу в Гаазі.

Щоб оцінити як слід ці докази співчуття та зацікавлення, треба взяти під увагу, як дуже ці офіційні дипломати є стримані та обережні, як звикли вони рахуватися з кожним своїм словом. Поруч вдоволення, яке відчуваєте з приводу цих безсумнівних проявів заактуалізування української проблеми в світі, прокидаються в вас, болючі рефлексії: невже ж треба було заплатити аж таку ціну, щоби наша справа після десяти літ мовчанки стала предметом міжнародної дискусії? Невже ж сумління світа таке задеревіле, що щоби ним стрясти, треба було аж таких фактів, як події минулої осені? Нераз перед вашими очима в часі розмов з закордонними політиками, розмов ведених в їх вибагливих кабінетах, або кімнатах розкішних готелів, повстають дантейські картини недавнього минулого... А все-таки потіхою для вас нехай буде, що жертви ваших братів не були даремні. Навпаки, вони стали для справи великим моральним капіталом, який принесе нам відсотки у відповідний момент.

На протязі короткої маєвої сесії Ради Ліги Націй у Женеві наша справа переходила три різні фази. Початкова не була корисна. У двох перших днях сесії не було певности, чи вдасться рушити справу з мертвої точки, чи буде вона ще в Женеві розглядатися Комітетом Трьох, та чи прийде

на порядок пленум Ради. Після двох днів ситуація прояснилася. Стало відоме, що Комітет Трьох відбуває засідання; поширювалися чутки, що він передасть справу Раді, а саме, що передасть її з наскрізь корисним для нас звітом. Що всі ті чутки мали за собою поважну підставу, доказом цього була хоч би сензаційна передовиця в “Журналь де Женев”, п. з. “Польща перед Радою”, якої закінчення звучало мов погроза: “Коли Комітет Трьох не поставить цієї (української) справи на Раду, то англійський уряд виконає свій обов’язок”.

У третій фазі справа з рук “спеців”, які просліджували її в Комітеті Трьох, перейшла на зелений стіл дипломатичних торгів. Вислідом тих торгів був відомий комунікат, устійнений в порозумінні з представником Польщі. Було публичною тайною, що первісна редакція цього комунікату була для нас багато корисніша, та що внаслідок вище згаданих торгів, уляг він великим змінам в користь “заінтересованої держави”.

Нема сумніву, що комунікат Комітету Трьох є документом наскрізь компромісовим. Ліга Націй говорить завжди мовою компромісу і треба добре цю мову розуміти, щоби вичитати між рядками це, що в ній промовчено і недосказано. А все-таки з перспективи одного місяця, і на тлі тих інформацій, які вам вдалося зібрати вже після виїзду з Женев, оцінюєте сьогодні цей компромісовий твір більш оптимістично, ніж в першій хвилині після його появи. Підкреслення складности і ваги питання, поставлення цього питання в цілій його ширині, а не лише з точки погляду відшкодування і сатисфакції за події минулої осені, а передовсім, зовсім недвозначні натяки в комунікаті на зобов’язання, які перебрав на себе представник заінтересованої держави — ось наші позитивні позиції в женеvському білянсі. Додайте до цього сам факт видачі комунікату меншостевою Комісією Трьох — факт, який в десятилітній історії Ліги Націй не має прецедансу. Дивіться на те все під кутом погляду, що наша справа після довгих літ виринає знова перед світом і в цілій своїй гостроті стає предметом міжнародної дискусії...

Безперечно, некорисним для нас є факт, що Комітет Трьох передбачує ще все можливість *внутрішнього* полагодження справи. Одначе, треба надіятися, що скорше чи пізніше, він переконається, яку вартість мають приречення і

зобов'язання заінтересованої держави, і тоді прийде черга на міжнародне полагодження справи.

Пос. Мілена Рудницька.

Діло. — 1931. — 27 червня. — Ч. 141. — С. 1.

НАШІ ПРИЯТЕЛІ В АНГЛІЇ

(Вражіння і рефлексії з поїздки до Лондону)

Користуючи з запрошення англійських парламентарів, подається після закінчення сесії Ради Ліги Націй, з тихого осідку міжнародної політики, до гомінкої метрополії всевітньої імперії: з Женеви до Лондону.

Ще нема року, коли ви відвідали Лондон у характері учасника конгресу Міжпарламентарної Унії. Як дуже змінилися від цього часу відносини у вашій батьківщині, в якій зовсім іншій ситуації і ролі доводиться вам тепер перебувати в Лондоні! Тоді ви прислухувалися супокійно нарадам конгресу, знайомилися з послами різних парламентів світу, брали участь у пишних прийняттях і розкішних прогуляках, оглядали місто, захоплювалися творами мистецтва, — коротко кажучи: ви поводитися майже як безжурний турист. Тепер ви їдете до Лондону у діловій місії, не приватного, а загальнонаціонального значіння і свідомість цього завдання каже інакше оцінювати всі чужинецькі явища, з якими приходять стрічатися.

Ви здаєте собі справу з того, що ваша поїздка є не лише актом товариської куртуазії супроти послів з англійської Палати Громад, та що її метою є не лише зложити подяку в імені Української Парламентарної Репрезентації англійським парламентарям за те, що у важкій для вашого народу хвилині подали йому свою помічну руку. Ні, розумієте, що вам треба доложити всіх зусиль, щоби через живий, особистий зв'язок з англійським політичним світом скріпити його зацікавлення нашою справою та симпатією до нас, а внаслідку цього, запевнити нам дальшу піддержку англійських політичних чинників. Ви бажаєте також зібрати інформації про хід позакулісових подій і вигляди справи, зокрема хочете довідатися, що йшло поза кулісами же-

невських нарад і що саме криється у дипломатичних висловах Женевського комунікату Комісії Трьох.

Тиждень вашого побуту в Лондоні виповнений по береги розмовами, сходами, рефератами. Ваші особисті приятелі та Унія Демократичної Контролі, установа, яка за свою діяльність у нашій справі заслужила собі на вдячність усіх нас, підготували вам зразково цілу програму так, що з одного побачення спішите на друге. Відбуваєте конференції з парламентарними провідниками всіх трьох партій та з іншими відповідальними політичними діячами, відвідуєте редакції великих щоденників, — інформуєте, пояснюєте, переконуєте. Два прилюдні виступи: в парламенті та в Королівському Інституті Закордонних Справ та товариські сходи на терасі парламенту, влаштовані послами з приводу приїзду української делегатки, доповнили програму.

Все наше громадянство знає, очевидно, про петицію 65 англійських послів, вислану до Ліги Націй у нашій справі з приводу відомих подій з осені минулого року, знає також про меморіал, звернений до міністра закордонних справ Гендерсона, з підписами визначних англійських письменників, вчених, політиків, світських і церковних достойників. Але чи багато наших громадян оцінює як слід вагу цього факту, факту, що не має прецеденсу, щоби політики та світочі провідної в світі держави видвигали перед Лігою чужу їм справу, щоби заступалися перед Лігою за далекою їм "меншиною"? І не багато, мабуть, наших громадян розуміє політичну далекосяжність факту, що справу наших петицій взяв у свої руки сам Гендерсон, перебравши на себе провід Комітету Трьох. І може не всі знають, що англійські парламентарі через свої часті, дуже для нас прихильні, інтерпеляції не вгавають робити моральний натяк на свого міністра, щоби він не занедбував справи. Раз вони заангажувалися у нашій справі, зробили її своєю, то річ ясна, що вважають за точку честі і джентельменства, щоби її довести до кінця.

Хоча ви, їдучи до Англії, знали про ці факти і здавали собі справу з їх політичного значіння, то все-таки в Лондоні протираєте очі і не можете вийти з дива. Зустрічаєте на кожному кроці стільки щирих приятелів і відданих вашій справі союзників, збираєте стільки доказів зрозуміння та симпатії, що не можете зрозуміти, як, коли і завдяки чому воно сталося, що цей англійський політичний світ, ще не-

давно такий нам чужий і такий для нас недоступний, став нам тепер близький і прихильний? Раз-у-раз питаєте себе, завдяки чому ми з'єднали тих друзів? Питаєте себе і спершу не находите на цей запит вдоволяючої відповіді.

Відомий характер недавніх подій, ліберальні традиції Англії та глибоко закорінені в англійському громадянстві гуманні ідеї — те все не може бути вистарчаючим поясненням настроїв англійського політичного світа для нас. Цей англійський політичний світ має тепер забагато своїх власних поважних клопотів, він стоїть перед надто великими питаннями, як: справа безробіття, Індій, роззброєння, — щоб міг кермуватися тільки гуманністю. Подиву гідна активність нашої еміграції і її невсипуща пропагандивна праця в останніх місяцях, також не пояснює в цілості розмірів заaktuалізування української проблеми серед англійських політичних діячів. І коли шукаєте дальше за розв'язкою питання: чому завдячуємо зацікавлення та симпатії англійців, то не находите іншої відповіді, як лише ту, що англійці кермуються добре зрозумілим власним інтересом. Політика є мистецтвом передбачування, а англійці є, як відомо, добрими політиками. Вони мабуть передбачують, яким чинником на Сході Європи буде в недалекому майбутньому Україна та зрозуміли, що ключем до розв'язки української проблеми є наша вужча батьківщина.

Пос. Мілена Рудницька.

Діло. — 1931. — 30 червня. — Ч. 143. — С. 1.

ГРОМАДСЬКА ОПІНІЯ

Годі найти друге суспільне явище таке невовиме і таємне, а при цьому таке могутнє у своїй стихійній силі, як явище громадської опінії. Соціологічні основи цього явища нелегко пояснити, нелегко також перевести його аналізу та подати його дефініцію. Воно в'яжеться тісно з питанням психології колективу і жде ще свого научного висвітлення в майбутності.

Одначе, не научній сторінці питання громадської опінії хочемо присвятити ці рядки. Оставимо це соціологам і психологам. А самі пригляньмося ролі громадської опінії

в суспільному житті, зокрема її ролі в житті поневоленої нації. Яка це роля — корисна чи шкідлива, будуєча чи руйнуюча?

Старинна латинська приповідка каже, що “*vox populi, vox dei*” себто, що “голос народу це голос бога”. В цей спосіб старалися старинні Римляне піднести громадську опінію до значіння надприродної сили, непохитної і непомильної у своїх осудах.

Разом зі зростом демократії зростало, на протязі віків, значіння громадської думки. Чим живішу участь брали народні маси в громадських справах, чим сильніше в них було почуття відповідальности за долю нації, тим чуткіша ставала громадська опінія. В сучасній демократичній суспільности громадська думка відграє ролю резонансу і рівночасно регулятора громадського життя, вона реагує на всі його позитивні і негативні події, одобрює їх, або осуджує. Одобрює, коли вважає їх згідними з інтересом загалу та з наказами етики, — осуджує, коли вони цьому інтересові противляться, або коли розходження між словом та ділом, між ідеалом та дійсністю стає надто велике.

Коли громадська опінія грає таку велику ролю в націях, що живуть нормальним, себто, власним державним життям, то наскільки більше значіння громадської опінії для нації недержавної. В житті недержавної нації громадська опінія стає не лише збірним сумлінням нації, але вона мусять часто заступати також функції державного апарату, законні норми та езекутиву влади. Вона, громадська опінія, стоїть на сторожі національних інтересів і національної чести, вона піддержує свідомість живої єдности недержавної нації, завдяки їй нація, неважаючи на своє покалічення, лишається суцільним монолітом. Без громадської опінії нація не викресала б зі себе так цінних прикмет, якими є національна солідарність, активний патріотизм і готовність на жертви. Відпорність супроти противника і відмежування себе від чужого громадянства — це також благородні наслідки громадської опінії, яка береже національний організм від винародовлення і деморалізаційних посторонніх впливів. Ніколи, одначе, громадська опінія недержавної нації не реагує так справно, як у випадках, коли є вражене спільне почуття національної чести. Тоді обурена публична опінія відграє ролю того бакциля, що, викликаючи горячку в хорому організмі, помагає йому горячкою

знищити недугу. Для оздоровлення національного організму громадська опінія не цофається перед гострими, нераз навіть жорстокими засобами, аж до острацизму включно. Якщо громадська опінія є виявом збірної волі і еманациєю збірної думки нації, то яка з цього пливе наука для загалу громадянства, зокрема для його провідників?

Не легковажити громадською опінією, а дорожити нею і пильно до неї прислухуватися! (Прислухуватися до громадської опінії, це не значить забігати за ласку товпи). Не деморалізувати громадської опінії демагогією, не баламутити її і не розбивати, а навпаки, очищувати і цементувати! Горе такій нації, яка позбавлена виховного впливу громадської опінії. Дезорієнтація і розбиття опінії, це дві великі небезпеки для недержавної нації, це два фронти, якими противник старається вдерти до національного організму. Протиставити йому треба єдину, непохитну, солідарну громадську опінію!

Мілена Рудницька.

Новий Час. — 1932. — 7 січня. — Ч. 6. — С. 3.

ЩЕ ПРО ЖЕНЕВСЬКЕ ВИРІШЕННЯ

Розмова з пос. М. Рудницькою

Чи вирішення Союзу Народів є дійсно нашою невдачею, як це представляє польська преса?

“Женевське вирішення може вважати невдачею та частина українського громадянства, яка:

1) Є засутерована польською пресою і все, що ця преса пише бере за правдиву монету.

2) Не здає собі справи з тактики Союзу Народів, з мови, якою він говорить і з форми, в яку він вбирає свої рішення.

3) Підходила до справи з фальшивого становища. Яка думала, що ми йдемо з жалобами до Союзу Народів не на те, щоби усталювати опінію світа про наше положення і наші змагання, а надіялися конкретних користей, і то в короткому часі.

Хто відкидає ті 3 точки підходу, цей мусить погодитися з поглядом, що вирішення Союзу Народів не є нашою поразкою”.

Чим це мотивуєте?

“Рапорт осуджує тими самими словами акти українського терору й відмову польського уряду дати відшкодування неповинним жертвам пацифікації. В однім і другім випадку є вжитий вислів “живий жаль” — а в цій формі в жаргоні Союзу Народів висловлюється найбільший осуд. Дальше рапорт дає нам певну сатисфакцію через ствердження, що винних надужить польських функціонерів покарано.

Не закриваю правди, що при сприятливіших умовах рапорт міг виглядати для нас корисніше. Але коли зважити, що референтом був Японець, який в даній хвилі не хотів наражувати собі ані одної держави, а при цьому кермувався опінією Франції, на якій йому спеціально залежало — нічого дивного, що рапорт був такий, а не інакший”.

Який відгомін найшов рапорт у міжнародніх кругах?

“Найкраще характеризує відгомін дискусія, що була після предложеного рапорту. Ця дискусія була нашою 100% моральною побідою. Наше громадянство не уявляє собі, мабуть, який це величезний успіх, коли представники 4 держав (Англії, Ірландії, Норвегії і Німеччини) заявили зовсім ясно за нами. Треба пам'ятати, що в Раді Союзу Народів принята є тактика невпихання пальців поміж двері. Цебто, ніхто ніколи не забирає голосу в справі, яка не доторкає безпосередньо його держави. В цім випадку представники 4-ох держав відступили від засади і говорили в обороні нації, яка взагалі не має в Союзі Народів свого представника. А за п. Залескім не обізвався ніхто, навіть представники Франції, ані Югославії.

Не менш прихильний відгомін найшла наша справа в світовій пресі. Англійська, швайцарська і німецька преса, майже одногосно, признала рапорт Японця невдоволяючою сатисфакцією для Українців.

Реасумуючи те все, треба ствердити, що цілий хід пацифікаційних жалоб причинився до величезного заaktuалізування української справи в світі. І коли ця акція ще досі не дала позитивних результатів, то дасть вона продовж наступних років, якщо ми будемо послідовно і вміло продовжувати нашу акцію на міжнародньому форумі. Наглядним доказом серйозного ставлення до наших справ міжнародніх чинників є хоча б остання наша жалоба. Під час коли в минулому наші жалоби мандрували, здебільша до коша, остання наша жалоба в справі військової кольтонізації з міс-

ця була принята Секретаріатом С[оюзу] Н[ародів] і признана наглячою.

Очевидно, й у цій справі не можна надіятися будь-яких успіхів, бо законопроект, мабуть ще цього тижня, буде в польським соймі ухвалений. Але капля до каплі...

Говорю це з найглибшого переконання і повною відповідальністю, що укр[аїнське] громадянство, не то не має причин до пригноблення з приводу женеvського рішення, а навпаки — повинно дивитися на нього, як на дуже поважний етап в наших спробах випровадити українську справу на міжнародний форум.

В світі здобуваємо чимраз більше симпатиків і приятелів. А знаємо, що значить опінія світа для народів, які знаходяться в такій ситуації, як ми”.

Опубл.: Новий Час. — 1932. — 18 лютого. — Ч. 35. — С. 1.

“ТЕРПІННЯ І НАДІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ”

(Інтерв'ю посолки М. Рудницької в Римі
від нашого заграничного кореспондента)

“Терпіння і надії українського народу” — під сим наголовком подало “Попольо ді Рома” з 5 марта б. р. ч. 55 інтерв'ю п. М. Рудницької з приводу свого кількадневного побуту в Римі. Для інформації передаю се досить інтересне інтерв'ю в майже дослівнім укр[аїнським] перекладі.

В Римі перебуває — пише названий часопис — п. М. Рудницька, посолка до польського сойму. Вона репрезентує wraz з другими послами компактну масу 7 міліонового населення (се число Поляки зменшують на 5 міліонів) — на полуднево-східних окраїнах польської держави. П. М. Рудницька, котра з рамени українського парламентарного Клубу внесла кілька петицій до Союзу Народів в Женеві в обороні української народности в Польщі, схотіла дати деякі вияснення відносно українського руху, про який в Італії мало що знається.

Ціль українського руху, так каже п. Рудницька, очевидна. Український нарід хоче створити независиму державу, яка обняла б у приближенню всі території з більшістю українського населення, а котрі тепер розділені в Совітських з'єдинених Републіках (850.000 км² і 33 міліони укр[аїнського] населення; в Польщі (135.000 км² і 7 міліонів українців);

в Ромунії (Буковина й Бесарабія з міліоном українців; і в Чехословачії (Підкарпатська Україна з 600.000 укр[аїнського] населення). Словом, наш ідеал, се злука всіх тих земель у одну державу. Все-таки найбільшу увагу звертаємо на українську територію в совітських Республіках і на ту, що знаходиться під владою Польщі, а котрі ще перед 10 літами становили піємонт українського руху й ще нині повинні становити основу для організації національних сил проти російського імперіялізму, який криється під комунізмом.

— Для українців отже найбільший ворог, се російський імперіялізм?

Так є. Наше серце б'є в Києві, мученім червоними варварами. В часі російсько-українським в 1919-21 роках десятки тисяч нашої найліпшої молоді посвятилося для ідеї національної української держави. Се ся жертва не може піти на марно. Освободження України з під Росії неминуче. Се лиш питання часу, коли настане нова війна, нова революція, яка мусить наступити по економічним і ідеологічним заломаню большевизму.

— А українські землі в інших державах?

Мирові трактати, які поділили Україну між ріжні держави, занадто несправедливі, щоб могли остати вічні. Ми самі горячі прихильники ревізії трактатів, піддержуваної так великою шляхотністю духа й політичної інтіінації Італії. Ось приміром, Східну Галичину Конференція Амбасадорів віддала Польщі під певними условинами, яких Польша ніколи не узглядила.

— Так Польша, загалом, нарушувала б ті самі трактати, які проклямує за ненарушими?

Якраз. От наприклад, вона зобов'язалася дати в Східній Галичині "самоуправу" ("уи режим д'автономія"), як се виражено в тексті рішення Конференції Амбасадорів (з 15 марта 1923 р.).

— Як представляється під теперішню пору політична ситуація українських земель під Польщою?

Дуже нещасливо. Польша не лиш не виповнила власні міжнародні зобов'язання, а надто постановила забрати всі ті здобутки публичного й міжнародного права, які українське населення вже було вибороло собі за Австрії. Вистарчить, щоб про се переконатися, переглянути численні українські петиції в архіві Союзу Народів. А й тепер Комітет Трьох студіює українську петицію відносно поведіння

польської поліції з українськими політичними в'язнями; друга, в справі замикання українських кооператив, сеї основи економічного життя українського народу; й ще одна в справі польського закону, який зміряє знищити рештки шкіл з українською мовою.

— А як реагує населення?

Можу сказати, що напруження дуже велике. Особливо молодь майже ціла захоплена протипольським духом, який проявляється в революційних актах і численних саботажах, на які поліція відповідає репресіями, що ще збільшує напруження.

— Властиво випадало б польському урядові попірати український рух, оскільки він звернений проти Москви!

Ціла наша історія, і особливо досвід останніх 12 літ, виказує безсумнівно, що польські уряди ніколи не зрозуміли правдивого значіння і далекосягlosti українського руху для самої Польщі. Вона все шукала порозуміння з Москвою проти українських стремлінь. По правді, й найновіший пакт ненападу, довершений між Польщею а Росією зміряє до закріплення поділу, який постановлено в Ридзі 18 марта 1921.

— Ще одно питання. У яким відношенню стоїть український рух до панславізму?

Ми слов'яне, та рішучо противимося панславізмові, який для нас утотожнюється з російською гегемонією. Український нарід у цілій своїй історії мусів боротися за свою свободу проти егемонічних замірів двох слов'янських народів, Росіян і Поляків. Що більше, по російській революції, коли по двох століттях неволі, повстала свобідна українська держава, то одинока європейська держава, яка не хотіла прийняти дипломатичного представництва України й не визнавала українських пашпортів, була слов'янська держава — якраз Югославія. Вона занадто заінтересована існуванням великої Росії й через се ворожа независимій Україні.

Рим 10 марта 1933 р. (Н)

ЦДІА України у Львові, ф. 406, оп. 1, спр. 34, арк. 75-80. Машинопис.

Інтерв'ю було надруковане повністю, за виключенням лише в одному місці, що приблизно звучало так:

“— А Ви й повірили в ті обіцянки автономії і на неї погодилися?

— Ні, ми ніколи не вірили і ніколи не погоджувалися. Це Великі Держави, що повірили і були обдурені...”

Онацький Є. У Вічному місті. Записки українського журналіста. 1933 рік. — Торонто, 1985. — Т. 3. — С. 91.

ШУМ ДОВКОЛА ЖІНОЧОГО КОНГРЕСУ

Коли українське зорганізоване жіноцтво приступало перед кількома місяцями до праці над підготовкою Українського Жіночого Конгресу, воно мало право думати, що його почин стрінеться не тільки з захопленням широких мас нашого жіноцтва, але також з одобренням і прихильністю загалу громадянства. Могло б здаватися, що скликання ювілейного з'їзду українського жіноцтва в п'ятьдесятиліття оснування першої української жіночої організації — це річ настільки самозрозуміла, а ідея У. Ж. Конгресу настільки здорова і гарна, що ініціаторки й організаторки Конгресу можуть рахувати — коли не на підтримку, то бодай на “прихильну неутральність” з боку всіх кол, усіх ідеологічних груп та всіх політичних партій українського суспільства.

Бо й справді: кому це може погрожувати, кому може шкодити, що з'їдуться представниці жіночих організацій усіх українських земель та еміграції (крім, очевидно, Радянської України), що обмінюються думками і досвідами галичанка з американкою, волинянка з буковинкою, придніпряньська емігрантка з канадійкою, жінка з Підкарпаття з бесарабкою? Чи навпаки не є це відрадний і радісний прояв, що в часах жахливого розпорошення національних сил, у часах “війни всіх проти всіх”, яка йде внутрі нашого громадянства, бодай одна його частина найде спільну зі собою мову? Коли б навіть виявилось, що українське зорганізоване жіноцтво не може заважити на вирішенні цих чи інших справ нашої національної політики, та що громадянсько-політична воля української жінки ще заслаба, щоби з Жіночого Конгресу могла вийти трівка користь для замирення (або бодай для часового перемир'я) між розбитим на атоми українським громадянством, то на всякий випадок, можна по ньому сподіватися інших корисних наслід-

ків. Нема сумніву, що Конгрес спричинить активізацію нашого жіноцтва та інтенсифікацію праці в жіночих організаціях, які з кращим успіхом зможуть працювати над вихованням української жінки на свідому своїх завдань громадянку. З другого боку, У. Ж. Конгрес буде поважним кроком вперед до скріплення зв'язків між ріжними українськими територіями та до ломання цієї духової бар'єри, яка наростає між дітьми одного народу внаслідок кордонів, що порізали наш національний організм, А хіба ж можна заперечити, що це наслідки бажані і корисні для загалу українського громадянства.

Треба ще завважити, що при організації підготовчих конгресових праць провід зорганізованого жіноцтва поступав незвичайно обережно й розважно, щоби не робити ніяких тактичних помилок, щоби нікого не вразити, нікого не поминути, а навпаки, всіх притягнути до праці. Ініціатива У. Ж. Конгресу вийшла від Головного Виділу "Союзу Українок". Її одобрив найвищий орган краєвої централі галицького жіноцтва, себто Загальний З'їзд "Союзу Українок", в якому крім делегаток Філій і Кружків СУ беруть участь також представниці інших українських жіночих товариств. Опісля скликано окрему анкету для намічення складу Ділового Конгресового Комітету і поодиноких комісій. На цю анкету запрошено всі галицькі жіночі організації, які існують поза "Союзом Українок". На голову Конгресового Комітету запрошено п. Євгенію Макарушкову, загальновідому і шановану громадянку, колишню першу голову "Союзу Українок", людину, яка завдяки своїм особистим прикметам тішиться симпатією всіх кол жіноцтва. Хоча Конгресовий Комітет і Комісії побудовані не на засаді представництва, а на діловому принципі, себто на основі особистих кваліфікацій, то все-таки формуючи підготовчий конгресовий апарат підбирано жінок ріжних світоглядів так, щоби персональний склад Конгресового Комітету і Комісій був з ідеологічного боку по-зможі якнайбільше всебічний і давав запоруку безсторонности і рівноваги всіх напрямів. Вкінці слід підкреслити, що в Конгресовому Комітеті і комісіях засідають жінки, відомі громадські діячки, які самим своїм іменем ручать, що з У. Ж. Конгресу не може вийти ніяка шкода для громадянства. Та й загалом: чи українське зорганізоване жіноцтво не дало досить доказів свого патріотизму, своєї розважности і громадянського вироблен-

ня, щоби не заслуговувало на довір'я, що У. Ж. Конгрес буде дальшим етапом на дотеперішньому шляху жіноцтва служби народів?

Так міг міркувати кожний безсторонній глядач, кожна людина доброї волі. І на основі цих міркувань треба було сподіватися, що всі групи нашого громадянства займуть прихильне становище до Конгресу.

Однаке, сталося інакше. Довкруги Жіночого Конгресу счинився великий шум. З кількох сторін піднесли проти нього закиди, застереження та нічим неумотивовані підозріння, пішли в рух сплетні й інтриги, посипалося каміння під ноги жінок, які біля його підготовки трудяться. Цей шум довкруги Жіночого Конгресу є найкращим доказом, наскільки нездорові наші відносини та до чого дійшло доктринерство і нетерпимість поодноких гуртів. Виходить — вистане в нас кинути гасло об'єднання, щоби з цього вийшло ще більше роз'єднання громадянства. Причиною цього є факт, що атмосфера нашого громадського життя пересякла наскрізь взаїмним недовір'ям, а поодинокі гурти підходять до всіх національних справ виключно зі становиша своєї доктрини або свого вузького партійного інтересу.

Не маю наміру згущувати ще більше цієї неімовірно важкої атмосфери, яку деякі круги намагаються витворити біля У. Ж. Конгресу. І тому не буду тут ні переказувати, ні реагувати на ці речі, які йшли і йдуть — так сказати б — поза кулісами. Нехай ці справи залишаться покищо в архівах як сумна сторінка історії нашої новочасної руїни.

Тут хочу коротко відповісти на закиди, які були піднесені проти У. Ж. Конгресу прилюдно в пресі. Вже само зіставлення побіч себе голосів цієї частини української преси, яка поставилася неприхильно до У. Ж. Конгресу, свідчить найкраще про абсурдність закидів. Коли католицька “Мета” немає довір'я до У. Ж. Конгресу, бо його організує “Союз Українок”, який репрезентує “фемінізм ліберальний, протикатолицький, навіть протирелігійний”, тоді рівночасно радикальний “Громадський Голос” закидає організаторам Конгресу “буржуазну назадницьку ідеологію”, а націоналістичні “Вісті” протиставляються Конгресові, бо його завданням є “завести українське жіноцтво до цілей ундівсько-католицько-радикальної верхівки”. Протираєте очі і питаєте себе, де ви живете?

Іншим разом розглянемо ближче закиди противників У. Ж. Конгресу, причому будемо старатися виловити з їх статей головні тези та можливо безпристрасно до них підійти, залишаючи на боці всі подробиці та закиди особистого характеру.

Мілена Рудницька.

Діло. — 1934. — 4 квітня. — Ч. 88. — С. 3-4.

ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНІ ЧИ КОНФЕСІЙНІ УСТАНОВИ?

У ч. 10 тижневика “Мета” з дня 11 березня ц. р. появилася стаття п. з. “Католицький чи ліберальний фемінізм?” На мою думку ця стаття має засадниче значіння не тільки для Українського Жіночого Конгресу та для “Союзу Українок”, але й для всіх наших національних організацій і установ.

У цій статті автор висуває ось яку тезу: “Союз Українок” складається в 98 проц. з віруючих і практикуючих католичок, отже і само Товариство мусить стати ясно на католицькій ідеології і практиці. З тих самих причин також Український Жіночий Конгрес повинен — по словам автора названої статті — бути виразником католицького світогляду, а реферати на Конгресі повинні бути побудовані на засадах католицької моралі.

Так розумує “Мета”, і на перший погляд це розумовання може неодному видається непозбавлене признак логічного силлогізму: “Члени товариства є католики, отже товариство як таке, має бути католицьке”.

Передовсім, нехай нам вільно буде поспитати шановного автора, чому він поставив повищу тезу тільки в приміненні до “Союзу Українок” та до Жіночого Конгресу? Чому не поширив її на інші національні установи, та загалом на цілість галицького громадянського життя? З рівною рацією (або радше з рівним браком рації) можна було поставити це домагання рівночасно до “Просвіти”, “Рідної Школи”, Кооперації, до наших господарських і фінансових інституцій, до професійних і фахових організацій, навіть до політичних партій і до цілої преси. Хіба ж членами всіх галицьких політичних партій не є в переважаючій більшості католики? Хіба ж не є католиками в 98 проц. читачі і ре-

дактори всіх наших газет? Автор названої статті впевняє нас, що сучасний католицизм проявляє сильні “динамічні тенденції” та що “він продумано і послідовно змагає до проведення засад наказаних католицькою Церквою, в життя одиничне, громадське, політичне”. Чому ж в такому разі не висунути одним махом цілої програми? Коли б “Мета” хотіла бути послідовна, вона повинна ясно сказати, що ціле наше зорганізоване життя, на всіх його відтинках і в усіх його проявах, мусить стати виразником католицького світогляду, та що щезнути мусять ті товариства, і загалом усі форми громадського життя, які не вважають своїм завданням розбудову “католицької ідеології і практики”.

І коли “Мета” обмежує — покищо — свої постуляти тільки до “Союзу Українок”, коли вона “уважає корисним для української громадської справи”, що “кристалізація поглядів” відносно тенденцій новітнього католицизму відбувається “саме на терені українського фемінізму”, то це не є резигнація з цілоти програмки, а тільки перший її етап. “Союз Українок” повинен піти, як кажуть, “на перший вогонь”, а відтак прийде черга на інші відтинки нашого життя. Невже “Мета” думає, що жіноцтво є так мало критичне, що його захопити найлегше, та що на терені жіночої організації “динамічні тенденції” католицизму стрінуть найменший спротив?

Вже само поширення тези, яку “Мета” поставила до “Союзу Українок” і Українського Жіночого Конгресу на цілість нашого громадського життя, виявляє її примітивізм і абсурд, та могло б звільнити нас від дальшої на цю мету полеміки. Одначе справа є надто серйозна і в гру входять за великі національні цінності, щоби не розглянути її всесторонно та не виказати всіх небезпек, які криються в тезі “Мети”.

На мою думку теза “Мети” погрожує самому існуванню наших національних установ. Річ у тому: чи наші громадські установи: “Просвіта”, “Рідна Школа”, Кооперація, “Союз Українок” і інші, мають остати і на дальше установами загальнонаціональними, чи навпаки, вони мають розпастися на цілу низку організацій, відмежованих від себе муrom партійних і конфесійних противенств. Хто дорожить тими загальнонаціональними організаціями, які в часах хаосу і роздору є одинокою формою консолідації національних сил, одиноким тереном, на якому спільно працюють українці ріжних світоглядів, цей не буде висувати домагань, які

б'ють в основи тих найширших концентрацій нашого національного життя. Бо ясна річ, що цей загальнонаціональний характер наших громадських організацій можна зберегти тільки під умовою строгого неутралітету і безсторонности в справах партійно-політичних і в справах конфесійно-релігійних. Цей неутралітет і ця безпартійність обов'язують головно сьогодні, коли скрайні доктрини і рухи проявляють сильну "динаміку", а разом з нею велику нетерпимість і непримиримість.

Безпартійність, а радше надпартійність наших національних установ, не значить, очевидно, що його члени мають бути безпартійні. Так само релігійний неутралітет якогось товариства не означає, що його члени є релігійно індиферентні, а тим менше, що це товариство ширить релігійний індиферентизм. "Безпартійність" чи "індиферентність", чи "неутралітет" треба розуміти в цей спосіб, що в наших національних установах є місце для людей різних політичних переконань, різної партійної приналежності, різних конфесій і релігійних вірувань, різних світоглядів. Вони можуть спільно зі собою працювати тільки тоді, коли на терені національних установ не ведеться ніякої партійної політики ні релігійної боротьби, коли лишається на боці ці всі справи, які зачіпають їх світогляд, коли не використовується товариства для цілей цієї чи іншої партії, доктрини або групи.

І хоча "Мета" застерігається, що вона не має наміру розбивати "Союзу Українок", а навіть заявляє, що "буде виступати з усією рішучістю проти розбивацьких тенденцій", то все одно її теза б'є в єдність "Союзу Українок" та всіх інших національних установ. "Мета" щоправда не хоче, щоби жінки, які є її прихильницями, виступили з "Союзу Українок". Вона "тільки" бажає, щоби вони захопили "Союз Українок", а це очевидно було б також рівнозначне з розбиттям Товариства, бо в ньому тоді не було б місця не тільки на ті 2 проц. "ліберальних феміністок", але також і на "ліберальні католички", яких скількості "Мета" ще не підрахувала.

Постулят політичного і релігійного неутралітету в громадських установах, які мають загальнонаціональний характер, обов'язує в усіх державах і серед всіх суспільностей, організованих на демократичному принципі. (Таких організацій нема, очевидно, ні в більшовицькій Росії, ні в фашистській Італії, ні в гітлерівській Німеччині). Релігійний нев-

тралітет мусить тим більше обов'язувати нас, як націю не-однорелігійну. Бо коли б стати на становищі “Мети”, тоді до всіх недуг, які розкладають наш національний організм та які потрясають нашим зорганізованим життям, додали б ми ще й релігійну боротьбу між католицизмом і православ'ям. У Галичині національні установи мали би стати на католицькому світогляді, на Волині — на православному. Замість змагати до ломання “сокальського кордону” та загалом до усування противенств, до нівеляції партикулярних ріжниць, які унеможливають витворення правдивої соборної української психіки, будемо до бар'єр поставлених ворогами додавати ще сильнішу, непобориму бар'єру: ріжниць релігійного світогляду.

“Мета” ставить перед “Союзом Українок” дилему: “католицький чи ліберальний фемінізм?” (При чому твердить, що “фемінізм ліберальний” є тим самим “протикатолицький, навіть протирелігійний”). Такої дилеми на терені “Союзу Українок” нема, так як абсурдом є ставити дилему “католицький чи ліберальний” перед “Просвітою”, Кооперацією чи іншою національною установою. Дилема “Мети” фактично звучить інакше: “загальнонаціональні чи конфесійні установи” і для мене нема сумніву, на якому становищі стане українське громадянство. “Союз Українок” не репрезентує фемінізму ні католицького, ні протикатолицького, а фемінізм український, загальнонаціональний і такою загальнонаціональною установою остане і на майбутнє.

Мілена Рудницька.

Діло. — 1934. — 5 квітня. — Ч. 89. — С. 4.

УКРАЇНСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ КОНГРЕС

Українське зорганізоване жіноцтво стоїть перед своїм великим Святком: перед 50-літнім ювілейним з'їздом, який буде показником його зрілості і організаційної сили.

Ідея Українського Жіночого Конгресу прибирає щораз конкретніші, вже зарисовані форми. Ще кілька тижнів і вона втілиться в діло. Вже з'ясовані завдання Конгресу, устійнена його програма, вже скристалізовані думки про його платформу, характер і мету. Щораз ясніше вирина-

ють перед нашими очима не тільки загальні риси будівлі, але також поодинокі її частини, її подробиці, навіть її зовнішні прикраси.

А проте, доводиться ще все відповідати на запити з усіх сторін: Невже ж Український Жіночий Конгрес можливий і як він можливий? Хіба ж українське жіноцтво не здиференціювалося вже ідеологічно? Хіба ж воно не перестало бути аморфною масою без власних поглядів, без переконань, без політичного вірую? Хіба ж не потрясають ним ті самі ідеї, ті самі змагання та ті самі конфлікти, які поділили на ворожі табори загал суспільства? Що ж спільного мають зі собою ці жінки різних світоглядів, різних груп і партій, та які справи можуть звести їх разом на спільні наради? І неville ж наради такого конгломерату людей, що ідеологічно належать до різних світів, можуть мати який-небудь зміст і яку-небудь доцільність?

Ці запити доводиться чути не тільки від посторонніх скептиків. Вони родяться інколи в душах самих організаторок Конгресу, яких огортають сумніви в можливість його реалізації, коли щораз нові непередбачені труднощі і перешкоди стають перед ними і погрожують розбити задумане діло.

Сьогодні в Свято Воскресення, яке є символом остаточної перемоги добра над злом, хочемо відповісти на всі ці сумніви акордом віри, що Жіночий Конгрес таки поборе всі перепони.

Так, Український Жіночий Конгрес можливий, і він відбудеться. Бо те, що єднає українське зорганізоване жіноцтво, сильніше від того, що його ділить і роз'єднує. Бо завдання, які стоять перед У. Ж. Конгресом, важніші від ріжниць, що ділять українські жінки на групи і партії та однаково дорогі всім українкам.

Нас усіх єднає ідея національна і ідея жіночого руху. Національну ідею розуміємо як обов'язок сучасного і всіх майбутніх українських поколінь змагати з усіх сил до здійснення Національного Ідеалу. Ідея визвольного жіночого руху прикладена до українського жіноцтва — це наше глибоке, найглибше переконання, що Національний Ідеал неможливо здійснити без чинної і якнайвидатнішої допомоги українського жіноцтва. Наш фемінізм — це наша непохитна віра, що в творенні національної культури та в змаганнях Нації за її існування, волю і силу, українська жінка має сповнити велику ролю. Одначе, щоби вона могла цю ролю

відограти, вона мусить бути підготована до своїх відповідальних завдань та мусить користуватися серед власного громадянства повною рівноправністю на всіх ділянках життя і належним впливом на його формування.

Нема сумніву, що на так сформульовані ідеологічні основи У. Ж. Конгресу мусить погодитися кожна українська жінка. Вони не тільки є відповіддю на сумніви чи У. Ж. Конгрес можливий, але посередньо з'ясовують також питання: як він можливий і на яких умовах.

Він можливий під умовиною якнайдалше йдучої толеранції у справах партійно-політичних та конфесійно-релігійних. Організаторки У. Ж. Конгресу мусять рахуватися з фактом ідеологічної і організаційної диференціації жіноцтва, яка є природним наслідком його розвитку та як така є явищем бажаним і відрадним. Ця вимога неутралітету, терпимости, взаємного виrozumіння і зрозуміння обов'язує не тільки аранжерок конгресу, але й усіх його учасниць. Кожна учасниця У. Ж. Конгресу мусить тямити, що не тільки вона має свій оформлений соціальний, політичний і релігійний світогляд, але має його також друга, десята і сота її співтоваришка на Конгресі. Ні одна з них не потребує заперитися своїх переконань, ні одна не мусить їх зрікатись. Одначе, всі можуть зі собою співпрацювати, бо в їх світоглядах є щось спільне і це спільне таке велике і могутнє, що для нього варто поставити на другий план менше важні справи. З цього виходять практичні висновки для програми і резолюцій У. Ж. Конгресу, ціла програма повинна творити льогічну й ідеологічну цілість. Поодинокі реферати не повинні бути висловом поглядів тої чи іншої групи, але кожний реферат зокрема та всі разом повинні насвітлювати становище загалу українського жіноцтва до найважливіших питань національного життя. Це можливе, коли вихідною точкою підходу до всіх питань будуть названі вгорі ідеологічні тези. І тільки тоді У. Ж. Конгрес буде засобом консолідації українського зорганізованого жіноцтва та засвідчить єдність українського жіночого руху.

Коли українське жіноцтво відбуде свій Конгрес та дасть на ньому доказ не тільки свого патріотизму й активности, але також своєї рівноваги і виrozumіння для інших поглядів, тоді воно матиме право дивитися на свою роль в громадському житті, як на роль чинника, котрий розпорошені сили народу спрямовує до спільного русла, до одної спільної

загальнонаціональної мети. Тоді також українське жіноцтво матиме моральне право поставити перед громадянством як-найбільше пекучий постулат: звернути всі зусилля назовні, не витрачувати дорогих національних сил на взаємне поборювання, заключити пакт розброєння і перемир'я в ім'я спільних загальноукраїнських інтересів!

Мілена Рудницька.

Діло. — 1934. — 7 квітня. — Ч. 91. — С. 5.

“НАЗАДНИЦТВО” Й “ОПОРТУНІЗМ” “СОЮЗУ УКРАЇНОК”

I

У попередніх статтях, в яких ми обговорювали становище частини преси до Українського Жіночого Конгресу, ми старалися доказати наскільки неоправдана є недовірчивість і неприхильність до нього деяких кол нашого громадянства та чому неприємливі для українського зорганізованого жіноцтва тези католицької “Мети”. (Гляди “Діло” чч. 88 і 89 з 4 і 15 квітня ц. р. статті п. з. “Шум довкола Жіночого Конгресу” та “Загальнонаціональні чи конфесійні установи?”). Сьогодні розглянемо закиди, поставлені Жіночому Конгресові соціялістами-радикалами та націоналістами.

Радикальний “Громадський Голос” відмовляє права львівському жіночому прововоді скликати Український Жіночий Конгрес тому, що на його думку, організаторки Конгресу не мають нічого спільного з піоніркою українського жіночого руху Наталією Кобринською, з якої іменем і діяльністю зв'язаний цей ювілейний Конгрес (“Громадський Голос” ч. 6 з 17. П. ц. р. стаття п. з. “Проти лукавства”).

Полишаючи на боці тон названої статті, та передаючи льяально і безпристрасно хід її думок, можна в цей спосіб з'ясувати становище радикалів: Наталія Кобринська була соціялісткою, львівський жіночий провід “репрезентує буржуазну назадницьку ідеологію”, отже, коли він звеличує пам'ять Кобринської конгресом — то це з його боку лукавство.

Ніхто з кругів зорганізованого жіноцтва не перечив ніколи, що Н. Кобринська була під впливом гурта Драгоманива-Франко-Павлик. Одначе, з другого боку, годі твердити, як це робить “Громадський Голос”, що Кобринська була “по-

слідовною, активною соціалісткою”, що була соціалісткою в марксівському розумінні. Але не це є суттєве для нашої справи. Рішальним у даному випадку є те, що **Кобринська перейшла до української історії не як піонерка соціалізму, а як піонерка жіночого руху**, і як таку шанує її українське зорганізоване жіноцтво. Хіба ж перше жіноче товариство, основане Кобринською 1884 р. в Станиславові під назвою “Товариство руських женщин”, мало що-небудь спільного з соціалістичною ідеологією, хіба воно гуртувало жінок соціалісток? І коли б навіть справді Кобринська була “послідовною активною соціалісткою”, то чи це відбирало би право **цілому** українському жіноцтву віддавати пошану її пам'яті? Чи невідомо “Громадському Голосові”, що деякі думки, ідеї, вартості, які для сучасного покоління мають часто характер односторонності, навіть скрайності, — згодом об'єктивізуються та стають власністю загалу? А так само творці ідей, яких за їхнього життя підтримує тільки гурт їх однодумців чи співробітників, опісля стають загальнонаціональною (часто навіть загальнолюдською) цінністю. Хіба ж не став власністю загалу українського громадянства та цінністю цілого Народу Іван Франко (на якого покликуються названа стаття, називаючи Кобринську його співробітницею)?

Неоспоримим фактом є, що Кобринська репрезентує в нас ідею жіночого руху, а не ідею соціалізму. І тому дивовижним є закид “Громадського Голосу”, що львівський провід українського жіноцтва не має до неї права. Можна ріжно ставитися до “Союзу Українок”, але годі хіба заперечити, що він є спадкоємцем ідей Кобринської, та що він репрезентує сьогодні український жіночий рух, підготовлюючи українську жінку до її великих завдань.

II

З приводу Жіночого Конгресу появилася також низка статей на жіночі теми в націоналістичній пресі, а саме у “Вістях” і в “Студентському Шляху”. (“Український Жіночий Конгрес. Черговий фаєрверк опортуністичного табору”, “Вісті” ч. 8 з 15 березня ц. р. — “З боку опортуністичної режисерії”, “Вісті” ч. 10 з 29 березня ц. р. — “Роля жінки в життю нації”, “Вісті” ч. 11 з 5 квітня ц. р. — “На актуальні жіночі теми”, “Студентський Шлях” ч. 3-4 за березень-квітень 1934). З великим зацікавленням і з великою увагою ми прислухувалися все і прислухуємося до кож-

ного голосу з кругів молоді (зокрема жіночої) тому, що надіялися почути звідси якісь нові думки про ролю української жінки в громадському житті. Можна було сподіватися, що націоналістичний табір вкаже жіночій організації і Жіночому Конгресові новий зміст або бодай нові методи праці, що в нього є передумана програмка на цю незвичайно важну справу, якою для майбутности Нації є рівень свідомости і громадської активности жіноцтва.

З великим жалем треба ствердити, що всі дотеперішні голоси націоналістичної преси на жіночі теми свідчать про щось зовсім протилежне. В них не тільки не можна найти ніяких нових думок, ніякої програми, але вони грішать також неімовірним, просто непристойним незнанням навіть найбільше примітивних відомостей про те, чим був і чим є жіночий рух у світі і в нас.

Пам'ятаємо ще минулорічні статті, які появилися були в "Нашому Кличі" та в "Студентському Шляху", де як програмку праці для "нового світу", для "піонерок нового життя" подавалося такі справи, як діточі садки, уживання рідної мови і переводження в життя гасла "свій до свого", отже речі, які українське зорганізоване жіноцтво робить від п'ятьдесяти літ. Одначе повторяти старі гасла, коли вони добрі і корисні, та подавати їх за буцім власний винахід і нові ідеї — це ще невеликий гріх і нікому шкоди заподіяти не може. Далеко гірше, коли під плащиком нових ідей перещіплюється на український ґрунт таке розуміння завдань жінки, яке є **чуже нашому національному характерові та противне національному інтересові**. А до цього домоворилися "Вісті" в останньому числі (з 5 квітня ц. р.)

Одначе, розгляньмо наперед мотиви, які спонукали "Вісті" зайняти негативне становище до Українського Жіночого Конгресу. Виловити подані у названих стаття закиди та передати їх у с'як-так упорядкованій і льогічній формі річ не легка. При найкращій волі годі вхопити споміж туманних фраз провідну думку статей та зорієнтуватися між їх суперечними тезами.

Головний аргумент "Вістей" проти У. Ж. Конгресу є той, що він є "режисерією опортуністичного табору", бо провід "Союзу Українок" та організаторки Конгресу це опортуністки.

Коли не помиляємося, то група, яку репрезентують "Вісті", не відмовляється від співпраці в рамках ріжних наших національних установ, які — так само як "Союз Українок"

— є в руках “опортуністів”. Коли не помиляємося, то ця група в останніх часах бореться навіть за впливи на терені національних установ Чому ж вона заняла інше становище до “Союзу Українок” і до Жіночого Конгресу? Чому вона немає цієї амбіції, щоби на терені жіночої організації виявити свою силу, зазначити свою позицію, вказати напрямні — а може навіть постаратися відсунути “опортуністки”, та захопити керму організації у свої руки?

Становища “Вістей” не можна зрозуміти інакше, як тільки, що воно є признанням власної слабости націоналістичного табору на жіночому відтинку. Українське націоналістичне жіноцтво, в якого імені “Вісті” говорять, не візьме участі в Жіночому Конгресі тому, що його, на жаль, ще нема, що воно ще не є чинником з оформленим націоналістичним світоглядом та громадським виробленням. Тут мститься на націоналістах їх постійне легковаження жіноцтва та вживання його у власній організації тільки до підрядних функцій.

Коли ми задержалися при закиді “опортунізму” то додаймо ще, що “Вісті” не можуть навести ні одного факту, ні одного прикладу з діяльності “Союзу Українок” на доказ правди свого твердження. Такий “доказ” находимо зате в “Студентському Шляху”, який ставить ось який риторичний запит: “Як же ж можемо ми з нашим наставленням активістичного світогляду працювати побіч наших “матерей” в рамцях їх організованого життя, коли вони не відважуються хоч би скромним святом віддати пошану у роковини геройської смерті пам'яті свого активного члена?”

На цей запит мені буде вільно відповісти також запитом. Чому авторка названої статті “не відважилася” згадати прізвища жінки, про яку в цитованому уступі говорить? Чому мусіла рахуватися з такою “дрібничкою”, як пресова цензура? І чому, в такому разі, вона не може зрозуміти, що жінки, які стоять на чолі “Союзу Українок”, які мають почуття відповідальности за національну установу та дорожать нею як великою цінністю, мусять рахуватися з такими “дрібничками”, як закон про стоваришення. Тим більше, що консеквенції у формі закриття товариства далеко більше болючі, ніж конфіскація статті.

Мілена Рудницька.

Діло. — 1934. — 13 квітня. — Ч. 93. — С. 3.

НЕПОРОЗУМІННЯ З ФЕМІНІЗМОМ

I

Крім “опортунізму” наводять “Вісті” і “Студентський Шлях” ще й інші аргументи проти Українського Жіночого Конгресу. А саме, находимо там цілу низку закидів і думок на тему жіночого питання. Передати ці своєрідні міркування про фемінізм у зрозумілий для читача спосіб, а тим більше полемізувати з ними, ми не беремося, бо цього при найкращій волі не були би в силу зробити. Коли з великим трудом вдається вхопити думку одного уступу, бачимо, що їй суперечить теза, подана в другому уступі. А всі вони разом, ці тези і твердження про жіночий рух, виголошувані самопевним тоном знатока, визначаються такою неімовірною ігноранцією, що від неї моторошно робиться на душі. Можна би думати, що хто береться писати статті про фемінізм, цей повинен знати про нього бодай найбільш засадничі речі, — бодай стільки, скільки можна найти в кожній європейській енциклопедії. Одначе, в нашому громадянстві є люди, які вважаються покликаними говорити авторитетно про жіночий рух, хоча не мають про нього дослівно ніякого поняття. (Справедливість каже ствердити, що находяться вони не тільки в націоналістичному таборі. Найбільше їх тепер в українському католицькому світі, в якому в останніх часах аж “зароїлося” від “спеців” від жіночого питання).

Коли з одного уступу “Вістей” довідуємося, що завданням жіночого руху є “нормувати справи, зв’язані з суспільною функцією жінки”, та що програма Українського Жіночого Конгресу повинна обмежитися до питань так оригінально окресленого жіночого руху, то в другому місці читаємо, що фемінізм у нинішніх часах — це перестарілий анахронізм, отже виходило би, що зайвим пережитком є також всі жіночі організації і всякі жіночі конгреси. Знова з іншого місця статті довідуємося, що “жіночими суспільними функціями”, (які автор дозволяє обмірковувати на Жіночому Конгресі) є тільки “справа виховання дитини” та “уряджування всяких імпрез товариського характеру”.

Дальше находимо цілу серію хибних понять та фальшивих тверджень про український жіночий рух. І так інсинується йому, що він буцімто вводить “ще один поділ на жіночу і чоловічу частину з окремими ідеологіями, прог-

рамами, з іншими розв'язками питань", та що Жіночий Конгрес — це "відмежування в окрему жіночу суспільність зі спеціальними жіночими ідеологіями". ("Студентський Шлях"). Закидується проводіві "Союзу Українок" та організаторкам Конгресу, що вони "жіночому рухові серед українського жіноцтва намагаються надати невідповідаючий духові сьогоднішньої доби інтернаціональний характер, зв'язуючи його з найновішими течіями світового фемінізму". ("Вісті").

Звідки черпають автори названих статей свої інформації про український жіночий рух? На якій основі виробили вони собі ці дивовижні, недорічні поняття про змагання українського зорганізованого жіноцтва? Чи справді невідомо їм, що український жіночий рух ніколи не проповідував ізоляції жіноцтва від загалу громадянства, а навпаки, від самих своїх початків, себто від п'ятьдесяти літ, свідомо і доцільно змагав до того, щоби українське жіноцтво стало живою і якнайбільш активною частиною Нації. А одним з головних своїх завдань вважав він саме: **ввести українську жінку в громадське життя та підготувати її до цієї ролі**. І ніколи український жіночий рух не був рухом егоїстичним для якихось вузькозрозумілих жіночих інтересів. На першому місці ставив він все **обов'язки**, а не права, а коли говорив про права, то розумів їх у першій мірі як **право української жінки на народній труд, на службу для Нації**. А що торкається закиду "інтернаціоналізму", то сміло можна сказати, що не було і нема другого жіночого руху, який мав би такий **суто-національний характер**, як український жіночий рух. Коли через "інтернаціоналізм" розуміють "Вісті" інформування українського жіноцтва про те, що діється на жіночому відтинку в світі, або наші зв'язки з міжнародними жіночими організаціями (завдяки яким — кажучи до речі — українське жіноцтво віддало національній справі не одну поважну прислугу), то чи можна такий "інтернаціоналізм" порохувати українському жіноцтву за гріх?

II

Через гуцу цього роду міркувань на жіночі теми доходять вкінці "Вісті" ось до якого висновку: Український Жіночий Конгрес немає змислу, бо тільки націоналістичний рух може розв'язати жіноче питання. Тому треба "поставити справу т. зв. жіночого руху на правильні тори, зводячи його

до націоналістичної постановки. Український націоналістичний рух є тим єдино правильним напрямком, на якому т. зв. жіночий рух може сповнити великі творчі завдання в житті української суспільності. Повна творча суспільна роля української жінки розвинеться щойно з історичною, остаточною перемогою українського націоналістичного руху”.

Наведені уступки вказували би на те, що український націоналізм вірить у “великі творчі завдання жіночого руху в житті української суспільності”, вірить у “творчу суспільну ролю української жінки”. Ці заяви прийняли ми з великим вдовolenням та ждали нетерпеливо на більш конкретне окреслення “творчих завдань жіночого руху” та “творчої суспільної ролі української жінки” в націоналістичному розумінні.

І ось в останньому числі “Вістей” (з 5 квітня ц. р.) появилася велика ідеологічна стаття на цю тему п. з. “Роля жінки в житті нації”. Скажимо відразу, що ця стаття перейшла всі наші сподівання, а радше всі побоювання, що вона є просто скандальна. Творча суспільна роля української жінки зведена там ясно і без ніяких уже обиняків до гітлерівської рецепти “розв’язки” жіночого питання. Замість широкої програмки для “піонерок нового життя” находимо один постулат: “поворот жінки до домашнього вогнища”.

Автор з’ясовує нам два різні ідеали: ідеал жінки поневоленої нації та ідеал жінки державної нації. Коли перша повинна бути сміливою “революціонеркою”, “провідницею” й “душею” революційних рухів, друга має бути “матір’ю і тільки матір’ю”. Як приклад першої подається в статті сучасну індійську жінку та італійку XIX віку. Перший приклад вважаємо правильним, бо індійська жінка грає дійсно в оточенні Гандія та цілому його русі першорядну, просто домінуючу ролю. Зате зовсім не вдався “Вістям” другий приклад. Італійська жінка ніколи не брала активної участі в громадському житті, ні в боротьбі за волю нації. Аніта Гарібальді, на яку покликаються “Вісті”, як на ідеал італійки XIX віку, не була — як відомо — італійкою і пам’ятник, здвигнений фашистівським урядом в її честь, є пам’ятником вдячності італійського народу для чужинки, яка з любови до чоловіка полюбила також прибрану батьківщину.

Прикладом другого типу жінки, себто жіночим ідеалом державної нації, є для “Вістей” “жінка сьогоднішньої Італії чи Німеччини”. “Італія потребує тепер щораз то нових

кадрів сміливих, хоробрих вояків для розбудови новітньої римської імперії. Отож італійська жінка повернула тепер до своїх найприродніших обов'язків материнства, І сьогодні вона є матір'ю і тільки матір'ю". Вродити якнайбільше жовнів — ось до чого зводиться "творча суспільна роля" жінки в розумінні "Вістей".

Як собі "Вісті" уявляють перехід з одного типу жінки до другого, про це названа стаття нічого не каже. Як відомо, вдержати самостійність, закріпити її і розбудувати державу, багато трудніше, ніж її добути. Яку роль визначають "Вісті" жіноцтву в цьому першому періоді державного життя нації, не знаємо. Відомо також, що навіть сильні і могутні держави можуть бути zagrożені в своєму існуванні, в своїй самостійности, можуть найтися у війні на життя і смерть. Яку роль має тоді відіграти жінка, якої ціла діяльність, всі зацікавлення, цілий її світ замкнений у стінах її домашнього огнища? І на цей запит не находимо відповідей у "Вістях".

Щоби нас переконати, що єдино правильна є фашистівська і гітлерівська концепція жінки, "Вісті" протиставляють їй "жінку-еманципантку", яку змальовують якнайчорнішими красками: Вона "не шукає доріг власної творчости", у всьому "старається наслідувати чоловіків", "кидається у вир життєвих розкошів", хоче "вижитися", материнство є для неї "найприкрішою перепаною". Ця жінка стала причиною всього лиха, зокрема "занепаду родинного життя й моралі і зменшення приросту населення у поодиноких державах".

Чи цього роду нісенітниці, які на правду просто соромно читати, заслуговують на відповідь? Чи треба пригадувати, що жіночий рух і є **одним з найбільше дисциплінованих і найбільш етичних рухів людства?** Що його головною програмою є збагатити людську культуру цінностями жіночого духа і саме тому каже жінці йти **власними шляхами**. Що він вимагає до **санації родинного життя і моралі**, що він ставить з найбільшою повагою до **материнських обов'язків жінки**, та що він перший видвигнув перед державою домагання опіки над материнством і дітворою. Чи треба вказати, що причини зменшення приросту населення далеко більше складні, що їх треба шукати в соціальної, господарській і духовій кризі, та що запобігти їм неможна замкненням жінки в домашньому огнищі. А всякі спроби вернути жінку назад, виключно до її родинних до-

машніх обов'язків, мусять скорше чи пізніше покінчитися повною невдачею тому, що вони є **противні законам господарського і духовного розвитку людства.**

Але передовсім треба якнайбільше рішучо застерегтися проти переціплювання на український ґрунт такого розуміння завдань і ролі жінки, які зовсім **не відповідають нашому національному характерові, ні інтересові.** Як можна порівнювати українську жінку з жінкою німецькою чи італійською? Треба дуже жаліти, що серед українських націоналістів найшли найсильніший відгомін саме ті сторінки гітлеризму, які в ньому найслабші.

III

Ці трагічні, чи може радше трагікомічні непорозуміння з фемінізмом, які в останніх часах находять часто свій вислів на сторінках української преси, навівають сумні рефлексії на українське зорганізоване жіноцтво. Здається хвилинами, що стоїмо там, де стояла Кобринська перед п'ятидесяти роками, та що слід зачати наново повторяти все те, що писалося і говорилося тоді і на протязі минулих 50 літ.

Щоправда українське зорганізоване жіноцтво говорило і писало небагато, зокрема писалося дуже мало на жіночі теми в останніх кільканацяти роках, від часу відбудови нашого життя після війни, та масового розвитку жіночої організації. Тут мститься на нас брак жіночої преси. Ми думали, що вистануть діла, що вони будуть говорити **за нас і за нами.** Ми думали, що ця органічна праця над вихованням української жінки на свідому громадянку, промовляє за нами більше переконуючо, ніж найрозумніші статті і найбільше краснорічіві промови. Ми думали, що на нашу користь говорять ці сільські жіночі кружки, які густою сіткою покрили цілий край, та що найкращим доказом слушности нашої справи є цей **новий тип української громадянки,** який народився і викристалізувався на протязі останнього п'ятидесятиліття **завдяки українському жіночому рухові.** І ми мали право вірити, що заки хто кине каменем на український фемінізм, він наперед подумає, як виглядало би сьогодні українське громадянство, коли б українська жінка була залишилася на тому місці, де її застала Наталія Кобринська.

Українське жіноцтво стоїть перед подією незвичайної ваги, перед своїм Конгресом. Для підготовки Конгресу йому треба супокою; треба прихильної атмосфери громадянства.

На жаль, замість супокою нам перешкоджують у праці ріжні непокликані знатоки і ментори. Замість прихильної атмосфери деякі кола витворили біля Конгресу душну атмосферу інтриг і сплетень. Мається вражіння, що деякі люди поставили собі просто за завдання довести до того, щоби Жіночий Конгрес не вдався.

IV

Вже після написання повищої статті я познайомилася з останнім числом “Мети” (ч. 13 з 8. ц. м.), в якому нахожду довшу замітку п. з. “Перед Жіночим Конгресом”. Переважаюча частина цієї статейки присвячена є моїй особі. Відповідати на закиди, писані тоном вуличної лайки і більшовицьким жаргоном (“рукопашня схватка” — в католицькому журналі!) не вважаю для себе можливим. Одначе, находимо в цій статті також одну заввагу загального, і то засадничого характеру. Цю замітку наведемо в цілости: “Змагання поміж двома течіями в жіночому русі йдуть усюди на заході. Доказом цього хоч би **гітлерівський погляд на жінку. Він далеко ближчий і більше, бо майже вповні покривається з католицьким, а не з ліберальним**”.

Отже до “гітлерівського погляду на жінку” договорилися одночасно націоналістичні “Вісті” і католицька “Мета”. Можна простити “Вістям”, що їм закрутилося в голові від націонал-соціалістичної революції та що вони наслідують з неї те, що поверховному глядачеві найбільше кидається в очі. Але як зрозуміти католицький орган, коли він покликається на “гітлерівський погляд на жінку” та радіє, що він (цей погляд) “майже вповні покривається з католицьким”? Що за дивня ідилія і схожість поглядів? — в часах гострого напруження відносин між Ватиканом і Берліном, напруження, якого причиною є повне розходження світоглядів католицького і націонал-соціалістичного!

Як бачимо, українському жіноцтву кинено визов рівночасно з двох сторін: католицької і націоналістичної. **Бо інакше не можна назвати ці перші голоси, які осмілилися кинути українській жінці в п'ятьдесятліття її зорганізованих змагань, гітлерівську програму жіночого питання, як визовом.** Українське жіноцтво відповість на цей визов Українським Жіночим Конгресом!

Найновішому ідеологові жіночого руху з “Мети”, треба порадити, щоби він, заки буде писати дальші статті на

жіночі теми, або заки виголосить слідуєчі реферати про жіночий рух, прочитав собі бодай статті в “Новій Зорі”. (До речі, ці статті відбивають дуже приємно від “Мети” поважним підходом до справи та розумінням головних пружин жіночого руху). З них він довідається дещо про об’єктивні причини жіночого руху, які його навчать, що переводити в життя “гітлерівський погляд на жінку” — це те саме, що **бажати повернути назад нестримне колесо історії**. Але безумовно найкраще зробив би ідеолог фемінізму з-під стягу “Мети”, коли б залишив несвое діло, та дозволив українській жінці **самій рішати** про розуміння своїх життєвих завдань та про зміст і напрямні своєї праці.

Мілена Рудницька.

Діло. — 1934. — 14 квітня. — Ч. 94. — С. 4-5.

ЯК ВІДРОДЖУЄТЬСЯ НАЦІЯ...

Вражіння і рефлексії про недільні з’їзди в Ужгороді
(Розмова з пос. Міленою Рудницькою)

— Ми довідались, що Ви, Вп. Посолко, їздили до Ужгороду на останні тамошні з’їзди. Просимо подати нам кілька інформацій та особистих вражінь і рефлексій.

В неділю 27 травня відбувся в Ужгороді вчительський з’їзд, а в понеділок 28-го — жіночий з’їзд. Я їздила туди разом з пп. сенаторкою Оленою Кисілевською та Іриною Павликовською. Нашою сутньою ціллю був жіночий з’їзд, однак п-і Кисілевська, яка виїхала раніше, була теж на вчительському з’їзді і виголосила на ньому промову, що — як казали мені — викликала велике захоплення. Сама я була присутня лише на останній частині вчительського з’їзду, а то на вечірньому концерті. Вражіння було відразу дуже сильне: вщерть заповнена сая, прегарний хор під орудою п. Приходька, маси цілком національно-свідомого українського підкарпатського вчительства.

— Просимо за деякі подробиці щодо жіночого з’їзду.

Офіційно звався той з’їзд: “І З’їзд Народоверхнього Жіноцтва Підкарпаття”. Скликували його чотири тамошні жіночі організації: 1) “Жіночий Союз”, найстарша, але й трохи консервативна підкарпатська жіноча організація (нпр. прий-

має у члени лише уроджені на Підкарпатті автохтонки), на якій чолі стоїть п-ні Волошинова, дружина відомого діяча о. Августина Волошина; “Жіночий Союз” має 8 філій; 2) “Жіночі Секції” при “Просвітах” (голова: п-і Невицька); 3) Жіночі Відділи “Пласту” і 4) Марійська Конгрегація. Однак, ані до ужгородського з’їзду, ані взагалі до тамошніх відносин, людей і настроїв не можна підходити з нашими, українсько-галицькими критеріями...

— Всіх нас, передовсім, цікавить національне обличчя підкарпатського жіноцтва, та яку роль грає воно в процесі українського національного відродження Підкарпаття.

Характеристичним моментом є тут факт, що вже на передвступній нараді первісний термін з’їзду “народовецький” заступлено терміном “український”. Підхід члениць з’їзду до українства, до української національності, можна б назвати стихійно-чуттєвим. У нас таке явище вже незрозуміле: кожна патріотична фраза викликає в інтелігенції і в простолюддя, що масово навертається там до української національної ідеї, — буквально сльози зворушення. Наприклад, звичайне речення промови “ми, українське жіноцтво” викликувало інтузіязм присутніх. Одночасно зауважити треба, що велика сая зборів була вщерть заповнена жінками, а по реакції зібраних на різні суттєві частини промов можна було відразу зміркувати, що підкарпатські жінки в масі є елементом дуже інтелігентним. В той спосіб можна устійнити два факти: що українська свідомість прокидається справді в масах підкарпатського жіноцтва, та що недільний з’їзд не залишив ніякого сумніву щодо свого національного характеру.

— Як відбувався сам з’їзд, над чим радив й що вважав?

Почався з’їзд полевим богослуженням, яке відправив Прев. єпископ Стойка. Після того сформувався кількатисячний похід жінок. Наприкінці походу йшли делегати від українських установ, під проводом о. Августина Волошина. Перед входом до салі витав присутніх з балкону еп. Стойка і посадник міста. Щодо ділової частини з’їзду, то тут саме не можна стосувати нашої мірки. Це був з’їзд не делегаток, а свідомих одиниць, та обмежувався лише до маніфестаційної сторінки. Ніяких ділових нарад не було, крім дуже гарної промови п-і Невицької були виголошені лише привіти і аклямацією прийняті резолюції. Привіти мали теж

феміністичний характер, наспіли теж з усіх кутів Підкарпаття.

— Що Вас найприємніше вразило в отому З'їзді?

Передовсім, присутність всіх суспільних верств, головню, численна присутність селянок (які виступали теж з привітаннями), потім гармонійна співпраця всіх генерацій: нема там найменших суперечок між “старими” і “молодими”. Звертало теж увагу надзвичайно поважне прихильне становище цілого українського підкарпатського громадянства до жіночого руху.

— Які від'ємні сторінки?

Замало ділового змісту жіночого З'їзду. Настрій був пре-гарний, а все ж — тамошні провідниці мусять здати собі справу, що витворення патріотичного та феміністичного настрою є лише психольогічною підготовкою, за якою повинна йти організаційна праця від основ. Я зрештою певна, що підкарпатські діячки цього свідомі, а прийнята на З'їзді постанова про покликання до життя об'єднуючого комітету з усіх 4-х згаданих вище організацій, каже вірити в правильний шлях молодого українського жіночого підкарпатського руху.

— Яка роля на З'їзді була пань-делегаток зі Львова?

Всі ми три промовляли на З'їзді: я від “Союзу Українок”, Української Парляментарної Репрезентації та УНДО, п-і сен. Кисілевська від “Жіночої Доли” і п-і Ірина Павликовська від “Кооперативної Жіночої Гільди” та жіночих кооперативних та господарських установ в Галичині. Приняття, яке нас стрінуло у маси слухачок, учасниць З'їзду, було справді зворушливе.

— Які Ваші загальні помічення про підкарпатські громадсько-політичні відносини?

Очевидно, що про внутрішні справи Підкарпаття говорити мені і незручно і важко, тому що докладно їх не знаю. Підкарпатські українці маніфестували під час обох З'їздів свої протиревізіоністичні почування. Поруч із жовто-блакитними прапорами маяли прапори чеські, на естраді стояло погруддя през. Масарика, З'їзд вислав теж до нього привітну телеграму. Не маю ніякого сумніву, найпевнішою підпорою антимадярського становища чеського центрального уряду і його закордонної політики є підкарпатські свідомі українці, і можна би лише висловити побажання, щоби чеський уряд та підтримуюча його урядова партійна коалі-

ція цей факт освідомили собі й витягли з нього відповідні висновки у внутрішній політиці. Деякі чехи це, безперечно, розуміють. Ось нпр. п. Войта Бенеш, брат міністра закордонних справ ЧСР, промовляючи на недільному вчительському з'їзді від чеської вчительської організації, сам повчав українських вчителів, як вони повинні боротися за українську школу! Так само, відома чеська патріотка-діячка п-і сенаторка П'явонкова прислала Жіночому З'їздові сердечний привіт! З другого боку, про недуже веселі, для підкарпатських українців, краєві відносини свідчить он хоч би прикрий інцидент на Жіночому З'їзді, викликаний нетактовною поведінкою нижчого представника влади, що переривав промови найльояльніше супроти чеської держави настроєних промовців! Показалося, що це відомий, тамошнім людям, місцевий москвофіл!... Гадаю, що такі інциденти вчать підкарпатських українців зберігати у своїх заявах льояльності межі національної гідності.

— Яке Ваше остаточне загальне вражіння?

Що відроджується і на очах кріпшає підкарпатська вітка української нації!

Опубл.: Діло. — 1934. — 2 червня. — Ч. 142. — С. 2.

ЖІНОЧИЙ КОНГРЕС НАБЛИЖАЄТЬСЯ

(Розмова з п. посолкою М. Рудницькою)

Український Жіночий Конгрес наближається. Наближається подія така незвичайна в нашому бідному на події (приємні) національному житті... Ще три тижні — і наш Станиславів — стане осередком уваги цілого українського суспільства. Там збереться перший Всеукраїнський Жіночий Конгрес.

Не дивно, що ця подія викликає зацікавлення широких верств громадянства. Позатим, — літня пора і Станиславів, як осередок нашого прекрасного Дністрового Краю, багато у кого будят думку побувати на Конгресі. Але хто має право бути делегатом на Конгресі, хто може бути гостем, чи можна буде улаштуватися в Станиславові і що то має коштувати; чи будуть знижки на залізницях і як їх дістати? Ось ціла гора питань з якими звертаються тут і там. Щоби дістати найбільш компетентні пояснення, дозволили ми собі

звернутись до п. Голови “Союзу Українок” Посолки Міле-ни Рудницької.

Я з великою приємністю уділю Вам належні інформації — зустріла нас п. Посолка, — але ж мене трохи дивує: напевне про усе це ще не знають? Ми ж подавали відомости до преси, розсилали і розсилаємо наші програми і проспекти, інформуємо про Конгрес усно і т. д. Нам здається, що про наш Конгрес знає уже цілий світ, більше того, ми боїмося, що просто уже набридли людям нашим Конгресом...

— Вибачте, Шановна Пані, але в даному разі Ви трошки помиляєтеся. Зробіть сьогодні анкету про те, хто що знає про Жіночий Конгрес, а переконаєтесь, що не тільки Діловий Комітет, а й ціла українська преса мусять добре попрацювати цілий цей останній місяць, щоби про Конгрес довідалось хоч 5% цілого п'ятиміліонового укр[аїнського] жіноцтва, розкиданого “по цей бік Збруча”.

— Охоче Вам вірю і дуже дякую, що бажаєте нам допомогти. Наш Діловий Комітет, справді, і так дуже переобтяжений працею. А пані Сенаторка О. Кисілевська, що завідує пресовим відділом, дуже багато зробила для популяризації Конгресу. Отже, що до Ваших питань: Ви цікавитесь, хто може бути делегатом на Конгрес, а хто гостем. Відповідаю: делегаток на Конгрес мають право вислати усі жіночі організації, що дістали запрошення на Конгрес од Головного Виділу “Союзу Українок” та Ділового Комітету. Гостями вважаються: представники тих укр[аїнських] організацій, які дістануть запрошення на Конгрес, спомагаючи члени “Союзу Українок” (члени тих організацій, які беруть участь в Укр[аїнському] Ж[іночому] Конгресі). Гості права голосу не мають. Як делегати, так і гості дістають карту щоб знати наперед, хоч в загальних рисах, зміст праці Конгресу.

— Про це ми подавали свого часу відомости, правда, дуже короткі і уже давненько: ще на початку березня.

— Тепер ще одне питання: Чи існує якийсь зв'язок між Українським Жіночим Конгресом і проєктованим Всеукраїнським Національним Конгресом?

— Ідея цих Конгресів повстала цілком незалежно. Очевидно, як вимога доби. Але, самозрозуміло: коли ми, жінки, признали необхідним скликання свого Конгресу і уже нині, можна сказати, бачимо усю ту користь, яку Конгрес принесе для українського жіночого руху, то тим більше нам

здається зрозумілим і необхідним скликання Всеукраїнського Національного Конгресу в добу, коли гине Український Народ. Зв'язок хіба є той, що наш Конгрес — треба сподіватись — висловиться за найскорше скликання Національного Конгресу, і що ми жінки, як громадянки, не можемо ж спокійно дивитись на те, що робиться на Великій Україні!

— В чім фактично буде полягати закріплення зв'язків поміж організ[ованим] Укр[аїнським] жіноцтвом різних країв?

— Ви зачепили важливу справу, якій ми надаємо великого значіння. Так ми дійсно думаємо утревалити ці зв'язки, а то — створенням “Всесвітнього Союзу Українок”. [...]

ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 57, арк. 89-91 — зв. Оригінал, рукопис.

Подано фрагмент інтерв'ю, оскільки зміст частково повторює інформації, подані у статтях про Всеукраїнський Жіночий Конгрес.

ПІДСУМКИ 50-ЛІТТЯ

Три позиції в білянсі кожного суспільного руху треба брати під увагу, коли переводимо оцінку його досягнень: 1) *організаційні* висліди, себто скількість і якість організаційних форм, які є зовнішнім проявом руху; 2) висліди в ділянці *ідеологічній*, себто теоретичне розроблення завдань, тез, програми руху і 3) *психологічні* висліди, себто переміна психіки охоплених рухом осіб, його вплив на спосіб їхнього думання і реагування, коротко кажучи: витворений рухом *новий тип людини*.

Із тих трьох різних становищ слід також розглядати підсумки українського жіночого руху, коли хочемо дістати повну і вірну картину його дотеперішніх здобутків та коли бажаємо знати, в чому його сила, а в чому його слабкість. Перейдім усі три позиції по черзі.

Під організаційним оглядом український жіночий рух виявляє *невпинний, постійний розвиток*. На угольному камені, покладеному в 1884 р. в Станиславові Наталею Кобринською, пишається сьогодні простора кількоповерхова будівля, з кількома фронтами, з численними прибудівками і розгалуженнями. Густа сітка українських жіночих організацій

вкриває Західні Українські Землі та місця скупчення української політичної і постійної заморської еміграції. Найгустіша ця сітка, звичайно, на терені Галичини, але також інші Західні Українські Землі: Волинь, Полісся, Буковина, Закарпаття виявляють під цим оглядом безнастанну еволюцію. Прегарними організаційними успіхами може виказатися в останніх роках українське жіноцтво в З'єдинених Державах Америки і в Канаді.

Організаційні осяги українського жіночого руху не тільки скількісні, яле й якісні. Бо не тільки з року на рік росте число організаційних клітин і число членів українських жіночих товариств, але *кріпшає* також *сила організації*. Коли перед війною жіночі товариства, які існували тоді головню по більших містах, були з собою непов'язані та працювали без *одного провідного і координуючого центру*, то сьогодні їх місце зайняла цупка краєва установа з трьома щаблями організації (централя, повітові філії і низові кружки), з *одноцілим пляном діяльності*. Ці краєві жіночі товариства прийняли в нас назву "Союзів Українок". Побіч галицького існує сьогодні волинський "Союз Українок", "Союз Українок Америки", "Союз Українок Канади" і "Союз Українок Емігранток". Тільки на Буковині збереглася досі давня передвоєнна "Жіноча Громада", а Закарпаття саме тепер — після свого першого жіночого з'їзду — *находиться у стадії творення одної об'єднуючої краєвої жіночої організації*.

Рівнобіжно з розростом "Союзів Українок", що перейняли на себе ролю репрезентанта українського жіночого руху, та в міру як ускладнювалася їх діяльність, повставали ще й інші жіночі товариства і установи для окремих завдань. Почин до їх оснування виходив, здебільша, з жіночого центрального товариства. Найбільше їх у Галичині, де український жіночий рух найбагатший в організаційні форми. При чому цю *диференціацію* треба розуміти в сенсі *наскрізь позитивним*, себто як збагачення, а не як розбиття українського жіночого руху, що незважаючи на всі світоглядні розбіжності між членами, задержав досі свою *єдність*.

Постійний розвиток виявляє також *зміст праці* українських жіночих товариств. Коли перші українські жіночі товариства довоєнної доби мали характер доволі односторонній, бо їх діяльність ішла, здебільша, у напрямі філантро-

пійнім та плекання товариського життя (всупереч інтенціям Наталі Кобринської), то сьогодні українська жіноча організація, як огнище, що *зосереджує і активізує жіночі сили*, відграє ролю поважного чинника суспільности: вона зв'язує тисячні жіночі маси з життям Нації на всіх його відтинках.

Змінився також за п'ятьдесят літ характер української жіночої організації щодо клясової приналежности членів. З організації, яка гуртувала майже виключно жінок інтелігентських кругів, вона перетворилася у *всенародню організацію*, що об'єднує всі кляси, а передусім широкі маси селянського жіноцтва. І саме це, що український жіночий рух *зумів стати рухом народнім*, становить одну з найбільше позитивних його позицій. Воно відріжнює його також дуже корисно від жіночих організацій інших народів, які задержали й досі характер товариств провідної, інтелігентської верстви.

Отже, можна ствердити, що досягнення українського жіночого руху на полі *організації є дуже вдоволяючі*. Треба тільки бажати, щоби розвиток українських жіночих організацій ішов у такому самому темпі далі вперед. Як чергове завдання стоїть тепер вимога, пов'язати територіяльні "Союзи" в один "Всесвітній Союз Українок".

Менш вдоволяючий, або скажимо щиро: зовсім невдоволяючий є наш п'ятьдесятлітній білянс під оглядом *ідеологічним*. Кожен суспільний рух старається оформити своє обличчя, з'ясувати й обґрунтувати своє "вірую", скріпити його в свідомості своїх прихильників і поширити на посторонніх людей. Розуміла добре вагу цієї справи Наталя Кобринська. Рівнорядно з її організаційною працею йшла її діяльність публіцистична і літературна, яка саме й мала на меті розробити і поширити ідеологію українського жіночого руху.

В повоєнній добі цю ділянку в нас, на жаль, *занедбано*. Сьогодні вона лежить зовсім облогодом. Українське жіноцтво не має тепер ні одного журналу, ні одного видавництва, присвяченого ідеологічним питанням жіночого руху. Жіночі журнали, які тепер виходять, присвячені або спеціальним завданням (напр. "Нова Хата" — плекання домашньої культури), або мають характер популярний і служать організаційним цілям ("Жіноча Доля"). За останній післявоєнний етап діяльності українського жіноцтва, себто

від Українського Жіночого З'їзду в 1921 р. у Львові, не появилася в нас ні одна поважна книжка, навіть ні одна поважна брошура з обсягу жіночого питання. Це явище тим більше гідне спожаління, що разом з погіршенням положення Народу та поширеним кругом діяльності і збільшеною відповідальністю української жінки, поглибилася проблематика жіночого руху. Занедбаня видавничої діяльності — це безумовно *найслабша сторінка українського жіночого руху*, якого величавий організаційний розріст не йшов у парі з ідеологічним обгрунтуванням.

Від'ємні наслідки цього факту можна ствердити на кожному кроці. Які дивовижні погляди про жіночий рух доводиться в нас чути з уст навіть передових громадян! Скільки непорозумінь викликає фальшиве розуміння слів “жіночий рух”! Головно в останніх місяцях, в часі підготовки Українського Жіночого Конгресу, ці непорозуміння ставали часто притокою до ріжних конфліктів і спричинили організаторкам Конгресу багато клопоту і зайвої витрати енергії.

Вкінці пригляньмося третій позиції у загальному білянсі українського жіночого руху, а саме його *проявам у живій людині*.

Скажім відразу, що саме цей третій чинник є рішачий для оцінки життєздатности і стихійної сили всякої суспільної течії. Бо по правді — її розвиток відбувається не у засіданнях і постановках зборів, а в мільонах особистих рішень, в думках і щоденній поведінці мільонів одиниць.

І тому не число членів українських жіночих організацій, або якість їх програм рішають в остаточній мірі про те, чи позитивним треба вважати підсумки п'ятьдесятьлітніх роковин українського жіночого руху. Рішає про те живуче жіноче покоління, *ступінь його духової самостійности і активности, його життєздатности і почуття відповідальности*.

Порівняймо тип пересічної української жінки вісімдесятих років минулого століття з сьгоднішньою, а дістанемо відповідь на наше питання. Нема сумніву, що український жіночий рух витворив *новий тип української жінки*, жінки-громадянки. Нема сумніву, що вплив українського жіночого руху не обмежується тільки до т. зв. “зорганізованого” жіноцтва, себто до членів жіночих товариств. Жіночий рух діє в усіх жінках, навіть коли вони цього не знають і цього не хочуть, — навіть коли вони *на словах* його від-

рікаються. Що більше: український жіночий рух вплинув також на оформлення світогляду сучасного мужеського покоління, на його відношення до жінок, на його погляди на "призначення" жінки і мужеський ідеал "жіночости".

Від цього розвитку, який доконався в мільйонах українських жінок, нема повороту взад. Можна знищити зовнішні організаційні форми, але не можна вимазати з людської свідомости внутрішніх духових процесів. Нема сили, яка могла би зробити неіснуючою цю *нерозривну зв'язь між українською жінкою а Нацією*, яка заістнувала і дозріла в тисячних формах *завдяки українському жіночому рухові*. Ця жива зв'язь між новою Українкою а Нацією — ось наша гордість і наша надія, на якій ми будуємо всі наші сподівання на творчу ролю української жінки у відродженні Нації.

Мілена Рудницька.

Український Жіночий Конгрес. Станиславів. — 1934. — 23-27 червня. — С. 2, 4.

УКРАЇНСЬКА ДІЙСНІСТЬ І ЗАВДАННЯ ЖІНКИ

Великий, святочний день!

Велика, радісна хвилина!

Винятковий це день п'ятьдесятиліттям роковин, які сьогодні святкуємо. Він небуденний і світлий також тому, що ось сьогодні відбувається перший загальний Всеукраїнський Жіночий Конгрес. І скажім собі щиро: те, що нам вдалося здійснити сьогоднішній Конгрес, те, що ми зуміли збірним зусиллям нас усіх зреалізувати задумане діло, те, що ми найшлися тут разом, незважаючи на всі труднощі зовнішнього і внутрішнього характеру, всупереч усім перешкодам, усім малодухам і людям злої волі наперекір, це наповнює нас не тільки радістю, але й гордістю. Чи не перший це раз, в українській історії відбувається з'їзд з такою широкою територіяльною базою? Чи не перший це раз, після катастрофи визвольної боротьби, зібралися українці різних земель, різних світоглядів, вірувань, переконань і партій, з'єднані одною спільною національною ідеєю, надихані бажанням, щоби її в собі скріпити, в інших розпалити, щоби її якнайкраще в дійсність перевести?

Зібралися українські жінки у свідомій співвідповідальності за українську дійсність, як свідомі співтворці української майбутності.

Одначе, на нашу радість паде велика, чорна тінь. У незвичайно відповідальних часах і у винятково важкому, просто трагічному положенні доводиться нам відбувати цей Конгрес. І тому простіть, Дорогі Сестри, що ці слова привіту не можуть бути такі беззастережно радісні, такі безжурно погідні, як може повинні би бути.

Святкуємо цей 50-літній ювілей українського жіночого руху. [На нашій, не своїй землі святкуємо! Нема клаптика свого!]

Мабуть, не переживав іще Український Нарід у своїй історії такого лихоліття, не переходив ніколи досі такого пекла фізичних і моральних страждань. Внаслідок невдачі визвольної боротьби українські землі розшматовані між чотири держави. І чим далі від нашої останньої визвольної державної спроби, тим ясніше розуміємо і тим дошкульніше відчуваємо трагедію нашої бездержавності. Тим краще здаємо собі справу, що значить недостача політичної незалежності. Це не тільки економічний визиск, але й нужда, не тільки чужа школа, але й марнування велитенських засобів потенціальної духової енергії, які дримають у нашій дітворі, не тільки культурна відсталість, але й духове каліцтво, [приниження, нарута].

Бездержавність — це підсвідоме почуття меншевартності в одних, і почуття нестерпної [...] Нації, у других. Це ті безмежні моральні шкоди, які відбиваються на психиці довгих поколінь. Це чужі агентури, це ломання душ і спідлювання характерів, це наша кволість і нікчемність — аж до найстрашніших форм рабства і найглибшого морального упадку, аж до національного відступства і зради включно.

Тоді як інші, навіть маленькі народи, без великого минулого і без великих матеріальних і моральних засобів, силою політичної кон'юктури стали самостійними державними організаціями, наш Нарід не вмів здійснити найвищої форми свого самоозначення, не вмів оформити себе в державу, як еманацию всіх політичних, господарських і культурних сил.

Одначе, сам факт політичної неволи не вичерпує ще трагізму положення Українського Народу.

Наш материк, найбільша, головна частина нашого Народу, не могла прислати на це наше свято своїх представниць.

Те, що діється нині на Радянській Україні, переходить межі найбільш хоробливої уяви. На окреслення цього є тільки одно слово: жах. Там іде боротьба не за владу, не за громадські права, не за особисті вольності, а за найбільш елементарні засоби людського животіння. Ось ми є свідками, як наш віковий ворог, Москва, почав із нами боротьбу за само наше біологічне існування. Він відбирає нам навіть ті джерела прожитку, якими користуються півдикі мешканці найстрашніше експloatованих колоній. Ось ми є свідками винищування нашого Народу голодом, витвореним свідомо й організовано, як методою, що має на цілі приборкати, здушити всі протирадянські настрої, всі самостійницькі течії і національно-державницькі змагання Народу.

А побіч винищування України голодом, ми були і є від ряду літ свідками, як большевики нищать усі питомі прикмети нашого Народу, всі його моральні, культурні і господарські цінності, як вони намагаються викоринити первні української психіки, релігію і вірування, історичну традицію і народній побут, і насадити силою чужі українській природі форми господарського і духового життя.

Скільки наших земляків згинуло на Придніпрянській Україні і на Кубані голодовою смертю? Два, п'ять чи десять мільонів? Стільки, скільки живе нас, українців, на захід від Збруча, чи трохи більше чи менше? Ніхто цього не знає... Уявіть собі, Сестри, уявіть собі на хвилину, цілу Галичину і Волинь, Буковину і Підкарпаття одним великим цвинтарцем без одної живої істоти. Уявіть собі, що вимерло тут ціле населення. Передумайте бодай на один мент цю думку до кінця. Подумайте, що на Україні вимирала поголовно, мов скошена трава, майбутність Нації, українська дітвора. Вимерли старці, знеможені хоробами і недостатками. Падали, як підрізані дуби, чоловіки в цвіті віку. Тільки жінок вимерло найменше... Вони, матері, мають найбільшу вітальну силу, їм небагато треба для прожитку... Вони в часі голодової пошести на Великій Україні мали той сам сумний привілей, який мають жінки в часі війни: дивитися безрадно і безпомічно, як гинуть їх найближчі...

І освідоміть собі ще на хвилину всі наслідки голоду: хороби, пошести, ціле біологічне ослаблення Нації, — подумайте, як будуть виглядати ці ще ненароджені діти, діти батьків, які недоїдають цілими роками. Уявіть

собі моральне здичіння людини, перед якою стоїть тільки одна проблема: наїстися, вижити, перетривати голод. Подумайте: наша Батьківщина, цей край казкових природних багатств, молоком і медом текуча країна, перемінилася в пустелю. Велика Україна, найголовніше джерело національної культури і державницької ідеї, земля, що видала Шевченка і Лесю Українку, Хмельницького і Мазепу, перемінилася в край, де люди втратили до глибини почуття гуманності, де одинокою формою протесту, навіть для комуніста, є тільки самовбивство.

І не на полі бою впали ці мільйони, не гинули вони як герої, як лицарі, не за ідеали принесли в жертву своє життя. По гостинцях, під плотом, опухлі з голоду конали...

І не кажім, Сестри, що цьому винні вони, вороги, москалі, большевики. Ні — це **наша** вина, наша **власна** вина, що ми залишилися паралітиком на роздоріжжі історії. **Наша** вина, що не вміємо взяти своєї долі у власні руки. А передусім вина нас: верхівки, інтелігенції, провідників, що не вміли примусити народ до жертв тоді, коли кувалася доля Української Держави.

Ось ці думки затроюють нам душу аж до дна, вони, мов кровавий викид совісти, зганяють сон з очей і соромом палять нам обличчя.

В таких умовах відбуваємо наш Конгрес.

Але цьому не кінець. Коли хочете мати повну картину нашого трагічного положення, додайте до факту бездержавності та фізичного винищування Народу за Збручем ще й наш внутрішній хаос і розбиття.

Хто зможе коли-небудь обчислити суму розтраченої національної енергії, яка йде в нас на взаємне поборювання? Нема хіба другого громадянства на земній кулі, яке марнувало би такі велитенські кількості зусиль зовсім непродуктивно на внутрішні межиусобиці, як ми, хоча одночасно ми хіба є останні, які на таке марнотратство сил можемо собі дозволити.

І не тільки у тому річ, що ми збилися з одного шляху і шукаємо його наосліп по доріжках і манівцях, які часто біжать у протилежних собі напрямках. А річ у тому, що це розпорошення національних сил не йде по лінії здорових суспільних течій та не має за основу істотних світоглядних різниць громадянства. Воно зводиться, переважно, до явищ анархії, гурткових котерій і вузьких

групових, або й особистих, амбіцій і інтересів. Внутрішнє розладдя, спричинене партійно-політичною боротьбою, збільшує в останніх часах явище, якого перед війною ми не знали, а саме релігійна боротьба серед Народу. Коли поглянемо довкола себе, бачимо сотні непорозумінь, сварок, конфліктів, так у справах дрібних, як і в найважливіших питаннях нашого національного життя. Жахом наповнює нас факт, що навіть до тих найважливіших питань національного життя поодинокі групи підходять з погляду власного престижу й інтересу. Коли приглянемося даліше методам політичної боротьби, стверджуємо повне заломання моралі у внутрішніх громадських відносинах. Принялася в нас думка, що принципи прилюдної громадської моралі цілковито різняться від приватної особистої моралі. Найбільш неетичні вчинки, яких ніколи не зробила би чесна одиниця в приватнім житті, стали допустимі, добули собі право горожанства в житті громадським. А вслід за тим іде безупинне недовір'я одних до одних, бажання перехитрити політичного противника, нетерпимість і злоба, брак взаємного зрозуміння і вирозуміння. Каїнова ненависть синів одної Матері, ненависть, яка обезсилює, параліжує їхні сили, не дозволяє звернути їх назовні.

Такі невідрадні відносини панують серед громадянства західноукраїнських земель та політичній і заморській еміграції.

Одначе змальована нами картина української дійсности не була би вірна, коли б ми бачили в ній тільки темні барви і тіні, а не бачили світла і ясних барв.

До тих відрадних явищ у нашому житті за останні роки належить, передусім, майже повна ліквідація радянської філософії, яке довгий час мов гангрена розкладало організм західноукраїнського громадянства. Події, які зайшли на Радянській Україні впродовж останнього року, безоглядне нищення червоним царатом усіх проявів українства, а передусім голод — відкрили очі навіть найбільш незрячим і наївним, а рівночасно підірвали ґрунт большевицьким агентам.

Друге, незвичайно позитивне явище серед темряви нашої [...], це факт, що щезли територіально-партикулярні розбіжності і конфлікти між наддністрянською і наддніпрянською віткою українського народу. Вирівнялося і затерлося глибоке провалля, яке викопали були між Галичиною і Великою Україною події і промахи

1919 і 1920 року. Загоїлися рани, пішли в забуття взаємні кривди, жалі і претенсії, а до голосу прийшло те, що найсильніше, те, що з'єднує: зв'язок крові, свідомість спільноти, почуття нерозривності в добрій і злій долі.

Не від речі буде пригадати, що в часах страшної вороженечі між двома вітками народу, українське зорганізоване жіноцтво перше дало почин до моральної демобілізації розсвареного громадянства. У поодиноких європейських осередках нашої політичної еміграції, наприклад у Відні в 1920 і 1921 році, отже в часах найбільш драматичного загострення відносин між роз'єднаними частинами Нації, українські жіночі товариства були самотнім тереном, де сходилися і спільно зі собою працювали уроженці Галичини і Великої України, галичанки і наддніпрянки. Український Жіночий З'їзд, який відбувся в грудні 1921 р. у Львові, перший кинув гасло замирення розз'єднаних частин Народу та національної консолідації і це гасло українське зорганізоване жіноцтво переводило послідовно в життя продовж минулих 13 літ. Не від речі також буде пригадати що в часах, коли дурійка радянофіліства охопила галицьке громадянство, українське жіноцтво, зорганізоване в "Союзі Українок", перше цій отруті рішуче протиставилося, проголосило бойкот радянофіліської преси і тих діячів, які одною ногою стояли в національному, а другою в большевицькому світі.

Оба відрадні явища, про які тут була згадка, а саме те, що відпали між нами партикулярні різниці та що на західноукраїнських землях зліквідоване радянофіліство, вони мають одно спільне джерело: Цим джерелом є величезне поглиблення національної свідомости на всіх українських землях. І це є найбільш позитивний, найбільш радісний факт нашого "сьогодні", факт, який дозволяє нам з вірою в майбутність перетривати теперішнє лихоліття, та на якому ми будуємо всі сподівання на краще "завтра".

Коли порівняти сучасний стан українства зі станом з-перед десяти чи двадцяти літ, мусимо ствердити одно: Ми йдемо вперед, ми ростемо в силу. Це така наглядна, така безсумнівна правда, що навіть не треба її доказувати. Невміруща українська національна ідея йде вперед побідним походом на всіх просторах українських земель. Вона відроджу-

ється після тисячолітнього сну на наших найдальших окраїнах, на Підкарпаття. Вона ломить усі, непоборні здавалось би, перешкоди, які поставили перед нею большевики. Вона діє стихійними силами в мільйонних масах України, яка нищена та руйнована, слізьми і кров'ю наповнена, готує свої глибокі рани, регенерує свої сили та перероджується психічно серед мільйонних жертв. Вона, національна ідея, доказує чудеса тут, на Галицькій землі, де Народ творить в органічній, конструктивній праці від основ власні життєві форми та у важкій боротьбі за кожну п'ядь землі, за кожний хатній поріг, за кожну читальню і кооперативу гартує свої сили.

Зросла національна свідомість найширших шарів громадянства на всіх українських просторах, національна свідомість не тільки в значінні почуття своєї національної окремішності, але теж у значінні свідомого змагання до здійснення Національного Ідеалу. Зросла активність українських мас, які виявляють подиву гідну завзятість в обороні національних інтересів та величезну готовність до жертв. Одним словом: Процес національно-політичної кристалізації, процес переміни Народу в Націю, поступає безупинно вперед. А в цій переміні потенціальної енергії Народу на розгонову, українська жінка грає не меншу роль, як чоловік.

Але заки освідомимо собі, де наше, українського жіноцтва, місце серед громадянства та яка наша роль на тлі змагань Нації, погляньмо ще на положення Українського Народу з перспективи всесвітніх відносин і міжнародної політики.

Схарактеризувати в кількох реченнях те, що діється в світі та як відбивається на нас, річ нелегка. Находимося у кліщах якогось великого історичного процесу, в якому всі дотеперішні догми і вартості підлягають переоцінці. Ми попали у вир хаосу, в якому серед болів і корчів родяться нові форми життя, нова людина. Криза політична й устроєва, соціальна і господарська, культурна і духовна охопила цілий світ і невідомо, що з неї вирине.

Криза це чи загибель культури, сумерк чи тільки потрясення одної епохи в історії людства?

Ніхто цього не знає і не це має для нас головне значіння. А те для нас найважніше, щоби в тих процесах, які йдуть у світі і в які ми, по волі чи неволі, втягнені, не

бути об'єктом, а суб'єктом історії. Річ у тому, щоби не стояти тільки на периферії подій, а бути їх співтворцями, бути жовнірами, які боряться за краще завтра та будують власними зусиллями, невдачами і перемогами свою майбутність!

Яким шляхом піде розвиток подій у міжнародній політиці, ніхто цього передбачити не може. І тільки одно певне можна сказати про світову політичну ситуацію: що нема в ній нічого певного, що на цілому світі нема ні одної сталої точки. Бачимо щораз виразніше нетривкість, пливкість відносин. Мінються, майже з місяця на місяць, взаємини, договори, союзи між державами. Протягом двадцять чотирьох годин творяться нові орієнтації і нові політичні констеляції. І тяжко навіть вгадати, котрі з тих змін мають структуральний, а котрі тільки кон'юктуральний характер.

Однак, не у змінчивих констеляціях річ, не в тимчасовому, більш чи менш для нас корисному укладі міжнародних сил, лежить суть питання. Для оцінки міжнародного положення української справи найбільше значіння має тенденція розвитку цих сил. Чи ця тенденція йде по лінії наших інтересів, чи в протилежному напрямі?

Можна би перелічити низку фактів на те, що гороскопи для української справи на міжнародній арені не є віраджі. Велика динаміка наших обох головних сусідів, петрифікація тих державних організмів, в яких найшлися західноукраїнські землі, опір чинників, заінтересованих в удержанні теперішньої мапи Європи, яка зробила нас причіпкою до чотирьох держав, — те все, безумовно, факти для нас некорисні і грізні.

Але побіч них можна навести інші, які з непохитною певністю вказують на те, що час працює для нас, а не проти нас. Всі позначки промовляють за тим, що йде до великої збройної розправи в світі. Вказує на те не тільки нервозна атмосфера в Європі, якої яскравим висловом є перегони в зброєннях, але й щораз грізніші блискавки на Далекому Сході. На порядок денний світової політики входить проблема Східної Європи, а в зв'язку зі сподіваним розбиттям російської імперії, щораз актуальнішою в світі стає наша справа. З року на рік зростає поінформованість і зацікавлення світа українською

проблемою. Ніколи не писали у світовій пресі стільки про українські справи, що протягом одного останнього року. І хоча кожний підходить до українського питання зі становища власного інтересу, хоча для урядів держав і т. зв. міродайних кол ми є ще тільки цінним предметом, то все-таки щораз частіше лунають у світі голоси про необхідність сотворення української держави, як чинника світової рівноваги.

Щоби ця концепція державної незалежності України могла викристалізуватися в світовій opinio, щоби вона могла в свідомості державних мужів і широких кол європейського громадянства зв'язатися в логічну цілість з політичними і господарськими потребами Європи, на те треба з нашого боку ще багато енергійної пропагандивної праці, а передусім, треба давати світові якнайбільше доказів нашої волі до життя та нашої зрілості до самостійного життя. Не перецінюємо значіння міжнародної пропаганди, не манимо себе, щоби хто-небудь з приязни, з симпатії чи якогось почуття справедливості, поміг нам. Знаємо, що реалізація Національного Ідеалу залежить в остаточній мірі тільки від нас самих. Але з другого боку, розуміємо значіння добрих зв'язків зі світом, побудованих на спільноті інтересів.

І тому-то міжнародня ситуація накладає на нас обов'язок вияву максимальної життєвої динаміки, вона вимагає від нас, щоби ми були готові на випадок зудару сил. Вона примушує нас до національної консолідації, бо моральна готовність на випадок воєнного конфлікту є рівнозначна з тим, щоби воля Нації, воля бодай її найсвідомішої частини, була єдина.

Ось так виглядає українська дійсність. На тлі світового хаосу, в обличчі грядучих катаклізмів, які запечатають нашу долю на довгі десятки літ, — Народ розсварений, розбитий. Одинокий великий народ в Європі — внаймах у сусідів.

А серед цього українського хаосу, українська жінка. Молода, нова громадянка, що 50 літ тому вперше упінула за свої людські права, а від кільканацяти літ робить перші кроки в громадянському житті. Вона ще не свідома приспаних у ній сил, своїх творчих можливостей. Але вона відчуває глибоко трагедію Нації і розуміє, що відповідальність за цю трагедію паде не тільки на чоловіків, які її безпосередньо завинили, але й на жіноцтво, що

в своїй слабості і пасивності не мало спромоги їй протиставитись.

І в цьому почутті відповідальності за долю Нації, вона, українська громадянка, вона, мати нових українських поколінь, шукає свого шляху: Що робити? Кудю йти? Яке наше “вірую”? Де наш стяг, коло якого гуртувалось би ціле жіноцтво? Які завдання й обов'язки накладають на нас ці важкі часи, які напрямні можна з них вивести для українського жіночого руху?

Ось запити, які ждуть нашої відповіді. Але заки спробуємо відповісти на них, треба може наперед відкинути закиди, які проти нас підносяться, розвіяти сумніви, які нас оточують.

Перший з тих сумнівів звучить так: Чи можна говорити про якісь окремі завдання українського жіноцтва, для яких потрібні окремі жіночі товариства, окремі жіночі журнали, жіночі з'їзди і конгреси? Чи є якісь справи, якісь ідеї, які об'єднують українське жіноцтво, об'єднують нас саме, як жінок і як членів Української Нації? Одним словом: чи існує ще український жіночий рух? Чи має він ще рацію існування? А другий сумнів можна би сформулювати так: Чи можна говорити про якісь спільні завдання для цілого українського жіноцтва ввиду цього, що ми перестали вже бути аморфною масою без переконань, без власного суспільного вірую, що ми зрізнялися по політичним партіям, а світоглядіві різниці між одною з нас і другою не є менші ніж між чоловіками? Або іншими словами: якщо український жіночий рух існує, то чи можна говорити про один український жіночий рух, чи може є їх кілька, а в кожного з них інше розуміння завдань і ролі жінки?

Жіночий рух... Як непопулярні стали в нас ці слова в останніх часах!.. Не менше, як були тому 50 літ, коли їх кинула в галицьке громадянство Наталія Кобринська. Скільки трагічних, чи може радше трагікомічних непорозумінь і зайвих конфліктів викликає в нас фальшиве розуміння змісту цих слів! Які безглузді тези і твердження про жіночий рух, виголошувані самопевним тоном знавців, довелося нам чути в останніх місяцях з приводу Українського Жіночого Конгресу! Моторошно робилося на душі від їх неімовірної ігнорації, поверховності і тривіальності.

Скільки неумотивованих закидів, схоплених із повітря інсинуацій, скільки неоправданих підозрінь, висаних з пальця інвектив, впало під адресою українського жіночого руху! Здавалося хвилинами, що стоїмо там, де стояла Кобринська перед п'ятьдесяти роками та, що слід зачати наново повторяти все те, що писалось і говорилося продовж минулого півстоліття.

Хіба найкращою відповіддю на всі голоси, які відмовляють українському жіночому рухові право і змісл існування, є наш Конгрес. Він доказує більше переконуючо, ніж найсильніші аргументи і найбільш логічні міркування, що є щось спільне, що нас тут привело і що те спільне сильніше від того, що нас роз'єднує.

Одначе, може найдуться люди, для яких навіть наш Конгрес не є вистарчаючим доказом животности ідей, які нас об'єднують. Бо серед нашого громадянства і то між визначними, передовими діячами стрінете таких, які сам факт Конгресу готові вважати наскрізь позитивним явищем, але які ставляться ворожо до жіночих організацій... Поспитайте їх, звідки взявся би наш Конгрес, який є чейже з'їздом представниць українського зорганізованого жіноцтва, коли би не було жіночих організацій? Є інші, які погоджуються, що жіночі організації потрібні і корисні, але рівночасно вони кидають камінням на жіночий рух. А проте кожна жіноча організація, будь-яка її ціль і круг діяльності, є виявом тої суспільної течії, що на цілому світі називається жіночим рухом. Найдете серед нашого громадянства й таких, які розуміють вагу жіночого руху, але для яких слово "фемінізм" є синонімом всього зла. Хіба ж вони не знають, що жіночий рух і фемінізм це два ідентичні поняття?

Найбільше поширений у нашому громадянстві погляд, що жіночий рух це тільки боротьба за рівноправність жінки. Приклонники цього погляду твердять, що ця рівноправність стала вже фактом і тому, на їх думку, роля жіночого руху буцім-то вже скінчена.

Їм відповідаємо: **Ніколи** рівноправність не була ціллю жіночого руху. Вона була **тільки передумовою**, яка дозволяла жінці приступити до розв'язки її властивих завдань. Рівноправність була тільки засобом, який уможлиблював нам вступ у громадське життя в ролі співрішального і співвідповідального чинника, який дозволяв нам зачати перетворювати і формувати світ, сотворений і сфор-

мований мужчиною, згідно з нашими бажаннями. Чи можливо, щоби один, або два десятки літ розв'язали у вдоволяючий спосіб цю незвичайно складну проблему, яка звучить: ввести жінку в русло суспільного життя, перевиховати її до нових завдань, до нових поширених відповідальностей, зв'язати жінку, — не одну, зв'язати мільони жінок — зв'язати їх органічно і нерозривно з потребами, формами, функціями громади, суспільности, народу, держави.

Бо ж про це йде в жіночому рухові: щоби не марнувалися непродуктивно цінності жіночого духа, ці безмежні приспані в жінках духові сили, йде про те, щоби їх з вікового сну прокинути і якнайкраще, в якнайдоцільніший спосіб в гармонійну цілість з мужеською частиною громадянства зв'язати, запрягти їх разом на службу загалу, у творчий процес нового кращого життя.

Чим є один чи два десятки років цієї т. зв. жіночої рівноправности, коли дивитися на них з історичної перспективи трьох тисяч літ, продовж яких всі цінності об'єктивної культури творив виключно мужчина? Яке відношення між тим часом, відколи триває жіночий еманципційний рух і довжиною періоду мужеського примату в історії людства? Релігійна і філософська системи, держава і законодавство, цілий храм знання і мистецтва — те все діло мужчини. Жінка ввійшла в цей мужеський світ дуже, дуже недавно. Вона робить у ньому щойно перші несміливі спроби, перші кроки, як мала дитина, яка вчиться ходити. А в нас знаходяться люди, короткозорі малі людці, що на історичні процеси, які тривають сотнями літ, дивляться з жаб'ячої перспективи. Вони бажали би покласти жіночий рух у домовину, бо на їх думку жіночий рух це анахронізм, а жіночі організації це абсурд...

А тим часом на широкому світі щораз голосніше лунають голоси філософів і соціологів, які — всупереч антифеміністичним тенденціям державних мужів і політиків, бачать джерело сучасної кризи у захитанню природної рівноваги між мужеським і жіночим принципом, як двома рівнорядними формами людства. Щораз частіше відзиваються голоси остороги, що світ звироднів внаслідок повного знехтування жіночого та гіпертрофії мужеського первня та що одинокий рятуюнок

для нього від повного банкруцтва, для цього змеханізованого, стехнізованого, зматеріалізованого і зраціоналізованого світа, лежить у припливі жіночих сил, нових, незужитих сил, які ближчі до життя, його вічного коріння та істотних потреб. Односторонній мужеський суспільний порядок мусить найти своє природне доповнення у співпраці жінок на всіх ділянках життя. Одначе, це завдання є не на міру життя одної генерації. Довгі покоління жінок мусять трудитися над його здійсненням і довгі покоління треба плекати ідею жіночого руху, поки вона не вкоріниться глибоко у свідомості загалу. А до цього потрібні жіночі організації, як терен кристалізації жіночих поглядів, як осередок скупчування й активізації жіночих сил.

А коли б навіть прийняти, що жіночий рух є нічим більше, як тільки боротьбою за рівноправність жінки з чоловічою, а його остаточною метою — осягнення тієї рівноправности, то чи навіть зі становища так поверховного, так непомірно звуженого розуміння жіночого руху, справді можна вважати його чимсь минулим? Чи скінчилася вповні ця боротьба за належне жінці становище в родині і в громадянстві, за освіту і звання, за всі зовнішні можливості розвитку, за її життєвий круг діяльності? Чи справді так світло, так блискуче стоїть справа з жіночою рівноправністю?

Здається, що від 20 літ не було менш відповідного менту видвигати клич ліквідації жіночих товариств та твердити, що жінки вже зрівнані в правах з чоловіками, як саме тепер, коли в цілому світі помітна нова поворотна хвиля антифемінізму, яка намагається зіпхнути жінку назад зі здобутих нею позицій. Ось ми є свідками, як зводять наново *numerus clausus** для жінок на університетах, обмежуючи число студіюючої жіночої молоді до 10%. Ось бачимо, що в деяких державах жінки втрачають політичні права, а в інших державах при всіх зусиллях не можуть їх добути. На цілому світі господарська скрута б'є, в першій мірі, по жінках, бо вони стають жертвою законів, які буцім-то мають зменшити безробіття. Відживає наново конкурентійна господарська боротьба чоловіків з жінками, ведена у формах, яких не знали навіть передвоєнні часи, часи "нерівноправ-

* Обмежена кількість (лат.).

ности". В усіх державах світу, також там, де конституція й інші основні державні закони запевнюють жінці рівноправність, обов'язує досі старе законодавство побудоване на ідеї примату мужчини, чого найяскравішим висловом є тип патріархальної родини, де жінка-мати підпорядкована чоловікові.

Але покиньмо теоретичні міркування, залишім світові його журби і погляньмо, як є в нас з тією рівноправністю. Який питомий тягар жіноцтва в нашому національно-громадянському житті? А коли трудно нам відповісти на такий загально сформульований запит, то можна його розбити на кілька конкретних. Який відсоток жінок є членами наших національних товариств? Який відсоток жінок займає передові становища в громадянстві, скільки з них є головами, чи хоча-би членами управ краєвих установ, скільки директорами інституцій? Який відсоток становлять жінки на загальних зборах центральних організацій, де право участі мають тільки делегати повітових осередків чи низових клітин? А як є на нашому селі? Чи бувають у нас жінки головами читалень і кооператив? Чи є в нас жінки війтами, або бодай, членами громадських рад?

Ці запити є закидами не тільки в сторону громадянства, але також, і то в першій мірі, вони обвинувачують нас, жінок. Вони з'ясовують нам, яке безмежне поле праці лежить перед нами, та чи мають слушність ті люди, які думають, що формальна рівноправність жінки, накинена українському громадянству чужим законодавством, могла за кільканадцять літ врізатися глибоко в світогляд суспільства та зв'язати з ним українську жінку тисячними взаєминами.

Але може хто скаже, що приклади, які ми тут подали: громадська самоуправа та національні установи, "Просвіта", кооперація, не є сутєві. Візьмім два інші і то з ділянок, які навіть у найбільш консервативному значінні є незапереченою цариною жінки: а саме домашнє господарство і виховання дівчат.

Маємо в Галичині кільканадцять українських приватних, себто коштами українського громадянства утриманих середніх дівочих шкіл: гімназій і учительських семінарій. Управа всіх тих заведень спочиває в руках мужчин. В інших краях жіноцтво тому 50 літ зачало боротьбу за свої права від питання управи дівочих шкіл, виходячи з того слушного становища, що жінці належить рішачий вплив на форму-

вання психіки дівчат, та що відповідне виховання молодого жіночого покоління, є першою умовою для успіхів жіночого руху. В нашому громадянстві ця справа ще навіть не прийшла на порядок...

Другий приклад. У Рільничій Палаті, яку влада утворила недавно у Львові, є окрема секція жіночого домашнього господарства. Ця секція складається тільки з жінок, але є в ній й один чоловік. Цей чоловік репрезентує українських жінок-господиць, бо наші господарські установи — нам, українським господиням на сором, а собі на сміх — виделегували до Рільничої Палати самих чоловіків і ні одної жінки.

Може хто подумає, що всі ті приклади беремо з життя цього покоління жінок, яке ще не кінчало високих шкіл і тому не розпоряджає відповідно кваліфікованими силами, та що коли молодше жіноче покоління ввійде в громадське життя, відносини покращають. Тут з жалем треба ствердити, що жінки, які в останніх роках покінчили студії, є переважно елементом менше громадськи активним, ніж старші громадянки, а також що участь і вплив наймолодшого жіночого покоління на терені студентських організацій і ідеологічних гуртів молоді, в порівнанні з ролю, яку грали в житті молоді перед війною наші перші студентки, це радше крок назад, ніж вперед.

Так виглядає т. зв. жіноча рівноправність у Галичині. Мабуть не інакше і не краще стоїть з нею справа на інших західних українських землях, на Волині, на Буковині, на Підкарпатті. Чи з огляду на такий стан правильний є погляд тих, які жіночий рух вважають анахронізмом?

Чуємо даліше закид, що жіночий рух разом з жіночими організаціями це будім-то відмежовування жінок в окрему жіночу суспільність, шкідливе для самого жіноцтва та для цілого громадянства. На це відповідаємо: Ніколи український жіночий рух не проповідував ізоляції жіноцтва від загалу громадянства, а навпаки, від самих своїх початків свідомо і доцільно змагав до того, щоби українське жіноцтво стало живою і якнайактивнішою частиною Нації. Ясно і недвозначно застерігалася проти інсинуацій поділу на жіночу і чоловічу частину з окремими ідеологіями і програмами Наталія Кобринська, яка ще в 1887 р. писала: "Ми не думаємо відчужуватися від чоловіків на полі загальних стремлень і ізолювати жіноче питання від інших суспільних завдань". За

Кобринською з'ясовували ми це становище десятки і сотні разів, воно зафіксоване в статутах жіночих товариств, в резолюціях щорічних загальних зборів "Союзу Українок", з'їздів і анкет, у тезах рефератів, у десятках стеттей. Звідки же лунали і лунають гасла: "Жінки, ставайте до боротьби з безграмотністю", "Жінки, основуйте дитячі садки", "Жінки в кооперацію", "Жінки, вступайте в політичні партії", "Жінки, йдіть лавою до виборів", як не з "Союзу Українок"? Хто підготовляв і підготовляє українське жіноцтво до громадянських завдань, хто мобілізує його сили, активізує його енергію як не жіноча організація? Всі загальнонаціональні акції і потреби находили все найважливіший відгук у жіночих організаціях та їхніх членах. Жінки зорганізовані в жіночих товариствах творять рівночасно найдіяльніший елемент у всякій громадянській роботі. Бо ніколи не стояли ми на становищі, що жіноча організація це одинокий терен громадянської діяльності жінки, та що співпраця в жіночому товаристві звільнює нас від інших громадських обов'язків. Навпаки — програма українського жіночого руху звучала все: окрема надпартійна жіноча організація і одночасно участь у загальних громадських установах та політичних партіях. Окрема жіноча організація, для перевиховання широких жіночих мас, для з'ясування жінці її ролі в змаганнях Нації. Праця в спільних організаціях і політичних партіях разом з мужчинами, бо ж це є шлях, на якому українська жінка може безпосередньо впливати на українську дійсність. Як пояснять противники окремих жіночих організацій факт, що наші загальнонаціональні установи продовж десятків літ не вміли втягнути жіноцтва в суспільне життя? Бо як же могла українська жінка, як може українська селянка ще сьогодні, перескочити в громадське життя без посередництва жіночої організації?

Так само нестійний закид егоїзму, звернений проти українського жіночого руху. Ніколи український жіночий рух не був рухом егоїстичним для якихось вузько зрозумілих жіночих інтересів. На першому місці ставили ми все обов'язки, а не права, а коли домагалися "прав" для себе, то робили це у глибокому переконанні, що без тих прав не можемо стати активними, корисними для Народу громадянками. Ці "права" розуміли ми все як право на народній труд, на службу для

Нації і віримо глибоко, що ця наша служба потрібна, що без неї Народ не може обійтися. Служба для Нації була і є одною з провідних ідей українського жіночого руху, з якої він черпає свій етос і своє остаточне оправдання.

Як дивно звучить закид егоїзму в устах мужчин, які всі питання вирішують фактично зі становища власних інтересів, в яких розумінні об'єктивною нормою світа: добра, справедливості, моралі, є тільки вони, чоловіки, і які, коли говорять “суспільність”, “народ”, то думають переважно тільки про себе, забуваючи про другу половину людського роду.

Вповні неоправданим є також закид “інтернаціоналізму” звернений у нашу сторону, бо не було і нема другого жіночого руху, який би до такої міри черпав свої сили з національної ідеї, як український жіночий рух. І коли з одного боку обвинувачують нас в анаціональних тенденціях, кажуть, що український фемінізм є фемінізмом, але не є українським, тоді рівночасно інші рахують нам за гріх, що українські жіночі організації займаються тільки національними справами, а занедбують жіночі. Ні одні, ні другі не мають рації. В українських жіночих товариствах була і є рівновага між обома ідеями, які лягли в основу їхньої діяльності: між ідеєю національною і ідеєю жіночого руху. Бо ідея визволення Нації і фемінізм не криють у собі ніяких суперечних тенденцій, як де-хто думає, а навпаки: жіночий рух, прямуючи до вияву всіх творчих можливостей жінки, скріплює тим самим життєдатність і енергію Нації.

І не сліпим невірним наслідуванням мужчин є жіночий рух, не є він змаганням до “змужчинення” жінки, як читали ми це недавно. Навпаки, — вихідною точкою жіночого руху було переконання про відмінність жіночої духової структури, та бажання збагатити людську культуру цінностями жіночого духа. Саме тому жіночий рух каже жінці йти власними шляхами, а не бути довше сателітом і трабантом мужчины. Не хочемо наслідувати мужчин в їх геніяльності, але не хочемо теж повторяти за ними їх нісенітниць і злочинів. Хочемо бути собою. Може не зуміли би ми краще правити світом, як це роблять мужчины, але думаємо, що стан, до якого довели світ мужчины, не є причиною до гордості. Знаємо, що жіноча співпраця буде тільки тоді мати прав-

диву, тривку вартість для громадянства, коли вона буде висловом нашої особовости.

Застерігаємося також рішуче проти інсинуацій, немов то український жіночий рух проповідує “фізіологічну еманципацію” і змагає до сексуальної свободи жінки. Коли жіночий рух поставив як один із своїх постулатів домагання рівної сексуальної моралі, то він ніколи не розумів її так, щоби стягнути жінку там, де знаходиться мужчина, але щоби піднести мужчину на ту висоту, на якій стоїть жінка. Рівну мораль ми розуміли і розуміємо як рівну відповідальність жінки і мужчины за скількість і якість нового покоління, за здоровля, силу і виховання потомства.

І тому мусимо застеретися проти того, щоби обтяжувати жіночий рух відповідальністю за упадок моралі. Не жінки сотворили суспільний лад, в якому є місце на торгівлю жінками і молоддю, на санкціоновану державою проституцію. Хто перший виступив до боротьби з тими язвами мужеської суспільности, як не жіночий рух? І не жінки є відповідальні за всі прояви біологічної дегенерації людства. І не жінки є відповідальні за соціальні і господарські умови, які доводять до занепаду родинного життя. Жіночий рух був і є одним з найбільше здисциплінованих і найбільш етичних рухів людства і так само український жіночий рух завжди був і хоче дальше бути носієм найвищих етичних цінностей. Ми знаємо, що “як ріка не може піднятися вище свого джерела, так народ не може піднятися вище рівня свого жіноцтва” і що в руках української жінки лежать найвищі етичні цінності Нації.

Чи може бути більш зловбий закид у сторону жіночого руху, який завжди ставився з найбільшою повагою до материнських обов'язків жінки та перший видвигнув перед державою домагання опіки над материнством і дітворою, як закид руйнування родинного життя? На родину глядімо як на суспільну і біологічну клітину народнього організму, як на місце, де кується душа і майбутність Нації. І саме тому, що так високо ставимо родину і ролю жінки в родині, бажаємо оздоровити родинне життя, піднести пошану до жінки і матері та забезпечити матері рівні права з батьком.

Одначе, з другого боку, не можемо погодитися з тими, які бажали би замкнути жінку назад дома, та які вважають родину самотнім полем діяльності жінки. Ніколи за весь час історії людства фізіологічні і педагогічні функції материнства не виснажували всіх фізичних і духових сил жінки. Поза заняттями зв'язаними з материнством, жінка від найдавніших часів працювала на полі господарської продукції, вона була в давніх формах господарського життя і при тій ролі, яку відгравало домашнє господарство аж до винаходу машини, могутнім, господарсько-продуктивним чинником, яким ще сьогодні є наша селянка. Коли родинний дім звужився, коли техніка відібрала йому його господарські функції, а суспільність переняла на себе виховання й навчання, опіку над хворими і бідними та цілий ряд інших справ, які в давніх віках лежали в руках господині і матері, то безглуздими стали намагання зіпхнути жінку назад до “домашнього вогнища” та обмежити її ролі тільки до домашніх і родинних обов'язків. Яка дивна мішанина романтики, маломіщанства і хорої сексуальної уяви лягла в основу тих поглядів на жінку і жіночий рух, що бачать “істотну площину жіночої проблеми” та “центральный пункт жіночого руху” в сексуальності жінки. Ніколи не погодимось на таке розуміння жіночого руху. На нашу думку, жінка не є тільки половою істотою — її призначення як людини виходить поза її призначення полові, як жінки і матері. Вона має власне, безпосереднє відношення до людства, як людина, а не лиш посередньо через свою функцію продовження людського роду. Ми маємо безпосереднє відношення до життя Народу, а не тільки через наших синів, яких приводимо на світ. Це почуття безпосереднього зв'язку з Народом, — зв'язку для якого материнство і вузькі рямці родинного кола не є самотнім висловом, було й є джерелом українського жіночого руху.

Ставлячи високо посланництво матері, ми рівночасно поборюємо вузький егоїзм родини та всі її асоціальні тенденції, які добро найближчих ставлять вище від добра загалу. В наших очах українська мати — це “*mater patriae*”*, мати Батьківщини, мати свого

* “Мати батьківщини” (лат.).

Народу, якої обов'язки не кінчаються на порозі власного дому. Бо як не можна повести кордонів між інтересами родини і народу, так не можна відмежувати від себе материнських і громадянських обов'язків жінки.

“Будьмо громадянками в чотирьох стінах нашої хати, будьмо матерями в суспільному житті” — ось наше розуміння материнства і ось рівночасно наша, так би мовити, жіноча політична програма. Яка вона ясна і проста, а рівночасно яка багата у зміст, як вона підходить для жінок усіх суспільних шарів і всіх світоглядів, як добре можна її прикласти до різних життєвих і політичних умов! Чи треба розроблювати цю програму на поодинокі тези? Чи треба ближче пояснювати, що значить бути громадянкою у власній хаті, бути нею на кожному кроці буденного життя, у кожному слові і кожній думці, — бути громадянкою у відношенні до своїх найближчих і передусім до своїх дітей? Чи треба говорити, які обов'язки накладає на нас таке розуміння ролі матері в напрямі витворення відповідної домашньої атмосфери, яка була би протियाгою проти напору всіх деморалізуючих і денационалізуючих сил? Серед нашої дійсності бути громадянкою в себе дома — це значить передусім: вкорінити в дитину її ранньої молодости, впоїти в ціле наше родинне оточення, найглибше переконання, що добро одиниці мусить бути підпорядковане щастю загалу і що доля одиниці зв'язана нерозривно з долею Нації. Нема для нас, ні для наших найближчих вигідного життя, нема особистої кар'єри, нема власного щастя, як довго страждає Батьківщина. Мусимо витворити в себе дома своєрідний український етос і ерос та зробити їх начальними наказами української родини.

І мусимо ще вкорінити в наші діти почуття гордості, що вони українці, якої джерелом непохитна віра в світле майбутнє [...] неважаючи на трагічну сучасність. Бо ми, українські жінки, які природою призначені на те, щоби давати життя новому українському поколінню, віримо в отсе життя! Ми віримо у Народ і його невмирущі сили! Віримо в повну перемогу нашої національної справи на всіх землях українських. І тому не дозволимо, щоби в душі наших дітей вкралася зневіра, не допустимо, щоби вони могли зійти на шлях апостазії від Національного Ідеалу.

А наша програма в громадському житті? Де шукати напрямних для нас, жінок, у часах загального хаосу, безладдя і розкладу? Може це 5 перед дванадцятою, а наші брати, чоловіки розсварені, розбиті. Що нам робити? Що робити, щоби мати право сказати про себе: “я йду з народом, а народ зі мною”?

У глибині непомильного материнського інстинкту шукаймо відповіді на ці запити. Будьмо матерями в суспільному житті! Наша політична місія зв'язана з нашою біологічною ролею, як родительок і опікунок нових поколінь. Внесім у наше громадське життя ті моральні цінності, які українська жінка поклала була колись в основу родини. Наша роль в громадянстві — це діяльність у напрямі зберігування, скріплювання та уздоровлення українського життя.

Українське життя... Яке воно нам близьке і дороге, наскільки ближче нам, матерям, ніж чоловікам! Український Нарід, нами приведений на світ, нами вигодований, нашими раменами виколисаний, зв'язаний з нами тисячними підсвідомими взаєминами.

Хто більше може бути свідомий живої єдності Українського Народу, єдності в подвійному значінні: через кордони і через усі внутрішні колотнечі, як не ми, його матері? І тому нема для нас під цю пору важнішого завдання, як плекання тієї єдності. Єдність через кордони, це соборність духа, єдність через усі непорозуміння і противенства, це внутрішня консолідація громадянства.

“Заключіть пакт неагресії, внутрішнього перемир'я, зверніть усі зусилля назовні, на конструктивні цілі, замість на взаємне поборювання” — це домагання ми мусимо поставити, рішуче поставити до громадянства.

І скажім ще так до громадянства: Ми хочемо взяти на себе половину відповідальности за долю Народу, — поділіться нею з нами. Батьківщина нас потребує, вона потребує матері. Не тільки її тепла і м'якоти, її ніжности і виrozumіння, але потребує теж материнського дбайливого ока, материнських запопадливих рук, материнської інтуїції, потребує материнськости в значінні духової космічної сили. Україна може, і буде жити тільки тоді, коли Вона запряже у свою службу поруч чоловічих також духові і моральні

сили жіноцтва. [А всі ми хочемо, щоб вона жила...] [Вона воскресне!]

Мілена Рудницька. Українська дійсність і завдання жінки. — Львів, 1934. — 32 с.

Промова виголошена на відкритті Українського Жіночого Конгресу 23 червня 1934 р. в Станіславові. Видана накладом видавничого кооперативу “Союзу Українок”. В тексті в квадратних дужках позначено сконфісковані польською цензурою місця. Останнє речення (“А всі ми хочемо, щоб вона жила...”) в друкованому тексті брошури нема, воно дописане рукою Мілени Рудницької у примірнику, що зберігся в її архіві. Упорядникам вдалося відновити інші сконфісковані цензурою частини тексту на основі архівного документу — стенограми виступу Рудницької, написаної О. Назаруком (*ЦДІА України у Львові, ф. 406, оп. 1, спр. 53, арк. 485-488*).

ЖІНКА І НАЦІЯ

На добу великого народнього лихоліття і руїни припали початки нових взаємин між українською жінкою і Нацією. В тіні великої національної трагедії, яка своє п'ятно витискає на всіх проявах особистого і збірного життя, проходить також наше життя, життя першої генерації жіноцтва, що ввійшла в громадянство як активний чинник. Цей факт ускладнює ще більше питання, якому на ім'я: “жінка і суспільство”, “жінка і нація”, “жінка і держава” та яке само по собі, навіть у нормальних умовах, важке і складне. Трагедія Нації викликає глибоку проблематику українського жіночого руху: у ній лежать причини його труднощів, але й одночасно його сили й патосу.

Бо з одного боку треба ствердити, що важкі відносини, в яких знайшовся наш Нарід, утруднюють, або й зовсім унеможливають українському жіноцтву переняти на себе нові завдання, виповнити як слід нові обов'язки, вжитись у нову роль, — одним словом: стати творчою громадянкою. Процес координації жіночих сил і потреб з потребами і функціями загалу вимагає супокую, вимагає поступової і постійної розбудови, він вимагає, вкінці, дбайливої опіки з боку держави. Тисячі взаємин, що в'яжуть сучас-

ну жінку з суспільним життям, можуть назрівати й успішно розвиватися тільки у здоровій і нормальній атмосфері, себто в умовах життя державної нації. Але як розв'язати це питання, коли національний організм наскрізь хорий, коли він заабсорбований боротьбою зі зовнішніми труднощами і внутрішніми болями, коли він інколи так загрожений у своєму існуванні, що здається, стає віч-на-віч із смертю? Як серед таких умов довести в суспільний організм доплив свіжих жіночих сил, нових струй невикористаної енергії, як перевести в ньому в часі загрозової його недуги, новий поділ завдань і функцій? Ось важкі питання, перед якими стоїть український жіночий рух.

Однак, з другого боку, не можна заперечити, що хоча невідрадні умови національного життя зупинюють процес громадського назрівання українського жіноцтва, то одночасно саме завдяки ним, завдяки цим невідрадним умовам, зв'язок між українською жінкою і Нацією став за останні роки нерозривний. Важке положення, в якому опинився Нарід, пробудило в широких масах жіноцтва зацікавлення громадськими справами, "політикою". Воно каже нам пригадуватися над українською дійсністю та вглиблюючись в її причини шукати корінів лиха. Вона, ця жахлива українська дійсність, потрясає нашим сумлінням, виводить нас із круга егоїстичних родинних інтересів та єднає нас у почуваннях болю і сорому, тривоги і бунту з цілістю Нації. Вона дозволяє освідомити собі, *чого хочемо ми, сучасне українське жіноцтво, від громадянства і чого хочемо ми жінки від себе.*

Тут настирливо стає перед нами докір-запит: Невже ж ми, українські жінки, не є громадянством, не є народом, не вже ж ми ще ним не є? Невже ж ми находимося ще все тільки на периферії великих подій, тільки на периферії змагань і боротьби Нації і ціла наша роля в її житті зводиться тільки до біологічної функції приведення на світ і вигодування дітей (причому, лиш наші сини будуть носіями національних цінностей, а наші дочки будуть знову не більш як засобом, до продовження фізичного існування Народу)?

Ні. Ми віримо, що на шляху людства прикмети жіночого духа, прикмети *матері*, визволені з вузьких рямців родини і перенесені у соціальний світ та підпорядковані службі загалу, мають сповнити важне духове післанництво. Ми глибоко переконані, що жінка має збагатити культуру цінностями свого духа, має внести в суспільне життя *своє* ро-

зуміння добра, краси і справедливости. Ми віримо, що почування, досвіди і воля української жінки це органічна складова частина скарбу народньої душі та що її думка, її рада й її чин так само потрібні, так само необхідні і незаступні для розвитку і визволення Нації, як сили мужеського духа.

І саме тому, що віримо в Тебе, Українська Жінко, що віримо в Твої творчі спроможності і Твою велику роль, вимагаємо від Тебе багато. Саме тому робимо Тебе співвинною за українську дійсність і співвідповідальною за українську майбутність.

Хоча Ти не спричинила сама безпосередньо існуючих злощасних відносин, то все-таки Ти в них співвинна тому, що не протиставишся з належною енергією причинам, які їх викликали, та не побороєш тих усіх хиб і болячок, які затроюють і обезсилюють національне життя. Бо що зробила Ти, що робиш, щоби було інакше? Твоя вина в Твоїй слабості, в Твоїй незорганізованості, в браку довір'я до себе. Де Твій рішучий, організований відпір проти розбиття і безладдя, що руйнують наш окалічений національний організм? Що робиш, щоби замирити розсварених синів, братів та привернути між ними почуття живої єдності Нації, сильнішої над усі внутрішні противенства? Що робиш, щоби врятувати неоцінені скарби національної енергії, яка марнується в нас на взаємне побороювання і партійні та особисті колотнечі, щоби довести до національної консолідації? Що робиш, щоби утримати єдність через кордони, соборність духа Нації? Як протиставишся занепадові моралі у внутрішніх громадянських відносинах? Чи не бачиш, що в душі Твоїх чоловіків вкрадається зневіра, що ломляться ряди, ідуть у розтіч щораз більші гурти? Як протиставишся втомі і дезерції, що охоплюють громадянство? Як можеш інших виховати в гарті духа, коли Ти сама слаба і розбита?

Щоби Ти могла сповнити свою роль, будемо вимагати від Тебе великої творчої активності і великого довір'я до себе. Будемо вимагати від Тебе жертвенности і посвяти. Будемо будити Твоє сумління, картати промахи, активізувати Твої сили, вказувати Тобі шляхи і з'ясовувати Твоє місце в змаганнях Нації.

Ось завдання, яким бажаємо служити.

Мілена Рудницька.

Жінка. — 1935. — 1 січня. — Ч. 1. — С. 1.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНГРЕС

(Міркування з приводу міжпартійної конференції)

I

В останніх днях грудня 1934 р. українська щоденна преса принесла була вістку про конференцію 7-ох українських політичних партій у справі Всеукраїнського Національного Конгресу. З дотичного комунікату громадянство довідалося, що конференція дала позитивний вислід: партії, які брали в ній участь, не тільки ствердили необхідність скликання Всеукраїнського Національного Конгресу, але й устійнили його ідеологічну плятформу та організаційну схему. Покликано теж до життя Підготовчий Конгресовий Комітет та означено вже навіть речинець Конгресу, а саме найпізніше по кінець вересня 1935 р.

Не будемо хіба далекі від правди, коли скажемо, що між тими, хто прийняв цю вістку з повним зрозумінням її ваги, та привітав її з великою радістю, знаходиться теж українське зорганізоване жіноцтво. Питання консолідації національних сил, якої виявом і одночасно засобом має бути Всеукраїнський Національний Конгрес, турбує нас жінок не від сьогодні. Без перебільшення треба ствердити, що від часу катастрофи визвольної боротьби саме жіноцтво творить авангарду тих, які домагаються замирення роз'єднаних частин народу і саме воно продовж минулих 15 літ це замирення переводить послідовно в життя на терені своїх організацій.

Найсильніший вислів найшло це бажання національної єдності, яким надихане українське жіноцтво, — в Українському Жіночому Конгресі. Маємо тут на думці не тільки прийняті Конгресом постанови, не тільки цю виняткову атмосферу, яка панувала на Конгресі, атмосферу взаємного зрозуміння і виrozumіння між жінками різних земель, різних політичних переконань і різних світоглядів, але й сам факт Жіночого Конгресу. І думаємо, що це не припадок, що **Жіночий** Конгрес відбувся перед **загальним** Національним. Ні, це не припадок, що жіноцтво хотіло і вміло здійснити своє об'єднання та завершило його у тривких організаційних формах: у Всесвітньому Союзі Українок, заки був можливий Всеукраїнський Національний Конгрес. Навпаки, це вияв **жіночого** розуміння "політики", це доказ здорового, реального підходу до національних справ, це погляд

на політичні питання не через призму абстрактної партійної доктрини, а зі становища життя та його вимог.

II

Одначе, разом з почуваннями радості комунікат про міжпартійну конференцію, викликав у нас і деякі сумніви та побоювання, яким тим більше маємо право дати вислів, що доля й успіх Всеукраїнського Національного Конгресу лежать нам на серці.

Ось ми довідалися з преси, що між сімома політичними партіями, які брали участь в конференції, аж **чотири** є соціалістичні, а саме дві з них краєві і дві еміграційні (українська соціалістично-радикальна, українська соціал-демократична, українська соціал-демократична робітничка і українська соціалістів-революціонерів). Нема хіба ні одної людини на земній кулі, нема її навіть між провідниками цих чотирьох українських соціалістичних партій, яка мала би відвагу твердити, що це відношення 4:7 відповідає **дійсному** відношенню політичних сил народу. Навпаки, всі мусять признати, що величезна більшість нашого, партійно оформленого, громадянства гуртується в **національних** партіях. Не відмовляємо еміграційним соціалістичним партіям їх ролі в минулому, зокрема в добі нашого державного будівництва. Але що собою уявляють і кого **сьогодні** репрезентують ці соціалістичні партії, побудовані на абстрактних, запозичених у чужих і в наших умовах, здебільша, зовсім непридатних формулах? Та чи є це нормальне явище, щоби в суспільності з **нашою** соціальною структурою існували аж чотири соціалістичні партії? Хто з посторонніх, невтаємничених у внутрішні партійні тонкості і... сварки, людей може зрозуміти реальну підставу їх диференціації? І як громадянство може віддати супокійно в їх руки справу упорядкування цілого нашого національного життя, коли вони невеликі упорядкувати відносини у маленькому українському соціалістичному світикові?

Наше друге застередження торкається факту, що підготовчі праці до Конгресу мають виключно партійний характер.

Ніхто не може мати нічого проти того, що про **політичну** платформу Конгресу рішають **політичні** партії. Ніхто теж не може відмовляти права політичним партіям відбувати зі собою конференції в справі Національного Конгресу, а навіть треба вважати природним явищем те, що

саме та частина громадянства, яка найбільше розсварена, себто політичні провідники, мусять у першу чергу зі собою зговоритись, якщо Конгрес має бути можливий.

Одначе, з другого боку, не можемо вважати правильним, щоби про напрямні й обличчя Національного Конгресу, що повинен бути концентрацією **всіх** живих, активних, зорганізованих сил нації рішали **виключно** політичні партії, щоби **тільки вони** його творили.

Комунікат про міжпартійну конференцію каже, що “для здійснення своїх постанов конференція покликала до життя Підготовчий Конгресовий Комітет”. З цього можна здогадуватися, що в склад цього Підготовчого Конгресового Комітету входять представники тих самих 7 політичних партій, що скликали і брали участь у конференції. Від цього Підготовчого Конгресового Комітету залежить, чим і яким буде сам Всеукраїнський Національний Конгрес. На нашу думку, коли він має бути дійсно **всеукраїнський** і дійсно **національний**, коли не має бути повторенням міжпартійної конференції у троха ширших рямцях, його мусить творити ще і восьма “партія”, група найчисленніша і найсильніша: **табор безпартійних**.

Коли говоримо про безпартійних, не маємо на думці тих, “яких хата з краю”, тих, які безпартійністю оправдують своє неробство або свою безхребетність. А говоримо про народніх працівників, які на різних ділянках національного життя плекають і розбудовують національні цінності. Говоримо про ті живі, активні одиниці, які стоять у зорганізованих рядах наших національних товариств і двигають на собі тягар народньої праці та завдяки яким наш народ, не вважаючи на все, не вважаючи на важкі удари долі, на безоглядний наступ противників, та на **помилки політичних провідників і їх гризню між собою**, все-таки йде вперед.

Не тут місце розглядати, чи це велике число безпартійних серед нашого громадянства є здорове явище, чи ні. І не тут місце рішати, чи вина цього факту лежить у політичних партіях, чи в інших умовах нашого життя та в яких саме. Тут вистане ствердити, що наші політичні партії, головню еміграційні, репрезентують тільки частину громадянства та що та друга частина, яка поза партіями, теж має право до Всеукраїнського Національного Конгресу, має його тим більше, що вона вцілості за Конгресом, себто за національною консолідацією.

І тому обстоюємо думку, що вже при підготовці Конгресу повинні співпрацювати активно представники національних організацій і установ. У протилежному випадку участь громадського чинника в Національному Конгресі, буде тільки пустим звуком і декорацією. Тільки притягнувши до підготовчих праць фахівців, заступників наукових, культурних, освітніх, господарських, фінансових, професійних і інших товариств, можна запевнити Конгресові діловий характер і мати певність, що Конгрес вирішить низку конкретних справ загальнонаціонального значіння, які вимагають полагоди: таким робом він буде не тільки політичною маніфестацією, але й поважною працею. І тільки громадський чинник може нівелювати так у Підготовчому Комітеті, як і на самому Конгресі, гостроту партійних різниць і противенств. І тільки він може подолати величезні праці, яка жде Підготовчий Комітет при розробленні подрібної програми, випрацюванні рефератів і при технічній організації Конгресу, та дати запоруку, що буде додержаний речинець Конгресу.

Бо треба щиро сказати, що дотеперішній хід підготовчих праць, який лежав виключно в руках політичних партій, не дає підстави до великого оптимізму, зокрема, щодо темпа дальших праць.

Зі статті д-ра Дмитра Левицького ("Діло" ч. 2 з 2 січня ц. р.) довідуємося, що

вже перед двома роками зродилась думка скликання Всеукраїнського Національного Конгресу

та що ще перед роком, а саме дня 1 січня 1934.

ця думка прибрала реальніші форми, коли Народній Комітет Українського Національно-Демократичного Об'єднання прийняв постанову, в якій заявився за консолідацією національних сил і за скликанням Всеукраїнського Національного Конгресу та доручив своїй парламентарній Репрезентації взяти ініціативу у скликанні Конгресу. Цілий рік трівала підготовча праця. В краю і за кордоном відбувся цілий ряд тяжких і довгих нарад, на яких узгоднювано підставові програмові тези.

Коли так пише голова партії, від якої вийшла ініціатива скликання Конгресу, то можна собі уявити, на які труднощі з боку інших партій ця ініціатива мусіла натрапити! Цілого року часу треба було від народин думки про Конг-

рес аж до постанови про його скликання управою найбільшої партії. Цілий другий рік минув на вступних розмовах між партіями про підставові програмові тези Конгресу. Чи можна, з огляду на такі факти, мати велику надію, що ті партії, які рік справу затягали, виявлять тепер добру волю до співпраці, та що ті самі люде, які не могли за рік справитися з програмовими тезами, виконають за 8 місяців величезну роботу біля дійсної підготовки Конгресу?

III

Нас, українське зорганізоване жіноцтво, цікавить, голов-но, ось яке питання: чи, і в яких розмірах, будемо ми співтворцями Українського Національного Конгресу? Чи матимемо змогу оформлювати його згідно з **нашим** розумінням національних справ і інтересів? Чи голос української жінки, голос української матері, залунає з належною силою на Конгресі, і чи її думка заважить на його нарадах і рішеннях? Одним словом, чи Всеукраїнський Національний Конгрес буде справді збором представників **цілого** народу, чи тільки **мужеської** його половини?

Для всіх ясно, що коли аранжери Конгресу будуть строго дотримуватись партійного принципу в Підготовчому Конгресовому Комітеті, коли, відтак, вони допустять на Конгрес громадські чинники тільки в другорядній ролі, тоді не буде нас зовсім при підготовці Конгресу, а на самому Конгресі українське жіноцтво позбавлене буде **належного** заступництва.

Питання взаємовідносин між жіноцтвом і політичними партіями надто складне і важке, щоби його обмірковувати мимоходом. До цього питання повернемо певно ще нераз. Тут треба ствердити лиш ось які факти: 1) що партійно-політичне життя охопило тільки одиниці споміж нашого жіноцтва — тоді, коли його загал в партії не увійшов; 2) що неважаючи на цю партійну незрізничкованість, українське жіноцтво має своє політичне обличчя (політичне, але не партійне!), а тереном, на якому проявляється його політична активність, є жіночі організації.

Як виразник політичного світогляду жіноцтва, жіночі організації займають місце, що не має аналогії в інших, чисто мужеських чи мішаних організаціях. Вони стали надпартійним політичним чинником, який не тільки оформлює і вишколює, але одночасно висловлює політичну волю жі-

ноцтва. І тому, саме вони, покликані репрезентувати жіноцтво всюди там, де рішаються питання загальнонаціонального значіння.

Пригадаймо резолюції, які в справі Всеукраїнського Національного Конгресу прийняв Український Жіночий Конгрес. В них читаємо:

Український Жіночий Конгрес:
вітає ідею скликання Всеукраїнського Національного Конгресу, вважаючи його необхідним засобом національної консолідації Українського Народу в найтрагічнішу добу його історії;
уважає Представництво цілого українського жіноцтва взяти активну участь у Конгресі, дотримуючися напрямних, вказаних Українським Жіночим Конгресом; домагається від організаторів Всеукраїнського Національного Конгресу належного заступництва, як у підготовчій праці так і в самому Конгресі, яке відповідає значінню українського жіноцтва в суспільному житті Нації.

Одиноким втіленням українського жіночого руху в Галичині, зорганізованим у краєвому масштабі, є Центральне Українське Жіноче Товариство “Союз Українок”, об’єднане — силою постанови Українського Жіночого Конгресу — у “Все-світній Союз Українок” з жіночими організаціями інших українських земель і еміграції. Їм, і тільки їм, належить заступництво українського жіноцтва так на самому Всеукраїнському Національному Конгресі, як і в усіх стадіях його підготовки.

Активна співпраця українського жіноцтва біля Конгресу необхідна не тільки для жінок, а для добра справи, для успіху самого Конгресу. Бо завданням представниць жіноцтва буде не — як дехто думає — оборона якихось вузько-еґотичних жіночих прав, і не заступництво якогось вирізка господарських чи інших інтересів (напр. домашнє господарство), які можна механічно виділити з цілости національних справ. Ні. Завданням жіночих заступниць на Всеукраїнському Національному Конгресі буде з’ясовувати **наш** погляд на **всі** національні питання та обмірковувати їх, спільно з нашими чоловіками — синами, з **нашого** становища, оцінювати їх **нашими мірилами**: зі становища і мірилами матері.

Українські політичні партії мають тепер добру нагоду виявити своє розуміння значіння жіноцтва для народу, а

також дійсну пошану до принципів демократії і суспільної справедливості. Хочемо вірити, що вони цієї нагоди не змарнують, та не відштовхнуть жіноцтва від великого національного діла і... від себе!

Без підпису.

Жінка. — 1935. — 15 січня. — Ч. 2. — С. 2-3.

ШКОЛА І РОДИННИЙ ДІМ

Тільки загальною апатією і пасивністю, що огорнули наше зневірене і втомлене громадянство, можна пояснити цю непростиму байдужість з якою проходимо побіч найбільш болючої з усіх болючих справ нашої національної дійсності: справа виховання української дітвори. Найцінніший скарб кожної нації, — це дітвора, а виховання молоді, — це питання фізичної і моральної тугости народу, це питання його майбутності. Недаром німецький філософ, Ляйбніц, парфразуючи відомий вислів старинного фізика Архімеда, сказав: Дайте мені виховання, а я перелицюю Європу, заки мине одно століття. Недаром всі культурні суспільності світа присвячують стільки уваги справі шкільництва, а в тих державах, де твориться новий суспільний порядок, як ось в Італії і в Совегах, в Польщі і в Німеччині, всі зусилля урядів ідуть у тому напрямі, щоби захопити весь вплив на виховання молодого покоління та підпорядкувати його всеціло центральній державній владі.

І вистане слідкувати за шкільними реформами і заходами, що роблять інші народи для виховання своєї дітвори, вистане перевірити суми призначені всіма нашими сусідами в державних бюджетах на освіту і шкільництво, щоби освідомити собі жахливий стан, в якому находиться виховання наших дітей.

Щоби схарактеризувати цей стан досить ствердити одно: на широких просторах українських земель нема навіть малого клаптика, де б виховання молоді лежало в наших власних руках. Нема ні одної школи, в якій українське громадянство мало би змогу зовсім свobodно і без інгеренції посторонніх чинників передати наростаючому поколінню **свої** досвіди, **свої** ідеали, **своє** розуміння світа та формувати

його душу згідно з вимогами національного інтересу. Навпаки: на всіх українських землях, в яких державних кордонах вони не опинились, про виховання нашої дітвори рішають чужинці. Спільною прикметою чужих виховних систем, в які попала наша молодь, є те, що вони випрацьовані без участі українського громадянства, накинені нам проти нашої волі, залежні виключно від центральної державної адміністрації та мають за завдання служити **чужим** цілям: вони мають навчити українську дітвору думати, говорити і поступати в дусі державної політики. Вони не скріплюють в українській дитині волі до свободного життя, а навпаки, цю волю ослаблюють, — вони не збільшують вмільости жити вільним життям, а цю вмільість вбивають...

Додаймо до цього жахливого стану, який панує на українських землях, факт винародовлювання української дітвори на еміграції, так на політичній в Європі, як і на постійній заморській, де українські діти мусять підпадати впливам чужого оточення та відставати від рідного ґрунту, а відстанемо сумну картину української виховної справи. І тільки тоді, коли освідомимо собі ясно необчислимі втрати, які наш національний білянс виказує постійно через накинену нам виховну систему, тільки тоді, коли зрозуміємо величезну загрозу для цілої нашої майбутности від чужої школи, стане у весь ріст перед нами **значіння родинного дому і роля матері, як виховниці молодих українських поколінь.**

На цю тему доводиться в нас чути часто гарні фрази, виголошувати, здебільша, при святочних нагодах. Скільки то разів говорить в нас про родинний дім, як про кузню характерів, як про забороло проти чужого заливу, як про твердиню, якої не всилі знищити найсильніший наступ. І як часто доводиться чути гарні слова про високе післанництво матері, яка має берегти душу дитини від деморалізації і денаціоналізації.

Але хто і коли подумав у нас серйозно, щоби розробити конкретний, подрібний плян того родинного виховання, яке могло би з успіхом паралізувати впливи чужої школи? Хто потрудився, щоби дати українським матерям практичні вказівки та доповнити їх теоретичне знання, необхідне до того, щоби вони могли сповнити як слід свої виховні завдання? Нерівні це сили в боротьбі за душу української дитини, коли з одного боку, діє ціла шкільна система, переведжена в життя пляново і послідовно штабом фахових педагогів

і всіма засобами державного апарату, а з другого боку, стоїть залишена власним силам і своєму материнському інстинктові українська жінка... Наступові чужого шкільництва треба протиставити свідому, плянову працю батьківського дому, впливові школи — вплив матері, яка мусить ясно здавати собі справу з того, як вона має виховувати і чого вчити дитину. Ця праця мусить бути ведена вперто крок за кроком на всіх виховних відтинках.

Зокрема, що торкається нашої вузшої батьківщини, то перед українськими матерями стоять величезні завдання, та відкриваються просто безмежні перспективи. Польські шкільні закони знищили дотла українське шкільництво, вони прогнали зі школи навіть наше національне ім'я, вони довели до того, що українська дівтора виносить зі школи тільки дуже неvistарчаюче знання рідної мови, та ніяке знання історії і географії України. Мова, яку дитина чує від учителя-чужинця, засмічена, зіпсована, — це, здебільша, жахливий жаргон. На наших західних окраїнах дівтора не вчиться в школі своєї мови навіть дві години тижнево, себто не вміє по-українськи читати і писати. Зі шкіл прогнано етнографічну мапу України, та історичні образи наших князів і гетьманів. Наука історії промовчує, або викривлює факти з нашого історичного минулого, та змагає до того, щоби переконати українську дитину, що український нарід впродовж цілої своєї історії не міг ніколи жити самостійним життям, не міг обійтися без польської курателі. Наука географії не признає одного суцільного українського народу та не дозволяє, щоби в умі дитини витворилося поняття суцільної території України. Про виховну атмосферу, якою дихає дитина в школі, про плекання школою національної традиції, любови батьківщини і прив'язання до рідної культури, про національні свята й обходи — зайва річ говорити. На них нема місця в чужій школі...

Так виглядають шкільні закони і шкільна практика.

Але ці закони не змогли вирвати дитини з-під впливу матері. Ніякі закони не стоять на перешкоді, щоби в родинній хаті дитина, від ранньої молодости, говорила зі своїм найближчим оточенням найчистішою українською мовою та жвивала правильну національну назву. Нема сили, яка могла би заборонити матері вціплювати дитині національну свідомість, любов рідного краю і народу, викорінювати фальшиві відомості, доповнювати неvistарчаючі, оточувати ди-

тину рідною атмосферою, зв'язати її почуттям живої нерозривної єдності з цілою нацією, з її долею і недолею.

Цю величезну виховну працю українська мати може виконати під двома умовами. Перша з них: коли вона сама є живою громадянкою, а родинний дім, якого вона є душею, — клітиною національного організму, а не замкненим у собі колісцем вузьких егоїстичних інтересів. Друга умова — це належна підготовка теоретична і практична, до відповідальної і важкої виховної праці. Що торкається громадянських завдань української жінки, то тут величезну роль сповняють жіночі організації. Вони повинні теж подати нашому жіноцтву помічну руку в ділянці виховних обов'язків жінки. При фаховій допомозі наших педагогічних товариств, в першій мірі, "Рідної Школи", жіночі організації повинні не тільки розробити засади, програму і засоби родинного виховання, але й підготувати жінок до його планового переведення. В нормальних умовах, себто в умовах життя державної нації, між домом і школою існує гармонійна співпраця. В нас родинне виховання мусить доповнювати, коригувати і, дуже часто, свідомо протиставлятися школі. Кожна українська хата нехай стане національною школою, а вчителем цієї школи зробім українську матір!

М. Р.

Жінка. — 1935. — 1 лютого. — Ч. 3. — С. 1.

ВІДНОШЕННЯ МОЛОДІ ДО ЖІНОЧОГО РУХУ

Як для кожного суспільного руху і кожної ідеологічної течії, так і для жіночого руху, зокрема українського, **питання про т. зв. "молодняк"** — це питання, від якого залежить ціла його майбутність: його дальший розвиток і успіхи або його нидіння і загибель. Тому і не диво, що провідниці жіноцтва з увагою слідкують за відношенням молодого жіночого покоління до жіночого руху, та з жуροю питають себе: хто після них вестиме дальше розпочату ними працю, хто заповнить ряди, проріджені старістю і смертю, хто перейме з їх рук керму, щоби не пішли внівець зусилля і надбання двох жіночих поколінь?

До журб у сучасного жіноцтва причин доволі. Бо ніде правду діти: серед загалу жіночої молоді ідеї фемінізму на-трапляють, коли не на явну ворожнечу, то на байдужість і брак зрозуміння.

Коли шукаємо за джерелами і причинами насторожен-ня молоді проти жіночого руху, находимо їх чимало. Без-перечно, що одною з тих причин це тріюмфальний похід фемінізму в перших десятках цього століття, який на поверховного глядача може робити вражіння, що буцім-то усе вже зроблено, все досягнуто... Бо чейже, не-має і не може бути більшого успіху для молодого руху, як коли молодь найближчої генерації, котра пригорщами збирає овочі з його досягнень, вважає їх за річ таку природну, таку самозрозумілу, що навіть не застановляється над фак-том, що ще живуть люди, яким вона ці досягнення зав-дячує.

“Хіба ж жінки не дістали вже рівноправности, хіба вони не мають вільного вступу до шкіл, до професій, до пар-ляментів?” — почуєте ви від молоді. Тому жіночий рух, на їх думку, це пережиток, це анахронізм, це вивалюван-ня відчинених дверей.

Так, це правда, що боротьба жінок за рівноправність може похвалитися великими успіхами. Але правда й те, що ця рівноправність ніколи не була в очах провідниць ціллю жіночого руху. Вона була тільки засобом, який дає жінці змогу стати в громадянстві співрідним і співвідповідаль-ним чинником, вона була тільки передумовою, щоб жінка могла плекати і розвинути вроджені їй таланти, та стати ними корисною народові і людству. Чи, і які творчі здіб-ності виявить жіноцтво, як їх використає, що воно зро-бить із добутими правами, що воно зро-бить зі своїм життям і з усіма життєвими мож-ливостями, які перед ними відкрив жіночий рух у своїй попередній стадії, стадії боротьби за рівноправність, — ось істотні питання фемінізму, яких розв'язка лежить у руках молодого жіноцтва і вимагає від нього ще багато труду і плянових зусиль.

Але навіть коли розуміти жіночий рух тільки як соціаль-ну й економічну боротьбу, то й в такому звуженому зна-чінні, він далеко ще не закінчений. Ще далеко до основ-ної зміни старого суспільного ладу, побудованого на прин-ципі примату мужчини. Конкуренційна боротьба відживає

наново в формах більш брутальних, ніж за давних часів “нерівноправності”. Сензаційною подією ще й сьогодні є призначення жінки на високе становище в державному апараті. Не усунені ще й досі різні звичаєві пересуди, що сприяють свободі рухів жіноцтва. І завжди ще справжній вплив жіноцтва на суспільні процеси такої мінімальний, що його просто годі доглянути.

Але молоде жіноцтво цього не бачить, бачити не хоче. Воно не чувається “покривджене” у своїх жіночих правах навіть тоді, коли причиною його деградації, суспільної, господарської чи просто людської, є лише жіночий пол. Воно не має амбіції, щоби “чимсь бути”, щоби грати якусь роллю, нести відповідальність за якесь завдання, щоби вирішувати життєві питання зі становища самостійної автономної особовості.

Ще одно непорозуміння між старшим і молодшим жіноцтвом, може найбільш трагічне у своїх наслідках. Жіноча молодь бачить суперечність між національною ідеєю і фемінізмом. Бажаючи служити національній справі, вона з упередженням і нехтію ставиться до жіночого руху, як до чогось, що буцім-то є суперечне з інтересами нації і може відтягнути жіноцтво від народньої праці. В очах молоді жіночий рух — це зайва витрата часу й енергії, це “боротьба з мужчинами”, це шкідлива ізоляція жіноцтва від загальнонаціональних змагань. Молоде жіноцтво не хоче розуміти, що й для його попередниць служба народові — це найвища справа, яка ставить у тінь усі інші. Але одночасно, провідниці українського жіночого руху виходили і виходять зі становища, що національного ідеалу не можна здійснити без активної допомоги жіноцтва. Тому боротьба за жіночі права була й є для них рівнозначна з боротьбою за право участі в народній праці. І тому вони глибоко переконані, що не тільки нема ніякої суперечності між фемінізмом і національними інтересами, але навпаки, вони вірять, що активізуючи жіночі сили, вони тим самим збільшують енергію і життєздатність нації.

А проте, головне джерело розходження молодого жіночого покоління з фемінізмом, це здебільша, духове лінивіство, вигода і маломіщанство. Духове лінивіство каже йому тікати від проблематики сучасного фемінізму. Вигода і маломіщанство спонукають його до резигнації з внутрішньої самостійності і радять глядіти на своє життя

як на дочіпку до життя чоловіка. До маломіщанства долучається ще часто поза, з якою молодь вмовляє в себе і в інших, що вона буцім-то “виросла” вже з фемінізму, виросла з чогось, чого фактично зовсім психічно не пережила і собі не засвоїла...

Молодь не здає собі справи, що відпекуючись фемінізму як світогляду, вона тим самим резигнує з права на освіту (бо не має до неї морального права, коли не думає з неї поважно користати), зрікається права до звання і власного кусника хліба, відмовляється від особистої свободи і, вкінці, заперечує всяку свою роль в національній праці і національній боротьбі. Сьогоднішня молодь забуває часто про те, що якби не жіночий рух, то недоступні були би для неї спорти і товариська свобода, зарібкове життя і праця для народу. Одиною ціллю її життя було би: сидіти дома і ждати чоловіка, а велика більшість з тих, які причислюють себе нині до “молодих”, якби не жіночий рух, були би сьогодні вже тільки “старими паннами”, залишеними, невибраними, покривдженими через долю, яка не дозволила їм сповнити “одинокі призначення жінки”.

Не хочемо таїти, що багато вини є також на боці старшого покоління, яке видно не вмiло досить ясно сформулювати своє “credo”^{*} та захопити ним молодь, коли можливі такі непорозуміння і розходження. Але про те, іншим разом.

М. Р.

Жінка. — 1935. — 15 лютого. — Ч. 4. — С. 1.

МАТЕРІ І ДОЧКИ

Традиційний, старий мов світ, конфлікт між батьками і дітьми, між старим і молодим поколінням, був продовж цілої історії людства в дійсності тільки конфліктом між вітцями і синами. Життя жінок плило надто супокійно, хотілось би сказати: вегетативно, щоби в ньому могло бути місце на ідеологічні розходження і психологічні непорозуміння між двома генераціями. Бували, звичайно, непорозуміння і розходження між матерями і дочками, але тільки в рямцях окремих родин: вони не мали характеру конфлікту між двома поколіннями, не мали познач суспільного явища.

^{*} “Основне переконання” (лат.).

Щойно жіночий рух викликав цю нову, незнану минулим століттям, прірву між старим і молодим жіночим поколінням. І ось за останніх п'ятьдесят літ цей конфлікт, між матерями і дочками, повторяється в гострій формі вже вдруге. Перший раз він розігрався тоді, коли дочки покинули батьківський дім, залишили стривожені їхнім бунтом матері і, наперекір усім, пішли в широкий світ шукати власної долі. Другий раз, він відбувається тепер, на наших таки очах, коли молоде жіноцтво з легковаженням відвертається від досягнень матерей, що промостили молоді шлях до гідного людини життя та заперечує свій зв'язок із жіночим рухом, немов зайвий для себе баласт.

Одначе, винувати за цей останній роздор тільки саму молодь, — не було би справедливо. Щоби зрозуміти як слід усі задрознення, треба устійнити відповідальність за конфлікт також старшого покоління, а передусім, треба взяти під увагу всі об'єктивні обставини, які спричинюють інший психічний підхід молоді до життєвих проблем, ніж він є, матерей.

Нема сумніву, що суть сучасної ворожнечі поміж дочками і матерями лежить у зовсім інших, основно змінених умовах, в яких доводиться жити і працювати двом наступаючим по собі жіночим генераціям. Чи треба пригадувати, яку великанську еволюцію перебуло жіноцтво, головню середньої верстви, в останніх десятках літ? Чи маємо описувати, яким розмірно вузьким і супокійним річищем плило життя нашого жіноцтва ще з кінцем минулого століття, який епохальний переворот відбувся у житті теперішньої генерації і серед яких, засадничо інших, обставин виростає і входить у світ нове жіноче покоління? Чи ж дивниця, що епохальні зміни викликають напруження, непорозуміння і конфлікти?

Те, що для одної жіночої генерації здавалося бути ціллю змагань, для другої стало пройденим етапом, що для одної було гаслом, те для другої стало буденним явищем, стало насущним хлібом її життя. А насущний хліб ніколи не був і не може бути ідеалом для молоді. Різниця між відношенням старшого і молодшого покоління до ідей жіночого руху — це різниця між палкою вірою піонерів і неофітів та, з другого боку, вірою пересічної, сірої маси наслідників.

На нашому терені цей розріз між двома жіночими поколіннями поглиблюють ще політичні умови. Молодь переживає національну трагедію без порівняння болучіше,

ніж ті, яких життя привчило ходити в ярмі. І тому вона реагує інакше на події дня, тому вона не хоче й чути про ніякий “фемінізм”, який в її розумінні перечить українській національній ідеї.

Але що молодь могла виробити собі такі недокладні, такі фальшиві поняття про завдання і цілі жіночого руху, зокрема українського, це вже виключно вина старшої генерації.

Бо що зробили в нас “матері” для оформлення ідеологічного обличчя українського жіночого руху, для з'ясування й обґрунтування його “вірую”, що зробили вони для приєднання до його ідей своїх наслідниць? Розуміла як слід вагу цієї справи Наталя Кобринська — глибокий ідеолог, невтомна пропагандистка та їдка полемістка в одній особі. Але Кобринська була в українському світі тільки блискучим винятком. Крім неї, й після неї, занедбано в нас вповні справу розроблення і поширення ідеології українського жіночого руху, якого теоретичні основи лишилися далеко позаду його організаційних досягнень. За занедбання цієї справи приходиться тепер “матерям” платити різними неприємними, а то й болючими непорозуміннями, які виникають між ними і “дочками”. “Матері” мусять мати відвагу сказати собі, що забагато намножилося цих непорозумінь у справі фемінізму в українському громадянстві, щоби відповідальність за них, відповідальність за звуження і скривлення поняття “жіночий рух” не йшла на їхній рахунок.

Одначе, істотним і рішачим для оцінки справжнього відношення молоді до жіночого руху, є не те, що ця молодь про жіночий рух говорить, а те, що вона робить. Ступінь духової самостійності й активності молодого жіноцтва, його життєздатність і почуття відповідальності — ось найважливіші критерії для осуду, чи воно стоїть на ґрунті ідей жіночого руху, чи ні. Нічого не допоможуть феміністичні фрази, нічого не вдіє приналежність до жіночої організації, коли одиниця своєю поведінкою, своїм підходом до життєвих справ заперечує ідеї жіночого руху. І навпаки: нехай що якась жінка відрікається на словах жіночого руху, нехай що вона заявляє при кожній нагоді: “я не є феміністка”, наколи вона своїм життям стверджує щось інше, тоді на її словесні заяви не можна дивитися інакше, як на гротескові непорозуміння. Для дальшого розвитку жіночого руху питання внутрішньої незалежності жінки, її творча спроможність, її особистий авторитет і

вплив цього авторитету на оточення, вкінці її зв'язок зі світом об'єктивних, понадособистих цінностей, зокрема, зв'язок з життям нації — це речі куди важніші, ніж число членів жіночої організації, або зміна існуючих законів по лінії домагань фемінізму.

Одначе, не можна сказати, щоби “гротескові непорозуміння”, про які вище була згадка, були явищем бажаним. Вони небажані, а то й смішні. Не є здоровим явищем, коли жіноча молодь відпекується своєї приналежності до жіночого руху просто тому, бо вона не знає, що це є жіночий рух. Молодь повинна розуміти, що тільки під цією умовою зроблені попередньою генерацією досягнення стають власністю наступаючої, коли ця нова генерація їх собі психічно присвоює, внутрішньо їх переживає, свідомо їх potwierджує. І тому не вистачає реалізувати в практиці постуляти жіночого руху, треба теж свідомо їх визнавати. Бо коли нема цього свідомого позитивного відношення до ідеології жіночого руху, тоді заходить небезпека, що при першому подуві реакції молоде жіноцтво здасть добути попередніми позиції, як бачимо це тепер у Німеччині.

Як виявляються розходження між генераціями на терені “Союзу Українок”, до цієї теми повернемо ще в окремій статті.

(М. Р.)

Жінка. — 1935. — 1 березня. — Ч. 5. — С. 1.

НАПЕРЕДОДНІ ЗАГАЛЬНОГО З'ЇЗДУ

Останній Загальний З'їзд “Союзу Українок” відбувся ще в травні 1933 р. Отже, ділять нас від нього майже повні два роки і черговий Загальний З'їзд, який відбудеться в найближчих днях (20 і 21 цього місяця), має за завдання перевести підсумки майже дволітнього періоду діяльності Жіночої Централі Галичини.

За ті два минулі роки зайшли в житті Центрального Жіночого Товариства важні зміни і переломової ваги події. Зміни не тільки кількостеві, себто постійний зріст числа організаційних клітин, але й такі події, які влили новий зміст і нові животворні соки в жіночу організацію.

Одна з тих подій, що своїм питомим тягарем переважає всі інші, подія, якої величину оцінюємо тим краще,

чим більше від неї віддаємося — це Український Жіночий Конгрес. Підготовлюваний у незвичайно важких умовах, бо в атмосфері недовір'я широких кол громадянства, здійснений не дивлячись на всі зовнішні і внутрішні труднощі наших своєрідних обставин. Український Жіночий Конгрес є, без сумніву, етапом в історії українського жіночого руху. Він казав призадуматися, чи не вперше, українському громадянству над силою і значінням зорганізованого жіноцтва, а нам жінкам дав те, чого нам найбільше бракує: **довір'я до власних сил**. Він дав теж українському жіноцтву напрямні на дальшу дорогу, він оформив ідеологію і сконкретизував у своїх резолюціях головні засади українського фемінізму.

Блискучий успіх Українського Жіночого Конгресу був одночасно успіхом галицького “Союзу Українок”. Бо на зорганізованому жіноцтві Галицької Землі спочивав головний тягар праці і відповідальности за Конгрес. Воно всеціло переняло було на себе підготовлення Конгресу, воно уможливило його реалізацію своїми грошовими датками (причому з найбільшим признанням треба піднести жертвенність Філій СУ), і вкінці, воно, себто жіноцтво зорганізоване в лавах Філій і Кружків СУ, своєю громадянською дисципліною має головну заслугу за зразковий хід цілого Конгресу. Таким робом найближчий Загальний З'їзд, переводячи білянс дволітньої праці Товариства, мусить зупинити свою увагу на найважливішій позиції в цьому білянсі, якою є Жіночий Конгрес. Він мусить це зробити тим більше, що, як відомо, Жіночий Конгрес не залишив по собі ніякої езекутиви, а поставив на сторожі своїх рішень Головний Виділ СУ, даючи йому ще й деякі окремі доручення, наприклад у справі видавання жіночого журналу та організації “Всесвітнього Союзу Українок”. Тим самим, від Центрального Товариства “Союзу Українок” залежить, у головній мірі, як будуть переведені в життя постанови Конгресу, та які тривкі залишить він по собі сліди. Всі ці справи, зв'язані з реалізацією постанов Жіночого Конгресу, зокрема, справа **нашого журналу**, вимагають від делегаток Філій і Кружків СУ на Загальному З'їзді основного обміркування і зрілої застанови.

Друга, незвичайно важна подія в житті Товариства за останні часи — це **новий статут**, ухвалений попереднім З'їздом з травня 1933 р., а який щойно тепер увійшов у життя, затверджений владою після довгих перипетій з кінцем

січня цього року. Так усунена одна з прикріших болячок Товариства за останні роки, яка сильно спинювала працю і розвиток жіночої організації. Галицьке жіноцтво має врешті статут, що відповідає так з боку організаційного, як і ідеологічного вимогам часу. Цей новий статут зроблений не тільки на міру наших потреб, але навіть на зріст, бо він **відкриває перед Товариством нові можливості**, дозволяє жіноцтву творити і розбудовувати нові ділянки праці.

Деяким з тих нових, нами досі неторкнених, або дещо нами занедбаних ділянок, присвячені будуть на Загальному З'їзді окремі реферати. З них на перший плян вибиваються дві справи, а саме, **розбудова сільськогосподарської акції між селянським жіноцтвом, та організація жіночого доросту між 14 і 18 роком життя**. Обі ці справи, після основно підготованого пляну Головним Віділом, придуть на порядок нарад та під рішення Загального З'їзду. Сільськогосподарська справа набирає особливого значіння, з огляду на господарську скруту та зубожіння нашого села. Піднесення господарської освіти селянського жіноцтва — це чи не один з найважливіших засобів рятування села з його нужди а тим самим, одно з головних завдань нашого народнього господарства. Друга справа: організація дівочої молоді між 14 і 18 роками життя, має величезне виховне і національно-культурне значіння. Вона теж найшлася на програмці Загального З'їзду, як одно з ударних завдань чергового періоду діяльності "Союзу Українок".

Крім них прийде під наради довга низка інших справ не менше важних, які від літ знаходяться на варстаті праці СУ. Отже, устійнення метод організаційної роботи, отже поширювання і поглиблювання організаційної сітки, а далі: культурно-освітня праця, бібліотеки, гуртки плекання рідної мови, дитячі садки, плекання народнього мистецтва, а також справи кооперативні, гігієна села, боротьба з алкоголізмом, суспільна опіка і багато інших. Згадаймо ще справу плекання зв'язків з міжнароднім жіноцтвом і **утримання наших**, тепер дуже загрожених, позицій у міжнародних жіночих організаціях, справа, що вимагає нашої особливої уваги і сторожкості. Згадаймо врешті справи фінансові, що ставлять українське зорганізоване жіноцтво перед необхідністю великої жертвенности, бо тільки при значних матеріяльних засобах можна буде перевести в життя задумані проекти і сповнити вповні відповідальні завдання.

Одначе, серед безлічі практичних і подрібних справ, які чекають нашого вирішення, не сміє розгубитися провідна ідея нашої організації. Загальний З'їзд Матірнього Товариства СУ, не сміє ні на один мент забути на істотні завдання українського жіночого руху, висловлені так ясно в резолюціях Українського Жіночого Конгресу: "... український жіночий рух черпає свої сили з національної ідеї...", а його завданням є "введення жінки в ролі співрішачого і співвідповідального чинника у життя Нації". Під цим кутом підходить Загальний З'їзд до всіх питань.

Quod bonum, felix faustumque sit!*

(М. Р.)

Жінка. — 1935. — 15 березня. — Ч. 6. — С. 1.

ПРАВО ЖІНКИ НА ПРАЦЮ

Господарська криза і викликане нею безробіття відбиваються на цілому світі, в першу чергу на жінках, бо вони суспільно слабші, до професійної праці гірше підготовані і гірше зорганізовані, ніж чоловіки. Тому-то жертвою безробіття, редукції з посад і знижки платень паде передусім жіноцтво. У багатьох державах, незважаючи на забезпечену конституцією рівноправність усіх горожан, вийшли виняткові закони, спрямовані проти праці жінок, зокрема заміжніх. Державні мужі й економісти, які кінець-кінців відповідальні за цей стан нечуваної господ[арської] руїни, до якої довели світ своєю господарською політикою, стараються перекинути вину на жіночий рух, обвинувачуючи його, що це він спричинив безробіття вивівши на ринок праці мільйони жінок, які перед тим "сиділи дома", а тепер відбирають, мовляв, хліб чоловікам. Таким робом, один з головних здобутків жіночого руху: право жінки на працю, сьогодні знову zagrożений. Небезпеку збільшує ще й політична реакція, яка зі свого боку твердить, що праця жінок спричинила упадок родинного життя та зменшила природний зріст населення.

Коли говоримо про право на працю, то маємо, очевидно, на думці *позадомашню, заробкову* працю жінок. Тільки за таку професійну працю, за *незалежне звання*, доводиться жіноцтву вести боротьбу. Правда, на *домашню* працю ніхто

* Хай буде добро, щастя, успіх! (лат.).

жінкам не оспорує, навпаки, противники економічної незалежності жінки вважають домашнє хазяйство садиноким “природним званням” жінки. Вони забувають, що від найдавніших часів продовж цілої історії людства жінка працювала в ділянці господарської **продукції**, що вона завжди і всюди була не лише консументкою, але і продуценткою. В давніх доісторичних часах жінка виконувала всі праці крім воювання і ловів, отже напр., також управу ріллі. Пізніше, вже в історичній добі, вона вела великий апарат домашнього хазяйства, в яке тоді входили роботи виконувані сьогодні в механічних швальнях і кравецьких робітнях, в майстернях килимів, фабриках порцеляни і ганчарнях, в фабриках панчіх і черевиків, у фабриках мила, пекарнях і пральнях. Така жінка була могутнім господарсько-продуктивним чинником, яким ще сьогодні є селянка. Вона не тільки зберігала добро, добуте чоловіком, але сама творила матеріальні і культурні цінності.

Розвиток техніки і спричинений ним розвиток індустрії, торгівлі і комунікації викликали переверот у господарському житті і звузили непомірно круг домашнього хазяйства, яке втратило своє дотеперішнє значіння осередка продукції. Одна функція за другою перейшла з круга примітивної хатньої господарки до суспільности, щораз нова сфера давньої жіночої діяльності організувалася в самостійну галузь, яка вела своє життя незалежно від родини і служила вже не тільки членам одної родини, а загалом. Хатня продукція, яка ще в часах середньовіччя заспокоювала бодай половину всіх людських потреб і яка переважно лежала в руках жінки, в XIX столітті, в столітті техніки, перейшла в область усупільненої праці, скупчилася по окремих званнях, суспільних установах і фабриках. Хатнє хазяйство щораз більше обмежувалося до ділянки прокормлювання родини, роблення домашніх порядків та частинного виховання дітей. Домашнє огнище затіснилося так, що воно перестало бути для жінок задовільним варстатом праці, не давало їм матеріальної безпеки, а рівночасно народнє господарство не могло обійтися без помочі жіночих рук, коли одна по другій ділянка давного домашнього хазяйства, стала предметом соціальної продукції.

І тому жінка *мусила* шукати для себе нових царин діяльності, мусила разом з процесом продукції вийти поза межі домашнього хазяйства, що не тільки *матеріально* не за-

безпечувало їй більше прожитку, але й *психічно*, не могло вже виповнити її життя. В новому господарському устрою мужчина не міг видержати сам тягару забезпечення цілої родини. Батьки не були в силі дати прожитку дорослим дочкам, незаміжнім сестрам, старим тіткам-вдовицям, чоловіки не мали змоги утримати своїх жінок і дітей. Зростаючи з поступом цивілізації вимоги, збільшені духові потреби, бажання вигід, одним словом, щораз вищий життєвий рівень суспільности, — все це теж збільшило домашній бюджет. Раціоналізація домашньої господарки спричинила нові видатки, незнані нашим предкам. Технічні винаходи відтяжують жінок від непотрібної праці в домашньому хазяйстві, але вони вимагають вкладу більшого капіталу в хазяйство. Всі інвестиції, які заощаджують жінці зайву витрату часу, сил і енергії, всі ті технічні апарати, що зводять до мінімум працю в кухні і в мешканні, коштують гроші, яких не в силі заробити сам тільки батько родини. Всі ті причини, й ще багато інших, приневолити жінку покинути традиційні заняття і шукати позадомашньої праці.

Противники економічної незалежності жінки забувають, що традиційний поділ праці, який засуджував ціле жіноцтво на однородну роботу в домашньому хазяйстві, цей поділ праці не витримує критики з погляду психології. Навіщо приказувати половині людства виконувати ті самі заняття, нехтуючи напрямом умовности та суб'єктивними нахилами одиниць?

При виборі звання мусять рішати *індивідуальні здібності*, вроджений хист і замилювання, бо людина виконує добре тільки ту роботу, яку вона любить і до якої має талант. Саме в нинішніх часах господарської скрути працедавці повинні брати під увагу, перш за все, особисті кваліфікації тих, що шукають праці, щоби поставити і використати кожену людину там, де вона може бути найкорисніша. Нова галузь науки — психотехніка, яка дозволяє мірити в лабораторіях строгими експериментальними методами умовість людини і спрямовувати її у належному напрямі, виказала, що не всі жінки мають хист до так званого “природного” жіночого звання, себто до домашнього господарства, та що навпаки, вони надаються до ріжних занять, які традиційно виконували тільки мужчини.

В початках ХХ століття, здавалося, що жіноцтво здобуло собі і закріпило за собою на все, право на працю і на

економічну незалежність. В часі всесвітньої війни жіноцтво — хоча фахово невідготоване — блискучо здало іспит зі своєї працездатності. Але повоєнні господарські відносини відкинули жінок з добутих позицій, і сьогоднішня господарська криза викликала незнане попереднім вікам явище масового жіночого безробіття. Конкуренційна боротьба мужчин з жінками прибірає жахливі форми. Під покришкою “боротьби з безробіттям” і “рятування родини” тріумфує *мужеський егоїзм*, який питання права жінки на працю — одно з основних прав кожної людини — вирішує зі становища тільки своїх інтересів.

М. Р.

Жінка. — 1935. — 15 травня. — Ч. 10. — С. 1.

ВАРТІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ РІВНОПРАВНОСТІ ДЛЯ ЖІНОК

Від перших початків організованого жіночого руху політична рівноправність, це в очах загалу жіноцтва запорука і передумова його справжньої еманципації. Засадниче право вольного громадянина: право творити закони, яким він му- сить повинуватися, стало для жінок символом їх громадян- ської суверенності.

Таке значіння політичної рівноправності для жіноцтва державних народів.

А яку вартість має це символічне *ius suffragii**, себто виборче право, для нас українок? Що воно означає для жіноцтва, якого батьківщина знаходиться у важкій боротьбі за право до життя?

Для українського жіноцтва політична рівноправність — це право бути співрішальним чинником в усіх справах, від яких залежить сучасність і майбутність нашого народу. Це пра- во до участі в “національній політиці”, — в найширшому значінні цих двох слів. Це наше добре право і наш обов’язок впливати на події національного життя, бути їх спів- творцем, свідомо їх формувати по своєму найкращому роз- умінні національного інтересу і національної гідності.

Політична рівноправність — це для нас, українських жі- нок, співвідповідальність за те все, що твориться в укра- їнському світі, також за те, що робиться без нас жінок,

* Право виборче (лат.).

навіть за те, що робиться проти нас. У крайній мірі, відповідальність за нашу слабкість, яка не дозволяє з успіхом протиставитися подіям, що йдуть понад нашими головами.

Погляд взад.

1922 рік

Вибори для галицького жіноцтва не першина. Переживаємо їх як “рівноправні громадянки” оце вже четвертий раз.

Вперше восени 1922 р. Тоді наше жіноцтво разом з цілим громадянством перевело солідарно бойкот виборів. У “Жіночому Вістнику” (який появлявся як окрема сторінка в “Ділі”) з 16 вересня 1922 р. в передовиці п. з. “Польські вибори і наше жіноцтво” читаємо м. і. таке:

Становище українського жіноцтва до розписаних польським урядом виборів до варшавського сойму і сенату — є ясне і недвозначне. Повна абстиненція жіночих мас від польських виборів, — добровільна, свідомо абстиненція, буде таким самим іспитом громадянської зрілості, яким була би масова участь у власних виборах. Наша мовчанка не буде доказом пасивності несвідомих політично одиниць; навпаки: вона буде самостійним висловом нашої волі, нашого незломного змагання до власної державности.

Жіночий голос важить сьогодні при виборах так само, як мужеський і на рівну вагу піде також наша мовчанка. А мовчанка буває часто вимовніша понад усі слова.

Слід згадати, що на Волині, яка знаходилася в іншому правно-державному становищі, ніж Галичина, і де українське громадянство вийшло у 1922 р. із світлою виборчою перемогою, вибрали вперше до варшавського сенату українку п. Олену Левчанівську.

1928 рік

В інших умовах довелося українському жіноцтву переживати вибори з березня 1928 р. Всі українські політичні партії брали в них участь, позитивно теж поставилося до виборів українське жіноцтво. Не вдалося йому, щоправда, довести до одноцілого міжпартійного виборчого фронту: щоби вплинути на міжпартійні взаємини, на те жіноцтво було і ще, на жаль, довго буде заслабе. “Союз Українок” робив у тому напрямі деякі заходи, ухвалив на своїх загаль-

них зборах відповідні резолюції, звертався окремими письмами до політичних партій. Головне зусилля “Союзу Українок” ішло в напрямі активізації жіночих мас; тоді перший раз у нас відбуваються масові жіночі передвиборчі віча, Головний Виділ СУ видає відозву і летючки до жінок з зазивом взяти участь у виборах, за ініціативою львівського жіночого центру творяться повітові і місцеві жіночі виборчі комітети. Коли завели надії на спільний український виборчий бльоц, тоді “Союз Українок” веде переговори з обома українськими незалежними партіями (УНДО і УСРП) у справі жіночих кандидатур і досягає того, що на кандидатських списках нашлись прізвища громадян, устійнені у спільному порозумінні між “Союзом Українок” і даною партією. Вислідом передвиборчої акції була велика фреквенція жіноцтва в самому виборчому акті і два жіночі мандати, один до сойму (Мілена Рудницька) і другий до сенату (Олена Кисілевська), добути на листах УНДО.

1930 рік

Одним з найсвітліших доказів політичної зрілости українського жіноцтва — це його роля у виборах восени 1930 р. Ще у свіжій пам’яті нас усіх умовини, серед яких вони відбувалися. Коли мужеська частина громадянства була позбавлена свободи, і про ніяку явну виборчу пропаганду не могло бути й мови, тоді українське жіноцтво спонтанно перебирає в свої руки львину частину необхідної виборчої акції, наприклад роздачу на місцях карток до голосування. Коли появлявся тільки в якій місцевості молодий чоловік з валізою повною “нумерків” (карток до голосування на українську незалежну листу), його негайно арештували і забирали йому цілий зміст валізи. Але неспостережено перед непокликаними очима переносили ці “нумерки” від села до села наші селянки — в клунках на плечах і в баньках на молоко. Ці “нумерки” стали в день виборів відповіддю українського громадянина на події попередніх тижнів. Фреквенція українського жіноцтва у виборах доходила в деяких повітах до 90%. Безумовно, що до цього причинився теж спільний виборчий фронт українських незалежних партій. Щодо мандатів, то українське жіноцтво зберегло свій стан посідання, себто один посольський і один сенатський мандат, незважаючи на те, що скількість українських мандатів у порівнанні з виборами 1928 р. змаліла майже на 50%.

Теперішня ситуація

У зовсім іншій, куди складнішій і важчій ситуації опинилося українське зорганізоване жіноцтво з хвилиною розписання теперішніх виборів.

Громадянство розбите на два табори. Нема між ними єдності в такій засадничій справі, як питання самої участі у виборах. В одному таборі знаходиться УНДО, партія, яка продовж останнього десятиліття грала провідну роль в нашому політичному житті. В другому таборі всі інші, менші українські політичні партії і групи. Бавитися в такій ситуації в арифметику і твердити категорично, по чийому боці “більшість”, а по чийому “меншість” — це річ небезпечна. Одно здається не підлягає сумнівові, що настрої широких кол громадянства, цього “безпартійного”, але свідомого і патріотичного громадянства, є проти участі у виборах, які нова виборча ординація зводить фактично до замаскованої номінації.

Українське жіноцтво перейшло надто важку школу життя, щоби не мати зрозуміння для вимог української дійсности, та кермуватися в своїх рішеннях тільки почуваннями, а не так званою “національною рацією”. Розуміємо прекрасно значіння парламентарного представництва для недержавної нації, розуміємо, що національний інтерес каже нераз йти на перемир'я з противником. Але поруч з тим українське жіноцтво знає теж, що т. зв. “політичний реалізм” не сміє ніколи йти врозріз національною гідністю.

Нова виборча ординація некорисна для жінок

Крім загального національно-політичного моменту, мають вибори для нас, жінок, ще й своєрідну жіночу сторінку.

Треба ствердити, що нова польська виборча ординація в порівнанні з попередньою, для жіноцтва дуже некорисна. На місце округ багатомандатових вона ввела округи двомандатові, які дають жінкам менші шанси вибору. При теперішньому підході мужеської частини громадянства до політичних прав жінки, жінкам легше було попасти до сойму, коли виборча округа вибирала більше послів. На З. У. З. ці двомандатові округи перемінилися для українського населення в одномандатові, бо один мандат згори призначений для представника польської меншини. Некорисною обставиною для жінок є теж те, що голосування відбувається на прізвища, а не на листи.

Одначе, головна небезпека для жінок криється у способі зазначування кандидатур. В окружних колегіях величезну більшість творять представники територіального і господарського самоврядування, між якими жіноцтва майже зовсім нема. Зокрема, останні громадські вибори на З. У. З. зліквідували вповні жінок у громадських радах. Те, що до деяких окружних колегій допустили кілька представниць жіночих організацій, мало радше символічне, ніж практичне значіння. Бо яку практичну вартість може мати два, три чи п'ять жіночих голосів на стоїкількадесят членів колегій?

Візьмім вкінці під увагу, що політичні партії ставили жіночі кандидатури, як довго вони мусіли рахуватися з голосом жінок — виборчинь. Одначе, коли точка тяжести цілої виборчої гри пересунулася зі суперництва між політичними партіями в позакулісові торги, в яких вислід виборів уже згори передбачений, тоді нема вже потреби забігати за жіночі голоси.

З усього наведеного виходить ясно, як дуже нова виборча ординація б'є по жінках. Не треба бути пророком, щоби передбачати, що польське про-урядове жіноцтво ("Звйонзек праці обивательский кобет"), яке підтримувало в соїмі новий виборчий закон і ним захоплювалося, вийде з виборів з порожніми руками. Хто любить у почуваннях, які німці називають "Schadenfreude"* , той має нагоду радіти...

Роля наших парламентарних заступниць

Чи і настільки українське жіноцтво заінтересоване у виборах?

Ми згадали на початку статті, під яким кутом глядимо на значіння політичної рівноправности жінки загалом, і на значіння парламентарних заступниць для українського жіноцтва зокрема. Нема сумніву, що крім цього засадничого значіння (себто: права й обов'язку брати активну участь у змаганнях народу і бути всюди там, де рішається його доля), мали посольські мандати, добуті жінками в попередніх виборах, ще й великі практичні користи для українського зорганізованого жіноцтва. Роля наших парламентарних заступниць лежали, на нашу думку в тому, що вони мали бути провідницями в організуванні українських жіночих мас і речницями змагань українського жіноцтва перед власним

* "Зловтіха" (нім.).

громадянством і чужинним жіноцтвом. Чи і наскільки дві перші парламентарні заступниці галицького жіноцтва в рр. 1928-1935 цю свою роль сповнили, залишім це судові історії. Одного не можна заперечити, а саме, що імпульсивний розвиток "Союзу Українок" у кількох останніх роках в'яжеться тісно з цими двома жіночими мандатами. Бо в наших парламентаристках придбала жіноча організація дві робітниці, які присвятили всі свої сили, весь свій час і всі можливості, які їм давали посольські мандати, громадянській праці, зокрема, праці для добра жіноцтва.

Право жінок до мандатів

Коли при попередніх виборах в 1928 і 1930 рр. українське жіноцтво дістало два мандати, то при теперішніх, воно слушно могло мати претенсію не тільки зберегти свій стан посідання, але його збільшити. Ніхто хіба не може заперечити, що питомий тягар жіноцтва в нашому національному житті зріс за останні роки вдесятеро. Зросла організованість жіноцтва і його свідомість, зросло його громадянське вироблення. Нема, хіба, в цілому українському суспільстві такого противника жінок, який міг би піддати в сумнів, що не найшлося б між нами бодай десять таких жінок, які своїми громадянськими заслугами та моральними й інтелектуальними кваліфікаціями, стоять вище рівня більшости кандидатів на послів, устійнених тепер проводом УНДО. І нема хіба нікого, хто міг би на досвіді дотеперішніх двох парламентарних представниць, відмовити українському жіноцтву хисту і здатности до громадсько-політичної роботи, — так до праці в краю, як і на парламентарній арені, чи до закордонної акції.

Два егоїзми

Українському зорганізованому жіноцтву доводиться часто чути закид, що воно у своїх домаганнях рівноправности кермується буцім-то "жіночим егоїзмом". Треба ще раз проти такого закиду рішуче застерегтися і сказати виразно, що наш підхід до справи виборів не має нічого спільного з обороною вузько зрозумілих жіночих інтересів. Бо річ не в тому, що парламентарні заступниці жіноцтва мають ніби видвигати якісь окремі жіночі справи. А річ у тому, щоби жіноцтво устами своїх заступниць займало становище до всіх національних питань і мало вплив на ці-

лість народного життя. Яким правом наші панове, коли говорять “нарід”, “суспільність”, “провід”, мають на думці завжди тільки себе, тільки мужеську частину громадянства? На якій підставі вони узурпують собі право говорити теж і в **нашому** імені, непитаючи нас, жінок, про нашу думку і пригадуючи собі про наше існування тоді, коли... їм потрібні наші голоси? Хто тут заслуговує на закид егоїзму, ми чи чоловіки?

Компетенції жіночої організації

Другий закид, яким проти нас воюють, це оспорювання права жіночій організації забирати слово в імені українського жіноцтва у справах громадсько-політичних. Яке діло, мовляв, “Союзові Українок” до “політики”, як може він, гуртуючи жінок різних партійно-політичних поглядів, висловлювати спільну політичну думку і волю українського жіноцтва?

Поминаючи факт, що сам статут “Союзу Українок” говорить виразно про те, що одним з його завдань є “заступати жіночі права й інтереси перед громадянством і державою”, треба ще ствердити своєрідну роль, яку жіноча організація грає в сьогоднішній фазі взаємин між жінкою і суспільністю. Нема сумніву, що “Союз Українок”, це щось більше як жіноча “Просвіта”, і жіночий “Сільський Господар”, і жіноча “Кооперативна Гільда”. Це ще також сильний **світоглядний** зв'язок, який об'єднує членів жіночої організації в одну **духову** спільноту, сильнішу ніж різниці партійно-політичних поглядів. Це однакова постава до засадничих питань буття нації, однакове розуміння національного інтересу, і передусім національної честі, однаковий спосіб реагування на всякі події, однакова думка на засоби політичної боротьби. Словами важко окреслити в чому суть цієї “однаковості”, але хто був минулого року на Українському Жіночому Конгресі, або хто буває на річних Загальних З'їздах “Союзу Українок”, той легко зрозуміє, що маємо на думці. Жіночу організацію можна порівняти, до деякої міри, з ролю, яку в сучасний момент відіграють організації комбатантів, які, чей же, теж не є, і не мають претенсії бути політичною партією, а все ж таки, вони забирають слово в питаннях загальнонаціональної ваги і бувають ситуації, де вони проявляють більшу солідарність, ніж політичні партії.

Висновки

Зберім усе вище сказане і подаймо з нього висновки.

Українське зорганізоване жіноцтво зайняло до справи своєї участі у виборах становище умовне. Своє відношення до виборів воно узалежнило від двох справ. По-перше від того, чи будуть поставлені жіночі кандидатури, по-друге, чи устійнення кандидатур буде залежати виключно від українських чинників.

З найбільшим притиском мусимо підкреслити, що не йшло тут про особу, а про саму засаду: засаду незалежності нашого внутрішнього організованого життя. Українське жіноцтво могло видвигнути ту чи іншу кандидатку. Жінок, гідних бути нашими парламентарними заступницями, маємо — Богу дякувати — досить. Але з хвилиною, коли вибір впав на цю чи іншу особу, не сміють це рішення перекреслювати посторонні чинники. Ніколи українське жіноцтво не дозволить на те, щоби про питання, хто має бути його посолкою, рішала "друга сторона". Коли б ми погодилися на такий підхід до справи, то скоро можемо дожити того, що будуть нам накидати голову нашої організації.

З хвилиною, коли українське жіноцтво переконалося, що воно немає змоги визначити свобідно свою кандидатку, його постава до виборів не могла підлягати сумнівам. Бо хіба годі вимагати від української жінки, щоби вона зійшла до рівня гітлерівської концепції жіночого питання, себто, що вона має покірно віддавати при виборах свої голоси, але не має права співрішати про напрямні і шляхи національної політики.

На це не дозволяє українській жінці ні визначна роля, яку вона грала в нашому історичному минулому, ні значіння, яке вона відіграє в національному житті сьогодні, ні вкінці великі завдання, що ждуть її в недалекому майбутньому.

Без підпису.

Жінка. — 1935. — Серпень. — Ч. 15-16. — С. 1-3.

Стаття конфіскована польською цензурою.

ПО НАШИХ ЖНИВАХ (Підсумки перших Свят Селянки)

Закінчились жнива... Зібрали люди плоди своєї праці, яку їм щедро винагородила плодovита наша земля.

Закінчились жнива і в "Союзі Українок" — жнива тих засіяних зерен, які наша організація в початку літа розсіяла в цілому краю. І з цих жнив може бути "Союз Українок" вдоволений. Засіяні зерна зійшли і допіли та дали багатий врожай...

Весною ц. р. Головний Виділ СУ доручив своїм сильнішим Філіям улаштувати Свята Селянки, на зразок незабутнього, величнього Свята Селянки, що відбулось минулого року в Станиславові підчас Конгресу. Більшість Філій, на які поклали це завдання, відгукнулась і перевела доручення Головного Виділу в життя. І треба справедливо признати, що справились з цим своїм завданням Філії більш, ніж задовільно.

Метою цих Свят Селянки, було не улаштувати якісь народні фестини чи забави, щоб розважити народні маси, а передовсім, віддати належну пошану і подяку тій нашій убогій селянці, що мов та бжїлка, ціле своє життя невтомно працює і мовчки переносить усі життєві незгоди і поневірки та з покорюю віддає найкращі, найдорожчі плоди свого життя — дітей своїх на службу народові. Цю жінку, мовчазну і убогу, але гідну шани, хотіли ми звеличати і нагадати про неї світові, та домагатись для неї належного їй місця. Другим завданням було показати цій самій жінці, що у її власній організації її сила і що тільки зорганізованими, густими лавами доб'ється вона кращої долі для себе. Такі масові виступи, які відбувались підчас Свят Селянки, родять віру у власні сили та скріпляють почуття єдності. І здається нам, що це ми досягнули там, де Свята Селянки вже відбулись.

Такі були головні наші завдання. Але були і завдання побічні, може не менш важні для самої організації. Філії СУ, що звичайно містяться в повітових містах, мусіли проявити велику діяльність, витривалість і добрий смак та хист, щоб Свята Селянки мали відповідний рівень. Щоб Філія могла перевести Свято Селянки, вона мусіла зробити велику підготовчу працю в цілому повіті, мусіла мати постійні зв'язки зі своїми Кругками. Для майбутньої праці "Союзу Українок" такі тісніші зв'язки необхідні, щоб вико-

нати весь той плян праці, який собі СУ намічає і сповнити всі свої завдання і обов'язок перед нашим народом.

Що ж нам ті Свята Селянки дали?

Свят великих, повітових відбувалось три: в Рогатині, Сокалі, Самборі, а крім того деякі Філії почали підготовчу працю до свят у найближчому році в той спосіб, що улаштували менші окружні Свята Селянки, в яких брало участь по 6-8 Кружків і які мають бути ніби генеральними пробами до великого повітового свята. І цей останній спосіб не був злий. Такі свята розбуджують по селах зацікавлення, вказують самій селянці, що саме ці свята роблять для неї, а не панів у місті, що хотіли би буцім-то ними розважитись. Такі окружні свята відбувались звичайно по селах, і ті з селянок та селян, що може до цього часу ставились до праці в Кружку СУ байдуже, якщо навіть не вороже, мали нагоду переконатися, що може дати їм організація. Ці свята на селах заохотили не одну жінку чи дівчину вступити в ряди організації.

Дали вони також нагоду відновити різні старовинні звичаї, як обжинки, весілля та інші, які вже потроху відходять у минуле і затрачують свою красу і оригінальність та замінюються чужими, занесеними з міста не все дуже культурними розвагами.

І для збереження нашого народнього мистецтва мають такі малі окружні свята чимале значіння. Філії домагаються, щоб учасниці свята виступали при вправах, у хорах, у походах і в дефілядах, по змозі в народніх строях, змушуючи цим нераз селянку витягати з глибини скрині стародавні вишиванки та одяги. А тим знову розбуджуємо на селі любов до свого стародавнього, підносимо його вартість перед мійською тандитою.

Були такі свята і розумною розвагою для села, що обійшлась в порядку, без сварок і бійок, без алкоголю. І хоч, як ми згадали вже, Свята Селянки не мали бути лише народньою розвагою чи фестином, то село такої розумної розваги все ж потребує і вона надовго урізноманітнює і розбурхує селянське життя та дає теми до балачок, а тим самим спинає увагу і на другій стороні цієї розваги — на причині, яка то свято викликала та на організації, яка свято улаштувала.

Оці менші окружні Свята Селянки особливий успіх мали у Стрийщині. Цінні вони були тим, що сільські Кружки СУ мусіли, здебільша, самі попрацювати коло організації цьо-

го свята, бо Філія могла вислати на місце лише свою інструкторку, яка навчала вправ та уклала вже саму програму свята і проводила ним. Не обходилося, звичайно й без того, що інструкторка, чи хтось інший з Філії, що приїздив на село, щоб започаткувати організацію свята, не все находив зрозуміння серед селянок і нерозуміння було довго і вперто переконувати їх, але тим цінніші були висліди.

Повітові Свята Селянки мали трохи інший характер і виконували трохи ширше завдання. Їх масовість і велич зроджувала в учасниць і в тих, що свято улаштували, почуття гордості, самопошани і віри у свої власні сили. Сторонньому глядачеві давали вони нагоду придивитись ближче до праці нашої організації, зрозуміти її значіння і переконатися, для кого і для чого вона ведеться.

Приглядаючись не десяткам і не сотням, а тисячам жіноцтва у поході через місто, не міг сторонній глядач не відчувати пошани до цього жіноцтва, що відгукнулось на заклик своєї організації і зійшло на це свято, не міг не відчувати він сили тієї організації, що об'єднує в своїх рядах таку кількість дисциплінованих членів, не міг не бачити тої праці, яку виконали невеликі, може кількістю, Виділи Філії СУ в повітах, і не міг в душі своїй не признати, що таку організацію нелегко розбити і зломити, бо це вже сила народня, сила розумна і карна, в якій можуть бути малі виломи, але ці виломи не страшні тоді, коли є їх чим заповнити. Такий перегляд своїх сил і перевірка їх не зашкодить, час від часу тій організації, що має десятки тисяч членів.

Коли в Рогатинському Святі Селянки взяло участь у поході та дефіляді коло двох тисяч жінок, а до вправ стало коло 700, то це вже примушувало задуматись тих, що знаючи відносини в Рогатинщині, нерозумно піддаються ворожим нашій організації впливам. Коли на Сокальське Свято Селянки зійшлося подивитись яких п'ятнадцять тисяч глядачів, то це вже і для тих найменш віруючих могло бути доказом яке зацікавлення нашою організацією є в масах народніх. Коли так мало ще зорганізована Самбірщина могла спромогтись на солідне за кількістю учасниць і багате та різноманітне за програмою свято, то це напевне не лишиться без наслідків для дальшої організаційної праці не тільки для нашої організації, але й організації інших.

Шкода тільки, що наші мистці і етнографи не використали цих свят для себе. Мали на що подивитись малярі,

мали чому прислухатись музики, мали чому навчитися ті, що хочуть відродити та зберегти наше народне мистецтво.

Були, очевидно, під час цих свят і певні недотягнення. Але всі вони напевно будуть виправлені в дальшому ході Свят Селянок, які намічені на майбутній рік. Сусідні Філії висилали на ці свята своїх відпоручниць, і ті, напевно, вже не повторять хиб, які були цього року. Здорове суперництво серед наших Філій в улаштованні цих свят, напевно усуне багато недомагань, і далші свята будуть на височині свого завдання.

Жнива цього року закінчились. Перед нами довга зима, яку мусимо вжити до перебирання зерен, які знову засіємо з весною, щоб врожай був ще багатший.

Без підпису.

Жінка. — 1935. — 1 жовтня. — Ч. 19.

НАШІ ПОЗИЦІЇ

Одним з найчастіших непорозумінь у комплексі питань жіночого руху — це справа “політичності” і “неполітичності” жіночої організації. В дискусії на цю тему почуєте всякі дивовижні, найбільш зі собою суперечні погляди. Коли одні бачать у жіночій організації своєрідну політичну партію, яка різниться від інших тільки тим, що її членами є самі жінки, тоді другі, відмовляють жіночій організації права забирати загалом слово в справах ширшого громадського значіння, бо це, мовляв, “не її діло”.

Це непорозуміння щодо політичного характеру жіночої організації виникає з переплутання різних значінь слова “політика”, зокрема зі звуження поняття “політичний”, до “партійно-політичний”. Воно викликає з черги далші непорозуміння щодо компетенції жіночої організації та щодо меж, в яких вона має право домагатися від своїх членів солідарности і поза якими вона залишає жінкам свободу рухів і вільну руку в поведінці.

Щоб вияснити ці непорозуміння, пригадаймо, що жіноча організація ніколи і ніде на світі не хотіла грати ролі політичної партії. Жіночий рух стояв завжди на становищі, що жіночі організації повинні мати надпартійний (чи може краще сказати: міжпартійний) характер, та що вони мусять зберігати строгий неутралітет у партійно-політичних питан-

нях і міжусобицях. Були щоправда спорадичні спроби творити окремі жіночі політичні партії, наприклад в Америці. Існують випадки різничкування жіночого руху на основах світоглядovo-релігійних, а саме конфесійні жіночі організації. Знаємо краї, де жіноцтву не вдалося створити одну об'єднуючу жіночу організацію та де жіночий рух розбитий на кілька напрямів, що відповідають існуючим у даному краї політичним групам, як це є наприклад у Польщі (санаційний “Звйонзек Праци Обивательскей Кобет”, ендецька “Народова Організація Кобет” і консервативне “Коло Земянек”). Бачимо теж, що в сучасних т. зв. тотальних державах, як ось у Німеччині, в Італії або в Совітах, жіночий рух може розвиватись тільки в рямцях одної партії, а саме тієї, на якій диктатурі побудована ціла держава. Але це все тільки анормальні явища і винятки з загального правила. А тим правилом, усанкціонованим резолюціями міжнародних жіночих конгресів, є: надпартійна жіноча організація, що об'єднує жінок різних партійних поглядів, різних світоглядів і вірувань.

В нас цей принцип безпартійности жіночої організації обов'язує від самих початків українського жіночого руху і він має за собою п'ятдесятилітню традицію. Потвердив його і одобрих наново станіславівський Український Жіночий Конгрес, який присвятив цій проблемі окрему резолюцію.

Одначе з факту, що жіноча організація не є і не хоче бути політичною партією, зовсім не виникає, що вона має стояти осторонь від питань загальнонаціонального, чи загальнодержавного значіння, тобто від ... “політики”. Бо ж “політика” — це ніщо інше, як саме справи, що відносяться до збірного національного і державного життя. Жіночий рух заявляв завсіди з цілим натиском, що він не погодиться з ролею тільки оборонця “жіночих прав і інтересів”, що він не дасться зіпхнути на становище якихось “суто-жіночих” питань, що він не хоче звузити свої зацікавлення лише до одного вирізка життя, який ніби ближчий жінці, як господині і матері. Бо коли би обмежити жіночу організацію тільки до цих справ, тоді виринула би в новій формі давня небезпека якогось жіночого сегменту, який у практиці виявив би себе традиційним “К” німецької жінки (Kuche und Kind*), себто домашнім господарством і вихованням дітей. В негативному значінні це означало би, що жіноц-

* Кухня і дитина (нім.).

тво не мало би права співрішати про питання “великої політики”, себто про справи загальнонаціонального значіння та нести співвідповідальність за долю свого народу.

Особливе значення мають ці справи для жіноцтва недержавної нації і надзвичайно відповідальна роля припадає тоді жіночій організації. Вона мусить, не тільки освідомлювати національно жіноцтво, але і вказувати йому на шляхи в переломових для нації хвилинах, мусить кристалізувати і висловлювати національно-політичну волю жіноцтва. Обставини, в яких приходиться вести цю важну національну роботу, без порівняння важчі для нас, ніж для жіноцтва державних народів. Вказувати труднощі нашої праці — річ зайва, бо всі ми їх добре знаємо. Одначе з другого боку, українська жіноча організація знаходиться у тому щасливому становищі, що небезпека порушення засади партійно-політичного нейтралітету в нас куди менша. Бо в нашій національній дійсності на дальший плян сходять усі ріжніці партійних програм, політичних доктрин, ріжніці господарських інтересів поодиноких клас, навіть ріжніці світоглядів. Те все, що в формальних умовах спричинює диференціацію громадянства на політичній партії, та довкола чого відбувається міжпартійна боротьба, для нас в сьогоднішній ситуації майже, не існує. **В нас зовсім не йде про “партію” в звичайному європейському розумінні цього слова, а про загальні напрямні національної політики.** Відношення до питання власної державности та відношення до державних організацій, в межах яких найшлися українські землі — ось справи, в яких лежить ціла вага української політики.

Хто посміє заперечити, що українське жіноцтво має обов'язок і право співрішати про ті основні, найважніші, головні питання, від яких залежить сучасність і майбутність українського народу?

Правда, рішати сьогодні жінкам про ці справи трудніше, ніж ще тому кілька місяців. Бо донедавна ціле українське галицьке громадянство було єдине зі собою в цих засадничих справах національної політики. Вистане пригадати факт, що ундівські і радикальні послы, хоч творили у варшавському соймі два окремі клуби, все ж таки зиступали завжди солідарно — так, що продовж сімох літ (від 1928 р. до 1935 р.) не було ні одного випадку, щоб вони в якій-небудь справі голосували інакше. У спільному національному фронті з цілим громадянством стояла теж жі-

ноча організація і тому не було ніякої небезпеки, що вона попаде в конфлікт з тією чи іншою частиною суспільства.

Сьогодні нема вже спільного національного фронту. Сьогодні наше громадянство розбите на два табори: на прихильників “нової політики” та на тих, які боронять давніх національних позицій. Це ускладнює незвичайно становище українського жіноцтва, але це не звільнює його від відповідальності перед майбутніми поколіннями.

Чи можлива є спільна і збірна постава українського жіноцтва, не дивлячись на різниці партійних поглядів між нами?

Насилу пригадується такий факт з історії повоєнної Німеччини. У першому повоєнному Райхстагу, коли на чергу дня прийшла ратифікація версайського договору, всі німецькі посолки, без огляду на свою партійну приналежність, голосували проти ратифікації. Вони перейшли до порядку над рішеннями управ своїх партійних фракцій, які кермувалися, мабуть, “політичним розумом” і вимогами “реальної політики”, і пішли всі: від крайньої правиці до крайньої лівиці, за дорученням німецької жіночої організації, яка осудила версайський договір, як документ поневолення і ганьби німецького народу.

Чи можуть бути сумніви, що й українське жіноцтво сповнить своє завдання у цей відповідальний час?

Без підпису.

Жінка. — 1935. — 1 грудня. — Ч. 22-23. — С. 1.

БУДЬМО ЄДНІ!

Скільки разів важливі переломові події потрясають національним організмом, а політичні пристрасті розділюють громадянство на ворожі табори, стільки разів українське жіноцтво стає віч-на-віч перед питанням: бути чи не бути одній об'єднуючій жіночій організації? І вслід за цим питанням у нашій свідомості прокидаються наново старі приспані сумніви: що нас жінок в'яже із собою, що нас тримає разом в одній спільній організації? Невже ж наша єдність — це тільки гарна ілюзія, одна з тих, які ми зберігаємо з привички і з сантименту, але яка не може встояти перед лицем дійсності? Бо й справді, скажіть будь-ласка: чому

жінки мали би бути між собою більш єдні ніж чоловіки — через те тільки, що вони жінки? Хіба тому, що вони ще незрілі, що їх погляди не вироблені, їх ідеї не з'ясовані? Одначе, будувати єдність жіночої організації на таких засновках — річ малонадійна...

Та ні. Всі ці сумніви розвіваються без сліду, коли на жіночу організацію глядимо як на зовнішню форму могутньої стихії, якій на ім'я: український жіночий рух; стихії, що діє в серцях мільонів українських жінок і в'яже їх зі собою, понад усі суспільні кляси, світогляди і політичні переконання, тисячними підсвідомими взаєминами. І тільки під кутом вірності ідеї українського жіночого руху треба оцінювати змісл і вартість жіночої організації. Бо тільки як вияв скріпленої, більш свідомої відповідальности української жінки перед громадянством і народом; тільки як вислів її непохитної віри у велику ролю, що її припала в творенні національної культури та в змаганнях нації; тільки як доказ її гарячого бажання причинитися по своїм силам до Світлого Майбутнього, — тільки як вислів тих почувань і переконань, може остоятися спільна жіноча організація. І тільки в обличчі тих великих завдань, що стоять сьогодні перед українським жіноцтвом, яке оце вперше в українській історії входить масово в русло суспільного життя, щоби віддати свої духові сили службі загалу, тільки в обличчі цих великих нових відповідальностей можна і треба — за всяку ціну треба! — втримати єдність українського жіночого руху.

Але покиньмо теоретичні міркування і візьмім приклад з нашого життя. Уявім собі, що поодинокі ділянки праці "Союзу Українок": культурно-освітня, виховна, сільськогосподарська, кооперативна, промислова, гуманітарна, суспільної опіки і інші, відходять від нього до наших загальнонаціональних установ: до "Просвіти", "Рідної Школи", "Сільського Господаря", до кооперації, до гуманітарних, гігієнічних та інших товариств. Чи можна розшматувати так без решти весь зміст праці жіночої організації, та чи не розгубилось би при такому поділі нічого з цілого багатства жіночої енергії, волі, думок і ідей, які находять свій вияв на терені жіночої організації? І де тоді поділись би жінки, яким жіноча організація допомагає найти себе, дозволяє набратися довір'я до себе? Нема хіба в нас нікого, хто вважав би з національного погляду таке "розпарцелювання" "Союзу Українок" між існуючі загальнонаціональні ор-

ганізації. Бо те, що в жіночій організації найбільш цінне і незаступиме, це власне її дух, це почуття солідарности, що в'яже жінок в одну нерозривну цілість.

Візьмім інший приклад. Серед великих культурних і заможних народів, в міру як розвивається жіночий рух і як росте його програма, приходять до природної спеціалізації і до поділу праці по окремим жіночим організаціях, які служать уже тільки якомусь одному вирізкові жіночого питання. Але й тоді виявляється необхідність одного духового центру, який спрямовує працю поодиноких товариств в одно велике русло та який репрезентує ідею жіночого руху, що могла би розгубитися в дрібній практичній роботі. Тоді повстає як надбудова нова об'єднуюча жіноча організація, чи радше союз жіночих організацій.

Однак, в наших відносинах до такої диференціації жіночого руху — шлях дуже далекий. Знаємо добре, що на нашому селі нема місця на два чи кілька жіночих гуртків, з яких один провадив би працю освітню, другий — сільськогосподарську, третій — кооперативну і т. д. Всі ці ділянки мусять скупчуватися в одній організаційній клітині: в Кружку СУ. Переводити на нашому селі поділ праці в окремих жіночих гуртках — це значить, розбивати і паралжувати всяку працю.

Але головна небезпека для єдності українського жіночого руху лежить у роздорах серед громадянства, які час від часу перекидують з-зовні теж на терен жіночої організації. В яких гострих формах виявляється в нас політична боротьба, це річ загальновідома. В українській дійсності засадничі політичні концепції зводяться, здебільша до фанатичного “або-або”, та набирають через своє відношення до долі Батьківщини просто релігійних вірувань. Тому ріжницькі політичні переконання мають у нас зовсім інший характер, як в інших народів.

З найбільшою радістю треба ствердити, що для українського жіноцтва така політична дилема “або-або” не існує, бо загал нашого жіноцтва бачить перед собою ясно тільки один шлях розв'язки національного питання. Навіть тоді, коли можливі є між жіноцтвом ріжницькі в поглядах на національний інтерес, там рішає з непомильністю материнського інстинкту почуття національної чести і національної гідности.

І тому всі політичні, або релігійно-світоглядіві ферменти в українській жіночій організації — це робота з-зовні,

робота посторонніх чинників, які для своїх вузьких інтересів не вагаються ослаблювати, а то й розбивати жіночу організацію. Пам'ятаємо добре неперебірчиву в засобах нагінку, яка йшла на "Союз Українок", і то рівночасно з кількох боків, перед Українським Жіночим Конгресом. Але українське жіноцтво вийшло з усіх тих атак оборонною рукою. Воно і тепер не дозволить мужчинам переціпити на здоровий ґрунт жіночої організації трутину зневіри, або національних роздорів.

Без сумніву, факт, що знаходяться ще завжди жінки, які стають оруддям для розбивання жіночої єдності, не є явищем відрадним. Але що значить тих кілька несвідомих одиниць супроти багатотисячної маси солідарного жіноцтва?

Для загалу українського жіноцтва нема під цю пору другого гасла, яке краще відповідало би його настроям, та яке так виходило би з глибини жіночої душі, як гасло, яке оце під Новий Рік кидаємо широким жіночим масам, і через них цілому українському громадянству: **БУДЬМО ЄДНІ!**

М. Р.

Жінка. — 1936. — 1 січня. — Ч. 1. — С. 1.

ЛИЦЕМ ДО МОЛОДІ

Одно з відрадніших явищ на терені "Союзу Українок" за останні місяці — це приплив в його ряди молодого жіноцтва, яке донедавна займало до жіночої організації, здебільша, становище "вичікуючої неутральности". Правда, маємо багато таких Філій "Союзу Українок", в яких діяльності від довгих літ молодь приймає активну участь, та де гарні взаємини між старшим і молодшим жіноцтвом перейшли немов у традицію. І саме в тих місцевостях, де панує така гармонія між старшим і молодшим жіночим поколінням, праця жіночої організації, зокрема організація селянського жіноцтва, дає найкращі висліди. Для прикладу вистане згадати хоча би Станиславів і Стрий, де ввесь тягар праці над освідомленням жіночих низів спочиває на молоді.

Але ніде правди діти, що побіч Філій, де віддавна налагоджена була гармонійна співпраця між молоддю і старшим жіноцтвом, були й такі повітові жіночі осередки, в яких ці відносини зовсім не були задовільні. Де-не-де вони

були просто — ніякі, бо молоді в жіночій організації там майже не було. Бували й такі випадки, де на терені жіночого товариства дві генерації жіноцтва — це були два світи, між якими царила атмосфера недовір'я, упереджень і взаємних обвинувачень.

І ось, в останніх часах зайшли на цьому відтинку жіночого організованого життя дуже відрадні явища. Без зайвого оптимізму і перебільшення треба ствердити зміну настроїв молоді до жіночої організації. Зі стану байдужості і скептичного вичікування молодь оце перейшла до наскрізь позитивного відношення до “Союзу Українок”.

На цю зміну вплинули, мабуть, різні причини. З одного боку, викристалізувалося в політичних подіях останніх місяців обличчя “Союзу Українок”, якого напрямні стоять хіба для кожного понад усякими сумнівами. Всупереч усім зигзагам проминаючих “орієнтацій”, “констеляцій” і “нормалізацій”, жіноча організація йде просто своїми шляхами, які вказують її вірність національній ідеї, віра в неї, та національна честь. Затихли з боку молоді всі голоси про “опортунізм” і “шкідливий фемінізм” “Союзу Українок”. Його ясно накреслена лінія має, безперечно, велику атракційну силу на молодь.

Нема сумніву, що зайшла теж еволюція в самому молодому жіноцтві. Мабуть, зродилося в ньому бажання праці в користь “меншої сестри”, яка слушно чекає від жінок інтелігентської верстви знання, організації, проводу. Молодь зрозуміла, що коли “орієнтація на власні сили” не має бути тільки пустою фразою, то ці “власні сили” треба творити, треба їх будувати від основ — муравлиною працею і безнастанним трудом. І що найважливіше: молодь переконалася, що бути живою частиною українського жіночого руху — це значить докинути й свою цеголку під велику будівлю Власної Хати.

Стверджуючи з найбільшою радістю цю зміну постави молоді до “Союзу Українок”, ми хочемо рівночасно просити і перестерегти старше жіноцтво, щоб воно невідповідною поведінкою не відштовхувало і не зражувало молоді, що з запалом горнеться до громадянської роботи. Бо годі заперечити, що не в усіх Філіях СУ панує атмосфера, в якій молодь могла б себе добре почувати. Не маємо тут на думці ідеологічних розходжень, та тих усіх різниць у підході до життєвих питань, що є й мусять бути між двома

поколіннями. Віримо, що при добрій волі ці різниці можна звести до спільного знаменника, коли їх підпорядкуємо вищій, спільній нам усім, цілі.

Сьогодні хочемо тут звернути увагу на речі, які на перший погляд, видадуться може декому малі і смішні, але які витворюють часто в жіночому товаристві пропасть між “старими” і “молодими”. Маємо на думці величезні товариські і, так би мовити, станові різниці між старшими і молодшими членами жіночої організації. По правді, суть справи лежить навіть не в літах, а в тому, чи жінка заміжня чи ні, та яке становище має її чоловік... В нашому громадянстві ще не перевелися, на жаль, погані звичаї вживання жінками титулів їхніх чоловіків. Почуєте ще навіть на засіданнях Філіяльних Виділів СУ, як найближчі товаришки праці називають себе взаємно “меценасовою”, “радничковою”, “директоровою”... У протилежності до них, тамті інші пані — це “панночки”, яких трактується з легковаженням, що часто межує з образою. Дарма що ті панночки — це теж дорослі жінки, часом навіть не першої молодости, і нераз більш заслужені громадянки від пань докторових, професорових, меценасових. Хто знає, яка величезна різниця є між товариською позицією “пані меценасової” і службовички у цього ж пана меценаса, або між “панею директоровою” і урядничкою установи, якої директором є чоловік цієї ж пані директорової, той зрозуміє, що більшість непорозумінь і загострень, які повстають на терені Філій СУ між “молодими” і “старими”, мають своє джерело саме в тих товариських традиціях і пересудах.

Не без вини є й молодше жіноцтво, яке замість послідовно і рішуче поборювати ці анахронічні звичаї, замість підкреслювати на кожному кроці свою повнолітність і рівнорядність, та добувати для себе ступнево місця в управах низових клітин і повітових організаційних центрів, часто само закріплює і поглиблює давні традиційні різниці в суспільній ієрархії між собою і “старшими панями”. Так наприклад, окремі Секції Молоді, які утворилися по деяких Філіях СУ, ізолюють молодше жіноцтво від старших членів. Нема сумніву, що саме ці Секції є доказом, що молодь чувається в Товаристві ніяково. Але з другого боку, існування таких окремих Секцій Молоді є недоречі. Не дивлячись на всі спроби, не вдалося досі зламати правильник цих Секцій, бо ніяк не можна окреслити їх завдань,

та найти критерій їх членства. Особливі труднощі насуває означення границь віку для членів Секції Молоді. Горішня границя віку показалася дуже еластична. В деякої частини нашого молодшого громадянства є тепер дивна предилекція підкреслювати свою “молодість” і зачислювати себе до “молоді”. На цілому світі термін “молодь” — це вік дозрівання, між 14, а 18 роком життя, між дитинством, а віком дорослої людини. В нас назвали ці річники “доростом”, а молоддю називають осіб між 20, а 30 роком життя. Зокрема, “жіноча молодь” на терені “Союзу Українок” — це молодші річники членів Т-ва, незаміжні і здебільша безробітні дівчата. Коли молода дівчина вийде заміж, її вже не зараховують до молоді. Так отже, при ближчій аналізі цього поняття, відкриваємо в ньому радше момент соціяльний, ніж фактичні межі віку. На всякий випадок “молоддю” називають в нас часто людей у віці, в якому навіть в найбільших державах займають дуже відповідальні становища. Все це вказує, як хиткий і неоправданний є поділ на “старих” і “молодих”.

Усі ці звичаєві пережитки мусять щезнути з життя жіночої організації. Крайня пора закинути чоловічі титули, “цілую руці” і всі інші “привілеї” заміжніх жінок, які китайським муром відгороджують їх від молодших товаришок. Деякі Філіяльні Виділи СУ рішуче вимагають “відмолодження”, себто притягнення до співпраці молодого жіноцтва. Статут Товариства не знає метрики, ні ріжниць між заміжніми і незаміжніми членами, як не знає теж клясових і маєткових ріжниць. Сучасна жінка признає тільки ті титули, які собі добула власною працею і власними заслугами.

Лише спільним зусиллям обох поколінь можна вирівняти прірву між “старими” і “молодими”, та витворити щирі дружні взаємини між усіма членами Т-ва. Зокрема, обов’язком старших річників піти назустріч тим, які сьогодні помагають нам у нашій праці, а завтра, мають її з наших рук переняти.

Лицем до молоді!

М. Р.

СОФІЇ РУСОВІЙ

В день її 80-ліття

Скільки разів дозволила мені добра доля зустрінути Вас, Достойна Дорога Приятелько?

Рахую на пальцях: Всеукраїнський Жіночий З'їзд у Львові з кінцем грудня 1921, — Просвітянський Конгрес осінню 1929 у Львові, — потім Міжнародні Жіночі Конгреси в Празі й у Відні, — відтак, наша незабутня зустріч у Женеві в січні 1931, — потім знову Прага восени 1933 і вкінці, — Український Жіночий Конгрес у Станиславові літом 1934.

Отже, всього-навсього сім разів перетялися досі наші життєві стежки. Це небагато. Тим більше, що кожна зустріч мала, нажаль, доривочний характер, тривала тільки кілька днів, кожна проходила серед метушні конгресових нарад, у поспіху всяких занять і розмов. Але, незважаючи на цю доривочність, кожна зустріч з Вами врзалася мені в пам'ять глибоко — назавжди. Зробили це не тільки зовнішні обставини, себто особливість ситуацій, в яких мені пощастило бачити Вас, співпрацювати з Вами. Ні. Я пам'ятаю так добре кожную навіть незначну подробицю, завдяки чарові Вашої Особи, завдяки тому особливому потрясенню, якого зазнаємо завжди при зустрічах з небуденною, напередуду винятковою індивідуальністю.

* * *

Я познайомилась з Вами в цікавих обставинах.

Чи пам'ятаєте Ваш приїзд до Львова з кінцем грудня 1921?

Галицьке жіноцтво переживало тоді великі дні. Після воєнної хуртовини, ми зачинали відбудовувати наше організаційне життя, а радше ми порішили будувати його на нових підвалинах, з новим пляном діяльності, з новою провідною метою. Збагачені, з одного боку, ідеалами визольної боротьби і досвідом короткого періоду власної державності, та з другого боку, повоєнними досягненнями жіноцтва всіх майже культурних країв світу, ми хотіли достосувати свою жіночу організацію до нових національних потреб і до нової, поширеної ролі жінки — громадянки.

І ось з цією метою ми скликали до Львова на 22-23 грудня 1921 жіночі збори, які ми назвали Першим Всеукраїнським Жіночим З'їздом. Сьогодні, після станиславів-

ського Конгресу, ця назва видається нам може за шумна; сьогодні ми назвали би такий з'їзд тільки нарадою, або вічем. Все ж таки в тодішніх часах наш з'їзд був великим ділом. Приїхало тоді до Львова 387 жінок — не тільки з усіх частин Галичини, але були делегатки і з Буковини, і з Волині, приїхали теж представниці Наддніпрянщини, з ріжних осередків еміграції. Отже, своїм територіяльним складом це був справді перший у повоєнній добі всеукраїнський з'їзд, на якому об'єднались представники ріжних частин української землі.

З'їзд мав тривати два дні, але поліція закрила його зараз на інавгураційному засіданні під кінець першого реферату.

Тоді з'явилися у Львові — ні, з неба впали... Ви!

Я й досі не знаю, чи Вам про наш З'їзд було відомо і Ви поспішали, щоби на нього встигнути, чи може Ваш приїзд у день нашого З'їзду був тільки щасливим випадком. Пам'ятаю, ми писали до Києва до Вас і до Старицької-Черняхівської, запрошуючи на З'їзд, але відповіді не дістали. Все ж ми Вас чекали, і в цьому сподіванні, в цій надії, що може Ви ще над'їдете, вибрали Вас, неprisутньо, почесною головою З'їзду.

І Ви приїхали, — приїхали, щоправда, вже після закриття З'їзду, але застали ще всіх його учасниць у Львові.

Бачу Вас досі так, як побачила Вас при першій стрічі: На Вас обдерте лахміття, на Ваших ногах білі полотняні капці (кінець грудня!). Ви тікали перед чрезвычайкою, перейшли Збруч, вирятували тільки наге життя — нічого більше.

Скільки Вам тоді було літ? Шістдесят шість. Ви йшли тиняться по світі — на злиденну долю скитальця.

Але Ваш настрій був бадьорий, як усіх нас — учасниць З'їзду, що раділи Вашим несподіваним приїздом, раділи об'єднанням думок і змагань українського жіноцтва. Закриття З'їзду нас нітрохи не пригнобило.

Вечером мала відбутися академія в честь Наталії Кобринської, але й її влада заборонила. Ми зійшлися тільки на товариські сходи з чаєм. Зате на другий день, відбулися довірочні наради, на яких прийнято резолюції, що витичили українській жіночій організації засадничу лінію, яка обов'язує й до сьогоднішнього дня.

Ви залишилися тоді у Львові кілька днів, мали виклад для громадянства п. з. "Індивідуалізм у вихованні й суспільнім житті".

З усіх розмов, які мені довелося тоді з Вами вести, з усіх епізодів нашої першої зустрічі, дозвольте мені пригадати Вам один спогад, що залишився в моїй пам'яті найживіше.

День або два перед Вашим від'їздом до Праги, приходжу вечером до покійної "цьоці" Паньківської на вулицю Чернецького, де ми Вас примістили. Застаю Вас і пані Паньківську в салоні. На столику валізка, в ній необхідне білля й одіння. Ви плачете і відпрошуєтесь: "Ні, голубко, я цього не візьму, я цього не можу прийняти". Над Вами стоїть "цьоця" Паньківська зі строгим виразом лиця і своїм тубальним голосом кричить, лає Вас: "То Ви такі. А наші від Вас могли приймати, коли найшлися в Києві голодні і босі. Ви горді, Ви зарозумілі". Тоді Ви затихли, стали послухні мов дитина і сказали: "Вже добре, вибачте голубко, я це візьму".

* * *

Другий раз Ви приїхали до нас до Львова на Просвітянський З'їзд восени 1929. Тоді я мала змогу ближче з Вами познайомитися.

Хочу спершу пригадати Вам, яка весела історія скоїлася перед Вашим приїздом зі справою Вашої пашпортової візи. Ви повідомили нас, що польський консулат у Празі робить труднощі з видачею візи на в'їзд до Польщі і просили поробити відповідні заходи у Львові, або у Варшаві.

Я пішла до воевідства, зголосилася до тодішнього начальника віділу безпеки, п. Р., з'ясувала йому справу, розказала хто Ви, чому і пощо хочете приїхати до Львова, і просила в імені з'їздового комітету видати відповідні доручення, щоб Ви дістали візу. На це почула я запит: "Які заслуги має пані Русова супроти польської держави, що ви просите дозволу на в'їзд для неї?" Я витріщила очі, в першій хвилині не могла зрозуміти, в чому річ, потім відповіла: "Коли до Польщі можуть приїздити тільки такі чужинці, які супроти неї прислужилися, тоді пані Русова мусить зректись приїзду до Львова. Вона ніколи нічим для Польщі не прислужилася. Ціле своє життя вона працювала тільки для українського народу". З цим я відійшла.

На другий день мене запросили до воевідства. Цим разом прийняв мене радник І., "спец" від українських справ. Йому не треба було пояснювати, хто Ви. Він вибачився за "непорозуміння", яке зайшло попереднього дня. Ви дістали візу і приїхали.

З Вашого тодішнього побуту у Львові особливо яскраво врізалися мені в пам'ять два моменти.

Спільна вечера в "Гостинниці" після Просвітнього З'їзду. За столом повно гостей, але настрою нема, розмова не клеїться. Бо там, на почесному місці, праворуч президії з'їзду сидить большевицький консуль, п. Лапчинський. (Бачите, ми в Галичині вже всякі речі пережили. Тоді — це були часи, коли большевицький консуль приходив на українські національні свята, складав привіти від уряду "суверенної" Української Радянської Республіки, — його вітали, на почесні місця саджали... Сьогодні нам видається це фантастичним абсурдом. Зате сьогодні інші речі стали в нас можливі... Але це вже сюди не належить).

А кілька крісел дальше, по другому боці президії, сиділи Ви — вигнанка, яка на старі літа мусіла кинути рідну землю, бо для Неї в цій "суверенній українській державі" місця не стало...

Ах, як мені було соромно тоді перед Вами, і думаю, що не тільки мені.

За столом ішли промови. Взяли слово й Ви. Що це була за майстерна промова — просто вершок політичного розуму, дипломатії й культури! Ви говорили про гуманні засади, без яких нема і не може бути справжньої культури — згадали нещасну Батьківщину — натякнули на єдність Нації та необхідність її солідарности у стражданнях. Що це була за лекція і для п. Лапчинського і для тих, які його запросили! При тому Ви сказали це все з таким незрівнянним тактом, з такою поміркованістю і гідністю, що ніхто не мав права на Вас образитися.

З цілого серця я Вам була вдячна за ту промову, якою Ви врятували честь нас усіх, що з п. Лапчинським, представником большевицького уряду, за спільним столом сиділи.

На другий день увечір ми, жінки, гостили Вас у "Союзі Українок". Зійшлися тоді всі: "праві" і "ліві", "католички" і "лібералки", "старі" і "молоді". Ніхто не смів відмовитися від участі в сходинах, улаштованих для Вас. Ваша Особа, Ваш авторитет, пошана і любов до Вас з'єдинили нас усіх — бодай, на цей один вечір...

* * *

Зустрічала я Вас пізніше ще на міжнародних жіночих конгресах у Празі й у Відні.

В Празі, восени 1929, відбувався конгрес пацифістичної жіночої організації Міжнародної Жіночої Ліги миру і свободи, у Відні весною 1930 конгрес Міжнародної Жіночої Ради.

На одному і другому я мала змогу приглянутися Вашій праці і пізнати ті Ваші прикмети, які роблять Вас просто неоціненою до пропагандивної роботи на міжнародньому терені: побіч високої культури і знання чужих мов, запал і сутєстивна сила переконувати других про слушність нашої Справи, наших домагань.

Чи треба було виступити з промовою, чи написати меморіал — Ви завжди були готові до всякої роботи, не відмовлялися від ніякого завдання, і завжди стояли на його висоті.

А для нас, молодшої генерації жіноцтва, яка це була радість, яка гордість — могли похвалитись перед чужинками Вами, показати їм, що й ми не є безбатьченки, що і в нас є свої піонірки.

Коли весною 1930 відбувався у Відні Конгрес Міжнародної Жіночої Ради, тоді Україна вже не була її членом. Нас виключили, як недержавну націю, ще 1926 р. завдяки заходам добрих сусідок. Щоб осолодити українкам це кривдяче рішення, запропонували Вам тоді почесне членство в Міжнародній Раді. Але Ви відмовились від цього відзначення, мотивуючи, що в організації, де нема місця на Ваш край, Ви не можете засідати.

Нарадам віденського Конгресу Міжнародної Ради я прислухувалася як "гість", приїхавши тоді до Відня на засідання Екзекутивної іншої жіночої інтернаціоналки, Міжнародного Жіночого Союзу. У складі канадійської делегації на Конгрес Ради була одна наша землячка, пані Йонкерова з Вінніпеґу. І ось ми обі рішили використати нашу присутність на Конгресі для пропаганди національної справи, подати меморіал до президії Конгресу, роздати його копії між усі учасниці. Але для того були необхідні Ви, як голова Української Жіночої Ради, що репрезентувала колись українок у Міжнародній Раді. Ми зателеграфували по Вас до Праги і Ви негайно приїхали, незважаючи на труд, готові як завжди до послуг.

З Вашого тодішнього побуту у Відні мені залишилася в пам'яті така картина. Великий голь цїсарського Бургу. У стїп широких мармурових сходів стоїте Ви, розмовляючи з леді Абердін, президенткою Міжнародної Жіночої Ради.

Бачу велику, масивну постать цієї жінки, одягнену просто з орієнтальною помпою, цілу обвішану дорогоцінними клейнодами. Вона — з найвищої англійської аристократії, її чоловік довгі роки був губернатором Канади і віце-королем Ірландії. Побіч неї стоїте Ви — дрібні, у скромній, чорній сукні. Розмова йшла на тему виключення українок з Міжнародної Жіночої Ради. З її уст впали слова:

“Юридичні вимоги, статутова необхідність”, — з Ваших: “Гуманність, справедливість, воля”.

Моральну Перемогу віднесли Ви, але Міжнародна Рада свого становища не змінила. Наш меморіал не мав реального наслідку, зате він наробив багато шуму між делегатками.

Ми погодилися обі на тому, що коли нам не дають змоги співпрацювати мирно з культурним світом, так довго залишається нам одно: бути бунтарями Європи.

* * *

Не забути мені зустрічі з Вами в січні 1931 у Женеві. Ми з'їхалися там несподівано, обі з тією самою ціллю: щоб промостити шлях українським петиціям до Ліги Націй у справі відомих подій з осені 1930. Ви приїхали як делегатка еміграції, я — як делегатка краю.

Пам'ятаю, які Ви були огірчені, які схвильовані всіми тими труднощами, на які ми натрапили на женеvському ґрунті: з одного боку, важка процедура женеvської інституції, з другого боку, фальш і гіпокризія міжнародного політичного світу. Ви бажали допомогти страждаючим миттю, негайно, Вам хотілось бачити як стій, на своїх очах, висліди наших заходів, перемогу справедливості. А тим часом перед нами стояв грубий, здавалося: непоборний мур формалістики і людської байдужості...

Вечором Ви були втомлені, знеохочені, але на другий день рано Ви віднаходили Свою бадьорість і знову бралися енергійно до праці: ходили до людей, говорили, переконували...

Одначе одного дня ввечір я застала Вас у Вашій кімнатці в Maison Internationale обуреною, ображеною до краю. Я налякалася. Питаю, в чому річ: чи Вас де нечемно прийняли, хто посмів Вас образити?

— Подумайте, я питала п. Р. С., що мені робити, щоби допомогти справі, а він мені пораяв звернутися до польського міністра, — почула я Вашу відповідь.

Ваш голос тремтів зпересердя на того землячка, для якого дана справа була тільки внутрішньою справою одної держави, та який цілими днями проходжувався по кулюарах Ліги Націй у товаристві делегації тієї держави, привезений ними як живий доказ, які вони толерантні і які ми, що вносимо петиції, непоправні бунтарі й авантюристи...

* * *

Бачила я Вас ще восени 1933, коли зупинилася в Празі, повертаючи з Женеви. Тоді особливо актуальні для українського політичного світу були дві справи: допомога голодній Україні і справа Всеукраїнського Національного Конгресу. До обох тих справ Ви стояли дуже близько. На засіданні ініціативного конгресового комітету Ви з полум'яним запалом розвівали всі сумніви та відпирали закиди тих, які до ідеї Національного Конгресу ставилися неприхильно і з недовір'ям.

Мені довелося тоді говорити з Вами багато про Національний Конгрес, про можливість і форми його реалізації. Ви підкреслювали заєдно одну думку: партійний підхід до справи Конгресу неправильний, до нього треба притягнути в найширшій мірі громадянський чинник; коли Конгрес будуть підготовляти і тримати у своїх руках тільки політичні партії, то це спаралізує всяку працю, і вб'є сам Конгрес.

Чи не мали Ви рації? Чи не тому справа Всеукраїнського Конгресу застрягла на мертвій точці, що в його організацію покладено партійний принцип?

* * *

На Українському Жіночому Конгресі в червні 1934 бачилися ми востаннє. Пережили ми тоді зі собою п'ять світлих днів, яких спогад залишиться назавжди одним з найкращих у нашому житті. Серед сірої буденщини, серед безнадійної нашої національної дійсності, серед усіх прикрощів і труднощів повсякденної боротьби — п'ять ясних, радісних днів, коли все українське жіноцтво було одною нерозривною могутньою сім'єю...

Скільки блиску і поваги додала Конгресові сама Ваша присутність, того хіба не треба казати.

Перед очима пересуваються мені картини Конгресу.

Пам'ятаю добре Ваш привіт від еміграції на інавгураційному засіданні, який потряс цілою салею, пригадавши

всім учасникам трагедію Великої України. Пам'ятаю Ваш реферат про дошкільне виховання. Ні — це не був реферат, це була одногодинна імпровізація (виголошена з пам'яті, навіть без усяких записок) про душу дитини і способи її формування, — одна з найкращих промов, яку я в житті чула. Пам'ятаю теж добре Ваш виступ у т. зв. релігійній дискусії, коли Ви протиставили загорілому доктринерству найбільш гуманне розуміння релігії та вміли відразу втихомирити всі пристрасті.

Але найсильніше записалися мені в пам'яті дві картини.

Свято селянки, майдан вкритий лавами жінок, які організованими рядами дефілюють перед трибунами. В ложі сидите Ви і з Ваших очей льються сльози. Сльози радості — найбільш благородні сльози, одинокі яких не треба соромитися. У своєму житті Ви, мабуть, небагато мали нагод до таких сліз...

А день після закінчення Конгресу, заки Ви від'їхали через Чернівці до Румунії. Ви казали себе завезти на могили жовніврів, що погинули у визвольній боротьбі. Ви впали навколішки, припали цілим своїм знеможеним тілом до землі, цілували її, і довго-довго не можна Вас було від тих могил відорвати.

* * *

Чого Вам бажати, Високостойна Дорога Приятелько, в день Вашого 80-ліття?

За труд Вашого життя, за Вашу невтомну працю, за всі скорби Вашого серця й ума — бажаю Вам одного: своїми очима оглядати ще Батьківщину, бачити її вільною, великою, щасливою...

Мілена Рудницька.

Жінка. — 1936. — 1 березня. — Ч. 5. — С. 1-3.

ПЕРЕД ЗАГАЛЬНИМ З'ЇЗДОМ

Львівська Централь українського організованого жіноцтва стоїть напередодні свого Загального З'їзду. Ще тільки два тижні — а в неписаній книзі історії українського жіночого руху обернеться ще одна сторінка, замкнеться ще один період праці, мине ще один рік зусиль і росту "Союзу Українок". З цілої Галицької Землі з'їдуться до Львова

делегатки Філій і Кружків СУ, щоби підрахувати цілорічні надбання Товариства, щоби зробити білянс його осягтів і його втрат, його побід і невдач та, усвідомивши собі на-ново свої завдання і провідні ідеї, і намітивши плян роботи на найближчий рік, повернути назад до своєї повсякденної праці.

Але заки Товариство увійде в новий рік діяльності, воно продовж двох днів свого Загального З'їзду зупиниться у свому поході, щоби перевірити висліди й умови своєї праці. Продовж цієї дводенної зупинки українське жіноцтво мусить увійти в себе, мусить зробити обрахунок сумління та дати відповідь на питання: чим є сьогодні наша жіноча організація, яку цінність вона становить у загальному національному дорібку, які завдання має в тих важких і відповідальних часах українське зорганізоване жіноцтво як колектив, і кожна українська громадянка, зокрема?

Нема сумніву, що загальний білянс українського жіноцтва за останній рік **активний**. В ньому знаходяться такі дві незвичайно цінні позиції, як **добуття села і добуття молоді**. Чисельний зріст низових організаційних клітин і членів за останній рік просто імпозантний, він свідчить про велику динаміку українського жіночого руху. 294 нових Кружків і 11.000 нових членів — ось цифри, які говорять самі за себе. В останньому році прибуло Товариству більше Кружків, ніж за три попередні роки. Найбільш інтензивний зріст організації виказують останні місяці від осені 1935 р. Коли відрахувати неділі і свята, виходить, що кожного дня повстає один новий Кружок "Союзу Українок". Є щось фасцинуючого і пориваючого у тому образі, що кожного дня десь, у якомусь селі, родиться нова організаційна клітина "Союзу Українок", повстає новий осередок жіночої активності і жіночої свідомої волі. Якщо розвиток "Союзу Українок" піде в тому самому темпі дальше, то до п'яťох літ не буде в Галичині найменшої громади без жіночої організації. Масові Свята Селянки, які відбулися восени м. р. в кількох повітах, були доказом, що "Союз Українок" фактично **виховує** ці жіночі селянські низи, що в тих сільських Кружках "Союзу Українок" формується **новий тип громадянки-патріотки**.

Друга, дуже важна позиція "Союзу Українок" за останній період діяльності — **це молодь**. Звідомлення багатьох Філій СУ стверджують, що молодь визбулася своїх упер-

джень до жіночої організації і підсилює її своїми свіжими силами і своїм ентузіазмом.

Поглибився теж зміст **праці** Філій і Кружків “Союзу Українок”. Культурно-освітня праця ведеться щораз більш планоно і фахово. З другого боку, діймаюча нужда села впливає на **практичний напрям** діяльності сільських Кружків, бо селянка бачить у сільськогосподарському знанні лік на своє незавидне матеріальне положення. Звідси велике поширення всяких практичних курсів, особливо курсів куховарства і домашнього господарства.

Не місце тут переходити різнородні ділянки праці СУ і переказувати, що в кожній з них зроблено. Згадаймо тільки про одну справу, яка має величезне значіння для майбутности жіночої організації і для майбутности цілого народу, а саме справу організації жіночої молоді між 14 і 18 роком життя (т. зв. доросту). Головний Виділ присвятив цій справі в останньому році дуже багато уваги і треба надіятися, що в черговому році діяльності Товариства вона зі стадії підготовчої (себто подрібного розроблювання плянів і програм навчання) увійде в стадію повної реалізації.

Крім поширення організації і поглиблення її праці, відрадне явище в житті “Союзу Українок” за останній період діяльності — це скріплення організаційного зв’язку між централею і повітовими осередками та між Філіями і Кружками СУ. Доказом цього, не тільки збільшене число люстраційних поїздок і жива переписка з Централєю, але й тісні духові зв’язки між проводом СУ, а повітовими і низовими організаціями. Нема сумніву, що “Союз Українок” це сьогодні одна духова спільнота, яка знає, чого хоче і до того, чого хоче, прямує в зорганізованих рядах.

Отже бачимо, що моральний білянс “Союзу Українок” за останній рік діяльності наскрізь активний. Своїми успіхами й осягами, українське зорганізоване жіноцтво має тим більше право радіти і гордитися, що воно виконує свою працю в **неймовірно важких умовах**. Великі труднощі внутрішнього і зовнішнього характеру спинюють працю і, щоби їх побороти, треба витрачувати багато енергії.

Згадаймо передусім про **недостачу матеріальних засобів**. Організація, яка знаходиться в стадії інтенсивного розвою, яка з великим розмахом росте дослівно з дня на день — потребує гроша, багато гроша, коли вона має виконати свої завдання. Щоби обслужити як слід ті сільські Кружки СУ,

що появляються, мов гриби по дощі в усіх закутинах, і які потребують постійної дбайливої опіки, якщо не мають за-
нидїти, треба пустити в край бодай кількадесять платних
організаторок та кількадесять господарських інструкторок. А
що й говорити про Централю, якої агенди збільшуються в
міру, як Товариству прибувають нові члени і нові низові
клітини! Вона повинна мати доволі численний канцелярій-
ний апарат, повинна мати фахових референток для пооди-
ноких ділянок праці, повинна мати фонди на організацій-
ні поїздки, на видачу плянів роботи і зразкових рефера-
тів, на пропаганду і репрезентацію. Жіноча організація вже
виросла зі стадії дилетанської доривочної роботи, вона ви-
магає **фахових професійних сил**, себто жінок з відповід-
ною громадською підготовкою і відповідним фаховим знан-
ням. Таких жінок, які покінчили фахові студії і бажали би
присвятити свій час і своє знання національній роботі, в
нас уже багато, але... але вони мусять жити, мусять зар-
обити на хліб, а “Союзу Українок” цього хліба їм дати не
може. Ввесь тягар праці Матірнього Товариства, яке на-
раховує 74 Філій, сімсот кількадесять Кружків і біля 50.000
членів Товариства, якого діяльність обіймає дуже різнородні
ділянки (культурно-освітню, господарську, кооперативну,
суспільної опіки, народнього здоров'я, народнього мистец-
тва, товариського життя і т. п.), спочиває тільки на кіль-
кох одиницях, які фізично просто не всілі виконати роботу,
що повинна бути розділена на більше число осіб.

Але фінансові труднощі, і всід за цим, брак рук до праці
— це ще не одинока болячка “Союзу Українок”. Також
зовнішні умови, в яких доводиться працювати українсько-
му жіноцтву, **дуже несприятливі**. Деякі кола громадянства,
керуючись вузьким інтересом свого гурта та завівшись у
своїх надіях, що жіноча організація буде слухняним зряд-
дям для збільшення їх впливів, стараються затроїти атмо-
сферу довкола СУ, та витворити в громадянстві неприхильні
до нього настрої. Робота тих кругів проявилася яскраво в
голосах двох пресових органів, “Діла” і “Католицької Ак-
ції”, що від довгих місяців ведуть проти “Союзу Українок”
і його проводу нагінку, яка своєю брутальністю, мабуть, не
має прецеденсу в історії відношення української преси до
національної установи. Не заощаджено “Союзові Українок”
і його провідницям ніяких прикроців, ніяких наклепів, ні-
яких обвинувачень — навіть найбільш низьких і гідких. Ті

самі кола не вагалися теж робити всякі інтриги, щоби тільки відтягнути жінок від праці в Товаристві, та вживали всіх засобів, щоби перекинути фермент на терен Т-ва та, розсваривши жінок зі собою, заволодіти жіночою організацією на основі випробованої засади: "divide et impera"*.

Всі ці справи варта нагадати собі та основно їх передумати напередодні Загального З'їзду. Повинні це зробити, перш за все, делегатки на З'їзд, бо вони будуть речницями думок і змагань зорганізованого в "Союзі Українок" жіноцтва та на них впаде відповідальність за дальший розвиток Т-ва.

Чи всі члени СУ, всі його Філій і Кружки, зробили максимум зусиль, щоби побороти внутрішні і зовнішні труднощі Т-ва? Чи виявили вони максимум жертвенности гроша і часу, чи протиставили вони належний відпір атакам, що йшли на єдність Т-ва, чи дали вони належну матеріальну і моральну підтримку свому проводові, отже тим своїм товаришкам, яких вони наділили своїм довір'ям, накладаючи рівночасно на них найбільший тягар праці і відповідальности? Чи всі члени Товариства були вірні провідним ідеям українського жіночого руху, які в часах війни "всіх проти всіх", що йде в нашому громадянстві, кажуть нам зберігати єдність і стояти на стожі моральних сил нації?

Бо тільки тоді українське жіноцтво зможе відіграти в національному житті ту роль, до якої воно покликане, коли воно буде єдне і **сконсолідоване**. І тільки тоді воно перемаже всі труднощі, які стоять на його шляху.

Переможемо!

Без підпису.

Жінка. — 1936. — 15 березня. — Ч. 6.

БОРОТЬБА З БІЛЬШОВИЗМОМ

Одне з найвідрадніших явищ нашого національного життя за останні часи, це безперечно, скріплення протибільшовицького фронту, в якому стануло без винятку ціле національно свідоме українське громадянство З. У. З. Вороже відношення до комунізму стало одною з головних тез українського національного вірую, яке визнають усі українські громадяни по цей бік Збруча. І для нікого вже нема

* Розділяй і владарюй (лат.).

сумніву, що сучасний стан на Великій Україні, це насильна і ненависна українству окупація, окупація подвійно нам ворожа: по-перше, як нестерпна система, та по-друге, як форма московського імперіалізму, московського панування над українськими землями. Ці два моменти: відразу до комунізму, до його доктрини й практики, та по-друге, ненависть до відвічного національного ворога, перемішані так сильно в почуваннях українців, що годі навіть відділити їх від себе, годі сказати, що більш рішальне для нашого ворожого до червоної Москви відношення: те, що вона червона, чи загалом, що вона — Москва.

І хай між чужинними дослідниками більшовизму йде спір на тему: що переважає в СРСР — елемент марксизму, чи русицизму; хай вони ломлять собі голови над питанням, яка є істота національної політики Советів: знищення всякої національності, чи супрематія російського народу над усіма іншими. Для нас, українців, ця проблема не існує, бо для нас більшовизм є рівночасною формою московської диктатури і навпаки: московська диктатура прибрала форму більшовизму. Відомий вислів Сталіна: “Ленінізм це найвищий добуток російської культури”, в нашому розумінні значить: більшовизм це вершок московського варварства, це система наскрізь чужа і ворожа українському духові, це поневолення України Москвою. І тому ніде на цілій земній кулі демаркаційна лінія, яка перерізала людство на два ворожі світи: на світ національний і комуністичний, не йде так різко, так глибоко, як у нас.

Зайва річ казати, що ціле українське зорганізоване жіноцтво стоїть непохитно і твердо в протикомуністичному національному фронті. Але може не від речі буде пригадати, що ми стояли в цьому фронті вже тоді, коли радянське дурійка охоплювала галицьке громадянство, коли поважні гурти і визначні діячі на З. У. З. вірили, що там на Радянській Україні ростуть і розвиваються українські національно-культурні цінності, що там за Збручем, український нарід добуває на всіх ділянках національного життя щораз нові досяги. Поважна частина галицької суспільности вірила, що У. Р. С. Р. — це зав'язок української державности, вірила й... орієнтувалась на неї. Ще не минуло десять літ від того часу, коли більшовицький консуль у Львові “звеличував” своєю присутністю українські національні свята, виголошував на них привіти в імені “української держави”,

засідав на почесному місці на національних академіях, концертах і прийомах. Ще недавно, бо кілька літ тому, їздили на Радянську Україну прогульки представників галицького господарського життя, і ще не так давно тому підтримували наші найповажніші наукові і господарські установи зв'язок з офіційними колами Радянщини.

Коли ми пригадуємо ці прикрі речі, то не на те, щоби кому-небудь докоряти, але робимо це виключно тому, щоби наші Читачки зрозуміли, який сміливий, просто “революційний” був крок “Союзу Українок”, що серед тодішніх настроїв заняв виразно протикомуністичне становище і протиставився рішуче галицькому радянофільству. Резолюції Загальних зборів СУ з 1928 р., якими українське зорганізоване жіноцтво проголосило бойкот більшовизуючої преси і тих діячів, які одною ногою стояли в національному, а другою, в комуністичному світі (такі речі були ще тоді можливі!), ці резолюції спричинили львівській Централі СУ багато прикросців і ускладнень. Але українське жіноцтво не зійшло зі своїх позицій, і згодом, з вдоволенням могло слідкувати, як кріпшав протибільшовицький фронт, як склярувалася ситуація.

На нашу думку, відпорність українського жіноцтва на більшовизм тому така велика, що комуністична система особливо противна жіночому способові думання, відчування, реагування, одним словом, жіночій природі. Бо чейже, істота більшовизму лежить у тому, що він до абсурду раціоналістичний і матеріялістичний, що він не признає історії і традиції, він не має ніякої пошани до того, що віками наростало й органічно розвивалося. Жива людина, живий нарід — це для більшовизму сирий матеріял, з яким він експериментує у найбільш злочинний спосіб, коби тільки перенести в дійсність свої абстрактні доктринерські ідеї. Спосіб думання більшовизму наскрізь механічний, ідеалом для нього є не життя, а машина. Це не припадок, що найвище цінять у Советах інженерів, загалом техніків, а не хліборобів, лікарів, біологів. Навпаки, для жінки дороге все те, що зв'язане з її біологічною функцією приводити на світ нове людське життя, плекати його, виховувати його в традиційних, досвідом віків усвячених формах. Жінка з своєї природи більш прив'язана до землі, до місця осідку, до традиції, до рідного побуту, ніж чоловік. В її психіці переважає елемент ідеалістичний над матеріялістичним, чут-

тевий над раціональним. І тому ніхто так не терпів над злочинним зруйнуванням більшовиками релігії, родини, давних суспільних форм життя, як жінка. І для нікого комунізм не є такою грізною небезпекою, як для жіноцтва, дарма, що він проголосив повну рівноправність жінки. Суспільний лад, в якому ця рівноправність мала бути введена в життя, настільки протиприродний і противний жінці, що вдійсності він тільки знищив і зруйнував усе те, що було жіноцтву дороге й поставив советську жінку просто в трагічне, безвихідне положення.

Знає це все добре українська жінка на З. У. З., і тому скріплений наступ комуністів на наші національні позиції, розіб'ється об мур її національної і політичної свідомості. Одне тільки мусимо мати на увазі: протисовєтський фронт не сміє в нічому ослабити нашої відпорности тут. Вірую українського жіноцтва не має нічого спільного з концепцією "ліквідації одного з двох фронтів боротьби", та з ніякими протиприродними союзами. Хоч як радіємо посиленням протибільшовицьких настроїв у нашому суспільстві, проте вважали би ми річчю незвичайно шкідливою для національної справи, коли б протисовєтська акція притягала до себе цілу увагу й абсорбувала цілу енергію громадянства на З. У. З.

Друге наше застереження відноситься до метод боротьби з місцевими комуністами. На нашу думку, у виборі цих метод мусимо керуватися, з одного боку, вимогами доцільности, й з другого боку, вимогами етики. Українське національно-свідоме громадянство не може дати себе спровокувати більшовицькими агентами і зійти в боротьбі з цими темними типами на їх рівень. Навпаки — здичінню і варварству треба протиставити дисциплінованість і високий етичний рівень наших мас. Українське жіноцтво ніколи не одобрить таких метод боротьби, як наприклад лінч, бо вони не тільки не ведуть до цілі, але ще й грозять тими самими консеквенціями, що більшовизм: внутрішньою анархією і моральним розкладом громадянства.

Вкінці ще одна заввага. З протисовєтського фронту не треба елімінувати нікого, хто щиро до нього себе причисляє. В ньому є місце на всіх українських патріотів, на всі національно-свідомі, незалежницькі одиниці, організації і партії. І тому прикро вражає, що деякі гурти проголошують для себе монополь боротьби з більшовизмом, та від-

мовляють другим права стояти поруч них у спільних протикомуністичних рядах.

Українське жіноцтво покликане під теперішню хвилину до того, щоби не тільки зберігати народню душу перед отрутою більшовизму, але й дбати за те, щоби боротьба з ним була ведена правильно і доцільно.

Без підпису.

Жінка. — 1936. — 1 вересня. — Ч. 17.

НАСТУП І ПРОТИНАСТУП

Само життя устійнило факт, що організаційний рік не сходиться з календарним роком і що восени, коли з календаря вириваємо передостанні картки, починаємо перші дні організаційної активності на всіх царинах. Закінчення хліборобської праці в полі, поворот з новими силами з літниць та відпочинку, тисячі дітвори, що знову наливають шкільні будинки своїм гомоном — все це створило психічну підбудову під закривізування організованих форм життя, форм, що в літі виснажились цілорічною діяльністю мин. року і припинили були остаточно свій розгін. Образово — машину організації, в якій погоновим матеріалом є людина, відремонтовано й відчинено, треба, щоб вона пішла в рух.

В таку пору всі часописи за браком теми ставлять собі питання: що його й від чого починаючи, робити? І виводять довгі міркування про те, що треба посилити, зміцнити, закривізувати і т. д. життя, що треба нового пляну, нових доріг, нових риштувань і нових робітників, бо інакше все наше твориво, наставлене на Велику Мету, почне застоюватись і залишатись позаду.

Якщо до цього хору долучаємо свій голос — то не за браком теми. Зацікавлення нашого журналу надто велике, життя жінки й жіночої організації — надто складне, щоб нарікати на брак тем, та щоб наші шпальти заливати менш, або більш кучерявою фразеологією. Власне — відразу до пустомельства, тепер, сьогодні, коли кожна доба є історичною добою й записує книгу твердим рильцем фактів, приневолує й “Жінку” бути не обсерватором чи актором з “моя хата з краю”, а лікарем з гострим і безсердечним скальпелем, наставленим на рішучу волю рятувати хворе все

довкола, від життя одиничного, до життя нашої, й загальнолюдської збірноти.

Твердимо, що ми в цих місяцях на найприкрішому закруті нашого історичного шляху, означеного відтинком між р. 1920 і 1936. Параліж, що у висліді останніх “потягнень” офіційного “проводу” охопив політичне життя, починає заразливо перекидатись на інші царини. Життя культурно-освітніх організацій виявляється, більш або менш бомбастичними пописами і походами, яких вартість оцінюють не якістю, а кількістю учасників. Духове життя — театр, література, мистецтво — звужується до рямців з перед війни, коли кожную видану книжку треба було рекламувати, як здобуток, а кожную театральну виставу вважати великим кроком уперід. Манія ювілеїв, підчас яких люди й організації приписують собі високі заслуги й вислухують компліментів, грізно попереджує наступ генеральної апатії, стану, коли люди стають ні чорні, ні білі, ні зимні, ні гарячі, коли все літепліє, кожна хата стає бастионом задивленого у себе сноба, а нерв національного життя, преса, починає жирувати на будь-чім, будь-кім, виливаючи на себе помії й цікавлючись більше кулісами конкурентційної редакції, як загальнонаціональними справами.

Не обманюймо себе: на цьому власне тлі, на тлі інерції, безбарвности й безкровности, на тлі яловости й загумінковости, розбитости і здеорганізованости, коли ідеалом для громадянства стала “передешка”, тільки на такому тлі міг вирости такий боляк, як віднова комуністичної боєвости, на тлі цього могла теж вирости й розростись генеральна офензива польщини на всі наші фронти і всі станиці. Верчани і Настасів, “з’язд” у Сяніку і “полескі ярмарки” у Пинську далеко не зраджують того, що відбувається потайки, і що, якби його нотувати, могло б щоденно займати багато шпальт у всій пресі. Кліщі наступу, на яких одне рам’я натискає Варшава, на друге Москва, щораз гостріше затискаються тут, саме на Галицькій Землі. Обі столиці здають собі справу з важности цього ключового бастиону всієї української проблеми, а “зелені прапори” з Комарянщини, червоні з Коломийщини й дивоглядні червоно-біло-синьо-жовті Лемківщини, означають однаково для нас шкідливі походи ворожих армій, остільки від нас сильніших, що диспонують засобами модерних держав з усією їх фінансовою й технічною силою. Розтіч і паніка, що вибухає по-

кищо на щастя льокально, не є видумкою, коли дивитись на них з перспективи цілого життя.

А коли так, то що є на нашому відтинку? Стверджуємо теж прояви звільнення організаційного темпа й спад температури в запалі до діла — грізні симптоми, що зійшлися в часі з генеральним наступом польського організованого жіноцтва на українське село і його жіноцтво. Про цей наступ, що диспонує грубим і великим людським активом, сигналізували нам уже влітку мин. року. Цього року, хоч про нього рідко де згадували, він посилювався: адже перешкоди українським діточим садкам, що паралельно йшли з “колоніями” на села, адже хмари таборової молоді, кинені на “всходне креси”, адже труднощі у наших святах і нашій праці на місцях, були акцією перших загонів армії, що й на цьому відтинку перейшла до наступу, найшовши організаційну форму “Кол господинь вейскіх” і “кол млодзежи”, та ведучи про око господарську, насправді, веде політичну, денационалізаційну акцію.

На українське жіноцтво впало отак подвійне боєве завдання: боронити власних позицій, що тягнуться від порога хати і сільської вулиці до організаційної централі, та підтримати в непосильнім змаганні той організаційний актив з інших царин нашого національного життя, який не потонує ще у безділлі й на послаблених позиціях витримує і протиставиться наступові.

Надходить час, коли скінчаться свята й паради, і на їх місце, прийде буденна сіра праця. Хто прийме в ній участь, буде мати тверду, невдячну і непомітну роль, матиме службу вовка, що сидючи в заставі не здає собі часто справи ні з вартости й ваги тієї застави, ні з вартости себе на одному її пості. Тим то й буде це водночас почесна роль, гідна кожної жінки нинішньої переломової доби. Ця роль не полягатиме у виступах на сцені, у збиранні оплесків і поході через замаяні ворота, а в закушених вустах, напруженій думці і зусиллі волі.

По Кругках і Філіях СУ мусить, у відповідь на те, що йде наступом і на наш жіночий і на весь український фронт, закипіти праця: поглиблення праці на всіх ділянках: освітній, господарській, організаційній, втягнення до ростаючої жіночої молоді в гуртки доросту, фаховий перевишкіл жінок і поширення організаційних звен кількістю та якістю — має стати нашим пляном контррофензиви, пля-

ном одного відтинку в генеральній контратаці живої національної збірноти.

Хто йде проти української нації, — все одно зліва чи справа, в цій чи іншій формі, отверто чи підступом — той зустріне на шанцях українську жінку, рівнорядного з чоловічиною й завзятого борця за найвищі Ідеали.

Ми маємо постійно дбати, щоб ці борці з наших лав були як найкращі якістю і якнайбільш було їх числом.

Без підпису.

Жінка. — 1936. — 15 вересня. — Ч. 18. — С. 1.

Частково конфіскована.

НОВОРІЧНІ РЕФЛЕКСІЇ

В довгій черзі важких і задушливих літ, останній рік, який оце від нас відходить, був особливо дошкульний, просто нестерпний. Не маємо на думці умов українського життя в ріжних державних організаціях, в яких ми опинилися — в Соведах і в Польщі, в Румунії і в Чехословаччині — умов добре нам відомих, які продовж останнього року в нічому не покращали. Не про цю сувору зовнішню українську дійсність, якої ми покищо не в силі змінити, маємо намір говорити і не зовнішні удари маємо на думці, коли стверджуємо, що минулий рік був для українського народу роком виїмкової руїни. Не в цьому річ. А річ у внутрішньо-українській дійсності, яка залежить від нас самих, яку ми самі творимо і за яку відповідаємо перед майбутністю.

Отож треба мати відвагу глянути правді в вічі й голосно сказати, що розпорощення і деморалізація українського громадянства (говоримо про нашу вужчу батьківщину) дійшли в останньому році до крайніх меж. Не бачити цього, промовчувати це, значить — не бажати й не шукати шляхів виходу й направи.

Заналізуймо ж наше громадсько-політичне життя за останній рік.

Українська політика найшлася, внаслідок відомих “потягнень” політичного проводу в літі 1935 р. — у сліпій вулиці. Вивести нас з неї могли б тільки люди великого формату, покищо ніхто з українських діячів до цього завдання не доріс.

Повне фіяско нормалізаційної політики вже всім стало очевидне, признають це й самі її автори. Та проте, вони не звертають із фальшивої дороги — факт, який каже сумніватись уже не тільки в їх політичний розум, але й в їх громадське сумління. За кордоном питання З. У. З. перестало існувати, зведене відомими українськими заявами до внутрішньої польської справи. В цей спосіб змарновано довголітню працю на міжнародній арені і моральний капітал, який ми нею собі були придбали. В очах польських чинників український контрагент, якого передше хоч не любили, але шанували, зійшов до ролі клієнта, що його легковажать і не шанують.

Ці факти підірвали, або радше вповні зліквідували всякий національно-громадський авторитет. Давній провід перестав існувати, ніякий новий не витворився, його місце заняла загрозна люка. Нема сьогодні в українському громадянстві ніякого авторитету, персонального ні колективного — крім особи Митрополита, який очевидно, не може втручати у практичну політику.

Внаслідок цього всього українське політичне життя уявляє з себе картину небувалого хаосу і розтечі. Приходиться говорити вже не про розпорошення, а про затомізування громадської опінії. Маємо вже сьогодні, крім давніх політичних партій, дві групи УНДО, три націоналістичні. Нічого й казати, що чим люди були собі ближчі, тим більше потім, коли зо собою розійшлися, ненавидяться. І всі ці розсварені політичні групи виявляють повну нездібність до творчої роботи, чого доказом може бути хоч би те, що вони звели нанівець велику ідею Всеукраїнського Національного Конгресу.

Так отже, політична верхівка не здала іспиту.

А громадянство? Як воно реагує на розладдя, що панує нагорі?

Поведінка широких кол громадянства, це в нашій сумній дійсності річ найсумніша, найслабша позиція в цілорічному білянсі. Часів такого опортунізму і браку цивільної відваги ми ще не переживали. Спершу громадянство хотіло “передишки”, тепер уже не вірить в її можливість, але все ж мовчить, не реагує, боїться просто своєї тіні. Коби тільки “не наразитися”, коби лиш не спричинити собі прикросців і ускладнень... Вслід за тим наступила загальна демобілізація і апатія. Навіть антикомуністична акція виладується по лінії найменшого спротиву — в антисемітизмі.

Окремий розділ, до речі один з найболючіших, це методи внутрішньої, громадянсько-політичної боротьби, які завелися в нас в останніх часах. Пресова полеміка ніколи не стояла в нас високо, улюбленим і загальнопринятим способом дискусії було в нас здавна — “argumentum ad hominem”*. Нікому не приходять до голови вірити в добру волю і безкорисні інтенції противника й нема такого закиду, такої клевети, якої не вживали би політичні суперники, коли хочуть себе “знищити”. Але в останньому році до словесної лайки прибавив ще новий аргумент у внутрішньогромадянській боротьбі, досі незнаний: ніж. Він появляється щораз частіше в руках українського громадянина проти другого українського громадянина, в останніх часах п'ястук добуває собі право горожанства уже навіть між студентською молоддю в полагоджуванні внутрішніх поракунків. Залежно від того, чи ніж знаходиться в руках одноступця, чи противника, його називають “здоровою реакцією” або “бандитським нападом”.

Хто хотів мати наглядну картину упадку українського громадського життя, той повинен був піти на останній Загальний З'їзд “Рідної Школи”, який радив у Львові у перший день латинських Різдвяних Свят. У цьому з'їзді, немов у мікрокосмі, відзеркалилося ціле українське сучасне безладдя. Хто не здавав собі досі справи, що значить суспільність без проводу і без усякого закону, той мусів це зрозуміти в цей день, який назавсіді залишиться чорною картою, не тільки в історії “Рідної Школи”, але цілого нашого національного життя. Уявіть собі численні збори (поверх 300 делегатів), що відбуваються немов без проводу. Бо передсідник зборів не має поняття про техніку ведення нарад і стоїть як безпомічна дитина тоді, коли ситуація вимагає від нього рішучості, орієнтації й рутини. Уявіть собі дальше, що на цих зборах не обов'язує ніякий правильник і навіть ніякі звичаєві закони. До голосу в таких умовах приходять здебільша той, хто найголосніше кричить. Коли яке рішення не подобається президії, або частині учасників, вони оспорюють його правосильність, але не мають ніякого сумніву щодо легальности голосування, переведеного тим самим способом, якщо його вислід їм по нутру. На салі непорядок, замішання, хвилинами повна суматоха, у спокійніших ментах балачки, проходи — одним словом, брак

* “Аргумент до людини” (лат.).

усякої дисципліни і повна незрілість учасників. Поза кулісами зборів іде боротьба двох груп “молоді” (до речі ця “молодь” це, здебільша, люди поверх тридцятки), але не боротьба за ідеї, бо по правді обі групи ідеологічно між собою не різняться. І вкінці річ найважливіша: доріст, за який іде боротьба між обома групами, ліквідує напередодні з'їзду влада. Чи цей факт не набирає у нашій сучасності просто символічного значіння?

Невеселі ці наші новорічні рефлексії, але не на те їх пишемо, щоби ширити пригноблення і зневіру. Є зле і з цього ми, як зрілі громадянки, мусимо здавати собі справу. Але мусимо теж вірити, що вершкову точку кризи ми вже перебули, що йде до кращого та з усіх наших сил мусимо це краще приспішувати.

Потрясення, яке пережило українське громадянство внаслідок заламання політичного проводу, мусило бути сильне. На потіху можемо собі сказати, що могло бути ще гірше, як є. Історія всіх недержавних народів знає такі періоди розтечі, імпазу, дезерції. Пень нації, селянські маси, залишився здоровий. Видко український народ мусів перейти через цю важку пробу, щоби вилічитись з усіх зайвих ілюзій, щоби збагатитися досвідами й загартуватися.

Багато познак говорить, що процес регенерації вже розпочався. Вже сам факт, що люди питаються: “що далі?”, “що робити?”, є відрадным явищем. Переконавання, що зміна необхідна, стає власністю загалу. Всі ми з себе невдоволені, а таке почуття невдоволення є часто початком моральної обнови.

Новий рік, напевне, не буде рожевий, але мусить бути кращий, як минулий. Це залежить також і від нас, жінок. Ніколи може український нарід не потребував так дуже допливу свіжих, незужитих, нездеправованих жіночих сил, як саме у цей мент. І ніколи досі завдання української жінки не було таке ясне, таке просте, так дуже зв'язане з її материнською природою і місією, як сьогодні: поширити засади морального ладу, взаємного вирозуміння й любови, які обов'язують у родиннім житті, на життя громадянське.

М. Р.

П'ЯТНАДЦЯТЬЛІТТЯ ОДНОГО З'ЇЗДУ

Подія, що започаткувала повоєнний жіночий рух

Відома річ, що силою оптичних законів великі звізди затьмарюють своїм світлом менші, та що в порівнянні з великими, світлими подіями на другий плян сходять інші, менш блискучі, хоч і вони не без значення. Так і станиславівський Жіночий Конгрес з 1934 року відсунув у тінь інші факти з минулого нашого жіночого руху, при ньому всі попередні жіночі збори, з'їзди, загалом усі прояви українського жіночого життя видаються бліді й неважні, дарма, що без них не було би сьогоднішнього розквіту нашої жіночої організації, не було би теж і станиславівського Конгресу.

В гаморі й поспіху будня ми забули про одну подію з-перед п'ятнадцятьох літ, якій належить особливо почесне місце в історії громадського усвідомлення українського жіноцтва. Маю на думці Перший Всеукраїнський Жіночий З'їзд, який відбувся дня 22 грудня 1921 р. у Львові. Нема сумніву, що від нього датується новий етап українського жіночого руху, який своєю динамікою, організаційною суцільністю і напрямом діяльності так дуже різниться від передвоєнного.

Характеристика моменту, в якому відбувався з'їзд

В якому моменті нашої національної історії відбувався З'їзд?

Хто пам'ятає настрій і переживання галицького громадянства на порозі третього десятиліття ХХ віку, той знає, що не було тоді в нас пригноблення і апатії, викликаних програмою. Навпаки — був настрій вижидання великих подій, було велике переконання, що існуючий стан нетривкий і проминаючий, та бажання підготуватись на прихід тих подій.

Такою залишилася в моїй пам'яті осінь 1921 року, коли я після дволітнього побуту на еміграції у Відні, повернулася назад до рідного Львова. Повітря було наелектризоване і нас, молодше воєнне покоління, просто розсаджувала жадаба праці. На всіх ділянках ішла відбудова перерваного війною національного життя, зруйнованих цінностей, творилися нові організаційні осередки. Були це часи боротьби за тайний український університет і зв'язку з тим живого студентського життя; часи Міжпартійних З'їздів, бойкоту перепису населення, і, дещо пізніше, бойкоту виборів

до варшавського сойму. Правда, доля Галичини не була ще остаточно вирішена на міжнародному терені, галицька справа була ще предметом міжнародних торгів, а нас кормили надіями, ілюзіями. А втім, може й добре, що ми брали ці ілюзії за дійсність, а важку дійсність вважали провізорією, і зовсім не здавали собі справи з положення. Бо хто з нас мав тоді силу повірити, що оце замикається, невідхильно на довгі роки замикається за нами період визвольної боротьби і власної державности? Хто з нас, повіривши в цю правду, не був би заломився і в почутті безнадійности не опустив би був рук? На Великій Україні йшли ще повстання, у Львові всі жили під вражінням атентату Федака. Були це останні потрясення вулькану після вибуху, останні судорги воєнно-революційної хуртовини. Втоплена Європа повертала до супокою і стабілізувала свої відносини. Але ми не вірили в стабілізацію, не хотіли її, ми надіялися і чекали...

Атмосфера загального напруження і гарячкової праці огорнула й нас, жінок. Ми переживали ці бурхливі і цікаві часи збагачені подвійними досвідами: не тільки національною революцією і коротким періодом державного будівництва, але й досягненнями жіноцтва в ділянці громадянської рівноправности майже на цілому культурному світі. Сучасна жіноча молодь, яка прийшла "на готове", не може зрозуміти проблематики цієї генерації жіноцтва, що мусіла боротися за вступ до гімназії, за право на заробітню працю, за елементарні права жінки-людини. Тому, молоді не годні зрозуміти цього захоплення неофітів, з яким ми бажали виявити нашу громадянську енергію, та доказати нашу рівновартність, коли нам уже вільно було це зробити. Багато з нас побувало довше чи коротше на Заході, й там ми мали змогу приглянутись змаганням і організованій праці жіноцтва інших народів.

Всі ці чинники зложились на те, що восени 1921 року в нас було одне бажання: добути з українського жіноцтва всі невизискані психічні й інтелектуальні сили, та вжити їх для добра народу. Але це можна було зробити тільки при помочі й за посередництвом жіночої організації. А до того треба було скликати жіночий з'їзд.

Підготовка з'їзду

Думка про з'їзд зродилася на ширших сходинах Жіночого Кружка У. П. Т. ім. Ганни Барвінок, що відбулися 19

жовтня 1921 року в школі ім. Шевченка при вул. Мохнацького у Львові. Ці сходини — це була перша важніша подія в житті українського жіноцтва після польсько-української війни. Оповістка про них появилася кілька разів у “Впереді”, одинокій українській газеті, яка виходила тоді у Львові. Мабуть, для підкреслення ваги справи, під оповісткою підписані були всі члени Старшини Кружка: М. Волошинова, О. Коренцева, К. Малицька, С. Олеськівна, М. Рудницька, О. Федаківна, С. Шипайлівна. На денному порядку сходин був мій реферат п. з. “Завдання українського жіноцтва під теперішню хвилину” й дискусія над ним. Докладні записки реферату заховались в мене досі. З’ясувавши тодішній момент, я висунула постулат одноцілої краювої жіночої організації з суспільницьким характером діяльності та вказала, як перший крок до переведення цього пляну, на необхідність скликання в найближчому часі жіночого з’їзду.

Пам’ятаю ущерть набиту шкільну салю в школі на Мохнацького, живу дискусію. Проводила Константина Малицька. У тямці залишився мені виступ Катрі Гриневичевої, від якого повіяло сміливістю і свіжістю.

Кілька днів пізніше, у “Впереді” з 23 жовтня 1921 року, появилася справоздавча замітка про сходини п. з. “В справі організації жіноцтва”, в якій м. і. писалосся таке:

Після оживленої дискусії, в якій всі бесідниці апробували думки прелегентки, ухвалено скликати всенародній жіночий з’їзд, якого скликанням має зайнятися окремих, вибраний спеціально до цієї цілі комітет. В склад комітету увійшли: С. Вольська-Мурська, О. Коренцева, К. Малицька, М. Рудницька, Олена Січинська, Олена Степанів-Дашкевич і Олена Шепарович.

А вже дня 27 жовтня комітет повідомляв у “Впереді”, що з’їзд відбудеться у Львові в другій половині грудня, так що для його підготовки лишались тільки два місяці.

Не знаю, чи заховались десь протоколи цього підготовчого комітету. З його праць небагато залишилось в моїй пам’яті. Головою комітету була Константина Малицька, якої індивідуальність вибивалася понад усі інші співробітниці. Вона не тільки була душею комітету, але своєю роблячістю брала на себе львину частину його обов’язків, так що для інших його членів, мабуть, небагато залишалосся праці. Секретаркою комітету була Ольга Коренець. Крім осіб, поданих вище, в підготовці З’їзду брали, мабуть, участь ще й

інші пані, напр. пам'ятаю, що до праць комітету стояла близько Марія Білецька і Катря Гриневичева. Комітет розділив працю на 5 секцій: пропагандивну, фінансову, видавничо-редакційну, резолюційну і статутіву. Хто стояв на чолі поодиноких секцій, не пам'ятаю.

В половині листопада появився у львівському "Впереді" (ч. 212 з 16. XI. 1921) та в перемиському "Українському Голосі" комунікат комітету такого змісту:

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ З'ІЗД

(Комунікат)

Дня 22 і 23 грудня 1921 р. відбудеться у Львові Всеукраїнський Жіночий З'їзд.

Звертаємося до всього українського жіноцтва з горячим покликом взяти участь у цьому З'їзді, який має об'єднати ціле українське жіноцтво до спільної роботи.

В усіх закутинах української землі працюють наші жінки на різних полях здебільша одинцем, або невеликими гуртами, та їх відокремлена, розбита робота не дає таких вислідів, як бажалося би і якби воно відповідало вложеному трудові і витраченій енергії. Загал нашого жіноцтва ще не бере участі в ширшій громадянській роботі. Комітет, скликаючий отсей З'їзд, поклав собі метою: згуртувати якнайбільше число наших жінок, передусім, репрезентантки усіх областей української землі, зробити на основі їх звітів точний огляд жіночої роботи в минулому і сучасному: намітити шляхи, якими нам іти в майбутньому.

Отсим закликаємо всі товариства і жіночі організації слати на день 22 і 23 грудня до Львова свої делегатки, а якщо воно буде неможливо, прислати писемні звіти зі своєї дотеперішньої діяльності.

Пожадана присутність найбільшого числа жіноцтва, не тільки самих делегаток. У З'їзді може брати участь кожда українка: інтелігентка, міщанка, робітниця чи селянка. У цих днях нехай з'єдинить нас спільна думка про спільну працю. Гуртом ставаймо до неї, бо в громаді сила!

Опісля йшла програма З'їзду, яка згодом підлягла ще деяким змінам, та інформації про приміщення для замісцевих учасниць й адреса для листування. Під комунікатом підписи: К. Малицька, і О. Коренцева.

Крім оповісток в пресі, вислано письма до Київа на адресу Софії Русової і Старицької-Черняхівської, на Буковину до Черновець, — далі до Тарнова і Варшави (тодішні осередки наддніпрянської еміграції), — також до Відня, Праги й Берліну, де існували вже жіночі гуртки наших емігранток, — мабуть теж на Підкарпаття і на Волинь. В Галичині відбулася підготовча нарада тільки в Перемишлі: це було тоді одиноке місто, в якому Філія “Союзу Українок” підтримувала контакт зі Львовом.

Напередодні З'їзду оголошено його докладну програму (“Вперед” ч. 237 з 16 грудня 1921 р.), яка виглядала ось так:

ПРОГРАМА:

22. XII.

1. Відкриття зборів;
2. Вибір Президії;
3. Привіти;
4. Жінка в громадянському житті — реф. М. Рудницька;

По пол.:

5. Огляд дотеперішньої діяльності — реф. Дарія Старосольська;

6. Організація жіноцтва на будуче — реф. Олена Шепарович;

Вечером о 8 годині святочна академія в честь Нат. Кобринської з рефератами про її громадську і письменницьку діяльність і відчитання її творів. Реф. К. Малицька і О. Коренцева;

23. XII.

7. Жінка а виховання — реф. К. Малицька;
8. Жіноча преса і видавництва — реф. Катря Гриневичева;
9. Внески і евенчуалія;
10. Закриття З'їзду.

Згадаймо ще, що комітет видав малу брошурку, присвячену пам'яті Н. Кобринської п. з. “Першому українському борцеві за права жінки” та листівки з її портретом, а матимемо повну картину підготовки З'їзду.

Стан жіночої організації в мент з'їзду

Тут мушу зробити малу дигресію, щоби хоч побіжно з'ясувати стан організації українського жіноцтва в день З'їз-

ду. Бо хто не знає, як скромно виглядав тоді український організований жіночий рух, той не зрозуміє, який великанський етап розвитку перейшов він продовж останніх п'ятнадцятих літ, не зрозуміє теж значення З'їзду, як події, що започаткувала нову, повоєнну фазу жіночого руху на З. У. З.

Отже, що уявляла з себе тоді жіноча організація в Галичині?

Передвоєнна львівська "Жіноча Громада" перетворилася весною 1917 р. в "Союз Українок". Статут дозволяв оснóвувати філії і кружки, але воєнне лихоліття унеможлилювало всяку плянову роботу в краю та контакт між Львовом і провінцією. Не дивниця: адже Галичина була довгі літа воєнним тереном і тих кільканадцять льокальних жіночих товариств, які існували перед війною, здебільша замерли; на всякий випадок їх зв'язок з Львовом зовсім перервався. Львівський віділ "Союзу Українок" робив у 1917 і 1918 р. багато заходів, щоби нав'язати контакт з місцями, поміщував у часописах заклики й комунікати, писав листи на приватні адреси, тощо, але всі ці заходи не дали бажаного вислїду. Згодом прийшла осінь 1918 р.: національний зрив і польсько-українська війна, і ці події перервали діяльність львівського СУ на півтора року.

Коли галицьке громадянство зачало на згарищах відбудувати наново своє життя, стан жіночої організації був більш як жалюгідний. Щоправда, на терені Галичини існувало кільканадцять жіночих товариств, але була це мозаїка гуртків під ріжними назвами, зовсім зо собою незв'язаних, без одного керуючого центру, без одного шляху і цілі. Здебільша були це харитативні комітети, викликані konieczностями війни, як комітети опіки над жовнірами, виселенцями, інтернованими, над воєнними сиротами. В кількох містах збереглися з давніх літ ріжношерстні жіночі товариства, що існували на окремих статутах (напр. у Станиславові і Стрию "Товариство руських жінок", в Коломїї "Жіночий Кружок"), в інших містах філії "Жіночої Громади" (напр. в Бережанах, Рогатині, Яворові) які де-не-де встигли перемінитись після війни на "Союзи Українок" (напр. в Перемишлі). Нічого й казати, що суспільний склад членів був майже виключно інтелігентський, а характер діяльності обмежувався, здебільша, до ділянки добродійної та плекання товариського життя. В ширшій громадській роботі жіноцтво участи

не брало, ніяким суспільно-політичним чинником при будові власної держави не було. Вистане вказати на такі факти: незважаючи на рівноправність, загарантовану основними законами З. У. Н. Р., не було ні одної жінки в Українській Національній Раді, ні одної в Галицькій делегації на Трудовий Конгрес, так як не було жіноцтва пізніше в Міжпартійних З'їздах, що збиралися в 1921 р., в яких, до речі, крім відпоручників партій, брали теж участь представники академічної молоді і національних установ.

Отже в момент, коли виринула думка скликати Всеукраїнський Жіночий З'їзд і коли з'їздовий комітет зачав свою працю, царила на жіночому відтинку нашого національного фронту повна мертвеччина. Ініціаторки З'їзду не знали і не могли знати, чи й де існують якісь жіночі товариства, чи й яку діяльність вони проявляють. Тому одним із завдань З'їзду було, зорієнтуватись в існуючому стані, переглянути те, що збереглось, або що повстало за час війни.

Слід ще згадати, що в першій фазі підготовки З'їзду, "Союз Українок" був до цієї справи зовсім непричасний. Щойно, 12 листопада 1921 р. відбулися Загальні Збори "Союзу Українок" (після трьохлітньої перерви: попередні були ще 20 травня 1918 р.) і новий Головний Виділ на своєму першому засіданні, рішив помагати з'їздовому комітетові в його працях, та узалежнив цілу свою дальшу діяльність від постанов і директив З'їзду.

Коли кілька днів перед З'їздом влада його заборонила, тоді з'їздовий комітет в порозумінні з Головним Виділом СУ рішив відбутися в цих самих днях, з цією самою наміченою на З'їзд програмою Надзвичайні Заг. Збори СУ, і під такою фірмою зібралося в дні 22 грудня 1921 р. у Львові українське жіноцтво, щоби радити над справами своєї організації та над своєю ролею в змаганнях нації.

Завдання з'їзду

З усього, що ми досі сказали про відносини, в яких відбувався З'їзд та про його підготову, мабуть ясно, що З'їзд, крім перегляду жіночих сил, мав ще й інші завдання. Організаторкам З'їзду просвічували дві головні цілі: По-перше, З'їзд мав мати характер маніфестаційно-декларативний. Жіноцтво хотіло зголосити свою готовність до народньої служби, але й упімнутись за свої права, за належне йому місце в громадянстві. На З'їзді мало бути проголошене на-

ціонально-громадянське “кредо” української жінки, мало бути з'ясоване її становище до найважливіших питань нашої національної політики. Треба теж відмітити, що аранжеркам З'їзду залежало на тому, щоби З'їзд мав всеукраїнський характер, щоби на ньому були заступлені делегатки всіх українських земель і еміграції; факт тим більш знаменний, що З'їзд відбувся в часах великого напруження, просто ворожнечі, наддніпрянською і галицькою політикою.

Друге завдання, яке собі поставили організаторки З'їзду — це було пробудити, розбурхати широкі кола українського жіноцтва та використати цей настрій для організаційної праці. З'їзд мав започаткувати жіночу організацію в краєвому масштабі, мав об'єднати всі жіночі гуртки та підпорядкувати їх львівському центрові. В організаційній справі були в аранжерок З'їзду дві концепції: федерація існуючих жіночих товариств, або одно краєве товариство з одноцілою ієрархічною будовою. Котру концепцію прийняти, це мав вирішити сам З'їзд.

Перебіг з'їзду. Учасниці. Резолюції

Але не довелося З'їздові перепрацювати в супокою цілої наміченої програми. Плянований на два дні, він мусів перервати свої праці вже першого дня перед полуднем, розв'язаний представником влади під кінець першого реферату.

Та не випереджуймо подій, а реферуймо їх у хронологічному порядку.

Поклик з'їздового комітету найшов широкій і голосний відгук в українському жіноцтві. Дня 22 грудня 1921 р. велика саля “Народнього Дому” заповнилася вщерть жіноцтвом. Прибули жінки з усіх закутин Галичини, приїхали теж делегатки з Буковини, з Волині та представниці Наддніпрянщини з ріжних осередків еміграції (Відень, Прага, Тарнів, Варшава). Разом прибуло на З'їзд 387 жінок. Не всі вони були делегатками в повному значінні цього слова, багато з них не репрезентувало на З'їзді нікого, а приїхали персонально, все ж на тодішні часи й обставини число дуже поважне.

Зовнішню картину зборів описує перемиський “Український Голос” з 1 січня 1922 р. ось як:

Всюди взірцевий лад і порядок. Саля нарад прикрашена смереччиною, а за трибуною, на стіні серед килимів та зелені висить портрет Наталії Кобрин-

ської. Почесну сторожу повнять українські пластунки. Вже при вході стрічаємо їх, які ввічливо, але рішучо домагаються легітимації і дають потрібні інформації — коротко, зв'язко — по-військовому...

Збори мала відкрити в імені комітету, що скликавав З'їзд, Олена Січинська (мати Мирослава). Вона сказала тільки кілька слів, а далі виручила її Константина Малицька, яка привітала делегаток і гостей та пояснила ціль нарад. Головою З'їзду вибрано Константину Малицьку, її заступницями Ольгу Ціпановську і Софію Вольську-Мурську, секретарювали Климентина Кульчицька, Стефанія Савицька й Анна Єзерська. Крім цієї ділової президії вибрано ще й другу, почесну, що мала, так би мовити, символічно-репрезентаційний характер, бо в її склад, поруч Олени Січинської, увійшли три неprisутні на нарадах громадянки: Ольга Кобилянська, Старицька-Черняхівська й Софія Русова. Ця остання приїхала до Львова наступного дня, вже після закриття З'їзду.

Опісля розпочалися привіти, письменні й усні. Ця частина З'їзду мала дуже святочний характер, бо мабуть ще ніколи до цього часу українське жіноцтво не стрічалося з привітаннями й побажаннями з боку таких численних і поважних кол громадянства. Привітні письма, що наспіли на З'їзд, відчитувала Олена Степанів, їх було двадцять, усних привітів двадцять шість, разом сорок шість привітів! Бурливими оплесками приймали присутні привіти з Підкарпатської України (письменний), від українок Волині (пані Олександрович з Кременця), від придніпрянських емігранток з Варшави (пані Радченко), від київської громади українців римо-католиків (Вольська-Мурська), від буковинської "Жіночої Громади" (Сидонія Гнідий). Були теж привіти від українських товариств і установ ("Просвіта", У. П. Т., "Сільський Господар", "Українська Захоронка", "Учительська Громада" і т. і.), від політичних партій і редакцій (від У. С. Д. П. і редакції "Вперед" вітала З'їзд Ст. Пашкевич, від Трудової Партії і закритої національної преси — Мих. Струтинський), від жіночих організацій в краю (Дрогобич, Тернопіль, Перемишль, Станиславів, Стрий, Долина, Коломия, Снятин, Самбір, Золочів, Бучач) і за кордоном (Відень, Прага). Одинокий сільський кружок в Денисові заступала Іванна Блажкевичева. Персональні привіти прислали Ольга Кобилянська, Уляна Кравченко, Оля Галичанка (Кисилевська), Гриць Коссак і ін.

Наступною точкою програми був мій реферат на тему “Жінка в громадянському житті”. Мала це бути програмова промова, так би сказати — декларація жіночих прав і обов’язків та національно-політичне вірую українського жіноцтва. Коли переглядаю цей реферат сьогодні (повний його текст зберігся в мене досі), не можу вийти з дива, як перестарілими й неактуальними, бо випередженими самим життям, стали ті його частини, в яких я говорила про необхідність жіночої краювої організації, про потребу освідомлюючої праці між селянським жіноцтвом, або коли реклямувала для української жінки право до громадянського життя. Зате багато уступів мого реферату з-перед 15 літ, які відносяться до національної політики, можна би повторити ще й сьогодні. Особливо ті місця не втратили своєї актуальности, в яких я з’ясовувала ролю жіноцтва, як чинника консолідаційного й підбадьорюючого, що має протиставитися всім партикулярним тенденціям і всяким підшептам на шлях резигнації й апостазії від національного ідеалу. Найтепліше приймали збори ті уступи промови, в яких говорилося про віру в народ, про орієнтацію на власні сили, про ідею соборности... Скільки разів на салі відзивалися оплески й оклики, стільки разів присутній на зборах комісар поліції п. Вагнер перебивав мені промову. А треба знати, що аудиторія в тодішніх часах була дуже чутка і резонанс на салі великий. Під кінець реферату, коли я говорила про соборність української нації та сказала, що “орієнтаційним центром для нас може бути тільки Київ”, комісар відібрав мені голос. На салі рознеслися голоси протесту. Тоді комісар, вважаючи це демонстрацією проти свого зарядження, розв’язав збори. Счинилася метушня, крики, по хвилині розляглися звуки національних гимнів і учасниці залишили салю.

Ввечері мала відбутися в салі Інституту ім. Лисенка академія в честь Н. Кобринської. Але й її влада заборонила. Відбулися тільки товариські сходини в Народньому Домі. Наступного дня зійшлися делегатки на довірочну нараду в кімнатах “Труду”, вислухали організаційного реферату й ухвалили резолюції. Ці резолюції, досі ще ніде в цілості не опубліковані, устійнювали національно-політичний ідеал українського жіноцтва, та домагалися для нього “в ім’я національного інтересу”, впливу на національну політику. Далше йшли резолюції організаційного характеру, з яких найважлишою в практиці виявилася шеста:

“Українське жіноцтво признає за найвищу жіночу централю Галичину, яка об'єднує всі галицькі жіночі організації, “Союз Українок”.

Крім резолюцій (всіх їх разом було вісім), ухвалено декларацію п. з. “Віддання почеси погибшим героям і привіт жертвам терору” та “Зазив до міжнароднього жіноцтва”, з апелем “до совісти і почувань зорганізованого жіноцтва Європи й Америки, щоби воно своїм впливом на громадянські і державні чинники своїх народів, причинилося до зміни їх політики в користь 40-мільонового українського народу”. Цей зазив розіслано до міжнародніх жіночих організацій та до чужинної жіночої преси.

Голоси преси про з'їзд

З'їзд і його закриття викликали дуже живий відгомін у цілому українському громадянстві, та в цілій українській пресі по цей бік Збруча. Сміло можна сказати, що ще ніколи до цього часу ніяка подія в житті українського жіноцтва не мала так “доброї преси”, як цей розв'язаний Перший Всеукраїнський Жіночий З'їзд. Писали про нього широко й дуже тепло всі українські часописи. Львівський “Вперед” з 24 грудня 1921 р. присвятив йому крім звіту ще й передову статтю. Перемиський “Український Голос” займався З'їздом у кількох чергових числах. Варшавський щоденник “Українська Трибуна”, що виходив під редакцією Олександра Саліковського, вертався до цієї події кілька разів, підкреслюючи її велике політичне значіння:

Після довгої перерви цей З'їзд був першим всеукраїнським з'їздом, на якому об'єднались представники всіх частин української землі”. (“Українська Трибуна” ч. 195 з 28 грудня 1921, передовиця п. з. “Різдва́ний подарунок”).

Як уже задувалося на шпальтах “Української Трибуни”, ті місця декларативної промови, де говорилося про соборність українських земель з державно-національним центром у Києві, зустрічались оваціями цілого з'їзду. Якщо прийняти на увагу, що в жіночому з'їзді приймали участь делегатки з Галичини, Придніпрянської України, Волині, Буковини, Прикарпатської України й всіх більших центрів української еміграції (Прага, Відень, Варшава, Тарнів і ін.), то стає ясним, оскільки велике значіння має підтримання ці-

лим з'їздом головних тез реферату провідниці галицького жіноцтва". ("Укр. Трибуна, ч. 3 з 4 січня 1922, стаття п. з. "З хвиль життя").

Теплі згадки про З'їзд помістили місячники "Учительське Слово" й "Світло". Писала про нього у звичайному напасливому тоні теж і польська преса (напр. "Газета Вечорна" з 24 грудня 1921 та чужинні жіночі журнали ("Die Frau im Staat").

Не обійшлося теж без деяких полемічних акцентів і веселих епізодів. Перемиський "Український Голос" заняв був спершу до З'їзду дуже прихильне становище й помістив ще перед З'їздом велику статтю п. з. "Жіночий Соїм", в якій м. і. писав таке:

Дня 22 грудня розпочне у Львові свої наради Всеукраїнський Жіночий З'їзд. Буде це отже перший жіночий соїм, на яким буде репрезентоване жіноцтво із всіх закутин нашої землі. Предмет нарад вельми важний: українські жінки реклямують для себе такі самі права, які мають чоловіки, — бажають взяти участь в громадсько-політичній акції, хочать стати співрішавчим чинником в нашім політичнім життю... Як бачимо, наші жінки зриваються до високого лету, бажаючи розпочати нову епоху жіночого руху... Нема що правди укривати — наше громадянство, і то спеціяльно в Галичині, тяжко прогрішилося супроти жінки... українська жінка в Галичині мала так обмежену сферу діяльності, як це тільки можна було обмежити. А коли виступала прилюдно, то хіба на вечерицях і баях. Що ірше — громадянство було, а навіть ще й тепер є, крайно несправедливе, прикладаючи іншу міру і мораль до чоловіків, а іншу до жіноцтва.

Історія вчить, що жінки мали деколи великий вплив на хід політичних подій, і то не будучи на сцені, а ділаючи із-за куліс... Оскільки ж вони більше зроблять, коли виступлять як актриси в політичній акції. І сподіймося, що наші українські жінки будуть свій вплив кидати на терезки політичних подій, але тільки вплив в додатнім напрямі.

Але редакція "Українського Голосу" налякалася сама свого радикалізму і вкоротці змінила основно своє становище. В числі з 8 січня 1922 р. появилася стаття п. з. "Українській

Жінці” за підписом Сидонії Гнідий, яка перестерігала жінку перед участю в громадсько-політичній житті, вказуючи її інше завдання:

Жінка повинна бути якнайдалше від політики, видвигаючись духовою боротьбою на індивідуальну по-стать матері, сестри, жінки, милої. Життя без поезії, без природної правди, тратить силу, свій під'єм, свій творчий розвій. І саме жінка є тим сильним елементом, що творить поезію життя і дає той сильний життєвий розвій.

Редакція “Українського Голосу” дала до цієї статті ентузі-ястичний коментар, осуджуючи “неприродний жіночий рух”:

При великій нашій симпатії до жіночого культурного руху, тремтимо ми з боязні, щоби жіночий рух не зійшов на бездорожжя, щоби не звівся на вузько-глядний фемінізм, щоби не пішов за кличами пристрасти, руйніницької демагогії... Реакція зі сторони жінок повинна бути поміркована, не надто розгойдана, щоби не пішла задалеко... І тому повищу статтю гр. Сидонії Гнідий треба вважати дуже актуальною. Буде вона дуже добрим дороговказом для нашого молодого жіночого руху. Слова гр. Сидонії Г. звучать дуже врочисто, є вони пересторогою перед фемінізмом, перед спекулятивною політикою. Ніде правди діти — кожна спекуляція забруджує душу, а ми чоловіки, бажали б щоби наша жінка остала чистою, непокаляною, щоби нове покоління виростало під її чистим покровом, щоби і ми оновились душевно під впливом жіночого ідеалізму. Тому статтю гр. Сидонії Гнідий, письменниці, активної громадянської діячки, дружини чоловікови, матери дітям — сказати б — цілої жінки, вітаємо як об'яв дуже корисної, впрост не оціненої реакції проти неприродного жіночого руху. — Редакція.

У відповідь на ці елюкубрації написала одна визначна наша громадянка, відома з гострого пера, таку сатиру (досі неопубліковану), яка кружляла тоді у Львові, викликаючи велику веселість між людьми, що стояли близько до З'їзду:

З поконгресової літератури

Гніда говорить:

Слухайте, сестри! ми для прикраси

*Карі і сиві, інді і красі.
Життя основа, підмалювання
Зовні і внутрі наші завдання.
Чисто життєва орієнтація,
Не в політиці нам спекуляція,
Односторонність, фемінізація,
Дурійка хвилі чи екзальтація.
Проти природи нам не ходити,
Як в парляменті діти родити?
В ніжності глупій вся наша сила,
Наш клич сьогодні: смирна кобила!*

Редактор з Перемишля з захопленням:

Ессе fetina! спав камінь з груди,
А то боявся, що лихо буде.
Тремтів я з жаху — видів Ти, Боже —
Що зійде жінка на бездороже,
Як розгойдавшись надто широко,
Ціла не буде з кожного боку,
Забрудить душу кличем свободи,
Замість служити богині моди.
Та Господь ласкав — Гніда нас спасла
Врочистим словом свого гасла.
Воно хай стане дороговказом
Кождій невісті і всім їм разом.
Хай їх перетворить в лялі цяцянні,
Щоби остали непокаляні.*

Підсумки вислідів з'їзду

Яке значіння мусимо признати З'їздові, коли дивимося на нього з перспективи п'ятнадцятих літ? Чи сповнив він сподівання його організаторок, які хотіли при його помочі пхнути український жіночий рух на новий шлях? Чи може був тільки подією дня, малим епізодом, що не залишив по собі ніяких наслідків?

Порівняймо сьогоднішній стан жіночої організації з тодішнім, а дістанемо відповідь на наші запити. Пригадаймо собі, яка була питома вага українського жіноцтва, як громадсько-національного чинника в грудні 1921, і яка є сьогодні, а зрозуміємо, що від цього З'їзду датується нова доба в житті українського зорганізованого жіноцтва.

* Оце жінка! (лат.).

Перший Всеукраїнський Жіночий З'їзд примусив загал громадянства до уваги й до поваги для жіночих змагань. Він пробудив в самих жінках довір'я до себе та заактивізував їх. Він дозволив українкам ріжних земель пізнати себе і нав'язати зо собою тривкі зв'язки.

Але найбільші і найкорисніші були наслідки З'їзду в організаційній ділянці. З'їзд признав централею жіночого руху в Галичині львівський "Союз Українок", визначив провід, без якого немислима була ніяка плянова робота. Крок за кроком, день за днем, рік за роком пішла вперед праця над освідомленням і організуванням українського жіноцтва. З'їзди голов, перетворювання ріжношерстних жіночих організацій на Філії СУ, уніфікація і поглиблення праці в цілому краю, нові повітові осередки, новий статут і — що найважливіше — притягнення селянського жіноцтва в ряди жіночої організації — ось етапи цієї праці. Малі струмочки і річечки, що кільканадцять літ тому пливли ледве помітним руслом, сполучилися в одно могутнє річище. Відколи в це річище влилася енергія селянського жіноцтва, воно стало непоборною стихією, яка зможе збагатити й уздоровити наше громадське життя.

Мілена Рудницька.

Жінка. — 1937. — 1 січня. — Ч. 1. — С. 2-3; Там же. — 15 січня. — Ч. 2. — С. 2-3.

ШУКАЙТЕ МУЖЧИНИ!

Стара французька поговорка звучить: "Cherchez la femme!", цебто "шукайте жінки!" Народна мудрість, захована у цій приказці, хоче сказати так: Усюди там, де бачите якесь непорозуміння, який конфлікт, від дрібних політичних інтриг починаючи, а кінчаючи на великих війнах і революційних переворотках, шукайте жіночої руки. Жінка від часів праматері Еви та Олени Троянської — приводчиця до всякого гріха, інспіраторка всіх сварок між чоловіками. Вона, щоправда, позбавлена спромоги діяти явно та прилюдно, але користуючись своїми особистими впливами на чоловіків, з-поза куліс вирішує не одну справу. Назверх могло б здаватися, що це і те поважний конфлікт інтересів або ідеологій, а по правді це тільки жіноча химера, або ображена жіноча амбіція.

Цю популярну французьку пословицю “Cherchez la femme”* з повним правом можна би перелицювати до сучасних відносин в українському жіночому світі. “Cherchez l’homme!” — “шукайте чоловіки!”, цебто скрізь, де між жіноцтвом виникають якісь непорозуміння і роздори, фактичними їх аранжерами бувають чоловіки.

Є така ділянка, де офіційно чоловіки позбавлені всякої інгеренції, а саме жіночі товариства. Але багато, дуже багато представників сильного полу, незадоволених із такого стану речей, старається надолужити собі це задньою дорогою, якої колись уживали жінки: інтригами. Уважний обсерватор життя і починів українського зорганізованого жіноцтва міг би у кількох останніх роках зауважити одне дивне явище. Скільки лише разів не показався в наших рядах якийсь роздор, якась колотнеча, скільки разів не творилася в жіночій організації якась опозиція, чи фронда — ні разу, дослівно, не мали ми до діла із рухом спонтанним самого жіноцтва, але завсіди дані наші громадянки були тільки манекенами інспірованими панами чоловіками. І скільки лише разів преса, із зле скритою злобою, трубіла про “великий роздор між жіноцтвом”, остаточно завсіди показувалося, що цей “великий роздор” ніщо інше, як танець кількох маріонеток, що кінчився з хвилиною, коли мужеська рука переставала тягнути за шнурок.

Конкретні приклади? Вистане пригадати хоч би інтриги довкола Українського Жіночого Конгресу з весни 1934 р., або події на терені “Союзу Українок” з осені 1935. І не тільки в минулому, але й у нашій сучасності найдемо доволі прикладів на те, як то чоловіки вмішуються у справу зорганізованого жіноцтва та вводять до них заколот. Скільки українських громадянок з рукою на серці може сказати, що на нашому селі на терені жіночої організації є місце на партійно-політичну диференціацію серед жіноцтва? Чи при ширенню національної свідомости й освіти між селянками треба ділити їх на різні товариства, що відповідають партійному поділові? І чи такий розкол українського жіночого руху можна вважати спонтанним, природним його розвитком, чи навпаки він є тільки рефлексом антагонізмів, що потрясають мужеським світом?

Або візьмім справу, до якої вперто від кількох місяців повертаємося на цьому місці, а саме справу консолідації

* “Шукайте жінку” (фр.).

всіх українських жіночих товариств, установ і гуртів. Нема сумніву, що ціле українське жіноцтво стихійно прагне консолідації, що воно відчуває шкідливість розпорощення національних сил і переросту в нас партійництва. Проте, як багато жінок підпадає під сугестії чоловіків, повторяє безкритично їх твердження та дається опанувати психозом заїлості і нетерпимости до своїх земляків, абсолютно чужою жіночій психиці! Ще сумніше, коли не тільки одиниці, а цілі зорганізовані гурти жіноцтва оглядаються на мужчин та сповняють слухняно їх прикази. Бо чей же жіноча організація має змисл існування не як прибудівка політичної партії, не як жіноча секція, що працює під курателею мужеського проводу, але як вияв самодіяльності жіноцтва, як прояв жіночого духа, жіночої думки й волі.

Коли такі речі трапляються у верхівці, то що й казати про наші низи, про провінціональні міста й містечка! На нашій галицькій провінції поговорка: “шукайте мужчини!” доводить до явищ, гідних пера Гоголя. Часом трапляється, що політична партія, або національна установа, бажають поширити свої впливи коштом місцевого СУ, який стає предметом їх атак і експериментів. Але частіше маємо до діла просто з амбіцією, конкуренцією чи бажанням влади одиниць. Маломістечкові дріб'язкові інтриги й амбіції, сплітки й образи, мов живцем перенесені з епохи “*cherchez la femme*”, тільки що тепер змінилися ролі та інтриганамі є не жінки, а громадські діячі-мужчини — затроюють атмосферу нашої провінції. Ціла низка повітових Філій СУ спаралізовані є тільки тому, що на їх терен перекинулася конкурентна боротьба... двох місцевих адвокатів. Очевидно, дотичним панам байдуже, що вони наносять велику шкоду українському жіночому рухові. Зате менше зрозуміла є політична короткозорість, яка каже анархізувати відносини на одному з найважливіших відтинків українського національного фронту, а тим самим ослаблювати нашу відпорність узагалі. І це саме в той час, коли всі польські товариства єднаються в один протиукраїнський фронт!

Але нічого нам нарікати на мужчин. Треба вдаритися в груди і сказати, що головна вина цього сумного стану паде таки на жінок. Не могли би мужчини впливати на жіночу організацію та водити її на паску, коли б жінки мали вироблений світогляд і почуття власної гідности. На жаль, велика кількість наших сестер хворіє ще завжди на прок-

лятий комплекс меншвартости та на брак довір'я у свої сили.

Ці явища можна би ще сяк-так розуміти й оправдати у старшого або середнього покоління жінок. Вони, здебільша, дістали меншу освіту, ніж їх брати і чоловіки, вони виростили в атмосфері нехтування жіночими здібностями, то ж не дивниця, що самі повірили в свою нижчість та визнають непохитно авторитет мужчин. Зате непростими є, коли молоде жіноцтво добровільно піддається під кураторство товаришів, само деградується до ролі знаряддя та не виявляє ніякої амбіції відіграти в організаціях молоді та загалом у національному житті провідну співрівшальну роллю.

Як дуже наші жінки люблять ходити в тіні мужчин, подамо тільки один приклад, може дрібний, але як же характеристичний і знаменний. Маємо на думці препогану звичку, до речі, присвоєну від сусідів, вживання нашими панями титулів їхніх чоловіків. Коли поїдете на провінцію, просто уші вам в'януть від тих усіх титулів пань меценасових, директорових, професорових. І хоч Централя "Союзу Українок" від довгих літ бореться з цим абсурдом, досі не змогла його викоринити. Ніде на Заході серед культурних народів, не знайдете того звичаю, щоби жінка присвоювала собі титул чоловіка; в англійському, французькому, італійському чи американському громадянстві навіть жінка найвищого державного достойника є тільки місіс Рузвелт, донна Мусоліні чи мадам Лебрен. Нема цього звичаю і на Великій Україні. Він процвітає тільки у нас, і навіть громадські діячки не можуть з нього вилічитися, та забувають, що більш почесним є титул голови Філії "Союзу Українок", ніж напр. "пані меценасової".

Не подибуємо ми цих прикрих явищ і поганих звичок між селянським жіноцтвом. Українська селянка має часто більше самопевности і почуття жіночої гідности, ніж наші інтелігентки. Не дозволяє вона мішатися чоловікам у справи Кружка "Союзу Українок" та керує ним самостійно, як годиться свідомій своєї ролі господині і громадянці.

Час уже, щоби і наше інтелігенське жіноцтво випросило собі зайву опіку в своїй громадянській роботі.

Без підпису.

НОРМАЛІЗАЦІЯ НА ЦЕНЗУРІ

Найбільша сензація українського огіркового сезону — це анкета, яку розписало “Діло” у другі роковини угодовецької політики УНДО на тему цієї політики. І хоч “Діло” запевнює, що воно не мало наміру робити пакости проведові УНДО, проте тайною полішинеля є, що згадана анкета, стверджуючи повну невдачу т. зв. нормалізаційної політики, в дуже дошкульний і, до речі, в дуже зручний спосіб б'є по її авторах. Але не під кутом позакулісових конфліктів між “Ділом” і УНДО хочемо розглядати цю справу, бо це річ не така то важна, дарма що не позбавлена політичної пікантерії. Зате варта познайомитися ближче з відповідями учасників анкети, бо ці відповіді для настроїв і політичної думки українського громадянства незвичайно характеристичні і як гороскопи на майбутнє, дуже повчальні.

Отож “Діло” звернулося до цілого ряду чільних громадян, здебільша членів партії УНДО, з п'ятьома запитаннями. Перше питання відноситься до самої засади зміни національно-політичної тактики, себто чи автор є прихильником ідеї польсько-українського порозуміння. Друге питання — які висліди дала дволітня угодовецька політика УНДО та в якій ситуації знаходяться тепер польсько-українські відносини; третє — які є наслідки цієї політики всередині українського громадянства; четвєрте — який погляд автора на хід української політики за минулі два роки; вкінці п'яте питання — відносно гороскопів щодо дальшого розвитку подій та завдань української національної політики.

Поки що розпоряджаємо матеріалом одинадцяти анкетних голосів, що походять від поважних діячів, людей майже без виїмку старшої або і зовсім старої генерації, різних суспільних верств і професій; всі вони мужчини, між ними дев'ять ундівців, один есдек, один, здається, безпартійний.

Найбільшу згідність виявили учасники анкети в оцінці вислідів “нової політики”, себто у відповідях на друге і третє питання. Всі, без виїмку, стверджують стовідсоткову невдачу угодовецького курсу та змальовують його висліди в дуже яскравих красках. Коли б хто з ворогів УНДО, або з опозиційних часописів, дозволив собі на таку характеристику останнього дволітнього періоду ундівської політики, тоді напевне багато ундівської публіки сказало би: “ні, вибач-

те, цього вже забагато!” Отже читаємо в “Ділі”, що нова політична лінія “...від’ємно відбилась на низах, демобілізуючи нашу активність та сіючи апатію і інерцію”; “...спричинила дуже значне обниження питомої ваги українського питання так зовні як і внутрі держави” та “сильне обниження національної відпорности українського населення, деморалізацію значної його частини, ...значне обниження авторитету партійного проводу і УПР... і цілого українського громадянства...”; довідуємося, що “народні низи перестали бути політично активні...”, що “політичне життя в краю майже завмерло...”; що “шириться дефетизм, дезорієнтація, відворот від політики”; наступило “...обезвартіснення українського питання в Польщі, його деградація як великої та серйозної проблеми”; “для польської сторони українське питання перестало існувати”; “на терені інтернаціональному... здача всіх позицій...”; “курс нормалізації... погіршив, замість направити польсько-українські відносини, бо друга сторона перестала нас поважно трактувати, стала нас легковажити...”; “польська сторона... зрозуміла зміну тактики в українській політиці як ознаку нашого безсилля, а вслід за тим як капітуляцію з основних наших змагань”, “...наступило, очевидно, погіршення ситуації у польсько-українських відносинах, і то так через більше легковаження після заяв лояльності УПР, як перед ними, як також наслідком збільшеної агресивности польського громадянства”; “...польське громадянство змобілізувалось і закривалося на протиукраїнській плятформі та стало далеко більш шовіністичне, ніж було перед тим, перед нормалізацією”; “...скріпився протиукраїнський курс ... проти нас”; “...зміна нашої тактики скріпила становище польської держави так внутрі, як і за границею”; “українська справа в Польщі зникла з міжнародньої арени...”. Рівночасно, немов для потвердження цих голосів, читаємо вже не у відповідях на анкету, а в передовиці “Діла” (ч. 168 з 3 серпня), що “... не можна поважно говорити про злагіднення політичного курсу супроти українців в роках нормалізації, а навпаки. Цей курс значно загострився — не тільки щодо громадсько-політичної атмосфери в краю, але й щодо конкретних актів законодавства й адміністраційних розпорядків”; “...все польське громадянство оцінило зміну української політичної тактики, як прояв слабости українців, як їх капітуляцію. Українці ж, зі свого боку цієї оцінки не старалися розвіяти”.

Одним словом: це вже не невдача політики УНДО, це її повний провал, це катастрофа і компромітація, компромітація не тільки авторів нового курсу, а всього українства, бо ж УНДО репрезентативна партія.

Щодо четвертого питання: про хід української політики за минулі два роки, то деякі голоси не щадять промові УНДО і УПР дуже гострої критики (“у своїй парламентарній тактиці наш провід був уступчивий і нерішучий...”; складано забагато заяв та роблено забагато конференцій, які не дали нічого...”; “брак критичного погляду на власні помилки у президії УПР...”; “тактику проводу характеризувала горячковість, незрівноваженість”; “це був похід до Канны, не знати на чії провини, бо суспільність, ні попередній провід їх на собі не мали”; “провід дав з себе більше, ніж це відповідало його достоїнству та ще й тоді, коли нічого ще не добув, чи не дістав, і це був промах тактично невибачний”; “...провід був занадто довірчивий і вистріляв усі атути та виложив відразу всі карти на стіл”). Інші дипломатично ухиляються від відповіді, мовляв, вони зроблять це на терені партії, або заслонюються непоінформованістю, бо не брали активної участі в політиці останніх років; але посередню відповідь на цю справу вони дають у своїх міркуваннях на тему вислідів нової політичної лінії і треба сказати, що ця відповідь не є приємна для керівників УНДО. Зрештою, це питання, супроти двох попередніх, вважаємо за неістотне і навіть зайве, зате дивує нас, що “Діло” поминуло в своїй анкеті справу впливу нової політичної лінії на значіння української справи на міжнародньому терені. Учасники анкети, мабуть, відчували цю недостачу, бо дехто з них з власної ініціативи стверджує, що одною з негативних позицій нормалізаційного білянсу є занехання наших зв'язків зі світом та цілковите запропачення інформаційно-пропагандивної справи.

Після такої безпощадної оцінки вислідів угодовецької політики та її авторів, великою несподіванкою є відповіді на перше питання, себто про саму засаду нової політичної лінії. Ми зумисне залишили аналізу цієї частини анкети аж після розгляду відповідей про консеквенції “нормалізації”. Здавалось би, що коли хтось признає, що зміна тактики не дала позитивних наслідків, тоді він мусить прийти до висновку що й сама засада, на якій ця тактика спирається, є недобра. Бо чейже самотнім критерієм правиль-

ности опортуністичної політики є її реальні, і по змозі, негайні користі — тоді коли навпаки принципова політика згори резигнує з цих негайних і конкретних користей во ім'я вищих цілей на дальшу мету.

Отже, що говорять згадані діячі про саму засаду “нормалізації”? Вісім з них декларуються виразно як прихильники польсько-українського порозуміння. Двох діячів своєї думки в цій справі не виявляє, при чому один з них вказує, що недовір'я до угоди серед нашого народу оправдане угодними договорами між українцями і поляками з австрійських часів, другий звертає увагу, що остання польсько-українська угода вже в самій основі була хибна, бо український контрагент не висунув ні одного простуляту, який мав би політичний характер. Вкінці один учасник признає, що зміна тактики його заскочила, робить альянсу до “нехтування історією століть і досвідом останніх десятиліть”, але і він запевнює, що “було би безглуздом в засаді протиставитися нормалізації”. Ні один голос не ствердив, що вже в самій концепції нової політики а пріорі лежали причини її невдачі. Ні один голос не зупинився над питанням, чи польсько-українське порозуміння можливе, та під якими умовами? Ніхто не звернув уваги на перешкоди, які лежать у психіці польського контрагента; на “досвіди історії” находимо теж тільки дуже неспівмірні натяки. Незнаємо наскільки в цих відповідях грали ролю цензурні умови та суєтність відносин, серед яких живемо, іншими словами, наскільки відповіді на це перше, без сумніву, найбільш “дразливе” питання треба вважати щирими переконаннями їх авторів, чи може є вони тільки “тактичним ходом”. Цікаво теж було би знати погляди на цю справу молодших громадян; як ми зазначили, учасники анкети — люди старші віком і думаємо, що це не було без впливу на відповіді саме на цю засадничу проблему. Ясна річ, що ніхто не є прихильником війни для самої війни; проте не вистачає декларувати себе прихильником порозуміння, треба ще сказати якого порозуміння хочемо та чи і як його можна досягнути. Політик повинен виказати, що тактика, якої він боронить, є по-перше, для національної справи корисна і по-друге, що вона реальна. Ось в одній з відповідей читаємо таке: “Річ ішла тільки про те, щоби найти спосіб, в який можна би погодити на наших землях польську дер-

жавну рацію з українською національною рацією”. Це “тільки” є насправду розбруюче! Вкажіть, будь ласка добродію, цей спосіб — будемо Вам дуже вдячні!

Дивним мусить видатися, що ні один учасник анкети не ствердив, що концепція угоди базується на фальшивих засновках, а саме що аргументи з ділянки “широкої політики”, якими залюбки шафують провідники УНДО для оправдання своєї лінії, зовсім нереальні. Вірити, що Польща думає ангажуватися в українській справі проти Советів — значить брати свої бажання за дійсність, а це не є ознакою політичної бистроумности ні критицизму. Навіть не виключаючи можливости, що у майбутньому зударі сил Польща і Росія будуть у двох таборах, та що місце українського народу буде в тому самому таборі, в якому буде Польща (але це тільки одна з можливостей...), то й тоді треба назвати такі заяви, які складало УНДО (або такі статті, які виписувало недавно “Діло” з приводу з'їзду “Лу-гів”) щонайменше передчасними...

Ініціатори угодовецької лінії твердили, що ніби вони роблять політику у всеукраїнському масштабі, і що ця їхня всеукраїнська політика, вимагає деяких резигнацій з “партикулярних” інтересів. Немов у відповідь на це, завважає зовсім слушно один з голосів анкети, що нормалізація “звела українство з політичної площини на ступінь етнічної групи без власних ширших аспірацій”. Чули ми теж не раз, що буцім угода була роблена на засаді “рівний з рівним”, і цю фразу подибуємо теж і в анкетних відповідях. Нам видається якраз навпаки: джерелом нормалізації було по нашому боці не почуття сили і рівновартности, а психічне заломання, брак віри в себе, страх перед противником. “Рівний з рівним”, “український підмет з польським підметом”! Як можна говорити про двох рівнорядних партнерів переговорів, коли з одного боку, стоїть держава з усіми могутніми засобами, які дає сучасний державний апарат, а з другого боку, “меншина”, яка може розпоряджати тільки моральними цінностями, але саме ці моральні цінності переходять важку кризу... До речі, ці фрази про “рівного з рівним” це характеристичний приклад слабости, що вдає силу, один з доказів української мегальоманії перемішаної з браком самопошани і характеру.

Отже, реасумуючи: анкета стверджує, що сама засада нормалізації є дуже добра, але її висіди зовсім злі. Це так

якби хтось твердив, що спосіб лікування успішний, але пацієнт від нього вмер; або що педагогічна засада спасенна, але вихованець від неї зледачів. І хотілось би запитати: Гей, панове, як же засада може бути добра, коли вона, по Вашим власним словам, дала фатальні наслідки? Як же ви хочете мірити доцільність політичної угоди, як не її практичним вислідом? Скажете може, що лік був добрий, але лікар поганий? Що засада добра, але злі політики її стосували? Кажете нам вірити, що коли б українські провідники були зручніші вони були би “перехитрили” другу сторону? А ми власне думаємо, що поляки не могли бажити собі кращих контрагентів до нормалізації, коли б вона була їм потрібна і корисна, як саме тих, яких мали. Сміємо твердити, всупереч загальнопоширеній opinio, що саме ті проповідники, які не знали ні варшавського ґрунту, ні звичаїв широкого світу, політично невироблені і примітивні, закохані в собі і вперті, але разом з тим які вірили свято в свою “місію” і щиро хотіли довести її до кінця, твердимо, що саме вони були покликані зробити справжню угоду, вони, або ніхто інший!

І тому у відповідях на це перше питання анкети додаємо велику небезпеку. Бо тепер кожен має право сказати: “Коли засада добра, так давай її дальше стосувати! Я це краще зроблю, як мої попередники!” І при першій нагоді посипляться нові “нормалізаційні” оферти...

Велика це небезпека, бо таке ставлення справи відриває широке поле майбутнім помилкам, які можуть нас дорожче коштувати, ніж остання проба, що повинна була раз на все вилічити нас з ілюзій.

Але ці побоювання щезають, або бодай зменшуються, коли добігаємо до кінця анкети. Відповіді на останнє питання (“які завдання стоять перед українським національно-політичним табором?”) наповнюють нас оптимізмом і найкращими надіями на майбутнє. Одним могутнім акордом лунають з усіх голосів анкети два гасла: національна консолідація і орієнтація на власні народні сили. Ці гасла завсіди визнавало і голосило українське зорганізоване жіноцтво і в їх реалізуванні національний табор може рахувати на нашу підтримку.

Мілена Рудницька.

ЧАС ВИТЯГНУТИ КОНСЕКВЕНЦІЇ...

В попередньому числі “Жінки” ми навели низку голосів поважних громадян про “нормалізацію” та її висліди. І хоч багато з тих громадян, які взяли участь в анкеті “Діла”, по своїм політичним поглядам, і по своїй психіці, такі ж угодовці, як і теперішній провід УНДО, проте, навіть вони мусіли признати, що остання спроба угоди потерпіла повну певдачу та вчинила нації, особливо у моральній ділянці, застрашуючі шкоди. Бо найбільша трагедія в тому, що рахунок за прогріхи і помилки проводу УНДО платять не вони самі, платить не одна тільки партія, але ціла нація.

Чи і які спустошення зробила нормалізаційна політика в жіночих рядах? — ось питання, яке нас найбільше цікавить. Бо ясна річ, що моральне потрясення, який потерпів цілий наш національно-громадський організм — разом з усіма жалюгідними наслідками і проявами цього потрясення, як демобілізація і охлялість, роз'єднання і розтіч — не могло оминати й жіночої організації.

В польській публіцистиці прийнявся в останніх роках вислів “лінія поділу” на означення засадничих різниць внутрі громадянства. Коли такою лінією поділу, що розшматувала українське суспільство на два табори, була нормалізаційна політика УНДО, то безперечно, загал українського свідомого й активного жіноцтва стояв і стоїть по одному боці цієї лінії. Відома річ, що українське зорганізоване жіноцтво від самих початків “нової політики” різко від неї відмежувалося і не несе за неї відповідальности. Але хоч загал українського жіноцтва не є обтяжений угодовецькою політикою, хоч ні одна жінка не бере в ній активної участі, проте найшлися між українським жіноцтвом одиниці, які з цією політикою солідаризувалися та які грали ролю зряддя, що розбивав єдність і дисципліну жіночої організації.

Не від речі буде пригадати, що саме на днях минають два роки, як появилася відозва самозванного гуртка жінок, які — всупереч становищу проводу Матірнього Товариства СУ — закликали до участі у виборах і до підтримки “нової політики”. Українське жіноцтво і до сьогодні не довідалося, в чийм імені промовляли підписані під відозвою громадянки, ким вони були до цього виступу уповноважені. І не важне те, що цілий цей виступ був аранжований мужчинами (очевидно, авторами нормалізаційного курсу), а важне, що

ця відозва викликала тоді замішання і фермент між жіноцтвом, що вона підірвала повагу жіночої організації в очах громадянства, та була першим виломом в єдності і дисциплінованості українського жіночого руху.

Що ж кажуть сьогодні згадані громадянки, коли вони читають у “Ділі” оцінку нормалізаційної політики та самі вже хіба переконалися про неправильність свого поступку з-перед двох літ? Робити помилки — людська річ. Але яка рація триматися цих помилок ще сьогодні, коли саме життя перейшло вже над ними до порядку? Чи не пора зревідувати своє становище, та старатися працею в жіночій організації надолужити заподіяну тоді справі українського зорганізованого жіноцтва, може і несвідомо, кривду?

Згадана відозва не була єдиним фактом диверсії провідників угодовецької політики на терені жіночої організації, хоч безперечно була фактом найбільш яскравим. За нею пішли інші спроби перетягнути зорганізоване жіноцтво на бік прихильників нормалізації, а коли ці спроби не повелися, тоді продовж довгих місяців (менш-більш від серпня 1935 до квітня 1936) пішла проти “Союзу Українок” і його проводу кампанія, якої не зазнали, хіба ніколи досі, ні одна українська національна установа. Поодинокі подробиці цієї кампанії, поодинокі “ходи” і інтриги, що мали на цілі затроїти атмосферу в жіночій організації, підірвати її авторитет, відтягнути жінок від праці — і досі не розкриті ще перед прилюдною опінією. Але прийде час, і ми зможемо подати до прилюдного відома всі факти цієї нечуваної нагінки, яка йшла на “Союз Українок”, і яку “Союз Українок” щасливо і переможно витримав. Фермент, який вдалося панам “нормалізаторам” внести зимою 1935-36 в жіночу організацію, не дійшов на щастя до селянських мас; він охопив тільки одиниці жіночої інтелігентської верхівки і то майже виключно у Львові. Зате, він спричинив чимало труднощів провові “Союзу Українок”, і багато енергії пішло тоді на його ліквідацію.

Сьогодні українське зорганізоване жіноцтво може мати повну сатисфакцію, що лінія, яку воно вибрало, була прибільна. Крім цієї шляхетної сатисфакції ми могли би мати ще й цю злобну радість (“Schadenfreude”*, як кажуть німці), що наші противники, які так безпощадно хотіли нас

* “Злослива радість” (нім.).

“знищити”, так скоро скінчили свою роллю та опинилися вже фактично поза скобками українського незалежного політичного життя.

Але не час тепер на тріумфи, а час лічити рани, які українському жіноцтву завдала нормалізаційна політика УНДО. Не забуваймо, що зміна політики прийшла якраз тоді, коли “Союз Українок” після Українського Жіночого Конгресу находився у найбільшому розгоні свого розвитку і треба йому було атмосфери спокою та багато досвідчених робітниць.

Саме тоді відійшли від праці в “Союзі Українок” деякі громадянки. Чи були між ними такі, які дійсно солідаризувалися з поглядами проводу УНДО та які попали в ідеологічний конфлікт з “Союзом Українок”? Сумніваємося. Якщо такі були, вони мають змогу оцінити свою помилку з перспективи двох літ та її направити. Не хочемо осуджувати тих, які під тиском обставин, чи з інших причин кинули свою стійку, може не раз і з важким серцем. Знаємо, що жінки вже з природи не люблять атмосфери боротьби і воліють тікати з позицій, які вимагають сильних нервів і неуступчивости. Пишемо це не тому, щоби робити кому-небудь прикрість. Коли пригадуємо ці неприємні речі, то робимо це маючи на оці тільки і виключно добро жіночої організації. Думаємо, що найвища пора, щоби згадані громадянки витягнули консеквенції з подій останніх двох літ. Бо чи не є це аномалією, що нормалізація збанкрутувала, але вона й далі загороджує дорогу до “Союзу Українок” деяким жінкам, які фактично нічого з “нвою політикою” не мали і не мають спільного.

Кінчаються вакації. Село чекає культурних робітників, селянське жіноцтво прагне освіти, знання, організованости. “Кола господинь вейскіх”, користуючи з нашої охлялости і розбиття, щораз відважніше підходять до наших селянок та щораз густіше покривають наші землі. Перед українським інтелігентським жіноцтвом величезна піонірска робота, від якої не вільно ухилитися з вигоди, лінивства чи інших особистих причин.

Без підпису.

КОНСОЛІДАЦІЯ, ТОТАЛІЗМ, ЖІНОЦТВО

Ми вже писали про те, що нормалізаційна політика УНДО перерізала тому два роки українське громадянство глибокою “лінією поділу” та з’ясували, по якому боці цієї лінії стояло і стоїть українське зорганізоване жіноцтво (“Жінка”, ч. 17). Фіясом нормалізації висунуло тепер на перший план національної політики гасло консолідації, таке знайоме і близьке українському жіноцтву. І коли б справа польсько-українських взаємин була єдиним спірним питанням, що ворушить сьогодні українське суспільство, то теперішній момент був би, мабуть, дуже відповідний для широкого об’єднання всіх незалежницьких національних сил.

Але через західноукраїнське громадянство біжить ще і друга демаркаційна лінія, хто зна чи не глибша, як поділ спричинений “новою політикою” УНДО. Маємо на думці засадничі ідеологічні розбіжності, які щораз виразніше зарисовуються в нашому громадянському житті і які є рефлексом драматичних потрясень, що їх переживає Європа на тлі поділу на світоглядні табори: табір демократії і табір правого і лівого тоталізму і диктатури.

Відома річ, що світоглядні війни належать до найбільш кривавих і жорстоких, які знає історія: доказом цього є всі релігійні і горожанські війни в минулому, або хоч би еспанська трагедія, яка відгравается оце на наших очах. Причина цього ясна: у війні, де в гру входять політичні або господарські інтереси, йде тільки про те, щоби примусити противника погодитися на подиктовані умови, тоді коли у світоглядній війні єдина можливість перемоги — це знищити противника дощенту, бо ж переконати його неможна, ні нема ніякого способу примусити його до зміни ідеологічного становища. Тому то всі тотальні, ексклюзивні рухи, які не хочуть толерувати побіч себе ніякої іншої думки, які твердять, що тільки їх ідея може спасти світ, що тільки вона має право горожанства — особливо небезпечні, бо вони криють у собі зародки горожанської війни. Саме внаслідок цієї ексклюзивності і нетерпимости тотальних ідеологій і монопартійних державних систем, європейська цивілізація знаходиться у вершковій фазі кризи, і на цій основі, один з великих філософів нашої епохи передбачує, що старий світ — Європа йде до загину, й мусить зробити міс-

це новому світові: Далекому Заходові, себто Америці і Далекому Сходові, себто Японії і Китаєві.

Не треба й казати, як дуже такі гострі світоглядів антагонізми небезпечні для українського громадянства. Вони не тільки є перешкодою для національної консолідації, але й можуть довести до повної анархізації наших внутрішніх відносин. А не можна заперечити, що в нашому політично-громадянському житті маємо останніми часами щораз більше познач внутрішньої війни, щораз більше доказів фанатизму, нетерпимости, навіть, ненависти до своїх земляків, причому найгостріша боротьба йде не між людьми, які стоять у різних світоглядових таборах, але між різними гуртками тої самої ідеологічної течії. Коли говоримо тут про фанатизм і ексклюзивність внутрі українського громадянства, то маємо на думці, перш усього, відгуки на нашому ґрунті правих диктатур, причому головно німецька відміна тоталізму (гітлеризм) находити у нас прихильників і наслідувачів. З розмислом залишаємо на боці тоталітаризм у його комуністичному виді, бо комуністів до українського світу очевидно не враховуємо; думаємо теж, що галицьке громадянство, зокрема наше жіноцтво, на комуністичні впливи імунізоване.

Яке ж становище українського зорганізованого жіноцтва до цього поділу українського національного світу на різні ідеологічні бльоки і які тут перед нами виринають завдання?

В "Союзі Українок" обов'язує, як відомо, принцип толеранції і неутралітету супроти всіх ідеологічних і політичних груп, що стоять на національній платформі. Тому не можемо вміщуватися до внутрішніх партійно-політичних спорів, ставати по боці цієї чи іншої групи, або вести на терені Товариства політику одної, чи другої партії. В рямці жіночої організації вміщаються всякі ідеологічні течії, побудовані на вірності національних ідей, а нашими членами можуть бути і є члени різних українських політичних партій і груп. Зокрема, розуміємо, що динаміка націоналістичної ідеї має для молодого жіноцтва велику атракційну силу і що здоровий націоналізм (у значінні активного патріотизму) має в жіночому русі природного союзника.

Але разом із тим, ідеологія жіночої організації, диктує нашому Товариству, і всім нашим членам, деякі вимоги. Хочемо сьогодні звернути увагу на два такі постулати, які обов'язують українське зорганізоване жіноцтво.

Перший постулат — це боротьба з усіма руйнівними тенденціями і силами, з ексклюзивністю і нетерпимістю, з неетичними методами взаємної громадянської війни, одним словом з усім, що веде до хаосу й еспанізації відносин всередині українства. В акції оздоровлення українського збірного життя додаємо найбільше почесне завдання українського зорганізованого жіноцтва, його материнську роль в житті нації.

Другий постулат відноситься до постави українського громадянства, зокрема деяких ідеологічних груп, до українського жіночого руху. Українське зорганізоване жіноцтво мусить рішуче протиставитися сліпим наслідуванням чужинських узорів, саме в ділянці жіночого питання, та намаганням перенести ці зразки на український ґрунт.

Може не від речі буде згадати один дрібний, але проте характеристичний інцидент, який трапився недавно на одному з повітових здвигів “Союзу Українок”. Між привітаними національних установ виступив теж з промовою представник “творчого націоналізму” (“Фронт Національної Єдності”), який вітаючи зорганізоване жіноцтво та запевняючи його про прихильність своєї групи, поставив українським жінкам перед очі ідеал, до якого повинні прямувати; цим ідеалом, по словам згаданого добродія, є положення жінки в тих державах, де націоналізм дійшов до влади, себто в Італії і Німеччині...

Ніколи не мали ми ілюзії щодо становища всяких наших націоналістичних груп до жіночого руху, та щодо їх поглядів на роль жінки в житті і змаганнях нації. Все ж згадана деклярація була для нас незвичайно повчальна та усвідомила нам ясно, чим хотіли би нас ущасливити всякі українські “диктатори”, коли б вони дійсно мали змогу нормувати відносини всередині громадянства по своїй волі. Бо треба сказати, що хоч усякі українські націоналістичні гурти страшенно зі собою пересварені, то в справі розуміння завдань жінки, панує між ними незвичайна згідність. Усі вони хотіли би зіпхнути українську жінку до ролі, яку визначили жінці тотальні диктаторські держави.

Хоч творці тоталітарних систем самі перестрігають інші народи перед наслідуванням їх експериментів, хоч італійська і німецька концепція жіночого питання противорічить історичній традиції і психіці українського народу, то наші націоналістичні гурти саме в цій справі йдуть невідлучно за

чужими зразками. Відомий є вислів Муссоліні, що “фашизм не є продуктом на експорт”, а кілька днів тому на нірн-берзькому “партайтагу” один з головних людей націонал-соціалізму, Геббельс, сказав: “Не хочемо робити з націонал-соціалізму експортного товару. Не манимо себе, що націонал-соціалізм, який виріс на специфічній німецькій почві, можна безкарно переціпити до іншого народу. Націонал-соціалізм це свого роду німецький патент, зарезервований виключно для німців...” Вислів цей у ніякій іншій ділянці не є такою 100-відсотковою правдою, як саме у справі відношення до жіноцтва та його життєвих завдань.

Чому фашистівське і гітлерівське розуміння ролі жінки в житті народу і держави є не до прийняття для українського жіноцтва — до цього питання ще повернемо.

Без підпису.

Жінка. — 1937. — 15 вересня. — Ч. 18. — С. 1.

“ВСЕСВІТНІЙ СОЮЗ УКРАЇНОК”

Наші Читачки знають уже із щоденної преси, що в половині жовтня ц. р. заіснувала подія великого національного значіння. Ідея об'єднання всього українського зорганізованого жіноцтва в один “Всесвітній Союз Українок” діждалася вкінці свого остаточного оформлення. В часах насильного поділу українських земель та трагічного внутрішнього роз'єднання українського народу, українські жінки всіх Західніх Українських Земель, політичної еміграції з Великої України та заморської еміграції подали собі дружньо руку, та по-рішили вести працю в тісному порозумінні.

Слід пригадати, що ідея “Всесвітнього Союзу Українок” зродилася ще на Українському Жіночому Конгресі в Станиславові 1934 р. Організаторки Конгресу здавали собі справу з того, що Конгрес мине без тривких наслідків, якщо по ньому не залишиться якась організація у всеукраїнському масштабі. Цій справі присвячені були наради організаційної секції Конгресу, яка одобрила ідею створення “Всесвітнього Союзу Українок” та головні засади його організації, а пленум Конгресу прийняв таку резолюцію: “У. Ж. К. стверджує необхідність закріплення зв'язку між зорганізованим жіноцтвом поодиноких українських земель та еміграції в

постійні та тривкі організаційні форми, для кращої оборони й заступництва цілого українського жіноцтва. Дальше ведення цієї справи, аж до її остаточного завершення, доручається Головному Віділові Центрального Українського Жіночого Товариства “Союз Українок” у Львові”.

Виконуючи цю постанову, Головний Віділ СУ покликав для виготовлення правильника ВСУ восени 1934 р. окрему комісію, зложену з пп. Олени Залізник, Мілени Рудницької і Марії Струтинської. Проект правильника розіслано відтак усім організаціям, що мали увійти в склад ВСУ та письменним шляхом переведено над ним дискусію. В початках 1935 р. “Всесвітній Союз Українок” у загальних рисах був уже сформований, але недостача особистого контакту та криза, яку переживає Галичина від осені 1935 р., зупинили справу.

Щойно приїзд позагалицьких делегаток, на цьогорічний Загальний З’їзд СУ до Львова, уможливив довести справу до остаточного завершення. У днях 12-14 жовтня ц. р. відбулися в домівці СУ наради представниць українського зорганізованого жіноцтва Галичини, Волині, політичної еміграції з Великої України та З’єдинених Держав Америки, які, як Головна Рада “Всесвітнього Союзу Українок”, затвердили правильник ВСУ та розглянули й вирішили низку далекосяглої ваги питань.

По думці постанов правильника, “Всесвітній Союз Українок” ставить собі за головне завдання плекати почуття єдності всіх частин Нації, поділеної кордонами, та змагати до консолідації всіх національних сил для здійснення Національного Ідеалу. Як централя українського зорганізованого жіноцтва всього світу, “Всесвітній Союз Українок” хоче бути речником інтересів Українського Народу перед міжнародними і чужинними чинниками, в першій мірі жіночими, та буде заступати українське жіноцтво перед власним громадянством.

Щодо членства у ВСУ, прийнято засаду територіяльну, себто кожную територію репрезентує у ВСУ тільки одна українська жіноча організація. Покищо у склад ВСУ входять Галичина, Волинь, Буковина, Підкарпаття, політична еміграція з Великої України, “Союз Українок Америки” і “Союз Українок Канади”. В міру як будуть повставати українські жіночі організації на тих українських землях і в тих скупченнях українських поселенців, де їх досі нема, вони теж мо-

жуть бути прийняті в члени ВСУ. Почин до їх заснування повинен дати саме ВСУ. Приналежність до ВСУ в нічому не порушує статутівих прав і завдань територіяльних організацій. Правильник стверджує теж, що організації, які входять у склад ВСУ, мусять мати надпартійний характер.

Управа ВСУ носить назву Головна Рада. Вона складається з президії та по одній заступниці від кожної організації, що є членом ВСУ. Їх визначає на кожний календарний рік дотична організація. Президія складається з почесної голови, голови і секретарки. Досмертною почесною головою ВСУ є Софія Русова. Головою є кожночасна голова Центрального Т-ва СУ у Львові, отже тепер є нею Мілена Рудницька, місце секретарки є застережене для заступниці емігранток з Великої України — тепер є нею Зінаїда Мірна. Таким чином у Головній Раді обов'язує засада паритету всіх територіяльних організацій, тільки Галичина і Наддніпрянська еміграція мають забезпечену провідну роль, бо в їх руках знаходиться ціла президія ВСУ. Головна Рада має теж право кооптувати у свій склад референток, фахівців поодиноких ділянок праці. Досі кооптовано Константину Малицьку, як референтку виховних справ та Ганну Чикаленко, як референтку закордонних справ.

ВСУ визнав своїм органом журнал "Жінка", в якому буде друкувати відомості про свою діяльність.

В засіданнях Головної Ради ВСУ, які відбулися в днях 12-14 жовтня ц. р., взяла участь ціла президія (Софія Русова — почесна голова, Мілена Рудницька — голова, Зінаїда Мірна — секретарка) і такі її члени: Олена Шепарович (Галичина), др. Ірина Прісневська (Волинь), Наталя Лівницька-Холодна (еміграція з Великої України), Олена Штогрин (З'єдинені Держави Америки) і Константина Малицька (референтка виховних справ). В характері гостей: Ольга Ціпановська (Львів), Таня Горохович (Волинь) і Лідія Шав'якова (Львів); обі останні сповняли функції протоколянок.

На порядку нарад Головної Ради були такі питання: 1) Правильник ВСУ; 2) Завдання українського жіноцтва в сучасному положенні українського народу; 3) Потреба збереження єдності українського жіночого руху; 4) Зв'язки з міжнародними жіночими організаціями; 5) Плян праці ВСУ на 1938 р. 6) Біжучі справи і внески.

Після докладного обговорення і затвердження правильника ВСУ Головна Рада вислухала при другій точці нарад

двох доповідей а саме Наталі Лівницької-Холодної, та Софії Русової. В основній дискусії Головна Рада звернула особливу увагу на питання консолідації національних сил та на завдання жіноцтва у виховній діяльності. В сучасних відносинах українства, де школа, — так на рідних землях, як і на чужині — являється засобом денационалізації, виховні справи висувуються на перший план уваги зорганізованого жіноцтва.

До третьої точки нарад прочитала доповідь Зінаїда Мірна. По думці тез реферату, Головна Рада ствердила необхідність вдержати єдність надпартійних жіночих організацій та при цій нагоді розглянула докладно стан українських жіночих організацій по всьому світу. Про зв'язки з міжнародними жіночими організаціями (четверта точка нарад) реферувала Мілена Рудницька. Головна Рада розглянула теперішній стан наших взаємовідносин з міжнародним жіноцтвом, тактику і можливості на майбутнє. Зокрема, обговорено докладно справи участі українок в Міжнародній Лізі миру і свободи та прийнято в цій справі таке рішення: "Головна Рада ВСУ визнає, в засаді, доцільність підтримування зв'язків з Міжнародною Жіночою Лігою миру і свободи та її національними секціями, однак в теперішніх політичних умовах життя українського народу, вважає працю Української Секції Ліги в краю неактуальною і нереальною".

Крім цього Головна Рада виробила і затвердила план праці на 1938 р., ухвалила висоту членської вкладки та вирішила техніку підтримування зв'язку між територіальними жіночими організаціями.

Делегація Головної Ради була прийнята Митрополитом Шептицьким, якого поінформувала про завдання ВСУ, та віддала поклін пам'яті Героїв, зложивши вінець на могилі Незнаного Стрільця на Янівському кладовищі у Львові.

Без підпису.

Жінка. — 1937. — Листопад. — Ч. 21-22.

ПОНАД КОРДОНИ

Якщо казка про батька, що на прутиках мітли виказував синам значіння спільноти і єдності, має в собі глибоку правду життя, то цю правду зрозуміли ми щойно недавно. Щойно недавно, скажимо точно: роки нашого полі-

тичного лихоліття після програної кампанії 1918-1920 і град ударів, які консеквентно послідували за нею, навчили нас, що відбудовувати втрачене і творити нове зможемо тільки тоді, коли під цю творчість і відбудову поставимо міцні фундаменти нашого найтіснішого психічного об'єднання й коли, порозбивані греблями й межами, будемо одні бо-дай у царині духа, для якого нема ні кордонів, ні віддалі.

Свідомість, що таке духове об'єднання конечне нам під сьогодні, виросла на наших очах у крик: який не візьмете часопис від правого до лівого, на яких зборах, нарадах чи в гурті не найдете, скрізь зустрінетесь з питанням національної консолідації — в дискусійній, побажальній чи вже таки домагальній формі. В масах, що інстинктивно орієнтуються краще від найкращих політиків, домагання консолідації й об'єднання таке могутнє, що хто сьогодні випише щиро ці гасла на своїм прапорі, той матиме за собою ці маси беззастережно. І якщо вірити, що є імперативи нації — то власне, це її імператив на сьогодні.

Та нажаль, іще далі наша внутрішня ситуація нагадує пустиню, в якій даремно кликати і кричати. Розгартіяш, що його започаткували події, відомі під назвою “нормалізаційного курсу”, створення ще одного внутрішнього фронту за і проти цього курсу, ліцитація й легітимування правдивості — попротинали останні аорти між поодинокими частинами нашого організму. Галичина, сама позбавлена про-воду, перестала бути здібна координувати зусилля і працю ріжних українських територій, з яких кожна живе своїми окремими журбами, домашніми справами й льокальними колотнечами. У висліді маємо атомізацію, сто тисяч прірв і протилежних акцій та неможливість зрозуміти навіть кардинальні правди, м. ін. й ту, що будь-який новий конфлікт європейського характеру в тій ситуації погрожує нам остаточною катастрофою й загладою.

Туга за консолідацією і неможливість її створити, виросли в наших днях у парадокс. Який реальний він, це ми бачимо на спробі скликати Всеукраїнський Національний Конгрес, що мав стати символом національного об'єднання й довести, хоч би на кілька його днів, хоч би одноразово, до спільної мови та спільних резолюцій. Не місце тут писати обвинувачення — хто, чому й коли завалив цю справу, не дозволивши їй вийти поза рамки статей та партійних торгів. Зате підчеркнути можемо на цьому місці, що сьогодні

вже й таке теоретичне “конгресування” неможливе, так глибоко й основно змінилися за несповна три роки обставини й люди.

* * *

З нетаєнним, щирим і болячим смутком, слідкувало й слідкує українське зорганізоване жіноцтво за всіма тими перипетіями нашого життя. Свідоме вартости об'єднання й суцільности, якої зразок має в організації родини, зорганізоване жіноцтво з тривогою дивиться в майбутнє — безпросвітне і безвиглядне, якщо й далі будуть під нього класити підвалини розбрату, міжусобиць і ворогування всіх проти вся. Нації, що мають державу й силу — і вони намагаються охопити національним солідаризмом та почуванням спільноти всіх своїх одноплеменців. В тій цілі створили німці “Verband der deutschen Volksgruppen in Europa” і “Schutzbund für das Grenz- und Auslandsdeutschtum”^{*} — потужні, всесвітньої міри органи національної пропаганди і спільноти. Розбудовують і поляки свій “Związek polaków zagranicą”^{**}, творять такі установи й інші народи — всі в тій думці, що модерна нація, хоч би порізана кордонами й розкинена по всій земній кулі, мусить бути одноціла й об'єднана психічно — почуваннями, волею, спільним прямуванням, інакше вона мусить зрезигнувати з багатьох прав, користей і можливостей. Чи треба трафаретно повторяти, що якщо державні народи роблять це, то ми — і т. д., і т. д., тисячу раз обговорювану й очевидну правду?

Українське жіноцтво знає це. Переживаючи глибоко своїм материнським інстинктом соборність нації, соборність, що спирається на зв'язку крові і духа, традиції і історії, культури і віри, мови і звичаїв — воно щиро й палко підтримувало кожний почин об'єднання, що наставлений був на творення понадкордонної і понадпартійної спільноти. Централя галицького жіноцтва, львівський “Союз Українок”, доказував це своїми організаційними зв'язками та моральною допомогою всім українським землям, скажім точніше: всім сестрам тих земель, хоч би вони були за океаном, у Бесарабії, чи на Далекому Сході. Станиславівський Жіночий Конгрес мав теж характер такої всіхоб'єднуючої імпрези і в його президії та комісіях сиділи, як може на ніякій

^{*} “Спілка німецьких національних груп у Європі” і “Спілка захисту прикордонних і закордонних німців” (нім.).

^{**} “Спілка поляків закордоном” (пол.).

іншій національній імпрезі, представниці трохи не всіх українських земель та кольоній.

А коли у відносно нормальних, бо ще переднормалізаційних умовах українське зорганізоване жіноцтво дало Жіночим Конгресом доказ великого зусилля в напрямі всеоб'єднання українських територій та оаз, чи диво тоді, що в нинішніх, куди лянчіших і більш несамовитих часах, маємо чергове його консолідаційне зусилля: остаточне оформлення “Всесвітнього Союзу Українок”? Що тихо, без реклами й журналістичної підготовки заіснував факт, якого вже сама моральна сторінка має свою незвичайну вимову і який, у дальшому своєму розвою, може стати в багатьох моментах цінним фактором для всієї нашої збірноти? Чи не характеристичне воно, що іменно цю чергову спробу всенационального солідаризму виносить не хто інший, а українське жіноцтво, те саме що правильно оцінило всі недавні політичні ходи й передбачило їх наслідки?

Не можна заперечити, що “Всесвітній Союз Українок”, це сьогодні одинока українська міжтериторіяльна організація у світовому масштабі, одиноке втілення в організаційні рямці ідеї соборности української нації. Чи витримає він іспит життя, чи виявить свою працездатність — про це передчасно ще сьогодні говорити. Сама ідея “Всесвітнього Союзу Українок” потребує до своєї реалізації ще цілу масу праці і матеріального вкладу, бо інакше, як кожний великий задум, вона може залишитися у сфері помислів і концепцій. Сьогодні важко передбачити, чи за рік-два цей “Всесвітній Союз Українок” зможе вже пропонувати соборному громадянству хоч би найскромніший, але реальний звіт зі своєї діяльности, просто тому, що у відносинах, у яких наводиться українство, всі найконкретніші обчислення, можуть завести і навпаки — найбільш непередбачені неможливості, можуть стати фактом.

А проте, коли б навіть “Всесвітній Союз Українок” залишився тільки зусиллям, тільки спробою і ідеєю, то сама вже ідея цього всеукраїнського об'єднання сестер, сама ідея зв'язку понад океани, прерії, кордони й межі, сама злука їх почувань, думок і волі для найвищого Ідеалу Нації, заслуговує на найпильнішу увагу загалу громадянства та найпалкішу підтримку. Якщо це буде союз наших сердець і союз нашої волі — то в цьому союзі призначена, в сучасних специфічних часах, велетенська роль. Українська жін-

ка дасть черговий доказ своєї зрілості й повновартності та викаже наявно, що її післанництво: бути опікункою не тільки домашнього вогнища й родини, але матір'ю народу, опікункою творчого об'єднання та всенаціональної співпраці, що це післанництво призначене їй Найвищою силою, вона виконає як слід, відповідально перед сучасним і майбутніми поколіннями.

Ні на один мент не сумніваємося, що якщо всі схочемо цього — “Всесвітній Союз Українок” буде існувати, буде жити й розвиватися, на славу й користь українському жіноцтву та всьому великому Українському Народові!

Без підпису.

Жінка. — 1937. — Листопад. — Ч. 21-22.

MORTUOS PLANGO, VIVOS VOCO!

Коли б ми хотіли одною короткою фразою передати зміст наших думок і почувань з приводу подій, що зайшли в українському жіночому світі продовж останніх місяців, ми не могли б найти для них відповіднішого вислову, як оцей заклик, виписаний на великих старовинних дзвонах:

Mortuos plango, vivos voco! Мертвих оплакую, живих кличу!

Мов один великий дзвін б'ють наші серця і оплакують “Союз Українок”.

Оплакують нашу дорогу організацію, що її ми втратили так несподівано, коли вона находилася в самому розквіті своїх сил, у найбільшому розгоні праці.

Організацію, двигнену енергією і посвятою, ентузіазмом і завзяттям двох поколінь українського жіноцтва.

Оплакують велику національну цінність, що була частиною зорганізованих сил Нації, головним резервуаром жіночої активності, ідеологічним і організаційним центром українського жіночого руху.

В наших серцях дзвонить жалібний дзвін, бо не стало “Союзу Українок”, що був нашою гордістю і надією і нашою сердечною журбою, що для багатьох з нас був куснем живого життя, нашим домом і родиною, бо з ним, “і завдяки ньому ми вирости, в ньому могли розвивати свої

найкращі сили, в ньому і через нього ми служили Батьківщині.

І мимоволі перед нашими очима пересуваються спогади минулого.

Мов крізь сон пригадуються давні передвоєнні часи, коли то жіноча організація була тільки добродійним товариством, а жіноча суспільна праця предметом насміхів загалу. Пригадується війна і національний зрив, що збудили в жінках бажання служити національній справі, бодай у формі комітетів опіки над жовнірами, виселенцями, інтернованими.

Згадується Перший Всеукраїнський Жіночий З'їзд в 1921 р. — перша жіноча акція у великому масштабі, що від неї датується нова доба в житті українського зорганізованого жіноцтва. Згадуються довгі роки впертої праці, коли то малі струмочки і річечки українського жіночого руху, що плвли ледве помітним руслом, сполучилися з собою в одне могутнє річище. Згадуються наші виступи на міжнародніх жіночих конгресах — жовтоблакитний прапор у повені інших державних прапорів.

І стає перед нашими очима один найсильніший, незабутній спомин: Український Жіночий Конгрес. І буйний розквіт жіночої організації після станиславівського Конгресу.

Згадується важка криза, яку переходив “Союз Українок” з кінцем 1935 р., стають у душі болючі спомини всіх труднощів, прикрощів, ударів.

І знов ясні картини: стихійний розвиток жіночого руху в селянських масах, зустрічі з селом, що нагороджували за всі гіркі години, прегарні Свята Селянки.

З року в рік кріпшала наша сила, рік-у-рік щораз виразніше зарисовувався новий тип українки-громадянки, свідомого співтворця національного життя, росла щораз більше питома вага українського жіноцтва, як національно-суспільного чинника.

І ще пригадується останній, такий поважний і імпозантний Загальний З'їзд, в присутності дорогих гостей з Америки, Волині і Праги, ще нагадується остання зустріч із делегатками краю — вже напередодні самої катастрофи — на Краєвій Конференції, що була така ділова, така багата на зміст, і на яку ми покладали великі надії, щодо поглиблення праці на місцях.

Все це було і минулося.

Невже ж воно безповоротно минулося?

Mortuos plango, vivos voco! Мертвих оплакую, живих кличу!

Вбити можна тільки матерію, але не можна вбити духа. Можна знищити зовнішню організаційну форму, можна зруйнувати матеріальні надбання організації, але ніхто не знищить живої суспільної течії, ані тих моральних цінностей, витворених жіночим рухом, що увійшли вже в кров і кість українського жіноцтва. Ніхто не знищить Ідеї, якій ми служили і якій даліше хочемо служити.

І тому оплакуймо мертвих, але живих кличмо до нової творчої праці. Скажім собі словами Олена Пчілки, що по смерті улюбленої дочки Лесі і великого свого приятеля Комарова писала: “Зостається в промінні духа дорогих небіжчиків шукати мужности й сили йти далі по тому ж самому шляху, по якому ми йшли з ними”. Йдім же далі по тому ж самому шляху, яким ми йшли досі, і вплиймо свої сили, загартовані важкими ударами, в нову організацію.

Не сидіти нам даром, коли сучасна грізна хвилина вимагає активності всіх живих сил Нації. Не плакати нам у безнадійному смутку за минулим, коли свою вдячність і своє прив’язання до нього ми можемо виявити вірною службою тим самим ідеям, які нас досі в’язали в одну духову спільноту. Не розгублювати нам своїх сил по інших установах, коли довголітній досвід виказав, що ідеологічні й організаційні змагання українського жіноцтва не вміщаються в ніякому загальному товаристві, ані в ні одній з існуючих українських політичних партій, — що вони мусять мати власні рямці, власну самостійну організацію. І не випускати нам, провідному жіноцтву, керми з рук у тому відповідальному моменті, коли грозить небезпека, що з фронту національної боротьби можуть вилімінувати жіноцтво, і то саме тоді, як ціле українство переживає часи небувалою досі наступу.

І справді: подивляти нам треба живучість українського жіночого руху, що після сильного потрясення так швидко відроджується в іншій організаційній формі. Привітати нам сердечно “Дружину Княгині Ольги”, як нове оформлення суспільних прямувань українського жіноцтва.

Хіба ж нові для нас ідеї “Дружини Княгині Ольги”, висловлені в її програмових тезах? Вірність Найвищому Національному Ідеалові і віра в українську жінку, як необхідного і рівновартного будівничого української долі — невже ж ці думки не є нам знані з резолюцій Українського Жіно-

чого Конгресу? Або інші засадничі ідеї програмової заяви, отже наскрізь позитивне становище до релігії і Церкви, значіння родини і жінки в родині, тісний зв'язок з рідним ґрунтом, традицією, культурою, сильне підкреслення етичного моменту, здисциплінована свобода як підстава суспільного ладу — націоналізм, що не перечить найшляхотнішому гуманізму — плекання почуття єдності й солідарності всіх членів Нації — чи всі ці думки не стали вже давно духовою власністю жіноцтва, вихованого в рядах жіночої організації?

І нехай нас не лякає факт, що “Дружина Княгині Ольги”, це політична організація, бо живемо в часах, коли для недержавної нації політикою стала і віра батьків, і рідна мова, і хліб насущний, і коли перед цією політикою ніхто з нас не втече.

Нас не злякають труднощі, які будуть — напевне будуть! — при переставленні українського жіночого руху на нові рейки. Бо ми не з тих, яких лякають перешкоди, ми не з тих, яких ломлять удари. Ми ті, що стояли в перших рядах національного фронту і в тих перших рядах хочемо залишитися і надалі, — ми ті, що маємо відвагу на згарищах і руїнах будувати нову будівлю.

Замкнулася одна карта українського жіночого руху, відкривається нова. Яким змістом її запишемо, це залежить від нас, виключно від нас. Нехай же кожна з нас докладе всіх зусиль, щоби цей новий розділ нашого збірного жіночого життя, не тільки відповідав світлій традиції його минулого, але й приспішив якнайшвидшу реалізацію основної програмової тези “Дружини Княгині Ольги”: щоб Українська Нація заняла належне їй місце побіч усіх інших культурних націй світу.

Без підпису.

Громадянка. — 1938. — 1 жовтня. — Ч. 1. — С. 1.

Стаття конфіскована.

“ДРУЖИНА КНЯГИНИ ОЛЬГИ”

Ідеологічно-організаційний реферат

Шановні Громадянки!

Сьогодні стаємо тут перед Вами, щоби розказати Вам про нову українську жіночу організацію, що називається

“Дружина Княгині Ольги”. Хочемо з’ясувати Вам ціль і завдання цієї нової організації, яка хоче виховати Вас на свідомих своїх прав і обов’язків громадянок, та в якій рядах Ви можете служити Батьківщині.

Щоб Ви зрозуміли, чого хоче ДКО, до чого вона прямує, оповім Вам наперед, яка її ідеологія, себто яке її — так би мовити — національно-політичне “вірую”, який її погляд на найважливіші справи суспільного життя.

Ідеологія ДКО

Ідеологія нашої організації складається з вісьмох “тез”, це значить з вісьмох головних думок на такі справи, як наш національно-політичний ідеал, релігія і Церква, родина, виховання, господарство тощо. Пригляньмося їм по черзі.

I. Перша і головна теза нашої організації звучить:

Найвищим своїм наказом вважаємо працю в тому напрямі, щоби Українська Нація заняла належне їй місце побіч усіх інших культурних націй світу.

Що говорить ця теза, хіба не треба довго пояснювати. Кожна свідома українка знає, яка остаточна й найвища ціль наших змагань. До тієї цілі йдемо вже від довгих літ і всі наші труди й жертви спрямовані до неї. Ми хочемо, щоб Український Нарід заняв таке місце в світі, яке йому належить, себто щоби він був рівноправний з іншими народами, щоби він мав ті самі культурні, господарські й політичні права та вольності, якими користуються на своїй землі поляки, чехи, німці, французи і інші. Всі вони, як Вам відомо, мають свої школи, свій суд, свій уряд, своє військо; по школах і по урядах скрізь панує своя мова; урядниками, вчителями і суддями є свої люди; народ користує з багатств своєї землі. Навіть бідні і малі народи самі собою управляють, мають свою владу й живуть у власній державі. Ми хочемо, щоб і Український Нарід, що має стару культуру, славне історичне минуле, який заселює найбагатші землі в Європі, та є одним із найчисленіших народів світу, щоб і наш Український Нарід не був наймитом у сусідів, але став господарем на власній землі та засів — як каже наш поет Франко — “у народів вольних колі”.

Працю для здійснення того національного ідеалу вважаємо не тільки своїм обов’язком, але й найвищим наказом, себто ми хочемо з усіх сил і цілою душею служити Батьківщині і цій службі, як найважливішій справі у нашому житті.

ті, ми підпорядковуємо всі інші справи, ми готові навіть віддати для Батьківщини життя своє і своїх дітей.

“Дружина Княгині Ольги” гуртує українське жіноцтво, яке хоче віддати свої сили Батьківщині і стати на службу Нації.

П. Друга теза нашої організації, себто друга точка нашого національного “вірую” каже:

Для самовизначення Нації необхідна кристалізація ідеологічних і політичних прямувань не лише мужчин, але й жінок та участь жіноцтва у ролі співрішального і співвідповідального чинника у національному житті.

Тому змагаємо до моральної і фізичної тугости української жінки шляхом її політичного освідомлення, піднесення її культурно-освітнього й економічного рівня, шляхом боротьби за зовнішні умовини її розвитку та опіки над її здоров'ям.

Що воно значить.

“Дружина Княгині Ольги” обстоює засаду жіночої рівноправності в національному і політичному житті. Наша організація стоїть на становищі, що роля жінки в державі не менша, як роля чоловіка і що неможливо здійснити Національний Ідеал, як довго українське жіноцтво не бере активної участі в національному житті, як довго воно не рішає про народні справи, як довго воно не почувається до громадянських обов'язків і до відповідальності за долю Народу.

Минули вже давно ті часи, коли жіноче життя обмежувалося тільки до хатньої роботи і плекання дітей: сьогодні мусить кожна жінка цікавитися цілим суспільним життям і всіма його проявами. Жіноцтво — це половина Нації, і без свідомого патріотичного жіноцтва не може бути добра в народі. Не тільки родина потребує материнського серця, не тільки діти потребують маминої опіки, не тільки господарка потребує жінки-господині. Так само і цілий нарід, ціла суспільність, ціла держава потребує жіночих запопадливих рук, жіночого розуміння добра і краси.

Але, щоби жінка могла стати чинником так само важним у національному житті, як чоловік, щоби загал прислухувався до голосу жінки, щоби вона могла мати належний вплив на всі громадсько-політичні справи, вона мусить бути зорганізована, сильна тілом і душею, господарськи незалежна, вона мусить мати громадянсько-політичне вироблення та брати живу участь у всіх культурно-освітніх, гос-

подарських і політичних змаганнях свого Народу. Тому ДКО одним із головних своїх завдань, вважає піднесення здоров'я, освіти і господарської культури українського жіноцтва, вибороти йому належне значіння у родинному і громадянському житті та зробити з нього свідомих, характерних ідейних громадян.

III. Третя теза говорить про відношення ДКО до релігії і Церкви.

Вона звучить так: Визнаємо велике значіння релігії, як одного з найглибших виявів людського духа, і велику роль Церкви, як морального і державно-творчого чинника, що зберігає і розвиває етичні і культурні цінності народньої душі.

Приймаючи засади християнської віри і цивілізації в основу духового розвитку Нації і вважаючи ідеальним станом релігійну єдність Нації, обстоюємо вимоги релігійної толеранції та протиставляємося релігійним роздорам внутрі Нації.

Обстоюємо засаду, що між духовенством і народом повинна бути якнайтісніша національна і духовна єдність.

Як бачимо, наша організація ставить дуже високо релігію і Церкву. Церква — це для нас моральна остога і національна твердиня, якої ми мусимо боронити, якій ми мусимо бути вірні.

Наш народ здавен-давна розумів велике значіння релігії і Церкви — наш народ здавна був релігійний і є ним досі. І всякі спроби відірвати його від Церкви стрічалися повсякчас з однозгідним спротивом мас. Так в XVI столітті наші церковні братства врятували нас від польської латинізації, так колись наші козаки боролися за православну віру з турками й поляками, так тепер на Придніпрянській Україні, незважаючи на безбожницькі зусилля большевиків, український народ таки заповнює рідні церкви, так тепер на Холмщині, хоч валять і палять народові церкви, народ таки обстоює свою прадідівську віру. І ми будемо і мусимо боронити тієї нашої Церкви, бо Церква повсякчас тісно була зв'язана з життям народу — перші наші культурні просвітителі-провідники, тут у Галичині, вийшли з духовних священничих кругів.

А вже передовсім жінки мусять дорожити Церквою, бо християнська Церква піднесла значіння жінки, як людини, з пониження, в якому була вона в поганських часах.

Будемо поборювати усі спроби безбожництва серед нашого народу й п'ятнувати ренегатство-відступлення від рідної Церкви на сторону пануючої, сильнішої — ради хліба, почестей ради і гроша марного.

В цій третій тезі стверджується теж, що ціла українська духовна культура спирається на засадах християнської віри, бо — як відомо — всі ми християни, хоч частина народу (в Галичині і на Підкарпатті) — греко-католики, а більша частина православна (на Великій Україні, на Волині).

Беручи під увагу, що релігійна боротьба ослаблює нарід, та що вона спричинила в минулому нашому народові великі шкоди, наша організація протривить всяким релігійним роздорам між обома українськими національними Церквами, греко-католицькою і православною. Наша організація обстоює теж думку, що між духовенством і народом повинна бути національна і духовна єдність, себто, що священство повинно брати участь у національних змаганнях, повинно йти з народом і працювати для народу, а громадянство повинно відноситися до душпастирів з пошаною і любов'ю.

IV. Четверта теза висловлює становище ДКО до родини та до ролі, яку в родині відіграє жінка: Родину вважаємо основною ідеологічною і суспільною клітиною народного організму, що від її фізичного й морального здоровля залежить, тугість всієї Нації, зокрема, нових поколінь і мораль суспільности.

Особливу ролю в родині признаємо жінці, як творцеві духового життя родини і першій виховниці Нації. Тому домагаємося, щоби становище жінки в родині відповідало висоті її завдання, та вартості її праці.

Ніхто хіба, так як жінка, не розуміє значіння родини. Родина — це ж найближчий, найтісніший круг діяльності кожної жінки, а яка родина, така й ціла нація, бо нація складається з родин. Отже, щоб нація була сильна, мусить і родина бути сильною фізично і морально, а це все залежить від жінки-матері. Вона духовий творець життя родини, перша виховнича молодого покоління. Не можна підкопувати значіння родини, бо тим самим підкопуємо цілу націю.

Ні, наша українська жінка мусить улаштувати власне життя в родині, вставити його в круг суспільности й розвивати в ньому діяльність в користь народу — мусить перещі-

пити духа домашнього огнища у світ, який, на жаль, часто є противенством дому.

Але за те велике завдання мусить і становище жінки в родині бути високе, і пошана відповідна, й оцінка її праці належить їй не лише від членів родини, але й від цілого громадянства. Культ матері мусимо обходити як велике національне свято.

Отже, бачимо, що наша організація дуже високо цінить родину, як підставу суспільного ладу і ставить дуже високо післанництво жінки, як матері і виховниці. Разом з тим, наша організація хоче піднести пошану до жінки-матері, домагається належної оцінки її праці та рівних прав із батьком.

V. П'ята точка ідеології ДКО відноситься до справ духової культури і виховання молодого покоління:

Хочемо будити і розвивати духові цінності Нації, а саме історичну традицію, національну культуру, народню творчість, все, що в'яже українську сучасність з минулим Нації й дає підстави до вдержання її серед теперішнього лихоліття та могутнього розвитку в майбутньому.

Виховання нових поколінь мусить мати на оці великі історичні завдання Нації. Найдбайливішою опікою треба оточити українську дітвору і молодь, запевнюючи кожній українській дитині вільний і всесторонній розвиток її духових і фізичних сил.

Жінка мусить стояти на *сторожі духових здобутків народу*. Мусить зберігати і плекати культ-пошану родинних чи національних споминів, те, що називаємо традицією. Мусить зберігати культ народніх героїв, народніх свят, звичаїв, обрядів. Мусить стерегти чистоти мови й пошанування її в родиннім, товариській і публичнім житті. Мусить дбати про заховання народньої ноші, народнього мистецтва, бо вони творять характер нації, а затративши їх, затрачуємо своєрідну національну ціху. А наша народня творчість така багата, як у ніякого іншого народу в світі.

Але до обов'язків громадянки-жінки належить теж відтворювати нові цінності, а з них найважливішою: творити нових людей, свідомих національно, відроджених душевно, таких, що стоять на справді високім щаблі умової, моральної і національної культури. Жінка мусить цікавитися усіма сучасними питаннями в ділянці виховання дітвори й молоді — від дитячих садків починаючи, через всенародні школи, аж до найвищих, а це тим більше, що це виховання

і навчання лежить у руках посторонніх, часто ворожих нам чинників. Жінки мусять зацікавитися, хто і в якому дусі веде науку в їх школі, чи зберігають у ній права нашої мови, з яких книжок вчиться наша молодь, а якщо побачать, що шкільне навчання і виховання ломить душу їх дітей, відчужує їх від свого, а той вчить тим своїм нехтувати — в таких випадках, повинні забрати голос і запро-тестувати там, де треба. Голос жіноцтва-матерей, масовий, рішучий протест проти погубних для нас розпорядків влади чи самоволі місцевих шкільних чинників, може мати іноді більший успіх, ніж інтерпеляції послів у парламенті.

Справи виховання-шкільництва повинні жінки обговорювати на своїх сходах дуже основно: які тепер школи, куди б спрямувати сина чи доню по скінченні сільської школи, які фахові: ремісничі чи промислові школи для дівчат і хлопців повстали тепер у нас, чого там у — усе те повинна знати жінка-громадянка, повинна подбати про вищу освіту для своєї дитини, щоб дати їй хліб у руки, вивести її, як то кажуть, у люди, щоб приростали українському народові нові, свідомі, життєздатні одиниці.

Та попри духовий всесторонній розвиток дитини, треба теж подбати і про її фізично-тілесне виховання. Тут потрібне жінці знання гігієни — про все те, що шкодить, а що пособляє розвиткові сил і здоров'я, як і що треба їсти, як одягатися, як жити, щоб мати змогу удержати ціле життя, цей найцінніший скарб людини, здоров'я. А відома річ: у здоровому тілі й дух здоровий живе. І тільки фізично здоровий нарід може видати героїв — людей чину.

Так, отже, ДКО присвятить пильну увагу всім справам національної культури й виховання.

VI. Шоста теза говорить про те, як повинен виглядати суспільний лад.

Вона звучить: Суспільно-політичний лад спираємо на двох головних засадах: свободи і авторитету.

Обстоюємо засаду виборности й відповідальности про-воду; активної і рішальної участі найширших шарів Нації у політичному житті; забезпечення всіх прав людини і громадянина, при обов'язку кожного, в міру сил і засобів, помагати здійснювати основні завдання Нації.

Рівночасно признаємо конечність сильного і авторитетного проводу та послуху йому.

Що це значить.

ДКО хоче, щоб українська Нація була сильна і об'єднана. Це зможе статися не скорше, як запанує між нами здоровий і справедливий суспільний лад. Тому ДКО обстоює такі засади:

Кожний український громадянин має обов'язки супроти Нації, але має також і права. Обов'язком є працювати з усіх сил для добра загалу, жертвуючи для Батьківщини своїм трудом і грошем, а в разі потреби здоров'ям і життям. Одним з найбільших обов'язків українського громадянина вважаємо обов'язок дисципліни і послуху: треба безоглядно слухати приказів правно-установленої української влади. Бо як довго не навчимося слухати приказів власного проводу, так довго будемо мусіти слухати приказів чужинців.

Але український громадянин має не тільки обов'язки. Він має також і права. Нація забезпечує йому свободне, особисте життя, пошану людської гідності, всі права людини і громадянина. Та найважливішим правом кожної українки, кожного українця — це забирати голос у суспільно-політичних справах, співірашати про долю Нації. Кожна українська людина має бути рівна перед законом, кожній українській людині, без уваги на її походження, повинна бути відкрита дорога до найвищих становищ. Кожний український громадянин і громадянка вибирають національний провід, контролюють його діяльність і цей виборний провід є відповідальним перед народом.

Ось як уявляємо собі справедливий суспільний порядок, побудований на засадах народовластя, відповідальності і дисципліни.

Ті засади, за які будемо боротися у загальнонаціональному житті, застосує ДКО також у своїй внутрішній організації. Сполучуємо у нашій праці строгу дисципліну із широкою громадянською свободою і індивідуальною ініціативою.

VII. У сьомій тезі говориться про господарські справи:

Основою добробуту Нації вважаємо працю, яка є суспільним обов'язком і правом кожної української людини.

Домагаємося збереження засад суспільної справедливості та забезпечення працюючим верствам народу належного користування продуктами праці.

В суспільно-господарських справах визнаємо засаду національного солідаризму всіх верств Нації та підпорядкування всіх особистих і групових та станових інтересів інтересам Нації.

Розбудова народнього господарства повинна змагати до господарської незалежності Нації.

ДКО змагає до того, щоб український нарід, якого економічно використовують, та коштом якого живуть і збагачуються чужинці, став під господарським оглядом незалежним і багатим. До тієї цілі думаємо дійти шляхом виконання гасла: “свій до свого по своє”, шляхом розбудови рідного промислу, ремесла, купецтва та кооперації. Особливо кооперація, що є висловом самочинної організації народу, творить його багатство, бо зберігає народній гріш між своїми, вчить власними силами заспокоювати свої потреби, а дрібними ощадностями усіх членів суспільства, підпорядкованих солідарно одній ідеї, ставить величаву народню будівлю. Тут відкривається велике поле праці для жіноцтва, бо через руки жінки-газдині, що орудує грошем, на заспокоєння потреб домашнього господарства, переходить більшість гроша на домашні закупи і вона найбільше може причинитися до здійснення клича: “свій до свого”.

Кожна людина, якщо хоче жити, має обов'язок працювати, але кожна має теж право на працю. ДКО високо цінить працю у всіх родах, бо праця виявляє здібності одиниці, забезпечує її існування, підносить народній добробут і загальнолюд[ський] поступ. Кожна працююча людина повинна дістати за свій труд відповідну винагороду: селянинові належить забезпечення землею, а робітникам фізичним і умовим належна платня. Особливою опікою оточує ДКО працюючу жінку, бо вважає заробітну працю жінки необхідну не тільки для забезпечення її існування та існування її родини, але теж для добра загалу.

Рівночасно ДКО вимагає, щоб усі суспільні верстви, понад свої вузькі станові інтереси ставили інтереси Нації та їм підпорядковувалися. Всі соціальні непорозуміння між українськими клясами й станами мусять бути полагоджувані з погляду інтересу цілоти Нації.

Вкінці остання, восьма теза устійнює етичні засади, якими треба кермуватися у громадянському житті: На Українську Націю дивимосся, як на велику сім'ю-спільноту, і тому кермуємося найглибшою пошаною до української людини, її гідности і свободи. Будемо ширити засади взаємної терпимости і льюальности внутрі громадянства та плекати почуття єдности та солідарности всіх членів Нації.

Від усіх українців вимагаємо характерности, витривалости в праці, відданости національній Справі, непохитного зберігання національної честі.

Будемо поборювати всі вчинки, що суперечать достоїнству Нації.

Український Народ — це одна велика сім'я-родина, яку лучать спомини великого минулого, сувора дійсність сучасности, мрії на краще майбутнє. І тут саме безмежна ділянка моральних впливів жінки-Українки. Жінка якраз повинна працювати над створенням таких умовин, що скрипили би моральні відносини поміж людьми, відносини, оперті на характерності, правді, взаємній щирості, терпимості, через що життя стане простішим, сердечнішим, легшим. Жінка мусить протиставитися насильству, нетерпимости поміж земляками, змагати до єдности й згоди в народі. Жінка мусить працювати над витворенням чесної публичної опінії, яка осуджувала б кожне безправство, надужиття довір'я, лицемірство, бандитизм, зраду національну чи релігійну. Жінка мусить стояти на сторожі не йно національних прав, але й національної честі. Це надзвичайно важна річ у часах, які переживаємо. Честь нашого народу як часто тепер загрожена! Збереження прав рідної Церкви, рідної мови, рідної школи мусить бути обов'язком кожного члена нації — але збереження національної гідности, перш за все, обов'язком жіноцтва. Там, де вагається чоловік-мужчина, де розум міряє, що вибрати: хвиливу матеріальну користь, чи довготривалу боротьбу, жінка своїм, вродженим їй, інстинктом-почуттям, повинна переважити рішення на сторону, по якій лежить народня честь. Врятувати її в дану хвиливу це вартніше, ніж здобути кільканадцять посад для наших людей чи невеличку грошеву допомогу для установи.

Громадянський наш обов'язок у теперішню хвиливу: йти невпинно вперед через незамітну на вид працю, через дрібні зусилля, бо вони це творять підложжя для майбутніх геройських вчинків, для великих зривів. А прийде відповідна хвиля — зродиться і геройство, яке тим більше заважить на долі народу, чим більше одиниць піддержить його, зрозуміє і використає для добра загалу.

Ось так перейшли ми усі тези-точки, що освічують обличчя нової нашої організації. Кожна українська жінка, яка погоджується з цими основними думками, може стати членом "Дружини", може приєднатись до нашого гурту.

Назва нашої організації

Назвали ми нашу організацію “Дружина Княгині Ольги”, щоб у річницю 950-ліття хрещення Руси звеличати пам'ять тієї, про яку пише Нестор, найстарший наш історик-літописець: “Вона була предтечею-вістункою християнської землі, як денниця перед сонцем і як зірка перед досвітом, вона сяяла як місяць в ночі. Вони перша увійшли в царство небесне від Руси, і славлять її сини руські, як начальницю, бо і по смерті молять вона Бога за Русь”.

Та не тільки як святу, як першу християнську княгиню на київському престолі величаємо ми Ольгу — вона теж як володарка, опікунка свого сина Святослава, займає поважне місце в історії України. Заслуга її в тому, що сильною рукою тримала в ладі молоду державу, не втративши нічого з того, що передав їй чоловік, князь Ігор — протиповніла спадщину новими здобутками, встелила синові до рогу до слави.

Замітний теж у неї дипломатичний хист, себто хист вести зручно політику. Ольга — це перша княгиня на київському престолі, що входить у зв'язки зі Західньою Європою — а саме в році 959 висилає посольство до тодішнього римського цісаря Оттона I — в якій цілі, не знаємо певно — але вже сам факт свідчить добре про політичну далекозорість Ольги.

І вона, Ольга, мабуть теж перша Українка, що відважилися вийти поза межі України. В році 957 відбула подорож до самого Царгороду з великим почотом. Було в неї 12 придворних дам, 18 служниць, 22 послів, 42 купців, 12 перекладчиків і ще інша служба. Приймали її в Царгороді з почетом, бо повне гідности поведення княгині й її розум будили в могутніх візантійських імператорів пошану до неї — а може й страх. Рішучість і достоїнство поневолюють і чужинців.

І ось, під покровом цієї великої святої володарки, починаємо ми, жінки, свою роботу. Хочемо йти її слідами: бути святыми серцем, сильні душею, далекозорі умом.

Які справи входять в круг діяльності ДКО

Та спитаєте: що можемо робити у цій нашій новій організації? Відповідаємо: все, що підходить під пояснені вже Вам основні тези, усе, що може нас наблизити до здійснення Національного Ідеалу, та до переведення в життя головних думок нашої ідеології.

І так, по думці першої, тези боремося всіми законними засобами за культурні, господарські і політичні права Українського Народу, боронимо його перед усіми небезпеками і наступами ворожих сил, вносимо протести й скарги проти зловживання влади, проти нехтування наших прав. Інформуємо світ, зокрема міжнародні жіночі кола, про положення і змагання Українського Народу. Поширюємо скрізь нашу ідеологію та приєднуємо нашій організації якнайбільше членів і прихильників.

По думці другої тези, змагаємо до національно-політичного усвідомлення українського жіноцтва, та до піднесення його культурно-освітнього, економічного і гігієнічного стану, шляхом власних видавництв і преси, викладів, сходин з рефератами на суспільні, освітні, господарські та всякі інші теми, що ворущають життя громадянства. Уладжуємо різного роду теоретичні та практичні курси для членів: читальні, бібліотеки, товариські імпрези, самоосвітні гуртки, спільне читання, театральні вистави, концерти та фестини. Ведемо боротьбу зі суспільними язвами, як: проституція, алкоголізм, нікоти́нізм. Плекаємо й пропагуємо між жіноцтвом засади гігієни й фізичного виховання. Вишколюємо кадри організаторок і інструкторок ДКО. Стоїмо на сторожі жіночої рівноправності, беремо живу участь в національному житті, у всіх українських національних установах і товариствах, стараємося, щоб жіноцтво входило теж до проводу наших національних установ, та проявляло в них хосенну діяльність. Якщо цього вимагає наш національний інтерес, беремо активну участь у виборах громадських і соймових, ставимо своїх кандидаток, щоб через них боронити національних прав і проводити в громадських, чи в парла́менті, правильну політику. Стараємося, взагалі, мати якнайбільший вплив на ціле наше національне політичне життя і повести його так, як це на казує нам національне добро і національна честь.

Згідно з третьою тезою боронимо нашу Церкву і наш обряд, опікуємося церквами і гуртуємо при них усе місцеве жіноцтво, особливо там, де вже вкрадається відступництво від рідної віри. Беремо участь у релігійних святах (наприклад, тепер, з приводу ювілею хрещення України). Протестуємо проти кривд, заподіяних нашій Церкві (напр., з нагоди подій на Волині й Холмщині).

На підставі четвертої тези улаштуємо відчити про значіння родини, про обов'язки й права батьків, про родинне

виховання, про ролю жінки в родині. Улаштовуємо свята матері і стараємося піднести повагу і значіння жінки-матері.

По думці п'ятої тези, улаштовуємо національні свята в пам'ять наших заслужених людей, чи великих історичних подій, збірні прогульки до музеїв і до пам'ятних наших історичних місцевостей, Зеленосвяткові походи на могили наших борців, літературні вечори, вечорі народньої ноші і народніх звичаїв (колядок, щедрівок, гагілки, спільну просфору і свячене і т. ін.). Улаштовуємо виклади з ділянки дошкільного і шкільного виховання, опікуємося дітворою і молоддю. І багато ще дечого іншого можемо робити, що підсунуть нам події дня, і що пособляє розвиткові духової культури.

По думці шостої тези, ширимо серед громадянства, зокрема, серед членів ДКО, засади правопорядку, опертого на свободі і дисципліні; виконуємо докладно всі свої громадянські обов'язки; стараємося, щоби наша організація була зразком ладу, обов'язковости і патріотизму. Протиставимосся спробам відсунути народні маси від впливу на політику.

На підставі сьомої тези, переводимо в життя клич: "свій до свого по своє", плекаємо і пропагуємо розвиток рідного промислу, улаштовуємо прогульки до наших фабрик і промислових заведень, ведемо бюро праці для жінок, беремо в опіку працюючу жінку.

На підставі восьмої тези, любов'ю і терпимістю обнимаємо цілу українську родину — еднаємо роз'єднаних, піддержуємо віру у батьків, братів, синів наших, щоб не попав народ у розпуку, бо тільки вірою і гартом душі здобудемо свободу Батьківщині.

ДКО — це політична організація

Бачите, яка широка програма нашої організації, яка велика перед нами ціль. Досі українське жіноцтво ще не мало організації, яка дала би йому змогу вести таку широку, різноманітну діяльність, як це може відбутися в рямцях "Дружини Княгині Ольги". Мало, щоправда, українське жіноцтво своє Товариство "Союз Українок", яке вело дуже корисну працю і до якого наші жінки були дуже прив'язані, але це було статутове товариство, себто ціла його діяльність була обмежена статутом і дуже строгим законом про стоваришення. І хоч це Товариство не робило нічого шкідливого ні небезпечного, хоч як воно старалося притримуватися постанов статуту і закону, проте влада його розв'язала під за-

кидом, що будім-то “Союз Українок” робить політику, а статутівому товариству політики робити не вільно. Такий закид і така доля не можуть зустрінути “Дружини Княгині Ольги”, бо вона не є статутівим товариством, але політичною організацією, яка не вимагає ні статуту, ні затвердження влади і якої за політику розв’язати не можна, бо на це вона й є політичною, щоб могла займатися політикою, щоб могла боронити прав Українського Народу.

Але може дехто з Вас скаже, що жінці до політики мішатися не треба, що їй не треба належати до політичної організації. А ми Вам на це скажемо, що як довго жінки не беруть участі у політичному житті, так довго вони не можуть бути рівнорядними громадянками, так довго вони не можуть мати впливу в національному житті. Бо політика — це є цілість нашого громадянського життя, політика порядкує цілим народнім життям, політика — це є ті закони, під якими живемо й яким мусимо підпорядковуватися, політика це є податки й військо, школа, земельні закони, і коршма в селі, і навіть ті плоти, які казали Вам білити — все це політика. Коли Ви хочете, щоби школа, в якій вчиться Ваша дитина, була українська — то це політика; і коли Ви хочете купити землю з парцеляції панських посідостей, це також — політика; і щоб ексектор не забирав останньої корови зі стайні за податок, це також — політика. Всі ці справи обходять жінок, не менше як мужчин, усіми ними мусять жінки цікавитися, і тому їм тікати від політики не вільно.

І ще треба сказати, що “Дружина Княгині Ольги” — це не є жадна партія, що роз’єднує народ. Ми Вам вияснили ідеологію нашої організації, Ви бачили, що ми хочемо єдності і згоди, хочемо служити нашому Народові, хочемо виховати себе на свідомих громадянок і тільки на те ми вступаємо в члени “Дружини”.

Але може найдуться й такі між Вами, що хоч їм подобається наша організація, проте вони будуть боятися до неї належати, щоб не наразитися на якісь неприємности з боку влади. Отже, всім треба вияснити, що наша організація є легальна, що вона змагає до здійснення своїх завдань тільки законними способами, що кожна громадянка і кожний громадянин держави мають право на основі конституції належати до такої легальної політичної організації, і з цього не може бути для нікого ніякого переслідування.

* * *

А тепер, Шановні Громадянки, ми звертаємося до Вас з гарячим закликком: вступайте в члени нашої організації, ставайте з нами до спільної праці для добра Батьківщини. Власне, в моменті великого суму і жалоби, яка вкрила українське жіноцтво після розв'язання "Союзу Українок", коли українське жіноцтво залишилося немов беззахисне, без власної хати, без власного товариства, приходять до нас зі Львова радісна вістка про створення "Дружини Княгині Ольги".

Не сидіти нам даром, коли український нарід переживає важке лихоліття, бо грізна хвиля вимагає активності всіх живих сил Нації. Гуртуймося всі в "Дружині Княгині Ольги" і даймо доказ, що дух Княгині Ольги віджив серед жіноцтва і веде нас правильним шляхом до Великої Меті.

Без підпису.

ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 105, арк. 20-24. Машинопис.

“ПРОТИ ПАРТІЙНИЦТВА”

Згідно з постановами арт. 27 пресового закону прошу помістити слідуюче спростування неправдивих відомостей, поданих у "Новому Часі" з дня 3 грудня 1938 р. у статті "Проти партійництва".

1. Неправда, що я веду яку-небудь акцію, що має на меті втягнути українське жіноцтво в партійницьку боротьбу, яка розкладає єдність нації та що я, надуживаючи велике ім'я княгині Ольги, стараюся втягнути українське жіноцтво до політичної організації, яка може звестися до звичайної партійної гризні.

2. Неправда, що я співпрацюю з партіями, знаними зі своєї розкладової роботи.

3. Неправда, що я не стою на національному становищі.

4. Неправда, що я займала в "Союзі Українок" становище, відгороджуюче українське жіноцтво від праці в інших національних товариствах та що по розв'язанні "Союзу Українок" я давала жіноцтву інструкції не працювати в інших товариствах.

5. Неправда, немов би повищі твердження були резолюціями Філії СУ в Коломиї та що ця Філія поставилася

негативно до мене, як до політичної діячки і як голови “Союзу Українок”.

Зате правдивий такий фактичний стан річей:

1. В цілій моїй довголітній політичній діяльності я зберігала завсіди засаду надрядности інтересів національних над партійними і від усякої партійницької боротьби стояла завсіди здалека. Працюючи над політичним освідомленням і політичною активізацією жіноцтва, я ніколи не мала наміру і фактично не втягала його до партійної гризні, навпаки, я завсіди підкреслювала справу консолідації національних сил, як найважливіше завдання українського жіноцтва в політичному житті.

2. Визнаючи потребу, а то й необхідність спільного українського фронту в загальнонаціональних справах, я співпрацювала з усіма і тільки з тими українськими партіями, що стоять на незалежницькому і суто національному ґрунті.

3. Твердження, що я не стою на національному становищі, є не тільки неправдиве, але й у найвищому степені для мене кривдяче. Ціла моя дотеперішня громадянська діяльність, і в жіночому русі, і в політичній ділянці, зокрема на міжнародньому терені, — опрокидує таке твердження.

4. Як голова “Союзу Українок” я завсіди вимагала від жіноцтва активної праці також і в інших національних товариствах. По розв’язанні “Союзу Українок” я не давала жіноцтву ніяких інструкцій не працювати в інших товариствах, одначе разом з цілим Головним Виділом СУ я займала становище, що праця в загальних товариствах, згл. жіночій секції в тих товариствах, не заступлять окремої жіночої організації.

5. Поміщена в “Ділі” заява Філії СУ в Коломиї та спростування тої ж Філії, оголошене в ч. 19. “Нового Часу” з 28. І. ц. р., доказують, що повищі неправдиві твердження не є твердженнями Філії СУ в Коломиї та що вона ніколи негативного становища до мене, як до політичної діячки і як голови СУ не займала.

Підписана заявляє готовність покрити кошти цього спростування, якщо воно перейде подвійний об’єм спростованої статті.

Мілена Рудницька.

ВЕЛИКОДНІ ЛИСТИ

До чеських матерей

Ще недавно, ще рік, ще півроку тому, ми гляділи на Вас з пошаною і заздощами: Ви мали свою державу, державу з високою духовою і матеріальною культурою, з добрим ім'ям у світі, з внутрішнім ладом і правопорядком. У переломових часах, коли після Світової Війни формувалася нова Європа, Бог дав Вам великого провідника, що забезпечив чеському народові не тільки умовини свободного державного розвитку, але й панування над словаками та одною віткою українців. Ви були вільні, багаті, щасливі.

Сьогодні Ви найнещасливіші, найнужденіші з усіх матерей на світі: Ви мусите соромитися синів своїх. І годі навіть сказати, які почування беруть верх у наших серцях, коли ми думаємо про Вас: легковажне співчуття, чи погорда і відраза.

Що Ви зробили продовж двадцяти літ з усім добром, яке дістали у свої руки, Ви — матері народу? Яка — ради Бога! — атмосфера панувала у Ваших родин, у цілому чеському громадянстві? Грубий матеріалізм, безідейність, вигідне й легке життя — ось які були Ваші ідеали...

І тому, що Ви вище ставили земні достатки, ніж честь і достоїнство нації, тому що Ви любили більше мир і вигоду, ніж волю і незалежність, Ви втратили все і сьогодні Ви мусите дивитися, як діти Ваші через одну ніч стали рабами німців, а Ваш гарний і багатий край — кольонією безсердечного сусіда.

Перед Вами невимовно важкий шлях — шлях поневоленої нації. Ви перейдете ціле пекло неволі, щоденних принижень і упокорень, коли Ваші п'ястуки затискатимуться у безсилій люті і коли Ви битимете головою об мур в почутті нестерпного сорому за поганьблення нації. З розпукою в серці Ви будете глядіти, як тіло Вашого народу розкладають чужі агентури, як вони ломлять душі і спідлюють характери дітей Ваших. День-у-день Ви їстимете гіркий хліб неволі і може тоді, серед мук і страждань, Ви зрозумієте, в чому лежала Ваша головна провина:

Не сміли чеські матері допустити до того, щоб у народі, навіть у найважчих хвилинах, навіть, здавалося б, у безвихідних ситуаціях зродилася думка, що все втрачене, що всякий спротив не має змислу, що краще піти на торги з

ворогом і на нікчемні упокорення, ніж на відверту боротьбу. Бо навіть у найтяжчих ситуаціях нарід має один вихід: програти з честю і тим самим з моральним завдатком на нову перемогу.

Коли Ви все це зрозумієте і коли Ви зумієте вщепити в серця синів Ваших любов батьківщини, сильнішу ніж смерть, тоді і Вас чекає ще свято Воскресення. Христос Воскрес!

До німецького жіноцтва

Я хотіла би знати, що діялося у Ваших серцях в той історичний день 15 березня 1939 року, коли німецькі війська вмашерували до Праги і вождь Вашого народу приїхав на Градчин, щоби задокументувати перед цілим світом, що він тут пан і володар. Я хотіла би глянути углиб Ваших сумлінь і вміти читати найтайніші Ваші думки.

Невже Ваші душі переповнював тоді тільки тріумф, лише радість і гордість перемоги? Чи під шкаралущею захоплення і подиву для фюрера, під грубою верствою патріотичних фраз, схоплених з радія і преси, — в Вас не будилися ніякі важкі рефлексії, чи не мали Ви почуття, що тут не все в порядку, що вся ця чеська історія це *faux pas** німецької політики? І чи у Вашому захопленні не було ні крихітки... сорому? Адже жінки мають ніжніші сумління, тонше вичуття пристойности, ніж мужчини, і в переломових хвилинах інтуїція з непомильною певністю каже їм: це зло, це гріх, цього не слід робити...

Подумайте тільки:

Не у тому річ, що німці зламали слово, що вони не дотримали зобов'язань, що вони вивели в поле англійців і французів.

І не у тому навіть, що Ваші чоловіки відібрали чехам найцінніший скарб: їх незалежність, хоч цього не вимагала ні воля ні честь німецького народу.

І певне те для Вас дрібниця, що, коли Ви раділи, тоді серед далеких, снігом завіяних верхів, геройський нарід у нерівній, безвиглядній боротьбі проливав свою кров.

Отже не в тому річ, що німці не дотримали слова супроти одних, що зрадили других, завели надії третих. І до речі, коли маємо бути докладні, то треба ствердити, що супроти "цих третіх" німці ніколи ніяких зобов'язань не взяли, ніяких офіційних приречень чи декларацій не скла-

* Хибний крок (фр.).

дали. Вигравали український атут, як довго це їм було потрібне, а що наївні люди вірили і манили себе — це їхня річ... Пощо німцям потрібна сьогодні вузька гориста стежка без одної залізничної лінії, без одної автостради, коли перед ними відкрився широкий, вигідний мадярський шлях?..

Все це ми прекрасно розуміємо і не те я мала на думці, коли питалася Вас, чи Вам не сором.

Бачите, у чому річ. Націонал-соціалістична Німеччина зрадила не нас, чи чехів, чи західні держави, але зрадила себе, зрадила свою ідею. Цією ідеєю був принцип національний, етнографічний, расистівський — засада самовизначення народів.

В одній з своїх перших промов, виголошених у райхстагу, Гітлер говорив про полум'яну любов батьківщини, яка є основою пошани інших народів і висловив “з найглибшого серця” охоту жити з ними у згоді...

І можна було різно ставитися до націонал-соціалістичної доктрини і режиму, але не можна було заперечити, що в тому є великий національний патос, внутрішня логіка і навіть якась своєрідна мораль.

Сьогодні нема вже ніякої ідеї, ніякої моралі, єсть тільки брутална сліпа сила... Плятформа самовизначення народів, яка давала Вашому фюрерові таку моральну силу, тепер обернулася проти Вас. І сьогодні майже весь світ найшовся у протинімецькому бльоку. Порівняйте міжнародне положення Німеччини з-перед 15 березня, коли фюрер пертрактував з Англією і Францією, коли він мав змогу поладнати справу колоній і немов дістав вільну руку для порядкування Сходу Європи — з сьогоднішнім, а тоді зрозумієте, що анексія Чехії це був фальшивий крок німецької політики, який скорше чи пізніше страшенно на ній пімститься.

Я рада би знати, чи Ви здаєте собі з цього справу? Чи маєте Ви ще стільки моральної сили, щоби бодай у глибині сумління осуджувати неправду й насильство? Христос Воскрес!

До землячок в краю і на чужині

Бачу Вас, землячки, як зустрічаєте цьогорічний Великдень якісь інші, ніж у попередніх роках: скупчені в собі, поважні, суворі. Як же Ви дозріли у стражданнях останніх тижнів, як загартувалися під ударами долі, наскільки багатші Ви стали на досвід, наскільки бідніші на ілюзії!

Деякі з Вас мають якийсь утомлений, розчарований вигляд. Немов мандрівник, що у своїй довгій і важкій дорозі кріпився надією близького відпочинку, але нагло ця надія розвіялась як міраж.

Інші з Вас — у невтишимому смутку й жалобі, як мати, що поховала найменшу, найслабшу, і тому найулюбленішу дитину.

Всі Ви — горді на новий Пантеон. І всі стали немов твердіші, завзятіші.

Бо тверда була оця остання лекція, що її ми пережили, але як потрібна, яка повчальна! Вона примушує нас бачити речі такими, якими вони є в дійсності, а не такими, якими ми хотіли би їх мати. Вона каже нам усвідомити собі, які помилки були зроблені у державному будівництві, — бо ж останні події це тільки етап на шляху української нації. Горе нам, якщо й в майбутньому, коли будуть рішатися великі речі, повторимо ті самі помилки, що були зроблені в малому!

Отже не чужа ласка, не орієнтація на посторонні чинники, на уявлену чужу приязнь і допомогу — але внутрішня моральна сила народу є запорукою кращої долі.

І не сліпа адорація і смішне, негідне старої культурної нації наслідування чужих зразків, не рабська туга за новим паном — але самобутні, на українській традиції вирощені форми суспільного життя — ось основа нашої будівлі.

І не гасла нетерпимости супроти власних земляків, не монополь одного невідповідального гурта на патріотизм, на громадянську працю та на провід — але порозуміння усіх груп і організацій, усіх людей доброї волі, усіх, які хочуть лояльно з іншими співпрацювати — ось наказ історичного моменту.

Теперішні часи — це не часи на легке життя, ні на особисте затишне щастя. Це часи, в яких понад народами несеється подих історії, коли будяться найглибші джерела живучості нації і кожна суспільна збірнота стає вічна-віч з невблаганним питанням: що ти є варта?

І для нас, жінок, не час тепер замикатися в колі родинних радощів і турбот. І перед нами, кожною зокрема і всіма разом, стає грізний запит про нашу вартість.

Гляньмо в себе і обрахуймося з собою. Будьмо першусього впорядку самі з собою. Будьмо великодушні для всіх земляків, будьмо сильні на зовнішні удари. І, що найваж-

ніше: будьмо в наших зусиллях і в наших прямуваннях такі єдні, якими ми були недавно в болю і жалобі. Христос Воскрес!

До сестер по тому боці Карпат

Ви знаєте, Сестри, що я не зможу сказати Вам у тому листі того, що хотіла би; я не силі передати Вам на письмі почувань, якими переповнені для Вас наші серця.

І хоч як дуже прагну висловити Вам найважлишу потіху і найгарячішу подяку — я не маю змоги цього зробити.

Скажу Вам тільки одне: ми з Вами. Вашою жертвою Ви з'єдналися з цілим народом і ми відтепер нероздільні.

Не плачте, Сестри! Христос Воскрес!

Мілена Рудницька.

Жінка. — 1939. — 1 квітня. — Ч. 6-7.

ДВАДЦЯТИП'ЯТИЛІТТЯ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Продовж останнього місяця появилися в нашій і в цілій світовій пресі сотні статей з нагоди 25-ліття Світової Війни. Варта і нам, українському жіноцтву, цофнутися думкою 25 літ узад і усвідомити собі, якими зустріли нас історичні дні 1914 р. і якими ми є сьогодні, коли міжнародне напруження віщує це грізнішу хуртовину і коли ми находимося може напередодні ще далекосяжніших подій.

*

Український жіночий рух плыв перед чвертьстоліттям дуже вузьким і спокійним річищем, охоплюючи собою тільки невеличкі гуртки з-поміж жіноцтва інтелігентських кол. Організаційні рямці цього руху були дуже скромні: у Львові існувала “Жіноча Громада” (крім неї вже теж “Захоронка”, “Труд” і “Товариство опіки над слугами”), в кількох більших провінціальних містах (Станиславів, Стрий, Коломия, Бережани, Тернопіль) — льокальні жіночі товариства під різними назвами, яких діяльність обмежувалася здебільша до філянтропії і до товариських розваг. Але найслабшою сторінкою цих товариств було те, що кожне з них жило окремим життям, що вони не були з собою зв'язані, не мали одного керуючого центру.

У Львові був тоді гурт дуже ідейних і свідомих громадян-ок, в серцях яких кожна національна подія находила живий відгук. Хоч духова мати українського жіночого руху Наталія Кобринська відійшла була від активного громадянського життя і жила на самоті в Болехові, віддана літературно-видавничим плянам і працям, але Львів мав одиниці тієї міри, як пок. Марія Білецька, пок. Олімпія Лучаківська, пок. Євгенія Вергановська, Герміна Шухевичева, Константина Малицька, з молодших Олена Залізник, Дарія Старосольська, Ольга Гаморак і інші.

В останніх роках перед війною, коли то галицьке українство перероджується з етнографічної маси в новітню націю, оці громадянки-патріотки не тільки переживають цілим серцем усі важніші події українського суспільно-політичного життя, але й стараються брати в них активну участь, спішать з моральною і матеріальною поміччю скрізь, де тільки треба було жіночих рук і де жінка в тодішніх обставинах могла протиснутися.

На які труднощі натрапляла ще тоді участь жіноцтва в громадянському житті і як дивилися в нас на жінку, про те говорить такий епізод: Коли в грудні 1912 року відбувався у Львові т. зв. "з'їзд нотаблів", себто з'їзд найчільніших діячів усіх українських партій, який проголосив австрійську орієнтацію на випадок збройного конфлікту між Австрією і Росією тоді на саяю нарад не хотіли пустити жінок, бо — як аргументував пок. др. Володимир Бачинський — "нарада мусить мати діловий, поважний настрій" (Олена Степанів. Напередодні великих подій. Львів, 1930. Вид. "Червона Калина"). Отже тодішні наші політичні провідники думали, що вже сама пасивна участь жінок на нараді може закаламутити її поважний діловий характер... Навіть на довірочні студентські збори, де обговорювано потребу військового вишколу молоді, студенти не допускали товаришок.

А власне в цій справі, в передбачуванні грядучого воєнного конфлікту і в розумінні необхідности підготовки до нього, гурт українського передового жіноцтва виявив чи не більшу далекозорість від чоловіків. В грудні 1912 р. і в перших місяцях 1913 р. існував у Львові окремий жіночий комітет, що розвивав живу діяльність виключно під знаком підготовки до майбутньої війни. Душею цього комітету була Константина Малицька й Олена Степанівна. Навіть така

першорядної ваги справа, як збірка українського воєнного фонду вийшла з ініціативи цього ж жіночого комітету і ним була переведена. Яку велику політичну зрілість виявили львівські громадянки, про це свідчить такий факт: Резолюція "З'їзду нотаблів" з 7. XII. 1912 проголошувала австрофільську орієнтацію без ніяких застережень, але жінки на своїй нараді, що відбулася один тиждень пізніше, заявила за Австрією тільки під умовою, "як довго її інтереси згідні з інтересом українського народу і його національним достоїнством". Нехай що ці речі розуміли й робили тільки одиниці, але головна річ у тому, що такі одиниці з виробленим самостійницьким світоглядом, з ясною думкою про те, що український нарід мусить використати для своєї державницької справи воєнну шансу, вже між нашим жіноцтвом були. Між наймолодшим поколінням, серед дівчат, які щойно покинули шкільну лавку, найшлися такі, які переходили мілітарний вишкіл і готовились заздалегідь до майбутньої війни. Можна різно дивитись на питання участі жінок у війні зі зброєю в руці, але ніхто не може заперечити, що наші дівчата, які вступили до УСС, руководилися не тільки молодечею очайдушністю, але й гарячим патріотизмом і найвищою готовістю на жертви.

Але все це робили тільки одиниці. Загал українського жіноцтва, ціла міліонова сіра маса не тільки селянок, але й жінок освічених верств, була на жаль зовсім непередготована на великі події і до великих завдань. Акція жіночого комітету, що розвивав свою діяльність на переломі 1912/13 рр., не викликала в цій масі ніякого резонансу.

Момент вибуху Світової Війни застав загал нашого жіноцтва незорганізованим, безрадним і пасивним. Ніхто не думав про використання жіночих сил у запіллі, про планове впряження жіночої енергії у варстат воєнного національного господарства. А тут кожний день ставив перед жіноцтвом нові велетенські завдання: родина без батька, господарство без господаря, незнані в мирних часах अपровізаційні труднощі, занедбані діти, воєнні фронти і чужі війська, що перевалювалися через українські землі... Нема сумніву, що десятки й сотні тисяч українських жінок виявили в цих невимовно важких обставинах безмежну посвяту для власної родини, але тільки для неї і нічого більше... Нема сумніву, що тисячі-тисячі українок виявили подивугідну силу духа, життєву зарадність і винахідливість, вит-

ривалість і здібність пристосовуватися до нових обставин. Були й такі, які переживали всіми фібрами душі воєнні події, але не маючи змоги брати яку-небудь активну участь у цьому могутньому процесі, від якого залежала й українська майбутність, страждали з приводу цієї своєї примусової бездіяльності.

Але річ не в індивідуальних переживаннях генерації 1914 р. Річ у тому, що в моменті, коли потрібна була мобілізація найширших жіночих кол, коли про успіх рішала організованість, дисципліна, підготовка, авторитетний провід, — ми, українські жінки, ще не мали ні організації, ні своєї преси, ні керуючого центру. Не мали ми тоді й впливу на національну політику, бо ні в Головній Центральній Раді, яка утворилася 1 серпня 1914 р., ні в пізнішій Загальній Українській Раді не було ні одної жінки. Події йшли понад нашими головами, події йшли крізь наші родинні доми, видирали нам найдорожчі істоти, нищили добробут, вбивали щастя, в огні і крові родилася нова Європа, — але ми не мали на це ніякого впливу, навіть такого, який має маленьке коліща у великій машині.

★

25 літ!

Мабуть ніякий інший сектор національного організму не перейшов продовж останнього двадцятип'ятиліття такої велетенської еволюції, як ми, жінки.

Сьогодні в нас своя організація, своя преса, свій провід. Кожна стріча не тільки з провідницями повітових осередків, але і з рядовичками сіл перекоує нас, що сьогодні український жіночий рух — могутня стихія і ми всі одна велика збірнота, що живе одною ідеєю і готова до великих завдань.

Без підпису.

Жінка. — 1939. — Серпень. — Ч. 15-16.

СТЕПАН БАРАН НА ТЛІ СВОЄЇ ДОБИ

Життєвий шлях Степана Барана так тісно зв'язаний з історією боротьби українського народу в Галичині в першій половині ХХ століття, — і, навпаки, історичний шлях Галицької України в цьому періоді, її розвиток, її змагання

впродовж кількох десятиліть так сильно позначені печаттю його духа, збагачені його творчою ініціативою, його невсипущою працею, що годі розглядати одне без зв'язку з другим, годі часто навіть розрізнити, чи перед нашою уявою пересуваються картини піввікової політичної діяльності Покійного, чи може це картини головних етапів політично-державного відродження українського народу. Джерельна монографія про Степана Барана, написана на основі докладних дат його життєпису, безлічі його статей, його наукових праць з ділянки аграрної справи і статистики, його брошур, на основі зрадагованих ним політичних відозв і організаційних обіжників, статутів товариств і резолюцій всіляких з'їздів, його незліченних промов, парламентарних інтерпеляцій і законопроектів, та на основі його широкого листування з різними особами й установами,— якщо було б можливо ці документи зібрати і таку монографію написати, то така студія була б великим вкладом у нашу визвольну історіографію: вона була б частиною української історії. І навпаки: майбутній історик-дослідник нашої доби мусітиме зупинитись на постаті Степана Барана і відзначити їй належне місце, бо без з'ясування його ролі в українському національному житті історія українського суспільно-політичного процесу не була б повна.

Але сьогодні ми не маємо під рукою жадних матеріалів, ми не маємо навіть змоги усталити з певністю поодинокі дати, нагадати докладніше окремі факти. Залишились тільки спогади. Перш усього незатертий спогад його особи, його незабутньої психофізичної індивідуальності. Залишились теж фрагментарні спогади окремих епізодів.

Перед очима виринають картини, спершу дуже неясні, мов крізь мряку, мов у сні. Це картини юнацьких років Покійного, витворені не на основі автопсії, бо знати його я тоді ще не могла, а з зачутого в дитинстві, чи з прочитаного пізніше про національний рух в Галичині. Згодом ці картини стають щораз виразніші, щораз плястичніші. Це вже картини з часів знайомства з Степаном Бараном, спогади зустрічей з ним, а потім картини спільної праці і спільної боротьби. Фрагменти укладаються в цілість, поодинокі коліщатка спітаються в ланцюг, і в душі виринає суцільний образ, логічно пов'язаний шерех подій.

Що це? Життєвий шлях Степана Барана, чи історія його епохи?

Перше десятиліття ХХ-го віку. На сцені українського політичного життя в Галичині з'являється нова сила — це сформована в 1899 році діячами т. зв. народовецького руху Національно-Демократична Партія. Очолює її Юліян Романчук, до її провідних діячів належать Євген Олесницький, Кость Левицький, Володимир Охримович, Євген Левицький, якийсь час теж Михайло Грушевський і Іван Франко.

Від того часу під проводом цієї партії, за її ініціативою і відповідальністю, проходить українська політика на Західній Україні. Вона мобілізує широкі народні маси до здобуття національно-політичних прав, вона в реакційному заплісненому рутенському громадянстві пропагує гасла лібералізму, демократії і поступу, вона організує господарське і культурне життя краю, вона визначає мету і засоби національної політики.

Керівний орган Національно-Демократичної Партії, що називається Народний Комітет, у своїй першій відозві до народу, опублікованій на початку цього століття, бо 5-го січня 1900 року, заявляє: “Нашим ідеалом повинна бути незалежна Русь-Україна, в якій би всі частини нашої нації об'єдналися в одну новочасну, культурну державу”. Постулятом мінімальної партійної програми є поділ Галичини на дві частини і створення з української Галичини і Буковини окремої української провінції в Австрії. До постулатів злободенної політики належать: реформа виборчої ординації до віденського парламента й галицького сойму в дусі повної демократизації тих установ, усунення соціальних кривд, в першу чергу поправа економічного становища мало- і безземельного селянства, права української мови в урядах і школах, український університет у Львові.

Пліч-о-пліч з Народним Комітетом працює український актив молоді, студенти львівського університету, згуртовані в загальнонаціональному товаристві “Академічна Громада”. Є між ними сторонники народовецького руху, є теж симпатичні соціалістичного і радикального рухів, але всіх їх об'єднує соборницько-державницька ідея. Публичне віче українського студентства 1900 р. у Львові ухвалює резолюцію, що “його ідеалом є створення Української Самостійної Держави”. Таким чином вони, студенти, вперше сформулюють ясно і проголошують політичну п'ятформу новітнього українства.

Головою “Академічної Громади” є Степан Баран, до гурту його найближчих товаришів належать між іншими Лонгин Цегельський, Володимир Старосольський, Василь Панейко.

Ці молоді люди вміють сполучити університетські студії з громадською діяльністю. На їх плечах спочиває в першу чергу боротьба за український університет у Львові, що виповнює цілу цю декаду. Найзамітнішими її епізодами були: масова сецесія 600 українських студентів з львівського університету в 1901 році, так звана “кривава іматрикуляція” в 1907 році, студентські заворушення, що згодом переходять в завзяті бої між українськими і польськими студентами, кров на барикадах...

Крім цього студенти беруть живу участь у практичній національній роботі, допомагаючи Народному Комітетові в організації селянських мас та в проведенні таких масових акцій, як великий хліборобський страйк в 1902 р. проти низької заробітної платні на панських ланах, що охопив 200.000 селян, та в улаштуванні віч по цілому краю за зміну виборчого закону.

Це була знаменита школа практичної громадсько-політичної діяльності Степана Барана. Високий ідеал перед очима, що розсуває межі політичного обр'ю, почуття духового зв'язку з Україною, Київ як орієнтаційний центр українського світогляду і — щоденна боротьба за визволення Галичини з-під польського верховодства, боротьба часто за речі дрібні й елементарні, але які мусять бути зроблені.

Друге десятиліття цього сторіччя, десятиліття світової війни, національної революції, будівництва української Держави.

Вже на порозі цієї декади густі хмари збираються на європейському горизонті. Напруження між центральними державами і Росією загострюється. Але погроза воєнного конфлікту не лякає провідників української політики, зокрема діячів молодшого покоління. Вони знають, що тільки світова війна може вивести українську справу на широкі шляхи міжнародної політики, що тільки війна дасть українському народові винятковий шанс здобути незалежність. Щораз жвавіші взаємини представників галицького і наддніпрянського громадянства узгіднюють пляни національної роботи обабіч кордону. Щораз ясніше кристалізується на-

ціональна думка: використати війну і міжнародні політичні зміни для здобуття державної самостійності України.

В цьому періоді секретарем Народного Комітету, себто генеральним секретарем Національно-Демократичної Партії, стає С. Баран, і він займає це ключеве становище від 1913 р., впродовж всієї війни, аж до осені 1918 р. Його кваліфікації на цей пост — це, по-перше, надзвичайно солідна, широка освіта, набута на львівському, берлінському і віденському університетах, покінчений юридичний факультет, основні студії з галузі суспільної економіки й історії. Дальші його кваліфікації — це організаційний хист, надзвичайна роботящість і феноменальна пам'ять, особливо пам'ять дат, осіб і анекдот. І найважливіша кваліфікація — відданість справі.

Кілька днів після того, як почалася світова війна, створилась у Львові з представників усіх трьох галицьких політичних партій Головна Українська Рада під проводом Костя Левицького. Секретарем Головної Української Ради є Степан Баран.

Вже 5 серпня 1914 р. на мурах Львова та в українських часописах з'являється відозва Головної Української Ради, звернена до українського народу. В ній м. ін. читаємо: "Надходить важна історична хвиля. Важиться доля держав і народів. Буря війни суне на Європу і нічого її не спинить... В таку хвилю народ, що хоче жити, мусить мати одну думку й одну волю, і ту свою волю перемінити в діло, яке завважило б в історії держав і народів... Дорога наша ясна. Ненаситність царської імперії загрожує нашому національному життю... теперішня хвиля кличе український народ стати однодушно проти царської імперії... Нехай українське громадянство віддасть усі свої матеріальні і моральні сили на те, щоби історичний ворог України був розбитий! Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце вільної України!"

Навесні 1915 року Головна Українська Рада перетворюється на еміграції у Відні — бо Галичина знаходиться тоді під московською окупацією — на Загальну Українську Раду, яка є об'єднанням представників українських галицьких і буковинських партій і співпрацює в тісному розумінні з "Союзом Визволення України".

Секретар Головної Української Ради — Степан Баран. Таким чином, скупчуючи в своїх руках функції секретаря Народного Комітету і секретаря Головної, згодом Загальної Української Ради, Покійний тримає фактично в своїх руках увесь організаційний апарат у краю і рівночасно всю лябо-

раторію, так би мовити, високої української політики. Його складні організаційні завдання утруднює факт, що Галичина є тереном воєнних операцій. А українська "висока політика" тодішньої доби, що розіграється в кулуарах віденського парламенту й у кабінетах австрійських міністрів, частинно теж у Берліні, вимагає небуденного розуму і зручності. Вона узалежнена від хитань дволичної Австрії, що сьогодні робить один крок назустріч українцям, а завтра два кроки назустріч полякам, — залежна від гри Німеччини, що нібито підтримує наші домагання перед Віднем, — залежна від змін на воєнних фронтах. Яку видатну роль відіграє Покійний, уже як молода людина, в найбільш тонких політичних справах, про це свідчать такі епізоди з цього періоду. Напередодні війни він аранжує, за посередництвом свого колишнього професора Іберсбергера, строго довірочну зустріч д-ра Євгена Олесницького, що власне повернувся з подорожі до Петрограду, Москви і Києва, з архикнязем Францом Фердинандом, австрійським престолонаслідником. Другий епізод — довірочна дипломатична місія Степана Барана на Балкани. В Софії прийняв його на окремій аудієнції прем'єр-міністр д-р Василь Радослав. У Царгороді відбув конференцію з зятем султана і фактичним тоді керманічем Туреччини, міністром війни Енвер Пашою та міністром внутрішніх справ Талат Пашою. В Букарешті мав конференцію з австро-угорським амбасадором графом Черніном, пізнішим сигнатарем Берестейського Договору з Україною. А тема цих зустрічей і конференцій? Створення української суверенної держави з українських земель у Росії, на випадок її мілітарного розгрому.

Березень 1917 року. Революція і упадок царської Росії. Перед українством розкриваються нові перспективи. Те, що недавно було, здавалося, тільки утопією, входить у сферу реальної політики.

Події змінюються, мов у калейдоскопі. Революція в Україні, Універсал Центральної Ради, масові з'їзди, розбурхана національна стихія, якої хвилі потрясають теж і Галичиною, Берестейський Мир. Які вимоги щодо сили нервів, орієнтаційного зміслу й громадської відваги ставить така доба до секретаря провідної галицької партії і секретаря найвищого міжпартійного органу Західньої України!

А тимчасом Австро-Угорська держава, внаслідок програної війни, хилиться до упадку. Її народи здійснюють Вилсонове гасло самовизначення.

Осінь 1918 року. Епохальна роля Степана Барана в чині Першого Листопада. Те, що сталося у Львові і в цілій Галичині вночі з 31-го жовтня на 1-го листопада 1918 року, залишиться назавжди в пам'яті свідків цієї події, як спогад чуда Листопадової Ночі. Український прапор на вежі львівської ратуші, українські вояки на вулицях столиці, український народ бере владу в свої руки після шести століть польської неволі, бере її в єдиній в історії людства, безкровій і здисциплінованій національній революції. Але хтось це все підготував. Сама ідея Листопадового Чину зродилася в чийсь голові, хтось до найменших деталей випрацював плян її реалізації, розділив функції, розіслав кур'єрів до всіх повітових осередків з інструкціями до провідних людей на місцях, хтось мусів знати сотні людей, опиратись на розбудовану раніше мережу Повітових і Місцевих Народних Комітетів. Ініціатором ідеї був Василь Панейко, а організатором цього майстерно обдуманого й майстерно переведеного *coup d'etat**, тим, що тримав у своїх руках усі нитки державного перевороту, був довголітній секретар Народного Комітету, д-р Степан Баран.

Після Листопадового Акту політичний діяч поневоленої нації стає міністром молодої держави; стає Державним Секретарем Земельних Справ у першому Уряді Західної Української Народної Республіки. В цьому характері він завідує усіма справами, зв'язаними з хліборобством, державними лісами та прохарчуванням. Організація державного життя проходить серед найтяжчих, найнесприятливіших обставин, бо ж під час боротьби на смерть і життя з переважачими силами польського агресора. Радість творчої праці спітається з найважчою журбою за долю Держави.

З цього періоду державного будівництва згадаймо тільки один факт: випрацьований Покійним і схвалений Українською Національною Радою в квітні 1919 року закон про земельну реформу. Закон касував велику земельну власність в користь держави. З цієї вивласненої землі закон творив земельний фонд, і з нього мали бути виділені паї для безземельних і малоземельних селян, як їх власників. Частина земельного фонду мала затримати держава для створення зразкових господарств при хліборобських школах і на потреби розбудови міст та промислових осередків.

* Державний переворот (фр.).

Але ніколи було переводити закон в життя. Нечесна дипломатична гра Польщі рішає про долю Галичини на нашу некористь. Липень 1919 року, — перехід Української Галицької Армії за Збруч. “Обстоятись не було сили”, — як співається в стрілецькій пісні. Короткий Кам'янецький період, а потім еміграція у Відні.

Третя доба діяльності покійного — це часи польської окупації Західних Земель, двадцяті і тридцяті роки, точніше: від літа 1921 року, коли Степан Баран вертається з еміграції з Відня до краю, до вересня 1939 року.

Як втиснути цей нелегкий, але як же цікавий період, ті літа, такі багаті на дошкульні прикросці, що їх раз-у-раз завдавав ворог, але багаті теж на радість невсипущої плодovitої праці,— як втиснути 18 років безнастанної боротьби з польською окупаційною владою, 18 років нашого життя, що стояло під найвищим законом вірності ідеї української держави,— у вузькі рями короткого слова? Як передати кількома штрихами всю своєрідність атмосфери цього періоду, як передати її тим з-поміж вас, що тоді не жили на Українському Заході?

Своєрідність, або скажемо яскравіше: парадоксальність цього періоду лежала в тому, що Польща, перетворюючись щораз виразніше на тоталітарну поліційну державу, посилювала з року на рік наступ на українство і звужувала щораз то більше можливості його вияву. Але дивна, парадоксальна річ — жорстокий польський наступ не заломлював української енергії. Навпаки, з року на рік кріпшала динаміка українського народу, з року на рік росли наші лави, збільшувались обсяги нашої праці. В літі 1939 року, напередодні другої світової війни, в Західній Україні, головно в Галичині, існувала вже тільки польська фасада, а за цією польською фасадом, що спиралася на поліції і жандармерії, на війську і хмарі урядовців, — існувала українська держава, українська духовна держава, держава в мільйонах українських сердець, не тільки інтелігенції, але й простолюдыя, не тільки в серцях освічених чоловіків в силі віку, але і старих, часто неписьменних, бабусь на селі, і в серці кожної української дитини.

Не легко перевести аналізу всіх чинників, що витворили цей стан, але нема сумніву, що головна заслуга тут укра-

їнської провідної верстви, що після катастрофи визвольних змагань з нечуваним розмахом кинулась до т. зв. органічної, конструктивної праці.

До провідних одиниць цього періоду належить Степан Баран. Він є членом керівних органів Трудової Партії, потім Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО), наслідниць давньої Національно-Демократичної Партії. Він є в управі центральних громадських установ, головно економічних. Справи аграрні й адміністраційні — це його домена. Наради, зібрання, поїздки на села, адвокатська канцелярія в Тернополі, статті, безліч статей, промови, доповіді. Від 1928 р., коли українське громадянство Галичини рішає взяти вперше участь у виборах до варшавського сойму, щоб покористуватись парламентарною трибуною, як ще одним засобом політичної боротьби, д-р Баран є вибраний послом з тернопільської виборчої округи. До давніх обов'язків приходять нові: праця в комісіях сойму (адміністраційній, земельній і земельних реформ), виступи на його пленумі, збирання й опрацювання матеріалів до інтерпеляцій про польські зловживання, законопроекти, інтервенції в міністерствах, справи в найвищому суді й адміністраційному трибуналі.

Під час соймової сесії засідання сойму відбуваються чотири дні в тижні, від вівторка до п'ятниці — треба тоді бути в Варшаві. Д-р Баран вже в понеділок пополудні мусить виїхати з Тернополя, щоб встигнути вчас до Варшави, вертається звітля аж у суботу перед полуднем. А в неділю треба бути в Тернополі, де чекає його безліч справ, треба бути в своїй виборчій окрузі або у Львові, де призначена політична чи інша важна нарада. І так тиждень за тижнем, рік за роком. На засіданнях Парламентарного Клубу, чи партійної управи д-р Баран здебільша сідає в куті. Промовляє рідко, усі йому прислухуються. Говорить спокійно, без патосу, без реторичних прикрас, але з великою силою аргументації. З природи він мовчазний, хоч уміє розповідати дуже цікаво. Щирий і скромний, без усякої пози, без сліду честолюбивости, без сліду самозахоплення. Ніколи не послуговується гарною фразою ні жестом, не рахує на ефектовний успіх. На жарти і глузування товаришів, які зрештою його дуже шанують, але чомусь-то люблять його "натягати", відповідає добрячою усмішкою. Нема в ньому ні крихітки злоби. Ніколи не гарячкується, не тра-

тить нервів, не виходить з себе. Часом буває в доброму настрої, і це проявляється в тому, що д-р Баран швидко-швидко затирає руки. Назагал в цьому періоді життя він не робить вражіння щасливої людини. Якийсь він пригашений, якийсь затурбований. Добрий з нього колега, мила і добра, і надзвичайно розумна людина. Політична голова, парламентарист високої класи, що відкидав всяку політичну романтику і демагогію, діяч великого, всеукраїнського формату.

Степан Баран був демократом з крові і кости. Для нього демократія була просто релігійною догмою, бо корінилась у вірі в рівність усіх людей перед Богом. З рації своєї психічної структури, з рації своєї віри в людину і її безсмертну душу, він мусів відкидати всяку форму насильства, мусів протиставитися всякій диктатурі, всяким тоталітарним рухам.

Тут слід згадати про відношення Степана Барана до українського підпілля. Як відомо, динаміка українського життя під польською окупацією проявлялася не тільки в діяльності національних партій, організацій та установ. Вона виладувалася теж в актах революційного підпілля. До цього підпілля Степан Баран мав близьке відношення. Він належав до гурту великих оборонців у політичних процесах членів Української Військової Організації (УВО) і Організації Українських Націоналістів (ОУН), побіч Льва Ганкевича, Володимира Старосольського, Глушкевича, Степана Шухевича. Факт, що д-р Баран стільки часу і праці присвячував обороні членів УВО й ОУН, свідчить, що він мав тонке зрозуміння трагічної ситуації українського народу, яка загнала багато ідейних молодих людей у підпілля. Але власне як оборонець у політичних процесах, він мав змогу вглянути глибоко у відносини в цьому підпіллі, пізнати його основно з численних судових розправ та зі студій поліційних і судових актів у цих справах, врешті своїх розмов з підсудними. У висліді цього Степан Баран доходить до наскрізь негативної оцінки українського підпілля і взагалі українського націоналізму тоталітарного типу.

Джерела політичного світогляду Покійного, його лібералізм і толерантність, а разом з тим його глибока релігійність, виявились, як не можна краще, в обронній акції Української Православної Церкви, що її він переводив на терені варшавського сойму. Коли Українська Православна Церква на Холмщині і Підляшші переживала під версай-

ською Польщею добу своєї найстрашнішої мартирології, коли оргія нищення українських православних святинь під проводом польської державної поліції та образа найсвятіших релігійних почувань православних вірних під час варварської акції “ревіндикації душ” доходили вершка,— тоді в обороні цих вселюдських і національних цінностей стає Степан Баран. Він збирає від очевидців матеріяли про кожну збурену і спалену православну церкву — а таких церков було 189! — та про насильне перетягання української православної людности на римо-католицизм, і на основі цих дуже основних матеріялів, на основі знаменитого знання історії Української Православної Церкви і її правного становища в Польщі, виготовляє дві великі інтерпеляції до голови ради міністрів, що їх вносить в липні 1938 р. на пленарному засіданні польського сойму. Так розумів Степан Баран, вірний син Української Греко-Католицької Церкви, свій релігійний і національний обов’язок.

Сильвета Степана Барана як політичного діяча і як людини була б однією, коли б не додати до неї ще одної дуже характерної риси: його журналістичного нерву. Покійний відчував потребу відгукуватися на події писаним словом і ділитись за його посередництвом з громадянством своїми думками. Він любив і вмів писати, — хто зна, чи власне журналістика не була його властивим покликанням, що найкраще відповідало його замилюванню, темпераментові і вдачі. На всякий випадок вона була нерозривною частиною громадсько-політичної діяльності Степана Барана, від його студентських років, аж по останні місяці його життя.

Вересень, 1939 рік. Галичину заливає большевицька навала. Знов еміграція, кілька років праці на Холмщині під німецькою окупацією, присвячених в першу чергу православним братам, а саме: допомога в їхніх зусиллях відновити організацію Української Православної Церкви.

І вкінці останній акорд: праця над реорганізацією Державного Центру і згодом праця в ньому, спершу в характері члена Української Національної Ради і голови її правничої комісії, потім на становищі заступника голови Української Національної Ради, і врешті, від 23 січня 1952 року аж до дня смерти на становищі голови Виконного Органу.

Повстання Української Національної Ради Степан Баран прийняв з рідким у нього ентузіазмом. Дату 16 липня 1948 року називає історичною. Він, що стільки пережив, що мав такий великий політичний досвід, таку широку скалю порівняння, оцінював факт реорганізації екзильного Державного Центру й об'єднання довкола нього всього, що в українському громадянстві здорове, як найсвітлішу подію свого життя.

Від становища голови “Академічної Громади” у Львові аж до становища голови екзильного уряду Української Народної Республіки на вигнанні — який довгий, який трудний шлях... Почерез дві світові пожежі, національну революцію і короткий період тріумфу державної ідеї, почерез скитання на чужині — який мозольний шлях...

Що це? Життєвий шлях українського політичного діяча? Чи хресний шлях народу, що з покоління в покоління простує, як каже псалом — “крізь вогонь і воду на широкі місця”, і в найкращих своїх синах і дочках знаходить сконцентрований вислів прямунь, свого призначення.

Опуб.: Українські Вісті. — Ной-Ульм, 1953. — 5 липня. — Ч. 54; Український Голос. — Вінніпег, 1953. — 8 липня. — Ч. 27; Там же. — 12 і 19 серпня. — С. 32-33.

Виступ на зборах, присвячених пам'яті Степана Барана в Нью-Йорку, 14 червня 1953 р.

ДВАДЦЯТИП'ЯТИРІЧЧЯ ПАЦИФІКАЦІЇ

Абсурдна назва

Двадцять п'ять років тому, у вересні й жовтні 1930 р., Галицька Земля була тереном брутальних масових погромів, зорганізованих і переведених польським урядом, який хотів таким чином приборкати українців. Тисячі покалічених і зневажених людей, кількадесят випадків смерті, сотні пограбованих сіл, сплюндровані громадські установи, зруйноване велике майно приватних осіб — ось короткий баляс погромів, що їх польська державна влада мов на глум, назвала “пацифікацією”. Ця абсурдна назва, на означення одного з наймаркатніших фактів самоволі Версальської Поль-

щі й одного з періодів мартирології українського народу, прийнялася теж загально, навіть без лапок, серед українського громадянства.

Варто поглянути на ці сумні події з перспективи чверть століття. Зокрема, варто пригадати широкий відгомін, що його польські зловживання викликали були в opinіi культурного світу, і спричинену цим резонансом тодішню актуалізацію української справи на міжнародному терені.

За пляном, виробленим у Варшаві

Насамперед пригадаймо, як виглядала типова паціфікація українського села за пляном, виробленим детально в центральному уряді у Варшаві.

Відділ військової або поліційної кінноти в числі 100-200 осіб нападав несподівано, здебільша нічною порою, на село. Офіцер, командант експедиції, заїздив до громадського уряду і, на основі списку, що його дістав у повітовому старостві, викликав найсвідоміших селян і селянок, головно тих, які були активними діячами місцевих українських товариств. Коли вони збиралися, офіцер подавав їм до відома, що впродовж двох-трьох годин громада мусить зложити означеної шкали контрибуцію (сільськогосподарські продукти, худобу, домашню птицю, тощо), інакше село буде зрівняне з землею. Після того, як селяни звезли перед громадський дім "контрибуцію", провідників села вели до якоїсь стодоли або на толоку за селом і там їх в нелюдський спосіб били. Екзекуція відбувалася в той спосіб, що з людей здирали одяг, клали їх по черзі на землю або на лавку, кілька військових притримували жертву, двох інших ставала по її боках і грубими палицями або нагаями били, поки людина не втрачала притомности. Тоді побитого зливали холодною водою, щоб прийшов до свідомости, і продовжували екзекуцію до чергового зомління. 100-200 ударів становили норму. Між катованими були також, жінки, старці і підлітки, часто священики й інші місцеві інтелігенти.

Тоді, як одна партія вояків переводила екзекуцію, друга гуляла по селі. Під претекстом пошукування укритої зброї, військо пустошило дома: зривали з хат покрівлі, били у вікнах шибки, розвалювали печі, ламали меблі, викидали з шаф і скринь одяг, білизну, кожухи, топтали їх чоботами, дерли багнетами. З подушок і перин випорювали пір'я. Харчові продукти викидали з комори на подвір'я, мішали з бо-

лотом і обливали нафтою. В stodолі нищили сільськогосподарське знаряддя, на обійстю занечищували криницю. Справившись з одною хатою, ішли до чергової.

Особливу увагу присвячувала каральна експедиція домівкам українських товариств і установ. У кооперативній крамниці руйнували дощенту всі товари й устаткування. В читальні нищили бібліотеку: в залі, призначеній на концерти й вистави, пустошили сцену, декорації, театральні костюми, ламали музичні інструменти сільської оркестри.

До постійної програми пацифікації належала також зневага українських національних почувань. Селян примушували цілувати землю і заявляти при цьому, що це “польська земля”, вигукувати на честь Польщі (“нехай живе Польща!”, “нехай живе маршал Пілсудський!”), лаяти вульгарними словами Україну, (“я плюю на собачу мати Україну”), співати пісні, в яких висміювалася Україна й український народ. За правила здирали із стін і нищили портрети Шевченка. На тисячу сіл, через які перейшли погромники, не було ні одного випадку, щоб в народнім домі чи в кооперативі залишився незнищений портрет Шевченка.

Коли після кількох днів військо покидало село, воно виглядало немов після татарського нападу. Зовсім подібно відбувалися погроми в містечках, де найбільше від них страждали місцеві інтелігенти, діячі українських установ. І тут теж предметом знищення ставали бібліотеки, приватні українські школи, домівки товариств, кооперативи. Так переїхали каральні експедиції восени 1930 р. (точніше: від половини вересня до початку листопада) вздовж і вперек Галичину, залишаючи на своєму шляху руїну українського культурного доробку й тисячі скатованих людей. Погромницька акція обняла коло 50.000 квадратних кілометрів. В одній з петицій, що в цій справі поступили до Ліги Націй, перелічені були назви 700 сіл, які впали жертвою погромів, з докладною датою, описом події і прізвищами побитих. Коли прийняти, що не з усіх місцевостей можна було зібрати документацію, бо польська влада докладала всіх зусиль, щоб цьому перешкодити, можна оцінювати кількість “спацифікованих” сіл на 1.000. З незначними варіантами, залежними від садизму командантів каральних загонів, скрізь повторялася та сама дія, і протоколи свідків у різних частинах краю були дуже подібні один до одного. З такою докладністю обдумали у Варшаві подробиці пацифікації.

Слід сказати ще кілька слів про скатованих людей. Рахуючи тільки по 20 осіб на кожне "спацифіковане" село, дістанемо 20.000 зневажених. Довгими тижнями, а то й місяцями вони лікували свої рани. Бо побої були такі жорстокі, що шкіра дослівно тріскалась під ударами і роз'ятране тіло не хотіло гоїтися. В багатьох випадках витворювалася гангрена, бо хворі не мали лікарської опіки, не мали ліків та асептичних перев'язок. Польська влада заборонила шпиталям приймати побитих людей, лікарям заборонила їздити на села й подавати хворим поміч. Коли ж родина везла побитого возом у місто до приватного лікаря, поліція затримувала воза, і хворого до лікаря не допускала. Побої спричиняли також часто ушкодження внутрішніх органів та зламання костей. Внаслідок побоїв померло кількадесят людей, п'ять осіб сконали зараз же під час екзекуції.

Тло й генеза

Які були посередні й безпосередні причини пацифікації? На якому ґрунті зродилися акти дикої, вирафінувальної жорстокости польської державної верхівки і її виконавчих органів у відношенні до українців?

Землякам, які в двадцятих і тридцятих роках не жили в Західній Україні і яким, може, важко зрозуміти, як були можливі такі події в державі, все ж таки, західньої культури, радимо відірватися від сучасної політичної дійсности, в якій ми схильні бачити в поляках союзників і проти червоної Москви, і перенестися думкою в ситуацію і атмосферу тодішніх польсько-українських взаємовідносин. Політична термінологія не знала ще тоді вислову "холодна війна". Власне цей термін віддає якнайкраще становище на українському Заході в добі між двома світовими війнами: на західніх українських землях впродовж 20 років панував стан перманентної холодної війни.

У цій війні по одному боці фронту стояла Польська Річ Посполита, озброєна всіма засобами сучасного державного апарату: законами й розпорядками, військом і поліцією, судом і тюрмою, адміністрацією і шкільництвом. Крім того, в своїй боротьбі з українцями, вона спиралася на підтримку майже всього польського громадянства, отже Костьолу, преси, політичних партій і суспільних організацій. По другому ж боці фронту був український народ, що, внаслідок дипломатичної переваги противника і його нечесної дипло-

матичної гри, програв був визвольну війну, народ обманений всесильною тоді Антантою, народ, який нізащо не міг примиритися з фактом підкорення польській державі, і цій державі ставив масовий спротив. І як воно не дивно: в цій нерівній боротьбі українці не поступалися перед натиском польської держави, навпаки, вони йшли вперед і завойовували позиції.

Коли ми говоримо про український резистанс цієї доби, то маємо на думці поставу загалу західноукраїнського суспільства, а не тільки діяльність революційного підпілля. Цей період української історії, з його розмахом, ентузіазмом, є рідким прикладом тріумфу духових сил народу, що прагне до вільного життя, над насильством окупанта.

Зневірені у міжнародній справедливості, навчені гірким досвідом, що гасло самовизначення є пустим звуком для переможеного народу, українці, зціпивши зуби, з неподоланою енергією взялися до праці. Орієнтація на закордонну підтримку уступила місце орієнтації на власні сили та гаслові так званої конструктивної праці. Використовуючи скупи польські законні можливості, поборюючи з великим завзяттям перешкоди й шикани польської влади, український народ кинувся розбудовувати національне життя в різних його галузях та в різних організаційних формах, і за короткий час досягнув у тому надзвичайних результатів. Регенерація українського національного організму після програної війни наступала напрочуд швидко. За кілька років Галичина вкрилася густою мережею українських товариств і установ. Освітні, кооперативні, жіночі, сільськогосподарські, фізкультурні організації, власні фінансові інституції, власний промисел і купецтво, українська преса, наука, мистецтво — все це було для українського народу субстрактом власної державності, було виявом самобутніх національних сил, що не вмщалися в чужій державі.

Про національну політику Версальської Польщі не доводиться ширше говорити. Відома річ, що ця політика була безоглядна, брутальна і з погляду інтересів польської держави до краю безглузда. Нищення шкільництва й колонізація землі, безробіття інтелігенції і поліційна система правління, безнастанні зловживання, образи й упокорення, могли тільки підсилювати гнів і спротив українського населення. А втім, чи могла була Польща якою-небудь іншою політикою досягти бажаних результатів державної асиміляції ук-

раїнців? Які концесії могли примирити з польською займанщиною, що був творцем таких чинів, як 1-ий Листопад і Чортківська офензива?

Даремними виявилися всі польські зусилля затерти українське обличчя краю; розвіялися польські надії на те, що за 20 років не буде в Польщі української проблеми; збанкрутувала теорія, що лише українські провідники є бунтарі, але українська народна маса — добродушна і з своєї долі під Польщею вдоволена. І разом з цим зростало з місяця на місяць почуття непевності польських поміщиків, військових осадників і бюрократії, що поводитися на українській землі немов військова залога в заморській колонії. З місяця на місяць степенувалося напруження холодної війни, збільшувалося взаємне роздратування, атмосфера ставала щораз нестерпнішою.

Ось політичне й психологічне тло, на якому зродилося рішення польського уряду включити в арсенал своїх метод правління в Україні масовий фізичний терор. Кожний засіб був добрий, що провадив до цілі, а ціллю було зламати раз назавжди опір українського народу проти польської окупації. Пацифікація мала зламати українству хребет.

Безпосередні причини

Безпосереднім претекстом до репресій послужила польському урядові саботажна акція Організації Українських Націоналістів, яка вліті 1930 року проявлялася головним чином у підпалах збіжжя польських поміщиків і осадників. Слід відзначити, що ця акція не потягнула за собою жертв в людях, бо ні атентатів на людське життя, ні грабежів майна члени підпільної організації тоді не виконували. Офіційна польська статистика подала, що від липня до вересня 1930 р. українські підпільники підпалили 62 житлові будинки, 87 стодол, 78 інших господарських будинків і 112 стогів збіжжя та сіна. Диспропорція між кількістю підпалів і розмірами урядової погромницької акції кидається у вічі. Навіть коли спиратися на згаданій урядовій польській статистиці, треба прийти до висновку, що поляки зруйнували сотні сіл, в яких не було ні одного випадку саботажу і побили тисячі людей, щодо яких не могло бути найменшої підозри в революційній діяльності. Отже, спорадичні акти революційного підпілля були для уряду тільки... зачіпкою, щоб знищити українські культурні й економічні над-

бання і стероризувати весь український загал. Застосуванням засади збірної відповідальності і збірної кари, кари без слідства й суду, Польща поставила себе на рівні з большевиками.

Вибір моменту для генеральної розправи з українцями не був випадковий. Пацифікація Західної України припадає на той самий час, коли Пiлсудський розв'язав непокірливий парламентар, сам став на чолі уряду, як президент ради міністрів, замкнув провідників польської опозиції до військової тюрми в Бересті і видав адміністраційним чинникам наказ перевести вибори так, щоб у новому соймі й сенаті він мав безапеляційну більшість.

Особливо яскравих форм прибрав виборчий терор на українських землях. Скрізь відбувалися масові арешти, зокрема виарештований був політичний актив: політичні діячі, партійний провід, колишні послы й кандидати на послы в нових виборах. Партійні домівки були закриті, українська преса підлягала загостреній цензурі. Про нормальну виборчу пропаганду годі було й думати, бо по селах бушували погромницькі загони, передвиборчих зборів не можна було скликати, виборчі відозви й летючки були конфісковані, навіть карток до голосування часто не можна було доручити українським виборцям, бо поліція нищила картки з номером українського виборчого бльоку й арештувала людей, що ці картки кольпортували. Селянки переносили виборчі картки в баньках на молоко, і це був найпевніший спосіб доставити українські номери з міста та села!

Реакція українського громадянства

Поляки виявилися поганими психологами, коли думали, що пацифікацією приборкають українців. Народний гнів з приводу погромів був такий великий, що пропасть між українським народом і польською державою ще поглибилася. Зокрема сама форма репресій, а саме побої, в яких вилилася атавістична ненависть і погорда польського "пана" до українського "хлопа", викликала якнайбільше обурення. Весь народ відчув пацифікацію, як образу людської і національної гідності.

Широкі народні маси відповіли на пацифікацію своєю участю у виборах, що відбулися в листопаді. Солідарність усього громадянства знайшла вислів у виборчому бльоку трьох українських партій: Українського Націонал-Демократичного Об'єднання (УНДО), Української Соціал-Ради-

кальної Партії і Української Соціал-Демократичної Партії. Без усякої агітації українські виборці голосували скрізь за кандидатів українського блоку, маніфестуючи таким чином, що стоять непохитно на українських незалежницьких позиціях. Отже пацифікація не дала полякам навіть провізоричного, виборчого, успіху. Лише безсоромними зловживаннями при виборах польська адміністрація зменшила кількість українських мандатів майже наполовину.

Про ширшу політичну акцію можна було думати аж по виборах, поки що згадані українські партії видали спільний комунікат, в якому відмежувалися від саботажної акції ОУН і протестували проти притягання до збірної відповідальності загалу неповинного населення за вчинки конспіративної організації. Цензура цей комунікат сконфіскувала.

Як завжди у важких для народу хвилинах, як захисник його прав виступив Митрополит Шептицький. Не зважаючи на свою важку довголітню недугу, яка приковувала його до кімнати, Митрополит поїхав у кінці вересня літаком до Варшави, щоб перед найвищими керманічами польської держави заступитися за народ. Пацифікація знаходилася в початковій стадії, можна було ще тоді припускати, що державна верхівка не схвалює погромів. Але Митрополита не прийняв Пілсудський, ні президент держави Мосціцький, а у міністра внутрішніх справ Митрополит зустрівся з грубою поведінкою. Після цієї невдалої інтервенції Митрополит, разом з іншими ієрархами Греко-Католицької Церкви, видав Пастирський Лист. Але й це послання влада сконфіскувала.

Тоді весь український Єпископат Галичини звернувся широким листом з дня 21 жовтня 1930 р., за підписом сімох владик, до Апостольської Столиці. В листі Єпископату змальовані були докладно звірства польських військових ватаг і нестерпна ситуація в краю. Був це перший опис пацифікації з авторитетного джерела, поданий у світ. Український Єпископат просив Апостольську Столицю інтерв'ювати перед польським урядом. Ватикан і Конгрегація для Східної Церкви фактично поробили в цій справі заходи у Варшаві, але фактичного успіху вони не дали: католицька Польща не рахувалася з інтервенцією Ватикану.

Пацифікація на терені варшавського союму

Коли тільки почалися погроми, і чутки про них почали кружляти між закордонними журналістами у Варшаві, поль-

ська преса надрукувала урядовий комунікат, що у Східній Галичині відбуваються, мовляв, "маневри кавалерії". Таке саме пояснення дав журналістам на пресовій конференції, що відбулася 10 жовтня 1930 р. в Міністерстві внутрішніх справ, начальник національного відділу цього міністерства Сухенек, при чому заявив, що "маневри дали бажаний вислід". Вершком цинізму був комунікат міністерства закордонних справ з підсумками урядових репресій. Цей комунікат подавав до відома, що "підчас пацифікаційної акції військо кватирувало в 117 селах, але тільки у вісьмох селах трапилися випадки побоїв. Стверджено, писалося в комунікаті, що побої були вчинком старшого віком населення, яке таким чином мстилося за нещастя, що на їх села стягнула діяльність молоді. Розповсюджені українцями фотознімки побитих осіб або підроблені, або є це фота молодих людей, побитих власними батьками". До речі, також на міжнародному терені міністерство закордонних справ своїми викрутками й брехнями побило рекорд глузу над правдою і мораллю.

У соймі й сенаті, що вийшли з листопадових виборів, більшість мала "санація", себто політичний табір Пілсудського. Конституційна відповідальність за погроми самого Пілсудського, як тодішнього прем'єра, не підлягала сумнівам. Що більше: він був теж, "правдоподібно", автором пляну пацифікації, подібно як належало йому й авторство пляну Берестя. Отже годі було чекати, що сойм із санаційною більшістю засудить погроми і дасть українцям сатисфакцію.

Все ж Українська Парляментарна Репрезентація, що вийшла з нових виборів, не залишила жадного засобу, що був в її розпорядженні, щоб з трибуни польського парляменту довести до відома публічної opinio жорстокі збиткування польського уряду над українським народом і вимагати за них сатисфакції. В сенаті подано інтерпеляцію до міністерства внутрішніх справ, а в соймі зголошено нагле внесення, що спиралося на великому доказовому матеріалі, з назвами соток місцевостей, прізвищами побитих людей і свідків, з описом фактів і докладними їх датами. В наглому внесенні українські послы пропонували вибір окремої соймової комісії для розсліду погромів і вимагали покарання винних і відшкодування за моральні й матеріальні втрати.

Дебати над справою пацифікації відбулися спершу, 10 січня 1931 р., в бюджетовій комісії сойму, згодом, 26 січня

1931 р., на його пленумі, де головним українським промовцем був Степан Баран. Речником уряду був міністер внутрішніх справ Складковський. Він твердив, що репресійна акція проти українців була конечна й доцільна і що жадних зловживань та жорстокостей при ній не було. Того самого дня сойм голосами урядової більшості відкинув українське внесення і схвалив резолюцію, що “сойм вважає розпорядження державної влади на терені трьох південно-східніх воевідств за умотивовані й необхідні”. Суди відкинули скарги на відшкодування, внесені окремими громадянами, яким військові експедиції знищили були майно. Одним словом, усі польські інституції: уряд, парламента і суд, стали на становищі, що все, що погромники заподіяли українцям — побої, знущання, руїна українських установ і приватного майна — було в порядку.

Але інший погляд на цю справу мав культурний світ. Даремні були всі зусилля польської політики й дипломатії приховати перед закордоном правду і представити пацифікацію як невинну акцію, що мала ніби то на цілі забезпечити в Західній Україні лад та гармонійне співжиття громадян. Про режим терору в Польщі і нестерпне становище українського народу під польським пануванням заговорила широко світова преса. Голосним відгомоном відбилася справа пацифікації на форумі Ліги Націй, спричиняючи Польщі великі політичні ускладнення. З трибун чужих парламента, на міжнародних конгресах, у комісійних нарадах міжнародних організацій розглядалися польські зловживання, причому з уст авторитетних політиків падали різні осуди польських метод правління в Західній Україні і багато заяв симпатії до українського народу. Жадна інша справа не підірвала так сильно в опінії міжнародного світу морального кредиту Версальської Польщі, як пацифікація. І в жадній іншій акції, веденій на закордонному терені після катастрофи визвольних змагань, українська політика не виявила стільки активності і не придбала так багато приятелів, як власне з приводу пацифікації.

Мілена Рудницька.

ФРАГМЕНТИ З УКРАЇНСЬКОЇ ЗАКОРДОННОЇ АКЦІЇ

Статтю “Дві історичні дати” відзначила “Свобода” (ч. 52 з 20-го березня ц. р.) річницю рішення Ради Амбасадорів з 15-го березня 1923 р., що ним переможні у першій світовій війні держави визнали, були суверенні права Польщі над Галичиною. До цієї статті дозволю собі докинути низку маловідомих, або й зовсім до публічного відома не поданих досі фактів, пов’язаних із згаданим міжнародним актом. Точніше, хочу поділитися відомостями й спогадами про те, як українська політика міжвоєнної доби користувалася рішенням Ради Амбасадорів у своїй закордонній акції.

Українська акція перед світовою опінією в користь Західної України спирається в основному на застереженнях міжнародного характеру, що ними обумовила Антанта передачу західноукраїнських земель Польщі. Були дві категорії міжнародних гарантій, які запевнено українцям, коли зроблено їх, проти їх волі, польськими “підданими”. По-перше, всі українці стояли під охороною меншинного договору; по-друге, Галичина, де український народ у короткому періоді власної державности та у визвольній боротьбі з Польщею виявив велику національно-політичну зрілість, мала дістати територіальну автономію. Як відомо, ширші й вужчі міжнародні гарантії мали ту саму вартість: одні і другі зводилися в практиці до нуля. Бо західні держави не дбали про те, щоб Польща дотримувалася відносно українців постанов меншинного договору, і не цікавилися тим, чи Галичина дістала автономію.

А проте, цих кілька слів акту з 15 березня 1923 р., якими стверджено, що “Польща визнала, що етнографічні умови в Галичині вимагають автономного режиму”, були для нас важливою і зручною зброєю на міжнародному терені. Послугувалися ми цією зброєю у промовах на міжнародних конгресах, в розмовах із закордонними політиками й журналістами, у призначених для чужинного світу брошурах. Нагадували ми світові раз-у-раз, що Польща своїх міжнародних зобов’язань не виконала, автономії Галичині не дала. Не було, мабуть, у 20-х і 30-х роках ні одного українського закордонного виступу без з’ясування цих фактів, або бодай натяку на них. Нема суміву, що наші постійно повторювані аргументи про віроломність Польщі ро-

били своє: вони дискредитували Польщу як державу, що не дотримує міжнародних зобов'язань.

Але українська тактика нагадування opinii світу акту з 15 березня 1923 р. мала ще іншу ціль. Наш закид про невиконання міжнародних зобов'язань супроти Галичини звернений був не тільки в сторону Польщі. Він був звернений також на адресу Антанти, в першу чергу чотирьох держав, представники яких творили Раду Амбасадорів: Великої Британії, Франції, Італії і Японії. Вони ж своїми підписами під злочасним документом взяли на себе відповідальність як за його зміст, так і за його реалізацію.

Пам'ятаю, як різко заатакував сигнаторів рішення Ради Амбасадорів Дмитро Левицький, голова УНДО й Української Парляментарної Репрезентації, на конгресі Міжпарляментарної Унії в Лондоні 21-го липня 1930. Наряди конгресу відбувалися в пишній Палаті Лордів, вся зала заповнена була парламентарями з усіх кінців світу, присутні були члени британського уряду, дипломатичні представники чужих держав. З'ясувавши становище українського народу під Польщею, провідник західноукраїнської політики звернувся до учасників конгресу з такими словами: "Я прошу Вас, Панове, вкажіть нам, перед який трибунал і на основі якої процедури, ми, українці, маємо притягти до відповідальности польський уряд, як теж уряди Великої Британії, Франції, Італії та Японії, щоб спонукати їх виконувати міжнародні договори, а саме акт, підписаний ними в Парижі 15-го березня 1923 р.?"

В українській тактиці було одне дуже слизьке місце. Вічне нагадування справи загарантованої Галичині, але нездійсненої Польщею автономії, могло робити враження, нібито українські політичні діячі за нею побиваються, нібито постулят автономії відповідає нашим національно-політичним аспіраціям і їх заспокоює. Фактично ж для нас це була тільки зачіпна точка, що дозволяла нам актуалізувати перед світом українську проблему. Ні український загал, ні тодішні українські провідники не вірили, що українські землі під польським пануванням могли б дістати автономний устрій і — головне — ніхто ціною автономії не примирився б з польською державністю в Західній Україні.

У зв'язку з цим нагадується мені один інцидент, коли це питання поставлено мені руба. В кінці травня 1931 р., після закриття сесії Ради Ліги Націй у Женеві, де я пере-

бувала, як делегатка Української Парляментарної Репрезентації для оборони українських петицій у справі паціфікації, я поїхала, на запрошення британських парламентарів, до Лондону. Англійський політичний світ заангажувався був у справі паціфікації. В грудні 1930 р. 65 членів британського парламенту подали в справі польських погромів енергійну петицію до Ліги Націй. Британський міністер закордонних справ Артур Гендерсон був головою Комітету Трьох, що з доручення Ради Ліги Націй розглядав паціфікаційні петиції. Про нестерпні відносини в Галичині писала широко англійська преса. В британському парламенті йшла одна інтернаціоналізація за другою в українській справі. Отже, не диво, що англійські послы хотіли дістати від мене інформації про становище в Західній Україні. Чи справді ведуться польсько-українські переговори, як твердить у Женеві міністер закордонних справ Польщі Август Залеський?... Чи справді польський уряд пішов назустріч українським домаганням, в Галичині наступило відпруження і справа буде поладжена на внутрішньому терені?

Про ці справи я мала доповідати на мітингу, що його члени британського парламенту скликали на день 4 червня 1931 р. Мітинг відбувався в одній з комісійних заль Палати Громад під головуванням консервативного посла Елліота. Запрошення на мітинг підписали послы всіх трьох партій.

Коли я у призначеній годині прийшла до будинку парламенту, мені сказано, що Гю Далтон, парламентарний підсекретар тодішнього лейбористського уряду, просить мене зайти перед мітингом до його кабінету. Це запрошення було для мене несподіванкою У справі паціфікаційних петицій я була в контактї в Женеві з Філіпом Ноел-Бекером, парламентарним секретарем і правою рукою Гендерсона, і не передбачала зустрічей з ким-небудь із британських урядових кіл під час мого перебування в Лондоні.

Головною темою розмови з підсекретарем Далтоном були польсько-українські взаємини після паціфікації, точніше справа мнених польсько-українських переговорів. Ведуться переговори, чи ні?... Чи справді українці резигнують з інгеренції Ліги Націй?... Згодом розмова зійшла на рішення Ради Амбасадорів з 1923 р., на недотримане Польщею приречення автономії. Тут Далтон поставив мені такий запит: "Скажіть щиро, чи українці задовольнилися б автономією? Коли

б можна примусити Польщу завести автономію, чи був би тоді в Галичині спокій? Чи Українська Парляментарна Репрезентація могла б за це поручитися?” Я відчула всю тонкість і слизькість ситуації. Слів моєї відповіді не пам’ятаю, але її зміст був такий: “Акт з 1923 року був схвалений без нашої згоди, проти нашої волі. Це була не концесія, зроблена українцям, але потоптання наших прав на самовизначення. За цей акт відповідають держави, що його підписали, і їх обов’язком є подбати, щоб автономія була впроваджена, без жадних наших зобов’язань. Бо і Рада Амбасадорів не узяла на себе своєї клявулі про автономію від нашої згоди на неї та від нашої резигнації зі змагань до державної незалежності”.

Мілена Рудницька.

Свобода. — Джерсі-Сіті — Нью-Йорк. — 1956. — 11 квітня. — Ч. 68.

ПАМ’ЯТІ ВАСИЛЯ ПАНЕЙКА

Ми не думаємо, що кожен некролог має бути панегриком і кожен спогад про людину, що відійшла з цього світу, — її апотеозом. Найцінніші ті портрети, писані вони чи мальовані, що не ідеалізують, а зображають людину, якою вона справді була, з усіма її якостями, позитивами й негативами, світлами й тінями. А втім, міркування, що тиснуть під перо під вражінням вістки про смерть Василя Панейка, не мають претенсії бути портретом Покійного. Це навіть менше, ніж поверховий, кинений від руки етюд. Це тільки спроба схопити на папір деякі характеристичні риси цієї маркантною і дуже інтересною особистости.

Василь Панейко має, як відомо, блискучу сторінку в історії українського народу, як один з творців 1-го Листопада та як головний захисник на міжнародному терені прав Західної України до вільного життя, а саме під час польської агресії 1918-1919 рр. і згодом на Версальській Міровій Конференції. А проте, незважаючи на ці історичні заслуги, Василь Панейко — одна з найбільш контроверсійних постатей учорашньої доби українського Заходу.

Людина складної психічної конструкції, “проблематична натура”, — щоб ужити терміну німецької романтичної літератури. Людина дуже обдарована, небуденної інтелігенції,

великого знання і просто феноменальної начитаності. Чи була яка книжка світової літератури, якої не знав д-р Панейко? Тяжко було зрозуміти, коли він мав змогу познайомитися з усіма, абсолютно всіма клясичними творами всіх часів і народів, і коли знаходив час стежити за всіма новинами, що появлялися на книгарських полицях. Проза й поезія, красне письменство й історія, філософія, мемуаристика й політична публіцистика — в усіх цих галузях д-р Панейко засвоїв собі першорядну орієнтацію й перетворив набуті студіями відомості у глибоку мудрість. Читав він здебільша вночі під час безсоння, бо безсонниця була його хронічною недугою. Замість перевертатися з боку на бік, як роблять інші люди, що не можуть спати, д-р Панейко читав до білого ранку.

З бистрим і гнучким інтелектом злучився “трудний” — як кажуть французи — характер. Покійний належав до породи самітників: тримався від людей здалека, ішов одинцем крізь життя. Не вмів жити в гурті, до колективної праці був органічно нездібний. Однак, його самодостатність не мала в собі нічого з самозадоволення, тим менше з самозакоханості. Був критичний і вибагливий в стосунку до людей, але найбільш критичний і вимагаючий був щодо себе самого. Належав до людей, що весь вік учаться і думають, шукають і страждають. Типовий неврастенік, зі станами тяжкої депресії. Життя на чужині, відірваність від рідного ґрунту, матеріальні злидні емігранта на паризькому бруку поглибили вроджені нахили. У вдачі Василя Панейка треба, мабуть, шукати ключа до розуміння його конфліктів з громадянством, його трагічної відчуженості й викорінення в кільканадцяти останніх роках його життя.

Грубо помилявся б той, хто до д-ра Панейка підходив би з категоріями “громадського діяча”, “державного мужа” чи “провідника”. Покійний не мав ні крихітки провідницьких прикмет і не претендував на них. Засідання, збори, дискусії — все це було чуже й осоружне Покійному. Не любив фрази, жесту, зовнішнього ефекту. Говорити він взагалі не вмів, — годі його собі уявити, як промовця на трибуні.

Зате Василь Панейко вмів, як мало хто з сучасних йому земляків, писати, хоч писати доводилося йому нелегко. Кожну статтю, кожному записку випрацьовував основно, різьбив кожне речення, але те, що виходило з-під його пера, — це були високоякісні речі.

Василь Панейко був творцем своєрідного українського дипломатичного стилю. Телеграми, ноти, меморіяли, що ним він бомбардував Найвищу Раду Мірової Конференції у Версалі й згодом секретаріят Ліги Націй у Женеві, не мають нічого спільного з нудною дипломатичною офіційщиною. Вони живі, темпераментні, сміливі формою і змістом, кипучі обуренням на наклепи національного противника та на фарисейство західних великодержав, пересякнені вірою в слушність українських постулятів. Ось, напр., весною 1919 р. д-р Панейко, як міністр закордонних справ ЗОУНР та її головний делегат на Мірову Конференцію, пише листа президентові Найвищої Ради Клемансо, щоб паралізувати розповсюджені поляками твердження, нібито Українська Галицька Армія — це “большевицькі банди”. “Це Ви — пише Панейко найвищому авторитетові переможної Антанти, — підтримуєте большевиків, бо озброюєте проти нас поляків тоді, як Україна бореться з більшовиками. Припиніть польську агресію і дайте нам таким чином змогу боронити нашу Державу перед інвазією російських большевиків!” А 12 років пізніше, під час погромів, зорганізованих польським урядом у Галичині, Василь Панейко, тоді тільки приватна людина без жадних уповноважень, пише до генерального секретаря Ліги Націй тоном не петента, а обвинувача: “За те, що діється в Галичині, Ви, Пане Генеральний Секретаре, і вся Ліга Націй несете велику частину відповідальності перед українським народом, перед цивілізованим світом, перед історією”.

Програння української справи на Міровій Конференції була для д-ра Панейка справжнім шоком. Те, що заподіяно українському народові, було в його очах обурливим, огидним обманом. Раз назавжди зневірився в тому, щоб ми могли добитися справедливості від західних держав. Досвіди на території Ліги Націй, зокрема поведінка цієї установи з т. зв. національними меншинами, тільки утвердили його в переконанні, що на міжнародному базарі рішають не засади слушності, а опортуністичні інтереси великодержав і позакулісова дипломатична гра. Але найхарактерніша й, так би мовити, найбільш стабільна риса політичного “вірую” Василя Панейка, — це його крайнє негативне становище до Польщі й поляків. Не тільки до Версальської Польщі, в її абсурдних границях і з її безумною системою правління, але до всякої Польщі, бо всяку Польщу Панейко

вважав апріорним і непримиренним ворогом українського народу. Від такої постави був уже тільки один крок до політичного русофільства. Вся іронія була в тому, що до таких висновків дійшла людина наскрізь західноєвропейської духової формації.

В 30-х роках д-р Панейко починає лянсувати ідею федерації України й Росії після упадку большевизму. У виданій в Женеві французькій брошурі п. з. “Мучеництво одного народу” говорить про “державно-правний договір між двома цілком суверенними й незалежними державами, Україною і Росією”, як про одну розв’язку питання Сходу Європи, та про “російсько-українське кондомініум над просторами між Уралом і Пацифіком, загарантоване міжнародними договорами”. Український загал поставився до такої концепції негативно. До розриву з д-м Панейком прийшло кілька років пізніше, внаслідок його незручного виступу в російській еміграційній пресі.

Знайомство підписаної з Покійним датувалося ще з часів першої світової війни й українських визвольних змагань. Василь Панейко був уже тоді видатною фігурою в західноукраїнському політичному світі: начальним редактором “Діла”, згодом міністром закордонних справ, а — студенткою університету. Наше знайомство затіснилося в періоді української т. зв. петиційної акції на терені Ліги Націй. В 1928-1934 рр. зустрічалась я з ним у Женеві на кожночасній сесії Ради й Асамблеї Ліги Націй, також на щорічних Конгресах Європейських Національностей, що відбувались в Женеві, Берні або у Відні, на Конгресах Міжпарламентарної Унії в Берліні 1928 р. і в Лондоні 1930 р. Василь Панейко жив тоді в Парижі; приїздив в характері журналіста, а саме як закордонний кореспонент “Діла”. Активної участі в політичному житті він тоді не приймав, до жадного політичного табору не належав, але співпрацював з УНДО та полковником Коновальцем. В цьому періоді посиленої закордонної акції відавав великі прислуги українській справі знанням міжнародних відносин, своїми широкими зв’язками, своїм знаменитим пером. Проте, це вже не був давній Панейко з часів Мирової Конференції: якийсь пригашений, без віри, без ентузіазму.

Після майже 20 років я зустрілась з д-ром Панейком в Нью-Йорку, куди він переїхав з дружиною з Парижа по 2-ій світовій війні. Скромне помешкання на Брукліні, стіни

від підлоги під саму стелю заставлені полицями з книжками. Та сама елегантна, тільки дещо похилена постать, та сама інтелігентна характеристична голова, тільки з зовсім срібним волоссям, ті самі великі, тільки ще сумніші очі. Працював на хліб насущний лекціями французької і німецької мови в школі Берліца, жив у цілковитій ізоляції від українського громадянства. Випитувався жадібно про останні роки життя й обставини смерті давніх спільних знайомих, про Дмитра Левицького й Володимира Старосольського, про Осипа Назарука й Степана Барана.

В останньому листі з 5 лютого ц. р. з Каракас Покійний писав мені: “В листі Ви пригадали мені, що я повинен би написати (тобто залишити по собі, бо на публікацію за життя нема в даних обставинах найменшого вигляду) — свої спомини. Думаю про таке віддавна, але ніколи не мав свобідного часу. Думав, коли був в Америці, але з моїми десятками годинами лекцій денно про це не можна було й мріяти. А потім прийшла довга й болюча недуга. А тепер ще й сліпота наступає. Одначе про ті спомини я далі думаю — майже безнадійно... Треба би чуда: відзискати зір та й сяке-таке здоров'я. Властиво мені нецікаві “спомини”, тобто щось у роді автобіографії; не маю в собі нічого з екзібіціоніста, і найменшої охоти автобіографічної в мене нема. Хотів би писати про часи, людей, обставини нашого національного життя з-перед першої світової війни, а потім про обставини, людей, студії й роздумування з післявоєнної епохи. Трохи філософії, трохи соціології, трохи політики тощо. Ну й доволі: з цього певне вже нічого не вийде”.

Яка це була б надзвичайна книжка, якби Василь Панейко був її написав... Якби... І скільки інших сумних рефлексій “якби” приходить на думку у зв'язку з смертю Василя Панейка...

Мілена Рудницька.

РОЛЯ ЖІНОЦТВА У ВИЗВОЛЬНІЙ БОРОТЬБІ УГА

Відсутність джерельних матеріалів.

Споминеві статті учасниць,
як головне джерело інформації

Для дослідження ролі українського жіноцтва в діях Української Галицької Армії нема джерельних матеріалів. Нам невідоме ні одно офіційальне повідомлення урядових чинників З. У. Н. Р. у справі служби жінок у військових частинах, невідомий який-небудь закон Державного Секретаріату Військових Справ, або розпорядок Начальної Команди УГА про набір жінок до такого чи іншого роду служби. Ми навіть не знаємо, чи ця справа взагалі обмірковувалася політичними та військовими чинниками молодого західньоукраїнської Держави та чи винесено коли-небудь яке рішення, будь воно позитивне чи негативне, про використання жіночих сил у визвольній боротьбі.

Годі сказати, які кваліфікації та вишкіл переходили жінки, що в такому чи іншому характері служили в Українській Галицькій Армії. Так само не збереглася жадна урядова статистика жінок, і ми незнаємо, навіть приблизно, скільки жінок служило в санітарних частинах, скільки в розвідці, скільки у військових канцеляріях, скільки в кухнях та інших господарських відділах. Не знаємо, які були організаційні постанови відносно жінок, а якщо таких постанов не було, то яка завелася щодо них практика, яка обов'язувала їх дисципліна, яка була їх уніформа, чи те яку вони складали присягу, тощо. І не маємо ні одного документу з часів визвольної боротьби, який давав би оцінку жіночої служби з військово-фахової точки зору.

За цілковитою відсутністю яких-небудь документальних матеріалів треба спертися на усних переказах і статтях учасників і учасниць визвольних змагань, як на головне джерело інформації про ролі, що її західньоукраїнська жінка відіграла в боротьбі за волю свого народу. У статтях, що друкувалися в "Літописі Червоної Калини", та в іншій нашій військовій, споминевій літературі ми надibuємо часом згадки про жінок, що брали участь у діях УГА. В західньоукраїнських жіночих виданнях тридцятих років, зокрема в листопадових числах журналів "Жінка" (Львів) і "Жіноча Доля" (Коломия), можна знайти статті мемуарного харак-

теру, що вийшли з-під пера жінок, які виконували допоміжну службу в УГА. Короткі уступи про участь жіноцтва у визвольних змаганнях є також в оглядах українського жіночого руху, друкованих в різних жіночих збірниках. Проте основної праці на цю тему нема, і треба жалкувати, що в добі між двома світовими війнами не знайшлася жінка, яка була б взяла на себе важливе завдання зібрати від живих ще тоді учасниць визвольної боротьби якомога докладні відомості, і закріпити їх для історії. Підготувляла таку працю Ірина Шмігельська-Климкевичева, санітарний хорунжий УГА, що опублікувала два короткі списки жінок членів УГА і писала етюди з тематикою боїв УГА. Але заповіджена нею праця не вийшла друком¹.

Спогади жінок-учасниць мають вартість свідчень очевидців. Правда, авторки спогадів описують здебільшого тільки особисті переживання і висловлюють суб'єктивні міркування. Лише зрідка вони записують події, що не стосувалися до них самих, хоч нема сумніву, що кожна з них знала прізвища, факти й деталі про службу інших жінок. Все ж, ці споминові статті, мов окремі камінчики мозаїки, складаються в сумі на певну цілість і дозволяють відтворити картину відданої служби гурту жінок.

Що спонукало жінок вступати на військову службу.

Неприхильне ставлення військової влади.

Як жіноцтво уявляло собі свої завдання

Насамперед постає питання про обставини й мотиви, які спонукували молодих жінок зголошуватися на військову службу, таку незвичну в тодішніх часах для жінок.

Нема найменшого сумніву що всі жінки, які опинилися в рядах УГА, записувалися добровільно й за власною ініціативою. Ніхто їх не кликав, ніхто не заохочував, бо жадного звернення військових чинників про обов'язкову чи добровільну службу жінок ні в листопаді 1918-го року, ні пізніше протягом цілої воєнної кампанії, небуло. Жінки приходили з власної спонуки, спонтанно, і пропонували свої послуги, просили дати їм якусь роботу в Армії. Часто приходили разом дві подруги, або дві сестри. Були це здебільшого дівчата й молоді жінки з інтелігенції: студентки університету, учениці вищих клас середньої школи, учительки, дружини військових старшин. Скільки було таких охочих до служби, ніхто не знає. В самому Львові в перших днях

листопада 1918-го року жіноча інтелігентська молодь зголошувалася майже поголовно.

Але готовність жінок віддати свої сили і вміння визвольній справі зустрічалася з байдужістю і відмовою військової влади. Авторки спогадів стверджують, що вони муіли перемогти різні перешкоди, заки вибороли собі "право на працю", "право служби". В усіх спогадах звучить, більш чи менш виразно, нотка жалю, досади, а то й гіркоти, що ніхто жіноцтву не пішов назустріч, та що від такого ставлення до питання жіночої служби постраждала національна справа. Більшість жінок зневірювались і відходили, але найтвердіші поверталися ще раз і ще раз, і так довго допروضувалися, поки не добилися свого.

Всі ці молоді жінки й дівчата горять огнем любови до Батьківщини й бажанням віддати їй свої сили. Національна революція роздмухала в їх грудях велике полум'я ентузіазму, ідеалізму, готовности до жертв. "Кожна з нас усвідомляла, що під цю пору не слід сидіти вдома склавши бездіяльно руки і кожна відчувала, що всяка праця, нехай і корисна, але яка не є безпосередньою службою нашій Державі, являється тепер зайвою і пустою" — змальовує настрої молодого жіноцтва студентка львівського університету в статті, написані з приводу першої річниці Листопада². Аналогічно висловлюється авторка іншого спогаду, написаного з перспективи кільканадцятьох років: "Вранці 1-го Листопада я вийшла з дому, щоби зголоситися до праці. Я не могла бути в ці великі дні тільки пасивним глядачем. Усіма клітинами розуму й серця я хотіла бути активною, хотіла помагати нашій Армії³.

Що такі настрої не були солом'яним огнем, але тривалою спрямованістю почувань і волі, це засвідчили десятки жінок, які перейшли всю воєнну кампанію, ділячи долю УГА також у найтрагічніших часах. Головним мотивом, що керував жінками, був без сумніву гарячий патріотизм, що доходив до патосу самопожертвування. Деяку ролю в їх рішенні відіграли дуже тоді актуальні гасла рівноправности жінки: власне кінець 1-ої світової війни приніс жіноцтву в майже усіх цивілізованих країнах повноту громадянських і політичних прав. Бути гідним цієї рівноправности, покористуватися нею і довести свою рівновартість, станувши плече в плече з чоловіками в боротьбі за волю народу — ось зовсім зрозуміле бажання тодішнього українського жіноц-

тва молодій генерації. Не без впливу на його поставу був приклад гуртка очайдушних дівчат, що служили в рядах Українських Січових Стрільців. Імена Олени Степанів, Софії Галечко і Гандзі Дмитерко були опромінені славою, що підштовхувала до наслідування. Чому ж, мовляв, у власній національній армії не мало б бути місця для жінок, коли вони знайшли доступ до Усусусів, служити у фронтових частинах і за свою хоробрість дістали військові відзначення і офіцерську рангу...

Проте в листопаді 1918-го року і згодом, під час важкої боротьби з віковичним ворогом, загал ідейних і активних жінок, що голосяться до УГА, не думає про військову службу зі зброєю в руках. Вони хочуть працювати, помагати, служити — ці вислови повторюються раз у раз у спогадах учасниць. Жадна з них не каже, що хотіла б носити зброю і воювати.

Яка мала б бути ця праця, того жадна мабуть ясно не уявляла, але з їх слів і діл виходить недвозначно, що вони мали на думці допоміжну службу в запіллі. Напередодні другої світової війни д-р Олена Степанів-Дашкевичева висловила в одному інтерв'ю такий погляд на справу: "Загал жіноцтва не уявляв собі ясно свого завдання ні перед листопадом 1918 р., ні в листопадових днях. Ми не були вповні свідомі того, яку властиво роботу повинні робити жінки під час війни, ми над тим не застановлялися, цього не обговорювали, ані не ставили собі ясного пляну"⁴. Погляд на справу завдань жіноцтва під час війни викристалізувався серед жінок тільки згодом. Не фронтова служба зі зброєю в руках, а служба в запіллі у військових тилових установах, щоб звільнити боєздатних чоловіків і таким чином збільшити кількість фронтовиків — ось так визначає українське жіноцтво своє місце в боротьбі за незалежність⁵.

Різні роди жіночої служби. Медичні сестри.

Розвідча й кур'єрська служба. Військові кухні.

Допоміжний канцелярський персонал

Нам пощастило зібрати прізвища 89 жінок, які служили в УГА. Цей список, самозрозуміла річ, не є повний, але і він дозволяє зробити деякі дуже характеристичні і інтересні висновки. Отож з 89 жінок аж 54, себто 65 відсотків, служили в санітарних частинах. Аж десять з них досягли військового ступеня санітарного хорунжого. Одинад-

цять померли, заразившись тифом або червінкою. Кілька інших також хворіли на тиф, але видужали.

Ці скромні цифри говорять дуже промовисто. Вони нам кажуть, що більшість жінок, які служили у УГА, пішли по лінії традиційного жіночого покликання: бути сестрою милосердя. В момент, коли Батьківщина була в небезпеці, коли йшов бій на смерть і життя з загарбницьким ворогом, тоді як чоловіки бралися за зброю і приносили жертву крові й життя на полі бою, — жінки бачили своє завдання в тому, щоб лікувати рани, зменшувати біль і приносити потіху. Вони вибрали найпочеснішу службу: служіння страждаючим братам. Виконували її в найтяжчих умовах: без ліків, без перев'язочного матеріялу, без відповідно влаштованих лікарень. Працювали в загіллію в корпусних і бригадних шпиталях, працювали у фронтових лазаретах і пересувних потягах, в перев'язочних пунктах при фронтових частинах і в епідемічних лічницях. Виконували службу медичних сестер, помічниць лікарів, а то й самих лікарів, дарма що не завжди мали до цього теоретичне знання і підготову⁶. Їх військові ранги і їхні могили на військових цвинтарях кажуть нам, як вони виконували свої обов'язки. Рятували воїнів від смерти і самі вмирали, переможені смертельною хворобою. Справжні героїні, гідні своїх товаришів, що вмирали на полі бою.

Другий рід повноцінної військової служби, яку виконували наші жінки — це військова розвідка. Нам відомі тільки два-три прізвища жінок, що працювали в цій дуже відповідальній і небезпечій службі, бо одною з властивих їй рис є повна анонімність її працівників. Проте нема сумніву, що Армія у широкій мірі користувалася жінками для зв'язкових і розвідувальних цілей. Жінці, мовляв, легше прокрастися непомітно через боеві лінії і зайти в тили ворога, ніж чоловікові...

Тож проходили наші студентки й учительки, переодягнені здебільшого в ношу селянок, крізь щілини у воєнних фронтах, підтримували зв'язок між відірваними частинами і приносили важливі відомості. Особливо як кур'єрки жінки віддавали неоціннімі прислуги. Вже під час листопадових боїв у Львові, коли місто було прорізане стрілецькими ровами, і згодом, коли Львів був у ворожих руках, зв'язок підтримувався у великій мірі завдяки жінкам. Необхідні передумови для такої служби — це відвага і самопосвята, сильні

нерви й бистрість орієнтації, очайдушність і вміння зберігати таємницю. Не бракувало, видно, цих прикмет українським жінкам, коли Армія довіряла їм такі важливі завдання.

Третя галузь праці українського жіноцтва під час визвольної війни — це були військові кухні. Знову традиційне заняття, до якого жіноцтво звикло від віків і в якому мало змогу виявити свої господарські здібності і вміння.

Справу прохарчування Армії довелося організувати дослівно з дня на день, бо ж від першого дня, коли влада в краю перейшла в українські руки, треба було нагодувати військо. Наприклад, у Львові вже 1-го листопада 1918 р. функціонували військові кухні в Народному Домі, в ратуші, в будинку сойму і в будинку Духовної Семинарії. Всі ці кухні організували і провадили виключно жінки. Деякі жінки працювали з небезпекою для життя, напр. ті, які були в кухні соймового будинку, що лежав у самому центрі найзавзятіших боїв за Львів. Також з небезпекою для життя жінки доставляли у Львові теплу їжу воякам, які не могли покинути своїх стоянок на важних пунктах, де вони були на службі.

Організуючи працю у військових кухнях, жінки станули перед нелегкою проблемою масового прохарчування. Бо ж варити для сотень вояків — це не те саме, що зварити обід для кількох членів родини. Друга трудність лежала в тому, щоб роздобути харчі: справа дуже складна в тодішніх розладнаних відносинах.

На список, який ми нижче даємо, не втягнуто жінок, що працювали у військових кухнях, хоч вони виявили великі організаційні здібності і працьовитість. Якщо пам'ять про них затерлася, то сталося це мабуть тому, що загал нашого громадянства і навіть саме жіноцтво ставилися досить легковажно до праці домашніх господинь. У спогадах з часів визвольної війни, зокрема з часів листопадових боїв у Львові, молоді жінки нарікають, що в таких важливих часах, вони мусіли... оббирати картоплі, бо їм не дали розумнішої роботи. А втім, приготувати воякам здорову і смачну теплу їду — річ першорядного значення для боєздатності Армії.

Вкінці четвертий рід служби в УГА, до якого мали доступ наші жінки, це канцелярійна праця. У всіх військових канцеляріях, як у запіллі, так і у фронтових частинах, працювали жіночі канцелярійні сили, а саме машиністки, пи-

сарки, тощо. Крім цього допоміжного бюрового персоналу були теж, певне, телефоністки й телеграфістки, але їх прізвища не збереглися. В одному спогаді про листопадові бої у Львові читаємо, що дві поштові уряднички до останньої хвилини обслуговували телеграфічний апарат в головному будинку пошти і втекли з нього щойно з останніми вояками, коли вся будівля вже горіла.

Підсумки

На такому скупому матеріалі важко базувати якісь загальні зауваження і оцінки. Все ж таки, дивлячись з перспективи 40-річчя Збройного Чину на ролі жіноцтва в діях Української Галицької Армії, треба ствердити, що ця роль була дуже скромна, непропорційно мала, як до кількості населення Галичини, так і до величини УГА. Непропорційно мала була вона також, коли взяти до уваги тодішню, вже високо розвинену, національну свідомість українського жіноцтва та його настрої, викликані революційним виступом Першого Листопада.

Не вина це жіноцтва, що воно, при тодішньому стані жіночої організації та відсутності якої-небудь плянованої акції, не мало змоги виявити в ширшому масштабі свою любов Рідної Землі й бажання служити їй. Не вина жінок, які, кожна зокрема, кожна поодиноці, рвались до праці для добра визвольної справи, що вони не могли добитись визнання їх повноцінним чинником в рамках воюючих українських сил.

Але й наших тодішніх державних мужів та полководців годі винувати, що не подумали вони про використання жіночих сил в боротьбі за волю. Думка про якісь жіночі військові частини була тоді ще надто незвична, надто непопулярна серед консервативного громадянства Галичини. І часи були надто жорстокі, щоб вводити якісь новаторства на велику скалю.

В сумі знайшлася тільки жменька жінок, які мали відвагу й силу піти проти віками вкорінених поглядів, проти неприхильного ставлення військових чинників, проти волі батьків, наперекір усім... Посвята, довершена в таких обставинах, заслуговує на ще більшу пошану й відзначення, ніж посвята героїв, які йдуть протоптаними стежками.

Список жінок, які служили в УГА⁷

1. **Білінківна**. Канцеляристка. Була писаркою в гол. штабі в Одесі. Згинула від куль большевиків 28 квітня 1920 р. на товарній станції в Одесі.

2. **Ярослава Вітошинська-Дрогомирецька**. Вістун Залізного Загону⁸, пізніше канцеляристка Команди Етапу УГА. Померла 6 грудня 1931 р.

3. **Стефанія Вітошинська-Девоссер**. Сестра Ярослави. Старший стрілець Залізного Загону, пізніше канцеляристка Команди Етапу.

4. **Марія Віхер**. Медична сестра Польової Лічниці II-го Корпусу УГА.

5. **Катря Гладилевич**. Медична сестра. Належала до гурту медсестер Української Самаританської Помочі у Львові.

6. **Павлина Гладилевич**. Сестра Катрі. Медсестра, перейшла той сам вишкіл, що Катря, а саме на курсах організованих напередодні світової війни "Жіночою Громадою" у Львові. Завідувала шпитальними магазинами УГА.

7. **О. Голубець**. Медична сестра з гурту Української Самаританської Помочі у Львові.

8. **Гопалівна**. Медична сестра, санітарний хорунжий. Працювала в Запасній Лічниці ч. 1.

9. **Марія Городиська**. Канцеляристка Залізного Загону й Державного Секретаріату в Кам'янці-Подільському. Померла в Кам'янці на сипний тиф. Похоронена на військовому кладовищі.

10. **Д-р Гіжевська**. Лікарка, служила в санітарній частині летунської сотні в Краснім в 1918-1919 рр.

11. **Марія Гіжовська**. Медична сестра. Санітарний хорунжий; працювала у відсилковій (санітарній) точці Красне і в Польовій Лічниці ч. 1.

12. **Марія Дзуль**. Медична сестра. Працювала в Головному Військовім Шпиталі у Стрії, згодом в Польовій Стрийській Лічниці УГА ч. 3.

13. **Анна Дмитерко-Ратич**. Під час світової війни служила в Українських Січових Стрільцях. В УГА працювала як канцеляристка в загальній канцелярії Інтендантури.

14. **Сестра Домінія**. Монахиня Чину СС Василіанок. Медична сестра в Польовій Лічниці II-го Корпусу УГА.

15. **Марія Захаріїв-Рудницька** з Дуліб-Стрий. Канцеляристка в Окружній Команді в Стрию, де реєструвала до-

бровольців до УГА. Згодом перейшла до штабу III-го Корпусу і працювала там як машиністка. Після евакуації Стрия перешла до фронтових частин в бригаді ген. Кравса.

16. Олена Захарійв-Томоруг. З Дуліб-Стрий, сестра Марії. Канцеляристка, працювала в адміністрації залізничних варстатів у Стрию, згодом у канцелярії III-го Корпусу, вкінці, після евакуації Стрия, перейшла до фронтових частин в бригаді ген. Кравса.

17. К. Заяць. Медична сестра з гуртку Української Самаританської Помочі у Львові.

18. Анна Інгорук. Родом з Самбора. Медична сестра. Виконувала службу в Самбірській польовій лічниці, пізніше, за Збручем, в епідемічному польовому шпиталі. Вернулася до Самбора в 1920 р. Колишній вояк-геолог УГА, о. Ст. Дашо, в статті про Самбірську Лічницю III-го Корпусу, так її характеризує: "Дуже дбайлива, наче мати для кожного хворого".

19. Качмарська. Родом зі Львова. Канцеляристка. Працювала як машиністка в штабі III-го Корпусу.

20. Сестра Килистина. Монахиня Чину СС Василіянок. Медична сестра. Виконувала службу в Польовій Лічниці II-го Корпусу УГА. Померла на сипний тиф у Жмеринці. Похоронена на військовому цвинтарі.

21. Козачка. Прибране ім'я; справжнє прізвище невідоме. Медична сестра. Працювала в Стрийській лікарні ч. 3, пізніше за Збручем. Померла на сипний тиф у Жмеринці. Похоронена на військовому цвинтарі.

22. Марія Колесса. Управителька військової кухні. Під час листопадових боїв у Львові важко ранена.

23. Зеновія Копертинська. Студентка медицини. Працювала як медична сестра у відсильній точці групи "Схід" у Борщовичах. Мала рангу санітарного четаря.

24. Софія Кобилянська-Охримовичева. Медична сестра з гурту Української Самаританської Помочі у Львові.

25. Віся Коцюмбас-Літинська. Спершу служила як медична сестра, пізніше при розвідці, вкінці як канцеляристка Інтендантури УГА.

26. Марія Кривівна. Родом зі Львова. Зголосилася до служби в УГА в перших днях листопада 1918 р. і брала участь в боях за Львів з крісом у руках. Ранена, попала в польський полон і сиділа в Бригідках півтора року.

27. Юлія Кривівна. Родом зі Львова, сестра Марії. Медична сестра. В листопаді 1918 р. служила у Львові. Арештована поляками після добуття ними Львова, сиділа в Бригідках півтора року.

28. Ольга Кривокульська. Медична сестра, санітарний хорунжий. Працювала в бактеріологічному інституті.

29. Марія Кузь. Канцеляристка. Працювала в канцелярії Державного Секретаріату в Кам'янці-Подільському. Хворіла на тиф і на запалення легенів, внаслідок чого дістала сучоти і померла в Станиславові.

30. Варка Кунда. Родом з Журавенщини, абсолювентка господарської школи у Львові. Зголосилася до розвідувальної служби і належала до кращих розвідниць УГА. Померла на тиф у Кам'янці-Подільському у вересні або жовтні 1919 р.

31. Наталія Кушнір-Лозинська. Канцеляристка військових канцелярій УГА.

32. Нуся Лозинська-Янович. Канцеляристка Команди міста Золочева.

33. Стефанія Лебедович. Абсолювентка гімназії. Медична сестра польового лазарету I-го Корпусу УГА. Померла на сипний тиф у Вінниці. Похоронена на військовому цвинтарі.

34. Володимира Лев. Медична сестра. Санітарний хорунжий. Працювала в Запасній Лічниці в Ходорові.

35. Олена Левицька-Білічак-Дем'янчукова. Канцеляристка Залізного Загону, діловод військової друкарні й управителька кухні.

36. Літинська. Канцеляристка. Працювала як машиністка в штабі III-го Корпусу.

37. Любицька. Служила в УГА. Згодом як інвалідка, працювала в характері возного в канцелярії Українського Товариства Допомоги Інвалідам у Львові.

38. Міцці Лянденберг. Австрійська німка, родом з Леобен. Була медичною сестрою в Польовій Лічниці II-го Корпусу УГА. Померла на сипний тиф у Жмеринці. Похоронена на військовому кладовищі.

39. Марія Мамчин. Родом зі Старого Самбора. Медична сестра в Гірській Бригаді в 1918-1919 рр. Після закінчення воєнних дій перебувала в таборі в Німецькім Ябліннім, Чехословаччина.

40. Дві сестри Мамчинівні, канцеляристки Інтендантури Окружної Команди, Золочів.

41. **Марія Матейко.** Медична сестра Польової Лічниці II-го Корпусу.

42. **Марія Махницька-Янова.** Родом зі Львова. Належала до гурту медичних сестер Української Самаританської Помочі у Львові. Мала рангу старшого десятника санітарної служби і була командантом санітетів I-ої сотні. Працювала спершу в Бережанах, пізніше в Польовій Лічниці Козацького Загону ім. Гонти, I-го Корпусу. Перебула з УГА всю кампанію.

43. **Марія Мельник.** Канцеляристка, працювала в Залізному Загоні.

44. **Текля Мосора.** Належала до складу жіночої чети Залізного Загону.

45. **Катерина Миськів-Коваль.** Медична сестра епідемічного Польового Шпиталю УГА.

46. **Гільда Мюллер.** Австрійська німка. Медична сестра польових лазаретів УГА. Померла в Жмеринці на червінку. Похоронена на військовому кладовищі.

47. **Нуся Нементовська.** Дочка Уляни Кравченко. Медична сестра. Служила в санітарній частині летунської сотні в Краснім в 1918-1919 рр.

48. **Гертруда Нізе (Niese).** Австрійська німка. Медична сестра польових лазаретів УГА. Пізніше працювала в епідемічному польовому шпиталі. Померла в Могилеві на плямистий тиф і запалення легенів. Похоронена на військовому кладовищі.

49. **Розалія Олексин.** Медична сестра, належала до гурту медсестер Української Самаританської Помочі.

50 і 50-а. **Дві сестри Павлусевич.** Канцеляристки. Належали до жіночої чети Залізного Загону.

51. **Стефанія Пашкевич.** Член боєвого відділу Українського Горожанського Комітету, виконувала розвідну службу в часі облоги Львова військами УГА. Кілька разів переходила в 1918-19 рр. львівський фронт з вістками та дорученнями, ризкуючи життям і виказуючи подиву гідну відвагу. За польської окупації була учителькою "Рідної Школи" у Львові.

52. **Марія Пашко-Рибакова.** Спершу канцеляристка у військових канцеляриях, згодом медична сестра 5 гарм[атного] полку Сокал[ьської] Бригади. Працювала у Військовому Шпиталі в Хмельнику і в Санітарному Поїзді ч. 1.

53. **Катря Петруняк.** Медична сестра, працювала в Польовій Стрийській Лікарні УГА.

54. **О. Підвисоцька.** Хорунжий УГА. Служила в 2-му курені 8-ої Самбірської Бригади, в 5-ій сотні. Коли командант цієї сотні, пор. Вол. Караван, був ранений в бою під час офензиви армії ген. Галлера, О. Підвисоцька перебрала команду сотні. Бій відбувся в селі Гашани біля білого шляху Львів-Самбір.

55. **Марія Підсонська-Воєвідка.** Канцеляристка Окружної Команди Золочів.

56. **Софія Підсонська-Шипайло.** Канцеляристка Команди Піхотного Коша в Золочеві.

57. **Наталія Полотнюк.** Медична сестра, санітарний хорунжий. Працювала в Окружній Лічниці в Станиславові.

58. **Стефанія Рибчак.** Медична сестра, працювала спершу у військовому шпиталі в будинку Духовної Семинарії у Львові. Коли поляки зайняли Львів, прокралася крізь боєвий фронт і зголосилася до відділу сотника Секунди, де zorganizувала шпиталь для хворих на тиф. Доглядаючи хворих, сама заразилася цією недугою і померла у Великодню суботу 1919-го року. Похоронена на військовому кладовищі коло могил вояків УГА.

59. **П. і К. Рудковські.** Дві сестри. Працювали в санітарній службі. Належали до гурту сестер Української Самаританської Помочі у Львові.

60. **Ярослава Рудницька.** Медична сестра, санітарий хорунжий. Працювала в Окружній Лічниці в Дрогобичі.

61 і 61-а. **Дві сестри Савчуківні.** Канцеляристки. Працювали в канцелярії Залізного Загону.

62. **Ярослава Сандул.** Родом зі Сколього. Медична сестра. Д-р Вол. Щуровський висловлюється про неї: "Виконувала службу лікаря".

63. **Селянська.** Медична сестра, санітарний хорунжий. Працювала в Окружній Лічниці в Станиславові.

64. **Марія (Павлина) Сенежакова.** Народилася в 1892 р. в Товстоголовах пов. Зборів. Медична сестра Польової Лічниці 1-го Корпусу. Померла на плямистий тиф 16-го грудня 1919 р. у Вінниці. Похоронена на військовому цвинтарі.

65. **Іванна Сенишин.** Медична сестра, згодом лікарський помічник. Працювала в Польових Лічницях УГА.

66. **Сіякова.** Дружина сотника Сіяка, який zorganizував Залізний Загін. Належала до жіночої чети Залізного Загону.

67. **Олена Скварко-Матвійчукова.** Родом зі Львова. Медична сестра. Працювала в шпиталі в будинку Духовної

Семинарії у Львові, згодом у санітарному поїзді. В Терезі над Збручем захворіла на тиф. Після закінчення воєнних дій повернулася до Львова і працювала в польському військовому шпиталі на Ялівці у Львові, де доглядала українських полонених вояків, хворих і ранених.

68. Марія Скубова. Медична сестра. Селянська дівчина, родом з Іванівки, Скалатського повіту. В 1907 році виїхала до Америки, була повитухою в Нью-Йорку. Листопадові події застали її в Тернополі. Там вона, за власною ініціативою, перебрала австрійський гарнізонний шпиталь для української влади і працювала в ньому до літа 1920 р. Зорганізувала самаританський курс, щоб вишколити собі помічниці до праці в шпиталі. Навесні 1919 р. перейшла плямистий тиф.

69. Марія зі Стечнів (?) - Шакова. Працювала у військових канцеляриях УГА.

70. Антоніна Столбіна. Родом з Харківщини. Медична сестра. Спершу служила в Дієвій Армії і попала в польський полон. Втекла з польського полону і зголосилася в ряди УГА. Померла на сухоти 9-го квітня 1922 р. у чеській лічниці в Яромезі, внаслідок воєнних невгод і польського полону. Похоронили її з військовими почестями.

71. Осипа Стрілецька. Медична сестра. Працювала в епідемічному Польовому Шпиталі УГА.

72. Софія Ступницька. Студентка медицини. Працювала як медична сестра II-го Корпусу УГА. Після розгрому Армії покінчила самогубством.

73. Анна Терчинська. Медична сестра Санітарного Поїзду II-го Корпусу УГА.

74. Марія Ткачук. Канцеляристка Залізного Загону УГА.

75. Теодозія Туна. Студентка медицини. Д-р Щуровський пише про неї, що "виконувала службу лікаря" в Округній Лічниці в Бережанах.

76. Марія Фединська-Білозор. Спершу працювала як телефоністка, згодом як медична сестра Польової Лічниці 1-го Корпусу УГА.

77. Антонія Фялковська. Родом зі Збоїск, коло Львова. Канцеляристка Технічної Сотні Округної Команди в Жовкві і Польового Суду 1-го Корпусу УГА.

78. Наталя Хомишин. Студентка медицини, санітарний хорунжий. Працювала як лікар в 1-ій Гірській Бригаді, згодом в Округній Лічниці в Самборі.

79. Савина (Сальця) Цукерберг. Жидівка, родом зі Самбора. Працювала як медична сестра в епідемічному Польовому Шпиталі УГА. Хворіла на тиф. Перейшла всю воєнну кампанію. Потім вернулася до Самбора. (Отець Дашо в статті про Самбірську Польову Лічницю пише про неї. “Працювала з посвятою для наших вояків”).

80. Стефанія Черкавська-Яхторович. Канцеляристка Команди міста Золочева.

81. Ольга Чайківська. Медична сестра, санітарний хорунжий. Працювала в Окружній Лічниці в Чорткові.

82. Ірена Чорноморець. Родом із Червоної (?). Медична сестра в лічниці 1-го Корпусу.

83. Ірина Шмігельська-Климкевичева. Вчителька. Служила як медична сестра, мала рангу санітарного хорунжого і була командантом санітетів в Козацькому Загоні ім. Гонти. Зорганізувала польовий шпиталь. Перейшла всю воєнну кампанію в Галичині і за Збручем. Двічі попала в полон: під Брюховичами в польський, у Києві в Денікінський.

84. Нуся Юркевич-Коцур. Канцеляристка Інтендантури Окружної Команди, Золочів.

85. Марійка Яворська. Канцеляристка Команди Етапу, опісля працює в канцелярії сот. Цурковського, вкінці в Ліквідаційній Комісії УГА. Під час наступу кавалерії Будьонного була ранена в руку.

86. Якубова. Медична сестра.

87. Катруся Баран. Вістун УГА, канцеляристка Збірної Станиці УГА у Відні, опісля канцеляристка Військової Канцелярії Диктатури.

88. Розалія Гумен. Римо-католицького обряду, розвідниця 7-ої Львівської бригади, багато разів переходила фронт і приносила цінні вісти зі Львова. Була в рядах цієї бригади до кінця її існування.

89*. Олена Степанів. Хорунжий УСС, чет. УГА. Начальник канцелярії в штабі команди 4 Золочівської Бригади.

Бібліографія

Ірина Вільде: “Олена Степанів колись і тепер”. Стаття в “Жіночій Долі”, Коломия, 1939., ч. 9-10.

Ганна Дмитерко-Ратич: “Жінки в рядах Української Галицької Армії”. Стаття в машинописі з датою “Закінчено 25-го червня 1956”.

* У тексті статті помилково — 90

Олена Залізняк: "Початки Українського жіночого руху".
Стаття в ювілейному збірнику С.У.А. Філадельфія, 1950.

Мілена Рудницька: "Львівське жіноцтво під час Листопадового перевороту." Стаття в "Українському Прапорі", Відень, 1-го листопада 1919.

Марія Скубова: Спомини. Торонто. 1950.

Олена Степанів: "Напередодні Великих Подій (1912-1914)". Львів, 1930.

Лідія Таурідзька: "Молода жінка в листопадовому зриві". Стаття в "Українському Слові", Буенос Айрес, ч. 34, з 7-го жовтня 1956 р.

"Українські жінки на громадській і культурній праці".
Стаття з Альманаху "Української Жіночої Громади" в Нью-Йорку, Нью-Йорк, 1931.

Олена Федак-Шепарович: "Листопадові спогади". Стаття в "Жінці", Львів, ч. 21-22, листопад, 1936.

Олена Федак-Шепарович: "В десятиліття. Кілька споминів і завваг". Стаття в Альманаху "Жіночої Долі" за 1930 рік. Коломия, 1929.

Ірина Шмігельська-Климкевичева: "Слідами козацького загону ім. Гонти". Стаття в "Жіночій Долі", листопад, 1926.

Ірина Шмігельська-Климкевичева: "Під Городком та Яновом". З історії Козацького Загону ім. Гонти. Стаття в "Жіночій Долі", листопад, 1928.

Ірина Шмігельська-Климкевичева: "Вірна Служба". Стаття в "Жінці", Львів, ч. 21-22, листопад, 1936.

Ірина Шмігельська-Климкевичева: "Список померлих жінок, членів УГА". "Жіноча Доля", Коломия, ч. 20-21, 1937.

Д-р Володимир Щуровський: "Лікарі і медики у Визвольній Війні". Стаття в "Лікарському Віснику", органі Медичної Громади, Львів, 1935.

"Жінка", Львів, 1935-1938, редакційні статті в листопадових числах.

Примітки

¹ При кінці статті п. з. "Вірна служба", надрукованій в "Жінці", Львів, листопад 1936, ч. 21-22, І. Шмігельська-Климкевич заповіла появу такої праці: "Докладний список жінок-членів УГА, разом з описом їх діяльності й переживань, появиться в окремій книжці."

² Мілена Рудницька: "Львівське жіноцтво під час Листопадового перевороту". Стаття в "Українському Прапорі" Відень, 1 листопада 1919.

³ Олена Федак-Шепарович: "Листопадові спогади" Стаття в „Жінці”, Львів, ч. 21-22, листопад 1936.

⁴ Ірина Вільде: “Олена Степанів колись і тепер”. Стаття в “Жіночій Долі”, ч. 9-10, Коломия, 1939.

⁵ “Безсмертні роковини,” редакційна стаття в журналі “Жінка”, ч. 21-22, 1936.

⁶ Між санітарками УГА було багато кваліфікованих медсестер, які кінчали курси влаштовані напередодні світової війни “Жіночою Громадою” у Львові і набули довголітню практику працюючи під час війни в австрійських військових шпиталях. Один з таких шпиталів, зорганізований Українською Самаританською Поміччю, був приміщений в будинку Духовної Семинарії при вулиці Коперника у Львові. Більшість затрудованих там сестер перейшли згодом на службу в УГА. Друга група фахових санітарок — це були студентки медицини. Вишкіл медсестер відбувався також під час воєнної кампанії 1918-19. Напр. в Тернополі місцева суспільна діячка, дружина пароха, пані Конрадова, разом з Марією Скубовою, головною медсестрою гарнізонного шпиталю, зорганізували самаританський курс, на якому навчалися 42 учениці.

⁷ Цей список зроблений головно на підставі трьох джерел. Найбільшу кількість прізвищ, а саме 38, завдячуємо Покійній Ірині Шмігельській-Климкевич, яка подала їх у статтях друканих в “Жінці” ч. 21-22, 1936 і в “Жіночій Долі” ч. 20-21, 1937. Інформації про 26 жінок зібрав, на підставі статей в “Літописі Червоної Калини” та іншій літературі визвольної боротьби, п. хор. Дмитро Микитюк, за що складаємо йому сердечну подяку. Кільканадцять прізвищ беремо з недрукованої статті пані А. Дмитерко-Ратич п. з. “Жінки в рядах У. Г. А.,” з якої машинописом ми мали змогу познайомитися. — Відомості, що збереглися, на жаль не докладні, часом навіть баламутні. Не подано персональних дат, як місце й дата народження, часом бракує імен. Крім них подав 6 прізвищ кол. чет. УГА, д-р М. Дольницький.

⁸ При Залізному Загоні була жіноча чета з 36 учасниць. Після переходу УГА за Збруч члени жіночої чети зголосилися до служби в епідемічній лічниці, інші разом з Залізним Загоном вирушили в повстанський район Гайсин-Тараща. — Ці інформації подає пані А. Дмитерко-Ратич у згаданій статті.

Мілена Рудницька.

Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (Матеріяли до історії) Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк. — Вінніпег, 1958. — С. 335-347.

БОРОТЬБА ЗА ПРАВДУ ПРО ВЕЛИКИЙ ГОЛОД

Двадцять п'ять років тому, навесні 1933-го року, масовий голод на Україні, зорганізований Кремлем для зламання опору українського селянства проти колективізації та для приборкання непокірливого українського народу, дійшов

був до вершкового пункту. Вимирання населення від голоду набуло жахливих розмірів. Уся Україна, вздовж і впоперек, була дослівно вкрита трупами. Чужинці, які були тоді на Україні, передають, що коли пригріло весняне сонце і сніг почав танути, скрізь по шляхах показалися з-під розтопів трупи селян, яких під час їх мандрівки за хлібом звалила з ніг голодова смерть. Найбільше тіл лежало в суцідстві залізничних станцій. По містах, зі страху перед пошестями, прискішеним темпом чистили з трупів заулки і вивозили їх за місто, де ховали у спільних могилах. Тільки по селах не було кому турбуватися за мерців: села, німі й обезлюднені, пручалися в судорогах смерти.

Нема сумніву, що Великий Голод був найбільшою катастрофою, яку Україна пережила протягом усієї своєї історії. Найбільшою — як щодо кількості жертв, так і щодо людських страждань.

Але трагедія 1932/33 рр. набирає страхітливих масштабів не тільки тоді, коли дивимося на неї з національної точки зору. Також у перспективі історії всього людства, Великий Голод є безприкладним катаклізмом і безприкладним злочином. Стверджують — це одностайно першорядні чужоземні знавці советського терору. Для прикладу назвімо кількох американських авторів: Вільям Генрі Чемберлен, Юджін Лайонс, Вільям Резвік, Луїс Фішер, Пітер Фірек, Джулієн Штайнберг. Усі вони вважають Великий Голод за подію без прецеденту у всесвітній історії, як щодо злочинних намірів тих, що його штучно викликали, так і щодо його нечувано нищівних наслідків.

Українська література про Великий Голод збагатилася за останні роки кількома високоцінними працями, які розробляють цю проблему в різних її аспектах. Тільки справа відношення культурного світу до голодової катастрофи мало відома українським дослідникам. Один з американських коронних свідків, Чемберлен, твердить, що “не було в історії людства катастрофи таких величезних розмірів, яка привернула б таку малу увагу міжнародного світу”, а другий головний свідок, Резвік, називає Великий Голод “масовим мордом, зробленим потайки”.

Невже культурний світ нічого не знав про цей злочин? Не знав, чи не хотів знати? Чи не стосується до нього відомий вислів, що “найбільше спричиняються до зла добрі люди, які нічого не роблять”?

Пригляньмося до реакції західного світу на голодову катастрофу.

Кілька зауважень про бібліографію

Українське громадянство напевне не усвідомлює, які численні є документальні матеріали і яка велика література до нашої теми.

Збереглися свідчення кількадесятьох чужоземних очевидців Великого Голоду. Окремими книжковими публікаціями вийшли спогади письменників, журналістів і подорожників різних націй, які у критичний час були в Україні. Деяким з них тільки в останніх роках відкрилися уста, бо під час великого лихоліття нашого народу вони були прислужниками советського уряду і тому замовчували тоді большевицький злочин.

Маємо тексти заяв провідних фігур ССРСР, які були призначені для світової громадськості і рішуче дементували Голод. Маємо протоколи нарад і постанови міжнародних організацій та міжнародних зборів, що обмірковували, чверть століття тому, це питання. На шпальтах тогочасної світової преси провадилася гаряча полеміка про Голод: є Голод, чи його нема, а якщо є, то які його розміри? З пожовклих газетних листків розгортається перед нашими очима ще й сьогодні картина завзятої боротьби за правду про Голод.

Ні один серйозний дослідник Советського Союзу не обходить тепер мовчанням Великого Голоду. Основні праці про внутрішню і закордонну політику ССРСР тридцятих років відкрили багато невідомих раніше деталей з куліс цієї справи. Простежена вже також основно тодішня гра світових сил на міжнародній шахівниці. Праці на цю тему кинули нове світло на ставлення західних держав до справи Голоду.

Відомі прізвища захисників українського народу, які, незважаючи на большевицькі наклепи й особисті невігоди, свідчили про справжню ситуацію на Україні. І відомі прізвища большевицьких манекенів, обманених комуністичною пропагандою, чи попросту куплених Москвою, які заперечували правду або її промовчували.

Збереглися також, зрозуміла річ, докладні матеріали про акцію, яку провадили тоді, для мобілізації прилюдної opinio світу, західні українці, українська еміграція в Європі та українські поселенці в ЗДА і в Канаді. Маємо відозви й меморіяли українських церковних, політичних і громадських чин-

ників, маємо звідомлення з діяльності українських комітетів, що заснувалися по цей бік ризького кордону для рятунку голодної України, маємо докладні інформації про виступи українських представників на міжнародному терені й про їхні зусилля потрясти сумлінням цивілізованого людства.

Коротко кажучи, хто досліджує сьогодні питання реакції зовнішнього світу на голодову катастрофу 1933-го року, той не потребує ходити наосліп. І не недостача документації, а проблема охоплення цілоти матеріялу, з якого велика кількість розсипана по газетах і журналах, становить собою трудність.

З великого комплексу питань, що в'яжуться безпосередньо чи посередньо з нашою темою, дамо тут поверховними штрихами лише кілька фрагментів. Причому спиратимемось не тільки на документах і книжках до цього предмету, але й на власних спогадах, бо в подіях з-перед 25 років, що розгравалися в зв'язку з Голодом на широкому світі, доводилося авторці статті брати близьку участь.

Два головні аспекти проблеми

Великий Голод і культурний світ... Яка хвилююча тема! В ній, мов у дзеркалі, відбивається большевицька звірчача жорстокість і нечуваний большевицький обман, безсердечність світу і лицемірство міжнародних взаємовідносин, шляхетні пориви одиниць і наше власне безсилля.

Коли вгризтися в цю тему, не дає спокою надокучливе питання: Чи можна було врятувати від смерті мільйони наших мучеників? Бодай частину їх? Якщо можна було, то чому цього не сталося? Хто в цьому винен?

Наша проблема має два основні аспекти. Перший — це питання про співвідповідальність цивілізованого людства за злочин винищення голодом кількох мільйонів українців. Чи великодержави могли вплинути на советський уряд і не допустити до катастрофи? Або чи могли бодай зменшити її розміри, рятуючи частину жертв від загибелі? Чому світ не поспішив Україні на допомогу?

Другий аспект, не менш важливий і повчальний, це питання про методи, якими послуговувалися большевики, щоб засекретити і згодом заперечити Голод перед світом. Чи і в якій мірі це їм вдалося? З чого більше дивуватися: з безпардонности і спритности большевиків, які обурили світ, чи з безглузлого світу, який дав себе обдурити. А може річ

не в сліпоті західних держав, а в безпринциповості політики 30-ох років? Може світ знав правду про Голод, але прижмурював на неї очі, бо так йому було вигідно?...

Вивчення обох згаданих аспектів має не тільки історичний, але й гостро актуальний інтерес. Бо ще й сьогодні вільний світ схильний потурати большевицьким злочинам, ще й до сьогодні брехня, обман і корупція належать до арсеналу метод закордонної пропаганди ССРСР.

“Перекажіть світові...”

У книжках чужоземних авторів, які під час Великого Голоду побували на Україні, зустрічаємо раз-у-раз натяки на те, що український народ хотів, щоб світ знав про його трагедію.

Так, наприклад, американський журналіст і письменник Моріс Гіндус, до речі, натуралізований український жид і ентузіастичний прихильник Советського Союзу, якого в 30-их роках уважали в Америці за першорядного знавця советських справ, описує в книжці “Велика офензива” таку пригоду. Вкінці літа 1933-го року, коли найгірше лихо вже минуло, він був на Полтавщині. В селі Р. селянка, з якою він заговорив на вулиці, запросила його до своєї хати, поклікала сусідку, і обидві жінки, зачинивши двері на ключ, почали розказувати приїжджому чужинцеві, що витерпіло село і що витерпіли вони самі за останню зиму й весну. Розказували про жорстокості советських “ударників” при “викачуванні” хліба з села, про мандрівки селян за хлібом аж на Волгу, про масове вимирання населення. В розповіді українських селянок чітко відрізнено два світи: “вони і “ми”. “Вони”, себто Москва, советські апаратчики, большевики; “ми” — це Україна, українське село.

Скінчивши розповідь, селянка сказала: “Може люди на світі нічого про це не знають. А ми хотіли б, щоб світ знав, як вони з нами поводяться. Перекажіть це світові. Скажіть, що ми — не куркулі, а бідні селяни, які тяжко працюють і не вчинили нікому зла. Нехай світ знає...”

А ось друга картина, змальована майстерно видатним англійським публіцистом Малколмом Магтеріджем у книжці “Зима в Росії”. Уявний персонаж етюду, кореспондент великої англійської газети, попадає випадково в українське село. Він іде вулицями і не бачить живої душі. Скрізь цвинтарна тиша, не чути навіть гавкання собак. Огорожі садіб розвалені, хати обдерті, шибки у вікнах розбиті, димарі не

куряться. Якимсь несамовитим смутком і жахом віє від цього мертвого села. Звідкіля взялося серед таких урожайних ланів оце кошмарне село? — питає себе наївний чужинець. Яка жахлива катастрофа прогнала з нього все населення? Журналіст не знаходить відповіді на ці питання. Згодом він зустрічає чоловіка, що приїхав з міста відвідати батьків, але не застав їх уже між живими. Довідавшись, що чужинець є закордонним кореспондентом, відвідувач з міста каже йому: “Розкажіть їм за кордоном про це село. Змалюйте їм його. Скільки в нас таких сіл! Ніде нема ні скибки хліба. Всі пухнуть і вмирають”. Він хвилюється і підвищує голос: “Скажіть їм за кордоном, щоб не купували наших харчів. Розкажіть їм, що Україна стала пустелею. Перекажіть їм, як ми страждаємо”.

Українське село хотіло передати світові вістку про свою долю. Чи сподівалося воно, що світ подасть йому помічну руку? Чи, може, не надіючись на порятунок для себе, все ж хотіло, щоб світ знав правду? Мабуть думало, що ця правда в дальшій перспективі принесе українському народові полегшення його становища?

“Що собі думає культурний світ?..”

Інакше схопив настрої українського селянства швайцарський турист Вальтер Айдліц, який вліті 1933-го року поїхав відвідати родичів у Басарабії, де жило багато швайцарських колоністів. Він був тільки по румунському боці Дністра, в селах і містечках прикордонної смуги; на Україну не міг пробратися. Після повороту до Швейцарії Вальтер Айдліц описав свою подорож у газеті “Ное Цюріхер Цайтунг”. Пише, як то він зайшов у басарабському селі Саба до хати тамошніх селян, щоб зібрати відомості, що діється по тому боці Дністра. В хаті застав господиню, віком і горем похилену бабусю, яка розказала подорожньому про долю своєї родини, перераховуючи всіх дітей і внуків, всіх братів і сестер і всіх їхніх дітей, що померли на Україні голодовою смертю. З усієї родини тільки вона одна залишилася жива. Згодом господиня змалювала картину тодішньої Одеси, де по завулках волочать важкі опухлі ноги винуждені селяни, що примандрували за хлібом з довколишніх сіл, і падають безсилі під парканами.

Коли стара жінка скінчила свою розповідь, вона з трюдом підвелася з стільця “сперлася руками на стіл, випрос-

тала згорблену спину і голосом докору, обвинувачення й гніву спитала приїжджого швайцарця: “Що собі властиво, думає Європа?”

Що собі думала Європа, що собі думав культурний світ, увесь вільний світ поза кордонами Советського Союзу, коли на Україні мільйони людей умирали голодовою смертю? Що казав на це світ і, головне, що він робив, щоб відвернути голодову катастрофу, або бодай зменшити її наслідки? Яка була його постава, продиктована гуманними почуваннями й політичним розумом, яка була реакція цивілізованого людства на цей небувалий в історії злочин?

Докірливий запит басарабської селянки стосується в першу чергу до тих українців, які підчас Великого Голоду жили по цей бік ризького кордону. Що робили 25 років тому українці поза межами Советського Союзу, і чи зробили вони все, що було в їхній силі, щоб урятувати вмираючих з голоду братів?

Вселюдська солідарність...

Питання про моральну відповідальність людства за жертви голодової катастрофи поставив ясно англійський журналіст і комерсант Вайтінг Вільямс у статті, надрукованій в лютому 1934-го року в лондонському тижневику “Ансерс”. Вільямс належав до тих чужинців, що бачили власними очима спустошення, dokonані Великим голодом на Україні. Для людини ХХ сторіччя, пише Вільямс, моральний наказ “не дай людині померти з голоду!” так само безумовний, як заповідь Божа “не вбивай!” Реакція на голод ближнього — це найкраща проба, чи існує вселюдська солідарність і чи братерство людей є живою дійсністю, чи порожньою фразою. Це є найправдивіший інтернаціоналізм на землі, вписаний у серця всіх чоловіків і жінок, що самі мають дітей і не можуть перенести думки, що в якійсь частині світу діти вмирають з голоду. Тому, коли де-небудь, наприклад на Далекому Сході, скажемо в Китаї, якийсь лікар чи місіонер пошепки промовить “люди голодують”, то цей шепіт моментально перетворюється в крик, відгомін якого розноситься по всьому світу. І зараз через океани плывуть кораблі, що везуть голодним кулі збіжжя та риж...

Як же було з цією вселюдською солідарністю у відношенні до українського народу?

Печать мовчання

Ми не знаємо, в чийй голові зродилася ідея затаїти Великий Голод від світу, і коли та на якому зборі большевицьких верховодів схвалено постанову, що відомості про Голод не сміють просмикнутись за кордон. Тоді, як відомим фактом, ствердженням численними свідками й доказами, є те, що батьком диявольського пляну присмирити Україну голодом був сам Сталін, автор ідеї засекречення цього злочину досі не виявлений. Проте, нема сумніву, що десь на большевицькій верхівці таке рішення прийнято і що воно переводилося з усією послідовністю та суворістю.

Чому советський уряд хотів за всяку ціну приховати від світу голодову катастрофу, це окрема проблема, про яку ще буде мова. В першу чергу рішено замкнути уста тим, професійним обов'язком яких було інформувати світ про події в ССРСР, себто кореспондентам закордонної преси. Нашим землякам, які в ці прокляті роки були в Україні чи взагалі в Советському Союзі, відомі розпорядження, що їх для затаєння катастрофічної ситуації на Україні видала влада по лінії внутрішньої політики. В жадній советській газеті не вільно було навіть найменшим натяком згадувати про Голод. Не вільно було говорити про нього в прилюдних виступах, — само слова "голод" стало табу, якого небезпечно було вживати. Лікарям заборонено подавати голод як причину хвороби і смерті. Советський уряд припинив оголошувати статистику населення; якщо він мав цифрові дані про спричинену голодом смертність, то тримав їх під ключем. Взагалі, демографічну й господарську статистику періоду 1932/33 засекречено.

Усі ці дерективи переводилися з думкою про закордон, бо ж перед мешканцями ССРСР зайва річ було промовчувати факт, що на Україні люди голодують і з голоду вмирають: всі і так це знали. Але офіційно жадного голоду не було! Обман був розрахований на закордон. Річ у тому, що чужинецьким кореспондентам вільно було без окремого дозволу цензури подавати за кордон усе, що було в советській пресі; вільно їм було також передруковувати всілякі урядові советські оголошення, як статистичні цифри, тощо. То ж треба було заборонити вміщувати ці відомості в советській пресі, щоб вони не попали з неї в закордонну.

Менше відомі нашому громадянству засоби безпосереднього й посереднього натиску на акредитованих у Москві

закордонних журналістів, що їх в той час вживала большевицька влада. Загострено до крайніх меж цензуру пресових телеграм. За словами Ю. Лайонса, який, як довголітній московський кореспондент “Юнайтед Прес”, знав ці справи наскрізь, був це період “найсуворішої цензури в усій історії советської Росії”. Французький журналіст, П'єр Берлян, писав: “Офіційна цензура калічить без милосердя депеші закордонних кореспондентів, пропускаючи тільки такі невинні вислови, як “труднощі в прохарчуванні”. Це є вислови, які може дещо промовляють тим, хто знає обставини в Советському Союзі, але які є лише евфемізмом, коли взяти до уваги фактичне становище”.

З початку 1933-го року виходить розпорядження, яким забороняється закордонним кореспондентам покидати Москву. Подорожувати можна було тільки за окремим дозволом Комісаріату Закордонних Справ, і тільки за затвердженим заздалегідь докладним маршрутом. Це розпорядження було без прецеденту в тогочасній большевицькій практиці. Константин Уманський, тодішній шеф пресового департаменту Комісаріату Закордонних Справ, викликав поодинокі, всіх чужинецьких журналістів і перестерігав їх, щоб не наважувалися їхати куди-небудь без його відома. Одночасно вся територія України була проголошена недоступною для кореспондентів, щоб не дати їм можливості збирати автентичні інформації про ситуацію на підставі автопсії. Така ізоляція України тривала аж до вересня 1933-го року.

Не менш ефективні, як превенційна цензура й заборона поїздок по Україні, були засоби посереднього тиску на закордонних газетярів. Мов дамоклів меч, висів над ними страх перед втратою дозволу на перебування в ССРСР, що було однозначне з втратою хліба, і то доброго хліба. Згаданий уже нами англійський есеїст М. Маггеридж, який у 1932/33 рр. протягом восьми місяців був в ССРСР, у передмові до своєї книжки “Зима в Росії” так схарактеризував тодішні умовини праці закордонних журналістів у Москві: “Існує, ясна річ, тверда цензура. Але це ще не все. Закордонні журналісти в Москві працюють під постійною загрозою втратити свою візу, отже й свою посаду. Поки вони не погоджуються (що всі роблять) обмежити свої звітлення до того, що не є неприємне для советської влади, вони виставлені на безупинні переслідування, починаючи від надокучливих докорів малих урядовців у Закордонному Ко-

місаріяті, аж до арештів і депортації усіх приятелів, які мають нещастя бути советськими громадянами. Результат цього такий, що всі повідомлення з Росії — це просто сміх”.

Коли закордонний кореспондент їхав на відпустку поза межі ССРСР, він не діставав відразу поворотної візи. Таким чином большевики примушували його держати язика за зубами також поза межами ССРСР, якщо він хотів повернутися. Формою догани, якою большевицька влада виявляла чужинецькому журналістові своє невдоволення, була проволока у візуванні його пашпорта, а відмова поворотної візи була найпростішим способом позбутися невігідного журналіста. Так зроблено з кореспондентом газети “Берлінер Тагеблят” Павлом Шеффером, щоб покарати його за його дописи про Голод.

Однак, не всі кореспонденти були готові ризикувати посадою. “Найбільш авторитетні в советських справах журналісти є ще в ССРСР і є там від довгих років. Але вони тримають язик за зубами. Якби вони не вмiли мовчати, викинули б їх звідтіля. Самий факт, що їм дозволяють кожного разу вертатися до Росії, є доказом, що вони — милі советському урядові, а причиною, чому вони милі, є те, що вони ніколи не зважилися сказати про Росію всю правду. Якби її сказали, ніколи вже не могли б туди вернутися”. Таке констатував Карвет Велз, світовий мандрівник і письменник, який подорожував у критичний час по Україні. Він мав на думці Волтера Дюранті, тодішнього кореспондента “Нью-Йорк Таймсу” і деяких інших американських журналістів у Москві.

До засобів, якими послуговувалися большевики, щоб збити закордонних журналістів слухняним знаряддям пропаганди, належала також корупція. Самозрозуміла річ, що не всі тодішні чужинецькі журналісти в Москві були продажні, проте, нема сумніву, що були між ними платні агенти й сумнівні типи. У мемуарах деяких розкаяних большевицанів, які в 1932/33 рр. були в ССРСР, знаходимо просто сенсаційні інформації про ті невтішні речі. Довідуємося, що ГПУ дуже щедро субсидувало співробітників чужинецьких газет. Купували їх не тільки грiшми. Формою хабаря було, наприклад, розкішне помешкання або дозвіл на посередництво при перепродажі за кордон царських ювелів чи картин великих майстрів з державних музеїв. За таку плату журналісти заплющували очі на Голод і тушували його у

своїх звідомленнях. Предметом цієї торгівлі було життя мільйонів українських селян.

У березні 1933-го року, коли Голод лютував найгірше, советська влада арештувала шістьох британських інженерів, які працювали в електричній промисловості ССРСР, і аранжувала проти них судовий процес під закидом саботажу. Інсценізація цього процесу мала виключно одну ціль: відвернути увагу чужинецьких дописувачів і світової преси від справи Голоду. Англійських інженерів суд виправдав, але диверсія досягла мети: протягом кількох найкритичніших тижнів, переднівка, всі закордонні кореспонденти в Москві, розписувалися тільки про цю судову справу. Советська цензура йшла їм назустріч, як ніколи раніше, дозволяючи подавати докладні звідомлення з процесу. Перші сторінки великих газет західного світу були заповнені цією справою, тоді як про “продовольчі труднощі на Україні” вони друкували вкрай рідко, аби тільки згадати про неї в кутику одної з дальших сторінок. Світова опінія емоціонувалася питанням, чи засудять большевики шістьох британських громадян. Куди менше цікавила її доля мільйонів заморених голодом громадян ССРСР. “Адже йшло тільки про українців”, — висловився цинічно кореспондент “Нью-Йорк Таймсу”, Волтер Дюранті.

Мовчазні глядачі

Три категорії чужинців, які в 1932/33 рр. жили в Советському Союзі, мали докладні інформації про голодову катастрофу. Маємо на думці, по-перше, дипломатів, по-друге інженерів та інших фахівців, які були на советській службі при індустріялізації ССРСР, і, по-третє, журналістів та письменників.

Нема сумніву, що найкращі, найбільш автентичні інформації про трагічне становище України мали амбасади, посольства й консульства чужоземних держав у Москві та їх торговельні представництва. Розпоряджаючи штабом фахівців, зокрема сільськогосподарських, та своєю розвідкою, що добувала відомості конфіденціальними засобами, вони напевне знали, що діється на Україні, і повідомляли про це в довірочних звідомленнях свої уряди. Один американський кореспондент у Москві нотує в своїх пізніше опублікованих спогадах, що він “оглядав фотознімки, зроблені урядовцями німецького консульства в Україні, які зображують жахливі сцени, аналогічні з сценами голоду в Надволжі у 1921

році". Інший автор, балтійський німець, д-р Евальд Амменде, пише в книжці п. з. "Чи Росія мусить голодувати?": "В міністерстві закордонних справ одної з західних великодержав мають знамениті інформації про советське голодове лихоліття" і "в міністерстві закордонних справ іншої держави, що лежить у безпосередньому сусідстві ССРСР, є окрема кімната, де переховують документи про Советський Союз, м. ін. фотографії, що зображують голодову катастрофу".

Але надсилані дипломатичними представництвами звідомлення та документальні матеріали про Голод залишалися в таємних архівах міністерств закордонних справ і не доходили до відома широких кіл громадянства. Чому уряди західних держав хотіли затаїти від публічної opinio відомості про Голод, про це ще буде мова.

До чужинців, які були поінформовані про справжню ситуацію в Україні, належали інженери та висококваліфіковані робітники, які працювали з ССРСР у періоді першої п'ятирічки, отже під час Великого Голоду. На основі советських джерел кількість таких чужинецьких фахівців, що служили у той час в ССРСР, доходила до 5.000. Були це здебільшого німці. Живучи між місцевим населенням і зустрічаючись день-у-день з місцевими робітниками, вони, очевидно, знали правду. Особливо ті, які працювали на території України, наприклад, на будові Дніпрельстану чи в Донбасі, власними очима спостерігали катастрофічну ситуацію. Однак, будучи в службовому відношенні до советського уряду й маючи високі заробітки, вони мовчали. Тільки в листах до родин і під час відпусток у своїх родинних сторонах вони інколи обережними словами згадували про свої спостереження.

Третя категорія чужинців, які безперечно були поінформовані про Голод, — це група акредитованих закордонних кореспондентів у Москві і, взагалі, західноєвропейські та американські робітники пера, які перебували в той час в ССРСР. Нема найменшого сумніву, що вони знали правду про дійсний стан на Україні. Не могли не знати. "Навіть сліпий і глухонімиий репортер, зачинений під сімома замками у готелевій кімнаті в Москві, не міг не знати засадничих фактів", — пише в зв'язку з Голодом один з тодішніх американських кореспондентів у своїх спогадах. З книжок автобіографічного й мемуарного характеру, виданих здебільшого багато років пізніше, можемо відтворити док-

ладну картину, якими шляхами інформація про голодову катастрофу доходила до відома цих людей, як вони її сприймали та який робили з неї ужиток.

Уже восени 1932-го року в Москві гуділо від чуток про Голод на Україні. Сотні симптомів вказували на те, що там назріває жахлива трагедія. Закордонні газетярі бачать на залізничних станціях Москви тисячі українських селян. Виснажені, в лахмітті, з клунками на плечах, з блиском страху в очах, вони роблять враження людей, які тікають в паніці від повені або землетрусу. Один з авторів нотує, що голодні селяни, які примандрували з України, розташувалися коло двірця; поліція їх розганяє але за хвилину вони отаборюються в іншому місті. Інший автор описує сцену, як вулицями Москви ведуть українських селян під військовим конвоєм. Зимою на вулицях видно щораз більше прошаків. Вони ходять від дверей до дверей і жебрають. “Раз-у-раз чути неспівливий стук; коли відчиняю двері, бачу селянина або селянку в жалюгідному шматті, що навколішках просить кусника хліба”, записує чужоземний письменник. Найбільше тих нещасливих істот можна зустріти нічною порою. Тоді вони виходять бозна з яких схованок і волочаться цілими ватагами. Облягають залізничні будинки, ховаються у брамах і на сходах мешкальних домів, скрізь, де можна захиститися від холоду і розтягнути на долівці свої кістки. Один з журналістів описує, як він, вертаючись уночі від приятелів, мусів дослівно скакати через тіла бездомних утікачів з України, які лежали покотом по коридорах і сходах.

Чужинці, наштовхуючись на кожному кроці на тих безпритульних бідолах вдаються з ними в розмови, і чують історії, від яких моторошно робиться на душі. В березні 1933-го року Чемберлен, довголітній кореспондент газети “Кріщен Саєнс Монітор”, довідується від приїжджих селян, що на вулицях Полтави та інших міст України лежать трупи. В той самий час англійський економіст Герріт Джонс, колишній секретар Ллойда Джорджа, британського прем'єра з часів першої світової війни, чує в Москві від українських втікачів, що на Україні нема хліба і що села масово вимирають. Щоб перевірити ці відомості, Герріт Джонс, незважаючи на заборону советської влади, їде на південь і мандрує пішки по Україні.

Колонія чужинецьких газетярів і літераторів у Москві черпала свої інформації про катастрофічне становище на

Україні ще й з інших джерел. Майже кожний з цих чужинців мав знайомих і приятелів між місцевими росіянами, а ті діставали листи від своїх друзів і родичів, що жили в Україні. Один з журналістів чує від поштового урядовця, що пошта завалена пакунками з харчовими продуктами, що їх мешканці Москви посилають своїм рідним на Україну і Північний Кавказ. Один літератор переповідає розмову з знайомим росіянином, який, будучи у відрядженні на Україні, бачив жахливі речі. Є між закордонними кореспондентами й такі, які мають особистих приятелів між високими советськими достойниками. Вони у приватних розмовах не приховують факту, що розпутана советською владою голодова катастрофа набрала апокаліптичних форм, яких не передбачували навіть її аранжери. Дарма, що офіційно большевики дементують усі відомості про Голод, факт голоду став публічною таємницею і головною темою розмов між чужинецькими дописувачами.

Можна виправдувати дипломатів, які зберігали “урядову таємницю”, коли так наказував їм їхній уряд. Можна виправдувати фахівців, які найнялися на роботу в ССРСР і вважали, що не їхнє діло повідомляти світ про злочини працедавців. Та годі виправдувати людей професійним обов'язком яких було стежити за подіями в ССРСР і правдиво інформувати про них правильно публічну опінію своїх країн, але які мовчали, або ще гірше, висилали у світ фальшиві повідомлення. Не маємо тут змоги з'ясувати сумну й непочесну роль, яку в справі Голоду відігравали деякі журналісти, що обслуговували в Москві великі пресові агенції або великі газети. Обмежимося тільки ствердженням, що й вони з своєї волі чи неволі, були втягнені в цю велику, зорганізовану большевиками, “конспірацію мовчання”, як висловився французький журналіст П'єр Берлян.

Відомості про Голод проникають на Захід

Але даремні були всі зусилля советського уряду замкнути Україну герметично від ока сторонніх обсерваторів і не допустити, щоб відомості про Голод просмикнулися крізь залізну заслону. Розміри катастрофи були такі гігантські (щоб ужити слово Чемберлена), що приховати її від світу не могли навіть суворі закони большевицької поліційної системи. Дарма що уряди держав, які підтримували з Советським Союзом дипломатичні й торговельні стосунки, ховали докумен-

тальні дані про Голод у своїх секретних кабінетах; дарма що кореспонденти світової преси схильні були замовчувати правду — ця правда просочувалася поза кордони ССРСР десятками інших шляхів.

Деяким чужинним журналістам, що не були акредитовані советським урядом, пощастило потрапити в Советський Союз на кілька тижнів чи місяців. Вони мали більшу свободу рухів і вислову від тих колег, які залежні були від советських цензорів. Після повороту в Європу чи в Америку вони опублікували свої спостереження в пресі, або окремими виданнями. Дуже цінним джерелом інформації про події в Україні були свідчення інших очевидців, напр., господарських експертів і комерсантів, що їздили до ССРСР як представники промислових і торговельних підприємств. Навіть не всі туристи, які подорожували до Москви, червоної Мекки, через агенції “Інтуриста”, були вражені сліпотою. Знайшлися між ними такі, які, побачивши большевицьку дійсність і розчарувавшись в ній, поділилися згодом своїми спостереженнями. Також від випадкових відвідувачів, ціллю подорожі яких було відвідати родину, світ дістав низку першорядних інформацій.

Ще інша категорія свідків — це так звані поворотці. Були це здебільшого німці й румуни, що довгі роки жили на Україні попавши туди ще як полонені в першій світовій війні. Затримавши своє громадянство, вони, гнані голодом, покидали легально Советський Союз. Приїздили вони на Захід переважно через балтійські держави.

Також малій частині німців-меннонітів пощастило виїхати легально з ССРСР. Були це німецькі колоністи, які поселилися на Україні ще за цариці Катерини. Ті, що не могли врятуватися виїздом, писали розпачливі листи до німецьких організацій за кордон. Ці листи з благанням про поміч друкувалися в німецькій пресі і виходили окремими збірками. Вони багато спричинилися до поширення відомостей про голодову катастрофу на Україні. Приходили листи й від жидів в Україні до родичів в Америці. Також і наші люди на західноукраїнських землях діставали інколи алярмуючі листи від друзів в Україні.

Джерелом інформацій про голод та його, так би мовити, намацальним доказом були українські селяни, яким пощастило пробратися через Збруч або Дністер. Найчастіше тікали через Дністер на румунський бік. Були випадки втечі до

балтійських держав, навіть до Фінляндії. Велика більшість утікачів гинула від куль большевицьких прикордонників, або тонула в холодну й темну ніч у ріці, бо західні кордони СРСР були обставлені зміцненою сторожею з поліційними собаками. Румунська статистика подавала, що від 1-го січня до 13-го березня 1933-го року перейшло через Дністер 1.055 утікачів. Репортери букарештських газет приїздили на кордон і згодом публікували інтерв'ю з утікачами.

Отож, як бачимо, шляхів, що ними припливали відомості про катастрофу, було чимало. Світ про неї знав, або, точніше, міг знати. Хто мав уші, міг чути, бо голоси тих усіх журналістів, подорожників, господарських експертів, тощо, які на власні очі бачили всі страхіття Голоду і весь наш поруйнований край, це не був шепіт одного лікаря чи місіонера на Далекому Сході, — це був дзвін, що бив на сполох.

Світова преса і Голод

Нам вдалося зареєструвати понад 200 голосів чужинецької преси з 1932/34 рр. про голодове лихоліття України. Ясна річ, що ті статті, повний текст яких є в наших руках, і ті, з якими ми мали змогу познайомитись тільки в уривках — це тільки мала частина голосів чужоземної преси на тему Великого Голоду.

Є між ними лаконічні повідомлення, а саме телеграми кореспондентів, надслані з території Советського Союзу або сусідніх країн; є широкі дописи; є інтерв'ю з очевидцями, що вернулися з України, та спостереження подорожників; є науково-дослідні статті знавців советських справ, є також і редакційні статті. В цьому газетному матеріалі є абсолютно все про голодову катастрофу. Є докладна аналіза її господарських причин, критика большевицької політичної і економічної системи, характеристика метод насильної колективізації. Прочитаєте потрясаючі описи тодішньої України: вимерлі села, поля зарослі бур'янами, хмари селян, що мандрують з торбами на плечах на північ за хлібом, стації, завалені масами народу, що чекають на поїзди і жебрають хліба, вантажні вагони, заладовані українськими селянами, яких вивозять на Сибір, вулиці міст, укриті трупами... Є в цих описах увесь жах страждань від голоду, вся людська трагедія. Є картини психологічного отупіння й моральної деградації людини. Є роздираючі серця зображення безпритульних дітей, дітей, що на смітниках шукають обгризків,

дітей, що їдять траву, дітей, що невміють сміятися, дітей, подібних більше до диких звірят, ніж до людських істот... Є галерія неймовірно твердих, завзятих, закачаних з болю українських селянок. Є картини такі сильні, змальовані так майстерно, що в українській літературі на цю тему не знайдете, мабуть, нічого сильнішого.

У багатьох статтях знаходимо правильну інтерпретацію причин Голоду. Автори пов'язують катастрофу з національною політикою советського уряду, вказуючи на те, що большевики хотіли такими методами здушити самостійницькі прагнення українського народу. Але не всі автори усвідомлюють того, що Голод був засобом боротьби Москви з Україною. Деякі з них свідомо силкуються замазати національно-політичне підложжя злочину, уникають навіть назви Україна, а пишуть про "південь Росії" або про "аграрні частини Советського Союзу".

Європейська преса і Голод

Відзначимо головні пресові органи, що друкували статті про Голод, і найвидатніших прихильних нам чужинних журналістів.

В Європі була тільки одна країна, вся преса якої, крім, очевидно, комуністичної, займала в цій справі мужнє становище, а саме — Швейцарія. Дипломатичних взаємин Швейцарія з СРСР тоді не підтримувала, жадного швейцарського кореспондента в Москві не було. Знамениті статті про лихоліття України, спричинене політикою московського уряду, друкували чотири головні швейцарські щоденники: "Дер Бунд" (Берн), "Базлер Нахріхтен", "Ное Цюріхер Цайтунг" і "Журналь де Женев". Цей останній уважали за офіціоз Ліги Націй і його читали в усіх міністерствах закордонних справ. Щодо авторів статей, варто запам'ятати редактора бернського "Бунду", д-ра Адольфа Келлера, і редакторів "Журналь де Женев", Мартена і П'єра Бріке. У великій передовій статті з 26 серпня 1933 року П'єр Бріке, характеризуючи політику червоної Москви відносно України, назвав Україну "невральгічною точкою Советського Союзу". Назва ця прийнялася в тодішній європейській пресі.

Дуже прихильне ставлення до України займала австрійська преса. З віденських газет статті про Голод друкувала католицька (християнсько-соціальна) "Райхпост" і ліберальна "Ное Фрае Прессе", яка мала у Москві власного кореспондента (Ніколяс Бассехес). Відень був осідком Міжкон-

фесійного Комітету допомоги голодуючим Советського Союзу, створеного й очолюваного кардиналом Відня, архієпископом Теодором Інніцером. Цей факт спричинився до популяризації справи між місцевим громадянством, бо згаданий комітет публікував у віденській пресі свої комунікати й матеріали про Голод. Керівник комітету, д-р Евальд Амменде, довголітній секретар Конгресу Європейських Національностей, надрукував у "Райхспості" два великі меморіяли в справі Голоду.

Особливе заінтересування справою голодової катастрофи виявляла німецька преса. Цей факт зрозумілий, коли взяти до уваги, що на Україні було півмільйона німецьких колоністів, з яких, за німецькими підрахунками, згинувло з голоду в 1933 році 140.000. З німецької преси на відзначення заслугують берлінські газети "Берлінер Тагеблят" та "Фоссіше Цайтунг" і кельнська "Кельніше Цайтунг". Всі три мали своїх дописувачів у Москві, людей з характером, які не вагалися ризикувати посадою. Довголітнього кореспондента газети "Берлінер Тагеблят", Павла Шеффера, большевики викинули, відмовивши йому відновлення візи, коли він поїхав додому на відпустку. Кореспондент "Фоссіше Цайтунг", Вільгельм Штайн, повідомляв з Одеси уже навесні 1932 року, що українські селяни покидають спустошені села, що уряд позабирав у них силоміць усе збіжжя та харчові припаси і що Україна стоїть в обличчі страшного голоду. Перша кореспонденція Вільгельма Штайна появилася 27 травня 1932 року, і їй хронологічно належить першinstvo перед усіма іншими голосами світової преси. Довголітній московський кореспондент "Кельніше Цайтунг" зумів обійти заборону московського уряду і вліті 1933 року відбув мандрівку по Київщині, звідкіля перепачкував до своєї газети серію репортажів.

Цікаві матеріали, а саме листи від німецьких колоністів з України та розповіді втікачів, також здебільша німецьких колоністів чи німецьких поворотців з Советського Союзу, друкувалися в газетах німецьких національних меншин прибалтійських держав, Басарабії і Семигороду.

Публічна опінія Франції і Англії була поділена. Французькими газетами, що повідомляли об'єктивно про голодове лихоліття й ставилися співчутливо до трагедії українського народу, були паризькі щоденники "Матен", "Тан", "Журналь" і "Журналь де Деба". Прізвища доброзичливих

журналістів: московський кореспондент газети “Тан” П’єр Берлян, начальний редактор газети “Журналь” Сен Бріс, співробітниця “Матена” Сузанна Бертігон. В одному з своїх дописів з літа 1933 р. Берлян писав про війну, що її уряд фанатичних доктринерів провадить проти селянської маси, ворожої до колективізації. “Мовчання советської преси про голод, катастрофічний характер якого є тут публічною таємницею — одно з найбільш вражаючих явищ сучасної Росії”, — зауважував Берлян у статті з 18 липня 1933 року.

В Англії справа Голоду була контрверсійною: на шпальтах англійських газет протягом довгих місяців провадилася завзята полеміка на цю тему. В газетах появлялися дописи наочних свідків, які стверджували понад усякий сумнів катастрофу й описували її яскравими фарбами; але ті ж самі газети приділяли місце заявам всілякого роду большевизанів, які категорично твердили, ніби-то жодного голоду на Україні нема й не було. Такою “невтральною” газетою, що містила суперечні в справі Голоду погляди, був насамперед ліберальний “Манчестер Гардієн”. Крім нього статті про Голод друкували лондонський “Таймс”, “Дейлі Телеграф”, “Дейлі Експрес”, двотижневик “Фортнайтлі Ревю” та інші.

Два англійські журналісти, які в боротьбі за правду про Великий Голод відіграли першорядну роль, заслуговують на вдячність українського громадянства. Маємо на думці Герріта Джонса і Малколма Магтериджа. Їхні статті мали вагу свідчень очевидців, бо обидва подорожували по Україні навесні 1933 року, себто власне в той час, коли Москва відгородила Україну від світу залізною заслоною. Репортажі Герріта Джонса друкувалися в різних англійських і американських газетах, м. ін. в лондонському “Дейлі Експрес” (квітень 1933) і в “Нью-Йорк Америкен” (4 червня 1933).

Малколм Магтеридж друкував статті про лихоліття України в “Манчестер Гардієн” (березень 1933), якого був членом редакції, і в двотижневику “Фортнайтлі Ревю” (травень 1933). Його статті — це не тільки репортажі, написані з великим літературним хистом, але й глибока аналіза господарських та політичних причин Голоду і основна нищівна критика советської системи. Магтеридж говорить виразно про стан війни і військової окупації України, про спустошене поле бою, де по одному боці стоять мільйони українських селян з тілами, напухлими від голоду, а по

другому боці — державний апарат зненавидженого окупанта, з військом, поліцією, агентами ГПУ.

Овочем кількомісячного перебування Маґґериджа в Москві та його подорожів по Україні була книжка “Зима в Росії”. Глибшої оцінки істоти большевизму та більш уїдливого сарказму на адресу його “ідіотських — як висловлюється Маґґеридж — закордонних поклонників” годі знайти в усій світовій літературі. Ось один епізод з книжки, який цитуємо як зразок сугестивного стилю Маґґериджа. Англійський літератор їде в Донецький басейн. В оселі німецьких колоністів, малій оазі добробуту серед сколективізованої пустині, він бачить українських селян, що просять хліба. Вони стають навколішки, плачуть і благають. Автор вкладає в уста літератора такі слова: “Поки у житті я ще діятиму чи думатиmu, я ніколи не смію цього забути. Ідеї можуть родитися й завмирати, але це важливіше ніж ідея. Це — хлібороби, які в снігу на колінах жебрають шматка хліба”.

Американська преса і Голод

Аналогічну роль чемпіона за правду про трагедію України, яку на терені Англії відіграв Малколм Маґґеридж, виконував в Америці Вільям Генрі Чемберлен, московський кореспондент бостонської газети “Кріщен Саєнс Монітор”. Чемберлен жив у Москві дванадцять років і знав добре російську мову; його дружина була родом з України. Мав він опінію добре поінформованого й авторитетного в советських справах журналіста. Тільки восени 1933 року, вже після жнив, Чемберлен мав змогу оглянути терени, де навесні і вліті лютувала голодова катастрофа. Разом з дружиною він побував на Кубанщині, на Полтавщині, і в околицях Білої Церкви. Звідомлення з цієї подорожі почав надсилати до Бостону щойно від осені 1934-го року, коли покинув назавжди Советський Союз і став дописувачем своєї газети на Далекому Сході. Отже, його спостереження дійшли до публічного відома з дуже значним опізненням, коли полеміка про Голод уже притихла. Восени 1934 р. вийшла друком книжка Чемберлена “Залізна доба Росії”, в якій є окремих розділ про голодове лихоліття України.

Чемберлен стверджує з усією рішучістю історичну відповідальність советського уряду за Великий Голод. “Голод був інструментом національної політики большевиків, пише Чем-

берлен, — вжитим свідомо як останній засіб зломити опір українського селянства проти системи”. Чемберленові належить авторство вислову “зorganizований голод”, що прийнявся в українському громадянстві, і другого не менш влучного вислову “політичний голод”. Подорож по Україні в жовтні 1933 року він називає “найсумнішою і найінтереснішою з усіх своїх подорожей”. “Невимовна трагедія і маєстат старовинного епосу були в цьому вимиранні мільйонів людей”. “Останній акт трагедії індивідуального селянського господарства сповнений був жаху, що його збільшував факт, що жертви гинули так пасивно, так зрезигновано, не викликаючи жадного співчуття в зовнішньому світі”. Чемберлен провадив під час подорожі щоденник, і уривки з цього щоденника надруковані у згаданій книжці. Там знаходимо таку картину. На шляху до Черкас придорожня ікона. З неї большевики здерли обличчя Христа, — залишився тільки тернистий вінець. Відповідний символ того, що витерпів український народ, — каже Чемберлен.

Відомості про Голод приносили й інші американські газети — “Нью-Йорк Гералд Трібюн”, “Нью-Йорк Америкен”, “Шикаго Трібюн”, “Шикаго Америкен”. Дописи приходили часто не безпосередньо з Советського Союзу, а з сусідніх держав, напр., з Варшави або з Стамбулу. Східноєвропейський кореспондент “Шикаго Трібюн”, Доналд Дей, надіслав у червні 1933 р. статтю з Варшави, в якій змальовував картину вимираючої від голоду України. Доналд Дей не був в ССРСР, але зібрав інформації від подорожніх і дипломатичних представників. “Шикаго Америкен” вмщував на першій сторінці дописи й фота, що зображують спустошені села і тіла мерців, під алярмуючими заголовками “Села на Україні обезлюднені голодом”, “Голод, розпач і смерть на Україні” і т. ін. Рольф Бернес, московський кореспондент нью-йоркської “Гералд Трібюн”, перепачкував нецензуровану каблеграму, яка починалася словами: “Голод і терор топчуть Україну”.

На жаль, Бернес і Чемберлен були білими круками між московськими кореспондентами американських часописів. Їх повідомлення про грізну ситуацію на Україні тонули в повені советофільських дописів.

Американська преса була заступлена тоді в Москві дуже добре, бо двома десятками газетярів. Своїх постійних дописувачів мали не тільки три головні американські

пресові агенції: “Юнайтед Прес”, “Асошієтєд Прес” та “Інтернешенел Ньюз Сервіс”, але й всілякі щоденники та журнали.

Мало сказати, що майже всі тодішні американські кореспонденти в Москві були симпатиками Советського Союзу, вони були здебільшого його безкритичними й відданими прислужниками. На большевизм дивилися як на захоплюючий, геніальний експеримент, як на здійснення найсміливіших мрій людства. Були між ними й гарячі російські патріоти, бо багато з них були уродженцями Росії або “Півдня Росії”, натуралізованими в ЗДА.

Хто не знає тодішніх настроїв частини американського громадянства, зокрема американської т. зв. ліберальної інтелектуальної еліти, для того незрозумілим може бути факт, що власне таким людям довіряли завдання інформувати об'єктивно американську публічну опінію про події в ССРСР. Але не треба забувати, що були це часи взаємного залицяння Америки і ССРСР, після якого між обидвома державами нав'язано дипломатичні взаємовідносини. Лише на тлі цих ненормальних обставин можливий був, наприклад, такий курйоз, що представником агенції “Юнайтед Прес” у Москві в добу Великого Голоду був журналіст, який перед тим чотири роки працював як заступник директора советської пресової агенції ТАСС.

Ось прізвища кількох найвпливовіших американських кореспондентів у Москві в добу Великого Голоду, які заганяли правду і вибілювали політику советського уряду: Юджін Лайонс, Вільям Резвік, Моріс Гіндус, Луїс Фішер, Волтер Дюранті. Щойно кілька років пізніше, коли минув дурман комунофільства, цим людям розв'язалися язика, і вони, у мемуарах з часів своєї діяльності в ССРСР, почали сипати ревелюціями про себе й про своїх колег. Хоч головною метою цих мемуарів є самовиправдування і самовихваляння, проте ненароком вони відкрили нам картину морального занепаду гурту людей, які задля наживи обманювали американський народ, які гнули спину перед Кремлем і бенкетували в часах, коли з волі Кремлю мільйони гинули з голоду. В пам'ять українського громадянства вривався французький політик Едвард Еррію, який фальшиво свідчив на користь большевиків, ніби-то жадного голоду на Україні нема. Куди більшу відповідальність за жертви голодової катастрофи взяли на свою совість згадані жур-

налісти, що, як самі згодом призналися, добре знали правду, але її промовчували чи перекручували.

З згаданих вище прізвищ на окреме відзначення заслугоує Волтер Дюранті, довголітній московський кореспондент “Нью-Йорк Таймсу”. Власне з уваги на високе реноме цієї газети в міжнародному світі, до голосу її московського дописувача прислухалися всі люди доброї волі, заінтересовані голодовим лихоліттям України. Ми переглянули уважно телеграми й статті, що їх Волтер Дюранті надсилав до свого часопису день-у-день від літа 1932 до літа 1934 року. Не маємо змоги переповісти тут їх зміст, — зробимо це на іншому місці. Тяжко знайти відповідні слова для характеристики нікчемної ролі, яку Волтер Дюранті відіграв у цій справі. Недарма Сталін висловив цьому журналістові подяку, даючи йому інтерв’ю під кінець 1933 року: “Ви зробили добру роботу вашими повідомленнями про Советський Союз. Ви поставили на нашого коня, коли інші думали, що він не має ніяких шансів виграти, і я певний, що ви цим не програли”. Він привіз Літвінова до Вашингтону на переговори в справі встановлення дипломатичних стосунків між ЗДА і ССРСР. На бенкеті з приводу цієї події в готелі “Вальдорф Асторія”, коли відчитували прізвища росіян і американців, найбільше заслужених для справи пов’язання дружніх взаємовідносин між обидвома державами, і коли в довгій черзі імен прозвучало прізвище Дюранті, він дістав найбільше оплесків.

В руках таких людей лежала інформація світу про Великий Голод.

Свідки говорять

Згадаємо про декількох осіб, які щасливим випадком побували в Україні в роки Великого Голоду і привезли звіття інформації, що пішли в пресу.

Наша землячка, Марта Стебало, українська селянка, що виемігрувала в 1913 році до ЗДА, поїхала в літі 1933 року, разом з чоловіком, відвідати родину й рідні сторони. Пані Стебало була родом з Поділля, її чоловік — з Київщини. Подружжя виїхало з групою американських туристів кораблем з Нью-Йорку до Ленінграду, звідтіля до Москви. Там вони просили про дозвіл поїхати на Україну. Всім іншим туристам советська влада відмовила, але Стебали такий дозвіл отримали, “мабуть тому, що ми неосвічені

селяни”, оповідала після повороту пані Стебалова чужинецьким репортерам. Панство Стебали побували в Києві, потім в родинному селі пана Стебала та в інших селах Київщини, згодом — у Писарівці на Поділлі, родинному селі пані Стебало. Виїхали з України 12 серпня 1933 р., через Польщу до Парижу. В Парижі Марта Стебало дала інтерв'ю співробітниці “Матен”, Сузанні Бартійон, яке появилось в двох числах підряд, 30 і 31 серпня, заповнюючи першу сторінку газети. Заголовок статті: “Голод на Україні”, підзаголовок: “Систематично zorganizований голод має на цілі знищити нарід, єдиний злочин якого в тому, що він прагне до волі”; другий підзаголовок: “Інші докази підтверджують зворушливе оповідання Марти Стебало про страшну нужду її земляків”.

Ревеляції нашої землячки, яка докладно, з реалізмом і зворушливою простотою змалювала відносини на Україні, набули світового розголосу. Їх передрукували інші світові органи преси, м. ін. “Нью-Йорк Таймс”.

Інша наша землячка, молода дівчина, з професії медична сестра, Валентина Краєвська, виїхала з України легально в серпні 1933 року, щоб відвідати сестру в Нью-Йорку, яка прислала їй гроші на дорогу. Приїхавши до Нью-Йорку, вона інформувала американських репортерів про Голод.

Марія Жук, українська селянка з Одещини, приїхала вліті 1933 року з малим синком до свого чоловіка, що, виїхавши раніше з України, поселився в провінції Альберта в Канаді. Зупинившись під час подорожі у Вінніпегу, Марія Жук розказала про свої переживання українському журналістові Володимирові Біберовичу, який був тоді співробітником англomовного канадійського щоденника “Івнінг Трібюн”. Найстрахітливішою інформацією Марії Жук був факт канібалізму, який трапився в її родинному селі і про який вона докладно розказала. Тож виготовлене Вол. Біберовичем звітження появилось в канадійському щоденнику під заголовком “Канібалізм в Україні”.

Американський комерсант Бічер з Милвокі подорожував вліті 1933 р. з Одеси в глибину України. Приїхавши опісля до Берліну, дав інтерв'ю берлінському кореспондентові “Нью-Йорк Таймсу”, який отримані інформації переслав каблогою до своєї газети.

Редактор нью-йорського жидівського часопису “Форверд”, Гарри Лянґ, брав участь вліті 1933 р. в сіоністичному конґ-

ресі в Празі. Після конгресу поїхав, як звичайний турист, разом з дружиною на Україну, щоб відвідати тамтешні жидівські колонії. Подорожував автом по різних областях України. В поворотній дорозі прочитав доповідь у жидівському клубі ім. Шолом Алейхема в Парижі, а згодом, 27 грудня 1933 р., опублікував у газеті "Форверд" великий репортаж п. з. "Що я бачив і чув в селах України". Змалював картину сплюндрованих голодовим лихоліттям сіл, де панує мертвецька тиша, де "затихли співи, зникла краса". За оцінкою Гарри Лянґа, в деяких частинах України жертвою Голоду впало 40 відсотків людности; також жидівське населення по селах і містечках зазнало великих втрат.

Редактор Лянґ випадково перебував у Києві того самого дня, коли туди приїхав Едвард Ерріо, і мимохіть був свідком тієї "потьомкінської трагіфарси", як він пізніше висловився, що її большевики заінсценізували для свого "почесного гостя". Бачив, як вночі перед візитом Ерріо населення Києва чистило й декорувало вулиці, міліціонери вивозили жебраків і безпритульних, вітрини магазинів наповнювали крамом.

Англійський подорожник Стівен К. Свіфт відбув вліті 1934 р. подорож по Україні. Йому пощастило переїхати кордон з Румунії через Дністер і подорожувати без опіки "Інтуриста". Мав змогу оглянути ті сторони України, що їх ніхто з чужинців під час голодової катастрофи не відвідував. Згодом списав свою подорож у лондонському тижневику "Евермен", в статті п. з. "Большевицький трон з людських кісток. Трагедія України". По тому боці Дністра бачив скрізь запуснені, необроблені поля. В селах, за вісімнадцять днів подорожування, не бачив жадної тварини, навіть домашньої птиці. В сотнях селянських хат, які відвідав, не було ні собак, ні котів. Деякі села були зовсім безлюдні, бо їх мешканців виселили ще в 1931 році як куркулів, а решта вимерла з голоду. Автор оглядав колгосп коло міста Барли і прирівнює життя в ньому до життя у в'язниці. Стаття закінчується так: "На Україні всі ждуть. Ждуть другого визволення, на цей раз уже справжнього".

Польські летуни брати Адамовичі, родом з України, громадяни ЗДА, які вліті 1934 р. перелетіли океан з Америки до Польщі, поїхали згодом, як почесні гості Советського Союзу, до Москви. Там вони попросили дозволу поїхати на Україну, відвідати матір і сестру. Матері вже не застали:

вона померла з голоду. Сестру розшукали з трудом, бо господарство родини Адамовичів забрали большевики. Вона жила в розваленій хатині. Не мала на тілі ні білизни, ні одягу, тільки старий подертий мішок, і була така виморена, така змарніла, що брати не могли її пізнати. Село було тихе, порожнє, мертве. Люди — мовчазні, пригнічені, мов згашені, і тільки одна справа їх цікавила: коли розпочнеться війна. Війна, одинокий рятівник...

Статті Адамовичів появилися в польській, українській і американській пресі.

Ми навели тут для прикладу тільки частину чужинецьких очевидців, свідчення яких про Голод появилися у світовій пресі. Таких свідків було багато більше. Окремі розділи про Великий Голод, або більші уступи чи менші згадки про нього, знаходимо в книжках туристів, які в 1932/34 рр. відвідували Советський Союз. Згадаймо, напр., книжку світового мандрівника Карвета Велза, який переїздив Україну вліті 1932 року.

Але хоч таких голосів про голодову трагедію українського народу було щораз більше, проте світова опінія, збаламучена большевицькою пропагандою, займала вичікувальну позицію. Часто люди навіть доброї волі і ворожі до комунізму приймали повідомлення про Голод із застереженням, бо не вірилося їм, що такі страхіття були можливі.

Окрему категорію чужинецьких свідків про Голод творять літератори, що в роках, про які йде мова, були комуністами або попутниками большевизму. Перед судом історії їхні свідчення мають особливу увагу, дарма, що склали вони їх з великим опізненням. Ці люди знають комунізм і Советський Союз, так би мовити, зсередини, і вони розкрили багато недоступних для сторонніх спостерігачів речей. Сюди належать напр., твори Артура Кестлера (особливо його автобіографія "Невидиме письмо"), який у критичний час жив в Україні.

На поміч умираючим братам

Уже протягом цілого 1932 року ходили у Львові вперті чутки, що на підсоветській Україні — голод. Але ніхто, мабуть, тоді ще не освідомлював, наскільки ситуація серйозна й загрозлива. Щойно вістка про самогубство Скрипника стала для всіх доказом, що за Збручем твориться щось несамолюбне, і власне ця вістка спонукала до активного ви-

ступу українську поцейбічну суспільність в обороні загроженого життя українського народу. В середині липня 1933 р. на українському заході і на еміграції відбуваються наради представників українського зорганізованого громадянства над трагічним становищем, в якому опинився народ в УССР, і творяться комітети помочі Україні.

У Львові за почином Української Парляментарної Репрезентації, себто українських депутатів до варшавського сейму й сенату, відбулася 16 липня 1933 р. вступна нарада представників центральних установ і організацій у справі подій на Україні. На цій нараді рішено створити громадський комітет і вибрано комісію, яка мала підготувати цю справу. Коли комісія перевела підготовчу роботу, президія Української Парляментарної Репрезентації скликала другу нараду на 25 липня 1933 р. В цій нараді взяли участь представники 44-ох політичних, наукових, культурно-освітніх, економічних та інших головних установ і товариств. Нарада вирішила почати негайно працю в обороні загроженого існування широких мас українського населення в УССР. Для цього створено Український Громадський Комітет Рятунку України, який став немов централею для всієї політичної й харитативної акції в зв'язку з Голодом. Комітет очолював д-р Дмитро Левицький, голова УНДО і Української Парляментарної Репрезентації. Практична робота спочивала в руках Ділового Комітету під керівництвом Василя Мудрого, як голови, Мілени Рудницької і Володимира Дорошенка, заступників голови, Зиновія Пеленського, як секретаря.

Згідно з інструкціями Ділового Комітету і під його керівництвом, постала в Галичині мережа повітових і місцевих комітетів рятунку України. Також комітети, що зорганізувались поза Галичиною, визнали здебільшого львівський комітет за керівний орган і координували з ним свою діяльність. Навіть у Гельсінках, в далекій Фінляндії, українська колонія, що складалася з утікачів із солонецької каторги, відбувши збори в справі голоду на Україні, схвалила резолюції, якими приєдналася до акції Українського Громадського Комітету у Львові. До Громадського Комітету не приступили галицькі радикали і соціал-демократи; вони заснували самостійний комітет під назвою Спільний Комітет УСРП і УСДП.

Першим актом діяльності львівського Громадського Комітету було видати відозву до українського народу, яку під-

писали 44 головні крайові організації Галичини, що об'єднували фактично загал свідомого й активного галицького громадянства.

Ще перед появою в пресі відозви Громадського Комітету Митрополит Шептицький, з усім Єпископатом Галицької Церковної Провінції, видав звернення “до всіх людей доброї волі — в справі подій на Великій Україні”, в якому просив “усіх християн усього світу, всіх віруючих в Бога, прилучитися до цього голосу протесту та болю і розповсюдити його, в якнайдальші країни світу”. Виступ Українського Єпископату викликав голосний відгук за кордоном: чужинна преса передрукувала його або передала його зміст, а віденський архієпископ, кардинал д-р Теодор Інніцер, під впливом цього виступу, звернувся з закликом до культурного світу, “передусім до тих світових організацій, що працюють на службі гуманності й справедливості, щоб, заки ще не пізно, започаткувати діло помочі мільйонів людей”.

Львівський Діловий Комітет видав низку обіжників і комунікатів з інструкціями, як творити повітові громадські комітети, як переводити протестаційну акцію, як збирати й надсилати до львівської централі листи з підсоветської України, як списувати протоколи з утікачами, як переводити збірку грошей, збіжжя і одягу, як збирати літературу про Голод і всі матеріали з діяльності комітетів, напр., брошури, летючки, резолюції зборів тощо.

День 29 жовтня 1933 року був проголошений днем національної жалоби й протесту. Програма цього жалобного дня була така: вранці Богослужби в усіх українських церквах в наміренні українського народу, потім публічні віча і збори в усіх громадських установах. День національної жалоби був також днем посту і жертвенности на організацію акції допомоги та на саму допомогу.

Громадський Комітет видав дві брошури: Василя Мудрого “Лихоліття України”, в якій змальована національна й господарська політика Москви, що привела до голодової катастрофи України, та Андрія Жука “Рятункова акція для Великої України”, з оглядом діяльності Комітетів Рятунку України.

Слід ще згадати, що протестаційна акція на західноукраїнських землях мала також одну льокальну політичну ціль, а саме вона провадилася під гаслом ліквідації так званого радянофільства, себто тих політичних течій і організацій, що

орієнтувалися на УССР, як на форму української державності. На зборах схвалювано резолюції з вимогою “цілковитої ліквідації роботи московсько-більшевицьких прислужників”. І справді, літо 1933 року було поворотним пунктом у політичних настроях тої частини західноукраїнського громадянства, серед якої мали досі впливи комуністичні партії Сель-Роб правиця та Сель-Роб лівиця і комунізуюча Партія Праці. Під впливом подій на підсоветській Україні деякі політичні діячі зірвали з названими партіями, про що повідомляли громадянство прилюдними заявами. Був навіть випадок самогубства: Микола Стронський, колишній УСС, урядовець советського консульату у Львові, застрелився 3 серпня 1933 р. на знак протесту.

Паралельно з діяльністю галицького Громадського Комітету Рятунку України розгорталася акція українських комітетів в інших країнах.

В Чернівцях засновано Допомоговий Комітет Рятунку України на нараді голів всіх українських організацій Буковини, що відбулася 7 серпня 1933 р. Головою Комітету був сенатор д-р Володимир Залозецький. Комітет опублікував звернення до українського народу і скликав на 27 серпня крайове протестаційне віче. Коли румунська адміністраційна влада заборонила відбутися віче, комітет подбав за відправу Богослужби в катедральній православній церкві в Чернівцях, на яку прибули тисячні маси народу з різних сторін Буковини.

На Карпатській Україні акція в зв'язку з Голодом спочивала в руках т-ва “Просвіта” в Ужгороді.

Заметушилася теж українська політична еміграція в різних європейських центрах: скрізь постають комітети допомоги голодуючим на Україні, які відбувають протестаційні збори, інформують пресу даної країни, видають комунікати чи навіть періодичні бюлетені тощо. Такі комітети постали в Празі (голова — проф. О. Бочковський, секретар — Марія Феденко), у Варшаві (голова — Левко Чикаленко, в Букарешті (голова — д-р В. Трепке, секретар — Дмитро Геродот), в Парижі (голова — Токаржевський-Карашевич), в Брюсселі (діяли два комітети: один під керівництвом Дмитра Андрієвського, другий очолював Яковлев), у Берліні (два комітети: один під головуванням о. д-ра Петра Вергуна, другий очолювала Єлисавета Скоропадська).

Львівський Громадський Комітет зв'язався також з українською громадою в ЗДА і в Канаді. В ЗДА справа по-

літичної і допомогової акції спочивала в руках Об'єднання Українських Організацій в Америці (О. Ревюк — голова, д-р Л. Мишуга — секретар), в Канаді ініціативу взяв на себе Союз Українських Самостійників, під головуванням М. Стечишина.

Українська акція на міжнародному терені

Таким чином протягом літа 1933 року комітети рятунку України провели організаційну частину роботи і змобілізували психічно все українське громадянство в країнах поза владою Москви.

Треба було думати про другий етап праці, власне кажучи, про головне завдання, себто про мобілізацію опінії культурного світу та організацію міжнародної допомоги голодуючим.

Дещо в цьому напрямі зробили вже поодинокі українські партії чи товариства, апелюючи до споріднених їм ідеологічно міжнародних об'єднань, з якими в них були зв'язки. Згадати б, наприклад, що українські соціалістичні партії підняли справу Голоду перед езекутивною соціалістичного інтернаціоналу і на міжнародній соціалістичній конференції в Парижі (делегат: Панас Феденко); що львівська централа "Союзу Українок" надрукувала летючку в чужих мовах "до жіноцтва культурного світу" і розіслала її до міжнародних та чужоземних жіночих організацій і до визначних чужинних діячок; що на конференції міжнародної організації комбатантів українські делегати (Олександр Шульгін і Микола Лівичський) зголосили резолюцію про висилку міжнародної комісії на терен голодової катастрофи; що на міжнародному конгресі студентів-католиків "Пакс-Романа" в Люксембургу в серпні 1933 р. українська делегація розповсюднила звернення українських католицьких владик до культурного світу в справі подій на підсоветській Україні.

Такі виступи були немов прелюдією до акції на найважливішому терені, а саме на терені Ліги Націй. Зближалася осінь і з нею великий політичний сезон у Женеві, де у вересні кожен рік збиралася Рада і Генеральна Асамблея Ліги Націй, де відбувалися в тому часі наради Конгресу Національностей Європи та збори інших міжнародних організацій і куди з'їздилися журналісти з усього світу.

Шановні Читачі дозволять, що тут я сягну до пам'яті й передам, крім інформацій, спертих на джерельних матеріалах, також дещо з особистих спогадів.

Женевський терен не був українцям чужий. Зокрема, галицькі українці були від років, так би мовити, клієнтами Ліги Націй. Договір про охорону національних меншин, що його Польща була примушена підписати, бо він був невід'ємною частиною Версальського Мирового Договору, давав нам юридичну підставу звертатись до Секретаріату Ліги Націй із скаргами на польський уряд, коли він порушував постанови цього меншинного договору. Ми користали з цього права і раз-у-раз надсилали Лізі Нації наші петиції (така була офіційна назва цих звернень), дарма що польському урядові це дуже не подобалося, бо спричинювало йому неприємності на міжнародному терені. Найбільшого розголосу набула петиція в справі т.зв. паціфікації; наш процес перед Лігою Націй тривав тоді два роки: від осені 1930 до осені 1932 року.

Оборону скарг проти польського уряду на форумі Ліги Націй Українська Парляментарна Репрезентація доручила м. ін. мені, і від 1928-го року я бувала в Женеві двічі і тричі кожного року. Їздили й мої колеги з варшавського парламенту, найчастіше Зиновій Пеленський, часом бував Остап Луцький або Ярослав Олесницький. Ведення петиційної акції дало нам нагоду добре ознайомитись з цією попередницею Об'єднаних Націй, найвищою міжнародною установою міжвоєнної доби. Була змога вивчити її процедуру, пізнати її звичаї, атмосферу, збагнути її офіційну лінію на позакулісові махінації. І, головне, була виїняткована нагода пригланутись до провідних європейських політиків й найвидатніших тогочасних державних мужів, а то й познайомитись з ними. Все це стало нам у пригоді восени 1933-го року, коли довелось на форумі Ліги Націй підняти справу Великого Голоду.

Крім представників Української Парляментарної Репрезентації, бували в Женеві, під час нарад Ліги Націй, уповноважені й інших українських політичних середовищ. Екзильний центр УНР репрезентували, здебільша, Олександр Шульгин і Роман Смаль-Стоцький. Приїздили й діячі ОУН, найчастіше Дмитро Андрієвський. У Женеві жив тоді полк. Євген Коновалець, людина дуже добре зорієнтована в справах міжнародної політики, зокрема в усьому, що діялося на терені Ліги Націй. Хоч сам він, як провідник революційного табору, тримався від неї здалека, проте він пособляв усякій політичній акції на користь української справи, хто

б її не провадив, і завжди готов був допомогти своїми порадами і своїми зв'язками.

У львівському Діловому Комітеті Рятунку України приділено мені закордонну акцію. В перших днях вересня 1933 року виїхала я, разом з колегою З. Пеленським, секретарем Комітету, закордон. Нашим завданням було: зв'язатися тісніше з українськими комітетами допомоги голодним у таких європейських центрах, як Прага, Берлін, Відень тощо; взяти участь у Конгресі Національностей, що мав відбутися в половині вересня у Швейцарії; заінтересувати міжнародні гуманітарні установи справою Великого Голоду і, головне, докласти всіх зусиль, щоб ця справа була поставлена на порядок нарад найближчої сесії Ліги Націй.

Поїхали ми зразу до Женеви і там зустрілися з іншими українськими делегатами. З Чернівців приїхали буковинські делегати: сенатор Володимир Залозецький і посол Ю. Сербинюк; з Парижу — представник Головної Еміграційної Ради і центру УНР, Олександр Шульгин; з Брюсселю Дмитро Андрієвський, представник Європейського об'єднання українських організацій на чужині.

Почали ми нашу працю від того, що відвідали редакції головних швейцарських щоденників і передали їм матеріали про Голод. Таким чином ми спонукали швейцарську пресу заговорити про голодову трагедію України напередодні сесії Ліги Націй.

Тут слід зробити малу дигресію від нашої теми і кинути побіжний погляд на світову сцену. Бо тільки на загальному фоні тодішніх подій у світі можна оцінити труднощі, на які натрапляла політична й допомогова акція в справі Великого Голоду. І тільки на фоні тодішньої міжнародної ситуації можна зрозуміти як слід всі обставини, що обумовили відношення культурного світу до большевицького злочину.

Світова сцена в 1933-му році

Скажемо коротко, що міжнародна кон'юнктура для української акції восени 1933 року була дуже несприятлива.

Рік 1933-ий був роком переломових змін в укладі міжнародних політичних сил, роком основної зміни советської зовнішньої політики і, разом з цим, величезних дипломатичних успіхів большевиків.

У січні 1933 р. приходить до влади Гітлер. Відродження німецького мілітаризму під егідою його режиму, мета-

морфоза демократичної Ваймарської республіки на динамічний Третій Райх і агресивна потенціальність цього останнього перевернули догори дном усі дотеперішні принципи, орієнтації і союзи західніх великодержав. Безповоротно відходив в історію світ, створений Версальським договором: народжувалась нова доба, сповнена нових проблем і конфліктів, які через кілька років допровадили до другої світової війни.

Культурні держави, які не усвідомлювали ще тоді смертельної небезпеки червоної Москви для себе й для людства, вважали її, порівнюючи з загрозою націонал-соціалістичної Німеччини, за менше зло. Цю кон'юнктуру використовує надзвичайно спритно советська дипломатія, яку очолює тепер Літвінов. Бо й Советський Союз був наляканий змінами в Німеччині і шукав нових гарантій своєї безпеки. Таким чином большевики і західні демократи, на базі спільного антагонізму до гітлерівської Німеччини, знаходять спільну мову.

У двадцятих роках большевики дивилися на всі капіталістичні держави як на своїх непримиренних ворогів. Між капіталістичним світом і “країною соціалізму”, де здійснювалася “диктатура пролетаріату”, існувала, на їх думку, діаметральна протилежність інтересів. Все ж, між капіталістичними державами їх симпатії були по боці тих, що програли першу світову війну, себто по боці так званого ревізіоністичного табору. Від 1922-го року Советській Союз був зв'язаний з Німеччиною договором, укладеним в Рапалло. Після приходу до влади Гітлера політичні й торговельні контакти між ССРСР і Німеччиною вриваються. Несподівано большевики починають боронити Версальський договір, який ще донедавна вони таврували як “найбільш безсоромний і грабіжницький”, називаючи його авторів “бандою піратів”. Провідний советський журналіст, Карло Радек, друкує в травні 1933 р. в “Правді” і в “Ізвестіях” серію статей, в яких заявляється проти ревізіонізму і боронить існуючий в Європі порядок, бо його, мовляв, можна змінити тільки шляхом війни, а війна була б катастрофою для світу. Починається перша велика советська мирова офензива і вслід за нею ера так званих “народних фронтів”, ера співпраці демократичних груп з комуністичними в низці європейських держав. Большевики виступають тепер під маскою оборонців миру і демократії, в одному спільному фронті з західними державами.

Змінюється також ставлення большевиків до Ліги Націй, яку советська політика вважала донедавна за цетралю всіх змовників, що підготовляють інтервенційну війну проти Советського Союзу. У 1933-му році Сталін, Молотов і Литвінов заговорили про Лігу Націй, як про інструмент для збереження миру. Ще в 1932-му році годі було собі уявити, щоб Советський Союз міг бути членом женеvської установи. Восени 1933 р. така гротескова ідея набуває по-смак правдоподібности. Рік пізніше, восени 1934 р., вона стає вже фактом. Советський Союз дістає постійне місце в Раді Ліги Націй, і його представник Литвінов стає дуже популярною фігурою у світовому ареопазі та його кулюарах. Він грає тепер ролю чемпіона “міцної” Ліги.

“Майже всі європейські держави стараються наввипередки запевнити собі ласку Москви” — писала “Ное Цюріхер Цайтунг” у статті з 1 вересня 1933 р., присвяченій трагедії України. В першу чергу прагнула здобути московську ласку Франція, загривожена подіями в Німеччині. Вліті 1933 року Советський Союз підписує пакт неагресії з Францією, про яку ще в 1920-му році Сталін висловився, що вона є “найбільш агресивною і мілітаристичною з-поміж усіх агресивних і мілітаристичних держав світу”. Вперше від часу большевицької революції відбувається виміна військових аташе між Парижем і Москвою. Вслід за Францією також Польща, держави Малої Антанти і балтійські держави підписують з ССРСР пакти приязні й неагресії. Наступним кроком затіснення дружби були взаємні відвідини видатних діячів політики й культури. Між паломниками до Москви були такі офіційальні особистості європейської політики як французький міністр авіації П'єр Кот, член британського кабінету Іден, міністер закордонних справ Польщі Бек, провідна фігура Малої Антанти Едвард Бенеш. Англійська прилюдна опінія була захоплена, що на бенкеті в честь Ідена у Москві грали англійський гимн “Боже, бережи короля” і що большевицькі достойники вислухали цей гимн стоячи.

1933-й рік був також роком встановлення дипломатичних відносин між ЗДА і ССРСР. Докладна дата цієї далекосяжної події: 16 листопада 1933 року. Президентом Америки був тоді Рузвелт. Большевики від довшого часу вживали всіх можливих заходів, щоб добитися визнання свого режиму Америкою, бо слушно надавали цій справі вели-

кого значення. Допомогали їм у цьому їхня численна аген-тура і п'яті колони. До засобів пробольшевицької пропа-ганди належав "культурний обмін", з турне московського балету включно, поїздки американських торговельних місій до ССРСР, тощо.

Ще за президентури Гувера Советський уряд продав Америці безцінні картини старих майстрів (Рафаеля, Тіціана, Ботічеллі, Веляскеза та ін.) з петербурзької картинної га-лереї Ермітаж. Тодішній американський міністер фінансів А. Меллон поладнав із совєтською владою цю торговельно-мистецько-політичну трансакцію на суму п'яти мільйонів доларів. Большевики вважали, що ціна дуже низька, але поступилися Меллонові, бо сподівалися на його підтримку в справі нав'язання дипломатичних взаємин. Гроші придбані з розпродажу картин, большевики вжили в Америці на про-паганду. Недарма комісія Палати Репрезентантів, що дослі-джувала протидержавні дії на початку тридцятих років, твер-дила що в ЗДА є п'ятсот або шістсот тисяч комуністів та їх попутників, які працюють за інструкціями Москви...

Коли большевики досягли нарешті мети, Радек надруку-вав в "Ізвестіях" статтю п. з. "Америка відкриває ССРСР". Там він відзначає заслуги п'ятох американців, які особливо тру-дилися в справі американсько-совєтського зближення. Про двох з них була мова: це — закордонні кореспонденти аме-риканської преси в Москві Волтер Дюранті і Луїс Фішер. Три інші — це: сенатор Вільям Бораг, полк. Реймонд Ро-бінс і Вільям Булліт. Останній був призначений першим американським амбасадором у Москві. Кілька днів після приїзду до Москви він був прийнятий Сталіним на авді-єнції. Був це доказ особливої ласки для дипломатичного представника.

Вслід за встановленням дипломатичних відносин поживав-люється торговельний обмін між обидвома державами. В Нью-Йорку твориться спеціальний банк під авспіціями уряду для фінансування експортних і імпортових інтересів з Со-вєтським Союзом.

Зміна у ставленні західних держав до ССРСР виявилася недвозначно на Світовій Економічній Конференції, яка в червні й липні 1933 р. радила в Лондоні під головуванням британського прем'єра МекДоналда. В конференції взяв участь і Совєтський Союз, якого до цього часу не запрошували на такі міжнародні з'їзди. Совєтський уряд репрезентував ко-

місар закордонних справ Літвінов. І ось на цій конференції, в присутності дипломатів і економістів з 67 держав, Літвінов заявив, що Союз Радянських Союзів — єдина країна, де немає господарської кризи. Далі він сказав, що СРСР схильний закупити в найближчому часі за кордоном товарів на мільярд доларів, якщо дістане кредити. Не заперечив йому ні один голос.

Дуже добрий меморіал, пера проф. К. Мацієвича і проф. В. Садовського, надісланий на руки МекДоналда екзильним урядом УНР, не викликав, на жаль, жадного відгону. В меморіалі була мова про невідповідну працю в СРСР та про катастрофічний стан економіки України.

Після закінчення нарад Світової Економічної Конференції радила в Лондоні, у серпні 1933 р., Міжнародна Збіжжева Комісія. Вона мала встановити норми вивозу збіжжя для різних країн, м. ін. усталити, скільки збіжжя може експортувати Союз Радянських Союзів. Большевикам призначили як максимальну кількість експорту — 25 мільйонів кірців збіжжя. Але їх представники домагалися підвищення цієї кількості до 85 мільйонів. І знову ж не обіззався ні один голос протесту, і ніхто не спитав большевицьких представників, як їх уряд може експортувати такі маси збіжжя, коли мільйони громадян СРСР вмирають з голоду. Всі європейські держави були очаровані перспективою торговельного товарообміну з большевиками: хотіли продавати їм вироби свого промислу і купувати від них по дешевих цінах харчові продукти.

Чому большевики затаювали Голод

Надаючи великого значення дружнім відносинам з демократичними державами, большевики рішили за всяку ціну здушити відомості про голодову катастрофу, які з щораз більшою впертістю виривалися на Заході. Бо такі відомості могли їх скомпромітувати і знівечити їхні політичні й торговельні задуми.

Визнати в даний момент факт голоду значило б признатися, що колективізація не вдалася. Розрекламувавши заздалегідь успіхи першої п'ятирічки, основною частиною якої була колективізація сільського господарства, большевики не могли сказати тепер світові, що вони не виконали п'ятирічки на Україні і що українські селяни, поставлені перед альтернативою: резигнація з землеволодінням або голодова

смерть, вибрали голодову смерть. Визнання Голоду було б однозначне з визнанням поразки.

Визнати, що власне в найурожайніших частинах Советського Союзу, сколективізованих ніби-то на сто відсотків, куди влада кинула понад сто тисяч тракторів та інших сільськогосподарських машин і куди вислано тисячі агрономів, визнати, що власне на Україні є небувала катастрофа — значило признатися, що господарська система потерпіла там фіяско. А це скомпромітувало б Советський Союз і підірвало б до нього довір'я.

Большевики були тоді економічно зовсім залежні від закордону. Власне в роках, про які йде мова, економічні проблеми в міжнародних відносинах затьмарювали інші справи. Справа довір'я на світових ринках, хороша репутація доброго купця і доброго продавця, мали для большевиків дуже велике значення. Щоб виконати пляни індустріялізації відсталोї в господарському відношенні країни, советський уряд мусів імпортувати машини й давати працю чужоземним спеціалістам. Йому потрібна була закордонна валюта й довготермінові кредити у закордонних експортерів. Щоб мати закордонну валюту, треба було вивозити за кордон і продавати там харчові продукти та сировину. Але закордонні грошові зобов'язання за імпортований товар перевищували прибутки з експорту. Советська закордонна заборгованість більшала з кожним роком. Тоді як у жовтні 1929 р. вона становила 415 мільйонів рублів у золоті, то в червні 1932 р. дійшла вже до 975 мільйонів. (економічне дослідження Ліги Націй з 1932/33 р.).

Отже, справа довір'я і доброго імені в світі не була для большевиків проблемою якогось абстрактного престижу. Це була дослівно проблема "бути — не бути". Вся доля большевицького режиму висіла тоді на ниточці: чи вдасться зламати спротив українського села колективізації і, по-друге, чи вдасться затаїти перед світом вимордування кількох мільйонів людей? Були це найкритичніші часи для Советського Союзу за весь час його існування.

Навіть смертельна небезпека, в якій Советський Союз опинився в найчорніших для нього місяцях другої світової війни, коли Москва і Ленінград були під обстрілом німецьких армій, навіть цей період мілітарного розгрому не дорівнював розвалові державного апарату, створеному ворожою поставою українського селянства до колективізації.

Признав це найавторитетніший свідок, а саме Сталін, в інтимній розмові з Черчіллом. Про цю розмову між воєнними союзниками на тему колективізації довідуємось з четвертого тому мемуарів Черчілла про другу світову війну. Розмова відбулася в серпні 1942-го року в Москві, куди британський прем'єр прибув у товаристві Гарримана літаком з Каїро. Після закінчення ділових дискусій Сталін запросив Черчілла до свого приватного мешкання в Кремлі. Нічна візита тривала більше як сім годин. Під час неї, як пише Черчілл, сконсумовано свиню і значну кількість алкоголю. Може завдяки ньому вдалося Черчіллові видобути від свого господаря дуже цінні визнання. “Скажіть мені, — спитав Черчілл, — чи напруга під час цієї війни була для вас особисто така важка, як те, що ви пережили, коли намагалися довести до кінця колективізацію сільського господарства?” “О, ні, — заперечив Сталін — колективізація була страшним зусиллям. Це був один жах. Це було на правду дуже погане і трудне, але необхідне”.

Контратака советського уряду

Вліті 1933 року розгоріла у світовій пресі справжня боротьба за правду про Голод. Боротьба йшла між Москвою з одного боку, і тими колами, що намагалися в'яснити справу та zorganizувати рятувальну акцію для України, з другого. В цій боротьбі советський уряд вживав усіх засобів брехні, шантажу і корупції. Він рішуче заперечував існування будь-якого голоду в Україні, всі відомості про голод таврував як наклепи та зловну пропаганду, а тих, що їх подавали, називав фашистськими агентами.

Через кілька годин після того, як д-р Евальд Амменде опублікував у віденській “Райхспост” документальну статтю про господарську кризу в Советському Союзі і катастрофальне становище на Україні, усі відомості, подані в його статті, здеменував советський посол у Відні, Петровський.

Коли Геррїт Джонс надрукував у лондонському “Дейлі Еспрес” свій репортаж з мандрівки по Україні, негайно зареагував на нього Волтер Дюранті кореспонденцією в “Нью-Йорк Таймсі”, спростовуючи наведені в репортажі факти. Зробив він це, очевидячки, на вимогу советської влади.

Коли кореспондент “Юнайтед Прес” у Москві подав обережне повідомлення про голод, ТАСС негайно приніс офіційне спростування комісаріату закордонних справ ССРСР.

Коли конгресмен Герман Коплеман, що сам був родом з України, доставши в свої руки меморіал американських українців про становище на Україні, заінтерпелював про це листовно Літвінова, посилаючись при тому на інформації про голод львівського “Діла”, і Літвінов і радник советської амбасаді у Вашингтоні, Сківський, негайно факт голоду категорично заперечили. “Багато таких памфлетів, повних брехливих інформацій, пускають в обіг закордонні антиреволюційні організації, які спеціалізуються в цього роду роботі. Вони не мають нічого іншого до діла, як поширювати фальшиві інформації або підробляти документи”, писав Літвінов. Сківський у своїй відповіді конгресменові Коплеманові назвав голод в Україні гротестоковою ідеєю; він твердив, що смертність в Україні протягом першої п’ятирічки була найнижча з усіх республік Советського Союзу, а природний приріст населення становив там річно два відсотки. Далі, Сківський послався на статті Дюранті, друковані в “Нью-Йорк Таймсі”, в яких писалося, що “жнива в Україні блискучі, і всяка балаканина про голод — смішна”, та на аналогічні звідомлення з Москви кореспондента “Асошіейтед Прес”. “Щодо “Діла”, — писав Сківський, — то це є не українська газета, але “орган групи емігрантів у Польщі, колишніх фєвдальних землевласників з України, які живуть тепер за кордоном”. “Кому ж ви будете вірити: еміграційним джерелам чи двом американським журналістам, які репрезентують “Нью-Йорк Таймс” і “Асошіейтед Прес”, які самі оглядали терен?” — закінчував свій лист Сківський.

Коли д-р Аменде приїхав до ЗДА, як делегат віденського Міжконфесійного Допомогового Комітету кардинала Інніцера і в такому характері надіслав редакції “Нью-Йорк Таймсу” заяву про голод в Советському Союзі, советський амбасадор у Вашингтоні, Трояновський, негайно надрукував у цій газеті категоричне дementі.

“Приятелі Советського Союзу”

Крім заперечень Голоду шляхом заяв дипломатичних представників і відданих Москві чужинних журналістів, большевики починають контратаку іншими способами. Свідченням вірогідних очевидців, які були на Україні і які стверджували голодову катастрофу гігантських розмірів, вони рішили протиставити заяви “своїх” свідків, і то заяви людей з світовим іменем.

Ще раною весною 1933 року поїхала до Советського Союзу група видатних англійських діячів літератури і громадського життя під проводом Бернарда Шоу. Вернувшись до Лондону, вони видрукували у "Манчестер Гардієн" декларацію за підписами всіх учасників, в якій стверджували, що всі відомості про невольницьку працю, про експлуатацію робітників, голод, злидні, невдачу колективізації і т. ін. — це видумки й брехня. Далі відвідувачі Советського Союзу стверджували з захопленням досягнення советської економіки й культури, ентузіазм працюючих мас, тощо.

Вільям Генрі Чемберлен, який жив тоді в Москві і бачив трагіфарсу, влаштовану більшовиками з приводу цих відвідин, занотував у своєму щоденнику: "Це дивне й забавне, що такий геній сцени, як Шов, зовсім не спостеріг театральних зусиль, зааранжованих задля нього під час його десятиденного перебування тут". З непритаєною злістю й їдким сарказмом говорить про цю візиту Шоу Мелколм Маггеридж у згаданих уже нами нарисах. В уста англійського інженера Бляйта "який під впливом статей Бернарда Шоу приїхав з жінкою й трьома дітьми на працю до СРСР і прийняв советське громадянство, він вкладає такі слова: "Брехні які привели мене сюди. Статті в журналі, на крейдовому блискучому папері, з ілюстраціями. Я хотів би, щоб автора цих статей примусили жити тут і прийняти советське громадянство. Жахливий провал! Жахливе непорозуміння! Жахливий обман! Коли я подумаю, що цей безглуздий, себелюбний, багатий старець дав себе обдурити, погодився на цей обман, поширював його в своїх журнальних статтях і звабив нас сюди, щоб ми голодували, — я гаряче бажаю, щоб те саме сталося в Англії, щоб таким чином він і йому подібні зазнали тієї самої долі, яка зустріла нас тут".

Між європейськими провідними письменниками тридцятих років Бернард Шов, у своєму захопленні Советським Союзом, не був відокремленим явищем. Дурман советофільства був тоді дуже поширений в колах інтелектуальної еліти. Большевицька пропаганда, зокрема дуже спритна тактика Літвінова зуміли переконати ліберальні кола Заходу, що вся небезпека для демократії, свободи й миру — в нацизмі й фашизмі, і що єдиний порятунок від цієї небезпеки — сильний Советський Союз. Звідсіля був уже тільки один крок до висновку, що треба співпрацювати з "лівими" й

дати їм усю підтримку, бо вони, мовляв, “будують кращий світ”. Ромен Роллян, який жив тоді у Швейцарії, відмахувався руками, коли йому розказували про голод на Україні. “Я цього не хочу слухати, моїм обов’язком є поборювати ближче й більше лихо, я поборюю гітлеризм”, — повторював він з упертістю маніяка. Він, що писав гимни на честь Ганді і його тактики пасивного спротиву, не мав жадного співчуття до українських селян, які гинули з голоду за спротив колективізації.

До тої самої категорії ліберальних гіпократів, що Бернард Шов і Ромен Роллян, належали й інші провідні західноєвропейські літератори, як Барбюс, Гакслі, подружжя Веб. “Юридичним кретинізмом” прозвав цю безкритичну поставу до большевизму Ігнаціо Сільоне, за “монументальний ідіотизм” уважив її Маґгеридж.

Скрізь поставали товариства культурної співпраці з ССРСР або товариства приятелів Советського Союзу. Маґгеридж висміював їх у статті, написаній в формі відкритого листа, п.з. “До приятелів Советського Союзу”, що появилася в лондонському журналі “Інґліш Ревю”. Ось уривки з цієї статті:

“Хто ви такі, дорогі приятелі Советського Союзу? Ви — праведна меншість, ви ті, що підтримують ідеали; ті, що понад усе люблять правду і свободу; ви — пацифісти і святі, гуманітаристи й філософи, коротко кажучи, еліта й передня сторожа нації. Коли в Німеччині переслідують жидів, ви протестуєте; ви тоді кажете, що кривда гноблених народів — це ваша власна кривда. А втім — і в тому вся суть справи — ви гнете спину перед диктатурою пролетаріату, дарма що вона має дослівно ті самі характеристичні риси, що їх ви так гаряче поборюєте в інших... Я певен того, що навіть хлопчина з початкової школи, коли сяде в потяг і переїде через Україну, нехай би і так, як ви, в товаристві вірного своєму панові провідника “Інтуриста”, то, перш ніж доїде до Одеси, зауважить, що проїхав країну, де завмерла усмішка, країною, вимореною голодом, де зруйновано сільське господарство, де лани заросли бур’яном. А ви, цвіт інтелігенції, автори книжок, редактори часописів, ви проїжджаєте Україну й повертаєтеся додому з золотими казками про успішні колективні господарства та про щасливе, радісне, добре відгодоване і класово свідоме селянство”.

Останній уступ цього відкритого листа стосується недвозначно до Едварда Ерріо і його подорожі по Україні в кінці

серпня 1933 року. Про цю подорож і про ролю, яку французький політик відіграв, як зняряддя большевицької пропаганди була стаття в "Свободі" минулого року з нагоди смерти Ерріо (4 квітня 1957 р.). На цьому місці вистачить пригадати, що Ерріо був головним козирем в руках большевиків. У критичний для них момент, напередодні сесії Ліги Націй і різних міжнародних зборів, коли світова публічна опінія щораз більше інтересувалася ситуацією на Україні, советська пропаганда послалася на свідчення політика світового масштабу, який, відбувши "студійну подорож" по Україні, заявляв у статтях і публічних виступах, що відомості про голод і злидні в Україні є "абсурдним мітом".

П'яті колони в демократичних державах роздули заяви Едварда Ерріо до небувалих розмірів. Довкола його особи розгоріла в пресі гостра полеміка, в якій брали участь і українські поцейбічні діячі, відкидаючи твердження Ерріо та наводячи докази, що Україна в дійсності знаходиться в жалювкому становищі. Але для керманичів держав переконливішою, ніж наша аргументація, була так звана державна рація, себто політичні й господарські, дарма, що дуже короткозорі, інтереси їхніх країн.

Такі були настрої в широкому світі, коли жменя українських громадян, представників комітетів рятунку України, з'їхалися на початку вересня 1933 року у Женеві.

Як же воно сталося, як було можливе, що в такій несприятливій міжнародній ситуації речники поневоленої нації зуміли спонукати найвищий ареопаг світової політики, яким в тих часах була Рада Ліги Націй, взяти справу Великого Голоду на обговорення?

Справа Великого Голоду на Конгресі Національностей

Поки українські представники звели головний бій на терені Ліги Націй, вони підняли справу Голоду на Конгресі Європейських Національностей. Тому слід про нього сказати кілька слів.

Такі конгреси збиралися щороку, здебільша в Женеві, напередодні вересневої сесії Ліги Націй. Вони мали добрий резонанс у світовій пресі, і в цьому лежала чи не головна їх вага. В 1933-му році конгрес відбувся в Берні, столиці швейцарської федерації, від 16-го до 19-го вересня. Народи відбувалися в Бундесгаузі, тобто в будинку федерального парламенту.

Про саму установу, повна назва якої звучала “Конгреси зорганізованих національних груп в державах Європи” і яку коротко називано “Конгресами Меншостей”, треба сказати, що це не була міжнародна організація високої класу: її членами були не нації-держави, а “міноритети”, національні меншості в різних країнах Європи. З ласки авторів Версальського договору такі національні групи, відірвані від материка, налічували в поверсальній Європі понад 30 мільйонів осіб. Метою конгресів національностей було боротися за кращу міжнародну охорону меншостей і захищати їх інтереси проти зловживань панівних націй.

Західні українці, зведені Версальським договором до рівня “міноритетів”, були членами згаданої установи від 1928-го року. Звичайно, від нашої участі в Конгресі Національностей годі було сподіватися поправи становища українського народу під польським чи румунським володінням. Проте, кожний публічний виступ українського делегата на такому міжнародному форумі був нагодою для пропаганди української справи. Тому тодішні провідники, західноукраїнської політики вважали, що варто скористати з цієї трибуни. Правда, українські делегати частенько заходили в конфлікт з президією Конгресу, бо вона, наслідуючи звичаї Ліги Націй, забороняла всякі гостріші виступи, всякі атаки проти окупаційних урядів. Промовляти треба було “в рукавичках”, дипломатичним стилем, не називаючи речей їхніми іменами.

На Конгресі в 1933-му році було четверо український делегатів. Буковинців репрезентували сенатор Володимир Залозецький і посол Сербенюк, делегатами від Галичини були З. Пеленський і М. Рудницька.

Коли ми в половині вересня приїхали до Берна, справа Голоду не була поставлена на денному порядку Конгресу. Треба було подбати, поки ще почалися його пленарні збори, щоб президія погодилася взяти це питання поза чергою на розгляд Конгресу. Президент організації, д-р Йосип Вільфан, словінець з Трієсту, висловлювався проти української пропозиції, аргументуючи, що події в Советському Союзі не належать, мовляв, до компетенції Конгресу Національностей. Зате в секретареві мали ми союзника: д-р Амменде вже раніше, як керівник віденського комітету кардинала Інніцера, заангажувався активно в справі Голоду. Українську пропозицію внести справу Голоду на дебати Конгресу підтримали на засіданні президії представники численних ні-

мецьких груп, бо від голоду страждали також німецькі поселенці на Україні і на Північному Кавказі. А втім, не тільки міркуваннями національної солідарності з голодуючими земляками керувалися німецькі делегати, голосуючи за те, щоб справу Голоду внесли на пленум Конгресу. В Німеччині вийшли тоді перші антисемітські закони. Легко було передбачити, що ця справа вирине на Конгресі і притягне до себе увагу світової громадськості. Тож німці були заінтересовані в тому, щоб приглушити галас з приводу антисемітського курсу німецької політики якоюсь ще яскравішою справою. А такою був Голод, і тільки Голод.

Таким чином, збігом обставин і позалаштунковими торгами ми добилися свого: Конгрес Національностей, що збирався в столиці Швейцарії, мав заговорити про Голод.

Сталося це зараз таки на інавгураційній сесії Конгресу, 16-го вересня 1933 року пополудні. Пам'ятаю, на залі і на балконах було багато публіки, багато журналістів. Невеличка українська колонія з Женеві приїхала майже поголовно.

Безпосередньо після відкриття Конгресу президентом д-ром Вільфаном, який у своєму вступному слові застерігав, що Конгрес може розглядати справу Голоду не з політичної, а виключно тільки з гуманітарної точки зору, дали слово "старшому братові", російському делегатові М. Курчинському, представникові російської групи в Естонії, колишньому професорові Петербурзького університету. В довшій промові про Голод він ні разу не згадав про Україну, не сказав ні слова про причини катастрофи, навіть не натякнув на колективізацію і національну політику советського уряду. Стверджував тільки, що російський народ голодує, особливо "в південній Росії", і що потрібна міжнародна допомога.

Після російського делегата дали слово мені. Нічого не промовчуючи, нічого не пом'якшуючи, я з'ясувала і голодове лихоліття українського народу, і злочинну політику Москви, яка це лихоліття спричинила, і політику великодержав, які заради добрих взаємовідносин з советським урядом, прижмурюють очі на його злочини в Україні і таким чином стають за них співвідповідальні.

Голова зборів мені не перебивав, але після моєї промови президент і секретар висловлювали жаль, що дискусія перейшла на політичні рейки... Нашої мети ми досягли, бо міжнародна преса підхопила основні українські тези про

Голод, і Конгрес схвалив у цій справі окрему резолюцію, доручаючи президії передати її особисто президентові Ради Ліги Націй. Правда ця резолюція нас зовсім не задовольнила, все ж у ній говорилося, що “прилюдна опінія всього світу повинна вважати за свій елементарний обов’язок підтримати акцію в користь жертв жахливої голодової катастрофи в Советському Союзі, особливо ж в Україні”. Отже, один крок вперед був зроблений.

Вдоволені верталися українські делегати з Берна до Женеви, де за кілька днів починалася сесія Ради Ліги Націй і де чекало нас головне завдання.

Справа Великого Голоду на терені Ліги Націй

Всяку дію на терені Ліги Націй регулювали приписи складної процедури. На сторожі процедури стояв секретаріат Ліги Націй. Коли сесія Ради була заздалегідь підготовлена, її денний порядок був заздалегідь секретаріатом усталений, доповідачі до поодиноких пунктів нарад були раніше призначені, питання, що мали йти на розгляд Ради, були здавна простудійовані різними комісіями і підкомісіями. Про те, щоб в останній хвилині просунути справу Голоду на Засідання Ради регулярним шляхом, не могло бути й мови.

І хто мав би це зробити? Право ініціативи мали тільки уряди держав, що були членами Ліги Націй. Думати про те, що в тодішній міжнародній ситуації будь-яка держава захоче задиратися з Советським Союзом і брати на себе ролю чемпіона справи голодуючих, була б марна надія. Українці самі не мали жадної змоги спонукати Лігу Націй турбуватися трагічним становищем на Україні, бо до такої ми не мали жадної законної підстави. Адже Голод — це не було порушення постанов договору про охорону національних меншостей! Звичайно, ми могли подати до секретаріату Ліги Націй меморіяли у справі голодової катастрофи, могли розповсюдити їх між делегаціями поодиноких держав. Але користь з такої дії була б дуже сумнівна. Такі матеріали, надслані людьми чи організаціями, які не мали до того, згідно з регламентом Ліги Націй, законної підстави, секретаріат навіть не реєстрував. Іншими словами, вони йшли до коша. Отже, достукатися до Ліги Націй через її Секретаріат — це була безнадійна річ. Треба було шукати іншого шляху.

Черговим президентом Ради Ліги Націй восени 1933 року мав бути прем'єр-міністр Норвегії і її міністер закордонних справ, д-р Йог. А. Мовінкель. Це був для нас великий шанс, що керма Ліги Націй під час її осінньої сесії 1933 р. переходила в руки представника не великодержави, якого спиняли б вимоги "високої політики", а представника малої держави, і то саме Норвегії. Норвегія гордилася традицією Фрїтьофа Нансена, організатора допомогової акції для голодуючих в 1921/22 рр. і протектора політичних утікачів. Справа була в тому, щоб знайти шлях до міністра Мовінкеля.

Постійним представником норвезького уряду при Лізі Націй був Рольф Андворт, директор департаменту міністерства закордонних справ. З п. Андвордом я була добре знайома ще з того часу, коли він був членом так званого Комітету Трьох, що розглядав нашу скаргу на польський уряд у справі пацифікації. Згодом він засідав у Комітеті Трьох, що розглядали інші українські петиції — так, що буваючи в Женеві я постійно мала з ним діло. Рольф Андворт, людина дуже мила і привітна, виявляв завжди багато доброзичливості для українців і зрозуміння їх важкої долі. Заступався за нас в Комітеті Трьох. Інформував мене про хід наших петицій та про всілякі залаштуноків справи Ліги Націй, показував мені довірочно відповіді польського уряду на наші скарги, і таким чином допомагав нам відбивати його неправдиві твердження.

Я зараз же зв'язалася з Андвордом, з'ясувала йому, в чому річ, і просила впровадити мене до його шефа. Вже наступного дня прем'єр-міністр Мовінкель прийняв мене.

Він належав до того типу людей, які з першого погляду пробуджують довір'я і з якими з першої зустрічі знаходите спільну мову. Доброта, благородність і громадська відвага малювалися на його обличчі. Кращого захисника інтересів ми не могли собі бажати. Вже під кінець першої довгої розмови він обіцяв, що зробить усе, що буде в його спроможності. Я просила його внести справу Голоду на Раду Ліги Націй і вплинути на неї, щоб вона схвалила постанову про організацію міжнародної допомоги під авспіціями Ліги Націй.

Зрозуміла річ, що присутні в Женеві українські делегати зробили все можливе, щоб забезпечити міністра Мовінкеля матеріялами, які могли б полегшити йому плянований виступ на захист голодуючої України. Крім інформа-

ційного матеріалу, на його руки, як президента Ради Ліги Націй, надійшла протягом найближчих днів низка меморіалів і прохань. Спершу пляновано подати одну спільну заяву від представників усіх українських допомогових комітетів і політичних середовищ. Але коли представник одного середовища відмовився поставити свій підпис поруч представника другого середовища, вирішено, що меморіал подадуть представники галицької централі Комітету Рятунку України, а інші делегати приєднаються до цього виступу. Згідно з цим рішенням, ми вдвох з колегою Пеленським зараз же виготовили й передали міністрові Мовінкелю основний меморіал, який підтримали обидва буковинські делегати, представники Головної Еміграційної Ради (УНР) і Європейського Об'єднання українських організацій (ОУН). Водночас ми зв'язалися по телеграфу з земляками у Львові, Празі, Парижі тощо. І з організаціями американських українців, інформуючи їх про нашу акцію перед президентом Ради Ліги Націй і прохаючи підтримати її. Протягом найближчих днів міністер Мовінкель отримав кількадесят телеграм і листів з проською спонукати інтервенцію Ради Ліги Націй в користь голодної України. Таким чином він міг послатися на поважну кількість звернень від українських організацій з різних країн, які наполегливо вимагали, щоб Ліга Націй zorganizувала міжнародну поміч голодуючим на Україні.

Вся ця робота була нами виконана дослівно протягом двох-трьох днів. Часу було обмаль, сесія Ради починалася за день-два, треба було поспішати.

Але секретаріат Ліги Націй рішуче спротивився ставити справу Голоду на порядок засідання Ради. Генеральний секретар вказував, що згідно з регламентом не можна пропонувати на обговорення питання, що стосується держави, яка не є членом Ліги; що далі звичаї Ліги не дозволяють втручатись у "внутрішні справи" країн, тощо. Нема сумніву, що процедуральні приписи були проти нас.

Проте в статутах Ліги Націй була одна постанова, яка залишила благородному норвежцеві відкрити хвіртку. Кожночасний президент Ради Ліги Націй мав право подати на її розгляд яке-небудь питання, яке він, за власною оцінкою і вподобою уважав за особливо важливе. На цю постанову хотів спертися президент Мовінкель.

Він викликав мене по телефону і просив зайти негайно до його готелю. Поінформувавши мене про свій плян, ска-

зав: “Допоможіть мені. Подбайте, щоб до мене, як до президента Ради, звернулися з апелем в справі Голоду якась поважна міжнародна організація. Це мені дасть моральне право незважати на процедуральні правила, незважати на спротив генерального секретаря”.

Звертатися за підтримкою до якоїсь міжнародної установи листовим шляхом — не було вже часу. Але тут знову щасливий збіг обставин і добрі люди стали нам у пригоді.

Власне тоді відбувалися в Женеві збори Комітету Зв'язку міжнародних жіночих організацій, який складався з представниць десятих найбільших міжнародних жіночих організацій, що репрезентували разом десятки мільйонів організованого жіноцтва. Були це часи, коли жіночі організації мали в міжнародних колах, особливо на женецькому терені, високий авторитет і великі впливи. Львівська централь “Союзу Українок” довгі літа була повноправним членом одного з тих міжнародних жіночих об'єднань, з двома іншими ми підтримували напівофіційні зв'язки. Між діячками, присутніми на зборах комітету Зв'язку, я мала багато знайомих, — таких добрих знайомих, яких у французькій та англійській мові називають приятелями.

Після розмови з міністром Мовінкелем я зв'язалася негайно з президенткою Міжнародного Союзу, пані Корбет Ешбі, англійкою. Про справу Голоду вона була вже поінформована летючкою “Союзу Українок”. З'ясувавши їй, в чому річ, я просила її спонукати інтервенцію міжнародного жіноцтва, яка уможливила б міністрові Мовінкелеві його виступ у справі Голоду. Пані Корбет Ешбі запросила мене на наради Комітету Зв'язку, де я наступного дня вранці доповідала справу. Комітет Зв'язку одноголосною постановою задовольнив мою просьбу. Він рішив “просити Президента Ради Ліги Націй, його Ексселенцію пана Мовінкеля, звернути увагу Раді Ліги Націй на розпачливе становище діткненого голодом населення советської України”. “Ми благаємо вас, Ексселенціє, як Президента Ради Ліги Націй, представити Раді необхідну потребу негайного діяння у формі, яку вона вважатиме за відповідну”, — говорилося в листі, що його ще того самого дня 26 вересня 1933 р., пані Корбет Ешбі особисто передала адресатові.

Президент Мовінкель дотримався обітниці. Вже на 29-го вересня він скликав засідання Ради для розгляду справи голодної катастрофи на Україні. Правда, засідання було не

прилюдне, а тільки “приватне”, себто конфіденційне. Тим одним він мусів поступитися генеральному секретареві. З такого засідання не давали до преси комунікатив, не розмножували його протоколу. Присутні на цьому були тільки представники урядів держав, які мали постійне або тимчасове місце в Раді. Таким чином генеральний секретар хотів, очевидно, уникнути розголосу, неприємного для великодержав, від яких він був залежний, і для Советського Союзу.

Кулюари “Палацу Вилсона”, тодішньої резиденції Ліги Націй, були того дня доволі пусті: не було публічного засідання Ради. Тільки вряди годи переходив каридорами, вистеленими пухнатыми килимами, якийсь дипломат чи урядовець. На дверях залі, де відбувалися засідання Ради, славетної скляної веранди з чудесним видом на Леманське озеро, висіла табличка: “Сесіон пріве”*. Значить ні журналісти, ні публіка не мають доступу. Під дверима гурток українських представників і їх чужоземних приятелів чекали в напруженні, щоб довідатися що-небудь про хід і вислід секретних нарад. Довкола них збиралось щораз більше журналістів. Секретне засідання? Значить, обговорюють якусь “делікатну”, неприємну для великодержав, справу? Невже на порядку нарад справа Голоду на Україні?

Секретні наради стали незабаром секретом полішенеля. Ось що дійшло про них до відома загалу. Засідання Ради було довге і гаряче. Були на ньому присутні представники всіх чотирнадцятьох держав, з яких тоді складалася Рада. Коли її голова з’ясував справу, ніхто по суті не заперечував факту голоду. Зате представники держав, які бачили свій інтерес у політичній і господарській співпраці з Советським Союзом, вказували на формальні труднощі офіційного виступу Ліги Націй у справі Голоду. Посилалися на те, що йде про країну, яка не належить до Ліги Націй і яка, мовляв, сама не висловила своєї волі. Сам Мовінкель чотири рази забирав слово. Він старався переконати своїх колег в необхідності прийти Україні на допомогу, в конечності зробити в її бік хоч би якийсь жест. Заявив, що його малий і бідний норвезький народ готовий принести найбільші жертви, щоб допомогти голодуючим. Закликав великі народи до мужнього виступу і до жертвенности. Президента Ради підтримали представники Ірляндії, Німеччини та Еспанії. Проте, більшість членів була тієї думки, що Рада Ліги

* “Закрите засідання” (фр.).

безпосередньо діяти не може. Кінець-кінцем вирішили передати справу Міжнародному Комітетові Червоного Хреста і заапелювати до нього, щоб він zorganizував міжнародну допомогу для України. Дехто з делегатів пропонував порадити українцям звернутися самим до цієї гуманітарної установи. Але тут Мовінкель заявив, що він вважає за свій обов'язок передати особисто Міжнародному Комітетові Червоного Хреста всі документи, які були скеровані до нього, як до голови Ради.

Таким чином Ліга Націй, під претекстом процедуральних перешкод, по-пілатівськи обмила свої руки. Все ж трагедія українського народу була, бодай, протягом одного засідання в центрі уваги офіційного міжнародного світу.

Своє ставлення до справи Голоду міністер Мовінкель з'ясував в інтерв'ю, яке дав женецькому кореспондентові паризького щоденника "Матен". Це інтерв'ю було надруковане 1-го жовтня 1933 року. "Нема сумніву, найвигідніше було б нічого не робити, — казав шляхетний норвежець. — Процедура вимагала від мене, щоб я кинув до коша всі потрясаючі документи, які мені передано, всі зворушливі звернення. Але моя совість не дозволяла мені це зробити. Адже йде про життя мільйонів. Тому я не міг мовчати. Я знаю, що як з юридичної, так і з політичної точки зору яка-небудь акція — нелегка. Проте, треба пробувати, чи московський уряд не погодиться допустити на територію України міжнародну місію для розсліду справи та допомоги".

Кореспондент "Матен" дав ще від себе такий коментар: "Трагічний факт голоду на советській Україні дістав своє юридичне потвердження. 76-та сесія Ради Ліги Націй фактично його признала".

6-го жовтня міністер Мовінкель відвідав президента Міжнародного Комітету Червоного Хреста, проф. Вернера, щоб передати йому матеріали про Голод та поінформувати особисто про становище Ради. Президія Міжнародного Комітету Червоного Хреста зараз же відбула засідання і після довгої дискусії рішила взяти до уваги доручену їй Радою Ліги Націй справу. Треба було перевірити насамперед "практичні можливості" організації допомоги, себто звернутись до советського уряду з пропозицією дати згоду на організацію міжнародної допомоги для голодуючих України.

На думку цієї постанови, президія Міжнародного Комітету Червоного Хреста скерувала листа до советського уряду.

За деякий час надійшла з Москви відповідь: жадного голоду нема, а тому будь-яка допомогова акція непотрібна. Форма листа була в крайній мірі образлива.

Дискусія на засіданні Ради Ліги Націй знайшла свій відгомін на засіданні Центрального Виконавчого Комітету Советського Союзу в грудні 1933-го року. М. Калінін, голова Центрального Виконавчого Комітету, так висловився під адресою міністра Мовінкеля і, взагалі, під адресою всіх чужинецьких чинників, які думали про міжнародну допомогову акцію в користь України: “Політичні шахраї збирають гроші на допомогу для ніби-то голодуючої України. Тільки zdeгенеровані кляси, що перебувають в стані розкладу, можуть породити таких цинічних типів”.

Вільям Г. Чемберлен, який жив тоді в Москві і був на засіданні Центрального Виконавчого Комітету, занотував того ж дня у своєму щоденнику: “Отже, за словами советського президента, голод на Україні це ніщо інше, як злобна видумка zdeгенерованих кляс. І на таку заяву жаден український делегат у Центральному Виконавчому Комітеті не знайшов ні одного слова протесту”.

Висновки

Українська акція на терені Ліги Націй не була останнім актом нашої боротьби за правду про Великий Голод. Боротьба продовжувалася, але не місце тут переказувати її дальші епізоди.

На закінчення обмежимося кількома висновками, які, думаємо, доволі обгрунтовані поданими на цьому місці фрагментарними уступами.

Насамперед хочемо ствердити, що загально прийнятий в українському громадянстві погляд, ніби-то культурний світ не знав про Голод, бо большевики його засекретили, не відповідає дійсному станові речей. Правдою є, що кремлівські душогуби робили все можливе, щоб свій злочин приховати. Але правдою також є, що світ мав достатні відомості про Голод, а саме мав свідчення вірогідних очевидців і інші безсумнівні докази розпачливої трагедії, яка протягом довгих місяців відбувалася на великих просторах України.

Безсумнівним фактом є також, що західний світ мав у своєму розпорядженні достатні засоби, щоб відвернути або щонайменше послабити голодову катастрофу. Світові ринки були в той час завалені збіжжям та іншими харчови-

ми продуктами, і ціни на них були дуже низькі. За декілька мільйонів доларів можна було накупити таку кількість хліба, яка була б врятувала життя мільйонам людей. Уряди західних держав мали змогу примусити Москву допустити таку допомогу на Україну, припиняючи експорт машин до ССРСР. В першу чергу вони повинні були перестати купувати від ССРСР харчі і заборонити советському урядові вивозити їх за кордон.

Отже, коли взяти до уваги такі факти, що світ знав про Голод і що він був спроможний подати руку допомоги тим, які страждали й вмирали від Голоду, коли, далі, взяти до уваги, що він цього не зробив, — то треба констатувати, що моральна співвідповідальність цивілізованого людства за жертви большевицького злочину поза сумнівом.

“Що собі думає Європа?” — питала з гнівом українська селянка швайцарського подорожника. Вільний світ думав, як миритися з большевиками, як з ними торгувати, як їм по високій ціні продавати і від них дешево купувати, — і цей вільний світ за свою бездіяльність і сліпоту платив сьогодні дуже дорого. Ніколи Москва не досягла б таких пропагандистських успіхів у заперечуванні правди про Голод, якби не натрапити на податливий ґрунт в демократичних колах закордону, які з політичних і господарських мотивів бажали добрих стосунків з Советським Союзом.

“Найбільш обурливий факт у справі Голоду — той, що світ не був ним обурений”, — писав про ставлення культурного людства один з американських авторів, очевидців Голоду. Моральна відповідальність за те, що світ по-платівськи обмив свої руки і дав мільйонам українських селян згинуть в голодових муках, падає не тільки на уряди західних держав, але також на широкі кола їхніх громадян. Винуватців було багато, але неоднакова була їх вина. На найгостріший осуд заслуговують продажні й несумлінні журналісти, які своїми кореспонденціями з Москви свідомо обманювали світову громадськість. За ними йдуть різні категорії п'ятиколонників у вільному світі, які виконували службу платних большевицьких агентур; різного роду большевизани, які баламутили публічну опінію фальшивими інформаціями: ватаги “прогресистів” у всіх країнах; тисячі снобів, які вважали за добрий тон виявляти ентузіазм для “країни прогресу”; мільйони “неутральних”, які твердили, що це — “внутрішня справа іншої країни”; мільйони “бла-

городних людей”, які заспокоювали своє сумління і нерви, кажучи, що “ці відомості перебільшені”, що “це — неможливо”... Трагедія була не в тому, що не було автентичних відомостей про Голод. Трагедія була в психологічній настанові культурного світу. Громадянства західних країн психічно не сприймали інформації про Голод, бо ця інформація розвивала їх рожеві ілюзії про країну “геніального експерименту”.

Доводиться, далі, констатувати, що чверть століття тому українське громадянство, що проживало поза владою Москви, бій за правду про Великий Голод прогало. Навіть якби ми були багато сильніші і з більшою відданістю за правду боролися, треба сумніватися, чи в тодішній міжнародній ситуації ми були б могли добитися якихось конкретних успіхів.

Але сьогодні, в 25-річчя голодової катастрофи, міжнародна кон'юнктура для нас куди сприятливіша. А наша боротьба за правду з червоною Москвою ще не закінчена. Правда про Голод — це і сьогодні зброя в політичній боротьбі з Москвою. Чи зуміли ми цієї зброєю покористуватися?

З великою прикрістю треба ствердити, що українці у вільному світі нагоду 25-річчя прогайнували. Те, що вийшло друком з приводу 25-річчя, і ті локальні відзначення трагічної річниці, які де-не-де досі відбувалися, не стоять у жадній пропорції до того, що наш загал у вільному світі повинен був зробити. Адже Великий Голод — це найкривавіша сторінка тисячолітньої історії України. “Найбільшим щодо кількості жертв злочином, вчиненим протягом всієї історії людства в час миру”, називає його Пітер Фірек. “Найбільшою катастрофою новітніх часів” називає його Лайонс. “Одним з найпотворніших злочинів в історії модерних часів” називає Голод Джульєн Штайнберг. Деякі автори прирівнюють розміри голодової катастрофи до винищення Гітлером європейського жидівства. Але який пієтизм до пам'яті своїх замордованих братів виявили жиди і як вони зуміли скапіталізувати політично свою національну трагедію, а як же мало зробили ми! Бібліографія про винищення європейського жидівства під час другої світової війни налічує вже 60.000 позицій. А скільки праць про Голод видали досі ми?

На нашу думку, українська наука у вільному світі не має важливішого завдання, як вивчити до кінця проблему Го-

лоду. Коли не зробимо цього тепер, за кілька років може бути пізно. Живі ще свідки відійдуть, решта збережених документів пропаде.

Ми думаємо також, що українська політика у вільному світі не мала й не має важливішого завдання, як відновити процес за правду про Великий Голод перед світовою громадськістю, перед урядами західних держав і перед Об'єднаними Націями. Для нас — незрозумілий факт, що деякі українські політичні чинники цілковито ігнорують трагедію 1933-го року, прикриваючись тим, нібито 25-річчя Голоду солідує з відзначенням 40-річчя національної революції, або що в нас забагато сумних роковин.

В 40-му томі нового видання Большой Советської Енциклопедії подана нова версія біографії Сталіна. В ній Хрущов засуджує Сталіна за різні злочини большевицького режиму: за партійні чистки, торттури в'язнів, депортації цілих народів та ін. Тільки про методи примусової колективізації і про Великий Голод нема там найменшої згадки. Хрущов, очевидно, розуміє, що коли б він засудив Сталіна за злочин Голоду, він засудив би і себе самого і всю советську систему. Тому він тримається давньої большевицької тактики: Голод треба промовчувати й заперечувати.

Коли наближалось 25-річчя Голоду, Хрущов напевне хвилювався, чи світ не заговорить про цей большевицький злочин. “Ми — комуністи, а комуністична ідеологія — найгуманніша в світі,” — сказав Хрущов 7 жовтня в інтерв'ю, яке він дав кореспондентові “Нью-Йорк Таймсу”, Джеймсові Рестонові. Виявлення масового вбивства мільйонів безвинних людей не дозволило б йому реклямувати гуманність большевицької ідеології. Хрущов був напевне дуже радий, що увага українського громадянства у вільному світі пішла в напрямі святкування різних роковин, які большевикам нітрохи не грізні, а не в напрямі відзначення Голоду.

25 років тому українці поза владою Москви програли бій за правду про Голод. Боротися і програти — це не сором. Тепер ми навіть не пробували зробити того, що повинні були і що при пляновій акції могли зробити.

Рудницька Мілена.

Свобода. — Джерзі Сіті — Нью-Йорк. — 1958. — 16 липня — 9 серпня. — Ч. 134-152.

МОЄ ЗНАЙОМСТВО З ОСИПОМ НАЗАРУКОМ

Про мою співпрацю з Назаруком годі говорити, бо ж політично і світоглядово ми стояли на різних позиціях. Нас єднала приязнь, основою якої були взаємна симпатія і взаємний респект. Ми ніколи не полемізували, ніколи одне одного не переконували. Він знав мої погляди, я — його, і ми дотримувалися правила абсолютної терпимости. А втім, при різних вихідних положеннях наші оцінки людей і подій здебільшого сходилися.

Була одна справа, що нас єднала. Хоч як воно не дивно, цим єднальним сполучником був ... фемінізм. Назарук був гарячим феміністом, не в тому звичайному розумінні фемінізму, що, мовляв, жінкам належаться рівні права, а в багато глибшому. Він вважав, що жінки характером перевищують чоловіків, що вони є ціннішою, позитивнішою частиною людського роду. Тому він приписував жінкам велику роль в житті суспільства. Зокрема, високо цинив українське селянське жіноцтво за його мудрість, глибоку релігійність і високу мораль. Назарук схвалював ідеологію українського жіночого руху, як її розробив і здійснював "Союз Українок", зокрема тезу, що жінки повинні стати автономним чинником в національному житті, а не плентатися в хвості партійних чоловічих інтересів. Назарук не раз мені казав: "Ви правильно робите, треба жінок організувати, треба, щоб вони усвідомили свою роль".

Ось приклад Назарукового фемінізму. Він видумав таку теорію: мішані подружжя (українсько-польські) не є шкідливими, коли українка виходить за поляка. Бо найбільш імовірно вона залишиться українкою і дітей виховає на українців, і може, навіть, її чоловік під її впливом зукраїнізується. Але коли українець одружується з полькою, тоді він і його діти — пропащі. Аналогічно — галичанка може вийти за придніпрянця, бо вона зробить з нього порядну, дисципліновану людину. Але галичанин, що одружується з придніпрянкою, стане "хаотиком". Весь Львів висміював ці теорії, а втім, може в них є зерно правди. На думку Назарука, жінки мають міцніший характер, ніж чоловіки, в них маркантніше виявляються типічні для нації прикмети. Тоді як українські чоловіки — люди безхребетні, вони легко піддаються впливам дружини.

Я познайомилася з Назаруком у Відні в 1920 або 1921 році. Пам'ятаю, що він, як самотній чоловік, був присутній на установчих зборах Українського Жіночого Союзу, коло заснування якого я заходила. Я написала статут і на установчих зборах мала програмову доповідь. Збори відбувалися в одній з кімнат "Диктатури" в "Цітагоф", присутніх було кільканадцять жінок (так виглядали початки організованого жіночого руху). Пам'ятаю, що після зборів Назарук гаряче мені гратулював.

Коли Назарук вернувся з Америки до Галичини, наше знайомство відновилося. Він далі цікавився жіночим рухом. "Союз Українок" знаходився в розмаху розбудови. Назарук був на Українському Жіночому Конгресі в Станиславові (1934 р. — 40 років тому!). Весь час прислухувався нарадам, що тривали 5 днів, пильно нотував. Не пам'ятаю, що він писав про Конгрес в "Новій Зорі", але припускаю, що його звіт про Конгрес були найдокладнішими в українській пресі.

Назарукові залежало на тому, щоб я познайомилася з єпископом Хомишином, і за його намовою я зробила Хомишинові перед Конгресом візиту та мала з ним довшу розмову. Як реванш, Хомишин прислав на Конгрес свого єпископа-помічника Лятишевського.

В статтях Назарука повинні бути якісь сліди цієї дуже прихильної настанови до жіноцтва, як до конструктивного чинника. Годі мені судити, чи ці погляди оформилися під моїм впливом.

Коли почала виходити "Жінка" (від січня 1935), ми зустрічалися в друкарні "Графія". Назарук робив ломку своєї "Нової Зорі", а я — "Жінки". В неділю ми зустрічалися опівдні в кав'ярні. Ми зустрічалися також на всіляких все-народних і міжпартійних зборах, але щойно в Контактному Комітеті ми, як члени тієї самої організації, засіли за спільний стіл нарад.

Про діяльність Назарука в Контактному Комітеті важко щось конкретного сказати, бо ж Контактний Комітет був дуже своєрідним колективом, що фактично не проявляв діяльності, а тому члени Контактного Комітету не мали змоги виявитися. Він не мав статуту, ні ідеологічної платформи, не мав управи (нарадами проводили члени по черзі), ніхто не записував протоколів нарад, голосування не відбувалися, лише односторонність в якійсь справі вважалася обов'язковою постановою. Фактично це був політичний клуб для об-

міну інформаціями і думками. Наради відбувалися щотижня в домівці “Союзу Українок”. Довгими роками політичні лідери робили спроби створити якийсь орган “міжпартійного порозуміння”, але не могли зговоритися. А тут, без довгих підготовчих балачок, повстав клуб лідерів політичних середовищ. Зродила його конечність. “Провідники народу” збіглися до купи, немов сполохані барани. Ситуація справді була грізна: війна висіла в повітрі, самоволя польського державного апарату більшала, перед Галичиною була перспектива гітлерівської Німеччини або большевицької Росії. А внутрішні українські відносини були наскрізь хворі. Головним огнищем хвороби було націоналістичне підпілля — до краю здеморалізоване, пережерте польськими провокаторами, справжнє дике поле. До Контактного Комітету належали всі політичні угруповання, крім “нормалізаційної” групи Мудрого (себто офіційне УНДО, але без групи “Діла”) і крім націоналістів. Сила Контактного Комітету лежала в тому, що в його руках була майже вся українська преса. Справи, які обмірковувалися на К[онтактному] Комітеті, були згодом розроблювані в кільканадцятьох часописах. Найважливішим публічним виступом К[онтактного] Комітету була оголошена в пресі заява, так зване “пресове порозуміння” (весна 1938), що її підписало 15 часописів (підписала цю заяву також преса “Союзу Українок”, “Жінка” і “Українка”, і за це влада розв’язала “Союз Українок”).

Ставлення Назарука як до “нормалізаційного” курсу політики Мудрого, так і до ОУН, було виразно негативне. Зокрема він різко засуджував ОУН, як табір безвідповідальщини, демагогії і руйнівської роботи. Акти фізичного насильства над політичними противниками стали повсякденним явищем. Поскільки пам’ятаю, побили теж і Назарука.

В Контактному Комітеті виринула одна справа, в якій довелося мені виконати певне завдання. Ті члени Контактного Комітету, що мали довірочні інформації з націоналістичного підпілля (Паліїв, Кузьмович), довідалися, що націоналісти готуються підняти в момент вибуху німецько-польської війни, або і раніше, збройне повстання. Зброю скинуть їм з літаків німці. Справа була дуже серйозна, бо ж конаюча Польща мала ще досить сили, щоб зробити різню українського населення. Були ще й інші справи, що спонукали Контактний Комітет шукати зв’язку з Берліном, щоби протидіяти безвідповідальним авантюрам. В Контакт-

ному Комітеті звернулися до мене з пропозицією, щоб я встановила з Берліном контакт. Я відповіла: буду пробувати, але просила визначити ще одного члена, з яким я могла б ділитися відповідальністю. Призначили Назарука. Контакт мені справді пощастило встановити. Допоміг мені в цьому фон Стехов, який в тому часі як дипломатичний кур'єр переїздив через Львів. Він зв'язав мене з німецьким консулом у Львові, з яким я зустрічалася вечорами в помешканні Мама на Сенаторській вулиці. Передала через нього меморіальну записку. Про все я інформувала Назарука і його радилася. Крім Назарука ніхто про справу не знав, не смів знати, бо ж в тодішній ситуації такі контакти були смертельною справою.

Назарук був радий, що в 1939 р. Галичину зайняли большевики, а не німці. Казав: “Лише большевики можуть винищити в Галичині польщизну доценту”.

Останній акт: зустріч у Кракові. Цікава річ: його передчуття близької смерті. З усіма мирився. Казав: “Я хочу померти в згоді з усіма”.

Найбільш характерні риси Назарукової фізіономії, на мою думку, такі. З нього “бухала” стихійна сила, джерелом якої був тісний зв'язок з народом. А може краще сказати — зв'язок з землею, з її побутом і традицією. Соматологічні і психічні властивості Назарука коренилися десь глибоко в надрах бучацької землі. Вже сама його зовнішність була незаперечною ознакою селянського походження: незграбний, некрасивий, великі тяжкі руки, оброслі рудими волосками. Його неконвенціональні манери і характерологічні прикмети вказували ще виразніше, ніж зовнішність, на його глибоку закоріненість у землі. Від селянських предків успадкував здоровий бистрий розум, прагматичний спосіб мислення, реалізм, невгамовний темперамент. Також його розсудливість, особиста обережність, його дотепність і спритність мали мужицьку закраску. В усіх етапах життя Назарука можна спостерігати названі вище властивості, а це служить доказом, що вплив телюричних сил був міцніший від набутої глибокої освіти і багатого життєвого досвіду. Погляди Назарука мінялись, але він сам не мінявся — він залишався той самий.

До речі, в усіх народів трапляються такі самобутні типи селянського походження, повні елементарної енергії і обдаровані великими здібностями. Вони не цураються свого по-

ходження з низів, навпаки — дорожать ним. (Папа Йоан [XXIII] до них належав). Між нашими інтелігентами є багато селянських синів, але такі “телюричні” типи — дуже рідкісні. Ці люди затратили цінні прикмети простолюддя, одяглися в інтелігентський костюм і стали дуже паршивими інтелігентами.

До характеристики Назарука можна ще додати — з нього був небезпечний полеміст. Умів бути грубим, коли йому хтось ступив на ногу. Подиву гідна його щирість, з якою розповідав про свої переживання, зокрема про еволюцію своїх поглядів. Самовпевненість і цілковита незалежність від опінії — це також його прикмети.

Спогади про галицького політичного діяча і публіциста д-ра Осипа Назарука (1883-1940), написані М. Рудницькою в квітні 1974 р., на прохання сина Івана Лисяка-Рудницького для передмови до збірника *Назарук і Липинський: Історія їхньої дружби та конфлікту*.





III

СЕЙМОВІ
ПРОМОВИ



Промови М. Рудницької, виголошені під час засідань Сейму, його освітньої та бюджетної комісії, хронологічно охоплюють 1928-1934 рр. Тексти промов, внесених до цього розділу, допоміг зібрати проф. Ришард Тожецький. Більшість з них взяті із "Sprawozdań stenograficznych posiedzeń Sejmu Rzeczypospolitej", решту виявлено у галицькій пресі. Промови присвячені питанням української освіти, її історії, теорії та практики.

Ораторські здібності Мілени Рудницької в різний час відзначали галицькі діячі періоду міжвоєнного двадцятиліття. Вона виявляла їх неодноразово: на міжнародних політичних та жіночих форумах, на Всеукраїнському Жіночому Конгре-

сі в Станіславові, загальних з'їздах "Союзу Українок" тощо. М. Рудницька балотувалася до польського Сейму двічі, у 1928 та 1930 рр., і виголошені нею за цей час, промови, що ґрунтувалися на фактах та статистичних даних, визнавали непересічними також представники урядових кіл. Гарна, елегантна поява Мілени Рудницької на трибуні в залі засідань Сейму не залишалася непоміченою — до залу засідань збігалися всі послы. Урядовцям доводилося терпіти відважну, добре аргументовану критику на адресу польського уряду. У своїх гострих виступах М. Рудницька підкреслювала цинічне зневажання, всупереч Версальським угодам, прав українців на шкільництво в міжвоєнній Польщі.

Сеймові промови, що увійшли до "Збірника", подані у перекладі з польської мови. Перебіг засідань та зміст промов, що часто супроводжувалися репліками — незадоволення з лав польських послів, схвалення з українських, — дозволяють відчутти атмосферу, в якій доводилося працювати цій українській діячці.

№ 1

1928 р., травня 29. Варшава. — Промова М. Рудницької про закриття 5-и вищих класів державної гімназії в Станіславові з українською мовою викладання та внесення протесту проти примусової участі української молоді у польських національних святах. Зі стенограми 11-го засідання Сейму

Високий Сейме! Фактичний стан справи, якої стосується пропозиція Українського Клубу, виглядає так. Молодь 5-и вищих класів державної гімназії з українською мовою викладання у Станіславові знехтувала наказ дирекції і не взяла участі у відзначанні свята 3-го травня. Організацією того свята займався місцевий громадський комітет. У програмі урочистості, крім Богослужень і врочистих ранків у школах, була маніфестація молоді усіх шкіл. Про участь української молоді у цьому параді вирішив названий комітет, очолюваний бургомістром міста Станіславова. За участь у тому святкуванні й у параді дирекція закладу наказала негайно закрити 5 вищих класів гімназії, вводючи в дію цей наказ ще перед проведенням слідства і перед встановленням евентуальної вини. Делегат кураторії львівської шкільної округи затвердив наказ дирекції. Він діє по сьогодні. Таким чином на 6 тижнів перед закінченням навчального року припинено навчання у 5 класах гімназії, на вулиці опинилося близько 200 учнів, підірвано саме існування навчального закладу.

Цей факт, нечуваний в історії шкільництва, не витримує критики, ані з педагогічного, ані з політичного погляду. Передусім візьміть, будь ласка, до уваги диспропорцію між евентуальною виною та розміром покарання. Вихователь, застосовуючи покарання, передусім мусить брати до уваги імпульси та мотиви вчинку, а в даному разі, і це не викликає сумніву, українська молодь керувалася суто ідейними мотивами.

До чого веде примусове залучення української молоді до участі в публічних маніфестаційних святкуваннях — про це свідчать факти, які сталися у недавньому минулому. Зокрема, коли молодь тієї ж станіславівської гімназії брала, за наказом шкільної влади, участь у маніфестаційному святкуванні 11 листопада і коли та молодь проходила перед плитою Невідомого Солдата, польська публіка зустріла її зневагою та лайкою.

Аналогічне сталося у дні іменин Маршала Пілсудського в березні, коли молодь української гімназії в Тернополі брала участь у маніфестаційному параді. Тоді польська публіка не обмежилась словесною зневагою, фізично заатакувавши українську молодь (одного учня, тяжко побитого, відіслано до Львова). (*Голос: Не польська, ендецька. Інший голос: Санацийна молодь*). Отже, немає нічого дивного в тому, що українська молодь у Станіславові, маючи такий сумний досвід, не бажаючи наражати себе на моральні ляпаси та на профанацію своїх національних почуттів, не взяла участі у тому святкуванні. З педагогічного погляду примусове залучення молоді до державних святкувань, які насправді мають характер польських національних свят, а в Східній Галичині дуже часто стають маніфестацією польського шовінізму, є вівісекцією душ української молоді. Результат цього — недовір'я, і навіть ненависть молоді до школи й вчителя. Що так фактично є, що ті свята у Східній Галичині мають польський шовіністичний характер (*Голос: А українського шовінізму немає?*), що українська молодь має право вважати ті свята за атаку, спрямовану проти неї, проти права української молоді на національну школу, доказом цього є факт, що святкування 3-го травня є днем збору фондів на користь товариства народної школи.

Вникніть, Панове, на хвилинку в переживання української молоді, в моральні тортури, які вона переносить, бачачи на кожному кроці, що школа намагається знівечити її національні почуття, денационалізувати її, посіявши в душах зневагу до тих почуттів. Українська молодь, як і кожна інша, вразлива до всякого приниження. Такою була й польська молодь, але те, що Ви, Панове, шанували, розуміли, виправдовували, а часто навіть прославляли, те саме топчете і засуджуєте, коли йдеться про молодь українську. Польська молодь реагувала на накази окупаційної шкільної влади так само, як це робить українська молодь, однак, цих шляхетних поривань української молоді Ви зрозуміти не хочете.

З політичного погляду такий наказ не витримує критики, він суперечить міжнародним трактатам, які забороняють накидати національним меншинам обов'язки, які протирічать національним почуттям населення, які стоять у колізії з національними почуттями тих меншин. Того роду наказ також не веде до мети, хіба що якщо метою шкільної

політики є також роз'ятрювання і збуджування національної ненависті. Шкільна політика гадає, що подібними наказами і покараннями зуміє змінити ставлення та настрої, які панують на території української національної більшості. Однак, повірте мені, Панове, що суворі покарання за спонтанні рефлекси тієї молоді не роблять її більш податливою на ті накази, проти яких уся українська громадськість протестує якнайенергійніше і перед якими здригаються молодечі душі. Мартирологія польського шкільництва під прусською та російською окупаціями повинна Вас навчити, що такі накази скеровують молодь у таємні союзи, в яких ще більше дужчає ідея спротиву, і що суворі покарання не ведуть до мети, створюючи лише атмосферу розпачу й ненависті.

Український Клуб, якнайенергійніше протестуючи проти такого ламання душ української молоді, проти тієї системи залучення української молоді до польських патріотичних святкувань, просить про схвалення терміновості цієї пропозиції.

Sprawozdanie stenograficzne z 11 posiedzenia Sejmu RP, 29. V. 1928, łam 56-57. Переклад з польської.

№ 2

1928 р., червня 19. Варшава. — Виступ М. Рудницької про закриття 5-и вищих класів державної гімназії в Станіславові з українською мовою навчання, висунення вимог про відновлення навчального процесу в гімназії без повторної здачі екзаменів учнями та ін. Зі стенограми 25-го засідання Сейму

Високий Сейме! Коли пропозиція п. Єнджеєвича отримала більшість в Освітній Комісії, щоправда, з перевагою тільки в два голоси, я була вимушена скласти реферат, застерігаючи собі право боронити пропозицію меншості перед Високим Сеймом. Постараюсь коротко розкрити ті причини, які схилили мене й моїх колег з Українського Клубу до того, що, не маючи змоги голосувати за пропозицією п. Єнджеєвича, ми голосувати за пропозицією п. посла Лангера, котру сьогодні дещо відкорегованою представляю Високому Сеймові.

Отже, пропозиція п. Єнджеєвича є занадто загальна, яку тій частині, що стосується станіславівських подій, так і в

тій, яка, абстрагуючись від конкретного випадку, має на меті врегулювання справи і на майбутнє. Через таку загальність ця пропозиція може інтерпретуватись в кожному іншому випадку інакше, залежно від того, кому який зміст вигідніший.

Пригляньмося до тієї частини пропозиції, яка ставить собі за мету полагодження справи закриття класів станіславівської гімназії. Суть пропозиції п. Єнджеєвича полягає в тому, щоб звернутися до уряду із закликом до якнайшвидшого закінчення справи щодо подій у станіславівській гімназії і до вирішення цієї справи таким чином, щоб молодь не втратила навчального року. Все, начебто, ясно й правильно. Зовсім не сумніваючись щодо доброго наміру автора пропозиції, мушу, однак, ствердити, що така постанова питання була б достатньою тільки тоді, коли б в уряді була добра воля до залагодження станіславівських подій. Проте це не так. Навпаки, багато фактів свідчить про те, що у п. Міністра Віровизнань і Народної Освіти доброї волі немає.

Пригадаю Високому Сеймові, що ще 15 травня Український Клуб вніс інтерпеляцію у справі станіславівських подій, у якій поставив на адресу п. Міністра запитання, чи йому цей факт відомий, чи наказав, щоб у майбутньому такі факти не повторювалися і чи п. Міністр схоче привести в дію цей навчальний заклад шляхом поновного прийняття звільнених учнів. На цю інтерпеляцію ми не отримали відповіді до нині.

Дня 22 травня прийшла до п. Міністра делегація українських клубів. П. Міністр Освіти не дав ясної відповіді, але обнадіяв, що розпорядиться, щоб уможливити молоді закінчення навчального року.

Дня 27 травня у п. Міністра була делегація батьків молоді з проханням, щоб врешті видав розпорядження, про завершення справи й надання молоді можливості закінчити навчальний рік. І знову п. Міністр дав надію, що видасть таке розпорядження. Однак, незважаючи на запевнення й обіцянку швидкої ліквідації наслідків тих станіславівських подій уряд дотепер не зробив нічого, щоб цю справу поладити і щоб уможливити молоді нормальне навчання і нормальне закінчення навчального року.

Коли в Освітній Комісії представники майже всіх партій розкритикували наказ влади, не маючи змоги зрозуміти, чому уряд унеможливив навчання молоді, тоді п. пред-

ставник уряду не спромігся нічого сказати на виправдання наказу влади і на пояснення становища уряду, окрім того, що слідство ще триває. Я вимушена ствердити, що переслідування учнів закінчилося вже місяць тому, і незважаючи на це представник уряду твердить, що слідства дотепер не закінчено. Отже, від 3 травня до 19 червня слідство начебто не триває, а ми мусимо додати, що воно ставило собі за мету вирвати від молоді зізнання, зламати солідарність і примусити до донощицтва. Тож під виглядом незакінченого слідства Міністерство свідомо зволікає з тижня в тиждень з полагодженням справи, очікуючи кінця навчального року, щоб унеможливити отримання молоддю промоції нормальним шляхом.

Я мушу також згадати, що ще місяць тому шкільна влада отримала сатисфакцію, якої домагався п. Міністр, сатисфакцію з боку батьків і з боку молоді. Йдеться про те, що шкільна влада одержала письмову заяву молоді, яка визнає свою вину й обіцяє бути кращою, а від батьків засудження вчинку їхніх синів. І попри цю декларацію, попри цю сатисфакцію, яка доходить до крайності, і навіть далі — до самоприниження, п. Міністр дотепер не дав наказу, щоб зліквідувати стан, котрий існує від 3 травня до сьогодні.

Ці сумні справи були вичерпно обговорені та пояснені в Освітній Комісії. Тут про них згадую лише мимохідь для того, щоб обґрунтувати, чому ми не можемо повірити у добру волю п. Міністра і чому не вдовольняє нас пропозиція п. Єнджеєвича. Бо ясною є справа, що коли немає доброї волі, то влада інтерпретуватиме цю пропозицію так, як їй вигідніше. Наміром шкільної влади є суворе покарання молоді, щоб цим створити залякуючий прецедент, як це сказав представник уряду в Освітній Комісії. Одначе уряд має й іншу мету.

Пан делегат Міністерства Освіти висловив в Освітній Комісії побоювання, що схвалення пропозиції, яка домагається негайного відновлення навчання у станіславівській гімназії, могло б стримати еволюцію серед українського суспільства в Станіславі, еволюцію, яка нібито там відбувається, і яка зводиться до перегляду дотеперішнього становища українського суспільства у відношенні до уряду. Пан делегат міністерства звернувся тоді до Освітньої Комісії із закликом, щоб вона своїми ухвалами не заважала урядові в його акції. Таким чином, ми довідались, що Міністерство Освіти зай-

мається не так поширюванням освіти, як політикою, яка зводиться до ламання рядів українського суспільства і що в даному разі Міністерство Освіти має на меті не стільки суттєве полагодження справи станіславівських подій, скільки використання їх для своєї політичної мети. (*Голос: Не треба було провокувати тих подій.*) А раз п. Міністр Освіти не має наміру якнайшвидше ліквідувати наслідки станіславівських подій, на що в нас багато доказів, то в такому разі виникає побоювання, що пропозиція п. посла Єнджеєвича буде інтерпретована так, що на перешкоді якнайшвидшого закінчення подій у станіславівській гімназії стоїть незавершене слідство і що полагодження справи таким чином, щоб шкільна молодь не втратила навчального року, можливе тільки шляхом екзаменів. Зрозуміло, що п. посол Єнджеєвич дійсно допускає таку інтерпретацію і про екзамен вже говорилося. Про екзамен згадав п. Міністр батькам і делегації, про екзамен говорив делегат львівської шкільної кураторії п. Сосніцький, погрожуючи, що при тій нагоді зріже кожного десятого, про це також згадано в Комісії. Отже, на таке полагодження справи, на те, що буде впроваджений екзамен, ми не можемо погодитися, і це тому, що:

По-перше, не можна застосовувати екзамен як засіб покарання. А мета цього екзамену саме така, і так її зрозуміла б молодь. Не можна прищеплювати молоді переконання, що навчання є покаранням, тим більше, що нормальне навчання було результатом наказу влади, яка перервала нормальний процес навчання у школі.

Я змушена ствердити, що в Освітній Комісії різні промовці висували різні причини подій у Станіславі. Одні звинувачували п. Міністра, куратора, делегата кураторії п. Сосніцького, колектив учителів гімназії, інші — шовіністичні кола обох суспільств, а були й такі промовці, котрі обвинувачували Український Клуб з його головою п. Левицьким на чолі, проте ніхто з панів послів не звинувачував молоді. Виходить, що іспитом її покарають за вчинки, за які не можуть навіть звинувачувати.

По-друге, ми не можемо погодитися з іспитом ще й тому, що на ньому впали б жертвою найслабкіші учні, а загальновідомо, що ідейними провідниками молоді завжди є найвидатніші особи, найдібніші учні. У даному разі покарання впало б, отже, на тих, хто у станіславівських подіях відіграв найменшу роль.

По-третє, не погоджуємося на екзамен і з суто дидактичних міркувань. З дидактичного погляду екзамен абсолютно не витримує критики. Яку ж вартість мають знання, здобуті зубрінням зі шкільних підручників, без наочного наукового приладдя і без допомоги вчителя!

Запобігти екзамену можна лише точніше сформулювавши пропозицію. Цю прогалину заповнює пропозиція посла Лангера, який пропонує закликати уряд, щоб той дозволив учням продовжити навчання без втрати навчального року шляхом поновлення молоді без іспиту до тієї гімназії.

Тепер переходжу до тієї частини пропозиції, яка, виходячи поза рамки конкретних випадків, охоплює справу ширше. Немає сумніву, що раз сам по собі дрібний факт зумів набути такого розголосу, раз Освітня Комісія присвятила йому кількагодинне засідання, то це сталося тому, що цей факт є ланкою у ланцюзі інших дрібних фактів, тому що це є симптомом шкільної політики стосовно української молоді. Всі послы, які брали слово в дискусії в Освітній Комісії, трактували цей факт не з погляду порушення шкільної дисципліни, а з більш загального погляду. Майже всі засуджували накази шкільної влади, визнаючи неправильним примусове залучення української молоді до польських публічних національних святкувань. Увесь хід дискусії в Освітній Комісії доводить, що всім панам послам залежало на тому, щоб подібні події у майбутньому не повторювалися. Передусім на цьому залежить нам, послам Українського Клубу, представникам українського суспільства, щоб українську молодь не ставили кілька разів на рік у таку дражливу ситуацію (*Голос на лавах Б. Б.: Сама себе ставить*), під час якої вона змушена конфліктувати або зі шкільною дисципліною, або зі своїм національним почуттям.

Беручи це до уваги, п. посол Єнджеєвич у своїй пропозиції наголошує, щоб закликати уряд дати розпорядження, яке унеможливило б подібні події у майбутньому. Однак стилістика того абзацу також допускає різну інтерпретацію. Можливістю інтерпретувати на свій лад скористався вже навіть сам посол Єнджеєвич, говорячи про ексцеси. “Видати таке розпорядження, яке на майбутнє виключало б того роду події”, — це може означати посилення шкільної дисципліни, більше того вживання всіляких профілактичних заходів, аж до поліційних репресій включно. Я не сумніваюсь, що це не було в намірах тих панів послів, котрі голосували за цю части-

ну пропозиції. Ми, послы Українського Клубу, також голосували за неї, однак, переконавшись, що стилістика цього абзаца допускає різноманітну інтерпретацію, пропонуємо інший стилістичний варіант: “Закликається уряд доручити шкільній владі, щоб розпорядження тієї влади не давали у майбутньому приводу до того роду подій”. (*Голос: Скасувати національне свято!*). Я переконана, що більшість панів послів, які в Освітній Комісії голосували за цю резолюцію, власне таке значення мали на думці. У зв’язку з цим пропозиція, яку я маю честь представити Високому Сеймові, звучить так: (*Голос: Це вже інша пропозиція!*).

Високий Сейм буде ласкавий схвалити:

Сейм закликає уряд до якнайшвидшого закінчення справи подій у державній гімназії з українською мовою викладання у Станіславові таким чином, щоб учням закритих класів тієї ж гімназії було дозволено продовжити навчання без втрати навчального року, шляхом поновлення тієї молоді без іспиту до названої гімназії.

Одночасно закликається уряд доручити шкільній владі, щоб розпорядження тієї влади не давали у майбутньому приводу до того роду подій. (*Оплески з лав мениши*).

Sprawozdanie stenograficzne z 25 posiedzenia Sejmu RP, 19. VI. 1928, tom 11-15. Переклад з польської.

№ 3

1928 р., грудня 5. Варшава. — Виступ М. Рудницької про внесення поправок до закону Міністерства освіти в справі ускладнення виїзду на навчання за кордон, невизнання закордонних дипломів та труднощі в нострифікації закордонних дипломів українських вчителів. Зі стенограми 35-го засідання Сейму

Високий Сейме! Від імені Українського Клубу до закону, який є предметом нарад, подаю таку поправку:

У пункті 5 статті закону від 26 вересня 1922 р., зміненого статтею 4 закону від 16 липня 1924 р., після слів: “екзаменом навчання у вищих школах” додати слова: “крайових і закордонних, евентуально диплом закінчення з екзаменом Вільного Польського Університету у Варшаві”.

Цю пропозицію ми поставили також в Освітній Комісії, проте там вона не отримала більшості. Її суть в тому,

щоб зрівняти вчителів, котрі працювали принаймні від грудня 1922 р. і котрі перед 1 січня 1923 р. отримали докторат або диплом закінчення з екзаменами навчання у вищих школах за кордоном, з вчителями, які закінчили крайові вищі навчальні заклади.

На підтримку нашої пропозиції подаю такі аргументи. В законі про професійні кваліфікації до навчання в середніх школах з 1922 р. і в новелі до того закону з 1924 р. проявилася дуже виразна тенденція до полегшення всякими способами вчителям польської національності отримання професійних кваліфікацій з одночасним ускладненням отримання посади вчителями непольської національності. Ця справа широко дискутувалася і її достатньо з'ясовано під час сеймових дебатів 1922 і 1924 рр. і тепер я до неї вертатися не буду. Тодішня сеймова більшість аргументувала так: задоволення вимагають лише поляки, а не інші національності, які вороже ставились до поляків, бо вони мали підтримку з боку окупаційних урядів. Я навела слова автора звіту Освітньої Комісії на пленумі 4 липня 1924 р. (цитую за стенографічним сеймовим протоколом). Українське населення не мало підтримки з боку окупаційних урядів, навпаки, воно було в менш вигідному становищі, ніж польське населення.

(Головування обіймає Віце-маршалок Четвертинський).

Отже, наша поправка має на меті бодай частково вирівняти те нерівне трактування вчителів іншої національності.

Високий Сейме, в Польській державі існує 12 польських вищих навчальних закладів, національні ж меншини не мають ні одного. Сьогодні українська молодь знаходить хоч мінімальне заспокоєння своїх потреб у польських університетах, однак відразу після війни ситуація була іншою. Пригадайте собі, будь-ласка, ті роки; тоді українська молодь мала закриті двері до вищих навчальних закладів у Польщі. 1918-1922 рр. були роками масової еміграції української молоді, яка, часто переслідувана польською владою за участь в національній боротьбі, була вимушена залишити рідний край і часто у цей період примусової політичної еміграції навчалась у закордонних університетах. Власне цієї молоді стосується наша поправка. Тут підкреслюю, вона нічим не порушує нострифікаційного закону, тому що, як я вже сказала, йдеться тут тільки про вчителів, які навчались за кордоном перед 1 січня 1923 р. і які вже тоді були на службі Польської держави, отже, це стосується ли-

ше перехідного періоду, як і ряд інших законів, стосується саме закону 1922 р. і новелізуючого закону 1924 р.

Отже, незважаючи на факт існування 12 вищих навчальних закладів, уможливується отримання професійних кваліфікацій абсолювентами Вільного Польського Університету у Варшаві, тобто, людьми, яких кваліфікації, як-не-як, досить сумнівної вартості. У такому разі, мабуть, справою елементарної справедливості буде визнання таких кваліфікацій за людьми, які закінчили закордонні, з набагато вищим рівнем навчання, університети, а кінчали їх тому, що не мали можливості навчатись в країні.

Звертаю також увагу, що стаття 5 закону суперечить статті 6, яка передбачає, що міністр може визнати за маючих професійні кваліфікації вчителів, які покінчили крайові або закордонні дворічні курси — як бачимо, абсолювенти тих дволітніх курсів опинились у сприятливішій ситуації, ніж вчителі, які мають закордонні докторати.

З огляду на все це, я звертаюся до Високого Сейму з пропозицією прийняти подану тут поправку. (*Оплески на лавах Українського Клубу*).

Sprawozdanie stenograficzne z 35 posiedzenia Sejmu RP, 5. XII. 1928, tam 16-17. Переклад з польської.

№ 4

1928 р., грудня 21. Варшава. — Заява М. Рудницької на засіданні бюджетної комісії Сейму в справі фінансування українського університету у Львові, опублікована в газеті “Діло” п. н. “Проти клин над українським університетом”

Маю честь скласти в імени Українського Клубу слідууючу заяву, щоби вияснити наше становище до поправки, яку зголосили пп. послы Чапінський і Дібуа, та яка каже про призначення 200. 000 зол. “на організаційні видатки на український університет у Львові”.

Сума 200. 000 зол. на організацію українського університету у Львові є така мала, що трудно глядіти на неї поважно. Коли призадумаємося на хвилину, що коштує зорганізування вищої шкільної установи та коли порівняємо суму 200 тисяч, які пропонують пп. внескодавці, з сумою тридцять-

кількох мільйонів, які польська держава видає річно на польські вищі школи, ба навіть коли порівняємо суму 200.000 з іншими поправками тих самих послів, як нпр. з поправкою п. Дібуа, яка домагається суми 39.000 зол. на одну нову університетську катедру робітничого законодавства, тоді зрозуміємо цілий трагікомізм цієї поправки. Справді, невідомо, чи вважати її як несмачний жарт, чи як глум над найбільш пекучими культурними потребами українського населення. З тих причин будемо голосувати проти цієї позиції.

Опубл.: Діло. — 1928. — Ч. 287. — С. 1.

№ 5

1929 р., березня 22. Варшава. — Виступ М. Рудницької про безпідставну заборону Львівським гродським староством діяльності Українського Жіночого Товариства “Союз Українок”. Зі стенограми 60-го засідання Сейму

Високий Сейме! Справа, щодо якої Український Клуб подає тепер термінову пропозицію, торкається розпорядження Львівського гродського староства, силою якого, без будь-яких юридичних підстав, припинено діяльність товариства українських жінок “Союз Українок” у Львові.

Перед тим, як зобразити фактичний стан справи, дозволю собі коротко поінформувати Високу Палату про характер і обсяг діяльності товариства, головою якого маю честь бути.

Отже, “Союз Українок”, зокрема “Союз Українок” у Львові, — це товариство феміністичного характеру, яке ставить собі метою громадянське самоусвідомлення жінок і призвичаєння їх до громадської праці. Свою виховну працю у широких масах українських жінок ведемо за посередництвом кількадесяти філій, розсіяних по повітових містах, яким у свою чергу підлягає ряд сільських гуртків, котрі щораз гущішою мережею охоплюють українські села. Діяльність товариства дуже різноманітна і жвава, але вона не має і ніколи не мала політичного характеру.

Проводимо різні культурні й економічні акції, які мають на меті піднесення рівня освіти та матеріального добробуту українських жінок. Так, наприклад, влаштовуємо ос-

вітні курси, утримуємо дитячі будинки, бурси для дівчат, підтримуємо надомну роботу, влаштовуємо курси жіночого господарювання — одним словом, працюємо для добра жінок, а опосередковано також для добра цілого суспільства.

Якого ж злочину допустилося це товариство, що гродське староство почувало себе вимушеним одним розчерком пера припинити корисну його діяльність? 17 лютого товариство влаштувало жалібне богослужіння, як і кожного року, в річницю смерті свого довголітнього члена Управи сл. п. Ольги Бесарабової. Через кілька днів після панахиди, за моєї відсутності, гродське староство викликало заступника голови п. Олену Шепарович, вимагаючи пояснень у справі якогось нелегального збирання грошей, яке, нібито, кілька жінок проводили у церкві під час панахиди без дозволу влади. Заступник голови, відповідно до дійсного стану справи, заявила, що Управа товариства ніякого збирання грошей не планувала, що про ніяке збирання грошей взагалі нам невідомо і що ніякого збирання грошей на користь того комітету, на користь якого, нібито, ті жінки провели збирання грошей, а саме — Комітету допомоги політичним в'язням, ані Головна Управа, ані філії не проводили, бо тим займається інша організація.

Крім того, пані Шепарович, заступник голови, ствердила, що три жінки, котрим влада зробила закид нелегального збирання грошей, взагалі не є членами нашого товариства, і подала це до відома гродського староства. Незважаючи на це, дня 18 ц. м. п. Шепарович знову була викликана до гродського старости, де їй вручили ось такого листа з підписом гродського старости Клотца, з датою 16 березня: "До Управи Товариства "Союз Українок", на руки його голови, п. посла Рудницької. Слідство, проведене адміністративною й судовою владою, показало, що 17 лютого 1929 року члени товариства "Союз Українок" у Львові, з нагоди влаштованої Союзом панахиди за упокій душі Ольги Бесарабової, в Преображенській церкві провели нелегальне збирання грошей і маніфестаційний продаж кокард начебто на користь Комітету допомоги політичним в'язням, в результаті чого Товариство допустилося порушення своєї статутної діяльності, тому що брало участь в акції явно політичного характеру. З огляду на це, Львівське Гродське Староство, на основі статті 25 п. 2 закону від 15 листопада 1867 р. № 134 ДПП, припиняє діяльність товариства "Со-

юз Українок” у Львові з сьогоднішнього дня“. Власне так виглядають події, які тут показані абсолютно безсторонньо і правдиво.

Високий Сейме, немає найменшого сумніву, що це розпорядження немає ніяких юридичних підстав і не витримує критики ані з фактичних, ані з юридичних міркувань. По-перше, збиранням грошей не займалося Товариство, чого, зрештою, навіть не інкримінує нам староство, говорячи про те, що члени Товариства влаштували нелегальне збирання грошей. По-друге, стверджую зовсім рішуче, що ті три жінки, запідозрені у збиранні грошей, не є і не були нашими членами. По-третє, навіть коли б вони були нашими членами, то за діяльність членів, яку вони ведуть від власного імені, або за наказом іншої організації, не можемо брати на себе відповідальності. Про діяльність Товариства постановляють і несуть відповідальність тільки органи, покликані до того статутом, себто управа, виділ і загальні збори, а члени постільки, поскільки діють за дорученням правління. З того, що члени Товариства беруть участь в якійсь нелегальній акції, ще не випливає, що Товариство, як таке, допустилося порушення статуту. Уявіть собі, будь-ласка, до якої консеквентності довело б таке становище і яким небезпечним прецедентом могло б бути розпорядження Львівського Гродського Староства, бо ж зрозуміло, що таким чином можна умертвити кожне товариство, роблячи його відповідальним за діяльність його членів. Але в даному разі я ще раз стверджую, що ті три жінки не є нашими членами (*П. Діаманд: Які у того старости кваліфікації? Голос: В нього сильна рука. Інший голос: Три зірки. Голос на лавах Б. Б.: Про його кваліфікації Ви не журіться*). Власне з таких причин львівське староство припинило діяльність поважного товариства, товариства, яке побіч “Просвіти”, “Рідної Школи” і наших господарських організацій є одним з найповажніших, товариство, яке міжнародні організації жінок і Міжнародна Ліга жінок вважають репрезентацією українського жіночого руху, яке, збудоване власним зусиллям і працею кількох поколінь українських жінок, веде конструктивну, корисну діяльність для широких мас жінок.

Високий Сейме, чому це робиться *смі воно**? Подумайте, будь-ласка, яке віддуння матиме таке розпорядження

* У чий інтересах (лат.).

серед тисяч жінок, коли вони дізнаються, що таким чином припиняється діяльність централі. Прошу схвалити терміновість пропозиції, яка звучить: “Сейм закликає до негайного скасування розпорядження Львівського Гродського Староства з дня 16 березня ц. р. № 164/29 секр., силою якого припинено діяльність Товариства “Союз Українок” у Львові.”

Терміновість цієї пропозиції обґрунтована фактом, що продовження цієї справи за загальною процедурою, яка передбачає відклики до інстанцій, тривало б, звичайно, кілька місяців, а протягом цього часу діяльність усього товариства була б неможливою на шкоду широким масам українських жінок. (*Оплески*).

Sprawozdanie stenograficzne z 60 posiedzenia Sejmu RP, 22. III. 1929, łam 67-69. Переклад з польської.

№ 6

1930 р., лютого 28. Варшава. — Виступ М. Рудницької про внесення поправок до 58-ї статті вчительської прагматики — закону про службові взаємини вчителів — з протестом проти переведення українських вчителів на роботу на корінні польські території. Зі стенограми 82-го засідання Сейму

Високий Сейме! 58-а стаття вчительської прагматики або, як про неї говорить її офіційний титул, — закон про службові взаємини вчителів, в останні роки була так всесторонньо, так часто обговорювана і на вчительських з'їздах, і в педагогічній пресі, і навіть у щоденній пресі, ця стаття була також предметом всестороннього розмірковування і нарад Високого Сейму у 1926 р., коли, власне, схвалювався закон про вчительську прагматику, і тепер в Освітній Комісії, — що справді тяжко в цій справі щось нового сказати.

Беручи слово в дискусії про зміну цієї статті, я цілком свідомо того, що всупереч моїй волі можу повторити те, що колись хтось уже сказав чи написав. Передусім я бажаю ствердити, що практика останніх років довела, що правильними були побоювання тих панів послів, а між ними передусім представників Українського Клубу, котрі у 1926 р., коли Високий Сейм схвалював закон про службові взаємини вчителів, остерігали Високу Палату перед тією, сьогодні вже горезвісною статтею. Їхні побоювання, на жаль, справили-

лися. Стаття 58 не служить добру школи, вона під виглядом добра школи стала зброєю в руках урядової партії, стала приводом до порушення громадянських прав вчителів, забезпечених Конституцією. Сотні прикладів свідчать про те, що не добро школи було основою починань шкільної влади в ході переведення вчителів з одного краю країни в інший, що дійсною причиною тих переведень були політичні розрахунки. Переводиться вчителя за його політичні переконання, за громадську працю, за виконання посольського мандату, коли мандат закінчиться, або просто тому, що якомусь кацикові на провінції не подобається вчитель, бо той кацик трясє у дану хвилину селом чи містом.

Іронія долі забажала, щоб стаття, яка з'явилася в законі під диктовку п. Станіслава Грабського, тодішнього міністра, віровизнань і народної освіти, стала зброєю проти людей його табору. Посли ще тоді говорили, що у палки два кінці.

Висока Палато! Якщо 58-а стаття, котра говорить про переведення вчителів для добра школи, така небезпечна, навіть для польських вчителів, то тим більше вона видається загрозливою для українських вчителів, і без перебільшення можна сказати, що ця стаття дала шкільній і політичній владі (бо ж шкільна влада підпорядкована адміністративній владі) зброю для ведення боротьби з вчителями української національності.

Треба пам'ятати, що сама буква закону означає небагато, значно більше значення має дух закону, а передусім дух, який близько серця виконавців того закону, і, на жаль, ми не можемо, на підставі практики й сумного досвіду, підозрювати дотеперішніх виконавців шкільних законів у зичливості для українських вчителів і взагалі для розвитку культури українського народу. Ряд фактів, які стосуються переведень українських вчителів ніби для добра школи, навів колега Великанович, і я не буду їх повторювати.

Забираючи слово у сьогоднішній дискусії, я тільки хочу звернути увагу на один аспект проблеми, знаний під назвою *stabilitas loci**, яку ж стабілізацію визначає 58-а стаття. Отже, я хочу розглянути цю проблему постійності місця з педагогічного погляду, бо на мою думку, може, неправильно на перший план, під час поборювання 58-ї статті ставляться матеріальні справи, висувуються такі аргументи, як

* Постійність місця (лат.).

матеріальні труднощі і неприємні наслідки, що виникають у зв'язку з переведенням, напр. питання житла тощо. Мені здається, що, коли йдеться про проблему постійності місця, вирішальними повинні бути ті моменти, від яких залежать вартість і продуктивність праці вчителя. Мене дивує, що власне ті моменти не брались достатньою мірою до уваги і не підкреслювались у дискусії, а немає сумніву, що педагогічні й психологічні міркування, безумовно, свідчать на користь постійності місця праці, проти статті 58.

Висока Палато! Хто знає вчительську працю, той знає також, що вона може бути плідною тільки в разі співжиття вчителя з громадськістю, серед якої він виконує ту працю. З цього погляду професія вчителя займає зовсім виняткове місце і її не можна порівнювати з жодною іншою службовою верствою. Для поштового службовця чи залізничника, чи навіть для службовця адміністрації, навіть для судді не є кінцевим таке співжиття, таке зазнайомлення, близьке пізнання, таке — я б сказала просто органічне об'єднання з середовищем, як це є безумовним імперативом для вчителя. Вчитель працює не з мертвим предметом, не з канцелярським матеріалом, навіть не з готовою, довершеною людиною, а з дитячою душею, яку він тільки формує, з чимось живим, що ще перебуває в процесі розвитку, в процесі формування.

Отже, необхідною умовою є глибоке знання психіки молоді, а ця психіка, як вчить педологія й експериментальна педагогіка, залежить від середовища і місцевих умов. Знання тих умов, знання усіх виховних факторів, до яких належить національність, релігія, рідна традиція, а навіть матеріальні умови кожної дитини зокрема, родинні стосунки, спадкові риси та нахили — є обов'язковим для кожного справжнього вихователя. З цього погляду стабільність місця праці вчителя має педагогічні підстави і цієї проблеми не можна вирішувати лише в політичній площині. Не можна, керуючись побічними міркуваннями, не пов'язаними зі школою, нищити основи шкільного життя і знижувати через це виховний рівень шкіл.

Ще один педагогічний аспект. Стаття 58 є проявом нездорового ставлення шкільної влади до вчителя. Це ставлення можна визначити як ставлення володаря, котрий видає для підлеглому накази, які той повинен слухняно виконувати. Недовірливість, підозріливість, нещирість з одного

і з другого боку. Мені здається, що ці відносини треба докорінно змінити. Вчителеві потрібно створити такі умови праці, щоб він міг працювати якнайефективніше і в якнайсприятливіших умовах і щоб він, зі свого боку, мав змогу створити у школі атмосферу свободи й задоволення, атмосферу радості життя, бо тільки у такій атмосфері можуть розвиватися молоді серця і розум. Але чи його може розсіювати довкола себе вчитель, над яким, як меч Дамокла, кожної хвилини висить загроза переведення? І тут не йдеться про запевнення вчителеві спокійного матеріального життя, яке руйнується переведенням з місця на місце, а про психологічний фактор, про атмосферу внутрішнього спокою, яка дає певність, що вчителя не вирвуть зі школи, в котру він вклав стільки сердечного труду, з котрою його в'яжуть вузли сердечного співжиття.

Чи шкільна влада, зловживаючи в останні роки так часто й несправедливо переведенням вчителів для мнимого добра школи, уявляє собі, які настрої викликають ті накази серед вчителів? Скільки трагедії у такому переведенні з улюбленої школи до іншої, зі знайомих умов в інші, часом зовсім чужі і невідомі. Адже праця вчителя, це не робота на верстаті, який можна встановити сьогодні в одному, а завтра в іншому місці, без шкоди для працівника, і результатів його праці. Ні, праця вчителя, праця справжнього вихователя — це зживання з середовищем, сердечна прив'язаність до своєї професії, і не тільки до професії *in abstracto**, а й до дітвори чи молоді, до цілого середовища, до всієї атмосфери того закладу, в якому вчитель працює протягом багатьох років. Мені здається, що коли у цій Високій Палаті є вчителі, справжні вчителі, то вони розуміють, що я маю на увазі.

А тепер, будь-ласка, подивімося, як цей принцип постійності місця виглядає стосовно українських вчителів. Якщо приймемо за правильну тезу, що вчитель мусить бути пов'язаний із середовищем, в якому працює, то логічним висновком з тієї тези є те, що вчитель повинен бути тієї ж національності, що й дитина, яку він вчить, а також більшість місцевого населення, над вихованням якого працює вчитель. Природне право, визнане усіма педагогами світу, проголошує, що вихователь мусить бути кров з крові, кість з кісті того суспільства, вихованням котрого займається.

* В абстракції (лат.).

Тільки вчителеві тієї самої національності суспільство може з упевненістю довірити свій найдорожчий скарб, — майбутнє нації, тільки такому вчителеві громадськість може довірити ту величезну владу, той вплив на душу дитини, якого навіть не можна проконтролювати.

Визнавало цей принцип і боролось за нього польське суспільство, коли йшлося про польського вчителя для польської дитини, забувається про нього, коли йдеться про право української дитини. Всупереч природному праву і всупереч загальнопринятим педагогічним принципам, українській дитині відбирається це елементарне Боже й людське право, щоб її виховували люди, пов'язані з нею кров'ю, мовою, культурою, національною традицією, любов'ю до тих самих ідеалів. Виринає в нас те, що цивілізованим суспільствам найдорожче, себто можливість формування і виховання молодих поколінь, відповідно до власних ідеалів й потреб. Постулат національної школи переміг сьогодні вже в цілому світі. Національна школа означає школу, в якій навчання ведеться рідною мовою, в якій вчить учитель тієї самої національності, в якій усе навчання і виховна мета ґрунтуються на основах рідної культури. І того загально-визнаного принципу не може бути позбавлена та частина українського народу, яка живе у межах Польської держави.

З цього погляду боротьба зі статтею 58 для нас є одним з секторів бойового фронту за національну школу. Ми знаємо, що на цьому фронті маємо побороти ще грізніші перешкоди. Передусім маємо шкільний закон від 31 липня 1924 р., котрий ввів абсурдну двомовну систему, закон, який став домовиною українського шкільництва. Далі маємо програми й шкільні підручники, які зовсім не відповідають нашим потребам. Врешті маємо цілу виховну систему, накинену нашому суспільству ззовні, складену без нашої співучасті, залежну від центральної державної адміністрації, систему, в яку силоміць втиснено українську дитину. Головна мета цієї системи полягає у тому, щоб українська дитина навчилась думати, говорити й діяти в дусі державної політики, щоб вона розтопилася в державній національності і, таким чином, відреклася від своєї. А оскільки успіх цієї системи, в основному, залежить від величезного виконавчого організму, яким є вчительський стан, то шкільна влада посилає вчителів української національності все-редину етнографічно польських територій, а українській ди-

тині дає польського вчителя. Абсолютно вчительських семінарій, українці, надаремно довгі роки добиваються посад, а вчителя українця, тільки тому, що він української національності, переводять у чужу сторону, де панують чужі відносини, живуть чужі люди.

У Бюджетній Комісії Сейму цього року, коли дебатовали над бюджетом Міністерства Віровизань і Народної Освіти, п. Міністр Червінський сказав, що, на його думку, можна вводити до шкіл політику, лиш би це була політика “з педагогічних позицій”. Отже, стверджую, що переведення вчителів, нібито для добра школи, насправді з політичних міркувань, зокрема переведення українських вчителів на корінні польські території і рівночасне надання посад у школах, до яких ходить українська дітвора й українська молодь, вчителям-полякам, така поведінка не є поведінкою з педагогічних позицій, бо ця політика суперечить основним принципам педагогіки. Як, отже, в таких умовах можна говорити про співпрацю хати зі школою, що у виховних справах відіграє таку важливу роль? Тож зрозуміло, що стаття 58 вчительської прагматики не приносить слави польській педагогіці, навпаки, вона є доказом занепаду польської педагогічної думки, яка колись, у XVIII і XIX ст., стояла так високо.

Тоді, в період поневолення, коли чужа школа була в руках окупантів знаряддям денационалізації і деморалізації польських дітей, тоді поляки розуміли, що школа повинна бути могутнім знаряддям національного відродження та розвитку людства, що вона мусить бути — як це сказав Трентовський — еманациєю національного духу. Сьогодні польська педагогіка трактує школу як засіб здобути ті чи інші політичні цілі, як предмет таких чи інших політичних шахрайств. Одним із доказів цього є зловісне “добро школи”, про яке говорить стаття 58.

Виходячи з міркувань, про які я тут говорила, зміна 58-ї статті, запропонована більшістю Освітньої Комісії, не задовольняє нас. Ми є прихильниками беззастережної стабілізації вчителя на місці його праці. Ми вже аж надто переконались, що поняття “добро школи” таке еластичне, таке розтяжливе, що його можна викрутити у будь-який бік, зокрема і тих, хто має у своїх руках владу. Раз вчительська прагматика передбачає численні й високі кари за службові правопорушення, аж до позбавлення права навчання у всьому шкільництві, то нащо ж залишати оте “добро школи”,

як хвіртку, щоб присікуватись до вчителів. Звичайне почуття справедливості бунтується проти того, щоб карати вчителя, і то дошкульно карати, без вини з його боку, — бо коли була б вина, влада могла б застосувати дисциплінарне дослідження вчинку.

Пропонована новела сформульована так, що вона вможливить подальші несправедливі та необґрунтовані переведення вчителів і далі буде політичною зброєю, спрямованою, передусім, проти т. зв. національних меншин. І тому ми репрезентуємо думку, що переведення вчителів для т. зв. “добра школи” мусить зникнути з вчительської практики, власне для добра школи. (*Оплески*).

Sprawozdanie stenograficzne z 82 posiedzenia Sejmu RP, 28. II. 1930, tam 50-54. Переклад з польської.

№ 7

1931 р., січня 14. Варшава. — Промова М. Рудницької на засіданні бюджетної комісії Сейму про ліквідацію тернопільської, дрогобицької та рогатинської гімназій, про стан вищого шкільництва та інші питання, опублікована в газеті “Діло” п. н. “Політика і культура”

1 1/2 годинна промова пос. Рудницької викликала величезне вражіння. Вже підчас промови заповнили додатково салю послі не члени комісії, які в кульорах почули про зміст і характер цього нового українського виступу. Так як три дні тому промова посла О. Луцького, так тепер чергова промова пос. Рудницької стала осередком зацікавлення нарадами комісії, надзвичайно актуалізуючи українську проблему. Тому подаємо також цю промову в цілості.

Старий заповіт і нова ера

Висока Комісіє! На самому вступі я хотіла би звернути увагу на парадоксальну ситуацію, яка панує в освітній політиці уряду. Нам українцям постійно закидується, що вносимо моменти політ. боротьби до проблем, які взагалі повинні стояти осторонь від політики, себто до справ культурних і господарських. Але з другого боку, коли підносимо домагання чисто культурного характеру й оперуємо аргументами найбільш річевими, а саме — покликуємося виключно на культурні потреби населення, тоді чуємо відпо-

відь, що справа українського шкільництва, українського університету, фінансові помочі для культурних українських установ і т. д. — належать до комплексу справ суто політичних. І справді, від самого початку існування польської держави, однаково в ері Станіслава Грабського, як і в часі післятравневого правління, шкільна політика була тісно залежна від напрямних мін-ства внутр. справ. Особливо у післятравневих часах, новостворений у 1926 р. при політичному департаменті мін-ства внутрішніх справ національний відділ сцентралізував у своїх руках культурні справи національних меншин. Однак ніколи цей факт не виступав так яскраво, як в останніх місяцях. Ніколи ще до того часу мін-ство освіти й віросповідань не стояло так беззастережно на послугах політичної адміністрації і поліції та не виконувало так стисло розпоряджень тих чинників, як минулої осені.

На жаль, обмежений час не дозволяє мені подрібно обговорити цілоти шкільних справ, зв'язаних з бюджетом. Мушу обмежитися до того, щоби бодай на кількох прикладах зілюструвати нову еру шкільної політики уряду відносно українського населення, ту еру, яку започатковано після розв'язання минулого Союму осіню мин. року.

З предложеного нам бюджетового прелімінара та зі звіту п. референта міг би дійти хтось до фальшивого погляду, що в ділянці української культури й шкільництва нічого в останнім році не змінилося. Тимчасом це не так. Маємо, як я згадала, до діла з “новою ерою”. Мін-ство розвинуло в тому напрямку дуже енергійну діяльність, а та діяльність п. міністра освіти є лише складовою частиною загальної програми на розв'язку української проблеми в Польщі, програми, яку польські офіційальні чинники і польська преса назвала “пацифікацією”, та яку в Європі охрещено погромом українського населення в Польщі. І лише на тлі тієї трагедії “пацифікації”, яку ми пережили в останніх місяцях, зблідли болючі факти у шкільній ділянці, які надзвичайно зменшили дотеперішній і так невеличкий стан посідання. Лише на тлі таких подій, як Берестя і “пацифікація” міг проминути без належного розголосу новий замах на рештки українського шкільництва в Польщі.

Середнє шкільництво: ліквідація 3-ох гімназій

Пічну від середнього шкільництва, тому, що на цьому полі “пацифікаційна” діяльність п. міністра була найживіша та найбагатша на наслідки.

Як відомо, українське громадянство не терені б. австрійської займанщини врятувало свій дорібок з передвоєнних часів у виді 6-ти державних гімназій. Цей дорібок був вислідом мозольної культурної роботи і важкої боротьби двох поколінь, тому, що для заснування українських гімназій була потрібною постанова галицького Союму і за кожную гімназію треба було боротися довгі роки. Той дорібок не збільшився у польській державі, а навпаки скорчився, дарма, що культурні потреби українського населення зросли. Зазначую, що відсоткове відношення числа українських державних гімназій в Польщі виглядало у 1929/30 шк. році, як 2,2 проц., себто десять разів менше, ніж належить, беручи під увагу відсоткове відношення українського населення до цілого населення в Польщі. Тому, що тих 6 гімназій не могло вистарчити нам, ми творили приватні гімназії, які бодай частинно заспокоювали наші культурні потреби. Таких загальноосвітніх середніх українських приватних шкіл було в минулому шкільному році 15. Коли візьмемо під увагу суспільну структуру українського народу, коли зважимо, що молодь, яка вчиться у тих гімназіях, рекрутується із найбідніших верств, з малоземельних селян і зарібників, — тоді зрозуміємо, якої жертвенности українського громадянства треба на те, щоби втримати приватне шкільництво сотиковими лептами. І ось остання осінь принесла нам ліквідацію трьох українських гімназій, а саме державної гімназії в Тернополі і 2-ох приватних гімназій: в Рогатині і Дрогобичі, основаних і утримуваних українським педагогічним товариством "Рідна Школа". Всі три школи були зліквідовані під покришкою протидержавної діяльності. Дозволю собі коротко представити Високій Комісії, серед яких обставин відбулося розв'язання тих 3-ох інституцій, в яких діставало науку понад 1000 українських дітей — залишаючи собі докладний розгляд справи до освітньої комісії, в якій певне ця справа швидко знайдеться.

Ліквідація трьох гімназій

Почну від дрогобицької гімназії, яка хоча молодша від інших двох (тернопільської і рогатинської), була гордістю і радістю українського громадянства. Основана в 1918 році, вона мала від шк. р. 1905/6 повних 8 клас. У 1926 році відбувся там уперве іспит зрілості. Фреквенція школи зростала з року на рік. В біжучому шкільному році рахувала

303/261 хлопців і 42 дівчат. На 15 вчителів, які вчили у дрогобицькій гімназії, 11 було власних, а лише 4-ох доходячих з інших шкіл; з того 11 власних вчителів 8 мало повні кваліфікації. Учительський збір працював над молоддю з повною посвятою і зрозумінням свого завдання, добуваючи однаково, під виховавчим оглядом, як і наукового рівня дуже поважні висліди, — це ствердили всі візитації. Керманіцтво школи було в руках досвідного педагога, цілою душею відданого справі виховання молоді; його працю оцінювали з повним признанням візитатори. Від кількох місяців школа містилася у власному будинку, який відповідав усім вимогам новочасної педагогіки та який здвигнено коштом пів мільона золотих, зусиллям, енергією і пожертвуванням українського громадянства дрогобицького повіту. Остання візитація школи відбулася на весні, в березні 1930 року з подібним вислідом, як і всі попередні, на повне вдоволення шкільних властей. Мушу зазначити ще, що від шкільного року 1921/22 школа мала права державних шкіл; останній раз надано їй ці права (відновлено їх) 5 червня 1930 року; зате дня 27 жовтня 1930 року п. міністр освіти й віросповідань видав одночасно два розпорядки: першим позбавив дрогобицьку гімназію прав державних гімназій, мотивуючи це таким робом: “тому, що ця школа не виховує молоді у виразно державному дусі і не вироблює серед неї пошани державної влади і її розпоряджень”. Одночасно теж видано друге розпорядження, що говорило про ліквідацію школи, а саме, покликуючись на австрійський закон з 1850 р. п. міністр наказав зачинити школу: “тому, що ця школа прийняла шкідливий характер під моральним і політичним оглядом”. Що ж сталося поміж червнем а жовтнем, що спонукало п. міністра до такої рішачої зміни власної постанови? Прошу взяти під увагу: в червні школа отримує права державних шкіл, а в жовтні не лише відбирається їй ці права, але й зачиняється її. Отже треба ствердити, що не трапилося нічого, абсолютно нічого, що оправдувало би такі розпорядження. У кожному разі ані власникові школи, себто управі Українського Педагогічного Т-ва “Рідна Школа” в Дрогобичі, ані директорові школи, ані батькам молоді не подано до відома ніяких конкретних закидів. Що більше, шкільна влада не перевела ніякого слідства, ніякого дисциплінарного доходження ані директорові, ані вчителям, ані ученикам, не дала їм

навіть можливості очистити себе з закидів, які роблено під час поліцейного слідства. Ціла тайна скрита в тому, що рішення зачинити школу прийнято на основі т. зв. довірочних (конфіденціональних) інформацій поліції.

Дня 27. IX. переведено в дрогобицькому повіті і в самому Дрогобичі серед українського громадянства масові ревізії та арешти. Мушу відразу зазначити, що в дрогобицькому повіті не було ані одного акту т. зв. саботажів. Переведено також ревізії в будинку української приватної гімназії, причому заквестіоновано легальні видавництва, легальної тоді, а нині розв'язаної вже організації українського скавтіngu "Пласт", пластові відзнаки і два цикльостилі, які були власністю школи та на яких відбивано учнівську газетку. Заарештовано тоді директора гімназії, одного вчителя (Байрака) і двох учнів. Арештованих заковано в кайдани і нічу з 27 на 28. IX. відставлено до слідчої в'язниці у Самборі. Зараз після ревізії й по арештуваннях появилися надзвичайні видання місцевих польських газет, несконфісковані, повні найбільш провокаційних вісток. Говорилося у них, що оце в будинку української гімназії найдено при ревізії велику кількість зброї, муніції і вибухового матеріялу, що в Дрогобичі приготовлювано українську революцію чи повстання, що осередком тієї протидержавної акції була українська гімназія та її керманичем директор Кузьмович, що арештовано кількадесять учнів і вчителів і т. п. неймовірні історії. Ці інформації повторили львівські, краківські і варшавські санацийні і ендецькі щоденники, а навіть Польське Радіо.

Почалася нагінка на дрогобицьку гімназію, яка переходила всі межі пристойности. Провід у тій нагінці вів ендецький "Кур'єр Подкарпаця", який виходить у Дрогобичі,— і ця нагінка осягнула свою ціль. Дня 27. X. гімназію зліквідовано. Додам ще, що оба учні, вчитель і директор дрогобицькою гімназії, арештовані з кінцем вересня, знаходяться вже від кількох тижнів на волі. Додам також, що протягом останніх літ не було не лише потреби, щоби на терені школи інгерували власти безпеки, але навіть не треба було вживати гостріших дисциплінарних кар у внутрішніх відносинах школи. Єдиний випадок трапився мин. весни, коли арештовано 2-ох учнів школи під замітом співучасти в замаху на будинок польського "Сокола" в Бориславі, який трапився у травні 1930 р. Проти одного з них слідство занехано вже давніше (Андрушко), другий (Микола Сенів),

після 6-місячної слідчої в'язниці, станув 28. XI. 1930 р. перед судом і був увільнений від вини і кари. Повторяю, що це єдиний випадок, що два учні дрогобицької гімназії були обвинувачені в злочині саботажу, однак переведена розправа доказала повну їхню невинність. Докази невинності були такі очевидні, що прокуратор не зголосив навіть відклику проти звільняючого присуду. (Акт обвинувачення спирався на зізнання 2-х поліційних конфідентів).

Поліційне і судове слідство, ведене у зв'язку з арештуванням директора, одного вчителя і 2-ох учнів дрогобицької гімназії, dokonаним дня 26. IX. старалося доказати проти-державну діяльність школи слідуючими закидами:

1) що гімназіяльний "Пласт" утримував зв'язок з позашкільною, буцім-то нелегальною організацією українських пластунів; і 2) що в гімназії видавано буцім-то нелегальну газету начеб-то з протидержавним змістом. На цих закидах спиралося теж, здається, розпорядження п. міністра про ліквідацію школи, тому, що про конкретні закиди не можемо довідатися.

За що розв'язано дрогобицьку гімназію

Треба ствердити, що аж до 26 вересня 1930 р. українська скавтова організація "Пласт" була організацією явною і легальною, проти діяльності якої адміністраційні влади ніколи не виступали. Вона існувала як секція Краєвого Т-ва Охорони Молоді; головою Головної Управи того Товариства є суддя Апеляційного Суду, а на чолі скавтінг-ової секції аж до останньої хвилини її існування стояв учитель держ. семінарії, який перебуває у чинній службі. Український "Пласт" мав свій легальний орган і свої легальні видавництва, в яких оголошував свої розпорядження, та здавав звіт зі своєї діяльності. Отже це була цілком явна організація, яка оставала під контролею властей, улюблена організація української молоді, яка — стверджую це з повною відповідальністю, як мати, учителька і громадянка — мала на цю молодь якнайкорисніший вплив, та щойно в часі періоду "паціфікації" була "спаціфікована", себто розв'язана силою розпорядку львівського городського старости з 26. IX. 1930 р.

Що торкається другого закиду (на розв'язання дрогобицької гімназії), а саме видавання газетки п. н. "Промінь" — то і тут не було ніякої конспірації. Це була учнівська газетка,

видавана на підставі ухвали Педагогічної Ради з 6. II. 1930 р. в рамках міністеріяльних приписів, нормуючих видання того рода учнівських газеток. Два останніх числа того часопису, які вийшли перед вакаціями 1930 р., завели очікування дирекції і Педагогічної Ради у подвійному напрямку: передовсім літературний рівень газетки показався дуже низький, по-друге — зміст деяких статей виступав явно проти приписів шкільної дисципліни. І так передостаннє число було сконфісковане дирекцією гімназії за віршик, який шкодив повазі деяких членів учительського збору, а останнє число за віршик п. н. “Історія”, кепкуючи собі з історичних авторитетів. Після тих невдалих спроб, директор заборонив далше видавати “Промінь”, а цілий сконфіскований наклад газетки в скількості 180 примірників лежав зв’язаний шнурком разом зі старими зшитками в передпокою канцелярії і звідти поліція забрала його при ревізії в дні 26. IX. Зазначу також, що в біжучому році ніякого учнівського органу, згідно з рішенням дирекції і в наслідку негативного минулорічного досвіду не відновлено. Найважче “крімен” дрогобицької гімназії, це той віршик п. н. “Історія”, за який директор сконфіскував газетку і заборонив видавати її. Кажуть, що у львівській кураторії і міністерстві виривали собі волося з голови, читаючи ті ересі. Я була дуже цікава, як виглядає той учнівський “протидержавний” памфлет і зазнаючись з ним прийшла до переконання, що або панове в львівській кураторії і міністерстві зовсім не розуміють української мови, або теж не мають ніякого почуття комізму і жадного зрозуміння для вибриків молоді, коли дитвацький жарг кваліфікують як протидержавний злочин. Той віршик, при цілій своїй кострубатій формі, писав — зраджу панству тайну — учень IV класи; віршик є комічний через абсурдне зіставлення історичних подій і постатей. Я подбала про переклад того віршика на польську мову і можу служити п. міністрові і членам комісії текстом перекладу.

Я затрималася довше на справі дрогобицької гімназії, хочаби представити високій комісії під яким претекстом знищено 12-літній дорібок українського громадянства дрогобицького повіту, відібрано кільком соткам молоді можливість продовжувати науку, кинено кільканадцять учительських родин у пропасть матеріальної нужди.

Всі дотеперішні інтервенції у львівській кураторії і в міністерстві освіти, у львівському воевідстві і міністерстві внут-

рішніх справ остали без наслідку. А делегації не жадали нічого більше, тільки слідства, просили перевести доходження, перевірити закиди, зроблені поліцією директорів, учительському зборові і молоді, та розглянути матеріяли, зібрані поліцією у Дрогобичі й окружним судом у Самборі.

Ще раз повторюю, що шкільні влади не переслухали ані директора гімназії, ані вчителів, ані учнів, не розслідили вислідів судового слідства та не вглянули у шкільні акти, так що обвинувачена сторона взагалі не була переслухана, щоби вяснити справу і оправдати себе. Директора гімназії, довголітнього заслуженого педагога, не хотів прийняти ані п. Питляковський, куратор шкільної округи Львів, ані п. Перацький, начальник віділу середнього шкільництва в міністерстві, хоча їх обов'язком було урядово переслухати його. Видно, не вигідно шкільним властям перевірити фактичний стан річей та ствердити правду. Для рішення п. міністра достаточною була опінія поліції чи слідчого уряду. Один з урядовців кураторії шкільної округи Львів, сказав дрогобицькій делегації таке: "мусимо висилати до міністерства те, що предкладає нам слідчий уряд", а начальник Перацький відповів: "для нас дані слідчого уряду є святістю, не можу бути поліціантом, щоби ще раз контролювати те, що нам предкладає поліція". А донесення поліції були мабуть такі, як статті у "Кур'єрі Підкарпаття". Отже досить, щоби була нагінка шовіністичної преси і щоби були виссані з пальця інформації поліційних конфідентів на те, щоби знищити наукову установу. Режисером цілої інсценізації був слідчий уряд, поліція, чи п. Сухенек, а представники шкільних властей, аж до п. міністра включно, відіграли ролю статистів. Нічого дивного, що в опінії дрогобицького громадянства устійнився погляд, що рішення зліквідувати українську гімназію прийнято згори, саме тому, що гімназія була зразковою школою, яка корисно розвивалася і була сіллю в оці деяких чинників. Згори уложено плян, спрепаровано цілу комедію ревізії, арештів і судового слідства, щоби мати якийсь претекст, що "школа прийняла шкідливий характер під моральним і політичним оглядом".

Зовсім аналогічна інсценізація була переведена в Рогатині і Тернополі. Отже ревізії, арештування, нагінка преси, яка розповсюджувала провокаційні відомости і вкінці зачинення шкіл без попереднього доходження шкільними властями та без очікування на вислід судового слідства.

За що зліквідовано гімназії в Рогатині і Тернополі

Рогатинська гімназія — це найстаріша і найбільша українська приватна школа середнього типу, яка мала за собою 23 роки існування та заспокоювала культурні потреби українського населення п'яти повітів. Фреквенція тої гімназії доходила до 500 учнів а в 1929-30 шк. році рахувала 370. Школа мала власний гарний будинок, власних 15 учителів, з того 12 кваліфікованих. Галицький краєвий Сойм прийняв перед війною постанову перейняти цю гімназію на державний кошт, але прийшла війна, но а минувшої осени “пацифікація” і ми діждалися розв'язання рогатинської гімназії. Для чого? За що? Ніяких конкретних закидів, ніяких конкретних фактів “шкідливої діяльності під моральним і політичним оглядом” не подано нам до відома. Ніколи перед тим ані адміністраційна, ані шкільна влада не виступали з закидом нельояльності ані проти учнів, ані членів учительського збору.

Навіть коли прийшла “пацифікація” і масові арешти української інтелігенції в Рогатині, ніхто з членів учительського збору не був арештований. Арештували лише шкільного лікаря (д-ра Вол. Вербинця) у зв'язку з організацією “Пласту”. З кількох соток молоді арештовано 3-ох учнів, але й вони від ряду тижнів вже на волі і слідство проти них припинено. А проте санаційні і ендецькі газети доносили, що арештовано кількадесят учнів і вчителів, що всі нитки замаху на поштовий амбулянс під Бібркою ведуть до рогатинської гімназії і т. п. В Рогатині була ще цікава історія з ревізією. Польська преса повідомила, що після ревізії вивезено з гімназії 4 фіри зброї і пального матеріялу. В дійсності річ виглядала так: Дня 14 вересня державна поліція перевела дуже докладну і детальну ревізію у присутності 2 свідків (від 6 до 16 год.) і не найшла тоді нічого підозрілого. Заквестіювали тоді лише 2 ножі, вживані учениками до переплетницьких робіт. Зате 23. IX. карна поліційна ревізія перевела вдруге ревізію, цим разом без свідків, під неприсутність господарів, і тоді найдено одну гранату на стриху, на тому місці, де попередня ревізія нічого не викрила і куди учні не мали доступу. Не підлягає сумнівові, що це було ділом провокації, що гранату підкинув хтось, кому залежало на знищенні української гімназії.

Реасумуючи наведені факти треба ствердити, що й розв'язання рогатинської гімназії було неузасаднене, спирало-

ся на односторонніх інформаціях поліції і що шкільна влада навіть не завдала собі праці перевести слідство і перевірити закиди.

Вкінці кілька слів про державну гімназію у Тернополі. Ця гімназія існувала тридцять кілька літ (від 1898 р.). Цю гімназію креував австрійський уряд для вшанування 50-літнього ювілею панування Франца Йосифа І. Австрія збудувала для цієї гімназії величавий шкільний будинок, з якого мурів вийшли цілі кадри заслужених українських громадян. З науки в тернопольській гімназії користали передовсім діти селян, — це була справжня селянська гімназія. В хвилині розв'язання вони мала 470 учнів, але кілька літ тому фреквенція доходила до 7 і 8 соток.

Розпорядком п. міністра розв'язано ту школу. І знову розв'язання попередили ревізії, арешти і провокаційні відомости преси. В нагінці проти гімназій взяла участь молодь трьох польських гімназій в Тернополі, яка уладила маніфестацію під пам'ятником Міцкевича й ухвалила резолюцію з домаганням негайної ліквідації української гімназії. (В той спосіб польські державні школи, або ті, які мають права державних шкіл, розуміють “виховання своїх учнів для згідливого співжиття усіх громадян держави”). Учні в вчителів охрещено “саботажистами”. Арештовано тоді одного вчителя (Іван Галущинський) і чимало учеників, але вчитель і переважна частина учеників уже на волі і слідство проти них припинене. Трьох учнів перебуває ще в арешті під підозрінням участі в саботажевій акції. Судової розправи досіль не було і вини дотепер нікому не доказано, але навіть коли б так було, коли б дійсно зайшов факт, що три ученики школи були замішані до саботажної акції, то чи це достаточна підстава, щоби за провину трьох одиниць карати кількасот молодців і кількадесять учителів? Замість розв'язаної української гімназії міністерство креувало польську державну гімназію для дівчат, віддаючи їй до диспозиції будинок зліквідованої української школи. Таким робом у Тернополі існують тепер 4 державні польські гімназії, а на терені тернопільського воевідства ще інших 8 польських державних гімназій (Бережани, Броди, Бучач, Збараж, Золочів, Камінка Стр., Теробовля і Чортків), разом 12; крім того 4 польські державні учительські семінарії (Бережани, Заліщики, Чортків і Тернопіль) і польська державна промислова школа у Тернополі — разом 17

польських державних середніх шкіл. Зате на цілому великому терені тернопільського воєвідства з 800.000 українського населення — нема ні одної державної середньої школи.

Спитаєте певне, панство, що зроблено з тією поверх тисячкою української молоді, якій наслідком зачинення трьох українських гімназій відібрано можливість продовжування науки.

Отже, щодо тої молоді, п. міністр видав такий розпорядок, що ученики 3-ох нижчих клас можуть вписатися до якої-небудь польської гімназії, зате ученики від IV до VIII кл. можуть бути прийняті лише за окремою згодою кураторії львівської шкільної округи і то лише до польських шкіл і то лише поза Тернополем, Рогатином і Дрогобичем. Вважаю, що таке розпорядження, яке забороняє українським батькам, щоби виховували своїх дітей в українських школах, перечить постановам конституції і договору про національні меншини, зокрема перечить 109 і 110 статтям конституційного закону. На якій підставі п. міністр міг заборонити тисячці української молоді продовжувати науку в рідній мові в існуючих державних або приватних українських гімназіях? Про вибір школи для дітей рішають батьки, а не шкільна влада, тимбільше, коли річ іде про учеників і учениці, на яких не тяжіла ні тинь підозріння. Крім того таке розпорядження п. міністра не лише зачинило тисячці укр. хлопців і дівчат вступ до шкіл з рідною мовою навчання, але воно є ідентичне з унеможливленням цій молоді взагалі дальшої науки, тому, що у названих українських школах училися сини й доньки малозаможних мешканців з дооколичних місцевостей, яким засоби не дозволяють посилати дітей на науку до далеко віддалених шкіл.

**“Опіка” над учнями розв’язаних гімназій —
заява п. міністра у світлі фактів**

В останній хвилині я довідалася про дивоглядний факт. Кількадесят учнів вищих клас розв’язаної української гімназії в Тернополі внесло подання до кураторії львівської шкільної округи; їх прийняли до державних польських гімназій в Тереховлі, Збаражі, Золочеві, Яворові, й інших місцевостях. Вони вже ходили до шкіл в тих місцевостях, аж ось в останніх днях, підчас святочних ферій, дирекції зовсім усунули їх з тих шкіл без подання причин. М. ін. викинули всіх учнів VIII кл. розв’язаної тернопільської гімназії, тих самих, яких прийняли за дозволом шкільної кураторії.

Що це значить? Може п. міністр зволить дати пояснення. Батьки інтервенювали особисто в кураторії, але пп. референти не хотіли виявити ніяких причин.

Чи п. міністр здає собі справу з наслідків своїх розпоряджень? Відібрання тисячці української молоді можливості дальшої освіти, викинення її зі школи — це чейже найкращий спосіб зреволюціонування тієї молоді, — чи п. міністр бажав собі досягнути такі наслідки, чи хотів достарчити Військовій Організації нових рядів? Прошу тільки подумати: Сотки кільканадцятилітніх хлопців, відірваних від школи, від книжки, присуджених на примусове неробство, пересвідчених, що сталася їм кривда, чи це не найкращий матеріал на революціоністів?!

У зв'язку з зачиненням українських гімназій п. міністр прийняв в останніх днях вересня представника ПАТ-а на розмову. У цьому інтерв'ю п. міністр твердить, що ученики гімназій в Тернополі і Рогатині брали участь у т. зв. саботажевій акції. На якій підставі п. міністр міг висловити таке твердження, коли ні одного ученика ніякий судовий присуд не признав до цього часу винуватим участі у саботажах? Стверджую ще раз, що проти ніякого ученика розв'язаних рогатинської та дрогобицької гімназій не ведеться навіть слідство за участь у саботажах і що ні один тернопільський ученик із тих, які ще сидять у слідчій в'язниці, не був судово покараний.

Яким правом п. міністр робить у тому самому інтерв'ю важку кривду учительству і закидає учительському зборові названих гімназій “злу волю та нельояльність”, коли не лише всі арештовані вчителі випущені на волю (а арештованих у всіх трьох школах було тільки трьох учителів), але навіть проти жадного з них шкільна влада не виточила дисциплінарного доходження? І на яких то донесеннях поліції п. міністр опер свої важкі, повні кривди закиди про злу волю українських учителів і про участь українських учнів у саботажній акції? Чи не краще було почекати на судові присуди, підодждати, аж минеться делірієм “пацифікації”?!

Коли ж п. міністр так беззастережно полягає на опінії поліції і слідчого уряду, то з однаковою слухністю міг одним почерком пера зачинити всі українські гімназії. Пан Роговський, начальник Виділу Безпеки у львівському воевідстві сказав давно делегатам Головної Управи УПТ, що всі українські школи є “колисками бандитизму і саботажис-

тів” і в той спосіб мотивував заборону воєвідства перевести традиційну святочну збірку для “Рідної Школи”!

Народне шкільництво. — Стабілізаційний декрет

Трудно знищити рештки українського народнього шкільництва під покришкою, що діти у віці від 7 до 14 літ займаються саботажною акцією. Отже найдено тут інший спосіб. Ось поміж 2 і 3 Соймом, вже навіть після виборів, але перед скликанням сесії п. президент видав розпорядження з датою 29. XI. 1930 р., яке виявилось у Дневн. Зак. з 2. XII. 1930 ч. 82 поз. 644: Той декрет зміняє постанову виконавчого розпорядку міністра освіти з 27. I. 1925 р. до утравізаційного закону з 31 липня 1924 р. Бо коли виконавчий розпорядок п. Грабського допуслав можливість зголошувати деклярації українських батьків кожного шкільного року аж до кінця грудня, то президентський декрет рішає, що “зміна мови навчання може прийти не швидше, як після 7-ми літ, рахуючи від дати правосильности останньої постанови про мову навчання у даній школі”. Що це значить? Це значить, що українським батькам відібрано на 7 літ останню можливість, існуючу бодай теоретично, завести назад українську мову навчання у тих школах, які в останніх роках спольнізовано або зутравізовано.

Висока Комісіє!

Наше становище до “лекс Грабські” віддавна відоме. Ми поборювали цей закон, якнайбільше рішуче від самого його початку і будемо дальше поборювати, тому, що він став могилою українського шкільництва, що він є мабуть одною з найбільш діймаючих кривд з цілого ланцюху кривд, які стрінули український нарід у польській державі. Ми поборювали розпорядження до того закону, бо воно викривлює ще дужче на некористь українських дітей сам принцип утравізації, вже сам собою нерозумний і шкідливий (для українців 40 легалізованих підписів, для поляків 20 підписів без потреби легалізації). Ми не захоплювалися теж ніколи ідеєю плебісциту, введеною через той закон; знаємо, скільки зловживань доконували власти при плебісцитових практиках, ми говорили теж не один раз про це з соймової трибуни та в інтерпеляціях. З року на рік таяла скількість українських шкіл, аж дійшла до числа 651 (матеріяли, що торкаються уряду, Варшава 1930, стор. 187, шкільний рік 1928-29). Протягом десятиліття ми втратили 3.000 українських шкіл.

І ось тепер, коли наш стан посідання упав до мінімального числа шістьсот кількадесяти шкіл, стабілізується той стан, відбирається нам можливість відзискання утрачених шкіл. Це навіть не стабілізація нинішнього стану, тому, що невідомо, в який спосіб влади будуть інтерпретувати розпорядок президента; кажеється, там про “останнє оречення” — “не вільно змінити мови навчання протягом 7 літ від дати правосильности останнього оречення”; якщо влади будуть під “останнім ореченням” розуміти оречення польської шкільної влади, то очевидно буде можна під плащиком утравізації дальше польонізувати ті мізерні рештки українського шкільництва, зате українському населенню відібрано на 7 літ всяку можливість оборони.

Тепер кажеється, що шкільний плебісцит є небажаним явищем, бо заключає в собі момент боротьби, що нема потреби повторяти його щороку і досить його раз на 7 літ. Отже чому ж не зреформовано закону, чому не введено іншої критерії для рішення про мову навчання, як декларації батьків? Чому збережено сам принцип боротьби, нерівної боротьби, в якій одна польська дитина має такі права, як двоє українських дітей, але в цій боротьбі відбирається нам тепер з рук зброю на 7 літ? Чому панове поспішилися так дуже з тим декретом? Чи п. міністр боявся, що українське населення, навчене досвідом, якою шкідливою є чужа або двомовна школа, почне масове зголошування декларацій за рідною школою? І справді, в останньому році можна було зауважити деякий рух серед населення, який мав на меті відзискати втрачені школи. Отже треба було його з місця спараліжувати, но і спрепаровано відповідний закон у формі розпорядку президента.

Але закон з дня 2 серпня 1926 про уповноваження президента виразно виключає шкільне законодавство з обсягу прав президента в ділянці оголошування законів шляхом декретів. Іншими словами: п. президент не мав законної підстави для того, щоби справу шкільного плебісциту регулювати декретом...

Вище шкільництво

Що торкається політики уряду в ділянці вищого шкільництва, то відомий є факт, що 6 мільонів українського населення не має у Польщі ані одної вищої школи. Не функціонують навіть передвоєнні зав'язки вищого шкільництва,

себто українські катедри і доцентури на львівському університеті, а десятки поважних учених, признаних закордонним науковим світом, мусять посвячувати своє знання і сили науковим осередкам поза власною національною територією, або марнуються на зарібковій роботі. Нема мабуть нині поважного польського політика без ріжниць поглядів, який не признав би, що такий стан є аномалією.

Як довго нема українських вищих шкіл і наша молодь примушена користати з польських шкіл, так довго залежна вона від відношення до неї академічних властей і від відношення до неї польських товаришів. Хоча ці речі не лежать безпосередньо в інгеренції п. міністра, я проте хотіла би звернути увагу на деякі факти, які свідчать про те, серед якої нездорової, просто невиносної атмосфери наша молодь мусить здобувати собі знання.

Першою болячкою є тут сам доступ до школи. Законного “нумерус клявзус” нема, але існує, як відомо, фактичний, під плащиком вступних іспитів, обмежень у припинанні до робітень, семінарій і т. п. Тепер впроваджено ще один спосіб пересівати небажані “національні меншини”: лікарські оглядини, яких вислід подається до відома університетським властям тайно, не втаємничуючи в нього заінтересованого кандидата. Ось напр. в біж. шк. році найздоровіші молоді хлопці й дівчата були відправлені з нічим, під покришкою, що лікарські оглядини вийшли некорисно.

Другою болячкою українських студентів — це утруднення їм нормального студентського життя у студентських організаціях. Ще з весною 1929 р. Сенат львівського університету розв’язав “Студентську Громаду” і від того часу українські студенти позбавлені своєї організації. Українські студенти внесли півтора року тому до університетських властей статут нового Т-ва п. н. “Молода Громада” і той статут досіль не затверджений. Відношення Сенату львівського університету до української молоді характеризує факт, що коли в червні 1930 р. група української молоді, що стоїть на ґрунті католицизму, рішила оснувати окреме греко-католицьке студентське товариство, щось здається на зразок содаліції і предложила Сенатові статут, на це отримала відповідь, що ректорат дозволить організацію під умовою, коли зі статуту скреслиться слова “українець” і “український”. Повторяю, що була це група релігійної і консервативної молоді, а проте їй також не дозволено організуватися. Зда-

ється, що на підставі конкордату досить для існування такого товариства апробати греко-католицького консистора.

Таке відношення університетських властей до української молоді має також болючу матеріальну сторінку. Оце кожний студент платить при вписі 20 зол. на т. зв. стипендійний фонд. Частина тих грошей іде на стипендії і допомоги., а частина на студентські товариства. Таким робом гроші, складані українськими студентами ($20 \times 1000 = 20.000$ зол.) ідуть на польські організації, польські вакаційні кольонії і т. д., тому, що нема ніяких українських студентських організацій.

Від якогось часу українська молодь стрічається на львівським університеті з одним новим явищем: починають клясифікувати студентів щодо їх “благонадьожности”. Були випадки, що не прийнято на дальші роки студій студентів, які були невинно арештовані і щодо яких припинено потім слідство. На цілому світі університетські власти опікуються своєю молодю, беруть її в оборону перед конфліктами з поліцією і адміністраційною владою, але іншим почуттям права і справедливости кермується львівський Сенат у відношенні до української молоді.

Такий стан українська молодь відчуває особливо прикро на тлі відношення до неї польських товаришів. Польські студенти ведуть просто систематичну акцію з метою унеможливити українській молоді студії у польських вищих школах. Ця акція прийняла спеціально яскравий характер в останню осінь і то головно на терені львівської політехніки, де українська молодь у великій меншості (на 3000 студентів — 250 українців). Українські студенти політехніки мають дотепер свою організацію (“Основа”) і саме проти неї польські товариші ведуть брутальну нагінку. Коли 30. XI. м. р. в будинку політехніки відбувалися загальні збори “Основи” (за дозволом ректорату і в присутности делегата Сенату) група польських техніків під проводом асистентів виломилі двері, вдерлася на салью і авантурою та вуличними викриками унеможливила збори. Польські техніки зривають своїм українським товаришам відзнаки і шапки, провокують їх, що якийсь час нищать габльотку Т-ва “Основа”, вивішену на коридорі, силою усунули 16 українців з політехнічного інтернату в Дублянах і т. д. Серед таких умовин добувати науку — це справді мука.

Пригадую, що закон з дня 26 вересня 1922 р. про т. зв. воевідську автономію рішає у 24 ст., що фінансовими за-

собами з державної скарбниці буде створений та автономічно організований український університет і що згідно з 26 ст. того закону той університет мав бути оснований найпізніше до осені 1924 року. Уряд не виконав свого обов'язку, хоча Український Клуб при дискусіях над бюджетом мін-ства освіти чимало разів звертав увагу Союму, Сенату і уряду на недотримання урядом терміну, означеного законом, і навіть зголошував у тій справі окремі внески. Додам, що закон з дня 26. IX. 1922 року мав характер міжнародного зобов'язання, тому що лише з уваги на існування того закону Рада Амбасадорів вирішила прилучити Східну Галичину до польської держави.

Український науковий інститут у Варшаві

Коли вже мова про вище українське шкільництво, хотіла би я кількома словами згадати про Український Науковий Інститут у Варшаві, для якого преліміновано суму 120.000 зол. Є це взагалі єдина позиція у мін-стві освіти, з якої можна догадатися, що в Польщі живуть українці.

Той Український Науковий Інститут є інституцією досить містичного характеру, тому, що найменше знають про нього самі українці. Стверджую, що той Інститут креовано наслідком розмов поміж українською політичною еміграцією з Наддніпрянської України та урядом і що фактично користають з нього емігранти, при чому критерієм для іменування членом Інституту є політична орієнтація. Фактично це станиця для табору т. зв. петлюрівців, а єдина користь з неї для української культури, це матеріальна поміч для кількох одиниць. Оснування Українського Наукового Інституту з осідком у Варшаві приймає спеціальний характер, коли візьмемо під увагу, що Т-во ім. Шевченка, признане найповажнішими науковими установами світа за свого роду Академією Наук, не отримує ані сотика фінансової допомоги.

Термінологічна саламаха

Характеристичною річю є сама назва Інституту, який зветься "українським". Для українського населення в Польщі обов'язує, як відомо, в державному шкільництві термін "руський". Вправді п. міністр в останньому інтерв'ю, кажучи про учнів-саботажистів, послуговувався терміном "український", але молодь, що вчиться в тих школах, мусить офіційно називатися "руською" і свою рідну мову теж має назива-

ти “руською”. Також в офіційних публікаціях міністерства, напр. в останньому річнику матеріалів про діяльність уряду за 1928 рік, покутує цей термін.

Коли ж вкінці діждемося усунення тої ганебної спадщини епохи Грабського? Чи післятравневий уряд, який має сумну відвагу висилати полки уланів проти власних громадян, не здобудеться на відвагу протиставитися ендецькій opinіо чез скасування терміну “руський”?!

Персональна політика

В кількох словах хочу згадати про персональну політику п. міністра у відношенні до вчителів української національності. Хоча попередній Сойм скасував підпорядкування шкільних властей властям політичної адміністрації, то проте ніколи ще факт залежності вчителства від адміністраційних властей не виступав так яскраво, як минулої осени в передвиборчому періоді. Поліційна система дійшла до того, що фактичною владою, яка кваліфікує вчителя і рішає про його долю і його кар'єру, не є його шеф, лише слідчий відділ, а часто найближчий “постерунковий” або конфідент поліції. В передвиборчому часі і в часі паціфікації перенесено масово вчителів українців на етнографічно-польські терени, інших перенесено в нечинний стан. Ми зголосили в цій справі інтерпеляцію, в якій подали до відома п. міністра кількадесятъ призвищ найкращих довголітніх педагогів, перенесених виключно з партійно-політичних причин. Це тільки частина вчителів, які впали жертвою ославленого “добра школи”, фігуруючого в 58 і 60 §§ учительської прагматики. Ніколи ще передтим не зловжито так цинічно, — я сказала би: не спрофановано так без скрупулів поняття “добра школи” — як минулої осени.

Як два-три тижні тому п. Івахів, радник Виділу Безпеки львівського воєвідства, сказав одній учительці, яку усунено зі школи, що це Виділ Безпеки подбав, щоби ту паню позбавлено посади і що Виділ Безпеки ніколи на це не дозволить, щоби п. міністр покликав її назад до служби. Такі факти хіба не причинаються до піднесення авторитету найвищого шефа шкільництва в очах учительства.

Віроісповідна політика

Річ дуже характеристична, що від часу, коли віцеміністром став католицький священник кс. Жонголович, запа-

нували надзвичайно сердечні відносини поміж міністерством та православною митрополічною курією, яка є московською у свому особистому складі,— зате в тому самому часі урядова преса в нечувано брутальний спосіб заатакувала цілий греко-католицький клир з митрополитом Шептицьким на чолі.

Вицеміністр віросповідань, католицький кс. Жонголович байдужим оком глядів на те, коли державна поліція і військо доконували нелюдських ексекцій на особах католицьких душпастирях, при чому ті ексекції відбувалися в умовах, які мали на меті обнизити авторитет священника в очах населення та греко-католицької церкви серед громадянства. Можу служити о. вицеміністрові списком змасакрованих духовників. Наслідок такої політики той, що населення уважає зневажених і зтортурованих душпастирів мучениками та що ще дужче затіснилися зв'язки поміж українським селом і приходством. Можливо теж, що мала частина населення, глядячи, як органи державної поліції понижують і б'ють своїх душпастирів, стала податливою для ідеї більшовицьких безбожників. Котрий же з тих наслідків симпатичніший о. вицеміністрові?

Я не знавець канонічного права і не знаю, чи та наскільки конфіскація пастирського листу нарушує постанови конкордату. Бажаю лише ствердити, що це нечуваний факт, щоби в католицькій державі конфісковано пастирський лист католицького архієпископа, і що той факт найшов відповідний розголос у християнському світі.

Запевняю Високу Комісію, що той християнський світ має більше довір'я до католицького митрополита, ніж до органів безпеки, які добачили у пастирському листі революційний маніфест.

Виховавчий ідеал міністра

На закінчення я хотіла би пригадати п. міністрові його обіцянку, яку дав нам перед роком тут на бюджетовій комісії. А саме, 16 січня 1930 року п. міністр сказав, що на освітній комісії займе становище до шкільництва націон. меншин. На жаль, ми досі не довідалися, яке є становище п. міністра до справи українського шкільництва. Наші вимоги, спрецизовані у низці внесків, зголошених в часі минулої каденції, не тільки не діждалися позитивного поалагодження, але навіть ділового розгляду їх на комісії. П. міністр тримається у

справах шкільництва меншин тактики багатомовної мовчанки. Замість слів прийшли діла у виді ліквідації 3-ох українських гімназій і декрету, який унеможлиблює нам на 7 літ вносити декларації за українською школою. Чи маємо вважати ці діла реалізацією програми п. міністра? Чи може маємо вірити заяві п. міністра, яку він склав в одному інтерв'ю, з нагоди зачинення українських гімназій, що “не задумує нищити української культури і що йому залежить лише на вихованні молоді в державному дусі”.

Ідеал державного виховання, як головний постулат, висунув п. міністр вже раніше в кількох своїх еунуціяціях, м. і. у свому відчиті у Вільні осіню 1929 року. Тоді п. міністр сказав: “Не можемо і не хочемо вимагати від шкіл і інших виховавчих інституцій у Польщі, щоби вони виховували німців або українців на поляків та євангеліків чи православних на католиків. Але маємо право і обов'язок жадати цілком категорично, рішуче і консеквентно, щоби всі форми і всі публ. виховання, які функціонують на терені нашої держави, у згідливому змаганні працювали над покладенням в серцях дітвори і молоді сильної підвалини під розквіт і могутність Польщі”.

Не буду спорити над тим, який ідеал має глибші неперемінаючі вартости, ідеал виховання національного чи державного. Там, де поняття “національний і державний” покривається, де границі держави обіймають один нарід, де держава є еманациєю народу і є тою організаційною формою, яка дає народові повноту розвитку, там національне виховання є майже рівнозначне з державним і боротьба за те, чи виховання має бути “національне” чи “державне” стає радше проблемою становища одиниці до держави, як форми суспільної організації. Без порівняння важчою є справа, коли держава обіймає у своїх границях ріжні національності і, що більше, коли вона не є твором добровільної згоди цих національностей.

Ще труднішою справа, коли держава не бере під увагу індивідуальних питоменностей і елементарних потреб народів, які входять у склад держави, коли під державою розуміється не загал громадян, але пануючий нарід, коли держава є запереченням змагань якогось народу, коли творчі первні у народі не можуть у даній державній організації свобідно розвиватися і наслідком того нарід мусить відчувати ту державну організацію як щось чуже і накинене.

Маю вражіння, що пан міністр залагодився з цією проблемою державного виховання в нечувано упрощений спосіб, який не зраджує зрозуміння вікового історичного розвитку польсько-українських відносин, (і то спеціально на нашому терені), який не свідчить про знайомість історії останнього десятиліття ані про знайомість нинішніх відносин на землях, на яких живе українське населення. Зважуюся твердити, що в даних політичних відносинах, при даній меншиневій політиці уряду, завдання, яке поставив собі п. міністр освіти, є Сизифовою працею, а проблема сполуки виховання у національному українському дусі з вихованням у дусі польської державности є квадратурою кола.

Чейже школа не є ізольована від життя, молодь знає, що довкола неї діється, знає, в яких умовах живуть батьки, знайомі і ціле українське громадянство. І якщо п. міністр хоче досягнути свою мету, то повинен передовсім переконати панів із міністерства внутр. справ, що вони своєю політикою а пріорі виключають можливість заціплення у серця української молоді польського державного патріотизму.

Саме в останньому часі польське громадянство святкувало 25-ліття шкільного страйку, а на чолі комітету того свята стояв п. міністр освіти. Дозвольте спитати, чи нинішні керманічі народньої освіти в Польщі є вірні гаслам, в ім'я яких польська молодь боролася за свою школу, за національну, а не державну школу, 25 літ тому? У маніфестах тої молоді читаємо:

“Кожний нарід має право мати таку школу, яка відповідає би його національним, культурним і моральним потребам”. І далі: “Домагаємося польських шкіл з польською мовою навчання і польською адміністрацією з застереженням права основувати національні школи всіляких типів. Однаково польська національність, як і кожна інша, повинна мати право посідання шкіл, які відповідають її культурним потребам, при чому школи з однаковим умовним рівнем повинні мати однакові права”. І далі: “Жадаємо знаціоналізування шкіл. Кожна національність повинна мати право основувати школи з власною мовою навчання. Керманічами і вчителями в усіх школах повинні бути люди тої самої національності, що й учні. Жадаємо скасування всіляких процентових обмежень; усі без огляду на віроісповідання, національність і походження, які хочуть учитися, повинні мати свободу вступу до всіх шкіл”.

Чи реалізація цих гасел у відношенні до молоді національних меншин не була би єдиним достойним вшануванням роковин геройських змагань шкільної молоді 25 літ тому з чужою перемогою? А саме в 25-ліття шкільного страйку уряд застосував ряд репресій у відношенні до шкільництва українського народу і обдарував нас ліквідацією трьох українських гімназій та “стабілізаційним” декретом.

З уваги на всі ці факти будемо голосувати проти бюджету.

Опубл.: Діло. — 1931. — 17 січня. — Ч. 11. — С. 1-2; Там же. — 18 січня. — Ч. 12. — С. 1-2; Там же. — 21 січня. — Ч. 13. — С. 1-2; Там же. — 22 січня. — Ч. 14. — С. 1-2; Там же. — 23 січня. — Ч. 15. — С. 1-2; Там же. — 24 січня. — Ч. 16. — С. 2; Там же. — 25 січня. — Ч. 17. — С. 3-4; Там же. — 27 січня. — Ч. 18. — С. 2.

№ 8

1931 р., жовтня 27. Варшава. — Виступ М. Рудницької про закриття українських гімназій у Дрогобичі, Рогатині і Тернополі та внесення пропозиції у справі відновлення навчального процесу в цих гімназіях. Засідання освітньої комісії Сейму

Пос. Вуйтович зреферував справу дрогобицької і рогатинської гімназії. Твердив, що оба заведення закрило міністерство тому, що молодь брала участь в саботажах та належала до УВО і ОУН. В Рогатині найдено, буцім-то, при ревізії у шкільнім будинку зброю і муніцію, в Дрогобичі арештовано директора і 30 учнів. Дух в заведеннях був крайно шовіністичний. Тепер львівська кураторія дала знов концесію на відкриття гімназій і тому референт пропонує відкинути оба українські внески, як неактуальні і безпредметові. У відповідь забрала голос пос. М. Рудницька і виголосила довшу промову, в якій по черзі виказала нестійність всіх тверджень референта. Опісля піддала острій критиці розпорядження влади, доказуючи, що вони не лежали в ділянці педагогічній, а політичній, та що були частиною “пацифікаційної” концепції уряду. З’ясувала, які шкоди потерпіла молодь, учительський збір і ціле громадянство через закриття двох цвітучих українських заведень. Вкінці протривалася відкиненню українських внесків з огляду на факт, що урухомлення українських гімназій в Дрогобичі і

Рогатині з печаткою біжучого шкільного року не є рівнозначне з відкликанням минулорічних розпорядків міністра освіти, на основі яких оба заведення були закриті. Закриті гімназії не є реактивовані, а лише відкрито нові заведення, на основі нової концесії, через що вони не мають права прилюдности. Рогатинська гімназія не дістала дозволу на відкриття восьмої класи, в Дрогобичі влада не затвердила попереднього директора і т. п. Українське громадянство не одержало повної сатисфакції за несправедливі і зовсім неоправдані минулорічні розпорядки міністра освіти. Аргументи, які навела пос. Рудницька, були такі переконуючі, що навіть представник ендації, пос. Конецький та відомий зі свого україножерного шовінізму хадек о. Шидельський ствердили безосновність минулорічної ліквідації українських гімназій. Внесок пос. Рудницької підтримав пос. Бабський (людовець), який заявив, що “українські гімназії це не є ніяким актом ласки від уряду і польського громадянства, а самозрозуміле право українського населення”. З українським внеском всіццо зсолідаризувався представник польських соціалістів пос. Пйотровський, який скритикував гостро польську шкільну політику супроти українців, порівнюючи її до естермінаційної політики передвоєнної Росії та Пруссії. “Яке маємо моральне право обурюватись на переслідування польського шкільництва на Латвії і Литві, коли робимо те саме і з шкільництвом українським? Польський народ мусить стидатися таких розпоряджень”. Опісля приступлено до голосування. За внеском референта, щоби відкинути внесок Українського Клубу, голосували лише послы з ББ (разом з пп. Богуславським і Серафіновичем!!). З черги прийшла на порядок справа ліквідації тернопільської гімназії. Референт мотивував розпорядження міністра освіти тим, що буцім-то від 1925 р. на терені тернопільської гімназії існувала ячейка УВО, внаслідок чого тернопільська гімназія була вогнищем протидержавної акції. Представник влади дир. Мендис посунувся ще дальше: на його думку “тернопільська гімназія підготовляла збройну боротьбу з державою”.

З тими твердженнями розправилася пос. Рудницька. Пригадала, що перед роком найбільше відповідальні чинники, себто міністр освіти і тернопільський воєвода, як причину закриття тернопільської гімназії подали буцім-то факт участі учнів в саботажній акції. Коли ця теорія не втрималася у світлі судових доходжень (бо три учні тернопільської

гімназії, які станули перед судом під закидом участі в саботажах, були звільнені від вини і кари), доробляється тепер нову теорію, а саме висувається твердження, що гімназію закрито за її діяльність в рр. 1925-1929. На численних примірах пос. Рудницька виявила, як нищиться українську молодь через придержування її місяцями у слідчій тюрмі і через унеможливлення їй закінчення студій. Пригадала коротко історію тернопільської гімназії та її значіння для українського громадянства, як самотнього державного середнього заведення з українською мовою навчання на терені цілого тернопільського воевідства, де польська меншина має 17 державних середніх шкіл. Вкінці пос. Рудницька домогалася негайно реактивування тернопільської гімназії. Коли більшість комісії прийняла внесок референта пос. Рудницька застерегла собі право боронити на пленумі Сойму українських внесків, як внесків меншості.

При кінці засідання пос. Рудницька попросила голосу в особистій справі і запротестувала проти того, що предсідниця комісії не лише не взяла її і оборону перед особистими атаками кількох промовців (Женева), але й сама надужила свого становища предсідниці до нетактовних особистих натяків.

ЦДА України у Львові, ф. 392, оп. 1, спр. 14, арк. 65-66. Машинопис.

№ 9

1931 р., грудня 18. Варшава. — Виступ М. Рудницької про обставини закриття гімназій у Рогатині і Дрогобичі та внесення вимог про скасування Міністерством освіти обвинувачення у їх антидержавній діяльності. Зі стенограми 41-го засідання Сейму

Висока Палато!

(Голоси на лавах Б. Б.: Геть з польського Сейму! До Женеви! До Берліна! Гамір на лівці). До Женеви підемо, чи це Вам сподобається, чи ні, бо таке наше добре право. *(Оплески на українських лавах. Голос на лавах Б. Б.: Ніхто не буде цього слухати).*

Висока Палато! Від часу ліквідації трьох українських гімназій, а саме державної української гімназії в Тернополі і двох приватних гімназій у Дрогобичі й Рогатині, минуло

вже 15 або 14 місяців, бо ті гімназії були зліквідовані, як Ви вже чули, силою розпоряджень п. Міністра, які він видав при кінці вересня або жовтня 1930 р. Посольські пропозиції Українського Клубу, які домагалися негайного повного відкриття цих гімназій і уможливити усім колишнім учням, в стосунку до яких не ведеться слідство, продовжувати навчання без втрати навчального року, увійшли до Високого Сейму на початку скликання минулого Сейму, себто рік тому. Вони довгі місяці очікували на полагодження в Освітній Комісії Сейму. Весною цього року п. голова Комісії, на запитання, чому не ставить такої пекучої справи, від якої залежить доля більш як тисячі молоді і доля трьох навчальних закладів, на денний порядок Комісії, сказала, що справа ще “не дозріла”. І аж сьогодні ця справа стає предметом нарад Високої Палати. А тим часом протягом кільканадцяти місяців, протягом минулого навчального року і протягом половини цього навчального року, тоді, коли ці пропозиції “дозрівали”, протягом всього цього часу кількасот української молоді, яку викинено зі шкільних парт (*Голос на лавах Б. Б.: За що?*), марнувало час, деморалізувалось бездіяльністю, затруювало свої душі почуттям зазваної кривди.

П. референт Вуйтович від імені більшості Комісії пропонував відкинути ті пропозиції, обгрутовуючи свою думку тим, що “закриття державної чоловічої гімназії з українською викладовою мовою в Тернополі було обгрунтоване виховними міркуваннями”, і пропонував відкинути українські пропозиції у справі гімназій у Рогатині й Дрогобичі.

Від імені меншості Освітньої Комісії маю честь подати Високій Палаті початкові пропозиції Українського Клубу й намагатимусь доказати, що наша позиція правильна, що минулорічна ліквідація трьох українських шкіл не була обгрунтована виховними міркуваннями, ані взагалі будь-якими іншими — що це було безпідставне розпорядження, сперте на тенденційні, фальшиві, часто провокаційні інформації поліції, розпорядження, яке не виправдалось судовим слідством, одним словом, розпорядження, видане в атмосфері політичного збудження, що це було виконання частини програми, яку офіційні особи й польська преса назвали “пацифікацією”, а яка в Європі має назву погромів українського населення. (*Протести на лавах Б. Б. П. Бурда: Не зловживайте, будь-ласка, жіночим імунітетом*).

Щоб обґрунтувати сказане, я вимушена трохи вернутися назад і в доповненні реферату п.посла Вуйтовича пригадати ще деякі обставини, серед яких відбулась ліквідація українських гімназій. Щоправда цю справу вже обговорювали під час минулорічних дебатів над бюджетом, і тут, на пленум Палати і в Бюджетній Комісії, вона була також предметом нарад Освітньої Комісії місяць тому, одначе я вимушена вернутися до цієї справи і хоч у головних пунктах обговорити історію ліквідації трьох українських гімназій.

Насамперед покажу справу тернопільської гімназії і обговорю її детальніше, тому що, за твердженням і п. референта, і п. Міністра, на території цієї гімназії нібито мали місце найтяжчі провини, а пізніше вже разом і можливо коротко обговорю справу двох приватних гімназій у Рогатині й Дрогобичі.

Отже пригадаю, що українська державна гімназія у Тернополі, як і приватні українські гімназії у Рогатині й Дрогобичі, були ліквідовані восени минулого року, під час т. зв. пацифікаційної акції, під приводом антидержавної діяльності. Розпуск тернопольської гімназії попередили обшуки серед молоді й членів навчального колективу, гоніння з боку місцевого польського суспільства, себто санації й ендеції, а також провокативні інформації преси. Ще під кінець серпня 1930 року в Тернополі відбувся мітинг, скликаний у згоді з санацією і ендецією і на тому мітингу перший раз сформульовано домагання відплати за саботажі, себто домагання погромів, і одна з резолюцій, схвалених на тому мітингу, домагалася негайного розпуску тернопольської гімназії. В гонінні проти гімназії взяла також участь молодь трьох державних польських гімназій у Тернополі. Одної неділі, в половині вересня, польська молодь влаштувала під пам'ятником Міцкевичу маніфестацію, на якій домагалася негайного розпуску тернопільської гімназії. Для ілюстрації, яка атмосфера панувала тоді в Тернополі, додам ще, що учні польських шкіл нападали на українські учениці, зривали їм з голів шапки з українськими відзнаками, кидали ті відзнаки у болото, плювали на них, дівчат обкидували болотом. Був ряд фактів побиття учнів української гімназії польською молоддю, так, що директор української гімназії був вимушений інтервеніювати в директорів польських шкіл. Ту атмосферу без сумніву створили безнастанні поліційні денунціації і планове постійне гоніння з боку польської преси,

яка розповсюджувала якнайбільш фантастичні й наклепницькі інформації. Учні і професорів української гімназії називали саботажистами, тернопільську гімназію назвали центром саботажної акції.

Уночі з 21 на 22 вересня відбулись масові обшуки серед українського суспільства. Проведено також обшук в будинку української гімназії і в учнівській бурсі. Кількома днями потім, 25 вересня, п. Міністр Віровизнань і Народної Освіти видав розпорядження ліквідації тернопільської гімназії.

Шкільна влада слідства ні перед розпуском, ані після розпуску гімназії не проводила, закидів не перевіряла, обмежилась лише до інформації поліції.

На які ж аргументи восени минулого року покликався Уряд для обґрунтування свого розпорядження? Пригадаймо собі ті аргументи, бо власне вони, а не доноси бульварної преси і поліційних агентів, мусять бути предметом наших розмірковувань і критики. Отже авторитетні особи, які несуть відповідальність за ліквідацію тернопільської гімназії, а саме п. міністр Віровизнань і Народної Освіти й п. воевода тернопільський минулого року твердили, що українські гімназії розпустили за антидержавну діяльність, яка полягала в тому, що учні закладів брали участь у саботажах. Зокрема безпосередньою причиною розпуску тернопільської гімназії мало бути підпалення скирти пшениці в Курівцях Тернільського повіту, якого то злочину мали допуститись три учні тернопільської гімназії.

Це ствердив тернопільський віце-воевода п. Гінтовт-Дзєваловський перед делегатами українських адвокатів з Тернополя під час аудієнції в воєводському управлінні в Тернополі для 19 вересня 1930 р. Це саме ствердив тернопільський воевода п. Мошинський перед депутацією українських культурних і економічних організацій з Тернополя у днях 25 вересня 1930 р.

Твердив, що факт підпалення скирт у Курівцях учнями стверджено понад усякий сумнів, тому що учні самі призналися до вини, і він тоді сказав, що Уряд найближчими днями зробить висновки щодо гімназії. Це саме обґрунтування ліквідації українських гімназій ми чули від п. Міністра Віровизнань і Народної Освіти, котрий в інтерв'ю, яке дав в останніх днях вересня 1930 р. представникові П. А. Т., як на причину розпуску державної української гімназії в Тернополі й приватної гімназії у Рогатині, вказав, що учні тих

закладів брали участь в саботажній акції. Це ствердження було також висказане офіційними особами і передане у світ за допомогою Польського Телеграфного Агенства і Польського Радіо, ще перед тим, як проголошено судовий вирок і навіть перед закінченням судового слідства.

Гляньмо тепер, як ті мотиви ліквідації гімназії виглядають у світлі судового слідства. Під час так званої пацифікаційної акції, коли проводили масові арешти серед українського суспільства, в Тернополі арештовано 22 учнів і 1 вчителя. У значній мірі ті арешти показали необхідність, справи припинили в стосунку до всіх арештованих, за винятком 3 учнів, які були обвинувачені перед судом у злочині підпалення. Це був один учень V класу (Сосновський) і 2 учнів VII класу (Мельник і Солонинка). Судовий розгляд відбувся у перших днях лютого перед трибуналом суду присяжних у Тернополі.

Обвинувальний акт спирався виключно на признанні вини підсудними на поліційному посту в Глубочку Великому, Тернопольського повіту. Одначе судовий розгляд доказав понад усякий сумнів невинність підсудних, стверджено їхне алібі в інкримінованому часі, коли стався факт підпалу скирт, було також доказане, що признання до вини вимусили на тих трьох учнях поліційні службовці на посту державної поліції в Глубочку Великому шляхом катування і знущання над ними. У такому стані лава присяжних заперечила вину підсудних, і трибунал видав виправдувальний вирок. Прокурор навіть не склав скарги неважливості. Ще додам, що неправдивим є твердження п. посла Вуйговича, котрий в Освітній Комісії піддав сумніву правильність виправдувального вироку, говорячи, що лава присяжних у більшості складалася з українців, і тому звільнено підсудних. Отже стверджую, що на 12 присяжних 10 було поляків і тільки 2 українців. Повторюю ще раз, що ані один учень з-посеред понад тисячі молоді з розпущених гімназій не був визнаний судовим вироком винним в участі у саботажах, і що ті 3 тернопільські учні, про яких я згадала, взагалі були єдиними, які стали перед судом під закидом участі в саботажній акції. На таких, власне, донесеннях поліції Міністр збудував свої тяжкі обвинувачення щодо участі українських учнів в саботажній акції, на таких основах оперте було розпорядження, яке ліквідувало 3 українські гімназії. Що ж до вчителів розпущених гімназій, то у всіх трьох

закладах було арештованих 3 вчителів, але всі три після деякого часу були випущені на волю, а шкільна влада проти жодного з них не зробила навіть дисциплінарного слідства, тому що не було до цього причини.

Серед такої атмосфери і під такими непрямими доказами восени минулого року відбувалися обшуки й арешти, а ілюстрацією того хай будуть обставини, серед яких арештували учнів і вчителів. Ось наприклад учня VI класу, Гевуся, в Тернополі арештовано за пояснення до греко-католицьких текстів, які поліцейський визнав “чимось підозрілим”. Іншого учня, Семена, затримали за шкільні опрацювання з української літератури, наприклад під час обшуку вилучили шкільний реферат під заголовком: Значення Шевченка в українській літературі.

Вчителя гімназії в Тернополі, п. Івана Галушинського, про якого також п. референт згадував, арештували під закидом зради держави і приналежності до Української Військової Організації. Це обвинувачення спиралося по-перше на тому, що під час обшуку знайдено записки, якийсь записник зі списком грошової збірки, і за це проф. Галушинському поставлено закид збирання фондів у користь Української Військової Організації. Отже виявилось, що проф. Галушинський від імені педагогічної ради збирав гроші на шкільний літній табір, і завдяки його старанності зібрано на ту ціль поважну суму. Літній табір по-українськи називається “вакаційна оселя”, початкові букви В. О., і за ті дві букви підозрено проф. Галушинського у збірці грошей на військову організацію і за це його арештували під закидом зради Держави.

Другою причиною арешту було те, що під час обшуку в проф. Галушинського найдено десять примірників українського місячника, що виходить у Празі п. з. “Розбудова нації”, з періоду, коли цей місячник мав у Польщі дозвіл властей на поширювання цього видавництва і можна було його купити в книгарні у Львові, а п. Галушинський випишував його легально і явно за посередництвом пошти.

І врешті третій закид: конспірація з учнями. Обвинувачення спиралося на тому, що п. Галушинський був опікуном шкільного кооперативу і що в бібліотеці “Просвіти” мав нагляд над учнями, які з тієї бібліотеки користувались.

Одним словом ті виховні заходи, зокрема збирання грошей на літній табір і нагляд над учнями, які позичали книж-

ки з бібліотеки, ті виховні заходи, за які проф. Галущинський під час останньої шкільної інспекції отримав від візитатора п. Юсса окрему похвалу, кілька місяців пізніше стали причиною арешту під закидом зради держави і причиною поліційного слідства. Слідство було припинене, і п. Галущинський вийшов на волю.

Реасумуючи те, що я сказала, бажаю з цілим натиском ствердити, що аргументи щодо участі учнів і вчителів в саботажній акції не витримують критики і що вони провалилися у світлі судового слідства. А тому, що провалилася теорія про саботажистів, отже сьогодні прироблюють нову теорію, щоб якимось чином виправдати розпуск української школи, щоб надати вид розпорядженню шкільної влади, яка одним розчерком пера навіть без слідства знищила 3 квітучі шкільні заклади. Ту нову теорію перший раз подав референт п. Вуйтович в Освітній Комісії і повторив її сьогодні, але вже в змодифікованій формі. Ця нова теорія взята, неначе з казки про саботажистів, також з джерел слідчої установи. А у формі, в якій була подана в Освітній Комісії, вона звучала так, що тернопільська гімназія була зліквідована тому, що від 1925 р. на території тієї гімназії існував осередок У. В. О., який розвивав протидержавну діяльність, який вчинив ряд терористичних революційних актів, а представник Уряду в Освітній Комісії навіть рискнув твердження, що тернопільська гімназія підготовляла збройну боротьбу проти Польської Держави.

Для обґрунтування тих фантастичних тверджень п. референт прочитав нам в Освітній Комісії і сьогодні список прізвищ тернопільських учнів, які, нібито, в останніх роках притягалися до судової відповідальності за протиурядову діяльність.

Отже я ствердила в актах тернопільського суду (*Голос на лавах Б. Б.: Ви не ствердили, але перейначили*), що ані один учень тернопільської гімназії від 1919 р., евентуально від 1920 р., аж по сьогоднішній день не був покараний судом за будь-які терористичні акти взагалі, ані взагалі за жодну протидержавну акцію. Натомість правдою є, що в останніх роках у тернопільському суді розглядалася справа проти деяких учнів, але не йшлося про будь-який злочин у розумінні кримінального кодексу, тільки про приналежність до української пластової організації. Я мушу пояснити, що у попередніх роках, аж до 1928 р., існувала на те-

риторії тернопільської гімназії організація під назвою “Пласт”, і та організація розвивала свою діяльність за згодою шкільної львівської кураторії і під наглядом педагогічної ради. У 1928 р. львівська кураторія заборонила дальшу діяльність тієї організації, яку українська молодь любила, організації, яка мала дуже корисний вплив на ту молодь. Тоді батьки тернопільських учнів склали за посередництвом дирекції до кураторії заяву про поворотне відновлення організації. Дирекція і педагогічна рада висловили свою прихильну думку на тій заяві, що не було таємницею для учнів. Заяву відіслали до кураторії і там вона пролежала до часу закриття гімназії. Отже деяка кількість учнів, незважаючи на припинення діяльності пластової організації, бажала надалі продовжувати її. Молодь збиралася на майдані “Сокола”, і там одного разу їх арештувала поліція і зробила повідомлення про приналежність до тайного об’єднання. Під цим закидом учні станули перед судом. Більшість з-посеред них звільнено, а кількох засуджено на кілька або на кільканадцять днів арешту, причому умовного покарання. Їх покарано не за антидержавну діяльність, але за приналежність до організації, яка в розумінні австрійського кодексу була таємним об’єднанням, бо не подали заяви на її реєстрацію перед адміністративною владою. На судовому засіданні, як експерта, допитували офіцера, інструктора фізичної культури й військової підготовки, і він ствердив, що в діяльності української організації бойскаутів немає нічого злочинного.

Друга організація “Пласту” існувала в Гаях Великих, у селі під Тернополем, її вели не учні тернопільської гімназії, а місцева сільська молодь, але й до тієї організації належало кількох учнів тернопільської гімназії, які жили разом зі своїми батьками в Гаях Великих і доїжджали до тернопільської гімназії. Отже під час одних зборів пластунів у місцевій читальні “Просвіти” поліція спіймала кількох учнів. З цього зроблено проступок приналежності до тайного об’єднання, і тих учнів засуджено на кілька днів арешту. Не підлягає сумніву, що з точки зору шкільної дисципліни участь учнів у пластовій, забороненій дирекцією школи, організації, було тяжким порушенням, однак не можна тут говорити про злочин з позиції кримінального кодексу, про що говорить п. референт і п. Міністр. Ще раз стверджую, що до У. В. О. і до Організації Українських Націоналістів жоден

з учнів тернопільської гімназії не належав і що участі в тих організаціях жодному учневі не доказано.

На засіданні Освітньої Комісії п. Вуйтович оповідав про несамовиті історії, про які сьогодні згадав нам коротко, про приналежність молоді до різних бунтарських організацій, між іншими до грізної організації п. н. “Могікани”, яка підготовляла збройне повстання проти Польської Держави. Отже, Висока Палато, з тими “Могіканами” справа так виглядала. Ще коли на території тернопільської гімназії легально існував “Пласт”, учні поділилися на гуртки, на відділи, які мали різні назви. Один з тих відділів називався “Вітка племені могіканів”, що по-польськи означає “Odgałęzienie plemienia Mohikanów”. Протоколи зборів того відділу могіканів були знайдені кількома роками пізніше під час обшуку, і з цього поліція зробила повідомлення про приналежність до таємної революційної організації.

Приналежність до пластової організації — це одна група провин тернопільських учнів.

Друга категорія порушень проти шкільної дисципліни, це конфлікти, які поставали на тлі примусового притягування української молоді до публічних маніфестаційних святкувань з нагоди іменин Маршала Пілсудського й інших парадних спектаклів.

П. референт згадав тут про порушення, які вчинялися при нагоді притягування молоді до маніфестаційних святкувань у дні іменин Маршала Пілсудського у 1928 р. Я пригадую, що ця справа у зв'язку з розпуском вищих класів гімназії у Станіславові була у 1928 р. предметом дискусії в Сеймі, і що теперішній Міністр Освіти, як референт Освітньої Комісії, сказав, і така була думка всієї комісії, що треба вжити профілактичних заходів проти можливості повторення таких подій. Комісія заздалегідь не вирішувала щодо засобів, які слід вжити, однак вважала стосовним зверненням до Уряду з закликом проголосити розпорядження щодо цієї справи.

Про педагогічну вартість того роду розпоряджень шкільної влади в стосунку до української молоді не буду тут говорити, лише стверджую, що конфлікти, які постали у зв'язку з притягуванням молоді до польських свят на території тернопільської гімназії, були на території школи ліквідовані і не дали державним органам безпеки приводу до втручання.

Що торкається інших закидів, про які говорив п. Вуйтович, то поліційні рапорти, на яких правдоподібно спи-

рає свої інформації, не відповідають правді, а в кожному разі цих справ немає в актах тернопільського суду. Ніхто з учнів тернопільської гімназії не був засуджений за розповсюдження “Сурми”, ані антидержавних летючок. Все, що про це говорив п.посол Вуйтович, розходиться з правдою.

Витвором фантазії є також твердження, що учень Джус кинув бомбу на майдан, на якому відбувався мітинг проти промови Тревірануса. В тернопільському суді не говорилося про будь-яку бомбу, не було її, отже проти Джуса, котрий, коли б інформація п. посла Вуйтовича була правдивою, станув би перед судом, обвинувачений у злочині на основі австрійського закону про динаміт. Так само висмокотаним з пальця є твердження, що учень Духницький, чи будь-який інший учень тернопільської гімназії збирав гроші на фонд політичних в'язнів-членів У. В. О., бо такої справи також не було в тернопільському суді. Кількох учнів арештовано за те, що вони носили обіди з кухні Комітету допомоги політичним в'язням, одначе всіх їх звільнили й вони надалі ходили до гімназії. Натомість, що торкається розповсюдження “Метеора”, то це була невинна учнівська літографічна газетка, яка виходила, якщо не помиляюся, у Дрогобичі ще в 1925 р., один примірник тієї газетки був знайдений кілька років пізніше під час обшуку в Тернополі, одначе не є правдою, що немов би учня Мицка судили за розповсюдження “Метеора”.

Якщо йдеться про поширення фотографії сл. п. Бессарабової, летючок У. В. О. і “Сурми”, то окружний суд в Тернополі припинив слідство у цій справі проти учнів, тому що відповідне повідомлення поліції показалося безпідставним.

Не було також у Тернополі ніякої крадіжки патронів, яку, нібито, мав вчинити учень Петрушевський. Хоч поліційне повідомлення говорило про патрони, то під час судового розгляду показалося, що пропали не патрони, а старий електричний мотор у кінотеатрі “Марс” у Тернополі, а учня Петрушевського звільнено від вини й покарання. Повідомлення поліції було безпідставне.

Вчитель закону Божого в українській гімназії о. Конрад ніколи не мав ніякого кримінально-судового слідства, ані теж карно-адміністративного, не мав також ніякого дисциплінарного слідства з боку шкільної влади. Почали проти нього вступне дисциплінарне слідство, але шкільна влада не знайшла матеріалу до нього. Панахиди за душі померлих

є, мабуть, добрим правом католицьких священників і ніхто не міг заборонити о. Конрадові відправляти панахиду за сл. п. Бессарабову. Зазначаю, що це не була шкільна відправа, шкільна молодь у ній не брала участі. Щодо участі української молоді в моліннях на цвинтарі в день поминання померлих на могилі українських січових стрільців, то, мабуть, не можна цього вважати якимось злом, бо ж молодь вшановувала пам'ять національних героїв.

П. посол Вуйтович в Освітній Комісії подав нам мнимий факт зневаги п. посла Барана українською молоддю, ніби за те, що п. посол Баран у журналі "Подільський голос" нібито засудив антидержавні вихватки молоді. Стверджую, що такий факт ніколи не мав місця. П. посол Вуйтович покликався на мнимий факт побиття посла Барана, як на доказ, що молодь української гімназії в Тернополі тероризувала старших спокійних, лояльних громадян. Це не помішало послові Вуйтовичеві тридцять хвилин пізніше на тому самому засіданні Освітньої Комісії висказати твердження, що навпаки, старші громадяни тероризують і бунтують молодь, зокрема, що це роблять члени Українського Клубу. П. посол Вуйтович твердив, що від часу, коли до Сейму увійшли українські послы і почали проголошувати в Сеймі протидержавні промови, від того часу нелегальна акція серед учнів тернопільської гімназії посилилась.

П. представник Уряду ствердив в Освітній Комісії, що в останніх роках шкільна влада весь час починала дисциплінарні слідства, що візитатор просто не виїжджав з гімназії. Це все неправда. Протягом останніх трьох років візитатор Юсс був два рази в гімназії, інспектував уроки, ніякого слідства не вів. Перед ліквідацією закладу приїхав візитатор Пайонк, однак він нікого з членів учительського колективу не допитував і не починав слідства.

Так виглядає нова теорія про існування осередка У. В. О. на території тернопільської гімназії, котра мала виправдати ліквідацію тієї гімназії. Фактичне спростування тверджень п. референта мабуть найкраще доказують, що ця теорія, як і минулорічна теорія про саботажистів, не витримує критики. Минулорічна теорія мала ще деяку логіку, деяку міру правдоподібності, але яка може бути логіка між такими фактами, що інспектування закладу у 1929/1930 навчальному році дає задовільні результати, що ніхто з учительського колективу немає дисциплінарного слідства, що керів-

ництво гімназії теж його не мало, що 1 вересня 1930 р. почалось у закладі нормальне навчання, а тим, що трьома тижнями пізніше закривається заклад ніби за правопорушення, котрі відбувалися від 1925 року? Ця теорія надто вимушена, щоб будь-хто міг в неї повірити. Коли б інформації слідчого управління, на які сперся п.референт, були правдиві, то чи тернопільська гімназія не була б уже давно зліквідована, коли всевладним паном у Львівській кураторії був п. Прушинський?

Головни причина розпуску тернопільської гімназії зовсім інша. Вже у грудні минулого року під час сеймових дебатів над бюджетом ми ствердили, що розпорядження шкільної влади не проводилося у педагогічній площині, а в політичній. Оцінюючи ці розпорядження сьогодні, з перспективи року, стверджуємо це ще раз з усією рішучістю. Ліквідація українських гімназій була одним з заходів Уряду з реалізації його концепції "паціфікації", себто тероризування українського суспільства. Ми знаємо, що так звана паціфікаційна акція складалася не тільки з карних експедицій, проводжуваних відділами війська і поліції, не тільки з фізичного і морального знуцання над людьми, але й що у її склад входило також планове нищення майна українських громадян і українських об'єднань, масовий розпуск культурних і господарських інституцій, і врешті розпуск українських шкіл.

П. Міністр Жонголович виразно сказав українській делегації з Рогатина й Дрогобича, котра минулої зими була в нього з інтервенцією у справі розпущених гімназій, що "українські гімназії закрили в результаті лінії, прийнятої повною Радою Міністрів і що тільки повна Рада Міністрів може змінити цю лінію". П. Міністр запевнив делегацію, що Міністр Освіти сам нічого не може вчинити, що хоч би й був переконаний щодо кривди, заподіяної українському суспільству, то не може нічого зробити, бо не він вирішував про ліквідацію українських закладів і не від нього залежить зміна того рішення.

Ви, Панове, говорите, що розпуск тернопільської гімназії був виправданий виховними міркуваннями, що атмосфера у тому закладі була отруйна, що там панував настрої шовінізму і ненависті до Польщі. Хто ж Вам повірить, що на території всього Тернопільського воєводства немає правильних умов для існування хоч би однієї державної української школи середнього рівня? Я пригадаю, що тернопільська гім-

назія була єдиною середньою школою з українською мовою навчання на території всього Тернопільського воєводства, яке нараховує 900.000 українського населення, і що від часу розпуску того закладу немає там ані однієї середньої державної школи для української молоді, тоді коли польське населення, котре становить меншість на нашій території, має аж 17 таких середніх державних шкіл, а саме 12 державних польських гімназій, 4 державні польські вчительські семінарії і 1 державну промислову школу.

Ви нарікаєте, Панове, що виховний напрям не був відповідний, що в тернопільській гімназії поширювались поважні порушення шкільної дисципліни. Тоді чому протягом кількадесяти років свого попереднього існування цей заклад виконував своє завдання, чому виховував цілі загони світлих українських громадян, чого з цього закладу вийшов ряд правих людей, світлих, а не якихось бандитів, саботажистів і пропащих людей? Якщо для шкільної політики авторитетною є думка поліції і слідчого управління, то Уряд на такій основі може закрити всі українські гімназії. П. Роговський, колишній начальник відділу безпеки у Львівському воєводстві, сказав делегатам правління Українського Педагогічного Товариства, що "всі українські школи, це інкубатори бандитизму і саботажистів". А п. Дзядош, тодішній начальник відділу безпеки тернопільського воєводства, ще у 1928 р. заявив, якщо не помиляюсь, що "наведе порядок в тернопільській гімназії". (*Голос на лавах Б. Б.: Браво Дзядош!*) Чи не прийшло Вам, Панове, на думку, що коли поширюються шкільні правопорушення, якщо ті правопорушення знаходять свій епілог у суді, то не молодь у цьому винна, не вона несе відповідальність, цю відповідальність несе виховна система, яка відбирає українській молоді всілякі легальні форми учнівських організацій, як учнівське самоуправління, як гуртки самоосвіти, пластова організація, і що власне ця система заганяє ту молодь у нелегальні форми, які вислизають з-під контролю виховників. (*Оплески на українських лавах*). Вина, отже, на боці шкільної системи, яка втискує у мозки і серця молоді чужий їй зміст, яка топче її національні почуття, примушує її до святкування польських національних свят, а забороняє шанувати те, що для неї велике й святе.

Якщо правда, що в українських школах панує атмосфера гіркості й розпачу, то цей доказ, що пануюча в них виховна

система щораз більше, як ошийник, затискується на шії української молоді, і що молодь у тій атмосфері вже не може довше віддихати. (*Оплески на лавах меншостей*). І не тільки сама шкільна система є винуватицею цього стану, винна в цьому вся політична система, бо ж молоді не можна ізолювати від життя. Вона живе життям своїх батьків, цілого свого суспільства, живе його болем, терпінням, приниженням. Українська молодь, як і всяка молодь, відчуває те поневіряння болючіше, ніж старше покоління, і тому реагує на кривду й образи, цього вимагає психологія і, просто, фізіологія молодечих років. П. Вуйтович пригадав, що у 1928 р. з цієї високої трибуни я порівнювала положення української молоді з мартирологією польської молоді під прусською і російською окупацією. Я й сьогодні повторюю: такою була Ваша молодь, одначе ті пориви, які Ви цінували в своїй молоді, Ви їх засуджуєте в українській молоді.

Ліквідація тернопільської гімназії, це одна з ланок минулорічної пацифікаційної акції. Втримування в силі минулорічного розпорядження, це доказ, що концепція пацифікації українського суспільства й надалі становить лінію діяльності Уряду в його українській політиці. Не до мене належить вирішування, чи цього роду політика в інтересі Польської Держави, я лише хочу ствердити, що коли метою цієї політики є застрашування українського суспільства, зламання його витривалості шляхом покарання дітей, вимушення так званої зміни настроїв у батьків, то можу Вас запевнити, що цієї мети Ви ніколи не досягнете. (*Оплески на українських лавах*). Наслідки такої політики будуть прямо протилежні від тих, які Ви намагались досягнути.

А може Ви, Панове, шляхом позбавлення українського суспільства допливу інтелігенції бажаєте повести українські маси на своєму поводі так, як би це Вам було до вподоби і до вигоди? Я запевняю Вас, що це Вам не вдасться. Український народ, навіть позбавлений своєї інтелігенції, не перестане бути народом, котрий іде до визначеної мети. Українське суспільство ніколи не відмовиться від свого елементарного права, яким для кожного суспільства є виховання молодого покоління в рідній мові, під власним керівництвом, за власними потребами й ідеалами. Виховання української молоді мусить бути в наших руках, цього домагається не тільки одне з основних, принципальних прав кожної людської збірності, але й також суспільний лад і

порядок на цій землі, на якій від споконвіку як більшість живемо. (*Переривають*).

Покликуючись на ці принципи, звертаюся до Високої Палати від імені меншості Комісії схвалити таку пропозицію: “Закликаємо Уряд негайно відновити працю державної чоловічої гімназії з українською мовою навчання у Тернополі і вможливити всім колишнім учням того закладу, проти яких не провадиться судове слідство, продовжувати там навчання без втрати навчального року, і до віддачі у розпорядження тієї гімназії будинку, в якому вона містилася аж до часу її розпуску”.

Що торкається гімназій у Дрогобичі й Рогатині, то референт, п. Вуйтович, пропонує від імені більшості Освітньої Комісії відкинути пропозиції Українського Клубу, як неактуальні й безпредметні. Неактуальними й безпредметними ті пропозиції мали статись нібито тому, що українські приватні в Дрогобичі й Рогатині під сучасну пору знову функціонують. Отже я вимушена ствердити, що приведення в дію українських приватних гімназій в Дрогобичі й Рогатині на початку цього навчального року не є рівнозначне зі скасуванням минулорічних розпоряджень п. Міністра Віровизнань і Народної Освіти, чого домагаються пропозиції Українського Клубу. Розпущених гімназій не привернули до діяльності, натомість були відкриті нові гімназії, на основі нових дозволів, які видала Шкільна Кураторія Львівської Шкільної Округи. В результаті цього оба заклади, які новостворені, не мають прав державних шкіл і такі права можуть здобути в найкращому разі допіру після року. Львівська кураторія не погодилася також на те, щоб дозвіл видати місцевим гурткам “Рідної Школи”, не затверджено також на посаду директора дотеперішнього директора гімназії в Дрогобичі, п. Кузьмовича, досвідченого педагога, проти котрого шкільна влада не вміє сформулювати ніякого закиду. Гімназія в Рогатині не отримала дозволу відкрити VIII клас.

З цих кількох, наведених тут фактів, Ви, Панове, побачите, що пропозиції Українського Клубу не перестали бути актуальними, як це твердять п. референт і п. Міністр.

Крім цього існує інша, може й важливіша причина, котра змушує Український Клуб підтримувати попередні пропозиції. Оце становище урядової більшості Комісії, яка відкидає українські пропозиції, не дає моральної сатисфакції українському суспільству за вчинену рік тому кривду —

необґрунтовану, безпідставну ліквідацію двох зразкових шкільних закладів. Відкинення української пропозиції означає апробату, санкціонування минулорічних розпоряджень п. Міністра Віровизнань і Народної Освіти, які були несправедливими, видані за сугестією бульварної преси і поліційних повідомлень під час пацифікаційної гарячки.

Пригадую, що обидві гімназії були гордістю українського суспільства. В них були кваліфіковані вчительські колективи, власні будинки, які відповідали вимогам сучасної педагогіки, а збудовані енергією і жертвенністю українського суспільства, могли вони так з виховної точки зору, як і рівнем навчання показати добрі результати, що й стверджували всі інспекції. Заклади мали права державних шкіл. Остання інспекція закладів відбулась весною 1930 року, і її результати, як і попередніх інспекцій, шкільна влада оцінила позитивно. Останній раз права державних шкіл дрогобицькій гімназії були надані, себто відновлені, у червні 1930 р., а восени того ж року заклади були зліквідовані з покликанням на австрійський закон з 1850 р., а саме з обвинуваченням, що "заклад набрав шкідливого під моральним і політичним оглядом характеру". Закриття сталося на основі так званих конфіденціальних інформацій поліції. Шкільна влада ніякого слідства не проводила, не почали дисциплінарного слідства ні проти директора, ні проти вчителів чи учнів, ніяких конкретних причин розпуску гімназії не подали, хоч би у формі інформації ні власникові гімназії, ані вчительському колективі, ані батькам молоді.

В Освітній Комісії ані п. референт, ані п. представник Уряду не вміли подати жодних конкретних причин, які обґрунтували б ліквідацію закладу, не зуміли подати ані одного прикладу доказання вини судом або шкільною владою, чи то будь-кому з вчительського колективу, чи кому-небудь з учнів закладу.

Минулого року п. Міністр говорив у своєму інтерв'ю про саботажистів, цього року говориться вже тільки про невідповідний напрям виховання. А п. референт, щоб надати хоч би який вигляд логіки розпорядженням шкільної влади, в Освітній Комісії говорив про те, що шкільна влада керується батьківською добротою і ласкою в стосунку до української молоді і тому дозволила відкрити школи.

Меншість Освітньої Комісії придержується точки зору, що українській молоді й цілому українському суспільству на-

лежить ся сатисфакція за заподіяну кривду, сатисфакція у формі виразного, недвозначного засуду минулорічних розпоряджень Міністра, які були частиною пацифікаційної акції.

Хто голосує за пропозицією більшості Комісії, той ще раз апробує пацифікаційну акцію.

Звертаюся схвалити таку пропозицію: Закликається Уряд негайно скасувати розпорядження п. Міністра Віровизнань і Народної Освіти з дня 24 вересня 1930 року №11/21668/30, силою якого була закрита гімназія Українського Педагогічного Товариства “Рідна Школа” в Рогатині, і також схвалення аналогічної пропозиції щодо гімназії у Дрогобичі. (*Оплески на українських лавах*).

Sprawozdanie stenograficzne z 41 posiedzenia Sejmu RP, 18. XII. 1931, łam 42-53. Переклад з польської.

№ 10

1932 р., лютого 17. Варшава. — Промова М. Рудницької на засіданні освітньої комісії Сейму в обговоренні законопроекту про приватне шкільництво, опублікована в газеті “Діло” п. н. “Шкільні законопроекти на варстаті”

Від Українського Клубу виголосила промову *посолка Мілена Рудницька*. Зміст цієї промови такий: На самому вступі промовниця застереглася, що предложений законопроект про приватне шкільництво вона розгляне лише під кутом інтересів українського громадянства. Ствердила, що з цієї точки погляду, себто зі становища потреб українського населення, зі становища розвитку української освіти і культури, проєкт є крайно шкідливий. Тому Український Клуб мусить рішучо його поборювати. Опісля посолка Рудницька з’ясувала, яку величезну ролю грає приватне шкільництво в житті громадянства, що відірване від свого національного пня, живе, як т. зв. національна меншина у межах чужої держави. Ще більше є значіння приватного шкільництва для нації, яка покищо не здійснила ще своїх державницьких змагань, дарма, що вона живе в компактній масі на своїй національній території, та має свідомість своєї окремішности і свій власний національно-державний ідеал. Для такої нації приватна школа — це одинока школа, яка виховує молоде покоління в національному дусі. Опісля по-

солка Рудницька представила, яку величезну роль грає українське приватне шкільництво вже тепер, та які величезні завдання стануть перед ним з хвилиною, коли увійде в життя новий законопроект про перестрій шкільництва, що на території цілої польської держави вводить строгу уніфікацію, побіч мовної, програмової і організаційної також ідеологічну (т. зв. державне виховання).

З черги промовниці перейшла до обговорення гарантій, які українському населенню дає трактат про охорону національних меншин (§ 8), та сперті на ньому постанови конституції (§§ 109 і 110). Законопроект про приватне шкільництво нехтує вповні ці постанови, а треба тямити, що ці міжнародні гарантії є мінімальним забезпеченням прав українського населення, бо ж вони були призначені первісно для малих національних дробів, або для розпорошених меншин, а не для великого відлomu новітньої нації. Тоді, коли писали версайський договір, нікому про те не снилося, і ніхто з поляків ще про це не мріяв, що в границях польської держави найдеться 7 мільонів українців. Хіба ж можна рівняти польську меншину в Пруссії, у Литві, або Лотві з українським народом у Польщі? Як щодо їх чисельности, так і щодо питомої ваги української справи?

Законопроект про приватне шкільництво вводить поліцейну систему в життя і під тим оглядом він не має прецеденсу в законах про приватне шкільництво ніякої культурної держави. Зокрема §§ 2 і 6, які передбачують свідоцтво політичної “благонадежности” для основника школи і членів учительського збору, піддають українське приватне шкільництво під владу поліцейних чинників. Шефом українських вчителів буде не міністр освіти, а начальник відділу безпеки. Ще більш небезпечна є постанова § 4 д, вона заслуговує на строгий осуд також з педагогічного становища. В практиці вона буде зводитися до того, що від педагогів будуть вимагати шпіонування молоді та денунціювання її перед владою.

Опісля бесідниці полемізувала з бебецьким поняттям “льояльности”, якого інтерпретація є дуже довільна. Чули ми вже не лише різні дефініції льояльности, але навіть різні роди і ступіні льояльности, як льояльність “пасивна” і “активна” і т. ін. Навіть оборона прав, які нам прислужують на основі польських законів, це в очах деяких чинників нельояльність. Бесідниці подала велику низку примірів ін-

терпретацій слова “льояльність” у приміненні до українсько-го вчительства, та всякі переслідування учительства приватних українських шкіл (відмова права навчання і т. ін.).

Предложений законопроект це фактично легалізація цього стану, який в українському приватному шкільництві панує вже від кількох років. Можна б стати на становищі, що для нас цей законопроект навіть вигідний, бо тепер цілий світ довідається, в яких умовах живемо в Польщі. Досі, коли ми перед світом подавали факти, то п. Залеський цитував постанови ліберальної конституції. Тепер теорія буде згідна з практикою.

Одначе це є легалізація безправства, досі ми мали надію, що це безправство скінчиться разом із системою. Тепер предложений законопроект має це безправство петрифікувати.

Навіть у державі національно однородній такий законопроект був би абсурдом. У державі, в якій живе майже 40 прц. непольського населення, цей законопроект є перекресленням елементарних прав нації.

При кінці посолка Рудницька заявила, що представники Українського Клубу не будуть зголошувати поправок до цього законопроекту, по-перше тому, що цей законопроект є такий злий, що його годі поправити, а по-друге тому, що досвід при ухвалюванні законопроекту про перестрій шкільництва научив нас, що навіть наші найбільше річеві і компромісові поправки були відкинені демонстративно урядовою більшістю освітньої комісії.

З посолкою Рудницькою полемізував віцеміністр Перацький, який заявив, що шкільна влада має право вимагати від українського учительства і учнів найдальше йдучої льояльності, тобто льояльності “активної”.

Оубл.: Діло. — 1932. — 21 лютого. — Ч. 38. — С. 3.

№ 11

1932 р., лютого 26. Варшава. — Виступ М. Рудницької в справі законопроекту про устрій шкільництва, обговорення питання принципів навчання українських учнів у початкових, семилітніх, середніх і професійних школах та інші питання. Зі стенограми 61-го засідання Сейму.

Високий Сейме! Ще 6 тижнів не минуло від часу, коли п. Міністр Внутрішніх Справ у своєму експозе в Бюджет-

ній Комісії запевнив і нас, і світ про “зичливість” уряду щодо українського суспільства, зокрема щодо наших “культурних аспірацій”, а вже на українське населення впав новий доказ тієї “зичливості”, того “цілковитого зрозуміння” наших прагнень і потреб. Після нового колонізаційного закону, котрий, правдоподібно, мав бути доказом особливої “опіки” уряду над економічним розвитком українського населення, сьогодні приходить черга на таку безмежно важливу ділянку, як шкільництво. І ось на цю ділянку, найціннішу для кожного культурного суспільства, — у справі виховання молодого покоління — падає на нас сьогодні знову удар у формі представлених проєктів шкільних законів: закону про устрій шкільництва та закону про приватне шкільництво.

Моїм завданням буде показати у загальних рисах ставлення Українського Клубу до законопроєкту про устрій шкільництва, котрий є предметом нарад Високого Сейму. І зразу ж на вступі я хочу зазначити, що, оцінюючи цей запропонований закон з погляду потреб та інтересів українського суспільства, з погляду розвитку української культури й освіти, ми вимушені поставитись до нього рішуче негативно. (*Голос: Як звичайно*). Ми змушені протиставитись загальній суті закону, якою є цілковита уніфікація устрою шкільництва на території всієї Речі Посполитої, проведена з повним ігноруванням факту, що в межах Польської держави існують величезні українські етнографічні обшири і що така організаційна, програмна й ідейна уніфікація шкільництва, така його безприкладна централізація є цілковитим перекресленням права українського народу плекати свої національні особливості, бо вона намагається накинути українському суспільству чужу культуру. Ми вимушені протиставитись головному ідейному принципіві закону, а саме доктрині про державне виховання. Стосовно українського суспільства ця доктрина, поєднана зі ставленням інтересів держави понад усе і повною елімінацією громадського чинника нічого іншого не означає, як відібрання від нас будь-якого впливу на виховання нових поколінь і втиснення української молоді в рамки чужої виховної системи з метою винищити у душах тієї молоді національні ідеали.

Протиставляємось також цілому рядові рішень, які стосуються перебудови шкільництва, тому що вони загрожують зменшенням нашого національного впливу на шкіль-

ництво, або ставлять перед нашою молоддю непоборні перешкоди на шляху до здобуття освіти.

Постараюся обґрунтувати слушність нашого становища і на-самперед обговорю окремі питання, пов'язані з проектованою перебудовою школи, а потім дозволю собі вернутись до головних ідей цього закону. Причому, не бажаючи повторювати аргументів і закидів, які вже падали сьогодні в дискусії, ще раз зазначую, що з багатого комплексу педагогічних, громадських і політичних проблем, пов'язаних зі справою реформи устрою шкільництва, зверну лише увагу на ті, які торкаються безпосередньо українського населення, котре живе в межах Польської Держави, затримуючись тільки на тих рішеннях закону, які для нас більш загрозливі, більш небезпечні.

(Головування обіймає Віце-маршалок Полякевич).

Почну від початкової школи. Отже, в ділянці початкового шкільництва ми, власне, вже не маємо нічого, що можна втратити. Як відомо, пануючим типом початкової школи на українських землях є школа на найнижчому організаційному рівні, одно- і двокласна школа. Тепер ця школа має називатися школою першого організаційного рівня. В дійсності вона залишиться тим, чим вона була до-тепер: початковою народною школою, в якій навчання відбуватиметься за найгірших умов, себто за рівночасного навчання кількох класів, школою, яка не заспокоює потягу до освіти в найширших верствах українського народу. Натуральним наслідком такої школи, в якій, понад усе погане, навчання відбувається в чужій мові, евентуально у двох мовах, є жахливе явище вторинної неписьменності. Три організаційні рівні початкового шкільництва не поправлять у нічому сьогоднішнього стану справ. Закон нам нічого не говорить про те, на які основи має спиратися ця організація з трьома рівнями. Також складення плану мережі шкіл і спосіб його реалізації закон залишає необмеженому рішення Міністра Віровизнань і Народної Освіти. Ці рішення наповнюють нас тяжкою турботою не лише щодо можливості постановня в українському селі школи вище зорганізованої, але передусім щодо реалізації загальності шкільництва. Сотні тисяч українських дітей сьогодні поза школою, вони взагалі не знайдуть місця в жодній, навіть в однокласній школі. Новий устрій шкільництва здається ще погіршує цей стан справ, ще більше кривдить незаможну молодь, передусім сільську, у порівнянні з сучасним станом.

Також принцип 7-літнього навчання, у проведеному проєкті порушується стаття 6, пункт 2 і стаття 10, пункт 2 закону, котрі говорять про можливість скорочувати шкільний обов'язок, а також стаття 7, пункт 2 і 3, які передбачають можливість відстрочувати шкільний обов'язок, становлять небезпеку скорочення навчання для українських дітей. Ми дуже побоюємося, і це побоювання обґрунтоване досить переконливо цілою шкільною політикою Уряду у відношенні до українського населення, що скасування 7 року навчання, передусім, торкатиметься так званих східних кресів і південно-східних, що власне наші землі будуть територією, про яку згадує закон, що на них "комунікаційні труднощі" чи інші "організаційні умови початкового шкільництва" ніби не дозволять на навчання протягом 7 років. Реасумуючи це, що я сказала про перебудову початкової школи, мушу ствердити, що проведений закон ставить собі метою скривдити сільську молодь і надалі втримати українське село в неуптві.

Якщо йдеться про реформу середнього шкільництва, зокрема середнього загальноосвітнього шкільництва, то ми рішуче проти ліквідації двох перших класів гімназії і проти розбиття середньої школи на 4-класну гімназію і 2-класний ліцей. Ми проти того, по-перше, тому, що цього роду перебудова середньої загальноосвітньої школи загрожує нашому скромному станові володіння. Вона для нас означає втрату двох гімназійних класів, а як рекомпенсату ми не одержуємо нічого. 8-класні державні українські гімназії, котрих ми ледь 5 зберегли з австрійського періоду, будуть переіменовані у 6-річні, а може тільки у 4-річні. Другий щабель середньої школи, так званий ліцей, не буде консеквентним продовженням першого щабля, отже ліцеїв буде менше, ніж гімназій, вони, ймовірно, будуть організовані лише у більших містах — один ліцей для кількох гімназій. Про це зовсім відкрито говорить обґрунтування закону, що на кілька гімназій буде потрібний тільки один ліцей. Таким чином, українські середні школи стоять перед безпосередньою ліквідацією, а в заміну за два перші класи і евентуально два найвищі — українське суспільство не одержить нічого.

Це саме торкається закладів навчання вчителів початкових шкіл. І тут втрачаємо наш невеличкий стан володіння. Проєкт закону вводить на місце дотеперішньої 5-річної вчительської семінарії, 3-річний педагогічний ліцей і

2-річне “педагогіум”. В українського суспільства лише дві державні семінарії, одна у Львові, друга в Перемишлі, обі жіночі. Щоправда оба ці заклади кілька років тому були *juro caduco** перемінені з українських в украквістичні, одначе в обох тих школах навчається виключно українська молодь і це єдині дві середні школи для дівчат української національності. У найближчому році на основі закону мають бути скасовані два перші курси, як про це говорить стаття 53, пункт 3. Логічною консеквенцією будови закладів навчання вчителів на гімназійній і ліцейській основах, повинно бути створювання — рівночасно з ліквідацією перших курсів дотеперішніх українських вчительських семінарій — державних жіночих гімназій. Одначе закон про це нічого не говорить і таким чином жіноча українська молодь буде позбавлена навіть тих двох середніх закладів, які мала дотепер.

Рівночасно зі скасуванням двох найнижчих гімназійних класів, і з переміною 5-річних вчительських семінарій на 3-річні, евентуально 2-річні, ряд вчителів-українців, котрі вчаться в українських середніх закладах, стане під загрозою редуції. Ми не тішимось надією, що Міністерство Віровизнань і Народної Освіти буде клопотатися про їх забезпечення.

Втрата дотеперішнього стану національного володіння, це одна, хоч може й не найважливіша причина, яка змушує нас до поборювання предложеного проєкту, як шкідливого для українського населення. В ньому прихована ще більш загрозлива небезпека.

Я маю на думці поєднання початкової школи з середньою. Отже, спосіб поєднання початкової школи з гімназією, нормований законом, такого роду, що під облудним гаслом монолітності шкільництва і демократизації школи ставиться сільській молоді просто непереборні бар'єри на шляху дістатись до гімназії. Шкільний закон створює перешкоди на шляху доповнення інтелігенції сільським елементом, що для нас становить загрозу втрати взагалі допливу інтелігенції. Для нас, українського народу, внаслідок нашої своерідної суспільної структури, це справа величезного значення.

Ми є селянський народ, коло 90% нашого населення, це селяни. У минулих століттях, коли вищі верстви відпали від народу, полонізувались або московщились і пішли на службу чужих інтересів, збагатили своєю працею чужі культури, тоді

* Те, що підлягає праву (лат.).

тільки саме українське селянство залишилося вірним мові й традиціям своїх пращурів. З українського селянства вийшли перші піонери національного відродження, ще й сьогодні наша інтелігенція, це переважно інтелігенція першого, другого покоління. В українському селянстві вся наша надія кращого майбутнього. Наш рух за рівноправність, наші державотворчі прямування, котрі базувалися на селянстві, відіграли набагато більшу роль, ніж в інших країнах. І власне цьому українському селу шкільний закон ставить нечувані перешкоди на шляху досягнення вищого рівня освіти.

На те, щоб дістатися до гімназії, за проектом закону, потрібне буде закінчення початкової школи другого рівня, отже шести класів. А державної 6-класної української школи взагалі немає ні однієї, лише три 7-класні — у Львові, Перемишлі й Коломиї. Наше село, майже без винятку, як я вже про це сказала, має лише одно, — або двокласні школи. Щоб з них дістатися до гімназії, сільська молодь мусіла б скінчити в містечку дволітній другий рівень початкової школи, однак там вона не знайде місця, тому що 5 і 6 класи вищеорганізованої початкової школи заповнюють учні тієї школи, які в ній кінчали 5 клас. Для нас справа відношення початкової школи до гімназії ніколи не мала суспільного, класового характеру, тому що українські гімназії ніколи не були в нас становими школами, які існують лише для упривілейованих верств. Навпаки, наші гімназії мали якнайбільш демократичний характер, це були справді селянські гімназії. Власне тому ми можемо дивитися на справу стосунку початкової школи середньої без класових упереджень, можемо дивитися точно, по-діловому, і власне тому з ділової точки зору мусимо протиставитись, і то рішуче протиставитись пропонованому проекту закону.

Ще важче буде дістатися сільській молоді до закладів, в яких навчають вчителів, себто до педагогічних ліцеїв і “педагогіїв”. Які будуть наслідки цього? Тоді, коли природними вихователями українських сіл повинні бути вчителі-українці, які походять з сільських сфер, то їхнє місце займе національно чужий вчитель, чужий так з огляду на національність, як і з точки зору громадського середовища. Таким чином, роблячи неможливим доступ української молоді до гімназій, шкільний закон реалізує заяву п.Міністра Внутрішніх Справ, котрий у своїй горезвісній декларації з

16 січня проголосив боротьбу з мнимою надпродукцією української інтелігенції, як з “небажаним” явищем. (*Голос на лавах Б. Б.: Будьте, Пані, поміркованою у висловах*). Безсумнівно, українська інтелігенція, це немиле й небажане явище для Уряду й його в стосунку до нас наміру. Одначе я хочу спростувати твердження п. Міністра Внутрішніх Справ щодо надпродукції української інтелігенції. (*Переривання*). Я хочу ствердити, що в нашому суспільстві немає надміру інтелігенції, навпаки, як і в кожному молодому народі, що відроджується, в нас нехватає інтелігенції. (*Голос на лавах Б. Б.: Ця інтелігенція, що є, це зовсім не інтелігенція, а Ви цього прикладом. П. Клецинський: Що вона робила в Женеві? Вона взагалі тут не повинна промовляти. П. Загайкевич: Ось джентельменськість у відношенні до жінки. П. Клецинський: Для того, хто зводить наклепи, немає джентельменства. Ви її навмисне висуваєте, бо вона жінка*).

Коли б на українських землях, які входять до складу Польської Держави, мав би реалізуватись постулат кожної збірності людей, за яким вчитель, суддя і службовець повинні бути членами тієї самої нації, що й суспільство, серед якого праце, себто кого він навчає, судить, ким править тоді показалося б скільки тисяч інтелігенції нам не хватає. Дозволю собі навести дані на доказ, як мало нашої молоді в середніх загальноосвітніх і вищих школах. У навчальному році 1928/29 на загальне число 43.249 студентів вищих шкіл було 1.977 греко-католиків і 784 православних. Якщо візьмемо до уваги, що серед православних є білоруси й росіяни, то кількість українців, які навчаються у польських університетах, можна визначити на 2.500 осіб. У середніх школах на загальне число 229.194 молоді було лише 8.615 греко-католиків і 5.764 православних. Це жахливі числа. За ними кількість української молоді, яка навчається у вищих і середніх школах, становить заледве 5% всієї молоді, яка вчиться в тих школах у Польщі, тоді коли українське населення становить 20% всього населення. Цей стан, на жаль, погіршується з року на рік і стане набагато гіршим, коли увійде в дію цей нещасний закон.

І це все, як бачимо, робиться під гаслом здійснення монолітної школи. Мені, мабуть, не треба нікого запевнювати, що українське суспільство, наскрізь демократичне суспільство, є прихильником ідеї монолітності шкільництва у

її властивому значенні. Ми беззастережні прихильники принципу “відкритої дороги до здібних”. Одначе це, що з цим принципом зробив проект про устрій шкільництва, мусимо назвати замилюванням очей, блефом, облудою. (*Переривають*). Як основний фундамент цілої будівлі шкільництва, як основний щабель “шкільної драбини”, котрий робить можливим перехід до шкіл інших типів, проект бере початкову школу другого рівня, котра є школою лише для міста, а не для села, котра для величезної кількості дітей взагалі недоступна. І на цій неіснуючій шестикласній школі проект закону буде весь будинок шкільництва. Середню школу опирає не на дійсному стані й фактичному рівні початкових шкіл, але на чомусь, що є замком на льоду, що є фікцією, що у найкращому випадку є передбаченням дуже далекого budouчого. Керуючись цими причинами, в теперішніх умовах ліквідація двох нижчих гімназійних класів становить заперечення принципу демократизації шкільництва, а не реалізацію цього принципу.

Переходжу до справи професійного шкільництва. На жаль, ми не можемо радуватись розбудовою професійного шкільництва, передбаченою законом, просто тому, що ми не маємо ні однієї української професійної школи. Ми знаємо, що й у майбутньому таких шкіл ми не одержимо, принаймні так довго, як довго діятиме закон з 31 липня 1924 р., 8 стаття котрого перекреслює наші надії щодо поставання державних професійних шкіл, навіть двомовних, не згадуючи вже українських. Натомість у польських професійних школах немає місця для нашої молоді, так як його не було досі.

Також рішення, які торкаються вищого шкільництва, на жаль, мають для нас лише теоретичне значення. Досі не маємо українського університету і то незважаючи на постановлення 24 статті закону з 26 вересня 1922 р. про воєводське самоуправління, постановлення, які до певної міри мають характер міжнародних зов'язань, тому що на основі схвалення цього закону Рада Амбасадорів визнала суверенність Польщі над Східною Галичиною.

Якщо говоримо про український університет, я б хотіла запитати п. Міністра — немає п. Міністра, отже п. Віце-міністра Освіти, — чи знає він, що у відповіді Уряду до Ліги Націй на українські петиції у справі так званої паціфікації, варшавський Науковий Інститут був показаний, як зачаток українського університету? Мені цікаво було б

знати, чи п. Міністр схиляється до цього погляду щодо завдань і характеру варшавського інституту, котрий, як відомо, немає ніякого виправдання ані в статуті тієї інституції, ані у фактичному стані?

Крім цього, з розділу про вище шкільництво мене зокрема цікавить 3 абзац 51 статті, яким законно уводиться *numerus clausus*, котрий, зрештою щодо української молоді існує від багатьох років.

На окрему увагу заслуговує також 52 стаття закону, котра уводить дивовижу у формі вивчання питань про громадянство, яке буде зорганізоване поза межами університету, правдоподібно щось подібне до політграмоти, яка існує під більшовиками, а що ще більш капітальне, це навчання в ділянці технічної оборони Держави. Отже, крім військового обов'язку закон уводить ще якийсь приготування, чи радше доповняючу військову підготовку. Якщо взагалі цього роду рішення мають якийсь глузд, то тільки для національно монолітної держави. Але ці справи входять до постулату державного виховання. Я ще вернусь до цієї справи.

Тепер хочу присвятити кілька слів проблемі селекції, яка широко стосується законом. Проти неї в нас дуже поважне застереження, тим більше, що закон не встановлює принципів селекції під час переходу з нижчого щабля школи на вищий, з одного типу школи у другий. У проєкті закону не згадується про те, якого роду це має бути селекція — чи екзамен, чи інший рід ствердження здібності і знань учнів. Також не відомо, чи екзамен мав би відбуватись у нижчій школі, яку учень кінчає, чи у вищій школі, до якої намагається дістатися. Я бажаю зазначити, що в самій своїй основі постулат розумової селекції не викликає в нас ніяких застережень. Ми не за обнижування рівня шкіл і знань. Ми б не боялися ніяких екзаменів, ніяких кваліфікацій, коли б критерієм мала бути тільки здібність молоді і її знання, а не свідоцтво про народження.

З гордістю можу заявити, що українська молодь здібна і охоче прагне до науки. Наша молодь, яка навчається у закордонних університетах, напр. перед війною головним чином у Віденському університеті, а тепер у Празі чи в канадських університетах, зараховується до найдібніших і найстаранніших студентів, хоч буквально вчиться у голоді й холоді. Так вимоги в українських державних гімназіях більші, ніж у польських гімназіях, однак наша молодь до-

лає їх, хоч у більшості це сільські діти, які живуть у бурсах, які заробляють на своє втримання від наймолодших років, які йдуть крізь життя у надзвичайно важких умовах.

Отже, ми б не побоювалися селекції, коли б це була справжня селекція. Мусимо, одначе, зробити застереження, щоб запобігти викривленню ідеї селекції з метою злобної дискримінації нашої молоді.

Переходжу тепер до дошкільного виховання і освіти для дорослих. Гадаю, що ці ділянки треба безумовно залишити громадським інституціям. Поширення державної монополії на дошкільне виховання від третього року життя, і на освіту для дорослих, це націоналізація цілості культурного життя. Для нас, для українського суспільства, ці рішення зокрема загрозливі.

Вони становлять під сумнів існування і діяльність українських культурноосвітніх об'єднань, вони намагаються відібрати суспільству вплив на виховання дитини вже у дошкільному віці і на освіту народу.

Що ж до повноважень для Міністра, які дають йому просто диктаторську владу в ділянці організації шкільництва, програми навчання і наряду виховання, то, мабуть, нікого не дивує, що Український Клуб вимушений поставитись до цієї справи рішуче негативно. Для нас справа таких широких повноважень для Міністра, це не лише справа довіри до Міністра, як представника Уряду, але це справа віддачі в чужі руки справи виховання нашого молодого покоління, про яке лише українське суспільство повинно мати право і обов'язок вирішувати.

На кінець кілька зауважень щодо ідеологічних основ закону, про що я вже коротко згадала у вступі. Отже цим ідейним хребтом закону є, як бачимо, постулат державного виховання. Я хочу розглянути цю справу з дещо іншої точки зору, ніж це робили представники польських клубів. Я не буду сперечатися за те, котрий ідеал має у собі глибші, тривкіші вартості — ідеї національного чи державного виховання; не буду також вирішувати, чи правильним є закид, що доктрина державного виховання була законодавцем викривлена в смислі партійного виховання, або, що її будуть викривляти в практиці. Натомість бажаю звернути увагу Високої Палати на те, що постулат державного виховання може бути реалізований і взагалі має якийсь сенс лише в національно монолітній державі. (*Голос: Це помилкове твердження*).

Там, де межі держави охоплюють один народ (*Голос: А Англія?*), де держава є еманациєю нації, де вона є організаційною формою, яка дає нації повноту розвитку, там національне виховання ототожнюється з державним. І в таких випадках спір за те, чи усупільненню молодого покоління дати форму так званого державного чи національного виховання, не є грізним спором. Набагато трудніше є справа, коли держава охоплює у своїх межах різні національності. Тільки за однією умовою можна й у такій національній державі говорити про державне виховання — власне тоді, коли ця держава постала й існує в результаті добровільної згоди націй, які входять до складу держави, як наприклад це існує у Швейцарії. Однак, коли під поняттям держави розуміють не усіх громадян, а тільки пануючу націю, коли держава не бере до уваги індивідуальних особливостей і елементарних потреб так званих національних меншостей, коли творчі зачатки, які є в нації, котра всупереч своїй волі опинилася у межах якоїсь держави, не можуть у даній державній організації розвиватися, там нація мусить ту організацію відчувати як щось чуже й нав'язане. І в цьому випадку між постулатом державного виховання і національного виховання мусить прийти до конфлікту. В такій державі між цими двома виховними ідеалами існує і мусить існувати непрохідне провалля.

Отже, автори проекту закону про устрій шкільництва забули, здається про це, що Польща не є національно монолітною державою, що у межах Польської Держави живе компактною масою кілька мільйонів української нації свідомих своїх прямуювань і мети. І це, власне, є первородний гріх проекту закону про устрій шкільництва. Цей первородний гріх є причиною і джерелом усіх інших вад закону, він також вирішує, що закон взагалі не є реальний, що не зумієте увести його в дію, бо життя сильніше, ніж закони.

Законодавці забули також про трактат про охорону національних меншостей і про статтю 109 Конституції, які запевняють нам “цілковитий і свободний розвиток національних особливостей”. Забули про статтю 9 закону з 26 вересня 1922 р. про принципи загального воеводського самоврядування, котра справи народної освіти віддала в компетенцію самоврядування воеводств: Львівського, Станіславського і Тернопільського. Забули про статтю 23 того ж закону, котра говорить про батьківську мову навчання у

школах. Врешті забули про свої міжнародні зобов'язання з 15 березня 1923 р. щодо автономії Східної Галичини, — а, мабуть, немає сумніву, що у склад тієї територіальної автономії мали входити також справи шкільництва й освіти.

Замість того Ви, Панове, обдаровуєте нас законом, котрий до ділянки шкільництва уводить крайню централізацію і уніфікацію. Історія шкільництва знає такого роду спроби, одначе всі вони кінчалися фіаском. Дозволю собі пригадати Вам деякі факти з історії мучеництва польського шкільництва під російською окупацією.

Після упадку Листопадового повстання і погромів польського шкільництва російський міністр освіти, Уваров, у 1868 р. писав до царя: “На багатосотрічній арені боротьби з польським духом тепер уряд починає загальну битву. Вбитих і поранених може бути значна кількість, одначе поле бою, навіть за словами ворога, залишається в руках уряду. Більше, ніж 20.000 молоді, в руках уряду, стільки заложників від Польщі в нас ще ніколи не було”.

30 років пізніше мету шкільної політики в Росії визначив російський міністр освіти, Толстой, і у звіті свого міністерства за 1876 рік говорить: “Зближення Королівства з Царством становить мету, на досягнення якої передусім мусять бути скеровані всі зусилля шкільної влади, котра має у своєму розпорядженні ефективніші засоби, ніж інші ділянки адміністрації, засоби, котрі ведуть до мети... Зближення і з'єднання цієї країни, як невід'ємної частини російського Царства з іншими його частинами, ось мета наших зусиль”.

Чи ж не мав, одначе, рації Мілютін, котрий у своєму меморіалі з 1864 р. писав: “Результати цілої цієї 30-літньої системи, за загальним переконанням, не виправдали сподівань. Виразні привілеї, які надавалися російській мові в порівнянні з польською у всіх школах, дали такий наслідок, що ми дразнили поляків, не досягаючи жодних істотних результатів, ми не зрусифікували ні одного поляка. Ми ніколи не зуміємо шляхом навчання прив'язати до себе поляків, з'єднати їх з Росією, змінити напрямок їхніх мислей і політичних прямувань”.

Крім мовної уніфікації, котра під облудним прикриттям утравізму проводиться на основі закону з 31 липня 1924 р., уводите організаційну, програмну й ідейну уніфікацію. Мовній уніфікації ми мусимо протиставити постулат школи з

батьківською мовою навчання. Це є природне право, яке визнають усі педагоги світу, що мовою навчання має бути батьківська мова учнів. Цей принцип визнавали й за нього боролися польські педагоги і все польське суспільство, коли йшлося про польську школу й про польську дитину. Ви, Панове, забули про цей принцип, коли йдеться про українську школу для української дитини. Всупереч загально-визнаному праву природи і всупереч всіляким педагогічним принципам вводите для українських дітей утраквізм, котрий є замаскованою польською школою. Предложений закон стабілізує цей ненормальний стан.

Також увесь зміст навчання є чужий українській дитині. Шкільні програми взагалі не передбачують національних різниць учнів, не беруть до уваги культурних потреб українського населення, не дають українським дітям навіть примітивного знання рідної культури. Проект закону в навчальному матеріалі передбачає різниці середовищ, говорить про це стаття 11, пункт 2, однак зовсім ігнорує факт, що в навчальному матеріалі слід брати до уваги так звані рідні предмети учнів.

Коли Ви, Панове, самі вели боротьбу за польську школу під прусською і московською окупацією, тоді Ви бачили, яку вартість має національна школа, національна не лише за мовою, але й за духом, тоді Ви говорили, що школа, як це сказав Трентовський, має бути еманцією національного духа, і тільки така школа становить фундамент розвитку національної культури, а посередньо розвитку людства.

Ви, Панове, хочете відсунути українське суспільство від будь-якого впливу на виховання власної молоді. Хочете відібрати нам можливість виховання нових поколінь за нашими ідеалами, за нашою правдою. Хочете, щоб українська молодь вчилася думати, говорити й діяти в дусі державної політики, щоб відріклася власних аспірацій, замінила їх Вашими і розтопилася в державній національності.

Це Сизифова праця.

Ми Вашим домаганням протиставимо солідарний, витривалий фронт. Можете нам, Панове, відбирати землю... (*Протести. Голос на лавах Б. Б.: Це власне навпаки*). Можете нам, Панове, затикати кляпом рот законами, які гальмують свободу думки... (*П. Радзівілл: Хто Вам, Пані, відібрав землю?*) Схваленням колонізаційного закону. (*П. Радзівілл: Скільки польської землі перейшло в українські ру-*

ки? Голос на лавах Б. Б.: Ця промова годиться на експорт до Женеві. Інші голоси на лавах Б. Б.: Навіть в Женеві не вірять Вам). Можете, Панове, принаймні до часу, перемагати нас у тих ділянках, в яких вирішує фізичне насильство, одначе душі української дитини не вирвете нам. (Різні окрики на лавах Б. Б. Оплески на українських лавах).

Sprawozdanie stenograficzne z 61 posiedzenia Sejmu RP, 26. II. 1932, tam 33-42. Переклад з польської.

№ 12

1932 р., лютого 27. Варшава. — Виступ М. Рудницької про законопроект у справі приватного шкільництва, внесення вимог про право створення національних шкіл усіх типів, скасування поліційної системи в школах та ін. Зі стенограми 62-го засідання Сейму

Висока Палато! Учора п. референт правильно зауважив, що закон про приватне шкільництво треба розглядати в поєднанні з законом про устрій шкільництва, тому що оба закони взаємно доповнюються. Вони доповнюються у цьому значенні, що оба разом доповнюють міру зла. Я б сказала, що вони взаємно погіршують себе. Перший закон про устрій шкільництва, разом з всією централізацією і ставленням інтересів держави понад усе в ділянці шкільництва, не був би так загрозливий, коли б хоч ділянка приватного шкільництва залишалась у руках суспільства, і навпаки, коли б приватне шкільництво не відіграло такої великої ролі, коли б державне шкільництво не мало того казенного характеру, який йому надає закон про устрій шкільництва.

Це сплетення взаємних залежностей між обома законами особливо трагічне для українського суспільства. Бо немає сумніву, що закон про приватне шкільництво передусім спрямований проти шкільництва меншостей, зокрема проти приватного українського шкільництва, котре тепер стоїть під загрозою знищення.

Обговорюючи учора з цієї трибуни закон про устрій шкільництва, я звернула увагу Високої Палати на кардинальний гріх того закону. Кардинальним гріхом я назвала факт, що Уряд, опрацьовуючи цей проект, неначе забув про те, що Польща не є національно монолітною державою і що закон

так написаний, ніби у Польщі існує значущий відсоток непольської національності.

Намір закону очевидний. Йдеться про те, щоб знищити всяку незалежну школу національних меншостей, щоб прогнати з української школи, втримуваної зусиллям і коштом українського суспільства, національного духа, знищити також і в тій приватній школі всякий культ національної відрубності. Далі йдеться про те, щоб поліційною системою деморалізувати українське приватне шкільництво, щоб викопати між старшим і молодшим поколінням провалля, між вихователем і молоддю.

Тоді, коли перший закон взагалі нас не визнає, підводить нашу молодь під спільний ранжир, втіснює її у чужу виховну систему, одним словом стоїть на позиції: “не было, нет и не будет” — то другий закон, присвячений нам, писаний з думкою про нас (*П. Ст. Домбровський: Ви, Пані, помиляєтесь, він був писаний з думкою про нас. Веселість*). П. Референт учора сказав, що без того закону не можна було б тримати руки на пульсі виховання. Коли маємо залишитися у сфері цих порівнянь, то мені здається, що треба б радше сказати, що метою цього закону не є тримати руку на пульсі приватного шкільництва, але схопити його за горло. Треба бо ще й цю ділянку, останню ділянку, в якій українське суспільство має ще якийсь вплив на виховання молодого українського покоління, відібрати від нас, треба між вихователем і учнем поставити поліцейського. Закон, збудований на таких основах — неморальний. Він є порушенням одного з елементарних людських і Божих прав, яким є право виховання дітей за власним сумлінням. Він затроює шкільну атмосферу поліційним втручанням, а замість громадянської доблесті виплекає чесноти невірників: слухняність, покірливість, виконувannya мовчки наказів тих, хто править, навчить говорити неправду і ліцемерства, і в результаті навчить також ненависті.

Висока Палато! Щоб зрозуміти, яким ударом для українського суспільства є цей новий закон, треба пам'ятати про те, яку величезну роль виконує приватне шкільництво в житті суспільства, котре, відірване від свого національного стовбура, опинилося, як так звана національна меншість, у межах чужої держави. Це торкається передусім народу, котрий живе компактною масою як переважаюча більшість на своїй національній території і в котрого так сві-

домість етнічної відмінності, як і національно-державні аспірації досягнули високого рівня напруження. Для такого народу приватна школа є єдиною національною школою зо всіма її виховними вартостями.

Щоб пояснити значення приватної школи для українського суспільства, мабуть краще, замість теоретичних розмірковувань, пригадати Вам роль, яку в недалекому минулому, бо 25 років тому, відіграла польська школа в Королівстві. Я знаю історію польського шкільництва, зокрема я вивчала історію шкільного страйку з 1905 р. і тому добре розумію, чому приватна школа в Польщі була предметом незвичайної дбайливості з боку польського суспільства, чому польська молодь мала до неї стільки запалу і прив'язання. Бо це була школа, в якій панувала національна атмосфера. Я також розумію, чому п. посол Шишко про ту школу згадував учора з таким пієтетом. Я тільки не розумію, чому цей пієтет, та “вдячна пам'ять”, як сказав п. референт, для героїської боротьби польської молоді з-перед 25 років з чужим насильством має проявлятися запереченням ідеалів шкільного страйку з 1905 р. Я смію запитати, чи сьогоднішні керівники народної освіти в Польщі вірні тим гаслам, в ім'я яких польська молодь боролася за свою школу 25 років тому? В маніфестах тієї молоді написано:

“Кожний народ має право мати таку школу, яка б відповідала його національним, культурним і моральним потребам”.

І далі: “Домагаємося польських шкіл з польською мовою навчання і адміністрацією, з застереженням права творити національні школи усіх типів. Так польська нація, як і кожна інша, повинна мати право організувати школи, які відповідають її культурним потребам, причому школи з однаковим навчальним рівнем повинні мати однакові права”.

І далі: “Домагаємося націоналізації шкіл. Кожна нація повинна мати право організувати школи з власною мовою навчання. Завідуючими й вчителями у всіх школах повинні бути люди тієї самої нації, що й учні. Домагаємося скасування будь-яких відсоткових обмежень. Без огляду на віровизнання, національність і походження усі, хто хоче вчитися, повинні мати можливість вступати до всіх шкіл”.

А далі: “Домагаємося скасування поліційної системи в школах. Повинен бути скасований інспекторат; все, що з ним пов'язане: слідство, донощицтво й обшуки. Домагаємося контролю над школою з боку суспільства. Повинно

бути скасоване призначування урядом завідувачів і вчителів, а також контроль уряду над їхньою діяльністю. Натомість повинні бути встановлені громадські комітети, які б склалися з батьків учнів, і які б вибирали завідуючих школами й вчителів для шкіл, а також контролювали їхню діяльність". І при кінці: "Геть з урядовою системою шкільництва! Чужа школа кривдить культурно і національно".

Тому це все, що було добре, цінне, піднесене, коли Ви самі, Панове, були в неволі, сталося злом, коли для Вас відвернулася карта історії? Чому це саме, що у відношенні до польської молоді називалося деморалізацією, у відношенні до української молоді називаєте "моральною її безпекою"?

Я добре розумію, що сьогодні для поляків приватна школа не має того значення, яке мала раніше, в неволі. Ми знаємо, що для народу, який виховує своє молоде покоління в нормальних умовах, себто, коли це покоління живе у власній державі, приватне шкільництво має, здебільша, значення експериментального шкільництва для випробування нових педагогічних шляхів, і крім цього воно виконує частину функцій, які повинно виконувати державне шкільництво, себто заступає державу там, де немає державних шкіл. Спеціального ідейного значення для польського народу в Польській Державі приватне шкільництво, зрозуміло, не має.

Одначе, в зовсім іншій площині виглядає справа приватного шкільництва для українського населення. Це, власне, та площа, в якій поляки трактували свою польську школу під час окупації. Не будьте, Панове, здивовані, що українська приватна школа, ця "Рідна Школа", як ми її називаємо, становить для нас наші турботи, нашу гордість і нашу надію.

Коли увійде в дію закон про устрій шкільництва, приватна школа буде мати для нас ще більше значення і всяка логіка й справедливість вимагали б, щоб, з огляду на суцільну організаційну, програмну й ідейну уніфікацію державного шкільництва, залишити українському суспільству, хоч би в приватному шкільництві, деякий вплив на виховання молодого покоління.

Хочу також ще зазначити, що приватна українська школа, крім свого ідейного завдання, виконує також тимчасову роль, себто заступає Державу в її обов'язках, тому що державне шкільництво не вдовольняє наших потреб. Наприклад, в ділянці середнього загальноосвітнього шкільництва в нас лише 5 державних гімназій, а приватних — 15.

Якщо порівняємо суспільну структуру українського населення, якщо візьмемо до уваги, що молодь, яка навчається в гімназіях рекрутується з найбідніших верств, з мало-земельних селян і чорноробочих, тоді зрозуміємо, яка потрібна жертва українського суспільства на те, щоб копіями жертвами пожежними втримати приватне українське шкільництво.

Високий Сейме! Значення приватного шкільництва для націй, які не живуть власним державним життям, це справа така безсумнівна, що, як відомо, обов'язок гарантувати шкільні права національним меншостям становить частину міжнародного права.

Про це вже говорилося і в Освітній Комісії, і вчора тут, у цій Високій Палаті. І я початково думала доказати, що закон стоїть у колізії з Конституцією і міжнародними гарантіями, однак з огляду на такий авторитет, як п. Стронський, не відважуюсь, як нефахова особа, входити в ділянку міжнародного права. Гляньмо, хто мав рацію — посол Стронський, чи Ви, Панове. Про це вирішить Женева.

Панове, в нас немає ніяких сумнівів (*П. Стронський: Не я Женеву встановляв*) щодо мотивів, з приводу яких п. посол Стронський хотів би узгіднити цей закон з міжнародними зобов'язаннями. Ми знаємо, що ним не керує журба за українську приватну школу, в якій і тепер, навіть без того закону, діються нечувані діла, він керується добром Польської Держави, йому йдеться про те, щоб Польща не зустрілась з неприємностями з боку Женеві П. Стронський учора виразно сказав, що в законі можна дещо змінити в нічому, не поменшуючи компетенції шкільної влади. Не входячи у подробиці, хочу коротко ствердити, що ми стоїмо на позиції, що проект закону становить порушення міжнародних і конституційних норм.

Представник Уряду боронив позиції, що закон не нарушує трактатних зобов'язань, ані Конституції, тому що дає монолітні норми для польського шкільництва і для шкільництва національних меншостей, в однаковій мірі обмежуючи всіх громадян, так поляків, як і неполяків, отже, як це визначив п. Стронський, уводить рівноправність в несправедливості, рівноправність у беззаконності. Однак в Освітній Комісії правильно зауважили, що міжнародні й конституційні норми говорять не тільки про те, що націо-

нальні меншості мають однакові права, але говорять також про те, що ті права мають дати, що, власне, в нас є “право організувати, контролювати й завідувати школами”. Я б хотіла також підкреслити, що предложений закон у самій своїй основі не лише суперечить змістові, але й духові міжнародних норм про охорону прав національних меншостей і Конституції. Закон уводить крайню уніфікацію шкільництва, тоді коли наміром міжнародних зобов'язань було гарантувати національним меншостям приватні, окремі школи, які відповідають їхнім потребам і національним особливостям. Стаття 110 Конституції стає зрозумілою у пов'язанні зі статтею 109, яка застерігає національним меншостям право “цілковитого й вільного розвитку національних особливостей”. Зрозуміло, що цей цілковитий і вільний розвиток національних особливостей можна досягнути лише в школі, яка задовольняє істотні потреби нації, яка залишається під громадським контролем, яке навчальні програми спирає на рідній культурі.

Також поліційна система суперечить духові міжнародних зобов'язань, система, яку закон уводить в дію приватного шкільництва. Зокрема, стаття 2 пункт 4 і стаття 6, які передбачають спеціальні свідоцтва політичної лояльності, “благонадійності” для організаторів шкіл і членів вчительського колективу, які віддають приватне шкільництво під начальствующу владу поліційних чинників.

На окрему увагу заслуговує поняття лояльності, або бездоганності в стосунку до Держави. Закон послуговується тими поняттями, не подаючи жодної дефініції тих термінів і таким чином відкриває шлях всілякій самоволі, всіляким присікуванням під час інтерпретації. В Освітній Комісії я навела ряд прикладів на те, що вже сьогодні діється під приводом побороювання нелояльності в стосунку до Держави. Навіть охорона прав, яку гарантує закон, навіть вживання української мови таврується як нелояльність. Стосується у відношенні до нас різні ступені лояльності: лояльність пасивну і лояльність активну. В останньому часі доходять слухи, що придумали новий термін лояльності — негативну лояльність.

У відповідь на мої сумніви, які я сформулювала в Освітній Комісії, п. Віце-міністр Перацький сказав, що у відношенні до вчителів постулат навіть найдалі посуненої лояльності (себто активної) не може заперечуватись. На жаль, він, однак, не сформулював, що він розуміє під поняттям

найдалі посуненої лояльності. Отже, я хочу ще раз зазначити, що коли під ним розуміють якийсь почуття до держави, то цього від нас закон не може вимагати, бо взагалі справа вимагання від громадян будь-яких почуттів не є справою законів. За почуття нікого не можна притягати до кримінальної відповідальності, отже тим більше не можна нас за почуття, чи за брак почуття, виключати з користування громадянськими правами.

Ми не можемо примиритися з жодною іншою інтерпретацією терміна “лояльність”, як тільки в сенсі легальності, в сенсі поведінки, яка в згоді з діючими законами. (*П. Радзівілл: Правильно, ніхто більше не домагається*). Ми стоїмо на позиції, що раз ми підпорядковуємося законам, то ми повинні також мати можливість користуватися усіма правами без дочіплювання до них “лояльний” чи “нелояльний”.

В Освітній Комісії п. посол Стронський, котрого мабуть ніхто не може підозрювати у браку патріотизму, між іншим поставив такі два закиди законові: 1) що він здискредитує Польщу перед закордоном, що він такий поганий, що його не можна показати світові, і 2) покликувався на те, що треба мати на увазі шкільництво польської меншості в Литві, Латвії і в Пруссії. Я вже тоді звертала увагу, що не можна прирівнювати кількамільйонного відламу українського народу з малими польськими дрібочками в Литві чи в Пруссії, так з точки зору кількості, як і політичної ваги українського питання в Польщі. Українське населення в Польщі повинно мати більші права, одначе ми не маємо навіть мінімальних прав, які гарантує трактат про меншості малим групкам, розсіяним серед великих національних скупчень.

Предложений закон щодо приватної української школи в основному має лише санкціонувати те все беззаконня, яке діється в останніх роках, має узаконити і стабілізувати існуючий стан. Можна б навіть сказати, що з багатьох причин для нас навіть краще, коли теорія не супуречить практиці. А ця практика такого роду, що від багатьох років функції шкільної влади в українських школах виконує політична поліція, а найвищим шефом українських вчителів є не п. Міністр Освіти, але начальник відділу безпеки відповідного воєводства. Від нього також залежить надавання і відбирання вчителям прав, від нього залежать засоби існування вчителів. Від волі, а радше самоволі політичної поліції залежить також існування українських навчальних зак-

ладів. Пригадаю Вам зовсім необґрунтований, опертий на так званих конфіденціональних інформаціях влади безпеки, розпуск минулого року 2 українських приватних гімназій в Рогатині і Дрогобичі. Шкільна влада була вимушена сама визнати свою помилку й минулого року дозволила на діяльність тих двох шкіл.

Ще бажаю звернути увагу на статтю 4 пункт д), яка мені здається особливо небезпечною, й котра заслуговує на рішучий засуд з педагогічної точки зору. Ця стаття говорить, що “школу можна закрити, коли вона не протидіє шкідливим з виховного погляду впливам на молодь”. У практиці, коли цю статтю перекласти на мову дійсності, в якій живемо, нічого іншого не означає, як те, що вона домагається від вихователів шпигувати за молоддю і доносити на неї у поліцію. Ви, Панове, хочете посіяти недовір'я між вчителем і учнем, здеморалізувати школу, в якій навчається українська молодь. Ви хочете її довести до такого стану, в якому була школа під російською окупацією. На шкільному мітингу у Варшаві в 1905 році, зараз же перед шкільним страйком, Хшановський про ту школу сказав таке: така школа гірша, ніж жодна. А від українського вчителя Ви домагаєтесь, щоб він був виконавцем цієї чужої, нав'язаної системи виховання. Хочете, щоб нічого більше не мав сказати українській дитині, як лише: брешти, мовчи, скривай перед шкільною владою твої найблагородніші почуття, або їх відрикайся, аби ти тільки міг отримати атестат і посаду. Ви, панове, хочете довести до того, щоб старше покоління, батьки й вихователі “не заслуговували на пошану з боку власних дітей”, як заявило польське суспільство у відповідь варшавському кураторові у 1905 р., коли він домагався, щоб припинити страйк.

Може здеморалізуєте одне, два серця, може викривите ту або іншу волю, може здобудете прихильність кількох слабких, нікчемних одиниць для своїх цілей, одначе на їхнє місце шкільне гноблення доведе до постановня нових загонів бойовиків, готових боронити свої святі права.

Щодо одного існує певність, що цей закон про приватне шкільництво польській педагогіці не робить честі, що польська педагогічна думка, яка колись в особах Конарського, Пірамовича і Трентовського мала таких світлих представників і стояла на рівні тодішніх знань, сьогодні поліційним законом дає собі найсумніше свідоцтво і ставить її поза рам-

ки сучасної педагогіки. Раніше чи пізніше будете, Панове, соромитись цього закону. (*Оплески на лавах меншостей*).

Sprawozdanie stenograficzne z 62 posiedzenia Sejmu RP, 27. II. 1932, łam 19-25. Переклад з польської.

№ 13

1934 р., лютого 10. Варшава. — Виступ М. Рудницької про стан українського шкільництва з поданням характеристики основних тенденцій освітньої політики польського уряду по відношенню до українського населення: денаціоналізація, поліційна система та інші питання. Зі стенограми 115-го засідання Сейму

Високий Сейме! У Бюджетній Комісії Сейму у відповідь на промову колеги Великановича п. Прем'єр склав заяву в справі українського шкільництва.

П. Прем'єр, запевнивши нас у своєму сентименті до українського народу (джерело якого у тому, що, за його словами, він сам виховався в Україні), сказав, що справа українського шкільництва для нього особисто дуже болюча.

Я вимушена визнати, що опинилася у надзвичайно складній ситуації, беручи заяву п. Прем'єра вихідним пунктом ділових міркувань щодо справи українського шкільництва. Я не маю права піддати сумніву щирість почуттів п. Прем'єра, однак, з іншого боку, Ви самі, Панове, визнаєте, що політичне обличчя політиків і державних мужів формується їхніми ділами і що важко оцінювати особисті почуття керівника відомства, абстрагувавшись від фактів, які свідчать про діяльність даного відомства.

І тому, промовляючи від імені Українського Клубу до бюджету Міністерства Віровизнань і Народної Освіти, я вимушена взяти до уваги не особисті почуття п. Прем'єра, а лише факти, які відображають шкільну політику уряду стосовно українського населення і які, очевидно, роблять питання незвичайно болючим, сумним й трагічним.

Всупереч твердженню п. Прем'єра про те, що начебто у сфері українського шкільництва ніщо не змінилося, я змушена ствердити, що впродовж останнього року багато чого тут змінилося до гіршого: нищаться рештки українського шкільництва, ціла низка фактів за останні місяці переконує нас у тому, що для теперішнього уряду, як і для попередніх

післятравневих урядів, школа становить засіб політичного гноблення українського населення. Немає сумніву, що серед засобів, якими послуговується уряд у своїй екстремістській політиці що до нас, школа відіграє першорядну роль; вона є найнебезпечнішим знаряддям, що завдає нам найболючіших ран, становлячи найбільшу небезпеку для здоров'я і розвитку майбутніх українських поколінь. На жаль, у мене немає змоги повністю проаналізувати Високій Палаті цю справу, постараюсь, отже, дати хоча б характеристику основних тенденцій освітньої політики стосовно українського населення, проілюструвавши її кількома прикладами.

Отже, головні напрямки шкільної політики щодо нас, котрі надзвичайно яскраво проявилися протягом останнього року, можна визначити трьома словами: по-перше, денационалізація, по-друге, темнота і, по-третє, поліційна система.

Денационалізація є першою характерною рисою всієї шкільної системи та системи виховання, в які втиснено українську молодь. Вона проводиться у різних формах: під облудним гаслом співжиття, під маскою утраквізму, останнім часом — під гаслом державного виховання. Але що ж іншого означає державне виховання, оця монополізація в руках державних органів, стосовно спільноти, яка має власне національне обличчя, власну культуру і власні політичні ідеали, як не денационалізацію?!

А тепер кілька цифр і прикладів на підтвердження тези про денационалізацію як про першу основну тенденцію шкільної політики щодо українського населення. З 3.662 початкових українських шкіл залишилась заледве сотня. Про цей ганебний, сором'язливо владою приховуваний факт... (*Віце-маршалок Полякевич: пані Посол, прошу вживати більш обережні слова.*) ...ми нещодавно довідалися з офіційної публікації Міністерства Віровизнань і Народної Освіти під заголовком "Школи в Речі Посполитій" за редакцією д-ра Мар'яна Фальського (Львів: Держ. В-во шкіл. підруч., 1933). Статистичні дані про школи з різними мовами навчання подана на с. XXXVIII, а на с. XX у заувагах редактора публікації виразно сказано, що цю статистику зроблено на підставі формулярів, в яких була вказана мова навчання кожного предмета, котрий вивчався у школі, і що тут відображено, як запевняє автор, "дійсний під цим оглядом стан справ". Отже, в 1930/31 н. р. діяло лише 123 початкові державні школи з українською мовою навчання.

Всі ті школи були школами найнижчого організаційного рівня. Джерело інформації подаю детально, бо цю публікацію у таємничий спосіб вилучили з обігу і приховали, так, що в книгарській мережі її купити не можна. Як з цим примирити факт, що у відповіді Польського Уряду на українські петиції до Ліги Націй, у відповіді від 6 квітня 1931 р., отже, з того самого періоду, котрого стосується подана статистика, уряд подав, що державних початкових шкіл з українською мовою навчання є нібито в Польщі 684 (с. 58 офіційної публікації Ліги Націй с. 741 від 1931 р.). То яка статистика відображає “дійсний стан справ” — та, яку уряд Польщі надав для використання Лізі Націй, чи та, що призначена для внутрішнього вжитку?

А тепер другий факт. П. Прем'єр сказав у Бюджетній Комісії, що уряд прагне виправити помилки, вчинені колись у сфері українського шкільництва. Стверджую, що минулого року була нагода виправити ці помилки. Я маю на увазі шкільний плебісцит, в якому, на основі шкільного закону від 31 липня 1924 р. і розпорядження п. Президента від 1930 р., рік тому взяло участь майже чверть мільйона українських батьків. 250.000 громадян підписало шкільні декларації, домагаючись української мови навчання для своїх дітей, і тим недвозначно виявили свою волю. Хто знає, які перешкоди треба було перебороти, щоб була змога задовольнити вимоги закону; хто знає ті подробиці пекла, крізь яке проходили українські батьки, всі ті присікування, моральний тиск, грошові штрафи, той зуміє оцінити гарт духа й величезне, просто геройське зусилля українських народних мас, щоб запевнити дітям навчання рідною мовою.

Що сталося зі шкільними деклараціями? Чи й для п. Прем'єра вони становлять лише “пачку паперу”, як їх трактував львівський куратор п. Гадомський, котрий спеціальним циркуляром заборонив шкільним інспекторам видавати посвідки одержання кількості складених декларацій, наказавши важити їх і видавати посвідки про те, що маса тієї “пачки паперу” стільки-то грам. Це важення українських шкільних декларацій, які коштували стільки труду, стільки енергії та посвяти — символ нехтування, образливого трактування волі українських батьків польською шкільною владою. Чи уряд знехтує плебісцитну акцію, чи уряд конче хоче відібрати від українського населення рештки віри у можливість що-небудь отримати, добитися будь-яких, на-

віть найскромніших результатів шляхом легальної боротьби в межах діючих законів? Навіть утравквістичний закон Грабського, цей, у своїх основах абсурдний і неморальний закон, який створює всілякі полегшення батькам, котрі домагаються навчання польською мовою і всілякі труднощі для українських батьків, закон, за яким 20 польських дітей вирішує про характер місцевої школи, в якій кількості українських дітей, навіть цей закон видається теперішньому урядові небезпечним для Держави, і використання цього закону батьками-українцями вважається нелояльним актом, протидержавною демонстрацією.

Що зробив уряд для ствердження і покарання зловживань, яких допустилися під час шкільного плебісциту не тільки поліцейські, вїйти і старости, але й головним чином шкільні чинники — вчителі, інспектори, аж до кураторів включно? Чи це нормально, щоб куратор, котрий — чи то зі злої волі, чи то через незнання закону — видав розпорядження, що настільки суперечить закону, як це зробив п. Гадамський, котрий наказав шкільним інспекторам домагатися від доручаючого шкільні декларації завіреного нотаріусом або судом повноваження від усіх батьків, — щоб такий куратор надалі залишався на своїй посаді?

Про зловживання вчителів та інспекторів у нас цілі хури активів, не десятки і не сотні, буквально тисячі випадків. Деякі з них ми подали до відома п. Міністрові в інтерпеляціях, які, зрозуміло, залишилися без відповіді. Українська преса протягом цілого року друкувала довгі реєстри тих зловживань. Нам відомі випадки, коли вчитель підкуповував дітей цукерками, щоб підписали своїх батьків на деклараціях за польську мову навчання. (*П. Бурда: А скільки їм давали?*) В інших місцевостях учителі виманювали підписи від батьків під виглядом, що йдеться про допомогу або про додаткові харчі для дітей. І це в той час, коли шкільний закон від 31 липня 1924 р. і міністерське розпорядження до нього виразно застерігають, що школа не може бути місцем плебісцитної боротьби, що вчитель ані в школі, ані поза школою не повинен впливати на батьків.

Крім плебісциту в шкільній справі Міністерство Освіти мало ще й іншу підставу знову ввести до початкових шкіл українську мову. Існують вироки Адміністративного Трибуналу, якими відхилено рішення Кураторії та Міністерства у справі введення двомовного навчання у школах. Вироки

Адміністративного Трибуналу від 9 грудня 1932 р. і 27 жовтня 1933 р. стверджують, що Міністерство помилково інтерпретувало правила закону, що, мовляв, навчання українською мовою було обов'язковим тільки тоді, коли немає 20 дітей, щодо яких відсутні декларації, що домагаються української мови навчання. За нашими підрахунками, щонайменше 1000 українських шкіл впало жертвою тієї "помилкової інтерпретації". Чому на основі рішень Адміністративного Трибуналу шкільна влада не стосується юридичного стану і не вводить у тих школах наново навчання українською мовою?

Ще два факти. Денаціоналізація школою ведеться такими брутальними засобами, що у наших дітей навіть відбирають їхню національну назву або створюють якісь дивовижі у формі окремої лемківської мови й окремої лемківської національності. Тут у Сеймі п. Прем'єр послуговується терміном "український", говорить про український народ, але там, на селі, малі діти мусять вести з вчителем боротьбу за свою національну назву. Там офіційно їхню мову називають "руською мовою", а коли українські діти протиставляються і вживають назви: "українець", "український", їх зустрічають з боку вчителя кпини, образа, а часто навіть покарання.

Кілька слів про лемківський буквар, виданий у 1933 р. і введений до вжитку в повітах Ясло, Горлиці, Новий Санч, Санок і Ліско. Я дуже шкодую, що не могла купити 444 примірники того шедевра і роздати його тут Панам. (*Голос на лавах Б. Б.: Шкода, Ви на це спроможні*). Панове! Це ганьба, це сором! Інакше цього не можна назвати, лише великим соромом! Цю пляму нелегко буде стерти! Така друкована книжка залишиться документом навіть тоді, коли її вилучити з вжитку, якщо хоч один примірник тієї книжки збережеться десь в археологічному відділі Британського Музею! Яка комісія спеціалістів-філологів опрацювала цей лемківській буквар, котрий становить скандал з погляду мови, граматики та правопису? Наскільки мені відомо мовні закони від 1924 р. не виділяють окремої лемківської мови, і я не знаю, де розташовані оті вчительські семінарії, в яких будуть навчатись вчителі, котрі мають навчати лемківською мовою.

Уряд уводить у дію в сфері шкільництва теорію краківського кур'єрка про самостійність лемків, бойків, гуцулів як окремих племен. Пан Прушинський, коли був диктатором

шкільництва на українських землях, ніколи до такого не допускався. І не допустились до такого Ваші гнобителі — москалі й пруссаки. Чи хто чув про спроби введення букваря кашубською чи гуральською мовою для польських дітей? (*Голос: Це щось зовсім інше*).

А тепер декілька слів про другу тенденцію шкільної політики супроти нас, про друге зняття боротьби з українським народом, хтозна чи не більш страхітливе і чи не більш загрозове, ніж денационалізація. Тим другим зняттям є темнота. Наведу кілька прикладів. Типом школи, яка панує в українському селі, є школа найнижчого рівня, одно- або двокласна школа. Але навіть до такої примітивної сільської школи не всі українські діти мають доступ. За нашими підрахунками 300 тисяч українських дітей залишається поза школою і не знаходять місця взагалі в жодній школі. Водночас шкільна й адміністративна влада протиставляються енергійним спробам організувати українським дітям домашнє навчання, навіть там, де домашнє навчання є єдиним способом виконання шкільного обов'язку з огляду на те, що найближча школа розташована на відстані 6-9 кілометрів, отже, навіть і там забороняють домашнє навчання й накладають на батьків і на вчителів штраф. У нас є приклади, що в одних місцях інспектори забороняють домашнє навчання, бо його ведуть кваліфіковані вчителі, а в інших — тому, що вчить особа без вчительської кваліфікації. Мета ж в обох випадках одна — щоб українська дитина залишилася темною.

Другий приклад: На Волині відсоток неграмотності серед жінок становить 76 — це, мабуть, рекорд безграмотності в Європі. Але водночас по всій Волині розпускають усі "Просвіти" і забороняють вести курси для неграмотних.

(*Головування бере Маршалок*).

І врешті третій доказ того, що пануючі відносини намагаються зіпхнути нас до розумової Абдери, закрити нас у Темнограді. Це чинення перешкод селянській молоді в доступі до середньої школи й унеможливлення для української молоді отримання освіти у вищих навчальних закладах. Зменшити кількісно продукцію української інтелігенції, залишити український народ без освічених верств, закрити українські гімназії, скасувати українські кафедри, не дати українцям університету — це, Панове, не випадкові справи, в цьому прихований глибший сенс, у цьому приховане пе-

реконання, що темнота невільника є союзником пануючого, що в Темнограді українського народу запорука його покори, його лояльності супроти Польської держави. (*Голос на лавах Б. Б.: Це Вам не вдалося*).

Крім денаціоналізації й темноти третьою характерною рисою виховної системи, яка до нас застосовується, є супрематія поліцейного фактора в шкільництві. Поліцейна система, яка панує в шкільництві, вже не задовольняється тими правами, які їй надають шкільні закони (напр., у формі посвідок лояльності для вчителів). Вона останнім часом спричинилася до сіяння морального розкладу серед української молоді, завербовуючи її на платних поліцейних конфідентів.

З величезної кількості документів, котрі є в нашому володінні, наведу ще декілька прикладів. Ось буквальный переклад протоколу, записаного за учнем української приватної гімназії у Чорткові. "Поліція арештувала мене 28 вересня 1933 р. і ввечері того самого дня допитував мене поліцейний агент Євген Гоздовський. Він мене розпитував, чи це я розкидав легючки, а якщо не я, то може знаю, хто розкидав. Другого дня, себто 29 вересня 1933 р. увечері допитував мене другий раз той же агент. Коли він побачив, що я змерз, попросив, щоб я сів і сказав, що велить подати мені гарячого чаю. Я відповів, що я не голодний і що не хочу чаю. Тоді цей агент почав говорити, що я бідний, що не маю у що одягнутися і що добре було б, коли б я доносив усе, що діється у нашій школі, на поліцію, і за це буду отримувати гроші, залежно від моєї роботи. Я відмовився. Тоді цей агент почав намовляти мене, що коли я стану конфідентом, то легко складу іспит зрілості, лише треба мені буде трохи повчитися у 7 класі, щоб перейти у наступний, і вже у 8, щоб лише мене допустили до іспиту зрілості: "А при іспиті, як Ви знаєте, вже наша влада". Після іспиту обіцяв мені посаду, сказав: "Не бійтеся, не Ви перший будете конфідентом, в нас вони скрізь, навіть у вашій школі". Під час того допиту увійшов у кімнату комісар Ковальський. Тоді Гоздовський сказав до мене: "Якщо Ви мені не вірите, то Вам пан підкомісар дасть гарантію". Він також говорив, що це зберігатиметься у великій таємниці і що ніхто про це не буде знати, крім нас трьох. Говорив також, що зараз звільнять мене і пустять додому, якщо погоджуся на їхню пропозицію. Коли я не хотів погодитися, дав мені 5 хвилин надуматися, а коли я й після 5 хвилин відмовився, тоді відпро-

вадив мене до канцелярії обмундированої поліції і та мене знову замкнула. Коли мене випускали з в'язниці на волю і коли я був у канцелярії поліції, прийшов підкомісар Ковальський і питає мене, чи я розмовляв "з тим малим паном". Я сказав, що розмовляв, і тоді він запитав: "Ну, і Ви погодилися?" Я відповів, що ні. Тоді він говорив, що я зробив би кар'єру, коли б пристав на ту пропозицію, а коли я відходив, він сказав до мене: "Ідіть, і колись приходьте до нас, бо як ні, то підете до криміналу". Тоді я сказав, що коли я винуватий, то хай мене судять, а він на це: "Хоч Ви й винуваті, то ми можемо так зробити, що Вас не покарають". Підписано: Петро Войтович.

Повторюю, що ми встановили десятки точних фактів, які свідчать про те, що інституція конфідентів в українських середніх школах є загальним явищем. Не всі факти можемо наводити, щоб не наражати вчителів і учнів, а навіть цілі заклади на небезпеку. Однак та мала частина документів, котрі ми кожної хвилини можемо дати п. Прем'єрові до відома, становлять вельми обтяжуючий матеріал. Все говорить за те, що йдеться навіть не про боротьбу з нелегальними революційними організаціями, а просто про свідоме, цілеспрямоване приниження молоді й систематичне ламання її. Яку ж іншу мету мають масові арешти серед учнів і тримання невинних місяцями в поліційній в'язниці, коли не намагання зробити їх податливими на нашіптування поліції? Чому поліційна й шкільна влада старається елімінувати зі школи найкращих учнів, найбільш вартісні одиниці? В нас є непрямі докази, що ці найкращі одиниці навмисно, через провокаторів, втягуються до нелегальної роботи, щоб їх потім викинути зі школи й зламати. Мені, наприклад, відомий випадок, що одному зразковому учневі української гімназії у Чорткові якась таємнича дама одного дня принесла летючки і заклінала його на всі національні святості, щоб він поїхав у село й завіз ті летючки іншому юнакові. Коли хлопець приїхав у те село, його відразу арештувала поліція. Ця таємнича дама була поліційним агентом. (*Голос на лавах Б. Б.: Це виладка!*)

А коли б навіть вважати, що інституція конфідентів в українських середніх школах ставить єдиною метою боротьбу з революційним рухом серед української молоді, то чи дійсно ця боротьба мусить сходити аж на такий багнистий ґрунт, як підкуповування молодих, кільканадцятирічних хлопців і опла-

чування їм за доноси на товаришів? Панове, я жінка, але мені здається, що й найзавзятіша боротьба між смертельними ворогами може бути лицарською боротьбою, вона повинна бути чистою. Мені здається, що Польська держава має у своєму розпорядженні досить багато засобів, щоб поборювати немилі для неї явища, й не потребує методів деморалізації молодих душ. (*П. Полякевич: Але ж ми не Ваші смертельні вороги*). Уявіть собі, Панове, що віддаємо дітей у школу, а там кожного дня може підійти до них такий тип — до молодих, незрівноважених, у найбільш податливому на зовнішні впливи віці, у віці, котрий Руссо називав святим, і може сказати їм: матимеш гроші, матимеш атестат зрілості, університет, посаду, можеш кожної хвилини зробити кар'єру, йди до нас, будь конфідентом. (*Голос на лавках Б. Б.: А хто тих дітей підмовляє до підпалів? Інший голос: Ця пані, котра там стоїть за трибуною*).

І чи, засуджуючи українську молодь, Ви, Панове, ніколи не задумувались над тим звідки вона бере приклади, від кого бере зразки своєї революційної діяльності? Чи не спадає, Вам, Панове, на думку, що звеличчування Вами усього періоду нелегальної підпільної боротьби, яку в час поневолення вела польська молодь, становить дуже заразливий приклад!

Минулої осені під час шкільних страйків розповсюджувалась польськомовна летючка, зміст якої — уривок зі статті “Люстрованого Краківського Кур'єра”, котра була опублікована з нагоди польського національного свята 11 листопада 1933 р. Ось вона, ця цитата: “Поліп чужої державності захопив польські землі і за допомогою тисячних щупальців намагався знищити, а в кожному разі до краю виснажити наш національний організм. На службі денационалізації були чужі установи, загарбницьке військо, була чужа школа, якої історія на території Польщі була позначена героїським вибухом шкільного страйку в Королівстві і пасивним противом катованих дітей у Вжесні”.

А раз я вже при шкільних страйках, то мушу згадати й про Синевидсько. Я хочу запитати панів з Міністерства Віровизнань і Народної Освіти, чи справді педагоги, котрі там сидять, не можуть усвідомити героїство тих дітей — 600 дітей у шкільному віці, у віці від 7 до 13 років, котрі вже 4 місяці (від 11 жовтня 1933 р.) борються за рідну мову в школі, і серед тих 600 селянських дітей не трапився ні один випадок зламання солідарності, ані один випадок

зради керівників страйку. До Синевидська приїхав староста й шкільний інспектор, і слідчий суддя зі Стрия, і начальник з львівської кураторії, провели слідство, допитали дітей і всі діти давали одну відповідь: “Ніхто нас не підговорював, ми це зробили самі, бо хочемо української школи”. (*Голос на лавах Б. Б.: Добре дресировані ці діти*).

Я глибоко переконана, що колись у Синевидську постане пам'ятник на згадку того геройського шкільного страйку.

Утраквістичну школу закрили, 80 польських дітей отримали польську школу, а 600 українських дітей вештаються без навчання.

А тепер, повертаючись до старшої української молоді, котра ходить до середніх шкіл, до тих “справжніх” чи “потенційних” революціонерів, б мені хотілося запитати, чи коли-небудь у Міністерстві Освіти замислювались хоча б на мить над переживаннями тієї молоді, над її глибокою трагедією? Чи хто-небудь з польських педагогів намагався ввійти в її становище і з внутрішньої позиції переживань української молоді оцінити поведінку? Як ця молодь переживає трагедію політичної неволі свого народу, трагедію визвольної боротьби, яка закінчилась поразкою, і ті дрібні щоденні переслідування і приниження свої й своєї сім'ї, приниження, причиною якого є лише те, що вони українці. Чи, Ви, панове, розумієте, що сьогодні, у час нечуваного пафосу та містики національних рухів, українську молодь захопила ця загальна течія і коли б молодь не реагувала на дійсність, в якій живе, коли б пасивно пристосовувалася до рамок системи, в яку її увібгали, то це був би сумний доказ браку інстинкту самозбереження. До переживань, причиною яких є політичні відносини, додайте, будь ласка, соціальну безнадію української молоді, спричинену цілковитою неможливістю отримати після закінчення школи працю. Додайте, будь ласка, цілковитий брак учнівських організацій, в яких українська молодь могла б побалакати про те, що її цікавить, про те, що її болить, могла б формувати свої характери, організації, які були б запобіжним клапаном її молоді буйної енергії та темпераменту. Чи в Міністерстві Освіти завдав собі хтось настільки трудно, щоб дослідити виховну атмосферу...

Маршалок:

Пані Посол, я звертаю увагу, що час, який був призначений для Вашого Клубу, скінчився. Прошу закінчувати.

У цю хвилину, яка панує в українських середніх школах? Це задушлива атмосфера, молодь у ній душиться, мусять душитися.

Мені здається, що ці приклади є достатнім доказом, що школа, в якій вчиться українська молодь, перестала бути виховним закладом, вона стала місцем тихої та завзятої боротьби. Здавалося б, що сили в тій боротьбі дуже нерівні і що її результат заздалегідь вирішений.

Маршалок:

Пані Посол, будь-ласка закінчуйте.

Однак ми не побоюємося за остаточний результат цієї боротьби. (*Оплески на лавах Українського Клубу*).

Sprawozdanie stenograficzne z 115 posiedzenia Sejmu RP, 10. II. 1934, tam 116-125. Переклад з польської.

№ 14

1934 р., грудня 20. Варшава. — Промова М. Рудницької на засіданні бюджетної комісії Сейму про ліквідацію та колонізацію українських шкіл, з протестом проти введення двомовної системи навчання, нових підручників, програм навчання та інших заходів, що ведуть до занепаду українського шкільництва, опублікована в газеті “Діло” п. н. “Шкільництво, якого нема...”

Атмосфера гарячки і недовір'я

У вчорашній своїй заяві стосовно українського шкільництва п. міністр сказав, що “вже його попередники пробували здійснити в цій сфері деякі коректури, однак ці спроби не увінчались успіхом”. Вину за невдачу тих згодних спроб п. міністр приписує українському громадянству, зокрема, по-перше, атмосфері гарячування і недовір'я, в якій перебуваємо, по-друге, надто великим нашим домаганням, що обчислені буцім на політичні торги.

Дозвольте, п. міністре, спробувати проаналізувати детальніше цю Вашу вчорашню заяву, зробивши її вихідним пунктом моїх міркувань про освітню політику уряду супроти українського населення.

Хоча у словах п. міністра імпліците* є признання, що теперішній стан не дається вдержати на довшу мету, а проте

* Зрозуміле з суті, хоч і не висловлене (лат.).

дозволю собі завважити, що вислів про “деякі коректури”, яким послуговувався п. міністр, є хіба заслабий і не свідчить про зрозуміння тієї катастрофи, тієї повної руїни, до якої впродовж 10 літ освітня політика уряду довела наше шкільництво. Сміливіше про ті речі говорив тому рік тодішній міністр, коли вжив вислову “помилки” та сказав, що вже пора ці помилки направити. Щоправда, від тої заяви бувшого міністра освіти, який був тоді також шефом уряду, минає рік, одначе ми досі даремно ждемо, щоби уряд почав виправляти свої помилки супроти українського населення в освітній ділянці.

Пан міністр вияснював цю проволоку атмосферою горячки і недовір'я. Не ми, пане міністре, є відповідальні за стан горячки і недовір'я українського громадянства. Ця горячковість і це недовір'я хіба аж надто узасаднені об'єктивними умовинами, в яких живемо. Не тому відібрали нам наші права, не тому зруйнували нам наше шкільництво, не тому зробили нас громадянами II-ої чи III-ої класи, що ми недовірчиві й огірчені, але навпаки: наше огірчення і наше недовір'я мають своє джерело в трагічній дійсності, яка нас оточує. А одна зі складових частин цієї дійсності і саме дуже важка — це шкільна політика уряду.

Вимоги, що не підлягають торгам

Не можемо також прийняти до відома другого закиду п. міністра, а саме, наче ми ставимо надто великі вимоги, обчислені на торги за майбутні концесії. Виховання нашого молодого покоління в національному українському дусі та розвитку української освіти і культури ніколи ми не вважали за предмет політичних торгів. Це наше домагання, від якого ми ніколи не відступимо і з нього нічого не “спустимо” та на ніякі уступки в цій ділянці не підемо тому, що це було би рівнозначне з відреченням власної нації.

Мушу ствердити, що не вважаючи на твердження п. міністра, саме уряд трактує справу нашого шкільництва виключно у площині політичних торгів. Відзискання того, що ми в тій ділянці мали або оснування нових шкіл на місце втрачених у наслідку нового шкільного устрою, уряд вважає не як *restitutio in integrum**, або як належну нам рекомпенсату, але як концесію, як уступку, як дарунок, який

* Відновлення у непорушеному (лат.).

є залежний від становища українського громадянства до держави. Що це значить у практиці, про це зайво говорити. Кожний дозвіл на приватну українську школу, кожне право навчання для вчителя українця стає для шкільної влади предметом політичних торгів з нами.

Пан міністр ствердив далі, що тепер настало в атмосфері деяке відпруження — та що воно дозволяє перевести деякі коректури. Однак смію твердити, що навіть без яскравих надужить, навіть коли шкільна влада старається триматися букви законів та зберігає вигляди правості і безсторонності, стан української освіти і шкільництва є сьогодні без порівняння трагічніший ніж тому кілька літ.

“Все майже до гла...”

На перший погляд могло би здаватися, що в мому твердженні є деякий парадокс. Могло б здаватися, що все в порядку, бо коли не шиканується нас спеціальними розпорядженнями, коли не ліквідується українських шкіл, то ми повинні сидіти тихо і бути вдоволені.

Не ліквідується і не польонізується українських шкіл, бо вже нема що польонізувати ні ліквідувати. Впродовж минулих 10 літ знищено все майже до гла, знищено передовсім широко розбудоване українське народне шкільництво, яке Польща застала на українських землях, сьогодні стоїмо на руїнах і не можемо вдоволитися тим, коли нас лишається в спокою.

З другого боку, цей стан руїни залегалізовано і петрифіковано новими законами та правовими перешкодами, які унеможливають оснудвання чи радше відбудову українського шкільництва так державного, як приватного. Відомо напр., що закон про приватне шкільництво через усякі формальности і кошти робить просто неможливим оснудання української приватної школи в українському селі. А закон про переустрій шкільництва ліквідує вже не українські школи, як це зробив закон Грабського з 1924 р., але ліквідує загалом освіту, ліквідує студіюючу молодь — тому, що утруднює їй в нечуваний спосіб доступ до шкіл.

Одначе кардинальний гріх освітньої політики уряду супроти нас, це те, що уряд не трактує українського громадянства як окремої і суцільної національної особовости, з власним культурним обличчям та власними політичними змаганнями, — не як організм, що має право жити влас-

ним національним життям, навпаки: він робить усе, щоби не допустити до інтеграції і кристалізації нашого національного життя.

Чи це не характеристичний прояв, що п. міністр вжив учора вислову: “молодь українського походження”, а боявся говорити не то про “український нарід”, але навіть про “українське населення” або “українську національність”. Прошу прийняти до відома, пане міністре, що ми є не тільки gente Ukraini* але й natione Ukraini** та ними залишимося.

Рільничий ліцей

Пан міністр заповів учора дві речі, які бажає перевести як “необхідну коректуру”. Перша — це зміни у мовнім законі, друга — це рільничий ліцей.

Що торкається цього останнього, то ми прийняли з волею до відома рішення уряду креувати український рільничий ліцей, однак не можемо вважати його за якийсь надзвичайний здобуток, а тільки за льогічний вислід реформи шкільного устрою, якої суть лежить чейже у тому, що старі форми шкільництва переміняються поступенно на нові. Тратимо вищі класи п'ятох державних гімназій, тратимо дві державні жіночі вчительські семінарії, за те все дістаємо покищо один рільничий ліцей. Це хіба не надто багато!

Чи буде зміна утравквістичного закону?

Переходжу тепер до згадки п. міністра про намірені урядом зміни в утравквістичному законі, бо думаю, що так треба розуміти його слова, що він — мовляв — “доручив розпочати праці над дослідом можливостей в мовному законодавстві необхідні корективи”.

Останніми часами доходили до нас чутки, що уряд має намір змінити шкільний закон з 31. VII. 1924. Зрозуміла річ, що ціле українське громадянство зустріло би з радістю скасування закону, який став могилою українського шкільництва. Однак рівночасно доходять до нас вісти, які наповняють нас новою журбою і тривогою. А саме довідуємося, що цей проєктований новий закон, який має змінити дотеперішній закон Грабського, зберігає дальше принцип утравквізму. Ціла ріжниця лежала би в тому, що замість шкільного плебісциту про викладову мову школи рішала би

* Племенем українським (лат.).

** Нацією українською (лат.).

урядова національна статистика населення даної місцевості, при чому польське населення було би упривілеєне в порівнанні з українським.

Проти утраквізму

Ми хотіли б довідатися, чи ці чутки є правдиві. Якщо так, то чому уряд закриває такою тайною справу, яка заторкує наші найбільш життєві інтереси? Рівночасно хочемо застерегтися якнайбільш рішуче проти утраквізму, яка-небудь його форма. Якщо новий закон буде побудований на утраквізмі, він зустріне такий сам однодушний протест цілого українського громадянства, який викликав закон Грабського. Вірте мені, панове, що ніякого іншого закону не відчуває наше населення так діймаюче, як кривду, і ніякий інший не розбуджує в широких українських верствах такої живої нехиті до того, що польське, як той шкільний закон, що скасував українську школу, а на її місце звів школу утраквістичну, яка в практиці є польська.

Знаємо, що справа утраквізму зродилася в Польщі виключно і тільки на політичному ґрунті. Одначе практика повинна вас була переконати, що утраквізм як політичний засіб зовсім не веде до ціли, радше викликає наслідки протилежні від тих, що були намірені. А що торкається педагогічних оглядів, то знаємо, що утраквізм не видержує ніякої критики. Він не рахується зовсім зі законами психічного розвитку дитини і з ролею, яку в інтелектуальному розвитку дитини грає мова. Не тільки шкільна практика, не тільки переднаукова емпірія, але й докладні експериментальні досвіди, переведені в останніх двох десятиліттях літ педагогією, доказом понад усякий сумнів, що двомовність у шкільній науці зупиняє умовий розвиток дитини. Пригадаю вам, панство, що женецьке Міжнародне Бюро для Справ Виховання скликало було тому кілька літ (весною 1929 р.) окремих міжнародній конгрес, присвячений питанню утраквізму. На основі дуже прецизних дослідів і матеріялу, зібраного в утраквістичних школах Валії, Каталонії і Флямандії, цей конгрес, в якому взяли участь фахівці педагоги і психологи різних націй, осудив одногласно утраквізацію та підкреслив значіння науки, веденої в одній мові, а саме в матірній мові учня. Треба ще додати, що цей конгрес мав на думці утраквізм справедливий, утраквізм переведений в ідеальних умовах пере-

дений учителями, які володіють бездоганно обома мовами і що ж говорити про цю пародію утравізму, введена в Польщі, якої провідна думка це нечуване упривілеєння польського елемента на некористь українського.

Також бюджетові мотиви не грають тут ролі тому, що — як відомо — утравістична школа на українських землях існує не для польської і української дітвори, а тільки для української — тоді, коли польські діти мають окрему польську школу.

Повторяю ще раз: українське громадянство не погодиться ніколи з утравізмом. Вважаємо його не тільки знаряддям винародовлення української дітвори, але й засобом їх умового окалічування. Не можемо також погодитися з тим, щоби про одну з найважливіших ділянок нашого національного життя рішали без нас.

Шкільні програми

Хочу сказати тепер кілька слів про програмові праці міністерства освіти, ведені в останньому році, яких велике значіння підкреслював тут учора пан міністр. Я хотіла б розглянути бодай побіжно, чи і в якому ступені міністерство освіти взяло в цих програмових працях під увагу потреби українського народу. Погляньмо, як виглядає зміст шкільної науки, яким кормлять українську дітвору і молодь.

Як відомо, міністерство освіти оголосило в останньому році нові програми навчання для вселюдних шкіл 3-го ступеня і для 4-літньої гімназії нового типу та на основі цих нових програм відбувається вже наука у школах нового типу.

“Забули...”

Отже мушу ствердити, що в тих міністерських програмах **забули** цілком про українську мову та про історію і географію України.

Цілий культурний світ признав і приняв засаду, що наукові програми мусять спиратися на джерелах рідної культури та що т. зв. рідні предмети, а саме мова, література, географія й історія мусять займати в шкільній науці центральне місце. Це правда така загальновідома і признана, засада майже банальна, що аж сором її пригадувати. Застосувало її теж і міністерство освіти, але супроти тільки **польського** учня. Осередком науки у польських школах зробили зовсім правильно науку польської мови, інші предмети

та передовсім історія і географія мають оставати в повній кореляції з наукою рідної мови. А основою цієї останньої повинна бути, як кажуть програми: **Польща і її культура**.

Чому українська дитина має бути винята з-під цього принципу, признаного і введеного в життя цілим культурним світом? Чому українська дитина не має права домагатися, щоби основою її навчання і виховання була рідна культура, культура українська?!

Предмет є, програми нема...

Отже, як я згадала, міністерські програми забули про українську мову, історію і географію України. Що торкається історії власного народу і географії рідного краю, то українська дитина загалом не має спромоги в шкільній науці придбати собі бодай примітивне знання в цих ділянках тому, що ні програми вселюдної школи, ні програми середньої школи (навіть українських приватних шкіл) не беруть під увагу предметів. А що торкається української мови, то ситуація така абсурдна, що предмет навчання існує, але програми навчання нема. Що ж має робити той учитель, що вчить української мови? Коли міністерство не подумало про те, щоби дати вчителю програми предмету, якого каже йому вчити, то могло б здаватися, що цей учитель має право догадуватись, що програма української мови зовсім аналогічна до програми польської мови. Себто, що наука української мови для української дитини має спиратися на двох ідеях: **український народ і його культура**, — та що українська мова має бути осередком, довкруги якого концентруються всі інші предмети. А проте, як цей учитель може зробити Україну центральною віссю шкільної науки, як він може примінити принцип кореляції між рідною мовою та історією і географією, чого домагаються від нього програми, коли учень українець загалом не вчиться цих предметів?!

Мізерні підручники

Крім цього міністерство чи радше державне видавництво шкільних книжок, не подбало за видачу підручників української мови для вжитку нового типу шкіл. Оскільки мені відомо, то підручники української мови для вжитку 4-літньої гімназії є, але вони лежать у манускрипті у державному видавництві та даремне ждуть апробати. Ті під-

ручники, яких уживають, дуже слабкі, перестарілі, часто ще з передвоєнних часів. У нових їх виданнях уведено тільки такі зміни, що додано статті з польської історії та викинено статті з української історії.

Крім недостачі читанок дає відчуватися також недостача підручників української граматики, повна недостача дешевих видань творів української літератури для шкільної лектури, — у вселюдних школах нема картин для ведення мовних вправ, до науки історії нема історичних картин, для науки географії нема мап (як відомо, шкільна влада заборонила вживати мапу України).

Нема України, як краю і народу...

Пригляньмося тепер тенденції нових підручників історії і географії, призначених для польської молоді та якими з konieczности послуговуються також українські учні саме тому, що нема для них окремих програм і підручників. Отже в ім'я справедливости треба ствердити, що в порівнанні з попередніми підручниками є велика зміна. Нема вже в них цього рода висловів, як “гайдамацька дич”, “дикі орди” і т. і., автори поминають усякі т. зв. дразливі питання, як напр. історію боротьби за Львів, стараються не дразнити і не ображувати безпосередньо національних почувань українських дітей. Одначе поруч з тим проявляється в усіх цих нових підручниках зовсім ясно тенденція, про яку я згадувала на вступі, а саме непризнання нас як окремої нації з власним історичним минулим, з власними ідеалами. Шкільні програми з 1934 р. говорять щоправда на 285 сторінці дуже гарно про те, що “відомости про історію і культуру національних меншин мають прокинути в польській молоді пошану для цих культур та готовість до громадянського співжиття з меншинами в рямцях державного життя”. Одначе вибір тем у програмах і опрацювання їх у підручниках не дають безумовно ніяких даних до розбудження пошани для української культури. Навпаки, ми бачимо в підручниках історії зовсім ясну тенденцію, яка змагає до того, щоби доказати, що український нарід впродовж цілої своєї історії не міг ніколи жити самостійним життям, не міг обійтися без польської культури. Програми і підручники географії не признають одного суцільного українського народу. Українці живуть тільки в Світському Союзі, зате в Польщі, Румунії і Чехословаччині живуть

русини, “русинський нарід”. В умі дитини не сміє повстати поняття суцільної території України, цілоти українських земель. Навпаки, навіть ту частину українського народу, що живе в Польщі, розбивається на регіональні племена.

19 рядків географії України

Візьмім напр. підручник Халубінської і Янішевського “Географія Європи” для II класу гімназії нового типу. Чого довідується молодь з того підручника про українські землі поза кордонами Польщі? Уступ про СРСР займає повних 17 сторінок (82-98 стор.), але про Україну говориться там дослівно в 9 рядках, тоді, коли про Японію говориться на 3 сторінках, коли Литві, Латвії і Естонії присвячено по 2 сторінки, коли навіть Альбанія має 18 рядків, а Монако 4 рядки! Скільки рахує українське населення у СРСР, про це автори не згадують, однак не забули подати, що поляків живе там поперек один мільон. Стаття про СРСР має 10 ілюстрацій у тексті, є там беріг Волги, є Кремль у Москві, є пристань у Ленінграді, є навіть тип кіргіського кочевика, зате нема ні одної ілюстрації з України, з життя українського народу!

Про українців у Чехословаччині є мала згадка в одному рядку: “Карпатські краї Чехословаччини замешкують на сході русини”, більше про Закарпаття ні слова. Але про поляків у Чехословаччині говориться на повних 2 сторінках. Про українські землі в Румунії, себто про Буковину і Бессарабію, нема найменшої згадки, зате полякам, що живуть у Румунії, присвячується більший уступ. Коли так трактується українські етнографічні землі, то хіба нема нічого дивного, що підручник не подає ніяких відомостей про українську закордонську еміграцію або еміграцію на Далекому Сході.

Сумнівні підстави пошани

Ще кілька слів про програми історії. Програма історії на III класу гімназії нового типу не дає ні одної теми, присвяченої зокрема українським справам, а чейже хронологічно до цього періоду належить Мазепа і боротьба козацьчини з Москвою, національне відродження України та розвиток української культури в XIX ст. У програмі IV класу не нашлося місце навіть на згадку, що повстала нова українська держава, що вона втримувала з Польщею взаємини та що віддала Польщі великі прислуги у важких для Польщі

часах, а саме у війні з большевиками. Отже, на якій основі молодь польська має набути знання і пошану українців, як це поручають програми?

Ціни підручників

Вкінці кілька слів про ціни підручників. Пан міністр твердив учора, що нові шкільні підручники дуже дешеві. Для українських шкіл видало державне видавництво досі тільки 3 підручники, а саме підручник латини для I і II класи нового типу і підручник німецької мови. Мушу зазначити, що це невірні переклади підручників призначених для польських шкіл і не відповідають потребам української молоді. А що торкається ціни, то підручник латини для I класи польських шкіл коштує 1.60 зол., той сам підручник для українських шкіл коштує 2.10 зол., для II класи: для польських шкіл 1.60, для українських 2.80 зол., підручник німецької мови для польських шкіл 1.60, для українських 3.80 зол.!

Поліційні методи а педагогія

Вкінці хотіла би я торкнутись одного незвичайно болючого і дразливого питання, про яке ми, українські послы, говорили вже не раз і на пленумі й у сеймових комісіях, а саме про методи, якими урядові чинники поборюють впливи нелегальних організацій серед шкільної української молоді.

Ніколи не заперечували ми, що державна влада має право боротись із конспірацією на терені школи, а проте ми мали і надалі маємо дуже поважні застереження щодо метод, якими і шкільні і поліційні чинники користуються у тій боротьбі з молоддю.

Передовсім не можемо погодитись з тим, що до тих проявів, які дуже часто не є нічим більш, як молодечею романтикою, ставляться органи влади виключно зі становища поліційного, а не з педагогічних засновків, і що поборюють їх виключно поліційними репресіями, а не лікують їх виховними засобами, основаними на знайомості молодечої душі. На підставах психології молодечого віку, його замилювання до таємности, перебільшування, його нахилами до опозиції, негачії та бунту, можна оперти дуже позитивні та гарні речі, (напр. на зрозумінні тих інстинктів молоді опертий скавтінг), але можна також невмілою поведінкою зробити з них ґрунт до революційної організації.

Стоїмо на становищі, що такими проявами, або коли волієте вибриками, повинна зайнятися передовсім педагогія, а не поліція.

Дві мірки ригору

Далі не можемо апробувати незвичайно ригористичного підходу до тих справ шкільної влади. У 1933-34 шк. році більш як сотню учнів і учениць українських середніх державних і приватних шкіл припинили в ученичих правах. Таке “припинення” приходить завсіди автоматично, коли арештують якогось учня, навіть тоді, коли органи безпеки випускають його на другий день на волю і коли виявляється, що арештування основане на помилці. Теоретично учень припинений в ученичих правах має право старатись, щоб наново прийняли його до школи, одначе це вдається тільки у виняткових випадках, так, що припинення в дійсності, стає однозначне з виключенням.

Знаю, що і на терені польських гімназій трапляються всілякі протиурядові демонстрації чи так сказати вибрики, а проте підходять до них без порівняння лагідніше, тоді, як репресії супроти української молоді не стоять у ніякій пропорції до провин. Напр. в одній польській гімназії у Львові була демонстрація підчас іменин маршала Пілсудського: знищили там портрет, після чого один учень викинений, тоді коли в нас за зовсім аналогічні речі усунули з українських гімназій 21 учнів.

Домагається, панове, від українського громадянства, щоб ми самі поборювали і викорінювали конспірацію на терені українських шкіл. Але як воно можливе, коли ви вилімінували з українських шкіл всякий громадський чинник, коли ви зіоловали українську школу від впливів власного громадянства? Якщо я добре пам'ятаю, то п. міністр у своїй промові на Державній Раді Освіти говорив про “принцип переваги школи над родинним домом в організуванні виховних питань”. Батьківські кружки, що існують при школах, мають, як відомо, дуже обмежені компетенції (здебільша тільки до справ доживлювання), отже в який спосіб можемо мати вплив на шкільну молодь, коли не маємо ніякого впливу на школу, що цю молодь виховує?! Всі наші заходи дістати дозвіл на організацію українського “Пласту”, не дали висліду, а чейже це був найкращий засіб протиділати небажаним явищам, це був вентиль безпеки для енергії нашої молоді.

Конфіденціоналізм і провокація

Вкінці найбільш поважні наші застереження торкаються справи користування владою на терені школи конфіденціоналізмом і провокацією. На нашу думку система втягання молоді на службу конфідентів і провокаторів захитує всіми основами етики і почуття правовости серед громадянства, а для молоді вона має такі погубні наслідки, що вони не остають у ніякій пропорції з небезпекою, яка грозить державі від читання нелегальних летючок або співу заборонених пісень.

Минулого року ми подали до відома уряду цілу низку безспірних доказів на те, що поліція вживає учнів як конфідентів. Маємо основи твердити, що ті практики продовжуються дальше. Дам панам ось які два приклади.

Один учень, якого арештували і потім судово зрегабілізували, старався безуспішно, щоби його назад прийняли до гімназії. Всі інтервенції в кураторії не дали бажаного висліді. Після якогось часу цього учня прийняли до школи і цей хлопець, син бідних батьків, нагло розкидає гроші, що звернуло увагу товаришів і вчителів. Маємо всі основи догадуватися, що цього учня прийняли за протекцією поліційних чинників.

Другий випадок. В одній українській гімназії в часі шкільного свята один учень почав співати пісню яку вважають протидержавною. Цей факт мав для школи дуже прикрі наслідки. Маємо дуже умотивоване підозріння, що цей учень є на службі поліції. Не домагайтеся від мене, панове, щоби я вам подала докладніші дані, тому, що не хочу, щоби хлопці йшли через мене до Берези. Минулого року я прочитала в Соймі зізнання одного учня, Петра Войтовича, як його намовляли на поліційну службу і цей хлопець сидить тепер у Березі. Чи потягли до відповідальности того комісара поліції, який вербував учня на конфідента, не знаємо.

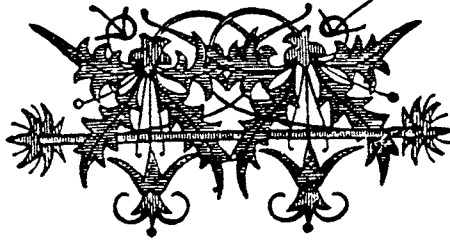
Боротьба за душу молоді

Тих кілька прикладів нехай вистане, щоби зілюструвати, як виглядає політика уряду на відтинку боротьби за душу української молоді.

Опубл.: Діло. — 1934. — 25 грудня. — Ч. 347; Там же. — 26 грудня. — Ч. 348; Там же. — 27 грудня. — Ч. 349

IV

ЛИСТИ



Епістолярну спадщину М. Рудницької, представлену в цьому розділі, можна умовно поділити на такі тематичні групи: міжнародна діяльність; жіночий рух; приватні листи.

Найбільша група епістолярію стосується міжнародної діяльності М. Рудницької. Листи з Женеви, Відня, Берна та інших міст хронологічно охоплюють 1930-1933 рр. Щодо змісту листів, то їх докладність дає змогу прослідкувати складний механізм внесення українських петицій для розгляду на засідання Ліги Націй та Ради Союзу Народів. Вони свідчать про масштаби роботи, проведеної представниками української делегації, у складі якої була М. Рудницька. Щоб зацікавити уря-

дові кола західних держав петиціями про — політичних в'язнів, паціфікацію, голодомор — доводилося докладати максимум зусиль, зокрема, організувати приватні зустрічі та проводити розмови "тет-а-тет" з впливовими урядовими особами, залучати на свій бік представників преси та шукати підтримки у представниць міжнародних жіночих організацій.

Публіковані листи є лише невеликою частиною з великої міжнародної кореспонденції М. Рудницької. Це зрозуміло, якщо брати до уваги те, що у складі українських делегацій вона щонайменше двічі на рік бувала за кордоном, а про кожен крок на міжнародній арені члени делегації інформували до краю (про що свідчать опубліковані листи, а також телеграми, які до видання не увійшли). Тут же подаємо два листи Зиновія Пеленського (1890-1943) з Женеви, який інформує про спільні з М. Рудницькою заходи у порушенні справи голодомору 1932-33 рр.

Оскільки листи М. Рудницької часто містили конфіденційну інформацію, для нас важливо було встановити яким чином ці листи потрапляли до Львова, уникаючи конфіскації поштовою цензурою. В процесі опрацювання матеріалів стало відомо, що частину закордонної кореспонденції М. Рудницька надсилала на різні адреси: свою домашню (вул. Над Яром, 7), редактора газети "Діло" Василя Мудрого. А листи більш довірочного характеру (в подвійному конверті) надходили на адресу п. Герти Махневич (вул. Личаківська, 32). Переважно вона підписувала свої листи "Та сама Мілена", "Ваша Мілена" і т. п., іноді вживала псевдонім "Дунін".

Кореспонденцію першої групи розширюють географічно два листи, надіслані з Рима. Виявлені в архівних фондах Центрального державного історичного архіву України, м. Львова, вони мають дещо таємничий зміст, і не знаючи причини та цілі поїздки авторки до "вічного міста", важко оцінити їх належно. Тому необхідно пояснити обставини їх написання. Назагал для галицького суспільства ця поїздка залишалася прихованою. Розвиток подій був таким. Просто з Женеви М. Рудницька на запрошення італійського журналіста кореспондента часопису "Іль Попольо д'Італія" Лідо Каяні на початку лютого 1933 р. поїхала до Риму. Ціль поїздки, за формулюванням самої Рудницької, полягала: 1) у встановленні безпосереднього контакту між італійським посольством у Варшаві й українською парламентарною репрезентацією (з усією можливою дискретністю); 2) порушення української

справи у зв'язку з загальною ревізійністською політикою Італії та її зацікавленням польськими міжнародними зобов'язаннями; 3) висловлення вдячності італійському урядові за виділення українцям стипендій для студій у вищих школах Італії, передусім мілітарних, для підготовки українського старшинського корпусу. За посередництвом та підтримкою Євгена Онацького (1894-1979), кожного дня відбувалися зустрічі з визначними італійськими урядовими особами та партійними діячами. Серед них були: п. Квароні, директор Відділу Східної Європи в Міністерстві закордонних справ; міністр Бодреро; п. Ніно д'Арома, політичний діяч; п. Якомоне, віце-голова кабінету закордонних справ та ін. На руки останнього М. Рудницька передала меморандум, що сприяло влаштуванню її розмови з Беніто Муссоліні. Найповніше ця справа висвітлена у книжці Євгена Онацького "У вічному місті"¹. Зазначимо, що Муссоліні справив на Рудницьку дуже негативне враження, попри те, що загальні враження від країни були гарними.

Окремо виділяється "Відкритий лист" М. Рудницької, написаний у відповідь на лист десяти парламентаристок "Союзу Громадської Праці Жінок" Парламентарного Клубу Безпартійного Блоку співпраці з урядом (опублікований в часописі "Gazeta Polska"), які в досить брутальний спосіб відреагували на її діяльність за кордоном на початку 1930-х рр. З огляду на його епістолярний жанр подаємо його в розділі листів. Варто наголосити, що лист від Клубу ББ був однією з численних спроб протидії польського уряду діяльності М. Рудницької на женецькому ґрунті в обороні українських петицій. Заходи урядових кіл зводилися до намагань відкликати посольський мандат та притягнути М. Рудницьку до судової відповідальності. Крокам польського уряду передбачливо запобігали діячі української еміграції, зокрема Є. Коновалець, розіславши 1931 р. "Обіжник в справі польської нагінки на пані М. Рудницьку", в якому висвітлювалась нова польська провокація перед закордонними впливовими колами.

Решта виявлених в архівних фондах ЦДІА України у Львові листів походять з різних збірок. Найбільше їх зосереджено у фонді 319 товариства "Союз Українок". Саме діяльності цієї організації стосується більшість листів М. Рудницької, які вона як голова товариства, надсила головам філій. Тут характеризуються внутрішньо-організаційні питання і пробле-

¹ Онацький Є. У вічному місті. Записки українського журналіста. 1933. — Торонто, 1985. — Т. 3.

ми товариства, в т. ч. і найгостріші: заборона діяльності, скрутне матеріальне становище, взаємовідносини з іншими громадськими організаціями.

Окремо варто згадати про лист 1935 р. до митрополита А. Шептицького, написаний у час, коли прізвище М. Рудницької було виключене з виборчих списків. Відстоюючи кандидатуру М. Рудницької, представниці Головного віділу "Союзу Українок" О. Шепарович та М. Білецька їздили до маєтку Шептицького у Підлютому з проханням про підтримку митрополита її кандидатури на виборах і просили написати лист до міністра внутрішніх справ М. Косцялковського. Поїздка О. Шепарович та М. Білецької мала залишатися в таємниці, щоб не наражати митрополита на неприємності. Але з легкої руки редакції газети "Діло" про неї дізнався цілий край. Тому Рудницька почувалася зобов'язаною написати листа з в'ясненням цієї справи.

Надзвичайно цікавими є листи 1940-41 рр., надіслані д-рові О. Назаруку з Кракова, куди М. Рудницька емігрувала після 3-тижневого побуту в окупованому більшовиками Львові.

№ 1

1922 р., травня 12. Львів. — Лист до Міжнародної Жіночої Ради з оглядом матеріального становище та напрямків діяльності повоєнних жіночих організацій Галичини

До Міжнародної Жіночої Ради

“Союз Українок”, центральна українська жіноча організація Галичини, висловлює Головному Виділові Міжнародної Жіночої Ради (International Council of Women) і головам всіх Національних Рад (National Councils) з нагоди їх з'їзду в Газі свій щирий привіт і бажання найкращих успіхів в їх праці. Хай Ваші наради будуть одним кроком вперед на шляху до здійснення спільного ідеалу зорганізованого міжнародного жіноцтва: повної рівноправності жінок в усіх царинах людського життя, а поруч з тим повнішого, щасливішого людства.

Довідавшись в останній хвилині про конференцію в Газі, ми не маємо, на жаль, змоги переслати Вам всі матеріали, які дали би Вам точний образ праці українського жіноцтва в галицькій частині України за минулі літа. Бажали б одначе поінформувати Вас бодай в коротких і загальних начерках про характер і напрям нашої організації та про невиномисно важкі відносини, в яких приходиться нам вести роботу.

“Союз Українок”, який як член Національної Ради Українських Жінок, має честь входити в склад Міжнародної Жіночої Ради, є союзом всіх жіночих організацій на території української Галичини. Центральний осідок товариства є у Львові. Перед війною числив він 12 місцевих філій (тодішня назва нашої організації була “Жіноча Громада”). Праця товариства йшла головно в напрямі гуманітарнім і просвітнім, а в останніх літах перед війною також в напрямі економічним і політичним. З численних агенд і підприємств “Жіночої Громади” подаємо для приміру декілька: “Жіноча Громада” засновувала диточі захоронки, вакаційні оселі, бурси для дівчат в шкільнім віці, приюти для слуг, дешеві кухні; вела курс для неграмотних, бібліотеки і читальні, улаштовувала відчити, театральні вистави, концерти. Основувала промислові курси і курси з області жіночого господарства (кравецтва, шиття і т. п.), жіночі робітні, промислові спілки і крамниці; улаштовувала жіночі віча, висилала петиції до сойму і парламенту (в справі признання жінкам виборчих прав і т. д.), загалом, дбала про просвіт-

ну, економічну і товариську організацію укр[аїнського] жіноцтва та заступала його права.

Війна, яка через шість літ безперервно шаліла на нашій землі, разом зі спустошенням цілих осель, з пошестями, що забрали тисячі жертв, з всіми страхіттями кількох чужинецьких окупацій, принесла також занепад і руїну нашої організації. Матеріальне добро львівської централі і провінціональних філій, здебільша, було розграблено, домівки знищені, обстановка зграбована, бібліотека, інвентар і т. п. розкрадені. Діяльніщі члени організації мусіли тікати перед переслідуванням чужої влади, ціле громадське життя було припинено виїмковими воєнними законами.

Після розвалу Австро-угорської монархії восени 1917 р. населення західноукраїнських земель, виконуючи право самоозначення народів, збудувало на своїй землі, на котрій українська людність числить 87% цілого населення, власну українську державність і через кілька місяців зажило свободним, вольним життям. Для нас, Українок, національний зрив був рівночасно днем досягнення громадянської рівноправности. Українська Конституанта зібрана у Львові дня 18 жовтня 1918 р. признала нам нарівні з мужинами повну рівноправність перед законами аж до політичної рівноправности, себто до права голосування до всіх виборчих тіл включно. Цю політичну рівноправність обох полів потвердили в четвертім артикулі тимчасові основні закони західної української держави, ухвалені дня 13. XI. 1918 р. Українською Національною Радою.

Наші сестри з Великої України дістали право голосування півтора року перше, а саме після великої революції 1917 р., яка розбила російську імперію, перший Український парламент: Центральна Рада ухвалила закон [...]*

Так отже основні закони нашої держави були для нас справжньою Magna Charta Libertatum** національної і громадянської волі.

Одначе не довелось галицькому жіноцтву використати свою громадянську волю для добра власного і цілого населення. Український народ, який всі сили обернув на здійснення засад національної і соціальної справедливости, якого першим законодавчим чином, побіч рівноуправнення жіноцтва, була національно-персональна автономія для всіх національних меншостей, впав жертвою війни і насильства. Мо-

* В тексті пропущено.

** "Велика хартія свобод" (лат.).

лода українська держава не видержала удару імперіалістичних, добре озброєних сусідів. На Велику Україну надсунула від півночі Росія, тим разом під маскою червоного большевизму, а на західні українські землі пішла походом Польща. Настали страшні часи національної нерівної боротьби, часи неволі, насильства і руїни. Наша гарна і з природи надзвичайно багата Батьківщина опинилася вцілости під чужинецьким ярмом. Велику Україну заняли російські большевики, західні українські землі (Східна Галичина, Холмщина, Волинь) заняла Польща.

Чого не знищила всесвітня війна, те знищив наш національний ворог, поляки. З економічною нуждою, культурним занепадом і всякого рода насильством, які запанували разом з польською окупацією на нашій землі, прийшов також занепад всіх українських організацій, бо ціле українське життя, в усіх його проявах — стануло на індексі.

Щойно минулої осені, в падолисті 1921 р., приступили ми до відбудови життя нашої організації. А ця відбудова мусіла йти від основ, від підвалин, бо з передвоєнних філій лише 3 пережили воєнну хуртовину; каса наша була зовсім порожня, ціле майно (як бібліотеки, інвентар, навіть адміністраційні книги) знищене.

Першим ділом нашої організації перед пів роком було скликання Всеукраїнського Жіночого З'їзду на день 22 і 23 грудня 1921 р. у Львові. На цей з'їзд приїхало 178 делегаток і тисячі жінок; були представниці всіх українських земель: перекарлися делегатки з Великої України з-під большевицької окупації; з українських земель, які є під польською окупацією: з Холмщини і Волині; з-під румунської окупації з Буковини; приїхали представниці нашої еміграції, розсипаної по всім європейським центрам: з Відня, Праги і Берліна, а крім цього делегатки з усіх закутин Галичини.

З'їзд випав величаво, наспіли сотки привітів, були присутні представники всіх політичних партій і груп, цілої преси, всіх громадянських організацій.

На порядку з'їзду стояли основні реферати: 1. Участь жінки в громадянському життю, 2. Організація українського жіноцтва, 3. Жінка а школа, 4. Перегляд дотеперішньої праці, 5. Жіноча преса, і т. п. Цілею з'їзду була відбудова жіночого життя і сотворення кріпкої, трівкої української жіночої організації, та висвітлення становища жіноцтва до всіх біжучих національних справ.

Одначе польська поліція, яка безпощадно нищить всі прояви нашого національного життя, закрила насильно з'їзд за раз при першій рефераті про участь жінки в громадянському життю. Вона заборонила нам навіть відбутися святочну академію в честь Наталії Кобринської, української письменниці і першої нашої неustraшимої поборниці жіночих прав. Всі точки програми мусіли відпасти, а делегатки, які прибули на з'їзд, зібралися на другий день довірочно і на тайнім зібранню ухвалили цілий ряд резолюцій і протест до міжнароднього жіноцтва проти закриття з'їзду, який Вам тут залучаємо.

Вже цей один факт: закриття жіночого з'їзду, кидає хиба досить ясне світло на відносини, в яких приходиться жити і працювати українському жіноцтву під польською окупацією в Галичині.

На кожному кроці "Союз Українок" стрічає в своїй праці перепони і шикани польської окупантської влади. З числених фактів подамо лиш такі характеристичні приміри.

Ми бажали би змінити статут нашої організації, бо він до певної міри є анахронічним і не відповідає потребам хвилі. Одначе польські влади не дозволяють на зміну статуту ні не затвержують ніяких нових статутів.

Польські влади не дають нам дозволу на засновання нових філій, забороняють відбувати жіночі збори. В Долині (провінціональне місто в Східній Галичині) польська поліція розігнала в січні б. р. жіноче віче і вела під багнетами всі учасниці через ціле місто. В Перемишли, де існувала наша найдавніша і найбільш діяльна філія, яка перетривала цілу війну, польське староство в жовтні м. р. припинило її діяльність за те, що члени її відвідували по шпиталям ранених українських жовнірів! Загалом на провінції режим окупантської влади є строгійший чим у Львові і наше жіноцтво мусить організуватися і вести працю потайки. "Союз Українок" одержав після Всеукраїнського Жіночого З'їзду з Дирекції Поліції у Львові загрозу закриття нашого товариства (дата 26 лютого 1922 р., число 430). Член Головного Віділу нашої організації Марія Кекиш, учителька, вже від п'ятьох тижнів сидить в тюрмі, досі не переслухана, хоча її діяльність не мала ніякого політичного характеру; вона працювала на просвітнім поли і була організаторкою жіночого пласту. Сім студенток університету, членів нашої організації, пересиділи минулої зими зовсім неповинно по кілька тижнів

в тюрмі, одна з них була арештована через 3 місяців. Всі вони сиділи в спільних келіях з проститутками і злодійками, коли навіть в царській Росії політичні в'язні сиділи окремо.

Мимо тих невиносимо важких відносин і перепон "Союз Українок" має гарні висліді праці минулих шість місяців. Ми відбудували 12 давних філій, основали 16 нових (існують потайки, без дозволу польської влади), крім цього члени нашої організації вступили 9 жіночих провінційальних організацій, які перед війною існували окремо на самостійних статутах, так що наша централь обіймає тепер всі українські жіночі організації Східної Галичини в числі 37. Наша організація є безпартійна, стоїть на становищі рівноправности жінок з муцинами і має на цілі зорганізувати українське жіноцтво, підготувати його до громадянської праці, та заступати інтереси і права українського жіноцтва.

Для кращого розділу і опанування праці ми перевели поділ роботи на п'ять секцій: секцію організаційну, просвітну, видавничу, промислову і товариську. Секція організаційна основує філії, переводить організацію нашого міщанського і сільського жіноцтва; секція просвітна улаштовує відчити, реферати, дискусійні сходини, робить заходи оснувати на ново жіночу бібліотеку і читальню; секція видавнича від трьох місяців видає тижневик "Жіночий Вістник"; секція товариська улаштовує товариські зібрання, прогульки і т. п.; а секція промислова, яка зав'язалася біжучого місяця, має намір сотворити цілий ряд майстерень з обсягу українського національного промислу.

Крім "Союза Українок", українські жінки працюють очевидно також в загальних громадянських організаціях, які ведуть роботу в користь жінкам і дітям, як приміром, в "Порадні матерей", в "Захоронці", в Краєвім Товаристві охорони дітей і т. п., та в усіх просвітних українських організаціях (головно, в "Просвіті" і "Укр[аїнським] Педагогічним Товаристві").

В кінці "Союз Українок" звертається до Міжнародної Жіночої Ради з ось яким проханням: З огляду на це, що "Союз Українок" є централею всіх жіночих укр[аїнських] організацій в Галичині та з огляду на це, що Національна Рада Українських Жінок з причини воєнних подій і ворожої окупації України опинилася майже в цілости на еміграції (поодинокі її члени є в Лондоні, Берліні, Відні), з огляду на це, що живемо під польською окупацією мов

відрізані від світа, прохаємо сердечно Головний Виділ і Секретаріят Міжнародної Жіночої Ради прислати нам всі Ваші звіти, бюлетени, інструкції і загалом всі письма, які Ви видаєте до Національних Рад. В цей спосіб Ви даєте нам змогу удержати зв'язок з міжнародним жіноцтвом і вести успішно роботу до спільної нашої мети.

Дальше просимо Вас від імени видавничої секції прислати нам всякі жіночі журнали і публікації Міжнар[одньої] Жін[очої] Ради і всіх Національних Рад. Наша видавнича секція працює в дуже тяжких умовах, бо видає свій тижневик без ніяких жіночих журналів. Не маємо змоги заперенумерувати ніяких журналів, бо нам невільно спроваджувати які-небудь газети з поза кордонів польської держави.

Від імени промислової секції звертаємося з проханням до голов всіх Національних Рад, чи вони через свої національні жіночі організації не могли би нам допомогти нав'язати зв'язки для збуту виробів промислової секції. Є це виробы з обсягу артистичного промислу, всі удержані в українським національним стилю.

Всі письма просимо надсилати на адресу: Львів, Галичина, "Союз Українок", вул. Рутівського, ч. 22.

Ще раз бажаємо Вашим нарадам найкращих успіхів і надій, що українське жіноцтво заживе в недовзі вільним життям на вільній землі, пересилаємо Вам щирий привіт.

За Головний Виділ "Союза Українок"

Мілена Рудницька-Лисяк (місто голова),

Ірина Лежогубська (секретарка).

Просимо о вістку, чи наше письмо прийшло на час.

ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 169, арк. 4-15. Оригінал, рукопис. (Підпис-автограф).

№ 2

1929 р., березня 22. Львів. — Лист до членів філій та кружків "Союзу Українок" з приводу заборони діяльності товариства Львівським гродським староством з проханням продовжувати працю згідно з розпорядженнями президії товариства

Вважаю своїм обов'язком подати Вам до відома, що рішення Гродського Староства у Львові, завішуюче діяльність Товариства "Союз Українок" у Львові, Вас зовсім не до-

торкає. Тому прошу вести далі свою статутіву діяльність і на ніякій ділянці не припинювати своєї праці. Всі поручення послідних обіжників “Союза Українок” у Львові треба виконати.

Пороблено всі заходи для усунення вище згаданого рішення влади.

В усіх справах прошу звертатися до мене на адресу: Мілена Рудницька, Львів, вул. Вербова ч. 6.

З товариським привітом Мілена Рудницька.

ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 26, арк. 10. Машинопис. (Підпис-автограф).

№ 3

1931 р., вересня 20. Женева. — Лист про виступ на засіданні Ради Союзу Народів та успіхи української делегації у пропагуванні справи петиції проти пацифікації на міжнародному форумі.

Мої Кохані!

Відчуваю потребу поділитися з Вами своєю радістю, сказати Вам, як дуже тішуся нашим успіхам. Не знаю чи в краю будуть з висліду вдоволені, може сподіялися чого більше. На мою думку ми досягнули максимум цього, що в даних несприятливих умовах можна було досягнути. Хто здає собі справу зі скомплікованого механізму Союзу Народів, хто знає, яка нагінка йшла проти нас, які труднощі треба було побороти — цей повинен зрозуміти і оцінити значіння вчорашнього дня, який був справді великим українським міжнароднім успіхом.

Коли вчора о год. 8 вечером на засідання Ради С. Н. прийшла наша справа, десятки очей звернулося в мою сторону. А перед очима моєї душі пересувалися дантейські сцени з минулого року. Невже ж треба було заплатити аж таку ціну, щоби заговорив про нас Союз Народів? Цей С. Н., в якому говориться так багато про справедливість, але в якому ріншає лише сила!

Через цілий вчорашній день я відбирала безпереривні граюляції, — від знайомих і чужих, від політиків і журналістів і публіки.

Вибачте, що через цілий час так мало писала. Думка, що може прийдеться вертати до краю з порожніми руками, дуже мене пригноблювала.

Ще треба зложити цілий ряд пращальних візит — подякувати людям, які віддали нам великі прислуги і які ще нам будуть потрібні. Обговорити з нашими плян підготовки до січної сесії, написати низку листів. На всякий випадок під кінець тижня побачимося.

Щиро Вас вітаю. Ваша М[ілена].

Зенко списуєся цілий час д[уже] добре. Лучкович також дещо придався.

Архів УВАН*. Фонд Рудницької. Оригінал, рукопис (автограф).

№ 4

1931 р., жовтня 14. Львів. — Відповідь на Відкритий лист 10-и членів “Союзу Громадської Праці Жінок” Парламентарного Клубу Безпартійного Блоку Співпраці з Урядом, опублікований у часописі “Gazeta Polska”

Пані Посолки і Сенаторки!

Відкритий лист Пань, оголошений в “Газеті Польській”, є ще одним звеном у ланцюху трагічних непорозумінь, з яких на жаль від кільканадцяти літ складається і на яких спирається польська національна політика. В даному випадку Ви, Пані Посолки і Сенаторки, виступаєте з оцим політичним актом, яким безумовно є відкритий лист 10-ти членниць парламентарних палат, — лише і виключно під сугестією одного відлому брукової преси. Приєднуєтеся до нагінки проти моєї особи, оперуючи без ніяких скрупулів дуже важкими закидами, однаково з морального становища, як теж з погляду карного закону. А саме, закидаєте мені, Пані, “підбурювання до громадянської війни на терені держави”, “ширення брехонь і клевет” і т. п. Якже маю відповідати Вам на ці голословні, непідтриманні ні одним конкретним фактом закиди, коли може найкращою відповіддю було би зголосити проти Вас до суду скаргу за клевету?

Коли Ви, Пані, мали на думці діяльність на женецькому терені, де в характері делегатки Української Парламентарної Репрезентації я старалася підтримувати петиції українських послів і сенаторів в справі минулорічної т. зв. “паціфі-

* Бібліотека УВАН, Нью-Йорк. Фонд М. Рудницької. Далі: — Архів УВАН. Фонд Рудницької.

кації”, то чейже як члениці Сойму і Сенату певне знаєте Пані, що сам польський уряд в імені Польщі загарантував у меншиневих договорах своїм національним меншинам право зголошувати петиції до Ліги Націй. Як можете, Пані, підтягати ту установу під поняття якихось “чужих” сил, ворожих польській державі, коли польський представник засідає в Раді Ліги Націй? Зрозумієте Пані, що цього права користати з установи Ліги Націй, права загарантованого нам міжнародними договорами, ми Українці, зректися не можемо. Не в нашій силі, а в силі уряду лежить не давати нам причин зголошувати петиції.

Всупереч звісткам деяких несовісних та клеветницьких органів брукової преси, яким Ви, Пані, так легко повірили, тверджу рішуче, що однаково мої виступи на терені Ліги Націй, як теж на конференції в англійській Палаті Громад, на конгресі Національних Меншин і на всіх інших міжнародніх з'їздах, в яких я мала честь брати участь, були втримані завсіди в дусі згідливого співжиття народів і на площині легальности. Ціла моя 10-літня діяльність на терені організацій, включно з ост[аннім] міжнар[одним] роком, для всіх безсторонніх і доброї волі одиниць, мусить бути саме доказом, що я є приклонницею мирного і при помочі легальних засобів полагодження національних спорів. Саме тому апелюємо до Ліги Націй, як до інструменту мира і найвишого міжнароднього трибуналу, що бажаємо, щоби нещасні польсько-українські відносини не стали іскрою до нової пожежі. Стенографічні протоколи моїх промов на міжнародніх з'їздах можуть якнайвиразніше заперечити клеветницьким сплетням, які розсівають про мене несовісно та з якоюсь особливою злобою. У тих промовах не було ніколи ані слова брехні ні клевети. Я орудувала завжди і всюди виключно фактами. Не моя вина, коли сама правда шкодить Польщі в опінії світа, а вина тих, які несуть відповідальність за цілу систему правління, особливо за національну політику Польщі, за Бересть і за “пацифікацію”. Ваша вина, Пані Посолки, що своїми голосами зсолідаризувались у соймі з тими сумними фактами.

Згадуєте, Пані, про “принціпіяльну жіночу лінію” в політиці. Вірила і я в ту спільну всім жінкам лінію, але перестала я вірити в неї, — зломало мою віру голосування жінок у Соймі над минулорічними подіями. Чи будете також голосувати, мої Пані, за доразовими судами, і за но-

вим в'язничним правильником що зрівнює політичних в'язнів із кримінальними злочинцями? Чи і це буде "принціпальна лінія, така дорога всьому жіноцтву?"

Кажете, Пані, про жіночу місію "оздоровлення політичного життя". Гадаю, що краще не тикати цієї справи, тому, що справді важко було би промовчати останні вибори та придбані в них мандати... А щодо гарного гасла "тої самої чесноти в політичній праці та в приватнім житті", то дозволяю собі спитати Вас, Пані, як погоджуєте свій демократизм і лібералізм, свій фемінізм і пацифізм з адорацією диктатури?

Накінець закид найбільший з усіх незвичайно брутальний і образливий: Каламутне, нез'ясоване зв'язання моєї діяльності із убивством пок. Т. Голувка. Важко повірити, щоби Ви, Пані, як політичні діячки, що підкреслюють своє зацікавлення українським питанням, не знали, що негайно після вбивства пок. Голувка, моя Партія, незвичайно рішуче і недвозначно осудила цей факт. Що ж значить цей негідний натяк у Вашім листі? Чи не є це відгук принципу "збірної відповідальності" за вчинки одиниць? Випереджуєте одночасно судовий присуд, бо досі взагалі нема ще ствердженого факту, що пок. Голувко згинув із українських рук. А якби й так було, то такий факт не міг би, очевидно, обтяжувати морально загалу українського населення.

Присвоюєте собі, Пані, право висловлювати думки українського жіноцтва. Однаково добре я могла би промовляти в імені польського жіноцтва. Відповідальності перед масою українського жіноцтва я не оминала ніколи. Не відхиляюся також від відповідальності за виконання посольських обов'язків перед моїми виборцями, перед моїм Народом. А щодо Вашого вислову про Польську Державу як про "будівлю нашої спільної свободи" то не знаю, чи назвати його наївним чи цинічним. Дійсність, серед якої живе українське населення в Польщі, звільняє мене від дальшої дискусії з Панями на таку тему.

Мілена Рудницька, посолка до Союму.

Опубл.: Новий Час. — 1931. — 14 жовтня. — Ч. 113. — С. 3.

№ 5

1932 р., січня 17. Варшава. — Лист до редактора газети "Діло" Василя Мудрого про участь у засіданні бюджетної комісії в польському

Сеймі, з повідомленням про виступ посла Степана Барана та про рішення деяких організаційних питань перед поїздкою до Женеви

Дорогий Пане Редакторе.

Пос. Луцький здасть Вам мабуть устно справу з нашої ганебної компромітації, якою була вчорашня промова Барана на комісії бюджетовій. Були вже в соймі всякі наші виступи ліпші і гірші, але такого скандалу ще не було. А коли візьметься під увагу, що це мала бути не звичайна комісійна промова, а наша відповідь на декларацію уряду, (декларацію, яка має на цілі заспокоїти Женеvu та зліквідувати нашу справу в Союзі Народів), тоді скандал перемінюється в злочин. Хто не чув цього півторагодинного базікання, цього хаосу слів і думок, без ніякої диспозиції, без всякої пропорції між засадничими речами а маловажними подробицями — цей не може собі уявити як соромно було слухати таку “промову”. Ми обоє з Луцьким бажали запастися під землю з сорому і досади. При чому мушу підкреслити, що Луцький зробив все, що було в його силі, щоби промова Б[арана] випала якнайкраще. Ще в поїзді в часі дороги зі Львова до Варш[ави] “вчив” Барана, що і як треба говорити. Вчора цілий день, себто від полудня — коли міні[істр] Пер[ацький] склав декларацію аж до 1/2 10 вечером, коли Баран прийшов до слова, писалося йому засадничі точки промови, справлявалося її, доповнювано і ин. Б[аран] впевняв, що все має в голові, що поставить справу як слід, — а тут вийшло щось страшне.

Я задержалася у Варш[аві] лише з огляду на промову Бар[ана]. Думала, що завезу її до Женеви, як нашу відповідь на польську декларацію. Дуже жалую, що втратила цілий день, залежало мені дуже на цьому, щоби мати сьогодні перший етап подорожі за собою.

Друга прикрість, яка стрінула мене вчора, це була відмова Великановича підписати аркуші, на яких прийде евент[уально] лист чи меморіал для японського референта. Розумію дуже добре, що не можна від нікого домагатися підписів in blanco*, причому Велик[анович] підносить дуже слушний заміт: чому голова не хотів підписати цього нашого евент[уального] меморіялу?

Так отже їду до Женеви з порожніми руками. Противна сторона робить все можливе щоби наші петиції зліквідувати.

* На чистому аркуші (лат.).

Я довідалася вчора, що декларація Перац[ького] була зложена на домагання Англії та що Англіїці за ту ціну обіцяли не форсувати нашої справи в Женеві. Те все мене пригноблює і відбирає всяку охоту до праці. Я була би дуже щаслива, коли б могла місто їхати за кордон, повернути до Львова і передати в інші руки відповідальність за хід нашої справи в Женеві, до якої наше громадянство прив'язує такі великі надії, а яка з нашої сторони тепер зовсім не є підготована.

Пишіть, ради Бога, негайно відповідь У. П. Репрезентації на декларацію уряду та передайте її через Зенка. Тямте, що наша відповідь мусить бути написана з точки погляду Женеві так, як декларація уряду була зложена лише для закордону. Коли треба буде дати Японцеві якийсь меморіал, дам його з власним підписом (і евент[уально] з підписом Зенка), хоча очевидно було б поважніше, коли б під письмом були підписи президії У. П. Р.

Попросіть Др. Макарушку, хай передасть для мене через Зенка письмо Наконечного з Кривого до Союзу Нар[одів]

Бувайте здорові, напишіть зараз кілька слів (на poste — restante* або на адресу, яку я залишила Макарушці), може мене підбадьорите, бо їду в дуже поганому настрою.

Ваша Мілена.

Архів УВАН. Фонд Рудницької. Оригінал, рукопис (автограф).

№ 6

1932 р., січня 28. Женева. — Лист про заходи членів української делегації у пропагуванні та винесенні українських петицій на розгляд Ради Союзу Народів

Кохані!

Спасибі за пам'ять, листа і гроші. Вибачте і не дивуйтеся, що не пишу, повірте мені одначе, що на це нема ні часу, ні нервів. Моя мовчанка не значить очевидно, що я за Вас забула. Якраз навпаки: згадуємо Вас дуже часто (себто я і мої товариші), а думаю про Вас ще частіше (це без товаришів).

З відомих причин не можу, на жаль, переказати Вам усіх наших заходів, залишаючи це до устного звіту. Впевняю Вас лише про одно: що робимо все можливе, щоби

* До запитання (франц.).

ще в останній хвилині вплинути на корисне полагодження наших петицій. Рішаюче значіння для нас матиме постава Англіїця, себто чи захоче він активно ангажуватися і чи забере слово на Раді в нашій справі. Працюємо всі троє в повний гармонії і цілою силою пари. Завтра або післязавтра справа повинна прийти на порядок. Є тут багато наших приятелів: Фойгт, Аменде, Мальон і інші.

С. Н. тратить свій авторитет дуже помітно, від одної сесії до другої. Ні на салі нарад, ні в кулюарах нема ніякого “штїммунгу”. Також конференція розоруження, яка ось-ось починається, не викликає ніякого зацікавлення. Над всіми справами вагатить страшна господарська скрута, справа репарацій, мільони безробітних.

Докладно ще не можу подати дня, коли поверну. З'їхали тут всякі міжнародні діячки, які підготовляють на конференцію розоруження мітінги, прийоми і т. і. і просять мене залишитися. Сумніваюся одначе, чи буде це можливе — так з огляду на гроші як і на час. Залежить мені на цьому, щоби встигнути на бюджетову дискусію, бажала би говорити до міністерства освіти.

Зенко передав мені поки що 200 зол. Грішми, які він одержав на спільні видатки, він диспонує і з них виратується. Дякую за посилку “Діла”.

Щиро Вас здоровлю. Ваша М[ілена].

Архів УВАН. Фонд Рудницької. Оригінал, рукопис (автограф).

№ 7

1932 р., вересня 26. Відень. — Лист до редактора газети “Діло” Василя Мудрого з повідомленням про ревізію в Зебжидовіцах при переїзді кордону Польщі

HOTEL MEISSL & SCHADN
WIEN I.
Kärntnerstrasse 16 — Neuer Markt 2
Telegramme: “Schadnhotel”
Telephon Nr.: R 28-5-40

Дорогий Пане Редактор.

Пересилаю Вам вістку про ревізію, яку переведено в мене в Зебжидовіцах. Додайте до неї коментарі, які вважаєте за

відповідне та помістіть будь-ласка в “Ділі”. Перекажіть також справу Голові та попросіть, щоби Президія У. П. Р. довела це до відома маршалка сойму та запротестувала, де вважає за відповідне.

Пишіть до мене на *poste-restante*. Кажіть висилати мені “Діла”. Коли б в польській пресі були які замітки присвячені моїй особі, переховайте мені. Ночую сьогодні у Відні, бо почуваюся д[уже] втомлена, завтра їду далше.

Щиро Вас здоровлю. Мілена.

Архів УВАН. Фонд Рудницької. Оригінал, рукопис (автограф).

№ 8

1933 р., січня 26. Женева. — Лист з інформацією про петицію англійських послів у справі автономії Галичини, та петицію Сушка в справі політичних в’язнів, винесені на розгляд Комітету Трьох, прийняте на засіданні рішення та заходи членів української делегації, спрямовані на винесення їх на повторний розгляд Ради Союзу Народів.

Мої Кохані.

Спішу повідомити Вас про мої дотеперішні заходи та хід подій на женевському терені. Реферую в хронологічному порядку:

Зараз після приїзду я довідалася дві неприємні вісти. А саме, що обі петиції, до яких ми прив’язували велике значіння: петиція англійських послів в справі автономії Галичини та петиція Сушка в справі політичних в’язнів ще в грудні були полагодженні та не прийдуть на Раду С. Н. В останніх двох днях мені вдалося одержати від найбільш авторитетних чинників такі блищі інформації про ці обі справи: Англійську петицію розглядала Секція Меншин С. Н. в половині грудня та відкинула її з формальних причин тому, що вона не підпадає під постанови трактату про охорону меншин та меншостевої процедури. Прихильні нам люде з кругів С. Н. заступають погляд, що справа зобов’язань Польщі відносно автономії Галичини може найтися на Раді С. Н. лише тоді, коли цю справу внесе до С. Н. англійський уряд (або уряд іншої держави, члена С. Н.) — як справу політичну, себто недодержання міжнародніх договорів та, що в

ніякому випадку не можна підносити цієї справи в площині меншестевої петиції.

Що торкається петиції Сушка, то в цій справі Комітет Трьох відбув в осені та з початком зими кілька засідань. Велася довгі торги і в самому Комітеті і між Комітетом а польським урядом. На Комітеті нашу лінію держав і боронив беззастережно заступник Норвегії, пан А[ндворт]. Заступники Еспанії змінювалися, були непоінформовані, справою не цікавилися, фактично на засіданнях піддержували Францію. А представник Франції пер за всяку ціну на компроміс. Від польського уряду прийшло письмненне пояснення, в якому запевнюється, що всі винувники, поліційні функціонарі, були строго покарані та що факти знущань над політичними в'язнями — не повтараються і ніколи більше не повтараються. Рішаючий вплив на становище Комітету Трьох мав мати звіт французького амбасадора з Варшави, в якому писалося що польсько-українські відносини покращали, та є на шляху повного замирення, що факти терору і знущань вже не мають місця, та що передача петиції на Раду внесла би новий фермент в польсько-українські відносини. На представника Норвегії пішов натиск через французького амбасадора в Осльо. Вкінці дня 12 грудня відбулося остаточне засідання Комітету Трьох на якому ухвалено не передавати петиції на Раду С. Н., а оголосити окреме письмо Комітету в офіційних виданнях С. Н. Польський уряд дав заздалегідь приречення, що проти оголошення листа не буде протестувати. Само письмо для польського уряду, кажуть, дуже неприємне, бо в ньому осуджується різко поступовання польської влади та говориться про заяву польського уряду, що винувники зістали покарані та знущання більше не повтараються.

На другий день після цього засідання представник Норвегії одержав моє письмо з новими матеріалами. Він негайно повідомив про це двох інших членів Комітету та заявив їм, що ухваленого письма не підпише ввиду цього, що факти знущань дальше повтараються — отже польські запевнення не відповідають правді. Від цього часу (себто від половини грудня аж до мого приїзду до Женеви) прихильні нам одиниці в С. Н. вижидали кожного дня приходу нової нашої петиції з новими матеріалами в справі поліційних зловживань, бажали в зв'язку з новою петицією завернути назад петицію Сушка та обі разом внести на теперішнє засідання Ради С. Н. Та на жаль, ми про те все не знали, або

радше знали дуже не докладно. Велика також шкода, що я не приїхала до Женеви бодай на які 3 дні ранше, бо тоді були всі вигляди переперти справу ще на біжуче засідання. А так — петицію я зладила щойно вчора (і то по-німецьки, бо Панейко приїхав щойно вчора вечером), дала її перебити на машинку і щойно сьогодні віддала її в секретаріяті С. Н. з проханням трактувати її як наглячу. Що і коли з неї вийде, побачимо.

Відбула вже кілька цінних розмов, між іншими з Англійцями. Разом з Гендерзоном приїхав на конференцію роззброєння його співробітник проф. Noel-Baker, колишній знайомий з часів пацифікаційної петиції. На його бажання я відвідала його сьогодні і відбула з ним довшу розмову. Він тепер людина приватна, але поверне колись разом з ляйбуристами до влади і впливів, а й тепер може сам бути в дечому помічній. Зв'язки, які я нав'язала останнім разом, буду континуувати, роблю заходи, щоби дістатися до шефа франц[уської] делегації (Pierre Cot), може вдасться. На всякий випадок буду у одного Пана, з яким я познайомилася в осені. — В "Манчестер Гвардіян" появилися вже 2 статті Фойгта і викликали в Женеві великі вражіння. М. і. мав на них звернути увагу Гендерзон. Матеріали кооперативні, які я одержала перед виїздом від Луцького будуть використані. Можливо що додамо їх до кооперативної петиції, як додатковий матеріал.

Стискаю Вашу руку і щиро вітаю Мілена.

P.S.: Я дуже несупокійна за Іванчика, лишила його хворого і досі не маю ніякої вістки. Мешкаю: Pension du Lac, писати можна також на poste — restante.

В Союзі Народів і в цілій Женеві неімовірна мертвеччина і нудьга. Цілий інтерес "сходить на пси" і то в дуже швидкому темпі.

Архів УВАН. Фонд Рудницької. Оригінал, рукопис (автограф).

№ 9

1933 р., січня 30. Женева. — Лист про заходи членів української делегації в справі винесення петиції про поліційні зловживання над політичними в'язнями на позачергове засідання міжнародного форуму

Мої Кохані.

Сподіюся, що Ви одержали моє попереднє письмо. Ніяких новин покищо не маю. Димісія французького і німецького уряду викликала тут констернацію та загальмувала хід справ. Обі делегації спакували клунки і від'їхали додів, в С. Н. перервали засідання Conseil* та ждуть сформування нових урядів. Саме на суботу я мала визначене побачення у Pierre Cot'a, до чого я прив'язувала велике значіння, тимчасом в п'ятницю його відкликали до Парижа і очевидно до Женеви він вже не поверне, бо ледви чи увійде до нового уряду. Duranc також виїхав, вертає завтра і завтра маю з ним говорити.

Досі ще не вирішене, чи наша остання петиція в справі поведення поліції з політичними в'язнями, буде признана наглядною. Вона мала зробити в секретаріаті С. Н. потрясаюче вражіння. Крім Норвежця, який цю справу веде дуже гарячо, інтервенювали в секретаріаті С. Н. за наглядністю англійці (м. і. сам лорд Сесіл, який в суботу тут приїхав). Рішення лежить в руках генерального секретаря, який — мовляв — не хоче польському урядові робити так великої прикраси. Коли б закиди не були такі важкі, він не вагавбися признати петицію наглядною, але подавати цього разу злочин до загального відома (наглядчу петицію передають негайно всім членам Ради) це річ дуже прикра... Ось зразок тактики панів з С. Н. Слаба петиція не має виглядів стати наглядною, а сильна також ні, саме тому що вона сильна...

Я вже сама в Женеві, Панейко виїхав учора (неділя) рано. Був тут лише 3 дні (четвер, п'ятниця, субота). Його нерви ще більш розгойдані ніж були перше. Даю собі раду сама, найбільше бракує він мені вечером, бо годі самій волочитися по Баваріях. Але що я дуже простуджена, отже кладуся вечером скоро до ліжка і управляю аскезу. З Риму прийшла вільна карта їзди П кл[асу] на всі італійські залізниці на протяг одного місяця, крім цього лист і телеграма, щодо моєї диспозиції стоїть кімната в першорядному готелі в Римі. Не знаю одначе, чи рішуся їхати. Мій побут в Женеві проволікається, гроші кінчаться і настрою нема. Дуже сердечно Вас здоровлю. Спасибі за "Діла".

Мілена.

Архів УВАН. Фонд Рудницької. Оригінал, рукопис (автограф).

* Ради (франц.).

№ 10

1933 р., лютого 1. Женева. — Лист до головного редактора газети "Діло" Василя Мудрого про позитивне вирішення питання в справі петиції політичних в'язнів та про надання М. Рудницькій відпустки у зв'язку з поїздкою до Рима

В[исоко]поважаний і Дорогий Пане Редактор.

Мій побут у Женеві наближається до кінця. Сьогодні мене повідомлено, що наша петиція принята і признана наглячою. Коли б Ви знали, який наступ ішов з протилежної сторони (при найбільш активній допомозі Франції), тоді зрозуміли б, що це великий наш успіх. Завдячуємо його не лиш фактам, які наводить петиція і які на всіх роблять потрясаюче вражіння, але й піддержці кількох дуже впливових одиниць, головно з англійського світа. Польщі признано спершу 8 днів часу до уділення вияснень, сьогодні вдалося Полякам виторгувати продовження цього речинця до 3-тижнів. Завтра маю ще говорити з Французом і на цьому закінчу мою тутешню працю. Була я також в Міжпарламентарній Унії, і очевидно в жіночих міжнародніх організаціях.

Мій італійський приятель додержав приречення і прислав мені вільну карту подорожі на італійські залізниці, — крім цього віддано мені до диспозиції кімнату в першорядному готелю в Римі. Пропозиція надто приманчива, щоби з неї не скористати. Супроти цього я рішилася поїхати на кілька днів до Риму. Може вдасться мені там що зробити. Прохаю Вас дуже оправдати мене перед п. Головою, що беру собі самовільно коротку відпустку та попросить пос. Великановича, щоби звільнив мене в соймі.

Це вже третій лист пишу до Вас, чи попередні дійшли? Від Вас, на жаль, нічого не одержала, лише "Діла" приходять правильно.

Моя адреса в Римі: Roma. Hotel Plaza. Щиро вітаю.
Мілена.

Архів УВАН. Фонд Рудницької. Оригінал, рукопис (автограф).

№ 11

1933 р., лютого 6. Рим. — Лист про враження від Рима та про намір зустрітися з впливовими італійськими політичними діячами

HOTEL PLAZA

Rome

Мої Кохані.

Я одержала Вашого листа з 30. I. переадресованого мені з Женеві і дуже ним зраділа. Це перша вістка з краю, яка дійшла мене тут у “вічному місті”.

Я вже третій день в Римі, але досі не можу скуптчити думок, не можу отрястися з приголомшуючого і до глибини зворушаючого вражіння, яке робить Рим і якого не можна порівняти з вражінням ніякого іншого міста на світі.

Та чи повірите, що саме тут я — на основі контрасту — ще болючіше відчуваю нашу трагічну дійсність, а думка про наш нещасний край, про народ прибитий горем, про наші щоденні злидні і журби не дозволяє мені тішитися тим чудесним і щасливим світом, який мене окружує. Побут в Римі лише тоді дасть мені вдоволення, коли зможу зробити тут дещо для справи. Маю відкриті двері до осіб дуже визначних і впливових, що стоять при самому престолі, та все таки досягнути тут щось конкретне — річ нелегка. На сентимент і гуманітаризм (як прим[іром] в Англії) Італійців взяти не можна, вони кермуються в політиці старою римською засадою: *do, ut des**. Коли в Женеві (і в Лондоні) почуєте спрямовані в наш бік ради і науки: “будьте льояльні”, то тут на кожному кроці кажуть нам: “виявіть силу, а тоді ми вас піддежимо”. При чому ця “сила” має тут дуже одностороннє значіння.

Все-таки думаю, що мій тутешній побут принесе якусь користь справі та що будете з мене вдоволені. Також у Женеві безпосередньо перед виїздом вдалося мені поладнати одну важну справу.

Досі вислала Вам 3 листа, два на відому адресу, а третю на адресу моєї Мами, — чи всі вони дійшли?

Непокоїть мене моя відпустка в соймі, — чи Великанович поладнав це?

* Даю, щоб і ти мені дав (лат.).

В найближчих днях маю кілька дуже важних побачень. Жду на їх вислід з великим напруженням. Мушу скоро звідси виїздити, бо хоча побут багато мене не коштує — то все-таки гроші кінчатся. Я вже і так задовжилася в Женеві.

Може прийшли які гроші з Америки, в такому разі я була б дуже рада, коли б ви могли прислати мені телеграфічно бодай невелику суму 20-30 доларів*.

Тут чудова весна, тепло. Ясне, синє небо. Щиро Вас здоровлю.

Мілена.

ЦДА України у Львові, ф. 309, оп. 2, спр. 129, арк. 12-13-зв. Оригінал, рукопис (автограф).

№ 12

1933 р., лютого 9. Рим. — Лист до рідних про швидке повернення до Львова з натяками про успішне вирішення справ

HOTEL PLAZA

Rome

Кохані!

Сама не знаю, чому не вислала цього листа, якого написала ще тому 3 дні. В межичасі одержала Ваше письмо екпрезе**.

Не кепкуйте собі з мене! Коли приїду і розкажу: де була, з ким говорила, що зробила, тоді подякуєте мені, що поїхала до Риму. І простите мені мою “зраду”, — хоча по правді нема що прощати.

Повірте мені, що загальні успіхи більше мене тішать, ніж особисті, що лише вони дають мені правдиве вдоволення. Вкоротці побачимося.

Та сама Мілена.

ЦДА України у Львові, ф. 309, оп. 2, спр. 129, арк. 4-5. Оригінал, рукопис (автограф).

* Цей абзац закреслено.

** Швидкий (лат.).

№ 13

1933 р., вересня 18. Берн. — Лист до головного редактора газети “Діло” Василя Мудрого про виступ на конгресі, порушення справи голоду в Україні, відгуки преси та інші питання

Дорогий Пане Редактор.

Хотілось би сісти до довгої і широкої розмови з Вами, здати Вам докладний звіт з усіх подій, заходів і розмов, поінформувати Вас про вже зроблене та про пляни і вигляди дальшої праці. Але повірте, що на це не дозволяє час. Від рання до пізньої ночі працюємо, бігаємо, балакаємо з людьми. Тому мусите вдоволитися покищо тим бумажним оглядом.

Конгрес представляє собою невірогідну картину. Німецько-жидівська афера — унеможлиблює всяку позитивну працю і по правди Конгресу так якби не було. Безпереривно йдуть торги президії з жидами і німцями, але найти якусь спільну плятформу яка вдовoliла би одних і других — неможливо. Добре що нам вдалося зараз на першому засіданні спечи свою печеню. Ціле інавгураційне засідання було фактично виповнене справою голоду на Україні. Мій виступ був дуже сильний і зробив велике вражіння. Можете бути з мене вповні вдоволені. Є відповідний відгук в пресі. Проти моєї промови демонстрували жиди (мовляв — мені вільно говорити про внутрішні відносини в Росії, а їм не вільно про це, що діється в Німеччині, — мені вільно атакувати Еррію, а їм не вільно Гітлера, і т. п.) та Москалі (вони чулися обиджені моїм висловом про “російський імперіалізм”, “московська метрополія” і т. ін.). Під їх натиском Вільфан зложив заяву, що моя промова порушила засади Конгресу та що Конгрес може займатися голодовою катастрофою виключно з гуманітарного становища.

Працюємо з Залозецьким і Сербенюком всі спільно і солідарно. Для рятувкової акції є деякі поважні вигляди, ми перевели вже деякі вступні розмови зі своїми, які тут з'їхали, та з чужими (на Конгресі є представник Ліги Націй, проф. Bovet, Ruysseu і.) Ці розмови будемо продовжувати в Женеві, куди всі завтра-позавтра їдуть (Конгрес продовжений на завтрашній день).

Маю до Вас ось такі справи-прохання:

1). Будь-ласка, пришліть мені негайно до Женеви (адреса: poste-restante) журналістичну повновасть від “Сво-

боди" (від "Діла" взяв мабуть Зенко?) Я забула поладнати собі це перед виїздом зі Львова, — а без журналіст[ичної] карти в Женеві дуже не вигідно.

2). Напишіть негайно до Женеві, чи і на які гроші можемо ще рахувати. Тут така страшна дорожнеча (не можна з'їсти обіду ні вечери нище 5 fr.) і я видала вже так страшно багато грошей — що жах мене огорнув. Навіть на поворотну дорогу не остало. (Крім грошей, які одержала від Вас, мала ще й свою поважну суму, призначену на зміну мешкання!). Прийдеться нам зрезигнувати з поїздки до Праги і інших плянів, та скоротити побут в Женеві до мінімуму.

3). Дуже Вас прошу, виплатіть Іванчикови на мій рахунок 10 золотих, най має на кіно.

Дуже сердечно Вас здоровлю, жду листа в Женеві.

Ваша Мілена.

Архів УВАН. Фонд Рудницької. Оригінал, рукопис (автограф).

№ 14

1933 р., вересня 23. Женева. — Лист Зиновія Пеленського до головного редактора газети "Діло" Василя Мудрого про виступ М. Рудницької в Берні, про заходи членів української делегації в акції пропагування на міжнародній арені справи голоду в Україні

Дорогий Редакторе!

Ми другий день в Женеві і пустили нашу акцію повною парою. Загально є таке вражіння, що всі вже знають про голод на Україні, однак треба ще буде багато ужити заходів, щоби публична опінія змусила офіціальні чинники до рятувкової акції. Наш виступ в Берні зробив дуже добре вражіння — подала його преса цілого світу. Навіть така преса, яка ставиться ворожо до Конгресу в зв'язку з жидівсько-німецькою справою — реферує справу голоду на Україні.

В часі Конгресу ми добре зазнайомилися з делегатом Союзу Народів на Конгрес — в його товаристві, та ще двома панами була Міл[ена] на вечері. Він прирік нам поміч зв'язати нас з відповідними урядовими особами в С. Н.

В Женеві є, як Вам відомо, Залозецький і Сербенюк, нині приїхав Шульгін. Залозецький і Сербенюк акцентують всьо, що ми робимо — однак сами воліють оглядати музеї — та бувати на обідах у приятелів Залозецького. Шуль-

гін взявся енергійно до роботи: Отже так нині рано були з Шульгіном і Левіцьким (син Андруші дуже інтелігентний хлопець) на поручення згаданого пана, в соціальной Комісії, де докладно обговорили справу і дістали вказівки як треба вести акцію, щоби прийшла перед форум Ради С. Н. Зараз, по обіді відбули Конференцію з Др. Аменде, котрий як все є для нас дуже помічний.

Тепер власне вернули ми з бюро Нансена, яке займає-ся збігцями. Начальник цього бюро англійський майор Джонсон, котрий в часі укр[аїнсько]-польської війни був в Галичині, визнаний в нашій справі. В него були ми також на поручення згаданого пана з С. Н. В него поділили справу на дві часті. На часть офіційну себто поміч збігцям з України на території Галичини і Волині. Ми вручимо йому прохання від імени Комітету і бюро делегує свого представника, який в порозумінню з нашим Комітетом розгляне справу на місци і обговорить спосіб помочи для збігців.

Друга справа, за яку берєся Джонсон як приватна людина. Пропонує, щоби ми написали до Англійців тої міри як Гендерсон, лорд Бекстон і т. д. і представили їм цілу справу, щоби они звернули на цього увагу і стали на чолі Комітету помочи Україні. Він, як їх добрий особистий знакомий напише також і вкаже на вагу справи. Завтра дамо йому відповідні матеріяли. В цей час (7 вечором) як пишу листа, Мілена є у Англійки, делегатки уряду до С. Н., яка рівночасно є президенткою об'єднаних міжнародних жіночих організацій. Треба Вам знати, що теперішні організації кричать про концентраційні табори в Німеччині. — Ми хочемо, щоби сказали своє слово і в нашій справі.

На завтра маємо, ще цілу масу людей відвідати.

Гроші одержали. Гриць виїхав з Берна не полагодивши справи. Завтра напишу знова. Коли уважаєте за потрібне то поінформуйте Жука про нашу роботу.

Здоровлю Вас щиро. Ваш Зенко.

Архів УВАН. Фонд Рудницької. Оригінал, рукопис (автограф).

№ 15

1933 р., вересня 23. Женева. — Лист до головного редактора газети "Діло" Василя Мудрого про зустріч з президентом Ради Союзу Народів Мовінклем, про вироблення нових напрямків діяльності в

пропагуванні справи голоду в Україні та про підтримку членів міжнародних жіночих організацій у цих заходах

Hotel d'Angleterre
GENEVE

Дорогий Пане Редактор.

Про вчорашні відвідини української делегації (зложеної з нас двоїх, Шульгина і Лівіцького) [...] * в соціальной і на-зенівській комісії Союзу Народів писав Вам уже Зенко, отже сьогодні подаю Вам короткий звіт лише з подій, останнього дня: Через нашого приятеля Андворда мені вдалося заінтересувати справою голоду норвежського міністра закордонних справ і цьогорічного президента Ради С. Н. Мовінкля. Він прийняв мене сьогодні на довшій розмові і обіцяв зробити, як президент Ради все, що лежить в його спроможності щоби справою занявся С. Н. вже на біжучій сесії. Щоби Мовінкель мав якийсь стимул пізнати справу катастрофи голодової на Раді, напишемо до нього відповідне письмо, а крім цього роблю заходи, щоби звернулися до нього міжнар[одні] жіночі організації. Все те мусить статися на протязі найближчих двох днів, отже праці маємо дуже багато.

Загалом світ справою подій на Укр[аїні] незвичайно цікавиться і коли б була можливість попрацювати в Європі через кілька тижнів я певна що були би реальні успіхи.

Залозецький і Сербенюк поїхали з Мак[огоном] до Парижа і Лондону. Українська еміграція дуже пересварена і навіть у такій справі важно звести їх до купи. А вже найтяще працювати з Мак[огоном], людиною зовсім непочитальною ні інтелектуально ні морально. Але для добра справи ідемо йому на якнайдалші концесії, щоби й його засоби та зв'язки використати для акції.

Всього доброго! Мілена.

Архів УВАН. Фонд Рудницької. Оригінал, рукопис (автограф).

№ 16

1933 р., вересня 26. Женева. — Лист Зиновія Пеленського до головного редактора газети "Діло" Василя Мудрого про діяльність М. Рудницької та заходи членів української делегації в пропагуванні справи голоду в Україні та винесення її на порядок денний найближчої сесії Ради Союзу Народів

* Одне слово не відчитане

Дорогий Василю!

Жиємо дійсно нервами. Мені приходиться бути “спокійним” і переносити не раз жіночі гумори. Та що зробити! Така наша доля. Треба однак признати, що М[ілена] вив'язується знаменито.

Отже удалось нам це, чого дуже тяжко було можна сподіватися.

Норвежці — теперішній голова Ради Мовінкель в котрого я був спершу сам а потім Мілена, взяв справу голоду за свою, щоби її внести на Раду. Ми вручили йому меморандум. Комітет міжнароднього Союзу жіночих товариств — який має звичаєве право ставити прохання до Ради Союзу — ухвалив одноголосно звернутися з проханням до Ради, розглянути справу голоду на Україні — голова цієї організації, яка є рівночасно делегаткою англійського уряду до С. Н. вручила особисто це письмо Мовінклеви. — Мовінкель на підставі нашого листа, піддержаного особним письмом Шульгіним і Залозецьким телеграфічно з Лондону та міжнародних жінок віднісся до Секретаря С. Н., що справу поставив на порядку нарад Р. С. Н. Секретар С. Н. — є Француз і зачав сейчас крутити, що не може цього зробити з процедуральних причин. В дійсности ходить о що інше — французьку політику. Тоді Мовінкель як голова Ради віднісся письменно до всіх членів Ради і запросив на приватну нараду. Це дієся нині. Висліду не знаємо. В кождім разі Норвежці так завзялися, що коли в ніякий спосіб не удасться на Раді, то вони рушать справу на Повнім Загальнім Зібраню Р. С. Н. там секретар С. Н. не має нічого до говорення.

Ми були вчера в “Журналь де Женев” — вони вповні з нами. В потребі напишуть відповідну статтю — як то С. Н. трактує справи. Зараз йдемо до проф. Бове — дуже впливового Швайцара.

Приїхав і Стоцький. Разом зі Шульгіним стараються, щоби Польша бодай мовчала, а не біла норвежців. Були ми і у інших членів Ради. На жаль Залозецький і Сербенюк по наказу Макогона виїхали в Лондон. Залозецький був тепер конечний. Пан Макогін замість тепер сидіти в Женеві і дати доказ своїх “зв'язків” не лише сам виїхав, але забрав Буковинців щоби показувати їх в Лондоні.

Шульгін і Стоцький співпрацюють лояльно. Все роблять, що ми скажемо.

Є загальна думка, що би ми зорганізували міжнародну журналістичну пресову конференцію. Подумаємо як то буде.

В Женеві дійсно гарячі дні — ми розпропагували справу шалено. Чому нема депеш з краю — вони для Мовінкля конечні, він потребує піддержки єпископів!!

Йдемо зараз до Норвежців.

“Омега” — в мой кишені (85 фр[анків]) — дуже гарна.
Здоровлю Вас щиро. Зенко.

Архів УВАН. Фонд Рудницької. Оригінал, рукопис (автограф).

№ 17

1933 р., вересня 28. Женева. — Лист до головного редактора газети “Діло” Василя Мудрого про заходи членів української делегації, спрямовані на винесення справи голоду на розгляд на приватному засіданні членів Ради Союзу Народів

Дорогий Пане Редактор.

Пересилаю Вам для “Діла” інформативний звіт про наші заходи на терені С. Н. до цього залучаю.

- 1) копію нашого письма до Мовінкля;
- 2) укр[аїнський] переклад цього письма, а радше первісний укр[аїнський] текст, з якого зроблено опісля франц[узський] переклад;
- 3) копію мого листа до Мовінкля;
- 4) копію мого листа до Корбет Ешбі;
- 5) переклад письма Об'єднаного Комітету Міжнар[одних] Жіночих Організацій до Мовінкля;

Письма під 2) і 5) прошу надрукувати в “Ділі”: Всі передані Вам мною матеріяли прошу переховати, бо більше копій не маю.

Крім інформацій поданих в статейці доводжу до Вашого відома, що слідує: Франція і теперішній секретар С. Н. француз Avenol роблять великі труднощі. Коли Мовінкель зажадав, щоби справу поставити на офіційному засіданні Ради, тоді Avenol відмовився це зробити — буцім “з формальних причин”. Тоді Мовінкель післав копії всіх одержаних писем всім членам Ради і запросив їх остати по сьогоднішньому засіданні Ради на приватному засіданні, бо хоче просити їх о піддержку в справі, яку вважає дуже важною. Якщо Франція і Польща не провалять сьогодні справи, вона поверне ще раз на офіційне засідання (себто

буде подана офіційно в денному порядку). В противному випадку Мовінкель підійме її на Assemblée* прав.

Все завдячуємо Андвордови і Корбет Ешбі. Рівно ж "Journal de Geneve" (Briquet) д[уже] нам прислужився.

На сьогоднішній Раді маємо запевнену піддержку Англії (через Корбет Ешбі), Ірляндії і Німеччини.

Скільки це коштувало заходів і нервів — не буду писати. Я дуже, дуже втомлена і дуже щаслива, що могла прислужитись справі.

Дякую сердечно за письмо з 23 б. м.

Щиро здоровлю. Ваша Мілена.

Архів УВАН. Фонд Рудницької. Оригінал, рукопис (автограф).

№ 18

1934 р., січня 1. Львів. — Лист до голів філій "Союзу Українок" напередодні Українського Жіночого Конгресу із закликом до активної співпраці, виконання всіх розпоряджень президії товариства та Ділового Конгресового Комітету

Дорогі Товаришки!

Важна справа спонукує мене звернутися до Вас сьогодні ось цим письмом. Перед нами великої ваги подія: Український Жіночий Конгрес. Вже не цілих шість місяців ділить нас від нього. Головний Виділ "Союзу Українок" та Діловий Комітет разом з усіма Конгресовими Комісіями докладають усіх зусиль, щоби сповнити як слід своє відповідальне завдання. Одначе успіх Українського Жіночого Конгресу залежить не лише від львівського центру, він залежить від цілого українського зорганізованого жіноцтва, а передусім від Вас, Дорогі Товаришки, що як Голови Філій "Союзу Українок" несете відповідальність за виконання доручень Головного Виділу та за працю в цілому повіті. Я знаю, що Вам приходиться сповнювати ці доручення нераз при допомозі лише малого гуртка співробітниць, або й одинцем. Я знаю, що умови Вашої праці важкі, що Вас часто огортає знеохочення, а руки опадають в почутті безрадности і безсили. Але велика справа вимагає від нас великої праці і великої жертвенности.

* Асамблея (франц.).

І тому я звертаюся до Вас з гарячим проханням подбати за докладне і якнайшвидше виконання усіх розпорядків Головного Виділу, що торкаються Українського Жіночого Конгресу. Не зволікайте ні одного тижня, ні одного дня! Беріться до підготовки етнографічної збірки на виставку народного мистецтва, яка відбудеться в часі Конгресу. Виповніть старанно квестіонарі (квестіонарі в справі народного мистецтва і другий в справі історії українського жіночого руху, який дістанете небаром). Подбайте, щоби всі члени “Союзу Українок” у Вашому повіті вивчили гимн “Союзу Українок”. В міру як буде наближатися Український Жіночий Конгрес, будете діставати щораз більше доручень і вказівок Головного Виділу і всі вони мусять бути негайно і докладно виконані.

Успіх Українського Жіночого Конгресу залежить також від матеріальних засобів. Як болючо порушувати мені цю справу в часах великої господарської скрути і вимагати від зорганізованого жіноцтва матеріальних жертв, коли так важко за кожний гріш... Але Українське Жіноцтво мусить здати собі справу з цього, що ніхто не дасть йому засобів на Український Жіночий Конгрес та що ці засоби воно само мусить добути. Українське Жіноцтво рік-річно збирає великі суми на різні національні цілі, хай же воно своєю жертвенністю і запопадливістю подбає тепер за фонди, щоб гідно відсвяткувати своє велике ювілейне свято!

Український Жіночий Конгрес буде іспитом нашої зорганізованости, нашої працездатности, нашої зрілости. Тому напружім усі сили, щоб цей іспит випав якнайкраще! Хай у найближчих тижнях і місяцях закипить горячкова праця в усіх Кругках і Філіях “Союзу Українок”! Готуймося всі на Український Жіночий Конгрес!

В глибокому переконанні, що моє письмо найде у Вас належне зрозуміння, пересилаю товариський привіт.

Мілена Рудницька.

ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 26, арк. 15-15-зв. Машинопис. (Підпис-автограф).

№ 19

1934 р., вересня 7. Берн. — Лист до головного редактора газети “Діло” Василя Мудрого про виступ на Конгресі Національних Меншин,

в якому М. Рудницька порушила справу голоду в Україні та з'ясувала ставлення української делегації до прийняття ССРСР до Ради Союзу Народів

Дорогий Пане Редактор!

Вже по Конгресі, — за годину їду до Женеви. З Женеви пішлю Вам допись про Конгрес (можливо ще сьогодні вечером), а покищо посилаю текст моєї промови, та двох найважніших для нас резолюцій (в справі голоду та в справі прийняття Советів до С. Н.). Конгрес був дуже зле організований і випав дуже слабо і блідо. Я приїхала в середу 5 ц. м. о год. 10 рано, а годину пізніше вже “тримала” свою промову, яка мала великий успіх. (Від Вільфана одержала за неї — як звичайно — “догану”).

На Конгресі була я одинокою Українкою (Буковинці не приїхали), — зате поза Конгресом були знайомі, з'явився також учора зовсім несподівано Панейко. Поляки (Папроцькі і представник “Пата”), які мені представилися дуже невдоволені з тієї частини моєї промови, в якій я згадала про наші застереження відносно Конгресу, (себто що ми не є меншина, та що не зрезигнуємо з наших національно-державницьких змагань). Польська преса певно зачне нову нагінку на мене. Швайцарська преса підхопила тільки цю частину промови, в якій я з'ясовувала наше відношення до справи прийняття Советів до С. Н.

Вибачте, що пишу так недоладно, але д[уже] спішуся. З Женеви напишу більше. Сподіюся застати в Жен[еві] листа від Вас і пресову легітимацію. Кажіть присилати мені “Діло” і пишіть! Сердечно здоровлю.

Мілена.

Прошу Вас дуже ховати мені польську пресу, в якій будуть згадки про мій виступ у Берні.

Архів УВАН. Фонд Рудницької. Оригінал, рукопис (автограф).

№ 20

1935 р., червня 14. Львів. — Лист до голів філій “Союзу Українок” з повідомленням про дійсний фінансовий стан товариства та проханням про матеріальну підтримку

Дорогі Товаришки!

З важким серцем і після зрілої надуми я рішилася написати Вам цього листа, щоби з'ясувати Вам ще раз катастрофальний фінансовий стан нашого Товариства та прохати Вас о допомогу, о рятунок. В почутті відповідальности за долю Товариства, так нам усім дорогого, мушу відкрити перед Вами сумну правду і сказати Вам щиро: Матірне Товариство знаходиться в крайній потребі, його існування загрожене і тільки негайна і видатна допомога краю, себто всіх Філій і Кружків СУ, може його вирятувати. В протилежному випадку, коли б ця допомога завела, наша Централь мусить уже в найближчому часі припинити всяку працю, мусить зліквідувати домівку і канцелярію, а Головний Виділ, який не міг би в таких умовах сповнювати своїх обов'язків, зложить свої мандати. Таким робом перестане існувати Матірне Товариство "Союзу Українок", а упадок ідеологічного і організаційного жіночого осередка спричинив би, без сумніву, упадок цілого українського жіночого руху.

Як прикро і важко мені писати Вам цю гірку правду в перші роковини незабутнього Українського Жіночого Конгресу, який мав стати початком нового етапу в житті нашого Товариства!

Продовж останнього року Централь боролася з щораз більшими фінансовими труднощами, з місяця на місяць тяжко було зв'язати кінці, щоби перетривати. Головний Виділ поробив усі можливі ощадности, але й це не помогло, бо всі резерви вичерпалися, а приходи з членських вкладок, які присилають Філії, такі мінімальні, що вони не можуть вистарчити навіть на найскромніший бюджет. Всі наші спроби збільшити жертвенність Філій і Кружків на цілі Матірнього Товариства не дали бажаного висліду. Резолюції у фінансових справах останнього Загального З'їзду, комунікат число 5 Головного Виділу з дня 18 квітня (поміщений в Ч. 9 "Жінки"), стаття п. з. "За раціональну фінансову господарку", (поміщена в ч. 11 "Жінки") — все це проминуло без належного відгуку серед організованого жіноцтва. Тільки дуже мала частина Філій вважає своїм обов'язком виконувати точно свої матеріальні зобов'язання супроти Централі. Дуже багато Філій залягає з членськими вкладками так, що ці залежності за два останні роки виносять поверх 5.000 золотих. Не одна Філія має в своїй касі більшу готівку і ховає ці гроші виключно на льокальні потреби, забуваючи, що коли не стане Централі, тоді впадуть і

всі Філії. Жертвують наші Філії і Кружки на всі народні цілі, збирають на установи, яким у потребі спішити на поміч ціле громадянство та наші фінансові інституції. Тільки своєму Товариству, Централі українського жіночого руху та його журналові "Жінка", які не можуть числити на нічию підтримку крім підтримки зорганізованого жіноцтва, Філії і Кружки СУ не хочуть допомогти!

А тут зближаються літні ферії, огірковий час, коли з краю не приходять ніякі грошеві вплати. Каса Централі порожня, з усіх сторін тиснуть нас довги: за друк статутів, членських виказок, квестіонарів, за домівку, за суспільні обезпечення. Щоби не допустити до збільшення довгів і ексмісії з мешкання, Головний Виділ порішив зліквідувати з днем 1 липня канцелярію і домівку.

У такий грізний момент я рішилася заапелювати до Вас, Дорогі Товаришки, що як Голови повітових осередків не сете разом зі мною і цілим Головним Виділом відповідальність за долю Товариства. Я рішилася представити Вам ще раз нагу правду, щоби ні одна з Вас не могла оправдуватися незнанням дійсного фінансового стану Товариства, коли воно впаде і на його рятунок буде вже запізно.

Коли до кінця червня не пришлете Централі більшої суми грошей, коли й надалі не будете дбати за забезпечення Матірнього Товариства, в такому разі не лишається нам нічого іншого, як розв'язати Товариство.

Але ні — я вірю, що Ви до цього не допустите. Я вірю в це і вимагаю цього від Вас!

З товариським привітом.

ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 26, арк. 19-20. Машинопис.

№ 21

1935 р., серпня 23. Львів. — Лист до Митрополита А. Шептицького з приводу появи публікації про конфіденційну зустріч Митрополита з представницями "Союзу Українок" у справі підтримки кандидатури М. Рудницької у виборчій кампанії

Ваша Ексцеленція.

Вважаю своїм обов'язком і потребою серця просити вибачення Вашої Ексцеленції за те, що я — хоч і без моєї

волі — причинилася до того, що Ім'я і Особа Вашої Ексцеленції зістали втягнені “Ділом” до пресової кампанії, яку цей часопис зачав проти українського жіноцтва.

Мушу пояснити, що про делегацію пань з “Союзу Українок” до Вашої Ексцеленції в моїй справі я довідалася щойно після їх повороту з Підлютого. І хоча я була дуже зворушена ласкавою прихильністю Вашої Ексцеленції до мене, то все ж таки мала я сумніви, чи слід було турбувати Вашу Ексцеленцію для цієї справи. Я боялася, чи не поповнили пані з “Союзу Українок” необережності, наражаючи Вашу Ексцеленцію або на прикрість відмови зі сторони міністра К[осцялковського], або — коли б інтервенція Вашої Ексцеленції була успішна — на зобов'язання реванжу супроти урядових чинників.

На всякий випадок не передбачувала я, що з поїздки пань до Вашої Ексцеленції може вийти така прикрість для Вашої Ексцеленції і для нас, жінок. Впевняю Вашу Ексцеленцію, що пані Шепаровичева і Білякова заховали свою авдієнцію у Вашої Ексцеленції в повній дискреції, інформуючи про неї зовсім довірочно тільки пп. Кузьмовича і Мудрого. Ми до глибини обурені на “Діло” за його непристойний учинок і не можемо просто зрозуміти, як ці панове посміли без уповажнення Вашої Ексцеленції проголошувати в пресі цю справу і допустити до того, щоби вона стала предметом сенсації для польських брукових газет.

Дозволю собі теж зазначити, що я від початку мала дуже поважні застереження до виборчого компромісу, заключеного на так важких і принижуючих для нас умовах, та що погодилася висувати мою кандидатуру тільки на виразне бажання “Союзу Українок”, який хотів дати мені можливість присвятитися даліше громадській праці. Одначе вірю, що з Божою поміччю я зможу і без посольського мандату служити національній справі.

Прошу ще раз Вашу Ексцеленцію прийняти від мене і цілого “Союзу Українок” вислови найглибшого жалю з приводу цієї незвичайно болючої для нас справи. Рівночасно прошу прийняти запевнення в моїй найглибшій пошані і відданості.

Мілена Рудницька.

ЦДА України у Львові, ф. 358, оп. 1, спр. 222, арк. 7-7-зв. Оригінал, рукопис (автограф).

№ 22

1936 р., квітня 15. Львів. — Лист до голів філій “Союзу Українок” з подякою за довір’я та повторне обрання головою товариства

Високоповажані і Дорогі Товаришки!

Пристаючи до праці в новому періоді діяльності нашого Товариства, вважаю своїм обов’язком і потребою свого серця звернутися перш за все до Вас, Дорогі Пані, які як Голови Філій СУ стоїте на чолі повітових осередків нашої організації.

Насамперед хочу подякувати Вам ще раз за довір’я, яке Ви і інші делегатки Філій і Кругків СУ виявили мені, вибираючи мене знову Головою Матірнього Товариства. Те Ваше довір’я і Ваша щира відданість мені, яких докази я мала на Загальному З’їзді, дозволяють мені забути за всі минулі прикроці і з новим захопленням взятися до дальшої праці.

Впевняю Вас, що я вповні свідома того, в яких важких і важких часах, та в яких незвичайно складних умовах, маю вести наше Товариство. Будьте переконані, що я і мої товаришки з Головного Виділу будемо докладати всіх зусиль, щоби вив’язатися з нашого відповідального завдання та зберегти надалі авторитет, повагу і єдність нашого Товариства. В нашій праці будемо придержуватися точно напрямних устійнених резолюціями останнього Загального З’їзду та постараємося взяти під увагу всі ті цінні завваги і побажання, висловленні Вами на Загальному З’їзді. Якщо на останньому Загальному З’їзді були які недомагання і дисонанси, то прошу Вас за них вибачення. Надіюся, що в майбутньому вони більше не повторяться та що наше Товариство з усіх важких потрясень вийде ще більш сконсолідоване.

Але щоби Центральна могла сповнити свій важкий обов’язок, до того потрібна Ваша моральна і матеріальна підтримка. Дорогі Товаришки. Прощу Вас дуже звертатися до мене в найбільшій довір’ю з усіма справами, прошу Вас ділитися зі мною Вашими думками, а я все з вдячністю прийму всі Ваші завваги і застереження. Чекає нас важка праця і може ще не одна прикрість, але спільними силами побороємо всі труднощі і будемо вести далі наше велике діло: будити в українській жінці почуття відповідальності за безталанну

українську дійсність та виховувати її в тому дусі, щоби вона стала свідомим творцем Світлого Майбутнього!

З щирим товариським привітом Мілена Рудницька.

ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 26, арк. 22-23. Машинопис (підпис-автограф).

№ 23

1936 р., червня 22. Львів. — Лист до голів філій “Союзу Українок” про важке матеріальне становище товариства і видавничого кооперативу редакції часопису “Жінка” та прохання про матеріальну підтримку: вчасну сплату членських внесків, передплату часопису та збір на пресовий фонд

Крайня потреба примушує мене звернутися до Вас, Шановні Пані Голови Філій і Дорогі мої Товаришки, з гарячим зазивом о допомогу. Централя нашого Товариства находиться в дуже важкому матеріальному становищі. Незважаючи на приречення, яке дали Філії устами своїх делегаток на останньому Загальному З'їзді, що будуть точно виконувати свої фінансові зобов'язання супроти Матірнього Товариства, тільки мала їх частина почувається до того обов'язку. Більшість Філій не прислала ще вкладки за перший квартал 1936 р., хоч другий квартал уже добігає до кінця. Деякі Філії залягають ще навіть з оплатами за 1935 р. Єсть такі Філії, які звертаються до Головного Віділу з проханням знизити їм оплату до Централі, бо не можуть стягнути вкладок від членів. А чейже Філіяльні Віділи повинні знати, якими постановами останній Загальний З'їзд унормував цю справу (в 4-ому уступі фінансових резолюцій) та що Головний Віділ не дістав повновастей знижувати вкладку, або звільнювати від неї.

Як же в таких умовах, коли не знається на які приходи можна рахувати, може бути мова про раціональну господарку, про виконання ухваленого Загальним З'їздом бюджету та загалом, про ширші пляни роботи. З постійним зростом нашої організаційної сітки і поширенням агенд Товариства, ростуть теж і видатки Централі. Але не ростуть, на жаль, її приходи, і тому Провід живе у вічній журі за найближчий місяць або й день. Перетривали ми щасливо прикросі морального характеру, затихли після Загального

З'їзду наші противники і ми могли б в супокую віддатися творчій праці для добра Товариства і всього українського жіноцтва, коли б були до цього відповідні грошеві засоби, і коли б вся наша енергія не розгублювалася на щоденні турботи: звідки взяти гроші на необхідні потреби і на сплату зобов'язань.

Ось зближаються ферії — для одних це час безжурного відпочинку, але для других подвійна праця і подвійна журба: як перетривати переднівок, себто вакаційні місяці? В “Союзі Українок” цей переднівок зачався цього року ще в березні і з кожним місяцем нам важче. Вірте мені, Дорогі Товаришки, що часто не стає просто сил в таких умовах працювати. Руки опадають в почутті безрадности і тільки свідомість відповідальности за долю Товариства не дозволяє його кинути.

І в таких хвиликах безрадности і знеохоти, мимоволі ти-снуться до голови думки-докори: чому нема в нашому жіноцтві прив'язання до свого Товариства, чому нема в ньому зрозуміння важкого становища своєї Централі і жертвенности жа її потреби, чому наші Філії і Кружки вміють роздобути фонди на всякі народні цілі, на різні установи, а тільки за своє Товариство не дбають?!

В найближчому часі чекають нас нові видатки. З днем 1 липня Централя змінє домівку. Крім звичайних в таких випадках коштів ремонту, перепровадження і т. і., хотілося би цю нашу домівку сяк-так урядити, прикрасити її. Щоб не треба було соромитись, коли хто до нас зайде. Це ж помешкання Централі українського жіночого руху... Чи годиться, щоб в ньому були старі поломані столи, вікна без занавіс, голі стіни? ... З задрощами пригадую собі ті звіти, які я чула на Загальних Зборах Філій “Союзу Українок”: як то наші Філії і Кружки прикрашують домівки всяких національних установ: Народні Доми, Читальні, Церкви, вишивають занавіси і хоругви, купують куртини і образи. Але не знайшлася досі ні одна Філія, ні один Кружок, яким прийшло би на думку прикрасити чи то працею своїх рук, чи грошевою пожертвою — домівку Матірнього Товариства... Видно — їм байдуже, як виглядає помешкання Централі українського зорганізованого жіноцтва, в якому працює краєвий Провід... Їм дорожчі всякі льокальні товариства. Як боляче думати про це...

Ще одну справу хочу тут порушити, не менш важну, як матеріяльне забезпечення Централі. Маю на думці долю

нашого журналу “Жінка”. Працею кількох одиниць і гроше-
вими пожертвами Філій “Союзу Українок” ми створили
журнал, з якого можемо бути горді, який завидують нам
чужинки, за який дістаємо признання цілого світу. Але жур-
нал цей все ще не є самовистарчальний, ще навіть не покри-
ваються кошти друкарні, паперу, кліш і адміністрації. “Жін-
ка” не тільки стала необхідна для провідних кол українсько-
го жіноцтва, але в її розвиткові чи евентуальному упадкові
заангажований престиж і повага нашого Товариства.

З жалем мушу ствердити, що не всі наші Філії зробили
те, що до них належало, щоби поширити журнал “Жінка”,
щоби придбати йому уділи або жертви на пресовий фонд.
Інші українські жіночі видавництва ми пропагували і поши-
рювали вперто довгими роками. І ті інші журнали можуть
рахувати на масовий збут завдяки своєму популярному, або
практичному характерові. Але українське жіноцтво вже до-
зріло до того, щоби оцінити вартість журналу поважного,
поставленого на правду на європейському рівні.

Я апелюю до Вас, Дорогі Пані, не дайте впасти видав-
ництву, яке ми двигнули і утримуєм коштом великих жертв
праці і гроша, яке є нашою трибуною і легітимацією на-
шої культурної зрілости. Літо — це час важкий для кожного
видавництва, на скільки важчий для видавництва молодого!
Поможіть “Жінці” перетривати! Використайте Ваш побут на
літницю, щоби поширити наш журнал в тих колах жіноцтва,
де його ще не знають!

Ось мої прохання до Вас, Дорогі Товаришки. По-перше
— постарайтеся, щоби вислати негайно належні вкладки за
членів Філій і за Кругки за два квартали 1936 р. По-друге
— докиньте, коли ласка, якийсь даток на урядження домів-
ки. По-третє — придбайте передплатниць “Жінці” і переве-
дїть збірку на її пресовий фонд.

Накінець, не гнівайтесь і не беріть мені за зле, що роб-
лю Вам докори, що приходжу до Вас зі своїми турботами.
До кого ж маю звернутися як не до Вас, коли Товариств-
во в потребі? Одній справі служимо, одна перед нами ме-
та, спільна наша відповідальність — тому маю право ви-
магати від Вас помочі. Я переконана, що недаремно до Вас
пишу. Спасибі Вам задалегіть за все.

З щирим товариським привітом Мілена Рудницька.

ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 26, арк. 24-25 зв. Ма-
шинопис (підпис-автограф).

№ 24

1937 р., жовтня 15. Львів. — Лист до Осипа Назарука з проханням про розмову напередодні “пресової наради”

год. 1/2 9 веч[ора].

Високоповажаний Пане Меценас!

Вибачте, що не приходжу на умовлену годину до Севіль-ка; я вернулася пізнім вечором до хати і почуваюся така втомлена, що не маю сили ще раз їхати до міста.

Будь-ласка, дайте мені завтра рано знати до “Союзу Українок”, чи Ви порозумілися з радикалами в справі завтрашньої унівської “пресової наради” та що вирішили робити? Я довідалася, що “Діло” в нараді що правда візьме участь, але через якогось третьорядного заступника, мають післати якогось молодого практиканта. Як же в такому разі нам лицює там іти? Чи не краще післати письмуну заяву, або загалом запрошення зігнувати? Думаю, що преса Тиктора 105-відсоткова на нараді буде, але вони очевидно не будуть демонструвати. Нам треба побачитися в найближчих днях а завтра рано телефонуйте, що робити з унівським запрошенням. Буду в домівці СУ вже о 9 год.

Щиро здоровлю. Мілена Рудницька.

Телефоном (відповідалося 16. X. 1937 о год. 9 рано):

Радикали спротивилися, щоб іти до УНДА, або щонебудь відповідати. Їх аргументацію передам Вам устно при першій нагоді. Думаю, що супроти того і нам ніяково йти туди. Інша річ, якби група “Діла”, або журналісти предкладали, щоб зійтися.

О[сип] Н[азарук].

ЦДІА України у Львові, ф. 406, оп. 1, спр. 27, арк. 25-25-зв.
Оригінал, рукопис (автограф).

№ 25

1939 р., серпня 18. Львів. — Лист до голів філій “Союзу Українок” про матеріальне становище в товаристві та про своєчасне виконання розпоряджень президії товариства для пожвавлення праці в організації

Вибачте, Дорогі Пані, що я, не чекаючи кінця вакацій, турбую Вас оцим листом і що може перерву Вам перед-

вчасно Ваш літній відпочинок. Але виїмкові часи, які всі ми переживаємо, виїмкові обставини, в яких працюємо, дозволяють на виїмкові засоби. І тому я рішилася поділитися з Вами своїми журбами, своєю відповідальністю за долю нашого Товариства і шукати у Вас поради і помочі.

Перша річ, в яких до Вас звертаюся, це фінансовий стан Товариства.

Літні місяці завжди були для Централі СУ дуже важкі. Праця в наших Філіях і Кружках послаблюється, грошеві впливи з краю маліють, але видатки залишаються незмінні і їх треба якось покрити. Передбачуючи ці труднощі, Загальний З'їзд рішив переводити в місяці травні прилюдну збірку на цілі Т-ва, щоби дати змогу Централі перетривати через найтяжчий літній час. Як Вам відомо, в бюджетовому прелімінарі Централі, ухваленому останнім Загальним З'їздом, була передбачена квота 4.000 зол. з прилюдної збірки. Але, на жаль, ні в минулому році, ні цього року Т-во наше дозволу на переведення прилюдної збірки не одержало і звідси повстала в нашому бюджеті дуже болюча прогалина. Податок на відбудову СУ, що його восени 1938 р. Центральна наклала на Філії й Кружки і який був призначений на сплату довгів, спричиненим піврічним примусовим припиненням діяльності нашого Т-ва в 1938 р. та на урухомлення праці, також не дав сподіваних вислідів, бо Філії й Кружки СУ не вив'язалися вповні з наложених на них квот.

Вже цьогоорічна весна була під матеріальним оглядом дуже слаба і коли зближалися найгірші місяці: липень-серпень, ми знали, що єдиний наш порятунок, єдина можливість перетривати літо — це зтягнути позички. Завдяки заходам нашого невсипущого "міністра фінансів", пані Шепаровичевої, ми мали запевнені позички в українських фінансових інституціях (частинно для Т-ва, частинно для Видавничої Кооперативи СУ) На цій підставі я рішилася виїхати на короткий відпочинок зо Львова (моя остання відпустка була ще в 1928 році...), лишивши всі клопоти на голові пані Шепарович.

Тим часом воєнне напруження і спричинена ним господарська криза, перевернули комить головою всі наші обчислення. В українських банках, в яких обіцяли нам позички, ми нічого не дістали, бо ситуація в цих банках є така, що вони здержали всякі кредити. Впливи з краю устали майже зовсім, хоч звичайно в липні і серпні приходили поважні квоти за передплату часописів за другий піврік.

Коли я вернулася дня 7 серпня до Львова, я застала в Централі просто катастрофальну ситуацію. Домівка, урядницка, друкарня — не заплачені. Западають усякі векслеві зобов'язання, яких нема з чого покрити. Позичити не можна ніде ні сотика на лихварські відсотки.

В такій хвилині звертаюся до Вас, мої Дорогі Товаришки. Знаю, що й у Вас часи важкі, але прошу Вас дуже зробіть усе, що лежить у Ваших силах, щоби запевнити далі існування і нормальну працю Централі. Вирівняйте залежності за свою Філію і за свої Круги, а котра з Філії має якийсь відложений гріш, нехай прише наперед (цебто за другий піврік 1939 р.) за своїх членів і за свої Круги. Поширюйте якнайбільше нашу пресу і подбайте, щоб передплатниці вислали передплату за другий піврік 1939 р. (головно селянки за "Українку"). Коли Ви не допоможете своєму Товариству, своїй Централі, то ніхто нам не допоможе. А хіба не треба Вам казати, яке значення має наше Товариство, і зокрема, його керуючий центр власне в нинішніх часах.

Ще одна справа фінансового характеру. Головний Відділ СУ вніс ще перед вакаціями подання до всіх трьох воєвідств у справі дозволу на прилюдну збірку на цілі СУ в місяці вересні. Якщо дозволу не дістанемо, треба буде масовими добровільними жертвами, бодай частинно, покрити цю вплату. Але про це ще Вам напишемо.

Друга справа, яку Вам хочу покласти на серце, це поживавлення праці в нашій організації і точне виконання доручень обіжників Централі. Листування через літні місяці було таке слабе, як ніколи. А власне в теперішніх часах нам хотілось би мати з Вами якнайтісніший зв'язок. Знак, що обставини не сприяють щоденній, муравлиній праці, а нервово напруження забиває всяку ініціативу й охоту до малих діл. І тому якраз звертаюся до Вас. Пані Голови Філій СУ, які стоїте на чолі наших повітових осередків, з проханням і гарячим зазивом: Збережіть рівновагу духа, будьте для жіноцтва цілого повіту прикладом холонокровності, обов'язковості, стійте далі на своїй стійці, бо ця стійка має сьогодні тисячу разів більше значення, як у спокійних часах.

З товариським привітом.

ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 26, арк. 81-81 — зв. Машинопис.

№ 26

1940 р., січня 12. Краків. — Лист до Осипа Назарука з враженнями про окупаційний режим у Львові, про роботу в Кураторії львівського шкільного округу інспектором виховних закладів, про перехід кордону, новини з Кракова та ін.

Високоповажаний і Дорогий Пане Докторе!

Ваш лист до Іванчика з 5 ц. м. в наших руках і дуже нас обох втішив. Сердечно Вам дякую, за всі цінні інформації і за те, що взагалі були ласкаві мому смаркачеві відписати. Я сама досі Вам не писала, по-перше тому, бо не була певна, чи добра Ваша адреса і по-друге, я мусіла очуняти після дуже важких львівських переживань і неймовірних пригод в часі самої втечі (яка тривала 6 тижнів) мусіла відпочити фізично і духово. Тепер, коли я вже відпочила і відзискала рівновагу я бажала би обмінятися з Вами думками, поговорити з Вами і про минуле і про сучасне, і про майбутнє. Але листовним шляхом ледве чи це буде можливе.

Щодо минулих місяців, то щоби їх приблизно передати я мусіла би хіба написати такі спогади, як Ви це радите зробити Іванчикові. Думаю, що могла би розказати багато цікавого, бо мала нагоду приглянутися большевикам зблизька, пізнати знутри їх державний апарат, пізнати їх методи праці, методи поведінки з людьми, познайомитися з вищими урядовцями, комсомольцями, червоноармійцями. Страшний цей большевицький світ, чужий, ненависний, — ще і досі не можу про нього спокійно думати. Скажу Вам тільки одно, що 20 років боротьби з Польщею не втомили мене так, як 3 тижні “співпраці” з большевиками. Бо власне оця моя і “співпраця” була головною причиною, що мої нерви відмовили мені послуху. Допити в ГПУ, злидні щоденного життя, навіть факт, що мене викинули з помешкання і комплетно мене знищили — все це я зносила спокійно, інколи з гумором. Але я не могла зносити думки, що як советська службовичка, як частина урядового апарату, я є співвідповідальна за систему, ще в такій незвичайно важній ділянці, як виховання молоді. (Я була інспектором дитячих будинків — себто сирітських, захистів, бурс і інших виховних заведень — у львівській кураторії)! Не могла я теж співпрацювати з людьми, про яких я переконалася, що

вони крайні каналі, не могла підпорядковуватися шефам, яких вважала за бандитів. Коротко кажучи, я впала в такий нервовий стан, що передомною стояли лиш два шляхи: втеча, або самогубство. Добрий Бог дозволив щасливо вирватися з большевицького пекла, але при самій втечі довелося ще пережити багато страхітливих пригод. Я тікала під чужим прізвиськом, з фальшивими паперами, вкривалася наперед в Перемишлі, потім в містечку Бірчі, вкінці жила як сільська учителька в прикордонному селі Павлокомі Березівського повіту, де нам пощастило перейти Сян. Сам перехід через кордон — досвіта 24. XII. м. р. — був теж д[уже] лячний, бо цілий Сян обставлений густо большевицькими стежами. Найважливіший і найвідрадініший з усіх досвідів, який мусів зробити кожний, хто мав змогу пізнати большевицький світ, це його слабкість, скрізь панує страшний балаган, недостача всякого організаційного хисту, всякої дисципліни. Впевняю Вас, що всі ми перецінювали большевиків. — До найприкріших переживань належало знайомство з земляками з Великої України. Хоч усі вони — ці комісари, політруки, комсомольці — говорять прекрасною українською мовою, але нам вони такі чужі, що загалом ніяка спільна мова з ними неможлива. Ви мали рацію, що галичанка може “зорганізувати” придніпрянця, але тільки придніпрянця передбольшевицького періоду. З советським українцем і десять галичанок нічого не зробить. Кожного дня я питала себе з жахом: невже треба буде вигубити тисячі зазбручанських земляків, головно молоді генерачії — а всі люди на чільних становищах молоді, між 20-35 р. життя, (людей поверх 40 років не стрічається), — адже перевиховати їх не можна, а толерувати їх такими, якими вони є теж не можна. Чи в нас хто-небудь думає над такою проблемою: що треба буде зробити з цілою комуністичною елітою, з цілою молоддю, яка є в комсомолі? — Вас певно спеціально цікавить справа антирелігійної пропаганди большевиків. На тому тлі доходило вже до поважних конфліктів на терені середньої школи і по селах між жіноцтвом і політруками, знаю багато конкретних фактів. — Уявіть собі, Дорогий Пане Докторе: з цілого мого великого архіву я не вирятувала ні одного листка, всі папери СУ теж пропали. Вже ніколи не напишу історії українського жіночого руху, ні спогадів з власного життя! Скільки разів Ви мене до цього заохочували, а я все відкладала цю ро-

боту на пізніше... Були в мене дуже цікаві документи, головню з закордонної акції в 1930-1940 рр. Ця втрата більш мене болить, ніж уся матеріальна шкода, хоч я була дуже прив'язана до свого помешкання, до своєї "хати", і жінці в мойому віці нелегко зрезигнувати з усіх щоденних вигод та йти у світ з маленькою валізкою і порожніми кишнями... Та годі, — треба було заплатити за цю безумовно повчальну і цікаву лекцію: хто такі большевики?!

Про Краків багато сказати не можу, бо мало де ходжу і мало з ким бачилася. Само місто прегарне, чистота і порядок, — маса прекрасних локалів, — живеться тут добре і відносно недорого. Ходжу кожного дня до німецької каварні "Deutsches Haus" на газети, але в українському клубі, ні в українському комітеті досі не була. Не маю охоти встрявати в еміграційні свари, тим менше стрічатися з 105%-ими півголівками, які при тихій згоді УНДА опанували всі тутешні установи (комітет, клуб, табори, — тепер творять організацію УНО). Чую, що заки я ще приїхала, вони скликували якісь жіночі збори, на яких протестували проти СУ, проти ДКО, денунціювали мене, що нібито я виступала у Львові на большевицькому мітингу з протинімецькою промовою (!), постаралися, що влада заборонила краківській Філії СУ вести діяльність (а ця Філія могла б тепер бути осередком для Лемківщини і Холмщини, які повинні покритися Кругками СУ) Таке мені це все видається смішне і негідне супроти великих подій, які йдуть у світі... Видали газетку — дуже мізерна. Взагалі вся наша еміграція в Кракові живе під знаком "корита", всі ундівські і націоналістичні діячі поробилися комісарями жидівських підприємств і набивають собі кишени. Щоденний хліб — важна річ, але коли він стає самотнім змістом життя політичної еміграції, то це дуже сумне. (Дуже погану роль грають теж деякі наші панотці, головню з-під стягу "католицького націоналізму". Замість проповідувати Слово Боже під большевиками, вони роблять гешефти, всі переодяглися "на цивіль", бавляться і викликають згіршення). Ніхто з наших діячів і не журиться майбуттям, ніхто не думає, що оця війна це велика для нас шанса, яку треба всеціло використати, якої не вільно змарнувати. — Але про це годі писати.

Високоповажаний Пане Докторе, думаю, що нам конче треба б побачитися і усно всі справи перебалакати. Чи могли б Ви приїхати на кілька днів до Кракова? Пропоную

Краків як місце стрічі, бо тут є Василь і думаю, що треба таки конче стягнути Слоня. Напишіть, чи засадничо Ви зможете приїхати, тоді устійнимо дату. Треба, мабуть, перечекати, аж минуть великі морози. Знаю, що та поїздка коштовна і томляча, але часи такі важні, що вважаю побачення необхідним.

В листі до Іванчика Ви питали, чи чула я про Вашу жінку і сина. Чула тільки одно, від дир[ектора] Колтунюка, що Ваша родина випровадилася (здається І. XI.) з Підвалля. Куди вони переїхали, не знаю, — але припускаю, що все в них було в порядку, бо інакше Колтунюк був би про це згадав. Як причину зміни помешкання він подав те, що хата на Підваллю була для одної родини завелика, а ділити її з кимсь чужим вони певне не хотіли!

Матчак, залишився у Львові, був спершу начальником видавництва шкільних книжок, пізніше приїхав з Наркомосу комісар, а Матчак був мабуть його заступником. Я бачила його в кураторії, але ширше з ним говорити не було змоги (від рана до ночі бюро або турботи у зв'язку з прохарчуванням, — знищення всякого товариського укр[аїнського] життя). — Зате Стахів є на еміграції, і то здається від самого початку. З трудом я розпитала його адресу, не знаю чи добра (Neu Sandez, Arbeitsamt) і вже до нього написала. Як тільки відгукнеться, зараз Вас повідомлю.

Очікуючи Вашої ласкавої відповіді, пересилаю Вам щирі поздоровлення і остаю з правдивою для Вас пошаною. Напишіть, як живете, як з Вашим здоров'ям, чи маєте футро?

Мілена Рудницька.

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп.1, спр. 308, арк. 7-7-зв. Оригінал, рукопис (автограф).

№ 27

1940 р., січня 29. Краків. — Лист до Осипа Назарука з проханням про повторне написання листів

Високоповажаний Пане Доктор!

13 ч[исла] ц. м. я відіслала Вам два листи через Івана. Листи були українською і обидва знаходилися в одному конверті. Оскільки відповіді нема до цього часу, то я думаю,

що Ви не отримали мого повідомлення, або воно ще дійде. Ваша відповідь нам втрачена? Чи не були б Ви такі ласкаві, мені кілька сторінок ще раз написати. Було б дуже погано якби пошта і далі так працювала. Стосовно адреси нашого друга Др М. Ст[ахіва]: Neu Sandez, Jagiellonska 7, I. Stock, 2. Offizinen.

В очікуванні Вашої ласкавої відповіді залишаюся.

З повагою М. Рудницька.

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 308, арк. 9-9-зв. Оригінал, рукопис (автограф). Переклад з німецької.

№ 28

1940 р., лютого 20. Краків. — Лист до Осипа Назарука з викладом міркувань про більшовицьку “еліту”, допит у ГПУ, спогади про закордонні поїздки до Рима, Лондона та ін.

Високоповажаний і Дорогий Пане Меценасе!

Дуже мені соромно, що я досі не відписала на два Ваші останні листи і навіть ще не подякувала Вам за них. Я трохи хорувала, пізніше прийшли деякі важні для мене справи, що забрали від мене якщо не весь час, то всі мої думки і нерви. Це очевидно ніяке оправдання, але бодай вияснення, щоб Ви, боронь Боже, не взяли моєї мовчанки за легковаження. Впевняю Вас, що Ваші листи дуже мені милі, цікаві і повчальні, — прихід Вашого листа це просто “подія” серед одноманітності еміграційного життя. Коли два дні тому Іванчик дістав нового листа від Вас, я була просто задрісна, але очевидно розумію, що з власної вини позбавила себе приємности частішого з Вами листування. Отже, щоби направити занедбаня відповідаю по черзі на всі питання, яких Ви торкнулися у Своїх листах. Мушу ще завважити, що лист з 1. П. (німецький, висланий поштою) я дістала по двох чи трьох днях, зате Ваш попередній лист з 15. І. пролежав у Комітеті мабуть три тижні. Прошу цим шляхом не писати, бо відома річ, що листи прислані до Комітету перлюструють оуністи.

Повертаюся ще раз до питання української большевицької еліти, зокрема комуністичної молоді. (Вам на цю тему писав теж Іванчик, але невірно зінтерпретував мої думки). Ви

потішається тим, що їх захопить національна стихія, вони “знаціоналізуються” і тим самим переродяться, перестануть бути собою, а стануть такі, якими є ми. По-моєму, справа не така проста. Річ не тільки в браку національного почуття, в соціальному чи політичному світогляді, річ у тому, що ці люди мають зовсім іншу духову формацію, що вони нам більш чужі, ніж який-небудь інший європейський нарід. Уявіть собі “освічених” молодих людей між 20-30 р. життя, які ніколи не бачили ніякої книжки, ні часопису, ні образка, виданих за кордоном Советів. Уявіть собі “еліту”, якої товариські форми, щоденні звички, вся культура буденного життя — стоять на рівні африканських дикунів. Що прийдеться з цими дикунами робити? Творити для дорослих людей якісь виховні інститути, в яких треба їх вчити, як по-людськи жити, як митися, як вдягатися, як їсти, як сидати, як ходити, як знайомих на вулиці здоровити, і інших найпримітивніших засад культурної поведінки? Це ж не є речі другорядного значіння. Знаєте, як дуже бракувало нашій галицькій інтелігенції (головно мужеській, що у великій часті була інтелігенцією першого покоління), те що німці називають “eine gute Kinderstube”*. (Жінки присвоюють собі ці речі скорше і легше, мабуть мають ліпше розвинений змісл обсервації і наслідування). Не можу Вам сказати, з якою погордою дивляться наші мужики (як відомо, товариська культура нашого простолюддя д[уже] висока і шляхотна) на большевиків, — власне з причини їх некультурности і дикунства. В кімнаті, (також в бюрі) сидять завсіди в шапці на голові, привітів на вулиці не знають, їсти не вміють (у Льв[ові] люди нарочно ходили до ресторану Жоржа, де була головна харчівня большев[ицьких] урядовців і покладалися зо сміху на вид їх поведінки за столом), — одним словом: менажерія. А умебльовання голови, цих наших земляків? Все, що було перед Марксом — для них не існує. Директорка гімназії, що приїхала з Києва, зробила дуже здивовану міну, коли хтось в її присутности згадав про Плятона: вона ніколи про нього не чула. А їх мораль? Я завсіди думала, що в комуністичній еліті своєрідна висока мораль, відданість комуніст[ичній] ідеї, строга дисципліна, взаїмна льяольність. Тимчасом це банда розпряжена, здеморалізована, без усякої дисципліни, без пошани до того, що нам (і цілому культурному світо-

* Добре виховання (нім.).

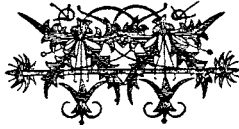
ві) святе і велике. І з такими людьми прийдеться будувати державу, обсаджувати ними державний апарат!... Большевики своєю ізоляцією від Європи цофнули край (в тому й Україну) на 200 років взад, на рівень, на якому була Росія за Петра Вел[икого]. Ось страшні проблеми, перед якими стоїмо.

Ви питалися про ІПУ. Це справжня еліта Советів. Вже своїм одягом і зовніш[ним] видом та поведінкою відрізняються від всієї армії і всіх урядовців. Освіта і бистрість першорядні, — витримують порівняння з аналогічними чинниками західноєвропейських народів. Зо мною поводитися незвичайно чемно, просто без закиду, а допитували так інтелігентно і зручно, що була це своєрідна “сатисфакція” грати з такими грачами і не датися зловити. Питали мене про всю мою діяльність, головно про СУ. Поскілки я могла зміркувати, йшло їм про те, щоб запевнити собі мою “льо-яльність”, хоч допити не мали характеру ніякого вимушення чи залякування. Можу собі погратулювати, що я грала комедію першорядно, була вповні опанована і свобідна, і ма-буть це мене спасло. З запитів можна було догадатися, що за головних своїх ворогів вважають “фашизм” (як ідео-логію), найбільше бояться своїх зах[ідних] сусідів, за найбільший, непростимий гріх галичан вважають їх інтервенційні замисли.

Ваші ласкаві похвали мого “нарраційного таланту” дуже мене підбадьорюють і заохочують писати спогади. Може і справді колись їх напишу, навіть без документів і записок, що пропали. Хоч очевидно, що такі спогади матимуть зовсім інший характер, ніж той твір, про який я довгими роками (під Вашим впливом) думала, — характер більш особистий боюся, що надто суб’єктивний і егоцентричний. Візьмім напр. мої закордонні поїздки в 1930-1934 рр. Що ж я можу написати про мій побут в Римі весною 1933 р., коли не маю ні тексту меморіялу, який я передала в Міністерстві Зак[ордонних] Спр[ав] і який спричинив, що Муссоліні запросив мене до себе, ні не маю записок про мою 40-мінуту розмову з ним, якої перебіг я писала тоді негайно повернувши з Palazzo Venezia до готелю, ні на мою тексту листа, який я вислала кілька місяців пізніше Мус[соліні], коли він заключив з Советами торговельний пакт. Усі ці документи мали увійти як анекси до спогадів. Зовсім аналогічна справа з моїм побутом в Лондоні весною

1931 р., де я відбула конференції з лідерами всіх трьох партій, була у редакторів найбільших газет, мала виклад в Палаті Громад і другий в Королів[ському] Інституті Закорд[онних] Справ. Коли буду писати про ці речі, не подаючи документів, люди готові закинути мені гонштаплярство, а нехай переловлять мене на якійсь неточності, тоді поставлять під знаком запиту вірність усіх моїх інформацій. Отже без документів мої спогади можуть мати тільки вартість особистих переживань, вражіннь, і то відтворених виключно з пам'яті. Річники преси багато не допоможуть, хіба на те, щоб устійнити головні дати і пригадати хронологію подій. Тут навіть і цього не маю. І ще одно: я не вмію працювати тою методою, яку Ви мені дораджуєте: писати кожного дня 1-2 години [...]*

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 308, арк. 5-6. Оригінал, рукопис.



* Кінець листа відсутній.

V

VARIA



Матеріали, представлені у цьому розділі, можна умовно поділити на три групи: 1) витяги з протоколів засідань Головного відділу українського жіночого товариства "Союз Українок", політичної організації "Дружини Княгині Ольги", Центрального Комітету Українського Національно-Демократичного Об'єднання, щоденникових записів О. Назарука; 2) витяги з донесень польської поліції; 3) пресові повідомлення та інформації. Документи публікуються вперше.

Часто це конфіденційні джерела, які висвітлюють факти невідомі навіть сучасникам тих подій і своїм змістом безпосередньо доповнюють попередні розділи. Це дозволяє глибше

пізнати діяльність і проблеми жіночого товариства “Союзу Українок” та політичної організації “Дружини Княгині Ольги”. Вони відображають перебіг внутрішньополітичних взаємин між українськими організаціями й політичними діячами Галичини, значно розширюють інформацію про громадсько-політичну діяльність М. Рудницької та її виступи на міжнародних жіночих та політичних форумах.

До розділу увійшла надзвичайно цікава група архівних матеріалів, про які варто згадати окремо. Це — щоденникові записи О. Назарука, що детально інформують про участь М. Рудницької у засіданнях Контактного Комітету, який діяв напередодні Другої світової війни (1937-39). Донедавна вважалося, що матеріали, котрі б засвідчували діяльність Контактного Комітету, не збереглися (протоколи засідань не велися). Вперше, на основі щоденникових записів громадсько-політичного діяча Осипа Назарука (особистий фонд № 359, що зберігається в ЦДІА України, м. Львів), глибокий науковий аналіз діяльності Контактного Комітету провів Михайло Швагуляк¹.

Контактний Комітет, як “зав’язок консолідації” на західноукраїнських землях, вів свою діяльність конспіративно: не був оформлений, не мав статуту, управи, його засідання проходилися по черзі самими учасниками дискусій (деякі з них у домі Рудницької). Саме це й спричинило певну конфіденційність цих дискусій, як зрештою і самих спроб формування національно-політичного центру, творення загальнонаціонального проводу. Щодо М. Рудницької, то вона, виключена 1935 р. з членів УНДО, усунута від будь-якої парламентарної діяльності, зуміла проявитити всі свої задатки політика саме у Контактному Комітеті. Про цей комітет, М. Рудницька, активний учасник засідань писала, що він був “надзвичайно своєрідним колективом... Фактично, це був клуб для обміну інформаціями і думками” представників різних політичних середовищ. За винятком членів “нормалізаційної” групи Василя Мудрого та націоналістів, у засіданнях Контактного Комітету брали участь: Матвій Стахів і Михайло Матчак (УСРП); Осип Назарук (УНО); Володимир Старосольський (УСДП); Дмитро Паліїв (ФНС); ундівські опозиціонери — Дмитро Левицький та Володимир Кузьмович.

¹ Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня Другої світової війни (З історії Контактного Комітету. 1937-1939 рр.) // ЗНТШ. Праці історично-філософської секції. — Львів, 1994. — Т. 228. — С. 207-248.

Уперше на засідання Контактного Комітету М. Рудницька була запрошена 13 грудня 1937 р. (VI засідання КК), як представниця "Союз Українок". А від липня 1938 р. вона представляла "Дружину Княгині Ольги". Була активним учасником усіх критичних дискусій, зокрема, обговорення проекту "нормалізаційної" політики та консолідації. Критикуючи "опозицію" УНДО, брала участь в обговоренні підсумків роботи V з'їзду партії та полеміки щодо доцільності участі УНДО у спільних заходах комітету. Серед ряду питань, що вирішувалися на засіданнях Контактного Комітету, однією з найбільш ефективніших ініціатив М. Рудницька вважала пресову акцію. Брала участь у ряді засідань, присвячених справі співпраці пресових органів, виступала на конференції 20-и представників галицьких часописів у редакції газети "Діло", дискутувала у справі золочівського судового процесу. Ці конференції були легальними і, за словами М. Швагуляка, "стали прибудовою довірочних засідань КК". Весна 1938 р. заявила про себе "пресовим порозумінням", яке підписали 15 часописів, у т. ч. жіночі часописи "Жінка" і "Українка". Це й послужило причиною заборони польською владою діяльності "Союзу Українок" та її пресових органів. 12 липня 1938 р. Рудницька стала однією з ініціаторок створення жіночої політичної організації "Дружини Княгині Ольги", яка виникла одночасно з оприлюдненням тез, написаних нею на основі постанов Українського Жіночого Конгресу. Саме Рудницька стала, з липня 1938 р., репрезентантом "Дружини Княгині Ольги" у спільних дискусіях учасників засідань Контактного Комітету.

Протягом лютого 1938 р. тричі проводилися засідання з представниками кооперації, учасником яких була Рудницька. Також на засіданнях розглядалося питання налагодження відносин з представниками москвофільства. Кілька місяців підряд у 1938 р. на порядку денному поставало питання створення Всеукраїнської Національної Ради, М. Рудницька активно підключилася до цієї роботи. На одному з засідань вона приєдналася до обговорення справи подій Карпатської України. Зі вступом проводу УНДО (В. Мудрий, Д. Левицький, В. Кузьмович) до Контактного Комітету 18 лютого 1939 р., який знаменував початок нового етапу в діяльності комітету, члени засідань розпочали обговорення основних завдань КК та оформлення "правильника" — політичної платформи для порозуміння і співпраці різних політичних сил. На початку березня М. Рудницька запропонувала тези про основні напрямки ді-

яльності, представивши “концепцію захисту і зміцнення українства на західноукраїнських землях”. У березні-травні 1939 рр. М. Рудницька брала участь в обговоренні відповіді на відозву провідника ОУН Андрія Мельника. Обговорювала організаційні справи товариства “Просвіта”, зокрема, питання про черговий Загальний з’їзд (8 червня 1939 р.), результати виборів керівного складу та інше. У серпні 1939 р. відбулася нова спроба Контактного Комітету у консолідації та координації українських політичних та громадських чинників, — висунуто ідею створення Українського Національного Проводу. М. Рудницька виступала в дискусіях про потребу створення такого консолідаційного центру, її прізвище було внесене до складу президії.

Щоденникові записи О. Назарука за 1940 р. дають змогу ближче пізнати діяльність М. Рудницької під час еміграції у Кракові, де, за її словами, була зосереджена в той час “вся галицька верхівка”. На початку березня 1940 р. у Кракові відбувалися засідання за участю М. Рудницької, О. Назарука, В. Мудрого, В. Євтимовича, а згодом Дідченка та Мурашка. Серед проблем, які обговорювалися, був аналіз загальної ситуації в Генеральному Губернаторстві, становище українців і їх ставлення до німців, поляків, “совєтів” та ін. Слід зауважити, що дискусії набрали консолідаційних тенденцій, зокрема, акцентувалася увага на потребі відновлення діяльності Контактного Комітету. Оцінюючи значення “дидактичне сеї пори”, дискусанти підкреслювали, що вся акція зі сторони українців мусить іти зорганізовано і такою організацією мав би бути Контактний Комітет “в трохи іншій формі”. Велися пошуки виразника українських організованих сил, ставки ставилися на вже існуючі організації (ФНЄ, УНО), або на створення Гетьманського центру.

Витяги з щоденникових записів О. Назарука становлять багатий джерельний матеріал, що допоможе у висвітленні важливих, але ще не вивчених повністю аспектів українського політичного руху напередодні й на початку Другої світової війни, і, зокрема, участі в ньому жіноцтва.

Зазначимо, що тут подаються лише найбільш характерні витяги із щоденникових записів О. Назарука. На їх основі читач зможе без зайвих коментарів зрозуміти зміст сказаного у дискусії, що зрештою, відображає погляди та ставлення М. Рудницької до тієї чи іншої проблеми чи ситуації. Для кращої орієнтації подаємо максимальну інформацію в описі зміс-

ту документа. Щоб якнайповніше відтворити перебіг дискусій, у тексті збережено окремі репліки чи навіть цілі діалоги між дискутантами. Решту інформації з цього джерела, яка не увійшла до розділу, відображено у розділі "Хроніка".

№ 1

1917 р., жовтня 5. Львів. — Лист д-ра Павла Лисяка до о. Тита Войнаровського в справі працевлаштування Мілени Рудницької

Користаючи з нагоди побуту у Львові, я хотів звернутися до Вас, Високопреподобний Отче Крилошанине, лично в справі, яка — зрештою znana Вам з інтервенції В[исоко]пов[ажаної] Пані Проф. Дністрянської, але не заставши Вас дома один й другий раз, вживаю отсеї писемної дороги. Ходить про справу евентуальної обсади Ексц[еленцією] Митрополитом місця в Його Національнім Музею, про що — як кажу — була ласкава говорити в своїм часі у Відни В[исоко]пов[ажана] Пані Професорова Дністрянська. Компетентка о згадане місце, ук[раїнка] ст[удентка] філь[ософії] Мілена Рудницька, що якраз знаходиться тепер в стадії остаточних приготовлень до докторату з обсягу історії штуки — моя наречена й в її імені я, Високопреподобний Отче Крилошанине, прохаю Вас дуже о дотичні інформації. Чи Ексц[еленція] Митрополит загалом думає що-небудь робити зі своїм Музеєм й чи о місце в нім не стараються які другі, більше від моєї нареченої Компетентні Кандидати? Якби Ви, Високопреподобний Отче Крилошанине, були добрі переслати пару слів на нисше подану адресу, моя наречена зараз прийшла би до Вас на устну Конференцію, й на ній можна би обговорити всі деталі справи. Отсе й моє прохання.

Опираючись на ласкавім приреченю неоціненого для нас, Вашого доброго попертя, я набираю сьміливости звернутися до Вас, Високопреподобний Отче Крилошанине, з нинішнім проханням й в надії на відповідь та зі сердечною подякою за усе зроблене й майбутнє добро від себе й моєї нареченої.

Остаюсь з високим поважанєм Вам щиро відданий

Др. Павло Лисяк.

Адр[еса]: Мілена Рудницька. Львів, вул. Тарновського, 71.

ЦДА України у Львові, ф. 682, оп. 1, спр. 51, арк. 15-16. Оригінал, рукопис.

№ 2

1922 р., вересня 21. Львів — Витяг з протоколу Ширших Сходин членів “Союзу Українок” про участь М. Рудницької в дискусії щодо ставлення українського галицького жіноцтва до виборів у польський Сейм і Сенат

(Присутні: 58 членів “Союзу Українок”. Катря Гриневич, голова. С. Федаківна, секретарка)

[...] п. Лисяк-Рудницька розпочинає дискусію та подає до відома, що Виділ хотів скликати в тій справі окреме віче, бо рішення здержатись від виборів запало без відома і участі жіноцтва. Жіноцтво погоджуєсь з рішенням наших політ[ичних] партій. Щоб, однак, жіноцтво могло висказатись в цій справі, скликано сьогоднішні сходи, яких ціллю є вирішити, чи віче має бути скликане, чи може сьогоднішні сходи узнають себе в праві заступити укр[аїнське] гал[ицьке] жіноцтво і висказатись в справі виборів. За цю другою розв'язкою промовляє і це, що справа слухана, а найважніше, що ледви чи вдалося дістати дозвіл на таке віче. — На ту тему вив'язалась жива дискусія, в якій забирали голос Вп. п. Білецька, Донцова, Лисякова, Макухівна, Струтинська. Вислідом дискусії було прийняття внесення п. Рудницької, що сьогоднішні сходи заступають укр[аїнське] жіноцтво і в зв'язи з тим резолюції:

1. Укр[аїнське] жіноцтво міста Львова постановляє приєднатись до рішення всіх укр[аїнських] політ[ичних] партій Схід[ної] Галичини в справі виборів до польського Союму і Сенату. (Прийнято одногласно). [...]

ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 73-73 - зв. Оригінал, рукопис.

№ 3

1922 р., жовтня 26. Львів. — Витяг з протоколу конференції Головного Виділу “Союзу Українок” з делегатками з провінції про виступ М. Рудницької в справі обговорення основних організаційних питань

(Присутні з Львова: М. Рудницька-Лисяк, І. Лежогубська, Ем. Стернюкова, М. Струтинська, Ст. Савицька, М. Громницька, М. Донцова. З провінції: Т. Корочевська

з Яворова, В. Кудриківна з Рогатина, М. Томич з Косова, Галина Михайлюк з Коломиї, С. Ковбузова з Коломиї, Романа Ференсева зі Стрия. Секретарює М. Донцова).

[...] Конференцію отвирає містоголова СУ Рудницька-Лисяк з заявою, що ся конференція має на ціли обговорити організаційні справи головно, як зв'язати провінцію з централею. Пропонує, щоби бодай два рази до року відбувалися з'їзди голов жіночих організацій. Заявляє, що центр не в'яже організацій з провінції в її діланнях тим більше, що інтереси провінції иньші, як централі, де життя більше зріжничковане. Централа веде роботу репрезентаційну в міжнародніх жіночих організаціях, а також роботу політичну на місци. Звертає увагу, що потрібно, щоби жінки взяли якнайширшу участь в партійнім житю та громадській роботі. [...]

[...] Лисякова підчеркає потребу зв'язку і пропонує, щоби кожна з делегаток по черзі здавала звіт з діяльности даної жіночої організації, даючи коротко перебіг гуманітарної, просьвітної, а головно чисто жіночої праці (феміністичної). Зборисю пропозицію приймають. [...]

[...] Лисякова згадує, що коли ведеться громадська робота, то належитья жінкам також представництво в громадських інституціях і треба всюди о сі права упоминатися. [...]

[...] Лисякова робить висновок, що жіноцтво дуже працює, але головно в гуманітарнім напрямку. Навіть в просьвітнім мало. Треба би, щоби воно в громадськім житю брало як найблизшу участь. Вже та робота, яка ведеться, дає на се певні права.

ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 8, арк. 1-2 - зв. Оригінал, рукопис.

№ 4

1923 р., січня 11. Львів. — Витяг з протоколу засідання Головного Виділу "Союзу Українок" про виступ М. Рудницької з приводу підготовки до з'їзду товариства

(Присутні: пп. Білецька, Малицька, Лисякова, Рогоза, Будзиновська, Олесницька, Донцова, Лежогубська, Макухівна, Савицька)

[...] Приступлено до справи з'їзду: Реферує п. Лисякова: Метою з'їзду є: виконуючи постанову тамтогорічного з'їз-

ду, — сотворити справді тісний Союз, об'єднуючий всі організації в краю, зі Львовом як централею. На програму з'їзду повинні зложитись реферати більші зі Львова, або провінції, — або короткі з дискусіями: відчувається потреба порушити такі теми: 1) суть і завдання жіночих організацій в світі, — й у нас; 2) організаційний, який конкретно розв'язує питання, як зв'язати край зі Львовом і дає проект правилника для з'їздів; 3) фінансовий; 4) звіт про нашу діяльність й участь в міжнародних жіночих організаціях і з'їздах.

Для скликання з'їзду треба, щоби Секція організаційна розіслала по всіх організаціях обіжник: подати в нім точки, що від них нам треба; піддати їм, щоби до нас ставляли свої дезидерати й поінформували нас, яку участь бере жіноцтво в громадянському житті, подали пляни, як поширити й скріпити організацію на провінції.

В з'їзді повинні брати участь голови організацій й одна делегатка, а коли голова не може прибути, тоді 2 делегатки з Виділу, активні члени й точно обізнані з справами організації й місцевими відносинами. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 84-зв. — 85.
Оригінал, рукопис.

№ 5

1923 р., листопада 22. Львів. — Витяг з протоколу засідання Головного Виділу "Союзу Українок" про повідомлення М. Рудницької в справі зміни статуту товариства

(Присутні: *т. Білецька, Лисякова, Будзиновська, Струтинська, Гомзанова, Ліщинська, Лежогубська, Макухівна, Савицька*)

[...] п. Рудницька повідомляє від Комісії статутової, що вже опрацьовано зміну статута, представляє, в якому напрямі, а іменно, змінено ідеологію на феміністичну, оперто організацію на платформі федерації, так що наші статутіві товариства жіночі входять в склад СУ з рівнорядними правами філій, персональні члени можуть належати до організації лише через місцеві філії, відповідно до того склад Управи і т. п. Область — на всі воевідства (вчислені по іменно), які обнимають укр[аїнське] населення. (Крім трьох галицьких, ще волинське, поліське і любельське).

Однак з тої причини, що нема виглядів на затвердження зміненого статута, пропонує, щоби зміну перевести лише в тих кількох параграфах, які конечно вимагають зміни зі згляду на закладання і відновлювання філій і кружків, т. є. відносно області, — а крім того вкладки членської. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 103-зв. Оригінал, рукопис.

№ 6

1927 р., січня 22. Львів. — Витяг з протоколу засідання Центрального Комітету Українського Національно-Демократичного Об'єднання про участь М. Рудницької в дискусії у справі участі жінок у діяльності політичних партій

[...] Жіноцтво не є доктринерське — не є податне для національної агітації і це є додатне для УНДО, бо в його рядах опиниться всьо жіноцтво, тільки треба агітації. Щодо метод цьої праці, то найвищі жіночі установи вирішили, щоби жінки ставали членам пол[ітичних] партій нарівні з чоловіками, а не як це обстоює п. Баранова — організування жінок в осібні секції. Запитує, чи вже пішов на провінції обіжник в справі притягнення представниць жінок до повіт[ових] парт[ійних] організацій — заявляє, що не треба уряджувати осібних жіночих віч. Питає, чи вже вийшов друком реферат і брошура на цю тему. Закидає прововоди, що не вмів надати напрямку праці Ц[ентральному] Комітетови. Референти Екзекутиви повинні потворити секції, в яких могла б краще піти праця. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 344, оп. 1, спр. 32, арк. 6. Оригінал, рукопис.

№ 7

1928 р., грудня 24-25. Львів. — Витяг з протоколу Народного З'їзду Українського Національно-Демократичного Об'єднання про виступ М. Рудницької з приводу внесення поправок до культурно-освітньої резолюції, обґрунтування недоцільності створення окремих політичних жіночих секцій

[...] Посол Рудницька:

Світлі Збори! Я хотіла забирати голос в деяких справах, і то культурних і шкільних. Нав'яжу до реферату п. посла Луцького. Маю резолюцію культурно-освітню, й бачу, що вони звертають увагу на сторону, як польський уряд старається нас побити. Ми то знаємо. Але чи резолюції звертають увагу на денационалізаційну політику польського уряду. Найновіща статистика виказує, що нема безграмотности. В корінній Польщі є 30% неграмотних, а на східних теренах є 70%, а навіть більше неграмотних. Вважаю доцільним додати по словах: шкільна польська політика не змінилася... додати: набрала рішучих рисів свідомого позбавлення українського населення всякої школи й освіти. Москалі вели політику винародовлення і так само німці, але давали школи німецькі й то добрі. Тепер поляки російські зносять, а не вводять польських навіть. Польська школа не тільки винародовлює, але й не вчить. Утраквізм є тільки маскою для винародовлення. Між 2-ою а 3-ою точкою треба вставити нову, окрему. Я пригадую, що вони говорять про утраквізм. Не звернено уваги на "Рідну Школу". Ніхто не здає собі справи з "Рідною Школою". В нас розуміється рідну школу, школу в матірній мові, а не звертається уваги на науковий зміст, на програму, підручники, і дух школи, який опирається на основах рідної культури. Який є учитель, такий є батько й громадянин. Хто знає програму середньої школи її підручники, то знає, що школа ця є чужа, навіть ведена в українській викладовій мові. То є більш небезпечна школа, ведена в українській мові, але з чужим змістом, від школи, котра вчить в чужій мові. Чи є потіха з того, що висувається слово українець і є писано по-українськи, але де є сказано, що я є громадянин польської держави і всі любимо польську державу. Чи це є потіха? Резолюції звертають увагу лише на форму, а не на зміст і дух. Для того вважаю потрібним, щоби між другою і третьою точкою ставити новий уступ, де буде сказано, що: Народній З'їзд стверджує, що школа, яку накинув польський уряд, є нам ворожа не тому, що викладовою мовою є польська мова, але тому, що всі підручники й програма є нам чужі і не відповідають потребам українського народу й його культурі. Щодо резолюції 7-ої, то є деякі сумніви. Не все Парляментарна Репрезентація може вести спільно боротьбу з іншими національни-

ми меншинами. То може принести шкоду в деякій мірі. Ми поборюємо закон Грабського, а нині жиди хочуть його тільки змінити. Їх шкільництво є в іншому положенні, як наше. Таке в'язання боротьби за українську школу з боротьбою інших національних меншин є небезпечне. Треба її використати на міжнародній арені. До того треба статистичного матеріалу. Я думаю, щоби люди, які цікавляться тими справами, збирали матеріал, а є його досить і давали Повітовому Комітетові. Шкільний референт повинен мати відповідний апарат і збирати той матеріал. Вважаю потрібним, щоби до збирання тих матеріалів ЦК злагодив відповідний квестіонар, щоби всі знали, які матеріали є потрібні. Відносно реферату п. посла Луцького хочу звернути увагу на організацію жіноцтва. Дуже мене тішить, що справа жіноцтва була порушена в двох рефератах, сказано, щоби втягати жіноцтво до партії, котре є більш активне. Теоретично справа та є давно вирішена і партія станула на становищі, що наше жіноцтво треба втягнути. Але фактично ця справа не переводиться і боюся, щоби на слідуючий З'їзд не було так само. Вважаю, що ціла суть справи лежить в тім, що ми не орієнтуємося і повітові діячі не здають собі справи, яким шляхом жіноцтво притягнути і в якій формі має відбутися приєднання жінок до партії. Вважаю, що останній Народній Комітет, коли відкинув жіночі секції, але хоче на тих самих правах й обов'язках втягнути як муштин, то це теоретично, практично не видержує критики. З теоретичного становища організація тоді є добра як має ідеологія або обороняє спільних інтересів. Ясна річ, що жінки, які є членами партії, мусять бути трактовані так само, як муштини, й не мають окремих інтересів від муштин. Окремість жінок від муштин не видержує критики. Далше жіночі організації на З'їздах станули на становищі, що жінки можуть зайняти поважні становища, отже не повинні сепаруватися. З практичного становища, який зміст можна надати окремим жіночим секціям. Діяльність нашого жіноцтва зачинається від курсу для неграмотних. Чи жіноча секція політична може займатися такими справами? Це є абсурд, щоби жіноча політична секція займалася курсом або піднесенням знання, курсом шиття і т. д. То є зле. Однак шлях той, на який вступив ЦК і про який згадав посол Целевич і посол Луцький, є добрий. Повинна бути референтка. Посол Луцький сказав, що Повітовий Комітет має

бути централею і керманичем цілого повіту. Шкільний референт повинен бути діяльним членом чи в Клубу, чи філії “Рідної Школи”, а жіноча референтка повинна бути членом Віділу клубу “Союзу Українок”, або навіть його головою. Нам треба мати руку на “Союзі Українок” і за нього йде боротьба така, як за “Рідну Школу”. Заки оглянемося, “Союз Українок” може бути в руках радикалів або комуністів. Треба мати всюди жіночу референтку і повинна вона бути в Віділі “Союзу Українок” і повинна старатися, щоби Віділ складався зі свідомих членкинь нашої партії. Деякі гуртки жіночі ведуть вже роботу, про яку згадував вже посол Луцький, але думати про окремі жіночі секції для партії то є зле. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 344, оп. 1, спр. 34, арк. 64-67. Машинопис.

№ 8

1929 р., червня 12-25. Берлін. — Газетна інформація про участь М. Рудницької на Конгресі Міжнародного Жіночого Союзу в Берліні

(В склад української делегації входили: пос. М. Рудницька, І. Макух-Павликовська, О. Шепарович та дві українки, що перебували в Берліні — Ольга Федак та Ольга Островська)

[...] Мілена Рудницька була головою делегації, відбула перед Конгресом ряд розмов з президенткою Міжнародного Союзу, п. Corbet Eshby, з секретаркою п. Gourd та з іншими членами Екзекутиви, внаслідок чого справа членства українок в Міжнародному Союзі, заквестіонованого на протязі останніх місяців Екзекутивою, не була розглядана Конгресом. Брала участь в засіданнях Міжнародного Віділу.

Співпрацювала у двох комісіях, а саме в Комісії Миру та в Комісії політичної праці жінки. На засіданні Комісії Миру, 14 червня, поставила поправку резолюції в справі розоруження і осудження всякого рода насильства. Ця поправка йшла в цьому напрямку, щоби побіч гнету політичного і економічного, про які говорилося в первісній редакції резолюції, осудити також гнет в культурній ділянці (винародовлення чужою школою, спинювання культурного роз-

витку і т. п.) Поправка, після відповідного умотивування її п-нею Рудницькою, була принята Комісією і опісля Конгресом. На засіданні Комісії Миру, дня 20 червня, п-ні Рудницька забиравала голос в дискусії над діяльністю Комісії в майбутньому, говорила про відносини на Сході Європи, де ідея самовизначення народів ще не здійснена, та про необхідність присвятити Сходові Європи пильну увагу. На засіданнях Комісії політичної праці жінки в днях 15 і 19 червня, п-ні Рудницька забиравала тричі голос. З доручення тієї Комісії реферувала на пленум Конгресу дня 22 червня справу праці жіноцтва в політичних партіях, мотивуючи зайвість і шкідливість творення окремих жіночих секцій в партіях.

Дня 18 червня виголосила пані Рудницька промову на великих публичних зборах в салі німецького Райхстагу (парляменту), на яких промовляли парламентаристки різних країв. Пані Рудницька з'ясувала, що для політичної діячки недержавної нації боротьба за права жінки є рівнозначною з обороною державних прав. Ця промова була дуже горячо принята многотисячною публікою і пресою та з'єднала українській делегації симпатії і повагу Конгресу. Тому, що велика саля засідань Райхстагу не могла помістити тисячів народу, відбулися рівночасно, ще два паралельні віча так, що п-ні Рудницька повторила свою промову одного вечера три рази. [...]

Опубл.: Жіноча Доля. — 1929. — 15 серпня. — Ч. 16. — С. 2.

[...] Офіційальні конгресові справоздання та берлінська преса присвячувала українській делегації, головно виступові п-ні пос. М. Рудницької, дуже прихильні згадки. ... Докладний зміст промови п. Рудницької, виголошеної на мітінігу парламентаристок дня 18 червня, вийшов на 3 сторінки машинового письма, як офіційальний конгресовий комунікат (його переклад був поданий в "Ділі" ч. 142 з 29. VI.). На другий день після мітінігу майже всі берлінські щоденники подали в скороченні зміст промови п-ні Рудницької, додаючи від себе прихильні коментарі. І так:

"Фоссіше Цтт." Ч. 284 з 19. VI. пише: "Невгаваючими оплесками дякувала публіка українській письменниці...", а "Дойтше Альгемайне Цайтунг": "Бурю оплесків викликали виводи українки, Мілени Рудницької, посолки до польського Сойму". "Дас Дойтше Тагеблят" (національний орган) з

дня 29. VI. в передовиці п. з. “Для Миру і Союзу Народів” критикує становище німецької делегації на Конгресі, закидаючи їй недостачу патріотизму і національної гідності. Автор статті протиставить цьому становищу німецької делегації виступ п. Рудницької, про який пише: “Нічо нового ні інтересного не можна там (себто на Конгресі) було почути, до хвилини, коли парламентарна представниця українського народу в польському Сеймі п. Мілена Рудницька, увійшла на трибуну і мала відвагу піднести справу поневоєних націй і національних меншостей”. (Тут слідує довгі цитати з промови)... “Невгаваюча буря оплесків, яка дякувала цій неустрашимій жінці, була доказом, що багато, багато делегаток відітхнули свobodно немов висвobodжені з тяжкого натиску, який виготів на них в попередніх днях Конгресу”.

“Остевропейше Корреспондент” з 28 червня 1929 р. помістило статейку п. з. “Жінки Сходу Європи на Ювілейному Конгресі Міжнародного Жіночого Союзу в Берліні”, в якій м. і. пише: “Більше ніж інша делегація звернули на себе увагу делегаток, гостей і німецького громадянства представниці України. Велике зацікавлення викликали українські народні строї і зразки українського домашнього мистецтва. Одначе важнійший був успіх, який віднесла через промову своєї провідниці п. Мілени Рудницької з нагоди вечірнього мітінгу парламентаристок в німецькому Райхстагу”. Далше поданий є зміст промови п. Рудницької; вкінці статті читаємо: “Цей успіх українського жіноцтва слід гаряче привітати, бо він є доказом, що українські жінки бажають працювати над культурним і господарським піднесенням своєї нації, та що вони, маючи повну свідомість відповідальности за майбутність своїх дітей, протиставляться всім винародолюючим впливам, які хотять спинити національний розвиток українського народу”. [...]

Опубл.: Жіноча Доля. — 1929. — 1 вересня. — Ч. 17. — С. 2.

№ 9

1929 р., серпня 23-30. Прага. — Газетна інформація про виступ М. Рудницької на Шостому Конгресі Міжнародної Жіночої Ліги Миру і Свободи в Празі

(Українська делегація в складі: Б. Баранова – голова, О. Залізник, І. Лоська, Ю. Зеленецька, М. Галаган, д-р. Х. Кононенко. Мілена Рудницька була запрошена Управою Міжнародної Жіночої Ліги Миру і Свободи).

[...] Осібний реферат на тему “Національне питання і його мирна розв’язка” прочитала голова “Союзу Українок” п. Мілена Рудницька, запрошена управою “Жіночої Ліги Миру і Свободи”. Вона звернула увагу на велике значіння національного питання й далекосягнутої ролі, яку воно відіграє в сучасному укладі політичних відносин, як у внутрішній, так і закордонній політиці. Світова війна, ведена під лицемірним гаслом визволення поневолених націй, не тільки не вирішила національного питання, але навпаки, ще його загострила. Мірові договори перерізували живі організми живих народів і створили довгу низку вулканічних пограничних смуг, на яких іде безпощадний наступ переможців проти переможених. Прелегентка перейшла по черзі ті європейські держави, в яких накіпїле національне питання є прямо їхньою ахілевою п’ятою, та звернула увагу, що саме в останніх десятиліттях відбувається процес національної кристалізації численних народів (головно на Сході Європи та Азії), і їх прямування до їх власної національної держави. Лише зміна теперішньої політичної карти Європи, в напрямі задоволення змагань народів до свобідного життя, лише вирівнювання мирним шляхом національних кривд і несправедливостей може забезпечити людству тривкий мир.

Далі представила п. Рудницька, як можна погодити суперечности інтересів ріжних націй та довести до повної гармонії між двома могутніми життєвими силами: між батьківщиною й людством.

“Тут є можлива лише одна розв’язка, один існує лише спосіб, щоби погодити любов власної нації з почуванням вселюдської солідарности: **Признати іншим народам право на щастя, волю й свобідне життя, які бажаємо власній батьківщині.** Або, перекладаючи це на політичну мову, треба сказати, що самотнім засобом мирної розв’язки національних конфліктів є **реалізація ідеї самовизначення народів.** Дозволити нації рішати про свою долю, про свою державну приналежність; віддати їй в руки цілий державний апарат, дати їй змогу організувати своє життя, шукати власних висловів для своєї збірної душі”.

Опісля, пос. Рудницька обговорила по черзі мирні способи реалізації ідеї самовизначення народів, як плебісцит,

роз'ємчі суди, комісії знатоків і т. ин., стверджуючи що всі дотеперішні засоби мирного полагодження національних конфліктів є дуже примітивні й неvistарчаючі. Вкінці присвятила увагу справі т. зв. "національних меншин", підкреслюючи різницю між відгалуженнями народів, які заселяють компактною масою дану територію й становлять на ній більшість населення, а розсіяними національними відломками.

Прелегентка закінчила свій реферат зазивом до Міжнародної Ліги, щоби вона через відповідну пропаганду створила психологічну основу для здійснення свободи всіх народів, бо лише "Через свободу веде шлях до миру". [...]

Опубл.: Жіноча Доля. — 1929. — 1 жовтня. — Ч. 19 — С. 3.

№ 10

1930 р., червня 10. Львів. — Витяг з протоколу засідання Головного Віділу Українського Жіночого Товариства "Союз Українок" про звіт М. Рудницької з поїздки на Конгрес Міжнародної Жіночої Ради у Відні

[...] п. Рудницька здає звіт з засідання Екзекутиви Міжнародного Союзу, яке відбулося 1. VI. б. р. Темою нарад були справи фінансові, справа слідуючого Конгресу (час, місце, програмка і методи праці), звіт секретарки з діяльності Женевського бюро Суфражу та співпраці з Союзом Народів. М. Рудницька забирала голос в справі фінансів і в справі майбутнього Конгресу. Поручено головам афіліованих Товариств передати Віділам і Заг[альним] Зборам слідующий проєкт для придбання Суфражові фондів: Всі члени, згуртовані в Національних Товариствах платять річно якусь мінімальну вкладку (пр. 10 сот. річно) на цілі Суфражу. Коли б члени не зложили цієї суми, недобір покриває каса національного Товариства. Крім засідання Екзекутиви відбулося засідання Комісії політичних прав жінки. Темою нарад була праця в краях, де жінки не мають політичних прав. п. Рудницька винесла з засідання Екзекутиви дуже корисне враження, інформує, що Президентка Корбет Ешбі і інші діячки Суфражу відносяться до нас дуже прихильно. Дальше здає п. Рудницька звіт з Конгресу Міжн[ародно]ї Жін[очо]ї Ради і своїх заходів в напрямі привернення Українкам прав членства в тій установі. Нарадам Конгресу прислухувалася в характері гостя. Наші зв'язки з Суфражом допомогли

п. Рудницькій найти дорогу до провідниць Міжнар[одної] Ради і так 2. VI. приймала Леді Абердін Екзекутиву Суф-ражу, і там п. Рудницька мала нагоду познайомитись і говорити з Леді Абердін і іншими провідницями Міжнародної Ради. В Міжнар[одній] Раді виринула тепер справа афіліації недержавних народів (в зв'язку з деякими Кольоніями). Під кінець Конгресу приїхала п. Русова і вона настоювала, щоби новій президії Міжн[ардної] Ради вручити меморіал від Українок. Такий меморіал виготовлено, підписали його п. Русова, як голова Укр[аїнської] Нац[іональної] Жіночої Ради і п. Рудницька, як голова СУ, і вручено його усім членам Екзекутиви Міжнар[одної] Ради і головам Національних Рад. Восени б. р. має зібратися окрема комісія, яка розгляне справу афіліації недержавних народів. Справа прийняття Українок є дуже тяжка, тому що до нас ставляться як до Польської Меншини, або коли заходи робить Укр[аїнська] Нац[іональна] Жіноча Рада, як до емігранток. Загальні вражіння з Конгресу, які винесла п. Рудницька, не є корисні. Тому, що Між[народна] Рада має дуже консервативний характер і працює під проводом дуже старих жінок. Через те, на віденському Конгресі панувала мертвечина і нудьга.

Крім п. Русової і Рудницької була на Конгресі ще третя Українка, а саме п. Йонкер, в складі Канадійської делегації. Укр[аїнський] Жіночий Союз у Відні урядив чайні сходи, на яких п. Рудницька інформувала про працю "С[оюзу] Українок".

ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42, арк. 59-60. Оригінал, рукопис.

№ 11

1931 р., червня 5. Львів. — Конфіденційне повідомлення Посольства Речі Посполитої в Лондоні про виступ пос. М. Рудницької на дискусійних зборах у Королівському Інституті Закордонних Справ у Лондоні, 4 червня

У четвер, дня 4 червня відбулися в Королівському Інституті Закордонних Справ приватні дискусійні збори, на яких українська посолка п. Мілена Рудницька виголосила реферат "Ситуація в Україні".

Це засідання було одним з цілої черги пропагандистських виступів п. Рудницької. Бо ж вранці того самого дня українська посолка дала інтерв'ю в "Manchester Guardian", котре разом з редакторським коментарем долучаю, після обіду взяла участь у приватному засіданні послів до Палати Громад, скликаному п. Дороті Вудмен з Союзу Демократичного Контролю, на котрому були присутні 14 послів.

На засіданні у Королівському Інституті присутніх було заведве 10 осіб включно з п. Рудницькою і пресовим референтом посольства п. Бауер-Чарномським, який має кілька приятелів в Інституті. Присутні були: пп. Валтон Ньюболд, б. посол Палати Громад, член економічної Комісії кабінету, п. Дж. Г. Гарлей, п. Леонард Вартон, бібліотекар Британського музею, К. А. Макартні, службовець Ліги Національного Союзу п. В. Бюіс, секретар Інтернаціональної Асоціації Права, місс Шіпшенкс з Міжнародної Жіночої Ліги і місс Дороті Вудмен з Союзу Демократичного Контролю. Проводив засідання п. Дж. Менкен з Королівського Інституту Закордонних Справ, який заговоривши до неї, попередив, що є приятелем як поляків, так і українців.

Пані Рудницька, не володіючи англійською, розпочала по-німецьки, висловом вдячності за можливість її виступу перед так "чисельним і видатним кругом людей". Заявила, що українці всі свої надії опирають на закордонну допомогу, зокрема Англії, завдяки якій справа набрала світового розголосу. На її думку, українську справу врятував від занепащення відомий меморіал, підписаний 65 послами до Палати Громад, надісланий міністрові закордонних справ.

Після такого вступу надали слово місс Шіпшенкс, котра відчитала реферат п. Рудницької в англійському перекладі. Реферат цей, в основних своїх пунктах, повністю співпадав з доданим інтерв'ю, поданим "Manchester Guardian", і не вимагає окремого викладу змісту.

Дискусія, що розгорнулася, була частково ускладнена з приводу незнання англійської мови п. Рудницькою. Усі виступи англійською мовою були перекладені на німецьку, а відповіді п. Рудницької переклала на англійську мову місс Шіпшенкс, котра, як і місс Вудмен, в самій дискусії участі не брала.

В дискусії перше питання поставив п. Вартон, який просив вияснення стосовно польських пропозицій безпосередніх переговорів, відкинутих українцями. Пані Рудницька

пояснила, що ті пропозиції поступили зі сторони Безпартійного Блоку Співпраці з Урядом, і що відбулася конференція президії Блоку з представниками народно-демократичного українського клубу, на якій українці домагалися, передусім, відшкодування за понесені матеріальні втрати і покарання винних представників польських влад за насильства, вчинені під час пацифікації. За п. Рудницькою, від імені Блоку, відповідав п. Голувко, який як умову переговорів поставив: вилучення українцями скарг з Ліги Націй і декларації лояльності щодо Польщі.

П. Бюіс запитав, чи згідно процедури Ліги Націй є допустимим вилучення раз складених петицій. На це запитання ніхто з присутніх не зважився дати відповіді. П. Бауер-Чарномський зазначив, що якщо, йдеться про польсько-українські переговори, це питання не має практичного значення, оскільки Ліга є лише остаточною інстанцією на випадок, якщо сторони, безпосередньо зацікавлені, не можуть дійти в якійсь справі до порозуміння. Коли б українці розпочали переговори, запропоновані польською стороною і коли б ці переговори привели до порозуміння, українські петиції зійшли б з порядку денного Ради Ліги автоматично, а що найвище, президент Ради Ліги повідомив би членам бажану відомість, що справу уладжено полюбовно.

У подальшому п. Бауер-Чарномський звернувся до п. Рудницької з питанням, чи українцям йдеться про порозуміння з Польщею, чи теж про ведення за кордоном антипольської агітації. Відкинення пропозиції переговорів свідчило б про те друге, поскільки умови, які українці визнали за непоборні перешкоди до переговорів, були по суті, цілком природні та, звичайно, в подібних ситуаціях поставлені. Так нпр., сталося на недавніх переговорах між індуським лідером Ганді та англійським віце-королем Ірвіном. Незважаючи на свій фанатизм Ганді усвідомлює, що заспокоєння індуських прагнень може прийти лише від англійців і погодився на умови скасування бойкоту та громадянського непослуху.

Якщо йдеться про декларацію лояльності, то зрозуміло, що трактати для охорони меншин були укладені для охорони лояльних меншин.

П. Макартні зазначив тут, що в тексті трактатів немає такого застереження, що вони стосуються лише лояльних меншин, на що п. Бауер-Чарномський відповів, що це ви-

никає не лише з самого духу тих трактатів, але протягом останніх 12 років це залишилося усталене, конкретно в інтерпретації меншинних трактатів. Цю думку підтримав в докладній промові п. Дж. Г. Гарлей.

П. Валтон Ньюболд поставив ряд принципових запитань:

1) Чи народно-демократична партія, до котрої належить п. Рудницька, має свою головну квартиру в Польщі, чи також за кордоном і чи поза нею не стоїть якась інша організація, подібно як за явною ірландською націоналістичною організацією повстала таємна мілітаристська терористична організація.

2) Якими є реальні цілі та прагнення українського УНДО?

На перше питання п. Рудницька відповіла, що головна квартира партії знаходиться на польській території, а саме у Львові, що партія є легальною організацією, яка має свій легальний орган "Діло". Визнала, однак, що існує таємна терористична українська організація, котра минулого року проводила саботажні акції у Східній Галичині, що, однак, народно-демократична партія не має з цією організацією нічого спільного і осуджує її акції.

Що стосується цілей народно-демократичної партії, заявила п. Рудницька, що в подальшій перспективі вона прагне до здійснення ідеалу цілковитої незалежності України, охоплюючи всі етнографічні українські території, що, однак, здаючи собі справу з того, що реальні умови поки що роблять неможливою працю над здійсненням того принципового ідеалу. Партія прагне до одержання на українській території, в границях Польської держави, умов незв'язаного вільного національного розвитку, згідно з зобов'язаннями, прийнятими Польщею і накладеними на неї Радою Послів перед визнанням границь Польщі в 1923 р.

На цьому, власне, дискусію було вичерпано, поскільки через необхідність перекладу виступів збори затягнулися досить пізно. Виступи п. Рудницької не справили на присутніх аж так переконливого враження, тим більше, що більшість тих останніх складалася скоріше з наших приятелів. Наскільки мені відомо, п. Рудницька мала ще виголосити доповідь на зборах Міжнародної Ліги Жінок.

Константи Скірмунт
Посол Речі Посполитої.[...]

Державний архів Львівської області. Далі: — ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 446, арк. 38—39-зв. Машинопис. Переклад з польської.

№ 12

1931 р., червня 20. Львів. — Донесення Гродському старосту у Львові про виступ пос. М. Рудницької про перебування в Лондоні та Женеві і порушення питання польсько-українських відносин

Доношу Панові Старості, що в суботу, т[обто] 20 червня б. р. між годинами 20-21.45 відбулася зусиллями “Молодої Громади” та “Союзу Українок” доповідь Мілени Рудницької у “Бесіді” на тему: “Враження в Лондоні та Женеві”. У вищеназваній доповіді, що відбулася, за запрошеннями взяло участь біля 120 осіб, переважно українська еліта.

У своїй доповіді Рудницька пояснила, що ціллю поїздки було прискорення справи т. зв. “Комітету Трьох”, зазначила, що була в Женеві, Лондоні, Брюсселі та Берліні. Виголосила доповіді в Женеві в Міжпарламентарній Унії, в Унії Приятелів Ліги Націй, у Лондоні ж у Парламенті, в Королівському Інституті Закордонних Справ і у Лізі Миру і Свободи.

У Парламенті в Лондоні доповідь була стисло офіційною, на засіданні були представники всіх англійських партій. Головуючим був консерватор. Виступ було організовано в такий спосіб, що все було написано на машинці, а після відчиту були питання і дискусія. З представників Польщі не було нікого. Доповідь була стисло конфіденційною. Англійські послы досконало зорієнтовані в українській справі. Т. зв. “Малопольща” у них не існує, — існує у них поняття України як цілості; дискусія, що виникла з цього реферату, докладно показала зацікавлення англійських парламентаристів, які трактують українську справу не як дріб’язкову, а скоріше, як справу загальноєвропейського значення. Дискусія була лише додатком, свого роду докладним висвітлення фактів, вже досконало відомих англійським парламентаристам, занурювалася в глиб справи, а не побіжно. Англійські послы досконало поінформовані про польсько-українські стосунки, а кожна справа, про яку доносить офіційний комунікат польського посольства є ретельно провентильована через т. зв. спеціалістів меншинних.

До української справи, як консерватори так і представники інших партій, з котрими Рудницька особисто розмовляла, ставляться прихильно і добре усвідомлюють справу польсько-українського конфлікту і рішучо йдуть проти польської політичної лінії у Малопольщі. З огляду на це, в них немає

жодної партійної різниці, а окремі статті, які з'являються в англійській пресі, інспіровані урядом згори. Між іншими одна стаття поміщена в "Лондонських Відомостях" ("London News"), де описано пацифікацію, завершується словами: "А що ж на те міністр Гендерсон" (стаття також була інспірована урядом).

Про зацікавлення українською справою загалом свідчить факт, що до Лондону Рудницька виїхала на виразне запрошення англійських парламентаристів, які до неї особисто звернулися так, що не треба було їх шукати.

Другий факт. Під час виступу Рудницької в Парламенті одночасно відбувалася сесія, і представники всіх англійських партій залишили сесію, щоб бути присутніми на виступі.

Третій факт. Рудницька розмовляла з представником Венесуели, а судячи з того, що він має таке поняття про українців, як українці про Венесуелу, розпочала свою промову з географії та історії, тим часом він уже знав цілу українську справу і хотів лише довідатися деталі про погроми і знущання над українським населенням, бо пацифікація для закордону існує в значенні знущання сильніших над слабшими, відповідно поляків над українцями.

Слово "пацифікація" в справжньому звучанні не існує.

Другий відчит, виголошений Рудницькою в Королівському Інституті Закордонних Справ, носив приватний характер, був на зразок мітингу, на якому був присутнім радник польського посольства, а також польські кореспонденти. Під час дискусії присутні представники Польщі старалися заперечити факти та боронити польську справу.

У справі пацифікації, як висловилася Рудницька, до Женеви надійшло понад 700 закордонних протестів, головним чином з Америки. Щоправда, багато з них анульовано, однак, справили певне враження. Усі українські центри, без огляду на партійну приналежність, об'єдналися у єдиний фронт проти Польщі та спільними зусиллями протестували в Женеві. На той час в Женеві головуючим був Куртіус, від котрого сподівалися, що поставить українську справу на пленарне засідання, проте, уже за кілька днів перед сесією стало відомо, що Куртіус, не буде виносити питання на порядок денний, а це для того, щоб не ослаблювати справи Гданська і Шльонська, що теж, очевидно, трапилося.

З другого боку, сесія Ліги тривала цілий тиждень, а українську справу було порушено лише в суботу, що означає, що як з одного боку не хотілося уже Польщі робити "скан-

далу”, так з другого боку, Гендерсон хотів і залишив справу пацифікації “відкритим питанням”

За кілька днів перед засіданням був у Гендерсона міністр закордонних справ п. Залеський, який дав далекоглядні зобов’язання щодо українців (як і що невідомо), а коли Гендерсон інтерпелював італійській делегації, як полагоджено справу між ним і міністром Залеським, відповів, що полагодження справи є “чорним по білому”. На будь-які питання відповідав, що боїться, чи приймуть це поляки. Справа українських скарг не зліквідована, щодо того є виразне застереження Гендерсона. Кожен протест, який надходив з-за кордону, польське посольство офіційно спростовувало, однак, переважно англійці, зверталися безпосередньо до українських пресових бюро в Лондоні, Римі чи Берліні, звідки отримували докладні роз’яснення. Наприклад, про угодовські переговори, інформації польського посольства були того роду, що угода вже є, що все зліквідовано, що польський уряд відплатив шкоди, також виконав зобов’язання з 1923 р. Ті комунікати польського посольства були зразу ж спростовані українськими прес-бюро. Можна сказати, що Лондон заангажований до української справи, і наскільки Польща морально програла, українці можуть завдячувати американській українській еміграції, котра виявила просто небувалу енергію на англійську громадську думку

Польща втратила цілий свій моральний авторитет в Англії, яка сьогодні рахується з українцями як з державою, на плечі котрої спадає відповідальність комуністичної війни.

Рука в руку з Англією йшли в тій справі італійська делегація, котра мала колосальний вплив на Гендерсона. У Брюсселі Рудницька перебувала дуже коротко, розмовляла лише з окремими політиками; так само і в Берліні довго не затримувалася.

В Берліні, Женеві і Лондоні вийшло понад 2700 брошур про Польщу, про меншинний трактат, недотримання зобов’язань, пацифікацію і т. д.

Рудницька закінчила свій виступ запевненням, що українська справа не може краще стояти на закордонному форумі, як стоїть тепер. Потім розгорнулася дискусія. Поміж іншими порушено справу пастирського листа єпископа Хомишина, що його переклали поляки всіма мовами, переважно ті абзаци, в яких говориться, що українці неспроможні до державності, і роздали ці переклади різним по-

літикам. Враження було вельми некорисним, бо як вислови-лася Рудницька, з голосами Певного чи Бачинського там взагалі не рахуються.

ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 446, арк. 42-43 - зв. Машинопис. Переклад з польської.

№ 13

1931 р., липня 25. Львів. — Витяг з донесення поліції про виступ М. Рудницької на конференції Української Парламентарної Репрезентації 2 липня, та участь у дискусії в справі курсу політики “нормалізації”

[...] У дискусії взяла голос пос. Мілена Рудницька, яка була категорично проти всіх угод, які склалися у тому ж напрямі та тими ж самими особами якими склалися до цих пір, зазначила, що всі, навіть найневинніші розмови, не говорячи вже про “чорну каву”, інакше інтерпретуються за кордоном, а закордонні політики, відповідно, схильні до думки, що Польща не лише дотримується своїх зобов'язань, але й турбується про українців, бажаючи застрахувати себе від впливів комунізму. Нічого дивного, що напр. французькі політики напр. Пуанкаре в розмові з Панейком дуже тіши-лися, що українці мають вже три університети в Польщі. З огляду на такі результати, внаслідок засідання Української Парламентарної Репрезентації з польськими політиками, — на думку опозиції УНДО (Рудницька, Кохан, Кузик і інші), не може бути жодних порозумінь, поскільки, хоч би вони проводилися з найкращих міркувань, завжди розминають-ся з основною думкою і приносять укр[аїнцям] шкоду, а не хоч-яку, так сильно в наші часи потрібну допомогу. [...]

ДАЛО. Ф. 1, оп. 51, спр. 446, арк. 47. Машинопис. Переклад з польської.

№ 14

1931 р., серпня 29-31. Женева. — Газетні інформації про виступ М. Рудницької на Конгресі Національних Меншин у Женеві

[...] На останнім засіданні конгресу промовляла пос. М. Рудницька. В обширній промові з'ясувала вона положення українського народу в Польщі, головнo ж у Сх[ідній] Галичині. Обговорила відношення сил національностей у Сх[ідній] Галичині, полагаду української справи версайським трактатом і постанову Ради Амбасадорів у Парижі разом із домаганням признання територіальної автономії. Вкінці предложила конгресові резолюцію проти пацифікації з 1930 р. та із зазивом до Ліги Націй, щоби на однім з засідань поставила на деннім порядку українську справу в Польщі. [...]

Опубл.: Новий час. — 1931. — 2 вересня. — Ч. 96. — С. 3.

[...] М. Рудницька в перший день нарад виголосила промову. “Ця промова, виголошена з темпераментом та питомою пані Рудницькій краснорічівістю, зробила як найкраще вражіння на учасників і знайшла відповідний відгомін. Доказом цього був не тільки аплявз слухачів, але й обширні звітommлення в міжнародній пресі з дуже точним поданням змісту промови. [...]

Опубл.: Новий Час. — 1931. — 7 вересня. — Ч. 98. — С. 3.

№ 15

1932 р., квітня 3. Львів. — Витяг з протоколу установчих зборів львівської філії “Союзу Українок” про виступ М. Рудницької щодо напрямків діяльності товариства на майбутнє

(Присутні: Рудницька, Шепаровичева, Дмоховська, Дроздовська, Морозова, Любомировичева, Колтунюкова, Павликовська, Вегерова, Лотоцька, Залізнякава, Ріплева, Витковицька, Тишинська, Конрадова)

[...] В міжчасі п. посолка Мілена Рудницька, зложивши привіт Філії “Союзу Укр[аїнок]” від Централі СУ виголосила, відтак, реферат відносно пляну праці на майбуття. В свому рефераті зазначила п. референтка, що радіє із повстання філії СУ, яка відтяжить Централю від праці на львівському терені. Головний Виділ СУ відчував вже давно брак філії на місто Львів і болів над цим, що львівське жіноцтво не мало організації на терені м. Львова, бо Централя була за-

абсорбована працею цілого краю. Референтка зазначає, що повстання філії не є першим кроком на шляху організації львівського жіноцтва, бо воно мало вже такі організації, як: “Жіноча Громада”, “Клуб Русинок”, а в кінці “Союз Українок”, який згодом перетворився в Централю. Всі ці Товариства були проявом активності львівського жіноцтва. В грудні 1921 р. на З’їзді “Союза Українок” запала резолюція, що львівський СУ стає централею для всіх жіночих організацій в краю. Від цього з’їзду датується плянова праця укр[аїнського] жіноцтва на терені Сх[ідної] Галичини. Через перетворення львівського СУ в Централю зискав край, а втратив Львів, бо в міру, як повставали нові кружки, Централя мусіла займатися ними, а занедбувати Львів. І так на протязі останніх 10 літ, то є від Всеукр[аїнського] Жіночого З’їзду, точка праці зі Львова перенеслась на край, а тим самим контакт між Централею, а львівськими членами затрачувався — тому справа оснований Філії є конечна. Брак Філії СУ був причиною пасивності львівського жіноцтва, а доказом цього була мала фреквенція на річних Загальних Зборах Централі СУ, так що із цієї причини були закиди зі сторони провінції щодо кількості членів та праці львівського жіноцтва. Відтак, начеркнула п. посылка шляхи і пляни праці для філії у майбутньому, та зазначила, що Філія в столиці повинна стати зразком для філій в цілому краю. Завдання Філії СУ є перевести організацію жінок м. Львова, приєднати їх до філії та зв’язати їх працею по секціях. Як рівно ж повести енергійну працю над освідомленням селянського жіноцтва львівського повіту. Після думки референтки при львівській філії повинні існувати такі секції: а) організ[аційна] секція (члени, кружки, повіт); б) культурно-освітня (читальня, реферати, дискусійні сходи — для повіту курси неграмотних); в) господарська евіденція, свій до свого; г) товариська; г) гуманітарна (доживлювання дітвори, дешева харчівня, допомога матері й дитині). Облегчення для філії є зрізничкована праця на терені м. Львова, де існують такі установи, як: а) “Захоронки”; б) Т-во слуг “Будучність”; в) Т-во опіки над політичними в’язнями і т. д. Ці завдання від філії СУ відпадають.

Львівська філія буде мати до діла з трьома суспільними верствами жіноцтва, а саме: а) інтеліг[енством]; б) міщанством; в) селянством. До цих трьох верств треба підійти і їх зорганізувати і в кожній секції муситься ці три верстви бра-

ти під увагу. Львівська філія мусить обняти як найбільшу скількість членів та повинна спрямовувати жінки до установ і мати евіденцію над громадянською працею жінок, бо не раз зверталися установи з просьбою до Централі о жінки до праці. Філія СУ має бути кермуючим органом жіноцтва на терені м. Львова, та мусить бути у зв'язку з установами, де працюють жіночі сили.

Праця філії на передмістях повинна йти спільно з організацією м. Львова при активній допомозі студенток, яких філія повинна притягнути. На закінчення бажає п. посолка Філії СУ багато успіхів.

ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 143, арк. 2-3. Оригінал, рукопис.

№ 16

1932 р., травня 26. Львів. — Витяг з протоколу Ширших Сходин львівської філії "Союзу Українок" про участь М. Рудницької в дискусії з представниками українського купецтва

[...] п. М. Рудницька: Пояснює, що СУ зайнявся господарською справою краю не лише тому, щоби піднести стан укр[аїнського] купецтва і не лише тому, що це питання хліба майбутніх поколінь, але передовсім тому, що це необхідне для дальшого розвитку краю. Отже передовсім жінкам-виховницям треба зайнятися цією справою і зрозуміти, що самовистарчальність є майже рівнозначна зі самостійністю. П. бесідниця має ще деякі побажання до укр[аїнського] купецтва, а саме: купці повинні подбати про точний спис укр[аїнського] купецтва та ремісництва, створення нових склепів та про укр[аїнські] вивіски.

ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 143, арк. 16. Оригінал, рукопис.

№ 17

1933 р., грудня 16-17. Відень. — Витяг із звіту єпископа Н. Будки митрополитові А. Шептицькому про виступ М. Рудницької на Кон-

ференції представників комітетів допомоги голодуючим у СРСР під проводом кардинала Т. Інніцера

(До складу делегації входили: представник Кир. Митрополита А. Шептицького єпископ Н. Будка, парох церкви св. Варвари у Відні о. д-р. Горникевич (постійний член Комітету кард. Інніцера), представники львівського Комітету Рятунку України: пос. М. Рудницька, пос. З. Пеленський, д-р. Мармаш, дир. І. Мартинюк, радн. А. Вітошинський, представник варшавського комітету д-р. А. Чикаленко і представник українсько-французького допомогового комітету і Еміграційної Ради в Парижі д-р Лотоцький).

[...] М. Рудницька: ходить прямо о життя цілої нації. Найгірше у цій справі є мовчання Європи, обоятність. Часописи не хочуть містити описів, а мовчати це злочин. Треба збудити сплячу совість Європи. Малий успіх тут є дуже багато. Проти газет, що говорять, що жнива були світлі, отже голод це лож, і злочинної патьомкіяди Еріота треба сейчас і всюди реагувати.

Трилітна практика жидів, що посилають своїм собратам пакунки і гроші, виказує, що пакунки посилати є задорого, завеликі оплати, хто шле, то через Торгсін. То само говорять Меноніти і "Bruder in Not"* з Берліна, харитативне: Caritas**. Но поміч ця є замала і зовсім невистарчає, бо адреси тяжко дістати і голодуючі є задалеко від стацій Торгсін-у. Треба інших доріг. Але ми зійшлися винайти поміч і zorganizувати її для голодуючих мас.

Масова поміч може бути дана лише на міжнародньому ґрунті, як це робить Конференція в палаті Е. Е. Кардинала. Виключаючи політику, харитативну, сконцентровану працю мають вести передовсім парохіяльні організації під проводом Єпископату. Всі прочі кооперують — всі разом до одної цілі — помочі з мотивів чистої християнської любови і людяности серця.

Через інтернаціональний Червоний Хрест треба зробити поклики до правительств цілого світа: преса, радіо мають помагати. Досвіди і матеріяли треба вимінювати, ділитись. Осторожно іти вперед: nicht aufregen, sondern anregen***. Др. Аменде поїде до Америки, бо відтам найлекше промо-

* "Брат у біді" (нім.).

** Милосердя (лат.).

*** Не нервуватися, а спонукати (нім.).

вити до ССРСР. Ходить теж о душу, не лише матеріальну поміч, а у Українців, о їх бути, або не бути взагалі.

Треба зломити теорію Совдепії, що поміч голодуючим є контрреволюцією і злочином до каранья. Вони хотять валюти, отже треба у них купувати хліб для голодуючих, а не дозволити їм вивозити і домпінгувати ринки світа. Ліга Народів має тиснути і до неї треба зладити меморандум з Конференції і через Інтернаціональний Червоний Хрест. Мобілізація всіх сил світа і загальної опінії до конкретної помочі. Лише ступенями, етапами можна іти: мало буде вже много. Особи світової слави мають бути теж позискані і вони мають відізватися. Цілий ряд комітетів по цілім світі працюють централізовані у Відні під проводом Е. Е. Кардинала. SOS. — клич. Пів року голоду, що стоїть перед міліонами невинних людей на Україні, тепер 32° морозу оправдують, щоби всі зареагували на клич бідних: Рятуйте наші душі.

Агітувати і збирати і найбідніші допоможуть. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 358, оп. 1. спр. 456, арк. 9-зв.-10. Оригінал, рукопис.

№ 18

1934 р., червня 27. Станіславів. — Заключна промова М. Рудницької на закритті Українського Жіночого Конгресу

[...] З глибоким зворушенням — казала п. посол — я відкривала Конгрес, але з ще більшим зворушенням його замикаю. Ввесь час була в мене тривога: чи вдасться нам щасливо перевести цей Конгрес до кінця? Нині чую великий жаль, що мушу Вас прощати. Але я й горда за Вас. Дякую Вам за те, що ви виявили свою зрілість. Ця Ваша зрілість проявлялася у Вашій мовчанці. Бо, бачите, навіть найгорячіші почування проявляються часом мовчанкою. Всі ми цю мовчанку добре розумієм. Не зрозуміла цю мовчанку лиш мала частина Конгресу. Ми розуміємо їх гарячі почування і тому прощаємо їм. Не штука кричати тоді, коли болить, але штука мовчати тоді, коли болить.

Ще раз дякую Вам за Вашу зрілість, здисциплінованість, велику удачу, не вважаючи на велику спеку й змучення, за великий порядок. Перепрошую Вас теж за всі недотяг-

нення на Конгресі, а які ми найкраще відчували. Але зрозумійте важкі умовини, в яких приготувався цей Конгрес. Три місяці ми мусіли присвятити на поборювання різних фальшивих вістей, що їх поширювано про Конгрес.

Закриваючи Конгрес, дякую всім товаришкам праці, дякую всім членам ділового комітету, зокрема п. Макарушків, станиславівському комітетові під проводом п. Рублевої, нашій молоді, впорядчикам, усім паням делегаткам, передусім вигнанкам, тим що приїхали з-за моря та з інших українських земель, дякую усім товаришкам з “Союзу Українок”, з якими я мала щастя працювати (*голоси “Слава” п. передсідниці п. Рудницькій. Всі встають, п. М. Рудницька дякує*). Дякую представниці Міжнар[одного] Жін[очого] Союзу п. Шіпшенкс, що приїхала на Конгрес. Дякую представникам української преси, що цілими днями з незвичайною увагою слідкували за ходом Конгресу. Сподіюся, що їх голосові прислухуватися мені не 1000 осіб, але 100 тисяч (*голоси в салі: мільони!*). Дякую всім паням (*всі ті подяки приймав Конгрес тучними оплесками*).

Замикаючи цей Конгрес, згадаймо наших сестер, тих за Збручем, що не могли прибути тут і тих наших делегаток, що з плачем вернули з льв[івського] двірця. Вибачте мені, коли я була за строга, але це було для нашого добра.

Я певна, що наша праця не піде намарно. [...] Ще раз дякую усім за участь. Вірю і чую, що черговий наш Конгрес відбуватимемо вже вневдовзі у визволеній українській столиці, Києві (*бурхливі оплески*). — Конгрес вважаю за замкнений.

Опубл.: Новий Час. — 1934. — 1 липня. — С. 3-4.

№ 19

1934 р., грудня 24-28. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про виступ М. Рудницької на Конференції українських політичних партій з питання скликання Всеукраїнського Національного Конгресу

(Присутні: у складі 4-х партій від Західньо-Українських Земель (УНДО, Укр[аїнська] Соц[іалістично]-Рад[икальна] Партія, Укр[аїнська] Соц[іал]-Дем[ократична] Партія, Укр[аїнська] Народна Обнова) і 3-х партій

з Великої України (Укр[аїнська] Рад[икально]-Дем[ократична] Партія, Укр[аїнська] Партія Соц[іалістів]-Рев[олюціонерів], Укр[аїнська] Соц[іал]-Дем[ократична] Роб[ітнича] Партія) Від поодиноких партій в конференції взяли участь: від УНДО: Д. Левцицький, В. Мудрий, О. Луцький, М. Рудницька і Л. Макарушка; від УСРП: М. Стахів, М. Вахнюк, М. Матчак і О. Навроцький; від УСДП: Л. Ганкевич, В. Старосольський, В. Темницький, І. Квасниця і П. Буняк; від УНО: О. Назарук, С. Годованний, Р. Гайдук, І. Дубак і Е. Томашевський; від УРАП: К. Майцевич; від УПСР: Н. Григорійв і від УСДРП: І. Мазена. Конференція була скликана з ініціативи Української Парламентарної Репрезентації УНДО.

[Львівська конференція українських політичних партій в справі скликання Українського Національного Конгресу // Вістник Українського Національного Конгресу. — Прага, 1936. — Ч. 1. — С. 14].

28 грудня (перша половина дня). — Витяг з протоколу 5-го засідання Підготовчої Конференції Всеукраїнського Національного Конгресу, участь у дискусії щодо рішень організаційної та технічної комісії

[...] Пос. М. Рудницька констатує, що в пропозиціях Організаційної Комісії не зістали належно узглядені поза політичними партіями інші організовані сили Нації, а треба взяти під увагу, що в нашому народі велика частина громадян знаходиться поза рядами партійних організацій. Звертає увагу на обставину, що між вчисленими Організаційною Комісією установами немає організацій станових, спортових, гігієнічних і т. д. Довше задержується над справою участі жіноцтва і вносить, щоби вже до участі в підготовчій праці запросити представниці “Всесвітнього Союзу Українок.” З огляду на це, що листа установ, які мало б ся запросити до участі в Конгресі, не є повна, пропонує не затверджувати цієї листи а висказатися загально, що в Конгресі беруть участь громадянські установи й організації. Дальше висказується за тим, щоби число запрошених від поодиноких організацій осіб, стояло в якомусь належному відношенні до поваги і значіння даної організації. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 381, арк. 52-53. Машинопис.

28 грудня (друга половина дня). — Витяг з протоколу 6-го засідання Підготовчої Конференції Всеукраїнського Національного Конгресу в справі прийняття постанов організаційної і технічної комісії

[...] Пос. Рудницька заявляє, що було би краще відбутися Конгрес на своїй землі, бо при цьому можна би зробити певного роду маніфестацію і перегляд наших організаційних сил, однак при теперішніх умовах це не буде можливе. Не годиться вона з поглядом проф. Григорієва, а саме, що Конгрес відбутися за кордоном матиме значіння звичайного емігрантського з'їзду. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 381, арк. 60. Машинопис.

№ 20

1934 р., грудня 28. Львів. — Витягу із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії з організаційних питань щодо проведення Всеукраїнського Національного Конгресу

[...] М. Р.: Справа складу й обличчя тай тим самим авторитету конгресу, важна, про його авторитет рішатиме не мертві резолюції, а живі люди. Отже: активні орг[анізаційні] сили нації не є тожозні з політ[ичними] партіями. Найчисл[еніша] група — се безпартійні. А всі вони за консолідацією, за конгресом. Орг[анізаційна] Комісія взяла се під увагу, але за мало. Особливо не можна допустити до того, щоб у пост[ійнім] ком[іте]ті були заступл[ені] тільки політ[ичні] партії, а гром[адські] чинники ні. Як не буде викляроване становище урядів до конгресу, то вони й до наших установ і тоді, коли запросимо лише особисто їх голов і т. п. Без тих сил, котрі творять життя нації, конгрес був би поверховний. Нпр., предкладаєте лиш оден реферат господ[арський], 1 культ[урний]. Нема зовсім про здоровля нації — в часі, коли нація знеможена голодом вигибає! Або жіноцтво! Гал[ицька] сусп[ільність] бачила його знач[ення] на конгресі в Станисл[авові]. Стверджую, що жіноцтво м[айже] в цілости безпартійне. Отже чи хочете конгресу половини нації? А жіноцтво має інший підхід до наці[ональних] справ. Конгрес жінок (600 делегаток!) заняв становище до сего конгресу (*читає резолюцію*). Се не

припадкова річ, що жінки відбули свій конгрес перед сим. (Стахів: *Не все жіноцтво!*). Тих, що не прийшли, ніхто не завважав навіть побільш[еним] склом! (Григорій: — *Помилляється!*) На жін[очому] конгресі зачалося творення Всесв[ітньої] Укр[аїнської] Жін[очої] Орг[анізації]. (*Вичислює територію*). Не маю нічого проти запрош[ення] десятків жін[очих] орг[анізацій]. Але годі без засади, годі поступати. Або централя, або льокальні! Одна льокальна орган[ізація] запрошена, котра ще організується, значить фіктивне і льокальне — а 26 катол[ицьких] жін[очих] орг[анізацій] чому не запрошено? Вношу: допустити зараз до підгот[овчої] комісії представників “Всесв[ітнього] Союзу Укр[аїнок]”. (Стахів: — *А статут маєте?*) Маємо! Ось тут! (*Дає*). Лісту громадянських установ кожда партія має предл[ожити] окремо. Проект ще не дозрів до прийняття. [...]

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 381, арк. 225-225-зв. Оригінал, рукопис.

№ 21

1935 р., березня 15. Львів. — Редакційна стаття часопису “Жінка” з приводу статті, опублікованої в “Ділі” (ч. 28 від 3.02.1935 р.) про Всеукраїнський Національний Конгрес

Наша стаття під заголовком “Всеукраїнський Національний Конгрес” (Міркування з приводу міжпартійної конференції), поміщена в ч. 2 нашого журналу, викликала живий відгомін в українській пресі. “Діло” в ч. 28 з 3 лютого ц. р. робить нам закид, що ми непотрібно лякаємо жіноцтво, що воно не буде мати на Національному Конгресі належного заступництва.

Ось що пише “Діло” про нашу статтю:

“Доволі прикре вражіння в тій статті викликають нічим неоправдані побоювання авторки в справі неvistарчаючого заступництва жіноцтва на Конгресі. Побоювання нічим неоправдані. Бо ж воно може тільки лежати в інтересі Конгресу, щоби на ньому були якнайкраще заступлені всі зорганізовані ділянки українського національного життя, всі політичні напрямки, всі стани без огляду на пол. Пощо ж висувати перед жіноцтво “страшаки покривдження” тоді, коли про такі “страшаки” ніхто не думає, і правдоподібно, поза авторкою статті в “Жінці” їх ніхто ніде не бачить.

Чого ж мало би бути в будучності жіноцтво виліміноване від Конгресу та його праць, коли вже на першій Підготовчій Конференції в складі делегації УНДО, отже найбільшої партії з тих, що брали участь у Конференції, брала участь пос. Мілена Рудницька, яка є не лише рядовою жінкою, але й головою “Союзу Українок” та була головою Українського Жіночого Конгресу, цього недавнього імпозантного здвигу українського зорганізованого жіноцтва”.

З приємністю приймаємо до відома прихильне становище “Діла” до справи участі жіноцтва в Національному Конгресі. Зорганізоване жіноцтво ніколи не сумнівалося, що воно може рахуватися на повну підтримку своїх слухних прав з боку “Діла” та цієї політичної партії, якої він є виразником, себто УНДО. Українське жіноцтво пам’ятає добре такі факти, що УНДО є одинокою політичною партією, яка на своїх списках провела до Сойму і Сенату жінок, або що “Діло” є чи не одинокою українською газетою, яка завжди ставилася прихильно до українського жіночого руху та не відмовляла зорганізованому жіноцтву своїх шпальт до з’ясування його становища, а то й до оборони перед різними атаками (зокрема віддало нам “Діло” великі прислуги перед Українським Жіночим Конгресом).

Все-таки до завваг “Діла” маємо деякі застереження. Перш за все, для докладности мусимо ствердити, що ми не висловлювали в статті ніяких “побоювань”, а з’ясовували **домагання** жіноцтва, висловлюючи одночасно **надію**, що політичні партії ці домагання сповнять. По-друге, це не був приватний погляд авторки статті, або становище тільки нашої редакції, а **становище цілого зорганізованого жіноцтва**, устійнене в резолюціях Українського Жіночого Конгресу. По-третє, ці домагання торкаються належного заступництва жіноцтва не тільки на самому Конгресі, **але й при його підготовці**.

Від часу, коли появилася наша стаття, минуло два місяці. Підготовчий Конгресовий Комітет уже третій місяць веде свої праці. Але заступниць зорганізованого жіноцтва до нього не запрошено. В цей спосіб, перша частина резолюцій Українського Жіночого Конгресу, в якій сформуловані постуляти жіноцтва відносно його співпраці при підготовленні Національного Конгресу, досі знехтована. Отже, бачимо, що навіть коли би ми справді були висловили “побоювання”, то вони не були би такі дуже “неоправдані”.

Нехай нам буде вільно пригадати, що “Діло”, друкуючи свого часу дискусійні статті на тему Національного Конг-

ресу, в одній з них лянсувало думку, яка покривається зі становищем зорганізованого жіноцтва, а саме в статті п. з. “Всеукраїнський Національний Конгрес” п. Віктора Приходька ч. 213 з 13 серпня 1934 р. читали ми: “Ми повинні запросити до Центрального Підготовчого Комітету, і до окремих секцій тих діячок, що стояли близько до подібної праці в Українському Жіночому Конгресі”.

Щоби заспокоїти жіноцтво, “Діло” покликується на факт, що вже в Міжпартійній Конференції, яка відбулася з кінцем грудня м. р., брала участь у складі делегації УНДО одна жінка, а саме пос. М. Рудницька. Мусимо завважити, що це не є те саме, чи до Підготовчого Конгресового Комітету попаде яка жінка в складі делегації від політичної партії, або навіть запрошена персонально (хоча, очевидно, ми такими фактами незвичайно радіємо), чи теж допущені будуть заступниці зорганізованого жіноцтва, як такого. Для аналогії подамо такий приклад: між делегаціями держав, що засідають у Союзі Народів, теж трапляються жінки. Останніми роками щораз більше приїздить їх у складі офіційних делегацій від урядів. Але попри це, в поодиноких комісіях засідають теж заступниці міжнародніх жіночих організацій, бо секретаріат Союзу Народів виходить з того правильного становища, що політична думка жіноцтва, при сьогоднішньому укладі сил у державі і в політичних партіях, не може інакше найти вистарчаючого вияву, як тільки через представництво жіночих організацій.

Повторяємо, отже, ще раз: в добру волю і прихильність УНДО ми не сумніваємося. Зате маємо деякі сумніви, чи УНДО зможе оборонити своє становище супроти інших контрагентів у Підготовчому Комітеті, чи воно зможе “перфорсувати” домагання жінок проти волі інших політичних партій, які до цієї справи займають негативне становище.

Наші сумніви стають, на жаль, **дуже оправданими** побоюваннями, коли читаємо “Громадський Голос”, орган партії соціалістів радикалів. Але про це другим разом.

Без підпису.

№ 22

1935 р., липня 29. Львів. — Витяг з протоколу засідання Головного Відділу Центрального Українського Жіночого Товариства “Союз Українок” про виступ М. Рудницької у справі виборів (таємне)

(Присутні: *т.т. М. Рудницька, О. Шепарович, А. Палій, М. Біляк, М. Мудрикова, О. Кисілевська, Н. Селезінкова, Л. Горбачева, М. Колтунюкова, В. Якуевич, М. Мриц*)

[...] Пані Голова подає до відома, що предметом нарад сьогоднішнього засідання є відношення Товариства до розписаних виборів до Сойму і Сенату. На внесок Голови рішено, що засідання є остро довірочне.

Пані Голова коротко з'ясувала нову виборчу ординацію і політичну ситуацію. Нова польська ординація, в порівнанні з попередньою, для жіноцтва дуже некорисна. На місце багатомандатових округ ввела вона округи двомандатові, а для нас українців на З. У. З. є вони одномандатовими. Бо один мандат згори призначений для представника польської меншини. Нова ординація перекреслює засаду безпосередности і через конструкцію виборчих колегій відбирає українському громадянству вплив на виставлення кандидатур. В окрузних колегіях число жінок буде зникаюче або зовсім їх не буде.

Відношення українського громадянства до виборів, з огляду на некорисну виборчу ординацію, дуже складне. Громадянство розбите на два табори. Позитивне становище до розписаних виборів заняла партія УНДО і ОБНОВА. УНДО своє становище мотивує тим, що вважає неможливим залишити українське громадянство парламентарного представництва продовж кількох років та що наше життя позбавлене політичного проводу заломилобися. Становище УНДА поділюють, по більшій частині, національні установи. Негативне становище до виборів заняли: Радикали, Фронт Національної Єдности, Націоналісти — всі інші менші українські політичні партії і групи. Супроти цього розбиття “Союз Українок” найшовся в дуже складній ситуації, бо досі ми зберігали завсігди партійно-політичний неутралітет. Українське зорганізоване жіноцтво, займаючи становище до подій національного життя, руководилося усе вимогами національного інтересу і національної гідности.

Опісля пані Голова пригадала ролю зорганізованого жіноцтва у виборах в роках 1928-1930. Укр[аїнське] зорганізоване жіноцтво в теперішній ситуації до акту виборів може зайняти становище або: 1) негативне, 2) безумовно позитивне, 3) нейтральне, 4) позитивне під деякими умовами.

Ад 1) Пані Голова стверджує, що негативне становище найбільше відповідало би настроям нашого жіноцтва. Одначе, для добра Товариства, яке як масова організація є залежне від пануючих політичних відносин, мусимо брати під увагу всі прикрі консеквенції такого негативного становища. Воно потягло би, з одної сторони, натиск уряду, з другої, боротьбу з УНДО-м.

Ад 2) Про безумовно позитивне становище годі говорити нині, бо не знаємо, який буде вислід переговорів УНДО з урядом та, загалом, чи будуть якісь українські кандидатури.

Ад 3) Нейтральне становище до виборів, на думку пані Голови, є неможливе. "Союз Українок", як заступництво зорганізованого жіноцтва, мусить займати становище до так важного факту, як вибори, бо інакше, перестанемо бути проводом.

Ад 4) Вкінці можна зайняти становище умовне, себто узалежнити наше відношення до виборів, по-перше, від умов евентуального компромісу, по-друге, від того, чи УНДО прийме наші кандидатури.

Голова інформує, що УНДО, устійнюючи лісту кандидатів, постановило тільки одну жіночу кандидатуру, а саме Її, одначе, Голова припускає, що УНДО предложить усі кандидатури до апробати урядові, та що Її кандидатура такої апробати не дістане. Пані Голова подає дальше до відома, що заявила Центральному Комітетові УНДО, що свою кандидатуру вона узалежнює від становища Головного Відділу СУ до справи виборів і що на випадок, коли б українське жіноцтво заняло до виборів позитивне становище, воно буде домагатися залишення стану посідання, себто двох мандатів.

Дальше пані Голова подає, що ніяк не може погодитися на становище, щоби про українські кандидатури співрішали посторонні чинники. Вона обстоює думку, що українське жіноцтво може брати участь у виборах тільки тоді, коли українські чинники матимуть повну автономію у визначуванні кандидатур. Заявляє рівночасно, що мандат прийняла би в теперішніх умовах тільки тоді, коли би Го-

ловний Виділ СУ уважав його для Товариства конечним і одобрив його. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 78, арк. 17 - зв. — 19.
Оригінал, рукопис.

№ 23

1935 р., листопада 12. Львів. — Витяг з протоколу засідання Головного Виділу Українського Жіночого Товариства “Союз Українок” про виступ М. Рудницької у справі тактики товариства відносно виборів (таємне)

[...] п. Рудницька просить, щоби засідання уважати строго довірочним.

Головний Виділ мусить здати собі справу зі становища, в якому під цю пору знаходиться Товариство. Сьогодні Товариство переживає дуже важку кризу і то моральну і матеріальну. Переживає Товариство кризу довір'я серед громадянства, серед своїх членів. Такого положення Товариства не пригадує собі пані Голова від 14-ти літ, від коли працює в Товаристві. В національній політиці зайшли великі зміни, які потрясли цілим нашим національним життям. Очевидно, ті зміни мусять відбиватися також на нашім Товаристві. Як на Товаристві, котре має своє ідеологічне обличчя. До кризи довір'я до проводу, причинилися факти зломання дисципліни, на які Головний Виділ не реагував. Мовчанку проводу громадянство і жіноцтво зрозуміло, як признання проводу до вини.

Атаки супроти нашого Товариства ідуть зовні. Пані Голова переводить аналогію між ситуацією, в якій знаходилося Товариство перед Українським Жіночим Конгресом, а тепер. Уважає, що тодішня ситуація була без порівняння тяжча, а все таки Головний Виділ вмів себе поставити гідно. На кожню репресію відповідав.

Передовсім мусимо здати собі ясно справу з відношення нашого до УНДО, на чому полягав наш взаємний зв'язок, на чому полягає тепер зміна. Співпраця наша полягала на річевих основах а не на персональних зв'язках. УНДО досі було загально-репрезентаційною українською партією. Засадничі напрямні УНДО і нашого Товариства бігли рівнобіжно. Причиною розходження між нашим Товариством а УНДО-м є

основна зміна в програмі УНДО, зміна його політики. Наше Товариство мусить стояти на тих самих позиціях, на яких стояло досі.

На думку пані Голови, стан заострення витворює УНДО, а не ми, як примір подає такі факти: “Діло” одним словом не згадує про величаві здвиги селянства — “Свята Селянки”, мабуть тому, щоби не підносити авторитету Товариства, а святочні листопадові сходуни використовує для своєїрідної інтерпретації.

Як практичні вказівки для Товариства, подає пані Голова, — перше: необхідно скликати у Львові Ширші Сходуни членів — для зліквідування усіх витворених ферментів у Львові; друге — скликати Надзвичайний Загальний З’їзд — для зліквідування ферментів в краю. Подає, однак, що до Надзвичайного Загального З’їзду немає ще виробленої думки, не знає, чи не краще було би скликати в нормальному речинці Звичайний Загальний З’їзд і на ньому справу непорозумінь усім вяснити. На Звичайному Загальному З’їзді було би незручно в приявності представників інших установ, преси — порушувати, вяснювати усі прикрі події.

Крім вище згаданих справ, порушує пані Голова, справу своєї резигнації з головства, застерігаючися, що робить це не з якоїсь благої причини, але зайшли факти, які змушують її цю справу порушити на Головному Виділі. Сьогодні не вносить категоричної резигнації, тому, що вважає що її резигнація давала би думати погано не лише про неї саму. Становище Товариства в сьогоднішій ситуації вимагає на голову людини котра б йому вповні посвятилася. Пані Голова під цю пору змоги цієї не має. Крім поданої вище причини змушують інші факти поставити справу резигнації з головства, а саме, пані Голова подає, що по приїзді ствердила, безсумнівно, зміну у відношенні до неї членів Головного Виділу. Нема тої гармонії, щирости, яка ціхувала Головний Виділ перед тим. Пані Голова вважає, що має право вимагати від членів Головного Виділу щирости. [...] (*Дискусія*).

[...] Пані Рудницька відповідає передбесідницям, що про стан відносин в Товаристві виробила собі думку на основі розмов з членами Президії. Президія сама вважала свою тактику хвилевою. Пані Голова заявляє, що не погоджується з тим, коли дійшло до відома Президії, що Голова Філії у Львові грозить атакою супроти Товариства в випадку пору-

шування справ виборів — то Президія, боячися розв'язанням Товариства, не старалася сейчас вяснити справу. [...]

ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 78, арк. 35-зв.-37, 38-зв.-39. Оригінал, рукопис.

№ 24

1935 р., листопада 16. Львів. — Вяснення президії Українського Національно-Демократичного Об'єднання в справі виключення М. Рудницької з членів партії

“Пані Мілені Рудницькій у відповідь”

Пані Мілена Рудницька подає в “Новому Часі” з дня 15 листопада ц. р. до прилюдного відома, що счеркнення її зі списків членів УНДО “є тільки формальним завершенням того розходження” між нею і партією, яке “назрівало довгий час, та до якого дійшло в зв'язку з виборами, коли УНДО під новим проводом узяло остаточний розбрат зі своєю програмою”. Далі п. Мілена Рудницька підкреслює у своїй заяві, що це було її обов'язком, як члена партії, “протиставитися зарядженням партійного проводу, коли цей провід ломить основні програмові засади партії”.

З нагоди цієї заяви, Президія УНДО вважає за доцільне та необхідне подати до прилюдного відома деякі вяснення, а саме:

Передовсім стверджує, що новий провід партії ані не взяв розбрату з програмою партії, ані ніде і нічим не зломив “програмових засад” партії. А далі підкреслює, що п. Мілена Рудницька вповні годилася на нову політичну тактику Українського Національно-Демократичного Об'єднання. Про це найкраще скажуть факти. Ось і вони:

Дня 6 липня 1935 року відбулося засідання Народнього Комітету УНДО, на якому обговорювано широко контакт партійного проводу з урядом у справі нормалізації польсько-українських відносин і зокрема в справі майбутньої участі нашої організації у виборах. У часі дискусії промовляла і п. Мілена Рудницька. Вона заявила за приняттям та одобренням звіту проводу з розмов із урядом, а в справі виборів говорила, як видно з протоколу наради, так: “Ми мусимо йти до виборів. Маю довір'я до пред-

ставників, які ведуть справи. Ми мусли зробити цей експеримент, бо коли б ми зорганізовано не зробили того і коли б не переводили цього люди, які мають довір'я, тоді зробив би це хто інший на нашу і загальну шкоду”.

Дня 8 липня 1935 року був у Львові тодішній міністр внутрішніх справ п. М. Косцялковський. З тієї нагоди вечором того дня був улаштований у воевідстві чай, у якому взяли участь запрошені представники українського громадянства, переважно члени УНДО. Між ними була і п. Мілена Рудницька, тоді ще посолка. Коли б п. М. Рудницька була вже тоді вважала, що новий провід ломить основні точки програми УНДО, то хіба у вечорі не повинна б була протиставитись такому актові нового проводу. Бо ця участь у чаю, влаштованому з нагоди побуту міністра у Львові, впливала саме з заложень “нової політики”.

Дня 20 липня 1935 р. відбулося засідання Центрального Комітету УНДО, на якому керманичі партії та умандатовані для переводження виборчого компромісу склали звідомлення з розмов із урядом у справі кандидатур. У тому звідомленні підкреслено всі труднощі, зв'язані з деякими кандидатурами, і поставлено справу дальших розмов під вирішення Центрального Комітету. На тому засіданні зазначено також у звідомленні, що справа кандидатури п. Мілени Рудницької стрічає деякі труднощі, але остаточно вона ще не вирішена і є надія, що цю кандидатуру всеж таки, мабуть, удасться провести. Над звідомленням відбулась широка дискусія. А в ній забирала слово і п. Мілена Рудницька. Вона виголосила обширну промову, в якій зазначувала, що з національного становища не можна допускати до того, щоб наші кандидатури узгіднювати з польським урядом. Але в другій частині своєї промови домагалася, щоб і при таких обставинах провести бодай одну жіночу кандидатуру (себто її). Висновком широкої дискусії було внесення дир. Кузика, яке підкреслювало, що переговорів у справі виборчого компромісу не можна зривати з персональних причин кандидатів. Це внесення одноголосно ухвалено.

Тоді п. Мілена Рудницька теж не вважала доцільним і потрібним робити для себе відповідні висновки з того, що новий провід “ломить основні програмові засади партії”. І щойно в серпні, коли стало відомим, що кандидатури п. Мілени Рудницької не вдасться утримати, вона стала на становищі, що українське “зорганізоване жіноцтво” не тільки

не може взяти участі у виборах, але їй повинно виборчу участь нашого населення поборювати, себто вибори бойкотувати. Нам відомо, що на одному й тому самому засіданні “зорганізованого жіноцтва” одночасно прийнято дві постанови: 1) в справі активної участі у виборах нашого жіноцтва, якщо пройде кандидатура п. Мілени Рудницької і 2) в справі бойкоту виборів, якщо п. Мілена Рудницька, як голова “Союзу Українок”, не пройде на листу кандидатів. Крім того на тому засіданні рішено, що жіночою кандидаткою може бути єдино і виключно п. Мілена Рудницька, при поважнім спротиві меншости (6 за і 4 проти).

Так то виглядає у світлі подій і фактів це “ломання” основних засад партійної програми. З того ясно, що якщо взагалі може бути мова з боку п. Мілени Рудницької про яке-небудь “ломання” програми чи “розбрат” із нею, то слід підкреслити, що відбувалося воно при свідомій співучасті п. Мілени Рудницької.

За президію УНДО голова Василь Мудрий, секретар Волод. Целевич.

Опубл.: Діло. — 1935. — 16 листопада. — С. 4.

№ 25

1935 р., грудня 1. Львів. — Редакційна стаття часопису “Жінка” “Довкола виключення Мілени Рудницької з УНДО”

В половині листопада появилася в українській пресі така заява п. Мілени Рудницької в зв’язку з виключенням її з членів УНДА:

Повернувши після двомісячної несприятливості до краю, вважаю своїм обов’язком подати до прилюдного відомого моє вияснення в справі виключення мене Центральним Комітетом УНДО з членів партії “за противборчу акцію”.

Стверджую, що акт ЦК УНДО проти мене, є тільки формальним завершенням того розходження між мною і партією, яке назрівало довший час та до якого, вкінці дійшло, в зв’язку з виборами, коли УНДО під новим проводом взяло остаточний розбрат з своєю програмою. Визнаю вимогу строгої карності в українських політичних і громадських організаціях, одначе, на мою думку, член партії має не тільки пра-

во, але й обов'язок протиставитися зарядженням партійного проводу, коли цей провід ломить основні програмові засади партії.

Додам ще, що про засідання ЦК, на якому виключено мене з УНДО, президія партії мене як члена ЦК навіть не повідомила і не дала змоги з'ясувати перед ЦК мого становища та мотивів. Про само виключення я довідалася з чужої преси, перебуваючи тоді примусово поза Галичиною.

Мілена Рудницька.

Кілька днів пізніше помістила ундівська преса великий комунікат президії УНДА проти М. Рудницької з замітаними, що не тільки порушували її особисту честь, але і приносили велику шкоду українському зорганізованому жіноцтву.

Тоді голова М. Рудницька післала до газет, які надрукували цей напасливий комунікат, спростування, а коли вони відмовилися його помістити, звернулася п. М. Рудницька до редакцій незалежних українських часописів з таким листом:

Хвальна Редакціє!

В ч. 307. щоденника "Діло" з дня 16 листопада ц. р. появилася комунікат президії УНДО п. з. "Пані Мілені Рудницькій у відповідь", в якому в зовсім невірний і для мене крайно образливий спосіб представлено є мою становище до справи виборів. Щоби спростувати всі неправдиві твердження цього комунікату, я післала до "Діла" на руки його відповідального редактора спростування, якого "Діло", всупереч постановам пресового закону не помістило, рахуючи видно в сьогоднішній ситуації, на безкарність.

Не маючи змоги довести до відома громадянства правдивого стану річей на шпальтах "Діла" і тому що ця справа має ширший громадянський характер, прохаю Хвальну Редакцію не відмовитися помістити моє спростування у Вашому цінному часописі.

Дальше іде текст спростування, яке так звучить:

Неправдою є, що я вповні годилася на нову політичну тактику УНДО, зате правдою є, що я до нової політики партійного проводу ставилася негативно, та що це своє становище я з'ясувала і його боронила перед відповідними партійними інстанціями.

Неправдою є, що я, забираючи слово в часі дискусії на засіданні Народнього Комітету УНДО в дні 6-го липня 1935 р., заявила за прийняттям та одобренням звіту проводу з розмов із урядом; зате правдою є те, що я в дискусії над тими звітами, які

промовчували фактичний стан справи та з'ясовували переговори в зовсім невірному світі, немов би УНДО перетрактувало із урядом як "підмет з підметом", себто на основі рівнорядності, домагалися від партійного проводу, щоб справу ставити ясно та дати Народньому Комітетові правдиві інформації. Неправдою є, що на цьому Народньому Комітеті обговорювано широко справу майбутньої участі УНДА у виборах, зате правдою є, що президія УНДА справу майбутнього виборчого компромісу промовчувала і маскувала його, послуговуючись заєдно окресленням "виборчої боротьби", якої вислід мав залежати буцім-то від організованості і свідомості українських виборців. Правдою теж є, що я, протиставляючи ся такому нещирому ставленню справи, вказала на виборчий правильник та на обставини, серед яких будуть відбуватися вибори і домагалася, щоби Народній Комітет устійнив межі виборчого компромісу, яких партійному проводові невільно було би переступити. Правдою теж є, що як такі межі я подала повну незалежність українського чинника при визначуванні кандидатур.

Неправдою є те, що речення, зацитовані "Ділом" ніби то з протоколу нарад Народнього Комітету, передають зміст моєї промови, виголошеної на Народньому Комітеті, зате правдою є те, що зацитовані речення зі змістом і провідною думкою моєї промови нічого спільного не мають.

Неправдою є, що моя участь у прийняттю, яке відбулося у львівському воевідстві з нагоди побуту міністра Косцялковського у Львові, означало мою згоду на нову політику, а правдою є, що я, довідавшись, що представники всіх національних установ будуть на тому прийняттю, вважала вказаним не відтягатися від участі в ньому. Правдою теж є, що між представниками українських установ, які були в воевідстві, було багато таких, які не тільки не погоджуються з політикою УНДО, але і належать до угруповань, які явно УНДО за його політику поборюють.

Неправдою є, що я в другій частині моєї промови, на засіданню Центрального Комітету УНДО в дні 20-го липня ц. р., домагалася одного жіночого мандату, і то для мене, без огляду на те, як буде вилядати виборчий компроміс, а правдою є, що на цьому засіданні я протестувала рішуче проти "узгіднювання кандидатур" і заявила, що мою кандидатуру узалежнюю від становища, яке займе жіноцтво до спра-

ви виборів. Рівночасно я зазначила, що на випадок, коли б умови виборчого компромісу були для жіноцтва приємливі, воно буде домагатися не одного, а двох мандатів.

Неправдою є, що “узднювання кандидатур” це справа персональна, зате правдою є, що спосіб визначування кандидатур є справою засадничою, від якої залежить не тільки добір парламентарного заступництва, але й його дальша свобода рухів.

Неправдою є, що я щойно в серпні, коли стало відомим, що мою кандидатуру не вдасться утримати, станула на стгновищі, що українське зорганізоване жіноцтво не може взяти участі у виборах, зате правдою є, що українське жіноцтво вирішило своє становище до виборів з кінцем липня, та що це рішення мало засадничий характер без огляду на особу кандидатки.

Неправдою є, що на одному і тому самому засіданню зорганізованого жіноцтва запали два суперечні зі собою рішення в справі виборів залежно від того, чи моя кандидатура буде поставлена, зате правдою є, що постанови прийняті на тому засіданні, були з собою зідні та творили логічну цілість: вони узалежнювали становище жіноцтва від умов виборчого компромісу.

Неправдою є, що на тому засіданні рішено, що жіночою кандидаткою можу бути єдино і виключно я, зате правдою є, що українське жіноцтво вважало неможливим, щоби про особу української посолки рішали посторонні чинники, та що це становище жіноцтва не було інше, коли б його кандидаткою була визначена не я, а кожна інша громадянка.

Неправдою є, що рішення українського жіноцтва западали при поважному спротиві меншости (6 за і 4 проти), зате правдою є, що ці інформації президії УНДО є невірні.

Неправдою є, що ломання програми УНДО новим партійним проводом відбувалося при моїй свідомій співучасті, зате правдою є, що це діялося проти моєї волі і при моїм спротиві, чого найкращим доказом є виключення мене з УНДО.

М. Рудницька.

До цієї справи, що кидає ярке світло на методи політичної боротьби, якими послуговується теперішній провід УНДО, щоби “знищити” своїх противників, ще повернемо.

№ 26

1935 р., грудня 8. Львів. — Конфіденційний лист членів Головного Віділу “Союзу Українок” до голів філій товариства в справі надання матеріальної підтримки М. Рудницькій

Звертаємося до Вас у незвичайно важній для нашого Товариства, а разом з тим в дуже тонкій і довірочній справі, в глибокому переконанні, що вона найде у Вас належне зрозуміння і гарячу підтримку.

Вам, певно, відомо, що Голова нашого Т-ва, п. Мілена Рудницька, повернула після двомісячної неприсутності назад до нас, та станула знову на чолі нашої організації. Вона покинула вчительську посаду в корінній Польщі, яка давала їй що правда матеріальне забезпечення, але яка відривала її від рідного краю і від громадянської праці.

Не потребуємо Вам хіба казати, чим для нашого Товариства є Мілена Рудницька. Всі ми знаємо, що “Союз Українок” досяг теперішню свою висоту завдяки їй проведеної, та що й дальший розвиток нашої організації зв’язаний тісно з питанням, чи зможе п. Рудницька бути дальше Головою Т-ва, чи зможе жертвувати йому і в майбутньому свій час, свої сили і свої здібности.

Але це останнє питання в’яжеться тісно зі справою забезпечення п. Рудницькій, бодай, мінімум екзистенції. Коли наше Т-во не буде в силі цього зробити, тоді п. Голова буде мусіла прийняти посаду в іншій установі. А тоді вона не могла би залишитися Головою нашого Т-ва і редакторкою “Жінки”. “Союз Українок” так розрізся, що він потребує для себе цілої людини, а кожна професійна праця так абсорбує і виснажує, що вона абсолютно не дасться погодити з обов’язками Голови СУ.

В цій справі ми звертаємося до Вас, Пані Голово, за радою і поміччю. Ми знаємо, що фінансовий стан наших Філій є того рода, що ми не можемо обтяжувати їх більше та що наше Т-во не може, на жаль, забезпечити матеріально Голову своєї Централі так, як це роблять всі інші національні установи.

Але є можливий інший вихід. Ми можемо запевнити п. Рудницькій це мінімум екзистенції, як редакторці нашого журналу “Жінка”. Досі п. Рудницька вела редакцію зовсім безкорисно. Теперішній фінансовий стан видавництва є такий, що воно не тільки не може оплачувати членів ре-

дакції і співробітниць, але навіть не покриває коштів друкарні, паперу і адміністрації. Від наших Філій залежить усунути цей стан. Коли б далось збільшити число передплатниць ще о 600, тоді не тільки ми могли би видавати журнал без дефіциту, але і була би можливість призначити бодай скромну платню для його начальної редакторки.

Невже ж не знайдеться в цілому краю 600 жінок, які могли би дати місячно по 1 зол. за добрий журнал і допомогти в цей спосіб Т-ву затримати при нас п. Рудницьку? З жалем мусимо сказати, що наші Філії не зробили майже нічого для поширення нашого журналу.

Для пояснення додамо, що всі відомости буцім то УНДО подбало за п. Рудницьку і вистаралося для неї, о перенесення до Львова, чи платню відпустку, або повну емеритуру, є зовсім виссані з пальця. Провід партії, яка довгі літа користала з услуг п. Р[удницької] на найбільш експонованих становищах, бо закордонній ділянці, — не тільки не почувався до обов'язку подбати за п. Рудницьку, але ще обкидує її негідними клеветами. А чей же, ні один з послів не наражувався так, як п. Р[удницька], ні один не віддавав національній справі таких прислуг, як вона.

Але, коли політичні провідники не почувуються до обов'язку, то нашим завданням зробити все, що лежить в нашій силі, щоби цю справу як слід поладнати. Забезпечити п. Голову і затримати її при нас, це не тільки довг вдячності і пункт нашої амбіції, але це необхідність для нашого Т-ва.

Тому звертаємося до Вас з гарячим проханням, добути максимум енергії праці, щоби придбати "Жінці" нові передплатниці. Просимо теж, негайно сплатити уділ в кооперативі, зглядно закупити другий уділ. Просимо збирати між жіноцтвом жертви на пресовий фонд "Жінки".

В надії, що ця справа найде в Вас повне зрозуміння, пересилаємо товариський привіт.

Члени Президії СУ.

ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 26, арк. 21-21-зв. Оригінал, рукопис.

№ 27

1936 р., січня 6. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про приватні бесіди М. Рудницької з Дмитром Паліївим, Дмитром

Левицьким та Михайлом Матчаком в справі проведення Всеукраїнського Національного Конгресу

М. Р.: Я говор[ила] з Д[митром] Пал[іївим], з Д[митром] Лев[ицьким] і Матчаком (зокрема) в спр[аві] Конгресу.

І. Паліва я питала, що він сказав би, якби на новій площині зорг[анізували] Конгрес, нпр. з Праги. Відповів позитивно і дуже йому сподобалося. Я сказала йому, що тим способом можна очистити атмосф[еру] в краю. Лиш у всеукр[аїнському] масштабі. Коли б край побачив, що є вел[ике] діло, в котрім УНДО не конче виелінуване — але на своїм місци, тоді уздоровлення можливе. Вказував Паліів на труднощі: Конгрес без УНДА і УНР. Але до Данціга можна їхати на звич[айну] карту ідентичности — знає, що УНР проти Конгресу, але були настільки розумні, що не хотіли на собі вкінци розбиття. І поль[ське] правит[ельство] було противне. Через те УНДО тепер нічого не робить в тій справі.

ІІ. З Матчаком гов[орила] я довго, сказала йому, що прийшли листи з Канади і Праги, з огірченням і жалями спец[іально] до радикалів, бо там опінія, що вони розбили Конгрес. На те Матчак: “Закордоном не здають собі справи з далекосяглих змін в краю й думають, що се спори між УНДО-м і радикалами”. Матчак висунув поважні заміти проти нарад — пражськ[ому] комітетови:

1. Легкодумністю було б, бо там не знають краю.

2. Там кооптували персонально людей, а радикали перестерігають засаду партійности, то є відповідальности (хоч признають, що кооптовано чесних).

3. В Празі фантасти, забагато сподіються. І це правда. Вони думають, що Конгрес наложить податок і т.д. Бракуватиме лиш рекрута. Та з другої сторони концепція Конгресу Д[митра] Лев[ицького] — смішна: кілька людей у кнайпі з резол[юціями]

4. Відносини між радик[алами] і с[оціал]-р[адикалами] не ідеальні.

5. Лінія УНР в Празі. Та коли Конгрес буде протестувати лише проти СССР, а мовчати про інші землі, то се буде однобічне. Рад[икали], які знають ІІ Ін[тернаціонал], не хочуть висування думки інтервенційної проти СССР. Се непопулярне в кругах ІІ Інтернац[іоналу]. Се я вичула в розмові з Матчаком.

6. Всі групи з Ром[унії] і Закарпаття такі льоялістичні, що хочуть будувати Україну, але не там де їх нема

Зрештою, Матчак не проти ідеї Конгресу, коли б можна його урядити в іншій площині. Та обіцяв поговорити зі своїми. Тепер Стахів має ангіну.

Я піддала йому, чи якби зібрався Льв[івський] Комітет, чи він піднявся б викликати кризу в нім, нпр. дати вотум недовір'я Макарушці? Він без повідомлення групи виголосив їх іменем відому промову, чим спричинив незв[ичайну] шкоду нашій справі. Сказав Матчак, що порозуміється до неділі, себто до вчора, і не відповів. Може не мав нагоди поговорити.

Ш. Дм[итра] Лев[ицького] питала я, що він думає робити з Конгресом?

Матчак і Ви стояли на тім, що Дм[итро] Л[евицький] персон[ально] був головою Комітету. Партія його не відкликала. Я сказала Дм. Л[евицькому], що листи з Амер[ики] і Праги винують і його. Дм. Л[евицький] заперечив, що він голова К[оміте]ту, його партії не вибрали, лиш Макарушка, а провадив інший щодня. Стануло на сьому, що всі групи рівнорядні. Отже, він каже, що має ті самі права, що інші представники партій. Він уважає, що Ви повинні скликати Комітет, се зручніше. Він прийде на засід[ання] та він головою не є. Далі й Дм. Л[евицький] висував труднощі: коли поль[ське] прав[ительство] не дасть апробати, не буде змоги виїхати. Але Ком[іте]т повинен зійтись і вияснити справу. Вотум недовір'я для Макар[ушки] спонукає УНДО вислати іншого до К[оміте]ту. Конгрес ставити не на чисто парт[ійній] основі, а притягати й предст[авників] організацій інших. Коли признати Прагу за центр орган[ізаційний] Конгресу, і признати гром[адські] області, — то УНДО має ще такий вплив, що екон[омічні] установи й інші відмовилися б. Я не думаю. Дм. Лев[ицький] вернеться в четвер. [...]

[...] Пані Рудн[ицька] запитує ще, що їй робити з атаками на неї д-ра. Дзер[овича] в "Кат[олицькій] Акції", чи позивати до суду, чи полемізувати?

Я (Осип Назарук — ред.) завдав їй 4 пит[ання] 1) Чи вона атеїстка? 2) Яке її відношення до К[атолицької] Цер[кви]? 3) Хто подав о розвід? 4) Чи говорила в "Союзі Укр[аїнок]" про потребу розводів?

По відповідях відп[овів] я (Осип Назарук — ред.), щоб не позивала і не полемізувала. Та коли почувається покривджена, звернулася писемно до Єпископату.

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 29, арк. 64-зв.-68. Оригінал, рукопис.

№ 28

1936 р., квітня 7. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про виступ М. Рудницької на зустрічі з представницею Празького Підготовчого Комітету Софією Русовою в справі скликання Всеукраїнського Національного Конгресу

[...] М. Рудницька: Галичина взяла на себе зобов'яз[ан-ня]. Вся емігр[ація] чекає на Конгрес. І не вільно нам завести їх надію. Отже, треба устійнити бодай причини! Ус-тійнити, через котру партію не можна робити кон[грес], чи через індоленцію найб[ільшої] партії, чи кого,.... чого? Таж сходиться при шахах щодня, отже чому не мають відваги зійтися офіц[ійно]? Стаття! на 4 міс[яці]?! Там завтра може знов появиться менше, або більше роз[громна] стаття — і знов затягнеться на 4 міс[яці]? Жінок у партіях політ[ич-них] нема, отже, для них треба зробити виїмок! Таке й інші оправдання п. д-ра Л. М[акарушки] неvistарчають. Се або індоленція без краю, або дуже глибокі розходження. Та се треба устійнити! На одній нараді! Пишуть до мене з Праги, що всі листи остають без відповіді. Отже, я думаю, що невільно так завести надій загалу! Коли ин[ший] ма-ють погляд, що спр[ава] кон[гресу] непотрібна, то зійтися і сказати се людям. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 29, арк. 159-160. Оригінал, рукопис.

№ 29

1936 р., жовтня 16-17. Львів. — Витяг з протоколу Крайової Організаційної Конференції “Союзу Українок” про виступ М. Рудницької в справі планування діяльності товариства з рефератом “Жіноча преса і видавництва”

[...] О год. 10.30 відкриває Краєву Конференцію голова Централі п. М. Рудницька. П. Голова пригадує, що Загальний З'їзд нашого Товариства, що відбувся 2-3 квітня ц. р. при-поручив Головному Виділові скликати таку конференцію для намічення і устійнення планів організаційної праці. Програ-ма Загального З'їзду є того рода, що неможливим являється

на з'їзді порушити інші справи, ніж ті, на порядку нарад Загального З'їзду. Організація наша розвивається і разом з тим повстають нові питання, які Централя не хоче сама розв'язувати без співпраці Філій. Зріст нашої організації є такий великий, що Централя не в силі обслужити всіх своїх Філій, а Філії своїх Кружків. Гін до освіти в наших селянок є такий масовий, що ми не в силі його опанувати. Наша дотеперішня праця є хаотична і безпланова. Централя свідома своїх недотягнень, але оправдує її обставина, що ніяка інша українська організація не перейшла в останніх часах такого великого етапу розвитку, як СУ. Від 15-ти літ пристосовується організація до нових завдань жінки і саме від цього часу датується нова доба нашого Т-ва. Ще в 1921 р. діяльність жіночих товариств була лише товариського і харитативного характеру. Було тоді вправді аж 16 жіночих товариств, але кожне з них працювало окремо і на власну руку. Теперішні наші найбільші Філії, як: Стрий, Станіславів, Коломия існували на старих статутах і були малоактивними товариствами, які не мали зовсім Кружків. Філія у Львові існує щойно чотири роки, а новий статут нашого Т-ва є затверджений тому два роки. Хто безперервно працює в СУ, цей, напевно, зрозуміє, що ми не є вдоволені з такого неупорядкованого стану. Зріст нашої організації представляється слідуюче: в 1932 р. було 215 кружків, в 1933 р. повстало нових 39, в 1934 р. і до Загального З'їзду 1935 р. 100 нових кружків, від березня 1935 р. до сьогодні 422, так що тепер маємо 842 Кружки. Цей стан інтенсивного розвитку випав саме на часи лихоліття та морального занепаду в нашому національному житті. І в ці невідрадні часи, саме наші селянки дають нові запаси енергії, а ми мусимо надати тому організовані рямці. Сьогоднішня Конференція має мати діловий характер і дуже можливо, що вона започаткує нову добу в нашій праці. В надії, що наради дадуть позитивні висліди п. голова витає делегаток і відчитує порядок нарад. [...]

[...] п. Голова — каже, що прислухуючися ходові дискусії прийшла до переконання, що всі делегатки заявили за konieczністю 3-літнього пляну праці та календарика праці. Всі також ствердили, що в останніх часах наступив розкол в українським жіночим русі, який був одноцілий від 50 літ. (п. Голова відчитує резолюції У. Ж. К., в яких зазначено необхідність єдності українського жіночого руху). Очевидно,

становище нашої організації до цих намагань є крайно негативні. На наших селах діляють тепер крім СУ, “Жіночі Громади”, “Секції Господинь” і “Жіночі Секції” при “Просвіті”. В останніх роках “Просвіта” була понехала зовсім творення “Жіночих Секцій”. Щойно цього року на Загальних Зборах “Просвіти” відновлено реферат “Жіночих Секцій” і тепер зачинає “Просвіта” знова організувати “Жіночі Секції”. На нашому селі нема місця на дві жіночі організації. Селянка не може дозволити собі належати рівночасно до СУ і СГ. “Сільський Господар” погодився на те, що цілу сільськогосподарську акцію буде він провадити на терені Кружків СУ, себто, що до СГ буде належати вся фахова робота, до якої треба агронома, а хатня господарка, курси куховарські і т. д. до СУ. В противенстві до розбиття, яке позначилося у нас в останніх часах, Поляки на з’їзді “культури всі польскей” прийняли як одну жіночу сільську організацію “Кола Господинь Вейскіх”. Згідно з умовою, яку ми заключили з СГ, він мав провадити свою працю в тих повітах, де наша організація є сильна, а тим часом в практиці СГ поступив зовсім противно. Чи СГ робить це для Рільничої Палати? Наші жінки волять, безперечно, належати до СУ, але СГ має перевагу над нами тим, що має більше грошей і вишколює багато фахових сил. Всі наші Філії домагаються організаторок. Це є зовсім зрозуміле, бо ця праця є вже в тій стадії, в якій Філії мусять перейти на платні сили, так, як це вже зробила до певної міри Централя. Філії СУ можна поділити на дві категорії. Одні з них мають так багато Кружків, що не можуть їх обслужити, другі такі ще слабі, що не мають відваги піти на села. І для одних і для других конечні організаторки. Властиво для правильної діяльності кожної Філії потрібна і організаторка і інструкторка, хоч властиво кожна інструкторка повинна обов’язково мати вишкіл організаторки. З огляду на запотребування Філій і ввиду того, що СГ хоче змонополізувати в своїх руках вишкіл інструкторок, ми улаштуємо свій курс, а Філії мусять подбати про кандидаток. На курси належить посилати тільки здібних та зв’язаних з нашим Т-вом дівчат. П. Голова дивується, що ніхто з дискутанток не згадав про “Свята Селянки” як про організаційний засіб. Свята ці повинні мати рішуче більш громадський характер. П. Голова переходить по черзі програми “Свят Селянки” і так: ритмічні вправи випадають назагал добре, танки занедбані, спів

страшний. Народня ноша у селянок дуже гарна, у інтелігенток її майже зовсім немає. Делегатки повинні сказати, які є висліди цих свят. З черги п. Голова відповідає поодиноким дискутанткам. [...]

Другий день нарад

[...] Після дискусії М. Рудницька підводить підсумок і стверджує брак прив'язання і зрозуміння для потреб Централі. Коли інші товариства розпоряджають великим апаратом організаційним та бюровим, в тім самім часі падають в сторону Централі думки, щоби обмежити видатки. Причина цього — незрозуміння ваги жіночої організації, мильна господарка наших Філій і Кружків. Філії і Кружки гроші видобути вміють, але не вміють ними господарити згідно з власними потребами. Свої гроші роздають іншим товариствам. Джерелом цього лиха є те, що всі дивляться на жіноче Товариство, як на допомоговий комітет для інших товариств. Наше Товариство має також свої цілі і ідеї, і коли віримо у здійснення наших ідей мусимо мати матеріяльні середники. Через руки жіноцтва для інших товариств перейшли цілі міліони. Ми, жінки, хоруємо на почуття меншвартости і не можемо себе з цієї недуги вилічити. Жінки, які все є дуже солідні в платностях, зовсім не виконують своїх зобов'язань супроти Централі. Як тяжко є Централі зв'язати зі собою кінці, доказує лист Голови Централі до Голов всіх Філій. Лист цей лишився без відповіді. Коли Філії так дальше будуть трактувати свої фінансові зобов'язання, то на Загальний З'їзд треба буде прийти з внеском на розв'язання Централі. [...]

М. Рудницька, реферат: “Жіноча преса і видавництва”

Подає коротко історію розвитку жіночої преси. Початки жіночої преси у нас є зв'язані з іменем Н. Кобринської, якої заходами вийшов в 1887 р. “Перший Вінок”. В 1893 р. виходила “Наша Доля” і протягом 1895 і [189]6 р. появилися її дальші випуски. В 1906 р. вийшла брошура п. Малицької “Жіночий Рух”. В 1907 вийшов календар “Жіноча Доля”. Від 1. III. 1908 р. до 15. XII. 1908 виходить “Наша Мета”. Від 1. II. 1919 р. при часописі “Вперед” виходить жіноча сторінка під назвою “Наша Мета”. В грудні 1921 р. на першій Жіночій Конгресі справа жіночої преси була предметом нарад. Так на З'їзді Голов в 1922 р. виго-

лосила п. Малицька реферат про пресу. Видано тоді бльочки на пресовий фонд, куплено навіть папір, але ціла справа розбилася через брак редакторки. В 1922 р. і 1923 р. ми користали зі сторінок "Громадського Вістника". Від березня 1922 до березня 1923 на підставі умови з "Ділом" ми мали окрему сторінку. Відтак користали зі сторінок "Нового Часу". У вересні 1925 р. починає виходити в Коломиї "Жіноча Доля", яку наше товариство гаряче попірало. Літом 1925 року появляється "Нова Хата". На Українськiм Жіночiм Конгресi в Станиславовi постановлено приступити до видавання ідеологічного жіночого журналу в числі чого 1 січня 1935 р. виходить перше число "Жінки". Від двох літ виходить "Жіноча Воля", "Світ Молоді", а в останніх днях появилася орган радикальних "Жіночих Громад" — "Жіночий Голос". Якість жіночої преси є дуже добра, але з огляду на потреби СУ цей стан не є вдоволяючий. Нема преси, яка була би призначена для Кружків СУ Редагування "Жінки" це дуже тяжка і відповідальна праця і хоч дістає багато похвал від жінок і мужчин в краю та на еміграції, наші Філії зовсім не дорожать "Жінкою". Коли б "Жінка" престала виходити, це був би великий моральний удар для нашого Товариства. Чи Філії викажуть стільки доброї волі, щоби допомогти кооперативі та придбати нових передплатниць. Деякі ставлять закид, що "Жінка" за тяжка та нецікава. Головний Виділ не хоче знижувати її рівня, але радо скористає з завваг та порад. П. Голова признає, що "Жінка" дещо однобічна, але щоби вона могла обняти всі наші справи, треба поширити її об'єм. Відчуваємо чимраз виразніше брак органу відповідного для Кружків. Неможливо масовій організації залишитися без такого часопису — бо Централя є позбавлена всякого контакту зі своїми Кружками. Без популярної газетки неможливо вести плянної роботи, бо нема де містити плянів праці, інструкцій і т. д. Без неї всі пляни хоч би найкращі стануть невиконані. Кружки зовсім не знають Централі. Всі українські товариства мають свої офіційні органи. Видавання нової популярної газетки натрапляє ще на ту трудність, що вже існують популярні газетки, як "Жіноча Доля" і "Жіноча Воля". Заслуга п. Кисілевської для розбудови жіночої преси велика. Для нашого Товариства преса п. Кисілевської віддала величезну прислугу. Але з другої сторони не треба забувати, що без нашої помочі, ця преса не дійшла би до того розвит-

ку до якого дійшла. Поширенню допомагала не тільки пропаганда Головного Виділу, але також те, що п. Кисілевська як організаційна референтка їздила по селах та мала змогу з'єднувати собі передплатниць. Прислуги були взаїмні. Тепер коли розвиток нашого Товариства вимагає конечно популярного видання, найкраще було би перенести до Львова коломийські видання. Наше Товариство має право домогатися цього, бо "Жіноча Доля" і "Воля" є співвласністю цілого зорганізованого жіноцтва. П. Кисілевська повинна зрозуміти наше прохання, бо воно має рацію не тільки з огляду на добро Товариства, але і самих видань. Національний інтерес вимагає під сучасну пору якнайбільшої консолідації наших сил. Тим часом, існує розкол не тільки на долині, але і на горі. Маємо тепер два осередки, а саме: Львів і Коломия. І цей другий осередок притягує усю жертвенність нашої заморської еміграції. Цей дуалізм не є добрий. До станиславівського Конгресу ми діставали гроші, а тепер їх висилається до Коломій в тім переконанні, що "Жіноча Доля" і "Воля" а СУ одно і те саме. Головний Виділ, ще по Конгресі звертався до п. Кисілевської з пропозицією перенести видавання "Жіночої Долі" до Львова, але п. Кисілевська на те не погодилася. Так само не погодилася передати Головному Виділові "Жіночої Волі". Цю саму пропозицію поновлюємо і сьогодні. Рівночасно з видавництвом переїхав би до Львова і цілий редакційний персонал, а п. Кисілевська на своє оправдання, чому не годиться передати свого видавництва СУ, подає між іншими аргументами і той, що "Сільський Господар" вважає "Жіночу Волю" своїм органом. Трудно нам погодитися на це, щоби в справі жіночої преси рішаючий голос мав "Сільський Господар". П. Кисілевська обіцяла відступити нам чотири сторінки "Жіночої Волі", але це рішучо не вистарчає для нашої організації. І коли з п. Кисілевською не дійдемо порозуміння, Централя почне видавати свій журнал, а Філії і Кружки будуть мусіли його попірати. Крім видавання популярного органу Централя має ще інші видавничі пляни, а саме: видавання дешевих популярних брошурок. Централя мала також приготований матеріал для календаря, але коли довідалися, що видає п. Кисілевська, здержалися, бо не хотіли двох жіночих календарів. Представниці Філій мусять в дискусії сказати, чи всі проєктовані видання найдуть збут. [...]

ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 84, арк. 2, 6-6-зв, 8-9-зв. Машинопис.

№ 30

1937 р., жовтня 9-10. Львів. — Газетна інформація про виступ М. Рудницької на Загальному З'їзді "Союзу Українок" з рефератом "Союз Українок — український жіночий рух — українська дійсність"

Одногодинний реферат Голови складається з трьох частин. В першій п. Рудницька переводить аналізу останнього півторарічного періоду діяльності Т-ва, в другій частині дає характеристику теперішньої розвоєвої фази українського жіночого руху, вкінці в третій частині реферату характеризує відносини внутрі українського громадянства та ролю жінки в сучасній ситуації українства. Таким чином три частини реферату: "Союз Українок" — український жіночий рух — українська дійсність, охоплювали щораз ширший обсяг питань і зв'язували злочоденні справи і працю СУ з засадничими питаннями національного життя.

На початку Голова з'ясовує, в яких об'єктивних умовах і в якій духовій атмосфері працював Головний Виділ у звітному часі. Пригадує кризу, яку переходило Т-во зимою 1935/36 рр., кампанію, яку повели проти нього прихильники нормалізації, атмосферу психози і паніки, якій дали засугеруватися деякі львівські громадянки. "Тільки організація, побудована на великій ідеї, організація наскрізь здорова, могла вийти оборонною рукою з тої ситуації, ще й серед найбільшого наступу розвиватися, розростатися, поглиблювати свою працю". Праця Централі спочивала фактично тільки на кількох одиницях, бо Головний Виділ, який вийшов з виборів на попередньому З'їзді, був дуже ослаблений. Проте минулий період Голова характеризує як період незвичайно успішної, інтенсивної праці, веденої в супокійній гармонійній атмосфері. Як позитивні позиції в білянці вчислює: моральний успіх українського жіноцтва, яке правильно оцінило угодовецьку політику, і внаслідок цього зріст поваги Т-ва; зріст організації і поглиблення та усистемізування праці; розбудову і скріплення зв'язків з українськими жіночими позагалицькими організаціями; вишкіл організаторок і інструкторок, вкінці журнал "Жінка", "який добуває собі щораз більше признання і симпатії серед еліти українського громадянства, який для своїх і чужих є мірилом зрілости і сили українського жіноцтва, показником наших прямувань, виразником ідеології українського жіночого руху".

Переходячи відтак до мінусів, за найбільшу болячку вважає Голова замале число робітниць, замало рук до праці. “Замало нас на те, щоби опанувати стихію, щоби заспокоїти вповні це прагнення жіночих селянських мас до світла, до організації, до активного вияву творчих громадських сил. Замало нас провідниць тут, у центрі, але замало й Вас, в повітових філіяльних осередках”. Деякі ділянки праці були занедбані, інші не виявляли належної активності. Дальшою поважною недостоачею — це замалий контакт Централі з краєм, замале число організаційних і люстраційних поїздок. На майбутнє Централь мусить мати постійний організаційний апарат з вишколеними люстраторками, Філії мусять мати фахові організаторки й інструкторки. Централь буде продовжувати програмові праці над дальшим розробленням трилітнього пляну, а Філії мусять ці пляни виконувати, але щоби їх виконати методично, треба фахових, вишколених сил. Дальшим великим занедбанням є недостаца власного популярного часопису. Усунення цих недостац — це найважливіші чергові завдання СУ.

Опісля Голова переходить до характеристики ситуації, в якій знаходиться сьогодні український жіночий рух. “Найважливішим фактом, фактом радісним, на якому ми будемо всі сподівання на творчу роль українського жіноцтва в житті нації — це величезний зріст українського жіночого руху на всіх українських землях. Я глибоко переконана, що український жіночий рух, це одно з наймаркантніших і одно з найбільш позитивних явищ нашої повоєнної доби”. Український жіночий рух це не тільки явище стихійне, масове, але й універсальне; він не обмежується до одної тільки української території, навпаки він виступає рівночасно на всіх землях, де живе український нарід. Відтак Голова з’ясовує труднощі, з якими бореться сьогодні українське зорганізоване жіноцтво, що знаходиться тепер під обстрілом з кількох боків. Передусім іде на нас велика офензива з боку польського громадянства. Алярмуючі статті проти СУ в польській пресі, окрема брошура, посилені акція “Кул господинь вейскіх”, що розпоряджають грошевиими засобами й великим апаратом вишколених інструкторок, об’єднання 38 польських жіночих організацій, що діють на терені Львова — все це має свою аж надто виразну вимову. Крім цієї національної небезпеки, українське жіноцтво має до поборення ще й перешкоди з боку деяких кол власного громадянства,

а саме з боку націоналістичних кол. Щоправда, тактичні мотиви кажуть їм не раз кокетувати з жіноцтвом, бо ж вони розуміють як слід, що без участі й довір'я жінки-матері ніяка нова віра, ніяка ідея не може запустити глибше коріння, не може перейти в нові генерації. Для націоналістичної доктрини носієм нових ідей, творчим, єдино рішальним чинником в громадянстві і державі є лише мужчина. По їхньому, жінка має себе здійснювати тільки в материнстві, самотнім полем її діяльності є тільки родина, її вартість мірється кількістю дітей приведених нею на світ. Материнські завдання націоналізм зводить виключно до біологічної функції, відбирає матері найпочесніший обов'язок: виховання дітей, бо дітей при тотальнім устрою виховує режим, держава, в якій жінка не має ніякого впливу. Український жіночий рух вимагає від жінки активної участі в житті нації і відповідальності за долю нації і тим різниться наше розуміння ролі жінки від фашистівської доктрини. Опісля референтка обговорює широко загрозу розколу українського жіночого руху зі сторони радикальних "Жіночих Громад" і зі сторони "Секцій Господинь", що їх організує "Сільський Господар". В обличчі чужого наступу треба усунути шкідливу розпорошеність, творення кількох жіночих організацій для тих самих або аналогічних завдань, — це недоцільна витрата сил і роздор. Хто знає відносини на нашому селі, той мусить признати, що на ньому нема місця на кілька жіночих товариств. Творити на селі кілька жіночих організацій — це не значить поглиблювати працю, але навпаки, це значить вносити між селянок розкол, сварні і внаслідок того паралізувати всяку працю. Зокрема, коли річ іде про "Жіночі Громади", вважаємо, що в наших умовах нема місця на партійно-політичну диференціацію на терені жіночої організації. Жіноча організація повинна мати характер надпартійний, всенаціональний. Не бачимо ніякої рації, для якої при ширенні націон[альної] свідомости, освіти, господарського знання і т.і. між селянками — треба було їх ділити на різні т-ва, що відповідають партійному поділові. Годі зрозуміти акцію "Сільського Господаря" з його закладанням Секцій Господинь. Тому два роки, коли СГ зірвав заключену з СУ умову, він подав як причину, чому не може з СУ співпрацювати, те, що СУ „робить політику“. Правдою є, що становище СУ у важних питаннях національного життя є зовсім

інше, як політика, яку робить СГ. Пізніше почули ми інший аргумент, чому СГ взявся за організування жінок, а саме що цього вимагає від нього Рільнича Палата й адміністраційні чинники. Для українського громадянства міродайні в цих справах повинні бути не вимоги посторонніх чинників, але дійсний національний інтерес і потреба. Тепер СГ видвигає на місцях новий аргумент для виправдання своєї акції, а саме, що Секції Господинь мають параліжувати роботу т-ва „Кола господинь вейскіх“. І цей аргумент зовсім нестійкий. Організацією селянського жіноцтва аналогічною як у поляків „Кола“ — є саме Кружки СУ. Якщо „Сільському Господареві“ залежало би тільки на тому, щоби піднести господарську культуру селянського жіноцтва, то він повинен дати фахову господарську освіту тому жіноцтву, яке є вже зорганізоване в Кружках СУ і не витрачувати часу й енергії на організацію жіноцтва. Таку акцію СГ жіноцтво напевно привітало би з вдячністю і радістю. Замість того, СГ творить другу жіночу організацію з аналогічними завданнями і програмою, що СУ. У звітках Секцій Господинь, поміщуваних у пресі, читаємо, що вони займаються такими справами, як аматорські вистави, свята матері, лекції танків, курси вишивок і т. і. Чи це є агрономічна робота, якої жіноча організація не всилі сповнити і в якій мусить її виручити СГ? Навіть у господарській акції Секції господинь пішли по лінії найменшого спротиву і роблять здебільша те, що роблять Кружки СУ в початковій стадії свого розвитку, себто курси куховарства, крою і шиття. Референтка застерігається проти вислову директора СГ п. Храпливого, який — як це подало „Діло“ з 5. X. ц. р. — на з'їзді інструкторок СГ сказав, що СГ є єдиною українською установою, уповаженою до господарської праці серед жіноцтва”. Праця над піднесенням господарської культури й добробуту жіноцтва є статутним завданням СУ та одною з найстарших його ділянок праці, з якої СУ ніколи не зрезигнує. Навпаки, в цілому обширному статуті СГ нема ні словечка про жіноче господарство, тим менше про організування жінок так, як ніде на світі загальні хліборобські товариства жіночим господарством не займаються, бо це є справа виключно жіноцька, що належить скрізь до компетенції жіночих товариств. “У відповідь на наші спроби зліквідувати розпорошення жіночих сил, чуємо часто аргумент, що, мовляв, доволі роботи є для нас усіх, нехай собі

працюють по селах і Клуби СУ і “Жіночі Громади”, і Секції Господинь СГ і всякі інші жіночі гуртки і секції при національних т-вах — всі вони, мовляв, роблять позитивну і корисну національну роботу. Таке ставлення справи не вважаю правильним. Саме тому, що на нас іде страшний наступ, саме тому, що перед нами стільки праці — треба вести її якнайбільш скоординовано і планоно. Роздрібнення праці в кількох організаціях зовсім не причиняється до її інтенсифікації, навпаки, тільки ослаблює її висліді. Економіка національних сил вимагає, щоби в нашому громадянстві був переведений поділ функцій, щоби були розмежовані компетенції між поодинокими краєвими товариствами. І так як “Просвіта” є нашою культурно-освітньою централею, РШ — виховно-шкільною, РСУК — кооперативною, “Сільський господар” — сільськогосподарською, так СУ є централею жіночого руху в Галичині і ніяка інша українська національна установа не може собі арогувати компетенцій до організування жіноцтва. Порувати цю засаду — значить: вводити хаос у наше організоване життя. Всі українські установи обов’язує взаїмна лояльність: не входити собі в дорогу, не перешкоджати собі, не вносити замішання!” СУ щиро і гаряче прагне консолідації українського жіноцтва. Цю консолідацію зовсім не уявляємо собі як диктат СУ над іншими, меншими і молодшими жіночими організаціями. СУ знає, що нема згоди без обопільних уступок. Скорше чи пізніше дійде до того, що енергія українського жіноцтва не буде розгублюватися, але буде всеціло спрямована в одно річище і зужита на одну ціль.

У третій, останній частині своєї промови Голова з’ясувала ролі українського жіноцтва в сучасній ситуації українства. На всіх фронтах іде наступ ворожих елементів, які хочуть українство фізично винищити. Розпорошення української верхівки дійшло до крайніх меж. Українське політичне життя знайшлося в хаосі. Повстали різні лінії поділу, але вони не спираються на виразних ідеологічних конструкціях і саме ця недостача ясних ідеологічних конструкцій не дозволяє концентрувати політичну енергію мас у великих, сильних таборах. Методи внутрішньої політичної боротьби відзначаються нетолерантністю і браком всякої пошани для людської і громадянської гідності противника. Серед цієї руїни і моря ненависти, серед хаосу протилежних собі прямувань є справи, які еднають усіх українок:

боротьба з усіма руйнівними тенденціями, з ексклюзивністю і нетерпимістю, з варварством, одним словом з усім, що веде до еспанізації українських відносин. Українське жіноцтво мусить поширити засади ладу, любови і виrozumіння з родинного життя на все українське національне життя. Референтка кінчить висловами надії, що український жіночий рух це своє завдання виконає.

Опубл.: Жінка. — 1937. — Листопад. — Ч. 21-22. — С. 11.

№ 31

1937 р., грудня 13. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької у дискусії на VI засіданні Контактного Комітету в справі консолідації та оцінки політики “нормалізації”

[...] М. Р. — К[онтактни]й К[омітет] дуже важна річ. Та се має бути вступ до Конс[олідації]. Під якими умовами? Хто з ким?

Стахів: п. К[узьмови]ч переб'є для вас проект п'ятак-форми.

М. Р.: Одноразовий акт був би фаєрверк, що по тому зле відбилось б. Коли б обмежити ціль конс[олідації] до дефензиви, то й тоді треба устійнити тези, бо інакше можемо розійтися в поглядах на тактику. Чи ви вже говорили се?

[...] М. Р.: Навіть конс[олідація] в формі дискус[ійного] клубу вимагає якоїсь згоди на якісь засади. Скрайні табори не можуть з собою кооперувати, коли нема центра-групи, бо [...] * скрайних робили б тоді вражіння дивовижі. Отже, без центра годі перевести конс[олідацію]. Найважливіша річ становище групи “Діла” до нормалізації. Здається, що засадничої різниці між групою “Діла” й офіц[ійним] УНДО-м нема. Анкета в “Ділі” мала ціль скомп[оментувати] людей, що ведуть нормаліз[ацію], а не нормалізацію. Ост[анній] комунікат говорив про малі різниці. Хто і як розуміє нормалізацію? Можна на неї дивитися як на тактику. Я думаю, що се пит[ання] найістотніше, чи признаєся, в примірі, право незалежности, чи держ[авну] асиміляцію? Автори норм[алізації] в “Ділі” стали на станов[ище] резиг[ації] з незалежности за нац[іонально]-культ[ур-

* Слово не відчитане.

ний] розвиток. Мій б. дорогий тов[ариш] К[узьмови]ч писав метафіз[ичні] статті як погодити укр[аїнську] нац[ію] з поль[ською] держ[авністю], а я думаю, що погодити її можна резигнуючи з незалежності.

Кузьмович.: Чи автономія се резигнація з незалежності? Ні. Норм[алізація] поділила нас на 2 групи. Неясне, по яким боці стоїть група “Діла”. І се неясне — де та лінія? Ось підписи громадян під відозвою поль[ською]. Та кож світоглядіві ріжницї мусять бути скляровані. [...]

[...] М. Р.: Для мене дивний закид п. К[узьмови]ча, щоб не вводити справ практичних, які нас ріжнять. Каже, що не сходимося, щоби скакати собі до очей. Та хто з ким має консолідуватися і на яких основах? Безхарактерність, жебрачина, угодовщина се вислід резиг[ації]. Ось Кедрин у статті в “Ділі”, де боронить дра. Н[азарука] і К[узьмови]ча перед нападом в “Woli i Czupie”, пише, що анкета виказала льяольність і т. д. Мішає легальність з льяольністю. [...]

[...] Не лише норм[алізація] ділить громадянство, є і світог[лядні] ріжницї. [...]

ЦДАІ України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 40, арк. 35, 36-зв., 37-37-зв., 38-зв.-39, 42-зв. Оригінал, рукопис.

№ 32

1938 р., січень. Львів. — Звернення М. Рудницької “До всього жіноцтва, згуртованого в Союзі Українок” напередодні Нового 1938 року

Оце перший раз Львівська Централь “Союзу Українок” має змогу моїми устами привітати Вас, Дорогі Сестри, з Новим Роком та побажати Вам усього добра.

Досі стрічалася я з деякими з Вас і то тільки принагідно, часом на Загальних Зборах Ваших Філій, або на Ваших прегарних “Святах Селянки”, часом деякі з-поміж Вас приїжджали як делегатки Ваших Кружків на загальний З’їзд “Союзу Українок” до Львова.

Відтепер зможемо ми цією газеткою порозуміватися кожного місяця, при її допоміж будемо обмінюватися думками, досвідами, радами, вона в’язатиме нас в одну нероздільну родину. Чи чули Ви, що Львівську Централью називають теж Матірнім Товариством? Звідки ця назва? Бо Львівська Централь, це немов мати для всіх Філій і Кружків та

для всіх членів Товариства. Як же ж не радіти матері, коли вона має змогу вислати вістку до діток своїх, коли вона знає, що її слово дійде до всіх, навіть до тих, що живуть у найдаальших закутинах краю!

І ось, коли я сьогодні перший раз говорю до всіх Вас, Дорогі мої, до Вас по містечках і селах, до жінок і дівчат, молодих і старих, багатих і бідних, до всіх, всіх членів Товариства, хочу під Новий Рік пригадати Вам одно:

Український Нарід зможе перетривати щасливо теперішні важкі часи тільки тоді, коли ми, українські жінки, сповнимо свої обов'язки. Коли ми, як матері, збережемо українську родину здоровою тілом і душею; коли ми, як господині, забезпечимо нашим найближчим лад і добробут. І коли ми, як громадянки, дамо народові ті прикменти, ті моральні цінності, що їх наші матері і матері наших матерей продовж цілої української історії давали своїм родинам.

Бо не тільки наші найближчі, але й ціла суспільність, цілий Нарід потребує материнського тепла і серця, потребує запопадливих рук і дбайливого ока господині, потребує нашого прив'язання до віри батьків, до релігійних обрядів і народніх звичаїв, нашої впертости і завзяття в боротьбі з перешкодами, нашої готовності до жертв, твердості в терпінню, бажання єдності і згоди, нашої гарячої любови всього рідного.

Влиймо ж, Сестри, всі ці дари нашого серця, нашого розуму і характеру в народне життя, в народню роботу. Нехай Український Нарід буде немов та родина, в якій побіч розумного батька стоїть добра, характерна, сильна мати. Щойно тоді наша суспільність стане твердою скелею, якої не зрушить з місця ніяка буря, не знищать громи, не зітре з лица землі ніяка ворожа сила.

Цього бажаю Вам і собі під Новий Рік.

Мілена Рудницька, Голова Центрального Українського Жіночого Товариства „Союз Українок“ у Львові

Опубл.: Українка. — 1938. — Січень. — Ч. 1. — С.3.

№ 33

1938 р., січня 10. Львів. — Витяг із щоденникових записів О. Назарука про участь М. Рудницької у VIII засіданні Контактного Комітету

в дискусії з приводу “нормалізаційного” курсу УНДО, підбиття підсумків роботи V з'їзду партії

[...] М. Р.: Всі елементи поза УНДО-м, які бажали ясності сит[уації], відріжнення нормалізаторів, — завелися. З'їзд скінчився перемогою Мудрого. Думали всі, що Поляки все-таки щось дадуть. А вони не дали нічого — і Мудрого знов вибрали і то комісія, де були опоз[иціонери]. Цитує резо-л[юцію] з'їзду Пеов'яків, що маємо будувати свою держ[а-ву] — над Дніпром. [...]

[...] М. Р.: Рішаюче, що Мудрого вибрано головою. (Д. Пал[іів]: *На Укр[аїні] ніхто не може скомпромітуватися... Отже, Мудрий буде 10 літ.*) Якби хоч опозиція говорила була те, що тут каже Д. Лев[ицький] про компромітацію. Виголошують промови опоз[иційні], а тих самих людей вибирають далі до Ц[ентрального] К[омітету]. Обі сторони перецінювали сили противника. Мудрому ходило лише про те, щоб далі був головою, а в резол[юціях] він уже спустить. Опоз[иція] не мала ясної цілі. З'їзд не причинився до компр[омітації] нормалізації, а скріпив поз[ицію] Мудрого. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 40, арк. 48-49. Оригінал, рукопис.

№ 34

1938 р., січня 25. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на ІХ засіданні Контактного Комітету про характер та напрямки діяльності комітету

[...] Мілена: Плян Дм. Палієва гарний, але конкретно без виявл[ення] нашого КК на зовні не можна нічого зробити, хіба писати в пресі. Писати статті — се мінає без вражіння. Але спільні заяви зробили би вражіння. Значить: анонімово годі мати ріш[аючий] вплив, на УНДО, всьо стоїть, стануло і стоїть. З'їзд УНДА завів нас. Обі сторони тушували розбіжності. Покищо КК може бути лише дискусійним тереном. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 40, арк. 60-зв. Оригінал, рукопис.

№ 35

1938 р., березня 9. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на XV засіданні Контактного Комітету про започаткування представниками політичних пресових видань спільної пресової акції

[...] М. Р.: 1) Треба затримати наш КК в сім складі і не поширювати. 2) Ред[акції] “Діла” не просити ще, бо там складні особ[исті] взаємини і ми ще не прийняли точки, які нас в’язали б. 3) Треба прийняти більше успішну методу праці. Засід[ання] цікаві, але висліду їх замало: політично треба дійти до чогось. Не передискутовано реферату п. Палієва, реферату дра Назарука не передискутовано. Сьогодні заскочив мене проєкт поділу на реферати д-ра Назарука. Не знаю, чому такі саме реферати? Я подати можу інші. 4) Постійні пресові конференції вважаю ідеєю дуже щасливою, але в формі, які піднесли Д-р Назарук і Д-р Стахів: Як тубу нашого КК про справи тут устійнені, а не в формі, предложеній дир. Кузьмовичем. [...]

[...] М. Р.: Чи можна назовні виявити Центр якийсь? Чи підписувати разом? Суть в тім, що ми не маємо ні одної справи, яку хотіли б пропагувати. Докінчім балачку. Справ важних безліч! Комунікатів прийшлося б видавати багато. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 40, арк. 89-зв.-90, 93-зв. Оригінал, рукопис.

№ 36

1938 р., березня 13. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні пресових представників в редакції газети “Діло”. Тема: вбивство в Белзці, золочівський процес та ін.

[...] М. Рудницька: Референт дав титул... Ми ж хочемо се обмежити до золочівського випадку. Отже лишаю на боці справу підпілля й потреби його чи ні. Та навіть ті, що признають потребу підпілля, треба боронити якихсь правил, як є й на війні. Отже в інтересі чистоти нашої політичної боротьби треба мати відвагу осудити золочівський випадок.

Се пляма! Комунікат треба змінити (пропонує зміну). “Новий Час” підтягає сей процес до рівня політичного процесу, як попередні. З. Пелен[ський] боронив колись тезу, що треба зліквідувати польсько-укр[аїнську] боротьбу взагалі, а тут каже, що комунікат був би демобілізацією. Обезцінення життя людського є в цілій Польщі. Се використати в статтях, етика обнижена загально. Се що ми вже вдруге в такім комплеті, доказ, що брак політичного чинника, який міг би скликати. Пан З. П[еленський] повинен знати, як до того дійшло. Преса мусить ту ролю відгравати. [...]

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 40, арк. 95-зв.-96.
Оригінал, рукопис.

№ 37

1938 р., березня 16. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької у дискусії на XVI засіданні Контактного Комітету в справі звіту з пресової конференції та оцінки міжнародної ситуації

Ад. 1.

[...] М. Р.: *Volenti non fit iniuria**. Там (*концерт Тиктора*) видно всі раби, крім одного Голубця, що час до часу бунтується. [...]

[...] М. Рудн.: Уявіть собі, що д-р Стахів згодився, але ж тоді буде найбільший клопіт, що маємо оповіщувати раз на місяць, бо громадянство буде ждати що місяця! [...]

[...] М. Р.: Так наперед між собою мусимо передискутовати норми полеміки. Але що зробити зі “Свободою”, за якою стоїть партія, отже, по Вашому, се відповідальний орган. Зовсім інакшої річи хоче Кузьмович: ми не маємо устійнених точок до того. І дійти до того нелегко. [...]

Ад. 2.

[...] М. Р.: Та се найважніша справа, але ми нічого не знаємо. Не то впливів, але і зв'язків не маємо. Просто читаємо газети і можемо робити комбінації. Хто рефлектує на Укр[аїну] як на кольонію? Німці, Пол[ьща], Італія? Не знаємо. Ще кілька літ тому просили нас о інфор[мації] чужі міністерства, нпр. Італія, просили бодай що

* Не має права нарікати, хто сам цього хотів (лат.).

3 місяці присилати. Тепер Макогон в Лондоні, Кожевников у Берліні. Страшне. Треба засобів і зговорення. І в імені кого міг би хтось висилати за кордон? Адже нема нічого! А ніж на горлі. [...]

[...] М. Р.: Інформації ті д[уже] пригнобляють, бо гірше від браку інф[ормацій], коли дають їх світові чужі агенти. Страшна УНР-вська орієнтація: УНДО тим власне величалось, а се найбільший гріх УНР і УНДА: звели перед світом укр[аїнську] справу викл[ючно] до знач[ення] п[ольської] агентури. Співвина всіх, що не протиставилися УНР-сько-УНД-івській спілці. Бодай тепер треба боротися проти того, щоб бути оруддям в руках Стоцького. УНР се тому 2 роки був Сухенек, а нині навіть не знаю, хто рішає про УНР. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 40, арк. 97, 99-100, 101-101-зв., 103-зв.-104. Оригінал, рукопис.

№ 38

1938 р., березня 23. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на XVII засіданні Контактного Комітету в справі ставлення концерну Тиктора до пресової конференції

[...] М. Р.: І націоналісти і тикторівці роблять опінію з 2 ріжних сторін проти нас, гол[овно] Назарука. Знаю від жінок. Не хочуть вірити, що ініціатива виходила з “Діла” як найстаршого щоденника. П’ятнують конф[еренцію] як акт нечуваної трусливості, хруніяди й т. п. Думаю, що з того приводу й Малицька не дала мені статті на ту тему. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 40, арк. 105-зв. Оригінал, рукопис.

№ 39

1938 р., квітня 6. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на XVIII засіданні Контактного Комітету в справі “пресового порозуміння”

[...] М. Р.: Пан Паліїв як почав писати, побачив, що се нелегка річ. Хто мав би підписати? Не бити на число, бо не втім річ — більше поза ними. Та вистарчать і ті, що маємо. Можна думати й про акцес. “Українка” і “Правда” не підносить ваги, а ослаблює. Щодо заяви, то не вважаю її щасливою. Я думала, що вже не те наше негат[ивне] становище до нормалізації. Як нема політ[ичної] концепції, то відгороджуватися! (Паліїв: *Поки нема порозум[іння] політ[ичного]*, можна говорити тільки про мор[альні] справи.) “Жінка” не може писати, що відгороджується, як не пише, на якій плятформі. Таке огол[ошення] була б вел[ика] компромітація. [...]

[...] М. Р.: Все таки справа кристалізується. Найзручніше вплести політ[ичний] момент, чому дійшло до такого порозуміння. Супроти цілковитого імпасу укр[аїнської] політики і небувало наступу... пішли ми порозуміватися в пит[анні] заг[ально]нац[іональної] політики. Тоді вже справа не в скількості, а в напрямках. Лишається гол[овна] заковика, що з Тиктором? Годі не звернутися до нього, щоб підписав. А як я мала б зреферувати таку справу на Гол[овному] Виділі “С[оюзу] Українок”? Таж досі я не сміла про те говорити. А тепер треба б і на Виділі і на Заг[альних] Зборах пояснити. [...]

[...] М. Р.: Нема страху, щоб Тиктор не підписав. Він хвалиться, що радикали і Назарук забігали, щоб його зловити, але він не дурний. Він сьогодні рахується з УНДО-м і націоналістами. В ост[анньому] “Вістнику” вже відшифрований КК у статті проти Іванейка. (Стахів: *К[узьмови]ч говорив Кравцеві, а той Донцову*). Донцов роз[ійшов]ся з УНР, здається не з політ[ичних], а причин літературних “Ми” і т. д. Бончковський мав казати (Голос: *Казав Зайцев*), що Донцов бере гроші від П. Тиктор мені і Шепаровичевій зложив заяву, що його преса робила вел[ику] помилку щодо СУ (атака в “Нар[одній] Справі”) й обіцяв поладнати. Казав, що се всадив ред[актор] Бачинський. Текст заяви вже нам переслав, що “недогляд” був і т. п. [...]

№ 40

1938 р., квітня 11. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької у дискусії на засіданні Ревізійного Союзу Українських Кооперативів (РСУК)

(Присутні: д-р. Стахів, Матчак, Палій, О. Назарук, д-р. Годований, М. Рудницька, О. Луцький і Шенарович від РСУК, 11.20 прийшов І. Кедрин, 11.35. Палій з Масло-союзу)

[...] М. Рудницька: Всі сектори нашого нац[іонального] життя зв'язані з собою тісно. Коли піддається оден, другим тяжше вдержатися на позиції. Я відповідальна за жіночий сектор. Я не фахова, але про деякі питання. Чула я, що УНДО скликає представників кооп[еративних] і екон[омічних] установ, щоб висказувалися про політ[ичну] проблему УНДО, нпр., щодо голосування за чи проти бюджету. Коли так було б, то се був би вел[икий] промах екон[омічних] установ, бо обтяжувало б їх за блуди УНДА, вже ізольованого в сусп[ільстві]. Сего разу повсталала Рада господ[арська] Малоп[ольські] Wsch[odniej]. Наші діячі увійшли туди, ходить о назву. В пресі не було протесту проти тої назви і то в часі, коли наша історична назва Галичини була zagrożена. Третя річ: справа "Сіль[ського] Господаря". Він веде найльояльншу політ[ику] зі всіх наших установ. В повіт[ових] філіях виголошується навіть промови по-польськи, коли є староста. Наша кооп[ерація] фінансує СГ. Чи немає впливу на них? Далі, чому СГ втягає укр[аїнське] жіноцтво? Кооп[ерація] не зважала навіть за відповідне, вислухати СУ, в тім конфлікті стала на 100% по стороні СГ. Я нічого не казала б, якби СГ вів нац[іонально]-патр[іотичний] курс, але так? Прошу вияснення. [...]

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 45, арк. 6-6-зв. Оригінал, рукопис.

№ 41

1938 р., квітня 13. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на ХІХ засіданні Контактного Комітету в справі скликання пресової конференції

[...] Розвинулася дискусія над тим, які газети запросити на пресову конференцію. МР. опонує проти “Українського Бескида”.

М. Р.: — Пан Паліїв зразу говорив, щоб не просити Тиктора, потому змінив свій погляд і сам казав, що з тактичних причин треба його запросити. Се має бути якась форма вияву КК. А д-р Н[азарук] каже, що ми маємо тільки інспірувати акцію. Я гадаю, що се небезпечно втягати органи, які не заступлені в КК. Ми ж беремо зобов'язання перед громадянством, отже, коли б вийшов пшик, тоді було б д[уже] прикро. Ми зжилися вже з собою і почувуємося до особистої лояльності з собою, отже, скандал не вирине. Маємо терен, де рішаємо спірні справи. Коли ж притягнемо до підпису інших, тоді виставимо вексель in blanko*, якого не зможемо викупити. Та коли ухвалите, тоді важніша нам преса Тиктора, ніж “У[країнський] Бескид”. Засадничо я за тим, щоб се була заява тільки преси КК-ту. [...]

[...] М. Р.: Нині час непродуктивно зійшов, нові компіляції вийшли. На нараді з Кооператорами я вірила вже, що ми становимо центр — і ті хитруни розуміли се. А тепер тут знов цофаємося. Робити нам надії на зміну в УНДО, се ілюзії. [...]

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 45, арк. 22-зв.-23, 26. Оригінал, рукопис.

№ 42

1938 р., квітня 18. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про виступ М. Рудницької на пресовій Конференції в редакції газети “Діло”

[...] Мілена Рудницька: — І ч[асописи] “Ж[інка]” й “Укр[аїнка]” приєднуємося до сеї заяви з найб[ільшою] радістю. Від 2 літ пишемо про потребу сего. Здаємо собі справу з того, що се ще не пороз[уміння] міжпарт[ійне], але воно має вже вел[ике] значіння. Та заява зобов'язує до чогось: до уст[ійнення] засад лояльн[ої] політики. Годі се зробити з дня на день, але льогіч[но] консолідація є — розроб-

* На чистому аркуші (лат.).

ляти се. Воно заключає в собі покликання якогось трибуналу до вирішування спірних справ.

В І точці є й вимога устійнити деякі політ[ичні] тези, заг[альні] засади, коли йде про оборону укр[аїнського] гром[адського] життя. Щодо поширення зобов'язань на інші газети, то добре було б якби й інші були: бо хто не буде з нами, той буде проти нас. Час здати собі справу, хто з ким і проти кого. Орг[анів] Тиктора не треба зражувати. Є ще невр[альні] органи, як пані Кисілевської. Нема тут місця на пресу виразно нормаліз[аційну], значить зі “Свободою”. Націоналістичні органи — ексклюзивні, вони консоліда[цію] уявляють собі тільки так, щоб сусп[ільність] прийняла їх програму. Виразно видно се було при орган[ізації] Всеукр[аїнського] Нац[іонального] Конгресу.

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 45, арк. 33-зв.-34. Оригінал, рукопис.

№ 43

1938 р., квітня 27. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької на XXI засіданні Контактного Комітету в дискусії про “пресове порозуміння”

[...] М. Р.: — Тепер маємо вже два тіла: значить сходилися ми не надармо. Прес[ове] пороз[уміння] се наша труба назовні. Ми тут наперед приготовляємо все. Не бачу потреби поширювати через прес[ове] пороз[уміння] КК, а навпаки: тепер не треба. Німчук не політик, я була б за коопт[ування] його, але тоді Кедрин довідається і буде ворожнеча. Кедрин стоїть на зовсім інших позиціях. Отже, відложити справу. (Ухвалено). Вчешню нарадою я була заскочена, бо застала Німчука. Як насвітлювати прес[ове] порозуміння, треба було скорше говорити. Хоч “писали” ми вже давно і т. д., може бути смішне, але не шкідливе, зате 2-е може бути шкідливе: інтерпретація, що се властиво творення нових фронтів. Писати позитивно, що ми створили, тоді вийде само собою, що є й інші органи. Повідомляю, що Парфановичка виграла світло процес. Дзерович помістив ганебний пашквіль проти неї, отже, мушу їй дати сатисфакцію. [...]

[...] М. Р.: У Тиктора приголомшені тим всім. Вони його теж бояться, а як що їм скаже, то зараз думають, що то їх погляд. Перед Прес[овим] пороз[умінням] кричали, що се неприродна річ пороз[уміння] Назарука з радикалами і т. д., — а тепер вже замовкли. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 45, арк. 44-45, 46.
Оригінал, рукопис.

№ 44

1938 р., травня 9. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької у дискусії на засіданні в редакції газети “Діло” в справі “пресового порозуміння”

[...] М. Р.: — Треба взяти під увагу ціле тло справи і куліси її. Хто ще не здавав собі справи зі значення П[ресового] П[орозуміння], то побачив тепер через пол[ітичну] призму. Не хотять допустити до ніякого зав'язку проводу, незалежного від них. І се є в зв'язку з вел[икими] справами. Війна, мабуть, недалеко. Вдарили наперед в СУ і на катол[ицький] табор. Мені ставлення справи Еп[ископом] Х[омишиним] і д-ром Наз[аруком] дуже льояльне. Зате стаття в “Меті” інакше, хоч не підозріваю посла К[узьмови]ча в дволичности. Але які повновласти він мав, коли виступав як оден з ініціаторів? Плюнув йому в очі його ж власний орган! Се гірше, ніж був би помістив заяву, що виступить з П[ресового] П[орозуміння]. Се гірше, ніж стаття в “Неділі”. К[узьмови]ч повідомляв нас, що “Нед[іля]” прийде до нас, а вона напала! Були також розмови з “Н[овим] Селом” п. Кедрина і К[узьмови]ча, і Левицький з “Н[ового] С[ела]” оповідає як його просили, а він відповів, що йому все одно з яким УНДО-м говорити. Завісили “Жінку” й “Укр[аїнку]” — vis major*. Йде натиск на “Н[ову] Зорю” — vis major. Але стаття в “Меті”? Чому нам не показано? Та ж ми маємо право вибирати, чи позбутися такого контрагента чи воліємо статтю того рода? За всяку ціну втримати Прес[ове] Пороз[уміння]! Коли катол[ицька] преса мусить уступити в такий гідний спосіб, як се хоче зробити др. Н[азарук]. Годі: всі тепер знають, що значить “з

* Вища сила (лат.).

незалежних від них причин”, мусять уступити! Щодо складу делегації, то здається мені, що особа К[узьмови]ча невідповідна. Я думала, що повинен поїхати п. д-р Стахів і Німчук. Важне, щоб їхали люди, які вірять в ту справу. К[узьмови]ч не зможе переконати Митроп[олита], коли для нього стаття в “Меті” се ніщо... [...]

[...] М. Р.: Я не атакувала особи К[узьмови]ча, а говорила про нельояльність “Меті” — і говорила про льяояльність “Н[ової] Зорі”, а ваше тяжке становище розуміла я. В СУ д[уже] складна сит[уація], бо се різношерстна організація. До вас, пане К[узьмови]ч, маю лише жаль, що брали відп[овідальність] на себе за річи, на які не маєте впливу. П[ресо]ве П[оро]зуміння не вбивати! Хіба тоді, коли б рівночасно можна повідомити про політ[ичну] консолід[ацію]. Чи не можна б проголосити заяви з особ[истими] підписами? (*Кедрин: До 21.V. неможливо*). Не вірю в можливість регенерації УНДА, і то не з причини верхівки його, а опозиції, яка мала в суботу знамениту ситуацію. І на з’їзді не було критики самої ідеї нормалізації. Коли УНДО все ще репрез[ентує] нас перед світом, то повісьмося всі. Гальвантрувати того трупа?! Хто там є?! Хто? (*Кедрин: То творить иншу партію!*)

Одинока можливість, щоб Мудрий нас викинув! (*Веселість*). Годі також допустити до того, щоб П[ресо]ве П[оро]зуміння завмирало: погром Золоч[івський], розв’яз[ання] “Скали”, СУ, напад і т. д. — все те непомічене нами... Видно, що УНДО дійсно репрез[ентує] націю, а воно літа ми говорить, що в інтересі Польщі і поль[ського] народу.

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 45, арк. 61-62, 68-зв. — 69-зв. Оригінал, рукопис.

№ 45

1938 р., травня 10. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про виступ М. Рудницької на засіданні в Ревізійному Союзі Українських Кооперативів з приводу взаємовідносин кооператорів з товариством “Союз Українок”

[...] М. Р.: Повідомляю, що мої записки з попередньої розмови забрала при ревізії поліція (*Веселість*. — *Луцький: Ще буде доказ, що недобре записувати*). Провідники ко-

оп[ерації] не повинні бути яркими предст[авниками] політики. Ми уважаємо, що кооперація повинна бути відполітизована. Стверджую, що верхівка кооп[ерації] не уважає політикою, коли хто в апараті робить нормаліз[аційну] політику, але коли є навпаки, то се є політика. (*Луцький: Конкретні приклади!*) Восени 1935 р. СГ і Творидло зробив перший закид СУ, що ми робимо політику! Тому зірвав з нами умову. Поль[ський] уряд щойно потому закинув нам се. СГ дуже тісно зв'язаний з кооп[ерацією]. Раз п. Шепарович сказав мені, що СГ бере субвенції від нас, отже, мусить нас слухати. Так було чи ні? (*Ш[епарович]: Не тими словами, але так.*) Тішилися Поляки, що СГ нас розбиває. Я мала би право запитати вас, яку допомогу давали Ви СУ; який був для жінок і "Просвітою" і "Гіг[ієнічним] Т[оварист]вом" і т. д. Мене ціла канцелярія не коштувала 300 зл. місячно, а ви 1-у урядникові даєте! І де ж ваша безсторонність? 25% укр[аїнських] немовлят умирає першого дня. І ніхто не зачав усвідомлення жінок про се, аж СУ, а допомоги не одержували ми ніякої. Ви казали, що кооп[ерація] виховує людей. СУ мав вексель у Ц[ентро]банку ще по кооперативі — на 1.000 зл., потому зійшов до 300 зл., і сплачуємо по 50 зл.. В суботу 7. V. мали ми викупити, і мали ми гроші на вексель. Телеф[онний] Агент відбирав телефонати, нас не допускали, бо ревізія була. У справі того векся телефонує і грозить протестом... І до дому Ш[епаровиче]вої телефонує Кузик, що протестує вексель. Ми гроші зложили і сказали їм, що не бажаємо їм, щоби в день похорону запротестував їм хтось вексель! Ось на що будував укр[аїнський] народ свої господарські установи! Гадаю, що він міг нас питати тільки, чим може допомогти? А він 50 зл. прийняв... І такі громадяни стоять на чолі кооп[ерації], то як же ви можете говорити, що виховуєте людей! Та ж педагоги мусять бути самі виховані! ... Політ[ичне] життя зійшло на манівці! Я донедавна обстоювала засаду, що провідникам треба лишити свободу. Та в мотивах розв[язання] СУ подано, що маємо негативне становище до авторів, і навіть, прихильників нормалізації, а з другого боку, за взаємини з кооперацією! (*Луцький: В якому разі сим не зробили прислуги нормалізаторам! — Веселість.*) В ім'я правди стверджую, що п. Луцький був одиноким нормалізатором, який не змінив становища до мене, коли інші переходили на 2-й бік

вулиці, щоб мені не вклонитися! (До Шепаровича: А був час, що Ц[ентро]с[оюз] відмовив нам алонсу — і те, що я сказала доброго про п. Луцького, не відноситься до Вас!) Від Рев[ізійного] Союзу, дістали ми раз 300 зл. на курс кооп[еративний] в 1937 р. Крім того дав щось на поїздку п. Залізнякавої в Кооп[еративних] справах до Парижа. Центросоюз відмовляв нам допоміч все.

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 45, арк. 78-80-зв. Оригінал, рукопис.

№ 46

1938 р., червня 2. Львів. — Інформаційне повідомлення про завершення судового процесу над М. Рудницькою та О. Шепарович з приводу інциденту в управі “Дружини Княгині Ольги”

В п'ятницю 2 червня закінчився проголошенням вироку в Городському Мійському Суді у Львові карний процес проти відомих громадян пп. М. Рудницької і О. Шепарович, що тягнувся кілька місяців. Тло справи таке:

Дня 17 серпня 1938 р. до домівки політичної організації “Дружина Княгині Ольги” і жіночої видавничої кооперативи “Союз Українок” (Т-во “Союз Українок” було тоді розв'язане) при вул. Сикстуській, ч. 48 ввійшов коморник ІХ ревіру Краєвскі в товаристві двох жидів. Льокаль той займав попередньо промисловець Михайло Савка, у якого коморник зайняв давніше рухомости і дня 17 червня 1938 р. мав в нього переводити ліцитацію. Хоч на дверях домівки находилася вівіска “Дружина Княгині Ольги”, яка виразно вказувала, що льокаль не належить уже до п. Савки, коморник увійшов до нього. Як твердили обвинувачені пп. М. Рудницька і О. Шепарович у своїй обороні, коморник ввійшовши до домівки ДКО, не представився їм, не сказав хто він і чого хоче, відвернув тільки кляпу блюзки, показуючи якийсь значок (коморник був без мундиру) і не питаючи про дозвіл, сів при бюрку, при якому сама сиділа п. М. Рудницька. Обурені такою поведінкою обі пані, господині домівки, рішуче зажадали від коморника, щоби сказав, що це все значить (обвинувачені думали, що це ревізія), щойно тоді п. Краєвскі заявив, що він коморник і що прийшов пере-

вести ліцитацію проти п. Савки. Присутні пані пояснили, що п. Савка вже тут не мешкає тільки в сусідстві: коморник почав бити кулаком об бюро, кричати “ціхо биць”*. Коли п. М. Рудницька рішуче застереглася проти такого поступовання, тоді коморник післав по постерункового та зажадав вилегітимувати пп. М. Рудницьку і О. Шепарович, цю останню за те, що вона вмежичасі телефонувала до староства, що не може прийти на замовлену конференцію, бо на домівку є якийсь “напад”. Скінчилося остаточно тим, що коморник покинув таки домівку ДКО і пішов до сусіднього льокалю п. Савки, проти якого мав перевести екзакуцію. На пп. М. Рудницьку і О. Шепарович зробив він донесення, а поліція внесла проти них акт обвинувачення за невластиве поведіння супроти коморника в часі його урядовання.

Оборону обвинувачених підтвердив свідок Антонина Горохович, урядничка ДКО, яка в тому часі була в домівці ДКО і — як зізнала — також не могла зорентуватися, хто прийшов і чого хоче, бо коморник коли ввійшов, ані не поздоровив нікого, ані не представився, ані не сказав, чого хоче. Була також свідком того, як коморник кричав “мільчець”** . Підтвердив оборону також п. Михайло Савка, який в часі інциденту, почувши крик в домівці ДКО, увійшов до неї, і теж інформував коморника, що він уже не займає дотичного льокалю. Натомість інші свідки, а то коморник Краєвскі, Тіман і Кравс (цебто ті оба купці, які прийшли враз з коморником) обтяжили обвинувачених. Зокрема коморник Краєвскі заперечив, немовби він поводився невідповідно.

Відбулося чотири розправи і у висліді суд проголосив вирок, яким засудив пп. М. Рудницьку і О. Шепарович на кару по одному місяцеві арешту з завішенням виконання кари на чотири роки і на заплату судових коштів.

Пп. М. Рудницька і О. Шепарович заповіли апеляцію.

ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 106, арк. 130-131. Машинопис.

* “Тихо бути” (пол.).

** “Мовчати” (пол.).

№ 47

1938 р., вересня 28. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про перебіг засідання Контактного Комітету в домі М. Рудницької, в справі виборів

М. Р.: Вітаю як господиня домівки. На порядку вибори. Запрошень вислали ми 17 до людей, що репрезентують щось. (*Нема Луцького, Палія, Шепаровича і Храпливого*). Підписані організації заняли до виборів становище негативне, бо орд[инація] виб[орча] не дає укр[аїнському] громадянству змоги вибирати своїх предст[авників]. Є змога дістати мандат тільки шляхом пертр[актацій] з урядом. Се шлях ненормальний. Не дискв[аліфіковано] нікого, що брав і хоче брати участь у виборах. Але сит[уація] тепер інакша, ніж була в 1935 р. Вже нема нормалізації. Думаємо, що величезна більшість громадянства поділяє наше становище. Головна тема наших сходин — загальноукр[аїнські] установи і вибори. Думаємо, що не вільно втягати тих установ до виборів. Інакше: представники заг[ально]нац[іональних] установ не повинні брати участі в акції, за якою нема суспільности. На се можна відповісти, що установи дають свобідну руку своїм членам. І так, нпр., кооперація каже, що її провідники особисто беруть участь в виборах, бо годі обм[ежувати] їх особисту свободу. Та тепер іде про загальні напрямні нац[іональної] політики. Сьогодні нема спільного фронту. До 1935 р. було інакше. Для збереження понадпарт[ійного] характеру повинні тепер уникати політики, з якою не годиться частина громадянства. Ми далекі від робл[еня] натиску. Кожий повинен се вирішити власним сумлінням. Хто хоче йти до виборів тепер, повинен зречися свого становища в заг[ально]нац[іональній] організації. Інакше вибухне боротьба проти установ.

Кузьмович: Відомо, що ті 4 організації є за консолідацією, а є деякі проти. Може б се вяснити. Коли б УНДО заняло інакше становище, був би один фронт. Але се не терен переконувати в тій справі. [...]

[...] М. Р.: Відповім на закид п. Мілянича, що ми трудили людей задля д[уже] маловажних річей. Се ж дуже важні річі. Страшенно важні! Кажуть, що інакше підуть Іськови. Та заява Іськова пошкодила без пор[озуміння] менше, ніж заяви предст[авників] УПР. Се повинен знати й

п. дир. Мілянч. Наші установи, кажуть, неполітичні. Се фальшивий погляд. Активізувати мас не можна без політ[ичного] світогляду, навіть до акції ощадности. Каже п. Мілянч, що Закарпаття важніше. А хто ж має зайняти становище до тої справи? Чи УПР, яка дістає свої мандати від уряду. Зложити заяву, що Закарпаття повинно мати самоозначення, коли в інтересі уряду пол[ьського] є, щоб Закарп[аття] було мадярське. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 41, арк. 18-19, 24-25. Оригінал, рукопис.

№ 48

1938 р., жовтня 10. Львів — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про засідання Контактного Комітету в домі М. Рудницької в справі створення Національної Ради

[...] М. Рудницька: Мені ще тяжко зорієнтуватися. Авторитет Ради треба піднести, народ любить се кожний, навіть англійський. Та — форма річ не найважніша. Нераз акція звертається проти ініціаторів. [...]

[...] М. Р.: Тут є дві ріжні річі: Джерело влади і зміст. В засаді можна признати рацію щодо складу. Самим способом покликання треба надати сплендору Раді (*Г[арасимови]ч: Внесок д-ра Назарука добрий, можна прийняти*). Виїмкова ситуація полягає на тим, що не було реакції ні в УНДО ні в сус[пільстві] проти нормалізації. 4 орг[анізації] замало. Радикалів і с[оціал]- д[емократів] ми самі представляли як ненаціональні партії, ФНЄ орг[анізація] молода, Кн[ягиня] Ольга ще молодша (*окл[ик]: “Бебі!”*). Треба сплендору. Та яка гарантія, що Н[аціональна] Рада не опиниться в руках УНДА, коли підемо за радою п. К[узьмови]ча і п. голови Дм. Лев[ицького]. Се для мене рішачуче, а не спосіб покликання. Поза тим була б я вдячна за участь Митрополита. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 41, арк. 32, 36-37. Оригінал, рукопис.

№ 49

1938 р., жовтня 12. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про перебіг засідання Контактного Комітету в домі Мілени Рудницької в справі створення Національної Ради

[...] М. Р.: Рекапітулюю. Нема ще тільки згоди, чи засада особиста, чи організаційна в орг[анізації] Н[аціональної] Ради. [...]

[...] М. Р.: Всі признаємо, що тепер політ[ична] Рада не відповідала б динаміці подій. Отже, зробім компроміс. І Стахів і Палів хочуть іти на компроміс, — цілий рік ждемо на Вас, а Ви тепер кажете: розходімся! Чому ж Ви перед роком того не сказали? Сваритесь над засадами! Тож принесіть список живих людей. Річ в тім, чи Нац[іональна] Рада має бути проти нормалізації. (О. Назарук — *Та се засада!*) Чи будуємо абс[олютно] ясну лінію поділу чи ні? Тут найтяжша справа! Не в людях, що мають ім'я! Чи пускаємо півнормалізаторів? Дуже тяжко зорієнтуватися тому, бо п. др. Д. Л[євицький] часом дуже песимістично настроєний, а з 2-го боку думає, що б'є всі інші групи. Кажете, що не маєте певних 8-9 людей за собою, а з 2-ої сторони всіх б'єте? [...]

[...] М. Р.: Є або концепція проти нормалізації, або всіх брати! Тоді, значить, в 1-м році боротьба внутрі сусп[ільства]. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 41, арк. 41-зв., 45-46, 46-зв. Оригінал, рукопис.

№ 50

1938 р., жовтня 19. Львів. — Витяг з протоколу засідання Головного Відділу “Союзу Українок” про пояснення М. Рудницької в справі відновлення діяльності товариства та взаємин з ДКО

[...] 1) Пояснення М[ілени] Р[удницької] в справі реактивації СУ. Письма 2 з Воеводств і Староства. Чому завдячуємо реактивацію. Перші відомости з кінцем липня, коли повстал ДКО. Були нею заскочені і вважали, що СУ є вигідніш, як ДКО. Делегація П[арламентарної] Р[епрезентації] в прем'єра, який сказав, що СУ буде реактиво-

ваний. Мимо всього рішили вести ДКО. По розв'язанні Сойму телефонував Мудрий, що СУ буде реактивований, має певні відомости. Поголовски повторно велися. Як була в справі газет в Харевича, то він також те казав. Найбільше помогла до реактивації: ДКО, причинилася теж акція закордоном — Америка, Канада, Англія, міжнародні жіночі круги. Вибори, певно, також цю справу приспішили. Реактивація є нашим тріумфом, бо без прошень і гарантій ми його дістали. Думала, що будуть якісь перестороги. Було багато спілок на ту тему.

2) Нова ситуація, бо є ДКО і Вид[авничий] кооп[ератив]. Мож ліквідувати і ДКО і Вид[авничий] кооп[ератив], а все робить СУ. Чи переводим поділ компетенцій, функцій і праці.

Проект: провести поділ між тими 3-ма тілами. Жіночий рух є один і все стояли на становищі єдності. Має існувати 1 жін[оча] організація і охоплювати всі прояви, всі ділянки. Дійсність не дозволяє на те. Праця органічна не вичерпує цілого змісту жін[очого] руху (праця органічна і суспіль[но]-політ[ична], ідеологічно-громадська). СУ в політ[ичних] ділянках не може тепер працювати, хоч ми це дотепер робили (протест проти Брика, резолюції Заг[альних] З'їздів). Але політ[ична] праця була би тепер небезпечна і з боку влади і власного громадянства. Ту належали і ті, що не узнають жін[очого] руху, або бояться або легковажать (виразник волі і знають жіноцтво). Пр[иміром] Всеукр[аїнський] Конгрес, де не хотіли признати жінкам місце. ДКО ніхто того заперечити не може, ані влада, ані громадянство. Довід виказав її повну життєздатність і в справі Закарпаття, національної консолідації, виборів. Усуплення. Проєктує поділ:

Поділ новий: видавнича діяльність від СУ — Вид[авничому] кооп[еративу], але не від Т-ва. Поділ праці і компетенцій між ДКО і СУ — вся праця органічна (господ[арська], гігієнічна і т. д.), до СУ. Праця ідеологічна, акція політична, виборення різних прав в шкільництві, зловживання, заступництво в Національній Раді, це до ДКО. Цей дуалізм є нам накинений, і щоби не перемінилось ані в анархію, ані в суперництво, треба дати докладні інструкції краєви. Там, де ДКО нема дотепер, навіть т-во не схочуть основувати. Все залежить від нас, і ми це мусимо передискутувати. [...]

[...] Рудницька: 12 — за ДКО, 4 — проти ДКО (з 4-ох, 3 не мали морального права), 1 була основницею. Суть ріжниць думок між обома, чи признаєм жін[очий] рух, чи ні. Якщо рух є, то чи можна його змістити в статутове Т-во в теперішніх часах. Всі Т-ва є для конкретних завдань, а СУ — є форма для жіночого руху. Жін[очі] Т-ва державних народів резигнують з органічної праці, а ведуть політ[тичну] працю. Нім[ецькі] жін[очі] організації мали ідеологічний статут. Партія ДКО під оглядом правним — є партія, але ми не маємо докладно опрацьованої програми. Жіноцтво не є партійно здеференційоване. Ми не є партійно здеференційовані. ДКО — є одіозна. Всі є за ДКО, бо є ділянки праці, які СУ не обіймає. Тому пару місяців, сказали би, що це — роздор. Примір, з польського життя. Побіч СУ, треба політичної організації. В Коломиї казали, що крім ДКО треба статутного Т-ва для селянського жіноцтва. Ніколи не вичула нехіті. Ніяких партій мало, то хіба тоді, коли є примітивізм думки, або є монопартія. Хто має боротися за політичні права народу? Страшна є втеча від політики. Чому нема нових політ[ичних] партій? В яких справах жіноцтво буде сваритися? Білецька входила до комісії програмової, дістала приказ. Формально 2 незалежні організації, і не буде ніякого примусу належати до ДКО. Нехай працюють тільки в СУ Ми хочемо творити Центр[альні] Ради. Вступати до політ[ичних] партій. Всюди на світі є окремі жін[очі] партії, організаційно незалежні. Центр кристалізаційний жін[очого] руху мусить бути! (Підстави до дальшого існування). Треба це подати до прилюдного відома: ДКО комунікат рішило не вести, поки таке ділов[одство] й обмежити до нових точок СУ. Комунікат не відновлює своїх видавництв. Струт[инська], Парф[анович] є проти такого комунікату. ДКО — не треба переводити масового членства, тільки по пару жінок. Треба дати членам ДКО конкретну працю, бо інакше деморалізуються. Справа шкільна, мішані подружжя, ті 2 справи треба взяти.

ad 3) Домівка винаймлена до кооп[еративи], СУ буде субльокатором, а також і ДКО. Стан фінансовий є дуже трудний. На урухомлення Т-ва СУ треба маса грошей. Влада не видала кураторови ніяких грошей і всі довги є. Довгів є біля 10000. Гроші мусить дати край. Вийти — відозва до Ф[ілій] і Кр[ужків], організаційний обіжник в справі урухомлення праці, обіжник фінансовий. Відозву — підписати всі члени. Наложити податок на Ф[ілії] і Кр[ужки].

ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 103, арк. 25-26, 28 - зв. — 29 - зв. Оригінал, рукопис.

№ 51

1938 р., листопада 2. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про перебіг засідання Контактного Комітету в домі М. Рудницької в справі створення Національної Ради

[...] М. Р.: Але як Ви уявл[яєте] собі підгот[овчу] працю, коли ще не знати, чи готовити комунікат Політ[ичної] Ради, чи вел[икий] Маніфест Нац[іональної] Ради? Ми зобов'язання взяли перед цілим краєм, статтями, хоч би п. д-ра Д. Л[евецького]: всі думають, що все напередодні. Сит[уація] міжнар[одна] так змінюється, що виготовляти пляни далекі, годі. [...]

[...] М. Р.: Я слухала з вел[икою] цікавістю, але логіки в тім не бачу. Теза п. Палієва така, що розв[иток] подій іде скоро, а висновок, що не треба Центру коли... А мені здається, що від дальш[ого] розв[итку] подій в Евр[опі] залежить, що вийде з Центра, але Центр все-таки треба творити. Се ж не від нашої волі залежить, чи будемо мати можливість “наказувати”. І гасло самоозначення, се не революція. Ми ж у Соймі 7 літ про се говорили. Навіть по політиці Мудрого, се ще не революція. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп.1, спр. 41, арк. 62-62 зв., 64-64 — зв. Оригінал, рукопис.

№ 52

1938 р., листопада 8. Львів — Витяг з протоколу засідання Головного Відділу Українського Жіночого Товариства “Союз Українок” про резигнацію М. Рудницької з посади голови товариства

(Присутні: Гургула, Гладка, Голубцева, Луців, Джиджора-Дзьоба, Козакова, Парфанович, Шавякова, Шохова, Мельникова, Шепарович, Капустієва, Стернюкова).

[...] п. Шепарович інформує, що п. Голова зложила на її руки листи та резигнацію з головства “Союзу Українок”. В своєму листі п. Голова пише, що з уваги на пашквіль,

який появився в “Комарі” ч. 45 з дня 6-го листопада і який порушує її національну і громадську честь, не може виконувати обов’язків голови СУ, доки Головний Виділ не візьме в оборону перед обидою. Над листом п. Голови вив’язується широка дискусія. Всі члени Головного Виділу СУ є тої думки, що Головний Виділ повинен якнайгостріше проти цього пашквілю запротестувати. В результаті рішення, щоби до всієї української преси, щоденників та тижневиків вислати комунікат такого змісту: “В 45-ому числі “Комара” з дня 6-го листопада ц. р. появилася безприкладно некультурна стаття п. н. “Арендари”, що своїм напастливим тоном порушує особисту і громадську гідність заслуженої діячки і довголітньої провідниці українського жіночого руху, голови СУ п. М. Рудницької. Головний Виділ СУ та Головна Рада ДКО, зібрані на спільному засіданні дня 8. XI. 1938 р. осуджують якнайгостріше цей пашквіль, що не тільки ображує п. Рудницьку, але й наносить образу і понижує повагу цілого українського зорганізованого жіноцтва.

Протестуємо проти такого неетичного виступу українського журналу і взиваємо зорганізоване жіноцтво витягнути у відношенні до видавництва п. Тиктора відповідні консеквенції”.

Крім комунікату рішення вислати листи до ТОПЖ-у і “Молодої Громади”. 10 голосами проти 5 вирішено, щоби комунікат до преси був підписаний містоголовою та секретаркою, а не цілим Виділом.

На внесок п. Струтинської Головний Виділ вирішив вислати до п. Голови листа такого змісту: “У відповідь на Ваші, Високоповажана Пані Голово, письма, які Ви вислали на руки пп. Малицької і Шепарович, передаємо Вам оцим вислови нашого найщирішого співчуття з приводу нечувано похабної образи, яка Вас зустріла, а відповідним комунікатом, що буде поміщений в пресі, реагуємо прилюдно в обороні Вашої і нашої чести. Думаємо, що нашим однозгідним становищем в цій справі ми дали Вам повну сатисфакцію та що тим самим нема вже ніякої причини, щоби Ви мали позбавляти нас Вашого такого цінного проводу в наших установах”

Порішено, що лист підпишуть усі члени Головного Виділу СУ [...]

ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 16 спр. 85, арк. 94-зв.-95.
Оригінал, рукопис.

№ 53

1938 р., листопада 24. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької на засіданні Контактного Комітету в дискусії про ставлення Д. Паліїва до Національної Ради

[...] М. Р.: Я йому сказала в очі, що він не хоче йти проти Мудрого. Головна причина його нин[ішнього] становища — 1) незрівноваженість, навіть, непочитальність 2) нельояльність. Він вірить у свою місію вождя, але як вернеться з провінції, де йому не повелося, тратить надію і шукає тоді контрагента. Тепер переходить він стадію віри в свою місію. Тепер він подвійно нельояльний: коли вибрано комісію до обробки проекту, саботував. Чекав аж другі будуть саботувати, а коли не діждався, при кінці засідання виступив з аргументом і готовим внеском, про Н[аціональну] Раду, неактуальним. Каже мені телефоном тоном вождя: “Ось бачимо, що передсмак Н[аціональної] Ради дає”. Треба його здистансувати, тоді він знов уговкається. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 41, арк.79-зв.-80. Оригінал, рукопис.

№ 54

1938 р., листопада 29. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні Контактного Комітету в справі спільної заяви — протесту проти дій польських властей

[...] М. Р.: Наша заява (*Ст[ахів].: Се 1-ша незалежна політ[ична] заява від 5 літ*) була важна. В коресп[онденції] з Берліна не було згадки про заяву ще відколи там знають, “Голос” зміняв тон, не нападає, мабуть, Темн[ицький] заборонив. Внутр[ішні] наслідки заяви великі. Всі зрозуміли, що є Провід, загально уважають, що не зізолювали УНДО. Знач[ить] зробили те, чого немож було зробити через кілька літ. Освітлювати в пресі годі, бо сконфісують. Уважала б я вел[икою] шкодою замазання того, що наступило б, якби зрікся Мудрий. Він сам не зречеться (*К[узьмови]ч: Тепер навіть Витв[ицький] за тим*), коли з Вами говорить. Луцький Мудрого: взаємно ненавидяться.

К[узьмович]: Я признаю, що як Мудрий уступить, то справа замазана!

М. Р.: Будьте спокійні, він не уступить. [...]

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 41, арк. 94-94 зв. Оригінал, рукопис.

№ 55

1938 р., грудня 5. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької у дискусії на засіданні Контактного Комітету про декларацію В. Мудрого, спростування статті в "Свободі" та ін.

[...] М. Р.: Вони радо скористали б з переговорів, але се замазувало б лінію. Не вірю, щоб їх удалося переконати, що зле роблять. Зрезигнували лише зі снідання, але з віцемарш[альства] ні. Чому Зомерштайн вніс відразу? Вони ні. А про Гаї, Чижиків, Підберізці — льв[івський] повіт! Про се мусів би вносити Мудрий, але внесе Целевич, бо віцемаршалові не випадає жалуватися на уряд. Склад[ковський] мав ім заявити, що видав приказ, щоб відділи переїхали на Гал[ичину], бо були вісти, що підготовл[яється] повстання, але не було приказу, щоб били людей. Тепер розслідить... І УПР має бути вдоволена тою відповідю. Ізоляція від них — се одинокі правильна тактика, навіть зі становища навернення їх, коли хто ще вірить в се. [...]

[...] М. Р.: І мене ся стаття прикро вразила, атже ми разом недавно підписали заяву проти стосування збірної відп[овіді], а тут пишеться в органі ФНЄ противне. І як се погодити з християнізмом, на яким стоїть ФНЄ. Мовляв, доба жорстока і треба погодитися з тим. (*Паліїв: Достосуватися до того!*) Ні, власне, не треба достосовуватися, бо інакше будемо потоптані. І лік який? Монопартія. Який ще се аргумент за тою тезою? Таж се вказування Полякам, що можуть убити 10.000 укр[аїнців] за 1 поляка, як зробив Муссоліні. [...]

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 41, арк. 100-101, 102-зв. Оригінал, рукопис.

№ 56

1938 р., грудня 13. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні Контактного Комітету з приводу статті в часописі “Діло”

[...] М. Р.: Стаття недоцільна, до решти дискредитує політ[ичні] організації. Націоналістам удалось скомпромітувати всяке політ[ичне] життя: на бірці нашого дух[овного] життя стоїть страшно низько політ[ична] орган[ізація], а високо коопер[ативи], “Просвіти” і т. п. Се страшне в таких часах! Таж політ[ичну] роботу може робити тільки політ[ична] орг[анізація]. Що значить аполітична політика? Се ж тоталізм, можливий там, де є своя держава. Тут неможливе, бо нема екек[утиви]. Без екек[утиви] ніяка меншина не дасться стерроризувати, а міри є ріжні. Розв’язати всі істн[уючі] і створити одну? Як? Террором? І тоді ж треба б виелімінувати всі спірні питання. Се ж утопія. Признаю, що се гасло популярне, і то неймовірно популярне — але з того не виходить, що се треба скріпляти.

О. Назарук: Се найстрашн[іша] стаття, яка була в “Ділі” за кілька літ.

М. Р.: Хіба в часі війни, катастрофи се можливе. Burgfrieden*. Але се можл[иво] тільки на якийсь час того, власне, катаклізму. А як тільки: Чи Соїм прийде? — вже ріжні думки. Атже Паліїв не згодиться на виборність, а Мудрий? (*Читає виймки зі статті в ч. 278 “Замість безлічі партій — одна автор[итарна] орг[анізація]”*). Такі статті можна пускати хіба тоді як усе готове до повної консолідації, поважне тіло, але на ґрунті об’єдн[ання] істн[уючих] груп. [...]

[...] М. Р.: Негативні настрої мас до партій мають причину в тім, що не здібні вони витворити один провід. Тут знов п. голова говорить, що Мудрий має корисний час йому. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 41, арк. 104-105, 108. Оригінал, рукопис.

* Збереження миру; тут: відмова від боротьби (нім.).

№ 57

1938 р., грудня 25. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні Контактного Комітету про внутрішньопартійну суперечку в УНДО та спільний виступ на виборах

[...] М. Р.: Пан Паліїв хоче спільного виступу у виборах, але не хоче того в'язати з конс[олідацією]. (*Паліїв і Вол[инець]: Се і є реальна консолідація*). Отже нема ділеми. І я інакшої думки ніж пп. з опоз[иції] УНДА і п. Стахів. Розумію тяжку ситуацію опоз[иції] УНДА, та щоби вступи-ти кудись мусите мати групу. Чи пп. з опоз[иції] УНДА не могли би піти на таку позицію як "Polityka"*? Ідео-л[огічна], політ[ична] група, яка ще не має орг[анізацій-них] клітин у краю, але може вже вступати в пороз[уміння] з ин[шими] групами.

Стахів: Добре, але як се зробити, коли вони переконані, що конс[олідації] не буде?

М. Р.: Якийсь час ключ був у їх руках, тоді вони вага-лися. А тепер п. Паліїв каже, що для його групи спр[ава] конс[олідації] неактуальна. (*Реферує, що було на 2 днів-нім з'їзді СУ*). Маємо вже всі заяви з місц[евостей], офі-ц[ійне] УНДО мачало пальці в ерархію в СУ, в Кол[омії] і Стрию, але є такі вісти і з Радехова та Золочева, а ті 2 міста вважала я ареною впливів п. Кузьмовича. Селезін-кова і Безпалькова закидають нам, що ми йдемо проти УНДА. "Загостр[ення] внутр[ішньо]парт[ійної] боротьби, бор-ба Мілени з УНДО-м". [...]

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 41, арк. 112-113. Оригінал, рукопис.

№ 58

1939 р., січня 5. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької у дискусії в справі виборів

[...] М. Р.: На порядку справи виборів. З краю вже при-ходять запити. Треба щось робити. Прошу п. К[узьмови]ча вияснити, чому "Діло" не помістило нашої відозви?

* "Політика" (пол.).

К[узьмови]ч: Ми були тоді на ЦК і перечитали вже в “Ділі” замітку.

М. Р.: Та ж і Кедрин з Німчуком були там, отже хто рішив се?

К[узьмови]ч: Не знаю.

М. Р.: Підписи під відозвою фактично від груп. Коли якийсь діяч скомпроментований, то треба вицофати його підпис. З “Діла” повідомляють, що зачнуть остру акцію проти Скібінського, який на зборах “Бунду” виголосив проти Карпатської України. Я не вірю в се, але вяснити треба. Коли так, то СД не повинні нам давата підписи такого чоловіка. На ЦК УНДА били нас тим, що йдемо з такими людьми як Скібінський. [...]

[...] М. Р.: Значить, ми не знали людей. Коли УПР здібна до такої боротьби, то не треба було відтягати від участі у виборах п. Кузьмовича і т. д. Тим часом д-р. Д[митро] Д[євицький] говорив мені, що ми не повинні зближатися до офіц[ійного] УНДА. Ми наразилися на напади всіх (нитки йдуть від Кисілевської аж до УНДА), а тепер “Діло” не міститься нам навіть відозви виборчої! А ми стояли на тім, що оф[іційне] УНДО це експозитура Поляків, а ми нац[іональний] провід. Тим часом показується, що опоз[иція] УНДА вірить, що офіційне УНДО переведе боротьбу аж до Гаги включно.

К[узьмови]ч: — Ви робите неправильні висновки. Робимо політику як уміємо. Ми постановили збойкотувати вибори, щоб опісля створити національний провід. Я піддався тому — але потому зірвано тут все. Не ми ж винні, що не створено Нац[іональну] Раду. Не хочу показувати, хто розбив. Тепер з двох зол вибирати хочемо менше. Як би ми знали, що виступивши з партії, можемо увійти в якийсь новий провід, то добре. Але так? Ну, а як виступимо, то що з того?

М. Р.: То завертаймо всі.

К[узьмови]ч: Та чого? Переконаємося, що пів року тому зробили ми дурницю, отже, далі її не треба робити. [...]

М. Р. — Я не вірю — а опираюся на фактах і досвіді літ — щоб УПР могла відіграти ролю [...] * і перейти шлях до кінця. Бачимо вже, що навіть шуму не роблять, хоч відкинено їх внесок. (*К[узьмови]ч:* Вони кажуть, що їм

* Слово не відчитане.

заборонено говор[ити] про автон[омію]). Ба, можуть оповістити на всіх мовах ту заборону і взяти на себе відповідальність], аж до Берези включно. Шкода, що не маю під руками статей п. Палієва! Атже Мудрий псих[ологічно] нездібний навіть зречися гонору віцемаршала. Є там і чесні люди, але сеї справи не можна ставити в площині особистої чесности. Людина все може в себе вмовити. Мудрий вірить, що його шлях правильний, але його лінія неправильна. УНДО так обставлене, що не має змоги зірвати: воно зв'язане з УНР, з Макогоном і т. д. Всім зв'язане... Каже п. Паліїв, що він вважає УПР за нашу репрез[ентацію] нац[іональну] і тоді прецінь перечить сам собі: таж се був гол[овний] аргумент УНДА. Чому знов іде до виборів, а ми стояли на тім, що пред[ставництво], яке вийшло з перт[рактацій] з Пол[яками], нездібне бути предст[авником]. Та ж чому ви тоді не пішли з УНДО-м? Та ж Мудрий звертався до вас. Знаю, що була паніка в мін[істерст]ві, коли було Прес[ове] порозуміння, і не бояться УПР, ні їх віцемаршалківства, ні 15 їх мандатів. А де тільки зачують про якесь з'єдинення, розбивають нас. Доказ: історії в Стрії й Коломії. Та ж бачите, як чужі журналісти знаменито орієнтуються! Чому ж вп. п. Паліїв думає, що УПР в очах світа репрезентує націю? Навіть коли вірите, що там є порядні люди, — то й тоді добре може бути лише тоді, коли залишиться опозиція, ризикуючи навіть викинення. І треба нам оформитися в Політ[ичній] Раді, не виключаючи прийняття офіц[ійного] УНДА, коли воно здібне відіграти нац[іональну] ролю. Але УНДО тої ролі не відіграє, коли опозиція щезне. Опозиції не вільно йти до Каносси, нам невільно тущуватися. Адже відмежували ми себе від заяви Макарушки і т. д. [...]

[...] М. Р.: Тепер нова ситуація: становище опоз[иції] узалежнене від того, що ми зорганізуємо. [...]

[...] М. Р.: Виходить, що опоз[иція] в УНД-і далі існувати не може. Думаю, що Ви нічого не виторгуєте. (К[узьмови]ч.: Як сконцедуємо, що він голова, на все піде). А "Діло"? (К[узьмови]ч.: Збережемо, але як лишимся в УНД-і, буде "згляйхмальтоване"). Але Ви могли б вийти з УНДА, якби було створене нове політ[ичне] тіло з виразним актом на зовні.

К[узьмови]ч: (звертається до Палієва) Рішіть, чи буде Нац[іональна] Рада!

М. Р.: Треба щось створити, се не перешкоджує потому говорити з УНДО-м. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 44, арк. 2, 5-6, 9-10 зв., 11-12 зв. Оригінал, рукопис.

№ 59

1939 р., січня 9. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні Контактного Комітету про припинення існування опозиції в УНДО та про можливість національної консолідації

[...] М. Р.: 1 1/2 року вважали ми, що ключ в руках опоз[иції]. Тепер нема вже опозиції в УНДО. Отже, конс[олідація] можлива тільки з УНДО-м офіц[ійним]. Вона залежить від того, чи УНДО здібне перейти суд[ний] шлях. Лучше було говорити з Мудрим перед тим, але годі: Я особисто не вірю в УНДО, але вагається навіть пан Паліїв, каже що люди змінюються. Detto* гов[ори]ть К[узь-мови]ч. Я не вірю, бо автономічна акція по відкиненні внеску — вже в Польщі, революційна. Як відомо, вони вже оповіщували, що апелювати до чужих держав не думають. До того меморіалів не досить. Теба їх пильнувати людьми за гр[аницею], на що Польща не згодиться і на що люди з УНДА неспосібні. Доказ: їх становище самоурядних виборах... Йти разом з пол[яками] добров[ільно] до виборів — се признати, що край [мішаня]. Я говорила з Кедриним в часі свят і побачила, що опоз[иція] УНДА, навіть між собою, не устійнює поглядів. Становище Кедрина 100% УНР-івщина, укр[аїнське] питання можна, каже, порушити лише з Польщею, коли будуча Укр[аїна] не буде загрожувати Польщі на зах[ідно]укр[аїнських] землях. Ніякого значіння не приписує зах[ідним] укр[аїнця]м. Зовсім, як Бончковський. Все инше вважає фантастикою. Реасумую: Опоз[иції] в УНДО нема. Отже, з ким іти? Треба провірити К[онтактном]у К[омітету]ві, чи Мудрий піде на суд[ний] шлях. [...]

[...] М. Р.: Поговоріть собі з ідеологом опоз[иції] Кедриним, а побачите, чи з ним 5 минут варт говорити! Спр[а-

* Вище згадане (італ.).

ва] виборів зв'язана з загр[аничним] становищем. К[узьмови]ч керується афектом (*К[узьмови]ч: Так, в полеміці.*) Я не вживала слів “нонсенс”, “не вміє говорити”, — а я говорила з поважнішими людьм як ви, і був ефект.[...]

[...] М. Р.: Наперед техніка виборів: 1) льокаль, 2) про-паг[анда] літер[атурна], 3) фонди. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 44, арк. 13-14, 17-17-зв. Оригінал, рукопис.

№ 60

1939 р., січня 30. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про виступ М. Рудницької на засіданні Контактного Комітету в справі Карпатської України

[...] М. Р.: Переговорім внутр[ішні] справи Карп[атської] Укр[аїни], що перейшла на тоталітарний устрій. Се впливе на полож[ення] всіх українців поза Карп[атською] Укр[аїною]. Там нема свободи преси, зборів, etc, є концентр[аційні] табори. Все те може бути для нас небезпечно, бо деінде будуть покликатися на те, і се відбирає нам моральне право боронитися перед світом. Далі се буде мати некорисний відгомін в демокр[атичних] державах. І досі дивилися на укр[аїнську] справу як на німецьку інтригу, але ми могли це паралізувати кажучи: зовнішня орієнтація щось инше ніж внутрішня справа, отже Пiлс[удський] ішов з німцями і т. д. Тепер К[арпатська] У[країна] се немов символ нашої справи. Тепер те, що там діється, замкне нам доступ до Заходу. До того се смішне, бо така система зв'язана з вел[икою] виїмковою особистістю, якої там нема. Як також нема ідеології, зв'язаної з такою системою. І потреби нема: бо німці говорили з Волошином і Реваєм і перед тим, хоч Ревай був с[оціал]-д[емократом]. ОУН тепер при владі в Карп[атській] Укр[аїні] нема вже сумніву. Се небезпечно і для Карп[атської] Укр[аїни] і тут для нас, все одно, чи події покотяться скоро, чи спокій потребає й кілька літ. Вчера в радіо віденськiм було, що націоналізм дійшов уже до влади в К[арпатській] У[країні] — і що се станеться і в Гал[ичині]. Годі нам бездільно приглядатися тому, треба протиділати. Там рахуються з голосом Галичини. Ми сьогодні повинні обміркувати, як звернути їм увагу

на те, що там діється. Не знаю, чи се можна зробити шляхом критики в пресі, чи листами. Але робити се треба: бо ми більше політ[ично] вироблені і тому на нас тяжить небезпека відповідальности. Годі пасивно дивитися на те, що роблять молокососи з ОУН з населенням, яке стоїть на рівні поліщуків. Правда в таких обставинах годі допустити демокр[атичні] вибори, але на те влада має способи. І не зашкодило б між послами і кілька москвофілів, коли там отих є в масі. Укр[аїнська] нац[іональна] свідомість розв[ивається] стихійно. Але нащо малпувати гітлеризм? Бо часто ОУН се найбл[ижчий] порадник уряду. Може, Митрополит написав би листа до Поломиха? Якби був політ[ичний] осередок, було б лучше, бо могли б авторитетно говорити. [...]

[...] М. Р.: Перші тижні показували, що німцям залежить на порядку, а у внутр[ішні] справи не вмішуються. (Паліїв: Ні, а що в Чехії?) Як не буде ніякого спротиву, то будуть нас трактувати як кольонію. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 44, арк. 21-22-зв., 31-31-зв. Оригінал, рукопис.

№ 61

1939 р., лютого 14. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука обговорення у справі статей про жіночу політичну організацію ДКО та роль М. Рудницької у її створенні

М. М[атчак]: 1) Початок ж[іночої] пол[ітичної] орг[анізація] у виключенні М[ілена] Р[удницької] з УНДА.

2) А виключення її з УНДА наступило тому, що мін[істр] Косцялковський її не хотів допустити на посолку — не ідея, не думка, не потреба такої організації.

3) Коли би всі сказали, що пол[ітична] орг[анізація] жі-н[оча] не потрібна, то М[ілена] Р[удницька] буде її вести, поки їй вона потрібна: той сам тип, що Кедрин, руководиться виключно особистими мотивами. Вона в зв'язку з Кедрином (оповідає, як в ночі телеф[онувала] про розмову з Яношем, я був випадком присутний у Кедрина).

4) Наперед була орг[анізація] “Друж[ини] Кн[ягині] Ольги”, а потім достосована програма її.

5) М[ілена] Р[удницька] цілий час боронить становища „за” участю в виборах, а як не дали їй канд[идува]ти, то виступила проти участі!

6) Що з засади немор[альне], не може бути корисне.

7) На 1-е засід[ання] “Кн[ягині] Ольги” запросила о. К[остельника] з реф[ератом] про Настю Волошин як стигматичку. І напечатала се в “Жінці”. Се спекуляція на зимно, обман супроти малих наївних людей.

8) То буде страшне заломання і скандал з тою “Кн[ягинею] Ольгою”.

9) М[ілена] Р[удницька] була день перед тим на пиятиці з Мудрим і дістала placet* на ту орг[анізацію], мнимо проти нього звернену. Що все те значить? Вона спритна, розумна, інтел[ігентна], вселадна. Але чи Кедрин дурний? А се Кедрин у спідниці.

10) М[ілена] Р[удницька] не вміє не робити деяких річей, гра її неясна, вона дума, що все вільно робити.

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 44, арк. 38-39. Оригінал, рукопис.

№ 62

1939 р., лютого 16. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні Контактного Комітету про вибори та вступ членів президії УНДО до комітету

[...] М. Р.: Чи на УНДО не говорили про можливість перетворення приватного Конт[актного] Ком[ітету] в якусь Раду?

Д. А[встрицький]: Ми ще самі не ставили так справи.

М. Р.: Справа виборів для нас ясна. Наперед треба устійнити справу Ради. [...]

[...] М. Р.: Справа вимагає скапіталізування змін в УНДО, перемоги опозиції. Коли не скапіталізуємо, кон'юнктура мине. А тут ще на нещ[астя] К[узьмови]ч недужий. Я говорила з ним про се, він відчуває потребу скапіталізування. Просто опозиція повинна показати проводові, що вона може перевести річі, яких УНДО не могло перевести. Я була прихильницею конц[епції] створити центр поза УНДО-м,

* Прохання (фр.), тут: дозвіл.

але годі було. Тепер треба скріпити опоз[ицію] в УНДО. Не було б консолід[ації] в УНДО, якби не К[онтактний] Ком[ітет]. Отже, тому Мудрий підтягнувся в Соймі і порозумівся з опоз[ицією]. Ми зжиті з собою, льояльні ми були з собою. Не знаю, що буде з К[онтактним] К[омітетом], коли Мудрий увійде до нього — перестане бути інтимним кружком. Отже треба створити центр. В деяких повітах вже крайна анархія, нпр. в Стрийщині й Береж[анщи]ні. Маю на те документи: націоналісти роблять анархію. Коли не зробимо центра, смаркачі возьмуть верх. Лунає клич: “Геть з партійництвом!” Таке навіть у “Меті” і “Жін[очій] Долі” — божевілля, або провокація. Того цензура не конфіскує! А найменший зазив до уздоровлення конфіскують. Коли не створимо проводу, засуд смерти самі на себе видамо. Отже, заки Мудрий сюди прийде, мусимо обговорити все. І треба бути готовими на поставлення ультимату Палієву. До спільного виступу в справах, які виринають у Бер[ежанщині] і Під[гаєччині] — я проти, поки нема трівого центра, тільки викличемо паніку між нашою сусп[ільністю]. У Бер[ежанщи]ні є стан кипіння, і то в селянських масах. Там нема інтел[ігентної] молоді наці[оналістичної], як у Стрийщині. Їздила туди Шепаровичева на збори філії, саля битком набита, 400 селянок з кожного кружка були, настрої самопевний, і найбільше наці[оналістичне] піднесення, якого не бачила ніде. Вони проти гром[адських] виборів абс[олютно], бо се частина ворожого апарату. Хотіла про се говорити приватно, але відмовили їй. Щодо самоур[ядових] виборів, то п. др. Ст[ахів] має рацію: сп[ільний] виступ, властиво, був би мушт[ардою] по обіді. Але з огляду на скапіталіз[ацію] перемоги опоз[иції] треба б зазначити се якось. Провінція вічно нам докучає, бо там згода, а тут у Львові ні (хоч в дійсности часто є якраз навпаки, доказ Коломия, Стрий). — Обговорює справу виб[орів] у Львові. [...]

[...] М. Р.: Сп[ільний] виступ потрібний, про вибори люди читали вже кілька відозв. Але годі. Розумію др-а Стахова, щоби звернутися до своїх організацій, щоб дали нам дозвіл, переговорювати про створення політ[ичного] центра, бо досі се були інформативні сходини. Ультимат Палієву можна поставити, коли договоримося з Мудрим. [...]

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 44, арк. 45-зв., 46-зв.—
48, 49-49-зв. Оригінал, рукопис.

№ 63

1939 р., лютого 17. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про спростування закидів М. Рудницькій в справі створення ДКО на засіданні Контактного Комітету від 14. 02. 1939 р.

[...] М. Р.: 1) Початок ДКО у розв'яз[анні] СУ, а не в виключ[ені] з УНДА. А якби так було, тож кождий розкол викликає таке.

2) Що Косц[ялковський] спротивився, я тепер 1-й раз чую, я думала, що Бек (бо їздила за кордон) або Славек.

3) Я ставила на Виділі справу, що робити, коли такі труднощі від націоналістів. Ставила я справу скептично. Жінки елемент політ[ично] не вироблений. Та всі на Гол[овній] Раді на з'їзді з кінцем грудня, що ДКО потрібна.

4) Програмові тези писала я один вечір, бо укр[аїнський] жіночий рух мав уже свою ідеологію, оформ[лену] у Станиславові, як стан[овище] до рел[ігії] і Ц[еркви], родини, культури й освіти: доказ рез[олюції] Станисл[авівського] Конгресу. Властиво суто-парт[ійної] нема.

5) Не перечу, що моє становище було б сильніше, якби я відразу відмовилася від кандидатури. Я зробила помилку. Але на засід[анні] ЦК УНДА (були два) ставила я ульт[имативно] справу, що не сміється допустити до того, щоб уряд усталював кандидатури. Мудрий обріхував нас, ясно не говорив, що уряд може накидати нам кан[дидатури], як Болюха пр[иміром]. Моя канд[идатура] була одинока, що її уряд відкинув. В 1928 р. і 1930 СУ мав умову з УНДО-м щодо кандидатур. Ми листом зверталися до партій у тій справі, і рад[икали] і УНДО на те погодилися, хоч радикали йшли тоді окремо. М[іж] і[ншим] я зробила Кисілевську сенаторкою, бо вона не була чл[еном] УНДА, а я була. І в 1935 р. УНДО перегов[орило] з СУ. В 1935 р. ще мали ми право займатися політ[икою], бо жін[очі] орг[анізації] висилали представниць до виб[орчих] комісій. Тоді УНДО-ві ми закомунікували, що ми рішаємо про засаду (СУ визначає канд[идатури], а як уряд відкине, то СУ заявив, що 2-ої не дає: не йде про особу!).

6) Я д[уже] рїжнюся від Кедрина.

7) ДКО се не партія в тіснім знач[енні], се орг[анізація], яка має активізувати жіноцтво. Статутіві орг[анізації] дуже зв'язані. Можуть вести лиш проурядову політику

(Zw[onzek] Pracy Obyw[atelskiej] Kobiet), стара орг[анізація] н[аціо]нально-д[емократична] ще з часів австр[ійських], перетворилася на політ[ичну] після появи закону про Т-ва. Польські послы самі звертали увагу на се, бо існування стало неможливим: сам реєстр членів. Партія мусить мати виробл[ену] прогр[аму] в усіх справах, соц[іальних], агр[арних], роб[ітничих] і т. д. У нас, нерозроблене все те. І саме тому, що сего й нема у нас — ми не розсварилися, бо одні з нас за викупом землі, інші без і т. д. У практиці нема потреби того рішати Стоїмо на заг[ально]нац[іональних] справах — неспірних. От і все. В тих справах ми мали погляди, виробл[ені] і в СУ

8) В Англії є кілька жіноч[их] політ[ичних] орг[анізацій] (одна орг[анізація], лібер[альна], має назву якогось святого), се політ[ичне] тов[ариство].

9) ДКО, се доповнення праці СУ.

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 44, арк. 50-52. Оригінал, рукопис.

№ 64

1939 р., лютого 22. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні Контактного Комітету щодо підготовки правильника

[...] М. Р.: Мудрий інакше ставив справу: створити політ[ичний] КК і техн[ічний] КК. [...]

[...] М. Р.: До правильника не прив'язую ваги. Сходимося 1 1/2 року і не було випадку покликатися на правні норми. Прийшла нова людина, але не бачу в тім труднощі, бо ми всі зіспівані. Та тепер витворилася нова правна ситуація. Мудрого делегувала сюди партія, і він сказав, що його не обходить, що було, а КК уважає техн[ічним] органом для підгот[овки] міжпарт[ійного] порозуміння. Панове на те мовчали. Отже і я не протестувала. Важніші тези політ[ичні]. [...]

[...] М. Р.: Вношу, поставити на порядку справу інф[ормації] чужинців, які сюди приїздять. Мусить бути льояльна інф[ормація] одних про 2-х. Се ж не повинна бути тайна, спільно треба і згідної інф[ормації], малий ком[іте]т. (Я

мушу йти, вийшла я о 8 рано і мігрену маю і до бюро мушу ще вертати.). [...]

[...] М. Р.: Се, що сказав п. ред[актор] Пал[іі]в, не відп[овідає] правді. Зупинюють акцію предст[авни]ки ФНЄ. Темп помалішав, бо не брали легіт[имациї], коли йшло про засади. (Оповідает *перебіг від початку*). Рішено на 1-й конф[еренції] створити Ініці[ативний] К[оміте]т з 10 л[юд]ей (по 2 від партії), і ті мали виробити виг[ідний] правильник. На жаль, від ФНЄ прийшли на другий раз інші люди, не поінф[ормовані] пер[шими]. Потому К[узьмови]ч поставив засади, передиск[утувавши], прийнято їх всіми, вибрано підкомісію, яка мала взяти се на папір. (*Переповідає се докл[адно]*). Далі оповідає також орг[анізаційну] схему, розталена вся на обличчі). Широкий гром[адський] К[оміте]т мав бути нібито вибраний, але все мало бути зааранжоване. Справи ще не узгіднені: 1) Чи треба ще техн[ічного] К[оміте]ту? Бо ми дуже заняті, а на се треба, бодай, 6 тижнів часу, цілком занятого. 2) Радд[овський] радив ще техн[ічну] канцелярію. 3) чи на принципі парт[ійнім] чи діловім? 4) Спр[ави] дільницьких К[оміте]тів (*Обст[о-ює] Марітчак*), ми того не хотіли, щоб партії долуч[или]ся до вже істн[уючих]... Потому базова обор[она] — стратили час ми. Тим часом ФНЄ не погодився на, нібито, вибір, Радд[овський] написав правильник неможл[ивий], видно ніколи в політ[иці] не робив — і все наново дискутувати треба було. Два рази зміняли з ФНЄ предст[авники]в, годилися, потому зміняли. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 44, арк. 57, 58-59. Оригінал, рукопис.

№ 65

1939 р., березня 4. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької у дискусії на засіданні Контактного Комітету в справі запропонованих тез про напрямні спільної політичної лінії

[...] М. Р.: Я інакше формувала собі це. Наперед подам мотиви. Тези п. дра. Ст[ахіва], може неясні і не суттєві. Говорю д[уже] щиро. Що нас ріжнить, мусить бути вияснене, коли має бути між нами консолідація, бо інакше нара-

зимося на повне розбиття з прикр[ими] наслідк[ами]. Роздерла укр[раїнське] гром[адянство] нормалізація. Суттю розд[орів] було інакше її розуміння. Була часть сусп[ільства], яка вірила, що за ціну держ[авної] асим[іляції] до Польщі поляки дадуть нам можливість культ[урного] розвитку. З тим в'язалася й концепція укр[аїнської] держ[авности] над Дніпром: надіялися на поміч Польщі в будові укр[аїнської] держ[ави] над Дніпром, а зате були готові ліквідувати поль[сько]-укр[аїнський] фронт боротьби, і дбати про вел[ику] і сильну Польщу, яка — казали — лежить в нашій інтересі. Та концепція скінчилася невдачею. І в засаді вона була нереальна та нездійснима, чого вчить історія і знання психіки. Чим менший ставав наш відпір, тим нагальніший ставав наступ. Вибрано метод меморіялів, безпосередного контакту з урядом, уникнення всего, що дразнить. Треба стояти на засаді „оборони на місці“, се термін д-ра Н[азарука]. Треба, передовсім, зберегти себе, а не жертвувати кожду часть Укр[аїни] для мрії про соборність. Особ[ливо] важне се для окраїн. Під т. зв. всеукр[аїнською] політикою скривається опортунізм. Значіння західних укр[аїнських] земель велике: 1) здібність держ[аво]творча зах[ідних] укр[аїнців] більша, показали се події 1918-19 рр. 2) В СССР знищена всяка політ[ична] еліта, отже, знач[ення] зах[ідно]укр[аїнських] зем[ель] буде ще більше: там просто нема діячів з іменем. 3) Розвиток подій у світі вказує на те: доказом парадокс з Хустом. Відти до Києва! А не з Києва до Львова. 4) Свідомість наших нац[іональних] мас тут — відома нам величина. А там? Не знаємо, отже, будувати політ[ичну] концепцію на тім, чого не знаємо, годі. 5) Територіально зах[ідні] землі більші: Гал[ичина] — Волинь — Карп[атська] Укр[аїна]. 6) Чим дана частина укр[аїнської] землі більше вис[тупає] на захід, тим більше її значіння: тому й заважила так Карп[атська] Укр[аїна], ми ж знаємо, що вона. А там кождий квадр[атний] метр землі і кожда людина становить цінність. А на Схід від Збруча можна міліонами вигублювати людей, як у Китаю, Европу се не обходить. Отже, не дурити себе кличем, що шлях до Львова з Києва. Отже мої тези такі:

I. Шлях до Києва йде через Львів (або й Хуст).

II. Засада оборони на місці.

III. Засада рівности противників.

IV. Засада (згідна) політ[ичної] борби, не пертракцій і компромісів, бо вони ослаблюють.

V. Щодо внутр[ішних] відносин погоджуюся з др-ом Ст[ахівим] з тим, що тр[еба] підчинення меншости більшости. (Ст[ахів]: *Годжуся!! Гарасимович: щось говорить*). Адже в деяких справах вимагаємо навіть одноступності, значить: навіть найменша меншина не хоче бути переголосована.

VI. Засада міжнародности, значить укр[аїнська] справа не може бути зведена до внутр[ішніх] справ якоїсь держави. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 44, арк. 70-зв.-72. Оригінал, рукопис.

№ 66

1939 р., травня 11. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької у дискусії на засіданні Контактного Комітету в справі видання брошури проти відозви А. Мельника

[...] М. Р.: Повинні формувати 4 організації, а коли б се було неможливе, то краще щоб деякі люди підписали поважні, ніж ніщо. К[узьмови]ч каже, що не треба допускати до двох таборів! Та ж вони існують! Донцов проповідує у нас еспанський шлях! Поручаю статтю “Krew” у “Wiadom[osciach] Literackich” про жорстокість горож[анської] боротьби. Лиш винищуючи те, можемо протиділати! Коли ж не хочуть з нами співділати. Та ж Вас, пане К[узьмови]ч, викинули з “Р[ідної] Школи”, лишивши всяких Великановичів. Отже, краще “гаракірі” собі зробити завчасу, коли не хочете боротьби. Та ж нагода чудова: їх роля на Карп[атській] Укр[аїні]. Інакше, повториться се тут на велику міру. Се буде дійсно одинокий поважний виступ консолід[аційного] табору проти нац[іонального] большевизму, бо ж се большевизм. Каже Д. Л[евіцький], що не вільно п’ятнувати вел[ику] частину народу. Та ж власне треба отворити очі, вел[икій] частині народу! Адже через нашу нездарність народ уважає їх за символ непримирим[ости]. Брош[ура] добра, написана сильно полемічно, так власне треба писати масам. Се ж відповідь на відозву А[ндрія] М[ельника], отже, є аналіза докладна. Отже, видати брош[уру] якнайскорше! [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 46, арк. 31-зв.-32-зв. Оригінал, рукопис.

№ 67

1939 р., травня 25. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької у дискусії на засіданні Контактного Комітету в справі діяльності товариства “Просвіта”

[...] М. Р.: Маю усякий досвід з СУ, а внутр[ішні] ук-л[ади] “Пр[освіти]” не знаю. 1) річ працездатність до даних рефератів, нпр., потребую лікарки у Виділі до саніт[арних] справ. 2) засада: коли дорогий нам надпарт[ійний] хар[актер] “Пр[освіти]” і то треба в ній представників всіх струй: бо тоді в разі боротьби в терені, на верхівці можна залагодити. Інакше буде се кліка одної партії з прихвостнями націоналістів. СУ д[уже] заінтересований, щоб там були його предст[авни]ці. Островська д[уже] спосібна, веде орг[анізаційний] відділ СУ, знає кожний кружок, кожду місцевість. Добре було б, якби вона вже на стало там лишилася, а не щоб кожного року иншу брати. Важна теж участь у Президії. [...]

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 46, арк. 56-56-зв. Оригінал, рукопис.

№ 68

1939 р., червня 7. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні Контактного Комітету в справі скликання Загальних зборів товариства “Просвіта”

[...] М. Р.: Я страшенно здивована. Ми 2 тижні радимо. В. М[удрий] поставив справу льояльно, з уповажнення Виділу переговорював з групами, уступав, питав п. Д. Палієва, кого собі бажає. Значить, справа опинилася в наших руках. Пан Паліїв ставив на вістрі меча лиш одного Брика, як жертовного козла, хоч там винен не він один. Правда, голова відповідає за Т[оварист]во. Та нині п. Д. П[аліїв] вечером перед зборами заскакує нас чимсь зовсім новим. [...]

[...] М. Р.: Засада безпарт[ійності] не видержує критики. Щодо иншої листи, то мав час на иншу листу, а не тепер. Се ж крайня нельояльність. Нема над чим дискутувати! Ви ж спізналися на 2 тижні. Політ[ичний] діяч знає, що говорить і робить. Ви ж погодилися, що годі допустити, щоб

Заг[альні] збори стали згіршенням для цілого краю і радістю для ворогів! А тепер що хочете робити? [...]

[...] М. Р.: Яке ж є ваше становище, властиво? Чи партії співвідвічальні за “Пр[освіту]”?

Д. П[аліїв]: Так.

М. Р.: Отже, як? Та ж ви поставили засаду, аби УН-ДО-вські нормалізатори не мали більшості! Може ви поінформуєте нас льояльно, яку ж ви лісту поставите, коли знаєте нашу. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 46, арк. 61-зв.-62, 63, 63-зв.-64. Оригінал, рукопис.

№ 69

1939 р., червня 11. Львів. — Витяг із щоденикових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні Контактного Комітету про обговорення результатів Загальних зборів, виборів Головного Віділу товариства “Просвіта”

[...] М. Р.: Навіть деяких делегатів льв[івської] філії Централя не подала, а замінила іншими. Пп. забагато ваги присвячуєте Палієву, а замало католикам. Його характер уже ясний: непочитальний і вповні невідповідальний. Але ролі великої він не відіграв, лише прискочив в ост[анніх] днях. Він все нюхає, і не знає, на яку ногу стати. Що його прийняли, теж цікаве! Року нема, як його побили до крови, а потому Кравцева. Недавно пробував творити студ[ентський] центр проти 105% і скликав студ[ентів] і в страш[них] красках малював їм гніль моральну 105%. Та головна несподіванка: католики. Якби там сільський молодняк, вихований на “Дешевій Кн[ижці]”, опанував збори, не було б дивно, Кузь[мович] так все говорив. Але священство вважали ми все чинником розважним і під впливом УНДА від 10-ок літ, К[узьмович] найбл[ижчий] дорадник Митрополита — а тут така стр[ашна] несподіванка. Бо то вони рішили: КАУМ, др. Маркіян Дзерович, о. Гриньох, о. Мал[иновський], значить катол[ицький] свящ[еник] іде разом з 105%, не бачучи, що виключається ідея катол[ицизму] з тоталізмом. І тут була наша помилка, що ми перед тим не післали В. М[удрого] або К[узьмовича] до св[ятого] Юра. Се могло змінити. (В. М[удрий]: Ні!) Та ж вони одною

ногою в УНДО. (В. М[удрий]: Ні!) Як то ні? (В. М[удрий]: Зараз скажу). Крім того, стаття в “Ділі” запізно, в день зборів, коли вже делегати не могли читати. Дуже багато людей було незорієнтованих — до кінця: невідомий п. з Тлустого, чи відки, ставив внески, а тут чл[ени] Г[оловного] Виділу... Отже, се баламутило людей. Далі, занедбали ми збори льв[івської] філії, таж ми всі могли піти на її збори. Словом, збори явище прикре і для “Пр[освіти]” і як симптом заг[альної] ситуації, бо показ[ало]ся, що зорг[анізовані] політ[ичні] сили не тільки не опановують краю, але навіть не орієнтуються. Неймовірно непримиримий чинник виринув у льв[івського] свящ[енства] і його союзн[иків]. [...]

[...] М. Р.: Наше сусп[ільство] д[уже] ліниве і ск[оро] привикає. Адаже захопили “Відродження” ті самі групи, хоч у “В[ідродженні]” не було недомагань і була знаменита провідниця. Здавалося, що не витримають довше як рік, а витримали і привикли до них. Тепер сит[уація] Г[оловного] Виділу здоровіша, ніж була. Нехай відповідають за все — але небезпечно дати їм засидітися. Треба щоб УНДО видало обіжник до філій.[...]

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 46, арк. 67-68-зв., 72-72-зв. Оригінал, рукопис.

№ 70

1939 р., червня 17. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні Контактного Комітету в справі повторних виборів Головного Виділу товариства “Просвіта”

[...] М. Р.: Треба перевести агітацію сильну, але хоч з засади не визнаю компр[омісів] з нац[іоналістами], то сим разом треба компр[омісів] і через аккл[амацію] вибрати гол[овний] Виділ, коли матимемо більшість. Нац[іоналісти], се група, що дем[ократичними] способами доходить до влади, а потому вбиває демократію. Агіт[ація] коштуватиме тисячі, але “Пр[освіта]” варт[а] їх. Вони будуть ставати на становищі, що той сам Виділ має вийти! Угодовщина УНДО довела його до упадку, але др. Дз[ерович], чи о. Дз[ерович] підуть ще далі ніж УНДО, але нпр. публ[ичність] ще не орієнтується. Адаже вони від 9 літ є в Вид[ілі] “Пр[осві-

ти]" і ніколи не протестували — значить та сама відп[ові-
дальність] паде і на них. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 46, арк. 76-зв. — 77.
Оригінал, рукопис.

№ 71

1939 р., червня 19. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні Контактного Комітету в справі обговорення результатів роботи Загальних зборів товариства "Просвіта"

[...] М. Р.: Нині диск[усія] трудна, бо є 2 панове, які не знали справи. 5 тижнів пішло нам на "Пр[освіту]". І на зборах "Пр[освіти]" ви не були! В. М[удрий] має повнова-
ласть (від Г[оловного] В[иділу] "Пр[освіти]") вести пе-
реговори, щоб не було згіршення на Зб[орах] "Пр[освіти]".
Всі згодні, а показалося, що зорг[анізовані] сили не опа-
нують сит[уації], і навіть не орієнтуються! Тільки свяще-
ників ішло з групами націоналістів, анарх[істів]. Страшна
симбіоза! Неприродна, в найв[ищій] мірі. Програла ідея
консол[ідації]. Се мене болить. Те, що говорив о. Гриньох
на Зб[орах], говорив тепер Д. Л[евецький]!... І каже, що від
нас не ріжнитися. Ми устійнювали тут засади культ[урної]
нефаховости і в "Пр[освіти]" і в "Р[ідній] Школі". На збо-
рах не говорять про освіту й педаг[огіку]. Се демагогія
о. Гриньоха: "Вибираємо лиш просвітян, без парт[ій] полі-
т[ичних]!" А самі зв'язалися з кліками. Щиро говорив Глі-
б[овицьки]й про Еспанію. Зб[ори] "Пр[освіти]", це сим-
птом! Пригадую відозву Мельника. Переговори провадив
В. М[удрий] зі всіма групами. І що з того? Нема жарту!
(Д. Л[евецький]: *Годжуся зі всім, що тепер кажете!*)
Але Ви радите ще з ними говорити! Тепер треба відпові-
дальним силам здобути 75% більшість. Інакше програна
наша певна і ліквідуємося завчасу. Отже, не переговори,
а мобілізація в краю. Ніяких переговорів, бо зліквідуємо
себе самих і весь культ[урний] рух. Що пише "Мета"? Се
ж обскурантизм, Абдера, яка їх ідеологія? Фаш[изм], н[а]-
ціонал-соц[іалізм], катол[ицизм]? Се те саме, що крича-
ла "Мета" за Дзєровича проти з'їзду СУ в Стан[іславові].
Паліїв не був нічим, ходить і нюхає як виплисти: ост[ан]-

ній] день знюхав де більшість — і причіпився. Бодай на довший час треба його ізолювати. А в “Ділі” Кедрин говорить ім[енем] св[ятого] Юра! Сміх! Скомпромітувався. Чого ж він сам пише! (В. М[удрий]: *Ходив до митроп[олії] перед напис[анням] тої статті.*) Як то? Отже Митроп[олит] в “Д[ілі]” так казав писати, а в “Меті” інакше. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 46, арк. 84-зв.-85. Оригінал, рукопис.

№ 72

1939 р., червня 27. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про засідання Контактного Комітету в домі М. Рудницької та обговорення питання щодо потреби віднови товариського життя в краю

[...] М. Р.: Нім[ецька] преса не використовує протипол[ьських] настроїв. Чому? Щоб не дразнити ССРСР. Для Німечч[ини] укр[аїнське] питання неактуальне. В масах є велике бажання змін (*читає лист з села*). Щодо кличів, то по 3 літах норм[алізаційної] політики — годі масу вести в краю. Се міг би зробити хіба якийсь загр[аничний] центр. Ми ні.

О. Назарук: Про потребу віднови тов[ариського] життя в народі. Интел[ігентна] молодь із народу. Треба зор[ганізувати] по всіх чит[альнях] “Пр[освіти]”.

М. Р.: Властиво, наше покол[іння] немає тов[ариського] життя, а молодь має спорт, де сходиться. Нема льокалів. Щодо пролетаріяту нашого, то перша річ служниці. Се проблема д[уже] поважна і зле стоїть. СУ пробував орг[анізувати] служниць. Та повстало окр[еме] тов[арист]во “Будучність” і ми справу залишили. Там мінімум їх, і підхід злий. Служба від жидів у злих умовах, по 3-4 зл. місячно! Тракткування д[уже] зле, приміщення страшне. Найкр[аший] підхід: профес[ійна] підгот[овка] і культ[урна] розвага. А в “Будуч[ності]” лиш рел[ігійне] вих[овання] і трохи нац[іональне]. А тут дівчата тяжко працюючі, хочуть розваги. Отже, “Б[удучність]” їх не притягне. Треба їх учити варити! Дати їм можливість бавитися. А се т[оварист]во релігійне. Висліди мінімальні.[...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 46, арк. 87-87-зв. Оригінал, рукопис.

№ 73

1939 р., серпня 28. Львів. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні Контактного Комітету про потребу створення консолідаційного центру

[...] М. Р.: Підбір особистий? А се ж має бути політ[ичний] провід. Не виключене, що поза партіями є одиниці, які політ[ично] думають. Але се вип[адок] виїмковий. Отже: 1) Чи думаєте втягати й неполітичних людей? 2) Як собі уявляєте численність сего тіла? В вел[икому] тілі неможлива політ[ична] диск[усія] в воєнним часі. 3) Се мав би бути орган надрядний над політ[ичними] партіями, які мали б обов'язок виконувати політ[ичні] доручення. Отже, партійні люди мали б вел[ікі] обов'язки, а непартійні ніяких! Я не загоріла партійниця і признаю, що можуть бути і непартійні люди, але не уявляю собі такого політ[ичного] органу надрядного в такій формі. Є тільки 2 виходи: а) розв'язати всі політ[ичні] партії й утворити одну (се був би ризикований крок, бо не знати, що вийшло б, а знати тоді, що нищимо); б) коли зберігається політ[ична] орг[анізація], а твориться один орган, то мусить бути міжпарт[ійне] пороз[уміння]. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 47, арк. 58-зв.-59. Оригінал, рукопис.

№ 74

[1940] р., Краків. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької у дискусії над оповіданням Степана Барана "Що діється в Галичині?"

Вже у Кракові зустрівся я з п. М. Руд[ниць]кою, якій я показав отсі спомини. Вона перечитала їх і до зізнань Барана дала отсі завваги в присутности В. Мудрого.

Страшенно разить вже зовнішня форма большевиків, отже, годі говорити, що вони "зовнішно культурні". Далі: німців вони бояться, але годі сподіватися по них щирости, вони дуже залякані. В ГПУ, каже Баран, є жиди, а ніхто інший не бачив там жидів. Далі: большевизм не важав УНДА, як виразника сепаратизму й мазепинства, бо се по-

няття старі, ще з царських часів, а тепер самі большевики переводили українізацію, отже мазепинства вони не бояться, сепаратизм хіба в значинні контрреволюції, європейських понять годі тут уживати. Коли ж українці, вступивши в уряди, зачали вводити і зміст національний, большевики почали їх поборювати. Нпр. мене в ГПУ питає: “Отже СУ, се була організація націоналістична?” А я на те: “Не знаю, що під тим розумієте. Коли розумієте боротьбу з нац[іональним] гнетом, то СУ, був націоналістичний. Але фашистівський він не був”. (Під фашизмом розумію монопартійну систему, тоталізм з нац[іональною] ідеєю).

Щодо преси, то большевики не відрізняють популярної від непопулярної. Баран оповідає про большевиків річи, які ми знали, заки вони прийшли, немов би не бачив сам большевиків. Неправильно представив і загал жидів: їх загал так само невдоволений як і наш. Їх середний стан знищений, торговля теж. Се для нас важніше, під нац[іональним] оглядом, ніж усунення вел[икої] земельної власности. До урядів брали жидів нерадо, але не мали на кім спертися, тільки на них. Поважні люди між жидами говорили, що з приходу большевиків задоволено 500 або 1000 жидівських “гебесів”. Оповідання Барана про розташовування жидів по селянських домах — се просто видумка. [...]

[...] Класична основа освіти і гуманізм там не існує. Все зачинається від Маркса. Ті люди не бачили навіть фотографії з поза ССРСР. Лише тому, що мали таку ізоляцію, могли вдержати свою систему, Я зустрічала людей абсолютно випраних з усякого національного почування. Не знаю, що ми потому зможемо зробити з такою “елітою” [...]

ЦДА України у Львові, ф. 406, оп. 1, спр. 55, арк. 100-101-зв. Оригінал, рукопис.

№ 75

1940 р., березня 5. Краків. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії про загальну ситуацію в Генеральному Губернаторстві, становище українців, про відновлення діяльності Контактного Комітету

(Присутні: В. Мудрий, В. Євтимович, О. Назарук).

[...] Всі елементи невдоволені з УНО, повинні зійтися й може виринуть навіть акції гром[адянського] харак[теру]: меморіяли, інтерп[еляції] з домаганнями

В. М[удрий]: Се не важна — зміна людей, а засади. Чи є виляди щось осягнути? Нема. Є люди ідейні й там. Болить їх. Але тут німці рішають: хочуть з одним говорити. Нічого б не осягнули і ми. Як я сюди приїхав, зачалася акція: був меморіал, домаг[ання] автон[омії]. Кох приїхав: відрадив. “До Берл[іна] їхати безнадійно”. На чолі К[оміте]ту був о. Хрущ, Заг[айке]вич і ин[ші] пани. ОУН ліквідувало се, для декор[ації] вибрали Лисяка і Заг[айкеви]ча, на 24 л[исту].

М. Р.: Вам особисто не треба було ангажуватися, ні тєпер, але з того не виходить, що відпов[ідальність] не паде на нас за те, що діється. Тут є загал інтел[ігенції] УНДО. Се не те саме, хто на чолі! На заріз ведуть нарід, навіть без протесту! Тоді ми співвідповідальні. [...]

[...] М. Р.: Передбачувати кінець воєн — се тема для ст[арших] радників, а не діячів. Укр[аїнські] автор[итетні] політики повинні бути в твор[чій] державі. Наперед акцію пропаг[анди], а вона перейде в політ[ичну]. Колективним автор[итето]м можна заступити вел[ику] славу. Треба континувати К[онтактний] К[омітет]. Там були всі, крім ОУН, бо ті хочуть диктатури, а співпраці не признають. І на Палієва рах[увати] не можна, він зрадить кожного. Дивуюся, що п. В. М[удрий] говорив, що через п. Коха продовжив би паспорт. [...]

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 49, арк. 42, 42-зв., 43-зв.-44. Оригінал, рукопис.

№ 76

1940 р., березня 6. Краків. — Витяг із щоденикових записок О. Назарука про оцінку М. Рудницькою методів політичної діяльності В. Мудрого

[...] Він хоче прискочити до уряду існуючого. Але говорить “Я створю центр”. Але УНДО само грошей не добуде. На проєкт спільної акції не реагує. Хотів би взяти Ходю, Кальбу і Витвицького за кордон. Говорить лиш “Я”. Він хоче знов іти з пол[якам]и як ішов, але тому 20 літ

ми програли війну, а тепер є всякі можливості. А В. М[удрий] мріє про стан[овищ]е поль[ського] міністра. Та тепер не може заслонитися “реальною політикою”, се питання його особ[истої] вигоди. Треба зачати декл[араціями] з Женеви до всіх урядів. Всі протисов[єтські] держави будуть там репрез[ентуватися].

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 49, арк. 44-44-зв. Оригінал, рукопис.

№ 77

1940 р., березня 15. Краків. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про засідання в домі М. Рудницької та дискусію про загальну ситуацію й відносини в Генеральному Губернаторстві, відновлення діяльності Контактного Комітету

(Присутні: Мурашко, В. Євтимович, Дідченко, М. Рудницька, О. Назарук)

[...] М. Р.: Я погоджуся з п. М[урашко], я відносини знаю найменше, бо приїхала пізно, коли владу захопило вже УНО. Мудрий зразу провадив тут акцію, бо були ту перші. За Мудрим стояла поважна група УНДО, мав навіть гроші на зорг[анізування] ЦК. Переговорював з Кохом. Потому УНО зробило переворот і висунули К[узьмови]ча, сказали ПТ, що К[узьмов]ич муж довір'я укр[аїнського] сусп[ільства], а укр[аїнській] сусп[ільнос]ти, що ПТ. Мудрий заступає погляд, що не треба робити нічого, гетьманців донедавна не було, рад[икалів] нема. Одинока форма протесту, що я не візитувала К[узьмови]ча, бо він УНО. Він ображений. Тепер є вже ряд ундистів невдоволених з того і з Мудрого. Німці дуже толерантні, тож доказ, З. Пел[енський], УНО дають посади. Співвідпов[ідальність] паде й тоді, коли діяч заслабий і не заявить щось, коли нема виглядів на успіх. Чи тепер відповідна пора? Др. Н[азарук] каже, що й так валиться. Власне, тепер добре виступити, бо інакше катушують. Були вже ордин[арні] крадежі. 1 1/2 ваг[они] цукру продано жидам на двірці. *(Єв[тимович]: Родич Горбового)*. Була стр[ашна] іст[орія] з у[правою] ЦК. Щезли акти. Відповідна пора сказати, що за ті річи не беремо відп[овідальності] і що К[узьмович] не є виразником укр[аїнських] зорг[анізованих] сил. Треба перевести все в

масштабі цілого ГГ. Не думаю, щоби справа була безвиглядна. Відколи приїхав др. Н[азарук] вже справа прибир[ає] конкр[етної] форми, відновляємо КК в трохи іншій формі. Треба, щоб гетьманці заактуалізувалися. Сам меморіал може тягнутися тижні. А збирання підписів! І К[узьмови]ч теж дуже невдоволений. Каже, що не має на чім спертися. К[узьмови]ч фірмант УНО, отже треба по нім бити, краще щоб був представник УНО. Нащо він погодився на такі негромадянські речі? Ось куль[турно]-осв[ітники] роблять! Нікого не запросили — і будуть робити ухвали. Позакулісові мафії, невідомо хто і що робить. Починаючи від дозволу на в'їзд до Райху, пашпорту і праці — все в їх руках. От від 6 тижнів не дають дозв[олу] мому молод[ому] синові. Відсилають один до 2-го. [...]

[...] М. Р.: Я непевна, що німці знають стан справ. Вони не орієнтуються. Бізанц теж не визнається, чи німці знають, що є й інші можливі контрагенти? Не вірю, що німці самі усунуть УНО. Чи ФНЄ не заняло б місця УНО. Се теж фашистівська група. Паліїв має контакти з нім[ецькими] військовими колами, та чи се буде велика зміна? Я не проти співпраці з ним, якби був льояльний. Але він, як диктатор, був би ще гірший ніж УНО. Або видвигнуть особу, якою д[уже] здивуємся. Отже, треба вже тепер акцію. Не вистарчить меморіал. Треба орг[анізаційних] сил. а) Або спертися на давних орг[анізаціях]; б) Творити нову, нпр. гетьманську. З а) є титул громад[янств]ва, злуки з краєм. Навіть молоді кадри. Орг[анізації] рев[олюційні] тривали 20 літ. За твор[ення] б): змінилася політ[ична] дійсність і страшили рацію істн[ування] старі п'латформи. Як се петрифікувати ті форми? Справа не вирішена. Може компроміс зробити? І тут велика роля гетьм[анців]. Але нічого в тім напрямі не робиться. Тут, у Кр[акові], є тепер вся гал[ицька] верхівка. Се перев[ажно] елемент консерв[ативний] і віруючий. Всяка акція мусить іти зорг[анізовано]. При а) найлучша форма КК. Але тут утруднює справу Мудрий (*Євт[имович]: І се, що можуть бути 2 орг[анізації]*). Ні, одна, кажуть німці, й УНО. (*Євт[имович]: Е, все так казали.*) Мудрий має підставу не ангажуватися, але висунути 2-го. М[удрий] сам же переговорює зі своїми, не знати, чи як не згодиться УНДО, гетьманці скоро не обхоплять. Син мій каже, що треба б звернутися до гал[ицьких] діячів, вияснити їм сит[уацію], але се можл[иво] тільки тоді,

якби був допуц[ений] бодай Клюб гетьм[анців]. Вел[ике] знач[ення] дидактичне сеї пори. Годі допустити, щоб влада опинилася в руках УНО. Хай сус[пільність] бачить, що поважні люди відмежовуються від того. На Карп[атській] Укр[аїні] влада опинилася в руках УНО — і тут теж! Се стр[ашна] чужа агентура, не може мати влади над укр[аїнським] гром[адянств[ом]. Се мусить бути сановане зі становища укр[аїнського] правопорядку.

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 49, арк. 55-зв.-56-зв., 59-зв.-60-зв. Оригінал, рукопис.

№ 78

1940 р., березня 21. Краків. — Витяг із щоденникових записок О. Назарука про оцінку М. Рудницькою методів діяльності В. Мудрого, про легалізацію Гетьманського центру

[...] М. Р.: В 15 році активності В[асиль] М[удрий] співпрацював тісно з Романом Стоцьким. Тоді виготовив мемуаріал, який післав до Берліна, не показавши його нікому зі своїх знайомих і т[оваришів] з УНДА. Німці запропонували йому (очев[идно] з інформ[ацій] ОУН) [санаторію] в Словаччині. Викрутився. Під церквою Старух голосно відмовив Мудрому права говор[ити] ім[енем] всего укр[аїнського] народу. Тепер В. М[удрий] неактивний, бо мусів зобов'язатися нічого не робити. Тому його повна абстиненція й охота виїзду за кордон. ОУН спірається тут на незнанні німців, а самотній В. М[удрий], що тут робив, був для них скомпр[ометований]. Тепер, хоче залишитися тут, і при пом[очі] КК виплисти. Тому, для громади, говорить уже про проблему Палієва. Отже, найважливіше тепер не КК, а приступлення до Гетьм[анського] центру. УНДО зникло з обр[ію], В. М[удрий], бодай, цікавиться. Нині говорив В. М[удрий] вже про легалізацію сего центра.

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 49, арк. 68-68-зв. Оригінал, рукопис.

№ 79

1941 р. — Витяг зі спогадів Остапа Тарнавського про співпрацю з Міленою Рудницькою при підготовці збірника “Західня Україна під большевиками IX. 1939 — VI. 1941”

[...] В той час я був зайнятий допомогою Мілені Рудницькій у підготовці її книжки “Західна Україна під большевиками”. Це був запланований збірник статей-розповідей автентичних свідків, які пережили першу більшовицьку окупацію. Під час окупації Мілена Рудницька перебувала на еміграції і повернулась до Львова щойно після приходу німецької армії. Вона замешкала в готелі Жоржа на Марійській площі. Я часто відвідував її в готелевій кімнаті, де вона замешкала зі своєю старенькою мамою й працювала над своєю запланованою книгою. Я не тільки допомагав їй добувати матеріали для книжки, але й сам написав дві статті, що характеризують життя студентів і робітників за час більшовицької влади. [...]

Опубл.: Тарнавський О. Літературний Львів, 1939-1944. Спомини. — Львів, 1995. — С. 77.





VI

ХРОНИКА



Синтетичний збір даних, введених у хроніку, служить своєрідним доповненням до попередніх розділів, констатацією фактів, запевнених джерельною базою. Детальна хроніка дає змогу виявити всю відому інформацію про громадсько-політичну діяльність М. Рудницької, а також встановити послідовність розвитку подій і з'ясувати їх взаємозв'язок. Хронологічно розділ охоплює 1920-41 рр., період найбільшої громадсько-політичної заангажованості М. Рудницької. Перша дата стосується періоду після повернення М. Рудницької з Відня, після народження сина Івана, 27 жовтня 1919 р., коли вона вперше включилася до громадської діяльності у Львові.

У процесі упорядкування хроніки стала очевидною необхідність конкретизації місця події, що наочно показує ділянки та характер багатогранної діяльності М. Рудницької. Кожна стаття хроніки складається з дати, визначення факту (іноді подано коротку анотацію) і зазначення джерел, на основі яких встановлено факт. З огляду на велику кількість подій у межах одного року, в хроніці спершу вказано рік, а потім — лише місяць і число.

Кожна подія хроніки підтверджена документально. Джерелами для упорядкування хроніки служать архівні матеріали, преса, сучасні історичні дослідження. Це суттєво поширило хронологічні межі охоплення матеріалу: огляд доведено до кінця т. зв. львівського періоду життя М. Рудницької. При укладанні хроніки використана максимально велика кількість архівних джерел: витяги з протоколів засідань різних організацій, щоденникові записи, донесення поліції і т. п. Все це дозволяє отримати уявлення про масштаби громадсько-політичної діяльності Мілени Рудницької.

1920

10 листопада член “миколаївського” комітету товариства “Союзу Українок”, відповідальна за проведення свята св. Миколая для дітей в залі т-ва ім. Лисенка у Львові.

ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 43-зв.

1921

10-16 липня член української делегації на Третньому Конгресі Міжнародної Жіночої Ліги Миру і Свободи у Відні. Виступ на засіданні Комісії з національних справ.

ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 48; Там же. — Ф. 581, оп. 1, спр. 106, арк. 40; Богачевська-Хомяк М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України. 1884-1939. — К., 1995. — С. 314; *Вона ж.* Українська жінка та міжнародний фемінізм // Сучасність. — Мюнхен, 1984. — Липень-серпень. — Ч. 7-8. — С. 155-156.

13 вересня член жіночого кружка Українського педагогічного товариства ім. Ганни Барвінок у Львові.

ЦДІА України у Львові, ф. 206, оп. 1, спр. 1442, арк. 4.

19 жовтня ширші сходи УПТ ім. Г. Барвінок, ініціатор скликання Всеукраїнського жіночого з'їзду у Львові. Реферат “Завдання української жінки під сучасну хвилю”.

ЦДІА України у Львові, ф. 206, оп. 1, спр. 1443, арк. 5; Там же. — Ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 55; Вперед. — 1921. — 23 жовтня; Жінка. — 1936. — 1 березня. — Ч. 5. — С. 1; Там же. — 1937. — 1 січня. — Ч. 1. — С. 2-3; Там же. — 1937. — 15 січня. — Ч. 2. — С. 2-3.

- 12 листопада** член Головного віділу “Союзу Українок”.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 50-зв.
- 18 листопада** заступник голови “Союзу Українок”.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 51.
- 21-22 грудня** Всеукраїнський жіночий з’їзд, реферат “Жінка в громадянському житті”.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 55; Там же. — Спр. 8, арк. 3; Вперед. — 1921. — 16 грудня. — Ч. 237; Жінка. — 1937. — 1 січня. — Ч. 1. — С. 2-3; Там же. — 15 січня. — Ч. 2. — С. 2-3; Богачевська-Хомяк М. Білим по білому... — С. 197-200.

1922

- 4 січня** член редакційного комітету “Союзу Українок”.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 53, 57, 58-58-зв.
- 11 січня** ширші сходи “Союзу Українок”, порушує питання реорганізації секцій товариства.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 54-54-зв., 56-зв.
- 10 травня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, реферує про заходи товариства на міжнародній арені.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 66-зв., 68.
- 7 червня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, вносить пропозиції в справі акції допомоги голодуючим України.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 69-зв.

- 8-9 липня** загальні збори товариства “Взаїмна поміч” галицьких і буковинських учителів(-ок), — делегат від “Союзу Українок”.
- ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, стр. 2, арк. 71.
- 21 вересня** ширші сходи “Союзу Українок”, участь у дискусії з приводу позиції українського галицького жіноцтва щодо виборів у Польський Сейм і Сенат.
- ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, стр. 2, арк. 72 зв.-73-зв.
- 26 жовтня** конференція Головного віділу “Союзу Українок”, участь у дискусії з делегатками з провінції про організаційні питання.
- ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, стр. 8, арк. 1-2-зв.
- 26 листопада** обрання членом Головного віділу “Союзу Українок”. Голова редакційної секції.
- ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, стр. 2, арк. 79.
- 30 листопада** обрання заступником голови “Союзу Українок”.
- ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, стр. 2, арк. 80.

1923

- 11 січня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, виступ з приводу підготовки з’їзду товариства.
- ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, стр. 2, арк. 84-зв.-85.
- 11 лютого** участь у загальних зборах філії “Союзу Українок” в Перемишлі.
- ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, стр. 2, арк. 86-зв.-87.

- 28 квітня** участь у нараді філії товариства “Просвіта” ім. Т. Шевченка.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 92-зв.
- 4 травня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, порушує справу літньої школи в Подєбрадах.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 92-зв.
- 13 травня** делегат від “Союзу Українок” на мистецьку виставку у Львові.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 93.
- 21 травня** член ширшого народного комітету Національно-Демократичної партії у Львові.
ЦДІА України у Львові, ф. 372, оп. 1, спр. 19, арк. 11.
- 5 червня** ширші сходи “Союзу Українок”, реферат “Жінка а політика”.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 95.
- 21 червня** член статутної комісії “Союзу Українок”.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 98-зв., 103-зв.
- 30 серпня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, порушує справу впорядкування могил Н. Кобринської та С. Галечко.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 99.
- 4 жовтня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, здає звіт про поїздку до Збаража на повітовий з’їзд товариства.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 101.
- 14 жовтня** ширші сходи “Союзу Українок”, на підставі повідомлень С. Русової інформує про Конгрес суфражисток у Римі.

ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 102.

22 листопада засідання Головного віділу “Союзу Українок”, інформує про внесені зміни до нового статуту.

ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 103-зв.

9 грудня загальні збори “Союзу Українок”, інформує про діяльність редакційної секції, обрана членом віділу.

ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 3, 4-зв.

1924

31 січня засідання Головного віділу “Союзу Українок”, здає звіт з засідання управи Української жіночої ради у Львові.

ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 10, 11-зв.

6 квітня надзвичайні загальні збори “Союзу Українок”, участь у дискусії над рефератом К. Малицької “Жінка і виховання”.

ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 17-зв.

29 травня засідання Головного віділу “Союзу Українок”, повідомляє про участь в Академії з нагоди 350-ліття української книжки.

ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 20-зв.

4 вересня засідання Головного віділу “Союзу Українок”, обрана делегатом на Конгрес студенток у Варшаві.

ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 23-зв.

- 12 жовтня** загальні збори “Союзу Українок”, порушує питання про створення львівської філії товариства.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 28-зв.
- 18 жовтня** установчі збори „Товариства Жінок з Вищою Освітою”, член управи товариства.
ДАЛО, ф. 119, оп. 1, спр. 3, арк. 2; Богачевська-Хомяк М. Білим по білому... — С. 228, 230
- 27 листопада** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, реферує про міжнародні зв’язки товариства.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 34-зв.-35

1925

- 1 лютого** засідання Головного віділу товариства “Учительська Громада”, підтримує пропозицію про співпрацю з аналогічними товариствами за кордоном.
Микетей Гр. До історії міжнародних взаємин нашого Товариства // 25-ліття Товариства “Учительська Громада”. Ювілейний науковий збірник. — Львів, 1935. — С. 155.
- 19 лютого** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, реферує про міжнародні зв’язки товариства.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 48.
- 8 березня** надзвичайні загальні збори “Союзу Українок”, реферат “Головні проблеми фемінізму”.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 51.

- 26 березня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, інформує про діяльність редакційної секції товариства.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 53.
- 7 травня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, вносить пропозицію виготовити обіж-ник для філій товариства із закликом брати інтенсивну участь у роботі “Комітету допомоги голодному селу”.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 56-зв.
- 10 червня** засідання Головного віділу “Товариства Жінок з Вищою Освітою”, інформує про Конгрес Міжнародної Жіночої Ради у Вашингтоні 4-10 травня.
ДАЛО, ф. 119, оп. 1, спр. 3, арк. 14-зв.
- 31 жовтня** засідання Головного віділу ТЖЗВО, передає обов’язки міжнародної референтки Валентині Завадській.
ДАЛО, ф. 119, оп. 1, спр. 3, арк. 21.
- 6 грудня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, обрання членом Віділу.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 70.
- 10 грудня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, обрання головою редакційної секції.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 71.
- 23 грудня** ширші сходи “Союзу Українок”, участь у дискусії про співпрацю з товариством “Промісвіта”.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 74-зв.

1926

- 18 квітня** надзвичайні загальні збори “Союзу Українок”, участь у дискусії з делегатками з провінції.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 99.
- 10 червня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, інформує про повітовий Народний з’їзд УНДО в Тернополі.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 111-зв.
- 5 грудня** загальні збори “Союзу Українок”, участь у дискусії щодо організаційного звіту.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 135-136.
- 9 грудня** обрання членом Головного віділу “Союзу Українок”.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 137-зв.
- 29 грудня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, обрання делегатом на загальні збори УПТ ім. Г. Барвінок.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 140-зв.

1927

- 22 січня** засідання ЦК УНДО, дискусія про участь жінок у політичному житті.
ЦДІА України у Львові, ф. 344, оп. 1, спр. 32, арк. 6.
- 3 лютого** ширші сходи “Союзу Українок”, участь у дискусії.

- ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 145-зв.
- 12 березня** засідання ЦК УНДО, участь у дискусії в справі участі жінок у політичному житті.
ЦДІА України у Львові, ф. 344, оп. 1, спр. 32, арк. 34.
- 27 березня** загальні збори ТЖЗВО, обрання членом управи.
ДАЛО, ф. 119, оп. 1, спр. 3, арк. 24-зв.
- 30 березня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, інформує про загальні збори ТЖЗВО.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 153-153-зв.
- 13 травня** Надзвичайне засідання Головного віділу “Союзу Українок”, участь у дискусії з приводу громадських виборів.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 163.
- 25 травня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, обговорення відозви УНДО до жінок у справі виборів, написаної М. Рудницькою.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 165, 167.
- 22 червня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, повідомляє про участь у жіночому вічі в Тернополі, влаштованому Виборчим комітетом м. Львова.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 167-зв.
- 2 листопада** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, обрання референтом виборчих справ для СУФРАЖУ.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 15, арк. 173.

- 28 грудня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, обрання заступником голови товариства та референтом міжнародних зв’язків.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 35, арк. 8.

1928

- 1 січня** участь у ювілейному святі О. Кобилянської в Коломиї.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 35, арк. 9-зв.
- 11 січня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, порушує дві справи — просвітянську та теоретичну з жіночого питання.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 35, арк. 10-зв.
- січень** ЦК УНДО затвердив кандидатуру М. Рудницької на посла до Сейму.
Новий Час. — 1928. — Ч. 11. — С. 4.
- 14 березня** обрання послом до Польського Сейму у Варшаві.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 35, арк. 17-зв.; Жінка. — 1935. — Серпень. — Ч. 15-16. — С. 1-2; Кедрин І. Життя-Події-Люди. — Нью-Йорк, 1976. — С. 643; Богачевська-Хомяк М. Білим по білому... — С. 210, 212; Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929. — Kraków, 1989. — S. 190.
- 1 квітня** Загальні збори ТЖЗВО, обрання головою товариства (відмовилася).
ДАЛО, ф. 119, оп. 1, спр. 3, арк. 31, 31-зв.; Богачевська-Хомяк М. Білим по білому... — С. 230.
- 29 травня** засідання Сейму, промова при розгляді питання закриття 5-и вищих класів державної гімназії з українською мовою викладання в Станіславові.

Sprawozdanie stenograficzne z 11 posiedzenia sejmu RP, 29. V. 1928, łam 56-57; Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce... — S. 195.

- 19 червня** засідання Сейму, промова в справі закриття 5-и українських класів гімназії в Станіславові.
Sprawozdanie stenograficzne z 25 posiedzenia sejmu RP, 19. VI. 1928, łam 11-15.
- 23-28 серпня** делегат на Конгресі Міжпарламентарної унії в Берліні. Реферат на сходах жінок-послів.
ЦДА України у Львові, ф. 205, оп. 1, спр. 841, арк. 4; Там же. — Ф. 319, оп. 1, спр. 35, арк. 28-28-зв.; Жіноча Доля. — 1928. — 1 жовтня. — Ч. 19. — С. 3.
- 29-31 серпня** участь у Конгресі Національних меншин у Женеві в Швейцарії.
Жіноча Доля. — 1928. — 1 жовтня. — Ч. 19. — С. 3; Кедрін І. Життя-Події-Люди... — С. 322; Богачевська-Хомяк М. Білим по білому... — С. 323.
- 19 жовтня** виступ на посольському вічі в Старому Самборі.
Діло. — 1931. — 17 травня. — Ч. 108. — С. 4.
- 26 листопада** ширші сходи "Союзу Українок", виступ зі споминами про листопадові події 1918 р.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 35, арк. 36.
- 5 грудня** засідання Сейму, внесення поправок від імені Українського клубу до нострифікаційного закону.
Sprawozdanie stenograficzne z 35 posiedzenia sejmu RP, 5. XII. 1928, łam 16-17.
- 21 грудня** засідання бюджетної комісії Сейму, заява про внесення поправок до бюджету Міністерства освіти.
Діло. — 1928. — 27 грудня. — Ч. 287. — С. 1.

24-25 грудня Народний з'їзд УНДО, участь у дискусії про діяльність жінок у політичних партіях та в обговоренні культурно-освітніх резолюцій.

ЦДА України у Львові, ф. 344, оп.1, спр. 34, арк. 64-67.

28 грудня обрання головою “Союзу Українок”.

ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр.41, арк. 1; Там же, спр. 130-а, арк. 3 і 10 (фотографія); Богачевська-Хомяк М. Білим по білому... — С. 209, 215.

1929

22 березня засідання Сейму, промова у справі припинення діяльності українського жіночого товариства “Союзу Українок” у Львові (діяльність СУ відновлена 19 травня).

Sprawozdanie stenograficzne z 60 posiedzenia sejmu RP, 22. III. 1929, łam 67-69; ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 41, арк. 1-зв.; Там же. — Спр. 26, арк. 10; Богачевська-Хомяк М. Білим по білому... — С. 216-217, 258

14-26 червня голова делегації на Конгресі Міжнародної Жіночої Ради в Берліні. Співпраця в комісіях миру та політичної праці жінок. Виступ у німецькому парламенті, реферат “Національне питання і його мирна розв'язка”.

ЦДА України у Львові, ф. 319, оп.1, спр. 40, арк. 1-2-зв.; Там же. — Ф. 205, оп. 1, спр. 948, арк. 148; Жіноча Доля. — 1929. — 15 серпня. — Ч. 16. — С. 2; Там же. — 1 вересня. — Ч. 17. — С. 2; Діло. — 1929. — 29 червня. — Ч. 142; Новий Час. — 1929. — 17 серпня. — Ч. 78. — С. 3.

23-30 серпня шостий Конгрес Міжнародної Жіночої Ліги Миру і Свободи в Празі. Реферат “Національне питання і його мирна розв'язка”.

ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42, арк. 3-зв.; Жіноча Доля. — 1929. — 1 жовтня. — Ч. 19. — С. 3; Жінка. — 1936. — 1 березня. — Ч. 5. — С. 2; Богачевська-Хомяк М. Білим по білому... — С. 318-319.

- 9 вересня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, звіт про поїздку до Праги на Конгрес Міжнародної Жіночої Ліги Миру і Свободи.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42, арк. 3-зв.
- 15 вересня** загальні збори УПТ ім. Г. Барвінок, участь у дискусії про напрями педагогічної діяльності товариства.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42, арк. 4-зв.; Там же. — Спр. 41, арк. 4; Там же. — Ф. 206, оп. 1, спр. 1443, арк. 25.
- 22 вересня** член освітньої комісії Українського клубу УПР. Виступ на засіданні освітньої комісії з приводу заборони діяльності “Союзу Українок”.
ЦДА України у Львові, ф. 392, оп. 1, спр. 64, арк. 4.
- 15 жовтня** організаційна нарада “Союзу Українок” в Стрию, реферат про конгрес у Берліні.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42, арк. 10-зв.
- 29 жовтня** нарада Головного віділу “Союзу Українок”, участь у дискусії з представницями “Народного Мистецтва” і товариства “Труд” про збереження народного одягу та плекання народного мистецтва.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42, арк. 13.
- 30 жовтня** спільна нарада членів “Союзу Українок” та “Труду” в справі підготовки інструкторок курсів крою та шиття.

- ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42, арк. 13-зв. - 14.
- 4 листопада** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, звіт про поїздку до Дрогобича на ширші сходи товариства “Жіноча Громада”. Виступ про конгрес у Берліні.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42, арк. 14.
- 16 листопада** загальні збори філії “Союзу Українок” у Бережанах, виступ про конгрес у Берліні.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42, арк. 19-зв.
- 13 грудня** виступ у рамках циклу викладів товариства “Просвіта” для студенток. Реферат “Організація жіноцтва, його участь і значіння в освітньо-виховній праці”.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 41, арк. 4; Там же. — Спр. 42, арк. 25-зв.
- 22-23 грудня** загальні збори “Союзу Українок”, реферат “Економічна незалежність жінки”, участь у дискусії.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42, арк. 88-а, 90-зв., 92-93, 94; Там же. — Спр. 125, арк. 19-57; Діло. — 1929. — 29 грудня. — С. 2.
- 30 грудня** повторне обрання головою “Союзу Українок” у Львові.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42, арк. 29.

1930

- 23 січня** загальні збори товариства “Захоронка”, як делегат від СУ подала резолюцію в справі підготовки вчительок дошкільного виховання.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42., арк. 32-зв. - 33.

- 28 лютого** засідання Сейму, промова при обговоренні закону про службові стосунки вчителів, участь у дискусії.
Sprawozdanie stenograficzne z 82 posiedzenia sejmu RP, 28. II. 1930, łam 50-54.
- 29 березня** участь у роботі загального з'їзду студенток.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42, арк. 46-46-зв.
- 12 квітня** участь у засіданні комісії передшкільного виховання.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42, арк. 49-зв. - 50.
- 27 квітня** виступ на ширших сходах філії "Союзу Українок" у Бориславі. В другій половині дня — у Трускавці, на перших загальних зборах кружка "Союзу Українок".
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42, арк. 51-51-зв.
- 8 травня** участь у святкуванні 50-літнього ювілею Уляни Кравченко в Перемишлі. Передала привіт від СУ, вручила адрес, виконаний П. Ковжунном.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42, арк. 54.
- 20 травня** засідання Головного віділу "Союзу Українок", інформація про поїздку на Волинь та виступ на загальних зборах "Союзу Українок" у Рівному.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42, арк. 55-55-зв.
- 31 травня — 1 червня** — делегат на Конгресі Міжнародної Жіночої Ради у Відні.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42, арк. 57.

- 10 червня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, звіт з поїздки до Відня про засідання Екзекутиви Міжнародної Жіночої Ради.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42, арк. 59-60.
- 30 червня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, звіт про закриття господарського курсу в Коршеві, член екзаменаційної комісії.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42, арк. 63-зв.
- 3-5 вересня** Конгрес Національних меншин в Женеві.
Кедрин І. Життя-Події-Люди... — С. 323.
- 8 вересня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, звіт про Конгрес Міжпарламентарної унії 16-20 липня.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42, арк. 62-зв.
- 13 вересня** порушено судову справу. Обвинувачена в порушенні громадського спокою, (“закликала до шкільного страйку”) на посольському вічі в Старому Самборі.
ЦДА України у Львові, ф. 205, оп. 1, спр. 839, арк. 113-зв, 126-зв.
- 16 листопада** обрання послом до Польського Сейму (вдруге).
Жінка. — 1935. — Серпень. — Ч. 15-16. — С. 1-2; Кедрин І. Життя-Події-Люди... — С. 645

1931

- 14 січня** бюджетна комісія Сейму, участь у дискусії при розгляді бюджету Міністерства освіти і віросповідань.

Діло. — 1931. — 16 січня. — Ч. 10; Там же. — 17 січня. — Ч. 11. — С. 1-2; Там же. — 18 січня. — Ч. 12. — С. 4; Там же. — 21 січня. — Ч. 13. — С. 1-2; Там же. — 22 січня. — Ч. 14. — С. 1-2; Там же. — 23 січня. — Ч. 15. — С. 1-2; Там же. — 24 січня. — Ч. 16. — С. 1-2; Там же. — 25 січня. — Ч. 17. — С. 3-4; Там же. — 27 січня. — Ч. 18. — С. 2; Новий Час. — 1931. — 19 січня. — Ч. 5. — С. 5.

17-19 січня поїздка до Женеви на засідання Ліги Націй. Виступ на конференції Міжнародої Жіночої Ліги Миру і Свободи.

Онацький Є. У вічному місті. Записки українського журналіста, роки 1931-1932. — Торонто, 1981 — Т. 2. — С. 14-15, 17.

31 січня нарада ЦК УНДО, виступ з враженнями про подорож до Женеви та перебіг засідань Ліги Націй у справі пацифікації.

ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 445, арк. 127; Там же. — Спр. 446, арк. 12; Жінка. — 1936. — 1 березня. — Ч. 5. — С. 2; Швагуляк М. "Пацифікація". Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність. — Львів, 1993. — С. 39-40.

2 лютого засідання Головного віділу "Союзу Українок", звіт про поїздку до Женеви.

ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42, арк. 74-зв.

30 березня ширші сходи "Союзу Українок", реферат "Вражіння з подорожі до Женеви".

ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 42, арк. 82.

травень поїздка до Женеви як представник УПР. Онацький Є. У вічному місті... — Т. 2. — С. 87, 98-99.

12 травня перший судовий розгляд у Старому Самборі. Перебувала за кордоном. Уповноваження передала адвокату д-р. І. Максимчукові.

Діло. — 1931. — 17 травня. — Ч. 108. — С. 4.

- 4 червня** Лондон. Королівський Інститут Закордонних Справ (приватні дискусійні збори), виголо-сила реферат "Ситуація в Україні".
ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 446, арк. 28, 38-39-зв.; ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 308, арк. 6; Новий Час. — 1931. — 24 червня. — С. 3; Діло. — 1931. — 30 червня. — Ч. 143. — С. 1; Slowo Polskie. — 1931. — N 159; Свобода. — 1956. — 11 квітня. — Ч. 68; Шва-гуляк М. "Пацифікація"... — С. 41.; Онацький Є. У вічному місті... — Т. 2. — С. 95, 99, 129.
- 20 червня** звіт у залі "Бесіди" про враження від подо-рожі до Женеви та Лондона.
ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 446, арк. 36, 42-43-зв; Діло. — 1931. — Ч. 141. — С. 1.
- 2 липня** конференція УІР, участь у дискусії про спро-бу порозуміння з польським урядом.
ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 446, арк. 47.
- 25 липня** другої судовий розгляд у Старому Самборі. Особисто вела свою оборону. Справу від-кладено для переслухування свідків.
Діло. — 1931. — 4 серпня. — Ч. 172. — С. 3.
- серпень— вересень** участь у роботі VII Конгресу Національних меншин у Женеві. Засідання Міжнародної Жіночої Ліги Миру і Свободи. Справа "па-цифікації".
Новий Час. — 1931. — 2 вересня. — Ч. 96. — С. 3; Там же. — 4 вересня. — Ч. 97. — С. 3; Там же. — 7 верес-ня. — Ч. 98. — С. 3; Там же. — 11 вересня. — Ч. 100; Там же. — 14 вересня. — Ч. 101. — С. 3; Кедрин І. Жит-тя-Події-Люди... — С. 323; Богачевська-Хомяк М. Бі-лим по білому... — С. 322-323; Онацький Є. У віч-ному місті... — Т. 2. — С. 193, 208.
- 14 жовтня** третій судовий розгляд у Старому Самбо-рі. Перенесено.
Діло. — 1931. — 17 жовтня. — Ч. 233. — С. 5.

- 27 жовтня** засідання освітньої комісії Сейму, виступ у справі закриття українських гімназій.
ЦДА України у Львові, ф. 392, оп. 1, спр. 14, арк. 65-66; Діло. — 1931. — Жовтень. — Ч. 248.
- 18 грудня** засідання Сейму, виступ у справі закриття українських гімназій.
Sprawozdanie stenograficzne z 41 posiedzenia sejmu RP, 18. XII. 1931, łam 42-53.

1932

- 8 лютого** припинено судову справу в Старому Самборі з причин недоторканості особи, посла до Польського Сейму.
ЦДА України у Львові, ф. 205, оп. 1, спр. 859, арк. 1-25; Діло. — 1932. — 28 лютого. — Ч. 44. — С. 5.
- 18 лютого** освітня комісія Сейму, промова у справі шкільного законопроекту про приватне шкільництво.
Діло. — 1932. — 21 лютого. — Ч. 38. — С. 3.
- 26 лютого** пленум Сейму, виступ під час дискусії щодо законопроекту про устрій шкільництва.
Sprawozdanie stenograficzne z 61 posiedzenia Sejmu RP, 26. II. 1932, łam 33-42; Діло. — 1932. — 5 березня. — Ч. 49. — С. 1-2; Там же. — 6 березня. — Ч. 50. — С. 1-2; Там же. — 8 березня. — Ч. 51. — С. 2; Там же. — 9 березня. — Ч. 52. — С. 2-3.
- 27 лютого** пленум Сейму, промова під час дискусії щодо законопроекту про устрій шкільництва.
Sprawozdanie stenograficzne z 62 posiedzenia Sejmu RP, 27. II. 1932, łam 19-25; Діло. — 1932. — 5 березня. — Ч. 49. — С. 1-2; Там же. — 6 березня. — Ч. 50. — С. 1-2; Там же. — 8 березня. — Ч. 51. — С. 1-2; Там же. — 9 березня. — Ч. 52. — С. 2-3.

- 5 квітня** установчі збори львівської філії “Союзу Українок”, реферат про план роботи філії.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 143, арк. 2-3.
- 26 травня** ширші сходи членів львівської філії “Союзу Українок”, участь у дискусії з представниками купецтва.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 143, арк. 16.
- 5 червня** організаційна анкета львівської філії “Союзу Українок”, участь у дискусії з приводу організації жінок львівського повіту.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 143, арк. 19-зв, 21.
- 30 червня** участь у роботі VIII Конгресу Національних меншин у Відні.
Новий Час. — 1932. — 10 липня. — Ч. 149. — С. 2;
Кедрин І. Життя-Події-Люди... — С. 323.
- 23 липня** участь у роботі пленуму Міжпарламентарної унії в Женеві.
Кедрин І. Життя-Події-Люди... — С. 323.
- 18 вересня** участь у святі Гетьмана Мазепи в Сокалі.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 52, арк. 1.
- 26 вересня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, участь у дискусії про вишкіл кооперативних організаторок. Звіт з конференції представників Центросоюзу, Ревізійного Союзу Українських Кооперативів та “Союзу Українок”.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 52, арк. 3.
- 23 жовтня** участь у ширших сходинах “Товариства Українських Жінок” у Станіславові з приводу реорганізації товариства на філію “Союзу Українок”.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 52, арк. 10.

- 5 листопада** участь у загальних зборах філії “Союзу Українок” в Перемишлі.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 52, арк. 12-зв.
- 25 листопада** участь у ширших сходах філії “Союзу Українок” в Жовкві.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 52, арк. 23-зв.

1933

- 4-19 лютого** поїздка до Рима. Зустріч з Б. Муссоліні. Інтерв'ю “Терпіння і надії українського народу”.
ЦДА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 129, арк. 4-5, 12-13-зв.; Там же. — Ф. 406, оп. 1, спр. 34, арк. 75-80; Там же. — Ф. 359, оп. 1, спр. 308, арк. 6; Богачевська-Хомяк М. Білим по білому... — С. 323; Онацький Є. У вічному місті... — Т. 3. — С. 46, 55-63, 66-71, 73, 76-79, 81, 91-96, 114-116, 135-137, 408, 415.
- 27 лютого** участь у загальних зборах філії “Союзу Українок” у Львові, засіданні Головного віділу “Союзу Українок”, звіт про поїздку до Женеви.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 52, арк. 37 — 37-зв.
- 18-26 березня** участь у роботі комісії Міжнародного жіночого конгресу в Марселі.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 52, арк. 21, 44-зв.-45; Онацький Є. У вічному місті... — Т. 3. — С. 113, 136-137.
- 15 травня** повторне обрання головою “Союзу Українок”.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 52, арк. 52-зв.

- 16 липня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, обрання членом комітету “Рятунку голодуючої України”.
- ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 52, арк. 59-зв.
- 25 липня** нарада УІР, обрання заступником голови Ділового комітету “Громадського Комітету Рятунку України”.
- Свобода. — 1958. — 6 липня — 9 серпня. — Ч. 134-152.
- 2 вересня** участь у дискусії на спільному засіданні секцій Наукового Товариства ім. Шевченка в справі звіту про З’їзд Федерації істориків Східної Європи та VIII Міжнародний історичний конгрес у Варшаві.
- ЦДА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 31, арк. 27-зв.-28.
- 14-20 вересня** участь у роботі Конгресу Національних меншин в Женеві. Виступ у Берні, порушує справу голоду.
- Свобода. — 1958. — 16 липня — 9 серпня. — Ч. 134-152; Онацький Є. У вічному місті... — Т. 3. — С. 387, 388-389, 393-396, 403.; Богачевська-Хомяк М. Білим по білому... — С. 323-326; Вона ж. Українська жінка та міжнародний фемінізм // Сучасність. — Мюнхен, 1984. — Липень-серпень. — Ч. 7-8. — С. 166-170.
- 22 жовтня** участь у засіданні станіславівського “Союзу Українок” у справі Українського жіночого конгресу.
- ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 52, арк. 71.
- 28 жовтня** ширші сходи “Союзу Українок”, звіт про заходи української делегації на міжнародних форумах у справі голодової катастрофи в Україні.
- ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 52, арк. 70-зв.-71.

- 29 жовтня** участь у засіданні Ділового комітету Всеукраїнського жіночого конгресу в Станіславові.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 52, арк. 71.
- 13 листопада** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, повідомлення про написаний У. Кравченко та А. Рудницьким “Гімн Союзу Українок”.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 52, арк. 74-74-зв.
- 16-17 грудня** член української делегації на конференції представників комітетів допомоги голодуючим у СРСР під проводом кардинала Т. Інніцера у Відні. Виступ.
ЦДІА України у Львові, ф. 358, оп. 1, спр. 45, арк. 9-зв.-10, 17-19, 51 і 53 (фотографія); Діло. — 1933. — 17 грудня. — Ч. 333. — С. 1; Там же. — 23 грудня. — Ч. 339. — С. 1-2.; Онацький Є. У вічному місті... — Т. 3. — С. 492.

1934

- 9 січня** присутня на анкеті членів “Союзу Українок” у Бережанах.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 52, арк. 79.
- 10 лютого** пленум Сейму, участь у дискусії про бюджет Міністерства освіти та віросповідань.
Sprawozdanie stenograficzne z 115 posiedzenia Sejmu RP, 10. II. 1934, łam 116-125; Діло. — 1934. — 14 лютого. — Ч. 39. — С. 1; Там же. — 18 лютого. — С. 4 (частково конфісковано); Новий Час. — 1934. — 18 лютого. — Ч. 36. — С. 4; Там же. — 19 лютого. — Ч. 37. — С. 4.
- 19 лютого** участь у нараді “Союзу Українок Емігранток” у Варшаві дискусія про станіславівський конгрес.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 52, арк. 85.

- 18 березня** поїздка до Рогатина на свято в честь Н. Кобринської, влаштованого філією “Союзу Українок”.
- ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 130-6, арк. 5 (фотографія).
- 26 березня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, звіт про поїздку до Рогатина на свято в честь Н. Кобринської.
- ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 52, арк. 89 - зв.
- 2 травня** участь у засіданні УПР, порушила справу Українського жіночого конгресу.
- ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 62, арк. 6.
- 6 травня** участь у повітовій нараді у Яворові.
- ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 62, арк. 3-зв., 5.
- 27-28 травня** участь у роботі вчительського та жіночого з'їзду в Ужгороді. Інтерв'ю.
- ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 62, арк. 3; Діло. — 1934. — 2 червня. — Ч. 142. — С. 2; Богачевська-Хомяк М. Білим по білому... — С. 291
- 23-27 червня** Український жіночий конгрес, Станіславів. Промова “Українська дійсність і завдання жінки”.
- ЦДІА України у Львові, ф. 406, оп. 1, спр. 53, арк. 485-488; Там же. — Ф. 319, оп. 1, спр. 71, арк. 2-зв, 3-зв.; Там же. — Спр. 57, арк. 89-91-зв.; Рудницька М. Українська дійсність і завдання жінки. — Львів, 1934. — С. 32; Діло. — 1934. — 27 червня. — Ч. 167. — С. 4-5; Там же. — 28 червня. — Ч. 168. — С. 4-6; Новий Час. — 1934. — 30 червня. — С. 4; Там же. — 1 липня. — С. 3-4; Там же. — 2 липня. — С. 4; ; Жінка. — 1936. — 1 березня. — Ч. 5. — С. 3.; Богачевська-Хомяк М. Білим по білому... — С. 223.

- 27 серпня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, підбиття підсумків про роботу Українського жіночого конгресу в Станіславові та висловлення подяки членам Ділового комітету.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 62, арк. 11-12.
- 4-7 вересня** участь у роботі 10-го Конгресу Національних меншин у Берні. Промова, спрямована проти прийняття СРСР до Ради Союзу Народів.
Sprawy narodowościowe. — 1934. — Т. 8. — С. 694-696; Кедрин І. Життя-Події-Люди... — С. 324.
- 1 жовтня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, звіт про заходи міжнародних жіночих організацій у справі протесту проти прийняття СРСР до Ради Союзу Народів.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 62, арк. 17-зв.-18.
- 26 жовтня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, інформує про хід установчих зборів видавничого кооперативу СУ.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 62, арк. 22-зв., 24-зв.
- 19 листопада** участь у роботі спільної конференції “Союзу Українок” та “Сільського Господаря” в справі організації сільських господинь.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 62, арк. 29—29-зв.
- 20 грудня** бюджетна комісія Сейму, промова під час дискусії про бюджет Міністерства освіти і віросповідань.
Діло. — 1934. — 22 грудня. — Ч. 344. — С. 6; Там же. — 25 грудня. — Ч. 347. — С. 5-6; Там же. — 26 грудня. — Ч. 348. — С. 4-5; Там же. — 27 грудня. — Ч. 349. — С. 4-5.

- 22 грудня** присутня на районній нараді в Тернополі.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 62, арк. 37-37-зв.
- 24-28 грудня** учасник конференції українських політичних партій у справі скликання Всеукраїнського національного конгресу. Участь у дискусії на 5-му та 6-му засіданні організаційної та технічної комісій.
ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 381, арк. 52-55, 60, 225-225-зв.; Жінка. — 1935. — 15 березня. — Ч. 6. — С. 7; Вістник Українського Національного Конгресу. — Прага, 1936. — Січень. — Ч. 1. — С. 14.

1935

- 1 січня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, звіт про підготовку до Всеукраїнського національного конгресу.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 62, арк. 38-зв.
- 21 січня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, звіт про участь на засіданні управи “Союзу Українок Емігранток” у Варшаві, порушення питання членства в Міжнародній Жіночій Раді та участі жінок у підготовці Всеукраїнського національного конгресу.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 62, арк. 39-зв.-40.
- 5 березня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, звіт про участь у дискусії на нараді членів філії “Союзу Українок” в Перемишлі.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 62, арк. 46.

- 20-21 березня** загальні збори “Союзу Українок”, реферат “Союз Українок у звітному році”.
- ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 26, арк. 109-109-зв.; Жінка. — 1935. — Березень. — Ч. 6. — С. 1; Новий Час. — 1935. — 22 березня. — Ч. 62. — С. 5.
- 25 березня** повторне обрання головою “Союзу Українок”, порушення питання про потребу складення резолюції протесту проти руйнування Софіївського Собору в Києві.
- ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 78, арк. 1, 2; Жінка. — 1935. — Ч. 7. — С. 1.
- 15 квітня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, пояснює, чому не поїхала до Стамбула на Конгрес Міжнародної Жіночої Ради.
- ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 78, арк. 7-8-зв., 13-зв. - 14.
- 19 травня** поїздка до Яворова на загальні збори філії “Союзу Українок”, що не відбулися через заборону влади. Відбулися ширші сходи.
- ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 78, арк. 13-зв.
- 10 червня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, повідомляє, про розмову з начальником безпеки львівського воєводства в справі зміни статуту товариства.
- ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 78, арк. 13-зв.
- 5 липня** промова та вручення дипломів курсанткам сільськогосподарського курсу інструкторок „Союзу Українок“.
- Діло. — 1935. — 6 липня. — Ч. 176. — С. 6.
- 29 липня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, пояснює виборчу ординацію до Сейму та доповідає про вибір делегаток до окружних зборів.

ЦДІА України у Львові, Ф. 319, оп. 1, спр. 78, арк. 16-зв.-20.

2 вересня засідання Головного віділу “Союзу Українок”, повідомлено, що М. Рудницьку переведено зі Львова на посаду вчителя до Сеніци біля Варшави. На час відсутності в т-ві взяла відпустку. Обговорено ширше справу виборів.

ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 78, арк. 20-зв.-22.

1 листопада святкові сходи “Союзу Українок”, з’ясувала значення листопадових свят.

ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 78, арк. 34-зв; Жінка. — 1935. — Листопад. — Ч. 21.

12 листопада таємне засідання Головного віділу “Союзу Українок”, обговорення тактики т-ва щодо виборів. Відмовилася від посади голови товариства, подала причини.

ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 78, арк. 35-зв.-37, 38-зв.-39.

листопад виключення з членів УНДО.

ЦДІА України у Львові, ф. 406, оп. 1, спр. 24, арк. 27; Діло. — 1935. — 16 листопада. — Ч. 307. — С. 4; Новий Час. — 1935. — 15 листопада. — Ч. 254. — С. 2; Жінка. — 1935. — 1 грудня. — Ч. 22-23. — С. 9-10; Кедрин І. Життя-Події-Люди... — С. 186; Богачевська-Хомяк М. Білим по білому... — С. 271-273

1936

6 січня участь у дискусії з політичними діячами в справі проведення Всеукраїнського національного конгресу.

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 29, арк. 64-зв.-68.

- 7 квітня** участь у засіданні на запрошення С. Русової в справі скликання Всеукраїнського національного конгресу.
ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 29, арк. 159-зв. - 160.
- 10 березня** пресова конференція “Союзу Українок”, участь у дискусії, інформує про дійсний стан жіночих організацій у Галичині.
Жінка. — 1936. — 15 березня. — Ч. 6; Новий Час. — 1936. — Березень. — Ч. 58. — С. 9.
- 13 квітня** присутня на спільній конференції між редакціями журналів “Вогні” та “Жінка” (вирішено зліквідувати конфлікт).
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 43-зв.
- 16 квітня** повторне обрання головою “Союзу Українок”.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 1.
- 26 квітня** участь в анкеті кружків “Союзу Українок” у Станіславові.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 90, арк. 1; Там же. — Спр. 85, арк. 5.
- 10 травня** участь у загальних зборах філії “Союзу Українок” у Рогатині. Нарада з делегатками суміжних філій: Ходорів, Бережани, Бурштин, Перемишляни.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 90, арк. 1; Там же. — Спр. 85, арк. 9.
- 28 травня** присутня на нараді членів Головного віділу та кружків “Союзу Українок” у Городку Ягелонському.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 90, арк. 4.
- 28 червня** поїздка до Стрия на Свято Селянки.

- ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 90, арк. 1.
- 5 липня** поїздка до Чорткова на Свято Селянки.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 90, арк. 1.
- 7 серпня** поїздка до Коломиї на Свято Селянки.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 90, арк. 1-зв.
- 30 серпня** поїздка до Гаїв на Свято Селянки.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 90, арк. 1-зв.
- 4 вересня** поїздка до Старого Самбора на Свято Селянки.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 90, арк. 1-зв.
- 20 вересня** поїздка до Перемишля на Свято Селянки.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 130-6, арк. 14, 82 (фотографія).
- 12 жовтня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, порушення питання про конкурс на проект прапора та відзнаки товариства.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 20-зв., 24.
- 16-17 жовтня** крайова організаційна конференція “Союзу Українок”, виступ та участь у дискусії з приводу планів діяльності товариства. Реферат “Жіноча преса і видавництва”.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 84, арк. 2, 6-6-зв., 8-9-зв.
- 30 жовтня** поїздка до Перемишля на загальні збори членів філії “Союзу Українок”.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 90, арк. 1-зв.

8 листопада поїздка до Бережан на загальні збори членів філії “Союзу Українок”.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 90, арк. 1-зв.

1937

23 січня поїздка до Самбора на загальні збори членів філії “Союзу Українок”.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 90, арк. 5-зв.

15 лютого присутня на загальних зборах членів львівської філії “Союзу Українок”.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 90, арк. 6.

20 березня поїздка до Станіславова на загальні збори членів філії “Союзу Українок”.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 90, арк. 6.

21 березня поїздка до Жовкви на загальні збори членів філії “Союзу Українок”.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 40; Там же. — Спр. 90, арк. 2.

22 квітня участь у конференції товариства “Просвіта” з приводу підготовки до святкувань 70-літнього ювілею, член почесного комітету.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 48-зв.

26 травня засідання Головного віділу “Союзу Українок”, повідомлення про заходи в справі консолідації всіх галицьких жіночих організацій.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 52-53.

6 червня поїздка до Надвірної на Свято Селянки.

- ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 90, арк. 3;
Там же, — Спр. 85, арк. 55.
- 27 червня** поїздка до Жовкви на Свято Селянки.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 55-зв.; Там же. — Спр. 90, арк. 3; Жінка. — 1937. — Ч. 13-14. — С. 10 (фотографія).
- 22 серпня** поїздка до Калуша на Свято Селянки.
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 55-зв.; Там же. — Спр. 90, арк. 3.
- 9-10 жовтня** загальний з'їзд "Союзу Українок", реферат: "Союз Українок — український жіночий рух — українська дійсність".
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 56-зв.-57, 58-зв.-59-зв., 61-61-зв.; Жінка. — 1937. — Листопад. — Ч. 21-22 — С. 11; Новий Час. — 1937. — 12 жовтня. — Ч. 226. — С. 3-4; Богачевська-Хомяк М. Білим по білому... — С. 274
- 12-14 жовтня** участь у нарадах головної ради "Всесвітнього Союзу Українок" у Львові. Реферат про зв'язки з міжнародними жіночими організаціями.
ЦДІА України у Львові, ф. 406, оп. 1, спр. 90, арк. 89-90; Там же. — Ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 64; Там же. — Спр. 130, арк. 108, 117, 119 (фотографія; Жінка. — 1937. — Листопад. — Ч. 21-22. — С. 1, 15; Нова Хата. — 1937. — 1 листопада. — Ч. 21-22. — С. 3, 6; Богачевська-Хомяк М. Білим по білому... — С. 302-303, 328-329.
- 14 жовтня** присутня на посвяченні домівки товариства "Будучність".
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 67-зв.
- 20 жовтня** повторне обрання головою "Союзу Українок".
ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 63-зв.

- 20 листопада** участь на засіданні “Комітету викупуна дому Лесі Українки”.
- ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 71-зв.
- 23 листопада** поїздка до Стрия на загальні збори членів філії “Союзу Українок”.
- ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 71-зв.; Там же. — Спр. 90, арк. 4-зв.
- 4 грудня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, реферат про жіночі видання. Пропозиція створення добровільної жіночої суспільної служби.
- ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 72-зв. -73, 74, 75-75-зв.
- 6 грудня** V засідання Контактного Комітету, ухвалено запросити М. Рудницьку для участі в засіданнях.
- ЦДА України у Львові, ф. 359, оп.1, спр. 40, арк. 33-зв.
- 13 грудня** VI засідання Контактного Комітету, участь у дискусії в справі консолідації, оцінки політики “нормалізації” та обговорення можливості участі членів УНДО у спільних заходах комітету.
- ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 40, арк. 35, 36-зв.-37-зв., 38-зв.-39, 42-зв.; Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня Другої світової війни (З історії Контактного Комітету. 1937-1939 роки) // ЗНТШ. Праці історично-філософської секції. — Т. 228. — Львів, 1994. — С. 214-215.

1938

- 1 січня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, інформує про перший номер часопису “Українка”.

- ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 81-зв. - 82-зв.
- 10 січня** VIII засідання Контактного Комітету, участь у дискусії з приводу "нормалізаційного" курсу УНДО та підбиття підсумків роботи V з'їзду партії, 4-5 січня.
ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 40, арк. 48-49; Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України... — С. 216-217.
- 11 січня** поїздка до Стрия на засідання шкільного округу кураторії.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 90, арк. 6-зв.
- 16 січня** участь у загальних зборах філії "Союзу Українок" у Самборі.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 83-зв.
- 25 січня** IX засідання Контактного Комітету, участь у дискусії про характер та напрямки діяльності комітету.
ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 40, арк. 60-зв.
- 15 лютого** участь у загальних зборах філії "Союзу Українок" у Львові.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 87.
- 16 лютого** пресова конференція в редакції газети "Діло", участь у дискусії про вилучення львівською цензурою термінів: "Галичина", "галицький".
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 85-зв., 87.
- 20 лютого** участь у ювілейному засіданні товариства "Просвіта".

ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 85-зв., 88-88-зв.

- 9 березня** XV засідання Контактного Комітету, участь у дискусії з приводу започаткування спільної акції представниками політичних пресових органів.
- ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 40, арк. 89 зв.-90, 93 — зв. Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України... — С. 218.
- 13 березня** пресова конференція представників 20 пресових органів у редакції газети “Діло”. Участь в обговоренні справи золочівського судового процесу.
- ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 91; Там же. — Ф. 359, оп. 1, спр. 40, арк. 95-зв.-96; Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України... — С. 219.
- 16 березня** XVI засідання Контактного Комітету, участь у дискусії з приводу звіту з пресової конференції, оцінка міжнародної ситуації.
- ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 40, арк. 97, 99-100, 101-101-зв., 103-зв.-104.
- 23 березня** участь у загальних зборах філії “Союзу Українок” у Станіславові.
- ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 92.
- 30 березня** XVII засідання Контактного Комітету, участь в обговоренні результатів переговорів з співробітниками концерну Тиктора з приводу їх ставлення до пресової конференції.
- ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 40, арк. 105-зв., 109.
- 6 квітня** XVIII засідання Контактного Комітету, продовження дискусії в справі “пресового розуміння”.

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 40, арк. 113, 116, 118-118-зв.; Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України... — С. 220.

11 квітня участь у дискусії членів Контактного Комітету на засіданні РСУК у справі “пресового порозуміння”.

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 45, арк. 7-7-зв.; Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України... — С. 220-221.

13 квітня ХІХ засідання Контактного Комітету, участь в дискусії з приводу скликання пресової конференції та запрошень для представників українських пресових видань.

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 45, арк. 21-зв., 22-зв.-23-зв., 26-27; Там же. — Ф. 406, оп. 1, спр. 23, арк. 140.; Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України... — С. 222

18 квітня пресова конференція в редакції газети “Діло”, участь у підписанні комунікату “пресового порозуміння” від часописів “Жінка” й “Українка”.

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 45, арк. 33-зв.-34; Жінка. — 1938. — Травень. — Ч. 9. — С. 1; Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України.. — С. 219, 224; Богачевська-Хомяк М. Білим по білому... — С.278.

27 квітня ХХІ засідання Контактного Комітету, участь в дискусії з приводу “пресового порозуміння”.

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 45, арк. 44-45, 46-46-зв.; Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України... — С. 220.

9 травня участь у дискусії в редакції газети “Діло” з приводу статті В. Кузьмовича, опублікованої в “Меті”.

ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 45, арк. 61-62, 68-зв.-69-зв.

- 10 травня** засідання РСУК, виступ з приводу взаємин “Союзу Українок” з кооперацією.
ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 45, арк. 78-80-зв.
- 2 червня** завершення судового процесу над М. Рудницькою та О. Шепарович, з приводу інциденту в управі “Дружини Княгині Ольги”.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 106, арк. 130-131-зв.
- 12 липня** установчі збори “Дружини Княгині Ольги”, обрання головою тимчасової Головної ради ДКО, реферат про потребу заснування ДКО.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 105, арк. 10-15-зв., 25-26; Archiwum Państwowe w Przemyslu. zesp. Starostwo Powiatowe Sanockie, sygn. 85, k. 412-414; Громадянка. — 1938. — 1 жовтня. — Ч. 1. — С. 2; Богачевська-Хомяк М. Білим по білому.... — С. 279-280.
- 23 липня** засідання управи видавничого кооперативу “Союзу Українок”, виступ у справі відновлення його діяльності.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 182, арк. 1.
- 28 серпня** загальні збори повітової “Дружини Княгині Ольги” в Кам’янці Струмиловій, реферат про завдання та ідеологію жіночої політичної організації.
Громадянка. — 1938. — 1 жовтня. — Ч. 1. — С. 12.
- 11 вересня** установчі збори повітової “Дружини Княгині Ольги” в Старому Самборі, реферат про напрямки діяльності організації.
Громадянка. — 1938. — 1 жовтня. — Ч. 1. — С. 12.
- 16 вересня** інавгураційні сходи “Дружини Княгині Ольги”, виступ про значення та завдання жіночої політичної організації.
Громадянка. — 1938. — 1 жовтня. — Ч. 1. — С. 11.

- 28 вересня** засідання Контактного Комітету, вдома у М. Рудницької, участь у дискусії в справі виборів.
ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 41, арк. 18-19, 24-25; Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України... — С. 227.
- 1 жовтня** збори повітової “Дружини Княгині Ольги” в Перемишлі, виступ про організацію та напрямки діяльності.
Громадянка. — 1938. — 15 жовтня. — Ч. 2. — С. 6.
- 5 жовтня** нарада з приводу заснування повітової “Дружини Княгині Ольги” в Бучачі, виступ, участь у дискусії.
Громадянка. — 1938. — 15 жовтня. — Ч. 2. — С. 7.
- 6 жовтня** загальні збори повітової “Дружини Княгині Ольги” в Чорткові, виступ про напрямки діяльності організації.
Громадянка. — 1938. — 15 жовтня. — Ч. 2. — С. 7.
- 7 жовтня** нарада з приводу заснування повітової “Дружини Княгині Ольги” в Коломиї, реферат про напрямки діяльності організації.
Громадянка. — 1938. — 15 жовтня. — Ч. 2. — С. 7.
- 10 жовтня** засідання Контактного Комітету в домі у М. Рудницької, участь у дискусії щодо кількісного складу представництва у Всеукраїнській національній раді.
ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 41, арк. 32, 36-37; Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України... — С. 228.
- 12 жовтня** засідання Контактного Комітету в домі М. Рудницької, участь у дискусії щодо створення Всеукраїнської національної ради.
ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 41, арк. 41-зв., 45-46-зв.

- 16 жовтня** загальні збори повітової “Дружини Княгині Ольги” у Львові, участь у дискусії.
Громадянка. — 1938. — 1 листопада. — Ч. 3. — С. 7.
- 19 жовтня** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, інформує про відновлення діяльності товариства. Виступ з приводу взаємин з жіночою політичною організацією “Дружина Княгині Ольги”, участь у дискусії.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 93-зв.-94; Там же. — Спр. 103, арк. 25-26, 28-зв.-29-зв.
- 22 жовтня** участь у загальних зборах повітової “Дружини Княгині Ольги” в Рогатині.
Громадянка. — 1938. — 1 листопада. — Ч. 3. — С. 7.
- 1 листопада** святкові сходи “Дружини Княгині Ольги”, промова.
Громадянка. — 1938. — 15 листопада. — Ч. 4. — С. 4.
- 2 листопада** засідання Контактного Комітету в домі М. Рудницької, участь у дискусії щодо створення загальнонаціонального проводу.
ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 41, арк. 62-62-зв., 64-64-зв.
- 10 листопада** ширші сходи “Дружини Княгині Ольги”, участь у дискусії з приводу реферату проф. В. Пачовського “Карпатська Україна в її минулому й сучасному”.
Громадянка. — 1938. — 15 листопада. — Ч. 4. — С. 8.
- 24 листопада** засідання Контактного Комітету, участь у дискусії про відношення Д. Паліїва до створення Національної ради.
ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 41, арк. 79-зв.-80.

- 26 листопада** участь у спільній нараді членів “Союзу Українок” та жіночих католицьких організацій, дискусія про співпрацю між товариствами.
ЦДА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 98-зв.
- 29 листопада** засідання Контактного Комітету, участь у дискусії про видання спільної заяви — протесту проти дій польського уряду.
ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 41, арк. 94-94-зв.
- 5 грудня** засідання Контактного Комітету, участь у дискусії про декларацію В. Мудрого та в справі спростування статті в “Свободі”.
ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 41, арк. 100-101, 102-зв.
- 13 грудня** засідання Контактного Комітету, участь у дискусії з приводу статті в часописі “Діло”.
ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 41, арк. 104-105, 108.
- 25 грудня** засідання Контактного Комітету, участь у дискусії щодо внутрішньопартійної суперечки в УНДО та проекту спільного виступу у виборах.
ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 41, арк. 112-113.

1939

- 5 січня** засідання членів Контактного Комітету, участь у дискусії щодо виборів.
ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 44, арк. 2-2-зв., 5-5-зв., 9, 11-зв.-12.
- 9 січня** засідання Контактного Комітету, участь у дискусії про припинення існування опози-

ції в УНДО та можливості національної консолідації.

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 44, арк. 13-14, 17-17-зв.

11 січня участь у ширшому засіданні стрийської філії “Союзу Українок”, з приводу статті “Жіноцтво Стрия проти партійництва”, опублікованої в “Новому Часі” 15 грудня 1938 р.

ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 99-99-зв., 102.

26 січня участь у другій нараді з представницями жіночих католицьких організацій

ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 101.

30 січня засідання Контактного Комітету, участь у дискусії щодо ситуації на Карпатській Україні.

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 44, арк. 21-24-зв., 31-31-зв.

14 лютого засідання Контактного Комітету, участь у дискусії з приводу статей про жіночу політичну організацію (продовження дискусії відбулося 17 лютого).

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 44, арк. 38-39, 50-52.

16 лютого засідання Контактного Комітету, участь в обговоренні внутрішньопартійної суперечки в УНДО.

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 44, арк. 45-зв., 46-зв.-48, 49-49-зв.; Швагуляк М. Маловідомі сторінки політичного життя Західної України... — С. 234.

22 лютого засідання Контактного Комітету, участь у дискусії щодо основних завдань Комітету, підготовка “Правильника”.

- ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 44, арк. 57, 58-59; Швагуляк М. Маловідомі сторінки політичного життя Західної України... — С.234.
- 23 лютого** засідання Головного віділу “Союзу Українок”, участь у дискусії щодо співпраці між “Союзом Українок” та жіночими католицькими організаціями.
- ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 85, арк. 101-зв. -102.
- 4 березня** засідання Контактного Комітету, представлення на розгляд тез про напрямні спільної політичної лінії.
- ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 44, арк. 70-зв. -72; Швагуляк М. Маловідомі сторінки політичного життя Західної України... — С. 235-236.
- 22 березня** член Об’єданого виборчого комітету м. Львова.
- Новий Час. — 1939. — 31 березня. — Ч. 72.
- 11 травня** засідання Контактного Комітету, участь у дискусії щодо видання брошури проти відозви А. Мельника.
- ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 46, арк. 31-зв. -32-зв.; Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України... — С. 242.
- 25 травня** засідання Контактного Комітету, участь у дискусії щодо діяльності товариства “Просвіта”
- ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 46, арк. 56-56-зв.
- 7 червня** засідання Контактного Комітету, участь у дискусії щодо організаційних питань загальних зборів товариства “Просвіта”.
- ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 46, арк. 61-зв. -62, 63-64.

- 11 червня** засідання Контактного Комітету, участь у дискусії щодо обговорення результатів виборів Головного віділу товариства “Просвіта”.
ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 46, арк. 67-68-зв., 72-72-зв.
- 17 червня** засідання Контактного Комітету, участь у дискусії в справі повторних виборів Головного віділу товариства “Просвіта”.
ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 46, арк. 76-зв.-77.
- 19 червня** засідання Контактного Комітету, участь у дискусії щодо обговорення результатів роботи загального з’їзду товариства “Просвіта”.
ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 46, арк. 84-зв.-85.
- 27 червня** засідання Контактного Комітету, участь у дискусії щодо потреби відновлення товариського життя в краю.
ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 46, арк. 87-87-зв.
- 8-13 липня** участь у роботі конгресу МСС у Копенгагені (як спостерігач).
Богачевська М. Українська жінка та міжнародний фемінізм // Сучасність. — Мюнхен, 1984. — Липень-серпень. — Ч. 7-8. — С. 171.
- 28 серпня** засідання Контактного Комітету, участь у дискусії щодо створення консолідаційного центру.
ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 47, арк. 58-зв.-59.
- листопад—
грудень** інспектор виховних закладів кураторії львівського шкільного округу.
ЦДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 308, арк. 7-зв.

- 24 грудня перехід через кордон, еміграція до Кракова.
ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 308,
арк. 7-зв.

1940

- березень Краків, участь у дискусії над оповіданням
С. Барана "Що діється в Галичині".
ЦДІА України у Львові, ф. 406, оп. 1, спр. 55,
арк. 100-100-зв.
- 5 березня Краків, участь у дискусії щодо відновлен-
ня діяльності Контактного Комітету, оцін-
ки загальної ситуації.
ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 49, арк. 42,
42-зв., 43-зв.
- 15 березня Краків, засідання в домі М. Рудницької,
участь у дискусії щодо загальної ситуації та
відносин в Генералгубернаторстві.
ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 16 спр. 49,
арк. 55-зв.-56-зв., 59-зв.-60-зв.

1941

- вересень повернення до Львова, праця над збірником:
"Західня Україна під большевиками" 1939-
1941 рр. — Нью-Йорк, 1958. — 494 с.
Тарнавський О. Літературний Львів, 1939-1944. Споми-
ни. — Львів, 1995. — С. 77, 80; Культурне життя в Ук-
раїні. Західні землі. 1939-1953. Документи і матеріали. —
К., 1995. — Т. 1. — С. 143, 146; Рубльов О. С., Черчен-
ко Ю. А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелі-
генції. 20-50-ті роки ХХ ст. — К., 1994. — С. 11, 334.





VII

ΦΟΤΟΓΡΑΦΙΪ



*М. Рудницька.
Фото 1930 років.*



*Загальні збори українського жіночого товариства
"Союз Українок". Президія, в центрі — М. Рудницька.
Львів, 1928 р.*



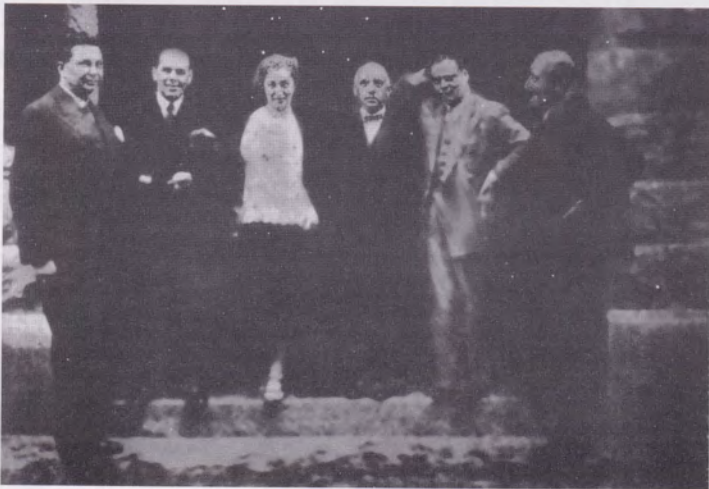
*Учасниці Загальних Зборів товариства "Союз Українок".
Зліва друга — М. Рудницька. Львів, 1928 р.*



*Посол М. Рудницька.
Львів, 1928 р.*



*Конгрес Міжнародної
Жіночої Ради.
Зліва направо: М. Рудницька,
С. Русова, п. Йонкер.
Відень, весна 1930 р.*



*Конгрес Національних Меншин.
Зліва направо: пос. З. Пеленський, проф. Масферер,
пос. М. Рудницька, проф. пос. Маспонс, пос. Естельріх,
пос. др. В. Залозецький (Буковина). Женева, 1931 р.*



Конференція в палаті ЙЕм. Кардинала Теодора Інніцера у справі голоду в Україні.
Група українських делегатів: М. Рудницька, Еп. Н. Бурда, д-р. М. Горникевич,
В. Лотоцький, А. Вітошинський, З. Пеленський, А. Чикаленко, тт. Відень, 16-17 грудня 1933 р.



*Конференція у справі голоду в Україні в палаті Кардинала Т. Інніцера.
На передньому плані — М. Рудницька (за столом). Відень, 16-17 грудня 1933 р.*



Свято на честь Н. Кобринської, організоване філією "Союзу Українок". М. Рудницька серед учасниць хору гуртка "Союзу Українок" зі с. Пукова під керівництвом о. Василя Соловія. Ротин, березень 1934 р.



*Український Жіночий Конгрес.
У центрі: М. Рудницька, зліва: С. Русова, О. Кисілевська.
Станіславів, 23-27 червня 1934 р.*



*Резолюційна Комісія Українського Жіночого Конгресу.
В центрі: С. Русова, справа — М. Рудницька.
Станіславів, 23-27 червня 1934 р.*



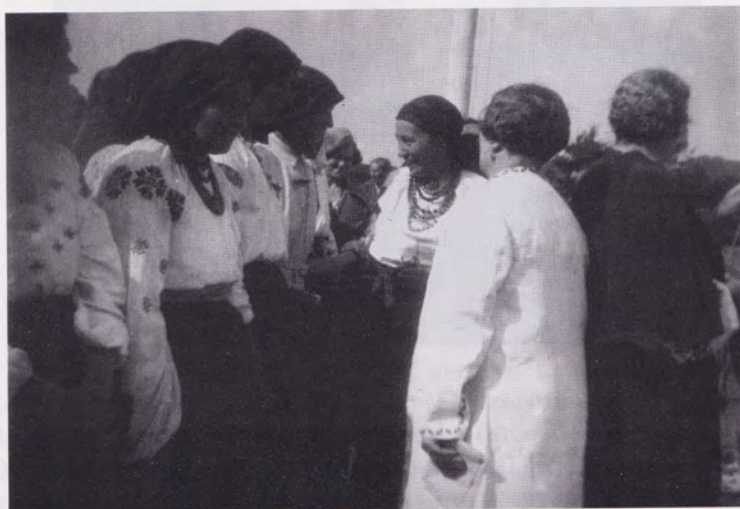
*Члени Головної Управи Всесвітнього Союзу Українок.
Сидять зліва направо: Олена Шепарович (Львів), др. Ірина
Прісневська (Здолбунів), Наталя Холодна (Варшава), Зінаїда
Мірна, секретарка ВСУ, Софія Русова, почесна голова ВСУ,
Мілена Рудницька, голова ВСУ, Константина Малицька,
виховна референтка, Олена Штогрин (Філадельфія), Ольга
Ціпановська (Львів). Станіславів, 12-14 жовтня 1934 р.*



День Селянки. М. Рудницька
виголошує промову. Перемишль,
20 вересня 1936 р.



Посол М. Рудницька.
Львів, 1931 р.



День Селянки. Розмова М. Рудницької з представницями сіл.
Перемишль, 20 вересня 1936 р.

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕХНІЧНИЙ ВИБОРЧИЙ КОМІТЕТ.

АНКЕТНИЙ ЛИСТОК. 795

Прізвище . Рудницька
 Імя . Ольга
 Заняття . емерит. приск., голова Вару Україн.
 Місце замешкання Львів вул. "редакторів" Зелінки 6;
 над. Врх 7;

Чи викреслено Вас з листи виборців?

Так?

НІ?

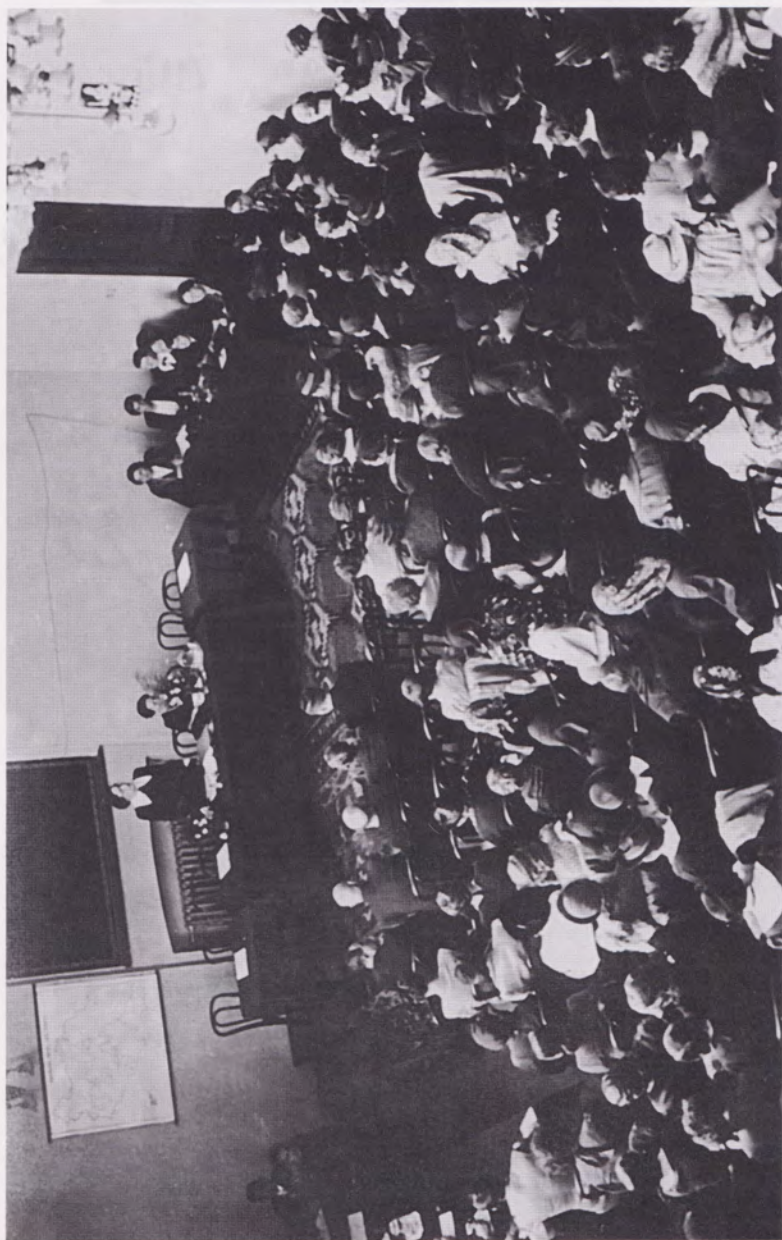
Пояснення: Анкетний листок мають право і обов'язок виповнити громадяне (ки) української народности, що:

- 1) покінчили 24 роки життя . Ольга Рудницька - мати
 Ув.чл. Мисл.к. - Рудницький студент прав
- 2) мешкають найменше 1 рік у Львові так
- 3) є власниками нерухомости ні
- 4) є горсжанами Польщі так

Учасник анкети виповнить листок, підчеркне слово так, або ні та передасть його до дня 7. травня ц. р. до місцевих Українських Виборчих Комітетів.

Wydawca: Agaton Dobrzański w Lwowie. Druk. „Dziło”, Lwów, Rynek 10.
 Видає п. Агатон Добрянський у Львові. Друкарня „Діло”, Львів, Ринок 10.

Анкетний листок, заповнений власноручно М. Рудницькою



Відкриття загального з'їзду "Союзу Українок". Львів, 9 жовтня 1937 р.



*Загальний з'їзд "Союзу Українок".
Голова М. Рудницька відкриває з'їзд.
Перший ряд: представники установ, зліва:
представники преси. Львів, 9-10 жовтня 1937 р.*



*Загальний з'їзд "Союзу Українок".
М. Рудницька виголошує реферат.
Справа: Олена Шепарович. Львів, 9-10 жовтня 1937 р.*



Гості та курсанти на закінченні господарського курсу "Союзу Українок".
У центрі: М. Рудницька, зліва: О. Ціпановська, керівник курсу. Львів, 1937 р.



Курс виділових філій "Союзу Українок". У центрі: М. Рудницька. Львів, 1939 р.




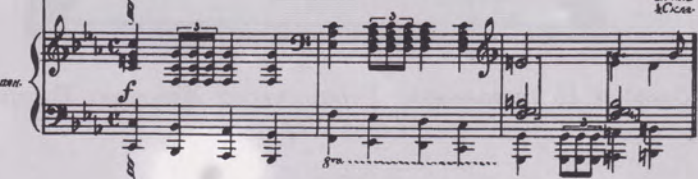
Гімн "Союзу Українок". Титульна сторінка,
автор: Олена Кульчицька. Листопад 1933 р.

*Голові „Союзу Українок”
моїй сестрі Мілені”
присвячую.*

ГІМН „СОЮЗУ УКРАЇНОК”

Бадурге маршове темпо. Слова: Уляни Кравченко. [XІ.1936]
Музика: Антон Рудницький.

Хор. 

Фортеп'яно. 

1. НА --- МИ СВ --- СТІ... ТБ --- МІНЬ НО --- УІ ДІ ПЕ --- РАД НА --- МИ... СВІТ --- ЛЮ... ДІЯ Не
2. ВІД ЖИТТЯ... ВІЗЯ --- МІМ У... РУ --- КИ ХАМ НА --- ШІ ДОМ --- КИ... ТБ СИ --- МИ Ва
3. МІ СВІТ СВІТ... ТІ... І... БІ --- ДІС РІ МІ ВІ --- РИ --- НО У... КРА --- ЩИЙ СВІТ У
4. ДІМ ДІВ РІА --- НО... І... НА --- РО --- ДУ ВСЮ МІЦЬ СВО --- ТХ ЗНА --- ЯНЬ ДУ --- ПОК За

1. СВ --- ТРИКОГ... СЕР --- ЦЯ ЗІ --- НО --- УІ МІЦ --- НІ ЯК ЗІВА --- НА --- НА РІД --- ЛЯ. Р
2. НА --- ЛІВ СІ... НА... ТРАД І... МУ --- КИ НА КРА --- ЩУ ДО --- ЛЮ ВІТ --- УН --- НИ. ЖУ
3. СВІТ --- ЯІ ПЛО --- ВІД --- ЛЮ І... БО --- РІ СЛІВ --- НИМ НАШ РІД --- НИН ЗА --- ПО --- ВІТ
4. ПРА --- ВІД РІВ --- НІСТЬ... І... СВО --- БО --- ДУ ВСІХ У --- КРА --- МІ СВОІХ ЗЕМ --- ЛЯ --- УОС!

1. Грати цей гімн на фортеп'яні, або співачки його при супроводі фортеп'яно — додати до нісця позначального знаком і вартасно знову на початок гімну і працю докінчити від того самого знаку). Цейно після проспівання всіх стрічок, закінчує гімн, грають останні три такти.

2. Коли в гуртках, які співають цей гімн (по селах і ті) не можна розділити співачок на три групи (голоси), тоді можна співати гімн на два голоси, співачки всіють уміло голосу (малювані товстим письмом).

Гімн “Союзу Українок”. Ноти, текст. (Сл. Уляни Кравченко, муз. Антона Рудницького) Напис: “Голові “Союзу Українок” моїй сестрі Мілені присвячую”. Листопад 1933 р.



*Вівіска Центрального Українського Жіночого Товариства
"Союз Українок"*





**ДОВІДКОВИЙ
АПАРАТ**

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- арк. — аркуш
 арт. — артикул
 арх. — архикнязь
 б. — бувший
 біж. — біжучий
 бл. п. — блаженної пам'яті
 б. м. — біжучого місяця
 б. р. — біжучого року
 вид. — видавництво
 внутр. — внутрішніх
 ВСУ — Всесвітній Союз
 Українок
 ген. — генерал
 год. — година
 ГПУ, ГПУ — Головне полі-
 тичне управління
 гр. — громадянка
 ГГ — Генеральне Губерна-
 торство
 ГІКА — Генеральний Інститут
 Католицької Акції
 ДАЛО — Державний архів
 Львівської області
 див. — дивись
 ДКО — «Дружина Княгині
 Ольги»
 дол. — долар
 Др., д-р., др. — доктор
 еп. — єпископ, єпископ
 есдек — польський соціал-
 демократ
 заг. — загальні
 З. Д. А. — З'єдинені Держави
 Америки
 зл. — злоті
 зол. — золоті
 ЗОУНР — Західні області
 Української Народної Рес-
 публіки
 З. У. З. — Західноукраїнські
 землі
 ЗУНР, З. У. Н. Р. — Захід-
 ноукраїнська Народна
 Республіка
 ім. — імені
 ін. — інше
 ЙЕм. — Його Еміненція
 КА — Католицька акція
 КАУМ — Католицька Акція
 Української Молоді
 КК — Контактний Комітет
 кл. — клас
 кс. — ксьондз
 Л. Н. — Ліга Націй
 МЖАМіС — Міжнародна
 жіноча ліга миру і свободи
 мин. — минулий
 митр. — митрополит
 м. і., м. ін. — між іншим
 мін. — міністр
 м. р., мин. р. — минулого
 року
 МСС — Міжнародний союз
 суффражисток
 напр., нпр. — наприклад
 Наркомос — Народний комі-
 саріат освіти
 нац. — національний
 нач. — начальник
 НКВС — Народний коміса-
 ріат внутрішніх справ
 н. р. — навчальний рік
 НТШ — Наукове товариство
 ім. Шевченка
 о. — отець
 оп. — опис
 опубл. — опубліковано
 ОУН — Організація Україн-
 ських Націоналістів
 п. — пан
 п. з. — під заголовком
 п. н. — під назвою
 пов. — повіт
 поз. — позиція
 пок. — покійний
 пор. — поручик
 пр., прим. — приміром
 през. — президент
 проф. — професор
 проц. — проценти
 публ. — публічні

- р. — рік
ради. — радник
рр. — роки
РСН, Рада С. Н. — Рада
Союзу Народів
РСУК — Ревізійний Союз
Українських Кооперативів
РШ — “Рідна Школа”
с. — село
с., стор. — сторінка
СГ — “Сільський Господар”
с-д. — соціал-демократи
сотн. — сотник
спр. — справа
с. р. — сього року
СССР — Союз Советських
Соціалістичних Республік
ст. — стаття
ст. — століття
СУ — Українське жіноче
товариство “Союз Українок”
СФУЖО — Світова федерація
українських жіночих
організацій
ТАРС — Телеграфне Агентство
Радянського Союзу
ТАСС — Телеграфне Агентство
Советського Союзу
т. д. — так далі
ТЖЗВО — Товариство жінок
з вищою освітою
т. зв. — так званий
т. и., т. ин. — таке інше
т. і. — таке інше
Тов., тов., т-во — товариство
ТоПіЖ — Товариство письменників і
журналістів
Торгсін — Торговля с іностранными
государствами
т. п. — тому подібне
УВАН — Українська Вільна
Академія Наук
УВО — Українська військова
організація
УГА, У. Г. А. — Українська
Галицька Армія
УЖК — Український Жіночий
Конгрес
укр. — український
УКС — Український Католицький
Союз
УМХ — Українська Молодь
Христові
УНДО — Українське національно-демократичне об’єднання
УНО — Українська народна
Обнова
УНО — Українське національне об’єднання
УНР — Українська Народна
Республіка
УНР — Українська Парламентарна
Репрезентація
УПСР — Українська партія
соціал-революційна
УПТ — Українське педагогічне
товариство
УРАДП — Українська радикально-демократична
партія
УРСР, У. Р. С. Р. — Українська
Радянська Соціалістична
Республіка
УСДП — Українська соціал-демократична
партія
УСДРП — Українська соціал-демократична
робітничая партія
УСРП — Українська соціалістично-радикальна
партія
УСС — Українські Січові
Стрільці
у т. ч. — у тому числі
ф. — фонд
ФНЄ — Фронт національної
єдності
фр. — франки
хор. — хорунжий
ЦДІА — Центральний державний
історичний архів у Львові
ЦК — Центральний Комітет
ц. м. — цього місяця
ц. р. — цього року
ч. — частина
ч. — число
чет. — четар
ЧСР — Чехословацька Соціалістична
Республіка
чч. — числа
шк. р. — шкільний рік

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- BB (Б. Б.) — Bezpartyjny Blok [Współpracy z Rządem] (пол.) — Безпартійний блок [співпраці з урядом]
- DP — displaced persons (англ.) — переміщені особи
- D. P. P. (Д. П. П.) — «Dziennik [powszechny] praw państwa [i rządu dla Cesarstwa Austriackiego]» (пол.) — «[Загальний] вісник державних і урядових законів [для Австрійського цесарства]»
- Dr. — Doktor (пол.) — доктор
- fr. — frank (фр.) — франк
- PAT (ПАТ) — Polska Agencja Telegraficzna (пол.) — Польське телеграфне агентство
- W. O. (В. О.) — Wakacyjne osiele (пол.) — Вакаційні оселі

СЛОВНИК РІДКОВЖИВАНИХ
ТА ІНШОМОВНИХ СЛІВ

А

абсолюторія — схвалення на звітно-перевиборчих зборах
абсорбувати — захоплювати цілком
абстиненція — відмова від чогось, утримування
авантюра — скандал
авдієнція — аудієнція, офіційна зустріч із посадовою особою
авспіції — сприятливі обставини, покровительство
автентичний — справжній, дійсний
автопсія — тут: огляд, ствердження на власні очі
агенда — круг справ, обов'язків
адорація — схиляння перед кимось, обожнювання
акомодація — пристосування
аккламація — прийняття чи відхилення зборами тієї чи іншої пропозиції без підрахунку голосів, на основі реакції учасників зборів, що виявляється у вигуках, різних репліках, тощо
акцептувати — приймати, схвалювати
алонс — картка доклеєна до векселя для поміщення додаткового напису
амбулянс — перев'язочний пункт, машина швидкої медичної допомоги
анекс — тут: додаток до спогадів
апеляція — звернення, оскарження постанови до вищої інстанції
апелювати — звертатися до когось (чогось), оскаржувати яку-небудь постанову
апель — заклик, гасло, клич
апостазія — відступництво від віри, переконань

апотеоза — звеличення, обожнення, ідеалізація; виславлення, вихваляння
а пріорі — незалежно від досвіду, згори
апріорний — той, що не ґрунтується на досвіді, упереджений
апробата — схвалення, затвердження; дозвіл
аранжерка — організаторка заходу (конгресу)
ареопаг — тут: найвищий орган політичної влади
арогувати — приписувати собі щось
асекурація — страхування, забезпечення
аспірація — прагнення, ус-тремління
атентат — замах на чиєсь життя, здійснений на політичному ґрунті
атут — сильна карта, козир; шанс на успіх
афронт — прилюдна образа, зневага

Б

бакциля — бацила
балаган — безладдя
баляст — баласт
бамбус — бамбук
бараниця — бараняче хутро
бездільно — без роботи
бесідниця — та що веде розмову, промовець
біготка — святениця, святоша; перебільшено побожна особа
білля — білизна
білянс — баланс, тут: підсумок
борба — боротьба
бурса — гуртожиток для шкільної молоді
бюрко — письмовий стіл

В

вакації — канікули
 варстат — тут: мати щось в роботі
 вершкова — тут: основна
 вглянути — вникнути
 виділ — тут: президія
 виділова школа — початкова школа
 виділовий — тут: президіальний
 виїмок — виняток
 виказ — список
 виклад — лекція
 виладуватися — тут: розрадити душу, вимістити на комусь свої почуття
 вимірений — спрямований, націлений
 вирізок — відрізок
 вислід — наслідок, кінцевий результат
 вишколювати — підготувати, готувати, навчати
 відвічальний — відповідальний
 відпекуватися — відрікатися
 відпоручник — довірена особа
 відступство — відступництво
 відтинок — тут: відрізок, сектор праці
 візитатор — інспектор
 вкортці — незабаром, скоро
 внесення — тут: внесення пропозиції
 вперувати — втискати

Г

галапасництво — паразитування
 гапг — вишивка
 гіпокризія — лицемірство
 голь — хол
 гоштаплярство — авантюризм, шахрайство
 гумори — настрої, примхи

Г

габльотка — вітрина, стенд
 гальвантрувати — гальванізувати, оживляти

гешефт — гендель, справа, бізнес; нечиста спекуляція, шахрайство
 гратулювати — поздоровляти, вітати

Д

датки — пожертви
 двірець — вокзал
 дезерція — дезертирство
 деліріум — марення
 демаркаційна лінія — тут: тимчасово прийнятий кордон між двома ворогами
 дементі — офіційне спростування відомості політичного характеру
 дементувати (здеменувати) — офіційно спростовувати, викривати
 денникар — журналіст
 денунціювати — доносити на когось, видавати когось владі
 десигнувати — призначати
 дефетизм — невіра в успіх справи, передрікання поразки
 дефілювати — тут: проходити урочистим маршем
 дефініція — коротке визначення поняття
 дивниця — диво
 дигресія — відхилення, відступ від теми
 дидактичний — тут: повчальний
 дилема — тут: необхідність вибору між двома можливостями
 диспозиція — розміщення, упорядкування
 диспонувати — мати в своєму розпорядженні
 доперва — щойно
 доривочність — тимчасовість, випадковість
 дорібок — надбання, здобуток, досягнення
 дотичні — які стосуються до чогось

дуалізм — двоїстість, роздвоє-
ність
духова — духовна

Е

евентуальний — можливий
евіденція — облік
евфемізм — вираження гру-
бого або непристойного
змісту у пом'якшеній чи
завуальованій формі, пе-
рефразований вислів
егзистенція — існування
екзильний центр — уряд,
який перебуває за межами
власної держави
екстрема — крайність
еманципація — емансипація
енунціяція — висловлення
думки, погляду, офіційна
заява
етатизм — ставлення інтересів
держави над усе

Ж

жадна — жодна
жертвенність — жертвність
жирувати — тут: бути
в достатку

З

заангажувати — вплутати,
прийняти
заввага — зауваження
заведена — заклад
завісити — тимчасово відсто-
ронити від виконання
обов'язків
заводовий — професійний,
фаховий
завсіди — завжди
зав'язок — зародок
заглада — винищення
загумінковість — провінцій-
ність
задрознення — зіпсування
стосунків
заквестіювати — піддати
сумнівowi
заки — поки

заломання — тут: психічне
надломлення
замаяний — прикрашений
заміт — зауваження
заосмотрення — забезпечення
запиратися — заперечувати,
не признаватися
запомоговий — допомоговий
заряд — управління
зарядження — розпорядження
засадничий — головний,
основний
заскочити — захопити зне-
нацька
застанова — обмірковування
засутерувати — переконати
захоронка — дитячий садок
збірнота — колектив
звання — тут: професія
звено — ланка
зглядно — або, чи
здецидований — рішучий
здистансувати — випередити
зіставлення — тут: зняття
побіч себе голосів
зладити — підготувати
зложити — скласти
змагати — досягати цілі
змаліти — зменшитися
змисл — почуття
зражувати — настроювати
проти себе
зревідувати — переглянути

І

іма трикуляція — зарахування
до числа студентів
імпас — тупик, глухий кут,
безвихідь
імператив — настійна вимога
імпазантний — величавий,
здатний привернути увагу
інвазія — вторгнення, нашествя
інгеренція — втручання
індиферентизм — байдужість
індоленція — пасивність,
байдужість
інсинуація — наклеп, неправ-
дива наклепницька вигадка
інтенція — намір
інтервенювати — втручатися

інтерпеляція — офіційний запит депутата в парламенті, звернений до уряду, що вимагає обов'язкової відповіді
 інфлюєнца — грип, інфекційне захворювання
 інцидент — несподівана подія, випадок, конфлікт

К

каблограма — телеграма
 каденція — скликання
 капарство — неохайність
 карний — кримінальний
 карність — дисциплінованість, дисципліна
 касарня — казарма
 квалітативний — якісний
 квантитативний — кількісний
 квестія — питання
 кирина (кериня) — керування, провід
 клейнод — дорогоцінний камінь, коштовність
 клявзуля — постанова
 коби — якби
 коверта — тут: вічко годинника
 кольпортувати — розповсюджувати, поширювати
 комбатант — солдат регулярної армії, який бере участь у війні; ветеран
 комплет — комплект, повний склад
 комплетний — цілковитий, повний
 комплікації — ускладнення
 комунал — прописна істина, загальник
 комунікат — повідомлення
 конвентикель — збори
 конвенціональний — загальноприйнятний; домовлений
 кондомініюм — володіння, спільне управління; територія під спільним володінням
 конечність — необхідність

конзоль — підпорка; підставка; столик під дзеркало
 конкордат — згода, угода
 консеквенція — наслідок, послідовність
 консистор — член парафіяльного уряду
 констеляція — тут: збіг обставин; психічна настанова
 консументка — споживачка
 контрофензива — контрнаступ
 конфідент — таємний інформатор поліції, шпигун
 конфіденціональний — секретний, таємний
 конфірмація — тут: затвердження вищою владою судового вироку
 концепіент — канцелярський службовець, судовий писар
 кооперувати — співпрацювати
 кооптувати — обирати, вводити до складу виборного органу нових членів
 кореляція — співвідношення, відповідність, взаємозв'язок
 котерія — кліка, група осіб, пов'язана спільними інтересами
 креувати — створювати; призначати, обирати; виконувати роль
 крилошанин — духовна особа у греко-католицькій церкві
 кріс — рушниця
 кулюари — кулуари
 курателя — опіка, опікунство
 кураторія — опікунська установа
 куртина — завіса
 куртуазія — чемність, ввічливість, люб'язність, галантність
 кутас — китиця
 куфер — скриня

Л

лед — лід
 легітимація — документ, що засвідчує право, або повноваження, посвідчення особи

легітимування — узаконення
ліга — тут: об'єднання держав, утворених після Першої світової війни
ліста — список, виборчий список
ліцитація — публічні торги
лучатися — траплятися
люстраторка — ревізор, та що робить огляд, перевірки
лянсувати — поширювати думку

М

маєстат — велич, величчя
макаронічний — вплутування виразів однієї мови в іншомовний контекст
мапа — карта
маркантний — помітний
матура — іспит на атестат зрілості
мегальomanія — манія величності
мезаліанс — нерівний з погляду соціального або майнового стану шлюб
меморіал — запис з коротким викладом суті, змісту справи
менажерія — звіринець
мент — момент
менторський — повчальний; з відтінком вищості
мериторичний — такий, що стосується суті справи
мікрокозма — маленький світ
міноритети — тут: другорядні міт — міф
можність — можливість
морд — убивство
мосяжевий — мідний
мужеський — чоловічий
муніція — військове спорядження

Н

нагінка — гоніння
наглячий — терміновий
нарядний — тут: домінуючий, основний

наклад — тираж
нарраційний — тут: розповідний талант
нездеправований — безправний
незужитий — невикористаний
номінація — іменування, призначення
нострифікація — визнання диплому зарубіжного вищого навчального закладу рівноцінним з дипломом у рідному краю

О

обиняк — слабкий аргумент
обіжник — циркуляр
обітниця — обіцянка
обопільний — взаємний
обскурантизм — вороже ставлення до науки, освіти, захист реакційних ідей
одіння — одяг
оказія — нагода
окремішність — самостійність
опінія — добра або зла слава; громадська думка
ординанс — постанова, розпорядження
ординація — положення про вибори
орієнтальний — східний
оркан — дуже сильний вихор, ураган
оруддя — засіб
орудувати — діяти
орузя — зброя
острацизм — вигнання, гоніння; примусове відсторонення
осяги — досягнення
отсе — це
офензива — наступ
оферта — пропозиція

П

падолист — листопад
папучі — рід взуття
партикулярний — окремих, частковий

парцеляція — поділ землі на дрібні ділянки
 патос — пафос; манера виступати
 Пацифік — Тихий океан
 пацифікація — придушення національно-визвольного руху за допомогою каральних акцій
 перлюстрація — перегляд, огляд; перегляд листів без відома адресата
 пертракція — переговори
 петиція — письмове колективне прохання звернене до органів державної влади
 петрифікація — тут: завмирання в певній формі
 підклад — основа
 підносити — виступати
 підставова — тут: початкова освіта
 пієтизм — благочестя, святенництво
 повисший — вищезгаданий
 повторяти — повторювати
 погідний — спокійний
 подання — заява, прохання
 позискати — тут: схилити когось на свою сторону
 познака — ознака
 пол — стаття
 полекша — пом'якшення
 попертя — підтримка, сприяння
 пораяти — радити
 постерунковий — постовий
 постулят — твердження, що не потребує доведення
 поступ — прогрес
 поступовий — прогресивний, передовий
 пращати — простити
 превенція — запобігання
 предилекція — уподобання, мати уподобання до когось або чогось
 предкладати — представляти
 прелегентка — виголошуюча промову, лектор

прелімінар — тут: попередній, тимчасовий зразок
 прелімінувати — складати попередній бюджетний кошторис
 пренумерувати — вносити передплату
 пресія — натиск
 прецеденс — випадок, що стався в минулому і є прикладом для наступних випадків
 випадковий — випадковий, несподіваний
 притьмом — швидко
 причинитися — сприяти
 провізоричний — тимчасовий, випадковий
 продуцентка — та, що виробляє
 просперувати — благополучно розвиватися, користуватися успіхом
 противенство — протистояння
 противний — протилежний
 протиділати — протидіяти
 протоколянтка — протоколістка
 п'ястук — кулак

Р

рамя — плече
 рація — тут: бути правим
 реактивувати — наново відновити діяльність
 реасумувати — робити остаточні висновки з дискусії; підсумовувати
 ревеляція — одкровення, відкриття
 ревізія — перевірка; обшук
 ревіндикація — домагання; повернення втраченої власності
 регенерація — відродження, відновлення
 реєнт — нотаріус
 резигнувати — відмовлятися від чогось
 резистанс — спротив

рекапітулювати — стисло повторювати сказане
рекомпенсата — компенсація; відшкодування моральної шкоди
рекрутувати — вербувати
релятивний — відносний, умовний
репарація — відшкодування; усунення недоліків, виправлення
репрезентувати — представляти; заміщати когось
респект — пошана, повага
реферувати — доповідати, подавати короткий зміст
рефлексія — роздуми, обміркування
рефлектувати — сподіватися, розраховувати на щось
речинець — термін
речник — представник
ригор — дисципліна, субординація
рівнобіжний — паралельний
різничкуватися — відрізнятись
розвій — розвиток
розв'язати — розпустити, ліквідувати
розложити — розбити
розривка — розвага, забава
розтеча — розбігання в різні сторони
рядити — управляти

С

саля — зал, аудиторія
сатисфакція — приємність, задоволення
сепарувати — відділяти, розділяти
середник — засіб
сеся — ця
сигнатор — підписувач, той, хто підписом підтверджує умову
симбіоза — тут: форма співжиття, яка забезпечує взаємну вигоду
скавтінг — одна з форм дитячого та юнацького руху

склярувати — очищувати
сконсумувати — спожити
скрупул — вагання
содаліція — братство, товариство
списуватися — відзначитися
сплендор — пишнота, розкіш, блиск
спорадичний — поодинокий, випадковий
справоздане — річний звіт про діяльність
спрепарувати — приготувати
спрецизувати — уточнити
спрофанувати — опошлити, зневажливо ставитися до чогось
стоваришеня — товариство
стежа — патруль
стреміти — прагнути
сутестія — піддавання; вплив, навіювання
супокій — спокій
супонувати — припускати, робити висновок
супремація — перевага, зверхність, володіння
супроти — протилежно, несумісно з чимсь
сурдут — сюртук
сутьна — головна
суфражизм — жіночий рух за надання жінкам, нарівні з чоловіками, виборчих прав
суфранс — право голосу

Т

таким робом — таким чином
талан — талант
тандита — мішура, дешеві вироби
телюричний — земний
терен — територія; поле діяльності
тикторівці — співробітники видавничого концерну І. Тиктора
тіло — тут: колектив
толеранція — терпимість, виrozumість

тоталізм — тоталітаризм
 трабонт — сателіт; розбійник
 туба — рупор
 тубальний — голосний, гуч-
 ний, потужний
 тамити — пам'ятати

У

увзгляднити — врахувати
 уділ — пайок
 уконституватися — сформува-
 тися
 ундівець — член УНДО
 (Українського Національно-
 Демократичного Об'єднан-
 ня)
 упізнатися — поставити
 вимогу
 уряджувати — тут: влаштову-
 вати
 устійнення — рішення
 уступ — абзац, параграф
 утраквізм — введення дво-
 мовної системи в школах

Ф

фасцинувати — зачаровувати,
 захоплювати, приковувати
 увагу
 фермент — тут: заворушення,
 занепокоєння
 філантропія — доброчинність,
 благодійність, допомога
 нужденним
 фірмант — тут: представник
 партії
 формація — розміщення,
 розташування; утворення,
 формування

фотель — м'яке крісло
 фреквенція — відвідування,
 наплив, кількість зголоше-
 них осіб
 фронда — опозиція з особис-
 тих мотивів

Х

хідник — тротуар
 хибити — робити помилки
 хорувати — хворіти
 хосенний — корисний
 хрунити — йти на угоду з
 польським урядом

Ц

царина — сфера
 ціха — риса
 централя — головне управ-
 ління
 цофати — скасувати, взяти
 назад

Ш

шапокляк — чоловічий капе-
 люх, циліндр
 шикани — тут: переслідуван-
 ня
 шкаралуца — шкаралуца
 шпальта — гранки
 штіммунг — настрій
 штука — мистецтво
 шувар — очерет

Я

яловість — тут: беззмістов-
 ність

ПРЕДМЕТНО-ТЕМАТИЧНИЙ
ПОКАЖЧИК

А

Автономія 146, 357-360,
477, 514, 552, 564, 624,
636, 661, 688, 689, 706
Агенція «Інтурист» 394
Акція 18-20, 26, 454, 455,
466, 471, 473, 474, 477,
484, 487-489, 491, 496,
498, 501, 526; А. виборча
123, 124, 232, 353; А.
допомогова 406, 407, 408,
411, 425, 430, 716, 736;
А. закордонна 235; 351,
363, 592, 617; А. петецій-
на 363; А. політична 382,
410; А. пресова 582, 749;
А. пропагандистська 384,
706; А. протестаційна 407,
430, 696; А. саботажна
619, 707; А. сільськогоспо-
дарська 226
Антанта 357, 358, 362, 413
Арешти 489, 490
Асамблея Ліги Націй (Гене-
ральна Асамблея) 363, 409
Атеїзм 53

Б

Безпартійний Блок співпраці
з урядом (Клуб ББ) 449,
455, 485, 486, 491, 497,
509, 515, 516, 528, 530-
533, 558, 618, 549, 558
Безграмотність 609; *Див.*
також Курси
Безробіття 78, 80, 150, 227,
230, 351
Більшовики (більшовизм) 36,
38, 155, 187-191,
262-265, 316, 346, 353,
362, 363, 372, 382-384,
387-390, 393, 395, 396,
398-401, 404, 405, 411-
416, 418, 419, 421, 430,
431, 433, 437, 480, 511,

550, 553, 590, 594, 698,
704; *Див. також* Більшо-
вицький режим
Більшовицький режим 17, 27,
433, 591, 592, 595, 596,
705, 710; *Див. також*
Окупація
Бригади УГА 374-379
Бюро Нансена 573, 574;
Див. також Комісії

В

Вибори 53, 92, 116, 120-
122, 200, 231, 234, 237,
273, 297, 324, 339, 354,
355; В. до варшавського
сейму і сенату 17, 21, 74,
104, 106, 120, 123, 125,
126, 127, 231, 233, 274,
344, 353, 474, 560, 581,
582, 605, 635-637, 639-
644, 655, 676, 679, 686-
694, 717, 723, 742, 752,
754; В. до віденського
парламенту 338. *Див.*
також Виборча ординація;
Виборче право; Парламент;
Сейм; Сенат
Виборча ординація 233, 338,
635, 676
Виборче право 75, 77, 92,
127
Видання: «Ансерс» (Лондон)
386; «Асошіейтед Прес»
418; «Базлер Нахріхтен»
(Базель) 396; «Берлінер
Тагеблят» (Берлін) 389,
397; «Вісті» (Львів) 159,
167-173, 175; «Вістник»
(Львів) 667; «Вогні»
(Львів) 743; «Вперед»
(Львів) 90, 275-277, 281,
283, 652; «Гералд Трібюн»
(Нью-Йорк) 400; «Голос»
683; «Голос Америки» 25;
«Громадський Вістник»

- (Львів) 73, 653; «Громадський Голос» (Львів) 159, 166, 167, 634; «Газета Вечорна» (Варшава) 284; «Дас Дойтше Тагеблят» (Берлін) 612; «Дейлі Експрес» (Лондон) 398, 417; «Дейлі Телеграф» (Лондон) 398; «Дер Бунд» (Берн) 396; «Діло» (Львів) 21, 36, 38, 52, 73, 120, 123-127, 166, 212, 231, 261, 291-293, 295, 297, 298, 328, 363, 418, 436, 462, 548, 550, 560, 563, 564, 567, 568, 571-574, 576, 578, 579, 582, 587, 601, 612, 619, 632-634, 638, 642, 643, 653, 658, 660, 661, 664, 666, 669, 671, 685-688, 701, 703, 748-750, 754; «Дойтше Альгемайне Цайтунг» (Берлін) 612; «Евермен» (Лондон) 404; «Журналь» (Париж) 397, 398; «Журналь де Деба» (Париж) 397; «Журналь де Женев» («Journal de Geneve») (Женева) 147, 396, 575, 577; «Івнінг Трібюн» 403; «Інґліш Ревю» (Лондон) 420; «Ізвестія» (Москва) 412, 414; «Ілюстрований Краківський Кур'єр» (Краків) 532; «Іль Попольо д'Італія» (Рим) 548; «Католицька Акція» (Львів) 261, 648; «Кельніше Цайтунг» (Кельн) 397; «Комар» (Львів) 682; «Кріщен Саєнс Монітор» (Бостон) 392, 399; «Кур'єр Подкарпаття» (Дрогобич) 466, 469; «Лікарський Вістник» (Львів) 379; «Літопис Червоної Калини» (Львів) 365, 380; «Лондонські Відомості» («London News») (Лондон) 621; «Манчестер Гардієн» («Manchester Guardian») (Манчестер) 20, 398, 566, 617; «Матен» (Париж) 397, 398, 403, 429; «Мега» (Львів) 159-163, 166, 175, 176, 671, 672, 693, 702, 703, 750; «Метеор» (Дрогобич) 494; «Народна Справа» (Львів) 667; «Наш Клич» 168; «Наш Прапор» (Львів) 36; «Наша Мега» (Львів) 11, 12, 36, 90; «Неділя» (Львів) 671; «Нова Зоря» (Львів) 176, 435, 671, 672; «Нове Село» (Львів) 671; «Новий Час» (Львів) 73, 144, 327, 328, 639, 653, 665, 754; «Ное Фрає Прессе» (Відень) 396; «Ное Цюріхер Цайтунг» (Цюріх) 385, 396, 413; «Нью-Йорк Американ» (Нью-Йорк) 398, 400; «Нью-Йорк Гералд Трібюн» (Нью-Йорк) 400; «Нью-Йорк Таймс» (Нью-Йорк) 389, 390, 402, 403, 417, 418, 433; «Остевропейше Корреспондентц» 613; «Подільський Голос» 495; «Попольо ді Рома» (Рим) 154; «Правда» (Москва) 412, 667; «Промінь» (Дрогобич) 467, 468; «Райхпост» (Відень) 396, 397, 417; «Руслан» (Львів) 52; «Світ Молоді» (Львів) 653; «Світло» (Львів) 284; «Свобода» (Нью-Йорк) 36, 52, 357, 421, 571, 665, 670, 684, 754; «Студентський Шлях» (Львів) 167-171; «Сурма» (Тернопіль) 494; «Таймс» (Лондон) 398; «Тан» (Париж) 397, 398; «Українське Слово» (Буенос-Айрес) 379; «Український

- Бескид» (Львів) 669;
 «Український Голос» (Пе-
 ремишль) 276, 280, 283-
 285; «Український Прапор»
 (Відень) 379; «Українська
 Трибуна» (Варшава) 283,
 284; «Учительське Слово»
 (Львів) 284; «Форверд»
 (Нью-Йорк) 403, 404;
 «Фортнайтлі Ревю» (Лон-
 дон) 398; «Фоссіше Цай-
 тунг» (Берлін) 397, 612;
 «Червона Калина» (Львів)
 334; «Шикаго Амерікен»
 (Чикаго) 400; «Шикаго
 Трібюн» (Чикаго) 400;
 «Юнайтед Прес» 388; «Die
 Frau im Staat» 284; «Ga-
 zeta Polska» (Warszawa)
 549, 558; «Nation und
 Staat» (Відень) 38; «Wia-
 domosci literackie» (War-
 szawa) 698
- Видання Жіночі: «Альманах
 Жіночої Доля» (Коломия)
 379; «Альманах Української
 жіночої Громади» (Нью-
 Йорк) 379; «Громадянка»
 (Львів) 14, 22, 73; «Жін-
 ка» (Львів) 14, 22, 36,
 38, 39, 73, 266, 297,
 300, 305, 365, 379, 380,
 435, 436, 580, 581, 584,
 586, 601, 632, 645, 646,
 653, 655, 669, 671, 692,
 743, 750; «Жіноча Воля»
 (Коломия) 653, 654;
 «Жіноча Доля» (Коломия)
 18, 178, 365, 378-380,
 653, 654, 693; «Жіночий
 Вістник» (Львів) 231
 (жіноча сторінка «Діла»);
 «Жіночий Голос» (Львів)
 653; «Наша Доля»
 (Стрий) 183, 652; «Наша
 Мета» (Львів) 11, 73;
 «Нова Хата» (Львів) 21,
 183, 653; «Перший Вінок»
 (Львів) 652; «Українка»
 (Львів) 22, 73, 436, 589,
 601, 667, 669, 671, 750
- Видавничий кооператив «Со-
 юзу Українок» 206, 388,
 584, 674, 679, 739, 751
- Визвольна війна, *див.* Війна
- Визвольні змагання (бороть-
 ба) 11, 14, 186, 209,
 251, 274, 344, 351, 356,
 357, 363, 365-367, 371,
 380, 533; *Див. також*
 Війна
- Виховання 215, 216, 306,
 314, 318, 319, 325, 458,
 459, 481, 482, 497, 498,
 502, 504, 511-513, 515,
 517, 519, 523, 525, 544,
 590, 703, 719, 728; В.
 дошкільне 258, 325
- Вища освіта, *див.* Освіта
- Вищі навчальні заклади (Інс-
 титут, Університет) 8, 13,
 88, 197, 340, 363, 366,
 451-453, 462, 463, 475,
 478, 510, 529, 549, 554,
 623; В. н. з. мілітарні
 (Італія) 549; І. Бактеріо-
 логічний 374; І. Вищий
 педагогічний (Львів) 36; І.
 ім. Лисенка (Львів) 282;
 І. Львівська політехніка
 477; І. науковий (Варша-
 ва) 478, 510; У. (Берлін)
 340; У. (Відень) 35, 36,
 340, 511; У. Вільний
 Польський (Варшава) 450,
 452; У. (Львів) 35, 36,
 45, 338, 339, 340, 367;
 У. (Петербург) 423;
 У. Український таємний
 (Львів) 9, 273, 452,
 476, 478, 510
- Війна: Друга світова 7; 20-
 22, 27, 37, 49, 50, 343,
 363, 368, 412, 416, 417,
 432, 592, 600, 602; Пер-
 ша світова 9, 75, 78-80,
 96, 123, 131, 132, 174,
 199, 230, 273, 275, 278,
 279, 311, 329, 333-335,
 339, 340, 357, 363, 354,
 367, 370, 372, 380, 392,
 394, 412, 451, 511, 551-

- 555, 573, 614, 707; *Див. також* Визвольні змагання
- Військо: Українська Галицька Армія (УГА) 343, 362, 365-380; Українські Січові Стрільці (УСС) 97, 98, 306, 335, 368, 372, 408, 495
- Військове командування 373, 374, 376-378
- Віче 408, 551, 554, 605, 608; В. жіноче 8, 100, 114-116, 124, 252, 723; В. ж. передвиборче 232; В. політичне 53; В. посольське 725, 730
- Г**
- Гетьманці (Клуб гетьманців, гетьманський центр) 602, 707-709
- Головне політичне управління (ГПУ) 389, 399, 590, 594, 596, 704, 705
- Голод, *див.* Голодомор
- Голодомор (голод) 20, 21, 37, 38, 187-189, 257, 380-387, 389-411, 415-433, 548, 571, 572, 574-576, 579, 627, 628, 631; *Див. також* Акція; Комітети
- Греко-католицька митрополія духовна семінарія у Львові 39, 52, 53, 370, 379, 380
- Г**
- Генеральне Губернаторство 602, 705, 707, 708, 758
- Генеральний Інститут Католицької Акції (Католицька Акція) 21
- Гродське староство у Львові 453-456, 556, 675, 678
- Д**
- Демократія 8, 30, 41, 151, 162, 300, 338, 345, 412, 559
- Денаціоналізація 306, 444, 461, 525, 529, 609
- Депортація 12, 389, 433
- Держава 408, 412, 421, 424, 428, 481, 490, 491, 503, 552, 553, 556, 560, 614, 619, 657, 697, 698, 706, 707; Д. європейська 75; Д. модерна 87, 130, 267; Д. польська 351, 353, 354, 356, 358, 451, 453, 474, 491, 493, 498, 554, 661; Д. українська 78-80, 92, 93, 96-98, 101, 108, 135, 136, 142, 144, 147, 153-156, 186, 188, 196, 202, 206, 236, 242, 250, 251, 257, 263, 267, 274, 279, 292, 295, 302, 303, 308, 315, 323, 326, 329, 338-343, 357, 360, 362, 365, 367
- Державність 351
- Диктатура 300, 301, 345, 412, 420, 560
- Дипломатичні відносини (дипломатія) 356, 412-414
- Е**
- Екзильний уряд УНР (Екзильний центр) 410, 415
- Екзильний центр, *див.* Екзильний уряд УНР
- Економіка 8, 14, 80, 338, 352, 415, 416, 419, 453, 551, 553, 659
- Економічна незалежність жінок 80, 82, 84, 87-89, 128, 129, 132-136, 138-143, 228-230, 321, 728; *Див. також* Рівноправність жінок
- Емансипація 13, 14, 25, 76, 82-85, 87, 89, 90, 92, 95, 104, 112, 113, 130, 173, 196, 202, 230
- Еміграція 8, 9, 11, 14, 16, 22-25, 29, 36, 150, 157, 216, 252, 256, 280, 303-305, 346, 382, 402, 406, 408, 418, 451, 478, 542, 549, 550, 553, 592, 602,

622, 649, 653, 654,
710, 758
Етика 93, 151, 265, 316

Є

Єврейське населення 20, 26,
46, 48, 54, 57, 58, 60,
127, 394, 404, 420, 432,
571, 610, 627, 674, 703-
705, 707; *Див. також*
Колонії
Європейське об'єднання україн-
ських організацій (ОУН),
див. Об'єднання

Ж

Жіноча політична організація,
див. Партії, політичні
організації
Жіноча преса, *див. Видання*
жіночі
Жіноче питання, *див. Жіно-*
чий рух
Жіночий конгрес, *див. Кон-*
грес
Жіночий рух (Жіноче питан-
ня) 7, 8, 14-16, 22, 25-
27, 29, 35, 37, 38, 74-
78, 80, 85, 87-92, 94,
102, 103, 107, 108, 111-
113, 116, 117, 120, 122,
128-130, 140, 143, 164-
168, 170-176, 178, 180-
186, 194-197, 199, 201-
203, 206, 207, 218, 220-
225, 227, 230, 241, 242,
245, 246, 248, 258, 262,
273, 278, 284-289, 298,
301, 302, 305, 310-313,
328, 334, 336, 366, 379,
434, 435, 547, 578, 580,
581, 585, 591, 633, 650,
655, 656, 657, 659, 660,
679, 680, 682, 694, 746
Жіночі організації 8, 11, 13,
14, 16, 19, 20, 23, 24,
89, 93, 95, 96, 99, 111,
115-119, 124, 157, 158,
167-170, 174, 177, 180,
181, 183, 184, 190, 194,
195, 197, 199-201, 213,

218, 219, 223, 224, 226,
234-236, 239, 241-252,
259-262, 266, 273-281,
283, 286-289, 297-299,
301, 304-306, 310-312,
328, 336, 371, 409, 555,
556, 606, 610, 632, 634,
651, 562, 657-659, 679,
680, 694, 743, 746, 755;
Ж. о. католицькі 754-756;
Див. також Товариства;
Міжнародні жіночі органі-
зації

З

Законопроект (законодавство)
12, 154, 453, 456, 475,
501-504, 513, 516, 538,
733; З. колонізаційний
515; З. нострифікаційний
451; З. шкільний 217,
474, 475, 537, 538, 610
З'їзд: Всеукраїнський жіночий
(1921 р., Львів) 15, 115,
119, 184, 190, 251, 273,
276, 277, 279-281, 283,
284, 287, 311, 553, 554,
625, 652, 715, 716; Вчи-
тельський (Ужгород) 176;
Народний 608, 609, 722,
725; Народоверхнього жі-
ноцтва Підкарпаття
(1933 р.) 176, 179; Про-
світянський (1929 р.,
Львів) 253, 254; Федерації
істориків Східної Європи
736

І

Індустріалізація 390; 416
Інститут, *див. Вищі навчальні*
заклади
Інтерпеляція 29, 319, 337,
344, 346, 355, 359, 474,
479, 527, 706
Інтернаціоналізм 386

К

Канібалізм 403
Каральна експедиція 349

- Католицька Акція, *див.* Генеральний Інститут Католицької Акції
- Католицька акція української молоді (КАУМ) 700
- Католицький рух 671, 700; *Див. також* Жіночі організації; Католицька акція української молоді (КАУМ), Видання
- Клуб гетьманців, *див.* Гетьманці
- Колективізація 380, 395, 398, 399, 415-417, 419, 420, 423, 433
- Колонізація військова 153, 351
- Колонія 309, 352, 385, 406, 423, 616, 665, 691; К. єврейська 404, *Див. також* Єврейське населення; К. німецька 40, 394, 397, 399, 423
- Комісія: бюджетна (сейм) 355, 441, 452, 462, 461, 480, 487, 503, 504, 524, 526, 534, 560, 563, 725, 730, 739; закордонних справ 35; зовнішніх справ 18; Ліги Націй 20; Міжнародної жіночої ліги миру і свободи 715; міжнародна збіжева 415; миру 611, 612, 726; нанзенівська 574, *Див. також* Бюро Нансена; організаційна ВНК 630; 631; освітня (сейм) 18, 19, 35, 441, 445-451, 456, 464, 480, 486-489, 491, 493; 495, 499, 500, 501, 503, 520-522, 727, 733; політичних прав жінки 615; *Див. також* Рівноправність; політичної праці жінки 611, 612, 726; статутова 607, 718; технічна ВНК 630; *Див. також* Конгрес
- Комітет: Діловий Всеукраїнського жіночого конгресу (1934 р., Станіславів) 158, 180, 577, 737, 739; допомоги голодному селу 721; допомогивий Рятунку України (Чернівці) 408; жіночий (Відень) 10; жіночий (1912/13, Львів) 334, 335; зв'язку міжнародних жіночих організацій (товариств) 427, 575; допомоги голодуючим у СРСР 383, 406, 575, 627; допомоги політичним в'язням 454, 494; Комітет Трьох 144-147, 149, 155, 359, 425, 435-437, 564, 565, 620, 660, 663, 664, 667, 669, 670, 689, 692, 693, 695, 706, 708, 709; Контактний комітет 35, 600-602, 649, 660, 662-666, 668, 670, 676-678, 681, 683-686, 689, 690, 692, 694-696, 698-705, 707, 743, 747-750, 752-758; Міжконфесійний допомоги голодуючим Советського Союзу (Відень) 397, 418, 627; Міжнародний «Червоного Хреста» 37, 38, 429; Народний Комітет (орган НДП) 338-340, 342, 718; Народний (УНДО) 610, 639, 642, 643; Об'єднаний комітет міжнародних жіночих організацій 576; Празький підготовчий комітет ВНК 647, 649; Підготовчий Конгресовий Комітет (ВНК) 209, 211-213, 634, 648; Спільний УСРП і УСДП (голод 1933 р.) 406; Український горожанський комітет (1919-20 рр., Львів) 11, 91, 101, 375; Український громадський комітет Рятунку України (1932-33 рр., Львів) 406-408, 411, 421, 426, 627, 736; Український допомогивий комітет

- (1946-50 pp.) 23, 36, 38;
Українсько-французький
допомоговий (Париж) 627;
Центральний Виконавчий
СРСР 430
- Комуністична пропаганда
382, 611
- Королівський Інститут закор-
донних справ у Лондоні
20, 35, 37, 149, 597,
616, 617, 620, 621, 732
- Конгрес: Всеукраїнський
жіночий (1934 р., Станіс-
лавів) 15, 21, 35, 157-
161, 163-171, 174, 175,
179-181, 184-186, 194,
195, 206, 209, 214, 225,
227, 238, 242, 247, 251,
252, 257, 258, 273, 288,
299, 303, 308-310, 312,
435, 441, 577, 578, 580,
601, 628, 629, 631-634,
637, 650, 653, 654, 694,
736, 737 767; Всеукраїн-
ський національний (ВНК)
180, 181, 209-214, 257,
270, 307, 630-634, 647-
649, 670, 679, 740, 742;
Міжнародної жіночої ради
(Союзу) 37, 251, 254,
255, 311, 611, 612, 615,
721, 726, 728-730, 735,
741, 757, 763; Міжнарод-
ної жіночої ліги миру і
свободи 255, 613, 726,
727; Міжнародний історич-
ний (Варшава) 736; Між-
парламентарної Унії 35,
37, 148, 358, 363, 725;
Національних меншин 20,
35, 37, 559, 571, 572,
578, 624, 725, 730, 734,
736, 739, 763; Національ-
ностей Європи 37, 363,
397, 409, 411, 422-424;
Просвітянський 251; Сію-
ністський (Прага) 403,
404; Студентів-католиків у
Люксембурзі «Пакс-Рома-
на» 409; Студенток 719;
Суфражисток 718; Трудо-
вий (1919 р.) 77, 279;
Українського жіноцтва
(Філадельфія) 24
- Конституанта, *див.* Українська
Конституанта
- Консолідація 74, 161, 165,
190, 193, 205, 208, 209,
211, 214, 262, 282, 288,
289, 296, 300, 301, 304,
306, 307, 309, 328, 583,
600-602, 631, 654, 660,
661, 669, 670, 672, 676,
685, 686, 689, 693, 696,
698, 702, 704, 745, 747,
754, 757
- Конференція: Амбасадорів
155; Версальська мирова
360, 362, 363; Голодова
35, 737, 764, 765, 764,
765; Міжнародна соціаліс-
тична (Париж) 409; Між-
народної організації комба-
тантів 409; Міжпартійна
ВНК 209-211, 634; Під-
готовча ВНК 630; Пресова
664, 666, 668, 669; Роз-
зброєння 145, 563; Світова
економічна (Лондон) 414,
415
- Концерн І. Тиктора, *див.*
Пресові агенції
- Конфіденти 467, 469, 479,
530, 532, 545
- Конфіскації 74, 354, 468,
480, 548, 683, 693
- Кооперація 156, 160, 161,
163, 198, 245, 349, 601,
653, 668, 669, 672, 673,
676, 680, 685, 750
- Крайова кураторія львівського
шкільного округу 443, 448,
468, 469, 472, 473, 492,
496, 499, 527, 533, 545,
590, 748, 757
- Кружки «Союзу Українок» 7,
35, 37, 158, 182, 225,
238, 239, 246, 259-262,
268, 278, 290, 453, 578,
581, 583, 585, 586, 588,
589, 592, 608, 611, 625,
650-654, 658, 659, 661,

- 680, 693, 699, 729, 743, 766
- Культура 11, 13, 14, 75, 76, 81, 82, 86, 87, 101, 102, 129, 130, 136, 164, 173, 191, 201, 254, 255, 308, 314, 316, 317-319, 324, 325, 329, 352, 383, 386, 411-413, 419, 431, 432, 453, 457, 460, 462-464, 470, 478, 481, 482, 501, 504, 507, 512, 515, 521, 535, 539, 540-542, 553, 595, 609, 611, 613, 658, 694, 697
- Курс нормалізації 17, 37, 270, 291-300, 307, 436, 600, 601, 623, 639, 655, 660, 661, 663, 667, 672, 673, 676-678, 697, 700, 703, 747
- Курси: жіночі 324; домашнього господарства 260; куховарства 260; для неграмотних 551, 610; педагогічні 35
- Л**
- Лібералізм 560
- Листопадовий Чин (Національний зрив) 10, 96, 101, 278, 311, 342, 352, 360, 367, 370, 371, 379, 514, 552
- Ліга Націй 20, 35, 37, 111, 147, 149, 256, 257, 349, 356, 359, 362, 363, 396, 409-411, 413, 416, 421, 422, 424, 425, 428-430, 510, 526, 547, 559, 571, 618, 624, 628, 731, 739
- Лічниці УГА (лікарні) 372-378, *Див. також* Шпитали
- М**
- Материнство 10, 13, 15, 80-82, 109, 128, 132, 136-141, 173, 202-205, 217, 272, 302, 308, 315, 318, 325, 657, 662, *Див. також* Опіка
- Мемуари 74, 389, 391, 401; *Див. також* Спогади
- Мирний договір (угода) 155, 564: Берестейський 341; Версальський 244, 357, 410, 412, 422, 442, 624;
- Міжнародна жіноча ліга миру і свободи, *Див.* Міжнародні жіночі організації
- Міжнародна політика (взаємовідносини) 191, 193, 274, 292, 293, 383; *Див. також* Політика
- Міжнародні форуми 153, 154, 356, 357; *Див. також* З'їзди; Конгреси; Конференції
- Міжнародний трибунал (Гаага) 146
- Міжнародний Червоний Хрест 20, 22, *Див. також* Комітети
- Міжнародні жіночі організації 19, 37, 226, 305, 306, 324, 409, 427, 455, 548, 568, 573, 574, 606, 607, 611, 634, 739, 747; Всесвітній Союз Українок 15, 24, 35, 37, 181, 183, 209, 214, 225, 303-305, 309, 630, 632, 746, 767; М. ж. ліга миру і свободи 19, 20, 255, 306, 455, 614, 619, 620, 715, 731-732; М. ж. рада 255, 629; «Союз Українок Америки» 24, 182, 304; «Союз Українок Емігранток» (Варшава) 182, 737, 740; «Союз Українок Канади» 182, 304; Суфраж 615, 616, 723; СФУЖО 24, 25; Український жіночий союз (Відень) 435, 616
- Міжпарламентарна унія (Женева), *Див.* Унія
- Міжпартійне порозуміння 669, 695, 704

- Мілітарна організація
(мілітаризм) 335, 341,
411, 416, 619
- Міністерство: внутрішніх справ
482; закордонних справ
388, 389, 391, 596; віро-
сповідань і освіти (Поль-
ща) 446-448, 450, 457,
461, 463, 478, 524, 527,
532, 533, 539, 563
- Мітинг (маніфестація) 35,
37, 443; *Див. також* Віче
- Мішані подружжя 40, 434,
680
- Молодь: 268, 272, 274, 290,
301, 318, 367, 368, 459,
471, 476, 477, 482-487,
492-495, 498, 501, 502,
504-510, 514, 517, 518,
521, 531, 533-537, 541,
559, 594, 703; М. поль-
ська 444, 465, 543, 545;
М. українська 247-250,
259, 260, 355, 443, 445-
449, 451, 458, 468, 469,
486, 515, 520, 523
- Москвофільство (русофільство)
53, 363, 601
- Н**
- Навчальні заклади: вчительські
семінарії 35, 36, 198, 461,
471, 476, 497, 506, 507,
528, 537; *Див. також*
Греко-католицька духовна
семінарія у Львові; гімназії
8, 35, 36, 39, 45, 54, 56,
60, 62, 66, 198, 443,
444, 449, 450, 463-473,
483-489, 492-501, 506,
508, 511, 519, 520, 523,
530, 531, 539, 540, 542,
545, 724, 733; ліцей
рільничий 506, 508, 537;
середні школи 35, 36, 39,
48, 198, 336, 451, 463,
470, 472, 497, 591, 609;
Див. також Освіта;
Шкільництво; Школи
- Народна організація українців
м. Львова 114-116
- Народовці 41, 52, 53, 338
- Наука 108, 351, 432
- Нацизм 419
- Націоналістичний рух (націо-
налісти) 27, 37, 169, 172,
301, 313, 345, 635, 667,
685, 690, 693, 694, 701,
702
- Національний зрив, *див.*
Листопадовий чин
- Національні меншини 17, 20,
149, 233, 295, 362, 410,
422, 424, 444, 450, 451,
462, 463, 472, 476, 480,
481, 483, 485, 498, 501,
502, 513, 516, 517, 520-
522, 524, 541, 552, 559,
564, 579, 610, 613, 615,
618, 622, 685, *Див.*
також Конгрес; Рада
- Нація 12, 15, 16, 18, 24,
27, 117, 151-153, 163,
168, 171, 183, 184, 187,
190, 191, 193, 194, 199-
202, 204, 206-208, 214,
215, 220, 224, 233, 243,
245, 254, 255, 262, 269,
282, 293, 302, 304, 307-
309, 312-322, 326, 327,
329, 332, 382, 420, 422,
460, 490, 501-503, 509,
513, 518, 521: 535, 538,
541, 612-614, 630, 631,
656, 657, 661, 672, 688
- Німецькі колоністи(поселенці)
423, *Див. також* Колонії
- О**
- Об'єднання: Європейське
українських організацій
(ОУН) 411, 426;
О. українських жінок
(«Жіноча Праця») 23;
О. українських організацій
в Америці 409; *Див.*
також Комітети
- Окупація 444, 451, 498,
514, 515, 550, 590; поль-
ська 352, 555; німецько-
фашистська 22, 23, 346

- Опіка над: жовнірами 278, 311; виселенцями 278, 311; інтернованими 278, 311; воєнними сиротами 278, 325; материнством 173, 202; шкільною молоддю 325
- Опозиція 601, 672, 688, 692, 693, 697, 754
- Опортунізм 8
- Освіта (навчання) 8, 18, 215, 288, 290, 316, 319, 441, 448, 453, 460, 462, 473, 501, 505, 508, 512-514, 529, 535, 539, 596, 609, 650, 694, 702; *Див. також* Вищі навчальні заклади; Навчальні заклади; Шкільництво; Школа
- Офензива 384, 412
- П**
- Палата Громад (Лондон) 35, 37, 148, 358, 359, 559, 597, 617
- Парламент 13, 18, 77, 88, 93, 111, 148, 219, 356: Бундесгавз (Берн) 421; Варшавський 353, 355, 356, 410; Віденський 341; Європейський (Женева) 80; Парламент (Лондон) 20, 149, 359, 620, 621; Райхстаг (Берлін) 119, 244, 331, 612, 613, 726;
- Партії (політичні організації) 18, 93, 94, 105, 111, 114-120, 149, 157, 160, 200, 210, 211, 214, 232, 236, 241, 281, 289, 293, 301, 312, 313, 326, 334, 350, 553, 605, 608, 610, 612, 633, 634, 680, 685; Дружина Княгині Ольги (ДКО) 21, 35, 74, 312-327, 592, 674, 675, 677-680, 682, 691, 692, 694, 695, 599-601, 751, 752; Національно-демократична партія 338, 340, 344, 718; Організація українських націоналістів (ОУН) 18, 21, 345, 352, 354, 410, 436, 483, 602, 690, 691, 706, 709; Партія Праці 408; «Союз Визволення України» (СВУ) 10, 340; Українська військова організація (УВО) 345, 483, 484, 490, 491, 494, 495; Українська Народна Обнова (УНО) 629, 630, 635; Українська Народна Трудова 18, 281, 344; Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) 16-18, 20, 21, 29, 35, 36, 117, 118, 124, 126, 178, 212, 232, 233, 235, 270, 291, 293, 295, 297, 299, 300, 344, 353, 358, 406, 436, 560, 587, 592, 599-601, 608, 619, 623, 629, 630, 633-644, 646-648, 660, 663, 666-669, 671, 672, 676, 677, 683, 686-689, 691-694, 700, 701, 704, 706-709, 722-724, 742, 747, 748, 754, 755; Українське національне об'єднання (УНО) 592, 600, 602, 629, 630, 706-709; УНР-івці 25, 647, 666, 688, 689; Українська партія соціал-революційна (УПСР) 210, 630; Українська радикально-демократична партія (УРАДП) 630; Українська соціал-демократична партія (УСДП) 210, 281, 353, 406, 600, 629, 630; Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП) 210, 630; Українська соціалістично-радикальна партія (УСРП) 210, 232, 354, 406, 600, 629, 630; Фронт національної єдності (ФНЄ) 302, 600, 635, 677, 684, 696, 708

- Пацифікація (погроми) 20, 35, 153, 347-350, 352-356, 359, 362, 410, 425, 463, 467, 470, 473, 479, 483, 486, 487, 489, 496, 498, 500, 501, 514, 558-560, 618, 620-622, 624, 731, 732
- Перепис населення 273
- Петиція: 144-146, 155, 349, 410, 425, 548, 549, 557-559, 561, 562, 564, 565, 568; англійських послів 149; про автономію Галичини 564; про голод 35, 425, 548; кооперативна 566; пацифікації 35, 37, 349, 359, 410, 548, 557, 558, 566; у справі політичних в'язнів 155, 548, 564-568; признання виборчих прав жінкам 551;
- Підпілля 664
- Підручники 449, 460, 528, 534, 541, 543, 609
- Погроми, *див.* Пацифікація
- Подружжя 10, 13, 47, 58, 59, 80, 82, 83, 85, 93, 111, 136-138, 140, 141, 143
- Політика 7, 8, 16, 24, 27, 35, 37, 54, 75, 95, 100, 102, 150, 162, 207, 209, 243, 267, 269, 282, 285, 291, 292, 294, 295, 300, 323, 324, 326, 328, 330, 336, 338, 339, 341, 344, 351, 356-358, 364, 384, 387, 396, 413, 422, 423, 425, 432, 433, 436, 420-462, 476, 478, 480, 484, 498, 515, 524, 551, 558, 559, 575, 600, 603, 609, 657, 658, 667, 669, 673, 676, 680, 687, 696, 697, 706, 718; П. зовнішня 411; П. угодовецька 655;
- Політичні організації, *див.* Партії
- Поліція (поліційна система) 466, 468, 469, 471, 479, 486, 487, 492, 493, 497, 500, 516, 522-524, 530, 531, 544, 545, 599, 672; П. с. більшовицька 393, *Див. також* Більшовицький режим; П. польська 11, 18, 53, 252, 350, 554
- Польсько-українське питання (відносини) 144, 291, 292, 294, 300, 350, 359, 482, 559, 565, 618, 620, 639, 665, 697
- Пресове порозуміння 436, 601, 664-666, 670-672, 688, 749, 750, *Див. також* Акція пресова
- Пресова агенція: Асошієтед Прес 401; Дешева Книжка 700; Інтернешенел Ньюз Сервіс 401; Концерн Тиктора 665, 666, 749; Польська Агенція Телеграфічна (ПАТ) 473, 488, 489, 579; Телеграфне Агентство Радянського Союзу (ТАРС) 401, 417; Юнайтед Прес 401
- Пропаганда 389, 405, 419, 421, 422
- Проституція 93, 202, 324, 555
- Р**
- Рада: Амбасадорів 17, 357-360, 478, 510, 619, 624; Головна ДКО 682, 751; Головна ВСУ 304-306; Головна еміграційна в Парижі (УНР) 411, 426, 627; Головна Українська 340; Загальна Українська 336, 340; Ліги Націй 145-148, 358, 359, 363, 409, 413, 421, 424-430, 559, 618; Міжнародна жіноча 19, 255, 256, 551, 555, 556, 616, 740; Міжпартійна 105; Національна (КК) 601, 677-679, 681, 683, 687, 688, 752, 753; Союзу Народів 144, 153, 547,

- 557, 562-565, 567, 573-576, 579, 739; Українська Національна (1948 р.) 23, 37, 77, 279, 342, 346, 347; Українська Центральна (1918 р.) 77, 336, 552
 Радикали 338, 587, 611, 635, 647, 667, 671, 677
 Радіофільство 189, 190, 407
 Редакція радіо «Свобода», Мюнхен 36
 Релігія 12, 27, 54, 75, 108, 137, 162, 187, 189, 246, 258, 265, 313, 314, 316, 324, 346, 434, 458, 662, 694
 Репресія 156, 352, 353, 355, 356, 449
 Рівноправність жінок 11, 13, 14, 78, 80, 81, 88, 92, 93, 96, 97, 103, 111, 112, 115, 119, 120, 122, 165, 195, 198, 199, 219, 227, 229, 230, 235, 265, 274, 279, 314, 315, 324, 367, 434, 508, 520, 551, 552; Р. економічна 81, 230, *Див. також* Економічна незалежність жінок; Р. політична 75, 77, 81, 88, 92, 100, 115, 197, 230, 233, 234, 315, 324, 552;
 Рільнича Палата 199, 651, 658
 Родина (сім'я) 9, 11, 13-15, 23, 25, 38, 51, 59, 66, 67, 81-85, 88, 93, 101, 102, 110, 128, 131, 136, 137, 139, 141, 143, 173, 197, 198, 202-205, 216, 218, 221, 227-230, 265, 272, 308, 310, 313-318, 321, 322, 324, 325, 329, 332, 335, 350, 370, 385, 391, 394, 402, 458, 468, 544, 657, 660-662, 694
 Роззброєння 150, 166, 611
 Русофільство, *див.* Москвофільство
- С**
 Світова війна, *див.* Війна
 Свято: Листопадове (Перше листопада) 638, 742;
 Свято Селянки 238-241, 258, 259, 311, 638, 651, 661, 743-746, 768
 Секція: жіноча 610: видавнича 555, 556; господинь 657, 658; гуманітарна 625; культурно-освітня 625; організаційна 555, 607, 625; політична 610; при партіях 611, 612; промислова 555, 556; просвітна 555; редакційна 717, 719, 721; товариська 555, 625;
 Меншин Союзу Народів 564
 Сейм 10, 16-18, 21, 29, 35, 36, 154, 345, 346, 353, 354, 406, 441, 445, 446, 450-453, 455, 456, 461-464, 470, 474, 478, 479, 483, 485, 493, 495, 501, 503, 504, 516, 524, 528, 534, 545, 559, 561, 569, 605, 613, 633, 635, 679, 681, 685, 693, 717, 724, 725, 729, 730, 732, 733, 737, 739, 741
 Сенат 16, 17, 353, 406, 478, 559, 605, 633, 635, 717, 737
 Сім'я, *див.* Родина
 Соборність 282, 283, 308, 309, 697
 Соціологія 76, 129, 150
 Союз демократичного контролю 617
 Союз Народів 144, 145, 152-155, 557, 561-567, 572-576, 579, 634
 Союз Українських Самостійників (Канада) 409
 Спогади 11, 25, 27, 30, 34, 53, 70, 74, 253, 337, 360, 364, 367, 368, 371, 379, 382, 383, 391, 594, 596; *Див. також* Мемуари

- Статистика 7, 133, 352, 365, 387, 395, 442, 525, 526, 538
- Статути 91, 112, 200, 225, 226, 236, 250, 278, 287, 305, 325, 337, 426, 435, 454, 455, 476, 554, 557, 581, 600, 607, 608, 632, 650, 658, 680, 694, 719, 741
- Суспільство 7, 8, 11-15, 25, 27, 35, 48, 50, 75, 79, 83, 84, 86, 88, 93, 99, 101, 102, 113, 115, 128, 129, 132, 134, 142, 150, 151, 157, 159, 164, 172, 179, 183, 196, 197, 199, 201, 206, 207, 210, 214, 219, 228, 229, 232, 235, 236, 243, 244, 246, 263, 265, 270, 271, 278, 282, 293, 297, 300, 314, 315, 317, 319, 320, 324, 351, 406, 434, 448, 449, 454, 459, 460, 487-489, 496, 498-500, 503-509, 512, 515-518, 523, 548, 607, 631, 662, 668, 670, 677, 678, 693, 697, 701, 707, 709
- Т**
- Терор 18, 20, 153, 352, 381, 491, 565
- Товариство: «Академічна громада» 338, 347; «Бесіда» 620, 732; «Боян» 54; «Будучність» 333, 625, 703, 746; «Взаїмна поміч» 417; «Відродження» 701; «Вітка племені могиканів» 493; «Гігієнічне товариство» 673; «Захоронка» 91, 281, 333, 551, 555, 625, 728; «Крайове товариство охорони дітей» 555; «Крайове товариство охорони молоді» 467; «Луг» 295; «Маслосоюз» 668; «Медична громада» 379; «Молода громада» 20, 476, 620, 682; «Надія» 58, 59; «Народне мистецтво» 727; «Народний дім» 10, 97, 98, 280, 282, 370, 585; «Наукове товариство ім. Шевченка» (НТШ) 478; «Основа» 477; «Пласт» 466-467, 470, 491-493, 497, 544, 554; «Просвіта» 91, 160, 161, 163, 198, 236, 245, 271, 408, 455, 490, 492, 529, 555, 620, 651, 659, 673, 685, 699-703, 718, 721, 728, 745, 748, 756, 757; «Ревізійний союз українських кооперативів (РСУК)» 659, 668, 672, 674, 734, 750, 751; «Рідна Школа» (РШ) 160, 161, 218, 245, 271, 375, 455, 464, 465, 473, 474, 499, 609, 611, 659, 698, 702; «Сільський господар» (СГ) 236, 245, 281, 651, 654, 657-659, 668, 673, 739; «Січ» 9; «Скала» 672; «Студентська громада» 476; «Товариство опіки над політичними в'язнями» 625; «Товариство письменників і журналістів» (ТОПЖ) 682; «Українська самаританська поміч у Львові» 373, 375, 376, 380; «Українське Педагогічне Товариство» (УПТ) 497, 501, 519, 555, 715, 7226 727; «Українське товариство допомоги інвалідам у Львові» 374; «Учительська громада» 281, 720; «Центросоюз» 674, 734; Товариства жіночі: «Кооперативна жіноча гільда» 236; «Союз Українок» (Волинь) 182; «Союз Українок» (СУ) (Галичина) 7, 8, 15, 16, 18-25, 28, 29, 35-37, 74, 91, 119, 120, 123, 127, 158-163, 167-169,

- 171, 178, 180, 182, 190, 200, 214, 224-227, 231, 232, 235, 236, 238-240, 245-250, 254, 258-262, 264, 277-279, 283, 287-289, 297-299, 301, 302, 304, 305, 308, 309, 311, 312, 325, 326-328, 372, 409, 427, 434-436, 442, 453-456, 549-551, 554-557, 577-589, 591, 592, 596, 599-601, 605-607, 611, 614-616, 620, 624-626, 629, 633, 635-638, 641, 645, 648-650, 651, 653-658, 661, 662, 667, 668, 671-674, 678-682, 686, 694, 695, 699, 702, 703, 705, 715-731, 734-748, 751-756, 762, 766, 770-776; Жіночі відділи «Пласту» (Підкарпаття) 177; «Жіноча громада» (Буковина) 182, 281; «Жіноча громада» (Львів, до 1917 р.) 278, 333, 372, 551, 625; «Жіноча Громада» (радикальна) 21, 278, 380, 651, 653, 657, 659, 728; «Жіночий Кружок» (Коломия) 278; «Жіночий кружок УІТ ім. Г. Барвінок» 274, 281; Жіночі секції при «Просвіті» 177, 651; «Жіночий союз» (Ужгород) 176, 177; «Клуб русинок» 115, 625; «Кружок Українок» 115; Марійська конгрегація (Ужгород) 177; «Порадня матерей» 555; «Секція Господиень» 651, 657, 659; «Товариство жінок з вищою освітою» (ТЖЗВО) 29, 720, 721, 723; «Товариство руських жінок» 167, 278; «Труд» 282, 333, 727;
- Товариства польські: «Союз громадської праці жінок» 234, 242, 695; Народова організація кобет 242, 549, 558; «Коло господинь вейскіх» 268, 299, 651, 656, 658; «Коло земянек» 242; «Коло млодзежи» 268; «Сокіл» (Борислав) 466
- Торгівля 412, 414, 596
- Тоталітаризм 16, 22, 37, 300, 301, 343, 345, 685, 690, 700, 705
- У**
- Українська Конституанта (Конституанта) 77, 96, 100, 106, 552
- Українська Народна Республіка (УНР) 77, 347, 410, 411, 415
- Українська парламентарна репрезентація (УПР) (Український клуб) 20, 29, 35, 148, 178, 212, 292, 293, 344, 355, 358-360, 406, 410, 443, 445, 446, 448-450, 452, 453, 456, 478, 484, 486, 495, 499, 501, 503, 504, 512, 524, 548, 558, 562, 564, 609, 618, 623, 630, 676-678, 684, 687, 688, 725, 727, 732, 736, 737
- Український клуб, *див.* Українська парламентарна репрезентація
- Український Червоний Хрест 627, 628; *Див. також* Міжнародний Червоний Хрест
- Українські Січові Стрільці, *див.* Військо
- Університет, *див.* Вищі навчальні заклади
- Унія: демократичного контролю 149; міжпарламентарна 35, 37, 358, 568, 620, 734; приятелів Ліги Націй 620;
- Уряд: 390, 424; У. австрійський 52, 471; У. англійський 147, 358, 564, 575;

- У. західних держав 431, 433; У. німецький 567;
У. польський 17, 19, 20, 22, 144, 153, 347, 352-356, 362, 410, 425, 442, 446-450, 469, 475, 478, 479, 483, 488, 493, 495, 497-501, 509-512, 514, 516, 519, 524-527, 537, 538, 545, 559, 561, 565, 567, 609, 622, 640, 643, 647, 673, 676, 677, 691, 694, 732, 754; У. советський 383, 387, 389, 391, 393, 396, 397, 399, 414-417, 423, 429, 431
Утраквізм 514, 525, 527, 533, 537, 609
- Ф**
Фашизм (гітлеризм) 303, 419, 420, 596, 702, 705
Федерація 363
Фемінізм, *див.* Феміністичний рух
Феміністичний рух (Фемінізм) 10, 12-15, 19, 25, 38, 90, 111-113, 119, 128, 130, 136, 140, 159-164, 170, 171, 174, 178, 195, 201, 219-221, 223-225, 248, 285, 434, 453, 560, 606, 607, 720
Філантропійна (добродійна) діяльність жінок 11, 91, 101, 278, 311, 333
Філії «Союзу Українок» 7, 18, 21, 22, 23, 35, 37, 158, 182, 225, 238-241, 247-249, 259-262, 277, 278, 287, 289, 290, 327, 328, 453, 454, 549, 551, 552, 554, 555, 577-579, 580, 581, 583-587, 588, 589, 592, 607, 608, 624-626, 638, 645, 646, 650-654, 656, 661, 680, 693, 720, 734, 735, 738, 740, 741, 743, 749
- Х**
Холодна війна 350, 352
- Ц**
Цензура 22, 74, 169, 237, 353, 388, 390, 394, 548
Церква 15, 21, 27, 29, 36, 68, 354, 480, 585, 648, 694,
Цивілізація 12, 75, 76, 84, 87, 130, 134, 229, 300, 316, 367, 383, 386, 431
- Ш**
Шкільництво: 19, 215, 217, 350, 351, 442, 443, 445, 457, 460, 463, 474, 475, 479, 480, 481, 501, 503-524, 526-530, 534-537, 544, 609-611, 679, 680, 733; *Див. також* Освіта
Школа 306, 318, 322, 458, 460, 461, 465, 473, 496, 510, 527, 540; Ш. Берліца 364; Бурса(для дівчат) 454, 488; Ш. державна 465; Ш. національні 444, 460; Ш. приватна 349, 502-504; Ш. промислова 497; Ш. середня 451, 463, 472, 497; *Див. також* Навчальні заклади
Шляхта 41, 42
Шпиталь військовий (лазарет) 369, 372, 375-380; *Див. також* Лічниці УГА

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Абердін, леді 255, 616
 Адамович, брати 404
 Адамовичі, родина 405
 Адольф, *див.* Шпігель
 Адольф
 Айдліц Вальтер 385
 Аменде Евальд (Амменде)
 20, 391, 397, 417, 418,
 422, 563, 573, 627
 Амменде, *див.* Аменде Евальд
 Ангермани, подружжя 60
 Ангерманова 60
 Андвора Рольф 425, 565,
 574, 577
 Андрієвський Дмитро 408,
 410, 411
 Андрушко 466
 Антон, *див.* Рудницький
 Антон
 Антонина, *див.* Рудницька
 Антонина
 Архипенко Олександр 20
 Арістотель 103
 Архімед 215
 А. Ч. 90, 94

Б

Бабський 486
 Байрак 466
 Баран Катруся 378
 Баран Степан 74, 120-123,
 126, 336, 337, 339-342,
 344-346, 356, 364, 495,
 561, 704, 705, 758
 Баранова Бланка 608, 614
 Барбюс Анрі 420
 Барвінський Володимир 52
 Бартійон Сузанна (Бартійон)
 398, 403
 Басараб-Левицька Ольга
 (Бесарабова, Бессарабова)
 18, 454, 494, 495
 Бассехес Ніколяс 396
 Бауер-Чарномський 617, 618
 Бач Анна, *див.* Глязер Анна

Бачинська-Голубець Олексан-
 дра (Голубець Олександра,
 Голубцева) 372, 681
 Бачинська-Донцова Марія
 (Донцова) 15, 605, 606
 Бачинський Володимир 334,
 623, 667
 Безпалькова 686
 Беймер Гертруд (Baumer
 Gertrud) 119
 Бек 413, 694
 Бекер Філіп Ноел (Noel-
 Baker) 359, 566
 Бекстон 573
 Бенеш Войта 179
 Бенеш Едвард 413
 Берлян П'єр 388, 393, 398
 Бернес Рольф 400
 Бертійон, *див.* Бартійон
 Сузанна
 Бесарабова Ольга, *див.* Баса-
 раб-Левицька Ольга
 Бессарабова, *див.* Басараб-
 Левицька Ольга
 Біберович Володимир 403
 Бізанц Альфред 708
 Білецька Марія 15, 276,
 334, 550, 605-607, 680
 Білінківна 372
 Білінський 60
 Біляк Марія (Білякова)
 582, 635
 Білякова, *див.* Біляк Марія
 Бічер 403
 Блажкевич Іванна (Блаж-
 кевичева) 16, 281
 Блажкевичева, *див.* Блаж-
 кевич Іванна
 Бляйт 419
 Бове 575
 Богачевська-Хомяк Марта
 23, 28
 Богачевський Константин, *еп.*
 39
 Богуславський Олександр 484
 Бодреро 549

Болюх Василь 694
Бончковський 667, 689
Бораг Вільям 414
Ботічеллі 414
Боцюрків Іларіон 57
Бочковський Ольгерд 408
Брик Іван 679, 699
Бріке Мартен 396
Бріке П'єр 396
Бріс Сен 398
Будзиновська 606, 607
Будка Никита, єп. 626,
627, 764
Булліт Вільям 414
Буняк Порфир 630
Бурачинська Лідія 16
Бурда 486, 527
Бюіс В. 617, 618

В

Вагнер Ріхард 282
Вартон Леонард 617
Василь, *див.* Мудрий Василь
Вахнюк М. 630
Веб, подружжя 420
Вегерова 624
Велз Карвет 389, 405
Великанович Дмитро 457,
524, 561, 568, 569, 698
Веласкез Дієго (Веляскез) 414
Веляскез, *див.* Веласкез Дієго
Вербинець Володимир 470
Вергановська Євгенія 334
Вергун Петро, о. 408
Вернер 429
Витвицький 683, 706
Витковицька 624
Вільде Ірина 378, 380
Вільфан Йосип 422, 423,
571, 579
Вільямс Вайтінг 386
Вітошинська-Девоссер Стефа-
нія 372
Вітошинська-Драгомирецька
Ярослава (Ярослава) 372
Вітошинський Айталь 627,
764
Віхер Марія 372
Віянней Жан-Марі, о. (Жан-
Марі, Віянней, Vianney Jean
Maria) 68, 69

Влодко, *див.* Рудницький
Володимир
Войнаровський Тит, о. 604
Войтович Петро 531, 545
Волинець Степан 686
Волошин Августин, о. 177,
690
Волошин Настя 692
Волошинова М. 177, 275
Вольська-Мурська Софія 275,
281
Вудмен Дороті 617
Вуйтович 483, 486, 487,
489, 491, 493-495, 498,
499

Г

Гайдук Роман 630
Гакслі Олдос 420
Галаган М. 614
Галечко Софія 368, 718
Галичанка Оля, *див.* Кисілев-
ська Олена
Галлер 376
Галушинський Іван 471,
490, 491
Гаморак Ольга 334
Ганді (Ганді) 172, 420, 618
Ганкевич Лев 345, 630
Гарасимович Сильвестр (Ге-
расимович) 677, 698
Гарібальді Аніта (Гарібальді)
172
Гарлей Дж. Г. 617, 619
Гарриман 417
Гевусь 490
Гендерзон, *див.* Гендерсон
Артур
Гендерсон Артур (Гендерзон)
359, 566, 573, 621, 622
Геродот Дмитро 408
Гиличинський Йосиф, о. 44
Гіжовська Марія (Гіжовська)
372
Гіндус Моріс 384, 401
Гітлер Адольф (Гітлер) 331,
411, 412, 432, 571
Гітлер, *див.* Гітлер Адольф
Гладилевич Катря (Катря) 372
Гладилевич Павлина 372
Гладка Ірина 681

- Глібовицький Василь 702
 Глушкевич Маріян 345
 Гніда Сидонія (Гнідий Сидонія) 281, 285
 Гнідий Сидонія, *див.* Гніда Сидонія
 Гоголь Микола 289
 Годовалий 668
 Годований Степан 630
 Гоздовський Євген 530
 Голіпатий 52
 Голубець 665
 Голубець Олександра, *див.* Бачинська-Голубець Олександра
 Голубцева, *див.* Бачинська-Голубець Олександра
 Голувко Тадеуш (Голувка) 560, 618
 Гомзанова 607
 Гопалівна 372
 Горбачева Ліда 635
 Горбовий Володимир 707
 Горникевич Мирон, *о.* 627, 764
 Городиська Марія 372
 Горохович Антоніна (Горохович Таня) 16, 305, 675
 Горохович Таня, *див.* Горохович Антоніна
 Грабський Станіслав (Грабський) 457, 463, 474, 479, 527, 536-538, 610,
 Григоріїв, *див.* Григоріїв Никифор
 Григоріїв Никифор (Григоріїв) 630-632
 Гриневич Катря (Гриневичева) 275-277, 605
 Гриньох Іван, *о.* (Гриньох, *о.*) 700, 702
 Грицак Ярослав 34
 Гриць 573
 Громницька Марія 605
 Грушевський Михайло 338
 Гувер 414
 Гумен Розалія 378
 Гургула Ірина 681
- Г**
 Гадомський 526, 527
- Ганді, *див.* Ганді
 Гарібальді, *див.* Гарібальді Аніта
 Геббельс 303
 Геня 46
 Гіжевська 372
 Гіжовська Марія, *див.* Гіжовська Марія
 Гінтовт-Дзєвалтовський 488
 Глязер 44
 Глязер Анна (Бач Анна) 40, 43
 Глязер Антонина, *див.* Рудницька Антонина
 Глязер Домітіян (Домітіян) 40, 43, 44
 Глязер (Glaser) Йосиф 40, 43
 Глязер Кароліна, *див.* Рудницька Кароліна
 Глязери, родина 40, 44
 Голувка, *див.* Голувко Тадеуш
 Грабський Станіслав, *див.* Грабський Станіслав
 Гриньох, *о.*, *див.* Гриньох Іван, *о.*
- Д**
 Далтон Гю 359
 д'Арома Ніно 549
 Дашкевичева, *див.* Степанів-Дашкевич Олена
 Дашо Ст., *о.* 373, 378
 Дей Доналд 400
 Джиджора-Дзьоба Оксана 681
 Джонсон 573
 Джонс Герріт 392, 398, 417
 Джордж Ллойд 392
 Джус 494
 Дзерович Маркіян, *о.* 648, 670, 700-702
 Дзуль Марія 372
 Дзюня, *див.* Рудницька Ольга
 Дзядош 497
 Діаманд 455
 Дібуа 452, 453
 Дідченко 602, 707
 Дітмар 50
 Дмитерко Гандзя, *див.* Дмитерко-Ратич Анна

Дмитерко-Ратич Анна (Дмитерко Гандзя) 368, 372, 378, 380

Дмоховська 624

Дністрианська Софія 604

Дольницький М. 380

Домбровський Ст. 517

Домбчевський Роман 52

Домінія, сестра ЧСВВ 372

Домітіян, *див.* Глязер Домітіян

Донцов Дмитро 667, 698

Донцова, *див.* Бачинська-

Донцова Марія

Дорошенко Володимир 407

Драгоманів, *див.* Драгоманов Михайло

Драгоманов Михайло (Драгоманів) 52, 53, 166

Дроздовська 624

Друкс 54

Дубак І. 630

Духницький 494

Дюранті Волтер 389, 390, 401, 402, 414, 417, 418

Дядюк Мирослава 31

Е

Ева 289

Елліот Томас Стернз 359

Енвер Паша 341

Ерріо Едвард 401, 404, 420, 421, 571

Еріот 627

Естельріх 763

Є

Євтимович Варфоломій 602, 705, 707, 708

Єзерська Анна 281

Єнджеєвич Януш 445-449

Ж

Жан-Марі, о., *див.* Віанней

Жан-Марі, о.

Жонголович (Жонголович), о. 479, 480, 496

Жонголович, *див.* Жонголович, о.

Жук, *див.* Жук Андрій

Жук Андрій (Жук) 407, 573

Жук Марія 403

З

Завадська Валентина 721

Загайкевич Богдан 509, 706

Зайцев Павло 667

Залеський Август (Залеский) 153, 359, 503, 622

Залеский, *див.* Залеський Август

Залізник Олена (Залізнякава) 304, 334, 379, 614, 624, 674

Залізнякава, *див.* Залізник Олена

Залозецький Володимир 408, 411, 422, 517, 572, 574, 575, 763

Захаріїв-Рудницька Марія (Марія) 372, 373

Захаріїв-Томоруг Олена 373

Заяць К. 373

Зеленевська Ю. 614

Зенко, *див.* Пеленський Зиновій

Зомерштайн 684

І

І. 253

Іберсбергер, *див.* Юберсбергер Ганс

Іван, *див.* Рудницький Іван, батько

Іван, о., *див.* Рудницький Іван, о.

Іванейко 667

Іванчик, *див.* Лисяк-Рудницький Іван

Івахів 479

Ігор, князь 323

Іда, *див.* Рудницька Ольга

Іден 413

Іза, *див.* Ольшанська Іза

Інгорук Анна 373

Інніцер Теодор, еп. 20, 35, 37, 397, 407, 418, 422, 627, 737, 764, 765

Ірвін 618

Іськів 676

Й

Йоан, папа 438

- Йонкер (Йонкерова) 255,
616, 763
Йонкерова, *див.* Йонкер
Йосиф, *див.* Глязер Йосиф
Йосиф II, цісар 40
Йох Марія 44
- К**
Калінін Михайло 430
Кальба 706
Капустієва Анна 681
Караван Володимир 376
Кароліна, *див.* Рудницька
Кароліна
Катажина 54
Катерина, цариця 394
Катря, *див.* Гладилович Катря
Качмарська 373
Каяні Лідо 548
Квароні 549
Квасниці Іван 630
Кедрин Іван, *див.* Рудниць-
кий-Кедрин Іван
Кекиш Марія 554
Келлер Адольф 396
Кестлер Артур 405
Килистина, монахиня ЧСВВ
373
Кисілевська Олена (Галичанка
Оля) 16, 21, 176, 178,
180, 232, 281, 635, 653,
654, 670, 687, 694, 767
Кічалес 50
Клемансо Жорж 362
Клещинський 509
Клотц 454
Кляра 44
Кобиланська Ольга 281, 724
Кобиланська-Охримовичева
Софія 373
Кобринська Наталія 9, 21,
122, 166, 167, 174, 181,
183, 194, 195, 199, 201,
223, 252, 277, 280, 282,
334, 554, 652, 718, 738,
766
Ковальський 530, 531
Ковбузова С. 606
Ковеніцький 63
Ковжун Павло 729
Ковшевич Іван 59, 60, 63, 64
- Кожевников Павло 666
Козакова 681
Козачка 373
Колесса Марія 373
Колтунюк Ярослав 593
Колтунюк Марія (Колтуню-
кова) 624, 635
Колтунюкова, *див.* Колтунюк
Марія
Комаров 312
Конарський 523
Конецький 484
Коновалець Євген 363, 549
Кононенко Харитя 641
Конрад, о. 494, 495
Конрадова 380, 624
Копертинська Зеновія 373
Коплеман Герман 418
Корбет-Ешбі, леді Марджорі
(Corbet Eshby) 427, 576,
577, 611, 615
Кордуба, о. 60
Коренець Ольга (Коренцева)
275-277
Коренцева, *див.* Коренець
Ольга
Коропчевська Т 605
Коссак Гриць 281
Костельник Гавриїл, о. 692
Костів Михайло (Ходя) 706
Косціалковський М. 550, 582,
640, 643, 691, 694
Кот П'єр (Cot Pierre) 413,
566, 567
Кох Ганс 706
Кохан Володимир 623
Коцюмбас-Літинська Віся 373
Кравець 667
Кравс 675
Кравс Антін, ген. 373
Кравців Богдан 700
Кравченко Уляна 26, 281,
375, 729, 737, 775
Краєвські 674, 675
Краєвська Валентина 403
Кривівна Марія (Марія) 373,
374
Кривівна Юлія 374
Кривокульська Ольга 374
Криштальська, *див.* Рудниць-
ка-Криштальська Ярослава

- Кудриківна В. 606
Кузик Степан 623, 640, 673
Кузь Марія 374
Кузьмович Володимир 436,
466, 499, 582, 600, 601,
660, 661, 664, 665, 667,
671, 672, 676, 677, 683,
684, 686-690, 692, 696,
698, 700, 707, 708, 750
Кульчицька Климентина 284
Кульчицька Олена 774
Кунда Варка 374
Куртіус 621
Курчинський М. 423
Кушнір-Лозинська Наталія 374
- Л**
Лайонс Юджін 381, 388,
401, 432
Лангер 445, 449
Лапчинський Юрій 254
Лебедович Стефанія 374
Лев, *див.* Рудницький Михайло
Лев Володимира 374
Левецька-Білічак-Дем'янчу-
кова Олена 374
Левецький Дмитро 212, 358,
364, 406, 448, 600, 601,
647, 630, 647, 648, 663,
671, 677, 678, 681, 687,
692, 698, 702
Левецький Євген 338
Левецький Кость 338, 340
Левіцкій, *див.* Лівецький
Микола
Левчанівська Олена 231
Лежогубська Ірина 556,
605-607
Лебрен, мадам 290
Липинський В'ячеслав 438
Лис 57
Лисенко Микола 54
Лисяк Григорій 66
Лисяк Павло (Павло) 10,
66, 604, 706
Лисяк-Рудницький Іван
(Іванчик), син 29, 33, 34,
438, 566, 572, 590, 593,
594, 713
Лівецький Микола (Левіцкій)
409, 573, 574
- Лівецька-Холодна Наталія
(Холодна Наталія) 305,
306, 767
Ліза, *див.* Ольшанська Ліза
Літвінов 402, 412, 413,
415, 418
Літинська 374
Ліщинська Варвара 607
Лозинська-Янович Нуся 374
Лопатинський Дам'ян, о. 49
Лоська Ірина 614
Лотоцька Оксана 624
Лотоцький В. 627, 764
Лужницький Григорій
Луців 681
Луцький Остап 410, 462,
561, 566, 609-611, 630,
668, 672-674, 676, 683
Лучаківська Олімпія 334
Лучкович Михайло 558
Любицька 374
Любомировичева 624
Людерс Марі (Luders Marie)
119
Ляйбніц 215
Лянґ Гаррі 403, 404
Лянґе Гелена 102, 131, 136
Лянценберг Міцці 374
Лятишевський Іван, еп. 435
- М**
Маггеридж Малколм 384,
388, 398, 399, 419, 420
Мазепа, гетьман 188
Мазепа Іван 542, 630
Макартні К. А. 617, 618
Макарушка Любомир 562,
630, 648, 649, 688
Макарушкова Євгенія 158,
629
Макарушкова Надія 15
Макогін Яків (Макогон) 574,
575, 666, 688
Макогон, *див.* Макогін Яків
Макс, *див.* Шпігель Макс
Максимчук Іван 731
Макух-Павликовська Ірина
(Макухівна, Павликовсь-
ка І.) 16, 24, 176, 178,
605-607, 611, 624

- Макухівна, *див.* Макух-Павликовська Ірина
 Малиновський Олександр, о. 700
 Малицька Константина 15, 21, 115, 275-277, 281, 305, 334, 606, 653, 666, 682, 719, 767
 Мальон 563
 Мамчин Марія 374
 Мамчинівни, сестри 374
 Марітчак Олександр 696
 Марія, *див.* Захаріїв-Рудницька Марія
 Марія, *див.* Кривівна Марія
 Марія, *див.* Пюрко Марія
 Марія, *див.* Рудницька Марія
 Маркс Карл 595, 705
 Мармаш 627
 Мартинюк І. 627
 Марцинюки, подружжя 59
 Масарик Тома Garrir 178
 Маспонс 763
 Масферер 763
 Матейко Марія 375
 Матчак Михайло 393, 600, 630, 647, 648, 668, 691
 Махневич Герта 548
 Махницька-Янова Марія 375
 Мацієвич Кость 415, 630
 МекДоналд 414, 415
 Меллон А. 414
 Мельник 489
 Мельник Андрій 602, 698, 702, 756
 Мельник Марія (Мельникова) 375, 681
 Мельникова, *див.* Мельник Марія
 Мендис 484
 Менкен Дж. 617
 Микитюк Дмитро 380
 Мирна, *див.* Мірна Зінаїда
 Мирослав, *див.* Січинський Мирослав
 Миськів-Коваль Катерина 375
 Михайло, *див.* Рудницький Михайло
 Михайло, о., *див.* Рудницький Михайло, о.
- Михайлюк Галина 606
 Мицко 494
 Мишуга Лука 409
 Мілютін 514
 Міляннич Атанас 676, 677
 Мірна Зінаїда (Мирна) 10, 17, 305, 306, 767
 Міцкевич Адам 471, 487
 Мовінкель Йоганн Л. 425-430, 573, 574-576
 Могильницький Андронік 53
 Молотов В'ячеслав 413
 Морозова 624
 Мосора Текля 375
 Мосціцький 354
 Мошинський 488
 Мриц Мирослава 635
 Мудрий Василь (Василь) 52, 53, 407, 436, 548, 560, 563, 568, 571-576, 578, 582, 593, 600, 602, 630, 641, 663, 672, 679, 681, 683-685, 688, 689, 692-695, 699-709, 754
 Мудрикова М. 635
 Мурашко Микола 602, 707
 Муссоліні Беніто 20, 303, 549, 596, 684
 Муссоліні, донна 290
 Мюллер Гільда 375
- Н**
 Навроцький Осип 630
 Назарук Осип 29, 74, 206, 364, 434-438, 550, 587, 590, 593, 594, 599, 600, 602, 629-631, 646, 648, 649, 660-664, 666-672, 676-678, 681, 683-686, 689-691, 694-709
 Наконечний 562
 Нансен Фрітгоф 425, 573
 Невицька 177
 Нестор, літописець 323
 Нементовська Нуся 375
 Нізе Гертруда (Niese) 375
 Німчук Іван 670, 672, 687
 Ніцше Фрідріх 111
 Ньюболд Валтон 617, 619

О

Огоновський Омелян 45
Озаркевич Іван 8
Окуневська Софія 9
Олександрович 281
Олексин Розалія 375
Олесницька 606
Олесницький Євген 60,
338, 341
Олесницький Ярослав 410
Олеськівна Софія 275
Ольга, *див.* Рудницька Ольга
Ольга, княгиня 115, 323,
327
Ольдзуня, *див.* Рудницька
Ольга
Ольшанські, подружжя 41-43,
47
Ольшанська, *див.* Рудницька
Антонина
Ольшанська Іза (Іза) 43
Ольшанська Ліза (Ліза) 43
Ольшанський Маріян 41
Онацький Євген 549
Островська Ольга 611, 699
Отон I, цісар 323
Охримович Володимир 77,
338

П

Павлик Михайло 166
Павликовська Ірина, *див.*
Макух-Павликовська Ірина
Павлина, *див.* Сенежакова
Марія
Павлусевич, сестри 375
Пайонк 495
Паліїв Дмитро 376, 600,
646, 647, 663, 664,
667-669, 678, 681,
683-686, 688, 691, 693,
696, 699, 700, 702, 706,
708, 709, 753
Палій Андрій 668, 676
Палій Анна 635
Панейко Василь 74, 339,
342, 360-364, 566, 567,
579, 623
Паньківська Йосифа 253

Парфанович-Вовчук Софія
(Парфановичка) 670,
680, 681
Парфановичка, *див.* Парфа-
нович-Вовчук Софія
Пачовський Василь 753
Пашкевич Стефанія 281, 375
Пашко-Рибакова Марія 375
Певний Петро 623
Пеленський Зиновій (Зенко)
20, 406, 410, 411, 422,
426, 548, 558, 562, 563,
572, 574, 576, 627, 665,
707, 763, 764
Петро Великий, цар 596
Петровський 417
Петруняк Катря 375
Петрушевський 494
Перацький Броніслав
(Перацький) 469,
503, 521, 561, 562
Перацький, *див.* Перацький
Броніслав
Питляковський 469
Підвисоцька Ольга 376
Підсонська-Воевідка Марія
376
Підсонська-Шипайло Софія
376
Пілсудський Юзеф 18, 349,
354, 355, 444, 493, 544,
690
Пірамович 523
Пйотровський 484
Пламінкова Францішка 179
Платон (Плятон) 135, 395
Плятон, *див.* Платон
Погорецька Анна 39
Поломиха 691
Полонецкі, родина 42, 54,
56, 62, 63
Полотнюк Наталія 376
Полякевич 505, 525, 532
Прайс 54
Приходько Віктор 176, 634
Прісневська Ірина 305, 767
Прушинський К. 496, 528
Пуанкаре 623
Пюрко, о., *див.* Пюрко
Богдан, о.

- Пюрко Богдан, о. (о. Теодор, о. Пюрко) 43, 44, 47, 52, 53, 56, 58, 60, 62
 Пюрко Марія 44, 52
- Р**
 Р. 253
 Равіч 54, 57
 Радек Карло 412, 414
 Радзівіл 515, 522
 Радослав Василь 341
 Радловський 696
 Радченко 281
 Рафаель 414
 Ревай 690
 Ревюк О. 409
 Резвік Вільям 381, 401
 Рестон Джеймс 433
 Рибчак Стефанія 376
 Ріплева 624
 Робінс Реймонд 414
 Роговський (Роговський) 473, 497
 Рогоза 606
 Роговський, *див.* Роговський
 Роллан Ромен (Роллян) 420
 Роллян, *див.* Роллан Ромен
 Романчук Юліан 338
 Р. С. 256
 Рублева Амалія 629
 Рубчак Іван 58
 Рудковська К. 376
 Рудковська П. 376
 Рудницька Антонина (Антонина, Глязер Антонина, Ольшанська,) 40, 41, 44, 45, 60
 Рудницька Кароліна (Глязер Кароліна, Rudnicka) 40, 41, 44, 46
 Рудницька-Криштальська Ярослава (Криштальська, Рудницька Ярослава) 376
 Рудницька Марія (Марія) 56, 69
 Рудницька Ольга, мама (Дзюня, Іда, Ольга, Ольдзюня, Шпігель Іда) 46, 47
 Рудницька Ярослава, *див.* Рудницька-Криштальська Ярослава
- Рудницький Антон, брат (Антон, Антін, Тосько) 26, 34, 39, 40, 56, 69, 737, 775
 Рудницький Володимир, брат (Влодко, Володимир) 34, 39, 40, 53, 56, 58, 59, 66
 Рудницький Іван, батько (Іван, Ясь) 40, 44, 45, 47, 52, 63
 Рудницький Іван, о. (о. Іван) 41, 44
 Рудницький-Кедрин Іван (Іван, Кедрин Іван, Сясько) 34, 56, 58, 67, 69, 661, 668, 670-672, 687, 689, 691, 692, 694, 703
 Рудницький Лев, еп. 39
 Рудницький Максиміліян 39
 Рудницький Михайло, брат (Михайло, Лев) 34, 39, 50, 53, 56, 58, 59, 66
 Рудницький Михайло, о. (о. Михайло) 39-41, 43, 44, 46, 47
 Рудницькі, родина 34, 38, 39, 41, 46, 47
 Рузвелт Делано 413
 Рузвелт, місіс 290
 Русова Софія 251, 253, 277, 281, 305, 306, 616, 649, 718, 743, 763, 767
 Руссо Жан-Жак 532
- С**
 Савицька Стефанія 281, 605-607
 Савка Михайло 674, 675
 Савчуківни, сестри 376
 Садовський В. 415
 Саліковський Олександр 283
 Сальці, *див.* Цукерберг Савина
 Сандул Ярослава 376
 Свіфт Стівен К. 404
 Святослав, князь 323
 Секунда, сотник 376
 Селезінкова Неоніла 686
 Селянська 376
 Семен 490

- Сенежакова (Павлина) Марія 376
Сенишин Іванна 376
Сенів Микола 466
Серафінович 484
Сербенюк Юрій (Сербинюк) 411, 422, 571, 572, 574, 575
Сесіл, лорд 567
Сільоне Ігнаціо 420
Січинська Олена 275, 281
Січинський Мирослав (Мирослав) 281
Сіяк Іван 376
Сіякова 376
Скварко-Матвійчукова Олена 376
Сквірський 418
Скібінський 687
Скірмунт Константи 619
Складковський, *див.* Славој-Складковський Феліціян
Скоропадська Єлисавета 408
Скрипник Микола 405
Скубова Марія 377, 379, 380
Славек Валері 694
Славој-Складковський Феліціян (Складковський) 356, 684
Сліпий Йосиф, митр. 27
Слонь 593
Смаль-Стоцький Роман (Стоцький) 410, 575, 666, 709
Солецький Петро, кс. 40, 44
Соловій Василь, о. 766
Солонинка 489
Соневицький 53, 60
Сосніцкий 448
Сосновський 489
Стадник Йосип 58
Сталін Йосип 263, 387, 402, 413, 414, 417, 433
Старицька-Черняхівська Людмила 252, 277, 281
Старосольська Дарія, *див.* Шухевич-Старосольська Дарія
Старосольський Володимир 339, 345, 364, 600, 630
Старух Тимофій 709
Стахів Михайло 593, 594, 600, 630, 632, 648, 660, 665, 667, 668, 672, 678, 683, 686, 693, 696, 698
Стебали, подружжя 402, 403
Стебало Марта (Стебалова) 402, 403
Стебалова, *див.* Стебало Марта
Степанів Олена, *див.* Степанів-Дашкевич Олена
Степанів-Дашкевич Олена (Дашкевичева, Степанів Олена) 9, 275, 281, 334, 368, 378-380
Стернюкова Емілія 605, 681
Стехов, фон 437
Стецишин М. 409
Стойка, еп. 177
Столбіна Антоніна 377
Стоцький, *див.* Смаль-Стоцький Роман
Стрілецька Осипа 377
Стронський Микола 408, 520, 522
Струтинська Марія 304, 605, 680, 682
Струтинський Михайло 281
Студинський Кирило 52, 53
Ступницька Софія 377
Суровцова Надія 10
Сухарда 59
Сухарди, подружжя 59
Сухардова 59
Сухенек 355, 469, 666
Сушко Роман 564, 565
Сясько, *див.* Рудницький-Кедрин Іван
- Т**
Тагор Рабіндранат 113
Талат Паша 341
Танячкевич Данило, о. 53
Тарнавський Остап 710
Тарнопольський Володимир 19
Тауридзька Лідія 379
Твердохліб Антон 43, 60
Твердохліб Віслав 59
Твердохліби, подружжя 47
Твердохлібова, тітка (Юлія) 42-45, 47, 60, 62-64

- Творидло 673
 Темницький В. 630, 683
 о. Теодор, *див.* Пюрко Богдан, о.
 Терчинська Анна 377
 Тиктор Іван 587, 665-667, 669, 671, 682, 749
 Тинька, *див.* Шпігель Тинька
 Тишинська Євстахія 624
 Тищенко Юрій 38
 Тіман 675
 Тіціян 414
 Ткачук Марія 377
 Тожецький Ришард 29, 441
 Токаржевський-Карашевич Іван 408
 Толстой 514
 Томашевський Е. 630
 Томашівський Степан 77
 Томич М. 606
 Тосько, *див.* Рудницький Антон
 Тревіранус 494
 Трентовський 461, 515, 523
 Трепке В. 408
 Трояновський 418
 Троянська Олена 287
 Туна Теодозія, *див.* Туна-Надрага Теодозія
 Туна-Надрага Теодозія (Туна Теодозія) 377
- У**
 Уваров С. 514
 Українка Леся 188, 312, 747
 Уманський Константин 388
- Ф**
 Фальський Мар'ян 525
 Федак Ольга 611
 Федак-Шепарович Олена (Федаківна О., Шепарович Олена, Шепаровичева) 15, 21, 275, 277, 305, 379, 454, 550, 582, 588, 611, 624, 635, 667, 673-675, 681, 682, 693, 751, 767, 771
 Федаківна О., *див.* Федак-Шепарович Олена
 Федаківна С. 275, 605
- Феденко Марія 408
 Феденко Панас 409
 Фединська-Білозор Марія 377
 Ференсева, *див.* Ференцева Романа
 Ференцева Романа (Ференсева) 606
 Фірек Пітер 381, 432
 Фішер Луїс 381, 401, 414
 Фіялковська Антонія 377
 Фойгт 563, 566
 Франко Іван 52, 53, 166, 167, 314, 338
 Франц Йосиф I, цісар 471
 Франц Фердинанд, арх. 341
- Х**
 Харевич 679
 Халубінська 542
 Хмельницький Богдан 118
 Ходя, *див.* Костів Михайло
 Холодна Наталя, *див.* Лівницька-Холодна Наталя
 Хомишин, Григорій єп. 435, 622, 671
 Хомишин Наталя 377
 Храпливий Євген 658, 676
 Хрущ, о. 706
 Хрущов Микита 433
 Хшановський 523
- Ц**
 Цегельський Лонгин 339
 Целевич Володимир 610, 641, 684
 Ціпановська Ольга 281, 305, 767, 777
 Цукерберг Савина (Сальця) 378
 Цурковський Олександр 378
- Ч**
 Чайківська Ольга 378
 Чайковський Андрій 60
 Чапінський 452
 Чемберлен Вільям Генрі 381, 392, 393, 399, 400, 419, 430
 Червінський 461

- Черкавська-Яхторович Стефанія 378
Чернін Оттокар, граф 341
Черчіл, *див.* Черчіль Вінстон
Черчіль Вінстон (Черчіл) 417
Четвертинський 451
Чикаленко Ганна, *див.* Чикаленко-Келлер Ганна
Чикаленко-Келлер Ганна (Чикаленко Ганна) 10, 17, 19, 305
Чикаленко Левко 408, 627, 767
Чорноморець Ірена 378
Чубатий 52
- Ш**
Шавякова Лідія 305, 681
Шакова Марія (зі Стечнів) 377
Швагуляк Михайло 600, 601
Шевченко Тарас 188, 349, 490
Шепарович Л. 668, 673, 674, 676
Шепарович Олена, *див.* Федак-Шепарович Олена
Шепаровичева, *див.* Федак-Шепарович Олена
Шептицький Андрей, митр. 27, 29, 306, 354, 407, 480, 550, 581, 626, 627
Шеффер Павло 389, 397
Шидельський, о. 484
Шипайлівна С. 275
Шипшенкс, *див.* Шіпшенкс Мері
Шишко 518
Шіпшенкс Мері (Шипшенкс) 19, 617, 629
Шмігельська-Климкевичева Ірина 366, 378-380
Шов Бернард 419, 420
Шохова 681
Шпігель Адольф (Адольф) 49
Шпігель Макс (Макс) 47-49, 54
Шпігель Іда, *див.* Рудницька Ольга
Шпігель Тинька (Тинька) 47, 54
- Шпіглі, родина 46, 47, 54
Шрам 63
Штайн Вільгельм 397
Штайнберг Джульєн 381, 432
Штогрин Олена 305, 767
Шульгін, *див.* Шульгін Олександр
Шульгін Олександр (Шульгін) 409-411, 572-575
Шухевичева Герміна 334
Шухевич Степан 345
Шухевич-Старосольська Дарія (Старосольська) 11, 12, 277, 334
- Щ**
Щуровський Володимир 376, 377, 379
- Ю**
Юберсбергер Ганс (Іберсбергер) 341
Юлія, *див.* Твердохлібова Юля 54
Юркевич-Коцур Нуся 378
Юсс 491, 495
- Я**
Яворська Марійка 378
Яковлев 408
Якомоне 549
Якубова Бланка 378
Янішевський 542
Янош Богдан 691
Ярослава, *див.* Вітошинська-Драгомирецька Ярослава Ясеницький 52
Ясь, *див.* Рудницький Іван, батько
Яхимович Григорій, еп. 39
Яцкевич В. 635
- Avenol 576
Batsch-Bacz, *див.* Глязер Анна
Baumer Gertrud, *див.* Беймер Гертруд
Bovet 571
Briquet 577
Cot Pierre, *див.* Кот П'єр

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Duparc 567

Eshby Corbet, *див.* Корбет

Ешбі, леді Марджорі

Glaser, *див.* Глязер Йосиф

Gourd 611

Luders Marie, *див.* Людерс

Марі

Nalecz 41

Niese, *див.* Нізе Гертруда

Noel-Baker, *див.* Бекер Філіп

Ноел 566

Rudnicka, *див.* Рудницька

Кароліна

Ruyssen 571

Schreiner 133

Vianney Jean Maria, *див.*

В'янней Жан-Марі, о.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- А**
Австрія 36, 52, 55, 137,
155, 334, 335, 338, 341,
471
Австро-Угорська монархія,
див. Австро-Угорщина
Австро-Угорщина (Австро-
Угорська монархія) 8, 10,
341, 552
Азія 614
Албанія (Альбанія) 542
Альберта 403
Америка 24-26, 36, 38, 50,
119, 133, 242, 283, 301,
311, 364, 377, 384, 394,
399, 401, 404, 409, 413,
414, 435, 570, 621, 627,
648, 679
Англія (Англія) 148-150,
153, 331, 397, 398, 399,
419, 513, 562, 569, 577,
617, 622, 679, 695,
Ауфкірх, м. 23
- Б**
Баварія 23, 567
Баден, м. 52
Балкани 341
Балтійські держави 413
Барли, м. 404
Басарабія (Бесарабія) 155,
308, 385, 397, 542
Белзець 664
Бережани, м. 39, 41, 45,
53-60, 62, 65, 278, 333,
375, 377, 471, 737, 743,
745
Бережанщина 693
Береза Каргузька 545, 688
Березівський пов. 591
Берестя (Бересть), м. 353,
355, 463, 559
Берлін, м. 22, 36, 38, 39,
43, 275, 277, 341, 363,
403, 408, 411, 436, 437,
485, 553, 555, 611, 613,
620, 622, 627, 666, 683,
706, 709, 725-728
Берн, м. 20, 35, 37, 363,
396, 421, 422, 424, 547,
571-573, 578, 579, 736,
739
Бесарабі, див. Басарабія
Бібрка, м. 470
Біла Церква, м. 399
Бірче, м-ко 591
Бобщани, м. 44
Болехів, м. 334
Борислав, м. 466, 729
Борщовичі, с. 373
Боснія 45
Бостон, м. 399
Броди, м. 471
Брюссель, м. 408,
411, 620, 622
Брюховичі, м-ко. 378
Буенос-Айрес, м. 379
Бухарешт, м. 341, 408
Буковина 8, 155, 182, 187,
199, 252, 277, 280, 283,
304, 338, 408, 542, 553,
763
Бурштин, м. 743
Бучач, м. 57, 471, 752
Бучацький пов. 127, 437
- В**
Ваймарівська республіка 412
Валія, див. Уельс
Варшава, м. 29, 38, 253,
267, 277, 280, 281, 283,
344, 348, 349, 354, 400,
408, 443, 445, 450, 452,
453, 456, 462, 474, 478,
483, 485, 501, 503, 516,
523, 524, 534, 548, 551,
556, 558, 560, 561, 565,
570, 577, 579, 581, 583,
584, 587, 590, 719, 724,
736, 740, 742, 767
Ватикан 175, 354

- Вашингтон (Вашингтон), м. 270, 277, 278, 280, 283, 418, 721, 726
 Велика Британія, *див.* Великобританія 316, 317, 336-344, 346, 347, 349, 351, 354, 355, 357-360, 362, 371, 378, Великобританія (Велика Британія) 20, 358
 Венесуела 621
 Верчани, с. 267
 Вильно, м. 481
 Винники, с. 55
 Вишнівчик, с. 39, 43
 Відень, м. 9, 10, 20, 35-37, 57, 190, 251, 254, 255, 273, 277, 280, 281, 283, 340, 341, 343, 363, 378, 379, 396, 411, 435, 511, 547, 553, 555, 564, 604, 615, 616, 626, 627, 628, 713, 715, 729, 730, 731, 734, 737
 Вінниця, м. 374, 376
 Вінніпег (Вінніпер), м. 255, 380, 403
 Войнилів, с. 45
 Волга, р. 384, 542
 Волинське в-во 607
 Волинь 8, 163, 182, 187, 199, 231, 252, 280, 281, 283, 304, 305, 311, 317, 324, 529, 553, 573, 697, 729
- Г**
 Гаага (Гага), м. 146, 551, 687
 Гаї, с. 684, 744
 Гаї Великі, с. 492
 Гайсин, м. 380
 Галицька Земля, *див.* Галичина
 Галицька Україна, *див.* Галичина
 Галичина (Галицька Земля, Галицька Україна, Західно-українські землі) 7-11, 17, 18, 20, 36, 38, 40, 53, 77, 104, 114, 155, 163, 178, 182, 189-191, 198, 199, 214, 224, 225, 231, 233, 234, 252, 254, 258, 259, 262, 263, 265, 267, 270, 277, 278, 280, 283, 284, 287, 303-305, 307, 316, 317, 336-344, 346, 347, 349, 351, 354, 355, 357-360, 362, 371, 378, 406, 407, 435-437, 444, 478, 510, 514, 551, 553-556, 564, 573, 600, 605, 619, 624, 629, 631, 635, 642, 649, 659, 684, 690, 697, 704, 743, 758
 Гашани, с. 376
 Гельсінкі (Хельсінки), м. 406
 Герцеговина 45
 Глубочок Великий, с. 489
 Горлиця, м. 528
 Городок, м. 379
 Городок Ягеллонський 124, 743
 Горожанка, с. 125
 Горохівці, с. 125
 Градчин, м. 330
 Греція 135
 Грималів, с. 56
 Гриньківці, с. 125
- Г**
 Гага, *див.* Гаага
 Гданськ (Данціг), м. 621, 647
- Д**
 Далекий Захід 301
 Далекий Схід 192, 301, 308, 386, 395, 399, 542
 Данціг, *див.* Гданськ
 Денисів, с. 281
 Дніпро, р. 663, 697
 Дністер, р. 56, 394, 395, 404, 585,
 Дністровий край 179
 Долина, м-ко 281, 554
 Донбас, *див.* Донецький басейн
 Донецький басейн (Донбас) 391, 399
 Дрогобицький пов. 465
 Дрогобич, м. 281, 376, 464-466, 469, 472, 483-487,

- 494, 496, 499, 501, 523,
728
Дубляни, с. 477
Дуліби, с. 372, 373
Дунаїв, м-ко 39, 40, 44
- Е**
Європа, *див.* Європа
Еспанія, *див.* Іспанія
Естонія 423, 542
- Є**
Європа (Східна Європа,
Західна Європа) 9, 22, 25,
26, 35, 75, 78, 80, 96,
104, 150, 192, 193, 215,
216, 256, 283, 300, 308,
314, 323, 329, 331, 336,
340, 363, 382, 386, 394,
396, 409, 412, 422, 431,
463, 486, 529, 542, 574,
596, 612-614, 627, 681,
697, 736
- Ж**
Женева, м. 35-38, 43, 144-
146, 148, 154, 251, 256,
257, 358-360, 363, 409-
411, 421, 423-425, 427,
485, 509, 516, 520, 547-
549, 561, 562, 564-576,
579, 620-622, 707, 725,
730-732, 734-736, 763
Жмеринка, м. 373-375
Жовква, м. 377, 735, 746
Жорницька, с. 124
Журавенщина 374
- З**
Закарпаття 182, 647, 677,
679, 542
Заліщики, м. 471
Захід 23, 38, 290, 393, 394,
415, 419, 690
Західна Європа, *див.* Європа
Західна Україна 15, 16, 21,
27, 35, 37, 338, 341, 343,
350, 353, 356-360, 710
Західні області Української
Народної Республіки
(ЗОНР) 362
- Західноукраїнська Народна
Республіка (ЗУНР) 279,
342, 365
Західноукраїнські землі
(З. У. З.), *див.* Галичина
Збараж, м. 471, 472, 718
Збоїска, с. 377
Зборів, м-ко 9, 35, 53, 56,
59, 376
Збруч, р. 180, 187, 188,
252, 262, 263, 283, 343,
373, 377, 378, 380, 394,
405, 629, 697
Зебжидовиці, м. 563
Зелена, с. 125
З'єдинені Держави Америки
(ЗДА), *див.* США
Золочів, м. 39, 56, 59, 281,
374, 376, 378, 471, 472,
686,
Золочівський пов. 39
- І**
Іванівка, с. 377
Івано-Франківськ, *див.* Ста-
ніславів
Індія 150
Інсбрук, м. 49
Ірландія (Ірляндія) 153, 256,
428, 577
Іспанія (Еспанія) 428, 565,
702
Італія 20, 140, 154, 155,
162, 172, 215, 242, 302,
358, 549, 665
- К**
Кавказ Північний 393, 423
Каїр (Каїро) 417
Каїро, *див.* Каїр
Калуш, м-ко 746
Камінка Струмилова, м. 471,
751
Кам'янець-Подільський, м.
343, 372, 374
Канада 8, 25, 182, 256,
382, 403, 408, 409, 647,
679
Каракас, м. 364
Карпати, *див.* Карпатська
Україна

- Карпатська Україна (Карпати) 333, 408, 542, 601, 687, 690, 697, 698, 709, 753, 755
- Каталонія (Катальонія) 538
- Катальонія, *див.* Каталонія
- Київ, м. 77, 155, 252, 253, 277, 282, 283, 339, 341, 378, 403, 404, 595, 629, 697, 741
- Київщина 397, 402, 403
- Китай 301, 386, 697
- Княжолуки, с. 49
- Кобиліволоки, с. 125
- Коломийщина 267
- Коломия, м. 124, 278, 281, 327, 328, 333, 378-380, 508, 606, 650, 654, 680, 686, 688, 693, 724, 744, 752
- Комарянщина 267
- Копенгаген, м. 757
- Копичинеччина 125
- Корчів, с. 125
- Коршів, с. 730
- Косів, м. 606
- Краків, м. 8, 22, 36, 38, 437, 550, 590, 592-594, 602, 704-709, 758
- Красне, с. 372, 375
- Кремінець, с. 281
- Криве, с. 562
- Кросно, м. 44
- Кубанщина 399
- Кубань 187
- Курівці с. 488
- 575, 594, 596, 616, 620, 622, 666, 732
- Латвія, *див.* Латвія
- Лука, с. 47, 53, 55-57, 62, 66, 69
- Любельське в-во 607
- Люксембург, м. 409
- Ляшки Гостинцеві, с. 124
- Львів, м. 9, 10, 20, 28, 29, 35-38, 39-41, 45-47, 50, 53-56, 58-60, 62, 63, 77, 79, 97, 99, 100, 114-116, 178, 190, 199, 251-254, 258, 263, 271, 273, 275-279, 281, 284, 285, 298, 304-306, 327, 333, 334, 338-340, 342, 344, 366, 369-380, 404, 406, 408, 426, 434, 437, 444, 452-456, 469, 490, 507, 508, 525, 541, 544, 548, 551-554, 556-558, 561, 562, 570, 572, 577, 579, 581, 583, 584, 587-590, 593, 595, 600, 604-607, 619, 638, 640, 643, 646, 650, 654, 656, 661, 662, 666, 668-672, 674, 676-678, 681, 683-686, 689-692, 693-701, 703, 704, 710, 713, 715, 718, 719, 723, 726, 728, 735, 742, 746, 748, 753, 756, 758, 762, 763, 767, 768, 770-773
- Львівський пов. 468, 473, 479, 497, 513, 684
- Льондон, *див.* Лондон
- Л**
- Латвія (Лотва) 484, 502, 522, 542
- Ленінград (Ленінград, Петроград), м. 341, 402, 416, 542
- Леобен, м. 374
- Лемківщина 267, 592
- Литва 484, 502, 522, 542
- Ліско, м. 528
- Лондон (Льондон), м. 20, 35, 37, 144, 145, 148, 149, 358, 359, 363, 414, 415, 419, 555, 569, 574,
- М**
- Марсель, м. 735
- Миколаїв, м. 56, 58, 59
- Мілуокі (Милвокі), м. 403
- Милвокі, *див.* Мілуокі
- Могильов, м. 375
- Монако 542
- Москва, м. 156, 187, 263, 267, 341, 350, 382, 384, 387-394, 396-402, 404, 407, 409, 413, 414, 416-419, 423, 430-433, 542
- Мюнхен, м. 28, 36

Н

Нагірянкa, с. 126
Надніпрянщина 252, 280,
305, 478
Надвірна, м-ко 745
Надволжя 390
Настасів, с. 267
Німеччина 22, 88, 133, 136,
137, 153, 162, 172, 215,
224, 242, 244, 302, 331,
341, 412, 420, 423, 428,
436, 571, 573, 577, 665,
703
Німецьке Яблінне, с. 374
Новий Санч, м. 528
Норвегія 153, 425, 565
Нью-Йорк, м. 17, 19, 29,
33, 36, 347, 363, 377,
379, 402, 403, 414

О

Одеса, м. 372, 385, 397,
403, 420
Одещина 403
Озирна, с. 125
Осло (Осельо), м. 565

П

Павлокома, с. 591
Паївка, с. 125
Париж, м. 358, 363, 403,
404, 408, 409, 411, 413,
426, 567, 574, 624, 627,
674
Перемишляни, м. 743
Перемишлянський пов. 39,
44, 124
Перемишль, м. 277, 278,
281, 286, 507, 508, 554,
591, 717, 729, 735, 740,
744, 752, 768
Перемищина 125
Петроград, *див.* Ленінград
Пинськ, м. 267
Писарівка с. 403
Підберізці, с. 684
Підгайці, м-ко 53, 56, 125
Підгаєччина 693
Підкарпатська Україна (Під-
карпаття) 155, 157, 177,

178, 187, 191, 199, 277,
281, 304, 317
Підкарпаття, *див.* Підкарпат-
ська Україна
Підлюте, с. 550, 582
Підляшшя 345
Подебради, м. 718
Поділля 402, 403
Полісся 182
Поліське в-во 607
Полтава, м. 392
Полтавщина 399
Польща (Річ Посполита) 7,
17, 18, 20, 22, 29, 37,
144, 147, 154-156, 215,
242, 253, 269, 292, 295,
343, 346, 350-354, 356-
360, 362, 403, 404, 410,
413, 418, 436, 441, 442,
451, 463, 464, 475, 478,
481, 482, 490, 496, 502-
505, 509, 510, 513, 514,
516-518, 522, 525, 526,
536, 538-540, 542, 553,
559, 564, 568, 575, 576,
590, 609, 616, 618-624,
645, 665, 689, 697
Поморяни, с. 39, 41
Прага, м. 22, 23, 36, 38,
251, 253-255, 257, 277,
280, 281, 283, 311, 330,
404, 408, 411, 426, 490,
510, 553, 572, 613, 647-
649, 726, 727
Пруссія 484, 502, 522
Пуків, с. 766

Р

Равщина 126
Радехів, м. 686
Радянська Україна (Радянщи-
на) 35, 37, 157, 187,
189, 263, 264, 407, 408
Радянщина, *див.* Радянська
Україна
Рай, с. 58
Рапалло (Рапалльо), м. 412
Рапалльо, *див.* Рапалло
Рига, м. 156
Риків, с. 41

- Рим, м. 20, 36, 154, 156,
548, 566-570, 594, 596,
622, 718, 735
- Рівне, м. 729
- Річки, с. 126
- Річ Посполита, *див.* Польща
- Рогатин, м. 239, 278, 464,
469, 470, 472, 473, 483-
488, 496, 499, 501, 523,
606, 738, 743, 753
- Рогатинщина 240
- Румунія (Ромунія) 155, 258,
269, 404, 541, 542, 647
- Руриска, с. 58
- Росія 22, 155, 156, 162,
295, 334, 339, 341, 363,
384, 388, 389, 391, 396,
398, 399, 401, 423, 436,
484, 514, 553, 555, 571,
596
- Русь-Україна, *див.* Україна
- С**
- Саба, с. 385
- Самбір, м. 56, 66, 239,
281, 373, 377, 378, 466,
469, 745, 748
- Самбір Старий, м. 374, 725,
730-733, 744, 751
- Самбірщина 240
- Сараєво, м. 45
- Семигород, м. 397
- Сеніца, м-ко 742
- Сибір 395
- Синевидсько, с. 532, 533
- Скалатський пов. 125, 377
- Сколе, м. 376
- Словаччина 709
- Снятин, м-ко 281
- Совети, *див.* СРСР
- Советський Союз, *див.* СРСР
- Сокаль, м. 239, 240, 375,
734
- Софія, м. 341
- СРСР (Совети, Советський
Союз) 154, 155, 215,
242, 263, 269, 295, 382,
384, 386-391, 393-397,
399-402, 404, 405, 412-
420, 422, 424, 428, 430,
541, 542, 579, 595, 596,
627, 628, 647, 697, 702,
705, 737, 739,
- Стамбул (Царгород) м. 323,
341, 741
- Станіславів (Івано-Фран-
ківськ, Станіславів), м. 15,
19, 21, 35, 77, 116, 117,
167, 179, 181, 206, 238,
247, 251, 278, 281, 303,
333, 374, 376, 435, 442-
445, 447, 448, 450, 453,
493, 650, 628, 631, 653,
694, 702, 724, 725, 734,
737-739, 743, 745, 749,
767
- Станіславівське в-во 513
- Стрий, м. 116, 247, 278,
281, 333, 372, 373, 533,
606, 650, 686, 693, 727,
743, 747, 748, 755
- Стрийський пов. 49, 239,
693
- Східна Галичина, *див.* Гали-
чина
- Східна Європа, *див.* Європа
- США (З'єдинені Держави
Америки) 8, 24, 28, 38,
133, 182, 383, 304, 305,
401, 402, 404, 408, 413,
418,
- Сян, р. 591
- Сянік, *див.* Сянок
- Сянок (Сянік), м. 267
- Т**
- Тарнів, м. 277, 280, 283
- Тараща, м. 380
- Теребовельщина 125
- Теребовля, м. 471, 472
- Терезин, м. 377
- Тернопіль, м. 117, 124, 127,
284, 333, 344, 377, 380,
444, 464, 469, 470, 471-
473, 483, 486, 488-490,
492, 494, 495, 722, 740
- Тернопільське в-во 472, 485,
488, 489, 496, 497, 513
- Тлустеччина 125
- Товсте, м-ко 124
- Товстоголови, с. 376
- Топорів, м-ко 125

Торонто, м. 379
Трієст, м. 422
Трускавець, м. 729
Туреччина 341

У

Угнівщина 125
Уельс (Валія) 538
Ужгород, м. 176, 408, 738
Україна (Велика Україна,
Русь-Україна) 8, 10, 19-
21, 25, 26, 30, 74, 104,
150, 155, 156, 187, 188,
190, 191, 193, 217, 255,
257, 258, 263, 290, 303-
305, 316, 317, 323, 324,
339, 340, 341, 349, 352,
362, 363, 380-409, 411,
415-418, 420, 421, 423-
428, 430-432, 524, 539-
542, 548, 551-553, 555,
559, 571-575, 579, 591,
596, 616, 619, 620, 627,
628, 630, 663, 665, 689,
697, 732, 736, 764

Урал 363

Ф

Фельдкірх, м. 36
Філадельфія (Філадельфія)
36, 39, 379, 767
Фінляндія 395, 406
Фламандія (Флямандія), 538
Флямандія, *див.* Фламандія
Франція 153, 331, 358, 397,
413, 565, 568, 576

Х

Харківщина 377
Хельсінки, *див.* Гельсінкі
Хмельник, м. 375
Ходачків Малий, с. 125, 126

Ходорів, м-ко 56, 374, 743
Холмщина 316, 324, 345,
346, 553, 592
Хуст, м. 697

Ц

Царгород, *див.* Стамбул

Ч

Червона, с. 378
Черкаси, м. 400
Чернівці (Черновці), м. 258,
277, 408, 411
Черновці, *див.* Чернівці
Чехія, *див.* Чехословаччина
Чехословакія, *див.* Чехосло-
ваччина
Чехословаччина (Чехія, Че-
хословакія) 23, 38, 155,
179, 269, 331, 374, 541,
542, 691
Чижиків, с. 684
Чортків, м. 378, 471, 530,
531, 744, 752

Ш

Швайцарія, *див.* Швейцарія
Швейцарія (Швайцарія) 23,
37, 38, 385, 396, 411,
420, 423, 513, 725
Шидлівці, с. 125
Шльонск, м. 621

Ю

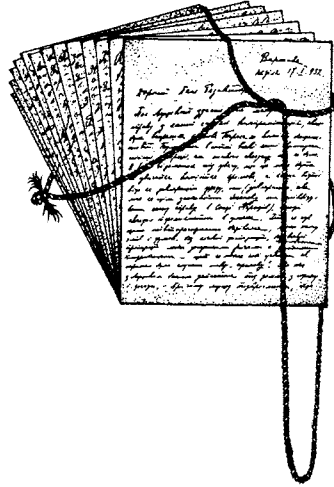
Югославія 153, 156

Я

Яворів, м. 124, 278, 472,
606, 738, 741
Янів, м. 379
Японія 301, 358, 542
Яромєж, м. 377
Яєло, м. 528



3MICT



Вступне слово.	5
Марта Богачевська-Хомяк. Передмова.	7
Мирослава Дядюк. Від упорядника.....	29

Розділ I
АВТОБІОГРАФІЧНИЙ МАТЕРІАЛ

<i>Вступ</i>	33
Curriculum Vitae	35
Життєпис Мілени Рудницької	36
З минулого роду Рудницьких	38

Розділ II
СТАТТІ. ВИСТУПИ. ІНТЕРВ'Ю

<i>Вступ</i>	73
Нова доба культури	75
Чому українські жінки не мають представництва в Національній Раді?	77
Жіноче безробіття	78
Трагічний конфлікт	80
Чи треба нам окремих жіночих організацій?	89
Львівське жіноцтво під час падолистого перевороту ..	96
Громадянська праця жінок	101
Польські вибори і наше жіноцтво	104
Новий тип жінки	107
Новий етап жіночого руху	111
В новій добі	114
Жіноцтво і політичні партії	116
За честь нашого жіноцтва	120
За честь нашого жіноцтва. Мова фактів	123
Економічна незалежність жінки	128
Справа має всі вигляди на дальший розвиток на міжнародньому терені	144
Крізь перспективу одного місяця	145
Наші приятелі в Англії	148
Громадська опінія	150
Ще про женецьке вирішення	152
Терпіння і надії українського народу	154
Шум довкола Жіночого Конгресу	157
Загальнонаціональні чи конфесійні установи?	160
Український Жіночий Конгрес	163
“Назадництво” й “опортунізм” “Союзу Українок”	166

Непорозуміння з фемінізмом	170
Як відроджується нація	176
Жіночий Конгресс наближається	179
Підсумки 50-ліття	181
Українська дійсність і завдання жінки	185
Жінка і нація	206
Всеукраїнський Національний Конгресс	209
Школа і родинний дім	215
Відношення молоді до жіночого руху	218
Матері і дочки	221
Напередодні загального з'їзду	224
Право жінки на працю	227
Вартість політичної рівноправності для жінок	230
По наших жнивах	238
Наші позиції	241
Будьмо єдні!	244
Лицем до молоді	247
Софії Русовій. В день її 80-ліття	251
Перед Загальним з'їздом	258
Боротьба з більшовизмом	262
Наступ і протинаступ	266
Новорічні рефлексії	269
П'ятнадцятьліття одного з'їзду	273
Шукайте чоловіки!	287
Нормалізація на цензурі	291
Час витягнути консеквенції	297
Консолідація, тоталізм, жіноцтво	300
Всесвітній Союз Українок	303
Понад кордони	306
Mortuos plango, vivos voco!	310
Дружина Княгині Ольги	313
Проти партійництва	327
Великодні листи	329
Двадцятип'ятиліття Світової війни	333
Степан Баран на тлі своєї доби	336
Двадцятип'ятиріччя пацифікації	347
Фрагменти з української закордонної акції	357
Пам'яті Василя Панейка	360
Роля жіноцтва у визвольній боротьбі УГА	365
Боротьба за правду про Великий Голод	380
Моє знайомство з Осипом Назаруком	434

Розділ III
СЕЙМОВІ ПРОМОВИ

Вступ	441
№ 1	443
Промова М. Рудницької про закриття 5-и вищих класів державної гімназії в Станіславіві з українською мовою викладання та внесення протесту проти примусової участі української молоді у польських національних святах. Зі стенограми 11-го засідання Сейму. 29 травня 1928 р.	
№ 2	445
Виступ М. Рудницької про закриття 5-и вищих класів державної гімназії в Станіславіві з українською мовою навчання, висунення вимог про відновлення навчального процесу в гімназії без повторної здачі екзаменів учнями та ін. Зі стенограми 25-го засідання Сейму. 19 червня 1928 р.	
№ 3	450
Виступ М. Рудницької про внесення поправок до закону Міністерства освіти в справі ускладнення виїзду на навчання за кордон, невизнання закордонних дипломів та труднощі в нострифікації закордонних дипломів українських вчителів. Зі стенограми 35-го засідання Сейму. 5 грудня 1928 р.	
№ 4	452
Заява М. Рудницької на засіданні бюджетної комісії Сейму в справі фінансування українського університету у Львові, опублікована в газеті "Діло" п. н. "Проти кпин над українським університетом". 21 грудня 1928 р.	
№ 5	453
Виступ М. Рудницької про безпідставну заборону Львівським гродським староством діяльності Українського Жіночого Товариства "Союз Українок". Зі стенограми 60-го засідання Сейму. 22 березня 1929 р.	
№ 6	456
Виступ М. Рудницької про внесення поправок до 58-ї статті вчительської прагматики — закону про службові взаємини вчителів — з протестом проти переведення українських вчителів на роботу на корінні польські території. Зі стенограми 82-го засідання Сейму. 28 лютого 1930 р.	

№ 7	462
Промова М. Рудницької на засіданні бюджетної комісії Сейму про ліквідацію тернопільської, дрогобицької та рогатинської гімназій, про стан вищого шкільництва та інші питання, опублікована в газеті "Діло" п. н. "Політика і культура". 14 січня 1931 р.	
№ 8	483
Виступ М. Рудницької про закриття українських гімназій у Дрогобичі, Рогатині і Тернополі та внесення пропозиції у справі відновлення навчального процесу в цих гімназіях. Засідання освітньої комісії Сейму. 27 жовтня 1931 р.	
№ 9	485
Виступ М. Рудницької про обставини закриття гімназій у Рогатині і Дрогобичі та внесення вимог про скасування Міністерством освіти обвинувачення їх у антидержавній діяльності. Зі стенограми 41-го засідання Сейму. 18 грудня 1931 р.	
№ 10	501
Промова М. Рудницької на засіданні освітньої комісії Сейму в обговоренні законопроекту про приватне шкільництво, опублікована в газеті "Діло" п. н. "Шкільні законопроекти на варстаті". 17 лютого 1932 р.	
№ 11	503
Виступ М. Рудницької в справі законопроекту про устрій шкільництва, обговорення питання принципів навчання українських учнів у початкових, семилітніх, середніх і професійних школах та інші питання. Зі стенограми 61-го засідання Сейму. 26 лютого 1932 р.	
№ 12	516
Виступ М. Рудницької про законопроект у справі приватного шкільництва, внесення вимог про право створення національних шкіл усіх типів, скасування поліційної системи в школах та ін. Зі стенограми 62-го засідання Сейму. 27 лютого 1932 р.	
№ 13	524
Виступ М. Рудницької про стан українського шкільництва з поданням характеристики основних тенденцій освітньої політики польського уряду по відношенню до українського населення: денационалізація, поліційна система та інші питання. Зі стенограми 115-го засідання Сейму. 10 лютого 1934 р.	
№ 14	534
Промова М. Рудницької на засіданні бюджетної комісії Сейму про ліквідацію та полонізацію українських шкіл, з протестом проти введення двомовної системи навчання, нових підручників, програм навчання та інших заходів, що ведуть до занепаду українського шкільництва, опублікована в газеті "Діло" п. н. "Шкільництво, якого нема...". 20 грудня 1934 р.	

Розділ IV
ЛИСТУВАННЯ

<i>Вступ</i>	547
№ 1	551
Лист до Міжнародної Жіночої Ради з оглядом матеріального становища та напрямків діяльності повоєнних жіночих організацій Галичини. 12 травня 1922 р.	
№ 2	556
Лист до членів філій та кружків "Союзу Українок" з приводу заборони діяльності товариства Львівським гродським староством з проханням продовжувати працю згідно з розпорядженнями президії товариства. 22 березня 1929 р.	
№ 3	557
Лист про виступ на засіданні Ради Союзу Народів та успіхи української делегації у пропагуванні справи петицій проти пацифікацій на міжнародному форумі. 20 вересня 1931 р.	
№ 4	558
Відповідь на Відкритий лист 10-и членів "Союзу Громадської Праці Жінок" Парламентарного Клубу Безпартійного Блоку Співпраці з Урядом, опублікований у часописі "Gazeta Polska". 14 жовтня 1931 р.	
№ 5	560
Лист до редактора газети "Діло" Василя Мудрого про участь у засіданні бюджетної комісії в польському Сеймі, з повідомленням про виступ посла Степана Барана та про вирішення деяких організаційних питань перед поїздкою до Женеви. 17 січня 1932 р.	
№ 6	562
Лист про заходи членів української делегації у пропагуванні та винесенні українських петицій на розгляд Ради Союзу Народів. 28 січня 1932 р.	
№ 7	563
Лист до редактора газети "Діло" Василя Мудрого з повідомленням про ревізію в Збжидовіцах при переїзді кордону Польщі. 26 вересня 1932 р.	
№ 8	564
Лист з інформацією про петицію англійських послів у справі автотомії Галичини, та петицію Сушка в справі політичних в'язнів,	

	винесені на розгляд Комітету Трьох, прийняте на засіданні рішення та заходи членів української делегації, спрямовані на винесення їх на повторний розгляд Ради Союзу Народів. 26 січня 1933 р.	
№ 9	Лист про заходи членів української делегації в справі винесення петиції про поліційні зловживання над політичними в'язнями на позачергове засідання міжнародного форуму. 30 січня 1933 р.	566
№ 10	Лист до головного редактора газети "Діло" Василя Мудрого про позитивне вирішення питання в справі петиції політичних в'язнів та про надання М. Рудницькій відпустки у зв'язку з поїздкою до Рима. 1 лютого 1933 р.	568
№ 11	Лист про враження від Рима та про намір зустрітися з впливовими італійськими політичними діячами. 6 лютого 1933 р.	569
№ 12	Лист до рідних про швидке повернення до Львова з натяками про успішне вирішення справ. 9 лютого 1933 р.	570
№ 13	Лист до головного редактора газети "Діло" Василя Мудрого про виступ на Конгресі, порушення справи голоду в Україні, відгуки преси та інші питання. 18 вересня 1933 р.	571
№ 14	Лист Зиновія Пеленського до головного редактора газети "Діло" Василя Мудрого про виступ М. Рудницької в Берні, про заходи членів української делегації в акції пропагування на міжнародній арені справи голоду в Україні. 23 вересня 1933 р.	572
№ 15	Лист до головного редактора газети "Діло" Василя Мудрого про зустріч з президентом Ради Союзу Народів Мовінклем, про вироблення нових напрямків діяльності в пропагуванні справи голоду в Україні та про підтримку членів міжнародних жіночих організацій у цих заходах. 23 вересня 1933 р.	573
№ 16	Лист Зиновія Пеленського до головного редактора газети "Діло" Василя Мудрого про діяльність М. Рудницької та заходи членів української делегації в пропагуванні справи голоду в Україні та винесення її на порядок денний найближчої сесії Ради Союзу Народів. 26 вересня 1933 р.	574

- № 17 576
Лист до головного редактора газети "Діло" Василя Мудрого про заходи членів української делегації, спрямовані на винесення справи голоду на розгляд на приватному засіданні членів Ради Союзу Народів. 28 вересня 1933 р.
- № 18 577
Лист до голів філій "Союзу Українок" напередодні Українського Жіночого Конгресу із закликом до активної співпраці, виконання всіх розпоряджень президії товариства та Ділового Конгресового Комітету. 1 січня 1934 р.
- № 19 578
Лист до головного редактора газети "Діло" Василя Мудрого про виступ на Конгресі Національних Меншин, в якому М. Рудницька порушила справу голоду в Україні та з'ясувала ставлення української делегації до прийняття СРСР до Ради Союзу Народів. 7 вересня 1934 р.
- № 20 579
Лист до голів філій "Союзу Українок" з повідомленням про дійсний фінансовий стан товариства та проханням про матеріальну підтримку. 14 червня 1935 р.
- № 21 581
Лист до Митрополита А. Шептицького з приводу появи публікації про конфіденційну зустріч Митрополита з представницями "Союзу Українок" у справі підтримки кандидатури М. Рудницької у виборчій кампанії. 23 серпня 1935 р.
- № 22 583
Лист до голів філій "Союзу Українок" з подякою за довір'я та повторне обрання головою товариства. 15 квітня 1936 р.
- № 23 584
Лист до голів філій "Союзу Українок" про важке матеріальне становище товариства і видавничого кооперативу редакції часопису "Жінка" та прохання про матеріальну підтримку: вчасну сплату членських внесків, передплату часопису та збір на пресовий фонд. 22 червня 1936 р.
- № 24 587
Лист до Осипа Назарука з проханням про розмову напередодні "пресової наради". 15 жовтня 1937 р.
- № 25 587
Лист до голів філій "Союзу Українок" про матеріальне становище в товаристві та про своєчасне виконання розпоряджень президії товариства для поживлення праці в організації. 18 серпня 1939 р.

№ 26	590
Лист до Осипа Назарука з враженнями про окупаційний режим у Львові, про роботу в Кураторії львівського шкільного округу інспектором виховних закладів, про перехід кордону, новини з Кракова та ін. 12 січня 1940 р.	
№ 27	593
Лист до Осипа Назарука з проханням про повторне написання листів. 29 січня 1940 р.	
№ 28	594
Лист до Осипа Назарука з викладом міркувань про більшовицьку “еліту”, допит у ГПУ, спогади про закордонні поїздки до Рима, Лондона та ін. 20 лютого 1940 р.	

Розділ V VARIA

<i>Вступ</i>	599
№ 1	604
Лист д-ра Павла Лисяка до о. Тита Войнарівського в справі працевлаштування Мілени Рудницької. 5 жовтня 1917 р.	
№ 2	605
Витяг з протоколу Ширших Сходин членів “Союзу Українок” про участь М. Рудницької в дискусії щодо ставлення українського галицького жіноцтва до виборів у польський Сейм і Сенат. 21 вересня 1922 р.	
№ 3	605
Витяг з протоколу конференції Головного Віділу “Союзу Українок” з делегатками з провінції про виступ М. Рудницької в справі обговорення основних організаційних питань. 26 жовтня 1922 р.	
№ 4	606
Витяг з протоколу засідання Головного Віділу “Союзу Українок” про виступ М. Рудницької з приводу підготовки до з’їзду товариства. 11 січня 1923 р.	
№ 5	607
Витяг з протоколу засідання Головного Віділу “Союзу Українок” про повідомлення М. Рудницької в справі зміни статуту товариства. 22 листопада 1923 р.	

- № 6 608
Витяг з протоколу засідання Центрального Комітету Українського Національно-Демократичного Об'єднання про участь М. Рудницької в дискусії у справі участі жінок у діяльності політичних партій. 22 січня 1927 р.
- № 7 608
Витяг з протоколу Народного З'їзду Українського Національно-Демократичного Об'єднання про виступ М. Рудницької з приводу внесення поправок до культурно-освітньої резолюції, обґрунтування недоцільності створення окремих політичних жіночих секцій. 24-25 грудня 1928 р.
- № 8 611
Газетна інформація про участь М. Рудницької на Конгресі Міжнародного Жіночого Союзу в Берліні. 12-25 червня 1929 р.
- № 9 613
Газетна інформація про виступ М. Рудницької на Шостому Конгресі Міжнародної Жіночої Ліги Миру і Свободи в Празі. 23-30 серпня 1929 р.
- № 10 615
Витяг з протоколу засідання Головного Відділу Українського Жіночого Товариства "Союз Українок" про звіт М. Рудницької з поїздки на Конгрес Міжнародної Жіночої Ради у Відні. 10 червня 1930 р.
- № 11 616
Конфіденційне повідомлення Посольства Речі Посполитої в Лондоні про виступ пос. М. Рудницької на дискусійних зборах у Королівському Інституті Закордонних Справ у Лондоні, 4-5 червня 1931 р.
- № 12 620
Донесення Гродському староству у Львові про виступ пос. М. Рудницької про перебування в Лондоні та Женеві і порушення питання польсько-українських відносин. 20 червня 1931 р.
- № 13 623
Витяг з донесення поліції про виступ М. Рудницької на конференції Української Парламентарної Репрезентації 2 липня, та участь у дискусії в справі курсу політики "нормалізації". 25 липня 1931 р.
- № 14 623
Газетні інформації про виступ М. Рудницької на Конгресі Національних Меншин у Женеві. 29-31 серпня 1931 р.
- № 15 624
Витяг з протоколу установчих зборів львівської філії "Союзу Українок" про виступ М. Рудницької щодо напрямків діяльності товариства на майбутнє. 3 квітня 1932 р.

№ 16	626
Витяг з протоколу Ширших Сходин львівської філії “Союзу Українок” про участь М. Рудницької в дискусії з представниками українського купецтва. 26 травня 1932 р.	
№ 17	626
Витяг із звіту єпископа Н. Будки митрополитові А. Шептицькому про виступ М. Рудницької на Конференції представників комітетів допомоги голодуючим у СРСР під проводом кардинала Т. Інціцера. 16-17 грудня 1933 р.	
№ 18	628
Заключна промова М. Рудницької на закритті Українського Жіночого Конгресу в Станіславі. 27 червня 1934 р.	
№ 19	629
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про виступ М. Рудницької на Конференції українських політичних партій з питання скликання Всеукраїнського Національного Конгресу. 24-28 грудня 1934 р.	
№ 20	631
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької у дискусії з організаційних питань щодо проведення Всеукраїнського Національного Конгресу. 28 грудня 1934 р.	
№ 21	632
Редакційна стаття часопису “Жінка” з приводу статті, опублікованої в “Ділі” (ч. 28 від 3.02.1935 р.) про Всеукраїнський Національний Конгрес. 15 березня 1935 р.	
№ 22	635
Витяг з протоколу засідання Головного Віділу Центрального Українського Жіночого Товариства “Союз Українок” про виступ М. Рудницької в справі виборів. 29 липня 1935 р.	
№ 23	637
Витяг з протоколу засідання Головного Віділу Українського Жіночого Товариства “Союз Українок” про виступ М. Рудницької у справі тактики товариства відносно виборів. 12 листопада 1935 р.	
№ 24	639
Вияснення президії Українського Національно-Демократичного Об’єднання у справі виключення М. Рудницької з членів партії. 16 листопада 1935 р.	
№ 25	641
Редакційна стаття часопису “Жінка” “Довкола виключення Мілени Рудницької з УНДО”. 1 грудня 1935 р.	

- № 26 645
Конфіденційний лист членів Головного Відділу “Союзу Українок” до голів філій товариства в справі надання матеріальної підтримки М. Рудницькій. 8 грудня 1935 р.
- № 27 646
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про приватні бесіди М. Рудницької з Дмитром Паліївим, Дмитром Левицьким та Михайлом Матчаком в справі проведення Всеукраїнського Національного Конгресу. 6 січня 1936 р.
- № 28 649
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про виступ М. Рудницької на зустрічі з представницею Празького Підготовчого Комітету С. Русовою у справі скликання Всеукраїнського Національного Конгресу. 7 квітня 1936 р.
- № 29 649
Витяг з протоколу Крайової Організаційної Конференції “Союзу Українок” про виступ М. Рудницької в справі планування діяльності товариства з рефератом “Жіноча преса і видавництва”. 16-17 жовтня 1936 р.
- № 30 655
Газетна інформація про виступ М. Рудницької на Загальному З’їзді “Союзу Українок” з рефератом “Союз Українок — український жіночий рух — українська дійсність”. 9-10 жовтня 1937 р.
- № 31 660
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької у дискусії на VI засіданні Контактного Комітету в справі консолідації та оцінки політики “нормалізації”. 13 грудня 1937 р.
- № 32 661
Звернення М. Рудницької “До всього жіноцтва, згуртованого в Союзі Українок” напередодні Нового 1938 року. Січень 1938 р.
- № 33 662
Витяг із щоденникових записів О. Назарука про участь М. Рудницької у VIII засіданні Контактного Комітету в дискусії з приводу “нормалізаційного” курсу УНДО, підбиття підсумків роботи V з’їзду партії. 10 січня 1938 р.
- № 34 663
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на IX засіданні Контактного Комітету про характер та напрямки діяльності комітету. 25 січня 1938 р.
- № 35 664
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на XV засіданні Контактного Комітету про за-

початкування представниками політичних пресових видань спільної пресової акції. 9 березня 1938 р.

- № 36 664
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні пресових представників в редакції газети “Діло”. Тема: вбивство в Белзці, золочівський процес та ін. 13 березня 1938 р.
- № 37 665
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької у дискусії на XVI засіданні Контактного Комітету в справі звіту з пресової конференції та оцінки міжнародної ситуації. 16 березня 1938 р.
- № 38 666
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на XVII засіданні Контактного Комітету в справі ставлення концерну Тиктора до пресової конференції. 23 березня 1938 р.
- № 39 666
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на XVIII засіданні Контактного Комітету в справі “пресового порозуміння”. 6 квітня 1938 р.
- № 40 668
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької у дискусії на засіданні Ревізійного Союзу Українських Кооперативів (РСУК). 11 квітня 1938 р.
- № 41 668
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на XIX засіданні Контактного Комітету в справі скликання пресової конференції. 13 квітня 1938 р.
- № 42 669
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про виступ М. Рудницької на пресовій конференції в редакції газети “Діло”. 18 квітня 1938 р.
- № 43 670
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької на XXI засіданні Контактного Комітету в дискусії про “пресове порозуміння”. 27 квітня 1938 р.
- № 44 671
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької у дискусії на засіданні в редакції газети “Діло” в справі “пресового порозуміння”. 9 травня 1938 р.

- № 45 672
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про виступ М. Рудницької на засіданні в Ревізійному Союзі Українських Кооперативів з приводу взаємовідносин кооператорів з товариством “Союз Українок”. 10 травня 1938 р.
- № 46 674
Інформаційне повідомлення про завершення судового процесу над М. Рудницькою та О. Шепарович з приводу інциденту в управі “Дружини Княгині Ольги”. 2 червня 1938 р.
- № 47 676
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про перебіг засідання Контактного Комітету в домі М. Рудницької, в справі виборів. 28 вересня 1938 р.
- № 48 677
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про засідання Контактного Комітету в домі М. Рудницької в справі створення Національної Ради. 10 жовтня 1938 р.
- № 49 678
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про перебіг засідання Контактного Комітету в домі Мілени Рудницької в справі створення Національної Ради. 12 жовтня 1938 р.
- № 50 678
Витяг з протоколу засідання Головного Відділу “Союзу Українок” про пояснення М. Рудницької в справі відновлення діяльності товариства та взаємин з ДКО. 19 жовтня 1938 р.
- № 51 681
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про перебіг засідання Контактного Комітету в домі М. Рудницької в справі створення Національної Ради. 2 листопада 1938 р.
- № 52 681
Витяг з протоколу засідання Головного Відділу Українського Жіночого Товариства “Союзу Українок” про резигнацію М. Рудницької з посади голови товариства. 8 листопада 1938 р.
- № 53 683
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької на засіданні Контактного Комітету в дискусії про ставлення Д. Паліїва до Національної Ради. 24 листопада 1938 р.
- № 54 683
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні Контактного Комітету в справі спільної заяви — протесту проти дій польських властей. 29 листопада 1938 р.

№ 55	684
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької у дискусії на засіданні Контактного Комітету про декларацію В. Мудрого, спростування статті в “Свободі” та ін. 5 грудня 1938 р.	
№ 56	685
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні Контактного Комітету з приводу статті в часописі “Діло”. 13 грудня 1938 р.	
№ 57	686
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні Контактного Комітету про внутрішньопартійну суперечку в УНДО та спільний виступ на виборах. 25 грудня 1938 р.	
№ 58	686
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької у дискусії в справі виборів. 5 січня 1939 р.	
№ 59	689
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні Контактного Комітету про припинення існування опозиції в УНДО та про можливості національної консолідації. 9 січня 1939 р.	
№ 60	690
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про виступ М. Рудницької на засіданні Контактного Комітету в справі Карпатської України. 30 січня 1939 р.	
№ 61	691
Витяг із щоденникових записок О. Назарука обговорення у справі статей про жіночу політичну організацію ДКО та роль М. Рудницької у її створенні. 14 лютого 1939 р.	
№ 62	692
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні Контактного Комітету про вибори та вступ членів президії УНДО до Комітету. 16 лютого 1939 р.	
№ 63	694
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про спростування закидів М. Рудницькій в справі створення ДКО на засіданні Контактного Комітету від 14.02.1939 р. 17 лютого 1939 р.	
№ 64	695
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні Контактного Комітету щодо підготовки правильника. 22 лютого 1939 р.	

- № 65 696
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької у дискусії на засіданні Контактного Комітету в справі запропонованих тез про напрямні спільної політичної лінії. 4 березня 1939 р.
- № 66 698
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької у дискусії на засіданні Контактного Комітету в справі видання брошури проти відозви А. Мельника. 11 травня 1939 р.
- № 67 699
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької у дискусії на засіданні Контактного Комітету в справі діяльності товариства "Просвіта". 25 травня 1939 р.
- № 68 699
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні Контактного Комітету в справі скликання Загальних зборів товариства "Просвіта". 7 червня 1939 р.
- № 69 700
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні Контактного Комітету про обговорення результатів Загальних зборів та виборів Головного Відділу товариства "Просвіта". 11 червня 1939 р.
- № 70 701
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні Контактного Комітету в справі повторних виборів Головного Відділу товариства "Просвіта". 17 червня 1939 р.
- № 71 702
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні Контактного Комітету в справі обговорення результатів роботи Загальних зборів товариства "Просвіта". 19 червня 1939 р.
- № 72 703
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про засідання Контактного Комітету в домі М. Рудницької та обговорення питання щодо потреби відновлення товариського життя в краю. 27 червня 1939 р.
- № 73 704
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії на засіданні Контактного Комітету про потребу створення консолідаційного центру. 28 серпня 1939 р.

№ 74	704
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької у дискусії над оповіданням Степана Барана "Що діється в Галичині?" [1940] р.	
№ 75	705
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про участь М. Рудницької в дискусії про загальну ситуацію в Генеральному Губернаторстві, становище українців, про відновлення діяльності Контактного Комітету. 5 березня 1940 р.	
№ 76	706
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про оцінку М. Рудницькою методів політичної діяльності В. Мудрого. 6 березня 1940 р.	
№ 77	707
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про засідання в домі М. Рудницької та дискусію про загальну ситуацію й відносини в Генеральному Губернаторстві, відновлення діяльності Контактного Комітету. 15 березня 1940 р.	
№ 78	709
Витяг із щоденникових записок О. Назарука про оцінку М. Рудницькою методів діяльності В. Мудрого, про легалізацію Гетьманського центру. 21 березня 1940 р.	
№ 79	710
Витяг зі спогадів Остапа Тарнавського про співпрацю з Міленою Рудницькою при підготовці збірника "Західня Україна під більшовиками ІХ. 1939 — VI. 1941". 1941 р.	
Розділ VI	
ХРОНІКА	
<i>Вступ</i>	713
Розділ VII	
ФОТОГРАФІЇ	
	760
ДОВІДКОВИЙ АПАРАТ	778
Список скорочень	779
Словник рідковживаних та іншомовних слів	782
Предметно-тематичний покажчик	790
Іменний покажчик	805
Географічний покажчик	818

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

МІЛЕНА РУДНИЦЬКА. СТАТТІ. ЛИСТИ. ДОКУМЕНТИ

Збірник документів і матеріалів про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької. Упорядкування: Мирослава Дядюк. Львів, 1998. 844 с., іл.

Редакційна колегія:

*Марта Богачевська-Хомяк,
Мирослава Дядюк, Ярослав Пеленський*

Відповідальний редактор:

Марта Богачевська-Хомяк

Упорядник:

Мирослава Дядюк

Літературна редакція:

Наталя Кіт

Художньо-технічна редакція:

Зіновій Матчак

Художнє оформлення:

Ольга Погрібна-Кох, Юрко Кох

**Видання здійснене завдяки фінансовій підтримці
«СОЮЗУ УКРАЇНОК АМЕРИКИ»**

Здано до складання 14. 12. 97. Підписано до друку 25.12.98.

Формат 70 x 100/16. Папір офсетний. Друк офсетний.

Фіз. друк. арк. 52.75. Ум. друк. арк. 68.05.

Обл. вид. арк. 41.32. Наклад 1000 прим.

Жовківська книжкова друкарня видавництва Отців Василян «МІСІОНЕР»
292310, м. Жовква Львівської обл., вул. Василянська, 8

**«З цілого мого великого архіву
я не врятувала ні одного листа,
всі папери СУ теж пропали.
Вже ніколи не напишу
історії українського жіночого руху,
ні спогадів з власного життя...»**



СОЮЗ УКРАЇНОК